

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINDA AVRUPA

DOKTORA TEZİ

AHMET KOÇAK

ANABİLİMDALI : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

KOCAELİ 2011

T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINDA AVRUPA

DOKTORA TEZİ

AHMET KOÇAK

ANABİLİMDALI : TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

DANIŞMAN: Yrd. Doç. Dr. HASAN KOLCU

KOCAELİ 2011

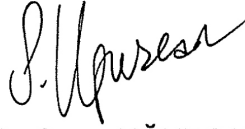
T.C.
KOCAELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINDA AVRUPA

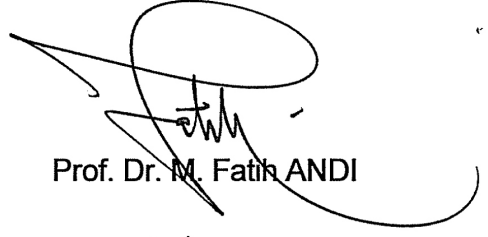
DOKTORA TEZİ

Tezi Hazırlayan: AHMET KOÇAK

Tezin Kabul Edildiği Enstitü Yönetim Kurulu Tarihi ve No: 02/02/ 2011 - 2011/04

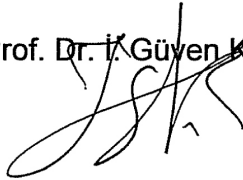

Prof. Dr. Sema UĞURCAN

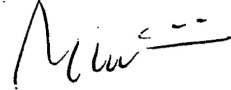

Prof. Dr. M. Fatih ANDI

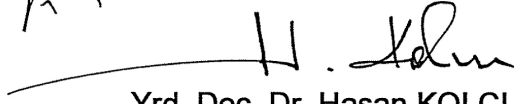
Prof. Dr. İ. Güven KAYA

Doç. Dr. Muhammet GÜR

Yrd. Doç. Dr. Hasan KOLCU

KOCAELİ-2011

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	IV
ÖZET	VIII
ABSTRACT	IX
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	14
1. MEKÂN VE MEDENİYET İLİŞKİSİ AÇISINDAN AVRUPA'NIN XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINA YANSIMASI	14
1.1. Mekân Olarak Avrupa	14
1.1.1. Fransa	18
1.1.2. İngiltere	41
1.1.3. Almanya	51
1.1.4. İtalya	56
1.1.5. Diğer Avrupa Ülkeleri	64
1.2. Medeniyet Olarak Avrupa	78
1.2.1. Şehircilik	89
1.2.1.1. Caddeler ve sokaklar	97
1.2.1.2. Bulvar, Meydan ve Limanlar	106
1.2.1.3. Park, Bahçe ve Ormanlar	112
1.2.2. Mimarî Eserler	121
1.2.2.1. Kiliseler	121
1.2.2.2. Saraylar, Anıtlar, Anıtmezarlar, Kaleler ve Kuleler	130
II. BÖLÜM	139
2. AVRUPA KÜLTÜR VE SANATININ XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINA YANSIMASI	139
2.1. Eğitim, Öğretim ve Kurumlar	141
2.2. Yabancı Dile İlgisi	155
2.3. Edebiyat ve Roman	169

2.4. Gazete, Dergi vb Yayıncılık.....	181
2.5. Kitap ve Kütüphanelere İlgisi ve Bakışı.....	192
2.6. Tiyatro ve Sahne Oyunları.....	201
2.7. Resim ve Heykel.....	208
2.8. Müzik.....	224
2.9. Mitoloji.....	235
2.10. Müzeler ve Kültür Mirasını Koruma.....	241
III. BÖLÜM.....	247
3. AVRUPA SOSYAL HAYATININ XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINA YANSIMASI.....	247
3.1. Dinî Hayat.....	248
3.2. Ahlâk Anlayışı.....	261
3.3. Avrupa Ülkelerinde Kadın ve Aile.....	271
3.3.1. Avrupa'da Kadının Özgürlük Algısı /Anlayışı.....	276
3.3.2. Kur, Flört, Aşk ve Evlenme.....	292
3.3.3. Aile Hayatı.....	315
3.3.4. Ayrılık ve Boşanma.....	326
3.3.5. Aile Bağları ve Çocuklar.....	329
3.4. Günlük Hayat.....	339
3.4.1. Ulaşım / Ulaşım Olanakları.....	343
3.4.2. Pansiyon / Misafirhâne ve Oteller.....	353
3.4.3. Temizlik / Dış Görünüş.....	360
3.4.4. Giyim, Kıyafet ve Moda.....	367
3.4.5. Ev İçi Düzeni.....	379
3.4.6. Ziyaretler, Yemek ve Sofra Âdâbı.....	385
3.4.7. Eğlence, Törenler ve Davetler.....	402
3.4.8. Hastalık ve Ölüm Karşısındaki Tutumlar.....	417
3.5. Kölelik ve Köleliğe Bakış.....	423
3.6. Ekonomik Hayat.....	430
IV. BÖLÜM.....	446
4. TÜRKLERİN AVRUPA ALGISI.....	446
4.1. Avrupa'ya Gitme Sebepleri.....	468
4.1.1. Avrupa'ya Eğitim İçin Gidenler.....	469
4.1.2. Avrupa'ya Seyahat ya da Farklı Amaçlar İçin Gidenler.....	481
4.2. Avrupa'dan Dönüş ve Dönüşün Sebepleri.....	489
4.3. Avrupa ve Osmanlı Mukayesesi.....	496
4.4. Avrupalılaştırmanın Türk Toplumuna ve Değerlerine Olumsuz Etkisi.....	527

4.5. Avrupalılaşmanın Türk Toplumuna ve Değerlerine Olumlu Etkisi.....	568
4.5.1. Eğitim ve Öğretim.....	582
4.5.2. Dil ve Edebiyat.....	599
4.5.3. Kadın ve Aile Hayatı.....	625
4.5.4. Günlük Hayat	655
SONUÇ	674
İNCELENEN ROMANLAR	692
KAYNAKÇA	701

ÖNSÖZ

Siyasî tarihle edebiyat tarihi arasında bir paralellik vardır. Çünkü edebî eserler, milletlerin hayatlarındaki önemli değişim ve dönüşümlerin en geniş ve farklı yönleriyle yansıdığı metinlerdir. “*XIX. Yüzyıl Türk Romanında Avrupa*” adını taşıyan bu araştırmanın amacı da Türk Edebiyatında, Batılı anlamda ilk hikâye ve roman örneklerinden başlayarak, yüzyılın sonuna kadar yayımlanmış romanlardan hareketle, Avrupa kültür ve medeniyetine ait değerlerin Türk romanına yansımaları ve romanlar üzerinden Türklerin Avrupa algısını incelemektir. Daha önce Orhan Okay’ın *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi* çalışması, hem Batı hem de Doğu medeniyetini Midhat Efendi’nin bütün eserlerinden hareketle ele alarak değerlendiren önemli bir eserdir. Yine Zeynep Kerman’ın *Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış* adlı çalışmasında, Batılı anlamda Türk romanının öncüsü sayılan Halit Ziya’nın romanlarına Batı’ya ait değerlerin Türk toplumuna nasıl yansıdığı incelenir. Cahit Kavcar’ın *Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı* isimli incelemesi ise şahıslar merkezinde değil, bir dönem üzerinden Batılılaşmayı anlatır. Biz bu araştırmamızda ise isimler ya da dönemler üzerinden değil, Avrupaî anlamda ilk roman örneklerinin çıktığı 1870’lerden 1900 yılı sonuna kadar yayımlanmış, konusu ve mekanı ister Avrupa’da isterse Osmanlı coğrafyasında geçsin romanlardaki Avrupa’yı ve Türklerin Avrupa algısını incelemeye çalıştık. Bu yönüyle hazırladığımız tezimiz seyahatnâmeler gibi başka edebî türlerde çalışmalar olsa da roman incelemesi açısından ilk olma özelliği taşımaktadır. Bununla beraber bu yüzyılda yazılmış ancak tefrika halinde kalan romanlar çalışmaya dahil edilmemiştir.

Dört bölümden oluşan araştırmamızın “Giriş”te Avrupa, Avrupa değer yargıları, sanat ve edebiyatının kökenleri ve gelişimi, Türklerin Avrupa ile temasları, Batılılaşmaya / Avrupalılaşma süreci ve Avrupa’nın etkisiyle edebiyatımızda görülmeye başlayan edebî türler ve işlenen temalardaki değişimler hakkında genel bilgiler verilmiştir. Girişi, her bir bölümün ilgili yerinde genel bilgiler verildiği için biraz kısa tuttuk.

Girişten sonraki I. bölümde, Avrupa terimiyle kastedilen coğrafyanın sınırları belirlendikten sonra, mekan ve medeniyet ilişkisi açısından incelenen romanlara konu olan Avrupa ülkeleri, romanlarda kapsadığı yerler dikkate alınarak Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ve diğer Avrupa ülkeleri şeklinde bir sıralamayla incelenmiştir. Yine ilk bölümde Avrupa medeniyeti etrafında şekillenen şehircilik anlayışı, caddeler, sokaklar, bulvar ve meydanlar, parklar, bahçelere yer verimiştir. Avrupa kültür, medeniyet ve zihniyetini oluşturan kaynakların başında eski Yunan ve Roma medeniyetleri ile Hıristiyanlık gelir. Bu yüzden Avrupa kültür ve medeniyetinin somut olarak görülebileceği en önemli örnekler; kiliseler, saraylar, anıtlar, anıtmezarlar, kaleler ve kuleler gibi mimari yapılarıdır. Bu yapılar Avrupa kültürünün ortak değerlerini yansıtır. Avrupa'ya seyahat eden kimselerin hemen dikkatini çeken, çoğu uzaktan görülebilen ve kolayca fark edilebilen bu eserlerin XIX. yüzyıl Türk romanına nasıl yandığı üzerinde durulmuştur.

II. bölümde, Avrupa kültür ve sanatının XIX. yüzyıl Türk romanına yansması incelenmiştir. Avrupa kültür ve sanat hayatını oluşturan eğitim ve öğretim, edebiyat ve roman, gazete ve dergi gibi yayınlar, kitap ve kütüphane, tiyatro ve sahne oyunları, resim ve heykel, müzik, mitoloji, müze ve müzecilik anlayışı gibi konular hakkında hakkındaki tespit ve değerlendirmelere yer verilmiştir.

III. bölümde, Avrupa sosyal hayatının temel unsurlarını oluşturan dinî hayat ve ahlâk anlayışı ile Avrupa ülkelerinde kadın ve kadına bakış, aile hayatı gibi sosyal meselelerin yanında; Avrupa'daki ulaşım ve konaklama olanakları temizlik, giyim/kuşam, moda, ziyaretler ve yemek kültürü, eğlence şekli ve ortamları ile törenler gibi Avrupa insanının günlük hayata bakışını yansıtan konularla, kölelik anlayışı ve ekonomik hayat, ölüm ve ölüm karşısındaki tutumları konular üzerinde durulmuştur.

IV. bölümde ise, Türklerin Avrupa algısı ve bu algının oluşmasında rol oynayan, başta eğitim olmak üzere, seyahat ve değişik amaçlarla Avrupa'ya gidip gelen roman kişileri ile bunların gidiş ve dönüş sebepleri üzerinde durulmuştur. Avrupalılaştırmanın getirdiği olumsuzluklar yine bu bölüm içinde değerlendirilmiştir. Avrupalılaştırmanın Türk toplumunun “çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma” bağlamında olumlu anlamda romanlara yansması ise, kadın ve aile hayatı, günlük hayatın bir parçası olarak giyim – kuşam ve eğlence alt başlıkları altında işlenmiştir.

Toplumun değişim ve dönüşümünde önemli bir yeri olan eğitim ve öğretim ile dil ve edebiyat da yine bu bölümde incelenen konulardır.

Çalışmamız, önceki dört bölümde incelenen konular hakkında genel bir değerlendirme yapılarak, ulaşılan sonuçlara ilişkin hükümlerin verildiği “Sonuç” bölümü ve “Kaynakça” ile sona ermiştir. Kaynakça kısmı iki başlık altında verilmiştir. Bunlardan ilki, tezde esas malzeme olarak incelenen romanların listesinin yer aldığı kısımdır. Bu liste sıralanırken karışıklık olmaması için, genel anlamda romanların kronolojisine değil, yazarların kendi romanları içinde bir kronolojik sıra yapılmıştır. Bu arada şunu da belirtelim: “XIX. Yüzyıl Türk Romanında Avrupa” isimli bu çalışmada, Avrupaî anlamda ilk roman örneklerinin ortaya çıktığı 1870’li yıllardan 1900 yılına kadarki romanların tamamı dahil edilmeye çalışılmıştır. Bu romanların bir kısmında Avrupa konusu geniş olarak, bir kısmında kısmen bir kısmında da çok az yer almaktadır. Hangi romanda bu konunun nasıl gündeme geldiği, ilgili bölümlerde kısaca ifade edilmiştir. Kaynakça kısmında ise çalışmamızda romanlar dışında faydalandığımız eserlerin listesi yazarlarının soyadına göre sıralanmıştır.

Çalışmamızda ele alınan dönemin başlarında “hikâye”, “uzun hikâye”, “kısa roman” ve “roman” kavramları birbirinden tam olarak ayırt edilmediği için, Batılı anlamda ilk örneklerden sayılan Emin Nihat’ın *Müsameretnâmesi* ve Ahmet Mithat Efendi’nin *Letâif-i Rivâyât* içinde yer alan yirmi beş hikâyesi –ki bunlardan üç tanesi TDK tarafından Midhat Efendi’nin romanları arasında yayımlanmıştır- çalışmaya dâhil edilmiştir. Yine tezimize XIX . yüzyılda tefrika edildiği halde 1900 tarihinden sonra kitap halinde basımı yapılan konumuzla ilgili bazı romanları da dahil ettik. Örneğin; Hüseyin Rahmi’nin *Şipsevdi* romanıyla Saffeti Ziya’nın *Salon Köşelerinde* romanı 1900’den önce tefrika edilmiş fakat kitap halinde yayımlanması daha sonraki tarihlerde gerçekleşmiştir.

İncelediğimiz romanların Osmanlı Türkçesi’yle yapılmış baskılarını kaynakçaya aldık ve dipnotta tekrardan kaçınmak için, gerekli yerlerde sayfa numaralarını metin içinde verdik. Aynı konu birden fazla yerde değerlendirilebilirdi, ancak tekrara düşmemek için herhangi bir başlık altında ele alınan bir konu, ilgili olabileceği başka yerlerde değinilmemiştir. Çalışmamız sırasında yabancı özel isimleri kendi imlâlarına göre yazmaya çalıştık. Türkçe sözcüklerin yazımında Türk

Dil Kurumu'nun *İmlâ Kılavuzu*'nu, kısaltmalarda ise Bilal N. Şimşir'in *Türkçe Kısaltmalar Sözlüğü*'nü esas aldık.

Bu çalışma süresince zamanımın büyük bir kısmını geçirdiğim, yardımlarını gördüğüm İSAM Kütüphanesi yetkili ve çalışanlarına, bilgi ve birikimlerinden istifade ettiğim Sayın Prof. Dr. Orhan Okay ve Sayın Prof. Dr. M. Fatih Andı'ya, karşılaştığım sorunları aşmada desteğini gördüğüm Hocam Sayın Prof. Dr. Sema Uğurcan'a ve Sayın Doç. Dr. Muhammet Gür'e teşekkür ederim. Çalışmamızın başından itibaren bana güvenen ve inanan, bilgi ve görüşleriyle tezin şekillenmesini sağlayan, danışman Hocam Sayın Yrd. Doç. Dr. Hasan KOLCU'ya sonsuz şükranlarımı sunuyorum.

Kocaeli 2011

Ahmet KOÇAK

ÖZET

XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINDA AVRUPA

XIX. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin yüzünü hemen her açıdan Batı'ya döndüğü bir yüzyıldır. Bu çalışmada Osmanlı-Türk toplumunda Avrupaî anlamda ilk hikaye örneklerinin ortaya çıktığı 1870'li yıllardan 1900 yılına kadar yayımlanan romanlarda Avrupa algısı üzerinde durulmuş, Batı kültür ve medeniyetine ait değerlerin romanlara nasıl yansıdığı ele alınmıştır. Diğer bir ifadeyle Türklerin Avrupa algısı ve bu algının oluşmasında eğitim ve seyahat başta olmak üzere çeşitli maksatlarla Avrupa'ya giden romancıların vücut verdiği roman karakterlerinden hareketle Osmanlı-Türk toplumunun Avrupalılaşmasına istikamet veren unsurların rolüne dikkat çekilmiştir. Türk romancısının başlangıçta mesafeli yaklaştığı veya bazı yönlerini örnek aldığı Avrupa kültür ve medeniyeti, yüzyılın sonlarına doğru başta edebiyat olmak üzere hayatın tamamını içine almış, Türk toplumunu neredeyse tamamen yönlendirecek bir noktaya doğru evrilmiştir.

Anahtar kelimeler: Roman, Avrupa, kültür, medeniyet, Avrupa algısı

ABSTRACT

EUROPE IN THE 19th CENTURY TURKISH NOVEL

The Ottoman State turned its face to the West in almost every aspect in the 19th century. I studied the perception of Europe in the novels published between 1870s and 1900, the period in which the first examples of novels in the European sense appeared in the Ottoman-Turkish society, and analysed how the Western values found their way into them and were presented. In other words, by analysing the characters of these novels which were written by the novelists who had been to Europe at any period of their life with various aims, among which education and travel were in the front, I pointed out to the Turkish perception of Europe, and the role of the factors that shaped this perception and led to the Europeanization of Ottoman-Turkish society. The European Civilization against which Turkish novelists had some reserves in the beginning, while following some examples taken from it, came to affect the literature and all aspects of life towards the end of the century and evolved to a position of orienting the Turkish society in almost every aspect.

Key words: Europe, perception of Europe, novel, culture, civilization.

KISALTMALAR

AAM	Atatürk Araştırma Merkezi
a.g.e./a.g.m.	Adı Geçen Eser / Makale
AÜ	Ankara Üniversitesi
AÜDTCF	Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
bs.	Baskı, basım
C.	Cilt
çev.	Çeviren
CDTA	Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
der.	Derleyen
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCF	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
EÜ	Ege Üniversitesi
Haz.	Hazırlayan
İÜ	İstanbul Üniversitesi
İÜEF	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜSBE	İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
KB	Kültür Bakanlığı
KTB	Kültür ve Turizm Bakanlığı
Mad.	Madde, maddesi, maddeleri
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MÜ	Marmara Üniversitesi
Nr.	Numara
s.	Sahife
S.	Sayı
Sad.	Sadeleştiren
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TCTA	Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi
TDK	Türk Dil Kurumu

TAE	Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü
TTK	Türk Tarih Kurumu
TKAE	Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
trc.	Tercüme eden
ty	tarihsiz, tarih yok
Ünv.	Üniversite
vb.	Ve benzeri ve bunun gibi
vd.	Ve devamı
Yay.	Yayını, yayıncılık, yayınları, yayınevi
YKY	Yapı Kredi Yayınları
YTEA	Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi

GİRİŞ

Günümüzde Batılılaşma kavramı, genel olarak Batı ülkeleri dışında kalan toplumlarda, özel olarak da Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet Türkiye'sinde Batı'nın medeniyet seviyesine ulaşabilmek için gerçekleştirilen siyasî, sosyal ve kültürel hareketleri ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Osmanlı Devletinde batılılaşma amacıyla veya batı karşısında geri kalmışlığı ortadan kaldırmak için yapılan faaliyetler XVIII. yüzyılın başlarında “teceddüd” veya “ıslahat” adıyla başlamış, daha sonra da “Tanzimat” olarak adlandırılmıştır. Bu adlandırmaların yanında muasırlaşma, çağdaşlaşma ve moderleşme kavramları da yine bu anlamı kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Ancak her iki kavram da Batılılaşmada olduğu gibi sosyal ve kültürel değerleri de kapsamaktan ziyade daha çok teknik konuları içermektedir. Ancak bu kavramlar da zaman içerisinde anlam zenginliği kazanarak günlük hayatı da düzenleyen bir noktaya doğru ilerlemiştir. Bu bakımdan Türk tarihinde özellikle Tanzimat'tan günümüze kadar yapılagelen değişiklik ve yenilikler için çağdaşlaşma yerine Batılılaşma deyimini kullanmak daha uygundur.¹

Osmanlı Devletinin ekonomik, idarî ve askerî sıkıntılarla karşılaşması çeşitli zamanlarda devletin yöneticilerini ıslahat tedbirleri almaya sevk etmiştir. Genç Osman ve IV. Murad dönemiyle Köprülüler devrinde gerçekleştirilen ilk ıslahat girişimleri, Avrupa'nın taklidi gibi bir düşüncenin tamamıyla dışında ve imparatorluğun sorunlarına bütünüyle kendi iç dinamikleri çerçevesinde çözümler bulma düşüncesinin ortaya çıkardığı çabalardır. Osmanlı yöneticileri özellikle XVIII. asrın sonlarına kadar Batı'ya ve Batı kültürüne karşı küçümseyici bakış açılarını sürdürmüşlerdir. Nitekim bu dönemlerde devletin nizamını yeniden tesis etmek amacıyla kaleme alınan *Koçi Bey Risâlesi* benzeri metinlerde, “Batı'nın taklidi”ne

---

¹ M. Şükrü Hanioglu, “Batılılaşma”, *DİA*, C. V, s. 148. Tanpınar ise meseleyi “Garplılaşma” olarak ifade eder. Ahmet Hamdi Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, YKY, İstanbul 2007, s. 49 vd. Batılılaşma ile ilgili olarak ‘çağdaşlaşma’, ‘laiklik’ ve ‘asrileşmek’ üzerinden yaptığı tartışmayı “çağdaşlaşma” lehine neticelendiren bir çalışma için bkz. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1978, s. 15-22.

ilişkin herhangi bir ifadeye rastlanmadığı gibi problemlere, her şeyin düzen içinde olduğu eski dönemlerdeki kuralların uygulanması yoluyla çözüm bulunması sürekli bir biçimde önerilir.²

Osmanlı'da resmî anlamda Avrupalılaşıma tarihi olarak 1839 Tanzimat Fermanı'nın ilanı kabul edilse de, esas adımlar II. Mahmut döneminde atılmıştır. Ancak bu başlangıcı daha geriye götürenler de vardır. "Tanzimat III. Selim ile II. Mahmut'un başladıkları işin devamıdır."³ değerlendirmesi, Avrupalı olma, Avrupa'yı örnek alma durumunu resmî anlamda III. Selim'den itibaren başlatmanın daha doğru olacağını ortaya koyar. III. Selim döneminde yapılan çalışmaların adı "Nizâm-ı Cedîd"tir. Karal'ın ifadesine göre "Nizâm-ı Cedîd" dahi garplılaşmak hususunda bir ilk adım olmayıp kendinden evvel atılmış adımların devamıdır.⁴

Bu görüşlerden hareketle Garplılaşma ya da ıslahat hareketlerinin belirli aşamalar kaydederek Tanzimat'a kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. İlk aşamayı oluşturan Lâle Devri'ni, bir zevk ve eğlence dönemi olarak algılamaktansa, "lâle"yi yeni zihniyetin bir sembolü olarak düşünmek daha doğru olacaktır. Damat İbrahim Paşa'nın Paris'e sefir olarak yolladığı Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet'e verdiği talimatta geçen "Fransa'nın vesâit-i umrân ve meârifine dahi layıkıyla kesb-i ittıla' ederek kâbil-i tatbik olanlarının takrîri"⁵ ifadesinden anlaşılıyor ki, Osmanlı elçisi bu seyahatinden bir sefaretnâme yazarak dönecektir.⁶ Gezip gördüğü yerlerin ve katıldığı toplantıların teferruatıyla tasvir edildiği bu eser Osmanlı için Avrupa'da

---

² Hanioglu, "Batılılaşma", s. 149.

³ Enver Ziya Karal, "Tanzimattan Evvel Garplılaşma Hareketleri 1718-1839", **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s. 13-30. Aynı şekilde Tanpınar "Garplılaşma Hareketine Umumî Bakış" başlığı altında üç bölüm olarak incelediği Tanzimat öncesi için 1789 tarihini bir dönüm noktası olarak kabul etmektedir. **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 61-70.

⁴ Karal, **a.g.m.**, s. 14. Ahmet Refik bu düşünceyi desteklemekte ve Avrupalılaşıma teşebbüslerinin "Lâle Devri"ne kadar geriye götürülebileceğini ifade etmektedir. Ahmet Refik, **Lâle Devri: 1130-1143**, 2.b. Teshîl-i Tıbaat Matbaası, İstanbul 1331, s. 68-69. İ. Hakkı Uzunçarşılı da Nevşehirli İbrahim Paşa'nın yapmış olduğu çalışmaların Avrupalılaşıma yolunda atılmış adımlar olduğunu ancak Patrona Halil İsyanı ile bu çabaların akamete uğradığından bahseder ki her halükarda Avrupalılaşıma Tanzimat'tan çok öncelere uzanan bir süreçtir. Bu hususta bkz. Uzunçarşılı, "Sadrazam Halil Hamit Paşa", **Türkiyat Mecmuası**, C. V, İstanbul 1935, s. 312.

⁵ Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbaacılığı**, Müteferrika Matbaası, İstanbul C. I, 1939, s. 44.

⁶ **Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi** (haz. Şevket Rado), İş Bankası Yay. İstanbul 2008. Farklı bir basım için bkz. **Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa Sefaretnâmesi** (Haz. Abdullah Uçman), Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1975.

açılan ilk pencere konumundadır. Elçinin beraberinde götürdüğü oğlu Sait Mehmet Efendi'nin dönüşte İstanbul'da ilk matbaayı kurma çalışmasına başlaması çok önemlidir. Bu ilk seyahat ve ardından yazılan *Sefaretnâme*⁷ ile Avrupa'yı daha yakından tanıma imkânı ortaya çıkmış, Avrupa'dan Osmanlı diyarına gelen elçiler de bu etkilerin derinleşmesine sebep olmuşlardır. Lâle Devri'nde İstanbul'a gelen elçilerin beraberinde, ilim adamları, ressamlar ve edipleri getirdikleri bilinmektedir. Bunun yanında elçilerin beraberinde getirdikleri ve devlet adamlarına hediye olarak takdim ettikleri eşyaların da aradaki farkın kapanmasına yardım ettiği bir gerçektir. Hediyeler arasında vazo, saat, kıymetli mobilya, nebat ve çiçek gibi insanın daima göz önünde tuttuğu ve temasta bulunduğu eşyalar yer alıyordu. Ancak 1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı bu yakınlaşmayı bir süreliğine de olsa sekteye uğratacaktır.

Lâle Devri'nin ardından da Batı ile temaslar sürdürülmüştür. I. Mahmud, III. Mustafa ve I. Abdülhamid dönemlerinde bilhassa Batı'nın askerî usullerinin uygulanması çabalarına ağırlık verilmiştir. Avrupalılaştırma yolunda atılan ilk adımların askerî alanda olduğu bilinmektedir. Özellikle I. Mahmut devrinde (1730-54) Müslüman olan ve Osmanlı hükümetinin hizmetine giren De Bonneval (daha sonra Humbaracı Ahmet Paşa ismini alacaktır), itikat ve giyim olarak Osmanlı gibi görünse de zihniyet olarak Avrupalı olduğu için, onun askerî alanda yaptığı çalışmalar ve attığı adımlar hep Avrupalı gibi olmuştur. Özellikle Avrupa'yı yakalamak ve onlara üstün gelmek için askerî alanda yapılması gerekenlerle ilgili raporlar sunmuştur.

De Bonneval'ın vefatından sonra III. Mustafa zamanında (1757-1773) Macar asıllı Baron de Tott, onun açtığı yolda yürümeye devam edecek ve Osmanlı ordusunun Avrupa'yı yakalaması noktasında önemli gayretler gösterecektir. Orduda özellikle topçuluk alanında önemli gelişmeler sağlamıştır. En önemli çalışmalardan birisi Mühendishâne-i Bahr-i Hümâyûn'un kurulmasıdır. Yine bu dönemde astronomi ve tıp alanlarında önemli adımlar atılmış, Batı'dan birçok tıbbi eser Türkçeye tercüme edilmiştir.⁸

---

⁷ Sefaretnâmeler resmî özellik gösterecek de daha geniş bir okuyucu kitlesine hitap edecek şekilde kaleme alınmışlardır. Özellikle Avrupa'nın sosyal ve günlük hayatına ait canlı tasvirlerin ve gözlemlerin yer aldığı bu eserler, Osmanlı'nın Avrupa'yı tanımada ve yapılması gereken reformlarla ilgili dolaylı olarak, oralarda yapılanları anlatarak, büyük katkı sağlamışlardır. Sefaretnâmeler hakkında bkz. Kemal Beydilli, "Sefâretnâme", *DİA*, C.XVI, s. 289-294.

⁸ Karal, *a.g.m.* s. 22.

Tanzimat'a giden yolun başında atılan en önemli adımın Nizâm-ı Cedîd olduğu genel itibariyle kabul edilen bir görüştür. Nizâm-ı Cedîd, III. Selim tarafından askerî alanda yapılmak istenen yeni bir düzenlemenin adıdır. Aslında III. Selim'in yapmak istediği sadece askerî alanda modern bir ordu kurmak değil, yetkilerini kısmak ve nihayet Avrupalıların ilim ve sanat alanında yaptıkları yeniliklere paralel bir "yeni düzen" kurmayı başarmaktır.⁹ III. Selim'in atmış olduğu adımları sadece Fransız İhtilali'ne bağlamamak gerekir. Onun daha tahta çıkmadan önce bu konularla ilgili çalışmalar yaptığı ve ıslahat fikrini babasından miras aldığı bilinmektedir. Daha şehzade iken III. Selim'in Fransız elçisi aracılığıyla XVI. Louis'e gönderdiği mektuplarda da ıslahat düşüncesiyle ilgili işaretler bulunmaktadır. Padişah olmadan önce elçi Gouffier, İtalyan Dr. ve İshak Bey Avrupa hakkında III. Selim'i aydınlatmışlardır. İshak Bey, III. Selim'in şehzadeligi döneminde Avrupa'ya gönderilen ilk talebedir.¹⁰ Kendisine verilen talimatta yer alan "envâ-ı fûnûn ve maârif ta'lîm etmek" maddesi, onun Avrupa'ya eğitim maksadıyla gönderildiğini gösterir. Öte yandan devlet ricali tarafından padişaha takdim edilen layihalarda da "Osmanlı ordusunun ıslahı lüzumuna" hep dikkat çekilmiştir. Avrupa'yı tanıyan ve bilen Rasih Efendi'nin önerisi ise "Frenklerin harp fenni kitaplarının tercümesi ve mütehasşislar getirtilerek askerlerimizin talim ettirilmesi" yönündedir. Padişah da bu yolda önemli adımlar atmış, Fransa hükümetine müracaatla zabıt ve mühendis talebinde bulunmuştur.

III. Selim'in askerî saha dışında yaptığı en önemli yeniliklerden birisi de Paris, Londra, Viyana ve Berlin gibi Avrupa'nın önde gelen hükümet merkezlerine elçiler göndermesidir. Bu elçilerden gittikleri devletlerin idarî yapısı, donanmaya ait kuralları, askerî yapıları ve düzenleri gibi konularda devletin işine yarayacak şekilde toplayıp kayda geçirmeleri istenir.¹¹

Daha önceki adımlar yarım kaldığı gibi III. Selim'in tüm bu girişimleri de Kabakçı Mustafa isyanının patlak vermesiyle nispeten akim kalmıştır. Yerine geçen IV. Mustafa'nın iktidarı uzun sürmemiş ve ardından Avrupa yolunda önemli adımlar

---

⁹ Karal, **a.g.m.** s. 24.

¹⁰ Osmanlı Devleti üzerindeki Fransız kültür hayatının etkisini Köprülü, bütün bir hayatı kapsayacak şekilde III. Selim'den itibaren başlatır. Fuad Köprülü, **Edebiyat Araştırmaları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1886, s. 300, dipnot 60.

¹¹ Karal, **a.g.m.** s. 25-26. Bu elçiler ve faaliyetleri ile ilgili olarak bkz.ERCÜMEND KURAN, **Avrupada Osmanlı İkamet Elçiliklerinin Kuruluşu ve İlk Elçilerin Siyasi Faaliyetleri: 1793-1821**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1968, s. 13-43.

atacak olan II. Mahmut tahta (1808-1839) geçmiştir. Onun döneminde başta askerî alanda olmak üzere bir çok yenilik yapılmıştır. Bunlar arasında yeni bir ordu kurulması ve bu ordunun eğitimi için Avrupa'dan subayların getirilmesi önemlidir. Öte yandan devlet teşkilatında yenilikler yapılmış, saray teşrifatında bazı kaideler değişmiş, sadrazamlık başvekalete dönüştürülmüş, memurlar hariciye ve dahiliye diye iki sınıfa ayrılmıştır. Toplumsal konularda ise, nüfus sayımı, pasaport kullanımının getirilmesi, polis teşkilatının kurulması, memurların giyim ve kuşamı gibi konularda önemli adımlar atılmıştır. II. Mahmut devrinde eğitim-kültür sahasında da, ilköğretimin mecburi kılınması, Harbiye ve Tıbbiye'nin kurulması, Avrupa'ya talebe gönderilmesi, Osmanlılar hakkında Avrupa dillerinde yazılmış kitapların tercüme ettirilmesi, Takvîm-i Vakâyi' gazetesinin kurulması gibi önemli yenilikler yapılmıştır. Padişahın o zamana kadar devletin ilgilenmediği ve sadece vakıfların yönetip geliştirdiği ilk öğretimi bir devlet meselesi yapması, mecburi hale getirerek bütün halka yaymayı hedeflemesi oldukça mühimdir. Diğer taraftan askerî ve mülki hastanelerin kurulması da sağlık alanındaki önemli gelişmelerdir. Tanzimat öncesinde olduğu gibi 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı'ndan sonra da Avrupa'nın siyasî, edebî ve felsefî birikimleri Fransız kültürü üzerinden tanınmıştır.¹²

XIX. yüzyılda tamamen Avrupa'ya açılan Osmanlı, Avrupa medeniyetinin özellikle teknik ve bilim alanındaki üstünlüğünü kabul etmiştir. Osmanlı aydınının kafasında daima şu soru vardır: “Avrupa ilerlerken ve gelişirken İmparatorluk niçin çöküyor? Avrupa'nın başarı sırrı nedir?”¹³ Bu durum Ebûbekir Ratib Efendi'nin sefaretnâmesinde bir aşağılık kompleksi olarak ortaya konur. Viyana'ya tahsil için gönderilen bir Osmanlı matematikçisi ise, kitabının önsözünde Osmanlılar'ın bilimi Batı dillerinde öğrenmeleri gerektiğini ifade ederek aynı tavrı sergiler. Batı ile temas geçenlerin hepsinin üzerinde birleştikleri nokta, Batı'yı taklit etmek dışında bir çarenin kalmamış olduğudur. Bundan sonra kaleme alınan çeşitli yazma eserlerde özellikle Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risâlesi* adlı eserinde, Avrupa ve kültürü mutlak bir üstünlük olarak ele alınırken, mevcut iç yapı gerilik sebebi olarak takdim

¹² Bu tanışıklıkta Avrupa'ya gönderilen ilk öğrencilerin Fransa'ya gönderilmiş olmasının büyük etkisi olmuştur. İlhan Kutluer, “Batılılaşma (Felsefî düşünce), *DİA*, C. V, s. 153.

¹³ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu** (trc. Metin Kıratlı), TTK Yay. Ankara 1970, s. 130.

edilmiştir.¹⁴ Bazı müelliflerde ise tam tersi bir durum söz konusudur. Onlar batılılaşmayı dinsizlik olarak kabul etmişler ve aşırı bir şekilde eleştirmişlerdir. Bu da dönem aydınında bir ikiliği beraberinde getirmiştir. Batı ile temaslara başlamasından sonra Batı kültürünün üstünlüğü konusundaki yaklaşım inanılmaz bir hızla Osmanlı aydınlarının büyük bir bölümü tarafından benimsenmiştir. “Terakkiyat-ı cedide” dönemin sihirli deyimine haline gelmiş, zihniyet alanındaki bu değişimle birlikte sanattan edebiyata, giyimden mimariye kadar Batılılaşma yanlısı bir değişim meydana gelmiştir. Ahmed Midhat Efendi Osmanlı toplumunda en çok kullanılan kelimenin “alafranga” olduğunu belirtirken buna işaret eder.¹⁵

Başlangıcı Lâle devrine kadar götürülen Batı tesirinin Tanzimatla birlikte devlet tarafından planlı olarak yürütülen resmî hareket ve faaliyet haline gelmesi hukuktan edebiyata, giyim kuşamdan sanata kadar bütün bir hayatı etkiler.¹⁶ 1839’da Tanzimat Fermanı’nın ilanından sonra gelişen Türk Edebiyatı “bir medeniyet kırılmasıyla başlar.”¹⁷ Tanzimat bilindiği üzere sadece askerî, siyasî ve iktisadî yapıyı değiştirmekle kalmaz; Batı medeniyetini esas alan yeni bir sosyal ve kültürel hayatın doğmasına da zemin hazırlar. Yüzyıllardan beri Türk kültürü ve İslâm medeniyeti çerçevesinde teşekkül eden din, dil, sanat, edebiyat, eğitim, musiki ve mimari anlayışı Batı medeniyeti dairesi içine girer. Sosyal hayatta olduğu gibi kültürel değerlerde de pek çok değişim olur. Değişim yukarıdan aşağıya, merkezden muhite, şehirlerden taşra vilayetlerine ve köylere doğru bir gelişim gösterir. XIX. yüzyıldan beri modernleşmenin öncüsünün halk değil, devlet ya da zengin elitler olduğu bilinen bir gerçektir.¹⁸ Bütün Batılılaşma talepleri saray çevresinden, modern batılı eğitim almış aydın elitlerden, azınlıklardan ve mühtedilerden gelir. Türk modernleşmesini Avrupa’daki veya dünyanın diğer yerlerindeki modernleşme hareketlerinden ayıran en önemli özellik, değişim arzusunun tabandan değil tavandan

---

¹⁴ Mustafa Sami Efendi’nin “Avrupa Risâlesi” hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bkz. M. Fatih Andi, **Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri**, Kitabevi Yay. İstanbul 1996.

¹⁵ Alafranga kelimesi II. Mahmut döneminde “Avrupalı (Frenk) usulüne uygun yaşayış ve kıyafet devrimi”yle Osmanlı toplumunun gündemine girer. Alafranga ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Cevdet Kudret, “Alafranga Dedikleri”, **Tarih ve Toplum**, Nisan 1984, c.1, Sayı:4, s. 27-31.

¹⁶ Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2**, Dergah Yay. İstanbul 1997, s. 68.

¹⁷ Ahmet Hamdi Tapınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, MEB Yay. 1969, s. 112.

¹⁸ J. D. Walters, aslında kurumların değişimi sevmediğini ancak Türk modernleşmesinin bunun aksi istikamette geliştiğini belirtir. Bkz. J. D. Walters, **Modern Düşüncenin Krizi**, İnsan Yay. İstanbul 1995, s. 31.

gelmesidir. Fransız İhtilâli XVIII. yüzyıl Fransasındaki haksızlık, eşitsizlik, yolsuzluk ve keyfi idareye karşı halkın bir tepkisidir. Reform hareketleri de tefessüh etmiş kiliseye karşı Avrupa aydınlanmacılığının ve rasyonalizmin bir tezahürüdür. Tanzimat Dönemi'ndeki yenilik hareketlerinin kaynağı ise halk değildir; hiç birisi halka dayanmaz. Halkın arkasında durmadığı bir modernleşme hareketi pek çok tepkiyle karşılaşmanın yanı sıra askerî, idarî, siyasî, içtimaî ve ilmî sahada dualitelerin ve kültür çatışmalarının yaşanmasına yol açar. Eskinin bütünüyle tasfiye edilememesi hatta yeninin yanında bütün kurumlarıyla hayatiyetini devam ettirmesi ve yeninin de bütünüyle alınmaması pek çok alanda ikilik doğurur; böylece ne Doğulu ne de Batılı olduğu anlaşılamayan yeni insan modelleri ortaya çıkarır. Genellikle Türk aydınında gördüğümüz bu ikilem onların hayatlarıyla birlikte eserlerine de yansır. Burada halkla irtibatı sağlayacak disiplinlere, özellikle de edebiyat alanına düşen görev açıklamaya gerek duymayacak derecede ortadadır. Çünkü edebî eserler sosyal ve kültürel değişimler ile dönemin zihniyetini anlayıp yorumlamada, dolayısıyla sosyal tarihin yazılmasında önemli bir kaynaktır. Sosyal tarih, edebiyattan; hatıra, seyahatnâme, mektup, biyografi ve otobiyografi, hatta şiir gibi edebî türlerden istifade eder.

Türk edebiyatında Batılılaşma çoğu zaman Tanzimat hareketiyle beraber düşünülmüştür. Hem idarî ıslahatın hem de edebî yeniliklerin aynı isimle (Tanzimat) anılmasının bunda rolü vardır. Türk edebiyatında Batılılaşmanın ilk tezâhürleri tercümelerde, basın hareketlerinde ve özellikle edebî tür ve şekillerin doğuşunda görülür.¹⁹ Tanzimat'ın ilanıyla birlikte düşünülse de Batılı tarzda ilk edebî ürünler ortaya çıkışı, bu ilandan yaklaşık yirmi yıl kadar sonradır.²⁰ Avrupaî tarzda ilk ürünlerin ortaya çıkmasında Şinâsi'nin önemli bir yeri vardır ve bu yüzden Türk edebiyatında Batılılaşma hareketlerini Şinâsi ile başlatmak öteden beri yaygın bir kanaattir. Çünkü Şinâsi'nin Batılı edebî türlerin ilk önemli örneklerinden biri olan *Şâir Evlenmesi* (1860) de Batı'dan yapılan manzum ilk şiir tercümeleleri de bu yıllarda ortaya

¹⁹ Abdullah Uçman, "Tanzimat'tan Sonra Kültür ve Edebiyat Hayatımızdaki Değişme ve Yenileşmeler", **Türkler**, c. XV, s. 182. Bu ürünler için bkz. İsmail Habib Sevük, **Edebî Yeniliğimiz**, c. I, s. 30 vd.

²⁰ 1839'dan 1859'a kadar Tanzimat devrinin ilk yirmi senesinde Türk edebiyatı sahasında "Avrupaî tesiri örnek teşkil edebilecek bir değişme yok gibidir." diyen Ömer Faruk Akün, Şinâsi'nin 1855-1857 yılları arasında yazdığı üç kasideyi istisna olarak gösterir. Bkz. Akün, "Tanzimat Edebiyatı' Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur?", **Kubbealtı Akademi Memcuası**, Yıl: 6, S. 2, Nisan 1997, s. 32.

çıkıştır. Şinasi'nin şiirde şekil ve muhtevanın değişimini temsil eden “Reşid Paşa’ya Kasideler”i (1856), bunlarla bütünleşen diğer şiirlerini ihtiva eden *Müntehabât-ı Eş’âr* (1862), edebî dilin değişmesinde ve türlere sosyal konuların girmesinde rol oynayacak olan ilk yerli gazete *Tercümân-ı Ahvâl*’in neşri (1860), yine konuşma diline ve halk kültürüne eğilmenin ilk ciddi denemesi sayılabilecek *Durûb-i Emsâl-i Osmâniyye* (1863) bu yıllarda hep Şinâsi’nin gerçekleştirdiği çalışmalardır.²¹

Edebî tür ve şekillerin ortaya çıkışı açısından Âkif Paşa’yla başlayan süreç 1860’lardan sonra hız kazanmış, Şinasi, Nâmık Kemâl, Recâizâde Ekrem ve Abdülhak Hâmid’in çabaları Servet-i Fünûn döneminde adeta bambaşka bir vadiye intikal etmiştir. Şinasi’nin bir yol açıcı olarak görüldüğü bu devir “Tanzimat Edebiyatı”nın yanı sıra “Avrupaî Türk Edebiyatı”, “Edebiyat-ı Cedîde”, “Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatı”, “Yeni Türk Edebiyatı” ve son olarak Akün’ün teklifiyle “Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatı”²² gibi isimlerle de anılmıştır. Bu yıllardan itibaren edebiyattaki bütün yenileşme hareketlerinin kaynağını az ya da çok Batı’ya bağlamak zaruri ve tabii görülmüştür.²³

Türk edebiyatında Batılılaşma devrinin ürünleri arasında tiyatronun önemli bir yeri vardır. Daha önceki döneme ait meddah, karagöz, ortaoyunu gibi seyirlik oyunlar, belli bir yazara ve metne dayanmadığından batılı anlamda edebî bir tür olarak tiyatro Osmanlı toplumunun en yabancı olduğu edebî türdür.²⁴ Yabancı elçiliklerle sınırlı başlayan Avrupaî manada tiyatro sarayın ilgisiyle birlikte hem Osmanlı toplumunun gündemine girmiş hem de Türkçe oyunlara duyulan ihtiyaç çevirilerle birlikte edebî bir ürün olarak tiyatroya olan ilgiyi arttırmıştır.²⁵ Tanzimatla birlikte yabancı tiyatroların dar bir çerçeveye hitap eden ürünleri özellikle Güllü Agop’un Gedik Paşa Tiyatrosu ile birlikte yerli eserler ortaya çıkmaya başlamıştır.²⁶ . Şinâsi’ye ait *Şâir Evlenmesi*’nin öncülük ettiği bu sahada Şinâsi’den sonra tiyatro Vefik Paşa’nın Moliere uyarlamaları sayesinde komedi ile de tanışarak Ali Haydar,

²¹ Orhan Okay, “Batılılaşma (Edebiyat)”, *DİA*, C.V, s. 167-168. İsmail Habib Sevük, **a.g.e.** s. 45.

²² Bkz. Ömer Faruk Akün, **a.g.m.**, s. 15-37 ; S. 3, Temmuz 1977, s. 22-39.

²³ Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergâh Yay. İstanbul 2005, s.11-15 , 48-52.

²⁴ Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 257.

²⁵ İnci Engünün, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)**, Dergah Yayınları, İstanbul 2006, s. 651.

²⁶ Tiyatronun yerleşmesi ve gelişimi ile ilgili bkz. Kenan Akyüz, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri (1860-1923)**, 6. bs. İnkılap Kitabevi, İstanbul 1994, s. 55-66.

Nâmık Kemal, Şemseddin Sami, Abdülhak Hâmid'in eserleriyle ve daha çok trajedi türünde devam etmiştir.

Edebiyat teorisi ve edebî tenkidin Türk edebiyatına girişi de Tanzimat'tan sonra, ancak diğer türlere göre daha da geç bir tarihtedir. Nâmık Kemal'in "Lisân-ı Osmânînin Edebiyatı Hakkında Bâzı Mülâhazâtı Şâmildir" (1866), Ziya Paşa'nın *Şiir ve İnşâ* (1868) makaleleri bu alandaki ilk örneklerdir. Özellikle Dîvan Edebiyatı etrafında gelişen tenkit vadisi bir nevi yeni edebiyat anlayışına alan açma çabası olarak görülmelidir.²⁷ Yine Ziya Paşa'nın manzum *Harâbât Mukaddimesi*, Nâmık Kemal'in buna karşı yazdığı *Tahrîb-i Harâbât* (1874) ve *Tâkîb* (1875), ayrıca *Celâleddin Harzemşah* adlı tiyatro eseri için kaleme aldığı ve kitap halinde yayımlanan uzun mukaddime (1883) de ilkler arasında sayılması gereken önemli tenkit çalışmalarıdır. Tanzimat'ın ikinci neslinde bu çalışmalar daha da artmıştır. Recâizâde Mahmut Ekrem, yenileşen edebiyatımızın ilk teori kitabı sayılan ve birçok bahsi Fransa'da liselerde okutulan retorik kitaplarından mülhem *Tâ'lîm-i Edebiyyât*'ı yayımlarken (1879), Muallim Naci'nin *Istilahât-ı Edebiyye*'si eski geleneğin son belagat kitabı olarak neşredilir (1890). Buna karşılık Naci'ye Beşir Fuad'la dostluğunun kazandırdığı ve ortaklaşa yayımladıkları *İntikâd* (1887), devrine göre daha sağlıklı bir tenkit anlayışı getirmiştir.²⁸

Bu dönemde Batı şiirinden yapılan adaptasyonlar ve çeviriler eski şiirimizden farklı özellikler taşıyan yeni bir şiir anlayışı ortaya çıkarmıştır. Bu farklılıklar şekil özellikleriyle sınırlı değildir. Tanzimatla birlikte gelişen yeni şiir, Batı düşüncesi ve felsefesinin dinî duygu, kanaat ve inançlar üzerindeki etkilerinin en çok hissedildiği alan olarak karşımıza çıkar. Bu etkinin ilk izleri Şinâsi'de görülür. Eski şiirimizin, birçok meseleyi akli bir tarafa bırakarak bir gönül meselesi halinde çözüme eğilimine karşılık, Şinâsi sadece akla dayanan bir düşüncenin peşindedir ve bunu şiirinde ifade eder: "Dilin irâdesini başta akl eder tedbîr", "Ziyâ-yı akl ile tefrîk-i hüsn ü kubh olunur" ve "Vahdet-i zâtına aklımca şahadet lâzım" mısralarında geçen akıl, felsefî anlamda rasyonalist bir sistemi değil, eskinin hislerine karşı akla verilen önemi

²⁷ Akyüz, a.g.e. s. 84-86.

²⁸ Bilgi için bkz. Abdullah Uçman, "Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı'nda Tenkit Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat** (haz. Hakkı Dursun Yıldız) TTK Yay. Ankara 1992, s.533-546.

vurgular.²⁹ *Müntehabât*'ında geleneğin dışına çıkarak Hz. Peygamber'den hiç söz etmeyen Şinâsi, Reşid Paşa'yı ona ait sıfatlarla över: "Acep midir medeniyet resulü dense sana"; "Sensin ol fahr-i cihân-ı medeniyet ki hemân / Ahdini vakt-i saadet bilir ebnâ-yı zaman." Aynı nesilden Ziya Paşa, özellikle *Tercî-i Bend*'inde kader karşısında sürekli bir şaşkınlık içinde, âciz ve son derece karamsar bir tavır takınır. Doğu'dan ve Batı'dan topladığı bilgileri duygu ve sezgi halinde aynı karışıklıkla mısralarına yerleştiren Abdülhak Hâmid, "Külbe-i İştîyâk", "Kürsî-i İstiğrâk", "Hayd-Park'tan Geçerken", "Devrân-ı Muhabbet" gibi şiirlerinde, büyük tabiat karşısında bir çeşit panteist heyecanlar yaşar. *Makber*'de ise ölüm karşısında şüphe, tereddüt, isyan ve iman dalgalanmaları mısraların arasında gidip gelir.³⁰

Türk edebiyatının Batılılaşmasıyla ortaya çıkan edebî türlerden içinde, yapısı ve muhtevası itibariyle toplumu ve toplumsal değişimi en iyi aksettiren ve hayata en çok tesir edenler roman ve hikâyelerdir. Bu açıdan roman incelemeleri çoğu zaman tarihe ve sosyolojiye malzeme sağlar. Roman, kurmaca bir tür olmasına karşın sosyal hayattan tamamen kopuk değildir.³¹ Stendhal, romanın gerçek hayattan uzak olmadığını göstermek için "büyük bir yolun üstünde gezdirilen bir ayna" benzetmesini yapar.³² Roman, hayatın en doğru olmasa bile en geniş tasvirini yapan ve hayata en çok tesir eden edebî türdür.³³ Bu nedenle romanda devrin tarihî, felsefî, psikolojik ve sosyolojik yapısıyla birlikte şahısların/yazarın duygu ve düşünce dünyası, hayata bakışı, yaşam tarzı ve yaşadığı muhitler de ayrıntılı bir şekilde ele

---

²⁹ Şinasi'nin şiirde yaptığı yeniliği konu alan makalesinde Mehmet Kaplan, onun *Münâcaat*'ındaki üslubunu "Fransız tajesinden gelen bir kendi kendine konuşma üslubudur." şeklinde değerlendirir ve onun muhteva ve üslupta yaptığı yeniliklerin kaynağını Fransa'da eğitim almasına ve XVIII. yüzyıl yazarlarını okumasına bağlar. Bkz. Mehmet Kaplan, "Şinasi'nin Türk Şiirinde Yaptığı Yenilik" **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, Dergah Yay. İstanbul 1976, s. 253-274.

³⁰ bkz. Orhan Okay, "Batılılaşma (Edebiyat)", **DİA**, C.V, s. 167-171.

³¹ Romancı, hayatı ve şahısları görmek istediği gibi tasvir edebilir. Bazen olanı ve olmuşu bazen de olmasını istediği şeyi anlatır. Gerçeği kurgu ile karıştırır. Kurguyu gerçek gibi gösterebileceği gibi gerçeği de yeni baştan kurgulayabilir. Bu yüzden "roman, fiktif (fictive) türlerin atasıdır..." Kléber Haedens, **Roman Sanatı** (Çev. Yaşar Nabi), Varlık Yay. İstanbul 1961, s. 45; M. Kayahan Özgül, **Kandille İskandil**, Hece Yay. Ankara 2003, s. 107.

³² Henri Beyle Stendhal, **Kırmızı ve Siyah** (çev. Ş. Hulusi), Ülkü Basım, İstanbul 1979, s.393.

³³ Philippe van Tieghem, **Avrupa Edebiyatı Muhtasar Tarihi** (trc. Yusuf Şerif), MEB Yay. İstanbul 1935, s. 21.

alınır.³⁴ Roman adeta bir cemiyetin laboratuvarıdır. Victor Hugo'da Fransız toplumunu, Dostoyevski'de Rus toplumunu görmek mümkündür. Her romancı ve roman kahramanı zamanının çocuğudur; dolayısıyla eserine, ait olduğu dönemin anlayış şekillerini yansıtır. Romancı çağının tanığıdır, devrine yabancı kalamaz. Yaşadığı devre ve muhite yabancılaşan roman arkaik ya da utopik olarak görülür ve çoğu zaman toplum vicdanında yer bulamaz. Roman, bir yandan içinde bulunulan zaman ve mekânı, gelenek ve görenekleri, yaşam tarzlarını, eğlence biçimlerini, alışkanlıkları, insanların ve toplumların geçirdiği sosyal ve kültürel değişimi aksettirirken, diğer taraftan yazarın idealindeki dünyayı ve hayat felsefesini hayata geçirir. Bugün sinemanın ve televizyonun yaptığı hızlı ve köklü değişimi, yüz sene önce romanlar yapmıştır. Romanlarda kurgulanan hayat, belirli zümreler tarafından yaşanmaya çalışılmış, yaşayamayanlar o hayata özlem duymuş, özellikle şehirlerde modern Batılı hayata meftun ve teşne geniş bir kitle yetişmiştir. XIX. yüzyıl Türk edebiyatında roman, bir taraftan Türk toplumunun modernleşmesine ve Batılılaşmasına öncülük ederken, diğer taraftan II. Mahmut'tan itibaren sosyal hayatta meydana gelen kültürel değişimi en geniş ve en iyi biçimde yansıtan bir tür olmuştur. Türk romanının derinlemesine bir incelemesi, XIX. ve XX. yüzyılda Türkiye'de yaşanan değişimin ipuçlarını da bize verir.³⁵

Türk okurunun romanla karşılaşması 1860'lı yıllardan itibaren Avrupa'dan yapılan tercüme yoluyla olur. On yıllık bir arayıştan sonra, 1870'li yıllardan itibaren bu tercüme yerini ilk yerli örneklere bırakır. Daha çok halk kitlelerine yönelik ve buna uygun bir dille yazan Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarından sonra Namık Kemal'de izleri görülen Fransız romantizminin daha sonraki romancılarda da devam ettiği görülür.³⁶ Klâsik edebiyatımızda Batılı anlamda bir hikâyeye ve roman türü olmasa da edebiyatımızın sözlü ve yazılı kültüründe bir tahkiye geleneği mevcuttu. Destanları, halk hikâyelerini, mesnevileri bu geleneğin ürünleri olarak sayabiliriz. Matbaanın kurulması ve yaygınlaşmasından sonra halk için basılan kitapların dışında

---

³⁴ “Romanın belki de hayata en yakın yönü, kişiler sistemini oluşturan figürlerdir. Onlar, romanın hayattan ödünç alıp borçlandığı değerlerdir. Romancı, bu değerleri biçimlendirirken hayatı esas alır ve doğal ortamlarında izleyip gözlediği insan örneklerini roman dünyasına taşır.” Mehmet Tekin, **Roman Sanatı**, Ötüken Yay. İstanbul 2001, s. 98.

³⁵ Robert P. Finn, **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)** (Çev. Tomris Uyar), 1. bs. Bilgi Yay. İstanbul 1984, s. 12.

³⁶ Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında ve Servet-i Fünûn Edebiyatında hikâyeye ve roman konusu ile ilgili bkz. Kenan Akyüz, **a.g.e.** s. 66-82, 110-123.

aydın sınıfa hitap etmek üzere kaleme alındığı izlenimi veren ve kimler tarafından yazıldığı belli olmayan bazı hikâye kitaplarının da basıldığı bilinmektedir: *Hançerli Hanım*, *Hikâye-i Cevrî Çelebi*, *Tıflî ile İki Birader Hikâyesi*, *Sansar Mustafa*, *Hikâye-i Tayyartzade* gibi. Bu hikâyeler, halk hikâyesi karakterinde olsa da dil ve kurgu açısından daha edebî bir özellik arz eder. Giritli Aziz Efendi'nin 1852 yılında basılan *Muhayyelât-ı Aziz Efendi* isimli kitabı da konusu, işleyiş tarzı, çerçeve hikâye özelliğine sahip olması bakımından klâsik Doğu hikâyelerini hatırlatmasına rağmen kullanılan sade dil yönünden oldukça yenidir. İsimlerini zikrettiğimiz bu eserlerin özellikle sade, konuşma diline yakın bir üslûpla yazılmasının Türk edebiyatında nesir dilinin gelişmesine yardımcı olduğu söylenebilir.³⁷

Batı'dan yapılan ilk tercüme roman, Yusuf Kâmil Paşa'nın Fénelon'dan yaptığı *Télémaque*'tir (1859). 1862'de Victor Hugo'nun *Les Misérables* isimli romanı *Hikâye-i Mağdûrîn* adıyla hülâsaten, 1864 yılında da Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* adlı romanı Ahmet Lütfi Efendi'nin özet çevirisiyle yayımlanmıştır. 1871 yılına gelindiğinde Alexandre Dumas Père'in *Monte Kristo*'su Münif Paşa tarafından tercüme edilmiş, bunu 1872'de Recaizade Mahmut Ekrem'in Chateaubriand'dan tercüme ettiği *Atala*, 1873'te Emin Sıddık'ın Bernardin de Saint-Pierre'den çevirdiği *Paul ve Virginie* takip etmiştir.³⁸

Türk edebiyatında tercümelerin etkisiyle ortaya çıkan ve Batılı romanları örnek alan ilk yerli eserler 1870'li yıllarda ortaya çıkmaya başlar. Ahmet Midhat Efendi'nin *Kıssadan Hisse*'si ile *Letâif-i Rivâyât* isimli hikâye ve roman külliyyatının ilk beş cüzü (Suizan, Esâret; Gençlik, Teehhül; Felsefe-i Zenân; Gönül, Mihnetkeşan; Firkat) 1870 yılında yayımlanmıştır. Emin Nihat Bey'in *Müsâmeretnâme*'si 1872-1875 yılları arasında, Şemseddin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı romanı 1872'de, Ahmet Midhat Efendi'nin *Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrar ve Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş* isimli romanları 1874'te, Ahmet Mithat'ın *Zeyl-i Hasan Mellah, Hüseyin Fellâh, Yeryüzünde Bir Melek*³⁹, *Felâatun Bey ile Râkım*

³⁷ bkz. Orhan Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, s. 97.

³⁸ Batı edebiyatından yapılan ilk çeviriler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Nihat Özön, **Türkçede Roman**, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 115-142 ; İnci Enginün, **a.g.e.**, s. 177-183.

³⁹ Berna Moran, *Hasan Mellâh* romanı başta olmak üzere *Yeryüzünde Bir Melek*, *Teehhül*, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*, *İntibah*, *Sergüzeşt*, *Zehra* gibi romanlarda işlenen cariyelik, aşka sadakat, aşka acemi olma, intihar, oç alma gibi konuları bir yönüyle Kerem ile Aslı, Arzu ile Kamber, Hançerli Hanımın Hikâye-i Garibesi gibi eski hikayelerle benzerliğine işaret eder. Moran, “Âşık

Efendi romanları 1875'te, yine bu yıllarda Namık Kemal'in *İntibah*'ı da edebiyat tarihimizdeki yerlerini almışlardır.⁴⁰

Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında, özellikle roman ve hikâye türlerinin gelişiminde önde gelen isim Ahmet Midhat Efendi'dir. Hikâyeden romana, seyahat türünden âdâb-ı muaşerete, dinî konulardan iktisata kadar uzanan geniş bir alanda eserler veren ve yeni adımlar atmaktan çekinmeyen Ahmet Mithat, Parla'nın ifadesiyle, yaşadığı kültürel geçiş döneminde “poligraf bir muharrir” olarak önemli bir rol oynamıştır.⁴¹ Ahmet Mithat, Tanzimat yazarları ya da XIX. yüzyıl Avrupa ve İngiliz romancıları gibi varsayılan soyut bir okuyucu kitlesine hitap etmediği için, daha çok XVIII. yüzyıl Batı romanının “okurunu arayan” yazarlarına yaklaşıır.⁴²

Sonuç olarak Osmanlı modernleşmesi yahut Batılılaşması belirli aşamalardan geçer. Tanzimat'ı önceleyen dönemdeki başlangıç noktasında kalmaz, bütün bir düşünce hayatını da kuşatır. XIX. yüzyıl Türk romanı, devrin siyasî ve sosyal problemlerini, devlet, toplum ve birey yaşantısının değişik aşamalarını konu olarak ele alır. Bu konuların romanlara yansımada, Avrupa'nın ve Avrupaî değerlerin etkisi hiç de azımsanmayacak orandadır. Halka ulaşma noktasında edebî ürünleri, özellikle de romanları vazgeçilmez hale getiren yazarlar sayesinde romanlar toplumun hedeflenen doğrultuda değiştirilip dönüştürülmesinin bir aracı haline gelir. Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde bunun nasıl gerçekleştiğini, bu konuların romanlara nasıl yansıdığını metinler üzerinden göstermeye çalışacağız.

Hikâyeleri, Hasan Mellâh ve İlk Romanlarımız” **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, İletişim Yay. İstanbul 1991, s. 21-37.

⁴⁰ Türk romanının kökenleri ve gelişimi hakkında daha geniş bilgi için bkz. İnci Enginün, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)**, s.163-386. Özön, **Türkçede Roman**, s. 41-142; Güzin Dino, **Türk Romanının Doğuşu**, Agorakitaplığı, İstanbul 2008; Ahmet Ö. Evin, **Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi**, Agorakitaplığı, İstanbul 2004, Nihayet Arslan, **Türk Romanının Oluşumu**, Phoenix Yay. Ankara 2007, s.11-287 ; Cevdet Kudret, **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman I** Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar (1859-1910), İnkılap Kitabevi, İstanbul1987, s. 12-406.

⁴¹ Jale Parla, “Râkım Efendi'den Nurullah Bey'e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat'ın Romancılığı”, **Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar** (haz. Nüket Esen - Erol Köroğlu), Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, İstanbul, 2006, s. 18.

⁴² Parla, **a.g.m.**, s. 25.

I. BÖLÜM

1. MEKÂN VE MEDENİYET İLİŞKİSİ AÇISINDAN AVRUPA'NIN XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINA YANSIMASI

1.1. Mekân Olarak Avrupa

Kıta Avrupası (Europe), adını Grek mitolojisindeki Fenike Kralı Agenor'un kızı Europe'den alır. Grekçe olmadığı bilinen kelimenin, Sâmi dillerinde “güneşin batışı, akşam” anlamını taşıyan “ereb”den geldiği ve Yunanlılar'a Fenikeliler'den geçtiği sanılmaktadır. Uzun süre yalnız Ege denizinin batısında kalan ülkeleri ifade etmek için kullanılan Avrupa, ancak yakın çağlarda tüm kıtanın adı olarak kullanılır olmuştur.⁴³

Avrupa kavramı, coğrafi tanımlamanın dışında felsefi ve tarihî anlamıyla da ilk çağlardan günümüze kadar geniş bir anlam zenginliği kazanarak gelmiştir. Milattan sonra Roma imparatorluğunun Akdeniz bölgesinin kuzey kısımları için kullanılırken, daha sonraki yüzyıllarda “Roma dünyası” (Orbis Romanus) ve “imparatorluk” (im-perium) kavramlarından pek uzak olmayan bir anlam kazanmıştır. Bu kıtaya yapılan kavimler göçü ve XIII. yüzyıl Latin-Hıristiyan dünyasının Hıristiyan olmayanlarca (Türk, Tatar ve Moğol) tehdit edilmesi, ortak direniş duygusuyla birlikte Avrupa kavramını tekrar ortaya çıkartmış, özellikle XV. yüzyıldan itibaren baş gösteren Osmanlı tehlikesi, Avrupa adının yerleşmesinde etkili olmuştur.

Avrupa; sınırları, kültürel değerleri ve felsefesi bakımından Grek-Latin medeniyetine mensup olup, bu dünyanın dili, felsefesi, edebiyatı, mitolojisi ile yoğrulmuştur. Bunun yanında Katolik olmak, Rönesans'ı, Reform'u ve karşı reformu yaşamış olmak şeklinde de ifade edilebilir. Coğrafi Avrupa bu ölçülere göre değerlendirilirse bunun, “Garp âlemi” de denilen günümüz Batı Avrupa ülkelerini

⁴³ Ahmet Ertek, “Avrupa (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)”, **DİA** C.IV, s. 127-132.

içine aldığı ve Yunanistan hariç bugünkü Avrupa Topluluğu devletlerine denk düştüğü görülür. Bunun dışında kalan Balkanlar ve Rusya, dolayısıyla Ortodoks dünyası (Doğu Avrupa), bu kültür bütünlüğünün dışında kalan ve bu dünyaya yabancı (barbar) bölgeler olarak kabul edilmekteydi. Bu anlamda Avrupa, Roma İmparatorluğu'nun enkazı üzerine kurulan Katolik Hıristiyan dininin ruh verdiği, kuzeyden gelen ve Akdeniz kültürüne giren çeşitli kavimlerin karışımıyla oluşan bir küçük devletler dünyası olarak ortaya çıkmıştır.⁴⁴ Rusya ise Moskova ve batısında kalan yerleriyle Avrupa ülkeleri arasına daha sonra dâhil edilmiştir.

Osmanlı'nın Avrupa algısında "Frenk" kelimesi önemli bir yer tutar. Bu kelime önceleri daha çok Batı Avrupa'yı içine alacak şekilde kullanılırken, XVI. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın tamamını kapsayacak şekilde kullanılmaya başlamıştır. Osmanlı'da Avrupa genellikle "Frenkistan" ile karşılanırken⁴⁵, Avrupalı için de "frenk" tabiri kullanılır.⁴⁶ Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatı'nın yeni ürünleri olan hikâye, tiyatro ve romanlarda Avrupa (Europa) kelimesinin karşılığı olarak frenk ve frenkistanın yanı sıra "diyâr-ı efrencî"⁴⁷, "diyâr-ı küfrü"⁴⁸ gibi adların da kullanıldığı görülür.

⁴⁴ Kemal Beydilli, "Avrupa (Tarih)", **DİA**, C.IV, s. 135-150.

⁴⁵ Mahmut H. Şakiroğlu, "Frenk", **DİA**, C.XIII, s. 197.

⁴⁶ Redhouse, **Türkçe- İngilizce Redhouse Sözlüğü**, İstanbul 1998, s. s. 378; Ş. Sami, **Kamûs-i Türkî**, İstanbul 1317, s. 993. Aslı Frank olan kelime Türkçeye Frenk / Firenk, Arapçaya Efrenc (İfrence), Farsçaya ise Fereng / Freng / Firenk şeklinde geçmiştir. Avrupa'nın batı ve kuzey kısımlarına Arapçada Efrenciye, Farsça ve Türkçede ise Frenkistan denilmiştir. Frank kelimesi dinî anlamda ise "Katolik ve Protestan mezheplerine mensup Hıristiyan Avrupalılara verilen ad"dır. Bkz. Işın Demirkent, "Franklar", **DİA**, C.XIII, s. 173-176; Andres Tietze, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati**, İstanbul, Wien, 2002, C.I, s. 691-692.

⁴⁷ "Diyâr-ı efrencî" ifadesi Hüseyin Rahmi'nin *Şipsevdi* romanında geçmektedir. Babası ölünce, amcası tarafından Paris'e gönderilen roman kahramanı Meftun için şu ifadeler yer alır: "O diyâr-ı efrencîde dühûlüne imkan gördüğü müesseselerden hemen dolaşmadığını bırakmadı." Hüseyin Rahmi, **Şipsevdi**, s. 117. Efrenc'in çoğulu olan "efrenciyân" kelimesinin ise XV. ve XVI. yüzyıllarda kullanılmaya başlandığı görülür. Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat** (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1992, s. 337.

⁴⁸ Ziya Paşa, Doğu ve Batı iki ayrı dünyayı medeniyet bakımından karşılaştırır, "diyar-ı küfrü" olarak ifade ettiği Avrupa'yı çok daha mamur bulur:

"Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm

Dolaştım mülk-i İslâmı bütün viraneler gördüm." Ziya Paşa'nın iki mısradaki özetlediği durum aslında daha önceki yüzyıla dayanan ve Avrupa ile açılan makasın somut ifadesidir. Küfür diyarı olarak adlandırılan Avrupa medeniyeti geldiği noktada hayranlık uyandıracak durumda iken, onun karşısında yer alan "mülk-i İslâm" için yakınma ve üzüntü hâkimdir. bkz. **Külliyyât-ı Ziya Paşa**, Yeni Matbaa, İstanbul 1342/1924, s. 203.

Osmanlı devleti XX. yüzyıla kadar Avrupa coğrafyasında topraklara sahip olmasına rağmen, Kırım muharebesinden sonra Avrupa'dan sayıldığını Ahmet Cevdet Paşa şöyle ifade eder: “Avrupa'nın en güzel kıtası olan Rumeli Devlet-i Âliyye yedinde iken de Avrupalılar Devlet-i Âliyye'yi düvel-i Avrupa'dan hariç sayarlardı. Kırım muharebesinden sonra Devlet-i Âliyye düvel-i Avrupa'dan madût ve düvel-i Avrupa'nın hukukuna nâil oldu.”⁴⁹

Bu coğrafi ölçülere göre yapılan ayrımların yanında Avrupa'yı bir medeniyet olarak esas alıp ona göre tanımlayanlar da olmuştur. Nitekim İsmail Habib, Avrupa medeniyetinin kaynağının eski Yunan ve Latin medeniyetine dayandığını açıkladıktan sonra, bu medeniyeti “bir nur cephesi” olarak adlandırmış, “hangi millet bu nurlu cepheyi bütün endâmı ile kendi diline aksettirebilmişse o “tam Avrupalı olur” demiştir. Bununla da kalmayarak; Avrupalı olmak için Avrupa coğrafyasında olmak gerekmediğini, ancak “antiquite”den başlayarak Yunan ve Latin medeniyetine ait bütün eserleri ve sonra diğer Avrupa milletlerinin önemli eserlerini diline nakleden milletin Avrupalı olabileceğini belirtmiştir.⁵⁰

Osmanlı devletinin Avrupa ile ilişkileri önceleri daha çok Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerle sınırlı olmuştur. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İtalya kent devletleriyle kurulan yakın temas, Osmanlı'nın Avrupa'yı tanımmasının da başlangıcını oluşturur. “Türklerin Batı ile ilk temasları Akdeniz havzasına yerleşmeleri ile başlar” diyen Hilmi Ziya Ülken, bu başlangıcın bir medeniyetin başka bir medeniyetle tanışmasına da zemin oluşturduğunu ifade eder: “Bu olay bir step kavminin denize çıkması, çobanlıktan şehir hayatına, gemiciliğe ve ticarete geçmesi şeklinde çok geniş ve uzun süreli bir değişmeyi doğurmuştur.” Ülken, Avrupa ile bu ilk yakınlaşmada, Bizans imparatorluğu ile Akdeniz'in ticaret merkezleri olan Ceneviz, Venedik gibi yerlerin etkisinden bahseder.⁵¹

Türk tarihinin yürüyüşü hep Batı'ya doğru olmuştur. Akdeniz'de ilk başlarda İtalyanlarla ticaret yoluyla temas kuran Osmanlı, daha sonra Portekiz ve İspanya ile ilişkilerini geliştirir, ardından Avrupa'ya doğru fetih hareketlerine girişir. Daha sonra

⁴⁹ Ahmet Cevdet Paşa, **Ma'rûzât** (haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yay. İstanbul 1980, s. 4.

⁵⁰ İsmail Habib Sevük, **Avrupa Edebiyatı ve Biz**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940, C.I, s. VI.

⁵¹ Hilmi Ziya, gemicilik, yiyecek, mutfak ve ev eşyası gibi isimlerinin Türkçeye geçişinin bu ilk temasla başladığını, önce Rumcadan sonra İtalyancadan bu türden kelimelerin dilimize geçtiğine işaret eder. Bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ülken Yay. İstanbul: 1992, s. 23-24.

Avusturya-Macaristan vasıtasıyla Avrupa'ya yönelir. Bu fetih ve genişlemenin Kânunî döneminde Avrupa'nın en uç noktalarına kadar çıktığı bilinmektedir. Daha İstanbul fethedilmeden İstanbul'un Avrupa yakasına, Balkanlar'a geçen Osmanlı'nın Batı'ya yönelişi genel itibariyle bir daha da yön değiştirmemiştir. Osmanlı devletinin askerî alanda ilk yenilgisiyle (1699 Karlofça Antlaşması) beraber 1774 Küçük Kaynarca ile de toprak kaybetmeye başlamasından sonra "Batılılaşma" düşüncesi bir politika haline getirilmeye çalışılmış ve XVII. yüzyıldan itibaren de bu anlamda, Avrupa hep örnek alınacak merkez olarak görülmüştür.⁵²

Avrupa'nın XIX. yüzyıla kadar kendisinden saymadığı Osmanlı, Avrupa'ya yakınlaşmak, başta askerî sahada olmak üzere Avrupa medeniyetinin getirdiği teknik ve düşünce bazındaki yenilikleri yakalamak için sürekli bir gayretin içinde olmuştur. Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi Efendi'nin ilk defa 1721 yılında gerçekleştirdiği Avrupa ziyaretiyle başlayan Batı'yı yakından tanıma ve örnek alma serüveni boyunca, hayatın her alanını kuşatan bir etkileşim yaşanacaktır.

XVIII. yüzyılda başlayan Avrupa'ya yakınlaşma gayreti, 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanı'nın ilanı ile resmîleştirilmiştir. Toplumun ve hayatın her alanına yayılan Avrupalılaşma düşüncesi edebî türlerde de akis bulmuştur. Makale, hikâye, roman, tiyatro, tenkit, mektup, deneme gibi edebî türler bu dönemde ortaya çıktığı gibi, Avrupa ülkeleri ve şehirleri başta olmak üzere, Avrupa'nın kültürü, medeniyeti, sosyal ve gündelik hayatı en geniş biçimiyle romanlara yansımıştır.

XIX. yüzyılda Avrupa deyince ilk akla gelen ülkeler Fransa ve İngiltere'dir.⁵³ Bu yüzyıldaki Türk romanında Avrupa ülkeleri ve şehirleri romanlarda geniş manasıyla yer alır. Çünkü Osmanlı toplumunun XVII. yüzyılın sonlarında başlayıp giderek hız kazanan ve XIX. yüzyıldan itibaren başta askerî alan olmak üzere, bütün alanlarda yüzünü döndüğü, kendisine örnek aldığı yer Avrupa'dır. Bu yüzyılda Avrupa deyince daha çok akla Fransa ve başkenti Paris gelir. Onu takip eden İngiltere ve Almanya Avrupa'nın en gelişmiş ülkeleridir. Ancak bunun yanında İtalya, İspanya, İsviçre, Avusturya gibi diğer Avrupa ülkeleri de öncekiler kadar olmasa da romanlarda görülür. Osmanlı ile yaklaşık aynı yüzyıllarda Avrupa'yı örnek alan Rusya da romanlarda geçen ülkelerdendir.

---

⁵² Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, MEB Yay. İstanbul 1969 ,s. 190-191.

⁵³ Baki Asiltürk, **Osmanlı Seyyahların Gözüyle Avrupa**, Kaknüs Yay. İstanbul 2000, s. 62.

1.1.1. Fransa

Avrupa devletleri içinde başta kültür olmak üzere her bakımından örnek alınan ve taklit edilen ülke Fransa'dır.⁵⁴ XVII. yüzyılda rönesans sonrası ortaya çıkan klâsik edebiyat anlayışının merkezi de Fransa'dır. Fransa bu konuda o kadar etkindir ki "klasik" ve Fransız" kelimeleri müterâdif olarak kullanılır hale gelmiştir.⁵⁵ Gerek "aydınlanma" gerekse "yenileşme" fikirlerinin kaynağının 1789 Fransız İhtilâli olması, bu düşüncelerin dünyaya buradan yayılması, bu ülkeyi daha da önemli kılmıştır. Özellikle XIX. yüzyılda Fransa'nın Avrupa'nın en önde gelen ülkelerinden olması, onun örnek alınmasını gerekli kılmıştır.⁵⁶ Avrupa'da XVII. yüzyıldan XIX. yüzyılın ortalarına kadar Fransız kültür hayatının hâkimiyeti söz konusudur.⁵⁷

Bu durum Osmanlı'ya da yansımıştır. Türklerin Fransızlarla ilişkileri I. Haçlı seferlerine kadar uzamasına rağmen, XVI. yüzyılda Fransa kralı I. François'in Kanûni'den yardım istemesiyle başlayan münasebetler⁵⁸, kapitülasyonlarla birlikte devamlı bir ilişkiye dönüşmüştür. Fransa'nın Osmanlı'ya ilk daimi elçisini göndermesi de 1535 yılındadır.⁵⁹ İlk defa elçi olarak 1721 yılında Yirmisekiz Mehmet Çelebi'yi Osmanlı, Fransa'ya göndermiştir. Daha başka isimlerle bu göndermeler devam etmiştir.⁶⁰ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin Fransa'ya

⁵⁴ Z. F. Fındıkoğlu, "Tanzimatta İctimai Hayat" **Tanzimat I**, s. 619-659..

⁵⁵ İsmail Habib Sevük, **Avrupa Edebiyatı ve Biz**, C.II, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940, s. 4.

⁵⁶ Osman Kafadar, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yay. Ankara 1997, s. 99.

⁵⁷ Fransız medeniyetinin kökenleri ve gelişimi için daha geniş bilgi için bkz. Ernest – Robert Curtius, **Fransız Medeniyeti** (Çev. Sabahattin Eyyüboğlu), Devlet Basımevi, İstanbul 1938.

⁵⁸ Midhat Efendi'nin *Letâif-i Rivayât* içinde yer alan Cankurtaranlar hikâyesinde, Marsilya kıyılarında suların yükselmesiyle boğulma tehlikesi geçiren birisi, uzatılan bir yardım eli ve elinden bırakmadığı çubuğu sayesinde kurtulur. Bu vesile ile araya giren Midhat Efendi, Kanûni Sultan Süleyman'ın Fransa kralı Fransuva'nın yardım mektubuna olumlu cevap vermesini hatırlatarak, kurtulan kişinin dilinden şunları söyler: "Ey koca Osmanlılık' Acizlerin imdadına yetişmek şanı her milletten ziyade sana layıktır. Bir vakit saye-i şevket ve muvaffakiyetinde ilâ-yı şan eylediğin bir Osmanlı padişah-ı âli-câhı bir Fransız kralının imdadına yetişmiş idi." Ahmet Midhat Efendi, **Letâif-i Rivayât:23, Cankurtaranlar**, İstanbul 1311 [1893], 120 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 776. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

⁵⁹ Tufan Buzpınar, "Fransa (Türk Fransız İlişkileri)", **DİA**, C.XIII, s. 181-187.

⁶⁰ 1741 yılında Mehmet Paşa fevkalade büyük elçi olarak Paris'e gönderilmiş, 1742 yılında XV. Louis tarafından kabul edilmiştir. İsmail Soysal, **Fransız İhtilali ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri 1789-1802**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1964, s. 21-22.

yaptığı bu seyahatin neticesi olarak kaleme alınan *Fransa Sefaretnâmesi*⁶¹ Fransa'yı tanıma ve tanıtmaya açısından önemli bir kaynak eserdir.⁶²

III. Selim'in veliahtlığı döneminde Osmanlı devletinin yapacağı reformlar konusunda XVI. Louis ile mektuplaşmaya başlanmış, Ebubekir Ratip Efendi Fransız sarayına özel elçi olarak gönderilmiştir.⁶³ I. Mahmut döneminde İstanbul'a gelen ve Humbarahâne'nin açılması için büyük gayret gösteren Comte de Bonneval de bir Fransız subayıdır. 1773 yılında denizcilik için yeni bir matematik okulunun açılışıyla ilgili tasarımlarda, Fransız uyruklu bir topçu subayı olan ve Türkçeyi öğrenmek üzere İstanbul'a gelen Baron de Tott etkin bir rol oynar. İstihkâm ve topçu kıtalarının oluşturulması ve eğitilmesine yardımcı olur. Baron de Tott, Batılı anlamda açılan ilk okullardan olan Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyûn'un açılışında verdiği katkılara ek olarak, Osmanlı devletinin Batı kültür ve tekniği ile ilk temasları da bu okulda başlatılmıştır.⁶⁴ Fransız askerî okullarının programı da ilk defa açılan bu denizcilik okulunda uygulanmıştır.⁶⁵

Fransa'ya elçi yollama Sait Paşa'nın (1741-42), Esseyyit Ali Efendi'nin (1797-1802), Mehmet Sait Halet Efendi'nin (1803-1806)⁶⁶ ve Abdurrahman Muhip Efendi'nin (1806-1812) elçilikleri ile devam eder. II. Mahmut döneminde açılan Tıbbiye ve Harbiye Mektepleri, Fransız kültür ve aydınlanmasının Osmanlı Devletindeki ilk merkezlerindedir. Özellikle bu okulda eğitim dili olarak

---

⁶¹ **Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi Sefaretnâmesi** (Haz. A. Uçman), Tercüman 1001 Temel Eser Yay. İstanbul 1975.; Ayrıca Bkz. Asiltürk, **a.g.e.**, s. 64. ; Şirin, **a.g.e.**, s. 156-157.

⁶² Sefaretnâmeler hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Baki Asiltürk, **a.g.e.** s. 27-36.

⁶³ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi Makaleler IV**, İletişim Yay. İstanbul 1991, s. 163.

⁶⁴ Tanpınar, Tott'un Mühendishâne'de verdiği dersler için "bizim Avrupa irfan ve tekniğiyle resmî aleni şekilde ilk temasımız olur." der. Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 58. 1757 yılında İstanbul'a gelen 1777 yılında Fransa hükümeti tarafından Akdeniz'de görevlendirilmesine kadar Osmanlı'da görev yapan Tott'un askeri alandaki büyük katkıları yanında yayınladığı Anılar adlı eseri Avrupa'da Türkler hakkında olumsuz görüşlerin yayılmasında çok etkili olmuştur. Çeşitli dillere tercüme edilen bu eser o dönem en çok okunan birkaç eserden birisidir. "O zamanın Türklerini cahil, sersem, ahlâksız, şeref ve haysiyet duygularından yoksun olarak gösterir, hatta bu kavramların Türkçede karşılığı bile olmadığını iddia eder." bkz. Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 83, dipnot no:29 ve s. 562-563. Mithat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk, Acâyib-i Âlem, Ahmet Metin ve Şirzat*, romanlarında Avrupa'ya seyahat ya da eğitim amacıyla giden roman kişileri buna benzer sorularla sık sık karşılaşılır.

⁶⁵ Kafadar, **a.g.e.**, s. 49-50.

⁶⁶ Halet Efendi'nin Paris'e elçi olarak gönderilmesi ve Paris hayatı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, **Halet Efendi'nin Paris Büyük Elçiliği (1802-1806)**, Kenan Basımevi, İstanbul 1940.

Fransızcanın kullanılması, okulun Kütüphanesindeki kitapların çoğunun Fransızca olması Fransa'nın Osmanlı Devleti için bu yüzyılda ne kadar önemli olduğunu gösterir. Tanzimat'ın ilanına kadar geçen yüzyıllık Avrupalılaştırma sürecinde atılan adımların daha ziyade Fransa kaynaklı olduğunu ifade eden Karal, bunu Fransızların kapitilasyonlar dolayısıyla diğer Avrupa devletlerine göre Osmanlıyla daha çok ilişkide olmasına bağlar.⁶⁷ Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatının önemli isimlerinin başında gelen Namık Kemal, “En muntazam büyük devletler Amerika, İngiltere, Almanya ve Fransa'dır. Acaba bunlardan hangisini taklit etmeliyiz?” dedikten sonra, bu ülkelerin hâlihazırdaki durumlarını değerlendirir ve “şu hale göre taklit edeceğimiz yegâne devlet olarak geride Fransa kalıyor.” der.⁶⁸

Bu devirde Türk edebiyatına Avrupa'dan tercüme edilen ilk romanlar da Fransız edebiyatından yapılmıştır.⁶⁹ Hatta İnci Enginün, İngiliz edebiyatının önemli ismi Shakespeare üzerine yaptığı çalışmada, Fransa'da Shakespeare'in macerasının onun İtalya ve Almanya'da yayılmasından ayrı bir seyir takip ettiğine dikkat çektikten sonra, şu tespitte bulunur:

*“Zira Batı ile ilk temaslarımız hep Fransa ve Fransızca vasıtasıyla olmuştur. Tanzimattan sonra Fransızca hemen hemen yegane yabancı dil olarak edebiyatçılar arasında yayılır, Fransız edebiyatının yanı sıra diğer milletlerin edebiyatlarına da hep bu dille ulaşılır.”*⁷⁰

Fransız edebiyatı XIX. yüzyıl boyunca Türk yazarların örnek aldığı edebiyattır. Ahmet Midhat Efendi'nin hikâye ve romanları dışında, Namık Kemal'in Nâbizâde Nâzım'ın, Recaizade Mahmut Ekrem'in, Halit Ziya'nın, Samipaşazade'nin romanlarında Fransız edebiyatçılarının etkisi oldukça önemli bir yer tutar. Nâbizâde

---

⁶⁷ Karal, **a.g.e.**, s. 30.

⁶⁸ Namık Kemal, Fransa hakkında daha sonra şu cümleleri de ilave eder: “Binaenaleyh biz devlet şeklimiz için Fransa'yı numune olarak alabiliriz ve onun “nizam-ı esası”ni bir takım tadilat ile memleketimizde tatbik edebiliriz.” Bkz. Bekir Sıtkı Baykal, “Namık Kemal'e Göre Avrupa ve Biz”, **Namık Kemal Hakkında**, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü, İstanbul 1942, s. 207-208.

⁶⁹ İlk roman tercümesi olan Yusuf Kamil Paşa'nın *Telemaque*'ından sonra ikinci çeviri romanın Victor Hugo'nun *Les Misérables* [Sefiller] romanı olduğunu belirten Kerman, Tanzimattan sonra Türk edebiyatının Batı edebiyatlarının, “bilhassa Fransız edebiyatının tesiri altında kalmıştır.” tespitinde bulunur. Bkz. Zeynep Kerman, **1862 – 1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercüme Üzerine Bir Araştırma**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 351.

⁷⁰ İnci Enginün, **Türkçede Shakespeare**, Dergah Yay. İstanbul 2008. s. 18-19.

Nâzım *Karabibik*⁷¹ romanının önsözünde realist roman hakkında düşüncelerini açıklarken, “Emile Zola gibi, Alphonse Daudet gibi realistlerin yani hakikiyyûnun romanları hep fuşsiyyât ile mâlidir zannında bulunanlar şu *Karabibik*’i okudukları zaman zanlarını tashih edeceklerdir sanırım” der. Türk edebiyatının Avrupai anlamda ilk edebiyatçısı sayılan Halit Ziya’nın romanlarında örnek alınan Avrupa ülkesi Fransa, edebiyatı da Fransız edebiyatıdır.⁷²

1870’li yıllardan itibaren Avrupaî anlamda ilk hikâye ve roman örnekleri görülmeye başlamış ve bu iki edebî tür arasındaki ayırım da uzun süre yapılamamıştır. Bu yüzden 1288 [1872] yılında yayımlanmaya başlayan *Müsameretnâme*⁷³ ile Ahmet Mithat Efendi’nin 1870’ten itibaren yayımlanmaya başlayan *Letâif-i Rivayât*⁷⁴ içinde yer alan hikâyeleri çalışmamıza dahil edilmiştir.⁷⁵

---

⁷¹ Nâbizâde Nâzım, **Karabibik**, Kasbar Matbbası, 1307 [1891] (Haz. M. Fatih Andı), 3 F Yay. İstanbul 2006. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

⁷² 1889 yılında Paris Umûmî Sergisi için amcasıyla beraber Avrupa’ya giden Halit Ziya, bu ilk seyahatini “uzun bir zaman aç kalmış bir adamın doyamamazlığı” ile ifade ettiği Paris için “Bu şehir bana hiç yabancı değildi. Onu romanların arasından, bilhassa Balzac’dan öğrenmiş, tanımış adeta ezber etmişim” İsmi bence malum sokaklara tesadüf ettikçe sanki içinde yaşanmış, türlü vukuat ile beraber orada uzun uzun bulunmuş gibiydi.” sözlerini kullanır. Bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, **Kırk Yıl** (haz.Nur Özmel Akın), Özgür Yay. İstanbul 2008, s. 421.; Öner toy, Uşaklıgil için “İlk ilgilendiği edebiyat Fransız edebiyatı, okuduğu ilk Fransızca roman da Piere Zavaco’nun (Ölüme Kadar Düello) isimli romanıdır.” kaydını düşer. Bkz. Olcay Öner toy, **Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri**, KB Yay. Ankara 1999, s. 92.

⁷³ Emin Nihat, *Müsameretnâme* adlı eserini 1288/[1871/72] yılında cüz cüz neşre başlamıştır. Bu neşir 1292/ [1875/76] yılına kadar on iki cüz olarak tamamlanmıştır. İçindeki hikâyelerin kimi 50-60 sayfalık hikâye özelliğinde kimisi 130-140 sayfa roman özelliğindedir. İlk hikâye 1288/1872 yılında neşredilen *Binbaşı Rifat Bey’in Sergüzeşti* adlı hikâyesidir. *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti* adlı üçüncü hikâye 1289 [1872/73] yılında yayımlanır. Eser ilk önce Mustafa Uzun tarafından sadeleştirilerek, Emin Nihat Bey, **Müsameretnâme Gece Hikâyeleri** (Haz. M. İsmet Uzun), Tercüman 1000 Temel Eser, ts. yayımlanmıştır. Emin Nihat Bey, **Müsameretnâme**, İstanbul 1288 [1871/1872] (çevrimyazı: Sabahattin Çağın-Fazıl Gökçek), Özgür Yay. İstanbul 2003, 475 s. (Metin içinde geçen alıntılar eserin bu baskısından yapılmıştır.)

⁷⁴ Ahmet Midhat Efendi’nin hikâye roman ayırımı yapmadığı hatta aynı eser için hem hikâye hem roman kavramını kullandığı pek çok eserinde görülür. Örneğin *Letâif-i Rivayât* içinde yer alan Suizan hikâyesi için şu ifadeleri kullanır. “İlk yazdığım roman *Letâif-i Rivayât* sername-i umumisi altında cemylediğim hikayat-ı muhtasarının birinci cüzündeki Suizan nam hikâyesidir.” Ahmet Midhat, **Rikalda yahut Amerika’da Vahşet Âlemi**, s. 5. Nitekim Orhan Okay da Ahmet Midhat Efendi üzerine yaptığı çalışmada Midhat Efendi’nin böyle bir ayırma gitmediğini, çünkü yazarın kendisinin de bu ayırma lüzüm görmediğini belirttiğinden sonra “Esasen, hikâye dediği *Letâif-i Rivayât* arasında 228 sayfayı bulanların (*Diplomalı Kız*) da oluşu bu ayırmayı lüzumsuz kılmaktadır.” der. Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, MEB Yay. Ankara

İlk hikâye örneklerinden sayılan ve içinde yedi hikâyenin yer aldığı *Müsameretnâme*'de konusu Avrupa'da geçen ya da Avrupalıların yer aldığı hikâye örnekleri görülür. *Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti* başlığını taşıyan hikâyede Fransa'dan İstanbul'a tatil maksadıyla geldiğini söyleyen ancak gerçekte misyonerlik için gelen bir aile vardır. Hikâyede bir Türk subayının misyoner bir aile tarafından Hıristiyan yapılmaya çalışılması, ancak bunda başarılı olamamaları anlatılmaktadır. Tanpınar bu durumu, "garpla münasebetlerimizin az çok derinleştiği bir devrin, hikâyeci muhayyilesine ilk ilham edeceği" mevzulardan olması bakımından önemli bulur. *Müsameretnâme*'de yer alan israf ve sefahat hayatının ülkeyi nasıl çöküntüye götürdüğünün anlatıldığı üçüncü hikâye *Gerdanlık* adını taşımakta ve olaylar Fransa'da geçmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Letâif-i Rivayât* serisi içinde yer alan hikâyelerinden⁷⁶ bir kısmının konusu ya Fransızca'dan alınmış ya da Fransa'da geçen olayları konu edinmiştir. Yanlış anlama üzerine kurulu olan *Suizan* hikâyesinin konusu tamamen Paris'te geçmektedir. Evlilikte önemli olanın kişilerin, özellikle kızların tercihi olduğunu, sınıf farkının evliliğe engel olamayacağını vurgulayan *Gönül*⁷⁷ hikâyesi de Fransa'da geçmektedir. *Nasip*⁷⁸ de konusunu Fransızca'dan alan

---

1991, s. 348. Midhat Efendi'nin roman ve hikâye anlayışı için bkz. Fazıl Gökçek, **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, Beykoz Belediyesi Kültür Yay. İstanbul 2007, s. 37-48.

⁷⁵ Tanpınar, bu iki eseri "garp tarzında eserler" olarak niteler ve hikâye ve roman türünün ilk örnekleri arasında sayar. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 263. ÖnerToy da Fransızca'dan yapılan ilk tercüme romanlardan sonra bu çevirilerin yetersizliği üzerine "Edebiyatımızda romanesk tür 1870'te Ahmet Mithat'la başlayarak Namık Kemal, Samipaşazâde Sezâi, Rezaizade Ekrem, Nâbizâde Nâzım ve bu türde onlar kadar tanınmış olmamakla birlikte, Emin Nihat, Mizancı Murat ve Şemsettin Sami tarafından yazılmıştır." diyerek *Müsameretnâme* yazarını da romancılar arasında sayar. Bkz. Olcay ÖnerToy, **Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1981, s. 68.

⁷⁶ *Letâif-i Rivayât* serisi içinde yer alan hikâyelerinin ortaya çıkışı 1287 [1870/71] yılına aittir. Bu serisi içerisinde 25. cüzünde yer alan Ana-Kız hikâyesinin yayım tarihi ise 1311 [1893/1894] yıllarıdır. Dolayısıyla bu seri içinde yer alan hikâyeler bir bütün olarak değerlendirmeye dahil edilmiştir. Bkz. Ahmet Midhat Efendi, **Letâif-i Rivayât** (Haz. Fazıl Gökçek-Sebahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001.

⁷⁷ Ahmet Mithat Efendi, **Letâif-i Rivayât: Gönül**, İstanbul 1287 [1870/71] 96 s. (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 87-104. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

⁷⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Nasip, Bekarlık Sultanlık mı Dedin?** İstanbul 1294 [1877/78], 81 s. ; *Letâif-i Rivayât*:10 (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 258-268, 269-281. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

ve Fransa’da geçen hikâyelerden birisidir. *Cinli Han*⁷⁹ hikâyesi Fransa’nın Lyon şehrinin bir köyünde geçer. M. Nihat Özön’e göre Fransızca’dan adapte edilmiş bir hikâyeye olan *Çifte İntikam*⁸⁰ adlı hikâyede mekân olarak Fransa tercih edilmiştir.⁸¹ Yine evlilik konusunun işlendiği *Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar* hikâyesi de Fransa’da geçer. Bu hikâyeye Arsene Houssay’ın bir hikâyesinin Türkçeye aktarımıdır. Hikâyede Fransa’nın ve Avrupa’nın en önemli şehirlerinden Paris tanımlanırken, “Paris şehrine herhangi bir roman isnat olunur ise esâsı hevâ-perestlik üzerine bina edilmemek kâbil olamaz.” denilir. (s. 563)⁸²

Ahmet Midhat Efendi’nin Dick May adlı bir yazarın fikrasından aldığını belirttiği ve kızların eğitiminin önemine dikkat çektiği *Diplomalı Kız*⁸³ hikâyesinde olayların tamamı Fransa’da geçmektedir. Yine Ahmet Midhat Efendi’nin bir Fransız gazetesinden okuduğu fıkradan hareketle yazdığı *İki Hud’akar*⁸⁴ hikâyesi de Fransa’da geçen hikâyelerdendir. *Letâif-i Rivayât* serisi içinde yer alan ve Fransızlar “çançanlık” ve “çalçenelik”e düşkünlüklerini konu edinen ve asıl kurtarıcının bir “papağan” olduğu *Cankurtaranlar* hikâyesinde de mekan Fransa’dır. Bu hikâyede Fransa’nın liman şehirlerinden olan Marsilya’nın deniz hamamlarıyla meşhur olduğundan bahsedilir:

“Marsilya’da deniz hamamları pek âlâ oldukları halde gönlüm Gaskonya körfezi üzerinde kain Arkaşon kasabasına giderek istihmamat-ı bahriyeyi orada icra etmek arzusuna düştü.” (s. 772)

---

⁷⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Cinli Han**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1302 [1884/85], 160 s. (Haz. Necat Birinci), TDK Yayınları Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

⁸⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Çifte İntikam**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1304 [1886/87], 80 s. (*Letâif-i Rivayât*: 16, Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 497-519. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

⁸¹ Cinli Han’la ilgili değerlendirme için bkz. Zeynep Kerman, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, Dergah Yay. İstanbul 2009. s. 32.

⁸² On dokuzuncu yüzyılda Fransa ve Paris, Avrupa’nın merkezi ve simgesidir. Daha geniş bilgi için kz. Olcay Akyıldız, “Siene’i Uzaktan Sevmek: Hayalde ve Hakikatte Paris”, **Jornal of Turkish Studies**, 27/I, 2003, s. 59-72.

⁸³ Ahmet Midhat Efendi, **Diplomalı Kız**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1307 [1889/90], 228 s. (Haz. M. Fatih Andı, TDK Yayınları, Ankara 2003) ; *Letâif-i Rivayât*: 19. İstanbul 1311 (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 593-662. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

⁸⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayât*: 21, **İki Hud’akar**, İstanbul 1311 [1893], 93 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 703-732. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa gazetelerinden hikâye ve roman yollu pek çok fikirler aldığını açıklayarak başladığı *Ana-Kız*⁸⁵ hikâyesi de *Cinli Han* hikâyesi gibi Fransa'nın Lyon şehrinin bir karyesinde geçmektedir.⁸⁶

Fransa, başta Paris olmak üzere önemli şehirleri ve özellikle liman şehirleriyle tanıtılır.⁸⁷ Özellikle okuyucuya görmediği ve merak ettiği bir dünyayı canlandırma ve hayal etme imkânı sağlamak için bahsedilen yerler bütün cepheleriyle tanıtılmaya çalışılır. Bu canlandırmanın kolaylaştırılması için İstanbul'la yapılan mukayeselerle süslenen tasvirler özellikle mevsimlerde daha canlı bir hal alır. *Paris'te Bir Türk'te* şöyle denilir:

“*Paris'in ne mevsim-i baharı İstanbul'a kıyas kabul eder, ne de halkın mevsim-i baharı suret-i telakkisi! Hele bu mesele Akdeniz adalarına asla kıyas etmez ya?*” (s. 241)

Letâif-i Rivayât'ın içindeki ilk hikayelerden *Suizan* da Fransa'da geçen hikâyelerdendir. Fransa'nın iklim şartlarıyla ilgili bilgiler verilir. Hikâyenin hemen başında, Paris yakınlarında köyüne dönmeye çalışan hikâye kahramanı, yağmurlu bir havada yolculuk yapar. Ancak mevsim bahar olmasına rağmen yağın yağmur “tufân-ı Nuh'tan nişan veren” bir yağmurdur. Fransız halkı ve özellikle Paris insanı baharın gelmesiyle sayfiyelere doğru akın etmeye başlar. “*Çünkü mevsim fasl-ı baharın*

---

⁸⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayât:25, Ana-Kız*, İstanbul 1311 [1893], 101 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 823-851. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

⁸⁶ Ahmet Midhat Efendi, bu hikâyenin de kaynağının “Avrupa gazetelerinde okuduğum bir fıkrâ-i mahsusadan iktibas edilmiştir ki o da hikâyenin tamamına nisbetle ancak beşte biri kısmını teşkil eder. Bakisi kendi mahsûl-i karîhamdır.” der. Midhat Efendi, *Suizan*, s. 823. (Ahmet Mithat Efendi, *Letâif-i Rivayât:1 Suizan; Esâret*, İstanbul 1287 [1870/71], 110 s. (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 1-12, 13-28. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.) Bir Acibe-i Saydiye ve Ana-Kız hikâyeleri Fransızcadan aktarılmış, geçim kaygısıyla yazılmış hikâyelerdendir. Daha geniş bilgi için Bkz. Kerman, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, s. 30-33.

⁸⁷ Modernliğin mekânı olarak Fransa'nın ve Paris'in sadece XIX. yüzyıldan değil, daha önceki yüzyıllardan da sahnelerin sunulduğu görülür. Akdeniz'de korsanları ve limalar arasında seyahati konu edinen **Hasan Mellâh** romanı bunlardan birisidir. Bu romanda 1790'lı yılların Paris'inden bahsedilir. Paris, bu yüzyılda değişik milletlerden gelen insanların bir otel ortamında sosyal ve kültürel meseleler üzerine sohbet ettikleri bir mekân olarak görülür. Ahmet Midhat Efendi, **Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar**, Şark Matbaası, İstanbul 1291[1874/75461 s. (Haz. Ali Şükrü Çoruk), Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2000, s. 195. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

evâsıtını geçmiş olduğundan Paris ahalisinin ekserisi sayfiyelerine çıkmış”tır. (s. 1) Romanlarda mekân olarak Fransa ve Paris’in tercih edilmesi, hem hikâyenin fikrî zeminini bulmada hem de istenilen mesajı okuyucuya ulaştırmada önemli bir yere sahiptir.⁸⁸ Özellikle Paris bir çok roman ve hikâyeye mekân olarak seçilirken Ahmet Midhat Efendi’nin *Ana-Kız* romanında olduğu gibi daha çok tanıtım ve tasvir ağırlıklı şekilde okuyucuya anlatılır. Paris’in dönem içindeki seçkin konumunu ve yavaş yavaş Avrupa’yı tanıyan Osmanlı okur-yazar kesimi için Paris bir ideal olarak karşımıza çıkar. Romanlarda ilk neslin Paris algısını hatırlatan cümlelere rastlarız. Midhat Efendi, eğitim için Paris’e giden ve pansiyonda kalan Neofari’ye çektiği bütün zorluklara rağmen şu sözü söyletir: “Gözünü Paris’te açmış olan bir adam artık bütün dünya yüzünde yine Paris’ten başka yaşayacak yer bulamaz.”⁸⁹

Bu arada Fransa ve Paris değerlendirilirken Ahmet Midhat Efendi’nin hikâyeye ve romanlarını, Avrupa’yı görmeden ve gördükten sonra yazdıkları şeklinde iki ayırmak gerekir. *Paris’te Bir Türk* (1876), *Cellat* (1885), *Hayret* (1886), *Demir Bey* (1888), *Cinli Han* (1886) *Haydut Montari* (1889) romanları Avrupa’yı görmeden önce yazdığı konusu ve mekânı Avrupa’da geçen romanlarıdır.⁹⁰ Bu romanların

---

⁸⁸ Nitekim Midhat Efendi *Letâif-i Rivayât* içinde yer alan *Ana-Kız* hikâyesinin başında, Avrupa gazetelerinden okuduğu hikâyeye ve romanların ilham kaynakları arasında olduğunu zikreder. Ahmet Midhat Efendi, bu hikâyenin kaynağı ile ilgili “Avrupa gazetelerinde okuduğum bir fıkrayı mahsusadan iktibas edilmiştir ki o da hikâyenin tamamına nisbetle ancak beşte biri kısmını teşkil eder” demektedir.

⁸⁹ Paris’te sıkıntı çekenler dahi buradan vaz geçemezler: “Parisli için evsât-ı umûr yoktur. Tabii ya ifrata ya tefrite meftundur. An asıl Parisli olmadıkları halde Neofari gibi orada yetişenler ise Parisli’den daha Parisli olurlar.” **Ahmet Metin ve Şirzat**, s. 167. Paris Türk aydını için bir ufuk, masal şehir, hatta görmeden ölünürse hiç yaşanmamış sayılacak bir yerdir. Abdülhak Hamit’in hocası da olan Hoca Tahsin Efendi, devrin aydınının Paris aşkını bir beyitte özetleyiverir: “Paris’e git bir gün evvel, akl u fikrin var ise, Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris’e”

bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, MEB, İstanbul 1969, s. 1834.

⁹⁰ Midhat Efendi, 1889 Avrupa seyahatinden önce yazdığı romanları nasıl oluşturduğunu kendisi şöyle açıklar: “Romanlarımda şimdiye kadar karilerim efendilerim hazeratına icra ettirmiş olduğum seyahat-i fikriye, kendimin de fikren vuku bulan seyahatlerimin semere-i hâsılası olduğu için, iki ciheti de hayal üzerine mübteni birer seyahat demek idiler.” Ahmet Midhat Efendi, **Avrupa’da Bir Cevalan**, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1307 [1891/1892], s. 2-3. Ancak Midhat Efendi Paris’i o kadar iyi anlatmıştır ki, Avrupa’yı mutlaka gezmekle tanınacağına inanların onun Paris’i görmeden yazdığı *Paris’te Bir Türk* romanını okudukları zaman hayrette kalmışlardır. Nitekim Midhat Efendi *Cevalan*’da Paris’i görmeden anlattığı bir olayla başarısını tescillemiş olur: “Bundan on beş sene mukaddem Paris’te Bir Türk romanını yazdığım zaman, okuyanlar meyânında Paris’i tanıyanlar, mutlaka benim Paris’e gitmiş olmağımı itikat

dışında konusu ve mekânı tam Avrupa ülkeleri olmasa da, bir şekilde buranın geçtiği *Hasan Mellâh* (1874), *Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları* (1888), *Rikalda yahut Amerika Vahşet Âlemi* (1891) gibi romanları da vardır. *Diplomalı Kız* (1891), *Ahmet Metin ve Şirzat* (1892), *İki Hud'akar* (1893), *Ana-Kız* (1893), *Altın Âşıklar* (1898), *Mesâil-i Muğlâka* (1898) romanları da Avrupa'dan döndükten sonra yazılan romanlardır. Bunların dışında *Hasan Mellâh* (1874), *Yeryüzünde Bir Melek* (1878), *Bahtiyarlık* (1885), *Taaffüf* (1895) gibi romanlarında Avrupa daha çok Paris merkezli bir medeniyet algılaması olarak romanlara yansır.⁹¹

Ahmet Midhat Efendi 1889 Müsteşrikler Kongresi'ne gidinceye kadar Paris'i hiç görmemiştir. Bu tarihe kadar gazetelerden, kitaplardan, seyahat kılavuzlarından,⁹² haritalardan, planlardan, ansiklopedilerden ve Paris'i görenlerden dinledikleriyle tanımış ve eserlerinde tahkiye-tasvir etmiştir.⁹³ Avrupa'yı ve Paris'i

---

eylemişlerdi.” sözlerinden sonra yakın tanıdıklarından Kasap Teodor Efendi'nin Paris'te iken yaşadığı bir olayı kendisine aktardığından bahisle: “Paris'te iken Elsin-i Şarkıye Mektebini ziyarete giderek orada *Paris'te Bir Türk* romanından şakirdana bazı tercümelet ettirdiğini görmüş ve bu romanın muharriri ile muarefesi olduğunu muallime söylediği zaman muallim dahi –O Muharrir dahi Paris'i iyi tanıyan Türkler'den imiş” deyib de Kasap Efendi: Bilakis hudûd-ı Osmaniye'den harice çıkmamıştır” cevabını verince muallimi de taaccüb istila eylemiş.” Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 71.

⁹¹ Ahmet Midhat Efendi'nin Paris'i nasıl tanıdığı, eserlerine nasıl yansıdığıyla ilgili bkz. Sema Uğurcan, “Yola Çıkmadan –Yol Esnasında- Döndükten Sonra- Ahmed Midhat Efendi'nin Romancılığında Bilgi, Hayal ve Tecrübenin Rolü”, **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 139-154 ; M. Fatih Andı, “Bir Medeniyet Algılaması Olarak Ahmet Mithat Efendi'nin Paris'i”, **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 256-275.

⁹² Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa ülkeleri ve şehirleri hakkında yararlandığı kişilerin başında Badeker (1801-1859) isimli Alman yazarı ve seyahat kitapları yayımcısı gelir. Almanya'yı anlatarak başladığı seyahat yayıncılığına Belçika, Hollanda, İsviçre gibi ülkelerle devam eder. 1855 yılında Paris ve Çevresi isimli ondan fazla şehir planının yer aldığı eserini yayımlar. Bkz. Uğurcan, **a.g.m.**, s. 140. Ayrıca Ahmet Midhat'ın romanlarında bu seyahat rehberi yazarından sık sık bilgiler aktarıldığı görülür. Pariste yaşam koşullarının zorluğuna dikkat çekmek için onun ağzından şöyle denilir: “Meşhur rehnumâ-yı Baedeker der ki: Bu yerlerde Fransız altınları tava içindeki tereyağı gibi erirler.” sözünü nakleder. Ahmet Midhat Efendi, **Mesâil-i Muğlâka**, Dersaadet 1316 [1898/99] (Haz. Kazım Yetiş,) TDK Yayınları, Ankara 2003., s. 25. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

⁹³ Ahmet Midhat Efendi, Avrupa'yı görmeden önce yazdığı eserlerinde, konusu Avrupa'da geçen hikâye ve romanlarını “o mahallin hususât-ı ahvâlini coğrafyalardan haritalardan, planlardan, seyahat rehberlerinden, seyahatnâmelerden tettebbu” ile yazdığını ifade eder. Bkz. Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 71.

gördükten sonra daha önceki düşünce ve Paris’le ilgili hayallerinde değişim olur.⁹⁴ Fatih Andı, Ahmet Midhat’ın Paris penceresinden Avrupa’ya bakışını önce kontrollü bir algılama çabası, ardından kıyaslayıcı, gerektiğinde eleştirici bir seçicilik olarak tanımlar.⁹⁵ Midhat Efendi Avrupa’ya gidince önceden anlatıldığı ve hayalinde büyüttüğü kadar Paris’i güzel bulmaz. Ne Seine nehri ne Eyfel Kulesi zannedildiği kadar güzel değildir.⁹⁶ On iki günlük ikinci gelişinde ise Paris’i biraz daha tanıma fırsatı edinir. Bu kez vardığı sonuç “Terakkiyât-ı medeniye”nin son haddine ulaştığı fakat “tedenniyât-ı maneviyye”nin görüldüğüdür.⁹⁷

---

⁹⁴ Ahmet Midhat Efendi’nin Stockholm’de toplanan 1889 Şarkiyatçılar Kongresi ve Paris’te meşhur 1889 Dünya Sergisi vesilesiyle gittiği Avrupa gezisinin incelemesi için Bkz. Carter, V. Findley, **Ahmed Midhat Efendi Avrupa’da**, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1999, 59 s.

⁹⁵ M. Fatih Andı, a.g.m. **Merhaba Ey Muharrir**, s. 259

⁹⁶ Mithat Efendi, Şarkiyatçılar Kongresine katılmak için gittiği 1889 yılında Avrupa’da ilk önce Lyon’dan trenle Paris’e gelir. *Avrupa’da Bir Cevelan*’da bunları geniş olarak anlatır. “Paris’e gereği gibi takarrüb eylediğimizde ilk evvel gözümüze görünen şey Eyfel Kulesi oldu.” der. Bin türlü resimlerini gördüğü, hakkında sayısız yazılar okuduğu Eyfel’i üç saatlik bir mesafeden hemen fark etmiştir. (s. 72). Onun Paris’i ilk gezisinde hayal kırıklığına uğratan asıl şeyler, mekânların ve binaların boyutlarıdır: “İlk evvel Sen [Siene] Nehri’ni gördüğüm zaman hayalimde ona vermiş olduğum vüs’ate nisbeten pek dar bulmayayım mı?” (s. 75). Halbuki yazar Paris’i görmeden önce hakkında, birçok planlar, resimler görmüş ve yazılar okumuştur: “Paris hakkındaki ilk ihtisatımın intizarıma muvafık çıkmadığını karilerime elbette anlatmıştır. İtiraf ederim ki hem de öyledir. Hatta ben Paris’i tettebbu’ eylediğim zaman yalnız tarifleri istima’ ve kitab ve gazeteleri kıraat ile de kalmamış idim. Planları tedkik ve asar-ı mevcudenin resimlerini de temaşa etmiş idim.” (s. 74) Daha sonra ‘Eyfel Kulesi’ için ayrı bir başlık açan yazar, kendine has uslubuyla kule hakkında gazetelere yazılan yazılar toplansa “yastık kadar büyük bir cilt” teşkil edeceğini söyler. 1887 temmuzunda başlanan kulenin 1889 yılı nisan ayında açıldığı bilgisini verir. Ahmet Midhat Efendi, **Avrupa’da Bir Cevelan**, s. 553-557; Midhat Efendi’den iki yıl sonra 1891 yılında Avrupa seyahatine çıkan Ahmet İhsan’ın da gezdiği yerlerdendir Eyfel Kulesi. Paris’e gelenlerin son yıllarda yaptıkları birinci iş olarak yaptıkları Eyfel Kulesi’ne çıkma geleneğini 39 gün kalacağı Paris’te, üçüncü gün görmeye gider. Kuleyi uzaktan gördüğünde çok küçük zanneden Ahmet İhsan, “fakat bir defa altına gelip başımı ufka muvazi gelecek bir vaziyette yukarı dikerek baktığım gibi heybeti ve dehşetli çatısı karşısında mebhût kaldım.” diyerek önce yaşadığı hayal kırıklığını üzerinden atar. Kulenin katları, içindeki alış veriş ve sergi salonlarından uzun uzun bahseden yazar, daha sonra birkez daha kuleye çıkar. Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa’da Ne Gördüm: Tuna’da Bir Hafta**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007, s. 91-96. Midhat Efendi ile aynı yıl Paris’e giden Halit Ziya’nın da Paris’te dikkatini çeken eserlerden birisidir kule. “Bilhassa Eyfel Kulesi o zamanın bir harikasıydı. Bir gece, beklenilmeyen bir dakikada bu üç yüz metrelik demir kule, bir elektrik cereyanı ile bağteten kırmızı alevlerle boyanıp da altında mütehaşhit bir kütle halinde duran binlerce halkın sinasından bila-ihtiyar mütedehhiş hayret sayhası koparınca, o kalabalığın içinde sıkışıp kalmış olan benim de teessürden kemiklerimi sarstı.” Bkz. Halit Ziya, **Kırk Yıl**, s. 421.

⁹⁷ Baki Asiltürk, **a.g.e.** s. 76.

Sultan II. Abdülhamit tarafından VIII. Müsteşrikler Kongresi'ne gönderildikten sonra gördüğü Paris onda hayal kırıklığı yaratmıştır.⁹⁸ Özellikle ahlâkî açıdan yozlaşmış bir şehirle karşılaşması seyahat sonrası Paris'le ilgili yazdıklarını etkilemiştir. Avrupa seyahatinden sonra yazdığı *Diplomalı Kız* hikâyesi bunlardan birisidir.⁹⁹ Bu hikâyede tasvir edilen Paris; işsiz insanları, toplum içinde yaygınlaşan fuhuş, bozulan ve insanların hayatında yerini ve önemini kaybetmeye başlayan Hıristiyanlık, gösterişli cadde ve bulvarların hemen birkaç sokak gerisindeki varoşlarıyla hayal şehir olmaktan uzaktır.¹⁰⁰

Midhat Efendi'nin hikâyeleri dışında romanlarında da konusu Avrupa'da geçen ya da roman kahramanlarının eğitim, seyahat gibi vesilelerle Avrupa'ya gönderildiği romanlar da vardır. *Paris'te Bir Türk*¹⁰¹ romanında İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden Messagerie İmpériale adındaki gemide farklı milletlerden insanlar vardır. Yazar gemideki insanları okuyucuya tanıtarak Avrupalı insanlar hakkında bilgi verirken bir rehber gibi davranır. Midhat Efendi romanın kahramanına gezeceği yerleri ezberlettikten sonra seyahat edecekler veya Avrupa'ya gidecekler için tavsiyede bulunur:

“Bir memlekette yalnız orasını tanıyınca kadar misafir kalacak olan adamların edecekleri hareketi mülahaza etmek ol kadar güç bir şey değildir. Bahusus Avrupa beldeleri gibi her hususiyet-i hâlini mübeyyin kitaplar dahi elde bulunur ise, işin bir kat daha suhûlet kesbedeceği derkârdır.” (s. 88)

---

⁹⁸ Paris, Türk aydınında ve romancısında hayal şehirdir. Midhat Efendi'nin Paris'te Bir Türk'ünden Yakup Kadri'nin Bir Sürgün romanlarına, Peyami Safa, Büyük Avrupa Anketi'ne kadar pek çok esere hayal şehir olarak konu olmuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Olcay Akyıldız, “Siene’i Uzaktan Sevmek: Hayalde ve Hakikatte Paris”, *Jornal of Turkish Studies*, 27/1, 2003, s. 59-72.

⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi'nin *Letâif-i Rivayât* içinde yer alana **Diplomalı Kız**, **Ana-Kız**, **İki Hud'akar**, hikâyeleri ile **Ahmet Metin ve Şirzat** ve **Mesâil-i Muğlâka** Avrupa'yı gördükten sonra yazdığı romanlarındandır.

¹⁰⁰ Midhat Efendi'nin Avrupa'yı görmeden ve gördükten sonra yazdığı romanlardaki Paris'i farklı açılardan değerlendiren Uğurcan, yazarın Paris'te maddi gücün yansıması olarak “makimelar ve büyük binalar kısaca urbanizm” gördüğünü, buna karşılık Avrupa toplumunun insan ilişkileri, alkol düşkünlüğü, kadın erkek ilişkilerindeki serbestlik, gayri meşru çocuklar, aile bağlarının zayıflığı gibi nedenlerle ahlâkî çöküş içinde olduğu tespitinde bulunur. Bunun izlerinin **Diplomalı Kız**, **İki Hud'akar**, **Ana-Kız**, **Mesâil-i Muğlâka** romanlarında görülebileceğine dikkat çeker. bkz. Uğurcan, a.g.m., **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 153.

¹⁰¹ Ahmet Midhat Efendi, **Paris'te Bir Türk**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1293 [1876/77], 560 s. (Haz. Erol Ülgen), TDK Yayınları, Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

Paris'te Bir Türk romanı kış aylarının başlarından itibaren, yaz ayının sonuna kadar, yaklaşık bir yıl Fransa'da kalan bir kahraman etrafında cereyan eder. Bu vesileyle Fransa'nın iklim şartları, mevsim özellikleri, buna bağlı olarak ticaret ve geçim koşulları da geniş olarak anlatılır. Nasuh'un Paris'e ne zaman geldiği ve kış şartlarının nasıl olduğu şu şekilde anlatılır:

"Paris'e kanûn-ı evvelin soğucak akşamlarının birisinde Boulevard Mazas üzerinde kâin Lyon şimendiferi istasyonunda birçok kira arabacıları ve bir hayli de adamlar Lyon katarının vürûduna muntazırdırlar. (...) Paris'te ise fasl-ı şitâda her taraf kar ile mestur olup zemin bazı kibara mahsus olan seralardan (fırın ile idare olunur kış bahçelerinden) maâda yerlerde eser-i hayat göstermez. Ekseriya kışın hükmü nisan evâsıtına doğru mümted olur. Ancak bir kere de tabiat o payitaht-ı cesîmi ihata etmiş olan sahrayı ihya etmeye başlar ise birkaç gün zarfında ortalık bir kaliçe-i zümürriidîn ile döşenmişe döner. Boulogne ormanı gibi en latif yerler letafetlerinin şemme-i mukaddimesini meşâmm-ı erbâb-ı tabiata birdenbire isâl eyler." (s. 111)

Ahmet Midhat Efendi, Paris'in kış mevsiminden çıkıp bahar aylarını karşılayışını *Acâyib-i Âlem*¹⁰² romanında kuzey kutbuna yakın bölgelerde yaşayan ve yılın büyük bir kısmını güneş görmeden geçiren Laponlara benzetir:

"İşte bu sebebe mebnidir ki, dört beş ay bir zulmet-i mütemadiye içinde kalan Laponya ahalisinin ilk defa olarak güneşi gördükleri zaman adeta bayram edişleri gibi, Paris halkı dahi iki üç aydan beri kışın cenâh-ı beyaz-ı kasvet-ihtivası altında kaldıktan sonra birdenbire fasl-ı rebî'in taravet-i hayat-bahşasını görünce sevincinden çıldıracağı gelen çocuklar çılgıncasına kırlara dökülür. Hele gençleri başlarını taze bahar çiçekleriyle donatıp ilân-ı zafer eyler." (s. 241)

Mesâil-i Muğlaka'da Paris'te kış aylarının çok çetin geçtiği, bu sebeple pazar günleri tatil olduğu için normalde kalabalık olması gereken kimi sokakların, meydanların "nâdir" diye tavsif edilecek ekalliyette" olduğundan bahsedilir.(s. 30) *Diplomalı Kız*'da Paris şehir olarak geniş bir alana yayıldığı için kış aylarında

---

¹⁰² Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, İstanbul 1299 [1881/82], 288 s. (Haz. Kazım Yetiş), TDK Yay. Ankara 2000.(Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

yürüyerek uzak yerleri gezmenin kolay olmadığı, havaların da oldukça soğuk olduğu hatırlatılır. (s. 620)

Paris'in en güzel mevsimi bahar aylarıdır. Bahar mevsimi hem çevrenin yeşilliklere bürünmesi, tabiatın canlanması, hem de eğlence mevsiminin başlaması bakımından ayrı bir önem taşır. Midhat Efendi'nin çeşitli vasıflarla Avrupa'ya gönderdiği Nasuh, *Paris'te Bir Türk*'te düşüncelerini şu cümlelerle ifade eder:

“Paris'in en güzel mevsimi şu mevsim-i bahar olmakla beraber, eğlence âlemince en fena mevsimi dahi yine bu mevsimdir. Balolar yok. Tiyatrolar da hemen yok gibi bir şey. Halbuki bahariye safası herkesi kendisine celp eder. Hâsılı Paris'in içi yazdan beter boştur. Vakıa yazın dahi boştur. Çünkü kibar takımı bütün sayfiyelere gider. Ancak Mabilie Bahçesi gibi yerler kış mevsiminin Prado'larına mukâbil olabilir. Hâsılı kışı geçirdik. Baharda ise o kadar iş yürümez. Artık yazı kadar sabır lâzım gelir.” (s. 355)

Fransa'nın Akdeniz'e kıyısı olan şehirlerinde baharı karşılamak diğer bölgelere göre daha erken ve daha güzeldir. *Ahmet Metin ve Şirzat*¹⁰³ romanında roman kahramanlarından Ahmet Metin ve George yazı geçirmek ve denizcilikten istifade için Nice şehrine giderken şehirlerin farklı özellikleri de okuyucuya aktarılır:

“Avrupaca deniz meraklılarının ilk mevsimi ile son mevsimi Nice ve civarı gibi Akdeniz sevâhilinde olan yerlerdir. Zira buralarda ilkbahar pek çabuk geldiği gibi son bahar dahi pek ziyade imtidâd eylediğinden her milletin deniz meraklıları bu mevsimlerde oralara dolarak yarışlar yaparlar. Yaz mevsimi için dahi Gaskonya körfezi Manş ve Şimâl denizi sahilinde bulunan yerler işlek olurlar. Binlerce deniz meraklıları Kotra ve Yavul ve Skoner ve Yaket gibi türlü nâmlar ile yâd olunan teknelerine yine binerek oralara gelirler giderler yarışlar seyahatler eğlenceler yaparlar.” (s. 33)

Aynı zamanda iklimlerle beraber şehir hayatında ve batılı yaşam tarzında ortaya çıkan farklılıklar romanın içinde yer alarak okuyucuya farklı bir kültür tanıtılır.

Avrupa'nın merkez şehirlerinden olan Paris, eğitim, ticaret, gezi için gelenlerin uğrak yeridir. Avrupa'nın değişik ülkelerine ya da Fransa'nın başka şehirlerine

---

¹⁰³ Ahmet Ahmet Midhat, **Ahmet Metin ve Şirzat Hakâyık-ı Tarihiyye Üzerine Müesses Roman**, İstanbul 1309 [1891/92], 727 s. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

gidecek kişilerin merkezi yine Paris'tir.¹⁰⁴ Paris merkez olmasına paralel olarak her bakımdan gelişmiş, ulaşım, konaklama gibi sorunlarını çözmüş bir Avrupa ülkesidir.

“Paris bir şehir-i azîmdir ki insan-ı kâmil nazarında her tarafının itibarı birdir. Zira hangi tarafında bulsanız arzu eylediğiniz etrafa sizi derhal isâl için faytonlar gibi, omnibüsler gibi, şimendüferler gibi, nehir vapurları gibi binlerce vesâit-i nakliye emrinize, yani beş on paranıza muntazırdılar. Herhangi tarafta olsanız gecenizi geçirebilirsiniz.” (s. 115)

Fransa, ilk roman örneklerinden başlayarak başta Midhat Efendi olmak üzere farklı isimlerdeki romancıların roman kahramanlarını eğitim için gönderildiği ülkeler listesinin başında gelir. Hatta Paris'te “Quartier Latin” denilen daha çok “talebe-i ulûma mahsus olan mahalle” bile vardır. (s. 241)¹⁰⁵ Paris'e eğitim için sadece Avrupa içinden değil, dünyanın pek çok ülkesinden Osmanlı'dan, hatta Rusya'dan bile talebeler gelir. (s. 118)

Fransa ve Paris, Avrupa'nın en önemli ülke ve şehri olması dolayısıyla burada farklı milletlerden gelen insanların iletişim kurduğu veya etkileşim içerisine girdiği mekânlar romanlarda daha ön plandadır. Bu mekânların başında yabancı olmaktan da kaynaklanan bir mekân olarak oteller başta gelir. Bunların bir kısmı hem ekonomik olarak hem de kendi ülkesinin kültürünü yaşamak isteyenler için uygun mekânlardır. Çünkü otellere ülke isimlerini vermek onlara itibar da sağlamaktadır.¹⁰⁶

Ahmet Midhat Efendi romanlarında Fransa ve Paris'i sadece tarihî eserleri, gezilecek görülecek yerleri ve öğrenci ortamlarıyla değil, arka sokakları, ahlâkî bakımdan çöküntünün yaşandığı mekânları ve sefahat âlemlerini de tasvir eder. *Paris'te Bir Türk* romanında roman kişisi Nasuh ve arkadaşı De la Chaisne Paris'in

---

¹⁰⁴ Ernest – Robert Curtius, Fransız medeniyeti üzerine yazdıkları eserde Roma ile Paris arasındaki benzerliklere dikkat çektikten sonra “Paris'i tanımak Fransa'yı tanımaktır.” sözünü doğru bulmadıklarını söyleseler de hemen bu cümlemin devamında Avrupa'nın bu en önemli şehrinin anlatmak için şöyle derler: “Geniş ve teşkilatlı bir kıtanın bütün damarları hep Paris'te birleşmiştir.” Bkz. Ernest – Robert Curtius, **a.g.e.** s. s. 146-174.

¹⁰⁵ 1891 yılında Avrupa'ya on yedi yaşında seyahate çıkan Ahmet İhsan da Paris'te bu semtte kalır. “Paris'in talebe aramgahı olan Kartiye Latin'de [Quartier Latin] Sen Mişel Bulvarı'nın sol tarafında Abedelepe [Abdé de l'Epépe] Sokağı'nda” tuttuğu evde kalır. Burası Lüksemburg bahçesine civardır ve aylığı iki buçuk Fransız lirasına ikinci katta bir yerdir. Daha geniş bilgi için bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 33.

¹⁰⁶ Bunlardan birisi de Hotel d'Espenia'dır. “Hem de hotellere bu misillü memleket isimlerini takmak bir emr-i itibari olduğu halde İspanya hotelinin ismi hakikate pek muvafıktı. Orada hizmetçilerden bed' ile şaraba varıncaya kadar birer İspanyol numunesi bulunabilir.” Ahmet Midhat, **Paris'te Bir Türk**, s. 86.

kuzey tarafında uzak bir yere giderler. Burası bahçelik bir yerdir. Burada kadınlı erkekli insanlar vardır. İspanyol, İngiliz, Moskof gibi. Burada hep yaşlı erkekler yanlarında genç ve güzel kadınlar vardır. (s. 444-445) Ahmet Mithat'ın bahsettiği bu mekân fuhuşhâne benzeri bir yerdir. Çünkü burada farklı milletlerden insanlar olduğu gibi, herkes de girememektedir. Kapıda belli bir parola sorularak girilen bu mekân, bir kattan ibaret bina ise de, asıl önemli olan döşemeleridir. Buradaki perdeler, sandalye koltuk takımları “Parisçe prensler kontlarla bir de en büyük bankacıların sahip olabilecekleri kalitededir. Sofra takımının her tabağı, her kadehi üzerinde şehveti tahrik edecek mitolojik resimler vardır. Burası öyle bir yerdir ki “Şetaretsiz ise şevklenir, ihtiyar ise gençleşir.” Herşeyin lüks olduğu bu yerde para harcama konusunda da “franklar, santim ve liralara, frank yerine sarf olunup binlerin birler ve milyonların binler kadar ancak kıymeti olabilir.” Fransa’da bu çeşit mekânların yeni olmayıp XIII. Louis zamanından beri olageldiğine işaret edilir. Bu gibi yerlere Fransa krallarının dahi gelip gittiğinden bahsedilse de şaşılmaması gerektiği hatırlatılır ve “Paris bu! O memlekette en büyük ile en küçüğü birbirine isâl ve rabt eyleyecek ol kadar revâbit vardır ki..” (s. 447-448)

Avrupa'nın ve medeniyetin beşiği olarak Paris'te mekânlar aynı zamanda okuyucuya bu güzellikleri sunma aracına dönüşür. Bunun başında da düzen, tertip ve planlı bir şehir ve hayat yapısı okuyucuya takdim edilir. Avrupa planının, ölçünün ve düzenin merkezidir. Bu düşünce bütün Avrupa ülkeleri için böyledir:

“Binaenaleyh şimdi İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da Avusturya’da adeta mahsusan planı yapılamamış yer yok gibidir. İspanya ve İtalya ve Rusya’ya gelince orada halk böyle şeylerin kadrini bilmediklerinden maada, kendilerine irâe edilse bile ehemmiyet vermediklerinden, en büyük memleketlerinin planı yoktur.” (s. 300)

Burada anlatıcının Avrupa ülkelerini plan ve gelişmişlik açısından farklı kategorilere ayırdığı görülür. Fransa, İngiltere ve Almanya'nın içinde olduğu ülkeler, İspanya, İtalya gibi diğer Avrupa ülkelerine göre şehircilik anlayışı, plan, program bakımından gelişmiş ve oturmuş ülkelerdir. Fransa, diğer pek çok mesele de olduğu gibi bu bakımdan da Osmanlı ile mukayese edilir.

Fransa ve Paris teknik malzemenin kolayca ulaşılabileceği bir yerdir. *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Akdeniz seyahatine çıkacak olan Ahmet Metin yaptığı geminin mallarını Avrupa'nın farklı ülke ve şehirlerinden tedarik eder. Ahmet Metin kotrasının makara ve yelken takımlarını Paris'ten getirtir. (s. 76)

Bu yüzyılda genelde Avrupa, özelde ise Fransa yeniliğin merkezi konumundadır. Avrupa'ya gidemeyenlerin bile gitmek için hayal kurdukları yerdir. Halit Ziya, *Mai ve Siyah*¹⁰⁷ romanında geçen şu sahne, Paris'in bu dönemde yeniliğin merkezi olarak algılandığını gösterir. Roman kahramanı Ahmet Cemil, hayalindeki oyuncağı şakirdi Muzaffer Bey'de görür. “*Bir kutu içinde tavla zarları şeklinde fakat oldukça büyük mik'ablar var bu mik'abların altışar tarafına altı levhanın kesilmiş parçaları yapıştırılmış, mik'abları altı suretle tanzim etmeli ki o altı levha hâsıl olsun*” şeklinde tanıtılan oyuncağın, geldiği yer Paris'tir. (s. 129)

Bu düzen ve planlı yapının içerisinde Fransızların ve Paris'in yaşama kültürü okuyucuya sunulur. Buna göre Fransızlar yapı olarak eğlenceye düşkün bir millettir. Hatta Ahmet Midhat Efendi'ye göre: “*Fransızlar bu eğlence hususunda Avrupa'nın sâir akvâmına da fâiktirler. Onlara eğlence merakı abâ ve ecdâtlarından miras kalmış bir hastalıktır.*” Fransızların bu özelliğinin eski Golovaların torunları olmalarına bağlayan Mithat Efendi, *Cankurtaranlar*'da “eğlenceyi cihanda en mühim şeyler üzerine bile tercih ederler idi” şeklinde değerlendirir. (s. 765)

Fransız halkının özellikleri okuyucuya sunulurken, aynı zamanda Avrupa'nın ahlâkî özellikleri de söz konusu edilir. Yarı şaşkınlık, yarı hayret şeklinde kendini belirgin kılan bu dilin tamamen kurgudan uzak olduğu görülür. Burada genel özelliklerin yanında Fransa halkı arasındaki farklılıklara da değinilir. Örneğin, çançanlıkta, çalçenelikte en ileriye gitmiş olanlar Marsilya'da yaşayan insanlardır. Çalçenelik yapanlar için biraz söz ebesi, biraz geveze, biraz zevzek gibi sıfatlar kullanılır. “Bu sıfatlar ise her memleket ahâlisinden Marsilya ahâlisinin sıfat-ı mümtazesine” uygun olduğu söylenir. (s. 766.)

Paris bu yüzyılda moda ve şıklığın merkezidir. *Kafkas*¹⁰⁸ romanında Moskof zabitlerinin ciddiyetsiz tavır ve davranışları anlatılırken “Paris'in şık takımı dahi bunlara nispetle pek geride kalır” denilerek Paris örnek olacak bir yer olarak gösterilir. (s. 57) Paris sadece güzellikleri, cazibe merkezi oluşu, hep olumlu yönleriyle değil, olumsuzluklarıyla da romanlara yansır. Tren istasyonları günlük hayatın bir özeti gibidir. İstasyonda verilen işaretler, çalınan çanlar ve düdükler

---

¹⁰⁷ [Uşaklıgil], Halit Ziya, **Mâi ve Siyah**, Âlem Matbaası, İstanbul 1313 [1898], 231 s. ; 2. bs. Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul 1317 [1901], 417 s. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

¹⁰⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Kafkas**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1294 [1877/78], 240 s; Kafkas (Haz. Erol Ülgen), TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

şimendiferin geldiğini haber verir. Ahmet Midhat istasyonlara inmenin ya da buralarda karşılanmanın İstanbul'dan çok da farklı olmadığına da işaret eder. *Paris'te Bir Türk*'te şöyle denilir:

“Paris'te bir şimendifer istasyonuna inmek bizim Sirkeci iskelesine inmeye de makis olmayıp, olsa olsa Bahr-ı Sefîd ve Siyah'tan gelen bir yolcunun vapurdan kayıklara ve onlar vasıtasıyla gümrüğe inmesine kıyas kabul edilir ki, İstanbul'da kayıkçılardan ve gümrük yoklamacılardan yolcular ne kadar bizar kalırlar ise Paris'te dahi arabacılardan, polislerden, gümrükçülerden, pasaportçulardan yolcular o kadar bîzâr kalırlar.” (s. 111)

Diplomalı Kız romanında, roman kahramanı Juli'nin ağzından Paris'te mutlu olunamayacağını şöyle aktarılır:

“Juli roman denilen şeyin hayâlîsi ile hakikîsi arasındaki farkı işte bu mülâhaza üzerine anladı. Demek oldu ki hakikatte Paris'te mürüvvet denilen şey yoktur. Onu var gibi gösterenler hayal olarak gösteriyorlar.” (s. 619)

Ana-Kız'da Jermen Valide, kızı için para artırabildiği için “Cenâb-ı Hakk'a” teşekkür eder. Bu kelimenin Paris gibi bir “diyâr-ı küfr” de kullanılmasını Midhat Efendi, Avrupalı insanın Osmanlı toplumunun günlük hayatının ve ahlâk anlayışının ne kadar uzağında bir hayat anlayışına sahip olduğunu da anlatmak için kullanır ve şunları aktarır:

“Lâkin düşünmelisiniz ki bu vak'a Paris'te güzâr eyliyor. Paris'te!... Orada terbiye-i dinîyye, tahatturât-ı ulûhiyye kalmış mı ki böyle ihtisasât-ı müteşekkîrâne ile nâm-ı Hudâ ber-âverde-i lisân-ı ubûdiyet edilmeye lüzum görülsün? Paris'in terakkiyât-ı makûse-i manevîyyesi o kadar meydan almıştır ki fikr-i ulûhiyetle bi'l-küllîye terk-i ülfet eden hazele-i medeniyet-perestân veda makamında “Adiyo” kelimesinin istimâlini de terketmişlerdir. Zira bu kelime bizim “Allahaislarladık” kelime-i nezaketimizin kısm-ı âhîrinin hazfiyla mukâbil-i tâmdır” (s. 825)

Fransa ve Paris medeniyetin merkezi olarak zikredilirken, Paris şehrinin içerisinde hâlâ medeniyetin, Fransız lisanının ulaşamadığı yerlerin olduğundan bahsedilir. Okuyucuya tek bir Paris olmadığını ve okuyucunun batıyı bütünüyle kalmış ve medenî olarak algılamaması için mukayese yapma imkanı verecek örnekler seçilir.

*Demir Bey*¹⁰⁹ romanında Mustafa Kamerüddin, Rozali'nin pansiyonunda sabah erken kalkarak derslerine çalışır. Çünkü cadde ve bulvarların bulunduğu merkezî yerler kalabalık ve gürültülüdür:

“Şurası da malum olmalıdır ki Paris'te insanın kulağı rahat olacak zaman pek azdır. Bazı kalabalık mahallerde sabahtan akşama ve akşamdan gece yarısına ve daha sonralara kadar omnibüs, araba, at filan patırtılarına zamimeten nice bin satıcıların âvâze-i müzicesi dahi insanın kafasını patlatır. Hatta en تنها yerlerde oturulacak olsa dahi şehrin umum patırtısı daimi bir uğultu teşkil eylediğinden yine insanı sersem bir halde bulundurur. Vâkıa Parisliler bu halin farkında olmazlar.” (s. 178) Fakirliğin hâkim olduğu semtlerde kadınlara karşı kaba davranılırken Paris'in merkezinde, gelir seviyesi biraz daha yüksek kesimin yaşadığı yerler ve onların gezdiği mekânlarda daha nezaketli davranılır. Çünkü “Hele orası Paris'tir. Zorbalığa hiç gelmez.” (s. 183)

Ahmet Midhat Efendi'nin Paris'in varoşları diye bahsettiği yerlerin başında *Paris'te Bir Türk* romanında Cordon-Bleu gelir. Buradan hareketle “medeniyyetin taht-ı umûmîsi” olarak adlandırılan Paris'in olumsuz yönleri tasvir edilir. Fransız lisanı dünyanın her tarafına yayılmış olduğu halde hâlâ Paris'in arka sokakları kasedilerek “henüz oraya girmeyip orada tekellüm edilen ve “argo” denilen bir nev' lisanı ise Fransızlar dahi anlayamazlar. Sâniyen dünyanın kısm-ı âzamına medeniyet intişâr eylemiş ve Paris ise bu medeniyyetin payitaht-ı umûmîsi addedilmekte bulunmuş olduğu halde, bu mahalle henüz medeniyet girmemiştir. Zira orada din, ahlâk filan bulunmak şöyle dursun, hatta familya halkınca vücûdu tabîî gibi görünüp pek çok ukalayı aldatmış olan irtibat dahi bu mahalde hemen hiç yok gibidir.” (s. 427)

Paris'in varoşlarında günlük hayat şartları, geçim sıkıntısı da çok zordur:

“Bu mahalle halkı haftada bir defa yalnız Pazar günleri tencere kaynatabilir. Eğer bir adamın her gün tenceresi kaynar ise velev selem içinde yalnız soğan kaynamış olsun, “her gün sıcak yemek yer!” diye sokakta kendisine rastgelenler şapkasını çıkarırlar.” (s. 428)

---

¹⁰⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrâr**, İstanbul 1305 [[1887/88], 293 s. (Haz. Fatih Andı), TDK Yayınları, Ankara 2002. (Metinde geçen alıntılar bu baskıdan yapılmıştır)

Sosyal ve günlük hayatın zor olduğu bu arka sokaklarda insan ilişkileri, kadınlara karşı bakış ve davranış da Paris'in ya da Fransa'nın tamamen dışındadır. Romanda bu bölgede yaşayan insanların kadına bakışını şöyle ifade eder:

“Âlem-i medeniyetin her tarafında karılara riayet lâzıme-i zimmet-i reculiyet iken burada o kayıt hemen külliyyen hükümsüzdür.” (s. 429.)

XIX. yüzyıl Türk romanında Fransa, Avrupa ülkeleri içinde bir hayal ülkesi, Avrupa'ya gidenlerin mutlaka uğradıkları yerdir. Fransa siyasî olaylar bağlamında da romanlara yansımıştır. Bir kısım hikâye ve romanlarda kendi iç siyasî hesaplaşmalar, ihtilaflara değinilirken, *Zeyl-i Hasan Mellâh*'ta Fransa'nın Afrika'daki işgalleri konu edilir. 1794 yılında Fas'ta başlayan roman, Fransızların Mısır'ı işgal etmeleri ve Mehmet Ali Paşa'nın Mısır'ı hâkimiyetine geçirdiği yılları kapsar. Fransız ordusunun generali Kleber'e yapılan suikast söz konusu edilir. Ahmet Midhat Efendi bu suikastla ilgili bilgileri tarih kitaplarında değil, romanlarda olabileceğinden bahseder.(s. 197-198)

Romanın altıncı bölümü Fransızların Mısır'ı işgalleriyle başlar. Tarih 1800 miladi senesinin haziranının on dördüncü günüdür. Romanda bu ortam şöyle anlatılır:

“1800 sene-i milâdiyesi, o bin sekiz yüz sene-i milâdiyesidir ki, o senelerde kaplarına sığmamakta bulunan Fransızlar çılgıncasına bir azm-i mücteriâne ile Avrupa kıtasının her tarafına intişârı göze aldirmiş olmaktan maada, Hind'e kadar mesâfe ve müşkülâtı dahi gözlerine kestirip, bu cüretle Toulon'dan gemilere binerek Mısır'a kadar gelmişlerdi.” (s. 193)

Bundan sonra Mısır'ın işgali anlatılır. Mısır'da Fransızların yollarını karadan Osmanlılar, denizden İngilizler keserler ve niçin geldiklerini bile anlayamamışlardır. Napolyon Mısır'ı işgal ettikten sonra güttüğü siyaset de romana şu şekilde yansımıştır:

“Mısır ahâli-i müslimesini kendisine ısındırmak için mevlid okutmak, emîrû'l-hac nasbettirmek ve câmilere gitmek gibi şeytanetlerin akçe etmediğini görüp de, ahâli-i Müslime hakkında tazyikât-ı şedîdeye kıyâm eylediği zaman, güyâ emlâk-i kesîre ashâbının mülklerini ellerinden alacağına dâir dahi bir şâyia çıkarmıştı.” (s. 205)

Midhat Efendi'nin tarihle roman farkına da işaret ettiği *Süleyman Muslî* romanında Fransa'nın Mısır'ı işgal etmesi ve Fransız General Monue'nun

Müslümanlığı kabul ederek Müslüman kıızıyla evlenmesi konu edilir. Midhat Efendi'nin Fransa'yı ve Fransız siyasetiyle ilgili bir eleştirisi yoktur. Çünkü roman “tarih üzerine mübtenî”dir. (s. 15)

Midhat Efendi'nin romanlarında Fransa siyasî olarak ya daha önce olmuş olaylar ve savaşlar ya da rejim meselesi bakımından romanlara yansımıştır. *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh, Paris'te bir gün Avrupalı dostlarıyla konuşurken rejim meselesi münakaşa edilir. Fransızlar hürriyet ve adaletin ancak cumhuriyetle kâim olabileceğini iddia ederler. Nasuh hürriyetlerin her rejimde kanunlarla tahdîd edilmiş olduğunu, bunun saltanat veya cumhuriyetle ilgisi bulunmadığını söyler. Nihayet söz müsavâta gelir. Konuşmaya iştirak edenlerden birinin müsavâtı, zadedandan bir adamla pes-pâyeden birinin bir tutulması şeklinde telâkkisi üzerine Nasuh şunları söyler:

“Pek güzel! İşte bizim memlekette hükûmet-i cumhuriyye olmayıp hükûmet-i sultaniyye vardır. Bununla beraber şu dediğiniz müsavât da vardır. Bir sadrâzâmın oğlu sadrâzâm olmağa lâyük değilse mahzâ zâdelikten dolayı hiçbir iddiaya kıyâm edemez, öte tarafta bir hamalın oğlu liyâkat kazanır sadrazâm olur. Demek isterim ki bu nimet-i müsavât dahi yalnız hükûmet-i cumhuriyyede bulunmaz.” (s. 318)

*Turfan'da mı Yoksa Turfa mı?*¹¹⁰ romanında Fransa'nın Afrika siyaseti çok daha somut ve sert şekilde işlenir. Avrupa sömürgeci devletlerinin önde gelen ülkesi olarak takdim edilen Fransa'nın Afrika kıtasında Cezayir'de uyguladığı şiddet ve siyasî politikalar geniş şekilde bu romana yansır. Fransa'nın Afrika kıtasında işgal ettiği yerlerde önde gelen insanları kendilerine bağlamakla, eğitim kurumları açmakla ülkeyi içten ele geçirmeyi amaç edinmiştir. Paris'te eğitimini tamamlayıp İstanbul'a dönen Mansur, bir ara Cezayir günlerine döner ve “Fransa istilasının kendi hânedanı başına getirdiği felaketi “ düşünür. Mansur'un mensup olduğu İbn-i Galipler Fransızların vatanlarını işgal ettikleri ülkeleri birlik ve beraberliğe davet etmişler, ülke içinde büyük bir sevgi ve sempati toplarlarken “*Fransızların bilakis hurs ve garazını dâi olduğu gibi*” şöhretleri Cezayir hududu dahi dışına çıkmıştır. Mansur'un babası Ebul Mansur Fransızların işgali sırasında onlara karşı gelirken şehit olmuş birisidir. Mansur babası öldüğünde üç yaşındadır. (s. 21) Mansur'un büyük amcası Ahmet el-Nâsır Fransızlarla işbirliği yapmış, onların güvenini

¹¹⁰ Mehmed Murad, **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?** (haz. Tacettin Şimşek), 2. baskı, Akçağ Yay. Ankara 2005. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

kazanmıştır. Babası Fransızlara karşı şehit düşen Mansur ve diğer amcasının kızı bu büyük amcalarına sığınır. “Çünkü Fransızlar memleketlerindeki mallarını müsadere etmişler, hânelerini yıkmışlardı.”¹¹¹ (s. 23)

XIX. yüzyılda Fransızca Avrupa dilleri içinde Osmanlı’da en çok bilinen yabancı dil konumundadır. Bunda yabancı ülkelerle ilişkilerin Fransızca üzerinden sağlanmasının yanında Avrupa’dan yapılan ilk edebî çevirilerin Fransız edebiyatından yapılmasının da etkisi vardır. Osmanlı Devleti “Avrupa’yı Fransa üzerinden tanımıştır” tespitini, dil olarak “Avrupa’yı Fransızca ile tanımıştır” şeklinde ifade etmek de mümkündür.¹¹²

Bu yüzyılda roman kahramanlarının yaygın olarak bildiği dil Fransızcadır. Avrupa’da yahut İstanbul’da öğrenilen-öğretilen bir dildir. Midhat Efendi’nin *Acâyibi Âlem*’deki iki kahramandan biri dışında, roman kahramanlarının tamamı Fransızca konuşur. Halit Ziya’nın romanlarında Fransa daha çok edebiyatıyla ve diliyle yer alır. Onun romanlarında devrin diğer romancılarında olduğu gibi en çok geçen Avrupa ülkesi Fransa’dır. Bu yüzyılda yayımlanan diğer romanlardan farklı olarak onda Fransa sadece edebiyat ve sanatıyla yer alır. Onun romanlarında eğitim için Fransa’ya gidenler de vardır. Ahmet İhsan’ın *Ülfet* romanında Fransa eğitim ve seyahat amacıyla gidilen ülkedir. Avrupa’ya gidenler Fransızca bilirler.¹¹³

---

¹¹¹ Avrupa’nın XIX. yüzyılda başta Afrika olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerindeki toprak kazanma ve ülkeleri istila etme düşüncesinin temelindeki amacın “civilisation” yani “medeniyet” götürme iddiası olması ilginçtir. Tuncer Baykara, Yunan İsyanı, Osmanlı Rus savaşı, Cezayir’in İşgali, Mısır meselesi gibi konuları da bu bağlamda değerlendirir. Bkz. Tuncer Baykara, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı**, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul 2007, s. 26-32.

¹¹² Tanzimat sonrası dil tartışmaları için Bkz. E. Z. Karal, “Tanzimat’tan Sonra Türk Dili Sorunu”, **TCTA**, C. II, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 314-332; Konur Ertop, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Dil Sadeleşmesi”, **TCTA**, II, s. 333-340. Cevdet Kudret, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Türk Edebiyatı”, **TCTA**, C.II, s. 387-408. Berna Moran, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Roman”, **TCTA**, C. II, s. 409-418. Jale Parla, “Tanzimat Romanında Yazar ve Metni”, **TCTA**, s. 418-420.

¹¹³ Ahmet İhsan’ın *Ülfet* romanında eğitim için Fransa’ya giden roman kahramanlarına karşı, tefrika halinde kalan *Hâver*’de de gezmek amacıyla giden roman kahramanı vardır. Ahmet İhsan, *Ülfet*, Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, Kostantiniyye 1309 [1892], 192 s. ; Hâver romanı Servet-i Fünûn dergisinin Nr. 58-59, 61-62, 64-72, sayılarında tefrika edilmiş ve tefrika halinde kalmıştır. Bkz. Ahmet İhsan, **Hâver** (Millî Roman), Servet-i Fünûn, nr.58, 9 Nisan 1308 (21 Nisan 1892), s. 91-95; Servet-i Fünun, Nr.72, 16 Temmuz 1308 (28 Temmuz 1892), s. 318-320. Bu romanlar üzerine yapılmış bir çalışma için Bkz. Derya Kılıçkaya, **Ahmet İhsan ve Romanları (İnceleme-Metin)** (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2008. Ahmet İhsan’ın kendisi de 1891 yılında yirmi üç yaşında iken ilk defa Avrupa’ya seyahate çıkmış doksan gün kadar kaldığı Avrupa’da zamanının büyük bir kısmını

Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*¹¹⁴ romanında eğitimli kişiler Fransızca bilir. Hüseyin Rahmi'nin romanlarında Avrupa'ya giden ya da burada alafanga çevrelerde bulunanlar ya Fransızca bilir ya da Fransızcaya ilgi duyarlar. *Sergüzeşt*¹¹⁵ romanında, *Araba Sevdası*¹¹⁶'nda konuşulan yabancı dil hep Fransızca'dır. Fransızca'nın bu kadar yaygın olması bu yüzyılda Avrupa'da örnek alınan ülkenin Fransa olmasıyla alakalıdır.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında Avrupa'ya Fransa'ya gidip dönen kahramanların yanında Fransız edebiyatının, kültür hayatının, mutfağının, giyim kuşamının örnek alındığı, bunun eleştirisinin yapıldığı görülür. Hatta Hüseyin Rahmi, *İffet*¹¹⁷ romanının mukaddimesinde “Edebîyat-ı Osmanîyemizi Fransız edebiyatıyla nisbete kalkışmak mesâhaten Marmara deniziyle okyanusu bir zannelemek derecesinde fâhiş bir hata olur.” der. (s. 10) *Şıpsevdi*¹¹⁸ romanında Paris'e babası vefat ettikten sonra amcası tarafından eğitim için gönderilen Meftun orada ne okuyacağına karar veremez ve eğlenceye dalar. Bu vesileyle Paris'in gözde eğlence mekanları anılır: “Gelsin Kafeşantanlar, konserler, balolar, bu gece ‘Foli burje’de yarın ‘Olimpeba’da obürgün ‘Eldorado’da ... artık okumaya değil uyumaya bile vakit bulamıyordu.” (s. 118)

Meftun, “Les dessous de Paris” namıyla Paris'in “ sünfela kuyuları, cehennemleri” olarak tarif edilen yerlerde dolaşır. Gece yarısından sonra esrar içilen bu yerlerin tasvirini şöyle yapar:

“ *Paris'in bütün esrâr-ı elîme-i ahlâkı, ahvâli, seyyiâtı, rezâili bu hufralarda birer sahne-i cereyân bulur. Öyle acîb, garib bazen müstekreh, müthiş, mühlik vakalara, zî-hayât levhâlâra tesâdüf olunur ki bu menâzırla ilk defa karşı karşıya*

Fransa'da, Paris'te geçirmiştir. Eserinde “Paris'te Otuz Dokuz Gün” adıyla bu yüzyılda Avrupa'nın en önemli merkezi için özel bir bölüm açmıştır. Bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 29-138.

¹¹⁴ Mehmed Murad, **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?** (haz. Tacettin Şimşek), 2. baskı, Akçağ Yay. Ankara 2005. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹¹⁵ Samipaşazâde Sezâi, **Sergüzeşt**, 2. bs. Kitabhâne-i Sudi, İstanbul 1924, 120 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹¹⁶ Recaizade Mahmut Ekrem, **Araba Sevdası**, Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul 1896, 175 s. **Araba Sevdası**, Akçağ Yay. Ankara 2006. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹¹⁷ Gürpınar, Hüseyin Rahmi, **İffet**, 2. Bas. Marifet Matbaası, İstanbul 1927, 258 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹¹⁸ [Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Şıpsevdi**, İstanbul: Mihran Matbaası, 1327/1911. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

gelenler, nefretlerinden titrerler... refakatlerine bir delil, yahut tebdîl bir polis memuru olmadıkça ecânib bu kaza bela kuyularına inemezler. Buralarda iki “sous” (takriben yirmi para)ya gecelenir. Bu ücret mukâbilindeki hakk-ı beytûtet boylu boyunca uzanıp yatmak değildir. Bir masanın önünde baş iki elin arasına alınarak öyle oturmak vaziyetinde uyumaktır. Sabahları pek mihman-nüvâz olmayan bu mağaralara bazen o kadar müşteri hücum eder ki gelenlere oturdukları mahalde sızmak için bile yer bulunmaz.” (s. 118-119)

Mehmet Celâl’in ihânet ve ölümle biten romantik bir aşk öyküsünü anlattığı *Venüs*,¹¹⁹ kıskançlık konusunu işleyen *Orora*,¹²⁰ basit bir aşk konusunun işlendiği *Margrit*¹²¹ konusu ve mekânı Fransa’da geçen romanlardır. *Elvâh-ı Sevda*¹²²’da ise Fransa’ya gidenler ve gelenler vardır. Nâbizâde Nâzım’ın romanlarında konu ve mekân yerli olmasına rağmen edebiyat akımı olarak örnek alınan yer Avrupa ve Fransız edebiyatçılarıdır.¹²³

Sonuç olarak Fransa, Osmanlı modernleşmesinde / batılılaşmasında olduğu gibi XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa’nın merkezi konumundadır. Romanlardaki kahramanların yolu bir şekilde Fransa’ya, özellikle Paris’e düşer ve bu vesileyle anlatıcı, bazı olumsuzluklara işaret etse de, ideal şehir ve ülke olarak burayı okuyucuya sunar. Özellikle Midhat Efendi’nin seyahat özelliği taşıyan romanlarındaki Fransa ve Paris anlatımı didaktik bir karakter taşır. Roman kahramanlarıyla okuyucu Fransa’yı, Paris’i gezer. Romanlarda bilinen, bilinmesi gereken dil olarak Fransızcadır.

---

¹¹⁹ Mehmet Celâl, **Venüs**, Dikran ve Karabetyan Matbaası, İstanbul 1303 [1887], 48 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹²⁰ Mehmet Celâl, **Orora**, Karabet ve Kasbar Matbaası, Dersaadet 1304 [1888], 63 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹²¹ Mehmet Celâl, **Margrit**, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1308[1892], 70 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹²² Mehmet Celâl, **Elvâh-ı Sevda**, Kırkor Matbaası, İstanbul 1308 [1890/91], 251 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹²³ Nâbizâde Nâzım *Karabibik* romanının başında “Kariînime” başlığı altında bu romanın hangi edebî gayeyle yazıldığıyla ilgili bilgi verir. “Hakikiyyûn mesleğinde yazılmış roman mütâlaa etmemiş iseniz, işte size bir tane ben takdim edeyim. Emile Zola gibi, Alfons Dode [Daudet] gibi realistlerin yani hakikiyyûnun romanları hep fuşşiyât ile mâlidir zannında bulunanlar şu *Karabibik*’i okudukları zaman zanlarını tashih edeceklerdir sanırım.” Nâbizâde Nâzım, **Karabibik**, s. 8.

1.1.2. İngiltere

Avrupa ülkeleri içinde Fransa'dan sonra en çok ticarî ve siyasî ilişkide bulunulan ülkelerden birisi İngiltere'dir. Türklerin İngilizlerle münasebetleri Haçlı seferlerine kadar dayanmasına rağmen, İngiltere'nin XVI. yüzyıldan itibaren dışarıya açılmaya başlamasından sonra ticarî ilişkiler vasıtasıyla asıl münasebetler başlar. İngiliz ticaret gemileri Osmanlı limanlarına uğramaya başlar. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya III. Selim döneminde gönderdiği ilk elçi 1793 yılındaki Londra elçisi olduğu bilinmektedir.¹²⁴ Daha sonra bunu Fransa, Rusya, Nemçe'ye (Avusturya) gönderilen elçiler takip eder.¹²⁵

XIX. yüzyıl Osmanlı aydınının Avrupa'da örnek aldığı ülkelerden birisi de İngiltere'dir. İstanbul'dan Avrupa'ya siyasî sebeplerle kaçan Türk aydınlarının Paris şehri dışında Avrupa'da üs edindikleri ikinci şehrin Londra olması da İngiltere'nin devrin aydını için önemine işaret eder.¹²⁶ Bunun yanında Osmanlı seyyahlarının 1850'li yıllardan sonra İngiltere'ye ilgiyi artırdıkları, siyaset ve edebiyat alanında İngiltere ve Londra'nın bu yıllardan sonra Osmanlı aydınının Avrupa'daki merkezlerinden olduğu görülür.¹²⁷

İngiliz edebiyatından Türkçeye yapılan ilk çeviriler Fransızca'dan yapılmış olsa da yapılan çevirilerin daha sonra aslından da yapıldığı bilinmektedir. Örneğin Shakespeare'in *Venedik Taciri*'nin İngilizce aslından yapılan çevirisi 1301 [1884]

---

¹²⁴ İngiltere'ye gönderilen ilk resmî elçi 1793 yılında Yusuf Âgâh Efendi'dir. İngiltere ise 1583 yılından itibaren İstanbul'da elçi buldurmaya başlamıştır. Bkz. Azmi Özcan, "İngiltere (Osmanlı –İngiltere Münasebetleri)" **DİA**, C.XXII, s. 303.

¹²⁵ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, III, Üç Dal Neşriyat, İstanbul 1974, s. 1623-1626.

¹²⁶ Namık Kemal'in Londra'yı "Terakki" makalesinde "memalik-i mütemeddine"nin en başına koyar: "Bütün memâlik-i mütemeddineyi dolaşmaya ne hacet? İnsan yalnız Londra'yı im'ân-nazarla temaşa eylese, göreceği bedâyi' akla veleh gelir. Londra'ya enmüzec-i âlem denilse, mübalağa değildir. Rûy-ı arzda mevcûd olan âsâr-ı terakkinin fotoğraf ile resmi alınmış olsa medeniyet-i hâzırayı ancak Londra kadar gösterebilir." Namık Kemal, "Terakki", **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II** (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İÜ Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1978, s. 193.

¹²⁷ Mustafa Sami Efendi'nin Avrupa Risâlesi'nden 1256 [1840] başlayarak Seyahatnâmelerde İngiltere geniş olarak yer alır. Bu eserlerde İngiltere ve İngiliz insanının özelliklerinin Londra üzerinden aktarıldığı görülür. Osmanlı seyyahlarının İngiltere'yi Londra üzerinden anlattıkları görülür. Londra'nın seyahatnâmelerde anlatımı için Bkz. Asiltürk, **a.g.e.** s. 90-98.

tarihlidir.¹²⁸ Bunun yanında İngiliz edebiyatına ait eserlerin Tanzimat romancılarına ve eserlerine tesir ettiği görülür.¹²⁹

Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında batılı anlamda romana geçişten önce Doğu ile Batı edebiyatının özelliklerini barındıran, bir taraftan *Decameron* hikâyelerini diğer yandan *Binbir Gece Masalları*'nı andıran *Müsameretnâme*'de de İngilizlerle karşılaşılır. *Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti* adını taşıyan ilk hikâyede İstanbul'a gelen bir İngiliz ailesi vardır. Hikâyede, görgü kurallarından din farkına kadar pek çok konunun anlatıldığı görülür. *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti* adındaki üçüncü hikâyede bu kez¹³⁰ İngiltere'de eğitim gören bir Türk kaptanının, bir İngiliz kızına gönlünü kaptırması ve eğitimi bittikten sonra geri dönüşü konu edilir. Modern anlamda ilk hikâyeye örneklerinden sayılan *Müsameretnâme*'de geçen kahramanlardan birinin mühendislik eğitimi için İngiltere'ye gitmiş olması önemlidir. Ayrıca daha sonraki bölümlerde görüleceği gibi eğitim için genelde Fransa tercih edilirken, burada İngiltere'nin geçmesi dikkati çeker. Bu hikâyenin bir önemi de geleneksel macera hikâyelerinin coğrafyasını Doğu dünyasından Avrupa'ya doğru genişletmesidir.¹³¹

Türk edebiyatında Avrupalı olarak İstanbul'a gelen ilk ülke insanı İngilizler olduğu gibi, eğitim için Avrupa'ya gidilen ilk ülke de İngiltere'dir. Bu hikâyede İngiltere'nin bir ada ülkesi olması ve bu yüzyılda dünya ticaretinde çok önemli bir yerde bulunması limanları, deniz ticareti, gemi inşaatı gibi yönleriyle anlatılır.

Müsameretnâme ile aynı tarihleri taşıyan Midhat Efendi'nin *Letâif-i Rivayât* serisi içinde yer alan *Cankurtaranlar* hikâyesinde ilginç "kuzeri" adı verilen ve çalçenelik, lakırdı etmek anlamına gelen bir hastalığın Fransızlardan İngilizlere de sıçradığı, hatta sırf bu yüzden Fransız ailelerin yanına gelenlerden bahsedilir. (s. 765)

---

¹²⁸ Enginün, **Türkçede Shakespeare**, s. 43.

¹²⁹ Sergüzeşt romanının İngiliz edebiyatına ait Romeo ve Juliet ile Hamlet'in etkilerinin açıkça görüldüğünü belirten Enginün, bu eserlerden nasıl etkilenilmiş olduğuyla ilgili mukayeseli parçalar verir. Bkz. Enginün, **a.g.e**, s. 218-225.

¹³⁰ *Müsameretnâme*'nin üçüncü hikâyesi olan "Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti"nde 1289 [1873] İngiltere'de eğitim gören bir Türk kaptanının, bir İngiliz kızına gönlünü kaptırması ve sonunda kendisine kurulan tuzaklardan kurtularak selamete çıkmasını konu edinir." Emin Nihat, **Müsameretnâme**, s. 127-179.

¹³¹ Ahmet Hamdi Tanpınar, *Müsameretnâme*'yi dil ve anlatım bakımından eleştirir. İlk roman örneklerinde de görülen düz yazı yazmaktaki kusurların burada da görüldüğünü ifade ettikten sonra "ne Londra Lonra'dır, ne de İngiltere İngiltere"dir değerlendirmesini yapar. Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 267. Evin, **a.g.e**. s. 61.

Bu yüzyıl romanlarında İngiltere’den İstanbul’a gelen aileler vardır. Bunlar daha çok kibar davranışlarıyla öne çıkarlar. Bunlardan birisi Ahmet Midhat Efendi’nin *Felâatun Bey’le Râkım Efendi*¹³² romanında İstanbul’a gelen İngiliz ailedir. İki kızları olan aile İstanbul’a hayatlarını rahat yaşamak üzere gelmişlerdir. Romanın kahramanlarından Râkım Efendi, Beyoğlu çevresinde evrak yazarak ders vererek para kazanan, geçimini sağlayanlardandır. Roman kişilerinden Râkım Efendi’ye bulunan ikinci iş, İngiltere’den yeni gelerek Beyoğlu civarında bir hâneye yerleşmiş olan, oldukça kibar bir İngiliz ailesinin kızlarına Türkçe dersi vermektir. (s. 18) Yazarın bu yüzyılda bir İngiliz ailesinin kızlarına Türkçe dersi aldirmayı tercih etmesi Türkçeye verdiği önemi göstermesi bakımından dikate değerdir.

Ahmet Midhat Efendi’nin başka bir romanında bu kez aile yerine roman kişileri arasında bir İngiliz’le karşılaşılır. Onun üzerinden İngilizlerin genel karakterinden bahsedilir. *Paris’te Bir Türk* romanında İstanbul’dan Marsilya’ya hareket eden Messagerie İmperiale adındaki gemide Fransız, Alman, Moskof, Lehli gibi farklı milletlerden insanlar vardır. Roman kahramanlardan İngiliz olmayanların kendi aralarında yaptıkları konuşmalardan İngilizlerin genel yapısıyla ilgili bilgiler verilir. Geminin içerisinde birinci mevkiye gidilmesini isteyen arkadaşına diğeri, “*Birinci mevkie gireyim de dünyasına geldiği için pişman olan İngiliz lordlarının mermer gibi suratlarına mı bakıp kalayım. Mermerden masnu statülerde mütebessim çehreler görülür, İngilizlerde görülmez.*” (s. 40) şeklinde cevap verir. Yolcular arasında yer alan İngiliz Mister James, yazarın kendi ifadesiyle “deli İngiliz”, gemideki en ilginç tiplerden birisidir. İstanbul’dan satın aldığı elbiseleri gemide bir bayanı kat kat giydirerek komik şekillere sokar ve onun resmini yapar. Yolculardan Fransız kızı Catherina’in babası da İngiliz’dir. Onun İngiliz babası için “*İngiliz olduktan sonra mutlaka hodbin, behemahal mütekebbir, elbette divane olacağı*” ndan bahsedilir. (s. 120)

Romanda Paris’e varıldıktan sonra Nasuh, gemide tanıştığı arkadaşlarını ziyaret etmek ister. Ancak bir tanesi İngiliz olan bu iki bayan arkadaşın kaldıkları yer, İngilizlerin yoğunlukta olduğu bir mahalledir. Böyle bir yerde kalma gerekçesi olarak Cartrisse, arkadaşı Catherine için “İngilizler dahi kendisi gibi insandan kaçır adamlar

---

¹³² Ahmet Midhat Efendi, **Felâatun Bey ile Râkım Efendi**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1292 [1875/76], 154 s. (Haz. Necat Birinci), TDK Yayınları, Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

oldukları için burasını tercih eyledi.” der. (s. 120) Yine *Paris’te Bir Türk*’te Nasuh’un İstanbul’dan Marsilya’ya gelirken yolculuk esnasında tanıştığı başka romanlarda da İngilizlerin soğuk davranışlarından bahsedilir. Burada İngiliz ırkına mensup insanların diğer milletlere mensup insanlara tepeden baktığı, onlarla fazla diyaloga girmedikleri, hatta bir tebessümü bile esirgediklerine dikkat çekilir. İngiliz halkının kendini beğenmişliğini ve soğukluğunu her noktada görmek mümkündür.

*Altın Âşıklar*¹³³ romanında ise İngilizler ile Fransızlar arasındaki çekişmeden, birbirlerini sevmemelerinden bahsedilir. Paris’te işlenen bir cinayetten bahsedilen romanda bu cinayetten sorumlu görülen, etrafta ithamların yayıldığı kişiye olumsuz cevap verilmesi normal görülürken, buna ek olarak “İngiliz’in bir Fransız’a kız vermesi bile zaten akıllara sığdırılacak bir şey değil iken...” (s. 63) diyerek iki millet arasındaki geçmişe dayalı bir gizli husumetin olduğuna işaret edilir.

İngiltere romanlarda sadece ülke olarak değil, şehir mukayesesi ile de gündeme gelir. Bunlardan birisi *Paris’te Bir Türk*’te Londra-Paris mukayesesidir:

“... *Hüsn-i âmiziş ve imtizâc hususunda Paris asla Londra’ya kıyas kabul etmez. Londra’da böyle Alexandre gibi ilk defa olarak gördükleri adamlara İngilizler hiçbir lakırdı söylemezler. Paris’te Fransızlar ise kendi tercüme-i hallerini anlatıp o adamın dahi sergüzeşt-i ahvâlini sormak mertebesinde serbestâne muamelede bulunurlar.*” (s. 393)

Bu mukayesede İngilizlerin soğukluğu, başkalarıyla konuşmaktan, onlarla diyaloga girmekten kaçınan bir millet olma özellikleri romana yansır. Yine bu yolculuk esnasında Alman milletinden olan Kaliksberg geceleri yazı yazarak ve kuşluk vaktine kadar da uyuyarak vaktini geçiren birisidir. Ancak gemideki İngiliz’in gürültü yapması üzerine, ondan hareketle İngilizler üzerine değerlendirme yapar:

“*Bîçâre İngilizdir. Onların Hint ve Çin ve Amerika politikalarını parmakları ucunda çevirmek gayretinde bulunan lordları dahi garabette Mister James’den aşağı kalmazlar.*” (s. 72)

Burada İngilizlerin başka bir özelliğine dikkat çekilir. İngilizler bu yüzyılda Afrika’nın ve uzak doğunun birçok yerine hâkim olmuşlar, çoğu yeri sömürge haline getirmişlerdir. Hatta İngiliz insanı kendisini “güneş batmayan imparatorluğun” bireyi olarak görmektedir. İnsanlar arası ilişkilerde pek de olumlu bir algıya sahip olmayan

---

¹³³ Ahmet Midhat Efendi, *Altın Âşıklar*, Dersaadet 1316 [1898/99] (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yayınları, Ankara 2003. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

İngilizlerin Avrupa milletleri içinde farklı özelliklerinden birisi kuşkucu ve meraklı oluşlarıdır. Felâton Bey’le Râkım Efendi’de şöyle denilir:

“İngilizlerin hali malumdur ya! Bir mesele hakkında malumat almağı merak ettiler mi, etrafiyla sormaktan, soruşturmaktan çekinmezler.” (s. 107)

Onların bu araştırmacı merakı bir seyahat romanı olan *Acâyib-i Âlem*’de bu kez genç bir seyyah kız üzerinden ortaya çıkacaktır. Romanda yeniliklere meraklı iki Türk genci İstanbul’dan başlayıp, Odesa, Moskova, Petersburg gezisinden sonra Kuzey Kutbu’na doğru seyahate devam ederler.¹³⁴ Midhat Efendi, roman kişilerini yolculuğa çıkarmadan önce, onların sefere çıkacakları gemi hakkında bilgi verir. Bu bilgide İngilizlerin ne kadar sabırlı bir millet oldukları da vurgulanır:

“Osmanlı milleti olarak gemide kendimizi eğlendirmek için roman okuduğumuz halde, gemide yaşayan insanlar ancak öldükleri zaman karaya defnedilmeğe, hayatları gemide geçmektedir. Biz vapur Köprüye yanaştığı zaman bir an evvel dışarı çıkmak için can atarken, o vapurların içinde olanlar haftalarca aylarca kara görmeden seyahat etmekte. Hatta İstanbul gibi haricen görünümü güzel olan yerlerden geçerken bile kamaralarından çıkmamaktadırlar. “Ama bu halde devam edebilmek için insan mutlaka İngiliz olmalı imiş. Ona şüphe yok! Ya İngiliz olmalı, ya mecnûn.” (s. 48)

Burada İngiltere’nin bir ada ülkesi olması, dolayısıyla İngilizlerin deniz ve deniz yolculuğunun hayatlarının bir parçası olduğu ifade edilir. Hatta İki Türk’ün İstanbul’dan Rusya’ya doğru gidecekleri seferde bindikleri gemi de bir İngiliz gemisidir. Seyyahlar, Londra’dan İstanbul’a kömür getiren ve bunu boşalttıktan sonra Odesa’ya gidecek olan İngiliz gemisine binerler. Burada da İngiltere ve İngilizlerin sömürgecilik anlayışına paralel olarak, bu yüzyılda deniz ticareti bakımından

¹³⁴ Çalışmanın başka bölümlerinde İngiliz seyyah üzerinden İngilizlerin farklı özelliklerini görürüz. Ancak Midhat Efendi’nin bu romanına bir İngiliz seyyahı karakter olarak koyması boşuna değildir. Bu romanın yayımlanmasından on yıl kadar sonra 1891 yılında Avrupa’ya seyahate çıkan Ahmet İhsan da İngilizlerin seyahat konusundaki merakını yakından görmüş Fransa, İsviçre, Almanya, Avusturya, İtalya gibi ülkelerde ya da yolculuklarda İngiliz turistlerle karşılaşmıştır. İngiliz turistler en tehlikeli yerleri bile çıkıp görmek istemelerinin sebebini İsviçre’de Lüsern’den İnterlaken’e gelirken vapurda tanıştığı adamdan öğrenir: “İngilizlerin ekserisi gezdiği yeri gezmek için ihtiyâr-ı sefer eder, yoksa görmek için değil; yani vücudunu dolaştırır, fikrini dolaştığı ile yormaz; bu da memleketlerinde icrâ-yı seyahat edenlere nazar-ı tahsinle bakıldığından ve seyahatin hakikaten moda bulunmasındandır. Onlar bir devr-i âlem yapmayan adama noksan nazarıyla bakarlar. Seyahatlerde en mühlik yerlere müteâzim olmaları ise memlekette hîn-i avdetle mühlik mevâkiden bahsolunduğu zaman göğsünü gererek ‘ben de oraya gittim’ demek içindir.” Ahmet İhsan, *Avrupa’da Ne Gördüm*, s. 378.

Avrupa'nın en önde gelen ülkelerinden olduğu görülür. Bu gemi yük gemisi olduğu için bilet fiyatı da uygundur. Ancak gemiye bindiklerinde geminin pis olduğunu görürler ve beğenmezler. Suphi, "Kamaranın güzeli Fransız ve Avusturya vapurlarında bulunur. Ucuzu dahi işte böyle olur!" diyerek arkadaşı Hicabi'yi uyarır. (s. 49) Rusya'nın en kuzey kısmına kadar seyahatini tamamlayan iki Türk ve bir İngiliz seyyahının önce İsveç kuzey sahillerine sonra İzlanda kıyılarına, oradan da Londra'ya doğru gittikleri, geminin de bir İngiliz gemisi olması tesadüf değildir. Tıpkı, İstanbul'dan Odesa'ya iki Türk seyyahının bindiği gemide olduğu gibi, Rusya'nın kuzeyinden İngiltere'ye doğru yapılan yolculukta da binilen gemi İngiliz gemisidir. (s. 313)

Romanda iki Türk seyyahına Rusya'da bir de İngiliz seyyah dâhil olur. Otuz yaşından küçük, güzel çehresi olan, cesur, zeki ve bilgili bir kız olarak tanıtılan İngiliz kızı Miss Haft'ın genç bir kız olması, tek başına seyahate çıkması dikkat çekicidir. İki Osmanlı seyyahının Nikolayev şehrinde tanıştıkları Miss Haft ile ilgili olarak ilk söylenenler şöyledir:

"İngiliz seyyâhi denilen zat otuz yaşından ziyâde olabilmesi ihtimali hiçbir tahmine sığmayan bir genç kadın olup uzun boyu, lepiska saçları, mavi gözleri ve gayet mütebessim çehresi kendisini hakikaten en güzel kadınlardan addettirebilirdi." (s. 94).

İlk görüşte gençliği ve güzelliği ile Suphi ve Hicâbi'nin dikkatini çeken Miss Haft, daha sonra bilgisi ve terbiyesi ile bu iki seyyahın hayranlığını kazanacaktır. Gezi boyunca zaman zaman bilgi ve tecrübesiyle Türk seyyahlara rehberlik de yapacaktır.¹³⁵ Romanda Miss Haft'ın İngiliz olduğu belirtilmekte ve geçmiş yaşantısına dair yalnızca şu bilgiler verilmektedir:

"Miss Haft Londra'da muallimlik ve bilhassa ilm-i hey'et tedrisâtı ile iştigal eyleyen Mister Haft namında bir zâtın kızı olduğunu ve pederinden ilmi tahsil eylediği gibi târih-i tabiiye dahi merak eylediğini ve pederi üç sene mukaddem vefat eyledikte her ne kadar birkaç talip kendisini tezevvüce râğbet eylemiş ise de devr-i

---

¹³⁵ *Acâyib-i Âlem* romanının büyük bir kısmı mekân olarak Rusya'da geçerken roman kahramanı İngiliz Miss Haft'tır. Bu romanın yayımlanmasından altı yıl sonra (1889) VIII. Müsteşrikler Kongresine katılmak için gittiği Avrupa'da tanıştığı Rus müsteşrik Madam Gülnar da burada geçen dört haftalık kültürel birliktelik süresince öğreten pozisyonundadır. Madam Gülnar için daha geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Akün, "Gülnar Hanım", **DİA**, C.XIV, s. 244-248.

âleme seyahati merakına düşmek hasebiyle hiçbirisine rû-yı rıza göstermediğini [anlattı].” (s. 109)

İngiliz kızının gerektiğinde iki Türk’le aynı odada kalacak kadar serbest tavırlı olması, buna karşılık her zaman ciddi olması da bir İngiliz özelliği olarak yansır. Yolculuk esnasında romanın Türk kahramanı ve yolculuk arkadaşı Suphi’yi beğenmesine ve ona âşık olmasına rağmen bunu belli etmemesi de ona özgü bir haslettir. Sonunda İstanbul’u bilen, İslâm dinini ve Osmanlı insanını seven Miss Haft, Suphi ile evlenmeye karar verir. Ancak bunun için Londra’da yaşayan halasından izin almak gerekir. Anne ve babası olmadığı anlaşılan İngiliz kızının evlilik konusunda halasına danışması, ondan izin almak istemesi Ahmet Midhat Efendi’nin ahlâkçı yapısıyla açıklanabilir. Kızın halası bu evliliğe iyi bakmaz. Hala hislerini, “Bir Türk! Dünya yüzünde behâyim-i müfteriseden hiç de farkları olmayarak yaşamakta bulunan birtakım mahlukattan birisi.” sözleriyle ifade eder.

Türk seyyahı ile İngiliz seyyahı Miss Haft’ın nişanlılığından sonra ilk dinî nikahları Londra’da “Protestan ayînince icrâ-yı nikahı ne derecelerde iltizam eylemekte..” olup, Suphi Bey, “şeriat-ı İslâmiyece akd-i nikâhı o nispette iltizam eylediğinden bu iki ihtimalin İstanbul’da cem olunabileceğini nazar-ı dikkate alırdı.” (s. 322) Suphi geri kalan zamanında Londra’da görülmesi gereken yerleri gezerek geçirir.

İngilizlerin deniz ve denizcilik konusundaki durumlarıyla ilgili bir örnek de *Ahmet Metin ve Şirzat* romanındadır. İngilizler deniz sahasında o kadar ileridedirler ki İstanbul’da bile İngiliz deniz kulüpleri vardır. Ahmet Metin’in kotrasının inşaatı tamamlandığında herkes kotraya hayran olur. Hatta Kadıköy’de bir sandal ve kotra kulübüne sahip olan İngilizler bile hayran kalır ve Ahmet Metin’i kulüplerine aza, “Meliketü’l Bahr” adlı gemisini de İngiliz filosuna katmak isterler, fakat Ahmet Metin, Osmanlılık haysiyet-i milliyesiyle bu teklifi kabul etmez. Ahmet Metin’in bu teklifi reddetmesinin “asıl sebebi Osmanlı toprağında, Osmanlı sularında ecnebi namına mensup bir cemiyete iltihakı hamiyet-i Osmaniyyesine mugâyir bulması kaziyesi idi.” (s. 90) Ahmet Metin, Akdeniz seyahatine çıkacağı için yaptırdığı kotranun pusula, dürbün, barometre, termometre ve fenerlerini Londra’dan getirtmiştir.

Bu yüzyılda İngiltere sadece deniz ve gemicilik alanında değil, bilim ve teknik konularında da ilerdedir. Hüseyin Rahmi, *Metres*¹³⁶ romanında İngiltere'nin ticareti hayatta ne kadar yaygın ve dışarıda itibar gördüğüyle ilgili bir konu geçer. Romanda Saffet Hanımla Dudu Hanım, Beyazıt'a gelirler. Burada mektup kâğıdı almak için bir dükkâna girerler.

“Kâğıtçı: -Âlâsından mı olsun? Pek güzel... (Mavi zemin üzerine çiçekli başka bir kutu çıkararak) işte efendim, en âlâ İngiliz kağıdı işte budur. Bakınız kutunun üzerinde yazar. İngilizce biliyorsanız okuyunuz. Bunu İngiltere'de bir fabrika çıkarır. Yalnız biz getirtiriz. Başka buna benzer gördükleriniz taklittir.” (s. 172)

Avrupa algısı o kadar yayılmıştır ki birisine yazılacak mektup için alınacak kağıt bile Avrupaî olmalıdır. Çünkü oradan gelen, oraya ait olan her şey daha iyidir.

XIX. yüzyılın sonlarında yayımlanan *Salon Köşelerinde*¹³⁷ romanında bu kez Londra'da ikâmet ederken altı aylığına İstanbul'a gelen bir İngiliz ailesiyle karşılaşılır. Bu aile üzerinden İngiliz medeniyeti, sosyal hayatı, kültürü hakkında bilgiler verilir. İngiliz insanı her şeyden önce mağrur, başkalarına tepeden bakan bir yapıya sahiptir. (s. 55) Bu özelliklerine ilave olarak kuşkucu ve araştırma meraklısı bir meraklarının olduğu görülür. Genç ve güzel İngiliz kızı, “her şeyi bilmek her şeyi öğrenmek arzu-yı daimîsinde bulunan, onunla iftihar eden, servetini rahatını o yolda feda etmekle mütelezziz” (s. 199) birisi olarak tanıtılır.

İngiltere'nin ada ülkesi olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak romanlarda İngiltere'nin ya da Londra'nın iklim özellikleriyle ilgili fazla bilgiye rastlanmaz. Romanda altı aylığına İstanbul'a gelen İngiliz ailesinin kızlarının ağzından Londra'nın bu yüzyılda sisler altında olduğu görülür. İstanbul'dan ayrılırken sevdiğine şöyle diyecektir:

“Uzakta, Londra'nın sisli muhitinde, pak ve saf bir kadın kalbinin sizin için çarptığını, sizin emelleriniz, sizin maksadınız için titrediğini hatırlayınız...” (s. 225)¹³⁸

¹³⁶ [Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Metres**, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1315 [1899], 903 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹³⁷ Safveti Ziya, **Salon Köşelerinde**, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1328 [1912], 228 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹³⁸ *Salon Köşelerinde* romanında bu şekilde geçen İngiltere'nin iklim ve hava şartları, başta Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risâlesi* olmak üzere Londra fabrika bacaları ve imalathâneleri ile ve havanın kömür dumanıyla kaplı olması seyahatnâmelerde de geniş olarak bahsedilir. Namık Kemal “Terakki” başlığı altında medeniyet bakımından gelişmişliğini örneklerle anlattığı

İngiltere'nin özellikle Londra'nın sisli havasının, akşamın erkenden olmasının getirdiği olumsuz ortam başka romanlarda da karşımıza çıkar. *Hayret*¹³⁹'te Avrupa'nın orta ve kuzey kesiminde kışın gecelerin on altı, on sekize kadar uzayıp havaların kasvetli bir hal alması en fazla İngiltere'de hissedilir. "Londra gibi yerlerde gündüzün vakt-i zuhûrunda gaz yakılmaksızın göz gözü görmediği zamanlar pek çok olur." (s. 83) denilir. Yine *Sergüzeşt* romanında Fransız mürebbiye, daha önce İngiltere'de bulunmuş birisidir. On senedir İstanbul'da olmasına rağmen fazla Türkçe bilmeyen bu mürebbiyenin İngiltere ve Londra hakkına konuşmaları şu şekildedir:

"Londra'dan bahis olunduğu zaman yanı başında o parlak Paris varken senenin bir büyük kısmını sisler dumanlarla muhat olan bir memleketi zalâm içinde geçirenlere izhâr-ı hayret ve kendisinin mürebbiyelik vazifesiyle Londra'da imrâr ettiği hengâm-ı şitânın bir Pazar gününe nakl-i kelâm ile azîm bir şehrin üzerine çöküp de damlara dokunan bir siyah bulutun zulmeti altında kalan sokaklardan kimse geçmez, kiliselerden başka açık bir yer bulunmaz; dört milyon ahâlisi olan bir şehrin füccei ile birden bire öldüğünü görmek isterseniz kânûn-ı evvelin bir pazar gününde Londra'ya gidiniz. Bir karanlık duman içinde bir hayal gibi sessiz ve nâdirenen geçenler o büyük parklara girerek lâyenkatı yağın bir yağmurun altında ölümden bahseden vazilerini dinleyip de bir sokağın bir ucundan öbür cihetine gidinceye kadar İngiliz hastalığı olan karasevdaya uğramamak mümkün müdür? sualini çok sevmek ve sevildikleri sözlerde nâdir olmayarak zeka ve fesahat göstermek gibi Fransızlara mahsus bir tavır ile anlatırdı." (s. 47-48)

---

makalesinde Londra'nın iklim ve hava şartları konusunda şöyle der: "Bu memleket reyb ve güman bulutları içinde mestur olan ikbal-i beşer gibi, ekseriyet üzere bir kara duman ile muhat ve hatta güya ki âdât-ı medeniyet ahcâr ve eşcârına varıncaya kadar sirayet etmiş gibi, hâneleri bile siyahlara müstağrak görünür." der. Namık Kemal, "Terakki", **YTEA II**, s. 193. Seyahatnâme-i Londra'da da "İngiltere'de hava daima mağmum olup, gün yüzü görülemediğinden insana kasvet" basdığından bahsedilir. "Seyahatnâme-i Londra'dan", **YTEA I** (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İÜ Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1974, s. 97. İngiltere'de kalan Ahmet İhsan da Londra'nın fabrika dumanı ve sisten binaların kırmızı tuğlalarının siyaha boyadığına dikkat çeker. Her tarafı siyah, kasvet ve hüzün olarak gören yazar, Londra'dan adeta kaçarcasına ayrılır. İngiltere ile ilgili günleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 139-217.

¹³⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Hayret**, İstanbul 1302 [1884/85], 507 s. (Haz. Nuri Sağlam), TDK Yayınları, Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

İngilizlerin eğitim konusunda titiz oldukları, özellikle kızların eğitimi ve yetiştirilmesi meselesinde rahat davrandıkları görülür. Nitekim *Bahtiyarlık*¹⁴⁰ romanında mürebbiye olarak İstanbul'a gelen Madam Terniye'nin kızların eğitimi ve yetiştirilmesinde ne kadar maharetli olduğu anlatılır. Onun ağzından Fransızlar ile İngilizlerin kız yetiştirme metodu da verilmiş olur:

“Fransızlar kızlarına asla roman okutmazlar. Kocaya varıncaya kadar kızlarını bir esâret-i küllîye içinde bulundururlar. İngilizlerse bilakis kızlarını her türlü romanları okutmaktan menetmedikleri gibi kocaya varıncaya kadar her türlü hareket ve sekenatta hürriyetlerini asla tahdit etmezler.” Romanda bunun sonucu olarak Fransız ailelerde eşlerin birbirine bağlılığının zayıf olduğu, “kadınlardan ağlebinin kendi hallerince birer gönül eğlencesi” olduğu açıklandıktan sonra “İngilizlerdeyse nisvânın pek azı bu halde bulunup ağlebi birer zevce-i sâdika ve lâyika olmaya lâzım gelen hal ve tavırda bulunur.” Fransız ve İngilizlerin aile ve sadakat konusunda gösterdikleri farkın sebebi olarak da şunlar anlatılır:

“İngiliz kızlarınıninsa okuduğu romanlar ve gördüğü adamlarla dünyanın iyisini de fenasını da öğrenerek asıl dünya evine girdikleri zaman kendilerine ilk vâki olacak zülleden tedâfüe muktedir olacak kadar vâkıf-ı ahvâl bulunmaları kaziyesinden ibarettir.” (s. 50)

XIX. yüzyıl Türk romanında İngiltere ve İngilizlerin diğer eserlerde yer buluş şekli şöyledir:

Müsameretnâme'nin üçüncü hikâyesinde ise *Bir Osmanlı Kaptanının İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşt*'inde İngiltere'ye giden bir Osmanlı subayı ile burada aşık olduğu kızla evliliğe uzanan bir ilişki vardır. (s. 127-179)

Felâton Bey'le Râkım Efendi romanında İngilizce dersi veren Ziklas ailesi İngiliz'dir. Mr. Ziklas emekli olmuş, karısı ve iki kızı Can ve Margrit ile İstanbul'a gelmişlerdir. *Karnaval*¹⁴¹ romanında Bahtiyar Paşa'nın “Konağı içinde daire müdürü sınıfında istihdam eylediği Konsoş isminde bir İngiliz” vardır. *Bahtiyarlık* romanında

¹⁴⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1302 [1884/85], 194 s. (Haz. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000) (Metinde geçen alıntılar bu baskıdan yapılmıştır) *Letâif-i Rivâyât*:11, *Bahtiyarlık* 2. Cüz, İstanbul 1311, 107 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 282-337.

¹⁴¹ Ahmet Midhat Efendi, **Karnaval**, İstanbul 1298 [1880/81] 269 s. (Haz. Kazım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2000.(Alıntılar eserin bu baskısından yapılmıştır.)

mürebbiye olarak İstanbul'a gelip ailenin kızını eğiten Madam Terniye de İngiliz'dir. (s. 50)

Midhat Efendi'nin *Hayret* romanında roman kişilerinden Safa Kok Sanc'ın kızı Mihriban'la İngiliz Sarpson arasında aşk başlar. Ancak kız babasından habersiz Sarpson'a fazla yüz vermez. Bu konuyu babasıyla konuşur. Sarpson Hint asıllı aile nereye giderse o da peşlerinden gidecektir. Sarpson onlarla Baltık denizi yoluyla Petersburg'a" gelir. (s. 147)

Salon Köşelerinde romanında İstanbul'a altı aylığına gelen İngiliz ailenin kızlarına karşı davranışları, onların özgür hareket etmesi noktasındaki yaklaşımları Avrupa ve İngiliz kültürünü yansıtması açısından önemlidir.

Halit Ziya'nın romanlarında İngiltere ve İngilizler yok denecek kadar az geçer. *Mai ve Siyah*'ta Taksim Bahçesi'nde "... henüz yapraklanmamış bir ağacın altında mai şemsiyesini açmış alçak ökçeli potinlerini önüne çektiği bir iskemlenin kenarına dayamış gözlüklü ihtiyar bir İngiliz mürebbiyesi"nden bahsedilir. (s. 206) İngiliz mürebbiyesinin niçin ve neden burada olduğuyla ilgili başka bilgi yoktur. *Kırık Hayatlar*¹⁴² romanında ise Avrupa'da eğitim görüp dönen roman kahramanının yazıhânesinde resimli mecmualar arasında "Londra'nın Mapple büyük mağazalarına ait eşya fihristi" yer alır. Bundan maksat Avrupa modasını takip etmektir. (s. 220-221) Yine aynı romanda memurluktan emekliye ayrılan roman kahramanlarından birisi "tercihen kül renginin mevsime göre muhtelif tabakât-ı elvânından geçen – rivayete nazaran Londra'da yaptırılmış- elbisesi, iri fildişi kabzasıyla bastonu..." ile gezmektedir. (s. 366)

XIX. yüzyıl Türk romanında Fransızlardan sonra en çok adı geçen millet ve ülke İngilizler ve İngiltere'dir. İngilizlerin karakteri ile ilgili değerlendirmeler ön plana çıkar. Fransızlarla İngilizler arasında yapılan karşılaştırmalar dikkat çekicidir. Özellikle İngiliz kızları üzerinden ideal kadın tipi örneklerine rastlanır.

1.1.3. Almanya

Osmanlı - Alman ilişkileri XVI. yüzyıla kadar dayanır. Bu yüzyılda Osmanlılarla Almanlar Akdeniz'de karşı karşıya gelirler. Osmanlının Akdeniz'deki hâkimiyetine son vermek isteyen ve bu yüzden Haçlı donanmasına öncülük eden V.

¹⁴² Uşaklıgil, Halit Ziya, **Kırık Hayatlar**, Orhaniye Mat. İstanbul 1342/1924, 539 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

Karl, bu düşüncesinde başarısız olunca kendi iç işlerine döner. Osmanlı devletinin Almanya toprakları içinde kurulmuş olan ve XVIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın ikinci yarısında I. Wilhem'in Alman imparatoru ünvanıyla taç giymesine kadar sürdüren Prusya ile ilişkileri de önemlidir.¹⁴³ Prusya'nın 1871 yılında Alman İmparatorluğuna dahil olmasıyla bu ilişkinin adı değişmesine karşın özünde bir değişim olmamış, olumlu anlamda ilişkiler artarak devam etmiştir. Almanya ve Almanlara karşı olan yakınlık ve bağların daha da artması XIX. yüzyılın sonlarından itibaren.¹⁴⁴

Müsameretnâme'de Almanya ve Alman insanı ile karşılaşılmaz. Ancak Almanya ve Almanlar, Fransa ve İngiltere kadar olmasa da romanlarda yer alır. Almanya eğitim, seyahat gibi vesilerle Avrupa'ya gidenlerin dönerken yolculuk yaptıkları ülkelerdendir.

Paris'te Bir Türk romanında İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden Messagerie Impériale adındaki gemide farklı milletlerden insanlar vardır. Bunlardan birisi de lisanından Alman olduğu anlaşılan Herr Kaliksberg'tir. Ancak "Herr Kaliksberg'i öyle bira ile beslenmiş, boğaya dönmüş semiz Almanlardan kıyas etmemelidir. Gayet nahif, sarı ve köse bir zat olup İstanbul'da ne işte idüğü, Avrupa'nın neresine gittiği, ne adam olduğu malum değildir." (s. 4-5) Roman kahramanı Nasuh İstanbul'a dönme hazırlıkları yapar. Paris'te hazırlıklarını tamamlayıp kız arkadaşı Virginie ile yola çıkan Nasuh Efendi "Strasbourg şimendiferine" binerler. "Almanya'yı geşt ü güzâr Nasuh'un cümle-i âmâlinden bulunmasıyla biletini Strasbourg'a kadar almıştı. Oraya vardıkta Baden Hessen ve Württemberg ve Münih ve Frankfurt ve Berlin gibi büyük şehirleri birer birer gezerek ve cümlesinde icabına göre birkaçar gün ikâmet eyleyerek ahvâl-i husûsiyyelerine ittîlâ ile" (s. 530) bu ülkeden ayrılırlar.

Başka bir romanda Almanya şehirleri ve tatil beldeleriyle gündeme gelir. Almanya'nın tatil beldelerinden Fransa'ya da yakın olan Baden Baden zikredilir.

---

¹⁴³ Osmanlı- Alman ilişkileri konusunda bilgi için Bkz. Kemal Beydilli, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar, XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri**, İÜ Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1985.

¹⁴⁴ Fransa ve İngiltere XVIII ve XIX. yüzyılda yazılan seyahatnamelerde geniş olarak yer alırken Almanya Ahmet Midhat Efendi'nin 1889 yılında Müsteşrikler Kongresine katılmak için gittiği Avrupa'dan döndükten sonra yazdığı *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı eserinde ancak geniş olarak yer bulabilmiştir. Ahmet Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevelan**, 1044 s. Seyahatnâmelerde Almanya'nın anlatımı için bkz. Baki Asiltürk, **a.g.e.** s. 99-115.

Demir Bey romanında Fransız Duran ailesi yazın tatil için Baden Baden sularına gitmeye karar verirler.¹⁴⁵ Romanda bu küçük ve şirin belde geniş olarak tanıtılır:

“Baden Baden denilen yer Almanya’nın yedi sekiz bin nüfuslu bir kasabasından ibaret ise de gerek maden sularının ve gerek bu sulara gelen kibara mahsus kumar oyunlarının şöhret-i şâyiasından nâşi her sene oraya elli binden seksen bine kadar misafirin vürud eylediğinden...” bahsedildikten sonra buranın Avrupa’nın eğlence ve kumar merkezi olduğuna dikkat çekilir. (s. 238)¹⁴⁶ Baden Baden’e Duran familyasıyla beraber gelen Polini, Mustafa Kamerüddin ile buranın etrafındaki “eski hisar ve Ebesteinburg harabesi gibi yerlere” birlikte giderler.

Kafkas romanında ise Alman insanının çalışkanlığı, ciddiyeti ve disiplini esas alan karakteri konu edinilir. Bu bahsediliş Alman insanını taltif eden bir durumdur. Kafkasya’da Moskof zabitlerinin ciddiyetsiz ve yılışık olmalarından bahsedildikten sonra, onların bu durmunu “hele Almanlar gibi vakar-ı askerîlerini muhafazaya himmet eden askerler bunları görececek olsalar, o hali askerliğe asla muvâfık bulamazlar.” denilir. (s. 57)

Ahmet Midhat Efendi’nin *Gürcü Kız* romanını yazmasına vesîle olan da bir Alman’dır. Midhat Efendi’nin “Avrupa yanı başımızda bulunmak şöyle dursun bizim içimizdedir. Hele şehrimizde birkaç yüz bin Avrupalı vardır da usûl ve âdâb-ı maîşetlerinden haberdâr değiliz.”¹⁴⁷ dediği İstanbul’da yaşayan Avrupalılarla tanışmaktan, onlarla konuşmaktan, sohbet etmekten zevk alır. Avrupalıların bu yüzyılda İstanbul’da uğradıkları semt olan Beyoğlu’ndaki bir otelde kalan Alman

---

¹⁴⁵ Baden Baden Namık Kemal’in Mektuplarında da geçer. Burada Mustafa Fazıl Paşa’nın da katıldığı bir toplantı gerçekleşmiştir. Bkz. Ömer Faruk Akün, **Namık Kemal’in Mektupları**, İÜEF Yay. İstanbul 1972, s. 127-134. (mektup XXI) ; Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal’in Mektupları**, TTK Yay. Ankara 1967, c. I, s. 112-113.

¹⁴⁶ Romanda Fransız sınırına yakın Almanya’nın bu küçük kasabasındaki kumar ortamları şu şekilde tasvir edilir: “Baden Baden’ de oynanan kumar dahi Avrupa’nın hiçbir tarafına mahsus değildir. Bir masa üzerinde yüz binlerce frank birkaç saat zarfında deveren eyler. Oynanan oyunlar otuz bir ile bir de “rulet” denilen oyun olup, rulet oyununda bazı kere zengin adamların bankayı altüst eyedikleri yani asıl oyun şirketini muvakkaten olsun iflasa çıkarttıkları rivayet olunursa da buna mukabil Baden Baden’de olanca servetini elden giderip de kafasına bir kurşun sıkarak şu bâr-ı hayattan dahi kurtulanların miktarına dair rivayetler daha essah ve daha ekserdir.” **Demir Bey**, s. 238. Ayrıca Midhat Efendi, Avrupa âdâb-ı muaşereti konusunda yazdığı eserinde “Maden sularının adeta kâffesi bir kumar mahallidir.” ifadesini kullanır. Bkz. Ahmet Midhat Efendi, **Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yahud Alafranga**, İstanbul 1312/1894, s. 619. ; Yazarın bu eseri Latin harfleriyle de yayımlanmıştır. Bkz. Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahut Alafranga (Haz. İsmail Doğan – Ali Gurbetoğlu), Akçağ Yay. Ankara 2001, 288 s.

¹⁴⁷ Ahmet Midhat, **Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yahud Alafranga**, s. 3-4.

seyyah Vilhem Sanc'ın Kafkasya'da geçen macerasından *Gürcü Kız* romanını oluşturur.

XIX. yüzyılda İstanbul'a gelen Alman kızları vardır. Daha çok sanatla ilgili olan bu Alman kızları haliyle Osmanlı'nın Avrupa'ya açılan kapısı konumundaki Beyoğlu'nda görülürler. *Letâif-i Rivayât*'ta yer alan *Bekarlık Sultanlık mı Dedin?*¹⁴⁸ hikâyesinde kahramanlardan Sururi memur olarak gittiği Anadolu'dan sonra biriktirdiği parayla İstanbul'a gelir. Midhat Efendi'nin üslubuyla, "İstanbul'a değil! Beyoğlu'na gelir Beyoğluna! İstanbul tarafına ayağını bile atmaz. Niçin atsın?" dediği kahraman Beyoğlu'nda Amerikan Otelinde iki oda kiralar, yemek için Kafe Kuron'a eğlenmek için Kafe Cristal'e gider. Orada "on tane peripeyker Alman kızları çalgı çalıyorlar"dır. (s. 274) Türk edebiyatında Ahmet Midhat Efendi dışında da konu edilen Beyoğlu'na para kazanmak için gelen Alman kızlarıyla ilk defa burada karşılaşılır.

*Henüz 17 Yaşında*¹⁴⁹ romanında Fransız tiyatrosunda Victor Hugo'nun bir oyununu izleyen roman kahramanları oyundan sonra Kristal Kahvesi'nde oturup içerlerken kahvede "yalnız çalgıcı Alman kızları" kalmıştır. Bu Alman kızları ne zaman, niçin gelmişlerdir belli olmamakla birlikte, Beyoğlu'nun eğlence alemlerinde müzikle ilgilendikleri görülür. (s. 15)

Alman insanının sanata ve tarihe, müzeciliğe olan ilgisi ve merakı başka bir romanda daha ortaya çıkar. *Acâyib-i Âlem* romanında Moskova'da gezilerine devam eden İki Türk ve bir İngiliz seyyahın uğradığı yerlerden birisi de Dârülfünun'dur. 1775 yılında İmparatoriçe Elizabet zamanında inşa edilen okulun bir de müzesi vardır. Bu müzeyi "Libergün isminde Almanyalı bir muallimîn tertip eylemiş"tir. (s. 157)

Bahtiyarlık romanında Senai okulu bittikten sonra Beyoğlu'nun müzikli Kafe Flam'da Alman Rizet isimli bir şarkıcıyla tanışır. Kadını dinledikten sonra onu "köylüce" alkışlar. Ancak bir süre sonra kadının en yakın arkadaşı olur. Rizet'in onu Batıdaki soylu ailelerin Doğu'daki biçimi olarak görmesi çok hoşuna gider:

---

¹⁴⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayât, Nasip, Bekarlık Sultanlık mı Dedin*, İstanbul 1294 [1878], 38-81 s. (Nasip'le birlikte) (Haz. Fazıl Gökçek-Sebahattin Çağm), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 269-281.

¹⁴⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında*, İstanbul 1297 [1879/80], 200 s. (Haz. Nuri Sağlam,) TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

“Almanya’da hükümdarlar var ki ülkeleri sizin pederinizin köylerinden birisi kadar bile değildir. Pederinizin yalnız çobanları iki yüz elli üç yüze vardığını geçen gün söylüyor idiniz. Bazı Alman prenslerinin ise ordularının mevcudu seksen nefere varmaz...Siz Avrupa’da olsa idiniz kendinizi emlâkinizden en meşhur olanın ismiyle tesmiye ettirerek meselâ ‘Senai dö Söğüt’ dedirtir idiniz.” (s. 291)

Halit Ziya’nın *Mai ve Siyah* romanında da İstanbul’a para kazanmak için gelen Avrupalı kızlar vardır. 1890’lı yıllarda Beyoğlu’nun gözde eğlence mekânlarından olan Cafe de Cristal’in müzik grubunda çalışırlar. İstanbul’a para kazanmak için gelen Alman, Lehli, Romanyalı kızların çalıştıkları mekânlar havasız, basık ve kirli mekânlardır. Gelen kızlar da sürekli kapalı mekânlarda, gündüz uyuyarak gece eğlence âlemlerinde başkalarını eğlendirmek maksadıyla şarkı çalarak geçirdikleri için yorgun düşmüşlerdir. Gelen kızların bu durumlarının yanında “Almanya’nın, Avusturya’nın yahut Bohemya’nın kaybolmuş bir köyünde aile ocağı vardır.” (s. 161) ifadesiyle içlerinde vatanlarına ve aile ocaklarına duydukları özlem de aktarılmış olur. Bunlar arasında “bir İskoçya dağlısı kadar iri bir Alman karısı” da vardır. (s. 167)

Halit Ziya’nın *Aşk-ı Memnû*¹⁵⁰ romanında da bir Alman hanım vardır. Roman kahramanlarından Firdevs Hanım Adnan Bey’in yalısına taşınır. Ancak Adnan Bey, onu meşgul etmesi, onun hizmetini görmesi için eve bir Alman hanım getirtir. Romanda bununla ilgili, “Firdevs Hanım Adnan Bey tarafından bilhassa buldurulan bir Alman karının elinde bırakılmış idi.” (s. 398) denilir. Ancak eve alınan Alman kadın Firdevs hanımın her türlü taleplerine yardımcı olması için eve alınmış gibidir: “Behlül bugün yukarıda Firdevs hanımı Alman karısına dizlerini oğdururken küçük aynasında şakaklarını saçlarını düzeltiyordu.” (s. 398-399) Behlül’ün Beyoğlu’nda tanıştığı Alman Yahudisi bir kız onun bir yere konsolos olacağına dair etrafta dolaşan haberler üzerine onunla evlenme derdine düşer. (s. 240)

Sonuç olarak romanlarda Almanya; gelişmiş şehirleri, sanatla uğraşan ve geçimini bu meslekten sağlayan kadınları, insanların iş konusundaki disiplini ve çalışkanlıklarıyla XIX. yüzyıl Türk romanında öne çıkartılır.

---

¹⁵⁰ [Uşaklıgil], Halit Ziya, *Aşk-ı Memnû*, 2. bs. Sabah Matbaası, İstanbul 1341 [1925], 520 s. (Metinde geçen alıntılar bu baskıdan yapılmıştır)

1.1.4. İtalya

İtalya diğer Avrupa ülkelerine nazaran Akdeniz coğrafyasında yer aldığı için Osmanlı Devleti'nin en eski tarihlerden beri sıkı ilişkiler kurduğu ülkelerdendir. Avrupa tarihinin en büyük devletlerinden birisi sayılan Roma İmparatorluğu da İtalya toprakları üzerinde kurulmuştur. XIII. yüzyılın sonlarında İtalya toprakları üzerinde Napoli, Venedik, Cenova, Floransa gibi şehir devletleri oluşur. Bu kent devletlerinden birliğe geçiş uzun yüzyıllar sürmüştür, XIX. yüzyılın ortalarından sonra (1861) İtalya'da bütünlük sağlanabilmiştir.¹⁵¹ Osmanlı devletinin İtalya ile ilişkileri özellikle İstanbul'un fethinden sonra İtalya toprakları üzerinde kurulan başta Venedik olmak üzere şehir devletleriyle başlamış, Tanzimat öncesi ve sonrasında ise, bu ülke ile kültürel ilişkiler daha da artmıştır.¹⁵²

Seyahatnâmelerde İtalya Mustafa Sami Efendi'nin *Avrupa Risâlesi*¹⁵³'nden (1256/1840) başlayarak tarihi, kültürel zenginliği, tabiat güzellikleri ve şehirleriyle geniş olarak anlatılmıştır.¹⁵⁴

İtalya XIX. yüzyıl Türk romanına limanları, tabiat güzellikleri, tarihi ve sanat eserleriyle yansır.

Konusu İtalya'da geçen ve bir cinayet romanı olan *Haydut Montari*'nin¹⁵⁵ hemen başında Ahmet Midhat Efendi bu eserin Avrupalı yazarların eserlerinden iktibas olmadığını ancak, “hangi memlekete ve hangi zamana isnat edilmekte ise, o zaman ve mekânın ahvâl-i tabiiyesine hikâyenin hâvi olduğu vukuât tamamıyla mutabık düşmek için ziyadesiyle itina kılınmıştır.” der ve romanın kendisi tarafından “tahayyül ve tasavvur ile tasvir ve tahrir kılın”dığı açıklar. (s. 7) Romanın geçtiği şehir Napoli'dir. Napoli kenti “Castelnora” denilen bir şatonun en büyük salonudur. Castelnaro hânedanının üç yüzyıllık bir geçmişi vardır. (s. 14) Romanda; şatonun

¹⁵¹ Ahmet Kavas, “İtalya (Tarih)”, **DİA**, C.XXIII, s. 446-447.

¹⁵² İtalya ve Türk İtalyan münasebetleri konusunda daha geniş bilgi için Bkz. Şerafettin Turan, “İtalya (İslâm Dünyasıyla İlişkiler ve Sömürgecilik Faaliyetleri)”, **DİA**, C.XXIII, s. 448-452; Şerafettin Turan, **Türk-İtalyan İlişkileri I**, Metis Yay. İstanbul 1990. Oğuz Karakartal, **Türk Edebiyatında İtalya**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2003 ; Oğuz Karakartal, **Türk Kültüründe İtalyanlar: Siyaset, Kültür İlişkileri ve Türk Edebiyatında İtalyan İmajı Üzerinde Bir İnceleme**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002. Oğuz Karakartal, **Türk-İtalyan Kültür İlişkileri Üzerine Yazılar**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004 ; Zeki Sönmez, **Türk-İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2006.

¹⁵³ M. Fatih Andı, **Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri**, İstanbul, 1996.

¹⁵⁴ Asiltürk, **a.g.e.** s. 115-140.

¹⁵⁵ Ahmet Midhat Efendi, **Haydut Montari**, Kırkanbar Matbaası, Dersaadet 1305 [1887/88], 276 s. (Haz. Erol Ülgen), TDK Yayınları, Ankara 2003. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

dışında Napoli'nin en kalabalık yerlerinden birisi olan "Via Cara Civil" denilen rıhtımından bahsedilir. Bu rıhtımın etrafı romanın yazıldığı tarihten aşağı yukarı yarım yüzyıl önce Napoli kibarlarının sayfiyeleri ile dolu olduğundan bahsedilir. (s. 16)

İtalya Akdeniz'e geniş kıyısı olan bir ülke olduğu için gemi ticareti ve seyahat edenler için son derece önemlidir. İtalya'nın mermer ocakları, vadilerde yetişen meyveleri ve marangozluk işlerinde kullanılan dişbudak ve karaağaç gibi ağaçlardan elde edilen keresteleri Fransa, İspanya, İngiltere'ye gönderilir. İtalya ülke olarak büyük kısmı Akdenize kıyıları olmasına rağmen diğer yandan başka Avrupa ülkelerinin Akdeniz'e, Afrika'ya açıldığı ülke konumundadır. Yine bu romanda Avrupa ülkelerinden Fransız, İspanyol, İngiliz hatta Danimarka, İsveç ve Norveç fabrikalarının mallarıyla doldurulan gemilerin Tunus, Mısır, Anadolu ve İstanbul ya da Karadeniz cihetlerine sevk edildiği gibi oralardan da gemilere zâhireler doldurup Avrupa kıyılarına yine buralardan yayıldığından bahsedilir. (s. 56-57)

Bir liman şehri olan Napoli'de kıyıdan uzak, kuzey taraflarında fukara mahalleleri vardır. Ne şehirli ne de köylü sayılabilecek bu insanlar, bağ ve bahçelerde çalışarak, iş bulamadıkları zaman kırlardan topladıkları çiçekleri, "işin içine dilenciliği de katarak" satmaya çalışırlar. Napoli şehrinin merkez olarak alındığı romanda, bu şehrin "civarındaki mahallerde sanayi-i nefiseden müzikacılık, tiyatroculuk sanatları da revaçta olup, takım takım Avrupa'nın her tarafına giden operacılar hep bu mahalleden toplanırlar. Oğlan, kız daha küçük yaşlarında hangileri saprona ve kontralto ve hangileri tenor ve basso sadalarına mâlik olduklarını kendi kendilerine tayin ederek hânendeliği ileriye götürürler." (s. 125-126)

İtalya'da diğer Avrupa ülkelerine nazaran dilenciliğin yaygın olduğu görülür.¹⁵⁶ Burada dilenciliğin en yaygın sanatlardan olduğunu belirten Midhat

---

¹⁵⁶ Midhat Efendi'nin bahsettiği dilencilik konusuna Ahmet İhsan da seyahatnâmesinde yer verir. İtalya'nın Cinevra [Cenova] şehrinde otel garsonu, çantalarını bir vagonun rafına yerleştirirken, o da bir kenarda etrafı seyrederek. Bundan sonrasını şu sözlerle aktarır: "Meğer garson şapkasını çıkarmış, dilenci vaziyetinde karşımda durmuş! Buna şaşmak icap etmez, zira Avrupa'nın dilencisi bol memleketinde miyiz!" bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 414. Seyahatnâmelere ve romanlara yansıyan Avrupa'daki dilencilik örneklerinin benzeri XIX. yüzyılda yazılmış Türk romanlarında neredeyse hiç geçmez. Halit Ziya'nın *Mâi ve Siyah* romanında, yazarın hayat hikâyesinde önemli bir semt olarak Süleymaniye civarında bir dilenciden bahsedilir: "Bir Arap sâil vardı ki haftada bir gün öğleyin ile ikindi arasında Süleymaniye'nin bu تنها sokağında Ahmet Cemil'in güftesini zaptedemediği bir neşîde-i

Efendi, hikâyenin konusunun geçtiği zamandan yarım yüzyıl önce bu işin daha da yaygın olduğunu ifade eder. (s.126) Bu dilencilik işi İtalya’da o kadar yaygınlaşmıştır ki özellikle تنها arazi ya da ormanlarda sadece kadınları değil, “adeta benim diyen erkekleri bile amansız bir kertede yakalayıp, bir hançer darbesiyle canını ve üzerindeki parasını, malını alıp sırna kadem basarlardı ki bu da vukuât-ı nâdireden değildi.” şeklinde tasvir edilir. (s. 167)

Bir başka özellik olarak yemek ve yiyecek türleriyle de konu edilir. İtalya deyince ilk sırada akla gelen balık ve makarna bu yüzyıl romanlarında da geçer:

“İtalyan köylülerinin ekseriya yaptıkları vechile bakkaldan bir miktar taze tuzlu balık alıp kaynatarak onun suyuna bir makarna saldığı gibi, balığı da haşlama olarak yenilmek üzere şöylece bir tarafa koydu.” (s. 138)

Konusu genel olarak Fransa’da geçen ve bir celladın hayat hikâyesinin anlatıldığı *Cellat*¹⁵⁷ romanında İtalya’nın Milano şehri âşıklar için bir sığınma yeridir. Romanın sonunda cellatın oğlu ile sevdiği kız Paris’ten bir posta arabasıyla İtalya’nın Milano şehrine giderler. Orada evlenip mutluluğa ererler. (s. 202)

Romanlarda diğer Avrupa ülkelerine nazaran İtalya, Rusya ile beraber en çok kiliselerinden bahsedilen ülkelerin başında gelir. Bunda Hristiyan dünyası için Roma’nın Katolik mezhebinin merkezi olmasının da etkisi vardır.

Midhat Efendi’nin romanları içinde yazılış metodu bakımından ayrı bir yeri olan *Müşahedât*’ta¹⁵⁸ romanın kadın kahramanlarından Agavni, İtalyan bir baba ve Katolik bir Ermeni olan anneden dünyaya gelmiştir.¹⁵⁹ Agavni, Tahtakale’de tüccarlık

---

nâlikâr ile geçirdi.” Ahmet Cemil, kendisini başka hülyalara götüren bu sesin sahibini görmek istemeden dinlemeye devam eder. Halit Ziya, **Mâi ve Siyah**, s. 402-403.

¹⁵⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Cellat**, İstanbul 1301 [1883/84], 192 s. ; (Haz. Nuri Sağlam), TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹⁵⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, İstanbul 1308 [1891/92], 319 s. (Haz.Necat Birinci), TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹⁵⁹ *Müşahedât* romanıyla ilgili daha geniş değerlendirmeler için bkz. Moran, “İddialı Bir Roman: Müşahedât”, **Türk Romanına Eleştirel Bakış I**, s. 47-56. Necat Birinci, “Ahmet Midhat Efendi’nin Önemli Bir Romanı: Müşahedât”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S. 1, Ocak 1980, s. 66-76; S. 2, Nisan 1980, s. 55-73 ; S. 3, Temmuz 1980, s. 63-75 ; S. 4, Ekim 1980, s. 69-74. Ayrıca Müşahedât romanın kadın kahramanlarından Agavni hakkında bkz. Necat Birinci, “Ahmet Midhat Efendi’nin Önemli Bir Romanı: Müşahedât”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, S. 2, Nisan 1980, s. 60-63.

yapan Seyyit Numan'ın yanında çalışan Refet'le nikâhsız yaşamaktadır. Agavni'nin babası Cenevizli bir İtalyan, Antuvan Kolaryo'dur.¹⁶⁰

Midhat Efendi'de İtalya'nın sahil ve liman şehirleriyle geçtiği bir başka roman da *Hayret*'tir. Romanda İstanbul'un Adalar sahilinden ayrılan “Timsah” adlı gemi (aslında tekne gibi bir şey) Napoli körfezine yanaşır. Napoli şehri aynı zamanda bir liman şehri olduğu için gemilerin uğrak yerlerindedir. Midhat Efendi şehrin sadece o günkü özellikleri ve görünümüyle değil, seyahatnâmelerde de görüldüğü gibi, tarihi özellikleri, hatta ismiyle ilgili bilgiler de verir. (s. 78)

Midhat Efendi Napoli şehri'nin nüfusu, diğer özelliklerini ülkenin başka şehirleriyle de mukayese yapar. (s. 79)

İtalya sahilleri ve özellikle Napoli şehri “Avrupa'nın her tarafından birçok kibar ahali”nin kış aylarını geçirdiği yerlerdir. Çünkü Avrupa'nın orta ve kuzey kısımlarında kışın havaların ekseriyetle kapalı olması, gecelerin on altı, on sekiz saate kadar uzaması tatilciler için cazip yer haline gelir. Avrupa'nın başka bölgelerinde kışın kasvetli havalarını eğlenceli hale getirmek için balolar, tiyatrolar, konsertolar, suareler düzenlenirken, Avrupa kibarı bunlara rağmen kış mevsimini İtalya'da geçirmeyi tercih eder. Özellikle sovuğun fazla hissedildiği Avrupa'nın orta ve kuzeyinde yaşayan vücutca zayıf ve hastalar için de İtalya, doktorlar tarafından tavsiye edilen yerlerdendir. (s. 83)

Avrupa ülkeleri içinde İtalya XIX. yüzyılda özellikle güzel sanat dallarıyla önemli bir ülkedir. Müzik ve resimde Avrupa'nın diğer ülkelere göre oldukça ilerdedir.¹⁶¹ Nitekim *Hayret* romanında bununla ilgili şunlar yazılıdır:

“Müzik Akademisi, Avrupa'nın hiçbir tarafında emsali bulunmayacak derecelerde meşhur olduğu gibi Resim akademisi dahi şöretçe ona peyrev olur.” (s. 82)

İtalya bu yüzyılda Avrupa'ya özellikle Fransa'ya gidecek olanların yol güzergâhında bir ülkedir. Çünkü Akdeniz sahillerindeki şehirleri ve limanlarıyla İtalya, seyahat edenlerin uğrayacağı ülkelerin başında gelir. *Paris'te Bir Türk*

¹⁶⁰ Müşahedât romanında geçen roman kahramanlarından Antuvan Kolaryo hakkındaki değerlendirme için bkz. Necat Birinci, **a.g.m.**, s. 71-72.

¹⁶¹ Midhat Efendi ile yakın yıllarda Avrupa seyahatine çıkan Ahmet İhsan'ın da İtalya'da en çok dikkatini çeken, “İtalya'da her şey tarihin bir parçası” olmasıdır. Cadde ve meydanlarda Kristof Kolomb [Cristoph Colomb], Kont Kavur [Comte Cavour] gibi önemli isimlerin heykellerini görür. Vatikan'da resim müzesini gezer. bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm** s. 410-412, 442.

romanında İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden Messagerie Imperiale adındaki gemide farklı milletlerden insanlar vardır. Yolculuk güzergâhında İtalya sahillerindeki Messina Boğazından geçilir. (s. 47) Vapur yolculuğunun dördüncü gününde, Reggio şehriyle Messina Burnu arasından geçerek Sardunya denizine girer. (s. 63)

Bahtiyarlık romanında Senai, Paris'e hukuk eğitimi için gitmiş ancak orada gece hayatına, kumara alıştığı için tahsile başlayamamıştır. Bu arada büyük bir hastalık geçirmiştir. Hastalığı da gurebâ hastanesinde tedavi edilmiştir. Doktorlar Senai'nin sağlığı için Sicilya sahillerine gitmesini isterler. Paris'te eğlence hayatından kurtulup eğitime başlayamayan Senai, kumar borçlarından geriye kalan parayla “Elbette Sicilya'da dahi ilm-i hukuk dersleri vardır. Paris'te tahsile vakit bulamadıysa Sicilya'da tahsil ederim. Hem de oralar hukemâ yatağı yerlerdir. Daha kolay tahsil ederim” düşüncesiyle İtalya'ya kaçar. Fakat bu emelinin aksine Avrupalılara benzemek arzusuyla bütün tehlikeleri göze alarak Etna ve Vezüv dağlarını ziyaret eder. (s. 37)

Romanda burasıyla ilgili öne çıkan bir diğer özellik de haydutluğun çok yaygın olmasıdır. Senai son bir hevesle eğitimini tamamlamak için geldiği İtalya'da haydutlar tarafından üzerindeki paraları da alınır. (s. 38) İtalya'da paralarını haydutlara kaptıran Senai, Roma'da İstanbulluların müracaatgâhı neresi olduğunu araştırır ve gurebaların Çivitavikya İskelesinden bir yelken sefinesinin hareketini beklemek gerektiğini öğrenir. Yirmi gün kadar bu limanda bekler, sonra İzmir'e yola çıkan bir sefîneye biner. Gemide kendisini de “Bir Fakir Fransız” olarak tanıtır. (s. 40)

İtalya romanlarda sanat ve mimarisiyle de öne çıkmıştır. *Acâyib-i Âlem* romanında seyyahlar Rusya'yı Moskova'yı gezerken Kremlin Sarayı vesilesiyle İtalyanlar akla gelir. Kremlin'de ilk girilen saray mihmanların delâletiyle Granovitaya Palata adını taşıyan saraydır. Bir İtalyan mimar tarafından inşa edilmiştir. Yine saray içindeki resim salonları da vardır. “İtalya'nın en meşhur ressamlarından birtakımının âsâr-ı nefisesi görülür...” (s. 138-139)

Bir seyahat romanı olan ve Akdeniz'e yapılan deniz yolculuğunu konu edinen *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta İtalya geniş bir şekilde yer alır. Roman kahramanı yol boyunca görülen, ziyaret edilen liman, şehir ve adaların tarihi, mitolojisi, kültürü, sanatı hakkında bilgiler verir.

Ahmet Metin ve beraberindekiler, İzmit'ten ayrılışlarının otuzuncu, Pire'den ayrılışlarının on beşinci günü Otranto'ya ulaşırlar. Otranto, İtalya'nın şark cihetinde iki bin nüfuslu gayet fakir bir kasabası olarak tanıtılır. Burası Venedik'in kapısı sayılır, karşısı Arnavutluk'tur. Fazla nüfusu olmayan bir kasaba olması, kıyıda bir yerleşim yeri olduğu için halkının temel geçim kaynağı balıkçılıktır. (s. 377) Yazar Otranto'yu tanıtır. Şirzat, buranın tarihî kiliselerini ziyaret eder. Burada papazlarla tarih üzerine sohbet edilir. Papaz, burada bulunan kiliseye Osmanlıların atlarını bağladığı, hatta duvarlarda Osmanlı atlarının nal izleri olduğundan bahseder. Sonra Otranto'nun Osmanlılar tarafından 1480 senesinde kuşatıldığından başlayarak anlatılmaya devam edilir. (s. 380) Buradan sonra uğranılan bir başka yer ise Galipoli'dir. "On bin kadar nüfusu havî olan" bu kasabada küçüklüğüne rağmen ihtiyaçları karşılamak için alınacak şeylerin rahatça bulunabildiği bir yerdir. Yolcular "kumanyanın noksanını ikmal için ne aradılar ise buldular." denilir. (s. 390) Burası zeytinyağı ile meşhur bir yerdir. Ayrıca hurma ağaçları da yetişmektedir. Nisan ayının on ikinci günü Galipoli'den yola çıkılır. Buradan ayrılan gemi Neo burnunu dolaşır, daha sonra Sparati ve Neto burnunu geçerler. Orlando burnu ve Santa Agatatel kasabası geride bırakıldıktan sonra, romancı İtalya'nın güneyinde Akdeniz'e doğru en uç noktasında yer alan Sicilya sahillerini anlatır. Boğaziçi ile karşılaştırılan Sicilya sahilleri daha verimlidir. Çünkü "Boğaziçinde koca koca badyalar derununda kemâl-i istiğnâ ile yaşayabilen limon portakal, turunç mandarina vesâir bu familyadan envâ'-ı eşçâra burada yüzlerce dönüm bahçeleri doldurarak azîm ormanlar teşkil etmiş oldukları gibi taraf taraf zeytinlikler, hurmalıklar falanlıklar dahi inzimâm ile işi başkalaştırmışlardır." (s. 472) Sicilya sahillerinden sonra yine Sicilya Adası kıyısındaki Palermo şehrine gelinir. Bu şehrin özel bir önemi vardır. Şehrin kuzey yönünde bulunan Pillegarino dağı "Şirzat-ı Selçukî" romanının birinci kısmının bundan altı yüzyıl önce başladığı yerdir. Palermo Limanında, geminin etrafını satıcı tekneleri sarar. Buna benzer manzaralar Fransa'nın Marsilya gibi liman şehirlerinde gemileri bekleyen hamal ve satıcıları hatırlatır. Bu seyahat esnasında dinlenmek için otele yerleşilen şehir Palermo'dur. Palermo şehircilik anlayışı bakımından tarihî bir yer olduğu kadar konaklama için otellerin de bulunduğu bir şehirdir. Avrupa'nın çeşitli yerlerinden gelen misafirlerin memnun olarak ayrıldıkları ve bu yönüyle "Avrupaya şâmil bir şöhet peyda eylemiş"tir. Palermo tarihle iç içedir. Tarihin eski dönemlerinde burada Arap hâkimiyeti olduğu için cadde, sokak ve mekân isimlerinin

çoğu Arapça'dan geçmiştir. (s. 478) Palermo şehrinde tarihî saraylara ek olarak, Avrupa'nın saat kavramını bilmediği dönemde burada açılan rasathâne vardır. Burada her çeşit nebatât daha canlı daha kuvvetli yetiştirilmektedir. Karşılaşılan çiçekler İstanbul'daki benzerleriyle mukayese edilir. (s. 491) Bu bölgede yer alan Orotto nehri tarihte özellikle değirmenlerin işleminde önemli görev üstlenmiştir. Dolayısıyla bu nehir çevresinde makarna işletmeleri kurulmuştur. Pillegarino dağının tepesinde Kastellaciyo namında bir kale harabesi vardır ki Araplar zamanında Palermo'yu karadan korumak için surlarla çevrilmiştir. Burada çok sayıda kilise ile beraber manastırlar da vardır. Yine şehrin kültürel ve tarihî yönden mağaraları meşhurdur. Başka bir gün Ahmet Metin, Neofari ve Vasiliki ile beraber arabalarla Santa Corji kapısından çıkarak Pellegarino dağına doğru yola çıkarlar. Rozelya mağarası bir azize kadının makamıdır ki, büyük bir mağara ile bir de küçük mağara ve bir iki papaz dairelerinden ibarettir. Küçük mağarada Santa Rozelya'nın heykeli bulunmaktadır. Santa Rozalya mağarası aynı zamanda Şirzad-ı Selçukî'ye ziyafet verilen bir yerdir Her yıl eylül ayının dördüncü günü bütün Sicilya ahalisiyle Fransa ve İtalya'dan gelen ziyaretçiler azizenin yortusunu tutarlar. (s. 500-501)

Palermo şehrinde Ostika Cezîresine vapurla gitmek için yola çıkılır. Palermo'dan buraya haftada bir sefer yapılmakta ise de bahar mevsimiyle bu sefer sayısı artmaktadır. Sefer üç buçuk dört saat sürer. Vapur Ostika Adasına yaklaştığı zaman Falkoniyera ve Kavaderika tepeleri daha da belirginleşir. Ostika Adası Heybeli Ada'ya benzemektedir. Bu adada portakallıklar, limonluklar sunî bahçeler vardır. Burada da manastırlar vardır. (s. 537) Palermo'dan nisan ayının yirmi dördüncü günü ayrılır. Buradan Ventotene adasına gelinilir. Buranın kırk elli kadar meyhâne ve kahvehâne ve dükkan vesairenden oluşan ufacık çarşısı gezilir. Ventotene, Ponza cezîre-i müctemiasının en uçtaki adasıdır. Ponza adaları, altı ufak adadan oluşmaktadır. Bu ada bizim Büyük Ada kadar ya var ya yoktur. Manastır Tepesi denilen ve her tarafı rahat seyretme imkanı olan bu yerden etraf seyredilir. Bu adada şimdi mükemmel zeytinlikler, limonluklar, portakallıklar ile müzeyyendir. Rivayete göre Manastır Tepesi'nin en tepesinde ta Romalılar zamanından kalan bir kilise kalıntıları da vardır. (s. 629-630)

Ventotene'da geri dönüş emri verilince Ahmet Metin, Mesine'ya kadar olan yolculuk güzergahını açıklar. Ischia adasından sonra Capri cezîresine ve oradan Likosa ve Polikastro Sperati ve Netosu Burnu güzergahıyla Peyzo körfezine ve daha

sonra Messina'ya kadar ulaşılacaktır. Palermo'dan dönüşteki Ischia ve Birocida ve Capra gibi küçük adalar umum Avrupa için ziyaret edilecek yerler hükmündedir. Buranın ahalisi balıkçılıkla geçinseler de Avrupalı seyyahların buralara döktükleri paralar sayesinde iyi durumdadırlar. Ischia Adası buradaki adaların en büyüklerindedir. Nüfusu yirmi bini aşkındır. Üzüm bahçeleri, meyve bahçeleri vardır. Balıkçılık da ilave olunca durumları daha da iyidir. İtalya'nın diğer yerlerinden gelen gemilere dilenciler hücum ettiği halde, burada dilenci de azdır. Havası gayet latif ve zemini gayet münbit olduğundan her taraf güzel görünür. Bu cezîrenin orta yerinde volkanların çıktığı dağ vardır. Hatta volkan patlaması şehri birkaç defa vurmıştır. (s. 674)

Ischia Limanı havuz gibi bir yerdir. Ancak kırk sene kadar önce ortasından yarılarak denize yol bağlanmıştır. Etrafına hoteler, deniz hamamları yapılmıştır. Bu deniz hamamları Fransa'nın Şerburg ve Arkaşon gibi yerlerindeki hamamlara kıyas edilmez. Ischia'da pek çok maden suları vardır. Gece Ischia adasında kalındıktan sonra sabah Capri adasına doğru yola çıkılır. Ischia ile karşı karşıya olan Procida adası hakkında Ahmet Metin bilgi verir. Volkanların olduğu bir adadır. Procida adasında on dört bin kadar nüfus vardır. Geçimleri Ischia adasındakiler gibidir.

Ischia adasına yirmi beş mil mesafededir Capri adası. Napoli körfezinin Soranto Burnu mukabilinde Procida adasından büyük, Ischia'dan küçüktür. Avrupalıların tercih ettikleri yerlerdendir. (s. 677)

*Eylül*¹⁶² romanında İtalya sahilleri hayalen geçer. Süreyya İngiltere'den Tarabya'ya gelen kotra için yukardaki övgülerden sonra onunla Marmara'ya Mudanya sahillerine, Yalova, Midilli, İzmir'e açılınabileceğini bahseder:

“Adaları birer birer geçerek İtalya sevhiline kadar uzaklaşırdı. Kendilerini bir İtalya limanında gemilerinin zincir gürültüsü içinde tasavvur ederler ‘ah ne iyi olur’ derlerdi.” (s. 183)

İtalyanlar denizcilikte olduğu kadar kültür ve sanat alanında da önemli bir ülke ve millettir. *Felâatun Bey'le Râkım Efendi* romanında, Râkım Efendi cariyesi Canan'a İtalyan asıllı Madam Jozefino'dan evinde piyano dersi aldırır. (s. 28) Mehmet Celâl'in *Elvâh-ı Sevda* romanında İtalyan müzik hocasından bahsedilir.

---

¹⁶² Mehmet Rauf, *Eylül*, 3. bs. İkbâl Kütüphanesi, 1341/1925, 428 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

İtalya XIX. yüzyıl Türk romanında daha çok Midhat Efendi'nin tanıtıcı kimliğiyle ortaya çıkar. Diğer ülkelere nazaran İtalya'nın tarihi ve özellikle Müslüman ve Osmanlı geçmişiine vurgu yer alır.

1.1.5. Diğer Avrupa Ülkeleri

Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya dışında romanlarda geçen başka Avrupa ülkeleri de vardır. Bunlardan birisi İspanya'dır. Daha çok Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında geçen İspanya, liman şehirleri, korsanları, meyve ve üzüm bahçeleriyle konu edinilir. Bahsedilen liman şehirleri sadece uğranılan, gelip geçilen yerler değildir. Uzun süre kalınan, ticaret yapılan merkezlerdir. İspanya bir Avrupa ülkesi olarak Akdeniz'e de geniş kıyıları olan bir ülkedir. Bu yüzden İtalya örneğinde olduğu gibi İspanya da korsanlarla anılır. Romanlarda geçen İspanya şehirleri genelde kıyıdağilerdir.

Hasan Mellah romanında Mallorca'da kış boyunca kalan bir geminin bahar mevsiminin gelmesiyle korsanlar tarafından denize açılmasından bahsedilir. Yine Akdeniz kıyısında bir liman şehri olan Cortegana ile Atlas Okyanusuna açılan bir konumdaki Cadiz önemli liman şehirleridir. Özellikle Cortegana roman kişilerinden varlıklı Alfons'un bağlar içindeki evinin bulunduğu şehirdir. (s. 74-75.)¹⁶³ İspanya bir Akdeniz ülkesi olması hasebiyle geniş meyve sebze bahçelerinin yer aldığı, farklı türlerin yetiştirildiği bir coğrafyadır. Üzüm bahçeleri önemlidir. Buradan üretilen şaraplar romanlara İspanya'nın bir özelliği olarak yansır. (s. 160)

Midhat Efendi'nin *Hayret* romanında her gittiği yerde kendisini farklı kimliklerle, kimi zaman İngiliz lordu, kimi zaman zengin bir tüccar olarak tanıtan ve romanda Hintli bir aile Safa Kok Sanc'ın kızı Mihriban'la evlenmeyi düşünen İngiliz Sarpson vardır. Sarpson Hint asıllı aile nereye giderse o da peşlerinden gidecektir. Bu aile Avrupa'da Londra, Berlin, Paris şehirlerinden sonra Madrit'e gider. (s. 147)

İspanya XIX. yüzyılın sonlarında kaleme alınan *Mai ve Siyah* romanında müziğiyle anılır. Roman kişilerinden Lamia'nın, piyano başında söylediği İspanyol parçalar, Ahmet Cemil'i İspanyol dünyasına götürür. Roman kahramanın gözünde

---

¹⁶³ İspanya'nın bahsinin geçtiği ilk roman Ahmet Midhat Efendi'nin *Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrâr* adlı eseridir. 1291[1875/1876] tarihinde kaleme alınan roman türünün ilk örnekleri arasında da sayılabilir. Ahmet Midhat Efendi'nin geniş bir coğrafyaya yayarak işlediği romanda İspanya'nın Cortegana şehrinde başlayan olaylar Fas, Korsika, Marsilya, Paris, Malta, Mısır, Lübnan, Cezayir ve İstanbul gibi mekânlarda geçer. Roman Osmanlı coğrafyasının dışına çıkıldığı bir romandır.

çalınan parçalarla beraber hayalhânesinde binlerce İspanyol rakkaseleri canlanır. Canlanan rakkaseler “parmaklarında çar-pareleriyle, serpuşlarının pullarıyla, ayaklarının halhallarıyla, kollarının zincirli bilezikleriyle raks” ederler. (s. 138-139)

İbnülemin Mahmud Kemal İnal’ın tarihî romanı *Sabih*’te, İspanya kıtasının Tanca, Toledo, Erbona ve Moltan şehirleri, İslâm devletinin en geniş sınırlara ulaştığı hicri birinci asırda fethedilen yerler olarak geçer.¹⁶⁴

Romanlarda geçen bir diğer Avrupa ülkesi de İsviçre’dir. Midhat Efendi’nin *Demir Bey* romanında İsviçre Avrupa’nın başka yerlerine göre daha gelişmiş, daha müreffeh bir ülke konumundadır:

“İsviçre denilen yer latif dağlıkları, ormanlıkları, vadileri, ovaları, dereleri, gölleriyle, tabiatın bir memlekete bahşedebileceği tezyinâtın kâffesini câmi bir kıt’a-i latîfe olduğu gibi yed-i kudret-i beşer dahi orasının mamûriyetini itmâm ve ikmâl için yüzlerce seneden beri çalışıp, orasını Avrupa’nın en mamur, en müzeyyen bir memleketi haline koymuştur.” (s. 78)

Aynı romanda Paris’te eğitim gören ve aynı daireyi paylaşan dört öğrenciden birisi İsviçrelidir. Öğrenciler yaz tatilinde İsviçre’ye arkadaşlarından birinin ailesinin yanına giderler. Dört arkadaş daha önceden planladıkları gibi “Ağustos’un on beşinci günü Paris’e müteveccihen Zürih’ten avdet ve hareket edeceklerine dair” sözlerini yerine getirirler.(s. 102)

Bahtiyarlık romanında hep Avrupa hayali kuran ve bahtiyarlığın ancak orada olduğuna inanan Musa Ağa’nın oğlu Senai, Galatasaray Lisesi’nde okur. Fransa’ya hukuk tahsili için gider, ancak orada sefahat ve kumar yüzünden okuyamadan İtalya’ya firar eder ve İzmir yoluyla İstanbul’a döner. Burada kendisine göre alafanga eğitim görmüş yerli hiçbir şeyi beğenmeyen Nusret Hanımla evlenir. Kayınpederi ve eşi Nusret Hanıma Bursa taraflarında babadan kalma büyük arazi ve çiftliklerinin olduğundan bahsetmiştir. Onlar oraya gezmeye gittiklerinde babasının mirasından kalan nakit paraları da alarak İsviçre’ye kaçmış ve bir daha kendisinden haber alınmamıştır. (s. 78)

İki Hud’akar romanında İsviçre’nin tabiat güzelliklerinden bahsedilir. Burada öyle dağlar vardır ki insanın değil, ayıların bile çıkmakta güçlük çekeceği dağlardır.

---

¹⁶⁴ İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Sabih*, Asır Matbaası, Selanik 1316, s.3-4. Bu hususta ayrıntılı bilgi için bkz. Şemsettin Şeker, *İbnülemin’in Tarihi Romanı: Sabih*, MÜ TAE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.

(s. 709) Tabiat güzelliğinin yanında İsviçre, eğitime verilen önem ve eğitimin gelişmişliği bakımından da Avrupa'nın diğer ülkelerine göre çok daha ilerdedir. Romanda, "Maârif İsviçre'de Avrupa'nın sâir her memâlikinden daha ziyade münteşir olduğundan köylüler meyanında bile mütefennin, şair, edib adamlar bulunur." ifadeleriyle methedilir. İsviçre eğitim seviyesinin yüksekliğine paralel olarak teknoloji ve ulaşımdaki gelişmişlik seviyesi bakımından çok ilerdedir. "En dik ve yüksek dağların tepesine kadar şimendüferler ile çıkılmak gibi Avrupaca İsviçre'den başka hiçbir yerde görünmeyen acâib ve garâibi temâşa eyledi." denilir. (s. 715)¹⁶⁵ İsviçre bu yüzyılda Avrupa'nın diğer ülkelerinden farklı olarak bir özelliğiyle de romanlarda geçer. Bu da İsviçre'nin parası olanların paralarını saklamak için kullandıkları ülke olmasıdır.

Mehmet Celâl'in *Bir Kadının Hayatı*'nda İsviçre sadece mekan olarak geçer. İstanbul'da bakkallık yapan Yani, İsviçre'de işlediği cinayet yüzünden buraya kaçarak gelir ve Pedro olan ismini de Yani şeklinde değiştirerek bakkallık yapar. (s. 137) O, İsviçre'de iken birbirlerini seven Todor ve Kameleya'yı öldürmek isterken Todor kaçarak kurtulur, Kamelya ise ölür. Todor daha sonra ondan intikamını almak istese de araya girenler sayesinde buna engel olunur. (s. 255)

Avrupa ülkelerinden Belçika bu yüzyılda romanlarda adı yok denecek kadar az geçmektedir. Belçika daha çok suçluların kaçtıkları bir ülke konumundadır. Nitekim *Cellat* romanında Napolyon karşıtı menfaatini düşünen ve cumhuriyetçilerle Napolyon taraftarları arasını karıştırmaya ve Piyer Tolkaş'ın iflas etmesine sebep olan roman kahramanı Simon Pankar idam edilecekken daha önce Belçika'ya firar eder. (s. 99) Ancak daha sonra Napolyon'un verdiği resmî baloya kıyafet değiştirerek katılır. (s. 124)

---

¹⁶⁵ İsviçre'nin tabiat güzelliklerini ve Avrupa'nın zengin turistlerinin (özellikle İngilizlerin yaz aylarında) İsviçre'ye akın ettiklerini, gölleri, dağları ve tepeleriyle gelenleri haran bıraktığını aktarır. İsviçre'nin en önemli yanı güvenli bir ülke olmasıdır. Yazar bu düşüncesini şu cümleyle destekler: "Kadınlar kulaklarında elmas küpeleriyle tek başlarına dağlarda gezerler de kimse nazar-ı huşûnet ile bile görmez!" bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 338-364. 1889 yılında Avrupa'ya Paris Umumi Sergisi'ne amcasıyla beraber giden Halit Ziya'da da "İsviçre'nin en câlib-i hayret göllerini, dağlarını, bu meydanda dört nahiye gölleriyle Righi Dağı'nı yorulmayarak bıkmayarak gördük." ifadeleriyle İsviçre'nin tabiat güzelliklerine dikkat çeker. Bkz. Halit Ziya, **Kırk Yıl**, s. 419.

Avusturya, İstanbul'a diğer Avrupa ülkelerine göre daha yakın olmasına rağmen tarihî ve kültürel değerleriyle romanlara fazla yansımaz.¹⁶⁶ Bu yüzyılda Avrupa'ya seyahat veya eğitim gibi sebeplerle giden roman kişilerinin genelde dönerken uğradıkları ülkelerdendir. *Paris'te Bir Türk* romanında roman kahramanı arkadaşıyla beraber Strasburg'tan Avusturya'ya geçer. “Zikrolunan pâyitahta vürûdları sonbahara müsâdif olup bu mevsim ise Viyana'nın en sevimsiz bir mevsimi” olarak ifade edilir. Tarihî Viyana şehrinin sevimsiz olarak görünmesinin altında şehrin sosyal ve kültürel yapısından ziyade, iklim şartları ve bunun getirdiği olumsuz algılamamanın rol oynadığı görülür. Ancak roman kahramanı daha önce seyahatnâmelerden şehrin tarihî ve kültürü hakkında geniş bilgisi olduğundan bu olumsuz algı pek de hissedilmez. Romanda bu durum şu şekilde ifade edilir: “Nasuh Efendi şehir-i mezkûrun ahvâlini mufassal ve meşrûh seyahatnâmelerden okuyup öğrenmemiş olsaydı, Avrupa içinde hiç hoşlanılmayacak bir Avusturya pâyitahtı olduğuna kanaat eylerdi.” (s. 530) Yukarıda bahsedilen Avusturya'nın mevsim itibariyle güzel görünmemesinin sebebi daha sonra gelen sayfalarda açıklanır. Çünkü kışın yaklaşmasıyla Avusturya ve Macaristan vapur kumpanyası Tuna nehri üzerindeki seyahatleri iptal edebilmektedir. Zaten bu yüzden de burada fazla kalınmadan hemen yola çıkılır. Ancak bu seyahatte Tuna nehrinin “iki taraf sahillerini ve sevâhil üzerinde vaki köyleri, kasabaları, şehirleri balık dalyanlarını, kordon kalelerini temaşa ede ede” yolculuk edilir. (s. 530) Tuna, Purut ve ve Karpat dağlarıyla çevrili Boğdan *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Avrupa medeniyetine kapılarını açmış yer olarak zikredilir. (s. 156)

Müşahedât'ta Karnik, Siranuş'la nikahlanacakken “beraberinde yaşlıca bir şişman karı” ile beraber Rus pasaportuyla Varna iskelesinden Rusçuk'a giden sürat katarına binmiştir. (s. 174) Buradan Avusturya'ya geçer. Yazarın, “Viyanalılardan paralarını kumarda toplar.” şeklinde tanımladığı gibi kumarın yaygın olduğu bir

---

¹⁶⁶ Osmanlı Devletiyle komşularından biri olan Avusturya arasındaki mücadele 1529 yılında Türklerin Avrupa'da ilerleyişleri esnasında Avusturya önlerine dayanması ile başlayıp on yedinci yüzyılın başlarında yapılan antlaşma ve uzun süre barış ortamını sağlayan anlaşmaya kadar devam etmiştir. Yüzyılın sonunda II. Viyana kuşatması ile yeniden başlayan mücadele Karlofça antlaşması ile (1699) sonuçlanmıştır. Daha sonraki yüzyıllarda da kah savaş kah barış şeklinde sürüp giden mücadele XX. Yüzyılın aşlarına kadar sürmüştür. Avusturya tarihi ve ilişkiler konusunda daha geniş bilgi için bkz. Kemal Beydilli, “Avusturya (Tarih)”, *DİA*, C.IV, s. 174-177.

şehirdir. Burada bir cinayete karışmakla da Karnik zaten Paris'e müştak olduğundan oraya kadar düşer. (s. 308)

Romanya; 19. yüzyıl romanlarında genellikle Avrupa'ya eğitim ve seyahat için gidenlerin Karadeniz üzerinden gelirken geçtikleri ülkelerden birisidir. Özellikle Köstence vapur kumpanyalarının merkezidir. *Paris'te Bir Türk* romanında Paris'ten Köstence'ye kadar gelen roman kahramanı Nasuh beraberindeki arkadaşı Virgini ile buradan İstanbul'a gelmek için başka bir vapura biner. (s. 530)

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? roman kahramanı Mansur da Fransa'da eğitimini tamamladıktan sonra Karadeniz üzerinden İstanbul'a gelir.

Macaristan sadece Midhat Efendi'nin *Esrâr-ı Cinayât* romanında geçer. Bir cinayet üzerine kurulu olan romanda bu cinayet işlenmeden on beş gün kadar önce Macaristan'a kaçan roman kahramanı, gazetelerde cinayet haberleri yazılmaya başlayınca bu konuyla ilgili Macaristan'dan mektuplar göndermeye başlar. Bu romanda Macaristan Osmanlı Devleti'ne özellikle İstanbul'a yakın olması, tarihî ve siyasî bağların çok eskilere dayanmasına istinaden sığınılacak, ya da saklanılacak ülke olarak görülmektedir. (s. 118)

Yunanistan hakkında en geniş bilgi ve değerlendirme bir seyahat romanı olan *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta görülür. Romanda Çanakkale'den ayrıldıktan sonra beş gece ve dört günden sonra vasıl olunan ilk yer Pire [Piraeus] limanıdır. (s. 125) Romanda Avrupa medeniyetinin kökeni olarak Yunanistan gösterilir. (s. 152)

Ahmet Metin bu yolculuk esnasında uğradığı yerlerden birisi Atina'dır. Ancak bu şehir hakkında geniş bilgi verilmez. Pire Limanı Yunanistan'ın deniz ticaretinde en önemli limanlarından. Bu yüzden burada haberleşme ağı da gelişmiştir. Dünyanın çeşitli yerlerinden adlarına gönderilen mektupları postaneden pasaport göstermek suretiyle alınır. (s. 338) Pire Limanında Ahmet Metin'in yolculuğuna Boğdanlı bir aile de katılır. Bu ailenin Neofari adında kızları vardır. Buradan ailenin seyahat ettiği Valesko ile Meliketü'l Bahr gemisi birbirini takip ederek denize açılırlar. Ahmet Metin buradaki tarih, mitoloji, etraftaki adalara verilen isimlerin kökeni gibi konularda bilgiler verir. Meliketü'l-bahr gemisi Ejina Adasına gelir. Ejina Adası, en eski Yunan adalarından. Almanlar burada hafriyat çalışmaları yapmış ve buldukları bazı antika eserleri Münih Müzesine götürmüşlerdir. Ejina, aynı zamanda paranın ilk icad edildiği yerdir. Görülen adalardan birisi de Purus'tur. Daha sonra gemi Sekilyo burnunu geçerek Hidra Adasına gelir. Hidra Adasının halkı denizcilikte

ve korsanlıkta şöhretşîâr olmuştur. Kastri koyuna gelirler, burada gemiyi demirlerler. Argos Limanına gelinir. (s. 284) Serigo Adasına yaklaşırlar, Ahmet Metin bu adada yaşamış olan hüsn ü cemal ilâhesi Venüs hakkında kısaca bilgi verir. Burada İspanya örneğinde olduğu gibi seyahat edilen coğrafya Akdeniz coğrafyasıdır ve korsanların yaygın olduğu mekândır. Haydutlar hem Meliketü'l-bahr'e hem de Valesko gemisine saldırmışlardır. Tayfalar ateş ederek haydutları kaçırlar fakat valesko yanar ve batar. Ahmet Metin, Serigo Adasında Venüs hakkında bilgi vermeye devam eder.

Yunan mitolojisindeki Yunan tanrı ve tanrıçaları çeşitli özellikleriyle anlatılır. (s. 299-309). Gemi yolculuğu eski adı Lakoni Körfezi olan Isparta Limanına doğru devam eder. Ziyaret edilen yerlerin tarihi hakkında bilgiler verilir. Navarin'den geçerken Ahmet Metin, Osmanlı ile Düvel-i Muazzama arasında gerçekleşen Navarin olayını hatırlar. Gemi Arkadi'ye geldiğinde Ahmet Metin yine buranın mitolojideki yeri hakkında Neofari'ye daha önce hiç duymadığı bilgiler verir. Arkadyalılar Eski Yunanlılardır. Jüpiter'in oğlu Arkas'ın şehridir. (s. 326)

Yolculukta Kanakolu Burnunu geçerek Zenta Adasına gelirler. Zenta adasının tabii özellikleri ve mitolojik geçmişi konusunda bilgiler verilir. Ahmet Metin, Osmanlı tarihinde vukua gelmiş olan Lapanet deniz muharebelerini hatırlar ve Neofari'ye anlatır. Osmanlı tarihinin şan ve şerefle dolu olduğu fakat bunları hatırlatacak eserlerin vücuda getirilmediği konuşulur. Gemi Preveze Limanına yaklaşır, burası bir Osmanlı kasabasıdır, halk ve resmî heyet Ahmet Metin'i ve mürettebatını karşılar. Ziyafetler verilir. Ertesi gün tekrar yola çıkılır ve Korfu Adasına gelinir. Burada Akdeniz'de bulunan adalarla ilgili bilgiler verilirken, Korfu Adasına tarihinden ve Avrupa kibar âleminin tatil için burayı tercih ettiklerindne bahsedilir.

Bundan sonra Neofari ile Nikolso batan Valesko gemisindeki mürettebatı göndererek Ahmet Metin'le yolculuğa devam etme kararı alırlar. Korfu'yu gezerler. Burayı İngilizler mamur bir hale getirmişlerdir. Şehir gezisinden sonra Ahmet Metin ve Neofari Fransızların Belveniz Oteline gelerek kuşluk taamını burada yaparlar. İngilizler tarafından inşa olunan "Kral Sarayı"nı görürler. İspilanad Meydanını gezerler. Ertesi gün İzmit'ten hareketlerinin otuzuncu günü Otranto'ya ulaşırlar. (377-380)

XIX. yüzyıl Türk romanında ülke olarak değil ancak millet olarak anılanlar da vardır. Bunlardan birisi Lehlilerdir. *Paris'te Bir Türk* 1293 (1876) romanında

İstanbul'dan Fransa'ya yolculuk edenler arasında Lehli (Polonyalı) de vardır.¹⁶⁷ Gardiyanski ile Nasuh'un asıl beraberlikleri, samimiyetlerini artırmaları Fransa'ya vardiktan sonra Nasuh'un Lyon'dan Paris'e giderken beraber tren yolculuğu yapmalarıyladır. (s. 90) Bu yolculuk boyunca Gardiyanski'nin hayat hikâyesiyle ilgili ayrıntıları da öğreniriz. Polonyalı bir ailenin oğlu olan Gardiyanski'nin ailesi Moskof zulmünde büyük zarar görmüştür. Babası Moskoflar tarafından öldürülmüş, bir kızkardeşi kocasının peşinden giderken ölmüştür. İki erkek kardeş de arkalarında gözü yaşlı kadın bırakmamak için evlenmemişlerdir. Annesi de babasının ölümüne ağlamaktan bir süre sonra o da ölmüştür. Gardiyanski Polonyalıların Ruslara karşı verdiği özgürlük savaşında kardeşi ile beraber esir düşmüştür. Moskoflara esir düştükten sonra iki buçuk ay hastanede kalır. Çıktıktan sonra Ural'a sürgün edilir. (s. 93-94)

Gardiyanski Moskoflar tarafından Sibirya'ya sürgüne giderken Tatar çöllerini geçtikten sonra Kazak dağlarında diğer mahkumlarla beraber isyan çıkarıp Kazak atlılarının eliden kurtulur. Geri dönerken Kafkasya'da bir Çeçen aileye misafir olur. Bu ailenin babası da Moskof zulmüyle ölmüştür. Burada aile ve misafirlik anlayışının ne olduğunu ilk defa yaşar. Çeçen aileden gördüğü dostluğu hiçbir zaman unutamaz. Sohum Kale'den bindiği İngiliz vapuruyla İstanbul'a gelir. İstanbul'dan Paris'e gidiş sebebi Lehlilerin özgürlük savaşında Avrupa'dan yardım istemek, kamuoyu oluşturmaktır. Bu maksatla Gardiyanski İstanbul'da, Viyana'da, Paris'te, Londra'da vatani Lehistan için yazıları ve çeşitli çalışmalarıyla büyük hizmetler görmüştür. (s. 103) Gardiyanski'nin gemide ve yolculuktan sonra Fransa'da kendisine yakın bulduğu Nasuh'tur. Bunu dönemin siyasî anlayışına uygun olarak Rusların tasallutunda bulunan Lehistanlılara kaşı olumlu bir tip çizilmesi de normal

---

¹⁶⁷ Bu günkü adı Polonya olan ülkeye XIV. yüzyılda iki yüz bin kadar Tatar doğudan gelerek yerleşmiş ve XV. yüzyılda Türk-Tatar dünyası bu ülke için Leh kelimesini kullanmıştır. Osmanlılar bu ülke için "Leh vilayeti/memleketi" adını kullanmışlardır. Romanda Midhat Efendi'nin Gardiyanski üzerinden aktardığı Rusya'nın Lehlilere uyduladığı şiddet neticesinde çıkan 1863-1864 ayaklanmadan sonra çok sayıda insanın sürgüne gönderilmesiyle sonuçlanan olaylarla ilgili olmalıdır. Daha geniş bilgi için bkz. Erdoğan Akkan, "Fizikî ve Beşerî Coğrafya, 'Polonya", **DİA**, C. XXXIV, s. 307-309 ; Kemal Beydilli, "Polonya (Tarih)", **DİA**, C. XXXIV, 309-317.

karşılmalıdır. Romanın sonunda Gardiyanski yolculuk arkadaşlarından Cartrisse'le evlenir.¹⁶⁸

Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* romanında para kazanmak için İstanbul'a gelen Lehli kızlar vardır. 1890'lı yılların Beyoğlu'nun meşhur eğlence mekânlarından olan Palais de Cristal'de [Cafe de Cristal] gece çalışan çalgıcı kızlardır. Bu Lehli kızların çalıştığı mekânın fizikî şartları, para kazanmak derdiyle gece çalışıp gündüz uyumaya çalışan ve bu yüzden yıpranan kızların ruh dünyaları gibi güzel değildir:

“Ötede beride yorgun bir tavır ile her gün aynı ittırad u yek-nesâkiye teba'en tekerrür eden külfet-i maişetin saat-i iptidâsına intizar ederek dinlenen, kapalı yerlerde yaşamaktan, her vakit sofrayı yarı aç yarı tok terk etmekten, gündüz uyuyup gece pis hava teneffüs etmeğe mahkum olmaktan sararmış, reng-i siması uçmuş, nazar-ı şebâbını fütûr-ı hayat bürümüş, güzel çirkin, yâhut hem güzel hem çirkin, hem genç hem ihtiyar, sekiz on Lehli kız pinekledikleri yerlerden yorgun tavırlarla kalktılar, kimisi kemanını aldı, kimisi davulunun trampetesinin başına geçti; reis bir tavr-ı ciddî ile yayını bir daha vurdu: tık, tık, tık...” (s. 160)

Sonra bu gelen kızların “Almanya'nın, Avusturya'nın yahut Bohemya'nın kaybolmuş bir köyünde aile ocağı vardır.” diyerek onların buraya asıl geliş amaçlarının para kazanmak olduğu, hepsinin geri de bıraktıkları birer ailesi ya da sevgilileri olduğundan bahsedilir. (s. 161)

Sema Uğurcan, Türk edebiyatındaki Polonyalı eğlence kadınları, batılı öteki kadınlar gibi meşum rol oynamazlar” tespitinden sonra Avrupa'da yaygın olan evlenecek kızların başlık parası nevinden drohama parası kazanma için İstanbul'a geldiklerini de söyler.¹⁶⁹

XVIII. yüzyıldan itibaren Avrupa'nın kültür ve medeniyet bakımından çeşitli ülkeler tarafından örnek alınmaya başlandığı görülür. Avrupa'nın önde gelen ülkelerinin bu aşamaya gelmesinde önemli rol oynayan ıslahat ve inkılâplar başka ülke ve milletlere ilham kaynağı olur. Bunlardan birisi de Rusya'dır. Rusya'da Büyük Petro'nun yaptığı ıslahat çalışmaları Avrupa'yı örnek alarak atılan adımların en önde gelenlerindedir. XVI. yüzyıla kadar her bakımdan Avrupa ülkelerinden farklı ve geride olan Rusya, XVIII. yüzyıldan itibaren düşünüş, yaşayış, çalışma ve siyaset

¹⁶⁸ Daha geniş bilgi için bkz. Sema Uğurcan, “Türk Edebiyatında Lehliler” **Osmanlı Araştırmaları** (Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu Armağanı), XXVIII, İstanbul 2006, s. 257-278.

¹⁶⁹ Bkz. Uğurcan, **a.g.m.**, s. 275-276.

bakımından bir Avrupa devleti olma yolunda önemli adımlar atar.¹⁷⁰ XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupalı devletlerle hareket eden Rusya, Büyük Petro'nun tahta geçmesinden sonra yüzünü tamamen Avrupa'ya döner.¹⁷¹ Bunda Petro'nun uzun yıllar kaldığı Avrupa'da edindiği bilgi ve tecrübenin büyük etkisi olmuştur. Rusya içerisinde ordudan, ekonomiye, ticaretten, ulaşımaya kadar, şehir düzeni, eğitim, bilim sanat konularında köklü adımlar ve değişimler gerçekleşir.¹⁷² XVIII. yüzyıl Osmanlı ile Rusya'nın Avrupalılaşıma süreçlerinin başladığı yüzyıldır. Bu yönüyle iki ülke arasında benzerlikler vardır.¹⁷³ Şerif Mardin, Rusya ile Osmanlı'nın Avrupalılaşıma yolunda karşılaştıkları temel sorunları “eski, yeni” çatışmasına ek olarak, bu dönemde ortaya çıkan alafranga tiplerdeki benzerlikler için de şu değerlendirmeyi yapar: “İkisinin de uygarlık hastalığının aynı çeşidi görülür: Kök ve kimlik yoksunluğu.”¹⁷⁴ Osmanlı-Rus ilişkileri yakın coğrafyalarda yer aldıkları için eskilere dayanmaktadır. Orta Asya ve Karadeniz'in kuzeyindeki Türk ve Müslüman topluluklar yüzyıllar boyunca Ruslarla bir arada yaşamışlardır.¹⁷⁵

XIX. yüzyılda Ruslarla iki büyük savaş yapılmış ve bunların etkisi Türk milletinin hafızasında derin izler bırakmıştır. Bunlardan birisi 1853-54 Kırım Savaşı'dır ki Rusya'nın yenilgisiyle sonuçlanmıştır. İkincisi ise, 93 Harbi olarak da anılan 1877-78 Osmanlı-Rus savaşıdır ki Ruslar İstanbul önlerine, Yeşilköy'e (Ayestefanos) kadar ilerlemiştir.¹⁷⁶ Bu savaştan sonra I. Dünya Savaşı'na kadar iki ülke arasında sıcak savaş olmazsa da Rusya'nın siyasî politikalarına uygun olarak Osmanlı içinde, özellikle Balkanlar'da siyasî faaliyetleri devam etmiştir.

---

¹⁷⁰ Karal, **a.g.e.** s. 16.

¹⁷¹ Fransız aristokrasisine mensup ve sonradan Osmanlı'ya gelerek askeri alandaki yeniliği ile Humbaracı Ahmet adını alan Claude Alexandre Comte de Bonneval (ö.1747), Rusya'nın yakın gelecekte Avrupa'nın önemli ülkelerinden birisi olacağına, bu gelişmeleri Osmanlı'nın yakından takip etmesi gerektiğine ve Osmanlı'nın Rusya gibi çağdaş teknolojiyi izlemesi gerektiğine işaret etmiştir. Bkz. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma** s. 67.

¹⁷² Rusya'nın Büyük Petro önderliğinde Avrupa'yı örnek alarak modernleşme yolundaki gelişimi için Bkz. Mehmet Halil Leylak, **I. Petro Döneminde Rusya'da Yapılan Yenilikler** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi SBE, Ankara 1990.

¹⁷³ İlber Ortaylı iki ülke arasında benzerliğe vurgu için “18. Yüzyıldan itibaren Rusya tarihi Türkiyesiz Türk tarihi Rusyasız düşünülemez” der. Bkz. İlber Ortaylı, “18. Yüzyıl Rus Türk İlişkileri”, **Osmanlıda Milletler ve Diplomasi**, İş Bankası Yay. İstanbul 2008, s. 147.

¹⁷⁴ Şerif Mardin, Araba Sevdası romanındaki Bihruz Bey tipinin örneklerinin aynı dönemlerde Rusya'da da ortaya çıktığına işaret eder. bkz. Mardin, **Türk Modernleşmesi IV**, s. 40.

¹⁷⁵ Kemal Beydilli, “Osmanlı Rus Münasebetleri, ‘Rusya’”, **DİA**, C.XV, s. 262-265.

¹⁷⁶ Ruslar İstanbul önlerine kadar geldikleri bu savaşın anısına, Yeşilköy'de bir zafer anıtı dikmişler, ancak Birinci Dünya Savaşının başında (1914) bu anıt yıkılmıştır.

XIX. yüzyılda yazılmış olan romanlarda Kafkas coğrafyası ve Rusya geniş olarak yer alır.¹⁷⁷ Bu romanlarda Kafkasya ve Rusya'nın işlenmesinin arkasındaki bir diğer sebep de yazarların bir tarafının bu bölgeden gelmesi ve Rusya'nın yayılmacı politikasına duyulan tepkidir. Rusya'yı konu olarak işleyen romanlardan ilki 1871 yılında yayımlanan *Letâif-i Rivayât* içinde yer alan *Firkat*'tır. Eserde seyahatnâmelerden methi duyulan Kafkas bölgesine yapılan yolculuk ve hüznle biten bir aşk hikâyesi anlatılır.¹⁷⁸ Rusların esas karakter olmadığı eserde, Ruslar ve Rusya olumsuz olarak yer alır.

Paris'te Bir Türk romanında Rusya ve Ruslar başka bir millete mensup kahraman üzerinden anlatılır. Polanya'nın asil ve zengin ailelerinden birisine mensup olan Gardiyanski'nin babası, kardeşi Ruslar tarafından öldürülmüş, kendisi de kardeşiyle beraber Ruslara esir düşmüştür. Sibiryaya taraflarına kardeşiyle beraber sürgüne gönderilen roman kahramanı, bu zorlu ve işkence ile dolu yolculukta kardeşini kaybetmiştir. Romanda Rusya'nın yayılmacı bir politika izlediği, bunun neticesi olarak esir aldığı insanlara işkence yapmaktan çekinmediği anlatılır.

Romanın Fransa'da geçen bölümünde ise Türk kahramanı Nasuh'un kaldığı pansiyonda başka milletlerden insanlar da vardır. Bunlardan Petroviç ve İvanof adında iki tanesi de Rus'tur. Fransa'ya eğitim için gelen Rus öğrencilerin verdiği imaj tamamen olumludur.¹⁷⁹ Türk kahramanının komşularıyla tanışmaya çıkması, onların odalarını ziyaret etmesi başka milletlere mensup insanlar tarafından garipten,

---

¹⁷⁷ Edebiyatımızdaki Rus tipler hakkında daha geniş bilgi için bkz. İnci Enginün, "Edebiyatımızda Rus Tipleri", **Araştırmalar ve Belgeler**, Dergah Yay. İstanbul 2000, s. ; "Türk Romanında Ruslar" adıyla yapılan tezde ise ilk roman örneklerinden 2000'li yıllara kadar yazılan romanlarda Rusya ve Ruslar incelenmiştir. Bkz. Fatih Özdemir, **Türk Romanında Ruslar** (Yayımlanmış Doktora Tezi), MÜ TAE, İstanbul 2009.

¹⁷⁸ Kafkas coğrafyasının ilk defa Türk edebiyatında bu hikâye ile yer aldığı belirtilir. Bkz. Ahmet Midhat, **Letâif-i Rivayât**, s. XIV.

¹⁷⁹ Midhat Efendi bu romanında hayali olarak roman kahramanı Nasuh'la Paris'teki Rus öğrencileri birbirine yakınlaştırması kendisinin Şarkiyatçılar Kongresi için Avrupa'ya gittiğinde bu kongreye Rusya tarafından katılan Rus Müşteşrik Madam Gülnar, Dr. Boris Yanpolski ve Profesör Goldwald'la tanışması ve özellikle Madam Gülnar'la yakın dost olmasıyla paraleldir. Midhat Efendi'nin bu kongrede kendisini Ruslara yakın bulmasının "bir tesadüf sayılmayacağını" belirttiikten sonra Rus adetleriyle Osmanlı adetlerinin benzerliği, her iki milletin de Avrupalılaşıma serüvenlerinin paralel olması ve geleneklerine sahip çıkmada birbirlerine benzemelerinin bunda etkili olduğunu söyler. Daha geniş bilgi için bkz. Findley, **Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da**, s. 23-26

Ruslar tarafından hoş karşılanır. (s. 119). Bu olumlu imajın yanında Rusların kumar ve para harcamaya olan tutkularından da bahsedilir. (s. 321)

Kafkasya göçmeni bir ailenin çocuğu olan Ahmet Mithat'ın Rusya ve Kafkasya'yı konu olarak işlediği bir diğer romanı da 1877 yılında yayımlan *Kafkas*'tır. Romanın mukaddimesinde annesiyle küçük yaşlarda Kafkasya'dan geldiğini belirten Midhat Efendi, Kafkas halkının Rusya'ya karşı başlattığı bağımsızlık mücadelesini işler. Romanda olaylar Osmanlı Rus savaşının gerçekleştiği günlerde geçmektedir. Dönemin şartlarına uygun olarak Kafkas halkının bu mücadelesi yüceltilirken, Rusya'nın işgalci ve zulüm politikaları kötü gösterilmiştir. Rusya'nın işgalci politikasını romanda her bakımdan görmek mümkündür. Olayların geçtiği Sohum Kal'a Kafkasya'nın en güzel şehirlerinden birisidir ve burası işgal edilince Moskova, Petersburg gibi şehirlerin yanında Rusya'nın başka bölge ve şehirlerinden de insanlar buraya yerleştirilmiştir. Bunun yanında şehre Ruslar yerleştirildikten sonra başta kale olmak üzere şehir Avrupaî tarzda yeniden düzenlenmeye başlanmıştır.(s. 13)

Kafkas'la beraber ilk defa Türk romanında roman kişisi olarak Ruslar ve Türk erkeği, Rus kızı aşkı konu edinilir. Ancak romanda anlatılan bu aşkın sonu evlilikle bitmez. Romanın Türk kahramanı yine müslüman birisiyle evlenecektir. Yine bu romanla beraber Rus kadını ve kızlarının fiziksel ve kültürel özellikleri, Rus aile yapısı ve ahlâkî değerleri gibi konular da işlenir. Romanın esas kişilerinden Katerina üzerinden Rus kızlarının fizikî yapıları ve dış güzelliklerine vurgu yapıldıktan sonra, asıl önemli taraflarının eğitimi ve kültürlü olmaları olduğu üzerinde durulur. Fakat bunların yanında Rus kadınlarının olumsuz taraflarına değinilir. Rus kadın ve kızlarının sevdiğine sadakat ve bağlılık konusunda zayıflıkları Katerina'nın ağzından dile getirilir. "... Bir haftalık, bir aylık muhabbet için bir kızı aldatmak bizim Ruslarda görülür denaatlerdir. Karısı da öyledir erkeği de." (s. 88)

Hristiyan Solyotlar ile Müslüman Arnavutlar arasında geçen ve Osmanlı'ya karşı Mora'da başlatılan isyanın konu edinildiği *Arnavutlar ve Solyotlar*¹⁸⁰ romanında da Ruslar, bu olayların çıkmasına sebep olan unsur olarak karşımıza çıkar. Roman, Mora isyanı sırasında Arnavutluk'ta Hristiyan Solyotlarla Müslüman Arnavutlar

---

¹⁸⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Arnavutlar Solyotlar**, İstanbul 1305 [1889], 221 s. (Haz. Nuri Sağlam), TDK Yayınları, Ankara 2002. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.) *Arnavutlar Solyotlar* romanının 1888 tarihinde yayımlanırken Mora İsyanı bu romanın yayımından yaklaşık yedi sekiz yıl önce gerçekleşmiştir.

arasındaki mücadele sırasında, Tepedenli Ali Paşa'nın çok güvendiği "Avrupa'nın politikasını ve terakkiyât-ı maddiye ve maneviyesini öğrenmiş" Rüstem adlı bir Tanzimat aydınıyla, Hıristiyan Solyot kızı Eftimi arasındaki aşk hikâyesini anlatır. Ahmet Midhat roman etrafında Balkan kavimlerinin Osmanlıdan ayrılış sebeplerini ortaya koymaktır. Ruslar romanda azınlıkların ayaklanmasına zemin hazırlayan ve onları teşvik eden, bu yönde siyaset izleyen millet ve ülke olarak anlatılır. Romandan çıkarılacak sonuç için Uğurcan şöyle der: "Osmanlı İmparatorluğundan kopan kavimler buhrana düşecekler, hele bir de kendi aralarında bölünürse, tarih sahnesinden silineceklerdir."¹⁸¹

Ahmet Midhat Efendi'nin Kafkasları ve Rusya'yı işlediği bir başka eseri de 1889 yılında yayımlanan *Gürcü Kız yahut İntikam*¹⁸² romanıdır. Midhat Efendi'nin Beyoğlu'nda bir Alman'dan dinlediği hatıralardan kurguladığı romanda, Rusların XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Kafkaslarda izlediği politikalar da konu edinilir.

Rusya hakkında en geniş bilgi 1882 yılında yayımlanan *Acâyib-i Âlem* romanında karşımıza çıkar. Rusya, Ahmet Midhat Efendi'nin ansiklopedilerden edindiği bilgileri roman kahramanlarını seyahat ettirerek okuyucuya tanıttığı ülkelerden birisidir.¹⁸³ İstanbul'dan başlayıp, Odesa, Moskova, Petersburg ve oradan Kuzey Kutbuna doğru yapılan yolculuk ve bu yolculuk esnasında gezilen, ziyaret edilen şehirler, eğitim kurumları, kiliseler, saraylar geniş olarak tanıtılır. Romanda Suphi'nin ağzından Ruslar ve kültürleri hakkında bilgi verilir. Hatta Midhat Efendi Rus milletini, Fransız ve İngilizlerin karakter olarak mukayese eder ve Rusları daha samimi bulur:

"Asıl Rus kavmi hakikaten pek misafirperver, pek mültefit bir kavim olduğu gibi Avrupa terbiyesini aldıktan sonra nezaketleri bir kat daha artmıştır. Ruslar, Fransızlar gibi yılışık, zevzek ve İngilizler gibi tünd ve abûs değildirler. Cidden çeşlebi adamlardır ama bir buçuk asır mukaddem adeta behâyim-i vahşiyeden farkı olmayan

¹⁸¹ Sema Uğurcan, "Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet", **Türk Dili**, s. 521, Mayıs 1995, s. 559.

¹⁸² Ahmet Midhat Efendi, **Gürcü Kız yahut İntikam**, İstanbul 1306 [1890], 198 s. (Haz. Kazım Yetiş), TDK Yayınları, Ankara 2003. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

¹⁸³ Ahmet Midhat Efendi'nin Rusya'yı ve Rusları yakından tanıması 1889 yılında Müsteşrikler Kongresine katılmak için gittiği Stockholm'de olmuştur. Burada Rus müsteşrik Madam Gülnar (Olga dö Lebedeva) ile tanışmış, daha sonra sık dost olmuş ve İstanbul'da misafir etmiştir. Madam Gülnar'ın Türk edebiyatına Rusya'dan yaptığı çeviriler vesilesiyle de büyük hizmeti olmuştur. Yaptığı tercüme için Bkz. İsmail Habib Sevük, **a.g.e.** s. 267-268. Ömer Faruk Akün, "Gülnar Hanım", **DİA**, C.XIV, s. 244-248.

seksen milyon cahil ahaliyi kopkolay mütemeddin etmek kâabil midir? Vesâvis-i siyasiyyeden kat'ı-nazar edersek terbiye görmüş Rusları Avrupa'nın en terbiyeli milletleri derecesinde buluruz.” (s. 69)

Rusların dinî ve günlük hayatları, ekonomileri, yaşayış şekilleri, kültürü, sanatı, tarihi ve Rusya'da yaşayan başka milletlerden insanlara da geniş yer verilir.¹⁸⁴ Romanda Midhat Efendi'nin Osmanlı gibi Avrupa'yı örnek alan Rusya'nın gelişimine biraz da bu gözle baktığı görülür.¹⁸⁵

Acâyib-i Âlem'de roman kahramanlarının Odesa şehrini gezerken gündeme getirdikleri, İstanbul'dan Rusya'ya meyve ve sebze satışı ile ticaret yapma düşüncesi bu romandan sekiz yıl sonra 1891 yılında yayımlanan *Müşahedât*'ta¹⁸⁶ gerçekleşir.¹⁸⁷ Roman kişilerinden Hacı Seyyit Mehmet Numan ticaret ehli birisidir. Onun ticaret yaptığı yerlerden birisi de Rusya'dır ve buraya gönderilen sebze, meyve, çiçek, pirinç, sabun gibi maddeler Odesa limanından Rusya'ya ulaştırılır. (s. 80)

Kendisi de bölgeden gelen Mizancı Murat'ın 1892 yılında yayımlanan *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanında, Rusya'nın teknik ve medeniyet bakımından

---

¹⁸⁴ Emel Kefeli, bir seyahat romanı olarak nitelediği *Acâyib-i Âlem* romanını edebiyat-coğrafya merkezli (geo-litteraire) bir yaklaşımla inceler ve romanın yol haritasında yer alan mekânları sınıflandırarak değerlendirir. Daha geniş bilgi için bkz. Emel Kefeli, “Ahmet Midhat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Acâyib-i Âlem”, **Ahmed Mithat Efendi Kitabı**, Beykoz Belediyesi Kültür Yay. İstanbul 2007, s. 71-80. Emel Kefeli, “Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası” **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 217-230. Ayrıca romanın geniş bir özeti için Bkz. Özdemir, **Türk Romanında Ruslar**, s. 63-74.

¹⁸⁵ Tanpınar, millî bir edebiyatın oluşması için nasıl bir yol takip edilmesi gerektiğini açıkladığı “Millî Bir Edebiyata Doğru” makalesinde, “yepyeni bir edebiyat yapabilmek ancak eski ve kuvvetli bir edebiyat ananesinden mahrum olan milletler için kolaydır” dedikten sonra buna örnek olarak da “Tıpkı Ruslarda olduğu gibi. Komşularımız garp medeniyetine hemen hemen bir millet haline geldikleri zaman teşebbüs ettiler ve derhal yeni, Avrupalı edebiyat yapmağa başladılar.” tespitinde bulunur. Tanpınar, Türk edebiyatının yenileşme yolundaki bir asırlık mücadelesiyle Rusya'yı mukayese eder ve Rusya'nın geçmişinde köklü bir edebiyat geleneği olmamasına binaen Türk edebiyatına nazaran yenileşme konusunda geriye bakma ihtiyacı duymadıkları için daha kısa sürede başarıya ulaştıklarını ifade eder. bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, “Millî Bir Edebiyata Doğru”, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, s. 80.

¹⁸⁶ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, İstanbul 1308 [1892], 319 s. (Haz.Necat Birinci), TDK Yay. Ankara 2000.

¹⁸⁷ Orhan Okay Midhat Efendi'nin iktisat konusundaki düşüncelerini yazdığı makalede *Müşahedât* romanındaki Seyyit Mehmet Numan'ın Avrupaî tarzdaki işletme anlayışı ve Türk mallarını Rusya ve Avrupa'ya ihracı konusunu geniş şekilde değerlendirir. Bkz. Orhan Okay, “İktisatta Millî Düşünceye Doğru ve Ahmed Midhat'ın Çalışmaları”, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, Dergah Yay. İstanbul 1998, s. 129-133.

Avrupa'yı örnek alan adımları olumlu karşılanırsa da, Rusya'nın siyaset olarak yayımlacı bir politika izlediği öne çıkartılır.¹⁸⁸

Osmanlı-Rus savaşının olumsuz izlerinin görüldüğü bir diğer roman da Halit Ziya'nın 1893 yılında yayımlanan *Bir Ölünün Defteri*¹⁸⁹ romanıdır.

Bu yüzyılda yazılan diğer romanlarda Rusya ve özellikle Kafkasya ya roman kişilerinin asıllarının geldiği, göç ettiği yer olarak anılır ya da esir ve köle ticareti için getirilen insanların vatanı olarak zikredilir.¹⁹⁰

XIX. yüzyılda Avrupa'dan ayrı bir kıta olan ve Avrupa sınırları içinde yer almayan Amerika da Midhat Efendi'nin romanlarında konu edinilir. *Fenni Bir Roman yahut Amerika Doktorları*¹⁹¹,nda bir fizik ve bir kimya doktoru arasında geçen maceraları okuyucuya aktarılır. Amerikalıların çeşitli konulardaki garipliklerinin anlatıldığı bunların anlatılmasından maksat, "terakkiperstlik"tir. Romanın iki karakterinden genç ve yakışıklı Doktor Gripling canlı varlıkları mumyalamaya benzer galvanoplasti, elli beş yaşlarında çirkin Doktor Bulvay ise zehirler üzerine çalışmaktadır. Bulvay'ın karısının kendi heykelini yaptırma isteği iki doktorun tanışmalarına vesile olur. Bu arada Bulvay yeni bir deney üzerinde çalışmaktadır. Buna göre insan üzerinde geçici bir etkisi olacak ilaçla insanlar uyutulacak, herkes onun öldüğünü sanacak, ancak bir süre sonra dirilecektir.

---

¹⁸⁸ 1854 Dağıstan doğumlu olan ve Rus okullarında eğitim gören yetişen Mizancı Murat 1873 yılında İstanbul'a gelmiştir. İdealist bir Osmanlı ve Müslüman milliyetçisi olan yazarın o bölge insanı olması ve Rusları yakinen tanımasının da etkisiyle Ruslara olumlu bakmaz. Daha çocuk yaşında iken Rusların bölgede yaptığı zulüm ve baskınların etkisinde kalan Murat'ın, sadece kendisine ait değil, bütün Dağıstan coğrafyasındaki insanların Ruslara bakışıyla ilgili şu cümlesi çocuk muhayyilesinde oluşan Rus imajı için dikkat çekicidir: Babasının annesine kendisini Moskof mekteplerine vereceğini duyduğunda "Moskoflardan korktuğum kadar, şeytanlardan korktuğum yoktu" der. Bkz. Emil, Birol, "Mizancı Murat Bey ve Romanına Dair", **Journal of Turkish Studies** (Ali Nihat Tarlan Hatıra Sayısı), Nr. 3, s. 101-110. ; Birol Emil, **Son Dönem Osmanlı Aydını Mizancı Murad Bey**, Kitabevi Yay. İstanbul 2009, s.8-17.

¹⁸⁹ [Uşaklıgil] Halid Ziya, **Bir Ölünün Defteri**, 2. bs. , Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1311 /1893, 160 s. (Alıntılar bu baskıdan yapılmıştır) Romanın genelinde Osmanlı-Rus savaşının izleri hakimdir. s. 33, 127-130. Halit Ziya'nın çocukluk yıllarında acılarını hissettiği Osmanlı-Rus savaşına ve bu savaşın getirdiği ekonomik sıkıntılarla İzmir'e göç edenlere anılarında geniş yer verir. Bu romanı "Rusya harbinin çocukluğumdan kalma acı intibalarından tohumunu alan" romanı olarak niteler. Daha geniş bilgi için bkz. Halit Ziya, **Kırk Yıl** , s. 117-119, 132-134, 386, 847-850.

¹⁹⁰ İsmail Parlatır, **Tanzimat Edebiyatında Kölelik**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay. Ankara 1992.

¹⁹¹ Ahmet Midhat Efendi, **Fenni Bir Roman Yahut Amerika Doktorları**, İstanbul 1305 [1888/89], 87 s. (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2002. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

Gripling'in ise Doktor Bulvay hakkında başka bir planı vardır. Galvanoplasti metoduyla Bulvay'ın heykelini yapacaktır. Bulvay'ın gömüldüğü mezarından çıkararak evin havuzuna atar. Bulvay havuzun elektirik şokundan canlanır ve kendine gelir. Sonra mezarda yaşadığı olayları anlatan bir kitap yazarak ününe ün katar.

Amerika'yı konu edinen diğer roman ise 1890 yılında yazdığı *Rikal'da yahut Amerika Vahşet Âlemi*'dir. Bu roman birincisinden tamamen konu olarak farklıdır. Bu kez Midhat Efendi Amerika'nın başka bir yüzünü, Avrupalıların Amerika'yı keşfettikten sonra oranın yerli halkına yaptıkları zulümleri konu edinir.¹⁹²

Midhat Efendi aslen Arnavut oldukları halde sonradan Rumlaşan Solyot halkını ve bunların kışkırtmalar sonucu Osmanlı'ya karşı isyanlarını anlattığı *Arnavutlar Solyotlar*'da Osmanlı Devleti'nin sadece Müslüman halka değil, gayr-i Müslim Osmanlı vatandaşlarına da tanıdığı hak ve özgürlük anlayışının ne kadar geniş olduğu anlatılırken mukayese açısından Amerika geçer. Hatta Avrupa'nın bu noktada geride olduğuna işaret edilir. Osmanlı devletinin idaresi altındaki gayr-i Müslimlerin “ne diyanetlerine, ne kavmiyetlerine, ne mezheplerine” hiçbir şeylerine karışmadığı ve bunun şimdiye kadar (romanın yayımlandığı tarih 1889) “emsali bir dereceye kadar Amerika'dan başka hiçbir yerde görülmemiş bulunan bir hürriyet-i hakikiye numunesi” gösterdiğinden bahseder. (s. 23-24.)

Sonuç olarak gerek coğrafî, gerek kültürel bilgiler vermek için diğer Avrupa ülkeleri de on dokuzuncu yüzyıl Türk romanında konu edilir. Diğer devletlerin halkları romanlarda millet olarak yer alırlar. Fransa ve İngiltere'ye göre daha az gelişmiş olan yerler daha çok mekân olarak ve İngiltere ve Fransa'yla gelişmişlik bakımından karşılaştırma unsuru olarak tercih edilir.

1.2. Medeniyet Olarak Avrupa

Avrupalı toplumların üstünlük iddialarını ifade etmek maksadıyla XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullandıkları kavram, Fransızcada “civilisation”¹⁹³, İngilizcede “civilization”dır. Fransa ve İngilterede seçkin zümrenin hayat tarzını ifade etmek üzere kullanılan bu kavram, “medenîleşmiş / civilized” kelimesinin zıttı

---

¹⁹² Nur Gürani Arslan, “Ahmet Midhat Efendi'nin Eserlerinde Yabancılar”, *Türk Dili*, Ahmet Midhat Özel Bölümü, s. 521, Mayıs 1995, s. 590-600.

¹⁹³ Avrupa'da ilk defa Fransızcada 1757 yılında kullanılan civilisation kelimesi, bundan on yıl kadar sonra İngilizcede de kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Tahsin Görgün, “Medeniyet (Modern Tartışmalar)”, *DİA*, C.XXVIII, s. 298.

olan ‘vahşi / savage’e karşı Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü göstermek için kullanılmıştır.¹⁹⁴

Türkçede Fransızca “civilisation” a karşılık olarak bulunan kelime Arapça (m-d-n) “şehir” anlamına gelen “medîne” den türetilen ve Türkçeye özgü “medeniyet” tir. Ancak Osmanlı bu kelimeyi türetirken Avrupa’ dan gelen “civilisation” a karşılık olarak üretmişlerdir.¹⁹⁵ Nitekim Batı dillerinde “medeniyet” in karşılığı olan “civilisation” da Latince’ de “şehirli” anlamına gelen “civilis” kelimesinden türemiştir. ¹⁹⁶ Avrupa’ da XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren görülmeye başlayan bu kelimenin sözlüklere girişi yaklaşık yüzyıl sonradır.¹⁹⁷ XIX. yüzyılda Türkçede yeni bir kavram olan “civilisation” u ilk kez Mustafa Reşit Paşa¹⁹⁸, yine bu yüzyılda ona karşılık olarak türetilen “medeniyet” kelimesini ise Sadık Rıfat Paşa kullanır.¹⁹⁹ Medeniyetin yanında “belli yasalara uyarak şehirde yaşayan halk” anlamında uygurdan “uygarlık”, “bayındırlık ve mâmurluk anlamındaki “umran”²⁰⁰ da medeniyeti ifade için kullanılan kelimelerdir. Uzun zaman medeniyet karşılığı olarak “umran”, “hadariyyet” ve “uygarlık” gibi kelimeler kullanılır.²⁰¹ İlk zamanlar,

¹⁹⁴ Ruhi Güler, **Tanzimat’tan II. Meşrutiyete Medeniyet Kavramının Evrimi**, MÜ, SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006, s. 14.

¹⁹⁵ Baykara, **a.g.e.** s. 33-55.

¹⁹⁶ İlhan Kutluer, “Medeniyet”, **DİA**, C. XXVIII, s. 296.

¹⁹⁷ Civilisation kelimesi üzerine bir makale yazan Lucien Febvre, bu kelimenin ortaya çıkışını, geçirdiği evreleri ve farklı Avrupa dillerine geçişini ortaya koyar. Bkz. Lucien Febvre, “Sivilizasyon Bir Sözcüğün ve Bir Fikir Öbeğinin Gelişimi” (çev. İsmail Yerguz), **Cogito**, s. 5, 1995, s. 223-251 ; Baykara ise civilisation kelimesinin ilk defa *Dictionnaire de l’Academie Française*’in 1835’de çıkan 6. Baskısına girebildiğini, İngilizce’de ise bu kelimenin 1770’lerde civilization şeklinde kullanılmaya başlandığını belirtir. Bkz. Baykara, **a.g.e.** s. 15.

¹⁹⁸ “Civilisation” kelimesinin dilimize Mustafa Reşit Paşa tarafından girdiğini aktaran Meriç, onun Paris’ten 1834 yılında gönderdiği resmî yazılarında Türkçeye “terbiye-i nas ve icra-yı nizamât [insanların eğitimi ve düzenin uygulanması] olarak tarif ettiğinden bahseder. Viyana elçisi Sadık Rıfat ise Frenklerin “civilisation” kelimesini “usul-i me’nusiyet” [alışkanlıklar düzeni] şeklinde tanıtmıştır ki bu kelime daha sonra “medeniyet” ile karşılanacaktır. (Bkz. Cemil Meriç, “Batılaşma”, **CDTA**, C. I, İletişim Yay. İstanbul 1983, s. 236), Orhan Okay ise Islahat Fermanında Batılı devletler hakkında “mîle-i mütemeddine (medenî milletler) ifadesinin kullanılmasına dikkat çektikten sonra Şinasi’nin Tanzimat Fermanı’nı ilan eden Mustafa Reşit Paşa için “Sensin ol fahr-i cihan-ı medeniyet..” dediğini aktarır. Bkz. Okay, **a.g.e.** s. 19-20.

¹⁹⁹ “Civilisation” a karşılık olarak düşünülen medeniyet kelimesini ilk defa 1838 yılında Sadık Rıfat Paşa tarafından kullanılmıştır. Bkz. Baykara, **a.g.e.** s. 54.

²⁰⁰ İlhan Ayverdi, “Umran”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C. III, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2005, s. 3237.

²⁰¹ Medeniyet kavramına karşı “harsı (millî kültür) ortaya atan Gökalp’in bu iki kavram arasındaki benzerlik ve ayrılıklara işaret ettikten sonra, kültürün yerli, medeniyetin uluslararası oluşuna

günümüzde medeniyet karşılığı olarak kullanılan Fransızca “civilisation” kelimesine tam bir karşılık bulunamaz ve bu kelime “ünsiyet, te’nis, tezhîb-i ahlâk, edep erkân, öğrenme, zariflenme, çelebîlik, hadariyet, umran, temeddün, terbiye-i nâs ve icrâ-yı nizâmât ve vahşîlik halinden çıkarıp terbiye ve medeniyet yoluna dâhil etmeklik” gibi sözcüklerle karşılanır.²⁰² Bu anlamlar, son dönem Osmanlı aydınınının sadece medeniyet anlayışını ve Batıyı algılayış biçimini vermekle kalmaz, aynı zamanda modernleşme ve çağdaşlaşmadan kastın bütünüyle batılılaşmak olduğunu da gösterir. Tanzimat aydınları, “civilisation” sözcüğünü bugünkünden farklı anlarlar. Modernleşme dönemi Türk aydınınının anladığı medeniyet, genel itibariyle şeklî (mannerist) bir değişmeden, teknik araç ve âletlerin kullanımından, lüks ve eğlence hayatının topluma hâkim olmasından ve Avrupa ahlâk ve âdetlerinin kabulünden başka bir şey değildir.²⁰³

Bir inanç ve ahlâk nizamı olan medeniyet, ilim ve ahlâkın hayata hâkim olması neticesinde toplumda meydana gelen teknik ilerleme,²⁰⁴ ilmî derinlik, fikrî zenginlik, iktisadî gelişmişlik, ruhî nezaket, fertlerin birbirine karşı saygı ve sevgi

---

dikkat çeker. Ona göre medeniyet, “aynı medeniyet dairesine giren birçok milletlerin sosyal hayatlarının müşterek bir yekunudur.” Dolayısıyla Avrupa ve Amerika insanları arasında ortak bir medeniyet dairesindedirler ve “müşterek bir Batı medeniyeti”ni oluştururlar. Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları** (haz. Mehmet Kaplan), İstanbul 1970, s. 30.

²⁰² Sözlüklerde “civilisation” kelimesinin nasıl geçtiğinin uzun bir listesini veren Baykara 1828 yılında Fransızca sözlükte “ünsiyet, tezhîb-i ahlâk” karşılığında 1882 yılında Şemseddin Sami’nin sözlüğünde “medeniyet, emr-i temeddün”e uzanan sertüvenin listesini de verir. bkz. Baykara, **a.g.e.** s. 39-43; (Bkz. Şemseddin Sami, **Kamûs-ı Fransevî**, İstanbul 1882)

²⁰³ 1826’da Yeniçeriliğin ilgasından sonra, Batı medeniyetinden istifade etmek için Avrupa’ya gerek diplomat gerekse öğrenci olarak pek çok insan gönderilir. Avrupa’ya giden Mustafa Reşit Paşa, Mustafa Sami Efendi, Sadık Rıfat Paşa, Mehmet Emin Paşa ve Ahmet Vefik Paşa’nın Avrupa hakkındaki kanaatleri, Tanzimat aydınınının medeniyet anlayışını ve Batı medeniyetinden ne anladıklarını da yansıtır. Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa’nın medeniyet anlayışı ise hepsinden ilginçtir. İki defa sadrazamlık yapan Emin Paşa, Hüsrev Paşa’nın 1830 sonrasında Paris’e tahsile yolladığı ilk Türk talebelereydir. Fransız Harp Okulu’nu bitirdikten sonra, bir Fransız birliğinde staj yaparken Fransa kralı, yanında Türk elçisi A. Fethi Paşa olduğu halde birliği ziyarete gelir... Fransa kralı konuşmasında, Türklerin ilerlemelerine subay, teknik adam, öğretmen vs. göndererek katkıda bulunmak istediğini belirtir. Bunun üzerine Kıbrıslı cevaben: “Haşmetmeâb... Bu yapacağımız hiçbir işe yaramaz. Bu adamlar bizi sıkacaklar, Fransa’dan da Avrupa sivilizasyonundan da bizi soğutacaklardır. Majesteleri onların yerine bize birkaç bin güzel, akıllı ve afacan yosma gönderecek olursa, onlar bizi daha kesinlikle civilisé edeceklerdir; hatta Fransızlaşırız bile” der. bkz. Baykara, **a.g.e.** s. 37. Zeynep Süslü-İsmail Kara, “Şemseddin Sami’nin Medeniyete Dair Dört Makalesi”, **Kutadgu Bilig**, s. 4, Ekim 2003, s. 259-281.

²⁰⁴ *Kubbealtı Lügati*’nde maddi ve manevi varlığa ait üstün değerler medeniyet içinde gösterilir. Bkz. İlhan Ayverdi, “Umran”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C. II, s. 1975).

beslemesi, insanın fikirce, ahlâkça ve ruhça yükselmesi,²⁰⁵ akla, araştırmaya ve disiplinli bir çalışma hayatına önem verilmesi, hukukun ve insan haklarının üstün bir değer olarak kabul edilmesidir.²⁰⁶ Tanpınar, “Tanzimat devrinin ilk ideolojisi medeniyetçiliktir.” tespitini yaptıktan sonra Sadık Rifat Paşa’dan itibaren Cevdet Paşa, Münif Paşa gibi önemli devlet ve fikir adamlarının bu kavramın tarifini yapmaya çalıştıklarını, hatta Şinasi’de bunun kendi ve daha sonraki nesli için bir “din haline” geldiğine işaret eder.²⁰⁷

Medeniyet kavramının ifade ettiği birçok anlamı dışında öncelikle dışa dönük kolayca gözlemlenebilen şehir hayatı, sosyal hayat ve kişilerin yaşama biçimi gibi algılar üzerinden değerlendirildiği görülür. XIX. yüzyılda Avrupa’dan Osmanlıya gelen seyyahlar da şehirde ya da şehrin içinde bir semt hayatında görülen değişim ve dönüşümü, Avrupa’ya benzemeyi “civilisation” şeklinde değerlendirdikleri görülür.²⁰⁸ Bunun yanında genel anlamda Batı dünyasının medeniyet kavramıyla kastedtiği, teknik, teknik gelişmelerin kullanım şekli, bilimsel bilgi, özellikle son iki asır içinde ortaya çıkan kurumlar ve değerlerdir.²⁰⁹

XIX. yüzyıl Osmanlı aydınları medeniyet kelimesi üzerinde zihin yormuşlar, onu tanımlamaya çalışmışlardır. Hürriyeti de medeniyet kelimesinin içine dahil eden bunun Avrupa ile “ihtilatımızdan” sonra yagınlaşmaya başladığına dikkat çeken Namık Kemal, bu kelimenin birtakım insanlar tarafından yaygınlaşan ahlâksızlıklar

---

²⁰⁵ Cemil Meriç’in kültür ve medeniyet tanımlaması ise daha farklıdır. “Kültür insanoğlunun fizik dünyaya, fizik çevreye söz geçirmek için sahip olduğu kolektif araçlar bütünüdür. Medeniyet ise insanın kendini inzibat altına alması, fikirce, ahlâkça, ruhça yükselmesi için lüzumlu olan kolektif araçların tümü, güzel sanatlar, felsefe, din ve hukuk gibi...” Cemil Meriç, **Kültürden İrfana**, İnsan Yay. İstanbul 1986, s. 43.

²⁰⁶ Avrupalı seyyahların yazdıklarından hareketle “Civilisation” a (medeniyete içki, tiyatro, balo, dans, moda, kıyafet, kumar, gazete, okuma kulübü gibi unsurları dahil eden Baykara, dahil olmayanları ise, bilim, edebiyat, sanat, sanayi, ticaret ve ziraat şeklinde sayar. Ancak bu ayırım ve anlayış daha çok Tanzimat öncesine aittir. Yine bu döneme kadar Avrupa’ya giden Türk seyyahların anlayışı içinde “civilisation” a teknik konular dahil değildir. Ancak yüzyılın sonlarına doğru teknik konular da medeniyet kavramı içine dahil olmuştur. Bkz. Baykara, **a.g.e.** s. 45-55.; Tuncar Baykara, “Bir Kelime – İstilah ve Zihniyet Olarak ‘Medeniyetin Türkiye’ye Girişi”, **Fikir ve Sanatta Hareket**, C. VII. Devre, s. 25, Mart 1982, s. 7-11)

²⁰⁷ Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 147.

²⁰⁸ XIX. Yüzyıl başlarında İzmir’e gelen Chateaubriand, İstanbul’a gelen Saint Denye gibi Avrupalı seyyahların buralarda gördükleri durumu “civilisation” olarak adlandırmaları dikkat çekicidir. Bkz. Baykara, **a.g.e.** s. 44-45.; Baykara, **a.g.m.**, s. 5.

²⁰⁹ Bkz. Görgün, **a.g.m.** s. 298.

anlamında, diğeri sırf teknik ve teknolojik gelişmeleri kasteden iki anlamda kullanıldığına işaret etmiştir. O medeniyet kelimesini daha çok terakkî manasında kullanmıştır.²¹⁰ Avrupa medeniyetini şu ya da bu şekilde tanımlayamaya çalışan Türk aydını bu medeniyetin bilim ve teknolojisine büyük bir hayranlık duymuştur.²¹¹

Osmanlı'nın Avrupa ile tanışması çok daha eskilere dayanmasına rağmen XVIII. yüzyıldan itibaren yakınlaşmanın yoğunlaştığı, çeşitli konularda örnek alınmaya başlandığı bilinmektedir. XIX. yüzyılda ilan edilen çeşitli fermanlarla resmî hale getirilen bu örnek alışın romanlara yansması daha geçtir. İlk roman örneklerinde medeniyet kavramıyla kastedilen şeyin ya da medeniyet yerine kullanılan kelime daha çok plan, program ve teknolojik anlamda yenileşmeyi çağrıştıran terakki kelimesi olduğu görülür.

Midhat Efendi'nin romanlarında tarihle medeniyet arasında sıkı bir ilişki kendisini gösterir. Ahmet Metin ve Şirzat'ta tarih ve medeniyet ilişkisini şöyle açıklar:

“Tarih, medeniyet-i beşeriyenin tercüme-i hâlidir. Eğer tarih boş bir şey olursa, medeniyet ile vahşet arasında bir fark kalmaz. (...) Aslını, neslini, asrının sûret-i güzârını bilmeyen bir adam medeniyetten lezzet almaz.” (s. 209-210) Midhat Efendi için tarih, milletlerin tarihinden çok medeniyetlerin ve onların birbiriyle alışverişlerinin tarihidir. Tarihi romanlarında düşman daha çok Batı medeniyeti dairesine mensup olanlardır. Ancak yazar harp durumu gibi istisnai durumlar dışında o medeniyete mensup olanlarla ilişki içinde olunması gerektiğini düşünür. Batılılar doğuluların (İslâm medeniyetinin) “hayrû'l-halefi” olmuşlar, “ulûmun onlardan

---

²¹⁰ Midhat Efendi'den önce Namık Kemal medeniyet ile terakki arasındaki ilişkiye dikkat çekmiş bunlarla ilgili makaleler yazmıştır. “Medeniyet” başlığı altındaki yazısında “hayat-ı beşer için levâzım-ı tabiyyeden” olduğunu ifade etmiş, medeniyetin giyimden, hastalığa kadar neler kazandırdığını açıklamış ve sonuç olarak “medeniyetsiz yaşamak, ecelsiz ölmek kabilindedir.” demiştir. Ancak onun altını çizdiği şey faydalı gördüğü yenilikler almaktır. Yoksa “Temeddün için Çinlilerden sülük kebabı ekl etmeği almağa muhtaç olmadığımız gibi Avrupalıların dansına, usûl-i münakehatna taklit etmeğe hiç de mecbur değiliz.” Namık Kemal, “Medeniyet”, **YTEA II**, s. 231-234.

²¹¹ Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyat Araştırmaları II**, Dergah Yay. İstanbul 1987, 174-190. “Biz medeniyetçe Avrupalı olmalıyız” diyen Gökalp, “Çünkü medeniyet, ilimdir, fendir, sanayidir.” der. Bu alanlarda ileri gitmiş ülkeler olarak Avrupa'yı gösterdikten sonra, bu manadaki medeniyeti ancak oradan alabileceğimizi söyler. **Ziya Kökalp Külliyyatı II Malta Mektupları** (haz. Fevziye Abdullah Tansel), Ankara 1965, s. 79.

aldıkları derecesini ²¹² Ahmet Midhat Efendi de *Hasan Mellâh* romanının mukaddimesinde terakkinin ne olduğuyula ilgili açıklama yapar:

“Terakkî denilen şey, ileride bulunanları gördükçe onların menziletine can atmakla hâsıl olur. Menzil-i maksûda varılabilirse ne âlâ. Varılamazsa bari istihsâl-i maksud yolunda kaybolunmuş olur. Mıhlanmış gibi bir yerde kalmaktansa velev ki ziyâ için olsun hareket elbette evlâdır.” (s. 5-6)

Burada ulaşılabilecek menzil, terakkîde ilerlemiş yani medeniyet seviyesini yakalamış olduğu kabul edilen Avrupa’dır. Dolayısıyla Midhat Efendi’ye göre, buraya ulaşmak için çabalamanın bile büyük önemi vardır ve daha da önemli olanı bu yolda gayret göstermektir.²¹³ Bunun yanında *Acâyib-i Âlem*²¹⁴ gibi seyahat türü romanın yazılış gerekçesi, Avrupa’ya yakınlığı dikkate alınarak kuzey ülkelerinde “terakkiyât-ı medeniyeyi” (s. 250-51) gözlemek vardır.²¹⁵

Bu yüzyılda kaleme alınan romanların pek çoğunda Avrupa medeniyetini oluşturan unsurların farklı tezâhürleri görülür. *Paris’te Bir Türk* romanında Paris’in dışında balayı için gidilecek bir mekânın önce planına bakılarak bir gezi hazırlanır. Görülecek yerler bu plan dahilinde olacaktır. Buradan hareketle Avrupa hakkında şu değerlendirme yapılır. “Binaenaleyh şimdi İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da Avusturya’da adeta mahsusan planı yapılamamış yer yok gibidir. İspanya ve İtalya ve Rusya’ya gelince orada halk böyle şeylerin kadrini bilmediklerinden maada, kendilerine irae edilse bile ehemmiyet vermediklerinden, en büyük memleketlerinin planı yoktur.” Yazar Avrupa’yı bir plan üzerine oturmuş medeniyet olarak tanıttıktan sonra bize döner ve “Hele memâlik-i Osmaniyeyi hiç sormayınız. Henüz pâyitaht’ın bile mükemmel bir planı yoktur.” (s. 300) der. Avrupa’nın önemli şehirlerinden olan Paris’te düzen ve intizamın oturmuş olması, her şeyin bir saat gibi işlemesi üzerine medeniyetin ne olduğu tarif edilir:

²¹² Uğurcan, “Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet”, s. 563.

²¹³ Berna Moran “Türk Romanının Batılılaşma Sorunsalı” başlığı altında roman türünün ortaya çıkışı üzerine yaptığı değerlendirmede ilk romancılarımızın “Avrupa edebiyatını ve romanını ileri bir uygarlığın işareti” saydıklarına dikkat çeker. Dolayısıyla edebî bir tür olarak roman da terakkinin bir neticesidir. Bkz. Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, s. 9.

²¹⁴ Ahmet Mithat Efendi, **Acâyib-i Âlem**, İstanbul 1299 [1883], 288 s. (Haz. Kazım Yetiş, TDK Yay. Ankara 2000), 324 s.

²¹⁵ Kefeli, a.g.m., **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 217-230.

“Medeniyetten maksat insanların rahat yaşamasıdır. Hangi hükümet bunu vücuda getirir ise, velev ki Rusya hükümeti olsun pek âlâdır. Bu maksadı vücuda getirmediikten sonra ise cumhuriyet dahi fenadır.” (s. 306-307)

Burada medeniyet ve devleti idare arasında bir ilgi de kurulmuş olur. Ancak aslolan insanların medeniyet denilen daha çok zahiren sosyal hayatta görülen imkanların sağlanmış olmasıdır. Burada medeniyetin en önemli yansıması insan hayatını kolaylaştırmasıdır.

Medeniyetin gelişmiş olduğu yerlerde bunun göstergelerinden birisi de basın ve yayın organlarının özellikle XIX. yüzyıl için gazetelerin yaygınlaşmış olmasıdır. Toplumdaki gelişmeleri, olumsuzlukları halka en çabuk aktaran organ gazetelerdir. (s. 489)

Romanlarda Avrupa medeniyetinin kökeninin ne olduğuyla ilgili de yansımalar vardır. *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında Avrupa medeniyetinin aslı konusunda şunları anlatır:

“Avrupaca medeniyetin ilk mehdi Yunanistan olduğu halde Yunanistanın bugünkü hali yine bugünkü fezâil-i medeniyenin dünkü teceddüdü halinde kalarak maârif-i cedîdeden de medeniyet-i kadîmelerden de bihaber ne kadar Yunaniler vardır ki dağlarında dört beş keçilerinden veyahut limanlarında birkaç kayık ve ağlarından başka vesâil-i refahları dahi bulunmayarak hemen vahşete karip bir haldedir.” (s. 152)²¹⁶

Medeniyetin merkezi olarak ifade edilen Yunanistan’ın gelinen noktada tarihi kökenine uygun bir konumda bulunmadığı da ifade edilir. Avrupa medeniyetinin kökü Yunanistan olmasın rağmen, medeniyetin daha sonraki yüzyıllara taşınmasını sağlayanlar Osmanlı’dır. Avrupa medeniyetinin tarihî gelişimi araştırılırsa İstanbul’un fethinden sonra buradaki Rumların önce İtalya’ya, oradan da Fansa ve Almanya’ya intikal etmiş olduklarını ve daha sonra Fransız ve Alman milletinin “semere-i mesâisi” olarak büyüye büyüye etrafa yayıldığı söylenir. (s. 153)²¹⁷ Burada

²¹⁶ İsmail Habib de “Bu günkü Avrupa medeniyeti Yunan ve Latin’den geliyor” diyerek buna işaret eder. Bkz. **Avrupa Edebiyatı ve Biz**, s. V.

²¹⁷ Ahmet Mithat Efendi’nin bu romanda ileri sürdüğü düşüncelerin devrin edebiyatçı ve fikir adamları arasında da tartışıldığı anlaşılmaktadır. Nitekim *Ahmet Metin ve Şirzat* romanının yayımlanmasından on yıl kadar önce Şemseddin Sami, 1881 ve 1884 selerinde yazdığı dört makalede konuyu ele alınmış ve Haçlı Seferleri sonucunda Avrupa’nın medeniyet yoluna

Avrupa medeniyetine karşı yürütülen bir mücadele biçimi bizi karşılar. Avrupa’da olanların bizde de olduğu veya Avrupa’nın başarısının bizden kaynaklandığı ile ilgili bir iddia dile getirilmiştir.²¹⁸

Avrupa medeniyeti denilen medeniyetin oluşumunun açık ve bilindir olduğu halde Doğu milletlerinin dikkatini çekememiş olması da garipsenir:

“Elyevm “medeniyet-i Avrupaiye” dediğimiz şeyin tarih-i husûl ve intişârı pek sade bir şey olduğu halde henüz bizim bir sûret-i lâyıkada nazar-ı hikmetimizi celb edememiştir. “Avrupa” dediğimiz zaman orada elhâletü hâzihî kâffe-i avâriz-ı medeniyyeden âri ve hatta bilcümle meziyyât-ı diniyye ve itikadiyyeden beri birçok halk bile bulunduğunu hatıramıza getirebilir miyiz? Halbuki vâlide-i medeniyet addolunan bu kıt’anın mûntehâ-yı şimâlisi ahâlisi elyevm henüz bilküllüye barbar addolunabilecekleri gibi mûntehâ-yı şarkîsinde de “Çuvaş” vesâir nâmlarla asılları Tatar ve Kazak ve İslâm nevinden birtakım halk vardır ki hâlâ bir takım meâbid ve esnâm-ı kadîmeye pereştîş ederek onlara insan zebhine kadar âdât-ı vahşîyyelerinde devam ederler.” (s. 151) Midhat Efendi, Avrupa ülkelerini de kısımlara ayırır. Ölçü, gelişmişlik düzeyidir. Bunların en önde olanları Fransa, Almanya ve İngiltere’dir. Bunların geriden takip eden İsviçre, Belçika, Hollanda, Danimarka hatta İsveç ve Norveç’in güneyi de dahil ülkelerdir. Avrupa medeniyetini oluşturan son halkada ise Avusturya ve Macaristan vardır.

“Medeniyet-i hâzırânın bihakkın taammüm etmiş olduğunu hükmedebileceğimiz memâlik-i Avrupaiyye Fransa ve Almanya ve İngiltere ve bunlara mütecavir olan İsviçre ve Belçika ve Hollanda ve Danimarka ile İsveç ve Norveç’in dahi aksâm-ı cenûbiyyesi olup Avusturya ve Macaristan dahi dolayısından bu hudûd dahiline girebilirler ise de dosdoğrusu ister iseniz oralarda dahi henüz bihakkın temeddünlerine epeyce zaman lâzım olan pek çok halk bulursunuz.” (s. 152)

Yazar, yukarıda sayılmayan ve henüz vahşetin tam bitmediği yerlerde medeniyetin tamamen yok olduğu veya hiç gelişmediği anlamının çıkarılmamasını ister: “Bugünkü günde Avrupa devletlerinin bila istisna kâffesi medeniyet-i cedideyi bir kanun olarak kabul etmiş buldukları halde böyle bir hükme değil, zanna bile

---

girdiğine işaret etmiş, bunun kaynağının da bu sefer sonucunda Doğu dünyasını tanıyanların “ümem-i İslâmiye’de görmüş oldukları ulûm ve maarifle bir dereceye kadar tenvîr-i ezhân ve tebdîl-i efkâr etmiş” olmalarına bağlamıştır. Bkz. Süslü- Kara, **a.g.m.**, s. 272.

²¹⁸ Daha geniş bilgi için bkz. İsmail Kara, **Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler**, 3. bs., Kitabevi Yay. C. I-II, İstanbul 1997.

cesaret alınabilir mi? Maksudımız “medeniyet” denildiği zaman “kemâl-i medeniyet” olmakla beraber onun da taammümü kazıyesidir. Habuki Avrupa kıtasında Karadağ dahi bir millet-i mütemeddine olup fakat İsviçre’ye kıyas olunabilmesi ne kadar müşküldür?” (s. 152-153)

Midhat Efendi, Avrupa’da ileri ülkelerle geri kalmış ya da tam gelişmemiş ülkeleri kıyas ederken “Akıllara hayret veren ihtiraları ile elyevm kettanı ekmekten temizlemeye, eğirmeye, dokumaya, dikmeye kadar bütün işlerini makinelere gördüren ahali ile kettanı hâlâ kendi elleriyle ekip biçip temizleyip genç ve koca karıların örgülerinde eğirip çıkırıklarında elmiyelerinde masaralara saran destgâhlarında dokuyan parmakları arasında diken halk arasında kemalât-ı medeniyyece tesâvi aranabilir mi?” sorusunu sorduktan sonra, başka alanlardan da örnekler verir:

“Henüz mekânîk ekmek fırınları dahi taammüm etmiş olmayıp hatta pek çok yerlerinde umumi fırınlar dahi bulunmayıp kocakarılar kendi yoğurdukları hamuru kendi kollarına gömmektedirler. Henüz mayalı ekmek yemeye alışmamış ahali pek çok olduğu ve mayasız turtalar yemekte bulunduğu gibi buğday ve çavdar ekmeği ne olduğunu bilmeyen ve mısır ekmeği yapan ve mısır unundan “mamalığa” yahut “kaçamak” namıyla bir nev’ bulamaç yayıp ona ekmek hükmünü veren birçok ahali vardır ki bunların da kâffesi “Avrupalı”dır. (s. 153)

Romanlarda yüzyıllar arasında gelişmişlik mukayesesi yapılır. Olayların Şelçuklular döneminde geçtiği *Süleyman Muslî*²¹⁹de roman kişisi Süleyman, Konya’ya sevdiği Mariya ile gelir. Burada bir süre kaldıktan sonra kendisini korumak ve Alamut kalesini ele geçirmek, güç toplamak için Şeymun aşiretini aramaya çıkar. Bu arada iki aylık bir süre geçmiştir. Konya’da bıraktığı Mariya’ya haber verememesiyle ilgili Midhat Efendi, “Şimdi şu halde terakkiyât-ı medeniyyeye arz-ı ihtiyaç eylediniz ya? Bu zamanda olsaydı rast geldiği bir kasabadan Konya’ya bir telgraf çekerek nerede ve ne halde bulunduğunu Mariya’ya i’lâm edebilir idi. Telgraf yoksa postaya bir mektup verebilir idi.” (s. 207-208) açıklamasını yapar. Hatta mektup göndermenin bile her zaman mümkün olamayacağı, bir giden olursa onunla gönderilebileceğindne bahseder.

---

²¹⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Süleyman Muslî**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1294 [1877], 227 s. (Haz. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

Ahmet Mithat'ın *Müşahedât*²²⁰ romanında ise, Avrupa medeniyetine olumsuz tarafından bakılır. Roman kahramanlarından Siranuş'un bu konu hakkındaki yorumu dikkat çekicidir. Maryam'ın kızının evlenmek için evlatlık edinilmesi, bu sayede soyzade sayılmasıyla evliliğin mümkün olacağına açıklanması ve bu durumun kız tarafından kabul edilmemesi üzerine kız tarafında yer alır.

“Hakkı da yok mu? Kavânîn-i medeniyenin bazı garâibi böyle. Antuvan Kolariyo'nun sulb-i sahîh kızını evlâd-ı zinadan addettirerek, hiç kendi dahli olmayan evlâd-ı zinayı öz evlat ad ettirmek derecelerine varırsa, o medeniyete tapmak mümkün olabilir mi?” sorusunu sorar. Avrupa'da görülen asîl biriyle evlenmek için asîl bir aileye mensup olma düşüncesinin Müslüman doğu millerlerinde olamayacağını Refet'in ağzından söylenir. “Refet: Zannedersem böyle haller bizim medeniyet-i İslâmiyye'de olmaz.” (s. 123)

Avrupa medeniyetine övgüyle bakanlara karşı, bu gösterişe aldanmayan teenni ile yaklaşanların da olduğunu söyler. *Şirzat* romanında bunlardan birisi de Rus edebiyatçı Tolstoy'dur. Tolstoy'un bu yaklaşımı sadece “Bütün Rusyaca değil bütün Avrupaca dahi celb-i nazar-ı ehemmiyet etmektedir.” (154)

Avrupa ülkeleri medeniyet bakımından gelişmiştir. Buna paralel olarak zenginlik, refah da artmıştır. Ancak tüm bu olumlu yönlere rağmen Avrupa'da intihar edenlerin olması, hatta bu tür haberlerin “vak'a-i adiyе”den sayılması bu medeniyetin görünen yüzünün yanında insan ruhunu doyurma bakımından eksik kaldığının bir göstergesi olarak da zikredilebilir. Çünkü zenginlik saadeti getirmemiştir:

“Terakkiyât-ı medeniyelerince henüz mertebe-i kemâli bulmamış olan yerlerde aklıktan adam öldüğü asla mesmû' olmak şöyle dursun geçinemediği için intihar etmiş adam dahi mesmû' olmadığı halde kemalât-ı medeniyeye yerlerinde bunlar vukuât-ı adiyeden olmak hükmünü almışlardır.” (s. 154)

Avrupa medeniyetine dâhil olma veya kapılarını ona açma hususunda bir dönem Osmanlı'nın da hâkim olduğu, coğrafi olarak Avrupa merkezlerine en yakın noktalar bu yerler arasındadır.

“Purut nehri ve Tuna'nın bir parçası ve Karpat dağlarıyla muhat olan Boğdan kıtacığı işte Avrupa medeniyetine kapılarını açmak hususunda en ziyâde teehhür etmiş olan yerlerden birisidir.” (s. 156)

---

²²⁰ Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, İstanbul 1308 [1892], 319 s. (Haz.Necat Birinci), TDK Yay. Ankara 2000

Medeniyet ile maneviyat arasında bir ilişkinin olduğuna dikkat çeken Ahmet Midhat Efendi, tarihte bu ilişkiyi muhafaza edemeyen devletlerin yok olduğuna *Süleyman Muslî* romanında işaret eder. Romanda İstanbul'un tarihi hakkında bilgiler verildikten sonra, 395 yılında Teodos adındaki İmparatorun ölümünün ardından oğulları Honorius ile Arkadius arasında Garb ve Şark diye ikiye ayrıldığı, medeniyet alanında büyük ilerleme olmasına karşın maneviyât alanında da büyük çöküntünün başladığını haber verir.

“Tarihin sâir taraflarca gösterdiği pek çok numûnelerden dahi malum olacağı vechile terakkiyât-ı medeniyye bir kanun-ı kavî baskısı altında cereyân etmezse cemiyet-i insaniyye içinde takdîs edilmek lâzım gelen hususât-ı maneviyyenin bi'l-küllîye inkırâz ve izmihlâline kadar varabilir. Halbuki insaniyet hiçbir vakitte maddiyât ile muhafaza edilemeyip, selâmet-i eş'eriyyenin muhafazası emrinde en büyük kuvveti maneviyât gösterir. Terakkiyât-ı medeniyyenin mertebe-i kemâle takarrübüyle maneviyâtın bütün bütün münkarız olduğu hakkındaki emsâl-i tarihiyye meyânında Roma İmparatorluğu'ndan ibaret bulunan misal hiç birisine kıyas kabul edemez.” (s. 138)

Medeniyetin getirdiği faydalı şeylerden birisi de seyahate çıkmak, farklı ülke ve insanları tanımaktır. Bu sayede insan, farklı milletleri, onların medeniyete katkısını ve gelişimini görme imkanına ermiş olur. *Acâyib-i Âlem*²²¹ romanında iki Türk seyyahın “kutb-ı şimâle” seyahate çıkma amaçlarından birisi de budur:

“Evvel be evvel memâlik-i müteneddiyeyi görmeli ve terakkiyât-ı medeniyyeyinin vâsıl olmuş bulunduğu mertebeyi bihakkın anlamı... bize en yakın olan kutb-ı şimâli Avrupa'nın memâlik-i mütemeddine ve müterakkiyesine dahi hemicivar olduğunu düşünerek hem terakkiyât-ı medeniyyeyi hem de acâyib-i tabiiyyeyi görmek için” (s. 34) “şimâle” doğru yola çıkılır.

Nikolayev şehrinden Elizabethgrad'a giderken yolda yanlarına İngiliz seyyah Miss Haft adında bekar bir bayan da katılır. Elizabethgrad civarında “Tumu” tabir olunan eski mezarların bulunduğu yerleri görmeden buradan ayrılmayacağını söyleyen İngiliz seyyâha, ilk başta istemeseler de, Türk seyyahlar da katılır. (s. 95) Elizabethgrad civarındaki bu “mekâbir-i kadîmeyi” görmek için Miss Haft ile beraber Suphi ve Hicabi de gezer. İngiliz seyyahı Miss Haft'ın eski mezar, antik kalıntılara

²²¹ Ahmet Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*, İstanbul 1299 [1883], 288 s. (Haz. Kazım Yetiş, TDK Yay. Ankara 2000).

meraklı olması, ya da bunlara yoğunlaşması dikkat çekicidir. Normalde romanda Osmanlı seyyahların bunları görmek noktasında ısrarcı olmadıkları, Miss Haft vasıtasıyla görmeye gittikleri anlatılır. Mezarları tanıttıktan sonra bu duruma Suphi şaşırır ve “Terakkiyât-ı medeniye ne acayip şey! Milel-i kadîmenin mezarlarını milel-i cedîde kendilerine mesken ittihaz ediyorlar. Demek oluyor ki zamanımızın ihyâsı ancak milel-i kadîmenin emvâtı kadar itibardadır.” (s. 97).

Romanlarında daha çok Batılılaşmayı yanlış anlayan alafranga züppe tipler çizen Hüseyin Rahmi, *Şipsevdi*'de “Garb medeniyeti bize bir meşâle-i intibâh oldu. Bundan sonra da pişvâ-yı terakkîmiz olacaktır.” Der. Yazar, Avrupa medeniyetinin ışık olmasının sebeplerini tek olarak oraya bağlamaz. Osmanlı'da siyasî rejimini daha doğrusu istibdat düzeninin her şeyi bozduğu kanaatindedir. Ancak buna rağmen Avrupa'dan gelen kitap, dergi, gazete gibi yayınlar vasıtasıyla gençlerin zihinleri açılmaktadır. Hatta öyle ki yabancı dilde kitap satan dükkânlar karınca yuvası gibi işlemektedir. “ Hem yalnız Babîâli yakınlarında bunların sayısı birden iki, üçken dört oluverdi. Memlekette bilgi iflas edince yabancı bilgi imdada yetişti. Çocuk velilerinin rağbet gözü yabancı okullarına döndüğü gibi, gençlerimizin okuma iştihâsı da o yana eğildi. Avrupa'nın filozofları, faziletli kişileri, tarihçileri, edebiyatçıları, şairleri bizim millî kalem sahiplerimizden çok tanınıyor, okunuyor. Batıdaki basın bereketi buradaki kitapçı vitrinlerini de dolduruyordu.” (s. 10)

Avrupa medeniyeti deyince romancılarımız tarafından daha çok teknik konuların anlaşıldığı, bu bakımdan da Avrupa'nın çok gelişmiş olduğu romanlarda konu edilir.

1.2.1. Şehircilik

Bundan sonraki başlıklar altında Avrupa medeniyetinin insan eliyle oluşturulan ve somut olarak görülebilen şehircilik anlayışı, cadde ve sokakları, bulvarı ve meydanları, parkları ve bahçelerinin romanlara nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır.

Medeniyet kavramının içinde barındırdığı anlamlardan birisinin de “şehir hayatı şehirli” olduğu daha önce bahsedilmişti. Medeniyette ileri dereceye varmanın

yolu, şehir hayatının, devletin organizasyonu ve hukukî mevzuata uygun olarak tanzimi ve işleme şekline de ifade edilmiştir.²²²

Avrupa medeniyetinin sanayileşmenin de etkisiyle gelişmişliği en belirgin şekilde şehirlerde görülür.²²³ Her şeyin bir plan üzerinde yürüdüğü düşünülen Avrupa’da bu düzen ve plan anlayışı şehirciliğin her yönüne yansımıştır.²²⁴ Şehircilik anlayışı içinde, caddeler, sokaklar, meydan ve limanlar, parklar, ormanlar gibi kolayca gözlemlenebilen unsurlar sayılabilir. Bunlar şehirlerin modernliğini ve gelişmişliğini gösteren özelliklerdir.²²⁵

Avrupa medeniyetinin bir sonucu olarak ortaya çıkan şehircilik anlayışı en geniş olarak Midhat Efendi’nin romanlarında tasvir edilir. Avrupa şehirlerinin büyük bir kısmı oluşturulurken belli bir plan dahilinde yapılmıştır. Dolayısıyla buralarda gezmek, görülecek yerleri dolaşmak kolaydır. Çünkü önemli saraylar, tiyatrolar, kiliseler, alışveriş yerleri bu binalar etrafında kurulmuştur. Onun Avrupa’yı görmeden önce yazdığı *Paris’te Bir Türk* romanının kahramanı Nasuh’un da Paris’te kaldığı yer tiyatroların, sarayların, ibadethânelerin ve büyük alışveriş merkezlerinin bulunduğu yerlere yakın bir yerdir. (s. 304) Böyle yerlerde oturmanın getirdiği kolaylıklar,

---

²²² Süslü-Kara, **a.g.m**, s. 261.

²²³ Bu konuda geniş bilgi için Bkz. Leonardo, Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler** (Çev. Nur Nirven), Afa Yay. İstanbul 1995,s .17.

²²⁴ Bir bürokrat olarak Avrupa’yı gezen Mustafa Sami Efendi’ye göre Avrupa ülkelerinin her bakımdan ileri düzeyde olması onların kadın erkek demeden çok çalışmaları sayesinde olmuştur. Üstelik İtalya haricinde Avrupa’nın havası ve toprağı da bereketli değildir. Ancak her taraf mamur haldedir: “Herkesin bildiğı ve bu idrâksiz âcizin anlayabildiğı üzere, Avrupa vilâyetlerinin böyle muntazam olması ve onlarda her türlü metâ ve nâdide eşyanın üretilmesi, Frengistân’ın havasının öyle ılıman ve toprağının verimli olmasından değildir. Zira bu Avrupa kıt’asında İtalya ülkesinden başkasının ne havasında ne letâfet ve ne de toprağında bereket vardır. Bunlar yalnız bilim ve fenleri gücüyle öne çıkmışlardır.” M. Fatih Andı, **Bir Osmanlı Bürokratının Avrupa İzlenimleri**, s. 117.

²²⁵ XVIII ve XIX. yüzyılda örnek şehir olarak hep Paris akla gelmektedir. Avrupa’ya seyahate giden seyyahların eserlerinde bu geniş olarak yer alır. Paris’in düzenli yolları, yemyeşil parkları, o dönem için önemli olan arabaların çokluğu, mağazaları seyyahları büyülemiştir. Hayrullah Efendi şehri “Paris şehrini görmeyenlere muhtasar olarak beyan edebiliriz ki sekiz on saat vüs’ati olan muntazam bir bahçenin içinde gayet güzel meydanlar ve doğru yollar açılıp, kenarlarına dahi sanayi-i mimariyyenin her nev’inden olarak nizam üzere birkaç bin cesîm ve mükellef sarayları, sıravâri dizip hâsıl olan sokaklarını tuhaf gaz fenerleri ile tenvîr edip mezkur sarayların en aşağı katını dahi umumen müzeyyen ve mükellef dükkanlar yapıp, eşkâl-i muhtelif nice bin arabalar ile karı erkek her an ve dakika mesirelere ve sokaklara çıkıp iyap ve zihap ederler. İşte bu tarifi icmâlidir.” şeklinde tarif eder. İbrahim Şirin. **Osmanlı İmgeleminde Avrupa**, Lotus Yayınevi, Ankara, 2006, s. s. 331.

modern şehrin insana sunduğu imkanlar vardır. Canı sıkılan birisi gece gündüz ayırımı yapmadan, hemen kendisini büyük caddelere, sokaklara, meydanlara, alışveriş merkezlerine atabilir. (s. 115) Caddeler, sokaklar, uzun ve geniş olmasının yanında bir de bulvarlarla birleşmektedir.²²⁶

Avrupa’da şehircilik anlayışının esaslarından birisi o şehre dışarıdan gelen misafirlerin kalacakları yerlerin bulunmasıdır. Paris oteller yönünden zengin bir yerdir. Hatta bu otellerin çoğunun adı bir ülke ya da şehir ismidir. (s. 86)

Midhat Efendi’nin *Hayret*²²⁷ romanında ise Avrupa’nın İtalya, Fransa gibi ülkelerinin yanında ayrı bir kıta da olmasına rağmen, bu yüzyılda Avrupa ile beraber düşünülen Amerika da konu edinilir. Şehir hayatı bakımından Avrupa Amerika mukayesesi yapılır. Avrupa şehirlerindeki insanların daha iyi oldukları anlatılır. Çünkü Amerika Avrupa’ya göre her bakımdan daha ilerde ve şehir hayatı daha hızlıdır.²²⁸ Amerika’da şehircilik hayatına teknolojik gelişmeler yön vermekte ve bunun sonuçları da şehircilik anlayışına yansımaktadır. Çünkü orada altı ay önce gezilen bir şehir altı ay sonra başka bir yere taşınmışsa buna şaşmamak gerekmektedir.

“Amerika’da trenle yolculuk yapıp bir şehri gezersiniz, ancak altı ay sonra bakmışsınız o şehir ortalıkta yok. Yerinde yeller esiyor. Başka bir yere gittiğinizde o şehrin bu süre içinde oraya taşınmış olduğunu öğrenirsiniz. Hatta iki bin nüfusluk bir şehri birisi yüz elli kişiyle üç haftada kuracağını beyan etmiştir. Dolayısıyla Amerika Avrupa karşılaştırması bu bakımdan mümkün değildir.”(s. 346)

Amerika’nın Avrupa’dan üstün olduğu noktalar sadece şehirlerin bir yerden başka bir yere taşınması, tren yolculuğunun Avrupa’ya göre çok daha yaygın olması gibi yönler değil, iş hayatında da durum böyledir. Çünkü burada ticaretin daha çok kazanma, kendini daha fazla tanıtma ve sesini duyurma noktasında ilâncılık adı verilen reklam dünyası gelişmiştir. *Fenni Bir Roman*’da şöyle denilir: “İlâncılık

---

²²⁶ Özellikle XIX. yüzyılda Avrupa şehirleri içinde Paris “Avrupa başkenti” olarak görülür. Seyahatnâmelerde Paris’in neden böyle görüldüğünü seyyahlar geniş olarak anlatmışlardır. Asiltürk, **a.g.e.** s. 66-83.

²²⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Hayret**, İstanbul 1302 [1886], 507 s. (Haz. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000), 501 s.

²²⁸ Roman kahramanı Ajn Amerika’ya geldikten sonra değişir. Bu değişim şehir hayatının insan üzerinde etkisi ya da şehir hayatının insanı nasıl dönüştürdüğü ile ilgilidir. “Paris’te Anj bir kızdı. Amerika’da bir karı olmuş. Diyebilirim ki Paris’te bir melekti Amerika’da bir şeytan olmuş. Paris’teyken kalbinde bulunan bir şeyi lisanı söylemeyecek olursa gözleri ve çehresi ketm ve inkar edemeyerek söylerlerdi.” **Hayret**, s. 346.

bakımından da çok ileridir. Güzel bir bayan gelir yanınıza ve yardımcı olmak istediğini size söyler. Giderken de silah almak isterseniz deyip kart bırakır ve bir adres verir.” (s. 13)

Şehircilik anlayışı bakımından Avrupa'nın farklı ülkeleri de romanlara yansır. Bunlardan birisi de İtalya'dır. İtalya'nın sahildeki önemli şehirlerinden Napoli, dış çevresiyle anlatılır. Midhat Efendi, Napoli şehrinin dış görünüşüyle ilgili, "... şimâl-i garbi tarafından şehri müdafaa için yapılmış olan Saint Elme hisarıyla bir de cenûb-ı garbî tarafındaki Yenihisar dahi Napoli'ye hariçten bakıldığı zaman azamet veren ebniyedendir.” der. (s. 79) Napoli sadece şehrin dışından görülen Saint Elme hisarıyla değil, sokaklarının darlığıyla da dikkat çekicidir. Bu bakımdan Paris'le mukayese edilir ve Paris'in çok daha gelişmiş ve düzenli bir şehir olduğu değerlendirilmiştir. Avrupa'da şehirler buldukları coğrafi konuma göre belli özellikleriyle öne çıkmıştır. Örneğin bir liman şehri olan Marsilya *Cankurtaranlar*'da deniz hamamları bakımından meşhur bir yerdir. (s. 772)

İtalya'nın bir sahil şehri olan Napoli, bir liman kenti de olmasına karşın eski ile yeni yapılanmayı barındıran bir şehirdir. *Hayret*'te son dönemlerde açılan cadde ve sokaklar, geniş ve ferah yerlerdir. Halbuki şehrin büyük bir kısmı eski yapılı ve plansızdır. (s. 79) Avrupa'nın gelişmiş ve önde gelen şehirlerinin de göz kamaştıran, ilgi çeken cadde, sokak ve meydanlarının yanında eğitim seviyesinin düşük, yaşam koşullarının zor olduğu yerler de vardır. Dolayısıyla şehircilik anlayışı içinde devletin ya da belediye imkanlarının göz önünde olan yerlere göre buraların daha az faydalandığı, ya da hiç faydalanmadığı söylenebilir. *Haydut Montari*'de Paris'ten sonra Napoli şehrinde de fukara mahalleleri tasvir edilir.(125-126)

Bir Akdeniz ülkesi olan İtalya, denize kıyısı en geniş olan ülkelere birisidir. Dolayısıyla özellikle sahil şehirlerinde cadde ve sokaklara paralel olarak bahçe düzenlemelerinin belli bir plan dahilinde yapıldığına Ahmet Metin ve Şirzat'ta işaret edilir. (s. 472) Paris'te Sine, Petersburg'ta Nevsky nehirlerinin şehrin ortasından geçmesi gibi Palermo şehrinde bugün "Oroto denilen ve şehrin cenûb-ı şarkıyyesinde ve fakat hudûd-ı şehrin hâricinde kalan nehrin" eskiden şehrin içinden geçtiği ve "nehr-i Abbas" namıyla birçok değirmenleri çevirdiğinden bahsedilir. (s. 493)

Paris şehir olarak geniş bir alana yayıldığı için hele kış aylarında yürüyerek uzak yerleri gezmek kolay değildir. *Diplomalı Kız* romanında "Paris derûnunda bu

suretle dolaşmak ne yaman şeydir. Bir yerden çıkıp diğerine varmak için kilometre boyunca mesafeler katetmeli.” denilerek bu gerçeğe dikkat çekilir. (s. 620)

Modern şehir hayatının insana sunduğu imkanlardan birisi de çalışma hayatının yorgunluğunu unutturacak, kolayca dinlenebilecek ortamların hazırlanmasıdır.²²⁹ Çünkü Avrupa insanında tatil kavramı gelişmiştir. Bunun için tatilcilerin bahar aylarıyla beraber akın ettiği şehirler vardır. Bunlardan birisi de Fransa'nın Nice şehridir. Fransa'nın güneyinde ve Akdeniz sahilinde yer alan bu şehirde bahar mevsimi erken, sonbahar ise diğer yerlere göre daha geç gelmektedir. Dolayısıyla insanlar daha uzun süre denizden istifade etme imkânına kavuşmuşlardır. Avrupa'da XIX. yüzyılda şehircilik anlayışı içinde tatil şehirlerinin oluştuğu, insanların bahar aylarıyla beraber buraya akın ettiği, deniz mevsimine uygun olarak tekne yarışlarının düzenlendiğinden Ahmet Metin ve Şirzat'ta bahsedilir. (s. 33)

Ahmet Midhat Efendi, Avrupa'yı görmeden önce yazdığı iki romanda Avrupa örnek alınarak düzenlenmiş iki şehirden bahseder. Bunlardan birisi Odesa, diğeri *Kafkas* romanında roman kurgusunun merkezini oluşturan Kafkasya'nın önemli şehri Sohum'dur. Şehirlerini Avrupa'daki benzerleri gibi yenilemeye çalışan ve bu yüzden Avrupa'yı örnek almış olan Ruslar, bu iki şehri her bakımdan birer Avrupa şehri hâline getirmişlerdir. *Acâyib-i Âlem*'de İstanbul'dan “şimâle” doğru seyahate çıkan Suphi ile Hicabi vapur seyahati ile önce Odesa'ya varırlar. Odesa büyüklük bakımından İstanbul'la asla mukayese edilemez, ancak gelişmişlik, düzen bakımından çok ileridedir. İstanbul'un onda biri kadar küçük bir şehir olan Odesa için şöyle denir:

“Lâkin henüz asr-ı âhirin vücûda getirdiği mamûrelerden birisi olmakla o kadar güzel, o kadar zengin görünür ki İstanbul'da böyle bir temaşâya nâil olmak için şehrimizin ebniye-i âliyesini kamilen bir mevkie cem' ederek hariçten nazar eylemek lâzım gelir.” (s. 61-62)

Daha sonra, şehir genel görünümünü anlatılmaya devam edilir. Odesa şehri bir set üzerine kuruludur. Bu seti aşmak için merdivenlerden çıkmak gerekir. Avrupa'nın çoğu şehirlerinde olduğu gibi burada da şehrin girişinde tunçtan yapılmış “azîm bir heykel” gelenleri karşılar. (s. 63) Avrupaî tarzda açılan eğitim kurumları, tarım ve ziraî mahsullerin modern bir şekilde yapılması için açılan meslek okulları,

---

²²⁹ Ahmet Midhat Efendi gördüğü Avrupa şehirlerinin, hatta kasabalarının gelişmişliği karşısında hayrette kalır. Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, s. 382.

Kütüphaneleri, eski eserlerin sergilendiği müzesiyle bir Avrupa şehri olmaya başlamıştır. (s. 66)

Ahmet Midhat Efendi Avrupa şehircilik anlayışı örnek alınarak neredeyse sıfırdan inşa edilen Petersburg'u modern şehirlerin öncüsü olarak takdim eder. XVIII. yüzyılda bir bataklık iken sonradan bu bataklık üzerine inşa edilen şehir, geniş ve düzgün caddeleri, şehrin ortasından geçen nehrin üzerine kurulu yüzden fazla köprüleri ve saraylarıyla dikkat çeker. Bu şehir öyle cazibe merkezi bir yerdir ki yeni gelenleri, “birer hayret-fermâ-yı ukûl olacak bir azametle karşılar.” (s. 163)

Petersburg şehrinin güzelliği ve köprüleri Avrupa ile mukayese edilemeyecek kadar güzeldir. Yazar, Petersburg'la Avrupa şehirlerini şu şekilde karşılaştırır:

“Hakikat! Avrupa üzerinde gerek tabiaten ve gerek sun'an en güzel şehirlerden birisi dahi Petersburg olduğuna şüphe yoktur. Hatta tabiat bu mevki için Ladoga gölü ile büyük ve küçük Neva ve kezalik büyük ve küçük Nevaka nehirlerinden ve bir de Finlandiya körfezinin Krınştad koyundan başka bir şey tedarik etmeyip hatta nehirlerden getirmiş oldukları kumlar üzerinde temel tutturulup binalar vücuda getirmek dahi bir emr-i düşvâr iken Büyük Petro gibi muannid bir adamın himmet-i musırrânesiyle ehyevm Petersburg o kadar güzel bir şehir olmuştur ki nehrin vücuda getirdikleri adalar ve her nehir üzerinde müteaddit köprülerin (ki mikdar-ı umûmîsi yüz otuz yedidir) bu adaları karalara ve yek diğerlerine raptedişleri ve geniş caddeler ve metin rıhtımlar ve bunlar üzerindeki âlî binalar ne Venedik şehrine kıyas kabul ederler ne de Londra ve Paris'e” (s. 174)

1703 senesinde önce bataklık olan Petersburg, Rusların yeni başkenti ve şehrin ortasındaki Nevskiy Caddesi en önemli merkezlerinden birisidir. Petersburg şehri hakkında başka bilgiler de aktaran Midhat Efendi burayı Avrupa şehirleriyle de mukayese eder:

“Bu caddeler Avrupaca diğer hiçbir payitahta mahsus olamayacak kadar vâsi olduktan başka...” dedikten sonra uzunlukları hakkında da bilgi verir. “tûlleri dahi dört verst'ten [bir Rusya versti bir kilometreden fazlacadır] ziyade imtidâd eder ki bu halde şark istasyonuna çıkıp da Prospekt Nevskiy'e doğru bakan bir seyyâhın gözleri dört kilometre mesafeye kadar defaten varıp orada dahi bahriye nezaretini müşahade edince Rusya pâyitaht-ı cedîdi hakkındaki şu ilk nazar gerçekten kendisini hayrette bırakır. Zira Prospekt Nevskiy caddesi her ne kadar vüs'atçe ve tülce diğer rakipleri

bulunan ve Voznesenskiy caddesiyle Gorohovaya caddesine kıyas kabul edebilir ise de Fransız, İtalyan, Alman, İngiliz misillü Petersburg'ta ne kadar ecnebî varsa cümlesinin içtimâya eyledikleri yer bu cadde olmakla orası Petersburg'un Beyoğlusunu addolunur ve milel-i mezkûrenin hiç de Rus usûl-i mahsusasına mâkis olamayan gayet vâsi ve süslü mağazaları ve ebniye-i zarîfesi ve âmed u şudları bu caddeyi Paris'in Cahamps-elysees'lerine ve Rivolilerine de kıyas olunamayacak kadar müzeyyen ve canlı bir hale koyar.” (s. 164)

Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'yı görmeden önce yazdığı romanlardan modern şehircilik anlamında örnek gösterdiği ikinci şehir daha önce ifade edildiği gibi *Kafkas* romanında geçen Sohum'dur. Sohum önceden bir Türk şehri olmasına ve içinde çok değerli eserler olmasına karşın son dönemlerde Avrupa şehirciliği örnek alınarak tekrar düzenlenmiştir. Dolayısıyla bir Osmanlı şehri iken, Ruslar tarafından Avrupâî tarzda yeniden imar edilen Sohum, bu düzenlemeyle bambaşka bir görünüme kavuşmuştur. Karadeniz sahilinde bulunan şehirde, Osmanlılar tarafından yapılan kale zarif ve güzel binalardan birisi iken, şehrin genel yapısı şark usulü inşa edildiği halde “Ruslar eline geçtikten sonra orasının Avrupa tarz-ı cedîdi mucibince tamir ve tanzimine ziyâdece himmet edilmiş olduğundan adetâ içine girenlerin çıkmak istemeyecekleri mertebede bir güzel şehir olmuştur.” (s. 12)

Avrupa şehirleriyle mukayese edilen İstanbul ise adeta balta girmemiş ormana benzetilir.²³⁰ Ancak buna rağmen suriçi İstanbul'un dışında eskiden birer köy mesabesinde olan yerler şehir hayatına dahil olmaya başlamışlardır. *Çengi*²³¹ romanında bu durum şu ifadelerle aktarılır:

“İstanbul'da terakkiyât-ı medeniyenin göze en evvel ve en ziyâde kuvvetle çarpan kısmı Kadıköyü, Haydarpaşa, Bağlarbaşı, Şişli, Feriköyü, Ayastefanos'a doğru yeniden hâsıl olan ittisâdır. Vâkiâ yirmi sene mukaddem adeta kırlardan ibaret olup civarda bulunan bâzı meraklıların sayd ü şikâra çıktıkları yerler bugün mâmur mahalleler suretinde terakkiyât-ı sahîhadan addolunabilir.” (s. 89)

---

²³⁰ Okay, a.g.e. s. 64.

²³¹ Ahmet Midhat Efendi, *Çengi*, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1294 [1877/78], 160 s. ; (Haz. Erol Ülgen-Fatih Andı), TDK Yayınları, Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

XIX. yüzyılda Avrupa şehircilik anlayışında en önemli unsurlardan birisi de aydınlatma ve temizliktir²³². Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'yı gördükten sonra yazdığı romanlardan *Mesâil-i Muğlâka*²³³, da bundan da bahseder. Paris'in meşhur sokaklarından birisi olan Rivoli'yi tanıtırken, burada sokaklara gece çıkmanın gündüzden çok da farklı olmadığı ifade edilir. Çünkü burada sokakları ve caddeleri gaz direkleri aydınlatmaya kâfi iken, her elli altmış metrede telgraf direklerinden daha büyük sütunlara asılmış olan lambaların ortalığı gündüz gibi aydınlattığı aktarılır. Buranın tasviri romanda Rose Buoton, "Rivoli sokağındaki hânesinden çıkmış ise de bu karanlık ancak bizim buralarca tahayyül edebileceğimiz şeylerdendir. Rivoli sokağı gibi Paris'in ta ortasındaki en meşhur bir caddeyi yalnız gaz direkleri alelade tenvîre kâfi iken o her elli altmış hatvede bir telgraf direğinden cesîm sütunlara muallak olan elektrik ziyâları adeta havayı bile tenvîr eylediklerinden ortalık hemen gündüz gibidir. Mağazaların her birini dolduran sokağın yarısına kadar taşıp tenvîre munzam olan türlü ziyâlar da yine başka!" (s. 24)

Fransa'da her sokağın merkez cadde ve sokaklar kadar geceleri aydınlatılmadığı da anlaşılmaktadır. Özellikle büyük alışveriş yerlerinin bulunduğu meydan ve bulvarlara biraz uzak olan yerlerdeki sokakların aydınlatılmasının diğer yerlere göre daha az olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Paris'in en meşhur meydan ve caddelerinin olduğu yerler "nur deryası" gibi yerlerdir. Avrupa şehircilik anlayışı içinde mezarlıklar bile önemlidir. Mezarlıkların düzeni, temizliği o kadar muntazamdır ki, insan mezarlık olduğunu ancak adından anlayabilir. Fennî Bir Roman'da bunlardan birisinin Paris'teki, Pere Lachaise mezarlığı olduğu anlatılır. Ancak bu mezarlık İstanbul'daki mezarlıklarla değil, sokaklarla mukayese edilir.

"Paris'te en ziyâde nazar-ı hayretime çarpan şey Per Laşez Mezarlığı olmuştur. Mezarlık denildiği zaman hatıra gelebilecek şekil ü sûret orada asla yoktur. O da

---

²³² Elektrik kullanımı ve buna bağlı olarak aydınlatma Avrupa'da XIX. yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Yüzyılın başlarında dar bir alanda kullanılan elektiriğin, bir enerji olarak kabul edilmesi bu yüzyılda olmuştur. Tanzimat dönemi edebiyatçılarından olan Şinasi, "İstanbul Sokaklarının Tenvir ve Tathiri Hakkındadır" makalesiyle aydınlatma konusunda ilk makaleyi yazanlardandır. Elektrik kullanımıyla hırsızlığın azalacağından, gece sokağa çıkmanın kolaylaşacağı gibi hususlara dikkat çeker. Bkz. **Yeni Türk Edebiyatı Antoljisi I** (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), 1839-1865, MÜ Yay. İstanbul 1988, s. 520-524; Şinasi, Makaleler (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), Dün-Bugün Yay. Ankara 1960, s. 99-110.

²³³ Ahmet Midhat Efendi, **Mesâil-i Muğlâka**, Dersaadet 1316 [1898/99] (Haz. Kazım Yetiş), TDK Yay. Ankara 2003. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

başkaca bir şehirdir ki sokaklarının, yollarının intizamı bizim dâire-i belediyelere nümûne-i imtisal olmağa şayandır.²³⁴

Şehirde insan ilişkisi de önemlidir. Çünkü modern şehirlerde ulaşım, alışveriş, çarşı pazara çıkma imkanı daha fazladır.²³⁵ Ancak modernleşmenin ya da şehir hayatının getirdiği olumsuzluklar da vardır.

Sonuç olarak XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa şehirlerinin merkezinde Paris vardır. Bunun yanında Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupa örnek alınarak yeniden yapılandırılan Odesa, Sohumkale ile sıfırdan inşa edilen Petersburg önemli şehirlerdir. Fransa'nın, Marsilya, Toulouse gibi şehirleriyle İtalya'nın Napoli şehri, liman şehirleri olmalarıyla dikkat çeker.

1.2.1.1. Caddeler ve sokaklar

Medeniyetin somut olarak görüldüğü yerlerden birisi de şehircilikle bağlantılı olarak şehrin caddeleri ve sokaklarıdır. Cadde ve sokakların genişliği, darlığı, planı, temizliği önemlidir.²³⁶ Avrupa şehirlerinde cadde ve sokaklar deyince akla gelen ilk yer Paris ve Paris'in cadde ve sokaklarıdır.²³⁷ Romanlarda Avrupa'ya eğitim, seyahat, ticaret vs. maksadıyla giden roman kişilerinin şehri gezerken dikkat ettikleri yerler,

²³⁴ Midhat Efendi, **Fenni Bir Roman**, s. 26.

²³⁵ Ahmet Mithat, Paris sergisini gezerken kurulmuş olan düzen ve intizam karşısında şaşırıp kalır: "O koca sergi-i umumiyi böyle perakende yerlere nasıl yerleştirip de bir de intizam verebilmiş olduklarına insan ziyadesiyle taaccüp eder." der. Ahmet Midhat, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 486.

²³⁶ Yollar, caddeler, sokaklar ve meydanlar bir ülkenin genel görünümü ya da algılanmasıyla ilgili ilk göze çarpan noktalardır. Mehmet Said'in 1862 yılında *Mecmua-i Fünûn*'da yayımlanan makalesinde konuyla ilgili tespiti dikkat çekicidir: "Bir memleketin yollarının hali ahâlisinin derece-i medeniyetlerini bilmek için bir mikyas-ı sahih olup, bunların taadüd ve intizam seknesinin servet ve saadet-i hallerine delalet eder. Biaenaleyh yolları olmayan veyahut olup da uygunsuz halde bulunan bir memleket a'zâm-ı vesâil-i ma'muriyetten mahrum kalmış olur, çünkü yollar cism-i memleketin mâye-i nümûv ve hayatı olan turuku demek olup, kanı mesabesinde olan mahsulât-ı arziye ve sınıaye onlardan cereyan eder." **YTEA I**, s. 207-212.

²³⁷ Romanlarda daha çok Fransa ve Paris'ten bahsedilse de daha 1833 yılında *Takvîm-i Vekâyi*'de "Londra" başlıklı yazıda verilen şu bilgiler dikkat çekicidir: "Londra şehri yetmiş kadar çarşı ve bazarı ve on iki bin sagîr ve kebîr sokak ve mevârid ve medâhili şâmil olarak... asıl sokakları ve divanyolları arîz ve vâsi ve gayet rûzgarlı ve havadar ve nakl-i emvâl-i ticaretin ve iyâb ü zihab-ı nâsın suhûleti ve piyade yürüyenlerin safa ve rahatı cihetiyle bilad-ı saire-i Avrupa'nın ekserisine fâik olduğu bedîdâdır ve sokakların ortası arabaların mürur ve ubûru için enli taşlar ile döşeli olarak..." yazının devamında kaldırımlardan, yağmur ve sel sularına karşı döşenen sistemden de bahsedilir. **YTEA I**, s. 112.

cadde ve sokaklardır.²³⁸ Ahmet Midhat Efendi'nin Paris'i görmeden önce yazdığı *Paris'te Bir Türk*'te roman kişisi Nasuh, Fransa'ya ulaştıktan sonra liman şehri Marsilya'yı gezer. İkinci durağı Lyon'dur. Lyon şehrinde nereleri gezdiği, şehri nasıl bulduğıyla ilgili geniş bilgi verilmez, ancak "Lyon'da dahi biaynihî Marsilya'da"²³⁹ olduğu gibi memleketin derun ve birûnunca tahkik ve muayenesi lâzım gelen yerleri ziyaret ve hülasa-i meşhudatını gayet mufassal bir mektuba dercle İstanbul'a irsal eyledikten yani tamam iki hafta ikâmetten sonra Paris'e müteveccihen" buradan ayrılır. (s. 109) Lyon'dan Paris'e trenle gelen Nasuh'u tren istasyonunda İstanbul'da görebileceğı bir manzarayla karşılaşır:

"Paris'e kanûn-ı evvelin soğucak akşamlarının birisinde Boulevard Mazas üzerinde kain Lyon şimendiferi istasyonunda birçok kira arabacıları ve bir hayli de adamlar Lyon katarının vürûduna muntazırdılar." (s. 111) Paris'te cadde ve sokakların düzeni, genişliği ve temizliğinin en faydalı yönü ulaşımında görülür. "Kurs ve saat hesabı" ile binilen arabaların sürücülerini hangi sokağı kestirme bulurlarsa oradan gidecekleri yere ulaşırlar. Roman kahramanı Nasuh'un kurs usulüne göre kiraladığı arabacı en kısa yoldan gider:

"Austerlitz köprüsünü geçip de Valhubert meydanına giren arabacı Jardin des Plantes (nebatât bahçesini) sağ tarafına bakarak Buffon sokağından sürmeye başladı. Ve birkaç sokağı döndükten, büküldükten sonra Luxembourg Bahçesine çıkıp oradan dahi Monsieur le Prince Sokağı'na girmeyi kararlaştırdı."

Nasuh'un Paris'te kaldığı sokak da "Monsieur le Prince sokağı, numara dokuz"dur. (s. 112)

---

²³⁸ Genç yaşta Avrupa gezisine çıkan Ahmet İhsan'da "Temizlik, letafet, intizam hakkıyla muhafaza olunur." diye tarif ettiği Paris'in sokak ve bulvarlarının dünyanın her tarafında meşhur olduğuna dikkat çeker. Paris sokaklarını önemine göre üçe ayırarak yazar, bulvar ve caddelerden sonra sokakları sayar. Midhat Efendi'nin romanlarında sık sık adı geçen Rivoli sokağını, o da en önemli sokaklardan birisi olarak zikreder. Sokak isimlerinin birkaç yerde hem de iri ve parlak yazı ile yazılmış olduğundan sadece arabacılar değil, bir yeri arayanların elinde Paris planı ile kimseye soru sormadan sokak isimlerini takip ile istediğı yeri kolayca bulabileceğine dikkat çeker. Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 35-41.

²³⁹ Ahmet Midhat Efendi Şarkiyatçılar kongresi vesilesiyle Fransa'da gördüğü şehirlerden birisi de Marsilya'dır. Bu şehirde de gayet muntazam şose ve kaldırımları vardır. Bu sebeple atlar en ağır arabaları kolaylıkla çekerler. Bu düzen ve intizamın benzeri Lyon şehrinde de vardır. Düzgün bir şekilde çizilmiş ve buna göre oluşturulmuş yollar, büyük paraların harcanmasıyla oluşan rıhtımlar, rıhtım boyunca ve caddelerin kenarında dikilmiş olan sıra ağaçlar, yapılan kaldırımlar hep Avrupa şehirlerindeki düzeni yansıtmaktadır. Bkz. Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevalan**, s. 54.

Paris'in meydan ve bulvarlara çok daha yakın Champs-Elysees²⁴⁰ gibi, Rue de Rivoli Caddesi gibi daha muteber yerleri varken" genel olarak talebelerin kaldıkları Monsieur le Prince Sokağında kalmasına da şaşmamak gerekir. Çünkü "Paris bir şehir-i azîmdir ki insan-ı kâmil nazarında her tarafının itibarı birdir." Midhat Efendi, ansiklopedilerden, seyahatnâmelerden ve rehber kitapçıklarından tanıdığı Paris'in cadde ve sokaklarını görmüş gibi anlatmaya devam eder. Nasuh'un Paris'te kaldığı mahalde oturanların canı sıkılırsa "Monsieur le Prince Sokağını şimale doğru geçerek Mazarine Caddesini dahi mürûr eyleyerek Enstitü Meydanı'na varabilir ki mezkur meydan, Seine Nehri kenarında olup oradan Louvre Sarayı ve daha alt tarafından Tuileries saray-ı cesîmi temaşa edilebilir. Karşı tarafa varmak için dahi ayaklarımız önüne Sanayi Köprüsü serilmiştir." (s. 115)

Paris'in hem lüks hem de talebeler için daha ucuz yemek yenilebilecek lokantalarının yer aldığı cadde ve sokaklar vardır. Paris'e daha önce gelmiş olanlar ya da Paris'i iyi bilenler nerelerde güzel yemekler yeneceğini bilirler. Paris'te kalınacak misafirhâne ayarlandıktan sonra "Dauphin Sokağı'nda on altı numarada (Provenceli İki Kardeşler) levhasıyla meşhur olan lokanta" yemek için seçilir. Nasuh'un kaldığı misafirhâneye daha yakın lokantalar varken bu lokantayı seçmesinin sebebi burasının hem pansiyona hem de şehrin meydanına çok uzak mesafede olmamasıdır. Çünkü Odeon Meydanı gibi dört yolun birleştiği ve gençlerin genellikle toplandığı mekânlar buralardır. "Tabii bir de gidip gelirken "tenezzüh ve teferrüc imkanı"nın olmasıdır. (s. 117)

Roman kahramanı Nasuh, İstanbul'dan Fransa'ya gelirken aynı gemide yolculuk yaptığı kişileri ziyaret için Odeon Meydanı'ndan bir araba tutarak başladığı yolculuğunda ezbere biliyormuş gibidir.

Tercih edilen mekân, Tuileries Sarayı, Palais Royale ve Concorde meydanları gibi umûmî ve muteber yerlere yakın olarak seçilen ve İngilizlerin tercih ettiği

---

²⁴⁰ Champs-Elysees, sadece romanlarda değil, seyahatnâmelerde de seyyahların geniş olarak yer verdikleri yerlerin başında gelir. Bkz. Asiltürk, **a.g.e.** s. 193-195. Ahmet Midhat Efendi Paris'i görmeden konusu Avrupa'da geçen romanlarında geniş olarak anlattığı Champs- Elysees'i yakinen görünce pek çok konuda olduğu gibi bunda da hayal kırıklığına uğrar. "Elhasıl Paris'in bulvarları ve bunların en meşhuru olan Champs-Elysees bile hayal eylediğim dereceye nisbetle badi-i emirde dar göründüler." Ahmet Midhat, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 76.

otellerle doludur.²⁴¹ Paris'i daha yakından tanımak isteyen roman kişisi Nasuh, ertesi sabah Paris'e gelenlerin yüzde doksanının yapmadığı bir işi yaparak, saat hesabıyla bir araba kiralayıp Paris'i dolaşmaya çıkar. Saint Michele, Saint gibi meşhur bulvarları ve pek tercih edilmeyen mekânları da kapsayan bir gezintiyeye çıkar. Boulevard D'Italie ve Boulevard de La Gare ve nihayet Bercy köprüsünü geçerek Boulevard de Bercy ve Boulevard de Reuilly üzerinden tren meydanına kadar gel"irler. Gezilen bulvarlar "Paris'in kenarı demek olduğu cihetle temaşâyâ şâyân olan hususât buralarda nâdir ise de..." geziye devam edilir. Çünkü Paris'te oturan insanların bile nâdiren gezeceği yerler tecessüs aklıyla gezilir. (s. 129) Paris'te meydanlar genellikle geniş ve yolların birleştiği mekânlardır. Dolayısıyla hangi yola, caddeye, sokağa girilse mutlaka bir meydana çıkılır.²⁴²

Nasuh Opera binasının etrafını gezer. Yemek yedikten ve bir müddet dinlendikten sonra "Capucins Bulvarı'ndan Madeleine'e geldikte...." buraların özel bir şekilde ziyaret edilmesi gerektiği hatırlatıldıktan sonra, "Saint Honore Sokağı'ndan ve Elysees Sarayı yanından Champs-Elysees'ye inince arabacının onu Tuileries Sarayı'na doğru yönlendirmesini reddederek Paris'in daha az meşhur olan yerlerine dikkat çeker. (130)

Nasuh'un Paris'te ikâmeti uzayıp bahar mevsimi gelince en çok görmek istediği yerlerin başında Boulogne Ormanına gitmek için kiralanan araba ile Seine Nehri ve Rivoli Sokağı ve Champs Elysees'i geçip de Yıldız Kavsî Zaferî'ne geldikten sonra "Avenue de l'Imperatrice" denilen caddedir. Cadde ile ilgili ölçü ve plan bilgileri vererek ağaçlarıyla, letâfetiyle bu caddenin adeta Avrupa'da benzerinin bulunmadığını teslim eder. (s. 242)

---

²⁴¹ Hotel Maurice ve Hotel Windsor ve Hotel Brighton ve Hotel Wagram ve Hotel Rivoli gibi büyük misafirhâneler hep İngilizlerin karargâhı olmasıyla adeta Londra demek gibi bir şeydir." Ahmet Midhat, **Paris'te Bir Türk**, s. 120-121.

²⁴² Midhat Efendi, bir fotoğraf üzerinden şehri tanıtmış gibi bu geziyi anlatmaya devam eder: Örneğin "Trone Meydanı müdevverü'ş-şekl bir yer olup birçok yollara maksim ittihaz etmiş" bir yerdir. Buradan yola revan olduktan sonra tutulan yol "Boulevard de Charonne" olup onun üst tarafında Menilmontant Bulvarı'na gelip de meşhur Pere-Lachaise Mezarlığı'nı sağ taraflarında görünce Nasuh kendi kendisine "Bu mezarlık dahi beni bir gün işgal edecektir. Zira medeniyet-i cedidenin vazı'ı olanlarla görüşmek isteyenler, onların en kalabalık kısmını burada bulabilirler" demişti. Daha yukarıda Belleville Bulvarı'nı ta Boulevard de La Fayette ile iltisak eylediği mahalle kadar mürur eyledikten sonra, La Fayette Bulvarı'na girdiler ve o koca caddeyi ta Operaya kadar indiler." Ahmet Midhat, **Paris'te Bir Türk**, s. 130.

Boulogne Ormanına gitmek için arabacı “Allee des Fortifications” denilen büyük yola sapar. Bu yolun üzerinde bir saat kadar gidildikten sonraki gezi şöyle devam eder: “Auteuil kapısı hizasına gelip ondan Boulogne dairesi yolunu tutarak Margueritte caddesine ve ondan dahi ta Madrid bulvarına gelip nihayet Maillot tarikiyle sağ tarafında orman ve sol tarafında mahallat olduğu halde Maillot kapısına geldi ve bu suretle Boulogne ormanını üç tarafıyla bir ortasından dolaşmış oldu.” Nasuh’un Boulogne ormanında gezisi üç saat kadar sürer. Arabacının tavsiyesine uyup “Jardin d’Acclimation’u” gezmeye gitmeyip, göller mahallini görmeye gider. Çünkü Boulogne ormanını gezip burayı görmemek olmaz. Göller hakkında bilgiler verir. Göller içinde adalar olduğu gibi kahve, gazino ve lokantaları da vardır. Gölün içinde kayıklarla dolaşılır. Nasuh da kayıklarla buraları dolaşır. (s. 243)

Nasuh’un Paris’te katıldığı ortamlardan birisi de Büyük Hotel’de gerçekleşen düğündür. Bu düğünün olduğu Hotel, “Capucin’ler bulvarı üzerinde ve la Paix sokağıyla karşı karşıya bir azîm binadır...” ki yemek salonları, oyun salonları, yapılırken harcanan paranın büyüklüğünden bahsedilir. (s. 254)

Yukarıda bahsedilen ve bir plan üzerine oturtulan Paris cadde ve sokaklarının yanında temiz ve gösterişli yerlere pek benzemeyen, başka bir âlemi andıran arka sokakları da vardır. Buranın en önemli mekânı sapsarı sararmış camında “Cordon-Blue” yazan mekândır. “Bu mahal o civarın yegane bir dükkanı olup hem bakkallık, hem kahvehânelik, hem meyhânelik, hem lokantalık... hâsılı her sanatı birden icra eden” bir yerdir. (s. 426)

Midhat Efendi’nin *Yeryüzünde Bir Melek*²⁴³ romanında “Doktor ***²⁴⁴ Şefik’i Paris’e kadar götürüp Quartier Latin denilen ve talabe-i ulûma mahsus olan mahallede en ziyade iffet ve sukunetle müştehir olan bir otele indirip bir oda isticar

²⁴³ Ahmet Midhat Efendi, **Yeryüzünde Bir Melek**, Kırganbar Matbaası, İstanbul 1292 [1875/76], 1184 s. (Haz. Nuri Sağlam), TDK Yay. Ankara 2000. [Metinde geçen alıntılar eserin bu baskısından yapılmıştır.] Fazıl Gökçek, Midhat Efendi’nin romanları üzerine yaptığı incelemede onun *Paris’te Bir Türk* romanında *Yeryüzünde Bir Melek*’ten bahsettiğini kaynak göstererek, bu romanın ondan daha önce basılmış olamayacağını, bu romandaki 1292 [1875/1876] tarihinin sehven yazılmış olabileceğini ve doğrusunun 1296 [1879] olması gerektiğini açıklar. Yazar bu romanda Şefik’in Paris’e gidişi üzerine Paris’te Bir Türk romanında Nasuh’a atıfta bulunarak Şefik’in Nasuh’a göre daha tecrübesiz ve toy olduğundan bahseder. (s. 44) Dolayısıyla Midhat Efendi, Nasuh’u Şefik’e örnek olarak sunabilmesi için *Yeryüzünde Bir Melek*’in bu romandan sonra olması gerekir. Biz de bu tarihi esas aldık ve bu romanı 1296 [1878/1879] olarak gösterdik. Bkz. Gökçek, **Osmanlı Kapısında Büyüme, Ahmet Mithat Efendi’nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar, İletişim Yay. İstanbul 2006**, s. 115, dipnot 4.

²⁴⁴ Romanda doktor adı verilmeyip üç *** işareti verilmiştir.

eylemiş”tir. (s. 44) Buranın özelliği de sosyal-kültürel hayatın nabzının attığı meydan ve caddelere yakın olmasıdır. Paris’te az parayla geçinmek için çok gezmek gerekir. *Demir Bey* romanında Mustafa Kamerüddin ailesinden ayda iki yüz frank parayla nasıl Paris’te yaşadığını Polini’ye anlatırken, “Doğrusunu isterseniz Quartier Latin’in birkaç kahvesinden, gazinosundan, balosundan, tiyatrosundan maada Paris’in hiçbir yerini, hiçbir halini görmüş, öğrenmiş değilim.” (s. 132) der. Paris öyle bir yerdir ki bir caddeye çıkıldığı zaman mutlaka o cadde ya bir başka caddeye veya meydana bağlıdır.

Mesâil-i Muğlâka romanında da görülen, gezilen sokaklar diğer romanlarda da adı geçen geçen Rivoli sokağıdır. (s. 24) Roman kişilerinden Madame Rose Bouton “Rivoli sokağında kendi inşa ettirmiş olduğu bir konakta ikâmet eder.” Roman kişisi Buoton’un emriyle hareket eden arabacı “Louvre Sokağından sağa sapıp Victor Meydanına vardıktan sonra diğer caddelere, sokaklara nispetle pek dar ve tenvirâtı az olduğu için de gereği gibi karanlık sokaklardan geçerek birden bire nûr deryasına giriverdi ki işte orası Boulevard des Italiens idi.” (s. 26) Ziyaret edilecek roman kişisi Rosette, Quartier Latin (Talebe mahallesin)de ikâmet etmektedir.” (s. 35) Roman kahramanı Abdullah Nahifi de Paris’te “Boulevard de Saint Germain’de” oldukça kibara mahsus bir kahvehanaya sık sık gider. (s. 42)

Konusu ve mekânı Fransa’da geçen ve Midhat Efendi’nin Avupa’yı görmeden önce yazdığı romanlardan *Cellat*’ta roman kişilerinden olan anne ve kızı “Şanzelize’ye doğru taze hava teneffüs etmek için” çıkarlar. (s. 30) Konunun Napolyon zamanında geçtiği romanda Napolyon’un Elbe cezâresinden çıkıp henüz Paris’e gelmediği, krallığın temellerinin sarsıldığı halde yıkılmadığı bir zamanda toplanılan ve siyaset üzerine konuşmaların yapıldığı mahalle Sen Jermen’dir. Bu mahalle tanıtılırken,

“Sen Jermen Mahallesi, Paris’in en eski zâdegânının mahal-i ikâmeti olup ihtilâller zamanıyla hükûmet-i imparatoriye vaktinde öteye beriye hicret etmiş olan zâdegân hükûmet-i kraliyenin îadesiyle tekrar avdet etmiş olduklarından mahalle-i mezkûre gayet şendi. Sen Jermen’e civar olarak müsameremizin vuku bulduğu mahalle her ne kadar o kadar büyük familyaların meskeni olmayıp ikinci derecede kibarın ve bahusus Bonapart’ın zamanında kibarlanmış olan familyaların meskeni

idiyse de Sen Jermen mahallesinin şâşaa-i envârından bu mahalle dahi müstenir olarak Paris'in en güzel yerlerinden birisi addolunur.” (s. 43) denilir. Romanda Paris sokakları iki kısma ayrılarak tasvir edilir.

“Paris'in en pespaye ve en fakir sınıfına mahsus olan mahallâtı iki kısım olup bunlardan birinci kısımda bulunan mahallât sekeneşi, her ne kadar fakir ve miskin iseler de sokaklardan içilmiş sigara uçları ve kemik paçavra toplamaktan bed' ile kundura boyamak derecesine kadar varan sanatlarıyla alâ-küllî hal geçinir namuslu adamlardır. İkinci kısım ise filvâki zâhir-i halde az çok itiraf olunabilecek bir sanat ve ticareti varsa da asıl kesbleri yankesicilik ve dolandırıcılık ve hırsızlık ve carilik ve katillik gibi cürüm ve cinayetten ibaret bulunan adamların meskenleridirler.” (s. 63)

1876 yılında yayımlanan *Paris'te Bir Türk*'te roman kişisi Nasuh, Paris'te Monsieur le Prince Sokağı'ndaki bir misafirhânedede kalırken, 1886 yılında yayımlanan *Hayret* romanında Safa Kok Sanc familyası için -Cellat romanı gibi- ise, Paris'in kibar mahallerinden olan “Saint Jermen mahallesi'nde bir otel isticâr edilir. Hintli familya buraya yerleşir. (s. 355)

Avrupa'ya eğitim için gidenlerin kaldıkları semtler, çoğunlukla ekonomik olarak biraz daha ucuz ve talebelerin kaldığı mahallelerdir. *Demir Bey* romanının kahramanı Mustafa Kamerüddin, “... muallimlerinden aldığı tenbihat üzerine “Quartier Latin” denilen talebe-i ulûm mahallesinde ufacık bir oda” kiralar. (s. 66) Roman kişilerinden Polini Paris'te Rivoli sokağında kalmaktadır. Bu sokak tanıtılırken Midhat Efendi'nin Avrupa'da aşağı katlarda oturmanın varlıklı olmanın bir işareti olduğu bilgisini aktarması ilginçtir. Nitekim sokakla beraber bu özellikler de anlatılır. (s. 103)

Demir Bey romanında Mustafa Kamerüddin Polini'nin evinden Rivoli Sokağına çıktıktan sonra bir arabaya binerler. Beraber geziye çıkılan güzegahla ilgili şöyle denilir: “Bu yolun müntehâsı “Ron Puvan” denilen maksim-i evsâk olup oradan Champs-Elsees'ye çıkan arada Kevkeb tak-ı zaferine vararak bâdehu Neuilly kapısından çıktı ve sol tarafa dönerek İstihkâmât caddesini tuttu. Bu cadde üzerinden araba Boulogne Ormanına doğru ilerlemekte olsun...” (s. 131)

Romanlarda geçen Paris sokaklarından birisi de Jan Jak Russo [Jean-Jacques Rousseau] sokağıdır. *Diplomalı Kız* romanında geçen bu sokağın özelliği Luvr mağazası gibi büyük ve lüks malların bulunduğu alış veriş yerlerinin burada olmasıdır.(s. 619) Bu romanda geçen sokak isimlerinden birisi de roman kişisi

Lili'nin geçimini sağlamak için sattığı çiçeklerin içine şiiir araştırmak için her gün gittiği Kütüphane-i Kebîr-i Millî'nin bulunduğu Rişliyö Sokağı'dır.

*Altın Âşıklar*²⁴⁵ romanında ise, herhangi bir bilgi verilmeden, Verdele Sokağı isim olarak geçer. (s. 42)

Avrupa kıtasının Akdeniz coğrafyasında yer alan İtalya, şehirleri, caddeleri, ve sokaklarıyla romanlarda konu edinilir. Avrupa ülkeleri içinde yer alan İtalya'nın cadde ve sokaklarını ilk olarak Ahmet Midhat Efendi'nin 1886 yılında yayımlanan *Hayret* romanında görülür. İtalya'nın güneyinde yer alan ve bir sahil ve liman şehri olan Napoli, kıyından içeriye doğru “mevkii hasebiyle sokaklarının ekserisi dik yokuş olduktan maada darlığı ve eğriliği büğrülüğü dahi Paris gibi evsâkı muntazam yerlere kıyas olunamaz.” şeklinde tasvir edilir. Midhat Efendi'nin romanlarında çoğu konuda görülen Avrupa Osmanlı karşılaştırmasının bu kez Avrupa'nın bu yüzyılda başkenti konumunda olan Paris ile İtalya'nın Akdeniz kıyısındaki önemli şehri Napoli arasında yapıldığı görülür.

Napoli'nin coğrafi şekli, şehrin sahilden geriye doğru dağlık alana doğru yükselmesini, cadde ve sokakların geniş ve düzgün olmasını engellemiştir.²⁴⁶ Şehrin “ebniyesi kâmilin kârgîr ve cesîm olan yerlerdeyse umûr-ı belediyenin bu türlüündeki müşkilât derkârdır. Fakat şehrin düzlük olan kısmına isabet eyleyen sokaklar ve bahusus Tuld Caddesi bu kusurdan beridir. Mezkur cadde, gayet vâsi ve geniş olduğundan Avrupa'nın en büyük ve en muntazam şehirleri için dahi medâr-ı iftihâr olabilir.”(s. 79) Avrupa'nın diğer şehirlerinde bu yüzyılda pek görülmeyen bir özellik İtalyan şehirlerinde görülür. Fransa'da Paris'in arka sokaklarında yaşayan fakir fukara insanlara benzer ortamlar burada da vardır. Ancak Napoli'de Paris'e benzer şekildeki sokakların temizliği, burada yaşayan insanların hayat şartlarına oranla kıyaslanamayacak kadar farklıdır. İtalya'da bu şekilde tasvir edilen mahalle insanları, tıpkı köylerde yaşayanlar gibi çiftçilik yaparlar ya da bu alanda çalışarak geçimini sağlarlar. (s. 125-126) *Haydut Montari*'de Napoli şehri bir liman ve ticaret

²⁴⁵ Ahmet Midhat Efendi, *Altın Âşıklar*, Dersaadet 1316 [1898/99] (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yayınları, Ankara 2003. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

²⁴⁶ İtalya'nın özellikle sahil kıyılarındaki şehirlerinde kurulu tarihi şehirlerdeki sokakların darlığı Ahmet İhsan'ın da dikkatini çeker. Yaya kaldırımın olmaması ve sokakların darlığını İstanbulla mukayese eden yazar, “çok taraflarını bizim Beyoğlu doğru yolunun Mevlevihâne Kapısı'ndan sonraki dar ve yaya kaldırımsız yerlerine benzettim.” ifadelerini kullanır. bkz. Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm Tuna'da Bir Hafta*, s. 412.

şehri de olduğu için cadde ve sokak olarak sahilde yer alan veya buraya yakın yerler, limana uzak yerlere göre daha düzenli, daha temiz olduğundan bahsedilir.(s. 16)

Ahmet Metin ve Şirzat romanında, İtalya'nın Palermo şehrinin cadde ve sokaklarıyla karşılaşılır. Akdeniz'e seyahate çıkan Ahmet Metin, Palermo şehrine gelindikten sonra istirahat için bir otele yerleşmek ister. "Stayile sokağında" yer alan hotel, çeşitli yerlerden gelen müşterilerin memnun olarak ayrılmalarıyla Avrupa'da ün salmış bir oteldir. Otelin bulunduğu "Stayile sokağı garb cihetinden liman ve şark cihetinden dahi Makeda caddesine müntehi olup", hotelin gayet güzel iki de bahçesi vardır. Romanda Palermo şehrinin caddeleri ve bazı sokak isimleri hakkında tarihi bilgiler de verilir. Mesela bugün "Kasaru" ceddесinin Arapça "el-Kasr"dan geldiği izah edilir. (s. 477-478)

Romanda Makida ve Kasaru sokaklarının intizamının anlatış sebebi olarak , "Palermo şehrinin Avrupa kıtasınca büldân-ı sâireye tekaddümünü anlatmaktadır ki filvâki şu iki sokak şimdi bile Paris'ten maada sâir Avrupa şehirlerinde pek de emsâli görülemeyecek kadar enli boylu âsâr-ı umrândandır." (s. 479) denmektedir. Ahmet Midhat Efendi'nin İtalya'nın kimi cadde ve sokaklarında görülen genişlik ve temizliğin Avrupa'nın Paris dışında başka bir yerde görülemeyecek olmasına dikkat çekmesi önemlidir. Çünkü İtalya, Avrupa'ya geçişte deniz yolu güzergahında bir konumdadır. Bu yüzden burada zenginlik ve buna bağlı olarak cadde ve sokakların dizaynı da ona paralel gelişmiştir.

Hayret romanında Napoli'nin sokakları ve meydanları Vezüv yanardağından elde edilen granitlerle döşendiği ve belediyeçilik hizmetleri sayesinde tertemiz olduğu belirtilir. Avrupa'nın önemli şehirleri kadar temiz kabul edilen Napoli'nin en güzel yeri Kiyaja Rıhtımı olup müsait havalarda bütün şehir halkı oraya inerler. Rıhtıma inen şehir halkı en yakın ve en güzel mesire yerlerinden Villa Rivayal'a giderler. (s. 80)

Romanlarda cadde ve sokaklarıyla gündeme gelen ve Osmanlıyla beraber Avrupa'yı örnek almış Rusya'da vardır. Rusya'nın cadde ve sokaklarında Avrupalılaştırmanın yansımalarını görmek zor değildir.

Acâyib-i Âlem romanında seyahate İstanbul'dan çıkıldıktan sonra uğranılan ilk şehir Odesa'dır. Romanda Odesa, Avrupalı sanatkârlar tarafından düzenlenen bir şehir olarak sunulur. Bir set üzerine kurulu olan şehre ulaşmak için merdivenlerden çıkılır. Şehrin suni limanları ve meşhur binaları bir Fransız mimar tarafından

yapılmıştır. Burası o kadar Avrupa'nın tesiri altına girmiştir ki misafir olarak kalınacak yerlerin isimleri hep Avrupa'dır. Avrupa şehirlerinde olduğu gibi Odesa'da da limana yakın "Bulvar" denilen büyük cadde üzerinde" otellerin, alışveriş yerlerinin bulunduğu bir mekân vardır. (s. 64)

Midhat Efendi'nin Avrupa şehircilik anlayışı örnek alınarak neredeyse sıfırdan inşa edilen Petersburg'u modern şehirlerin öncüsü olarak takdim ettiği yukarıda ifade edilmişti. Buranın en önemli caddesi şehre trenle gelenlerin istasyondan çıktıktan sonra karşılaştıkları Prospekt Nevskiy'dir ki bu cadde, "Petersburg'un en büyük, en güzel caddesi dahi bu Nevskiy Caddesi olmakla Rusya'nın yeni pâyitahtı mezkûr istasyona çıkan yolcuyu birden bire hayret-ferma-yı ukul olacak bir azamete karşılar." (s. 163) Midhat Efendi'nin Avrupa şehirleri arasındaki mukayese düşüncesi Petersburg caddelerini gördükten sonra tekrar canlanır. (s. 164)

1.2.1.2. Bulvar, Meydan ve Limanlar

XIX. yüzyılda Avrupa şehirlerinin en dikkat çeken yerleri şehrin doku ve görüntüsünün rahat yansımaları sağlayan bulvarlar, meydanlar ve başka milletlerden gemicilerin, ticaret erbâbının, yocuların gelip gittikleri limanlardır. Bu yüzyılda Avrupa'nın modern şehirlerinin merkezinde kiliselerin, anıtların, tiyatro sahnelerinin, alışveriş yerlerinin bulunduğu meydanlar vardır.²⁴⁷ Bulvar adı verilen bu meydanlar diğer cadde ve sokakların merkezde birleştikleri etrafında alışveriş mağazalarının, lokantaların, kitapçı dükkanlarının yer aldığı, ortalık kararmaya başladığı zaman, gündüzmüş gibi elektrik ve gaz lambalarıyla aydınlatılan, rahatça gezip dolaşabilecek yerlerdir.²⁴⁸ Bulvar ve meydanlar kadar önemli bir başka yerler de limanlar ve istasyonlardır. Limanlar ve istasyonlar deniz ya da demir yoluyla o ülke ya da şehre gelenlerin ilk gördükleri ve orayla ilgili ilk algılarının oluştuğu ortamlardır.

1875 yılında yayımlanan *Hasan Mellâh* romanında Fransa'nın en önemli limanlarından birisinin Marsilya olduğu ifade edilir. (s. 175) denilir. Marsiya Limanı aynı zamanda Avrupa'nın Almanya, İsviçre, Hollanda, Belçika gibi ülkelerine açılan

²⁴⁷ Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, Gece Yay. İstanbul 1993, s. 29.

²⁴⁸ Özellikle bulvar ve meydanlarının dünyanın her tarafında meşhur olduğuna dikkat çeken Ahmet İhsan, Paris'in meşhur bulvarları yanında Boulevard Saint Michel, Saint Germain, Montparnesse, Raspail, Voltaire gibi yerleri de sayar. Geniş bilgi için bkz. **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 35-37.

kapı konumunda olduğundan bütün bir Avrupa'nın gemileriyle-insanılla karşılaşmak mümkündür. (s. 180)

Paris'te Bir Türk romanında İstanbul'dan hareket eden geminin Avrupa'da yolcularını indireceği yer de Marsilya limanıdır. Romanın Türk kahramanı Nasuh'un dilinden Marsilya limanındaki ortam ve gümrük hakkında bilgi verilir. Limanda gemiden bir an önce çıkmak için yolcular arasında bir telaş vardır.

“Hele Marsilya gümrüğünün yolcuları iz'ac hususunda meşhûr-ı âfâk olan şiddeti yükü çok olanları” özellikle gemiyle İstanbul'dan Marsilya'ya gelen İngiliz vatandaşı Mister James'i haddinden fazla bîzâr eyler. Sanatçı ve biraz da mizahî özellikleri olan İngiliz yolcunun Fransızlar ve gümrükleri hakkında haklı eleştirileri vardır:

“Fransızların gümrükleri kadar da hürriyet-i beşeriyyeyi iz'ac eden bir şey olamaz. Bu ne rezalet! İşte bende Türk tütünü yoktur. Eşya-yı mevcûdemin defterini de takdim ediyorum. Artık muayenede bu kadar taassuba hâcet mi var?” diye barbar bağırır idiyse de, memurlar kemâl-i nezâketi yine elden bırakmamakla beraber sandıkları silkip sarstıktan maada James'in ceplerini, koynunu, koltuğunu dahi aradıkça deli İngiliz bütün bütün çıldırmak derecesini bulurdu.”

Fransa'da gümrüklerden geçmek büyük bir işkenceye dönüşür. Yükü çok olanlar için bu sıkıntı daha da büyüktür. Özellikle bir insanın içebileceğinden fazla tütün mamûlü taşımak yasak olduğu gibi, gümrük memurları kaçak tütün olup olmadığını aramak için epey eziyet verirler. (s. 85)²⁴⁹ Vapurdan inen yolculardan Nasuh gümrükte fazla beklemez. Nasuh'un elinde bir çantasından başka eşyası olmadığı için gümrükten kolayca ayrılır.

Fransa'nın Marsilya şehrinde sonra Lyon'da iki hafta kalınır ve daha sonra trenle Paris'e geçilir. Paris tren istasyonunda karşılaşılan görüntü İstanbul'da görebilecek manzaradır. İstasyonda yolcuları karşılamayı bekleyen kalabalık ve kira arabacıları gelecek treni beklemektedirler.²⁵⁰ Ahmet Midhat Efendi, istasyonda treni

---

²⁴⁹ Ahmet Midhat Efendi de aynı şekilde bahsetmiş olduğu tütün arama ve bekletilme gibi sıkıntıları gümrüklerde yaşayarak görür. **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 85.

²⁵⁰ Mithat Efendi'nin Paris tren istasyonu ile İstanbul Galata Limanı karşılaştırmasına benzer tasvirleri başka romanlarda ve yazarlar da görürüz. *Demir Bey* romanında Avrupa'ya gidip dönen alafranga züppe bir tip olan Zeka Bey Avrupa dönüşü Galata limanında çalışmaktadır. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanında Mansur da İstanbul'a gelişinde hem liman ortamından hem de burada kullanılan Fransızca kelimelerden rahatsız olmuştur. *Sergüzeşt* romanında da Kafkasya'dan İstanbul'a esir olarak getirilen Dilber, Galata iskelesine iner.

karşılamaı bekleyenlerin oluşturduğu manazarayı İstanbul'la mukayese eder. (s. 111)

Paris istasyonu çeşitli şehir ve ülkelerden gelen eşya ve insanların merkezi olduğu için, haberler de buradan yayılır. Dolayısıyla farklı gazetelerin haber muhâbirlerinin buralarda eksik olmayacağı ifade edilir.

Paris'in şehir planında bulvar ve meydanlar merkezî noktalarıdır. Oradan şehrin farklı yönlerine uzanan cadde ve sokaklar başka bir meydanda yine birleşmektedir. Şehrin böyle bir plan üzerine inşa edildiği romanın satırları aralarında verilir. Roman kahramanı Nasuh'un kiraladığı arabayla gezdiği güzergahlarda meydan ve bulvarlar hakkında bilgiler verir. (s. 112) Roman kişisi Nasuh, Paris'in Champs-Elysees gibi, Rue de Rivoli Caddesi gibi gözde yerleri yerine talebelerin ağırlıklı olarak kaldıkları yerde kalır. Böyle bir yerin tercih edilmesi ulaşım kolaylığıyla beraber Paris'in ünlü cadde ve bulvarlarına da yakın olmasıdır. Romanda burası şu şekilde anlatılır:

“En büyük mektepler oraya komşu oldukları gibi yanibaşında koca Luxembourg Sarayı ve bahçesi ve yine yanibaşında demek üzere Odeon tiyatrosu ve civarda Pantheon ibadethâne ve medfeniyle bunun meydanı vardır ki, Paris'in yalnız bu parçası bir devlet-i mütemeddine ve müterakkiye için pâyitaht olmaya şayandır.”(s. 115.)

Geniş bir mekâna yayılmış olan Paris'te belli yerlere ulaşmak zor değildir. Caddelerin sonunda birleşen meydanlar vardır ve bu meydanların etrafında tiyatrolar, saraylar, oteller yer alır. Hatta insan kaldığı yerde canı sıkılırsa, “birkaç sokak ve cadde sonra “Enstitü Meydanı”na çıkabilir. Romanda Enstitü meydanı için, “mezkûr meydan, Seine nehri kenarında olup oradan Louvre Sarayı ve daha alt tarafından Tuileries sarayı cesîmi temaşa edilebilir.” Karşı tarafa varmak için dahi ayaklarımız önüne Sanayi Köprüsü serilmiştir.” (s. 115)

Enstitü Meydanı'nın dışında Paris'in önemli bulvarlarından birisi de Saint Michele Bulvarı'dır. Meydan ve bulvarlarda şehri gezmek isteyenler için kiralık arabalar her zaman müşterinin hizmetindedir. Nasuh Paris'i gezmek için burada kiraladığı bir araba ile “Boulevard Saint Michele'i” güneye doğru biraz gittikten sonra Saint Jacques Sokağı'na bükülüp, oradan “Paris rasathâne-i kebîrini sağ taraflarında görerek Saint Jacques Bulvarı'na girer. Badehu Boulevard D'Italie ve Boulevard de La Gare ve nihayet Bercy köprüsünü geçerek Boulevard de Bercy ve

Boulevard de Reuilly üzerinden tren meydanına kadar gel”ir. Romanda burada isimleri geçen mekân ve bulvarların XIX. yüzyıl için “işbu bulvarlar Paris’in kenarı” olduğundan basedilir. Ancak Midhat Efendi’nin romanlarında kendi özelliklerini roman kişilerine de yaptırarak Paris’te oturan insanların bile nadiren gezeceği yeri roman kişilerine teccsüs aklıyla gezdirir. (s. 129)

Paris’in önemli rıhtımlarından birisi Fransız edebiyat ve sanat adamlarından Voltaire’nin adını taşıyan meydandır. “Quai Voltaire” adı verilen bu rıhtımın etrafında kitapçılar vardır. Hatta “Kütüphane-i İmparatori”ye gitmek isteyen Quai Voltaire’den geçerse yolundan geri kalmaz. (s. 197) Nasuh Voltaire rıhtımının kıyısında yer alan kitapçıları gezer, onlardan kitap alır. Bu romanda geçen son meydan ise Palais Royale’dır. Nasuh Paris’te tanıştığı ve arkadaş olduğu Alexandre ile bu meydana kadar yürüyüş yaparlar. (s. 398)

Konusu ve mekânı Paris’te geçen *Cellat* romanında başka bir meydan ismiyle karşılaşılır. Ancak burada geçen Concorde²⁵¹ meydanının ifade ediliş sebebi, diğer romanlarda geçen meydan ve bulvarlardan farklıdır. Roman kişilerinden Gacofu, Pol Tonak’ın namusu bütün bir adam olarak bütün Paris tarafından alkışlanmasından dolayı duyduğu memnuniyeti onun kızı Stefani’ye hitaben:

“Eğer doğruluk ve namus için bir heykel rekzi lâzım gelse babanızı yakaladıkları gibi Konkord (Concorde) meydanında bir kürsi-i âli üzerine rekzedivermek lâzım geleceğini bütün Paris hükmeyleyor.”(s. 57) der. Romanda ismi dışında başka bir bilgi verilmeyen meydanlardan birisi de “Şan de Mars” tır. (s. 100)

Ahmet Midhat’ın Avrupa’yı gördükten sonra yazdığı romanlardan olan *Diplomalı Kız*’da roman kişisi Juli, Paris’i gezerken, “gide gide Republik [Republique] Meydanı’na kadar gitti. Oradaki Republik heykelini, kışlayı, büyük hoteli filanı temaşâ eyledi.” denilir. (s. 627)

Romanlarda gemiyle Avrupa’ya özellikle Fransa’ya yolculuk yapanların indikleri liman Marsilya iken *Demir Bey* romanında Ali Heyder, komşuları bir

---

²⁵¹ Mithat Efendi, seyyahların da dikkatini çeken bu meydandan Avrupa dönüşü yazdığı seyahatnâmede geniş olarak bahseder. Buranın genişlik, süs ve gösteriş bakımından Fransa’nın en önemli meydanlarından olduğuna dikkat çeker. Mısır’dan getirtilen ve yirmi üç metre uzunluğunda, iki yüz elli bin kilo ağırlığında bir dikili taşın yer aldığı meydana bu taş İskenderiye’den iki yılda getirilebilmiştir. 1836 yılında bu meydana yerleştirilen taşın çevresinde heykeller ve fiskiyeler de bulunmaktadır. Bkz. Asiltürk, a.g.e. s. 205.

papazın aracılığıyla Galata'dan bir yelkenli gemiyle Fransa'ya doğru yola çıktıktan sonra Fransa'nın Toulon İskelesine iner.

Paris'in bulvarlarının nasıl bir şey olduğu hakkında en açıklayıcı bilgi Midhat Efendi'nin Avrupa'yı gördükten sonra yazdığı *Mesâil-i Muğlâka* romanında görülür. Midhat Efendi pek çok konuda olduğu gibi okuyucunun zihninde daha iyi canlandırması için İstanbul'daki bir mekânla mukayeseden çekinmez: "Paris'te 'bulvar' denilen yerler bizim Dolmabahçe'den Beşiktaş'a gider iken tarafları ağaçlarla müzeyyen caddemizin daha vâsi, daha uzununu en güzel caddelerdir ki Paris'in en mamur en müzeyyen mahalleri buraları olduğu gibi en büyük sefaha yeri de bu taraflarıdır. Tiyatroların en büyükleri, en çokları, kahvehânelerin, lokantaların vesâirenin en parlakları hep bu caddelerdedir. Her türlü zevk ve safa arayanlar aradıkları şeyleri bulurlar. Bizim İstanbul'da bir sûret-i sefhânedede yiyecek parası olanlar para yemek için Beyoğlu'na gittikleri gibi Paris'te dahi bu yolda para yemek isteyenler bulvarlara giderler."(s. 25)

Diplomalı Kız'da yazarın Avrupa dönüşü yazdığı romanlarından. Zor şartlar altında eğitim gören ve öğretmen diploması alan bir kızın macerasının anlatıldığı roman Paris'te bir mansardda geçmektedir. Yazarın "Malûmunuzdur ki 'mansard' diye hânelerin tavan arası katına derler." şeklinde ailenin kaldığı yer Bastil Meydanı civarında bir mansarddır. (s. 594)

Avrupa ülkelerinden İtalya da önemli meydanları, limanlarıyla romanlara yansır. Özellikle limanları deniz ticaretinde ve seyahat edenlerin uğrak yerlerindedir. Sahil şehri ve liman şehri Napoli meydanları bakımından zayıftır. *Hayret* romanında buranın en önemli meydanı olarak Pale Rivayal adı verilir. Romanda Napoli şehrinin meydanları ve meydanlarının özelliği veriliren, "Bir büyük şehrin esbâb-ı ziyeti meyânına meydanları dahi ithal etmek lâzım gelirse Napoli bundan dolayı dahi zengin addolunamaz. Vâkıa bir hayli meydanları varsa da aplebi küçüktür. Yalnız Pale Rivayal meydanı gayet vâsi ve ebniye-i nefisesiyle muhat olduğundan, Napoli'de yalnız bu meydan bulunmuş olsa dahi şehir-i mezkûra "meydansız" denilememek lâzım gelir." (s. 80)

Akdeniz seyahatini konu alan *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında da İtalya'daki meydan, bulvar ve limanlarından kimi zaman tarihi bilgiler eşliğinde bahsedilir. İtalya'ya gelmeden seyahatin beşinci gününde Yunanistan'ın Pire limanına ulaşılır. (s. 125) Buradan sonra Ejina, Elnuz, Hidra Serigo, Korfu gibi adalar geçildikten sonra

Otronto'ya, Otranto'dan ayrılan Ahmet Metin ve beraberindekiler Santa Maria limanına fırtına yüzünden geç ulaşırlar. Daha sonra Palermo limanına yanaşılır. Palermo İtalya'nın Akdeniz'a açılan noktalarından önemli şehirlerinden birisidir. Paris'i her bakımdan üstün gören Ahmet Midhat Efendi Palermo'nun cadde ve sokaklarını Avrupa ile kıyaslayarak burayı daha iyi bulduktan sonra "el-Kasr yani Saray Kralı"na yakın "Piyaçe Della Vitoria" yani Zafer Meydanı'nın adını zikreder ki geniş bir meydandır.(s. 479)

İtalya Avrupa ülkeleri içinde denize kıyısı en geniş ve deniz ticaretinde önemli limanlarından birisi de Malta limanıdır. Akdeniz'in ortasında bir ada olan Malta romanlarda korsanların, gemicilerin ve Avrupa'ya seyahat edenlerin uğradıkları yerlerdendir. "Yaban keçisi ve tavşan ve geyik gibi şikârın en mebzûl olduğu yerlerin birisi" olarak tasvir edilen Malta ve Malta'nın Lostromo limanı Midhat Efendi'nin *Hasan Mellâh*'ın devamı olarak yazdığı *Zeyl-i Hasan Mellâh*'ta olayların başlangıç noktasıdır. (s. 8)

Haydut Montari romanında da Napoli limanı ile beraber "Via Cara Civil" adındaki şehrin en kalabalık yerlerinden birisi olduğuna dikkat çekilir. Coğrafi mekân olarak sırtını dağlara vermiş şekilde kurulu olan bu rihtimin hemen yakınında Chiagia dereciği ile "Villa Nazionale" namında güzel bir köşk ve etrafında muntazam bahçeler ile akvaryumun da bulunduğu "hayvanât-ı bahriye müzesi" vardır. Bu rihtim ve çevresinin yarım asır kadar çok tenha yerlerden olduğu, hatta Napoli kibarının sayfiye yerlerinden olduğu da aktarılır. (s. 16)

Avrupa şehirlerinde cadde, sokak, bulvar ve meydanlarında gezmenin gündüzden farklı olmadığına dikkat çekilen bir diğer roman da, Midhat Efendi'nin Avrupa'yı gördükten sonra yazdığı ve konusu Avrupa'da geçen *Mesâil-i Muğlâka*'dır. Romanda Paris'in sokakları ve caddelerini gaz direklerinin aydınlatmaya kafi iken, her elli altmış metrede telgraf direklerinden daha büyük sütunlara asılmış olan lambaların ortalığı gündüz gibi aydınlattığı aktarılır. Midhat Efendi'nin pek çok konuda olduğu gibi gıpta ve hayranlıkla baktığı şeylerden birisi de bu mekânların aydınlatılmasıdır. Işığı olmayan sokakları izah da zorlanmayan ve hemen "bu karanlık ancak bizim buralarca tahayyül edebileceğimiz şeyledendir." şeklinde içe yönelen yazar, "Rivoli sokağı gibi Paris'in ta ortasındaki en meşhur bir caddeyi yalnız gaz direkleri alelade tenvîre kafi iken o her elli altmış hatvede bir telgraf direğinden cesîm sütunlara muallak olan elektrik ziyaları adeta havayı bile

tenvîr eylediklerinden ortalık hemen güzdüz gibidir. Mağazaların her birini dolduran sokağın yarısına kadar taşıp tenvîre munzam olan türlü ziyalar da yine başka!” (s. 24)

Bu romanda Fransa'nın özellikle Paris'in her cadde ve sokağının aydınlatılmadığına işaret edilir. Ancak meydanlar mutlaka aydınlıktır. Madame De Rose Buoton'un emriyle hareket eden arabacı önemli bulvarların içinden geçerek gider. “Louvre sokağından sağa sapıp Victor Meydanına vardıktan sonra diğer caddelere, sokaklara nispetle pek dar ve tenvirâtı az olduğu için gereği gibi karanlık sokaklardan geçerek birden bire nur deryasına giriverdi ki işte orası Boulevard des Italiens idi.”(s. 26)

Midhat Efendi'nin konusu ve mekânı Fransa'da geçen *Letâif-i Rivayât* içerisinde yer alan *Kismetinde Olanın Kaşığında Çıkar*'da bir asilzâde kadın Madam de Revilli Paris'te Husman Bulvarı civarında bir konakta ikamet eder. (s. 571)

1.2.1.3. Park, Bahçe ve Ormanlar

Avrupa medeniyetinin ortaya çıkardığı tarihî ve modern şehirlerde bu gelişmişliğin yansımalarının kolayca görülebileceği, sokak, cadde, bulvar ve meydanların dışında park, bahçe ve ormanlardır. Şehir merkezlerinde veya hemen kıyısında herkesin rahatça ulaşabileceği, içinde göllerin, ırmakların geçtiği, çok sayıda farklı hayvan türlerinin beslendiği hayvanat bahçelerinin²⁵² bulunduğu mekânlar medeniyetin bir göstergesi gibidir.²⁵³

Kismetinde Olanın Kaşığında Çıkar hikâyesinde Oktav, kahvaltıdan sonra Bolonya Ormanı gibi mesireleri dolaşmaktadır. Arkadaşı Monberon “Versail de Valiyer” ormancığında kadınlarla gezer. (s. 567)

Ahmet Midhat Efendi'nin kahramanını Avrupa'ya gönderdiği *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh'la beraber okyucu Paris'in cadde ve sokaklarında, park, bahçe ve

---

²⁵² Namık Kemal Londra'nın medeniyet bakımından gelişmişliğini anlatırken Londara hayvanat bahçesinden hayret ve hayranlıkla bahseder. “Bir hayvanat bahçesi var: Kafeslerinde bulunan mahlûkat birer birer nazardan geçirilse, safine-i Nuh henüz tufandan kurtularak oracıkta karaya vasil olmuş da, derununda her ne mevcut ise kenara uğramış tasavvurunda bulunur.” Bkz. Namık Kemal, “Terakki”, s. 195.

²⁵³ Avrupa'daki park ve bahçeler Osmanlı seyyahlarının ilgisini çekecek kadar güzel ve çekicidir. Bkz. Aleko Efendi, İngiltere ve Fransa Sefaret ve Seyahatnâmesi, *YTEA I*, s. 96-97. Ayrıca Bkz. Andrian Von Buttlin, “İngiliz Bahçeleri”, **Bahçelerin ve Parkların Tarihi** (der. Hans Sarkowicz), Dost Kitabevi, Ankara 2003, s. 165-185. Fransız Bahçeleri için ise bkz. Michel Brix, “Fransız Bahçeleri”, **Bahçelerin ve Parkların Tarihi**, s. 142-154.

ormanlarında dolaşır. Roman kişisi Nasuh, Paris'e ulaştıktan sonra kalacağı adrese giderken geçtiği güzergâhta Jardin des Plantes'ten²⁵⁴ (nebatât bahçesi) sonra daha ileride Luxembourg Bahçesi²⁵⁵ vardır. (s. 112) Roman kahramanı Nasuh'un Paris'te kaldığı mekân, saray, bahçe, tiyatro ve operalara, özellikle öğrencilerin toplandığı mekânlara çok yakındır. Midhat Efendi'nin kahramanının Paris'te konaklama yeri olarak böyle bir ortamı seçmiş olmasında onun istitrad kabilinden başka şeyleri tanıtmaya da zemin hazırlar. Paris'te bahçe olarak ifade edilen mekânların çoğu sarayların etrafında, neredeyse bir orman büyüklüğünde bir genişliği ifade eden, arabalarla gezilebilen mekânlardır. Tuileries Sarayı ve bahçesi bunlardan birisidir.²⁵⁶

Burada sadece isimleri geçen bahçeler hakkında daha fazla bilgi verilmezken daha sonra okuyucuya geniş olarak tasvir edilen başka bahçe ve ormanlar vardır. Bunlardan birisi Paris halkının gece gündüz kolayca gezintiye çıktıkları Boulogne Ormanı'dır.²⁵⁷ Paris halkının gözde mekânlarından olan bu ormana bahar ya da yaz aylarında değil, kışın da gidip gelenler vardır. Midhat Efendi karşılaştırma yoluyla meseleyi izah etme metodunu burada da gösterir. "İstanbul'da bazı Kağıthâne meraklılarının kış içinde kürklere sarılarak hemen arabalarından çıkmamak şartıyla Kağıthâne'ye gitmeye benzeyeceğinden ve belki de Paris'in bu bâbtaki nispeti daha büyük olduğundan..." her şeyi mevsiminde gezmeyi uygun bulan Nasuh, Bois de Boulogne Ormanı'nı mevsiminde yani bahar aylarında gezmeyi tercih eder. Nasuh'un burayı gezmeye çıkmadan nasıl bir hazırlık yaptığı veya nasıl bir gözle

---

²⁵⁴ Mithat Efendi, "Nebatât Bahçesi" başlığı altında burayı "tarih-i tabiiyenin ilm-i nebatât denilen şube-i azimesi için hem bir mekteb hem de bir müze itlâkına şayan olan müessesât-ı azime ve mühimmedendir." dedikten sonra bu bahçenin niçin "Nebatât Bahçesi" olarak anıldığı aktarır. Ahmet Midhat, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 700. Seyahatnâmelerde de burayla ilgili bilgiler vardır. Paris'in ilk bitki ve hayvanat bahçelerinden olan Jardin de Plantes, seyahatnâmelerde de geniş olarak hakkında bilgi verilir. 1635 yılında botanik bilgini Guy de Labrousse tarafından kurulan bahçede meyve ağaçları, çiçekler, süs bitkileri ile Fransa'ya özgü fidanların bulunduğu bölümler yanında geyik, karaca, yabankeçisi gibi hayvanlara ilave olarak ayı, fil, denizati, maymun gibi vahşi hayvanlar ve çok sayıda kuş çeşidi vardır. Bkz. Asiltürk, **a.g.e.** s. 255, 257-258.

²⁵⁵ Luxembourg Sarayı'nın bahçesi olan bu bahçe ismini de saraydan alır ve Paris halkının meşhur gezinti yerlerindedir. Ahmet Midhat Efendi "Luxembourg" başlığı altında burasının saray, bahçe ve müzeden oluştuğunu yazar. **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 694.

²⁵⁶ Midhat Efendi, "Bu bahçe Tuileries Sarayı ile Condord Meydanı arasında vakı' ve gayet vasi' bir bahçedir." Şeklinde tarif ettiği bahçenin zaman içinde yapılan değişiklikler hakkında da bilgi verir. Bkz. Ahmet Midhat, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 513-514.

²⁵⁷ Ahmet Midhat seyahatnâmesinde bu ormanla ilgili geniş bilgi verir. Ahmet Midhat, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 602-603.

gezeceği de anlatılırken, anlatıcı aynı zamanda okuyucuya bir âdâb-ı muâşeret öğretme vazifesiyle hareket eder. (s. 242)

Midhat Efendi Boulogne ormanına varıncaya kadar hangi sokak ve caddelerden geçilmek gerektiğini canlı bir şekilde tasvir eder. Tasvirlerle yol boyunca cadde ve sokakların isimlerini tek tek sayar. Seine Nehri ve Rivoli Sokağı, Champs Elysees, Avenue de l'Imperatrice Caddeleri bunlar arasındadır. Avenue de l'Imperatrice'in caddesinin sonunda Dauphine kapısından çıkılınca "Paris hatt-ı istihkâmından çıkılmış ve hemen Boulogne ormanına girilmiş olur." Midhat Efendi roman kahramanına burayı farklı bir şekilde gezdirir. Çünkü ecnebîler genellikle bu ormanı gezmeye "Jardin d'Accalimatation"²⁵⁸ denilen ve memâlik-i bâide hayvanat ve nebatâtını Fransa havasına alıştırmak için teşekkül eden bir cemiyetin zîri idaresinde bulunan bahçeye gider ise de" Nasuh böyle yapmaz. "Allee des Fortifications" denilen büyük yola saparak farklı bir gezi güzergahı takip eder. Nasuh'un Boulogne Ormanında gezisi üç saat kadar sürer. Diğer yerlerde olduğu gibi yine arabacının tavsiyesine uyup "Jardin d'Acclimation'u" gezmeye gitmeyip, göller mahallini görmeye gider. Çünkü Boulogne ormanını gezip burayı görmemek olmaz.

Ertesi gün Nasuh yine Boulogne Ormanı'nda gezmeye devam eder. Bu ormanın içinde ayrı ücret verilerek girilen bahçeler vardır. Bunlardan birisi "Jardin d'Acclimation" adı verilen bahçedir. Burada "en uzak ve vahşi memleketlerin hayvanatı, nebatâtı orada cem edilmiş ve her birinin tabiatına göre hararet verilmek üzere cümlesi Paris havasına alıştırmakta bulunmuştur." Burada hayvanların geldiklere yere uygun ortam hazırlanmıştır ki, insan gerçekten öyle zanneder. Bu göllerden bazıları deniz suyu ile doldurulmuştur. Dolayısıyla her şey aslına uygun hazırlanmıştır. Burası öyle anlatılır ki burayı gören birisinin "kitâb-ı tabiatın bir sayfası değil adeta fihristi demekte hiçbir gûne müşkilat göremeyeceğinden" bahsedilir. (s. 244)

Nasuh'un Paris'e vardığının üçüncü günü gezmeye çıktığı yerlerden birisi Paris'in şark tarafında yer alan Vincennes Ormanı'dır. Bu tip yerleri gezmeyi Nasuh şöyle değerlendirir: "Şu günlerde Kütüphane-i İmparatorîye gidemiyor isem, Kütüphane-i tabiata devam ediyorum." Nasuh'un Paris gezisi devam eder. Dördüncü

---

²⁵⁸ Mithat Efendi Paris'i gördükten sonra yazdığı seyahatnâmesinde burasıyla ilgili de bilgiler verir. Bu bahçeyi Paris gezisinde ziyaret ettiğini belirten Mithat Efendi, Boulogna Ormanı'nın kuzey batısında yer alan ve yirmi hektarlık bir alana yayılan bahçenin tanzim ve idaresinin bir şirkete ihale edildiği bilgisini de verir. Ahmet Midhat, **Avrupa'da Bir Cevalan**, s. 608-612.

gün, bu kez şimâl tarafınadır. Gördüğü yerler, “Aubervilliers ve Saint Denis ve Pierrefitte ve avdette Gennevilliers ve Asnieres ve Clichy karyeleri olup, daha ertesi günü garp tarafından Neuilly ve Carrieres ve Montesson karyelerini görerek Saint-Germain ormanına girdi ve cesâmetçe Boulogne ormanının birkaç misline varan bu azîm ormanı bir saat kadar gezdikten sonra, dönerken aşağı yoldan Marais ve Marly²⁵⁹ ve Louveciennes ve Bougival ve Malmaison ve Suresnes”i görüp Boulogne ormanından geçerek gelir. Sekiz saatlik gezi boyunca güneyde gezdiği yerler ise İssy-les-Moulineaux Bourg la-Reine ve Villejuif ve Arcueil ve Gentilly köyleridir. Roman kişisi Nasuh, Paris’in garp, şimal, cenup gibi farklı yön ve bölgelerini tek tek gezdirerek okuyucuya da Paris’i gezdirir. (s. 245)

Paris’te bulunan ormanlardan bir başkası da Fontainebleau adında içinde küçük bir kasabanın da bulunduğu ormanlıktır. Burası Fransa krallarının sayfiyesi konumundadır ve içerisinde heykellerin, resim ve levhaların, antika eserlerin bulunduğu değerli bir saraydır. Nasuh, Fontainebleau’yı varıp yerleştikten sonra burayla ilgili hazırlanmış olan bir de “plan” üzerinde çalıştıktan sonra ormanı gezmeye çıkar. “Fontainebleau Paris’e elli yedi kilometre mesafede vaki cesîm bir ormanın içinde kâin on bin nüfuslu küçük bir kasaba olup, ancak orada en eski zamanlardan beri Fransa krallarının sayfiye ittihaz eyledikleri sarayla bulunmakla Fransa’nın en mühim mevkilerinden birisidir.” Fontainebleau içinde farklı büyüklükte avlular da vardır. “Üçü büyük ve küsuru küçük olmak üzere müteaddit avlular vardır. ... Hele bahçesinin cesâmet ve tezyinâtına hiç söz yoktur. Sarayların salonlarını tezyîn eden âsâr-ı atîka ve statueler ve resim levhaları dahil-i hesap olmadığı halde, yalnız bugünkü mevcut olan ebniye ve inşaat-ı mimariyi yine bugün vücuda getirmek için birkaç milyar frank sarfi lâzım gelir.”

Bahsedilen köyün büyük bir orman içinde olduğu belirtildikten sonra İstanbul’la mukayese edilir:

“Bu orman vüs’atte bizim Deliorman kadar olamaz ise de, derununda altı yüzden sekiz, dokuz yüz seneliğe kadar mevcut olan eşçâr-ı azîme dehşet-bahş-ı

---

²⁵⁹ Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi, Avrupa dönüşü III. Ahmet’e bir rûzname takdim etmiştir. Çelebi’nin anlatılarının Osmanlı mimarisinin değişiminde büyük payı olmuş ve neticesinde o yıllarda başta Fransa olmak üzere Avrupa ülkelerinde moda olan içinde su kanalları, fiskiyeler bulunan saryaların benzeri olarak Fransa’nın Fontaineblau ve Marly gibi sarayları örnek alınarak Kağthâne’deki Sadabat Sarayı yaptırılır. Bkz. Semavi Eyice, “Batılılaşma (Mimari)”, **DİA**, C.V s. 172.

uyûn-ı seyyahîndir. Bazı taraflarına balta girip tashih ve tesviye eylemiş ise de, bazı yerlerine dahi bililtizam balta idhal edilmemiş olduğundan hâl-i vahşet ve dehşeti Amerika ormanlarını andırır.” (s. 298) Bu ormanlık alan yedi sekiz yüz seneden beri kralların avlanma yeri olduğu gibi, haydutların da toplanma mekânlarından birisidir. Ancak artık şimdi haydut korkusu hiç yoktur. Kış mevsiminde gidilir ise kurt ve yabani canavar gibi hayvanların saldırmasından korkulabilir. (s. 299)

Ormanlarla beraber gündüz ya da akşamları ulaşılması kolay, şehrin merkezinde önemli bahçeler de vardır. Bunların bir kısmı da şehrin ortasında geniş bir yer kaplayan ormanlar içindeki bahçelerdir. Bunlardan birisi Paris’in önemli bahçelerinden olan Mabille bahçesidir. “İşbu bahçe Champs-Elsees’de Pont Rond denilen köprü civarında bir yer olup ahiren Chateau des Fleurs denilen bahçe ile birleştirilip tevsî edilmiştir. Evkât-ı muayyenesinde kandiller ve fenerler ile donatılıp şehrâyin edilir ki, Paris’te dahi bu donanma halkın tahsinini kazanmıştır. Her tarafı müzeyyen, her ciheti mükellef bir yer olup, bahusus müzikası Parisçe müşârunbilbenân olan bandolardandır. Yaz kış her gün açık olduğundan aldedevam balolar verilir ise de, yazın bahçe içinde olan cemiyet kıştan daha parlaktır. Cumartesi ve salı günleri duhûliyesi üç frank olduğundan yalnız zengin takımı girip, sair günler iki franka olmakla ve bahusus karılar için bedava bulunmakla talebe gürûhuna kadar herkes gelir.” Burasının Prado balosu kadar açık olmadığı beyan edildikten sonra bütün bütün kapalı da olmadığı açıklanır. Ve “zaten Paris’te bütün bütün kapalı olacak hangi yer vardır ki..” denilir. (s. 361) Buraya gelen zengin takımının eğlenmek için geldiği, eğlenmek için olmasa da kız ve erkek öğrencilerin de buralara geldiğinden bahsedilir. Yaz mevsiminin gelişini ise şöyle tasvir eder:

“Mabille bahçesi yerleri mevsim-i bahar içinde sislerden ve kapalı havalardan mağmûm bir halde bulunan donanmaları enzâr-ı müştakînde parıl parıl parlamaya başlamalarından anlaşılmakta bulunmuştu.” (s. 361)

Özellikle Paris’te bahar ve yaz aylarında kibar âleminin sayfiyelere gittiği anlatıldıktan sonra, Mabille bahçesi gibi yerler kış mevsiminin Prado’larına mukabil yazın eğlence yerleridir.

Ahmet Midhat Efendi romanlarında Avrupa ya da Paris’i anlatırken İstanbul’la mukayese yapmayı ihmal etmez. Örneğin Paris’in etrafında bahçeler içinde bulunan köylerden birisi de Pre-Saint-Gervais karyesidir. “Pre-Saint-Gervais, Paris etrafını tezyîn eden karyelerden birisi olup mamûriyetçe ve letâfetçe bizim Kadı

karyesinden fersah fersah ileridedir.” (s. 453) Yazar *Demir Bey* romanında da Paris’in park ve bahçelerinden bahseder. Bu romanında da -Avrupa’ya gitmeden önce yazdığı romanlarda olduğu gibi- ansiklopedilerden okuduğu bilgiler çerçevesinde bunları okuyucuya aktarır. Bu romanda da Paris’in meşhur Boulogne Ormanı merkezdedir:

“Boulogne ormanı denilen yer Paris’in hemen kale dibinde, gayet latîf bir ormandır ki mesîre-i mezkûrenin Paris’te ehemmiyet-i nisbiyyesi Kağıthâne’nin İstanbulca olan ehemmiyetinden kat kat ziyâdedir. Orada sun’-ı beşer kudret-i tabiatla âdetâ rekabet ederek o kadar güzel tepeler, kayalar, kaynaklar, çağlayanlar, göller filanlar vücûda getirmiştir ki bunların tabîî olduklarına hemen tabiatın dahi şüphesi kalmaz. Eğerçi tabiat ihtimâl ki esbâb-ı tezyîniyye-i mezkûrenin herbirini bir yerde daha mükemmel olarak vücûda getirmiş olabilirse böyle yüzlercesini bir mahall-i mahdûdda cem’eylemiş olamayacağından Boulogne ormanı tezyinât-ı tabiiyye mecmûu itlâkına şayandır.” (s. 132)

Ahmet Midhat Efendi’nin Boulogne Ormanı’nı bu kadar methetmesinin sebeplerinden birisi de insan güç ve gayretiyle düzenlenmiş olmasıdır. Çünkü tabiat insan eliyle düzeltilmiş, içine bahçeler ve göller yerleştirilmiş, oluşturulan ortamla tabiiğinden ayırt edilemeyecek kadar güzel donatılmıştır. Halbuki bu ormanın kesilip tekrar kısa sürede tezyîn edilmesi çok eski değildir. Paris suru ile Seine nehri arasında bulunan Boulogne ormanı Fransızlar tarafından önce tamamen kesilmiş, daha sonra tekrar tezyîn edilmiştir. (s. 132)

Boulogne Ormanı Paris’te yaşayan ya da buraya her ne amaçla gelmiş olursa olsun gelenlerin gezdikleri mekânlardan biridir. *Demir Bey* romanında da Polini ile Mustafa Kamerüddin Boulogne ormanına sık sık geziye çıkarlar. Özellikle göllerin bulunduğu setin üstünden şehri seyretmek ayrı bir zevk ve heyecan verir. (s. 133) Paris’in en büyük ormanlarından olan Boulogne’nin çok sayıda kapısı vardır. Bunlardan birisi de “Neuilly” kapısıdır. Boulogne Ormanı dışında adı geçen diğer bir orman Saint Germain’dır. Roman kişilerinin gezdiği yerler arasında Boulogne ormanı ile beraber Saint Germain ormanı da gezilecek, yemek yenilecek mesire yerleri arasındadır. (s. 213)

Konusu ve mekânı Avrupa’da geçen ve bir cellatın hayat hikâyesinin anlatıldığı *Cellat* romanında Boulogne ormanı, yalan ve iftiralarla Paris dışına sürgüne gönderilen kişi ile onun sürgüne gitmesine sebep olan kişinin karşılaştığı mekân olarak görülür.(s. 86)

Midhat Efendi'nin Avrupa'yı gördükten sonra 1891 yılında yayımlanan ve Avrupa'da geçen romanlarından *Diplomalı Kız*'da Vincennes ormanı mesire amaçlı gezilen mekânlardandır. Roman kişilerinden Döpre ile Polini çocukları olduktan sonra pazar günleri Boulogne ve Vincennes ormanları gibi yerlere gitmeye başlarlar. (s. 599)

Avrupa ülkelerinden İsviçre coğrafi şartları itibariyle park, bahçe, orman ve yeşillik alanlarıyla en zengin ülkelerdendir.

“İsviçre denilen yer latîf dağlıkları, ormanlıkları, vâdileri, ovaları, dereleri, gölleriyle, tabiatın bir memlekete bahşedebileceği tezyînâtın kâffesini câmi bir kıt'a-i latîfe olduğu gibi yed-i kudret-i beşer dahi orasının mamûriyetini itmâm ve ikmâl için yüzlerce seneden beri çalışıp, orasını Avrupa'nın en mâmur, en müzeyyen bir memleketi haline koymuştur.” (s. 78)

Bu şekilde tasvir edilen ülkenin en önemli dağlarından birisi Mont Blanch'e dağdır. Başta İngiltere olmak üzere, çeşitli festivaller için Avrupa'nın çeşitli yerlerinden yüzlerce turistin akın ettiği yerlerdendir.

“Her sene yüzlerce İngilizler dağın tepesine kadar çıkmak zahmetini ihtiyar etmezler mi? Gayet nazik, nazlı kadınlar dahi bu yolda erkeklerine peyrev olmazlar mı? Mon Blanche dağının letâfeti bu zahmete değdiği halde şimâli İsviçre'nin letâfeti hangi zahmete değmez?” denilir. (s. 78-79)

Ahmet Midhat Efendi'nin *Letâif-i Rivayât* serisi içinde yer alan, konusu ve mekânı Avrupa'da geçen *İki Hud'akar* hikâyesinde İsviçre'de kartal avına çıkan hikâye kahramanı iki ay kadar kaybolduktan sonra döndüğünde topu topu altı kadar kartal yakaladığı, bunları da Londra hayvanat bahçesiyle Petersburg Hayvanat Bahçesi rekabetinden müzâyedeye koyduklarını söyler. (s. 725) “Andre eşi Luiz'den ava çıkma bahânesiyle izin almak isterken “Stokholm Hayvanat Müzesi için bir tek erkek kartal istiyorlar.” der. (s. 728)

Avrupa ülkelerinden İtalya da dağ ve ormanlar bakımından fakir olmayan bir ülkedir. Buradaki dağ ve ormanlar diğer Avrupa ülkelerinde görülen manzaranın dışındadır. Konusu İtalya'da geçen ve bir cinayet romanı olan *Haydut Montari*'de eski İtalya hakkında bilgi verilirken -bir dağ silsilesi olduğu anlaşılan- Mont-Balanc dağlarının mermer ocaklarıyla dolu olduğundan, diğer yandan bu dağın vadilerinde yetişen meyve, dişbudak ve karaağaç gibi gayet sert ağaçlarıyla marangozluk gibi

sanayi ürünü olan kerestelerin limanlardan Fransa, İspanya, İngiltere gibi ülkelere satıldığından bahsedilir. (s. 56-57) Burada bahsedilen dağın insan eliyle düzeltilen bir park, bahçe, orman olmadığı açıktır. Ancak Avrupa medeniyetini oluşturan kilise, kale, anıt, saray gibi mimari yapıların inşasında kullanılan mermerin buradan çıkarılıyor olması dikkate değerdir.

İnsan eliyle bahçelik hale getirilen yerlerden birisi de Akdeniz'in ortasında bulunan Malta Adasıdır. Avrupa'nın ormanlık ve bahçelik alanlarının yanında Malta Adası kayalıklarla kaplıdır. Zeyl-i Hasan Mellâh'ta şu şekilde anlatılır:

“Malta cezîresi her ne kadar simsiyah bir kayadan ibaret ise de, bu kaya üzerinde bazı cüzice toprak bulunan yerler kemâl-i himmetle bahçe olmak üzere tarh edilip âlâ portakallıklar vücûda getirilmiş ve sâir envâ-ı sebze dahi ekilmekte bulunmuştur.” (s. 20-21)

İtalya'da medeniyetin bir göstergesi olan insan eliyle oluşturulan botanik bahçelerinin varlığından *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında karşılaşıyoruz. Sicilya sahillerinde kurulu olan Palermo şehri botanik bahçeleriyle zengin bir yerdir.

Ahmet Midhat Efendi Avrupa'daki botanik bahçeleriyle mukayese ederek, onlardan her bakımdan üstün bulduğu buradaki bahçeleri şöyle tasvir eder:

“İngiliz bahçesi, Botanik bahçesi, Aklima Taysun bahçesi gibi Avrupadaki emsâline bile fâik olan bahçelerden maâda Filora vesâir türlü nâmlar ile yâd olunan bahçeler hakikaten memâlik-i sâirede bulunur şeylerden değildir.” ifadesiyle aktarır. Burada her çeşit nebatât daha canlı daha kuvvetli yetiştirilmektedir. Midhat Efendi, bu bahçeyi tanıtırken konunun daha iyi anlaşılması için başka konularda olduğu gibi karşılaştırmalar yapar. İstanbul'da “Frenk İnciri” diye saksılarda yetiştirilen nebatât buralarda bahçeler etrafına çit ve çalı mesabesinde dikilerek adam boyundan yukarı yükselip gider ve üst tarafları zümrüt gibi yeşil olduğu halde alt tarafları adeta ağaçlanır.” Mesela bizde çiçek olan sardunyalar “burada adam boyunda ağaçlar teşkil ederek bunlardan dahi ormanlar vücuda gelir. Keçi boynuzu gibi birtakım ağaçlar dahi vardır ki memâlik-i sâiredeki emsâline kat kat fâik bir hale îsâl eder.” (s. 491)

İtalya'da batonik bahçesinin bulunduğu başka bir şehir de Napoli'dir. İtalya'nın sahil şehirlerinden olan Napoli'nin bu özelliği için *Hayret*'te şu değerlendirme yapılır:

“Memleket zaten her dem bahar bir bahçe halindeyken bir de botanik bahçesi vardır ki dünyanın her tarafında hâsıl olan nebatâtı orada yetiştirmek kâbildir.” (s. 82)

Ahmet Mithat'ın dışında Halit Ziya'nın *Nemide*²⁶⁰ romanında Paris hayvanat bahçesi roman kahramanlarının okuduğu bir makalede geçer. Roman kişisi Nâil, amcasının bahçesinde nişanlısı amca kızı Nemide ile gezdikten sonra yalıdaki odadan içeri girer. “İçeriye girdikleri zaman Şevket Bey, Nâil'e Paris nebatât bahçesi hakkında okumakta olduğu bir makale için bazı şeyler sormak ister. (s. 143)

Park, bahçeleriyle romanlarda öne çıkan bir başka ülke de Osmanlı gibi Avrupa'yı örnek alarak gelişen ülke olarak tanıtılan Rusya'dır. İki Türk seyyahın İstanbul'dan Odesa'ya gelişiyle başlayan *Acâyib-i Âlem* romanında burada gezilen yerlerin başında “Mekteb-i Âli” ile “Bahçıvan Mektebi” gelir. 1818 yılında “Richelieu Mekteb-i Âlisi namıyla kurulan ve bugün Avrupa'nın en güzel mekepleri derecesinde terakkî eylemiş olan Mekteb-i Âli ile “Bahçıvan Mektebi” denilen dünyanın her tarafından celbedilen tohumları Odessa'da yetiştirmeyi tecrübe için dahi gayet güzel bir bahçesi olan” yerler vardır. (s. 65) Dolayısıyla burada iki arkadaşın gezdikleri önemli yerlerin başında nebatât bahçesi ve Bahçıvanlık Mektebi gelmektedir. (s. 66) Ahmet Mithat'ın İstanbul'dan seyahate çıkardığı Hicabi ve Suphi Odesa'da on beş gün kaldıktan sonra şimendiferle Trispol ve sonra Balta'ya geçerler. Buradan Nikolayev şehrine gelirler. Burası Balta'nın üç misli büyüklüğünde bir şehirdir. Hâneler genelde bir katlı ve bahçeler içindedir. Bu şehir Buğ ve İngul nehirleri üzerine inşa edilmiş, tersanesi olan bir şehirdir. Prenses esasen Elizaberhgrad'a gideceği için burada iki saat mola verir. O yemekte iken Suphi ve Hicabi şehri gezerler. (s. 92)

Seyyahların Petersburg'ta ziyaret ettiği yerlerden birisi de Saint Aleksandr Nevsky kilisesidir. Zengin bir kütüphanesi de olan kilisenin “bahçeler meyânında ve meâbid derûnunda birçok mezarlar görü”lecek kadar geniş bahçeleri vardır.(s. 187) Roman kişilerini “Saint Aleksandr Nevskiy'nin bahçeleri, setleri ve tezyînât-ı tabiiyesi” o kadar kendisine çeker ki “akşama kadar zamanlarını hep bu mahalli gezmek suretiyle” vakit geçirirler.

Romanlarda park, bahçe ve ormanlar şehir düzeninin, gelişmişliğin bir göstergesidir. Öne çıkan bahçelerin insna eliyle tanzim edilmiş ve yapılmış olması belirgin bir özellik olarak yer alır.

---

²⁶⁰ [Uşaklıgil], Halid Ziya, **Nemide**, Hizmet Matbaası, İzmir 1307 [1891], 228 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.).

1.2.2. Mimarî Eserler

“Uzun ömürlü olmak, ömrünü uzatmak, meskun ve bayındır olmak” gibi anlamları içeren mimari kelimesinin²⁶¹ Fransızca, İngilizce gibi Batı dillerindeki karşılığı architecture’dır. Latince’den Batı dillerine geçen kelimenin aslı Grekçe olup, “baş, başlangıç, ilke” anlamına gelen arkhe ile “bina inşa etmek” anlamındaki tekhtain masdarının birleşimiyle oluşmuş bir kavramdır.²⁶² Mimarî yapılar insanların hangi kültürel bir çevrede yaşadıkları da gösteren yapılardır. Bu anlamda Avrupa kültürüne ait yapıları kiliseler, saraylar, anıt, anıtmezarlar olarak sayabiliriz. Mimarî eserler milletlerin medeniyet anlayışı, kültürel birikimini yansıtan en güzel eserlerdir. Milletlerin pek çok özellikleri onlara yansır.

Osmanlı Devleti’nin gerilemesiyle birlikte mimarîde de gelenek, yerini modernizme bırakır. Bu dönemde Avrupa’da Rönesanstan sonra gelişen barok ve rokoko sanatlarının etkisi görülmeye başlanır. Boğaziçi’nde Avrupaî tarzda saraylar, köşkler ve yalılar inşa edilir.²⁶³ Osmanlı mimarîsinin batılılaşmasında tahsilini Avrupa’da yapmış olanların, Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerin ve XIX. yüzyılda İstanbul’a gelen yabancı mimarların etkisi vardır. İngiliz, Fransız ve Amerikalıların Osmanlı Devleti’nde açtıkları yabancı okulların mimarî tarzı da Osmanlı mimarîsinin batılılaşmasında etkili olur. Her okulun mimarîsi, mensup olduğu milletin mimarî zevkini ve tarzını yansıtır. Bu bağlamda mimarî eserler Avrupa kültür ve sanatını yansıtan en önemli yapıtlar arasındadır. Avrupa mimarîsi XIX. yüzyıl Türk romanına genel itibarıyla saraylar, anıtlar, mezarlar, kaleler, kuleler, Kütüphaneler ve müzelerin yapıları itibarıyla yansımıştır. Biz de bu bölümde Avrupa mimarîsinin kendini gösterdiği ortak alanları ele alacağız.

1.2.2.1. Kiliseler

Avrupa kültür ve medeniyetini oluşturan esas kaynaklardan birisi de dindir. Dine ait yerler de kiliseler, manastırlar, havralar gibi o ülke içinde mimari yapısı

---

²⁶¹ Mimarî kelimesi amr masdarından türetilmiş olup, ma’mur, imare ve umran da Arapça’da harab kelimesinin zıttı olarak kullanılmıştır. İlhan Ayverdi, “Mimarî”, **Misallı Büyük Türkçe Sözlük**, C.II, 2075.

²⁶² Mimarî kavramı ve bu kavram etrafında Türk İslâm kültüründe şekillenen mimarî yapılardaki genel anlayışla ilgili bkz. Şelçuk Mülayim, “Mimarî”, **DİA**, C.XXX, s. 91-95.

²⁶³ Abdülmecid döneminde Dolmabahçe Sarayı, Abdülaziz döneminde de Çırağan Sarayı, Beylerbeyi Sarayı ve Yıldız köşkü inşa edilir. Mimarî alanda Avrupa’yı örnek alma ve Avrupa’nın etkisi hakkında daha fazla bilgi için bkz. Semavi Eyice, “Batılılaşma (Mimarî)”, **DİA**, C.V, s. 171-181

dolayısıyla kolayca fark edilebilecek mekânlardır. Bunların mimari şekilleri, içindeki tezyinâtı da Hristiyanlığı ve Avrupa kültürünü yansıtır. Kiliseler, hem bir ibadet merkezi, hem toplumu oluşturan aile müessesesinin kurulmasının resmiyete döküldüğü, nikâh törenlerinin yapıldığı kutsal mekânlardır.²⁶⁴ Kilise ve havralar daha çok insanların toplu olarak yaşadığı köy, kasaba, şehir gibi yerlerde bina edilmişken, manastırlar toplum hayatından uzak yerlerde inşa edilmiştir.

Manastır (Yun. Monastiri) ise Hristiyanlıkta farklı bir sınıf olarak kabul edilen ve belirli kurallara göre dış dünya ile ilgilerini kesmiş bir halde yaşayan rahip veya rahibelere mahsus binalara denir.²⁶⁵ Manastır ve manastır hayatı, Türk İslâm geleneğinin yabancı olduğu bir kavramdır. Bu nedenle Türk romanında manastırlara çok fazla yer ayrılmaz. Hristiyan din adamlarının, hayatlarının belirli bir dönemini ya da tamamını geçirdikleri bir mekân olarak karşımıza çıkan manastırlar, Orta Çağ Avrupa'sında yaygınlık göstermiş ve genellikle şehirlerden uzak köylerde, adalarda ya da dağlarda şato şeklinde yapılmıştır. Manastırlarda, genç rahip ve rahibe adaylarına okuma yazma ve hesap gibi temel bilgiler, Latince dualar, metinler, inanç ilkeleri ve ilahiler öğretilir.²⁶⁶ Manastırlarda eğitim gören rahip ve rahibeler belirli bir zaman sonra misyonerlik faaliyeti için dünyanın diğer bölgelerine giderek Hristiyanlığı yayarlar. Romanlarda, manastır terbiyesi görmüş din adamlarının diğer dinlere mensup çocukları kaçırıp/kandırıp kendi manastırlarına götürmelerinden, bu çocukları burada vaftiz ederek Hristiyan yapmalarından ve Hristiyan olarak yetiştirmelerinden bahsedilir. Misyonerler genellikle kimsesiz ve aileleriyle problemleri olan çocukları manastırlara kapatırlar. *Demir Bey*'de, Demir Bey, İstanbul'da tanıştığı Fransız papazı Teophil tarafından Paris'e kaçırlır ve tahsilini Reims'teki köy manastırında yapar. (s. 295-300) Polini de bir rahibe manastırında ilk tahsil ve terbiyesini alır fakat rahibe olmaz. Polini, annesinin Saint Madeleine (Magdalini) manastırına bıraktığı çantayı açınca Pierre Heyder namındaki bir Fransız binbaşısının kızı olduğunu anlar. *Ahmet Metin ve Şirzât*'ta Ahmet Metin, Monreal'de Kapuçinlere ait tarihî bir manastırla karşılaşır ve gemidekilere bu manastırla ilgili bilgi verir. Dolayısıyla romanlarda Hristiyan inancında önemli olan Hz. Meryem, Hz.

---

²⁶⁴ Kilise kavramı ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, **Dinler Tarihi**, Ocak Yay. Ankara 1988, s. 156-157.

²⁶⁵ İlhan Ayverdi, "Manastır", **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C.II, s. 1929.

²⁶⁶ Kemal Aytaç, **Avrupa Eğitim Tarihi Antik Çağdan 19. Yüzyılın Sonlarına Kadar**, AÜDTCF Basımevi, 2.Basım, Ankara 1980, s. 86.

İsa ile ibadet mekanları olarak kilise, manastır gibi yerler ve hristiyanlığı temsil eden haçtan şıkça bahsedilir.

Kiliseler bir ibadet mekânı oldukları için XIX. yüzyıl Türk romanında konusu ve mekânı Avrupa'da ya da yurt içinde geçsin bu mekânlarla karşılaşmak ona ait bilgiler bulmak mümkündür. Ancak Ahmet Mithat Efendi'ni *Âcayib-i Âlem* ve Avrupa dönüşü yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat* gibi daha çok bilgi aktarımına dayalı seyahat romanları haricindeki eserlerde geçen kiliselerin mimarî yapısından ziyade, bir ibadet vesilesiyle geçtiği görülür.²⁶⁷

Paris'te Bir Türk romanında adı geçen kiliselerden birisi Saint-Julien'dir. Kilisenin adının dışında tarihi, mimarî yapısı gibi özellikleri hakkında başka bilgi verilmez. Sadece nikâh kıyıldığı için adı geçen bir kilisedir. (s. 478) Bunun yanında yer tarifi için de kullanılır. Nasuh'un Paris'te kaldığı yer, saray, sinema gibi yerlere yakın olduğu gibi "civarda Pantheon ibadethâne ve medfeniyle bunun meydana vardır" ki, burası Paris'in merkezi gibidir. (115)

Hasan Mellâh'ta Fransa'nın kocasını aramak için Marsilya'ya gelen Madam İlia burada henüz bir tanıdık bulamadığı için pazar günü uğradığı felaketlerden dolayı Tanrı'ya sığınır ve Saint Marie Kilisesi'ne girip dualar eder. (s. 184) İlia daha sonra kocasını yine Saint Maria kilisesinde tesadüfen bulur. (s. 266)

Midhat Efendi'nin 1883 yılında yayımladığı *Acâyib-i Âlem* romanı kiliselerin en çok yer aldığı romandır. Bunda, romandaki şahısların Ortadoks mezhebine mensup olmalarının da rolü vardır. İki Türk gencinin İstanbul'dan başlayan seyahatlerindeki en önemli durak Rusya'dır. Daha sonra onlara katılan bir İngiliz kıızıyla Moskova'da gezinti yapan seyyahların en çok kiliselere giderler.

İki Türk seyyahın Odesa'dan sonra ziyaret ettikleri şehir Harkov'dur. Özellikle ağaç ve kerestecilik işleriyle öne çıkan şehirde en dikkati çeken Mecusi ibadethânesidir. Ancak burada hristiyanlık taassup derecesinde olduğundan ve Çinliler ibadethânelerini esrarhâne haline koydukları için seyyahlar burayı güzelce gezememişlerdir. (s. 115)

---

²⁶⁷ Avrupa'ya seyahate çıkan ve bunu kaleme alan Türk seyyahlarının o ülke ve şehirlerde haliyle ilk dikkatini çeken mimarî eserler görkemli yapılardır. Saray, kale gibi tarihi yerlere nazaran Avrupa kültürünün temeli oluşturan kiliselerin şehir, kasaba köy gibi yerleşim alanları ya da dışında diğer mimari eserlere göre daha fazla olması tabiidir. Dolayısıyla seyyahlar dikkatlerini çeken bu eserlerle ilgili geniş bilgiler verirler. Seyahatnâmelerdeki Avrupa kiliseleri, mimarî yapıları ve seyyahların izlenimleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Asiltürk, **a.g.e.** s. 285-298.

Rusların eski başkenti olan Moskova, Rus kimliğiyle öne çıkan bir şehirdir. İki Türk ve bir İngiliz seyyahı Moskova'yı daha önce tanıştıkları Rus prensesinin görevlendirdiği rehber yardımıyla gezerler. Kremlin Sarayını Moskova'ya vardıkları ilk gün gezdikten sonra, "Kremlin Rusların Kudüs-i şerifidir" hükmünün ne kadar doğru olduğuna iyice ikna olurlar. Hatta Suphi şöyle der:

"Kadim Romalılar için "Kapitol" ve kadim Yunanlılar için dahi Atina'daki "Akropol" ne idiyse Ruslar için dahi Kremlin o olduğu anlaşılıyor." (s. 139).

Kremlin Sarayı'nın Kudüs kadar kıymetli olması içindeki kiliselerdendir. Burada görüldüğü gibi Rusya'daki saraylar bir şeye benzetilirken yine Avrupa kıtasından ya da Avrupa tarihinde yer alan yerlerden örnek verilir. Kremlin Sarayının içinde yer alan Temren Sarayının gezilmesinden sonra, Redempteur namına mensup olan küçük fakat gayet müzeyyen bir kilise ziyaret edilir. (s. 142). Burada kiliseler adeta içi içe denilecek kadar yakındır. Kremlin Sarayının içinde ziyaret edilen bir başka kilise ise Arhanangielskiy Sobor'dur. Bu kilise büyük kiliseden sonra en önemli kilisedir. Arhanangielskiy Sobor'dan sonra kadim bir kiliseye daha girilir ki Çarlar orada vaftiz edilir, resmî nikâhları mutlaka burada kıyılır. (s. 144). Bundan sonra Uspenskiy Sobor denilen büyük kilise ziyaret edilir. Bu kiliseyi "acâyib-i âlem" addolunmaya şayan bir yer olarak anlatan Ahmet Midhat Efendi, kilisenin bundan altı yüz sene kadar önce inşa edildiğinden, daha sonra 1472 yılında onarıldığından, derûnuna hazineler yığıldığından, kilisede Hz. Meryem, Hz. İsa ve birtakım meleklerinin çok büyük resimlerinin yer aldığından bahseder. Buradaki resimler Rus ressamlar tarafından yapılmıştır. Hatta burada Tur-ı Sînâ dağının altından bir resmi de vardır. Burada Büyük Viladimir denilen çarın oturduğu taht da yer almaktadır. Gene, Moskova'da eskiden beri ikâmet eyleyen Rum mezhebi patriklerinin mezarları da buradadır. Tabii burayı önemli kılan en önemli şey Rus imparatorlarının "resm-i teveccühleri" burada kabul etmeleridir. (s. 143) Ziyaretin dördüncü günü "Sinodalniy" denilen patrikhâneye girerler. Burası Moskova patriklerinin ikâmetgâhıdır. Buranın önemi Kütüphanesinin büyüklüğünden ziyade "İmparator Pavli" nin hediye eylediği ve hep altından yapılmış otuz adet vaftiz yağlarının kaselerinin burada olmasıdır. Ortadoks mezhebince vaftiz ayini yağ ile icra olunup "mır" tabir olunan bu mukaddes yağ bütün Rusya içinde sadece bu patrikhânede üretilir ve bu taslar içinde korunur. (s. 145)

Burada ziyaret edilen diğere bir yer de “senato” adı verilen mekândır. Bir salonda Rus çarlarının alay arabaları vardır. Büyük Petro’nun arabası küçükse de İmparatoriçe Elizabeth’in bindiğı araba oldukça büyüktür. Burada önemli bir şey de Novgorad şehrinde bulunan en büyük çandan sonra burada da o kadar büyük bir çanın bulunmasıdır. (s. 146) Kiliseyle beraber anılan en önemli şey kilise çanıdır. Kilise çanlarının en büyüklerinden bir tanesi de Moskova’da Kremlin Sarayındaki kilisededir. Kremlin Sarayında gezi sırası “Çan kolakol” denilen bir çanı ziyarete gelir. İvan Kulesi’ne yakın bir yerde olan bu çanın yüksekliğı yedi metre, eni üç adım uzunluğundadır. Ancak bu çanın etrafındaki binalar da o kadar büyük olduğundan çan o kadar dikkat çekmez. Bu çan başka çanlarla kıyas edildiğinde “Hele bizim İstanbul kiliselerinin çanları bunun yanında çingirak mesebasinde kalır.” denildikten sonra bu çanın kıymetinin on milyon frank yani beş yüz bin Fransız altını etmesi vurgulanır. “Ol miktar altın ile İstanbul kiliselerine safi altından mamul bir çan yapmak mümkündür.” (s. 152). Dört gün rehberin yardımıyla Kremlin Sarayını gezen seyyahlar, daha sonra mihamdârın yardımına gerek kalmadan tekrar gezmek isterler. Bu defa gezi daha detaylı ve gözden kaçanlar görülecektir. Bunlardan ilk ziyaret edilecek yer Saint Basile Kilisesi’dir ve “Kızıl Meydan”denilen mahalde yer alır. Elli kadar kubbesi olup, en yüksekinin irtifai elli metredir. En yüksek kubbe üzerinde Hz. Meryem’in resmi vardır. (s. 154) Kızıl meydanın bulunduğu tepenin eteğinde İverskiya Vorota Kilisesi yer alır. 1650 senesinde Çar Aleksiey Mihayloviç tarafından yaptırılan kilise, kızıl elmadan getirilmiş ve oraya talik edilmiş bulunan bir Hz. Meryem tasvirinden dolayı Ruslarca gayet muhterem bir mahal olup bu tasvirin önünde gece gündüz on üç tane gümüş lamba yanar. (s. 155)

Moskova’ya gelen her devlet büyüğü “hiç olmazsa bir kerecik olsun bu kiliseye gelerek tasvîr-i mezkûre arz-ı perestij etmezler ise en büyük bir vazife-i mukaddeseyi” yerine getirmemiş olurlar. Rusya kiliseleri içinde “kandillerinin ve altın kâselerinin güzelliğı ve kıymettarlığı ile en ziyade şöhretşiar olan kilise” bu kilisedir.

Moskova’da Kremlin Sarayı, buradaki kiliseler, Tatar Camii ziyaret edildikten sonra Kremlin haricinde Don Skog Manastırı ve Simonov Manastırı “tarîk-i dünya” olanların iki mühim mahalleri ise de burayı süratle ziyaret ederler. (s. 155)

Seyyahların Moskova’dan sonra ziyaret ettikleri şehir, XVIII. yüzyılda neredeyse sıfırdan inşa edilmeye başlanan ve Rusya’nın Avrupa’yı örnek alınarak oluşturulmuş

modern şehirlerinden Petersburg'tur. Şehirde Büyük Petro'nun kale, kilise ve kumandan dairesi Büyük Petro'nun yaptırdığı ilk binalardandır. Şehirde yüz kırk yedi Ortodoks kilisesiyle yirmi kadar Nasraniye kilisesi vardır. (s. 176)

Üç seyyahın Petersburg'ta da ziyaret ettikleri yerlerden ilki kiliselerdir. Kazan Meryem'ine mensup olduğu belirtilen mabet, "Prospekt Nevskiy denilen caddede vakidir ve Petersburg'un baş kilisesi dahi budur." Bu kilisenin farklılığı Kazan'dan Moskova'ya oradan da Petersburg'a getirilen bir Hz. Meryem tasvirinin buraya konulmuş olmasıdır. (s. 181-182) "Mezkûr kilise Roma'da vâki meşhur Saint Petros kilisesinin kapısı olarak inşa edilmiş bulunup önünde elli altı sütunu hâvî bir sütunluğu vardır ki her sütun on buçuk metre tûlünde yekpâre granit taşlardan tıraş edilmiş ve bu taşlar da Fillandiya cibâinden getirilmiştir." (s. 182) Rusya devleti bu kiliseye öyle önem vermiştir ki süslemesinin bütün Avrupa kiliselerinden üstün olması için her türlü fedakârlığı yapmıştır. Rusların kiliselerinin bir başka özelliği de şudur: Bu kiliselere birçok bayraklar ve silahlar konulmuştur ki kilise bir kışla "veyahut edevât-ı atıka-i harbiye müzehânesi suretini" almıştır. (s. 182-183)

Bundan sonra Saint Petros ve Saint Pavlov nâmlarına mensup olan kiliseye gidilir. Bu kilise içinde Osmanlı, Fransız, İsveç bayrakları vardır. Ayrıca Rusya askerî hangi hükümetin hangi şehir ve kasabasına girmişse oranın anahtarları burada olduğundan kilise çilingirci dükkânı gibidir. Bir de Rus hânedanından İkinci Petro hariç hepsinin mezarı bu kiliseye defnedilmiştir. (s. 183) Özellikleri anlatılan bir diğer kilise de Saint İsak Kilisesidir. Kiliseyi Büyük Petro 1710 senesinde meşhur mimar Monfran'a ahşaptan inşa ettirmiştir. Bu kilise her ne kadar Petersburg'un resmen başkilisesi değil ise de, en güzel kiliselerindendir. Midhat Efendi burasının diğer özelliklerini şöyle anlatır:

"Kilisenin içine girdikleri zaman gördükleri dahilî sütunların her biri yirmi beşer metre irtifânda yekpâre kırmızı granitten mamul olup bunların kürsüleri ile tepeleri dökme tunçtandırlar. Azîm kubbesi otuz adet sütun üzerine mebnidir ki her biri bakır kaplı olarak işbu bakır levhâlârin üzeri dahi yaldızlıdır. Kubbenin tepesindeki sâlip sâfi altından olup işbu büyük kubbeden maada diğer dört küçük kubbe vardır ki büyük kubbenin cesâmetini nazarlarda bir kat daha büyütecek birer vaziyetle bina edilmişlerdir. Dâhilen duvarları ve sath-ı zemîni hep mozayik ile düşünüp tezyîn edilmiştir." (s. 185)

Midhat Efendi buradan sonra seyyahları Nevskiy Caddesi'ndeki aynı isimli iki kiliseye götürür. İlki Saint Aleksandr Nevskiy'idir. Bu kilise büyüklükçe Avrupa'nın birçok mabedinden büyük ve Rusların nazarında bilhassa muazzez ve mukaddes bir kilisedir. Kiliseye isim veren şahıs azizlerdendir. Aleksandr Nevskiy, Büyük Petro zamanında "serdarlık suretiyle hizmet-i askeriyyede bulunmuş" bir prens olup İsveçliler ile Litvanyalıları karşı kazandığı zaferden ötürü Büyük Petro onun namına bu kiliseyi inşa ettirmiştir. Bu malûmatı mihmandarlarından aldıktan sonra Miss Haft şöyle der:

"-Rusya'da azîzler asker yahut askerler aziz olduktan sonra kiliseler derûnlarını dahi bayraklar, silâhlar ile müzeyyen görmek mûcib-i istiğrâb olmamalıdır." (s. 186)

Ahmet Midhat Efendi'nin konusu Fransa'da geçen romanlarından *Cinli Han*'da kiliselerin sadece şehir ya da kasaba gibi nüfusça büyük yerlerde değil, köylerde de inşa edildiği görülür. Birbirini seven iki genç Josephine ile Salpetre "aralıkta bir kere pazar günleri köy kilisesinde sevgilisiyle" buluşurlar. (s. 6)

Hayret romanında kiliseleriyle öne çıkan bir başka ülke ve şehir de İtalya ve Napoli'dir. Bu şehrin dinî yapılarını oluşturan kiliselerden bahsedilirken, "Şehr-i mezkûrda büyük büyük kiliseler vardır ki, Saint Janoya nâmına mensup olan ve azîz-i mumâileyhin nâşına dahi medfen ittihaz edilmiş bulunan baş kilise "gotik" usûl-i mimariyyesinde yapılmış güzel bir bina olduğu gibi yanındaki Sentar Stadio kilisesi dahi vaktiyle orada mebni olan bir Neptün ibâdethânesi enkâzından yapılarak gayet dilnişîndir." denilir. (s. 80)

İtalya'nın ülke olarak özellikle Roma'nın hristiyanlık için bir merkez olması, bu ülkenin Avrupa'nın diğer şehirlerine göre dinî hayatın ve kiliselerin de daha çok bulunmasına yol açmıştır.

"Saint Kaler ve Mesîh-i Cedîd ve Fransuva di Pol ve Saint Dominik ve Filip Neri kiliseleriyle Santa Kalera, Santa Mariya ve Trinite manastırları dahi ebniyece âsâr-ı nefîse-i mimariyeden oldukları gibi her birinde birtakım azîzlerin naaşları, kemikleri, vesâireleri bulunmak hasebiyle her biri başka başka bir ziyaretgâh addolunurlar." (s. 82)

Demir Bey romanında yetim olarak kalan ve daha sonra annesi tarafından kiliseye verilen Polini, kibarzâde bir ailenin çocuğuyla evlenmek istediği zaman babasının olmaması sorun teşkil eder. "İsbât-ı neseb" e uğraşırken annesinin küçükken kendisini verdiği yerleri araştırır. Küçükken annesinin "Rouen şehri

civarında Saint Magdalini Manastırına teslim etmiş olduğunu” öğrenir. Bu kilisede kendisine annesinden kalan bir çanta verilir. Evraklar arasında annesinin Polini’ye yazmış olduğu mektuplar da vardır. Mektupta babası hakkında bilgi verildikten sonra babasıyla annesinin nikâhlarının “Marsilya’da Saint Paul kilisesinde Katolik mezhebince” kıyıldığı bilgisini okur. (s. 82) *Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları*’nda öldüğü sanılan Dr Bovlay, Hıristiyan inançlarına göre göre düzenlenen bir törenle kilisede cenazesi hazırlanır.

İki Hud’akar’da Fransa ve Paris’te Katolik ve Protestan kiliseleri yaygın olduğundan bahis vardır. Roman kişilerinden Andre ile Luiz’inn eğlencelerinden birisi de kiliseye gitmektir. Kendileri Katolik olduklarından nerede bir Katolik kilisesi var ise, her yortuda gidip müzikli dualara eşlik ederler; hatta Protestan kiliselerine de giderek en talakatli Protestan papazlarının icra eyledikleri vaaz ve nasihati dinlerler. (s. 725)

Katolik dünyasının dinî merkezi olan Roma şehrini de içinde bulunduran İtalya ve bu ülkedeki kiliselerden bahseden romanlardan biri de *Haydut Montari*’dir. Avrupa’da kiliseler ibadet edilme yeri olduğu kadar, Hıristiyanlığa ilk adım atıldığı vaftiz yeridir. *Haydut Montari* romanında Andrea, Santa Magdalena Kilisesi’nde vaftiz olmuştur. (s. 195)

Sadece kiliseler değil, manastırlar da romanda anlatılır. Bunlardan birisi Napoli’nin güney taraflarındaki bir manastırdır. Santa Maria Hayrathânesi olarak zikredilen manastırın özellikleri anlatılmaz, sadece Napoli’ye uzaklığından dem vurulur. (s. 224) Bu manastırın yaralıları, hastalara bakmaktan başka piç olarak bırakılan çocukların büyötmek için ayrılmış bölümü dâhil birçok hayrata merkez olmak için tesis olunmuş pek çok evkâfi vardır. Bu yüzdendir ki, “Hangi dindar Katolik vefat ederse malından bir cüzünü mutlaka bu manastıra verir. Bir tarafı rahibelere mahsus olarak büyük bir daire teşkil eyleyen bu manastırdaki maîşet-i sefihâne aleyhine İtalyan muharrirklerinden birçokları birçok şeyler yazmışlar ise de hasenâtıyla seyyiâtı muvâzene edilecek olur ise hayrathâne yine şayeste-i muhabbet ve memduhiyet görülür.” denilir. (s. 260)

Romanda adı geçen bir başka kilise de Santa Maria Kilisesi’dir. Bu kilisenin romanda geçiş sebebi insanın soy ağacı araştırılırken kiliselerde yer alan “itiraf kaydına” müracaat edilmesidir.

Gürcü Kız'da Prenses Meryem, çektiği sıkıntı ve eziyet yüzünden hayattan usanmıştır. Kendisine ibadete vermeye karar verir. Kazan valisi Ejder'e bir mektup yazarak hayatının geri kalan kısmını Kazan'da evine kapanarak ibadete ayıracağını söyler. Kazan şehrini tercih etmesini "orada kiliseler manastırlar pek çoktur. Her gün birisine giderek gönlümü eğlendirmeğe çalışırım." diye açıklar. s.

Diplomalı Kız romanında bütün paralarını kızları Juli'nin okumasına sarfederek fakir düşen bir aile kiliseye gitmeye başlar; ancak fakir oldukları için kilisede fazla yüz bulamazlar. Kilise işleyişinin eleştirisinin yapıldığı romanda kilise adı ve mimarisinden bahsedilmez.

Akdeniz seyahatini konu alan *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta roman kahramanı Otranto'da Santa Nikola kilisesine ziyaret yapar. Bu kilise Otranto'ya yakın Santa Nikola köyündedir. Kiliseyi ziyarette etraflarını çocuklar sarar, bu arada seyyahların geldiğini gören bir Papaz Efendi de koşarak gelir. (s. 378) Papaz, bu kiliseye Osmanlıların atlarını bağladığını, hatta duvarlarda Osmanlı atlarının nal izlerinin olduğundan bahseder. (s. 379) Ahmet Metin ziyaret ettiği yerlerin tarihleri hakkında da bilgiler verir. İtalya'daki bazı adalardaki birçok kilisenin önceleri mescit ve cami iken Hristiyanlar tarafından daha sonra kiliseye çevrildiğinden bahseder. (s. 482-483) Palermo'da ziyaret edilen yerlerden birisi Covani Kilisesi'dir.

"Monreal üzerinde Kaposunlar denilen tarih-i ruhbanıyete mensup bir manastır vardır ki, onun yer altındaki mahzenlerinde Palermo ahalisinin kurmuş pastırma kesilmiş cenazeleri mahfuzdur." şeklinde tarihî özelliği verilen bir manastırdan bahsedilir. Bu manastırı ziyaret etmek isteyenler büyük bahşışler vererek kapılarını açtırarak özel bölüm dahil ziyaret ettikleri bilgisi verilir. Ahmet Metin dağdaki temaşasından sonra Sen Marin Manastırı'nı da gezerek Palermo'ya döner. (s. 497) Midhat Efendi; "Volkanik tepenin orta yerinde gayet güzel ve cesim bir manastır var idi ki bir tarafı rahiplere ve diğer tarafı rahibelere mahsus olup şöhreti bütün İtalya'ya şayi idi." dediği manastırın harabesinin bulunabileceğinden bahseder. (s. 525) Ahmet Metin ve Neofari, Ostika Manastırı'na gelirler. Ancak manastırın sadece kalıntıları kalmıştır. Ahmet Metin, manastır hakkında bilgiler verir. Manastır 1792 yılında Piradetler tarafından ihrak ve tahrib olunarak ondan sonra bir daha tamir edilmeyip kalmıştır. (s. 539)

Mehmet Celâl'in olayların Fransa'nın liman şehirlerinden Marsilya'da geçtiği *Dehşet yahut Üç Mezar* romanında kilise ibadet mekânı olarak geçer. Yine *Orora*'da

roman kişilerinin tamamı Hristiyan olduğu için kilise de yer alır. *Rene* romanında da kilise mimarî yapısı, özelliğiyle ilgili bilgi verilmez.

On dokuzuncu yüzyıl Türk romanında kilisenin, manastırın genel olarak bir tanıtım ve tasvir yönüyle romanlara yansdığı görülür. Kiliselerin tanıtımı ve tasviri olarak anlatımı yapılırken özentili ve saygılı bir dil kullanıldığı görülür. Bunda anlatıcıların yüzyıllardır bu tür yapılarla içi içe olmaları belirleyicidir.

1.2.2.2. Saraylar, Anıtlar, Anıtmezarlar, Kaleler ve Kuleler

Avrupa kültür ve medeniyetinin somut olarak görülebilecek yapılarının başında kiliselerle beraber, saraylar, anıtlar, anıtmezarlar, kaleler ve kuleler gelir. Bu yapılar o kültürünü ortak değerlerinin yansmasıdır. Avrupa'ya seyahat eden insanların da ilk başta dikkatini çeken, çoğu uzaktan görülebilen, mimarî yapılarıyla kolayca fark edilebilen eserlerdir.²⁶⁸ Saraylar, anıtlar, kale ve kuleler o kültür ve medeniyetin zenginliğini gösterdiği gibi, bunlara sahip çıkmak bu kültür miraslarını korumak gelişmişliğin ve tarih bilincinin oluşmasıyla gerçekleşir. Romanlarda bunlardan bahsedilirken biraz da bu yön vurgulur.

XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa kültürüne ait bu tarihî eserler mimarî yapılarından ziyade insanî, dinî, medenî birtakım kıyaslamaların yapıldığı figür konumundadır. Özellikle Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında gönderdiği kahramanlar vasıtasıyla okuyucuya tanıtmak ve bilgilendirmek amacı karşımıza çıkar. *Paris'te Bir Türk, Âcayib-i Âlem*, ile Avrupa'yı gördükten sonra yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat* romanlarında bu çok daha belirgindir. Roman kahramanlarıyla birlikte okuyucu da gezilen yerleri beraber gezer. Romancı adeta bir rehber havasına bürünür. Bu sayede hem Avrupa kültürüne ait bu yerleri hem de onların tarihi hakkında ansiklopedik bilgileri okuyucuya öğretmiş olur.

---

²⁶⁸ Saraylar, anıtlar, kaleler bir ülkenin şehrin, kasabanın tarihi geçmişi ve onu diğerlerinden ayıran mimari yapılarıdır. Dolayısıyla XIX. yüzyılda Avrupa'ya seyahat eden seyyahların da en başta hemen dikkatini çeken bu eserlerdir. Seyyahların büyük hayranlıkla gezdikleri, yapılış tarihleri, özellikleri ne gibi konularda bilgi verdikleri seyahatnâmeler için bkz. Asiltürk, **a.g.e.** s. 298-322.

Midhat Efendi *Çingene*²⁶⁹ hikâyesinde Lale Devri'nin Kâğıthâne mesiresini anlatırken istirdat kabilinden araya girip buranın görünümüne, planına Paris saraylarının etkisini anlatır:

“Bir rivâyete göre vaktiyle Paris’e gönderilmiş olan bir Osmanlı sefiri Versay [Versailles] bahçelerini görmüş de o plan üzerine Kâğıthâne'nin de tanzimini metbû-ı mufahhamına tavsiye eylemiş.” denilir. (s. 437)

Paris'te Bir Türk'te Nasuh Fransa'ya geldiğinde bir süre etrafı tam bilmediği için, yolda tanıştığı kişilerden istifade edilebileceğini düşünür. Ancak her bakımdan ilerlemiş olan Avrupa'da dışarıdan gelenlerin gezmelerini kolaylaştırıcı broşür, kitap vs. hazırlanmıştır. Nasuh da Paris'in gezilecek yerlerini bu hazırlananlar sayesinde rahatça bulup gezer.

Her gittiği yeri ve her gördüğü şeyi hemen kaleme alan Nasuh'a Marsilya Rasathânesinin yetkilileri ellerinden gelen kolaylığı gösterirler. “Çünkü verdikleri malumat tahkikat ve keşfiyât-ı cedîdeden olmasıyla malumât-ı mezkûrenin Marsilya rasathânesi nâmına intişârı onların dahi mültezimi”dir.

Nasuh etraftaki tersaneyi, hatta “inşaat-ı bahriyye havuzlarına varıncaya kadar” gezip görür. Daha sonra “Alexander Dumas'ın Monte Cristo hikâyesiyle enzâr-ı âmmede namını teşhir eylediği Iff kal'asından” tekrar gezmeye başlar. Kalenin bugünkü görüntüsü atıl vaziyettedir. “Vâkıa elyevm kal'a-i mezkûre metrûk ve muattal bir halde ise de vaktiyle yani Fransa'da kral veya imparator taraftarı addolunarak bu kadar bir töhmetle müebbeden prangaya atılanların miktarı yirmi binleri tecavüz eylediği esnada hâiz olduğu ehemmiyet, hala oraya birçok seyyahların nazar-ı dikkatini celp etmektedir. Nasuh bu kal'anın heybet ve dehşet-i çeşmhıralhânesini gayet tafsilatıyla kaleme aldıktan ve haricen fotoğrafla alınmış bir de resmini ilave eyledikten maada, fazla olarak bir de kendisi kal'anın planını resmeyleti. Ve kat kat duvarlarını ve katmer katmer koğuşlarını, setlerini birbirini içinden girilir kapılarının mevkilerini dahi bu suretle tayin ve irae eyledi.” (s. 89)

Nasuh, saraylar, anıtlarla esas Paris'te karşılaşır. Çünkü Paris'te kaldığı yer “intihaba gayr-i şayan mahallerden değildi. En büyük mektepler oraya komşu oldukları gibi yanı başında koca Luxembourg Sarayı ve bahçesi” vardır. Burada

---

²⁶⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Çingene**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1304 [1886/87] , 120 s. (*Letâif-i Rivayât*,:15, Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 437-496. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

oturan birisinin canı pek sıkılmaz. Şayet dışarıya çıkıp gezmek isterse hemen yakında bulunan Paris'in meşhur birkaç sokağını geçerek Sine nehrinin kenarındaki Enstitü meydanına, buradan "Louvre Sarayı ve daha alt tarafından Tuileries sarayı cesîmi temaşa edilebilir."²⁷⁰ Karşı tarafa varmak için dahi ayaklarımız önüne Sanayi Köprüsü serilmiştir." (s. 115) Nasuh'un Paris'te kaldığı yer, saray, sinema gibi yerlere yakın olduğu gibi "civarda Pantheon²⁷¹ ibadethâne ve medfeniyle bunun meydanı vardır" ki, burası Paris'in merkezi gibidir. (115)

Paris şehrinin merkezi belli caddeler, meydanlar, tiyatro ve saraylarla çevrilidir. (s. 215) Paris'in içinde veya etrafında tarihî binalarla karşılaşmak ya da tarihî bir köprüden geçmek zor değildir. Nasuh da arkadaşı Alexandre ile yürüyerek "Pont des Arts denilen köprü üzerine" kadar gelirler. Nasuh ve arkadaşı Alexandre Paris'te bir yerde oturup sohbet ettikten sonra ayrılırlar. Alexandre Louvre Sarayı cihetine, Nasuh ise Quartier Latin tarafına doğru gider. (s. 396) Paris'te geçen köprülerden birisi de Lena'dır. Köprü, romanda olumsuz bir olayla gündeme gelir. Nasuh'un kaldığı misafirhânedeki komşularının kızının Lena köprüsünden atlayarak intihar etmiştir. (s. 489)

Konusu Fransa'da geçen romanlardan *Cellat*'ta imparator Napolyon Bonabart, "sarayı imparatorî" olarak anılan Elysees Sarayı'nda bütün Avrupa'ya karşı ilan edeceği savaştan önce balo düzenler. (s. 113-114) Bu baloyla savaşı duyuracaktır. Balonun verildiği Paris'te baharın en kuvvetli zamanı olan haziran ayıdır. Elysees Sarayı'nın yalnız salonları değil, bahçeleri de dolmuştur. Aynı romanda Napolyon'un 1814 senesinde istifasını yazdığı sarayın adının da "Fonten Belv" olduğu kaydedilir. (s. 11) Böylelikle sarayların devlet adamları için önemi de ortaya konulmuş olur.

Demir Bey'de Mustafa Kamerüddin ile Polini'nin güneşin batışının en güzel seyredildiği yerlerden birisi olan Mont Valereine Kalesi'ne çıkarlar. Oturdıkları yerden, Siene Nehri, biraz büyücek Potu Adası ile Divanelik Adası olarak adlandırılan "Île de Folie" ve Süren Köprüsü görülür. (s. 152) Paris'teki en önemli saraylardan birisi de şehre üç buçuk saat kadar mesafedeki kasabadan adını alan ve

---

²⁷⁰ Ahmet Midhat, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 513.

²⁷¹ Mithat Efendi Paris'te Pantheon anıtmezarını da ziyaret etmiştir. Burası için bir başlık açan yazar, buranın tarihinden ve bilhassa kiliseye çevrildiğinden bahseder. Kapısının üzerinde "Vatan büyük adamlara minnettardır." ibaresinin de bulunduğu anıtmezar, Victor Hugo'nun ölümü üzerine "Pantheon nâmına türbe-i a'zâm kılınmıştır." Ahmet Midhat, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 706-708.

“Fransa’nın asıl pâyitahtı itlâkına şâyân” olarak vasıflandırılan “Versailles Sarayı”²⁷²dir. Siene nehrinin sağından ve solundan işleyen tren hattıyla saat başı hareket edilebilen saraya, kırk kırk beş dakikada bu şekilde ya da üçüncü bir yolla ulaşılabilen saraya, omnibüsler ve arabalarla da ulaşılabilir.

Sarayın önemi, “emsâli nâdir bulunacak bir müzehâneye tahvîl edilmiş” olmasıdır. Çünkü “Versailles’ın sarayı, bahçesi ve bunlarda bulunan resimler, heykeller vesâir nevâdir-i âsâr-ı atîka ednâ mertebe izah edilmek istenilse sahifeler değil bâblar doldurmak lâzım gelir.” Paris’te Versailles Sarayını uzun uzadıya anlatmanın roman açısından bir “ehemiyeti olmadığı”ni söyleyen Midhat Efendi “tafsilât-ı mezkûreden sarf-ı nazar” ettiğini belirtmiştir. (s. 233) Avrupa kültür ve sanatının romanlarda görüldüğü bir başka yer de Fransa’ya yakın, ancak Almaya içinde yer alan ve tatil beldesi olmasıyla dikkat çeken Baden Baden’dir. Yaz tatilini geçirmek için gidilen burada Duran familyasıyla beraber gelen Mustafa Kamerüddin ile Polini buranın etrafındaki “eski hisar ve Ebesteinburg harabesi gibi yerlere dahi birlikte” gezerler. (s. 238)

Fransa’nın meşhur saraylarından Elysees *Salon Köşelerinde* romanında da sanata ev sahipliği yapmasıyla geçer. İstanbul’a altı aylığına gelen İngiliz ailesi ile tanışan roman kişisi Şekip arasında geçen konuşmada, Beyoğlu’nda Fransız Tiyatrosunda izlediği oyun üzerine yapılan diyalogta İngiliz kızı Lidya, kendisinin Paris’te izlediği Rejan’ın ne kadar büyük bir sanatçı olduğunu anlatır. Burada İngiliz tavrıyla Şekip’in onu göremeyeceğini bildiğini ima eder. Ancak Sefaret Katibi söze karışarak, “Rejan’ı Elysees Sarayı’nda verilen bir müsamerede” gördüğünü hatırlatır. (s. 126)

Fransa’dan sonra sarayları, şatoları, kaleleriyle yansıyan ülke İtalya’dır. *Hayret* romanında “Bu şehrin ebniye-i âliyesi tâdât olunmak lâzım gelirse evvela Saray-ı Krali’yi ihtar icap eder ki geniş ve güzel bir saraydır. Ondan maada Capo de Monte Sarayı ve Kıyatamone Sarayı ve Prens de Salerno Sarayı ve Prens Zetranje Sarayı ve Despot Sarayı ebniye-i nefiseden oldukları gibi ‘Reklozo Riyo’ denilen fukara hastanesi ve tersane ve defterhâne ve adliye dairesi dahi pek güzel ebniye-i

---

²⁷² Sarayla ilgili bkz. Ulrich Im Hof, **Avrupa’da Aydınlanma** (haz. Özden Arıkan (çev. Şebnem Sunar) Afa Yayınları, İstanbul 1995. s. 19. İçinde müzesi de olan saray Paris’in batısında on sekiz yirmi kilometrelik bir mesafededir. Midhat Efendi seyahatnâmesinde saray ve müze bölümüyle ilgili geniş bilgiler verir. Versay [Versailles] Sarayını tanıtmak için ayrı bir başlık açar: Ahmet Midhat, **Avrupa’da Bir Cevlan**, s. 7439-740, 751-757.

cesîmedendir.” (s. 80) denilir. Ahmet Midhat Efendi *Haydut Montari*'de Napoli şehrinin kuzey tarafında Milona adını taşıyan köyün yakınlarında olan Castelnora şatosundan bahseder ki, İtalyan halkının seyir yerlerinden birisi olarak bahsedilir. (s. 15)

Midhat Efendi'nin Avrupa dönüşünde kaleme aldığı *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Akdeniz yolculuğunda İstanbul'dan ayrıldıktan sonra ilk uğranılan yerlerden birisi Yunanistan'ın en güzel adalarından olan Korfu'dur. Avrupalı turistlerin uğrak yerlerinden olan Korfu, tatil merkezi konumundadır. Şehir turunda ziyaret edilen yerlerden birisi İngiliz tarzında yapılmış olan “Kral Sarayı”dır. İtalya'nın Akdeniz sahilindeki şehirlerinden Palermo'da 1132 yılında Kral İkinci Roje tarafından yaptırılan “el-Kasr” sarayı vardır. Bu sarayın ikinci katında en tepeye çıkıldığı zaman rasathâne vardır. Rasathâneyi gezdiren hizmetliler “1801 senesinde Münecim Piyazı” işte burada “serz seyyâresini keşf etmiştir.” deyince Ahmet Metin bu bilginin yanlış olduğunu, Müslümanların çok daha eskiden bu keşifleri yaptığını belirtir. (s. 482)

Sarayın en tepesine çıkılarak Palermo şehri rahatça izlenebilir. Buradan sonra “Saklafani” adını taşıyan saraydan bahsedilir. Bu saray, “pek çok zamandan beri kışla ve hastane suretinde istimâl olunduktan sonra şimdi müzehâne gibi bir hâle ifrâğ olunmuştur.” (s. 483) “Pillegarino” dağının tepesinde “Kastellaciyo” namında bir kale harabesi vardır ki Arap zamanında Palermo'yu karadan korumak için surlarla çevrilmiştir. (s. 496)

Sarayların, anıtların, kalelerin en çok yer aldığı romanlardan birisi de *Acâyib-i Âlem*'dir. Ahmet Midhat Efendi'nin, yeniliklere meraklı, acayip yerleri görme ateşiyle yanan iki Türk seyyahın İstanbul'dan başlayıp Odesa, Moskova, Petersburg, Kuzey Denizi ve İngiltere'ye uzanan ve sonra Avrupa üstünden İstanbul'a tekrar dönüşü anlatan bu romanında Rusya'daki saraylardan, anıt ve kalelerden genişçe bahseder. Rusya, her ne kadar Avrupa ülkeleri içinde olmasa da, Avrupa'da başlayan yenileşme hareketlerini hem somut anlamda hem de düşünce bazında örnek alan ülkelerdendir. Romanda yazarın anlattığı Rusya, Odesa'dan kuzeye doğru bir çizgi çekerek bu çizginin batısında kalan Moskova, Petersburg gibi şehirlerini esas alır ki, burayı Avrupa'ya dahil ettiğini gösterir.

İki türk seyyahın Odesa'yı ziyaretinden sonra Trispol ve Balta kasabalarına uğranılır. Daha sonra gelinen Nikolayev şehri Balta'nın üç misli büyüklüğünde bir

şehirdir. Seyyahların bu şehirde ziyaret ettikleri en önemli yerlerin başında rasathâne gelir. “Nikolayev Rasathânesi her ne kadar İngiltere rasathânesi gibi muazzam bir şey değilse de öyle bir şehir için lüzumundan fazla bile addolunacak kadar muntazam”dır. (s. 93)

Nikolayev şehrinden yetmiş kilometre mesafedeki Elizabethgrad’a hareket ederler. Şimendiferde Rus prensesi Osmanlı seyyahlarıyla İngiliz seyyah Miss Haft’ı bu tren yolculuğunda tanışırır. (s. 94) Elizabethgrad’tan öteye şimendifer olmadığı için arabayla gidilir. Elizabeth civarındaki bu “mekâbir-i kadîmeyi” görmek için Miss Haft ile beraber Suphi ve Hicabi de gezer. İngiliz seyyahı Miss Haft’ın eski mezar, antik kalıntılara meraklı olması, ya da bunlara yoğunlaşması dikkat çekicidir. Miss haft’ın yönlendirmesiyle Suphi ve Hicabi de onu takip ederler. Bunların bir kısmı “sath-ı zemin ile beraber ve bazıları satıhtan aşağı ve bazıları yüksek birtakım kemerler olup muahharen derûnlarından çıkan eşya ve âsâr-ı kadîmeden anlaşıldığına göre bazıları ta ezmine-i kadîmede oralara kadar yayılmış gelmiş olan Yunan muhacirlerinin âsârından imişler.” şeklinde tasvir edilir. Bu duruma Suphi şaşırır ve “Terakkiyât-ı medeniye ne acayip şey! Milel-i kadîmenin mezarlarını milel-i cedîde kendilerine mesken ittihaz ediyorlar. Demek oluyor ki zamanımızın ihyası ancak milel-i kadîmenin emvâtı kadar itibârîdir.” der. (s. 97)

Romanda geniş olarak anlatılan yer Moskova’daki Kremlin Sarayı’dır. Adeta Moskova’nın simgesi olan, hatta Moskova ile bareber anılan bu saray içinde barındırdığı başka saraylar ve kiliseleriyle her gelenin mutalaka uğraması gereken mekânların başında gelir. Moskova’ya seyyahların ulaşması mayıs ayındadır. Kremlin Sarayı’nı buraya geldiklerinin dördüncü günü gezmeyi planlayan seyyahlar, yolda Tiflis’ten dönen kraliçeyle karşılaşmalarından dolayı, prensesin emriyle görevlilerin her gün gelip yardımcı olma isteği bu geziyi erkene alır. Kremlin, “İslav lisanında “Kremlin” lafzı kale ve hisar manasına gelip Moskova şehrinde bu nâm ile yâd olunan mahal dahi filvâki bir kadîm hisarıdır ki şehrin ta orta yerinde bulunur ve böyle olan mahallere bizim lisanımızda “iç kale” tabir olunur.” diyerek Kremlin kelimesinin aslı ve anlamını da açıklayan Midhat Efendi, bir tepe üzerinde kurulu olan Kremlin’nin hisarının 1700 metre uzunluğunda, “Spasskiye Vorota” adındaki kapının özel olarak yapıldığını, Kazan şehrini zapt

eden imparator Vasiliy ile Ukrayna vilayetini zapteden Mihail'in muzafferiyet alayları bu kapıdan geçtiği bilgisini verir. Kapının bir tarafında Ortadoks mezhebinin azizlerinden birisinin resmi asılı olup yaz kış önünde kandiller, mumlar yakılmakta, Ruslar resmin önünde secde etmektedirler. Saint Nikolas kapısı da önemli bir kapı olup orada yer alan bir resim Rusların itikadınca pek çok mucizeler göstermiştir. Ahmet Midhat kapıdan girişten sonra sarayı fotoğraf gösterir gibi etraflıca anlatır. (s. 136-137) Kremlin Sarayının içinde başka saraylar da vardır. Kremlin'in içinde gezilen ilk saray, mihmanların delaletiyle Granovitaya Palata adını taşıyan saraydır. Bir İtalyan mimar tarafından inşa edilmiştir. Fransızların vüruduna kadar defaatle tahrip edilen bu saraya Napolyon zamanında yine tahrip edilmiştir. Yeni bina 1838 de başlayıp 1849 yılında tamamlanmıştır. İçerisinde büyük salonlar vardır. İlk gün Kremlin Sarayı gezildikten sonra ancak bir kısmı gezilebilmiştir. Hatta akşam olduğu için "Terem Sarayı" gezilememiştir.

İngiliz seyyah der ki, "Kremlin Rusların Kudüs-i şerîfidir, diye kitaplara yazıldığını görmüştüm, meğer pek doğru imiş."

"Kadîm Romalılar için "Kapitol" ve kadîm Yunanlılar için dahi Atina'daki "Akropol" ne idiyseler Ruslar için dahi Kremlin o olduğu anlaşılıyor." Burada görüldüğü gibi Rusya'daki saraylar bir şeye benzetilirden yine Avrupa kıtasında ya da Avrupa tarihinde yer alan yerlerden örnek verilir. Kremlin Sarayında ziyaret edilen yerlerden birisi de "Terem Sarayı"dır. (s. 139) Romanda önce "Terem" kelimesi ne anlama geldiği açıklanır. Terem, "Rus lisanında 'terem' diye bizim cihannümâlar gibi hânelerin en üst katında bulunan bir tek odaya derler ki bu odalarda ekseriya genç ve gelinlik kızlar otururlar." (s. 140) Bu sarayın duvarlarındaki boya ve süslemelerin Arap etkisinden olabileceğinden bahsedilmesi üzerine İngiliz Mis Haft,

"Ben Endülüs'te Arap hükûmet-i kadîmesinin bakiye-i âsârından olan El-Hamra sarayını gezdim. Bu nakışları orada gördüğüm nakşa pek benzetiyorum. Acaba Ruslar bunları mutlaka Arap usul-i mimariyyesinden olmak üzere mi yaptılar!" der. (s. 141)

Ahmet Midhat Efendi Rusya'da bir saray gezisinde bile konuyu Avrupa'da bir saraya getirir. Hem ikisini mukayese eder, hem diğer saray hakkında da bilgi verir.

Saray içindeki süsleme ve boya konusuna onları gezdiren mihmandar da katılır:

"Eski Moskova hükümdarları İslav milletinin milliyetini yeniden gibi bir suretle teşkil eyledikleri zaman kendilerine mahsus tarz-ı mimarîleri falanlar dahi tasavvur

eylemişlerdi. Halbuki İslavlar her ne kadar Avrupa milletlerinden madut iseler de medeniyetçe Asya medeniyetine daha yakın olduklarından İran ve Arap usûl-i mimariyyelerini bittabi İtalyan ve Yunan usûl-i mimariyyelerinden ziyâde taklit eylemişlerdir.” (s. 141)

Temren Sarayının ziyaretinden sonra hemen yakınında bulunan Granovitaya Palata denilen saraya geçilir ki sadece bir salonu ziyaret edilir. Bu salon beş yüz kişiden ziyade insanın beraber yemek yiyebileceği bir salondur. Rus imparatorları Rus Büyük kilisesinde resmî görüşmeler kabul edilip Rus zadedânıyla beraber bir sofrada yemek yeme faaliyeti bu salonda gerçekleşir. Temren Sarayı'nın ziyaretinden sonra süslü resimlerinde bulunduğu Malos Dovriç denilen küçük saray gezilir. (s. 142)

Kremlin'de gezilen yerlerden birisi de İvan Velikiy yani Büyük İvan çara nispet olunan kuledir. Bu kule Moskova içinde bulunan kulelerin en büyüğüdür. Kulenin üstü kaba altın ile yaldızlanmıştır. Kubbenin tepesinde bir haç ile bir hilâl yerleştirilmiştir. Kule kat kat olup birinci katta azîm bir çan vardır. Bu çan her zaman çalmaz, sadece senede üç defa yortu günlerinde çalar. O zaman diğer çanlar bu büyük çana hürmet olsun diye seslerini kestikleri düşünülür.

İkinci katta da iki çan bulunup bunlar da büyüklük bakımından “Avrupa'nın her kilisesinde bulunan çanlara kıyas ve nispet kabul edemeyecek kadar büyüktürler. (s. 151)

İki Türk ve bir İngiliz seyyahın Moskova dışında ziyaret ettiği yerlerden birisi “İmparatoriçe Sarayı”dır. Burası aslında bir sayfiye yeridir. Moskova şehrinin birinci tenezzüh mekânlarından birisidir. Bir de Petrovski Sarayı ile bahçesi dahi Petersburg kapısı denilen kale kapısından bir saat mesafede bir saray var ise de, sarayın binasından ziyade bahçesi ve bahçesindeki ağaçlar mühimdir. Rusya ahalisinin en kibarları buraya gezmeye gelirler. (s. 159)

Moskova'dan sonra Rusya'nın önceden bataklık iken Petro'nun emriyle modern bir şehir haline getirilen Petersburg'a geçilir. Petersburg'ta Saint Petros ve Saint Pavlov kiliselerini ziyaretten sonra bu kilisenin içinde bulunan kaleyi de ziyaret ederler. “Kale-i mezkûre şimdiki hâlde Petersburg'un müdâfaası için âdeta hiçbir işe yaramaz ise de iş bu top ve asker orasının bir mevki-i askeriyye olduğunu ispat için konulmuş bulunduğu gibi mahall-i mezkûr politika müttehimlerine mahbes dahi

ittihaz edilmiş olduğundan esbâb-ı müdâfaasının şu derece-i mükemmeliyeti ihtimal ki dehşet ve heybetini arttırmak için tensip edilmiş bulunmalıdır.” şeklinde tanıtılan kale daha çok şehir ve ülke savunmasındaki önemiyle dikkati çekmektedir. Kalenin önemli özelliklerinden birisi de Rusya Darphânesi’nin burada bulunmasıdır. (s. 184) Kilise içinde Aleksandre’nin mezarı hakkında da şu bilgi verilir: “Kilise içinde bulunan Saint Aleksandre Nevskiy’nin mezarı safî gümüşten mamul olup etrafındaki şamdanlar ve kandiller dahi hep gümüştedirler ki umumunun miktarı 1400 kg’a takarrüp eder.”²⁷³

Rus prensesinin yaşadığı ve seyyahları davet ettiği Petersburg’taki saraylardan birisi de Kışlık Sarayı’dır. Saray, Neva nehrinin sahilinde dört katlı “azîm” bir binadır. Burası için “Bu kadar cesîm bir bina Avrupa’nın sâair tarflarında nâdir bulunur.” denilen sarayın büyüklüğünü anlatmak için bir örnek verilir. Rus imparatoru Rus halkının babası sayılacağından “re’s-i sene-i milâd olan kanûn-ı sâni ibtidâsında” yani yılbaşında burada imparator tebasına bir davet verir. Bu davete yirmi bine yakın insan katılmakta ve bunlara on bine yakın kişi de hizmet etmektedir. Otuz bin insanın oturacağı kadar yer olup, insanlar rahatça yemeklerini yemektirler. Kış sarayı böyle bir saraydır. (s. 196) En önemli saraylardan birisi de Ermitaj Sarayı’dır. (s. 232)

---

²⁷³ *Acâyib-i Âlem* romanını edebiyat coğrafyası bakımından inceleyen Emel Kefeli, romanda geçen mekânları üçe ayırır ve “Kültürel ve Sosyal Mekânlar” başlığı altında okul, kilise, manastır, saray, müze, tiyatro, cami, mezar ve bahçeleri buraya dahil ederek liste verir. Kefeli, a.g.m., **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 77.

II. BÖLÜM

2. AVRUPA KÜLTÜR VE SANATININ XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINA YANSIMASI

“Kültür” sözcüğü, ekip biçmek, tarım yapmak, yetiştirmek ve sürmek anlamlarına gelen Latince “cultura”dan türeyen ve Türkçeye Fransızcadan geçen kelimelerdendir.²⁷⁴ Tanzimat sonrası Avrupalılaştırmanın bir yansıması olarak Türkçeye giren “kültür” kelimesinin çeşitli dönemlerde pek çok sosyal bilimci tarafından tanımı yapılmıştır.²⁷⁵

“Kültür, bir cemiyetin sahip olduğu maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alakaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumî atitüt, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlarla birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususî bir hayat tarzı temin eder.”²⁷⁶

Milletin ortak değerlerini oluşturan ve özünde yerli olan kültürün, başka milletlerle alış verişi, etkilenmesi, etkisi devam ede gelmiştir. Ancak bu etkileşim içerisinde sağlam temellere dayanan kültürler, kendisinden üstün gördüğü kültürler karşısında ya çok etkilenmiş, ya da yok olmaya başlamıştır. Bu genel tanımların dışında, toplumların eğitim, hukuk, siyaset, sanat ve din gibi konularda sorunlarını kendilerine

---

²⁷⁴ İlhan Ayverdi, “Kültür”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.II**, s. 1824-1825.

²⁷⁵ Amerikalı iki antropolog, kültür konusunda hazırladıkları bir antolojide kültür kavramının 164 farklı tanımını derlemiş ve tartışmışlardır. A. L. Kroeber ve C. Kluckhohn, **Culture, A Critical Review of Concepts and Definitions**, 1952; Bozkurt Güvenç, **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1994, s. 95. Baykara, **a.g.e.** s. 88 ; Selahattin Çitçi, **Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Yeri** (Yayımlanmamış doktora tezi) MÜ TAE, İstanbul 2008.

²⁷⁶ Turhan, **a.g.e.** s. 56.

has bir yolla çözüm üretmelerine de kültür denilmiştir. Ancak Türkiye’de kültür daha çok sosyal yaşamın eğitim ve sanat alanları için kullanılmıştır.²⁷⁷

Kültürün millî, medeniyetin milletlerarası olduğunu söyleyen Gökalp’e göre, “Kültür, yalnız bir milletin dinî, ahlâkî, hukûkî, aklî, estetik, lisanî iktisadî ve fennî hayatlarının ahenkli bir bütünüdür.”²⁷⁸ Kültüre karşılık “hars” kavramını üreten Gökalp, “Biz medeniyetçe Avrupalı, harsça Türk olmalıyız, Hars, dinî, ahlâkî, bedîî duygularla lisandan ibarettir.”²⁷⁹ der.

Bu meselenin edebiyatımız için hangi anlamları içerdiğini anlayabilmek için Avrupa kültürünü oluşturan unsurları ana hatlarıyla tanımak gerekir. Avrupa kültürü, medeniyeti ve zihniyetini oluşturan kaynakları Yunan, Roma ve Hıristiyanlık olarak açıklayan Peyami Safa, bu üç kaynaktan üç temel disiplinin ortaya çıktığını bunların da “Yunanistan’ın zekâ disiplini, Roma’nın cemiyet disiplini ve Hıristiyanlığın ahlâk disiplini”²⁸⁰ olduğunu söyler.

XIX. yüzyıl Avrupa kültür-sanat ve edebiyatı, dünyanın farklı coğrafyalarını etkileyen, örnek alınan kültürlerin başında gelmektedir. Osmanlı devleti ve aydınının da XIX. yüzyılda kültür alanında örnek aldığı yer Avrupa’dır. Bu yüzyılda Avrupa deyince akla gelen ilk ülke, diğer konularda olduğu gibi kültür alanında da, Fransa’dır. Tanzimat döneminde, gerek Batılı seyyahlar gerekse Türk aydınları tarafından hem kültür sanat ve edebiyat alanında, hem de sosyal hayatta örnek alınan, benimsenen değerler Avrupa’dandır. Avrupa kültürel değerinin bir yansıması olan kiliseler, saraylar anıtlar, tiyatrolar, müzeler, resim, heykel, eğitim ve öğretim, gazete, dergi gibi yayımlar da örnek hep Avrupadır.²⁸¹ Ancak bu durum Midhat Efendi hakkında yaptığı çalışmasında Orhan Okay’ın Menfâ’dan iktibas ettiği bir ifadeyle, “Avrupa kültürü hakkında olan malûmatımız fihrist derecesinde” bile değildir.²⁸² Hemen bütün Tanzimatçıların davranış tarzını da aksettiren bu itirafta dönemin Batı algısını da

²⁷⁷ Mardin, **Türk Modernleşmesi IV**, s. 23-24.

²⁷⁸ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları** (haz. Mehmet Kaplan), MEB Yay. Ankara 1970, s. 30.

²⁷⁹ **Ziya Kökalp Külliyyatı II Malta Mektupları**, s. 79.

²⁸⁰ Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2. Bas. ty. s. 107-108.

²⁸¹ Tuncer Baykara, **a.g.e.** s. 24-27; Cevdet Kudret, “Alafranga Dedikleri”, **Tarih ve Toplum**, Nisan 1984, c.1, Sayı:4, s. 31.

²⁸² Okay, **a.g.e.** s. 20. Ayrıca bkz. Ahmet Midhat Efendi, **Menfâ**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1293 [1877], s. 56.

gösterir. Mesela Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'ya gitmeden önce yazdığı eserlerde “maârif-i garbiye”ye karşı Türk kültürünü savunan ifadeleri fazla değildir. Müsteşrikler Kongresi'nden iki yıl sonra neşrettiği *Ahmet Metin*'le birlikte bu tavrı değişmiş, Kongre'nin tesiriyle, şark medeniyet ve kültürünün müdafaasını daha sistemli ve sağlam temellere oturacak şekilde yapmaya başlamıştır.

Yukardaki bölümde Avrupa'nın modernleşmesiyle beraber şehir ve şehircilik anlayışı özelinde yapmış oldukları gelişmelerin XIX. yüzyıl Türk romanına yansımaları ele alınmıştır. Bundan sonra ise Osmanlı devlet adamlarının ve aydınlarının farklı düzeylerde üstünlüklerini kabul ettikleri Avrupa kültür ve sanat hayatında öne çıkan eğitim ve öğretim kurumları, buna bağlı olarak yabancı dile ilgi, edebiyat ve roman, gazete ve ve dergi gibi yayınlar, tiyatro ve sahne oyunları, resim ve heykele, müzik, mitoloji ve kültürün sergilendiği müzelerin romanlara nasıl yansıdığı üzerinde durulacaktır.

2.1. Eğitim, Öğretim ve Kurumlar

Avrupa'da eğitim konusu daha önceki yüzyıllarda atılmış sağlam temeller üzerinde bir düzene oturmuştur. Buna bağlı olarak gerek kilise okullarında gerekse bunların dışında devlet tarafından açılmış okullarda çocukların eğitiminin sağlandığı görülür.²⁸³ Çalışmanın Türklerin Avrupa Algısı başlığı altındaki bölümde XIX. yüzyılda Osmanlı'nın eğitim durumu ve bunun romana yansımaları incelenirken görüleceği gibi, bu yüz yüzyılın başında Osmanlıda sayıları üçü beşi geçmeyen eğitim kurumu varken Avrupa'da –Osmanlı'nın XIX. yüzyıl boyunca örnek aldığı Fransa'da, 1789 ihtilalinin öncelikli kanunlar arasına eğitimi de almasının etkisiyle- 1806 yılında hazırlanan bir rapora dayandırılarak verilen bilgide iki sene içinde Fransa'da açılan resmî ve özel okulların sayısı beş binden fazla, buralarda eğitim gören öğrenci sayısı da yüz binler civarındadır. İhtilalden sonra eski kolejlerin yerine

---

²⁸³ Avrupa'nın eğitim konusunda hangi seviyede olduğunu göstermesi bakımından Namık Kemal'in *İbret* gazetesinde 1872 yılında yayımlanan “Terakki” makalesinde Londra'daki rüştiyelerdeki talebelerin üç dört yabancı dili okuduklarından ve fen bilimlerine olan vukuflarından bahsettikten sonra “Sıbyan mekteblerine tesadüf olunur ki, ekser müdâvimleri sinnen ale'l-umûm yedi sekiz yaşından ziyade değilken, talim cetvellerinde bizim mekâtib-i sıbyâniyyeye mahsus olan -elifba, yazı, âmâl-i erba'a, mebâdi-i itikad gibi- derslerin hiçbiri bulunmaz.” der. bkz. Namık Kemal, “Terakki”, s. 195.

kurulan (Ecoles Centrales)ler programları, Kütüphaneleri ve fen bilimleri için donatılan laboratuvarlarıyla modern bir eğitim vermektedirler.²⁸⁴

“Maarif” adlı makalesinde eğitim konusuna eğilen Namık Kemal, “Avrupa’da eğitim seviyesinin geldiği noktayı giyilen elbiseden, kullanılan saatten, vapurlardan, tramvaylardan, demiryollarından hemen fark edilebileceğini söyler. Avrupa’daki okuma yazma bilgisini sadece okuma yazmak bilmek değil, birkaç yabancı dili bilmeyi de kapsayan bir eğitim ve kültür olarak anlar ki bu da o dönem Avrupa’nın bazı ülkelerindeki eğitim düzeyine uygundur.²⁸⁵

Romanlarda gerek erkek ve gerekse kız çocuklarının daha küçük yaşlardan itibaren eğitime tabi tutuldukları görülecektir. Hatta anasız ve babasız kalan veya boşandıkları için bakacak kimsesi olmayan çocuklar için sistemin nasıl okullar oluşturduğu, buralarda çocukların nasıl bir eğitim ve terbiye ile yetiştirildikleri romanlara geniş bir şekilde yansır.²⁸⁶

Müsameretnâme’nin üçüncü hikâyesi olan *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*’nde²⁸⁷ mühendislik eğitimi için birkaç arkadaşıyla İngiltere’ye gönderilen Nacid Bey’in dilinden İngiltere’deki eğitim sistemi hakkında bilgiler verilir. İngiliz eğitim sistemi için “bunların usûl-i tedrisiyeleri bir sûret-i muntazamada olup” şeklinde tarif edilen sistemde dersler için özel dersâne tahsisinden, içeri girmenin rast gele değil, numara ve zil sesine göre alındığıyla ilgili geniş izahat verilir. (s. 128-129) Hem İngilizceyi geliştirmek hem de “başlıca meraklısı bulunduğum inşaat-ı bahriyeyi mükemmel bir hocadan tahsil eylemek” maksadıyla kendisine bir hoca tutar ve Nacid Bey kısa sürede büyük mesafe kateder. (s. 139)

²⁸⁴ Sadrettin Celal Antel, “Tanzimat Maarifi” **Tanzimat I**, s. 441-462. Ayrıca bkz. Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, 5. bs. Kültür Koleji, İstanbul 1994. IX, s. 428

²⁸⁵ Namık Kemal’in esas işaret ettiği konu ise Avrupa ve Amerika’da halkın yüzde doksanının –bu makalenin yazım tarihinin 1873 olduğu unutulmamalı- okuma yazma bildiğinin hep söylenildiğini ve bu okuma ve yazmanın da sadece sokak isimlerini okuyup yazmaktan ibaret olmadığıdır. İşaret ettiği bir başka konu da Avrupa’nın pek çok yerinde eğitim ve öğretimin zorunlu olması ve kadın erkek ayrımı yapmadan herkesin eğitim görmesi, hatta yirmili yaşlarda kızların öğretmen olması ve devletin en üst kademesindeki insanların eşlerini bunlardan seçmesidir. Daha geniş bilgi için bkz. Namık Kemal, “Maarif”, **YTEA II**, s. 235-238)

²⁸⁶ Bir bürokrat olarak Avrupa’yı gezen Mustafa Sami Efendi’ye göre tüm Avrupa halkı okuma yazma bilmektedir. Özellikle Fransa’da herkes “en azından kendisine ait bir mektubu” okuyabilmektedir. Andı, **Bir Osmanlı Bürokratinin Avrupa İzlenimleri**, s. 108.

²⁸⁷ İlk hikâye 1288 [1872] tarihli iken üçüncü hikâye 1289 [1873] yılında yayımlanır. Emin Nihat, **Müsameretnâme**, s. 127-179.

Hasan Mellâh'ta kızı Cuzella'yı zengin Pavlos ile evlendirmek isteyen baba Alfons'un bu isteğine kızı karşı çıkınca, "Seni rahibeler elinde terbiye ettirdiğime hata etmişim" (s. 17) sözleriyle pişmanlığını dile getirir. Halbuki hristiyanlık inancına göre rahibe olan birisi evlenemez. Burada babanın rahibelerden ders aldırmasının sebebi, ahlâkî değerlerinin dinî çerçevede şekillenmesi ve babasına büyüyünce itaat etmesidir. Halbuki kızı babasının menfaati gereği istediği evliliğe Pavlos'u sevmediği için karşı çıkar.

Ahmet Midhat Efendi'nin ilk romanlarından olan *Zeyl-i Hasan Mellâh*'ta Malta'da karşılaşılan kızın nazikliği üzerine kendisine sorulan "Seni baban mı terbiye etti?" sorusuna kızın "Bir bahçıvan kızın terbiyesinden ne olur efendim!" şeklinde cevap vermesi dikkat çekicidir. Daha sonra terbiyenin sadece "sinyorlarda, sinyor kızlarında" olamayacağı onların içinde de terbiye sınırları dışına çıkan ya da o şekilde yaşayan kızların da olabileceği söylendikten sonra, bu kız kendisini okutup yazdıracak kimsesinin olmadığını sadece validesinin şehrili olduğunu söyler. (s. 31) XIX. yüzyılda Avrupa ülkeleri kendileri dışındaki ülkelere göre gelişmiş olsa da orada da eğitim, terbiye deyince daha çok şehirde yaşayan insanlar akla gelmektedir.

Avrupa dünyanın farklı bölgelerinden eğitim maksadıyla gelen öğrencilerin merkezi konumundadır. Midhat Efendi'nin romanlarında yurt dışına gönderdiği kahramanlarına yaptırdığı gibi *Paris'te Bir Türk*'te de Nasuh'a küçük yaşta babasının Strazburglu arkadaşı Dr. Hell'den Fransızca dersi aldırır. Nasuh on üç yaşında iken babası vefat edince onun vasiyetine uygun olarak eğitimi Dr. Hell'e emanet edilir. "İslâmiyeti, Hristiyaniyeti, Museviyeti hâsılı her şeyi kendisinde cem etmiş bir adam" olan Dr. Hell'den Nasuh yirmi yaşında iken, o ölünceye kadar yedi yıl ders alır. (s. 105) Nasuh'la beraber İstanbul'dan Marsilya'ya seyahat eden Fransız Monsieur Autrans, yazardır. Gemideki diğer Avrupalı yolcular İstanbul'dan dönmesine rağmen Türkle hakkında olumsuz düşünceleri vardır. Nasuh'un görevi biraz da bu düşünceleri yıkmaktır. Ancak Autrans'ın yazdığı seyahatnâmede de Türkler hakkında hep olumsuz ifadeler ve düşünceler vardır. (s. 27-28)

Özellikle Paris öğrencilere ait semtleri, pansiyonlarıyla dikkat çeker. Romanda gazeteci kimliğiyle yazar tarafından Paris'e gönderilen Nasuh, Paris'in hemen hemen her tarafına girip çıkar. Odeon tiyatrosuna gittiği zaman buradaki izleyicilerin büyük bir kısmının öğrencilerden oluştuğunu görür. Hatta onların hal ve tavırlarını İstanbul'la mukayese etmekten çekinmez. "Paris'te talebe güruhu (teşbîh-i

sakildir ama) bizim İstanbul'un tulumbacı gürûhu kadar serbest olduklarından, her nerede cemiyet üzere bulunurlar ise kendilerine mahsus olan şenlikten ve şetâretten geri kalmazlar.” (s. 131)

Osmanlı'da eğitim ya da başka sebeplerle Avrupa'ya giden kahramanlar okumanın, eğitim görmenin ne kadar mühim bir şey olduğunu görerek, yaşayarak anlarlar. *Yeryüzünde Bir Melek*'te Şefik Avrupa'ya gidince, Paris'ten İstanbul'da bıraktığı sevdiği kız Raziye'ye mektuplar yazar. Bu mektuplar devam ederken bir taraftan da Avrupa'yı, eğitim düzeyini kavramaya çalışır. Bunun üzerine daha çok çalışmak için İstanbul'a mektup yazmaktan bile vaz geçer. Şefik'in bu şekilde davranışını Avrupa'nın ilim ve eğitiminden daha çok istifade etmek için zihni geride kalan bağları kopartıp, oraya odaklanmak şeklinde de anlamak gerekir. Şefik okumanın önemini anladıktan sonra “o sene imtihanlarında Parisçe tahsil nedir? İlim ne derecelere varmıştır, başkaları nasıl çalışıyor buralarını ‘ayne’l-yakın’ görünce “Eyvah! İnsan ikmâl-i tahsil etmedikten sonra insanlığını da ikmal etmemiş sayılır. Evvela insanlığımızı ikmal edelim de aşkla sonra uğraşalım. Raziye'yi sonra düşünelim!” (s. 44) diye ilme olan aşkını Raziye'ye olan aşkına da galip bularak, artık mektubu da kesmiştir. Şefik'i bu düşünceye iten ortam Paris'te gerçekleşir.

Avrupa'da bu yüzyılda eğitim ve öğretim o kadar yaygınlaşmıştır ki özellikle şehir hayatından uzakta köylerde yaşayan ancak bir şekilde okuma yazması olmayanlara da askerde okuma yazma öğretilir. Konusu ve mekânı Fransa'da geçen romanlardan *Cinli Han*'da okuma ve yazmanın önemi bu kez askerde ortaya çıkar. Askerlik her Fransız vatandaşının yapması gereken kanuni zorunluluklarından birisidir. Hem vatanî görev yapılır, hem de askere alınanlar başta askerlik mesleği olmak üzere çeşitli bakımlardan eğitilirler. Babası askere gidecek olan oğlu Salpatre'ye askerliğin sanıldığı kadar zor olmadığı gibi, faydalarını da düşünmeye sevk edici sözler sarf eder: “... hizmet-i askeriyede bulunmayan köylülerin yontulmamış odun gibi kalacaklarını ve köylüler meyânında en terbiyeliler askerden çıkanlar olduğunu tefhîm eylerdi.” (s. 10) Midhat Efendi, malumatfürûşluğuyla araya girerek, babanın haklı olduğunu vurgular ve “Yalnız Fransa'da değil, dünyanın her tarafında hizmet-i askeriye için köylerden kışlalara gelen efrat, terbiyeden taallümden bilküllüye mahrum oldukları halde adet ederler. Askerlik etmeyenlerin zekası da terbiyesi de bunlara nispetle geride kalır.” değerlendirmesini yapar. Lyon şehrinin bir köyünde yaşayan ve yirmi yaşına geldiği için askere giden Salpatre, orada altı ay

içinde yazı yazmayı öğrenir. Çünkü Fransa’da askerlikte “alaylarda neferâtı tedarik ederler.” (s. 15) Askerde okuma yazma öğrenen Salpetre, köyde bıraktığı yavuklusuna mektuplar gönderir. Köyde bıraktığı sevgilisi Josephine ilk mektuba karşılık cevabını köy papazına yazdırır, ancak devamında hemen köyün papazından okuma yazma dersi almaya başlar. Daha sonra gelen mektuplara da cevabı kendisi verir. Greguar Salpet’in askerden gönderdiği bir mektup üzerine Midhat Efendi pek çok konuda yaptığı gibi Osmanlı Avrupa mukayesesi yapar. Türk askeri mektup yazma konusunda Fransız askerinden daha başarılıdır. Çünkü Türk askeri hısım, akrabadan, konudan komşudan, köy ahalisine civar köylerdeki dostlara hatta evin öküzüne varıncaya kadar hal hatır sorar.

Eğitim seviyesinin yükselmesi, okuma yazma öğrenmenin köy hayatı içinde ileri bir anlam kazanması sınıf atlama şeklinde de anlaşıldığı görülür. Nitekim köylüler arasında Salpetre’nin ve Josephine’nin okuma yazma öğrenmeleri birisinin ‘miralaya’ diğerinin yakında ‘madam’ olacağı gibi sıfatlar takılarak dalga geçilir. (s. 16) Greguar Salpet’in askerden gönderdiği bir mektup üzerine Ahmed Midhat yine bir Doğu- Batı karşılaştırmasını yapar. Osmanlı askeri mektup yazma konusunda Fransız askerinden daha başarılıdır. Çünkü Türk askeri hısım, akrabadan, konudan komşudan, köy ahalisine civar köylerdeki dostlara hatta evin öküzüne, kırsağına varıncaya kadar hal hatır sorarlar. Köyün eğitimli kişisi papazdır. Greguar Salpet’in gönderdiği mektuba cevabı köyün papazı yazar. Ama Jozefin okuma yazmayı öğrenir ve mektuplarını kendi yazar. Bunun üzerine köylüler Jozefin’in ileride büyük bir insan olacağını düşünür. “Evet! Maarif meselesi henüz Avrupa’da dahi böyledir. Ezmine-i mutavassıtada okumak yazmak ve bir mektuba imza bile koymak meayibden addolunur idi.”¹⁰¹ Ama köylünün eğitimiye bakışı alaylıdır. Onlara göre kalem tutan parmaklar kazma kürek tutamazlar. Halbuki yaşamını sürdürebilmek için insan, kazma küreğe sarılmalıdır.

Karnaval’da Hamparson Ağa “ta kırk yedi kırk sekiz yaşına gelip de artık bıyığında beyazlar siyahlara gereği gibi galebe eyledikten ve hele başındaki saçları hemen hiç kalmayıp düştükten sonra “Ey artık tehhül zamanı geldi.” diye Avrupa’dan İstanbul’a avdet eylemiştir.” (s. 30) Hamparson ağa yaşı kırkı geçmiş olduğu halde eşini on yedi on sekiz yaşında iken kendisine eş olarak almıştır. Kızın dünyada kimsesi olmayıp Soeurs de Charite’ler mektebinde terbiye görmüştür. (s. 30)

Müşahedât'ta Siranuş'un kendisiyle evliliğe talip olan kişiye olumsuz cevap vermesi, gerekçe olarak da bir mazaret bulunamazsa "fedâ-yı mezhep edemiyor" diye bahâne bulunması üzerine yazar araya girerek açıklama yapar:

"Mutlaka taassubundan dolayı olmalıdır. Rahibeler mektebinde terbiye görmüş olan bir kızdaki taassup da müsteb'id olamaz. Ya pek çok okuyup, Avrupa okumuşlarında görülen serbesti-i efkâr derecesine varmalıydı, yahut hiç okumayıp cahil kalmalıydı ki tebdîl-i mezhep ettirebilmek âsân olsun." (s. 322) Burada kızarın eğitim ve terbiyenin özgür olma, özgür karar verme noktasında önemine işaret edilmektedir. Okuyan kızlar pek çok konuda olduğu gibi evlilik konusunda da özgür düşünceye sahip olacaklardır. Halbuki okumamış, cahil birisini ikna etmek, hatta kandırmak daha kolaydır.

Hayret romanında İngiliz terbiyesi almış bir aile ile de karşılaşılır. Romanda Sarpson bir İngiliz'dir. Dolayısıyla romanın önemli karakterlerinden birisidir. Ancak Safa Kok Sanc'ın kızı Mihriban da İngiltere'de eğitim görmüş, İngiliz terbiyesi almış birisidir. "Mihriban, İngiliz terbiyesi almış bir kız olduğu gibi babası dahi bunca senelerden beri İngiliz ve Avrupa terbiyesine mahkûmen yaşamış bulunduğu..." (s. 152) denilir.

Avrupa'da üniversite eğitimi diğer eğitim ve terbiye sistemlerine göre tamamen başkadır. Özellikle Fransa ve Paris daha bu yüzyılda dünyanın önemli eğitim merkezlerinden birisi olmuştur. Sadece Osmanlı'dan değil, İsviçre'den, Almanya'dan Rusya'dan İtalya'dan öğrencilerin eğitim için geldikleri ülke ve şehirdir. Ancak üniversite ortamı ve havası bambaşkadır. Üniversite öğrencileri için çok kural da yoktur. Avrupa'nın bu yüzyıldaki genel özgürlük havasının yanında üniversite ortamı daha ileridedir. Nitekim Midhat Efendi'nin idealize ettiği ve bir misyon yükleyerek Paris'e mühendislik eğitimi içingönderdiği *Demir Bey*'deki Mustafa Kamerüddin, Paris'te üniversite talebelerinin hayatlarının da zevk ve safa içinde geçtiklerini görür. Ancak o bu ortamlara karışmadan geliş amacına uygun olarak çalışır:

"Kamerüddin'in dersine ne kadar şevk ile başladığını tarif edemeyiz. Hatta Kartiye Latin'deki gerek Fransız ve gerek ecnebi talebenin sûret-i maişetleri maârif-perestâne olmaktan ziyâde sefâhat-perverâne olduğu derkâr olup bunlar arasında kese bir, efkâr bir, zevk ve safa müşterek olarak yaşarlar iken Demirzâde onlara asla uymayıp gecesini gündüzünü derse hâs-reylerdi." (s. 59-60)

Avrupa'ya hendese tahsiline giden Mustafa Kamerüddin, "... muallimlerinden aldığı tenbihat üzerine "Quartier Latin" denilen talebe-i ulûm mahallesinde ufacık bir oda" kiraladıktan sonra ucuz bir lokantaya da abone olur. Devamında onun nasıl hareket ettiği ile ilgili şöyle denilir: "Babası Demir Bey'in tahsilini emreylediği ulûm-ı hendesiye için muayyen programlar mucibince ilk sınıfta bir derse başladı ki bu ders Alman İngiliz, İtalyan, İspanyol ve Türk'ten ibaret otuz beş kişiye, ondan mütecâviz asıl Fransız talebenin de müşareketinden müteşekkil bir sınıf oldu." (s. 66)

Midhat Efendi'nin idealize ettiği Mustafa Kamerüddin, Avrupa'ya geliş amacı doğrultusunda eğitimine devam ederken, dünyanın farklı ülke ve bölgelerinden gelen öğrencilerin bulunduğu Paris'te bu amaç doğrultusunda hareket edenlerin yanında, gezmek, eğlenmek için de çok sayıda öğrenci gelmiştir. Çünkü Avrupa'da üniversite eğitiminde öğrenciler tamamen özgürdürler. "Paris'te "talebe" denilen sınıf hakikaten tehditlerini ika'a muktedir adamlardan ibarettir. Onlar kafalarına bir şeyi koydular mı, onu fiile ihraç için hiçbir manileri olmaz. Kimseden korkmazlar. Masraftan endişeleri yoktur. Çünkü hiçbir şeyde masraf ihtiyar etmezler. Utanmak denilen şey onlar için akçeden daha kaht olur. Herhangi bir maksat uğrunda olursa olsun kendilerine dostların kaffesini muavin bulurlar." (s. 187)

Paris'e eğitim için gelen öğrenciler her alanda eğitim imkanına sahiptirler. Hukuk, mühendislik, tıp gibi bilim dallarının yanında resim, heykel gibi güzel sanat dallarında da eğitim imkanları geniştir. Mustafa Kamerüddin'in beraber kaldığı diğer üç arkadaşı farklı branşlarda eğitim görürler. Paris'e "hendese" eğitimi için giden Mustafa Kamerüddin'in bulduğu arkadaşlardan ilki "İsviçre'nin Fransız kısmı ahalisinden Narto namında bir çocuktur ki Paris'e helkeytraşlık tahsili için gelmiştir." (s. 68) İkinci arkadaşı, Elzaslı Podar adında bir ressam çırağı, üçüncüsü ise, Lyon şehrinden gelen Pasteur adında bir Fransızdır ki, Paris'e avukatlık diploması almak için gelmiştir. (s. 69) Bu dört arkadaşın kaldığı koca Quartier Latin'de bunlara benzeyen başka bir ortam yoktur. Bunlar çok samimidirler. Bir oda, salon ve mutfaktan oluşan bir apartman tutarlar. Ancak yatak odası küçük olduğu için salonla yatak odasını değiştirirler. Ancak salon dört arkadaş için yeterli olmadığından nöbetleşe yatarlar. Burada nöbetleşe yatmayı veya bir yatakta çift yatmanın normal karşılanmasından bahsedildikten sonra, talebe ortamında çift yatanlar az omadığı gibi, hiç yatağı bulunmayanlar bile nâdir değildir. Eline para geçince bir gecelik yatak kiralamayı bahtiyarlık sayanlar olduğu gibi, bir koltuk

sandalye üzerinde, bir yemek sofrası altında geceyi geçirmeye mecbur olanlar hatta bir gazinonun bilardo masası üzerinde uyumayı, bir karyolada uyumaya yüzde elli sayanlar bile vardır. Dolayısıyla Paris’te talebe ortamı böyle iken bu dört arkadaşın durmu diğerlerine nazaran çok iyidir. Hatta Paris’te, “Herifin hânesinde mutfağı vardır.” deyivermek en bahtiyarlar için ancak mümkün olabilecek bir şey iken bu dört arkadaşın kaldığı yerin mutfağı bile vardır. (s. 70)

Yetim olarak kalan ve daha sonra annesi tarafından kiliseye verilen Polini, kibarzade bir ailenin çocuğuyla evlenmek istediği zaman babasının olmaması sorun teşkil eder. Kont ailesinin isteği üzerine “isbât-ı neseb” e uğraşırken annesinin küçükken kendisini verdiği yerleri araştırır. Ahmaklar mektebinde bir iki sene kalmıştır. (s. 245)

Avrupa’da eğitim ve terbiyenin önemini başta aileler, anne ve babalar kavramıştır. Bu yüzden daha doğar doğmaz bu konu hakkında düşünceler ortaya atılır, planlar yapılır. *Diplomalı Kız*’da “Jan Döpre kızını terbiye etmek sevdasına düştü. Hem öyle olur olmaz terbiyelerden değil. Maârif-i intihâiyeye kadar çıkaracak.” denilir. Hedefi kızına iyi bir eğitim ve terbiye vermek olan annenin buna ulaşmak için yanlış usullere saptığından da bahsedilir. Bu kez eğitim ve terbiye ile ekonomik şartlar arasında bağlantı kurulur. Burada bir de sistem ve gelir adaletsizliği, zengin fakir ayırımına dikkat çekilir:

“Jan çocuğu terbiye edeceğim derken daha ziyade terbiyesizliğini mucip oluyor. Bir fakir çocuğu için o kadar süslü elbiseye lüzum var mıdır? Bir demircinin kızı o kadar pahalı şekerlemeleri, gatoları filanları yer mi? Biraz şeker katılmış adi çocuk ekmeği nesine elvermiyor?” Ancak kadın bu yolda görüş belirtirken Jan Döpre “çocuk beşinci altıncı yaşlarında nasıl yaşar ise terbiyesi, tahsili de ona göre olur. Sonradan verilen terbiye-i kibarâne her zaman insanda yabancı kalır. Sonradan görme diye neye tabir ederler ya? Ama böyle çekirdekten kibarane bir terbiye alırsa kibar doğmuş sayılır, diye karısını susturur idi.” (s. 601)

Fransa’da sadece çocukların, gençlerin eğitimi değil, onları yetiştirecek olan muallim ve muallimelerin eğitimi de beli bir nizama oturmuştur. Özellikle kızların eğitimi, erkeklerin elinden alınarak tamamen kadınlara devredilmiştir. Bu yolla hem eğitim kolaylaşacak hem de daha çok kızın eğitim alması sağlanacaktır. Üstelik bu tür muallimeliği tercih eden ya da yapan kadınlara da o günün şartlarıyla iyi derecede bir maaş da verileceği kanunla belirlenmiştir. “O zamanlar Fransa’da maârif-i nisvân

kâmilin erkekler elinden alınıp kadın muallimeler eline verilmek kanunu beş on senden beri mer'î olup bu halde muallime yetiştirmek için hükümet gûnâgûn teşvikatta bulunur idi. Bir muallimeye yılda beş bin franga kadar maaş verildiği vaki olduğu gibi muallimelik şahadetnamesini ihraz eden kızlar bittabi nisvân-ı sâireden ziyade ehl-i maârif oldukları için kocaların da nazar-ı rağbetlerini celp ediyorlar idi.” (s. 602)

Avrupa kültüründe eğitim ve terbiye bir hocadan ya da mürebbiyeden alınan dersle değil, tutulan bir okuyucu tarafından kitap okunarak da sağlanır. *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Akdeniz'e kendi tarihini araştırmak için sefere çıkacak olan Ahmet Metin, önce hazırlıklar yapar. Ahmet Metin gemi yapmak için bu konuyla ilgili Fransızca kitaplar okumaya başlar. Ancak bu okumayı tek başına yapması yeterli değildir. Bunun neticesinde bir kâri istihdamı gündeme gelir:

“Avrupa kibârının kâri ve kârieleri olur ki bunların hâne içindeki vazifeleri yalnız kitap ve mecmua ve gazete gibi matbuatı okuyarak efendilerine hanımlarına dinletmekten ibarettir. Vâkıan bunların bir çokları okudukları şeyleri kendileri anlayamayacak kadar erbâb-ı aczden olurlar ise de bazıları dahi gerçekten fazl ve hüner sahipleri adamlar olup okudukları şeyleri hem kendileri tefekkür ve hem de müstemi'lerine tefhîm iktidarını da hâiz olurlar.” (s. 30) Avrupa ülkeleri de kendi içinde eğitim seviyesi bakımından farklıdır.²⁸⁸ “Belçika gibi İsviçre gibi yerlerde yüz nüfusun doksan beşi okuryazar oldukları halde nüfusun bu nispettesi henüz okumaz yazmaz olan memleketleri yekdiğerine kıyas edebilmek hiçbir mütetebbi' için kâbil değildir.” (s. 153)

Çocuk eğitimin din adamları tarafından yapıldığına bir örnek de *İki Hud'akar* romanındadır. Bu romanda oğul Şarl'ın terbiyesi için “Cizvit papazlarına havale olunmuş idi. Halbuki bu Cizvit papazlarının terbiye ve talimleri şu asırda Fransaca beğenilmeyerek bunların ellerinden mekâtip zabtolunmakta ve kendileri her vechle talim ve terbiye-i etfâlden men edilmektedirler. Binaenaleyh Fransa'nın maârif-i umûmiyesi akâid-i diniye hususunda kayıtsızlıktan ibaret bulunduğu halde Şarl'ın terbiyesi akâid-i mezkûre üzerine mübteni olduğu gibi Fransa'nın kibar âlemindeki

---

²⁸⁸ İtalya'nın eğitim bakımından diğer Avrupa ülkelerine göre geri olduğuna dikkat çeken Ahmet İhsan da Cenova şehrinde alış veriş dünyasının tamamında kadınların çalıştığını aktardıktan sonra onlardan edindiği intiba ile “anlaşıyordu ki İtalya tamim-i maarifçe şimdye kadar geçtiğim Avrupa memleketlerine nispeten geridedir.” değerlendirmesini yapar. bkz. Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm Tuna'da Bir Hafta*, s. 412.

terbiyesi her türlü israf ve sefahati mübah ve belki de vacip derecesine vardığı halde Şarl müsamerât-ı şarkiyede sabır ve kanaat ve iffet ve safiyet terbiyesini almış idi.” Babası oğlunun bu şekilde talim ve terbiye görmesinden memnun değildir. “Kendisi Paris’in efkâr-ı cedîde ashabından bulunarak hele familyasının asalet-i kadîmesine pek de mağrur olduğu cihetle onun nazarında kulüplerde her nev’ kumar oyunlarında cümleye galebe etmeyen ve yılda üç beş düelloda bulunmayan ve kadınların afeti sayılmayan bir delikanlıya “kibarzade” ünvanı asla layık görülemez idi.” (s. 704)

Babası oğlunun daha iyi bir eğitim görmesi için emekliliğini isteyip “Paris’e gelip kibar mahallesi olan Fuburg’ta Sen Jermen’de yerleşmiş kalmıştır.” (s. 705) Kızların terbiyesi ile ilgili olarak da şöyle denilir:

“Zira tecrübekar kocakarıya malum idi ki on üç, on dört yaşına kadar rahibelerin verecekleri terbiyeler genç kızlar için pek nâfi, pek müfid olabilir ise de o yaştan sonra pek muzır, pek tehlikeli olur. Niçin mi dediniz? E... İnsan kısmı rahip ve rahibe olarak yaşamak için yaratılmamıştır da onun için!...” (s. 709)

Halası kızı manastırdan aldıktan sonra kendi şatosunda terbiye etmeye devam eder. Halası kızı terbiye ederken bazı noktalara dikkat eder. “Ama öyle genç kızlara roman okumak bile muzır olacağı itikadıyla ahmakane bir terbiye değil! Bilakis hala hanım her türlü romanları bile kıza okutur idi. Men edecek olsa da kız onları gizliden gizliye kendi kendisine tedarik ve kıraat edecek değil mi? Kendisi okutur idi. Okutur idi, ama her roman üzerine de muhakemelerini kendisi yürütür idi. Zaten romanların mahiyetleri neden ibaret olur? Cinaiyattan maada bu mahiyetler ya bir kadının kocasına veyahut bir kocanın karısına hıyanet etmelerinden ibaret değil mi? Bu hıyanet neticesini intac için dahi ya zevce veyahut zevceye hariçten birtakım aşk ve sevda hayalatı hücum ettirilerek işte bir romandır meydana çıkar.” (s. 710)²⁸⁹

Avrupa’nın tamamında bu yüzyılda eğitimin önemi fark edilmiş, çeşitli ülkelerde buna uygun programlar, eğitim kurumları ve muallim veya maullimeler yetiştirilmeye başlanmışsa da, İsviçre’de eğitim çok daha yaygındır. Hatta Fransa’da özellikle kırsal kesimde, köylerde okuma yazma bilmeyenler olduğu halde, İsviçre’de eğitim çok yaygınlaşmıştır.

---

²⁸⁹ Roman okumak özellikle kadınların roman okuması Türk romancıları arasında sıkça mevzubahis edilmiş konulardan birisidir. “Roman Okumak Muzır mıdır?”, “Kadın Roman Okursa” gibi bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. bkz. Andı, **Roman ve Hayat**, Akademikkitaplar, İstanbul 2010, s. 25-77.

“Maairif İsviçre’de Avrupa’nın sair her memâlikinden daha ziyade münteşir olduğundan köylüler meyânında bile mütefennin, şair, edip adamlar bulunur.” (s. 715)

Mesâil-i Muğlâka’da Paris’te Fransa dışından gelen öğrencilerin uğrak yeri Quartier Latin meydanıdır ki, buranın kendine has bir havası ve âlemi vardır. Romanlarda burası içi, “Paris’te etudiant âlemi bambaşka bir âlemdir. ... zaten elyevm Osmanlılarımız meyânında da yüzlerce gençler vardır ki Paris’te ikmal-i tahsil etmiş olduklarından alelumum Quartier Latin’e ve talebe meyânında (Pays Latin) yani Latin memleketi denilen talebe mahallesi ahvalini pek ala bilirler.” (s. 36) denilir. Hatta bu meydana takılan ve üç dört yıl üniversitede okuyup buralardan ayrılması gereken öğrenciler kendilerini o kadar kaptırırlar ki on, on beş yıla kadar eğitimini uzatanlar vardır:

“Vakıa Paris’te “etudiant” denilen sınıf-ı tullâb en genci yirmi yaşından aşağı olmayan adamlardan müteşekkil iseler de onlar halen, fiilen, hareketen hep çocuk sayılırlar. Sakallı, bıyıklı çocuklar! Hata her sene sınıftan döne döne on, on beş sene talebelik halinde, talebelik âleminde kalmış olanlar adeta saçları, sakalları kırmış olur da yine çocuk sayılır.” (s. 40)

Ahmet Midhat Efendi’nin çocukluk hatıralarında önemli yeri olan Kafkaslar ve bölge insanı romanlarına da yansımıştır. *Gürcü Kız* romanında Avrupa kadınları ile Gürcü kadınları eğitim bakımından mukayese edilir. Kadınlar bakımından Kafkasya’da durum Avrupa’nın çok gerisindedir.

“... Avrupa kadınları tufuliyetten çıkar çıkmaz türlü türlü mürebbiler elinde terbiye görmekte buldukları halde Gürcistan kadınları okuyup yazmak derecesinde bile tahsil ve terbiye görmeyerek insana her ne tavır gösterirler ise Hulkî ve cibillî olan tavırlarını göstermiş olurlar.” (s. 50)

Bu yüzyılda eğitim ve terbiye özellikle eğitim açısından Fransa Avrupa’nın en gelişmiş ülkesi olarak görüldüğü için örnek olarak orası alınır. Hatta Paris’e gitmese bile İstanbul kibar aileleri çocuklarına ya Fransızca ders aldırırlar ya da Fransız mürebbiye tutarlar ki, Avrupa’nın diliyle beraber terbiyesini de almış olsun.

Çengi’de ise bu kez Avrupa’da eğitim, özellikle kızların eğitimi örnek alınması gereken ileri bir model olarak ortaya konulur. Canberd Bey’in kızı Melek’i yetişinceye kadar hiç dışarı bırakmaması üzerine kızların terbiyesi hakkında bilgi veren Midhat Efendi, “Taht-ı terbiyenizde bir genç kız var mı? Gözünüze bir siyah

perde çekerek, cihanı göstermemek suretiyle terbiyesini tecviz etmeyiniz. Zira o perdeyi birazcık delmeye muktedir olur ise cihanın şa'şa'a-i sevdası gözlerini kör etmek derecesinde kamaştırır. Onu gıda-yı ruhanî olan hususât-ı sevdaviyeden mahrum bırakmayınız.” der ve bu konuda Fansız ve İngilizleri örnek verir:

“Gözümüzün önünde iki büyük millet vardır. İkisinin de tecâribi terakkiyât-ı medeniyenin mukaddemâtında bulunan milletler için intibaha şayândır. Birisi Fransızlardır ki pek meraklı olan familyalar kızlarına dünyâyı göstermemek için manastırlarda büyütürler. Hele alel-umûm kızlara aşk ve sevdaya dâir kitap okutmamak derecesindeki dikkatleri derece-i ifrattadır. Lâkin bu dikkatin neticesi neye müncer olur? Şair Alfred de Musset’in dediği gibi ekseriya karyolaların altında canlı bir cism-i beşerî saklı bulundurmağa müncer olur. İkincisi İngilizler ki kızları erkekler kadar serbest büyütürler. Kızlar istedikleri gibi gezerler, yürürler. Okurlar, yazarlar. Lakin nikah zimamı başlarına geçtiği gibi kocalarının esiri olurlar kalırlar.” (s. 71)

Osmanlı gibi Avrupa kültür ve medeniyetini örnek alarak gelişmeye çalışan Rusya’da da bu kültürün yansımalarını eğitim alanındaki yeniliklerden takip etmek mümkündür. *Acâyib-i Âlem* romanında kuzeye doğru seyahate çıkan iki Türk seyyahın ilk uğradıkları Odesa’dır. Odesa’da iki arkadaşın üç gün zarfında gezdikleri önemli yerlerin başında “Bahçıvan Mektebi” gelir. 1818 yılında “Richelieu Mekteb-i Âlisi namıyla kurulan ve bugün Avrupa’nın en güzel mektepleri derecesinde terakkî eylemiş olan Mekteb-i Âli ile “Bahçıvan Mektebi” denilen dünyanın her tarafından celbedilen tohumları Odessa’da yetiştirmeyi tecrübe için dahi gayet güzel bir bahçesi olan diğer bir mektep” ve “Elsine-i Şarkıye Mektebi” gezilir. (s. 65) Okul müdürünün verdiği bilgiye göre nebatât ve bahçıvanlık mektebi gibi Avrupa örnek alınarak yapılan okulları ilk defa iki Türk gezmektedir. Odesa’dan ayrılan seyyahların yol üzerindeki kasabaları da gezdikten sonra geldikleri şehir Hrakov’dur. Şehir, planlaması ve ticaret alanındaki gelişmişliğiyle öne çıkar. Burada Türk seyyahları hayrete düşüren en önemli kurum 1884’te açılan Avrupa’nın sayılı eğitim kurumlarından birisi olarak gösterilen Dâarülfünûn’dur. (s. 115)

Ahmet Midhat Efendi *Bahtiyarlık* romanında Avrupa ile Osmanlıdaki eğitim sistemini karşılaştırır ve Avrupa eğitim sisteminin okuma yazma öğretmede ne kadar

başarılı olduğunu örnekle açıklar. Abdülcabbar Bey, oğlunu ve kızını yeni Doğu ve Batı ilimlerini almış olarak yetişmelerini ister:

“Abdülcebbar Bey bir oğlu bir kızını hüsn-ı terbiye emeline düşüp halbuki İstanbul’da muhtaç olduğu mektebi bulamayacağını daha vaktiyle derpîş eyleyince hürûf ve lisan ve ulûm-ı şarkiye için bir hoca ve garbiye için dahi bir madama isticar eyleyerek evlâdının tedris ve terbiyesini bunlara havale etmişti.” (s. 106)

Midhat Efendi Avrupa ile mukayese ettiği eğitim sisteminde oranın ne kadar başarılı olduğunu şu cümlelerle ifade eder:

“Avrupa’nın enstitütrisi denilen muallimleri ne kadar müstait olurlar. Çocukların damarlarına girmeği ne güzel bilirler! Bunlar ‘eti, benim kemikleri babasının anasının’ diye terbiye-i etfâli deruhte etmezler. Ders zamanlarını çocuklara bir işkence edip bırakmazlar. Belki çocuklara hem kendilerini hem tahsili sevdirek muayyen olan zamanlarında dahi çocuklarla beraber oynayarak hiçbir zaman yanlarından ayrılmazlar, işte İskenderiyeli Abdülcebbar Bey’in Fransa’dan getirtmiş olduğu muallime dahi böyle müstait şeylerden olup her gün çocukların iki saat kadar zamanı Türkçe ve Arapça tedris edecek olan hoca efendiye mahsus olmakla hoca efendinin düşman üzerine kılıç sallarcasına deynek sallayarak çocukları tehdit ve ihâfesi bunları kendisinden ne kadar soğutursa muallime Madam Terniye’nin nâzikâna ve muhibbâne muameleleri çocukları kendisine o nisbette ısıdırarak gerek Mansur Bey ve gerek Nusret Hanım hoca efendinin yanına sanki asılmağa giden mahkûm veyahut ‘e mâ türîn’ in i’lâlini yapmağa giden softa gibi gittikleri halde Madam Terniye’nin yanına bilakis bir dost, bir penah nezdine gelen biçareler gibi sığınarlardı.”(s. 106-107)

Derslere başlandıktan bir buçuk sene sonra çocuklar henüz hatim indirememişler, usûle muvafık olmadığından yazıya da başlamamışlardır. Halbuki bu arada Fransızca’yı sökmüşler, küçük hikâye kitapları okumuşlardır. Hatta Madam Terniye ile sorulu cevaplı konuşmalara da başlamışlardır. (s. 113-114.)

Çocuklar Madam Terniye’nin hem muamelesinden hem verdiği derslerden hoşlandıkça hoca efendinin derslerinde tartışmaya başlarlar. Dar düşünceye ve yeniliğe kapalılığın temsilcisi olarak sunulan hoca efendinin eğitim için bir metodu da yoktur.

Orhan Okay; Hoca ile öğrenciler arasındaki bu tartışmanın benzerlerinin Tanzimat devri pek çok ailenin içinde de yaşanmış olabileceğini söyler.²⁹⁰ Avrupa usulüyle çocukları yetiştiren Madam Terniye sadece okuma yazmayı kısa sürede öğretmekle kalmaz, yaşlarına uygun olarak Türk toplumunda özellikle kızlara hiç bahsedilmeyen ‘aşk’ gibi duygusal kelimeleri safiyâne bir şekilde verir ki, Nusret Hanım onun anlattıklarından kendisi bir sonuca ulaşır.

Madam Terniye’nin eğitimiyle yetişen Nusret Hanıma babası birkaç defa Beyoğlu’na gidip kızına hoş görünmek için ne idüğü ve ne olduğunu bilmediği Fransızca kitaplar alır. (s. 50)

Kızların roman okuyup okumamaları konusu asıl ileride kuracakları aile yuvasında kendisini gösterir. Kızlarını roman okumaktan uzak, bir “esâret” içinde yetiştiren Fransız kızları evlendikten sonra “kendi hallerince birer gönül eğlencesi olur”ken “İngilizlerdeyse nisvânın pek azı bu halde bulunup ağlebi birer zevce-i sadıka ve layıka olmaya lâzım gelen hal ve tavırda bulunur.” Bunun hikmetinin kızlara dünyayı ve dünyanın fenalıklarını öğretmemekten kaynaklandığı belirtilir, dünya içine girdikleri zaman maddî ve manevî zorluklarla karşılaşınca Fransız kızlarının bir defa hata yaptıktan sonra o hatanın tekrarına engel olamadıkları, “İngiliz kızlarınıninsa okuduğu romanlar ve gördüğü adamlarla dünyanın iyisini de fenasını da öğrenerek asıl dünya evine girdikleri zaman kendilerine ilk vâki olacak zülleden tedâfüe muktedir olacak kadar vâkıf-ı ahvâl bulunmaları kaziyesinden ibarettir. Yani Fransızlar kızlarını birer hayal adamı olmak üzere terbiye ederek sonra bunlar hakikat âlemine girdikleri zaman o âlemi kendi hayallerine muvâfık bulmazlar. İngilizlerse kızlarını evvelden hakikat âleminde terbiye ederek sonra o aleme girdikleri zaman her şeyi evvelden görüp öğrenmiş oldukları surette bulurlar. Doğrusu da aranırsa İngilizlerde bulunur.” Çünkü insanların bir gün gözlerinin mutlaka açılacağı ifade edilir. (s. 50)

Müşahedât’ta Agavni İtalyan asıllı bir ailenin kızıdır. Dört yaşında babası tarafından rahibeler mektebine verilir. Anne ve babasının ölümünden sonra İtalyan konsolosluğu aracılığıyla Beyoğlu’ndaki kibar ecnebi ailelerin kızlarına lisan, edebiyat ve müzik dersi veren Madam C.’nin pansiyonuna verilir. Çocukluk devresi rahibeler mektebinde sıkı bir disiplin altında geçen Agavni’nin bu ikinci okulunda

---

²⁹⁰ Okay, a.g.e. s. 309.

rahat bir ortam vardır. Kızın bu serbest okul ortamındaki düşünceleri eski ile mukayese anlamında önemlidir: “Bu dünyaya gelmekten maksat o yaşa kadar dest-i terbiyelerinde bulunduğu rahibe kızlar gibi dört duvar arasında sıkışıp kalmaktan ibarettir itikadında hiç değildi.” (s. 150)

Şıpsevdi romanında Meftun, anneanesi Şekûre Hanım hastalandığı zaman onu muayene eder, nabzını tutar. Onun için şöyle denilir: “Çünkü Beyefendi Paris’te bulunduğu sırada Tıp fakültelerinin de önünden geçmiş, belki kapılarından içeriye bir iki adım atmış, belki kapıcılarıyla konuşmuş, belki o yapıların duvarlarına sürtünmüş olduğundan o çeşitli öğrenimi arasına hekimliği de katmadan, bu bilgiden bir kara cahil denecek kadar nasipsizlikle İstanbul’a dönmeyi bir türlü uygun bulmamıştı.” (s. 73)

Ahmet İhsan’ın *Ülfet*²⁹¹ romanında Ramiz Efendi eşi ölen kızkardeşine ve iki oğluna sahip çıkar. Onlar daha iyi eğitim alsın diye Paris’e gönderir. Ramiz Efendi’nin yeğenlerinden Nâil hendeseye kaydolurken, kardeşi Âkil Sen Barb’a kaydolur. Ancak burada da tembellik gösterir. Sonra dayısının da arzu ettiği gibi Fransızca öğrenmesi için Mekteb-i Hukuk’a kaydettirilir. (s. 56)

Bir gelişmişlik seviyesi ve ulaşılması gereken bir hedef olarak Avrupa medeniyeti ve bu medeniyetin en önemli aracı kabul edilen eğitim metot ve kurumları, on dokuzuncu yüzyıl Türk romanında ideal bir örnek olarak sunulur. Avrupa eğitim kurumları seyahat ve özellikle eğitim için giden roman kişileri etrafında işlenir. Avrupalıların eğitilmiş halleri romanlarda en çok rastlanan konuların başında gelir. Özellikle mürebbiye tarzı terbiye ve eğitim bir rol model olarak sıkça işlenir.

2.2. Yabancı Dile İlgi

Avrupalılar için Doğu dünyası on altıncı yüzyıldan itibaren merak konusu olmaya başlar ve bunun sonucu olarak Doğu dillerinden birini öğrenme isteği artar.²⁹² XVII. yüzyılda İstanbul Fransız sefarethânesinde “Fransız Lisanı Çocukları

²⁹¹ Ahmet İhsan, *Ülfet*, Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, Kostantınıyye 1309 [1892], 192 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

²⁹² Niyazi Berkes, Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin 1720 yılında Fransa’ya yaptığı seyahatte yanında götürdüğü oğlu Said Mehmet’in daha sonra kısa süre sadrazamlık makamında da bulunduğunu hatırlatarak 1741 yılında diplomatik bir görevle Paris’e gönderildiğini, ilk Fransızca öğrenen Osmanlı vezirlerinden olduğuna işaret eder. bkz. Berkes, **a.g.e.** s. 57 dipnot no:28, s. 556

Mektebi”nin açıldığı belirtilir. Bu okulun görevi Şarkta kullanılacak memur ve tercüman yetiştirmek maksadıyla açılmıştır.²⁹³

Avrupalı insanın yabancı dile bakışı eğitim ve öğretimin yaygınlığının getirdiği bir bilinçlenme düzeyiyle ilgilidir. Bu bilinçlenmenin neticesi olarak “Bir veya daha ziyade ecnebi lisanı anlar, söyler, okur, yazarlar.”²⁹⁴ Rüştüye seviyesinde eğitim kurumundadaki talebeler “üç dört yabancı dili” okuyup anlayacak seviyededirler.²⁹⁵

Avrupalı insanının Doğu dillerine olan ilgisinin yanında Osmanlı aydınının Avrupa dillerinden birisini öğrenme arzu ve merakı mukayese edilemeyecek kadar fazladır. Üstelik çoğu romanlarda da görüleceği gibi bir Avrupa dili öğrenme bir zorunluluktan ziyade, alafrangalığın getirdiği, çevreden farklı görünme, Avrupa’dan şu ya da bu sebeplerle gelen bayanlarla diyalog kurma düzeyindedir.

Başta Tanzimat aydını olmak üzere XIX. yüzyılda okuyup yazan hemen hemen çoğu Türk aydını ve edebiyatçısının temel hedeflerinden birisi Avrupa dilini öğrenmektir. Bu yüzyılda Avrupa dili denilince akla gelen Fransızcadır. Daha on altı yüzyılda kapitilasyonlarla başlayan Fransa ile yakınlaşma, bu ülke ile fazla sorun olmaması, reform ve Rönesans hareketlerinin getirdiği yeniliklerin hep Fransa’dan yayılması gibi sebepler Fransız dilinin neden önde olduğunu açıklayıcı olacaktır. Osmanlı’da Tercüme Odası’nın 1832 yılında kurulması ve burada tercüme edilen eserlerin tamamının Fransızcadan yapılması da dikkat çekicidir. Bunun yanında eğitim alanında başta Tıbbiye olmak üzere yabancı dil olarak Fransızca öğretilmesi ya da derslerin Fransızca işlenmesi bu dilin öğrenilmesini yaygınlaştırmıştır. Türkçede frenk kavramının altında hem Avrupalı hem Fransız anlamının bulunması da bu düşünceyi teyit eder.²⁹⁶

Bundan başka, diğer Batı edebiyatlarından yapılan tercümelerin büyük bir kısmı da asıllarından değil Fransızca tercümelerinden Türkçeye çevrilmiştir.²⁹⁷

---

²⁹³ Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 51.

²⁹⁴ Namık Kemal, “Maarif”, s. 235.

²⁹⁵ bkz. Namık Kemal, “Terakki”, s. 195.

²⁹⁶ Okay, **a.g.e.** s. 299.

²⁹⁷ Bu konuyla ilgili Bkz. Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü**, Vakıf Gazetesi Matbaası, İstanbul 1974, s. 357; Şerif Hulusi, “Tanzimat’tan Sonraki Tercüme Faaliyeti”, **Tercüme Mecmuası**, Nr. 3, Eylül 1940, s. 286-296.

Osmanlı sosyal ve siyasî alanında görülen Fransa ve Fransızca üstünlüğü romanlara da yansımıştır. Avrupa'ya gitme hayali kuran, Avrupa'yı görmüş ya da Avrupa'yla hiçbir işi olmadığı halde kültür ve medeniyet bakımından kendisini yetiştirmek isteyen roman kahramanları çoğunlukla yabancı dil olarak Fransızca öğrenir veya Fransızca yazılmış kitaplar okur.

Romanlarda Avrupa'dan İstanbul'a gelen roman kişileri bağlamında ilk örnekle *Müsameretnâme*'de karşılaşılır. Bir Türk subayının misyoner bir aile tarafından Hıristiyan yapılmaya çalışılması, ancak bunda başarılı olamamalarının anlatıldığı hikâyeye için Tanpınar, “garpla münasebetlerimizin az çok derinleştiği bir devrin, hikâyeci muhayyilesine ilk ilham edeceği”²⁹⁸ mevzulardan olması bakımından önemli bulur. *Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti* adını taşıyan hikâyede İstanbul'a iki kızıyla gelen Avrupalı ailenin bireyleri Fransızca bildikleri gibi babaları gibi, kızları da “Lisan-ı Türkîde epeyce tekellüme muktedir”lerdir. (s. 34) *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti* 'nde eğitim için İngiltere'ye giden Nacit Bey burada dilini geliştirmek için dersler alır. Ders aldığı İngiliz Mister Havel'in on sekiz yirmi yaşlarındaki kızı Elizabet, İngilizce, Almanca ve Fransızca'yı bildiği gibi her gün dört beş saat “tedris-i edebiyat” ile meşgul olur. (s. 128)

Ahmet Mithat'ın kendi hayat hikâyesinden önemli izler taşıyan *Firkat*'te Memduh, büyük bir iştiyakla okumaya tutkundur. On dört yaşında Babıali Mazbata odasında işe girer. On yedi yaşında *Cerîde-i Havâdis* gazetesini okuyarak gazetecilik hevesi içinde doğar. Gazetede altı yıl kadar çalışır²⁹⁹. Memduh Bey, gazetede çalışmaya devam ederken *Cerîde-i Havâdis* gazetesinin sahibi İngiliz Churchill'in tavsiyesiyle Fransızcaya başlar. Onun vasıtasıyla bir hekim bulur. Ondan Fransızca okumaya.” Daha sonra Fransızca'dan tercümele de yapacak olan Memduh Bey, “riyaziyeyi, fûnûn-ı tabiiyeyi, tarih-i umûmîyi, ilm-i hukûku dahi Fransızcasından okur.” (s. 122)

Felâatun Bey'le Râkım Efendi'de İstanbul'a gelen İngiliz Ziklas ailesinin iki kızı Can ve Margrit, Türk kültür ve adetlerine ilgi duyan ve severek benimseyenlerdendir. Doğu kültürüne olan hayranlıklarından dolayı Batılı alışkanlıkları olan balo ve tiyatro gibi eğlencelerden vazgeçerler. Bu tür ortamlarda çocuklarını soranlara anne ve

²⁹⁸ A. H. Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 267-268.

²⁹⁹ Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, s. 31.

babasının verdikleri “Onlar hocalarından başka hiçbir şeyle meşgul değildirler. Ellerinde Türkçe veyahut Acemce bir kitap veriniz de yemek içmek dahi istemezler.” (s. 139) cevabı durumu özetlemektedir.³⁰⁰ Türkçeyi severek öğrenmeye başlamışlardır. Bu iki kıza karşılık kendisi de Avrupalı olan Jozefino, piyano dersi verdiği Canan’a piyano yanında Fransızca da öğretmeye başlamasına karşılık Türkçe öğrenmeyi hiç düşünmez. (s. 55)

Köy hayatını konu alan ilk eserlerden olan *Bahtiyarlık*’ta Senai, evleneceği kızda bazı özellikler arar. “Kız kibarzâde, güzel, zengin olduktan maâda, okur yazar olmalı, hatta Fransızca bilmeli, musikiye mensubiyeti bulunmalı, elhâsıl Avrupalı kız gibi olmalı”dır. (s. 32) Mekteb-i Sultanî’de okuyan Senai Türkleri de Türkçeyi de beğenmez. Mekteb-i Sultanî’de okuduğu için Fransızcası Türkçesinden daha iyidir fakat kusur kendinde değil, Osmanlı lisânındadır. “Senyör de Berrakpınar” imzasıyla Fransızca mektuplar yazar. (s. 16-17) Fransızca’yı bildiği için eğitim için Avrupa’ya gider.

Ahmet Midhat Efendi’nin başka bir romanında da dil konusu farklı bir bakış açısıyla geçer. *Zeyl-i Hasan Mellâh* romanında Malta Adasına yanaşan Cartagena gemisi limana yanaşıp bir aydan ziyade burada kaldığı sürede gemide yer alan kişiler Malta halkıyla onların kendi lisânlarıyla konuşur. Malta dili Arapçaya pek yakın sayılmasa da “bir nevi kaba Arapça” olarak tarif edilir. (s. 21)

Paris’te Bir Türk romanında İstanbul’dan Marsilya’ya seyahat eden gemide Fransız, İngiliz, Alman, Lehli gibi milletlerden insanların yolculuk esnasında birbirleriyle kısa sürede tanıştıkları ve sohbet ettikleri görülür. Ressam olan İngiliz Mister James yolcularla muhabbet eder. Bu romanda Avrupa’ya giden Nasuh babasının Strazburglu arkadaşı olarak, “Ne Almanlıktan bütün bütün çıkmış ve ne de kemâliyle Fransızlaşmış bir adam olup oryantalist (ulûm ve sanayi-i şarkiyeyi merak edip ömrünü ona vakfedenlerdir) bulunmak hasebiyle vaktini şark tarafında geçirmek için İstanbul’a gelmiş.” (s. 104) birisi şeklinde tanıtilen Doktor Hell’den Fransızca öğrenir.

---

³⁰⁰ Nurdan Gürbilek, Ziklas ailesinin kızlarının kendi kültürlerinden uzaklaşmalarını, okudukları kitaplara bağlamaktadır. Bu durumu da Midhat Efendi’nin Avrupa’ya/Batı’ya sürüklenişi tersine çevirme çabasıyla açıklamaktadır. Nurdan Gürbilek, **Kör Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe**, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 38.

Dr. Hell Nasuh'un babasının Strazburglu arkadaşıdır. Dr. Hell şu şekilde tanıtılır: “Strazburglu Doktor Hell namında bir dostu vardı ki ne Almanlıktan bütün bütün çıkmış ve ne de kemaliyle Fransızlaşmış bir adam olup oryantalist (ulum ve sanayi-i şarkiyeyi merak edip ömrünü ona vakfedenlerdir) bulunmak hasebiyle vaktini şark tarafında geçirmek için İstanbul'a gelmiş.”tir. (s. 104) Dr. Hell ile Nasuh'un babası kısa sürede arkadaşlık kurarlar. Onunla beraber Türkçe, Fransızca, Arabî ve Farisînin cümlesine birden eğitime başlanılır. Nasuh hafta üç gün Dr. Hell'in evine Fransızca öğrenmek için gider. Çünkü orada ev halkı da Fransızca konuşmaktadır. (s. 105-106)

*Dürdane Hanım*³⁰¹, da Mısırlı diye şöhret bulmuş Boğaziçi'nde yaşayan Ulviye Hanım, Mısırlı değildir, ya İranlı ya Hintli olup ailesiyle Mısır'a hicret ettiklerinden Mısırlı diye anılmıştır. Mısır'da evlenmiş ancak siyasî sebeplerden babasıyla İstanbul'a gelmiş, bilahare Mısır'da kalan kocası da vefat etmiştir. Yirmi yedi yirmi sekiz yaşlarında bir taze duldur. Nasılsa pederi bu kızın eğitimine önem vermiş “Farisî ve Arabîyi pek mükemmel tahsil eyledikten maâda İngiliz lisanını da gereği gibi ele getirmiştir.” (s. 57) Ulviye Hanımın telefonla roman yazma düşüncesinin oluşmasında katkısı olan babasının Mısır'dan dostu İngiliz tabip de zaten İngiliz olduğu için İngilizce bilenlerdendir. İngilizce ile bir de yüzyılın sonlarında kaleme alınan *Salon Köşelerinde* romanında karşılaşılır. İngiltere'den İstanbul'a altı aylığına gelen aile İngilizce konuşur. Romanın Türk kahramanı Şekip Bey Miss Lidya'nın annesiyle tanışıp konuşurken, daha önce vals yaptığı kızı Miss Lidya bir köşede başka taze kızlarla İngilizce konuşup gülüşürler. (s. 25)

Yeryüzünde Bir Melek'te Şefik babası tarafından “Avrupa'ya bütün bütün acemi olarak göndermemek için Beyoğlu'nda o zamanın en meşhur etibbasından Mösyö ***³⁰² nezdine şakirt ver”ilir ve Fransızca dersi aldırılır. (s. 37) Şefik, Vidin'de iken Valinin çocuğuna Fransızca öğretir. Vali Bey, kendisi eski nesilden olması hasebiyle yabancı dil öğrenmemiştir, hatta dil öğrenmenin meziyetinin de farkında değildir, ancak çocuğuna Fransızca dersi aldırır. (s. 222-223)

Fransızcanın bu yüzyılda sadece Osmanlı'da değil Avrupa'nın başka yerlerinde de yaygın kullanılan veya en çok konuşulan dillerden birisi olduğu açıktır. Nitekim aynı romanda Şefik, Vidin'de iken Vali Bey'in oğluna Fransızca öğretmekle kalmaz,

³⁰¹ Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım**, İstanbul 1299 [1881/82], 125 s. (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

³⁰² Romanda da bu şekilde isim belirtilmeden, üç yıldız işaretiyle yer almıştır. bkz. **Yeryüzünde Bir Melek**, s. 37.

hükümet konağında “Balyos” denilen konsoloslarla da görüşür. Bunların başında da Avusturya konsolosu gelir. Çünkü asıl mesleği tabip olan konsolos Fransızca bilmektedir. (s. 237)

İstanbul’dan Rusya’ya ve oradan İngiltere’ye uzanan bir seyahati anlatan ve yeni yerleri görmek, keşfetmek maksadıyla yazılan seyahat romanı *Acâyib-i Âlem*’de “tahsili yalnız ulûm-ı Şarkiyeye münhasır olduğunu kendisi dahi itiraf eylemiş” olan Hicabi’nin Suphi ile görüştüğünden sonra “acâyib-i fenniyeye merakı” daha da artmış, bu merakının sonucu olarak “behemahal bir ecnebî lisan tahsilini lâzım ve lâ-büd addeyledi”ği görülür. Fen ve teknoloji alanında yeni bilgiler öğrenmek için Batı lisanı lüzumlu görülür. Hicabi “yalnız iğneli tüfekler istimalinde pek mahir adamlar olmayıp bunlardan ne kadar hükemâ ve fudalâ gelmiş olduğuna dâir malûmat-ı lâzime yeni intişâra başlamış” olan Almanların dilini tercih eder. Bu seçimi yaparken bu dilde yeterli kitabın olduğunu gördükten sonra bir de “İçimizde Fransız lisanını bilenlerimiz pek çoktur. Alman lisanı ise ol kadar münteşir değildir. Haydi ben dahi şu lisanı öğrenip hiç olmazsa bununla beyne’l-akrân bir temeyyüz edeyim.” şeklinde düşünerek bu dili öğrenmeye karar verir. (s. 25)

İstanbul’dan Odesa’ya gitmek için bindikleri İngiliz kömür nakliyatı yapan gemideki kaptanın eşinin dil öğrenmeye ilgisizliği şu şekilde anlatılır: “Bu karı Fransız ve Alman lisanları gibi ecnebî lisanlarından birisine vâkıf olmak şöyle dursun kendisi İrlanda sevâhilinden bir balıkçı kızı olmasıyla yerli lisanından maada hatta İngilizceyi bile bilmezdi.” Fransızca bilmediği anlaşıldığı gibi, Almanca bilip bilmediği de anlaşılamayan bu kadın “hal ve hatır soruyorlar zannıyla İngilizce yalnız “thank you” yani “teşekkür ederim” demekle mukabele ederdi.” denilir. (s. 54)

İki Türk seyyahın İstanbul’dan sonra ilk uğradıkları yer Odesa’da on beş gün kalırlar, her tarafı gezerler. Midhat Efendi kendi malumatfuruşluğunu okuyucuya da aktarmak isterken onlara tavsiyelerde bulunur. Seyahate çıkmadan gidilecek yerleri haritadan araştırmayı, seyahatnâmelerden okumayı tavsiye etikten sonra konuyu dile getirir:

“Seyahat edilmesi lâzım gelen memleketin lisanını öğrenmek birinci derecede lâzım olan şeylerden olup vâkıa Rusya memâlikinde kalbur üstüne gelen zevâtın ve mülâzımlara varıncaya kadar askerî takımının hemen kaffesi Fransızca ve Almanca tekellüm eylediklerine ve bizim seyyah arkadaşlardan birisinin Fransızcada ve

diğerinin Almandada vukûfları derkâr bulunduğuna göre bunlar kendilerini pek bilküllüye dilsiz kalacakları bir memlekette bulmayabilirlerdi.” İki arkadaş Odesa’ya geldikleri günden itibaren Rusça öğrenmeye başlamışlardır. Hatta Hicabi vakit bulduğunda “mecmuasında mukayyet bulunan Rusça kelimâtı ezberlemek”le meşgul olur. (s. 82) Çünkü “Seyyahlar için lisanların tahsilini teshil üzere birtakım kitaplar yapılmıştır ki bunlardan bazıları üç dört lisanın birden tahsiline delalet eder.” İki arkadaş Rus Alman ve Fransız lisanını üçünü birden öğrenmek için bir muhavere kitabı alırlar ve akşamları çalışırlar. (s. 70-71) Mithat Efendi, dil öğrenmede metottan da bahseder. Ona göre bir dili öğrenmek için o dili konuşan “ahalinin tekellümlerine kulağını alıştırmak lâzım”dır. Bunun yanında “Bir lisan yalnız kitaplardan öğrenilir ise o lisanla tekellüme dahi alışmak başkaca bir suûbet olduktan maâda o lisanın ehli tekellüm eyledikleri zaman kendilerine mahsus olan bir şiva, bir telaffuz iktizasınca lisân-ı mezkûru kitaplardan öğrenmiş olan adam onu anlayabilmekte aciz kalır. Buna mukâbil vâki olur ki bazı adamlar bir lisanı hiç okumadıkları halde mücerret lisân-ı mezkûr ile tekellüm eden ahalinin içinde bulunarak muhataplarını işite işite adeta kendisi dahi tek tük şeyleri anlamaya başlar.” (s. 71)

Balta’dan sonra Elizabetgard’a giderken Rus prensesiyle tanışan iki Türk seyyahtan Suphi’nin Fransızca konuşmasına şaşırarak prenses, “Aferin mösyö! Ne güzel Fransızca söylüyorsunuz, buna bilhassa memnun oldum.” der. Hele Hicabi’nin prenses ile Almanca konuşması onu daha hayrette bırakmıştır. “Bravo! Ravo! Osmanlılarda Avrupa elsinisi ne kadara taammüm etmiş. Halbuki Avrupa lisanlarına rağbet yalnız Ruslara mahsustur diye bize verdikleri şerefi meğer haksız olarak veriyorlarmış!” sözünü pek ciddi olarak söyler. Sonra Suphi prensese Rusların “elsine-i ecnebiyyeye rağbet ve tahsil hususunda teslim olunan gayreti”ni kendisi de teslim eder ve izah eder.

“Vâkıa Fransız, Alman ve İngiliz lisanına bizde dahi rağbet olunarak gençlerden pek çoğu tahsil ederler ise de Rusların büyük familyaları elsinisi-i mezkûreyi çocuklarına, dadıları kucağında öğrettikleri cihetle en mühim Avrupa lisanları kendilerine adeta lisan-ı maderzâd hükmünü verir.

Prensese-Burası doğru ise de bir lisanı dadı kucağında öğrenmek daha kolay olup mektepte yeniden tahsiline himmet etmek daha güç olduğundan her hâlde büyük iken

lisan öğrenenler küçük iken öğrenenlerden ziyade şâyân-ı tahsîn görünürler.” (s. 79-80)

Suphi neden Rusların Avrupa lisanını daha iyi öğrendiklerini eğitim metoduna ve erken yaşta dil öğrenmeye başlanılmasına bağlar. İki Türk seyyaha Rusya’da katılan İngiliz seyyah Miss Haft, Almancası zayıf olsa da, İngilizce’nin yanında Fransızca da bilir.

Londra’ya gelince kendi aralarında İngilizce konuşurlar. Halası Fransızca bilmediği için Miss Haft konuşmaları Fransızca’ya tercüme ederek Türklere aktarır. Burada da görüldüğü gibi bu yüzyılda en yaygın dilin Fransızca olduğu vurgulanır. Mithat Efendi roman kahramanlarından birisi İngiliz olmasına rağmen, ona da Fransızca konuşturur. Suphi zaten zaten Fransızca bilir. (s. 315)

Kafkas romanında Ruslar Kafkasya’yı işgal edip Sohum Kal’a gibi Kafkasların önemli şehrine Kırım’dan Azak’tan Novogorod ve Moskova şehirlerinden ve hatta Petersburg’tan aileler getirerek buraya yerleştirmiştir. Bu yerleşen Rus mühacirleri “yerli lisanına vukuf peyda eyledikleri gibi yerliler dahi Rus lisanını gereği gibi öğrenmişlerdir. Hatta mekteplerine giren bazı zadeganın İslav lisanını Moskoflar derecesinde tahsil eyledikleri ekseriya müşahade olunur.” denilir. s. (13-14) *Demir Bey*’de tahsil için Fransa’ya giden Mustafa Kamerüddin Fransızca bildiği gibi, babası Demir Bey de Fransızca bilir. Mustafa Kamerüddin küçükken Taksim’de bir Fransız Lazarist papazından Fransızca dersi almaya başlayarak bu dili öğrenir. (s. 63) Mustafa Kamerüddin Fransa’daki üç senelik tahsili sırasında Fransızca’yı çok iyi geliştirir. İstanbul’dayken Fransızca konuşmaz fakat Paris’teyken arkadaşlarıyla Fransızca konuşarak anlaşır. Demir Bey’in eşi Feride Hanım Fransızca’yı oğlu ders alırken kulak aşinalığından fark edecek seviyededir. Nitekim kocasının geçmişinin ortaya çıkmasında bu Fransızca aşinalığı önemli rol oynayacaktır. (s. 14)

Midhat Efendi’nin Avrupa’yı gördükten sonra yazdığı romanlardan *Mesâil-i Muğlâka*’da Türklerin Avrupa lisanını öğrenme ve konuşmadaki kabiliyetlerinden bahsedilir. Türklerin Fransızca’yı konuşmada bir sıkıntılarının olmadığı hatta “... Avrupaca Türklerin Fransızca söyleyişlerinde yabancılıklarını anlatabilecek bir şey varsa o da kavâid-i Franseviye yanlışlıkları olabilip yoksa telaffuz cihetine gelince

Fransızca'yı en dürüst söylemeye ağız müsait olan milletlerin birincisi Lehler ise ikincisi Türklerdir.” şeklinde belirtilir. (s. 120)

Çingene’de Şems Hikmet Bey, Mısır tüccarlarından Nimetullah Efendi’nin oğludur. Babası dört yaşında iken ölür, ancak annesi Ferâzende Hanım, oğlunu ve ondan iki yaş küçük kızını iyi yetiştirir. “Oğluna ve kızına verdiği terbiye mektep terbiyesi değildir.” Selamcan Hindî’yi kendi hânesinde bulundurarak Türkî ve Arabî ve Farisî’yi bu zat vasıtasıyla öğrettiği gibi Selimcan çocuğa mükemmel bir de İngilizce öğretmiş ve Şems Hikmet Bey Fransızca’yı da İngilizce kuvvetiyle kendi kendisine öğrenmiştir.” (s. 441) Hintli Selim Can, zaten Fransızca bilen Şems-i Hikmet’e İngilizce de öğretir. (s. 16)

Ahmet Metin ve Şirzat’ta Ahmet Metin, küçük yaştan itibaren özel hocalardan İtalyanca dersi alır, konaktaki Rum hizmetçi kadınlardan ve babasının Rum yazıcılarından da Rumca’yı öğrenir. (s. 21) Fransızca, İtalyanca, Rumca ve Arapça bilen Ahmet Metin’in Mekteb-i Sultanî’de en başarılı olduğu ders dil dersleridir. Fransızcanın önemini anlayan Ahmet Metin, hizmetçisi Vasiliki’ye Fransızca dersleri verir. (s. 134) Ahmet Metin, Vasiliki’nin Fransızca’yı en azından söylenenleri anlayacak kadar bilmesini ister. Bu dönemde sadece Osmanlı ülkesinde değil bütün Avrupa’da bir medeniyet lisanı olarak görülen Fransızca’ya büyük ilgi vardır. (s. 161) Akdeniz seyahatinde Fransızca ve İtalyanca gazeteleri takip eder. Mesina’da Neofari’nin getirdiği İtalyanca gazeteleri okur. (s. 337) Zanta adasında ise liman memuruyla ve Zanta mutasarrıfıyla Rumca konuşur. (s. 340)

Romanın Ahmet Metin’in macerası kadar dikkat çeken bir başka tarafı da Osmanlı gibi Batılılaşmayı örnek almış Moldovyalı bir ailenin bu uğurda değerlerini hiçe sayan kızı Neofari’ye geniş yer verilmesidir. Yaş şehrinin zenginlerinden Andre’nin Stefano isimli oğlu, ikinci evliliğinden de Neofari isimli bir kızı vardır. Avusturya’da eğitim gören Stefano tam bir Avrupalı olmuştur. Stefano kız kardeşi Neofari’nin eğitimi ve yetişmesiyle yakından ilgilenir. Neofari’nin Avrupalı bir kadın gibi yetişmesi için doğumundan itibaren buna dikkat eden Stefano, doğan bebeği süt anneye verdiği gibi, iki yaşına geldiği zaman Almanca Fransızca öğretebilecek bir mürebbiyeye teslim eder. Neofari’nin annesi bu konuda “Eyvah! Ciğerpârem evlâdımla tercüman vasıtasıyla mı konuşacağım?” diye feryat eder. (s. 161) Stefano çocuğun, medeniyet lisanı olarak gördüğü Fransızca öğrenmesi konusunda ısrarlıdır.

Annesi hiçbir şey yapamaz. Neofari beş yaşına gelinceye kadar mürebbiyesinden terbiye alır, sonra ağabeyi onu Paris'te on altı yaşına kadar kalacağı yatılı okula verir. Hatta çocuk Fransa'da yabancılık çekmesin diye ilk bir sene mürebbiyesi de okulda kalır. Neofari Paris'teki yatılı okulda edebiyat, fen, matematik, tabiiye, müzik, resim, raks gibi dersler alarak zengin-asil Fransız kızlarının öğreneceği bilgi ve marifetleri kazanır. En hoşuna giden şey Parisli bir genç kız gibi hareket etmek, konuşmak, dans etmektir. Neofari o kadar Parisli olur ki tatillerde Yaş'a gittikçe kendisini gurbette, Paris'e döndükçe kendisini gerçek vatanında hisseder. Tatil dönüşleri Paris'teki arkadaşlarına "orası" dediği Moldovya hakkında olumsuz şeyler söyler. Yabancıya, memleketinin adını söylemeden "orası" diye bahsetmesi, memleketi hakkında olumsuz şeyler söylemesi onun kendisini bir Moldovan gibi görmediğini, oraya yabancılaştığını gösterir. (s. 161-165.) "Neofari gerek kendi familyası ve gerek Boğdan milleti için artık bilküllüye kaybolmuş bir kız sayılsa bile Fransız medeniyeti için tamamıyla kazanılmış bir harika hükmünü almış idi." (s. 166)

Boğdanlı Stefano doğan çocuğun yetişmesi için küçük yaşta dil öğrenmesini ister. "Daha şimdiden Almancayı Fransızca'yı öğrenmelidir. Hele Fransızca'yı! Fransızca'yı ki medeniyet lisanıdır. Siz ne bilirsiniz be! Kibar kadınlar için bu iki lisanı hele Fransızca'yı öğrenmek şarttır." Ailenin kızlarının Avrupa lisanı öğretme gayretine düşerken kendi dillerini ve milletini hakir görmesi de ilginçtir:

"Neofari, Moldovan karlılarıyla konuşacak değil ki sizin lisanınızı öğrensin. Peşte, Viyana, Berlin, Paris salonlarında parıl parıl parlayacak. Kim bilir kocası hangi büyük senyör olacak!" diye severler. (s. 161) Çocuk beş yaşına gelince de Fransızca eğitim görsün diye onunla beraber ailesi Paris'e gider.

XIX. yüzyıl romanlarda yabancı dil bilen roman kahramanlarının sayısı oldukça fazladır. *Gürcü Kız* romanında hem Kafkasya'da çok sayıda konuşulan dilden bahsedilir, hem de Fransızcanın bir ticaret dili olduğundan. Kafkasya coğrafyası kastedilerek, "Bu kıtada seyahat edecek olan ecnebîler için en büyük ehemmiyetler ile tedariki lâzım gelen şey tercümandır. Zira yerine göre iki üç günlük mesafede bir kavmiyet ve lisanları bilküllüye başka olan adamlar içine düşüldüğünden Anapa'dan Bakü'ye kadar hiç olmaz ise beş altı lisan tekellüm edilmelidir ki seyyah kısmı muhtaç olduğu malumat-ı mahalliyeyi arzusu veçhile îsâl eyleyebilsin." (s. 16) Ruslar tarafından işgal edilen Kafkasya'da halk Rus diline gerekli önemi vermemiş,

ticaret erbâbının dışında Rusça öğrenilmemiştir. Bu yüzden “Ruslar bile buralarda seyahat edecekleri zaman maiyetlerinde tercüman bulundurmaya muhtaçtırlar.” Ancak Rusya’ya böyle soğuk davranılan bölgede Fransızca bilenlerin sayısı fazladır. “Çünkü Avrupalı seyyahlar ağlebiyetle Fransızca tekellüm eylediklerinden ve icraatın en çoğunu da bunlar verdiğiinden” tercüman bulmakta sıkıntı yoktur. (s. 16) Romanda Çiçiyanoﬀ “Rusperest” olarak nitelenen birisidir ve kendi halkıyla konuşurken bile Rusça konuşur.

Haydut Montari’de bu kez İtalyanca isimlerin başına getirilen eklerin ne anlama geldiği ifade edilir. Kadınlara hitap edilirken ismin başına “Del” getirilmesi onun asilzâdegandan olduğuna, erkelere de “Sinyor” ya da “Ekselans” denmesi onların kibarlığına işaret eder. (s. 11) Kontzâdelere “Vi-kont” unvanı verilir ve İtalyanlar bunu “Vis-conte” şeklinde telaffuz ederler. (s. 64)

Müşahedât’ta Madam C...’nin pansiyonunda çok iyi Fransızca öğrenen Agavni, Refet’e Fransızca dersleri verir. (s. 121) Siranuş da Madam C...’nin pansiyonunda Fransız lisanını ve edebiyatını öğrenir. Siranuş, iyi tahsil görmüş Ermenice ve Fransızca bilen bir kızdır. (s. 314) Ahmet Midhat, ona kibar ailelerin konaklarında özel dersler bulur. Siranuş, gittiği konakta çocuklara Fransızca ve piyano dersleri verir. (s. 301) Romanın diğer kişilerinden Refet de babasının biri Fransızca diğeri Farsça olmak üzere tuttuğu iki muallim tarafından dil dersleri alır.(s. 79.) *Taaffüf*’te Saniha alafranga bir yaşamdan gelen, oldukça zengin bir ailenin çocuğudur. Mükemmel derecede Fransızca bilmekte, tarih, coğrafya, fizik, astronomi ve jeoloji eğitimini dahi almıştır. Avrupa edebiyatını çok iyi bilmektedir. (s. 28-34)

Esrâr-ı Cinayât’ta Kalpazan Mustafa, Öreketaşı cinayetinden on beş gün kadar önce Bükreş’e kaçmıştır. Öreketaşı cinayeti gazetede yayınlanmaya başlayınca bu konuyla ilgili Macaristan’dan mektuplar gönderir. (s. 118) Bükreş’ten Viyana’ya geçtikten sonra da mektuplar göndermeye devam eder. (s. 126) Öreketaşı cinayetinden sonra önce Bükreş’e oradan Viyana’ya geçen ve buradan gazeteye mektuplar gönderen Kalpazan (Hezarfen Mustafa), hükümetin hakkında çıkardığı “ilan-ı resmî” ile idam ve kürek gibi cezalardan affedilmesine, yalnız Zaptiye Nezareti altında bulundurulmasına karar verilmiş” olması üzerine İstanbul’a dönmeye karar verir. (s. 226) Mustafa bir yol vapuruyla Viyana’dan Kalas’a geçer. Orada daha önce Bükreş’te kaldığı için Ulahça öğrenmiştir. (s. 229) Romanda müstantik ve tahkikat komisyonu reisi de ihtiyaçlarını giderecek kadar Fransızca bilirler. (s. 55,101)

Bu yüzyılda Mektep-i Tıbbiye'nin birçok dersleri Fransızca yapıldığı gibi ders kitapları da Fransızca olduğundan,³⁰³ Mithat Efendi'nin roman kahramanlarından bazıları bu tıp talebelerinden ders öğrenirler. *Felâtn Bey'le Râkım Efendi*'deki Rakım (s. 12), *Ölüm Allah'ın Emri*'nde Sıdkı doktorlardan Fransızca öğrenirler. (s. 42.)

Vah romanında Behçet, Mekteb-i Sultanî'de okumuş olduğu için bu lisanâşinâdır.(s. 25-26) *Hayret*'de Azmi hem Fransızca, hem İngilizce bilir. (s. 286) *Karnaval*'da Resmî ise "Rumca ve Fransızca'yı itmandan mâada Alman ve İngiliz ve Moskof lisanlarında dahi hayli behre kazanmak derecesine varmış"tır. (s. 72.) Bahtiyar Paşa'nın kızı Şehnaz Hanım için tuutlan Madam Mirsak, Fransız edebiyatını bildiği gibi ders veditiği Şehnaz Hanıma "Fransız lisanınca hayliden hayli behre kazandırmış olduğu gibi kendisi dahi Arapçayı ileri getirmiş ve hatta okuyup yazmaya dahi başlamıştır." (s.49.)

Sergüzeşt'te Fransız diliyle beraber Fransız milletinin diline olan bağılığı görülür. İhtiyar bir Fransız hanımı olarak tanıtılan mürebbiye kendi dili dışında bir dil öğrenmeyi düşünmez. Hatta para kazandığı ve yaşadığı yerin dilini hakir görür. Romanda şöyle denilir: "On seneden beri İstanbul'da bulunduğı halde Türkçe olarak bakalım... kısmet... yavaş yavaş... gibi bir iki kelimededen, cümleden başka bir şey bilmez ve fakat misyonerlerin Protestanlığı neşretmek için ibraz ettikleri derecede bir taassupla kendi milletinin lisanını herkese talim etmek isterdi. "Voltaire'in, Hugo'nun, Jean Jacques Rousseau'nun lisanını alem-i insaniyet öğrenmeye mecburdur" derdi. Türkçenin kendisine mahsus bir edebiyatı olduğunu işittiğı zaman tamamıyla itimat etmemişse de yine hayrette kalmıştı. İstanbul'a ilk geldiğı günlerde sofrada lisan bahsi geçerken Türkçe Bizantinlerin (Bizanslıların) söylediğı lisandan iktibas olunmuştur a!... deyip de etrafındakilerin gülümsediklerini görerek yoksa Mısır'da şimdi söylenen Arapçadan mı?.. Sonra hiddet ederek "Bilinmez ki şarkta her hakikat, kadınlar gibi mestûr... derdi." (s. 47-48) Kafkasya'dan getirilerek esircilere satılan Dilber, ikinci gittiğı yerde biraz rahat eder. Fransızca öğrenir. Fransızca kitaplar okur. (s. 50-51) *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey Mösyö Piyer'den özel Fransızca dersleri alarak Fransızcasını geliştirir. Fransız edebiyatçılarından önemli isimlerin roman ve şiir kitaplarını okur. Fransızca hocası ihtiyar Mösyö Piyer, Bihruz

---

³⁰³ Süheyl Ünver, **Osmanlı Tababeti ve Tanzimat Hakkında Yeni Notlar**, s. 7.

Bey'e Fransızca ders verdiği gibi İstanbul'da Fransızca gazeteleri takip eder. Mösyö Piyer Türkçeyi de güzel konuşanlardandır.

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında da Fransa'da tıp tahsili gören Mansur Fransızca bildiği gibi, daha küçükken okulu bırakan amcasının kızı Zehra da Fransızca bilir. Yine aynı romanda Mansur İstanbul'a dönünce tanıştığı Doktor Mehmet Bey de Paris'te eğitim görmüş Fransızca bilen birisidir. (s. 88) Mehmet Bey aslen Çankırlılı olup, babası daha o on iki yaşında iken İstanbul'a gelmişlerdir. Babasının vefatından sonra Mehmet Bey annesine değilse de kız kardeşine okuma yazmayı hatta Fransızca dersler vermiştir. (s. 88)

Halit Ziya'nın romanlarında da Fransızca bilen roman kahramanları vardır. *Nemide*'de Fransa'da tıp tahsili gören Nâil, *Bir Ölünün Defteri*'de Abdülvahid Hüsameddin, Osman Vecdi "Mekteb-i Sultanî'de okurlar. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil ve Mekteb-i Mülkiye'den arkadaşı Hüseyin Nazmi "İkisi de Fransızcaya mekteplerde kabil olan derecede aşına idiler, belki bir nebze fazla..." denilir. (s. 47) Kitapçıdan "Edmond Haraucourt'un "L'ame nue"³⁰⁴ şiir mecmuasını alırlar. Fransızca'yı çok iyi bilen Ahmet Cemil, hemen bu şiir mecmuasının Fransızca olan adını "Rûh-ı Üryan" olarak tercüme eder. (s. 48) Romanda eski tarz şiir ve edebiyatı savunan, Raci evli olmasına rağmen Beyoğlu'nda "iri" bir Alman kadınıyla düşüp kalkar. Raci ile sık sık kavgaya da tutuşan bu Alman kadını "yarım yamalak Türkçe bilmektedir. (s. 113) *Aşk-ı Memnû*'da Bülent ve Behlül çok iyi Fransızca bilirler. Okudukları kitaplar, takip ettikleri gazete ve dergiler hep Fransızcadır. Behlül, yabancı moda dergilerini ve Paul Bourget'nin eserlerini okur. Behlül, Beyoğlu'nda tanıştığı yabancı dostlarıyla Fransızca konuşur. Türkçe sadece Adnan Bey'in yalısında ve Türk muhitlerinde konuşulan bir dildir. Adnan Bey, çocuklarına Matmazel de Courton'un nezaretinde Fransızca öğretir. Nihal'le Bülent önce Fransızca imlâyı öğrenirler, Fransız romanına ve şiirine ilgi duyarlar. Adnan Bey, kızı Nihal'e daha sonra Türkçe imlâ ve aruz dersleri verdiğiğinde Nihal'in, Fransızcada gösterdiği başarıyı Türkçede gösteremediğini görür. *Kırık Hayatlar* romanında Ömer Behiç, Mekteb-i Tıbbiye'de okuduktan sonra Paris'e tıp tahsili için gider, dolayısıyla Fransızca bilmektedir. Ahmet İhsan'ın *Ülfet* romanında Ramiz Efendi'nin kız kardeşinin iki oğlundan Âkil daha Sultanî sıralarında şıklığa meraklı olduğu için ve

---

³⁰⁴ Burada geçen Fransız yazar ve eserinin adı, romanın bu baskısında (1330 /1914) yoktur. *Mâi ve Siyah*'ın ilk baskısında(1902) bu isim vardır. s. 48.

şıklardan görünmenin Fransızca bilmekten geçtiğini düşündüğü için Fransızca öğrenmeye heveslenir ancak “şıklar kadar birkaç kelimesini öğrenmekle kal”ır. Nâil ise başarılı bir öğrenci olarak Mekteb-i Sultanî’de Fransızca’yı öğrenmiştir. (s. 54-55)

Hüseyin Rahmi’nin romanlarında da yabancı dil olarak hep Fransızca bilen kahramanlar vardır. Yanlış batılılaşmanın çoğunlukla konu edinildiği romanlarda örnek alınan yer Fransa’dır. *Şık*³⁰⁵ romanında otuz beşini geçkin, çilli ve kırmızı çehreli bir kadın olarak tanıtılan Potiş, Fransızdır. Dolayısıyla Potiş, “Anasıl Fransız bulunduğu için lisan-ı mâderzâdını gayet fasîh ve o milletin kadınlarına mahsus latîf bir şive ile söylediğinden o tekellüm ettikçe Şöhret hayran olup kalır.” (s. 21) Alafranga tipin Felâtun Bey’den sonra en yaygın tiplerinden olan Şöhret -daha sonra Şık adını alacaktır- alafranga züppe tipin gereği kadar belli sayıda Fransızca kelime bilir. *İffet*’te Doktor N. ve İffet Fransızca bilir. İffet yazdığı günlüklerde yedi sekiz yaşlarında Beyoğlu’nda bir Frenk pansiyona verildiğini yazar. Burada Arapça, Farsça ve Fransızca dersleri alır. “Esas tederrüsüm Fransızca olduğu için bu lisanda daha vuzuh, selâset ve suhûletle ifâde-i meram edebilirim. Türkçeden gördüğüm o nâkıs derslerden sonra Türk üdebâsının tettebbu-ı âsârı sayesinde işte şu görülen derecede bir rüsûh-ı beyân peyda edebildim.” (s. 172)

*Mürebbiye*³⁰⁶ romanında Anjel, ders verdiği Nüzhet’e Fransızca öğretir. Yine aynı romanda altmış beş yaşlarında olan Dehri Bey Fransızca’yı iyi bilir. (s. 46-47) Dehri Bey’in büyük oğlu Şemi, Fransız mürebbiye Anjel’e yakın olmak için Amca Bey gibi Fransızca öğrenmeye ve konuşmaya çalışır. (s. 110) *Bir Muadele-i Sevda*³⁰⁷ romanında daha önce başından iki defa evlilik geçmiş Naki ile evlenen Bedia Hanım Fransızca bilir. (s. 9) *Metres*’te Firuze Hanım, kocasının ölümünden sonra oğlu Hami için pek çok hocalar tutmuştur. Bunlardan birisi de Fransızca hocası Mösyö Jan’dır. “Daha bir kelime Türkçe bilmiyordu.” denilir. (s. 34) Fransızca hocası Mösyö Jan çocukla anlaşamadığı gerekçesiyle yalıdan kovulur yerine Rum Nikolayidi Efendi getirilir. (s. 38) Hami Bey dört yıl Fransa’da kalmış birisidir. (s. 4) Yine aynı

³⁰⁵ Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Şık*, 2. bs. Matbaa-i Orhaniye, Dersaadet 1336 [1920], 175 s. (Metinde geçen alıntılar bu baskıya aittir)

³⁰⁶ Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Mürebbiye*. 2. bs. Maarif Matbaası, İstanbul 1927, 294 s. (Metinde geçen alıntılar bu baskıdan yapılmıştır)

³⁰⁷ [Gürpınar], Hüseyin Rahmi, *Bir Muadele-i Sevda*, İstanbul 1315 [1899]. 3.bs. *Aşk Batağı (Bir Muadele-i Sevda)*, Atlas Kitabevi, İstanbul 1972. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

romanda Mülkiye mektebinden orta derece diploma alan Müştak Bey Avrupalı olma hayalinde Avrupa dergi ve gazetelerine abone olmuştur. Hazırladığı okunacak eserler listesinde Hyppolyte Taine'in eserlerine yer verir. "İngiliz edebiyatına ait cildi haftalarca pardüsüsünün cebinde gezdirir." (s. 59)

Romanda Reyhan da edebî bir konuyu tartışacak kadar Fransızca bilir. (s. 108) *Şipsevdi* romanında Meftun Avrupa görmüş ve Fransızca bilen birisidir. Romanda Şehim Bey de Avrupa'ya gidip gelmiş ve Fransızca bilenlerdendir. (s. 264) Konakta hizmetçi olarak çalışan Rum kızı Eleni, daha önce bir iki Frenk kapısında bulunduğundan biraz Fransızca öğrenmiştir. (s. 97-98) Mehmet Celâl'in *Bir Kadının Hayatı* romanında okumaya meraklı kişisi Ziya Mösyö Tudor'dan Fransızca dersleri alır. *Elvâh-ı Sevda*'da Paris'ten İstanbul'a misafir olarak gelen Mösyö Armand şiir yazmayı sevdiği gibi Türkçe de bilir.

Salon Köşelerinde Şekip İngilizce ve Fransızca bilir. Fransızca romanlar okuduğu gibi, İstanbul'a gelen İngiliz aile ve kızlarıyla İngilizce konuşarak anlaşır.

Fransızca dışında bu yüzyılda romanlarda geçen diğer Avrupâî diller ise başta İngilizce olmak üzere, Almanca, İtalyanca, Rusça gibi diller geçer.³⁰⁸

Yabancı dil öğrenmek ve bilmek Avrupa'ya giden ya da burada Avrupa kültür ve medeniyetini tanımak için vaz geçilmez bir unsurdur. Avrupa dilleri içinde ilk tercih edilen dil Fransızca'dır. Onu İngilizce ve Almanca takip eder. Fransızcanın beynelmilel bir dil olduğu kabulü yaygındır. Romanlarda ideal tipler, okuma, sanat ve kültürle ilgili olma yanında mutlaka bir de yabancı dil bilirler. Özellikle Avrupalı tiplerin bildikleri dil sayısı birden fazladır.

2.3. Edebiyat ve Roman

Avrupa, XIX. yüzyılda pek çok alanda olduğu gibi edebiyat ve roman alanında da örnek alınan yerdir. Çünkü Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatı Batı tesirinde gelişen

---

³⁰⁸ Bu yüzyılda özellikle Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında yaygın olarak görülen Rumca'yı yabancı dil olarak değerlendirmedik. Bunun sebebi, Osmanlı Devletinde çok sayıda Rum vatandaşın yaşaması ve bu lisanı konuşuyor olmasıdır. Yine Maltız, Çerkezce gibi lisanlar da yabancı diller arasına dahil edilmemiştir.

bir edebiyattır.³⁰⁹ Pekçok konuda olduğu gibi Avrupa edebiyatı ve romanı deyince “Edebiyat medeniyetin kendisidir.” diyen Victor Hugo’nun ülkesi ve edebiyatı gelir.

Türk edebiyatında şiirde başlayan şekilde eski, muhteva da yeni düşüncesi romanda görülmez. Çünkü roman yeni ve kökeni Batı’ya ait bir edebî türdür.³¹⁰ Tanzimat sonrası ilk edebiyatçı neslin sadece edebiyat ile uğraşan insanlar olmadıkları, gazeteci, politikacı, fikir adamı, hatta ihtilalci kimlikleriyle öne çıktıkları, bu alanlarda topluma hizmet etmeye çalışırlar.³¹¹ Şinasi, Namık Kemal ve Ziya Paşa gibi gazeteci, şair ve fikir adamlarının ardından gelen nesillerin toplumsal meselerden de tamamen kopmayarak sanata ağırlık verdikleri görülür. Yüzyılın sonlarına doğru bu düşünce “sanat sanat içindir” boyutuna ulaşacaktır. Namık Kemal’den Tanpınar’a kadar pek çok edebiyatçı bizde Batılı anlamda roman türünün ilk başlarda mevcut olmadığını söylerler.³¹² Batı edebiyatı örnek alındığı bu dönemde hikaye roman ayırımının da uzun süre yapılmadığı görülür.³¹³ Midhat Efendi, *Haydut Montari* romanının mukaddimesinde Batı romanının öncülüğü hakkında şunları söyler:

“Biz ki gâh Aleksander Duma’ya [Alexandre Dumas], gâh oğluna, gâh Oktav Föye’ye [Octave Feuillet] gâh Rişburg [Emile Richebourg], gâh Gaboryö’ye [Emile Gaboriyo], hattâ Pol de Kock’a [Paul de Kock]³¹⁴ varıncaya kadar birçok Avrupalı eâzıma peyrev ola ola ve eserlerini gâh tercüme ve gâh tanzir ede ede romancılık

³⁰⁹ Ziyaettin Fahri Fındıkoğlu, “Tanzimat’ta İctimai Hayat,” **Tanzimat II**, MEB Yay. İstanbul 1999, s. 639.

³¹⁰ Bkz. Orhan Okay, “Edebiyatımızda Batılılaşma”, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, s. 44-53.

³¹¹ Birol Emil, **Türk Kültür ve Edebiyatından I Meseleler**, Akçağ Yay. Ankara 1997, s. 137. Avrupada, medeniyetle edebiyatın içiçe geçtiği ülke Fransa’dır. Bu ülkede edebiyat adamlarıyla fikir ve devlet adamları aynıdır. Chateaubriand’tan Lamartine’e Victor Huga’ya kadar pek çok edebiyat adamı olarak bilinen insanlar bu kimliklerinin yanında devletin en üst makamlarında görevler almışlardır. Daha geniş bilgi için bkz. Ernest – Robert Curtius, **a.g.e.** s. 88-119.

³¹² Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı**, s. 38-46 ; Namık Kemal, **Mukaddime-i Celâl**, Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul 1305, s. 16-18.

³¹³ Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatı’nda yüzyılın sonlarına kadar hikâye-roman ayırımı bizzat romancıların kendisi tarafından yapılmadığı ile ilgili Ahmet Midhat üzerinden yapılan değerlendirmeler için bkz. bu eser dipnot 75. Aynı husus örneğin Halit Ziya için de geçerlidir. O da Türk romanının Avrupalı anlamda ilk büyük romanı sayılan *Mâi ve Siyah* için “büyük hikâye” ifadesini kullanır. Kırk Hayatlar için de “hikâye, büyük hikâye” der. bkz. **Kırk Yıl**, 806-807, 816.

³¹⁴ Midhat Efendi’nin burada isimlerini saydığı yazarlar Türkçe’ye ilk tercümesi yapılan romancılar ve Türk edebiyatı üzerinde büyük tesirleri olmuştur. Midhat Efendi bu isimlerden roman tercümeleri de yapmıştır. Kenan Akyüz, **a.g.e.** s. 67, 74.

sanatındaki çalışkanlığımızı karilerimiz efendilerimize epeyce beğendirmişizdir.” (s. 4) Midhat Efendi, Avrupa edebiyatını örnek almamızın makul sebepleri arasında edebiyat geçmişimizin eski olmamasına bağlar ki, yazarın Tanzimat sonrası yeni şekillenen edebiyatı başlangıç olarak kabul ettiği görülür.

Ahmet Midhat’ın Batı romanına olan takdirkârlığı ve benimsemesi o derecededir ki, romanlarında olayların birçoğu Avrupa’da geçer. Yazar ayrıca konusu Avrupa’da geçen ya da geçmeyen romanlarının bir kısmında romanın ilham kaynağının Avrupa gazetelerinden okuduğu bir haber, bir fıkra, bir olay ya da bir romancı veya onun eseri olduğunu da açıklar. Özellikle, Monte Kristo’yu takliden yazdığı *Hasan Mellâh*’ın mukaddimesinde buna açıklık getirir ve kendi eseri başarısız bulunsa bile buna üzülmeyeceğini sebebiyle açıklar. (s. 2-3) Pek çok konuda olduğu gibi edebiyat ve roman konusunda da Batı’yı üstün bulan Midhat Efendi’nin bu düşüncesi Şarkiyatçılar Kongresi için gittiği Avrupa seyahati dönüşünden sonra daha dengeli bir anlayışa dönüştüğü görülür.³¹⁵ Avrupa romanı örnek alınarak millî bir roman oluşturulabilir. Örnek alınmada uyulması gereken esaslar olarak, her milletin kendi değer yargılarıyla örtüşen, onlar üzerinde bazı değişiklikler yaparak adapte edilebileceğinden bahseder. *Müşahedât*’ta bu hususlardaki fikirlerini ayrıntılı bir şekilde ortaya koyar. (s. 7.) Ona göre millî bir roman oluşturabilmek için farklı konuların romana girmesi gerekir. Aile içi sırlar, aşk, ihânet gibi konuların romanda işlenebilmesi için uygun ortam henüz oluşmamıştır. Halbuki Avrupa’da eskiden beri romanların konusu aşka dayanmaktadır. Hem de yasak aşka ve ihânete. Halbuki İslâm dininin kuralları çerçevesinde şekillenmiş Osmanlı toplumunda yasak aşk ve ihânet gibi konuları işlemek tepki almaya yeterli sebeplerdir. Nitekim Ahmet Midhat ilk romanlarından, *Yeryüzünde Bir Melek*’te böyle bir konuyu ele almaya çalışmış ve tepki ile karşılanmıştır.

Ahmet Mithat Efendi’den başlayarak Hüseyin Rahmi’den Halit Ziya’ya kadar XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa edebiyatına ilgi duyan, Avrupa romancılarını tanıyan, onların romanlarını okuyan kahramanlar anlatılmıştır.

---

³¹⁵ “Ahmet Midhat’ın düşüncelerine millî bir istikâmet verdiği muhakkak olan Şarkiyatçılar Kongresi ve Avrupa seyahati dönüşünde Batı edebiyatına duyduğu aşırı hayranlığın daha muvazeneli bir mülâhazaya yerini terk ettiğini görürüz.” tespitinde bulunan Okay, yazarın Batı romanını taklit ederken millî ve ahlâkî bünyeye uygun bir roman yazmak hedefinde olduğunu söyler. Okay, **a.g.e.** s. 351.

Felâton Bey’le Râkım Efendi’de, Râkım Fransız edebiyatı kültürüne vâkıf bir gençtir: “Hele okuduğu Fransız romanlarının ve tiyatro nâmelerinin ve eş’âr ve edebiyatının adetâ nihayeti yok gibi idi. İki gece kendisinde kalmak üzere bir kitabı hânesine götürmek için müsaade alabilecek olsa onu yalnız okumakla iktifa etmeyerek en güzel parçalarını istinsah dahi ederdi.” (s. 12-13) Felâton Bey dostu ve arkadaşı Râkım’a Beyoğlu’nda bir otelde birlikte yaşadığı Fransız metresini anlatırken Fransız edebiyatının önde gelen isimlerinden Racine, Boileau, Moliere’in isimlerini zikreder:

“Ses bülbül! Piyano emsalsiz! Hele o “eloquence” edâ-yı kelâm! Ağzından billur akar. Racine, Boileau, Moliere gibi şuarâ-yı benâmın âsârından birisini eline alır mı? İnsan gaşy eder. Ben böyle okuyuş da görmedim ki! Hiç Fransızca bilmemiş olsan yine anlarsın. Karı lisanı ile okuduğunu vücudu ile “declamer” edâ ve tefhîm ediyor. Tiyatrocu bu! Malum a! Bana en ziyade tesir eden şey, karının kendi okuyuşundan kendisi dahi müteessir olarak hüngür hüngür ağlaması ve o halde boynuma sarılıp beni kucaklayıp gözyaşları içine gark etmesidir. Bu kadar da “santimantal” hassas karı görmedim ki!” (s. 36)

İngiliz Ziklas ailesinin Margrit ve Can adında iki çocukları vardır. Bunlar Râkım’la aralarında şiir ve edebiyata dair konuşmalarında Can, Avrupa şiiri hakkında görüşlerini açıklar. Mithat Efendi’nin Türk kültür ve sanatına ait değerleri yabancı kahramanlara söyletme geleneği bu romanda da görülür ve Can, “İngilizce eş’ar insana hiçbir ateş vermez. Ben Fransız eş’arını daha ziyade severdim, ama Türkçe öğrendikten sonra artık Fransızca eş’arından dahi vazgeçtim.” der. (s. 58)

Karnaval romanında Madam Hamparsun roman okuyarak kadın erkek ilişkilerindeki inceliği öğrenmiştir. Midhat Efendi onun okuduğu romanlardan etkilenmediğini “başkalarının sergüzeştlerindeki hatalardan kendisi için bir hakikat dersi, bir necat misali, bir iffet ibreti alan kadınlardan” şeklinde ifadeleriyle de korumaya çalışsa da, Resmî Efendi’yle başlangıçtaki dostluk ilişkisini, aşka doğru ilerletecektir. (s. 38 Osmn)

Paris’te Bir Türk’te Nasuh, *Ahmet Metin ve Şirzat’ta* Ahmet Metin, *Acâyib-i Âlem’deki* Suphi ve Hicabi Doğu’yu ve Batı’yı bilen, Avrupa dillerinden birisini öğrenmiş tiplerdir. Bunlardan Nasuh, iki edebiyatı bildiği gibi, mukayese yapabilecek durumdadır:

“*Nasuh Farisi’den, Arabi’den ve Türki’den bir hayli müntehabâtı kemâl-i mehâretle Fransızcaya tercüme ederek sûret-i tercümesini Cartrisse beğendirdikten mâada*

Voltaire ve Corney ve Jean Jac Russo ve Molier ve Victor Hugo gibi Fransız şuarâsı asarından, âsâr-ı şarkıyeye mukâbil ve mümâsil ve muâdil olanlarını da dermeyanla şark ve garp edebiyatının her ikisine vukûfu olduğunu fiilen ve maddeten ispat eyledi.” (s. 16)³¹⁶

Aynı romanda Paris’te tiyatrodan oynanan bir oyun hakkında gazetelerde çıkan yazıların ve gösterilen ilginin biraz da ismiyle bağlantılı olması ilginçtir. Edebiyat eseriyle onun ismi arasında nasıl sıkı bir bağ olduğu, hatta yazarların buna büyük önem verdiklerinden bahsedilir:

“Paris’te Palais Royale Tiyatrosunda ilk defa olmak üzere mevki-i temaşaya vaz olunan bir komedyaya ziyadesiyle beğenilerek gazeteler bunun medâyh ve muhakematıyla dolmaya başlamış...” ve hatta bazı gazeteler bu komedyanın bazı parçalarını tuhaf suretlerle tasvir etmişlerdir. Bu eserin ilgi çekmesi biraz da ismindendir. “Zira bir eserin revacına en evvel hizmet edecek olan şey ismi olması, her yerde mu’tekid olduğu gibi Paris’te dahi bu itikat vardır. Vakti bir muharrir şöhret bulduktan sonra bu itikattan vaz geçer.” (s. 183-184)

Müşahedât’ta, az çok okumuş bir genç olan Refet de Ahmet Mithat’ın tavsiyesiyle Avrupa’nın seksen yüz kadar meşhur yazarının hal tercümelerini okur, eserleri hakkında bilgi edinir. Bazılarının en meşhur eserlerini mütâlaa eder. (s. 227)

“Roman zararlı mı yararlı mı” tartışması Midhat Efendi’nin romanlarında sık sık yapılan ve sonunda romanın faydasının da olabileceği tezinin ağırlık kazandığı bir görüşür.³¹⁷ *İki Hud’akar*’da bir kız halası tarafından manastıra gönderilir, ancak burada verilen eğitim beğenilmeyerek geri alınır. Halası, kızı manastırdan aldıktan sonra kendi şatosunda terbiye etmeye devam eder. Terbiye ederken de özellikle roman okumasına dikkat eder. Roman vasıtasıyla duygularını eğitir. (s. 710)

Midhat Efendi’nin daha romanın başında “Muharrir-i aciz şimdiye kadar *Hasan Mellâh* gibi *Paris’te Bir Türk* gibi Demir Bey gibi *Acâyib-i Âlem* gibi hayli romanlarını Avrupa memâlik-i muhtelifesine isnat ve talik eylemiştir.” (s. 5)

³¹⁶ Midhat Efendi’nin bu romanı romancılık sanatı bakımından ve “cesametçe” diğer romanlarından üstün görülmüştür. Ayrıca romanın konusunun Paris’te geçmesi ve Avrupa’nın eğlence hayatı, ahlâki, bilim ve sanayi hakkında bilgi vermesi sebebiyle de büyük roman olarak tanımlanmıştır. “Ahmet Midhat Efendi’nin Telif ve Tercüme Yollu Yazdığı Büyük Romalar”, **Tercüman-ı Hakikat**, nr. 2224, 15 Kanunuevel 1885. Ayrıca bkz. H. Harika Durgun, **Ahmet Midhat Efendi’nin Edebiyat Teorisi, Tarihi ve Eleştirilere Dair Görüşleri Üzerine Bir İnceleme**, Ege Ü. SBE, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2008, s. 68.

³¹⁷ Bkz. Andı, “Roman Okumak Muzır mıdır?”, **Roman ve Hayat**, s. 25-30.

sözleriyle romanın Avrupa’da geçeceğini haber verdiği *Mesâil-i Muğlâka*’da “Romandan okumaktan bir maksat dahi insanın bilmediği şeyleri bu vesile ile öğrenmek değil midir?” (s. 10) şeklinde cevabı da içinde olan soruyu sorar. Yazar daha sonra bir romanın olaylarının o ülke sınırları dışına çıktığı zaman “millî” olamayacağını, ancak bunun, onun fayda getirmesine engel olmadığını ileri sürer. (s. 5-6)

Vah’ta³¹⁸ Behçet Bey’in en önemli meraklarından biri Avrupa’da yeni çıkan kitapları mütalaa etmektir. (s. 31) *Demir Bey*’de Mustafa küçük yaştan itibaren babasının telkinleriyle bütün büyük şahısları gıyaplarında tanıma fırsatı bulur. III. Selim’i, Mehmet Ali Paşa’yı, Büyük Napolyon’u ve Deli Petro’yu rüyasında görür. (s. 61) Paris’e gittikten sonra Mustafa, batılı yazar ve şairleri okumaya başlar. Özellikle Fransız realist ve romantik yazarlarını okur. Vaktiyle temiz ve sâfiyâne aşkların anlatıldığı Balzac’ın *Soletillo* namındaki aşk romanını ve Jean Jacques Rousseau’nun *Nouvelle Heloise* adlı eserini okur. (s. 154-155)

Bahtiyarlık’ta Madam Terniye’nin eğitimiyle yetişen Nusret Hanıma babası Beyoğlu’ndan Fransızca kitaplar alır. Babasının aldığı kitapların roman olduğunu fark eden Nusret Hanım onları mürebbiyeye göstermeden saklı gizli okur. Bu romanlardan “amour” ve “metres” gibi kelimelerin ne demek olduğunu öğrenmiştir. Avrupalı insan nazarıyla Fransız mürebbiyenin romana ve kızların roman okumasına dair görüşleri ilginçtir:

“Fransızlar kızlarına asla roman okutmazlar. Kocaya varıncaya kadar kızlarını bir esâret-i külliye içinde bulundururlar. İngilizlerse bilakis kızlarını her türlü romanları okutmaktan menetmedikleri gibi kocaya varıncaya kadar her türlü hareket ve sekenatta hürriyetlerini asla tehdit etmezler.” (s. 49) Bu görüşlerden sonra roman kızların roman okuması ya da okumamasının nelere mal olacağı hakkındaki düşünceleri daha da dikkate değerdir:

“Bu halin neticesi olmak üzere Fransızlar miyanında şan-ı zevciyyete mutaassıbâne riayet eden zevce pek az bulunarak kadınlardan ağılebinin kendi hallerince birer gönül eğlencesi olur. İngilizlerdeyse nisvânın pek azı bu halde bulunup ağılebi birer zevce-i sadıka ve layıka olmaya lâzım gelen hal ve tavırda bulunur.” Bunun hikmetinin kızlara dünyayı ve dünyanın fenalıklarını

---

³¹⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Vah*, İstanbul 1299 [1881/82] 173 s. (Haz. Kazım Yetiş), TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

öğretmemekten kaynaklandığı belirtilir, dünya içine girdikleri zaman maddî ve manevî zorluklarla karşılaşınca Fransız kızlarının bir defa hata yaptıktan sonra o hatanın tekrarına engel olamadıkları, “İngiliz kızlarınmsa okuduğu romanlar ve gördüğü adamlarla dünyanın iyisini de fenasını da öğrenerek asıl dünya evine girdikleri zaman kendilerine ilk vaki olacak zülleden tedafüe muktedir olacak kadar vakıf-ı ahval bulunmaları kaziyesinden ibarettir. Yani Fransızlar kızlarını birer hayal adamı olmak üzere terbiye ederek sonra bunlar hakikat alemine girdikleri zaman o alemi kendi hayallerine muvafık bulmazlar. İngilizlerse kızlarını evvelden hakikat aleminde terbiye ederek sonra o aleme girdikleri zaman her şeyi evvelden görüp öğrenmiş oldukları surette bulurlar. Doğrusu da aranırsa İngilizlerde bulunur.” (s. 50)

Müşahedât’ta Madam C...’nin pansiyonundaki pansiyoner kızların roman okumaları yasak olmasına rağmen Agavni de diğer kızlar gibi hatta onlardan daha fazla roman okur. Bir ara roman sevdası yüzünden derslerini bile aksatır. Roman okudukça çeşitli bilgiler edinir filozofça fikirlere sahip olur ve aşka merak salar.³¹⁹

Ahmet Metin ve Şirzât’ta Ahmet Metin, denizcilik, gemicilik ve seyahat hakkında bilgisini arttırmak için pek çok yabancı kitap alır. Fransızcası iyi olduğu için günde 100-150 hatta 200 sahife Fransızca kitap okur. Bir ara Avrupa asilzâdelerine özenerek kendisine George Kusar nâmında ihtiyar bir Fransız kâri tutar. (s. 30) George Kusar, Avrupa’dan 700-800’e yakın kitap getirtir; Ahmet Metin’in ilim, edebiyat, hikemiyât, arkeoloji, nümizmatik ve coğrafya ile ilgili bilgisini arttırır. Akdeniz seyahatine çıkmadan kotrasına bir kütüphane kurar.

Roman, yahut realist roman, insana hayatta karşılaşacağı durumlarda ne gibi davranışlarda bulunacağını gösterir. *Hayret*’te “Roman okumaktan maksat, masal dinlemekten ziyade ahvâl-i cihana vukuf peyda eylemek olacağından” (s. 258) bahseden Midhat Efendi, romanda Mihriban İngilizce ve Fransızca roman okuduğu için çeşitli insanların tasvirlerini o romanlarda görmüş ve roman kahramanlarından Sarpson’un kötülüklerinden bu bilgisi sayesinde korunabilmiştir. (s. 187) Ahmet

---

³¹⁹ Roman okumak, özellikle kızların roman okuması hep tartışılmalı bir konudur. Roman okumanın “muzır” bir şey olduğu ve “kadın roman okursa” gözünün açılacağı endişesi hep olmuştur. Fatih Andı kadınların roman okumalarına olumsuz yaklaşmanın altında çeşitli sebeplerle beraber, “onları gayri ahlâkî ve düşük bir hayattan korumak” ve “muhafazakar bir zihniyetin, geleneksel bir hayatı ve değerler sistemini Batılı’ya (moderne) karşı bilinç altında savunma ve koruma çabası olarak” değerlendirir. Andı, “Kadın Roman Okursa”, **Roman ve Hayat**, s. 47.

Midhat bu vesile ile birçok ailelerin, gençlerin ahlâkını bozar diye roman aleyhtarı olmalarının karşısına çıkar. Midhat Efendi “hikâye okumaktan maksat, yalnız hayalât ve hurafât nev’inden masal dinlemek değildir.” (s. 83) dedikten sonra roman içerisine hikemiyat, coğrafya, tarih, fen konularının katılması gerektiğini de söyler (s. 163)

Roman hayatın olumlu ve olumsuz yönlerini yansıtan bir tür iken zamanla hayatta her şey kötülerden ibaretmiş gibi, ya da sadece ahlâkasızların işlendiği bir eser konumuna gelmiştir. Midhat Efendi romandan ne beklediğini *İki Hud’akar*’da şöyle açıklar:

“Fransa’da hüsn-i ahlâk üzerine roman bina eylemek modası çoktan kalkmış ve mahut Emile Zola en başta olduğu halde tabii roman yazıyor diye bütün fevâhiş-i nev-i beşerî birçok da mübalağalar ile ifratlar ile donatıp ziynetleyerek meydana koymağı hüner addetmekte bulunmuşlardır. Güya haseniyat denilen şey tabiat-ı beşerden bütün bütün silinmiş kaldırılmış gibi bir al ki asıl tabiiyattan madûd olamayacak olan hüküm işte bu değil midir?” (s. 3-4)

Mesâil-i Muğlâka’da Fransız roman ve romancılarıyla ilgili bilgiler vardır. Küçük yaşlarda annesini kaybettikten sonra on üç, on dört yaşına kadar manastırda terbiye gören Sésil de Bruyer, bundan sonra muhafazakar birisi olan halasının şatosunda eğitimine devam eder. Burada gördüğü terbiye “öyle genç kızlara roman okumak bile muzır olacağı itikadıyla ahmakane bir terbiye değil!” Halası kıza her türlü romanı okutur. Zaten roman okumayı yasaklasa da kızlar gizli gizli roman okumaya devam edeceklerdir. Bunu bildiği için halası kıza roman okuttuğu gibi müzakeresini de kendisi yapar. (s. 710)

Altın Âşıklar’da Avrupa’da özellikle Paris’te her şeyin hızla değiştiğinden bahsedilir. Bunlardan birisi de edebiyat anlayışındaki (edebî akımlar) değişikliklerdir.:

“Edebiyatın modası değişerek düne kadar hayali şeyler mergûb iken bugün hakikî şeyler mergûb olur.” ifadesiyle romantizmden realizme bir geçişe de işaret edilir. (s. 52)

Diplomalı Kız’da ailesinin zor şartlarına rağmen okuyan ve öğretmen diploması alan Juli, şiire ve edebiyata ilgisi vardır. Paris Millî Kütüphanesine giderek şiir kitaplarından saracağı buketlerin arasına şiir araştırması yapar. Ayrıca Fransız edebiyatının önemli isimlerinden Voltaire’in, Alfried Musse’nin, Moliere’in, Jan Jac Rousseou’nun eserlerini okur. (s. 611)

Sergüzeşt romanında Celal Bey'in kız kardeşi Tesliye'nin on seneden beri İstanbul'da olan ve birkaç kelime dışında Türkçe bilmeyen ihtiyar Fransız hanımı kendi dilini yaymak için misyonerler gibi taassupla çalışmakta, bu düşüncesini desteklemek için de Fransa'nın meşhur fikir ve edebiyat adamlarını kullanmaktadır: "Voltaire'in, Hugo'nun, Jean Jacques Rousseau'nun lisanını alem-i insaniyet öğrenmeye mecburdur" demektedir. (s. 47-48)

Araba Sevdası'nda Bihruz Bey, Fransız roman ve şiirlerinden örnekler okur. Romanın olayları Bihruz Bey'in Çamlıca gezisinde gördüğü Periveş Hanıma aşık olması etrafında gelişir. Onun aşkının Felâtun gibi çapkınlık olmadığına dikkat çeken Moran, Bihruz'un aşkının kaynağının Fransız edebiyatı olduğunu, kendisinin de Fransız romanlarının kahramanlarına hayran olduğunu söyler.³²⁰ Bihruz Periveş hanıma rastlamadan dört ay önce, özel Fransızca hocasıyla *Paul et Virginie*'yi, üç hafta kadar önce de *La Dame aux Camélias*'ı okumuştur. Birkaç gün önce de Aplhonse Karr'ın *Sous les Tilleuls*'unu (*Ihlamurların Altında*) okumuştur. (s. 49) Periveş Hanımın tifodan öldüğüne inanmayıp veremden öldüğünü sanması, hele o sırada okuduğu Lamartine'in *Graziella*'sını kendi durumuna çok yakın bulur. *Graziella*'ın on altı eserinde on altı yaşında aşk yüzünden ölen kız için yazılmış şiir, mezarının anlatılışı onun aklından çıkmaz. Daha sonra Manon Lescaut'u heyecanla okur. (s. 228) Bu romanda iki sevgilinin birlikte kaçarken kumluk bir alanda kızın yorgunluk ve açlıktan ölmesi, genç adamın kızı gömdükten sonra mezarının başında yıkılıp kalması onun romanı sabaha kadar okuyup bitirmesine vesile olur. Çamlıca'da gördüğü ve aşık olduğu Periveş Hanıma mektup yazmak için hazırlık yaparken Jean Jaque Rousseau'nun "muhaberat-ı aşikaneyi hâvî" Nouvelle Heloise'i ve diğer bir kitap olarak da *Secrétaire des Amants* adında küçük bir kitabı Kütüphanesinden alarak karıştırmaya başlar. (s. 55)

Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* romanında Fransız edebiyatı, şair ve yazarları örnek alınan, okunan, sanatları üzerine yorum yapılan, tercüme denemeleri yapılan edebiyattır. Ahmet Cemil ve yakın arkadaşı Hüseyin Nazmi, kitapçı vitrinde gördükleri derginin üstündeki "L'Ame Nue" yazısını okurlar. Adını okudukları bu

---

³²⁰ Moran, Bihruz Bey'in Çamlıca'da Periveş Hanımı gördükten sonraki macerası; Felâtun Bey'inkinden tamamen farklı bir hâl olduğuna, onunki gibi çapkınlık olmadığına dikkat çeker. **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, s. 59.

eser Fransız şairi Edmond Haraucourt'a aittir. Şiir kitabı olan bu eseri alarak, çeviriye denemesine başlarlar. (s. 45-46)

Yeni bir edebiyat ve şiir yaratma yolunda uğraş veren Ahmet Cemil, yakın arkadaşlarından Hüseyin Nazmi, elinde Fransızca Almanca eserler bulunduran Fatin Dilaver Efendi, "Victor Hugo" takma adı verilen Hasan Latif Bey'in konuştuqları, örnek olarak kendilerini geliştirmeye çalıştıkları edebiyat Avrupa edebiyatıdır. Ahmet Cemil'in uzun süre uğraştığı ve ortaya çıkardığı eserinin galası için arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin Erenköyü'ndeki köşkünde toplanılan gecede de hep Avrupa edebiyatı ve onu örnek olarak oluşturulan yeni şiir üzerine sohbetler edilir. (s. 252-257)

Ahmet Cemil, Hüseyin Nazmi ile büyük bir merakla Avrupa edebiyatı hakkında bilgi sahibi olmak, onu anlamaya çalışmak için temelden okumaya karar verirler. İlyada ve Odessia'yı yarım bıraktıktan sonra Yunan ve Roma edebiyatı üzerinde fazla durmadan, daha yakın zamanlara "Goethe'ye, Schiller'e, Milton'a, Yung'a, Byron'a, Hugo'ya, Musset'ye, Lamartine'e kadar gel"irler. (s. 53-55.)³²¹

Hüseyin Nazmi'nin evinde ki özel kütüphanesinde Fransız şair, yazar ve tiyatrocularına ait çok sayıda kitabı vardır. Fransızca olan kitaplar arsında Lamartine, Musset, Victor Hugo, dekadancer, parnesyenler vardır. Ahmet Cemil bu kitaplar arasından Racine'i Corneille'in tiyatro eserlerini okur. Ahmet Cemil para kazanmak için tercüme yapmaya karar verince Hüseyin Nazmi, Lamartine'den "Raphaél", Ahmet Cemil, Musset'ten "Bir Asır Çocuğunun Sergüzeşti" için ısrar eder. Onun yayıncının teklifiyle o dönemde çok okunan "Hırsızın Kızı" hikâyesini kendi adının yazılmamasıyla tercüme kabul eder. (s. 66-69)

Aşk-ı Memnû'da mürebbiye Matmazel De Courton, Alexandre Dumas'ın romanlarını okumaya can atarken, "terbiye kaidesi" olarak mürebbiyesi olduğu Nihal'e hikâye ve roman okutmaz. (s. 91-92) Behlül "kadın ruhunu çok iyi okuyan yazar" olarak Fransız Paul Bourget'in hayranıdır. (s. 342-343)

Hüseyin Cahit'in *Hayal İçinde* romanında Nezih, Fransız yazarı Georges Ohnet'in "*Dette de Haine*" (*Kinin Borcu*) okuyarak, tercüme çalışır. Hüseyin

---

³²¹ Uşaklıgil öğrencilik yıllarında Fransız yazarlarının kitaplarını kütüphanesine almaya ve okumaya başlamıştır. Anılarında Fransızcasını geliştirdikten sonra Türkçe roman okumadığından bahseden yazarın, ilk okuduğu Fransızca roman Pierre Zacco'nun "Ölüme Kadar Düello"dur. Bu eseri takiben o asrın bütün hikâyecilerini, Eugène Sue, Paul Féval, Frédéeric Soulie, Alexandre Dumas'yı da okumuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Halit Ziya, **Kırk Yıl**, s. 186-187.

Rahmi'nin *Tesadüf*³²² romanında, kadınların kötü yola düşme sebepleri kastedilerek, “Bu mesele uzundur. Avrupa romancılarından bazıları fahişelerin bir kısmını adeta mazur göstermek için hayli eserler yazmışlardır. Tabiiatta her netice, bir tesirin sürüklenmesiyle meydana gelir. Ateşe yakın tutulan bir cisim kızar, buz içinde bırakılan ise donar.” denilir. (s. 118) *Metres*'te Müştak Bey Avrupa'nın her şeyini kendisine örnek almayı ilke edinmiş bir tiptir. Okumak için Avrupa gazete ve dergilerinden kestiği ya da işaretlediği yazıları sonra okurum, diye kenara atan Müştak Bey, hiçbirisini okumaya fırsat bulamaz. Moda konusunda olduğu gibi, okumak için seçilecek kitabın ne olacağına da Avrupa algısı yön verir:

“Bu yıl Paris'ten leylek ne getirdi? Mesela Mösyö Hyppolyte Taine'i artık Taine'in başlıca eserleri okunacak. Makalelerde, konuşmalarda her bahse o isim girecek. Yerli yersiz mutlaka ondan da birkaç satır söylenerek bilgiçlik gösterilecek. İyice öğrenmek merakı ile değil yalnız bu yabancı yazarlar modası yüzünden Müştak Taine'in tek mil eserlerini getirtir. İngiliz edebiyatına ait cildi haftalarca pardüsüsünün cebinde gezdirir.” (s. 59)

Romanlarında daha çok yanlış batılılaşmayı işleyen ve oluşturduğu alafranga tiplerle bunu romanlarına yansıtan *Şipsevdi*'de alafranga züppe tipi olan Meftun, roman içinde hem olumsuz bir alafranga tipi canlandırırken hem de yazarın kadın erkek ilişkileri, toplumsal adalet, din, felesefe gibi konularda sözcülüğünü yapar. Ahmet Mithat ve Rezaizade'de benzer tipleri görülen Meftun'u onlardan farklı bulan Berna Moran, “.. Machiavelci entrikalar kuran, toplumda dönen dolapları bile açıklayan, Schopenhauer'ı okumuş insan tabiatını anlamış bir fizoftur.” şeklinde tanımlar.³²³ Meftun'un alafranga evinin odaları da buna uygun olarak döşenmiştir. Odaların birinde Fransız şairi Verlaine'in gazeteden kesilmiş resmi vardır.

Yüzyılın sonlarında kaleme alınan *Salon Köşelerinde Şekip*, Fransız yazarlarından birçok eserler okur. Okuduğu Fransız yazar Guy de Maupassant'ın “*Fort Comme le Mort*”³²⁴ eserini hatırlayarak onun kahramanı ile kendisi arasında paralellikler kurar. Şekip'in kafasında ve hayal dünyasını oluşturan kahramanlar

³²² Gürpınar, Hüseyin Rahmi, **Tesadüf**, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1316 [1900]. (Eser İkdam gazetesi nr. 2297 19 Teşrin-i sani 1316 tefrika edilmeye başlanmış ve İkdam Matbaasında kitap olarak basılmıştır) *Tesadüf* (Sad. Mustafa Nihat Özön) 3. bs. , Atlas Kitabevi, İstanbul 1967. (Metinde geçen alıntılar eserin bu baskısından yapılmıştır.)

³²³ Moran, **a.g.e.**, s. 119.

³²⁴ Maupassant'ın bu eserinin ‘Ölüm Kadar Kuvvetli’ şeklinde tercümesi Cahit Kavcar'dan alınmıştır. Bkz. Kavcar, **a.g.e.** s. 31.

Fransız edebiyatına aittir. Yine bir gün kaldırımında yürürken Balzac'ın roman kahramanlarından Rastinyak'ı gözünde canlandırır. İstanbul'a gelen İngiliz kızı Lidya ile Corneille'in "*Le Cid*" eseri üzerine konuşurlar. İngiliz kızı Lidya'ya aşık olan Şekip, onu düşünürken kendisini Balzac'ın roman kahramanı "*Rastinyak*" gibi olduğunu düşünür. (s. 51-52)

*Muhâdarât*³²⁵'ta Sâi Efendi'nin kızı Fâzıla'nın yakın arkadaşı Fevkiye, Eugene Sue'nin "*Les Sept Peches Capitoux*" romanını okuduğunu söyler. Fâzıla da romanın "*Luvrgoyel* kısmındaki Ernestine'nin validesine hitaben yazdığı journaler"den bahsederek roman hakkında yorumlar yapar. Bu romanın okunmasının sebebi, bu romanda da zengin ve parası için bir kızla evlenme hikâyesinden bahsedilmektedir. İki arkadaş bu romandaki kahramanlarla kendi hayatları arasında benzerlikler kurarlar. (s. 113-118)³²⁶ Fâzıla'nın arkadaşı Fevkiye de kendisine görmeden aşık olduğunu söyleyen Nabi'ye Eugène Sue'nun romanındaki "*Oliver*" gibi dürüst biri zannetmektedir.

Nâbizâde Nâzım'ın romana da adını veren kişisi *Zehra* kocası Suphi'nin kendisini aldattığını hissettiğinde "*Kontun düşmanlarından ne yolda intikam aldığını tedkik ve taharri*" için Monte Kristo'yu "*bir üçüncü*" defa okumuştur. (s. 80) Mehmet Rauf'un *Garâm-ı Şebâb*³²⁷ romanında genç şair Memduh Bey, yeni bir eser ortaya koyacaktır. Bunun için İstanbul'dan daha sessiz bir yere gitmeye karar verir ve bu düşünce doğrultusunda İstanbul ile İzmit arasında sessiz bir köye gider. Burada Memduh Bey'in tanıdığı ancak romanda ismi zikredilmeyen kadının da sanata ve edebiyata düşkün olduğu görülür. Memduh Bey'le satlerce şiir ve edebiyat üzerine

³²⁵ Fatma Âliye Hanım, *Muhâdarât*, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1326 [1910] 460 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

³²⁶ İki arkadaş Fevkiye ve Fâzıla'nın aynı romanı okumalarına rağmen Fevkiye olumsuz etkilenirken, Fâzıla'nın olumlu yönde etkilendiğine dikkat çeken Fatih Andı, Fatma Âliye'nin de tıpkı Midhat Efendi gibi romanda olayı yarıda keserek romanın yarar ve zararları üzerine geniş bilgi verdiğini ve roman okumaktan insanların men edilemeyeceğine dikkat çektiğini aktarır. bkz. M. Fatih Andı, "*Kadınlar, Roman ve Roman Kadınları III*", *Roman ve Hayat*, s. 67-77.

³²⁷ Mehmet Rauf, *Garâm-ı Şebâb*, Hilal Matbaası, İstanbul 1325 [1909], s. 123-188 (Bu roman *Aşıkâne* hikayesi ile *Serap* isimli roman denemesinin yer aldığı eserin içindedir. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.) Mehmet Rauf üzerine iki akademik çalışma yapılmıştır. Bunlardan Mehmet Törenek, *Garâm-ı Şebâb*'ı yazarın eserleri içinde romanlarına dahil ederken (bkz. Mehmet Törenek, *Hikaye ve Romanlarıyla Mehmet Rauf*, Kitabevi Yay. İstanbul 1999, s. 69-71) Rahim Tarım, *Garâm-ı Şebâb*'ı Mehmet Rauf'un hikayeleri içinde değerlendirir. (bkz. Rahim Tarım, *Mehmed Rauf'un Hayatı ve Hikayeleri Üzerine Bir Araştırma*, Akçağ Yay. Ankara 2000, s. 277.)

sohbetler ederler. Genç şair Memduh Bey, bu esrârengiz kadına Müsse'lerden, Produmlar'dan Lamartin'ler gibi şiirin büyük "üstad"larından şiirler okur. (s. 177)

Mehmet Celâl'in *Bir Kadının Hayatı*'nda iki arkadaş olan Ziya ve Cemal kitap okumayı seven kişilerdir. Ancak Cemal özellikle romantik tarzda yazılmış romanları okumaya sevmeyişi gibi Emile Zola'nın romanlarında tasvir ettiğı fuhuş âlemlerini eleştirir: "Emile Zola'nın fuhuş âlemlerini nasıl tasvir ettiğini görseniz, ahlâk-ı âliye ile romanların arasındaki farkı o dakikada tayin ederdiniz." (s. 62) Ziya'nın beğendiğı romanlar "Sefiller, La Dame aux Camelias, Amuri, Graziella, Pol ve Virgini, Atala gibi hissi eserlerdir." (s. 49) *Elvâh-ı Sevda*'da sanata ve roman okumaya düşkün isimlerinden Sara, Saint Piyer'in Pol ve Virgini, Fenelon'un Telemak'ı gibi romanları okur. (s. 175) *Dâmen-âlûde*'de Enver'in Batı edebiyatına ve romanına duyduğu ilgi şu cümlelerle anlatılır: "Karların buram buram yağdığı uzun gecelerde, karyolasına serildi, Shakespearleri, Hugoları, Lmartineleri tedkik ettiğı, pişgâh-ı hayalinden Romeo Jülyetleri, Le Mizerebal'ı Rafeelleri geçirdiğı olurdu." (s. 6)

On dokuzuncu yüzyıl Türk romanında edebiyattan kastedilen ve anlaşılan hemen hemen Fransız edebî ürünleridir. Bu çerçevede okuma, yabancı dil bilme, öğrenme ve araştırma merakı müspet karakterlerin ortak özelliğidir. Roman okumanın özellikle genç kızlar üzerinden bir ahlâk ve özgürlük meselesi olarak tartışıldığı görülür. Terbiye/eğitim ile bilgili ve kültürlü yetişme arasında zaman zaman çatışmaların yaşandığı, ama sonuçta roman okuma ve bu okumadan bilgi ve daha çok özgürlük elde etmenin ortaya çıktığı görülür.

2.4. Gazete, Dergi vb Yayıncılık

Avrupa'yı örnek alarak gelişen edebî türlerden birisi de dergi gazete gibi yayınlardır. Matbaanın Avrupa'dan Osmanlıya gelişinin daha geç olduğu bilinmektedir.³²⁸ XIX. yüzyılın başlarında Avrupa'ya yakınlaşmak anlamında reformların hızlanmasına paralel olarak askerî, teknik ve sosyal hayatta pek çok adımlar atılmış, yenilikler yapılmıştır. Bu yeni gelişmelere paralel olarak kitap, dergi gazete gibi alanlarda da yeni atılımların yapıldığı, yeni yayınların hayata geçirildiğı görülür. 1831 yılında ilk resmî gazete olan *Takvîm-i Vakâyi*, Tanzimat'ın ilanından

³²⁸ Necip Asım Yazıksız, **Kitap** (haz Türker Acaroğlu), İletişim Yay. İstanbul, s. 164-169.

sonra ilk özel teşebbüs olarak 1840 yılında çıkartılan, yarı resmî sayılabilecek *Cerîde-i Havâdi* gazetesi bu alandaki ilk örnektir. Ancak Avrupaî anlamda ilk özel gazetelerin çıkması Tanzimat'ın ilanından yirmi yıl kadar sonradır. 1860'lara gelindiğinde İbrahim Şinasi Efendi ile Ağâh Efendi'nin birlikte çıkardıkları *Tercümân-ı Ahvâl* ilk özel gazete olarak sadece siyasî ve sosyal olaylara yer vermez. Edebiyata büyük bir yer ayıran gazetede roman ve tiyatro tefrikaları da yayımlar. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* burada tefrika edilir. 1862 yılında Şinasi bu kez tek başına *Tasvîr-i Efkâr*'ı çıkarmaya başlar. 1866'da Eğribozlu Mehmet Arif tarafından ilk resimli gazete *Âyine-i Vatan*, 1866'da Filip Efendi tarafından Ali Suavi'nin köncülüğünde inkilâp fikirlerini yayan *Muhbir*, 1868'de bilim ve teknik haberleri veren *Terakki*, 1869'da Türk mizahının öncüsü sayılan Âli Bey tarafından *Basiret*, 1870'de Namık Kemal'in başyazarlığını yaptığı *İbret*, 1870'de Teodor Kasap tarafından ilk mizah gazetesi *Diyojen*, 1872'de Ahmet Midhat tarafından *Devir* ve *Bedir*, 1878 yılında da pek çok romanını da tefrika ettiği *Tercüman-ı Hakikat* ve devrin önemli gazeteci ve yayıncısı Ebuzziya Tevfik tarafından 1872'de *Hadika*, 1873'de *Sırâc* ve 1879'da *Mecmua-i Ebuzziya* önemli gazetelerdir. 1860–1894 tarihleri arasında özellikle Yeni Osmanlılar'ın Avrupa'ya kaçmasından sonra Paris ve Londra gibi pek çok Avrupa şehirlerinde de Türk gazeteleri çıkar. 1867'de Ali Suavi'nin Londra'da çıkardığı *Muhbir*, Paris'te *Ulûm*; 1868 yılında Ziya Paşa'nın Namık Kemal'le beraber önce Londra'da, sonra tek başına Cenevre'de *Hürriyet* Avrupa'da çıkan gazetelerden bazılarıdır.³²⁹

II. Abdülhamit'in tahta geçtiği 1876 yılından itibaren basın ve yayın dünyasında siyasî konulardan çok, edebî konulara ve fennî gelişmelere ağırlık verilir. 1885'ten sonra sansürün de etkisiyle, gazetenin yerini edebî dergiler alır. *Malûmat*, *Mirsad*, *Servet-i Fünûn*, *Hazîne-i Fünûn*, *Hazîne-i Evrak*, *Mecmua-i Muallim* ve *İrtika* gibi dergiler böyle bir dönemde çıkartılan ve edebiyat ortamının oluşmasına katkı yapar.³³⁰ Bu yıllarda fen konularına ağırlık veren *Hazîne-i Fünûn*, *Servet-i*

³²⁹ Abdülaziz ve II. Abdülhamid dönemlerinde Türkçe, Fransızca, Arapça ve İbranice gibi farklı dillerde yüzden fazla Jön Türk gazetesi çıkar. Daha geniş bilgi için bkz. Muammer Göçmen, **İsviçre'de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, Kitabevi, İstanbul 1995, s. 98-107; Selim Nüzhet, **Türk Gazeteciliği**, İstanbul Devlet Matbaası, 1931, s. 79-80; Topuz, **a.g.e.** s. 40-43. ; Kenan Akyüz, **a.g.e.** s. 27-28.

³³⁰ Orhan Okay, "Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı", **Osmanlı Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, C.1, s. 77.

Fünûn, Dağarcık, Kırkambar, Hazîne-i Evrak, Maârif, Malûmât gibi ansiklopedik bilgiler de veren dergiler çıkar.³³¹

Dergicilik alanında da ilk teşebbüs ve örnekler XIX. yüzyılda ortaya çıkar. Tanzimat'la birlikte dergi, gazete, mecmua, risâle ve katalog gibi çeşitli isimlerle anılan günlük haftalık, on beş günlük ya da aylık olarak çıkan pek çok süreli yayın görülür. Sosyal hayata en fazla tesir eden kültürel faaliyetlerden biri olan süreli yayınlar, yeni fikirlerin dolayısıyla modern Batılı hayatın taşıyıcısıdır. Diğer edebî türlerin aksine gazete, daha erken yıllarda görülmeye başlar. Osmanlı Devleti'nde ilk gazeteler İstanbul'daki yabancı ülkelerin sefarethânelerinde basılır ya da azınlıklar tarafından çıkarılır. İstanbul'da Fransız sefarethânesi tarafından 1795 yılında Fransızca olarak *Bulletin des Nouvelles* adlı bir gazete yayımlanır.³³²

XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa'da gazete, dergi vs. deyince akla gelen ilk ülkeler Fransa, İngiltere ve İtalya'dır. Avrupa dergi ve gazetelerin gerek haber amaçlı, gerekse Avrupa kültürünü tanıma ve örnek alma açısından yakından takip edildiğinin romanlara yansıdığı görülür.

Müsameretnâme'de iki kızıyla beraber İstanbul'a gelen ve Boğaziçi vapurunda Binbaşı Rıfat Bey'le tanışan ailenin reisi Fransızca gazete okur. Ancak gazetenin adı ve muhtevasıyla ilgili bilgi verilmez.

Midhat Efendi idealize edilmiş bir Osmanlı tipi olarak Paris'e gönderdiği Nasuh, Avrupa'ya gitmeden önce İstanbul'da memuriyetlerde bulunmuş, ancak daha sonra yazarlık mesleğini kendisine uygun görerek bir İstanbul gazetesiyle anlaşarak muhâbir olarak Paris'e gitmiştir. Onu yazar olmaya sevkeden şey, gazetecilik mesleğinin “nâmütenahî” bir özellikte olmasıdır. (s. 107) Yazarın gazeteci özelliğiyle Avrupa'ya gönderdiği ilk roman kahramanı *Paris'te Bir Türk*'ün Nasuh'udur. Bu romanda Fransız gazetesi Parisien'in ismi ise Nasuh'la beraber Paris'e gelen yolcular arasındaki Zeka Bey'le ilgilidir. Zeka bey'in niçin geldiği hakkında *La Vie Parisien* (Parislilerin Suret-i Ömrü) gazetesinde “Paris'te İki Türk” serlevhalı bir tefrika yayımlanır. (s. 312)

---

³³¹ İlk örneklerinden başlayarak gazete, dergi vb gibi yayınlar hakkında daha geniş bilgi için bkz. Okay, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, s. 22.; Enginün, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete (1839-1923)**, 34-86.

³³² Hıfzı Topuz, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, 470 s.

Bir gazeteci olarak Nasuh, yol boyunca ve Fransa'daki seyahatlerini, gezip gördüklerini yazıya döküp İstanbul'a gönderecek, karşılığında da masraflarını karşılamak için gazete tarafından parası ödenecektir.³³³ Fransa'ya giden Nasuh burada gazeteciliğin çok ilerlemiş olduğunu görür. Midhat Efendi'nin çoğu romanında yaptığı Avrupa Osmanlı karşılaştırmasını gazetecilik ve yayıncılık alanında da yapar. Nasuh bu konuda Avrupa'daki gelişmişliği görünce şöyle düşünür: “Lâkin bir memleketteyim ki bu sanat henüz rahm-i icaddan doğmamış. Müellif olsam bir hatîbe benziyeceğim ki muhatabı yoktur. Bu Osmanlılar şu hâlde kalmazlar ya? Elbet medeniyet-i cedîde Hind'e Çin'e intişar eylediği sırada bizim memlekete dahi bir selâm olsun verir. O zaman âsârımı basanlar da bulunur.” (s. 112-113) Özellikle Fransa'da belli bir gazete okuyucusu da oluşmuştur. Paris'te gazeteler her çeşit haberden bahsederler. Hatta tiyatrodaki oynanan Asilzâde Grisette oyunuyla ilgili Figaro gazetesinde günlük haberler çıkar. (s. 205) Nasuh, gazeteci mesleğiyle Avrupa'ya gidip, oradan İstanbul'a yazılar gönderirken, Fransa'ya giderken vapurda tanıştığı Monsieur Autrans da tıpkı Nasuh gibi seyahat yazıları yazmakta ve bunu gazetelere satmaya çalışmaktadır. Yazılarını, “Tour de Monde gazetesine götürmüş, ancak almamışlardır. Charivari gazetesine götürmesine tavsiye etmişlerse de, burası da gazeteye konulacak kadar yazılanları ilginç bulmamışlardır. “Kitapçı Hachette'lere filanlara başvurmuş” fakat bir netice alınamamıştır. (s. 249)

Aslında Paris'te tiyatrodaki oynanan 'Asilzade Grisette' oyununu Nasuh yazmıştır. Burada Asilzade Grisette, Catherine'dir. Catherine, Madam Trouville'in İngiliz bir adamdan olan çocuğudur. O doğduktan sonra kiliseye götürmüş vaftiz ettirmiş ve “piçhâneye” vermiştir. Ressam Paul ile Catherine'i evlilik konusunda Nasuh anlaştırmış, Paris'in Figaro gazetesine “Asilzade Grisette Meselesinin Neticesi” başlığıyla bir yazı gönderir. (s. 276) Nasuh Fontainebleau ormanında üç dört gün kaldıktan sonra Paris'e döner. Burada De la Chaisne ile görüşür. O, Nasuh'a La Vie Parisien (Parislilerin Sûret-i Ömrü) gazetesini okumasını söyler. Çünkü burada Nasuh'un ismi vardır. Gazete mecmua gibi sekiz on sayfalık bir gazetedir. (s. 311) Bu gazetede 'Paris'te İki Türk' serlevhalı bir tefrika vardır. Burada Paris'e gelen iki Türk'ten bahsedilir. Bunlardan birisi Nasuh'tur.(s. 312) Nasuh ile arkadaşı Alexandre

---

³³³ Ahmet Midhat Efendi'nin 1876 yılında yayımlanan *Paris'te Bir Türk* romanından sonra 1885 yılında yayımlanan ve bir cinayeti konu alan *Esrâr-ı Cinâyât*'ta bir gazetecinin cinayeti iz sürerek takibi konu edinilir. Ancak bu romanın mekânı İstanbul'dur.

Paris'te tanıştığı bir kızdaki bahseder. Bu kızın annesi ölmüş, kendisinden başka üç kardeşi daha vardır. Bunların yaşadığı yer harap ve eski eşyaların olduğu bir yerdir. Eve vardıklarında üç kardeş bir resim karşısında tapınırlar. Ancak bu hristiyanlıktan gelen bir şey değildir. Resim annelerine ait bir resimdir. Kocasının aşkıyla kendisini helak eden bir kadındır ve “Monde Illustré” gazetesinde fotoğrafı basılmıştır. (s. 421) ‘La Vie Partisien’ gazetesinde “Ne Oldu İse Bir Kulağa Oldu” başlıklı bir fıkra yayımlanır. “Vakıa Paris gibi büyük bir payitahtta bu misillü fıkralar hiçbir vakitte eksik olmadığından ve her vuku bulan şeyler aniden evrâk-ı matbuaya derc edilmekte olduğuna göre...” bu gazetede anlatılan fıkra bir kişinin sergüzeştir. “Ne Oldu İse Bir Kulağa Oldu” Paris’e gelen eğlenceye düşkün, hoppa ve hovarda olarak tanımlanabilecek Zeka Bey’in macerasını konu almaktadır. (s. 438)

Paris'te Nasuh'un “Monsieur le Prince” sokağındaki komşusu ailelerden birinin kızı olan Polini kaybolmuştur. Öldü mü sağ mı belli değildir. Ancak Paris gazetelerinde “Bugün ba'de'z-zevâl saat üçte bir delikanlı kendisini Lena köprüsünden Seine nehrine atarak gark ve telef eylemiştir.” (s. 489) şeklinde bir haber çıkar. Ancak gazetelerde çıkan haberlere güven duygusu eleştirilir. “Gazeteler medeniyet için de pek lüzumlu şeyler ise de medeniyet kendisine lâzım olan şeylerin ekserisini süistimale düşürmüş olduğu gibi, gazeteleri dahi bu musibetten kurtaramamıştır. Kendisini telef eden genç adam hakkında dört farklı gazetede dört farklı haber çıkmıştır. Bir tanesi, varını yoğunu bitiren birisi âlemde fakir yaşamaktansa ölmeyi tercihe etmiştir derken, diğer bir gazete, “bu dahi kumarın kurbanları cümlesinden olduğu rivayet ediliyor.” Servetini kumar oyununda bitirip canına kıydı mealinde haber yapar. Diğer birisi, borsa işlerinde bir büyük zarara uğradığından canına kıydığı, diğeri ise bu genç adamın bir bankacının yanında olup, sirkat eylediği külli meblağı harcadıktan sonra polisin kendisini takip ettiğini öğrenince canına kıymış olabileceği şeklindedir. (s. 489) Gazetelerin sadece bu intihar olayını speküle etmesi değil, pek çok konuda yalan yanlış haberler vermesi medeniyetin olumsuzluklarına bağlanır:

“Gazeteler medeniyet içinde pek lüzumlu şeyler ise de medeniyet, kendisine lâzım olan şeylerin ekserisini sû-i istimale düşürmüş olduğu gibi gazeteleri dahi bu musibetten kurtaramamıştır.” der. (s. 515) Paris'te gazetelerin yalan yanlış haberler yaptığının halk da farkındadır, hatta bu tür haberler daha çok gazetelerin okunmasına yardımcı olmaktadır.

Bir cellatın hayat hikâyesini konu alan ve buradan hareketle sınıf farkının konu alındığı *Cellat* romanında mesleği de cellat olan Simon Garas, Paris yakınlarındaki bir köyde bir kadınla metres hayatı yaşar ve bundan Leandre adında bir çocukları olur. Leandre hukuk eğitimini tamamladıktan sonra avukat olarak mezun olur. Ancak o gazetelerde çalışmak ister. Gazetecilik mesleğini seçmesinin sebebini şöyle açıklar: “Dünyada şan kazanıp bir nam bırakarak ba’d’l-vefat bir hayat-ı ebediyyeye nâil olmak dahi arzularımız cümlesinde dahil ise, bu arzularımızı en ziyade suhûlet ve emniyet ile husule getirecek sanat ancak müellifliktir.” (s. 69.)

Vah’ta Behçet Bey, Avrupa’dan son posta gelmiş bazı resimli gazeteleri okur. *Demir Bey*’de Mustafa, Paris’te tahsilini yaparken Fransız gazetelerini takip eder ve Avrupa efkâr-ı umumiyesine yabancı kalmaz. İstanbul’a geldiğinde Fransa’nın en muteber gazetelerinde kendisi hakkında çıkan haberleri babasına gösterir. (s. 37)

Acâyib-i Âlem’de iki Türk ve bir İngiliz kızının Rusya seyahatini tamamladıktan sonra bindikleri Uranus adındaki İngiliz gemisiyle Rusya’nın kuzeyinden sonra önce İsveç kuzey sahillerine sonra İzlanda kıyılarına ve oradan da Londra’ya doğru giderler. Manş denizine giren Uranus gemisini gazeteler önceden geleceğini haber verdikleri için eş dost ve meraklılar gemiyi karşılamaya gelmişlerdir. (s. 313) *Hayret* romanının kahramanlarından İsmail Azmi, Paris’e gelmeden önce gönderdiği adamı Paris’te birkaç gazeteci ile görüşmüş ahvali hikâye etmiştir. Zaten Paris’te gazete muhabirleri okuyucularını eğlendirmek için bu yoldaki hikâyeleri para vererek dinlemek mecburiyetinde olduklarından Napoli’de Acem hokkabazı Mirza İsmail ve Sarpson ve Hintli Prens Safa Kok Sanc fıkraları bunlar Paris’e gelmezden evvel Paris gazetelerinde bir hayli sütunlar doldurmuşlardır.

Paris’te gazeteler Mirza İsmail Han’ın Paris’e gelmiş olduğunu, mahpus olan Mösyö Sarpson’un aleyhinde şahitlik yapacak olan Safa Kok Sanc familyasının dahi Paris’e geldiği haber verilir. Sarpson denilen habisin kötülükleri Mirza İsmail’in ervâh-ı gaibeyle olan taalluku hasebiyle otaya çıktığı yazılır. Paris’te bu gibi haberlere gerçek nazarıyla bakmayacak çok adam vardır. Hele her şeyde bir eğlence arayan Paris halkı için bu durum daha da eğlenceli bir hal almıştır. (s. 356) Midhat Efendi’nin de romana dahil olduğu, Orhan Okay’ın ifadesiyle “otobiyografik” bir roman olan *Müşahedât*’ta da Avrupa gazetelerinden bahsedilir. Yazar ve anlatıcı

Midhat Efendi, Beykoz'daki evindedir. Birkaç gün İstanbul'a inmeyecektir. Avrupa postalarıyla gelen gazeteleri arkadaşları eve getirirler. Meşgul bir adam olduğu için kırk elli gazetenin hepsini okuyamayacak durumdadır. Bu yüzden arkadaşları önemli haberlerin altını kırmızı kalemle çizip ona verirler. "Paris gazetelerinden 'Journal de Deba' nüshâlarının birisinde birkaç sütunluk bir bendin kâmilten etrafı çizildiğini gördüm. Bittabi evvel be evvel nazar-ı teccüssü bendin sernâmesine fırlattım. "Ön filö Türk (Un pilleur Turc) cümlesini görünce merakım arttı. Zira bu sername "Bir Türk Şakisi" demektir. Burada Karnik ismini görür. O altı ayda büyük mesafeler kaydetmiştir. Karnik'le ilgili İstanbul'da doğduğuyla ilgili kısa bilgi vardır. Yaşlı bir kadın tarafından kandırılarak kaçırıldığı yazar. Ancak Siranuş meselesi, Mehmet Numan'ın paralarının aşırılması, yaşlı kadını kendisinin kandırarak ve onun da hânesinden mücevheratları alınmasından bahsedilmez. (s. 301)

Avrupa gazetelerinde yazıları çıkan, hatta resimleriyle beraber haber gönderen Nasuh'tan sonra ikinci isim *Ahmet Metin ve Şirzat* romanının kahramanı Ahmet Metin'dir. O, Avrupa'dan gelip Kardeniz'de Lazlarla beraber sandalla bir buçuk aya yakın Yunus avlamasını haberleştirerek Avrupa gazetelerine gönderir. (s. 29) Ahmet Metin bazı Avrupa gazetelerine Fransızca makaleler de yazar. Ahmet Metin'in Akdeniz seyahatinde Pire'de bu geziye dahil olan Neofari Boğdanlı bir ailenin kızıdır ve yaşlı kocasını ülkesinde bırakarak dostuyla beraber Akdeniz seyahatine çıkmıştır. Neofari, yolculuk boyunca Ahmet Metin'le kültür, edebiyat, sanat, din, tarih konularında derin tartışmalar yapar. Seyahatten sonra memleketine dönünce Neofari kocasıyla barışır ve çocuğuyla mutlu bir hayat yaşar. Ayrıca Yaş şehrinde Fransızca olarak yayımlanan bir gazeteye de seyahat anılarını yazar. Bu anılarında Ahmet Metin'den de övgüyle bahseder. Gazetede çıkan seyahat intibalarını da birkaç seri halinde bir mektupla Ahmet Metin'e yollar. Mektuplar kesilince Neofarinin öldüğü anlaşılır. Son mektup gazete idaresi tarafından yollanmış ve Neofari'nin başına gelen felaket gazete haberiyle birlikte duyurulmuştur.

Müşahedât'ta Avrupa'ya kaçan Karnik'in Viyana'dan sonra Paris'te işlediği cinayet üzerine idam edildiği bir Fransız gazetesinden okunur. *Altın Âşıklar*'da bir cinayetten sorumlu olarak tutuklandıkları "Moniteur" nâm resmî gazete"de ilan edilir. (s. 44) 4 Temmuz sene 1796 tarihli nüshasında resmen ilan etmiştir.³³⁴

³³⁴ Konusu ve mekânı Fransa'da geçen ve Okay'ın "tercüme hissini veren" bir roman olarak ifade ettiği *Altın Âşıklar*'da toprak arazilerinin dağılımı ve bir cinâyet işlenir. Eserde, cinayetten

Avrupa’da özellikle gazetelerin medeniyetin getirdiği olumlu şeylerden olduğu, ancak gazetelerin zamanla suistimale uğrayarak daha çok okuyucuya ulaşmak, temelde daha çok satmak için yalan yanlış haberler çıkar. *Paris’te Bir Türk*’te olduğu gibi *Mesâil-i Muğlâka* romanında da aynı konu farklı bir şekilde ifade edilir. Bu kez yalan haber yerini abartıya, olanı olduğundan çok fazla göstermeyle ilgilidir. Bunun da temelinde daha çok gazete satma anlayışı yatar. *Mesâil-i Muğlâka*’da Paris’e hukuk tahsili için giden Abdullah Nahifi’nin beş altı tıp talebesi ile kavga etmesi ve onların hepsini dövmesi neticesinde birden meşhur olur. ‘Petit Journal’ ve ‘Petit Parisien’ gibi gazeteler onun resimlerini basarlar. (s. 74)

Paris’te gazetelerin küçük şeyleri büyülterek vermeleri, basit bir konuyu günlerce sürdürmelerinin sebebi biraz da Paris’in özelliğidir. Nitekim “Bu sizin Paris’iniz ne tuhaf yer! İnsan ne kadar adi bir şey ile ne çabuk iştihar ediyor.” sözlerine pansiyon sahibi Fransız Michel Valide şu şekilde karşılık verir:

“Vakıa Paris öyledir. Ciddi memleketlerce pek de ehemmiyeti görülmeyen şeyler üzerine çarçabuk bir ehemmiyet kazanılabilir. Bunun sebebi Paris ahalsinin fevkalâde hususat için gayet mütecessis ve meraklı olmasından da ibaret değildir. Asıl sebep matbuatın zevzekliği, gevezeliğidir. Bir parçacık câlib-i nazar olan şeylerin gerek medhinde, gerek zemminde ifrat ve tefrit bunların yalnız ssnı değil medâr-ı kisb ü kârıdır. Yazdıkları şeylerin kuvvetini arttırmak için maraz-ı rekabete o kadar mübtelâdırlar ki bir şeyin medhi zemmi tasvirâtın sanki müzayedeye koymuşlar gibi her yazan kendisinden evvel yazmış olanları mutlaka geçmek ateş-i gayretiyle cayır cayır yanar.” (s. 75)

Ahmet Midhat Efendi gazetelerin yalan yanlış bilgi vermesinin halkı alaya almak, onlarla dalga geçmek anlamına geldiğini söyler. Ancak bir gazetenin okuyucular tarafından rağbet görmesi de bu tür haberler yapmalarına bağlıdır:

“Gazetelerin halkı adetâ çocuk aldatırcasına aldatmaları da bir istihzadan başka hiçbir şeye hamlolunamaz. Maahâza canınız istediği kadar şaşınız ki Paris’te bir gazete böyle olmazsa rağbet dahi bulamaz.” (s. 172-173)

---

sorumlu olarak tutuklanan Michel kardeşlerin haberi “Moniteur nam resmî gazetede 4 Temmuz sene 1796 tarihli nüshasında resmen ilan etmiştir.” Midhat Efendi, **Altın Âşıklar**, s. 44. Romanlarda zikredilen Avrupa gazeteleri içinde, ilk defa bu romanda resmî gazete adı olarak “Moniteur” geçmektedir.

Ahmet Midhat Efendi'nin konusu Avrupa'da geçen romanlarından olan *Hayret*'te de İtalyan ve Fransız gazetelerinden bahsedilir. Romanda gazete ismi olarak, Napoli'de çıkan gazetelerden birisi "İl Monitore Napolitano" dir. Bu gazetede Mirza İsmail'in Napoli'de oynadığı tiyatro oyunuyla ilgili güzel haberler çıkar. (s. 112) *Hayret* romanının Fransa'da geçen bölümünde Ahmet Midhat Efendi'nin gazetecilik bakımından Avrupa'nın ne kadar ileride olduğunu şu sözlerle ifade eder:

"Erbâbına malûmdur ki şehrimizde basılan Fransız gazeteleri Osmanlı gazeteleri gibi sabahleyin erkenden çıkıp da dünkü havadisleri vermeyip belki çıktıkları günün havadislerini verirler." (s. 58)

Mithat Efendi'nin romanlarında Avrupa dergi ve gazetecilerinin sık sık geçtiği, hatta bir roman kahramanını 'gazeteci' vasfıyla Paris'a gönderdiği görülür. Ancak onun gerçek hayatında da Avrupa gazetelerini takip ettiğini, sık sık bunları okuduğu bilinmektedir. Natüralist roman vadisinde bir örnek olarak takdim ettiği ve kendisinin de romanın kahramanları arasına girdiği *Müşahedât*'ta anlatıcı Beyoğlu'nda Lüksemburg kahvesine gittiğinde Avrupa gazeteleri arasında "İllustration nam Fransızca musavver gazete", "Le Mond Illustré" ile "İngilizlerin en meşhur musavver gazetesi" diye nitelendirdiği Grafik ve "Avusturyalıların Kikiriki nam musavver mizah gazetesi" okudukları arasındadır. (s. 50)

Haydut Montari'de ise gazete ismi verilmeden Roma'ya bir buçuk saat mesafede Tiber vadisinde çiftliğin kethüdası ile eşkıya arasındaki düşmanlık yüzünden eşkıyanın çiftliği ateşe vermesi ve bunun da Roma gazetelerinde haber olmasından bahsedilir. Napoli gazeteleri de haberi buradan alarak sayfalarına taşırlar. (s. 209)

Ahmet Midhat Efendi Çamlıca taraflarında gerçekleşen bir eğlenceden rakstan hareketle, "Raks" hakkında *Çengi* romanının yazılışından beş sene kadar önce Dağarcık'ta bir yazı yazdığını, hatta Recaizade Mahmut Ekrem'in bu yazıyı doğru bulduğu için yine Dağarcığa bir makale gönderdiğini, hatta o zaman "Fransızca tab ve neşr edilmekte bulunan "L'Orient Illustration" nâm musavver gazete dahi bizim o raks bendini aynen tercüme ve derç eylemişti." Sözleriyle Avrupa gazetelerinin Osmanlı kültür hayatıyla ilgili yenilikleri aktardıklarına işaret eder. (s. 91)

Araba Sevdası romanının alafranga tipi Bihruz Bey La Türki, Doryan [Donnez-moi un Courreier d'Orient] gibi Fransızca gazeteleri okur. (s. 114)

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında Mansur, daha küçük yaşlarda iken pansiyondan hafta sonları çıktığı zaman kıraathânedede bütün gazeteleri okur. (s. 40)

Mansur Bey Paris'te eğitimini tamamlayarak vatanına hizmet etmek için İstanbul'a geldiğinde kaldığı Beyoğlu'ndaki otelde günlük yerli ve yabancı gazeteleri takip eder. Yerli gazeteleri okuyup bitirdikten sonra, Avrupa gazetelerine geçer. Ancak onları okurken diğerlerini okurken ki ruh hali yoktur. "Yüzündeki tebessüm yalnız (Courier de Orient) gazetesinin makalesini okurken kaybolarak yerine hiddet kâim oldu." denilir. Onun yüzündeki tebessümün hiddete dönüşmesindeki sebebi daha sonra anlaşılır:

"Açık bir şekilde ecnebi menfaatleri müdafaa olunsun! Sonra da "Times"ler, "Figaro"lar vesâire utanmadan matbuatın tazyik altında bulunduğu bahseden garazkar yazılar neşrine devam etsinler" dedi." (s. 23) *Mai ve Siyah*'ta olaylar gazete ve gazetede çalışanlar etrafında gelişir. Gazetede çalışanlar tarif edilirken Raci en sevilmeyen, en çok sevilen de Saip'tir. Çünkü o herkesten fazla çalıştığı gibi "mütenevvia yazar, ecnebi cerâidini okur, tercüme eder, taşra mektuplarını hülâsa eder." (s. 41) *Bir Ölünün Defteri*'nde Hüsam, Mekteb-i Sultanî'den mezun olduktan sonra *Nesim-i Havâdis* gazetesinde muharrirlik yapar ve şiirler yazar. (s. 79) *Aşk-ı Memnû*'da Behlül yabancı moda dergilerini ve Avrupa gazetelerini takip eder. Paris'in son gazetelerinde okuduğu bazı rezaletleri ve ahlâksızlıkları Matmazel de Courton'a anlatır. (s. 107) Adnan Bey'in yalısına Figaro gazetesi düzenli olarak gelir. (s. 87)

Hüseyin Rahmi'nin *Şık* romanında Avrupa'nın sadece ilmi, fikri dergi ve gazeteleri değil, moda dergileri de İstanbul'da alafranga çevresinde ilgi ile takip edildiği aktarılır. "Çünkü moda denilen şeyin bütün küre-i arz üzerinde yegane akademisi Paris'tir. Paris'te modayı tadil ve ıslah gutsusu dahi en büyük aktrisler de veyahut (Demi Monde) denilen nazeninlerdedir." (s. 30-31) Batılılaşmayı yanlış algılayanlar eleştirilir. "Ukelâ-yı zamanın bir başka nevi daha var. Bunlarda alfabeden başlayıp Fransızcası bu gece "Konkordiya Sahnesi üzerinde Matmazel Albert'in söyleyeceği şarkıyı Far dö Bosfor Gazetesi'nde okuyup anlayacak bir raddeyi buldu mu? Derhal ceketinin yan cebine serlevhası dışarıda bir ecnebi gazetesi koyup dostum sözünü "Monami", vakitler hayr olsun cümlesini "Bonjur" suretinde ifadeye koyulanlardır." (s. 93) *Metres*'te alafranga züppe bir tip olan Müştak Bey kendisine Avrupalı ilim adamlarını örnek alır. Derslerden düşük not almasını Avrupalı büyük adamları örnek göstererek kendisini avutmaya çalışır. "Bu gün dehâların ışığı ile medeniyet ufuklarını aydınlatan filan, filan zatlar, şu şu derslerden sıfır almamışlar

myıdı? ... Avrupa meşhurları ile kendi arasındaki küçük fark, onların yüksek okuldan sonra çalışıp öğrenmenin arkasını bırakmamış olmaları"dır. Avrupa gazeteleri ve dergilerinden birkaçına abonedir. (s. 59) Müştak Bey Avrupa'nın her şeyini kendisine örnek almayı ilke edinmiş bir tiptir. Okumak için Avrupa gazete ve dergilerinden kestiği ya da işaretlediği yazıları sonra okurum diye kenara atan Müştak Bey, hiçbirisini okumaya fırsat bulamaz. *Şipsevdi* romanında Avrupa gazete, dergi ve kitaplarına duyulan ilgi ve sevginin kaynağı, hem de Osmanlı matbuatının zayıflamasının sebeplerinin izah edildiği şu cümleleri dönemin fotoğrafını yansıtmaları açısından hem ilginç hem de düşünülmesi gereken bir durumdur:

"Batı medeniyeti bizi uyarıcı bir meşale oldu. Bundan sonra da ilerleme işinde önümüzde gidecektir. İstibdat bizde kaç senedir kitaplıkları kapadı. Çocukların yüreklerine yurt sevgisi aşıl原因 onları fikirce yüksekte dersleri kaldırdı. Öğretim düzenini büsbütün bozdu. Bütün okulları çocukların eğlence yeri haline koydu. Bir milletin manevi gıdası ve varlığının, ilerlemesinin kefilisi olan her çeşit yayını menetti. Memleket gazetelerini istibdatı öven jurnalciler birer yalan kağıdı haline soktu. Hep bozdu, tahrip etti, acayipleştirdi. Bu ezici, yıpratıcı, yok edici ele karşı yalnız bir şey tamamıyla yenilmiyor. Bilgi, gümrük memurlarının en şiddetli teftişlerine rağmen birçok özel kitaplıkta saygı gördüğü gizlenecek bir yer buluyor, gide gide içlerine işleyerek gençlerin zihinlerini kuvvetlendiriyor ki bu da yabancı dilde yazılmış eserlerdi. Bir şeye dikkat ediyorum "İkbal", "Tefeyyüz", "Şafak" gibi parlak isimler, koca koca boyalı levhâlarla ön taraflarını süsleyen millî kitapçılarımız resmî izinle yayınlanan saçma kitaplar karşısında sinek avlarlar, zavallı Arakel Efendi gibi en itibarlı, en namusluları iflas defteri koltuklarında kapı kapı dolaşırlarken yabancı dilde kitap satan dükkanlar karınca yuvası gibi işliyordu. Hem yalnız Babıali yakınlarında bunların sayısı birden iki, üçken dört oluverdi. Memlekette bilgi iflas edince yabancı bilgi imdada yetişti. Çocuk velilerinin rağbet gözü yabancı okullarına döndüğü gibi, gençlerimizin okuma iştihası da o yana eğildi. Avrupa'nın filozofları, faziletli kişileri, tarihçileri, edebiyatçıları, şairleri bizim millî kalem sahiplerimizden çok tanınıyor, okunuyor. Batıdaki basın bereketi buradaki kitapçı vitrinlerini de dolduruyordu." (s. 10)

Zavallı Necdet'te Necdet Feridun'un yakın arkadaşı olan müellif, bir gazetede muharrirlik yapar ve matbuattan haberdardır. Bilgili ve kültürlü bir insan

olan Necdet, yerli ve yabancı gazeteleri takip eder. Ferid Saffet'in adadaki köşküne giderken cebinden çıkardığı resimli bir Fransız mecmuasını okur.

On dokuzuncu yüzyıl Türk romanında Avrupa gazeteleri içinde yakından tanınanların başında Fransız gazeteleri gelir. İngiliz ve İtalyan gazeteleri Fransız gazetelerine göre daha azdır. Gazete ve dergiler daha çok Avrupa kültür ve medeniyetini yakından tanımak ve takip etmek için izlenir.

2.5. Kitap ve Kütüphanelere İlgi ve Bakış

Bilgi ve kültürün en önemli göstergesi kitaptır. Milletlerin yükselmesinde ve medeniyetlerin teşekkülünde kitabın ve kütüphanelerin büyük yeri vardır.³³⁵ Yükselme dönemlerinde iyi bir kitap okuma alışkanlığına ve kitap sevgisine sahip olan İslâm medeniyeti, XIX. yüzyıla gelindiğinde daha önce başlayan gerileme ile bu alışkanlıkların azalmaya başladığı, hatta Avrupa'nın çok gerisinde kaldığı görülür.³³⁶ Bu yüzyılda Fransa'da beş yüz kütüphane beş milyona yakın kitap, İngiltere'de iki yüz kütüphane, üç milyona yakın kitap, İtalya'da beş yüze yakın kütüphane dört buçuk milyona yakın kitap bulunmaktadır.³³⁷

Tanzimat'la birlikte yönünü Batıya çeviren Osmanlı aydını, kitap okuma alışkanlığını ve zevkini de Batıya göre şekillendirir. Batıda özellikle de Fransa'da

---

³³⁵ Kütüphaneleri, ilerlemenin bir göstergesi olarak kabul eden Namık Kemal, İngiltere'de gördüğü Kütüphanelerin zenginliğini, içerde çalışanların ve okuyucuların sayısı karşısında hayretini şu cümlelerle ifade eder: "Kütüphanelerine girilse, her lisandan iki üç milyon kitap ve onları bulmak için hemen "allâme-i her-fen" vâfına lâıyk yüzlerce hâfız-ı kütüb mevcuttur. Ashâb-ı mütâlaa ise en hâli vakitte sekiz yüz kişiden noksan olmaz ve içlerinde doksan yaşında hocalar ve on sekiz yaşında kızlar bulunur." Kemal bu Kütüphanenin içinde "Darü'l-Kütüb" adı verilen ve yazmaların bulunduğu zengin bir bölümden daha bahseder. Esas hizmet ise, eğer istenilen kitap orada yoksa kısa sürede temin edilmesidir. bkz. Namık Kemal, "Terakki", s. 195-196.

³³⁶ Doğu ve Batı medeniyetinin kitaba ve Kütüphaneye bakışıyla ilgili olarak daha geniş bilgi için bkz. İbrahim Ünal, **Kitap** Tiryakiliği, Sim Yay. Ankara 1999.

³³⁷ Necip Asım 1883 yılında yazdığı *Kitap* adlı eserinde, Avrupa ülkeleri ve şehirlerindeki kütüphane ve kitap sayılarıyla ilgili bilgi vererek Fransa dışında Avusturya'da da altı yüze yakın kütüphane ve beş buçuk milyon civarında kitabın, yine Rusya'da yüz elliye yakın kütüphane ve bir milyon civarında kitabın varlığından bahseder. Avrupa'daki kütüphane ve kitapların büyük bir kısmı Paris, Londra, Münih, Berlin, Viyana gibi önemli şehirlerdedir. Ayrıca İngiltere'de Oxford, Almanya'da Heidelberg gibi üniversitelerin de üçer yüz bin kitaba sahip olduğu bilgisini verir. Necip Asım Yazıksız, **Kitap** (haz Türker Acaroğlu), İletişim Yay. İstanbul ty., s. 119-120.

gelişen her edebî akım, çıkan her yeni kitap Osmanlı münevveri tarafından yakından takip edilir ve kısa zamanda tercüme edilir.³³⁸

Avrupa kültürünü oluşturan temel etkenlerden birisi de kitaplar ve kitapları bünyesinde barındıran kütüphanelerdir. Kültür ve edebiyat dünyasının yarınlara taşınmasında ana rolü kütüphaneler sağlar. Bir batı ülkesindeki kütüphanelerde ilimlerin her sahasında eski-yeni her türlü ve herkesin ihtiyacına cevap verecek kitapların bulunduğu görülür.³³⁹

Romanlarda Avrupa kütüphanelerini ilk defa Ahmet Midhat Efendi'nin Akdenizdeki korsanları konu alan *Hasan Mellâh* romanında geçer. Roman kişilerinden İspanyol Cuzella, “mukaddemât-ı fûnûn”u öğrenmiş, bin beş yüz ciltlik bir kütüphanesi olan genç ve güzel bir kızdır.³⁴⁰ Midhat Efendi'nin genç ve güzel bir kız olarak vassaf ettiği bir roman kahramanını kütüphane sahibi yapması önemlidir. *Felâton Beyle Râkım Efendi*'de Râkım, Hariciye Kalemî'nde Ermeni bir arkadaşına Türkçe dersler verir, karşılığında onun Fransızca kitaplarından kütüphanesinden istifade eder. Râkım bir aralık Frenk dostlarını çoğaltır ve tercümanlık ihtiyacı olan ecnebilere yardımcı olur. Buradan biriktirdiği parayla evini tamir ettirip, döşemesini yaptırdıktan sonra kitaba ilgi şöyle ifade edilir: “Kendisine bir Kütüphane tedarik etmeğe başlayıp Türkçe ve Fransızca en mûtena âsârı toparlardı.” (s. 15)

Romanın alafranga tipi olan Felâton Bey de okumaya ve kitap biriktirmeye meraklıdır. Yeni çıkan bir hikâyeye ya da kitap oldu mu onu ciltlettirdiği gibi şahsi

---

³³⁸ Çeviri eserlerin büyük bir kısmını Batı edebiyatından, özellikle Fransız edebiyatından yapılan roman tercümeleri oluşturur. İstanbul'da Artin Asadoryan, Kirkor, Kasbar, Ohannes ve Arakel gibi kitapçılar, pek çok hissî, cinaî, fennî ve tarihî popüler romanlar yayımlarlar. Andı, **Roman ve Hayat**, s. 84.

³³⁹ Orhan Okay, Midhat Efendi'nin hayran olduğu Batı medeniyetini onun *Üss-i İnkılap* eserinden şu cümlelerle aktarır: “Elyevm Avrupa milel-i mutemedine ve müterakkiyesinden herhangisinin Kütüphanesi açılacak olsa maârifin birçok şubâtına âit ve mikdarı milyonlara balığ nefis kitaplar bulunduğu ve bu kitaplar karıştırılacak olsa ulûm ve fûnûnun birkaç yüz sene evvelki hâli büsbütün tahavvül ederek muhtereât-ı cedideden herbirinin bir başka ilim için sûret-i mahsûsada şehâdet edecekleri veçhile şubât-ı fûnûnun bilküllüye yeni bir suret peyda eylediği görülür. Hele kütüb-i cedîde-i mezkûrenin sûret-i tertibi, her aranılacak ve müracaat edilecek olan mesâile derhâl fırsatyâb-ı vusul olabilecek bir yolda bulunması nazar-ı muhakemeye alınırsa dört asır evvel allâme-i zaman addolunan bir adamın, elyevm yeni kitapların içinde yuvarlanıp iştilal edenlere nisbetle echel-i cüheladan ma'dûd kalacağı ve bir adamın bugün sırf câhili olduğu bir meselede bile iki saatcikçe tettebbu ile o meselenin â'lem-i ulemâsı olacağı behemehal hükmolunur.” Okay, **a.g.e.** s. 43-44'den naklen Ahmet Midhat Efendi, *Üss-i İnkılap*, C. I, s. 120-121.

³⁴⁰ Kerman, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, s. 34

Kütüphanesinin raflarına koyar. (s. 7) Bu kişisel kütüphanelerin haricinde Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'ya gitmeden önce 1876 yılında yazdığı *Paris'te Bir Türk* romanında İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden Fransız şirketine ait "Messegerie Impériale" gemisini tanıtırken bir kütüphanesi olduğuna dikkat çeker. (s. 3) Yazar daha sonra Avrupa gezisi dönüşü yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta kotrasıyla Akdeniz'e seyahate çıkacak olan Ahmet Metin de gemisine Kütüphane bölümü yaptı.

Paris'te Bir Türk'te Fransa'yı, Paris'i görmek, incelemek ve gördüklerini İstanbul'da giderken anlaştığı bir gazeteye göndermek şartıyla masrafları bu gazete tarafından karşılanan Nasuh'un Paris'te gittiği yerlerden birisi de Kütüphanedir. Nasuh, Avrupa'ya gitmeden önce hazırlıklı gitmiş, bir plan dahilinde nereleri ziyaret edeceğini hesaplamıştır. Dolayısıyla Paris'e gelince İstanbul'dan yola çıkarken hazırladığı evraklarını karıştırır ve bir defter çıkartır. "Paris'e gidersem müracaat edeyim" diye oluşturduğu listede kütüphane de vardır. Ancak burayı hemen ziyaret etmez. Yazar bunun da sebebini açıklar. Çünkü Nasuh kütüphaneyi bir ziyaret ederse bir daha çıkamayacağı için ilk başta ziyaret etmemiştir. Buna rağmen onun Paris aşkının temelinde "Kitabhâne-i İmparatori" vardır. Daha sonra "Kütüphane-i Milli" adını alan bu mekâna Nasuh, Paris'te kaldığı zaman içinde sık sık gider. Kütüphanede en çok ansiklopedileri merak eder. Bu da Midhat Efendi'nin okumaya ve kitaba verdiği değere uygun düşer:

"Nasuh 'Ancylopedi Methodique' gibi kitapları merak etmiştir ki, yüzlerce erbâb-ı kalem yarım asır müddet çalışarak vücuda getirmiş ve iki yüz bir cilt olmak üzere tab'ı yirmi seneden müteceviz bir zamanda müyesser olmuştur." (s. 136-137)

Yazar Paris'in bu en büyük kütüphanesinin tarihi hakkında geniş bilgiler vermeye devam eder. Kütüphane 1867 yılında parça parça yıkılıp, "müceddet suretiyle tamir ve tevsi edilmeye başlanmış olduğu" için Fransız halkına kütüphane ziyarete kapatılmıştır. Ancak "her gün tetebbü'-ı âsâr ile telifât-ı hususiye meşguliyetinde bulunanlar veyahut ecnebî olduğu cihetle sâir pâyitahtlarda emsali meşhûd olmayan bu mahzen-i azîmi görmeye mecbur bulunanlar kabul olun"maya devam ettiği bilgisi verilir. Nasuh da yabancı olduğunu ve Paris'e kütüphanede çalışmak için geldiğini beyan ederek girer. (s. 137) Midhat Efendi'nin Avrupa'yı görmeden önce yazdığı diğer romanlarında olduğu gibi buradada seyahatnâmelerden, ansiklopedilerden, seyahat rehberlerinden, hatta bu romanda geçtiği gibi haritalardan

okuyup tanıdığı Paris'in bu en büyük kütüphanesini bir turist rehberi gibi geniş olarak anlatır. Kütüphanenin Paris'in neresinde olduğu, içeri girildikten sonra sağda solda nelerin bulunduğu izah edildikten sonra, kütüphanede beş milyon matbu, iki yüz milyon el yazması, coğrafya için üç yüz bin parça harita ve planın bulunduğu bahseder. Kütüphanenin yeri ve kullanım şekliyle ilgili ayrıntılı bilgi verir. (s. 137-138)

Nasuh kütüphanenin içine girdiği zaman o dönemde Avrupa'ya giden insanların yaptığı gibi hayrete düşer ve “âlem-i rüyada mıyım?” diyerek kendisini kaybeder. Kütüphanenin büyüklüğü ve içindeki eserlerin değeri ve çokluğu şu şekilde ifade edilir: “Kütüphanenin esasen münkasem olan dört daire-i azîmesini akşama kadar gezdiği halde, adeta görülecek olan şeylerin beş binde birisini göremedi.” Nasuh kütüphanenin büyüklüğü karşısındaki şaşkınlığı ağızından şu sözlerin dökülmesine sebep olur: “Biz burada ömrümüzü değil, kendimiz gibi birkaç adamın ömrünü dahi sarfetsek bu kütüphaneyi hazine-i hâfızada cem'e muktedir olamayacağız” Yazar kendine has üslubuyla kütüphanedeki kitapların yekünü üzerinde hesaplar yapmaya devam eder:

“Bir ehl-i merakın hesabına göre mevcut kitapların kalınlığı, beşer santimetre olmak üzere dolaplara konulduğu suretle yan yana konulacak olsalar, seksen beş saatlik mesafeye kadar uzanır gider. Beher cildin tûlu yirmi beşer santimetre olmak üzere kitaplar tûlânî bir vaziyete tanzim edilecek olsalar, İstanbul'dan Bağdat'a kadar uzanır. Beher cilt ikişer yüz sayfa itibar edilse ve bir adam günde on saat çalışsa, beş senede yapraklarını sayıp bitiremez. İnsan bu derece azîm ve cesîm bir kütüphaneye hayran kalmaz ise o zaman onun bikaydisinde olan mübalağaya gülmelidir.” (s. 138)

Kütüphane-i İmparatorî'de dolaşırken bir makineye rastlar. Bu makinede bir Arabî kitabın ilk on altı sayfası basılmaktadır. Basılan kısımlarına bakan Nasuh, hataları ilgililere gösterince Kütüphane müdürü dikkati ve bilgisini beğendiği için onunla para karşılığında müsahhîh olarak anlaşır. (s. 140) Ahmet Midhat Efendi kütüphaneye o kadar önem verir ki, “Nasuh'un Paris Kütüphane-i İmparatorisine devamı Paris'teki ikâmetinin maksad-ı aslîsi olduğu”nu söyler. Nasuh için “Her gün bir mâni-i azîm olmaz ise oraya devam ederek altı yedi saat çalışırdı.” denilir. XIX. yüzyılda İstanbul'dan Avrupa'ya, Paris'e giden roman kahramanının kütüphaneyi mekân tutması, günde yedi saat orada çalışması dikkat çekicidir. (s. 157)

Midhat Efendi, Avrupa'yı Paris'i görmeden anlattığı bu kütüphaneyi, 1889 yılında Şarkiyatçılar Kongresi'ne katılmak için gittiğinde görür. Hatta on gün kaldığı Paris'te bu kütüphaneyi üç defa ziyaret eder. Burada ona yardımcı olan "hâfız-ı kütüb"le kütüphanenin katalogu konusunda yaşadığı bir olayı aktarır:

"Bu kütüphanenin kütüb-i mevcûdesi esâmisini mübîn olmak lâzım gelen katalogu mubayaa hevesiyle bizi gezdiren hâfız-ı kütübe vukubulan müracatım o kadar mahcubiyetimi mucip oldu ki ömrümde bu kadar mahcup olduğum başka bir zamanı tahattur edemem. Hâfız-ı kütübe: '-Kütüphanenin katalogu nerede satılır? Bir tanesini edinmek isterim', dediğimde herif fevkalhad istiğrab tavrıyla yüzüme bakarak:

'Mösyö! Otuz beş senedir katalogun tanzimine bir komisyon memur olup lâyenkati çalışmakta bulunduğu halde kim bilir ihtimal ki henüz rub'unu vücuda getirememiştir. Kütüphanenin mevcud-ı umûmisi beş milyon parçayı mütecevizdir. Yapılacak katalogun hitamı müyesser olduğu zaman Academia Camus'un ciltleri gibi yirmiden müteceviz cilt teşkil edeceği tahmin olunuyor.'³⁴¹

Avrupa'yı bu yüzyılda en çok tanıyan isimlerin başında gelen Mithat Efendi'nin Paris Millî Kütüphanesinde karşılaştığı durum, Avrupa'nın kitap, kütüphane konusunda nerelerde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Karnaval'da Bahtiyar Paşa'nın kızı Şehnaz Hanıma mürebbiye ve muallime olarak tutulan Madame Mirsak'ın sanat ve debiyata ilgisi büyüktür. "Fransa meşâhir-i üdebâsının külliyyât-ı âsârını kütüphanesine mahza bir ziynet olmak üzere koymuştur." (s. 21) *Demir Bey*'de ise Paris'e mühendislik eğitimi için giden Mustafa Kamerüddin orada beraber kaldığı ressam arkadaşının yardımıyla resim merakını geliştirir ve resim tahsili de yapar. Mustafa Kamerüddin yaptığı resimleri satarak ve ailesinin gönderdiği paralarla kendisine güzel bir Kütüphane kurar. (s. 38)

Diplomalı Kız'da fakir bir demirci ailenin kızı olan Juli, zor şartlar altında eğitimini tamamlar, ancak öğretmen atanamaz. Aile bütçesine katkı sağlamak için çeşitli yerlere müracaat etmesine rağmen güzel bir iş bulamaz. Ancak onun şansı bir cenaze merasiminden düşen çelenkle açılır. Çelenkteki çiçekleri buket yaparak satmaya başlar. Sattığı kişilerin çoğunun Fransız kibarlarından olması ve daha çok çiçek satabilmek maksadıyla buketler içine şiirler koymaya başlar. Bu şiirler

³⁴¹ Ahmet Midhat, *Avrupa'da Bir Cevelan*, s. 637-638.

birbirinden farklı olduğu gibi, daha önce yazılanlardan da farklı olması gerekir. Paris kibar ahalişi bunu istemektedir. Bunu yapabilmek için o da kütüphaneye gider. “Her gün Rişliyö Sokağı’na Kütüphane-i Kebîr-i Millîye müracaata başlamıştır.” (s. 644) Konusu İtalya’da geçen *Hayret*’te İtalya’nın Akdeniz kıyısındaki liman şehri “Napoli’nin Kütüphaneleri dahi zengindir.” (s. 82) denilerek buranın tarihi derinliği kadar kütüphane bakımından da zenginliğine dikkat çekilir.

Acâib-i Âlem romanında Rusya’ya doğru seyahate çıkacak olan iki Türk seyyahı Hicabi, geziye çıkmadan bir yabancı dil bilmenin lüzumuna inanır ve özellikle sanayi ve silah alanlarında Avrupa’da ilerlemiş olan Alman dilini tercih eder. Bu dili seçtikten sonra “Alman lisanınca mevcut olan kütüphanenin sâir lisanlar kütüphanelerinden daha fakir değil bilâkis daha zengin olduğunu” yaptığı tahkikler anlatılır. (s. 25)

Suphi ve Hicabi’nin Odesa’da ziyaret ettiği yerlerin başında 1818 yılında “Richelieu Mekteb-i Âlîsi namıyla kurulan ve bugün Avrupa’nın en güzel mektepleri derecesinde terakki eylemiş olan Mekteb-i Âli ile Bahçivan Mektebi denilen dünyanın her tarafından celbedilen tohumları Odessa’da yetiştirmeyi tecrübe için dahi gayet güzel bir bahçesi olan diğer bir mektep ve 25 bin cilt kitabı hâvî olan kütüphane Odesa limanı kazılırken zuhûr eden âsâr-ı atıkayı hâvî müzehâne ve elsin-i şarkıyye mektebi ...” (s. 65) gelir. Burada on beş gün kaldıktan sonra şimendiferle Trispol ve sonra Balta’ya geçerler. Buradan Nikolayev şehrine gelirler. (s. 92) Daha sonra Moskova’ya geçilir. Moskova’da yoğun bir gezi programı seyyahları beklemektedir. Moskova sarayları, kiliseleri ile başlı başına tarihi bir Rus şehridir. İki Türk ve bir İngiliz seyyahın Moskova’da gezilerinin dördüncü günü gittikleri yerlerden birisi de Moskova patriklerinin ikâmetgahı olan “Sinodalnıy” denilen patrikhânedir. Dinî bakımdan öneminin yanında, burayı önemli kılan kütüphanesi ve içindeki eski kitaplarıdır. Bu mahalde eskiden beri patrikahânelerin tedarik ettikleri bir kütüphane vardır ki “sâir yerlerde emsâli pek nâdir görülür. Şimdiye kadar Tevrat ve İncil kaç lisan tercüme edilmiş ise hepsinden bir numune burada mevcuttur.” (s. 145)

XVIII. yüzyılda İmparator Petro’nun direktif ve emirleriyle inşa edilen Petersburg her yönüyle ilginç ve modern bir şehirdir. Rusya’da okuma ve yazmaya önem verildiğini kütüphane binalarının dışında, kiliselerde de görmek mümkündür. Çünkü kiliselerin bünyesinde kurulmuş olan kütüphaneler de, diğerleri kadar zengindir. Bunlardan birisi bu şehirdeki Saint Aleksandr Nevsky kilisesidir. “Burada

on bin cilt kütüb-i müzehhebeyi hâvî bir kütüphane mevcut olup en çoğu henüz el yazısı hâlinde bulunan kütüb-i nâdire-i kadîmedendirler.” (s. 187)

Seyyahların Petersburg'ta prensesin kaldığı kış sarayında gezileri devam eder. Sıra Petersburg Kütüphanesine gelmiştir:

“İşbu Kütüphane-i İmparatorî bütün Avrupa'nın en büyük kütüphanelerinden addolunur ki bir milyon cilt kitabı câmidir. Paris'in kütübhâne-i kebirindeki milyonlarca ciltlerden maada bu miktar kütüb öyle her pâyitahttaki kütüphanelerde bulunamaz.” Kütüphane Kazan Meryemine mensup olan büyük kilisenin yanında Anıçkov Sarayının bitişindedir. Kütüphanede öncelikle beş büyük ciltten oluşan defter-i kebîri ziyaret ederler. Burada kütüphanenin kısa tarihi ve kütüphanedeki kitapların adları ve künyeleri bulunur. Defterler Fransızca ve Rusca ile yazılmıştır. Kütüphanede bir milyon kitap olup bunun da dokuz yüz bini matbu olup, otuz bin civarında da yazma eser vardır. eserlerin hepsi Rusca değil, Latince, Fransızca, Slovence, Leh lisanında, İtalyanca, İngilizce kitaplar olup geri kalanı ise Rus lisanındadır. Ahmet Midhat hangi dilde kaç kitap sayılarını tek tek verir. Bu kitaplar arasında üç yüz bin kadar Lehistan kütüphanesinden Petersburg'a getirilmiş olanlar da vardır. (s. 212)

Bu Kütüphane içinde “Müze Rubrovski” namıyla özel bir Kütüphane bölümü vardır. Bu kütüphanede nâdir eserler çoğunluktadır. Bu koleksiyon Fransa'da ihtilal ortamında etraf tahrip edilirken Rubrovski tarafından toplanan eserlerden oluşmaktadır. Bu eserler arasında çok eski altın suyuyla yazılmış bir İncil de vardır ki değerini kestirmek mümkün değildir. Bu kütüphanede Fransa'dan İslâm dünyasından, Endülüs'ten Mısır'dan celî, kûfî ve ta'lik hatlarla yazılmış Arapça, Farsça eserler vardır. (s. 214)

Petersburg Kütüphanesini gezen seyyahlar burada bir milyon kitabın ve içinde nâdir eserlerin de bulunduğu bölümü de gezerler. Suphi, “Rusların terakkiyât-ı maarifçe bu derecelere vardıklarını şu kütüphaneyi görünceye kadar hemen memul etmezdim” sözlerine İngiliz kızı Miss Haft, “Ruslarda mevcut olan kitaplar kadar Almanya'da müellifler yetişmiştir.” der. Suphi bu cevaba: “Almanlar Avrupaca en evvel terakkiye başlayan milletlerdendir. Bir de Ruslar yalnız kitap cem etmekle kalmamışlar” dedikten sonra senelik seksen bin kişinin, günde yaklaşık iki yüz elli kişinin bu kütüphanelere girip çıktığından bahseder.

Miss Haft, Suphi'nin Rusya ile ilgi bu düşüncelerine Fransa'yı örnek verir.

“Siz Paris Kütüphanesi-i Kebîrini görseniz ne diyeceksiniz ki beş milyondan müteceviz kitap vardır.” der. İki Türk daha da hayret eder ve Hicabi, “İnsanın başka işi olmamalı da bütün bütün ömrünü böyle bir Kütüphane içinde geçirmeli” der. Miss Haft, buna bir ömrün kifayet etmeyeceğinden bahseder. Suphi ise en azından “bütün ömrünü bu misillü âcâyib-i âlemi hiç olmazsa sathice olsun görmekte geçirmeli” sözüyle görüşünü açıklar. (s. 215)

Petersburg'ta ziyaret edilen yerlerden biri de prensesin kış sarayındaki “ermitaj” bölümüdür. Bu kısmı daha önce sadece roman kahramanlarından Suphi ziyaret etmiştir. Bu kez üç seyyah beraber ziyaret ederler. Buranın en önemli yeri kütüphanesidir. Buranın kütüphanesinin “Kütüphane-i İmparatorî kadar zengin değilse de müzehânesi”nin önemine olduğu hatırlatılır. Katerina zamanında kurulmuş olan kütüphaneye, Almanların meşhur hükemasından Nikolay ile Zimmerman'ın kitapları yine onun tarafından buraya getirilmiş olup Napolili Kalyani ve Fransa'dan Diderot ve D'Alembert ve Voltaire'in kütüphaneleri imparatoriçe tarafından satın alınarak buraya getirilmiştir. (s. 222)

Bir konağın tasviri ile başlayan *Taaffüf*³⁴² romanında konağın her köşesi sırayla tanıtılır. Konakta kütüphane ile yazıhane de vardır. XIV. Louis'in mimarî tarzında yapılmış olan kütüphane ve yazıhâne Fransa'dan özel olarak getirilmiştir. Kitapların büyük bir kısmı zaten Fransızca ve güzel ciltlenmiştir. Yazıhanade kırtasiye malzemelerinin alafranga, alaturka çeşitleri vardır. Hatta Türkçe-Fransızca birkaç lugat da vardır. (s. 8)

Avrupa kültürünün temelinde okuma ve kitaba verilen değer yattığı daha önce ifade edilmişti. Bunu başta Midhat Efendi'nin romanları olmak üzere, yüzyılın sonuna kadar yayımlanan romanlar da görmek mümkündür. Nitekim romanlarında, Jules Verne gibi malûmat vermesiyle meşhur olan yazarın Avrupa'nın neden ileri olduğu, bizim ise neden çoğu konuda geri kalışımızla ilgili *Fenni Bir Roman*'daki ifadeleri ortaya koyar:

“Farzedelim ki Amerika'nın ne olduğunu öğrenmek için coğrafya kitaplarını açtınız. Eğer bunlar Türkçe kitaplar olacaklarsa acırız zahmetinize! Beş kıt'a-i

³⁴² Ahmet Midhat Efendi, *Taaffüf*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1313 [1895], 339 s. (Haz. Ali Şükrü Çoruk), TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

arziyyenin beşinden dahi bahis olmak üzere henüz beş yüz sahifelik bir coğrafya kitabınız bulunmadığından elde bulunan coğrafya kitaplarımız size Amerika denilen kıtanın başlıca kaç devlete münkasim olduğunu ve ne kadar dağı, deresi, inişi, yokuşu bulunduğunu bile lâyıkiyle haber veremezler. Zira tekmîl Amerika'ya dâir olan mevâdd-ı mündericeleri yirmi sahifeye varmış bir coğrafya kitabımız olduğunu biz bilemiyoruz. Yirmi sahifelik tarifât ile Amerika'nın ne demek olduğu anlaşılabilir mi?" (s. 4)

Müsâmeretnâme'de *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşt*'i hikayesinde İngiltere'ye eğitim için giden Nacit Bey'in tanıştığı Elizabet'in evinde özel kütüphanesi vardır. (s. 172) *Araba Sevdası*'nda alafanga bir tip olan ve Fransızca hocası Mösyö Piyer'den aldığı derslerle Fransızcasını geliştiren Bihruz Bey'in kendi kütüphanesi vardır. Kütüphanesinde ağırlıklı olarak Fransız şair ve yazarlarına ait kitaplarla, Fransızca sözlükler ve dergiler yer alır. (s. 55) Fatma Âliye'nin Midhat Efendi ile ortak yazdıkları *Hayal ve Hakikat*³⁴³,te Vedad'ın odası ipekli perdelerle süslü ve geniş olarak tasvir edilir: "Bir köşede bir kütüphane, bir yazıhane, ortada bir masa, onun üstünde birtakım perişan evrak ki dikkat edilse reçete olduğu görülüyor." (s. 28.) *Ref'et* romanında Refet'in okul arkadaşı Şahab ve onun ablası Cazibe Hanımların Göztepe tarafındaki yazlık köşklarinde edebî eserlerin ve dergilerin yer aldığı kütüphaneleri vardır. Ref'et bu kütüphaneden "yeni edebiyat ve eş'âr"dan bazı parçaların bulunduğu bir "mecmua"yı alıp okur. (s. 88-89)

Halit Ziya'nın *Nemîde* romanında Şevket Bey'in Sultanahmet'teki konağının bir odası kütüphaneye ayrılmıştır.(s. 31) Kanlıca'daki yalının içindeki köşkün bir odası kütüphanedir. (s. 75) *Bir Ölü'nün Defteri*'nde Vecdi'nin Çamlıca tarafındaki köşklarinde kütüphane vardır. (s. 15) *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin evinde Fransız şair ve yazarlarına ait çok sayıda kitap ve derginin bulunduğu özel kütüphanesi vardır³⁴⁴. Bu Kütüphane sayesinde Batı edebiyatıyla ilgili eserler okudukları gibi, Ahmet Cemil'in yeni bir edebiyat ve şiir anlayışında da bu eserlerin büyük etkisi olur. (s. 61-62)

³⁴³ Ahmet Midhat Efendi, **Hayal ve Hakikat** (Bir Kadın imzasıyla - Fatma Âliye Hanım'la müşterek), İstanbul 1309 [1891/92], 83 s. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

³⁴⁴ Halit Ziya Uşaklıgil, anılarında İzmir'de daha öğrenci iken kütüphane oluşturmaya başladığından bahseder. **Kırk Yıl**, s. 183-184.

Aşk-ı Memnû'da Behlül'ün odasındaki kütüphanede genellikle Fransız romanları vardır. Kütüphanesinde o kadar çok kitap vardır ki hem Matmazel de Courton hem de Nihal, Behlül'ün kütüphanesinden kitaplar alıp okurlar. (s. 305) Behlül'ün en çok okuduğu yazar Paul Bourget'dir. (s. 342-343) *Kırık Hayatlar*'da Avrupa'da tıp alanında ihtisas yapmak için giden Ömer Behiç'in içinde resimli dergilerin de bulunduğu zengin bir kütüphanesi vardır. (s. 70-71)

Mehmet Rauf'un *Ferdâ-yı Garâm*³⁴⁵ romanında Sermet'in de kendisine ait zengin bir kütüphanesi vardır. Zamanının büyük bir kısmını kütüphanesinde okuyarak geçirir. Hatta Macit, onun hayattan soğumuş olmasını da gecelerini, gündüzlerini nefret ettiği yerlerden ziyade "kütüphanesinde" geçirmesine bağlar. (s. 44)

Mehmet Celâl'in *Bir Kadının Hayatı*³⁴⁶nda roman Celal, "kimya, riyazat, hikmet-i tabiiyye gibi kütüb-i fenniye" ile ilgili birisidir ve Batı edebiyatçılarına ait eserlerin de bulunduğu büyük bir Kütüphanesi vardır. (s. 62) Cemal'in arkadaşı Ziya'nın da tercüme ve telif romanların bulunduğu zengin bir Kütüphanesi vardır.

Avrupa kültür ve medeniyetinin temelini kitap ve Kütüphaneye dayandığı, yenileşme ve gelişmenin temelini buralarda yattığı romanlara yansır. Özellikle Fransız Millî Kütüphanesi zenginliği ve okuyucuya sunduğu imkanlar bakımından kültür ve medeniyetin bir göstergesi olarak Avrupa'nın en önde gelen mekânlarından.

2.6. Tiyatro ve Sahne Oyunları

Osmanlı medeniyetinde meddah, karagöz ve ortaoyunu gibi geleneksel tiyatro türleri olarak adlandırılan bir oyun çeşidi olmasına karşın, Avrupa kültürünün ortaya çıkardığı trajedi, komedi ve dram gibi tiyatro türleri yoktur.³⁴⁷ Osmanlı aydını Batı tiyatrosuyla ilk defa Avrupa'da karşılaşır. IV. Mehmet devrinde Fransız sefarethânesinde Racine ve Moliere temsilleri, daha sonra III. Selim'den itibaren de

---

³⁴⁵ Mehmet Rauf, **Ferdâ-yı Garâm**, Selanik Matbaası, İstanbul 1329 [1913], 115 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

³⁴⁶ Mehmet Celâl, **Bir Kadının Hayatı**, Meşrutiyet Matbaası, İstanbul 1890, 258 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

³⁴⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, Müslüman Şark edebiyatlarının en az tanıdığı sanat dalı ve Tanzimat'la memleketimize girmiş tek nev'i olarak tiyatroyu gösterir. Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 257.

İstanbul'da ilk tiyatro temsilleri verilmeye başlanır.³⁴⁸ Bu dönemde yabancı tiyatro grupları, bilhassa İtalyan opera toplulukları İstanbul ve İzmir'de temsiller verirler. Beyoğlu'nda Fransız tiyatrosunun açılması ve iki ahşap amfiteatrın yapılması Tanzimat öncesi yıllardadır. Avrupalı sanatçılar tarafın oynanan ilk oyunlar, o zamana kadar Müslüman Türk halkının tanımadığı ve yabancı olduğu, Avrupa adâb-ı muaşeretini yakından tanımaya zengin muhitlerde ve üst düzey devlet adamları üzerinde kültürel değişime sebep olur.³⁴⁹ Tanzimat'la birlikte bu gelişmeler devam eder. Naum Efendi, 1860'da Ermeni artistlerden oluşan bir tiyatro kurar ve ilk defa Türkçe temsiller verilir. Şinasi, ilk yerli tiyatro eseri olan *Şair Evlenmesi*'ni yazar. 1868'de Güllü Agop tarafından Gedikpaşa'da *Tiyatro-yı Osmanî* adlı bir sahne kurulur.³⁵⁰

Osmanlı'nın Avrupa üzerinden tanıdığı, Tanzimat sonrasında da ilk edebî ürünlerinin verildiği tiyatro, Avrupa'da daha önceki yüzyıllardan başlayarak gelişmiş, büyük tiyatro yazarları ve önemli tiyatro oyuncularını yetiştirmiştir.

Avrupa tiyatro sahnesi ve oyunları ile romanlarda *Paris'te Bir Türk'te* karşılaşılır. İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden gemide farklı milletlerden ve farklı meslek gruplarından insanlar vardır. Bunlardan Mademoiselle Gabrielle kendisini tiyatrocunun olarak tanıtır. (s. 61) Romanın Türk kahramanı Nasuh da, "Avrupa'ya gitmeden önce İstanbul'da Avrupalı aileler arasında bulunmuş, Naum'un operasında perdecilik, Fransız tiyatrosunda ise makinistlik yapmıştır."

Midhat Efendi'nin gazeteci kimliğiyle öne çıkardığı Nasuh sayesinde Avrupa'nın daha doğrusu Paris'in sanat ve edebiyat hayatı, tiyatro ve sahne sanatları gibi etkinliklere yönelik mekân ve ilgiyi tanırız. Paris'i gezmek için bir araba

---

³⁴⁸ İlk defa Osmanlı devleti tarafından Avrupa'ya elçi olarak gönderilen Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi, 1721 yılında Fransa'ya gerçekleştirdiği bu seyahatte "Paris şehrine mahsus bir oyun var imiş. Opâre [opera] derler imiş." dediği operayı ilk defa Paris'te izlemiştir. Küçük seyahatnâmesinde operaya geniş olarak anlatır. Çelebi Mehmet Efendi'yi özellikle oyunun içeriğine göre sahnedeki dekorların değişmesi hem heyecanlandırır hem de hayrette bırakır. Oprede geçen bir sahne için şöyle der: "Mesela padişah kızın bahçesine varacak oldu. Önümüzdeki saray bir anda kaybolup yerinde bir bahçe zuhur etti ki limon ve turunc ağaçlarıyla dolu idi." Bir sonra sahnede kilise görünür. Bu durum karşısında "Sözün kısası, ol kadar şaşılacak şeyler gösterdiler ki, tabiri kâbil değildir" der. bkz. **Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi**, s. 55.

³⁴⁹ Tanpınar, **a.g.e.** s. 142-143.

³⁵⁰ Tanpınar, **a.g.e.** s. 258-262.

kiralayan Nasuh, Paris'in önemli cadde, sokak, bulvar gibi yerlerini gezdikten sonra Trone Meydanını merkez kabul ederek, gezisine devam eder. Yazarın uzun uzun anlattığı bu gezinin sonu "Opera"ya kadar devam eder. (s. 130)³⁵¹ Nasuh, Opera binasının etrafını gezer.³⁵² Paris'e geldiğinin ikinci akşamı tiyatroya gidilir. Fransız insanı için tiyatroya gitmek günlük hayatın bir parçası gibidir. Onların bu sıradan aktivitelerine roman kahramanı Nasuh da katılır. "O gece civarda kain Odeon tiyatrosunda Scribe nâm muharrir-i meşhûrun bir komedyası icra edileceği ilan olunmuş bulunmasıyla, bazı Fransızlar tiyatroya gidip oyunu temaşa etmeyi kararlaştırdıkları sırada Gardiyanski dahi bu bapta Nasuh'a bir teklifçik eylemişti." (s. 131) Tiyatronun oyun yazarı Scribe adında bir Fransız yazardır. Arakadaşının yazarı tanıyıp tanımadığına Nasuh, "Scribe'i tanırım. Haniya şu Gymnase tiyatrosunun vodvil oyunlarını yazan zat değil mi?" deyince sadece arkadaşı değil, etraftaki Fransızlar da Nasuh'un bilgisine şaşırırlar.

Nasuh'un gitmeyi kabul ettiği oyunun sahneleceği tiyatro, talebe semtine yakın olduğu için onların çoğunlukta olduğu bir izleyici grubuna her zaman rastlamak mümkündür. Tiyatro fizikî mekân olarak Paris'in en büyük tiyatrolarından birisidir ki, dört bin insanı barındıracak kadar geniştir. (s. 131) Romana göre Paris'in bir başka önemli tiyatrosu da "Palais Royale Tiyatrosu" dur. Burada ilk defa bir komedi oyunu oynanacağı için gazeteler, oyunun adının da gizemli olmasıyla, daha çok ilgi gösterirler. Hatta bazı gazeteler bu komedyanın bazı parçalarını tuhaf suretlerle tasvir etmişlerdir. Bu eserin ilgi çekmesi biraz da ismindendir. (s. 183) Adı "Familyasız Bir Asilzâde Muharriri Ben" şeklindeki oyun merak uyandırıcıdır. Çünkü 'asilzâde' olan 'grissette' olamaz. Grissetteye düşmesi için başından bir felaket geçmesi gerekir. Asilzâde olan da familyasız olamaz, çünkü asilzâdelik aileden geçen bir şeydir. Ben zamiri ise daha da ilgi çekicidir. Oyun üç perdelik bir oyundur. Ahmet Midhat Efendi

---

³⁵¹ Midhat Efendi, Stockholm'de izlediği bir operayı ve insanların ilgisini seyahatnâmesinde nakleder. Türk tiyatrosu ile ilgili sorulara ise, "terakkiyât-ı edebiyenin bu cihetinde pek yeni pek geri bulunduğumuz"u hatırlatarak bazı telif ve Avrupa edebiyatından yapılan çevirilerden bahseder. bkz. Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevalan**, 209-210.

³⁵² Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevalân*'da opera binası üzerine önce tahmin yoluyla fikir yürütür, ancak binayı daha yakından görünce ve etrafını gezince yanlışlığa düştüğünü anlar. "Dört tarafını etrafıyla temaşa eyledim ki cesâmet-i hakikiyesi işte bu tavaf ile nazar-ı takdirime ancak tayin edebildi. Meğer binanın bâdi-i nazarda öyle alçak görünmesine sebep arzen ve tûlen ziyadesiyle vâsi ve cesîm olması imiş." (Cevalan, s. 596) Opera binası 1861-1874 yılları arasında kısa zaman zarfında yapılmıştır. s. 516) Ayrıca bkz. Uğurcan, "a.g.m., **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 144-145.

her perdede oyunu teferruatıyla anlatır. Sonra da bu oyunu izleyenlerin oyunu çok beğendiğini aktarır. (s. 186-187)

Palais Royale Tiyatrosu genelde serbest oyunların oynandığı, bu yüzden de muhafazakar ailelerin çok gitmediği bir tiyatrodur. Bununla ilgili şu tespit aktarılır:

“Palais Royale Tiyatrosu bazı pek serbestane oyunlar oynadığı cihetle iffette taassup eden familyalar oraya gitmemeyi süs edindikleri halde, bu oyunu lütfen temaşaya rağbet buyurdıkları cihetle birbiri arkası sıra defaatle icra olunmuş ve her defasında tiyatro hıncahınç dolmuştur.” (s. 188-189) Tiyatronun Paris’te bu şekilde bilinmesine rağmen Nasuh, pansiyon komşusu ailenin kızı Polini’nin kendisiyle tiyatroyu izlemek üzere gelmek istemesine şaşırır. (s. 199)

Tiyatro kültürü Osmanlı gibi Avrupa’yı geçen asırda örnek alarak gelişen Rusya’da da gelişmiştir. *Acâyib-i Âlem*’de iki Türk ve bir İngiliz seyyahın Odesa’dan sonra yol üzerinde kasaba ve küçük şehirleri gezdikten sonra, elli beş bin nüfusa sahip, panayırları ve ağaç işleriyle ünlü Harkov’a gelirler. Burada Rus prensesinin de emriyle düzenlenen eğlence gecesinde Harkov tiyatrosunun dans sanatçıları gösteri sunarlar. Seyyahların Moskova’da ziyaret ettiği yerlerden birisi de tiyatrolardır. Moskova’da iki adet tiyatro bulunur. Büyük tiyatroda Fransız, İtalyan ve Rus lisanlarıyla operaların verildiğine işaret edildikten sonra “tezyinâtı pek ziyade meşhur addolunur ...” (s. 158) ifadesiyle tiyatronun içindeki döşemelerin gözkaşırtıcı olduğu hatırlatılır.³⁵³

Konusu Fransa’da geçen romanlardan *Cellat*’ta imparator Napolyon Banabart, Saray-ı İmparatorî olarak anılan Elysees Sarayında bahar mevsiminde büyük bir balo düzenler. Sarayın derununda büyük operadan celp olunma birkaç yüz sanatçı gösteri düzenler. (s. 113-114, 116)

Hayret’te İtalya’nın sahil ve liman şehirlerinden Napoli’deki “Saint Charles Tiyatrosu³⁵⁴, Avrupa’nın en eski tiyatrolarından madûd ve temaşası insana tesir eder bir binâ-yı mühimdir.” (s. 80) sözleriyle hem tiyatronun tarihî geçmişine hem de binasının sanat değeri açısından önemine vurgu yapılır. Saint Charles tiyatrosunun içi

³⁵³ Kefeli, kendisi de tiyatro yazarı olan Midhat Efendi’nin Moskova Tiyatrosu hakkında ayrıntılı bilgi vermemesini yazarın romanı yazarken yararlandığı seyahat rehberlerinde fazla bilgi olmamasından kaynaklandığı şeklinde yorumlar. Bkz. Kefeli, a.g.m., **Midhat Efendi Kitabı**, s. 77.

³⁵⁴ Saint Caharles (ö.1584), İtalyan aziz ve kardinaldir. Yaşadığı dönemde Katolik kilisesinin önemli reformlarından sorumlu birisidir.

de dışı kadar büyüleyicidir: “Hakikat bu tiyatroya girenler, kendilerini büyük bir ibadethâneye girmiş zannedecek derecelerde bir tesir, bir hey’et-i mimariye içinde bulurlar ki bu hali sair tiyatrolarda yoktur.” (s. 98) Yazar, İtalyanların tiyatroya olan sevgilerini mabede benzeyen bir bina inşa ederek gösterdiklerini anlatır.³⁵⁵ Manyetizma, spiritizma, hokkabazlığa meraklı olan roman kahramanı Mirza İsmail Napoli’nin bu tiyatro salonunda bir oyun ortaya koyar:

“Mirza İsmail, burada vereceği büyük oyunun şaşasını bir kat arttırmak için bu gece tiyatroyu tezyîn ve tenvîr hususunda o kadar fedakârlık ihtiyar etmişti ki kralları dahi oraya davet etmiş olsa tezyinâtın bu derecesi üzerini yüzü kızarmayacağı derkârdı. Tiyatro ne kadar tezyîn ve tenvîr edilse bir tiyatronun erbâb-ı temâşası mükemmel olmazsa o tiyatro yine enzâra letâfet-i tâmme veremez... Bu misillû cemiyetlerin gece olmasında başka bir fazilet daha vardır. En süslü ve en kalabalık ve erbâb-ı temâşa en kibar olan bir tiyatronun zaman-ı ictimâi gündüz olsa o parlaklık, o güzellik gündüzlerde görülemezdi. Gecelerde mum ve gaz ziyaları, çehrelerde başka bir tesir hâsıl eder... Ziyânın tağlit-i nazarda olan tesirât-ı azîmesini lâyıkiyla hükmetmek için bazı tiyatro oyunlarında görülen lüzum üzerine kırmızı, mavi, yeşil, gibi elvân-ı gûnâgûnla neşr-i ziyâ eden fişekler yakıldığı zamanı düşünmelidir. Her renk ziya değıştikçe yalnız tiyatro saha-i temâşasında icrâ-yı hüner eden sanatkarların değil, bütün parter ve localar sükenânın dahi manzara-i umûmiyesi tagayyür ve tahayyül ederek bir dakika evvelki tiyatro heyeti kaybolmuş da yerine bi’l-külliyeye başka bir heyet gelmiş zannolunur.” (s. 98-99)

Napoli şehrinin başka bir özelliği daha vardır. O da Avrupa’nın çeşitli yerlerine gidecek olan operacıların Napoli’nin civar mahallelerinden birinde toplanmaları, buradan Avrupa’ya dağılmalarıdır. *Haydut Montari*’de Napoli şehri bir anlamda İtalya’nın güzel sanatların merkezi konumunda olduğundan bahsedilir. (s. 126)

Demir Bey’de Mustafa Kamerüddin Paris’te okurken arkadaşlarıyla birlikte tiyatrolara gider. Bütün kışı balolarda, tiyatrolarda geçirmesine rağmen derslerini ihmal etmez. Paris tiyatrolarından bahseden bir başka roman yine Ahmet Midhat

---

³⁵⁵ Uğurcan, Ahmet Midhat Efendi’nin Avrupa (Paris’i) görmeden ve gördükten sonra yazdığı eserlerindeki gözlem farkını işlediği makalesinde Paris dışına çıkarak İtalya’yı da dahil eder ve yazarın Avrupa’yı görmeden önceki tasvirleri ile Avrupa’yı gördükten sonraki anlatış farklarını metinler üzerinden aydınlatır. Bu konuyla ilgili bkz. Uğurcan, a.g.m., **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 144-145.

Efendi'nin *Diplomalı Kız* romanıdır. Roman kahramanlarından Juli, geçimini çiçek satarak kazanır. Çiçek sattığı yer Fransız tiyatrosunun önüdür.³⁵⁶ Ayrıca eğitimli ancak öğretmen olamayan Julie çiçekçilik dışında dersler de verir: “Teyatr Fransa’da yılda tiyatrodaki on iki kiraat-ı eş’âr konferansı verip bir de genç aktrislerle fesahat dersi vermek şartıyla senevî on iki bin frank maaş, bin iki yüz frankta araba ücreti!” (s. 661) kazanır.

Halit Ziya'nın genellikle kültür seviyeleri yüksek, sanata meyilli roman kişileri tiyatroya ve sahne oyunlarına yakın ilgi duyarlar. Onun romanlarında çizdiği bu kişilerin temelinde kendi hayat hikâyesinin de rolü vardır.³⁵⁷ Yazar İzmir’de yaşadığı ve bankada çalıştığı dönemlerde de tiyatro ve sahne sanatlarına olan ilgisi devam eder. Özellikle yaz mevsiminde Fransız ve Rum operet kumpanyasının İzmir’de sürekli oyunlar verdiğinden bahseder. İtalyan operalarından Bellini, Donizetti, Verdi'nin³⁵⁸ yaşayan operalarıyla, Fransız operetleriyle burada da ilgilenir.³⁵⁹

Yirmi beş yaşlarında ikinci defa İstanbul’a döndüğünde de sanat ve edebiyat çevresinin içerisinde Gedikpaşa tiyatrosu II. Abdülhamit tarafından 1884 yılında yıktırılmasından sonra Türk tiyatrosu daha çok geleneksel tarzda oyun oynamaya devam etmiştir. İstanbul’da bu yıllarda Avrupa tarzı tiyatro oyunları ise Beyoğlu ve çevresindedir. Sık sık Halit Ziya'nın da giderek izlediği bu oyunlar daha çok

---

³⁵⁶ Midhat Efendi'den iki yıl sonra Avrupa'ya giden Ahmet İhsan da Paris'in tiyatro bakımından zenginliğine dikkat çeker. “Şehri gezmeye gelenlerin behe-mehal bunların büyüklerini görmesi lâzımdır.” dediği Paris’te “asıl tiyatro tabirine lâıyk yirmi tane tiyatro” olduğunu aktarır. Opera tiyatrosundan sonra Fransız tiyatrosunu sayar. Burada genellikle “âsâr-ı meşhûre-i edebiyenin” oyunları sahnelenir. Daha çok trajedi oyunlarının oynandığından bahseder. bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa’da Ne Gördüm**, s. 43-46.

³⁵⁷ Küçük yaşlarda Fransızca öğrenen ve Fransız edebiyatının önemli isimlerinin eserlerini okumaya başlayan, onlardan tercümeleyen Halit Ziya ilk Avrupa seferinde Paris’te ilk geldiği yer Opera meydanıdır. Paris’in bu meşhur meydanı onun hayalindeki gibi çıkmasa da “tahayyülümün fevkinde müşahedeler oluyordu” dediği şeylerinbaşında tiyatrolar gelir. Bu düşüncelerini şöyle aktarır: “Operada bir baloda, Eden Tiyatrosunda Exelsior isminde bir feeriede [büyüye perilere dayanan tiyatro oyunu] buldum ve bunlar het türlü tahayyülatımın fersah fersah fevkinde çıkan hayretâver müşahedeler oldu.” Bkz. Halit Ziya, **Kırk Yıl**, s. 420.

³⁵⁸ Bu üç isim İtalyan’ın XIX. yüzyılda önde gelen bestecilerdendir. Vincenzo Bellini (ö.1835), Giuseppe Verdi (ö.1901), Gaetano Donizetti (ö.1848). Donizetti İstanbul’a gelerek saray bandosunu kuran kişidir. Bkz. Halit Ziya, **a.g.e.** s. 337.

³⁵⁹ Bir Türk operet kumpanyasıyla da ilk defa İzmir’de karşılaşan Halit Ziya, ilk başta buna ihtimal bile vermez. Ancak bir süre sonra Benliyan Efendi'nin idaresinde bir peret olduğunu görür. Kumpanya'nın oyunlarına İzmir’de çok büyük bir ilgi olur. Daha geniş bilgi için bkz. Halit Ziya, **a.g.e.** s. 335-340.

Fransa'dan ve İtalya'dan gelen kumpanyalar tarafından yürütülür. O, Mehmet Rauf'la yine Beyoğlu'nda Verdi'nin “Un ballo in Masherà [Maskeli Balò]” operasını Odeon Tiyatrosu'nda izlediğinden bahseder.³⁶⁰

Halit Ziya hatıralarında eğlence ve dinlenme mekânı olarak seçtiği yer Taksim'dir. Bahar mevsiminde Taksim Bahçesini, yaz aylarını ise Tepebaşı Bahçesi'ni tercih eder. Her iki bahçede de çalgı takımları bulunur. Fransız kumpanyaları İstanbul halkına operanın yaşayan önemli isimlerin eserlerini tanıtmaya devam eder. Chars Lecocq, Offenbahch, Varney, Planquette, Audran, Aubert, gibi isimlerin eserleri Tepebaşı Bahçesi'nde halka sunulur. Yine İtalyan operetlerinin en iyileri buralarda sahne alır.³⁶¹

Aşk-ı Memnû'da Batı tiyatrosuna ilgi duyan Behlül, Tepebaşı tiyatrolarının müdâvimlerindedir. Yazın İstanbul'a gelen İtalyan operet kumpanyasının kadın artistlerinin resimlerini cebinde taşır. Odasının bütün duvarları çeşitli sanatkârların resimleriyle doludur. (s. 339) Concordia tiyatrosunda gördüğü Kette adındaki Hollandalı şarkıcı bir kıza âşık olur. Behlül kış aylarında Odeon'da temsiller izler, eğlencelere katılır. (s. 348-350)

Eylül'de Necip ve Süreyya Concordia'ya gitmiş, burada opera parçaları dinlerler. *Hayal İçinde*³⁶² romanında kış aylarında öğrencilerin Fransız tiyatrosuna gönderildiklerinden bahsedilir. (s. 37) Roman kişilerinden Sait Fransız opera ve operetlerine ilgi duyan, bazen arkadaşı Nezih de Verdi operasına götürür.

Salon Köşelerinde romanında sahne oyunları açısından Paris Viyana mukayesesi yapılır. (s. 131) Beyoğlu Tokatlıyan'da lokantada yemek bitmiş sohbet koyulaşmıştır. Herkes opera sanat üzerine konuşurken Lidya ile Şekip Bey karşı karşıya oturmuş, Lidya Şekip'ten ortada görünmediği on beş günün hesabını sormaktadır. İki arasında muhabbet ve sevgi derinleşmeğe, hatta Şekip artan heyecanını sofradakilerinin fark etmesinden korkacak raddeye gelmiştir. Ancak sofradakilerin sohbetleri daha da koyulaşmıştır.

---

³⁶⁰ Halit Ziya, **a.g.e.**, s. 563-566.

³⁶¹ Halit Ziya, **a.g.e.**, s. 770-777. Servet-i Fünûn tiyatrosu için genel değerlendirme için bkz. Cahit Kavcar, **Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı**, KTB Yay. Ankara 1985, s. 201-208.

³⁶² Yalçın, Hüseyin Cahit, **Hayal İçinde**, Âlem Matbaası, İstanbul 1317 [1901], 256 s. (Romandaki alıntılar bu baskıdan yapılmıştır) Romanın geniş değerlendirmesi için bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir Araştırma, Ege Üniv. Yay. İzmir 1984, s. 201-216

“... San Şanylar Viyana’daki Avrupa’nın Paris’in tekmîl-i memâlik-i mütemeddinenin tiyatrolarına rüchân ve tefevvukunu iddia ettikçe sefâret katibi nâbe-mahal bir tarafgîr-i vatanperestâne ile Paris’in operasını medh ve senâda onu yekta ve bi-adl addetmekte ısrar gösteriyor, Miss Lilyen bir re’y-i mahsus dermiyân etmeyerek -tarafeyni telif için- ...” her ikisinin de mükemmel olduğunu söyler. (s. 131-132) Beyoğlu’nun eğlence salonlarında dolaşan Şekip, zaman zaman yaya, bazen de araba ile Odeon’a gider. Beyoğlu’na gelen yabancı tiyatro topluluklarının birisi Verter Operasını temsil eder.

Yabancı tiyatro ve temsiller sadece Beyoğlu’nda değil, Adalar’da da verildiği *Hayal İçinde* romanında bahsedilir. Nezih’le Ziya Büyükada’daki bir gazinoda Fransız operet kumpanyasının bir oyununu seyrederek.

*Zavallı Necdet*³⁶³’te Necdet, kış mevsimleri bazen Lüksemburg gazinosunun bilardo salonunda, bazen de Concordia tiyatrosunun fuayesinde görülür. (s. 167) Şişli’de otururken akşamüstleri Tepebaşı bahçesine gider. Verdi tiyatrosunda oynamakta olan *Monesolli*’yi zevkle seyrederek. (s. 111-112) Necdet, annesinin kendisini evlendirme düşüncesinden kaçmak için Concordia tiyatrosuna gitmeye başlar. (s. 136-138)

On dokuzuncu yüzyıl Türk romanında tiyatro ve sahne oyunları, iki farklı şekilde karşımıza çıkar: Birincisi; eğitim, seyahat gibi amaçlarla Avrupa’ya giden roman kahramanları etrafında gidilen, görülen ve beğenilen mekânlar olarak; ikincisi ise, bu kültürün temsilcisi sıfatıyla Beyoğlu’na yolu düşen Avrupalı tiyatro ve sahne sanatçılarının sergilemeleri olarak.

2.7. Resim ve Heykel

Avrupa kültür ve medeniyetinin kökleri Antik Yunan ve Roma medeniyetlerinden miras olarak gelen resim ve heykel Batı’nın önemli sanatlarıdır. Müslüman Türk toplumu ise dinî gerekçelerle resim ve heykelle mesafeli yaklaşmıştır.³⁶⁴ Resim ve heykel konusunda da esas adımlar II. Mahmut

³⁶³ Safvet Nezih, *Zavallı Necdet*, 3. bs. Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1337 [1921], 251 s. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

³⁶⁴ Resimle beraber teknolojinin getirdiği bir yenilik olarak fotoğrafı da düşünmek gerekir. Nitekim romanlarda sık sık resmi kastederek onun yerine fotoğraf denildiği görülür. Fotoğraf Osmanlı

döneminde atılır. Padişahın resimlerini devlet dairelerine astırması resme karşı takınılan olumsuz tavrın yumuşamasına neden olur.³⁶⁵ 1883 yılında da Sanâyi-i Nefise mektebinin kurulmasıyla bu sanat dallarıyla ilgili okul da açılmış olur.³⁶⁶

Mithat Efendi'nin romanlarında resim konusunun alt yapısında yazarın hayat hikâyesiyle ilişkisi vardır. Mithat Efendi'nin hayatında önemli bir yere sahip olan ve yazara kendi adını veren Midhat Paşa, Tuna valiliğine gittiğinde o da onunla beraber oraya gider ve Rusçuk'ta ilk memuriyete başlar. Daha sonra Midhat Paşa'nın Bağdat valisi olmasıyla oraya da beraber gider. Bağdat'ta geniş bir kültür çevresi bulur. Burada Zevra gazetesinin müdürü olan Ahmet Midhat Efendi'nin kültür çevresinde ressam Osman Hamdi Bey'den Batı kültürü alır.³⁶⁷ Midhat Efendi'nin resim, müzik gibi güzel sanatlara olan ilgisi ve yönelmesi de bu yıllarda olmuştur.³⁶⁸ XIX. yüzyıl

---

toplumuna 1850'li yıllarda girer. Daha çok İstanbul'da yaşayan Avrupalıların, gayrimüslim azınlıkların ilgisini çekmiştir. Müslümanlar arasında ise önce askerler arasında yaygınlaşan fotoğraf işinin saray çevresinde de ilgiyle takip edildiği bilinmektedir. Konuyla ilgili bkz. Suraiya Faroqi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla** (çev. Elif Kılıç), Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1997, s. 277-279.

³⁶⁵ Tuncer Baykara, "II. Mahmut ve Resim", **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992, s. 51-59. Beşir Ayvazoğlu, **Geleneğin Direnişi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996, s. 23.

³⁶⁶ Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin açılışı ve bu tarihten günümüze uzanan başta resim olmak üzere güzel sanatlar alanındaki gelişmelerin seyri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Fatma Ürekli, "Sanâyi-i Nefise Mektebi", **DİA**, C. XVI, s. 93-97.

³⁶⁷ Osman Hamdi Bey, on iki yıl Avrupa'da kalmış Midhat Efendi ile aynı yaşlarda olan kültürlü, ressam, arkeolog ve müze müdürü olarak şöhret bulan birisidir. Yazarın güzel sanatlara, resme, müziğe, fotoğraf çekimine yönelmesinde büyük katkısı olmuştur. Bunun yanında Midat Efendi'nin Avrupa'yı tanınmasında Fransızca kitaplar okumasında, hatta tavsiye ettiği kitapların Avrupa'dan getirtilmesinde ve o eserlerden tercüme yaparken yanında Osman Hamdi Bey olmuştur. Bkz. Okay, **a.g.e.** s. 4 ; Orhan Okay, "Ahmet Midhat Efendi", **DİA**, C.II, s. 101 ; Sema Uğurcan da Midhat Efendi'nin hatıratı ile romanları arasındaki münasebeti incelediği makalesinde resim ve fotoğraf zevkinin ona Bağdat'ta aynı evde kaldığı Osman Hamdi Bey tarafından kazandırıldığını belirtir. Uğurcan, "Ahmet Midhat Efendi'nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet" **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Nr. 2, Ankara 1986, s. 187.

³⁶⁸ Mithat Efendi, ailesini İstanbul'a gönderdikten sonra geçen sekiz aylık sürede dört kafa dengi arkadaşın aynı evde kaldığından ve güzel bir birliktelik oluşturduklarından bahseder. "Bir maîşet ki dört kardeş bir yerde bulunsa bu kadar muntazam, bu derece müttehit yaşayamazlar." dediği ortamın kültürel boyutunu, "kitaplarımız var okuruz, yazarız. Piyanomuz var çalarız, çağırırız. Fotografya takımımız var türlü resimler yapar, eğleniriz." şeklinde açıklar. Midhat Efendi, **Menfâ**, s. 36.

romanlarında resim ve heykel gibi güzel sanatların bir bölümü olan sanat dallarıyla ilgili geniş bilgiye rastlanmaz.³⁶⁹

Midhat Efendi'nin *Hasan Mellâh*, *Paris'te Bir Türk*, *Demir Bey*, *Ahmet Metin ve Şirzat*, *Taaffüf*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Çingene*, *Çifte İntikam*, *Fenni Bir Roman*, *Acâyib-i Âlem ve Diploma Kız* gibi romanlarında kimisinde geniş, kimisinde az resim ve heykel konusuna yer verilir.³⁷⁰

Midhat Efendi'nin *Hasan Mellâh*'ta roman kişilerinden İspanyol Cuzella, fen bilgileri konusunda malumata sahip, Kütüphanesi olan güzel bir kızdır. Babası tarafından zengin biriyle evlendirilmek istenen kıza, eve hırsızlık için giren Hasan aşık olur. Cuzella da tıpkı masallardaki gibi daha önce resimde gördüğü Hasan'a benzeyen birisine aşiktir. Bunun Hasan olabileceğini düşünür.³⁷¹

XIX. yüzyıl romanları içinde ressam özelliğiyle ortaya çıkan ilk yabancı tipler yabancılarıdır. Bunlardan birisi *Paris'te Bir Türk*'te gemideki yolcular arasında bulunan ve mizahi özellikleri de olan İngiliz vatandaşı Mister James'tir. James

³⁶⁹ Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında resim, heykel gibi güzel sanatlara ait unsurların fazla yer almamasını Orhan Okay, "İslâmî sistem içinde resim sanatının yeri münakaşalı olduğu, Osmanlı kültüründe de yerleşmiş bir resim geleneği bulunmadığı"na bağlar. Okay, **a.g.e.** s. 346.

³⁷⁰ Romanları dışında da Midhat Efendi resim ve heykelle ilgili çeşitli makaleler yazmıştır. Örneğin "Papazdaki Esrar Musavver Roman" (Tercüman-ı Hakikat, nr. 3112, 1 Teşrin-i Sani 1888) makalesinde Osmanlı'da "ilk resimli kitap basma fikrini" Osman Hamdi Bey'in gerçekleştirdiğini belirtir. Osman Hamdi Bey, yirmi yaşında Hukuk tahsili için Paris'e gönderilmiş, Paris'te güzel sanatlar mektebinde resme de çalışmış, Boulanger ve Jerome'nin talebesi olmuş ve yirmi dokuz yaşında İstanbul'a dönmüştür. Midhat Efendi, Bağdat'ta iken onun yakınında bulunmuş, onun tavsiye ettiği güzel sanatlara ait Fransızca kitapları okumuştur. Sanayi-i Nefise Mekteb-i Âlisi'nin yılsonu resim sergilerini ziyarete gider, onlar hakkında değerlendirmeler yapar. "Sanâyi-i Nefise Mektebi'nin Beşinci Sene Sergisi (Tercüman-ı Hakikat, nr. 3115, 28 Teşrin-i Sâni 1888) Midhat Efendi, heykel konusunda düşüncelerini açıklarken heykel ile resim arasındaki benzerliğe dikkat çeker: "Heykeltıraş; mermerden, tunçtan vs madenlerden heykel yaparsa da "sanayi-i nefisenin ilk mertebesinin" süzme çamuru el ve aletlerle çeşitli şekiller vermekle başladığını ifade eder ve kalem ile resim yapmak ne kadar mühim ise "bir yığın çamuru güya yed-i sun-ı tabiattan çıkmış bir insan veyahut bir hayvanmış gibi kemiklere, sinirlere, damarlara velhasıl kollarına, tüyelerine varıncaya kadar" aslına uygun yapmanın da önemine işaret eder. "Sanayi-i Nefise Mektebinin Beşinci Sene Sergisi, "Tercüman-ı Hakikat, nr. 3136, 29 Teşrin-i Sâni 1888) Ayrıntılı bilgi için bkz. Himmet Uç, **Ahmet Mithat: Sanat ve Edebiyatı**, Ankara 2000, s. 119-134.

³⁷¹ Berna Moran, *Hasan Mellâh* romanının mukaddimesinde açıkladığı gibi Monte Cristo'dan etkilenerek bu romanı yazdığını söyler. Ancak Berna Moran, Mithat Efendi'nin Cristo'nun romanlarındaki yapı ve temayı almak yerine "aşık hikâyelerinin yapısını, temasını ve kahramanlarını, bol serüvenli sürükleyici bir romana uygun bir biçimde" kullandığını söyler ve *Hasan Mellâh*'ı ilk aşk romanlarından sayar. Berna Moran, "Aşık Hikâyeleri, Hasan Mellâh ve İlk Romanlarımız", **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, s. 26-31. Kerman, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, s. 34

yolculuk boyunca garip kıyafetler giydirdiği figürlerinin resimlerini çizmeye çalışır. Mister James, düşük bir kadın olan Monsieur Autrans'ın karakalemle resmini yapar. Resimde “ayağında sarı mest pabuç ve kışında bir Rumeli poturu, onun üzerinde bir âlâ Toska fistanı, daha üzerinde bir setri ve başında dahi bir zeybek külahı olduğu ...” halde çizilir. (s. 21) James'in çizdiği başka resimler de vardır. Bu resimlerin hepsi İstanbul ve burada gördüğü Türkler hakkındadır. İkinci resimde, başında güzel bir fes, arkasında kısa bir ceket ve Frenk gömleği ve ayağında dört patmaktan ibaret bir zeybek dizliği ve kırmızı yemeni vardır. Ressam Autrans, İstanbul'da tulumbacıların böyle olduğunu söyler. Üçüncü resimde ise, gecelik kıyafetinde bir elinde çubuk diğerinde nargile marpuçu ağzında sigara ve elinde bir kahve fincanı olan “İstanbul'un bir ehl-i keyfi” (s. 22) James'in dışında diğer ressam ise, gemideki yolculardan Catherine'in Paris'te Nasuh'un aracılığıyla evlilik konusunda anlaşmalarına yardımcı olduğu Ressam Paul'dür. (s. 276) Nasuh'un pansiyon komşusunun kızları Polini'ye evlenmek için talip olan Simon Angot da kendisini tanıtırken, “firçamla kendimi geçindirecek kadar ressamım” şeklinde tanıtır. Ancak resimle ilgisi “keyif” içindir. (s. 191)

Nasuh, Fransa'da tanıştığı De La Chaisne ile Kütüphane-i İmparatorî'den çıktıktan sonra karşılaşır. Konuşma esnasında Büyük Opera'da bir “representation” a gitmeyi kararlaştırırlar. De La Chaisne evinde hazırlık yaparken Nasu'da onun evinin duvarlarında asılı resimleri inceler. “Sekiz on kadar gayet muteber ve meşhur levhalara laakal elli altmış bin frank verilmiş olacağını” tahmin ederek hayret eder. Ancak sanayi geliştiği için resimlere bu paraları verecek insanlar çıkmıştır. Duvardaki resimlerden birisi “bir sepet çiçek” resmidir. Ancak o kadar güzel resmedilmiştir ki gerçeğinden fark edilmeyecek derecededir. (s. 218)

Nasuh ile arkadaşı Alexandre Paris'te tanıştığı bir kızıdan bahseder. Bu kızın annesi ölmüş, kendisinden başka üç kardeşi daha vardır. Bunların yaşadığı yer eski püskü eşyaların olduğu bir yerdir. Eve vardıklarında üç kardeş bir resim karşısında tapınırlar. Ancak bu Hristiyanlıktan gelen bir şey değildir. Resim annelerine ait bir resimdir. Kocasının aşkıyla kendisini helak eden bir kadındır ve “Monde Illustré” gazetesinde fotoğrafı basılmıştır. (s. 421) Nasuh'un Paris'te gezdiği yerler arasında herkesin kolayca giremediği, parolayla girip çıkılabilen, bir kattan ibaret fuhuşhâneye benzer bir yer de vardır. Bu mekânın döşemesinin göz kamaştırıcı şekilde süslü olmasının yanında, “sofra takımının her tabağı, her kadehi üzerinde şehveti tahrik

edecek mitolojik resimler vardır.” (s. 447) Paris’in başka bir yönünün anlatıldığı bu mekânda geçen resimlerin sanat eseri olmaktan ziyade, insanların şehvî duygularını tahrik etmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır.

Demir Bey’de Paris’e mühendislik eğitim için giden Mustafa Kamerüddin’in orada arkadaşlar edinir. Bunlardan birisi Narto isimli bir gençtir. “İsviçre’nin Fransız kısmı ahalisinden” olup “Paris’e helkeytraşlık tahsili için gelmiştir.” şeklinde tanıtılır. Diğer bir arkadaşı ise “Elzaslı Podar namında bir ressam çırağı”dır. (s. 69) Mustafa Kamerüddin, İsviçre’de³⁷² Polini’yle tanıştıktan sonra resme olan merakını geliştirmeye, arkadaşı Podar’ın palet ve fırçalarını kullanarak resim çizmeye, sonra da resim tahsil etmeye karar verir. (s. 99) Mustafa kamerüddin, Polini ile tanıştıktan sonra resim sanatına ilgi duyar. Kamerüddin’in İsviçre’de göl kıyısında tanıştığı Polini, topladığı çiçeklerin sulu boya resimlerini yapar ve albümünde muhafaza eder.: “Boyalarını sulandırıp çantasından birer birer çıkardığı çiçekler meşk ittihazıyla tersime başladı. ... ressamlıkta mahareti yoksa da güzel elleriyle güzel çiçekleri tersim etmesi şayan-ı tersim bir levha teşkil eyliyordu.” Şeklinde resim sanatına olan ilgisi açıklanır. (s. 84)

Mustafa, Zürich’ten Paris’e döndükten sonra resme merakını ressam arkadaşı Podar’dan yardım alarak geliştirir. Bir keresinde Victor Hugo’nun resmini yapar, fakat dalgınlıktan ve Polini’yi düşünmekten Hugo’nun bıyıklarını beyaz yapacağına kırmızı yapar. Mustafa Kamerüddin, arkadaşı Podar’dan meşhur ressam Mösyö Camillon ile kendisini tanıştırmasını ister. Mustafa Kamerüddin, Mösyö Camillon’un resim atölyesinde bir sene çalıştıktan sonra resim sanatında bir hayli ilerler. Hatta yaptığı bir resim, Paris’teki bir sergide teşhir edilir. (s. 236) Yaptığı resimleri, resim müsabakasına sokamaz ve Paris galerilerinde sergileyemez, ama bunları satarak para kazanır. (s. 38) Mustafa Kamerüddin, Polini ile birlikte Paris’in güneyindeki tarihî Versailles Sarayı’nı gezer, sarayın bahçesindeki resimleri, heykelleri ve arkeoloji eserlerini hayranlıkla seyrederek. (s. 233)

---

³⁷² İsviçre’nin coğrafi özelliğinden olsa gerektir ki Ahmet İhsan da bu ülkenin tabiat güzelliklerine, göllerine dikkat çeker. Sanki bu ülkeyi ziyaret eden insanların aklına resim sanatı geliyor gibidir. Yazar İsviçre’de tren beklerken şahit olduğu üç İngilizin halini aktarır: “İhtiyar bir aile teşkil eden şu üç İngilizin arzettiği heyet çok garip idi; bizim gibi birkaç zat daha seyir ile meşgul oluyordu; hele bunlardan birisi cebinden defterini çıkarıp bir kenara oturdu kurşun kalemle resimlerini aldı; bade zahir beğenmemiş olmalı ki defterinin yaprağını büküp attı.” Daha sonra yere atılan resmi usulca alıp cebine koyan Ahmet İhsan onu seyahatnâmesine de koyar. bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa’da Ne Gördüm Tuna’da Bir Hafta**, s. 360..

Yeryüzünde Bir Melek romanında bu kez Avrupa'ya tıp tahsili görmüş Şefik'in hassas ve sanatkar ruhlu bir genç olduğundan bahsedilir. O, doktor olarak ziyaretine gittiği Arife'yi ilk gördüğü zaman ondaki güzellikleri sanat eserleri üzerinden tanıtır:

“Hâsılı bizim Şefik işte şiir ve hikmet hususunda şöyle bir muvazeneyi dahi kendisine tatbik edebilmek mümkün olan zevât-ı âliyeden olmakla, sanatta kemâli, bir Fidyas'ta, bir Rafael'de görerek, Rafael'in bir parça bez üzerinde birkaç renk boya ile meydana koyduğu ve Fidyas'ın bir taş parçasının ötesini berisini yontarak tecelli ettirdiği tenasübe, hüsne, cemâle, hayran kaldığı halde üstâd-ı kâmil-i tabiatın bir vücutta tecelli ettirdiği cemâl-i bâ-kemâle hayran kalmaması ve bu hayretle müteessir olmaması kâbil midir?” (s. 212-213)

Hayret romanında Avrupa'da güzel sanatların dallarından müzik eğitiminde olduğu gibi, resim eğitimi de çok ilerlemiştir. Bunun için Resim Akademileri kurulmuştur. Özellikle İtalya'da “Müzik Akademisi, Avrupa'nın hiçbir tarafında emsâli bulunmayacak derecelerde meşhur olduğu gibi Resim akademisi dahi şöretçe ona peyrev olur.” denilerek İtalya'nın resim ve heykel sanatında akademik düzeyde bir eğitim verdiğine dikkat çekilir. (s. 82)

Bahtiyarlık'ta Madam Terniye'nin terbiyesi altında Avrupalı bir kız gibi yetişen Nusret Hanım oldukça güzel resimler yapar. (s. 48). Paris'e hukuk eğitimi için giden Senai, dokuz ay geçmesine rağmen burada eğitime başlayamadığı gibi eğlence âlemlerinde ve kumarda vaktini harcar. Bu arada büyük bir hastalık geçirir. Doktorların Sicilya sahillerini tavsiye etmesiyle İtalya'ya geçerek hukuk tahsilini burada devam ettirmeyi düşünür. Ancak Sena, “Napoli'ye geldikte İtalya'nın yanardağlarını ziyaret etmek Avrupalılarca en mühim tetabbulardan aldığını derhatır ederek ve kendisiyse mutlaka Avrupalıya benzemek için her şeyi göze aldirmaya daima hazır bulunarak Etna ve Vezüv gibi bürkanları ziyaret emelini bir türlü men edemedi.” denilir. (s. 37) Paris'ten İtalya'ya firar eden Senai, burada yanardağları gezerken hiç ressam olmadığı halde, ressam albümü de alır.

Resim ve heykel konusunun geniş olarak işlendiği bir başka roman da *Açayib-i Âlem*'dir. Bir set üzerine kurulu olduğu tasvir edilen Odesa şehrinde en dikkat çekici şey, dışarıdan gelenleri “Merdivenin üzerinde tunçtan mamul azim bir heykel”in karşılaşmasıdır. Bu yapıt, şehrin bânisi olarak tanımlanan Fransız “Duc de Richelieu”nun heykelidir. (s. 63) Odesa'dan sonra üç seyyahın ziyaret ettiği

yerlerden birisi de Poltava kasabasıdır. Burada ziyaret edilebilecek tek yer bir anıttır: “Bir seyyahın Poltova Kasabasının sanat bakımından görülecek eserleri yegane Kral Şarl’ın muzafferiyeti anısına oluşturulan tepe üzerine dikilmiş olan sütun ve onun başına takılmış olan hac işaretidir. (s. 105-106)

Seyyahların Harkov’dan sonra uğradıkları Orel kasabasında resmin farklı bir fonksiyonuyla karşılaşılır. Orel kasabasında Rusların dindarlığının bir göstergesi olarak her evde Hz. Meryem’in resimleri asılıdır. Bu durum kendisi de Hristiyan olan Miss Hatf’ın da garibine gider. Ancak Suphi, Rusların Ortadoks olduklarını, İstanbul’da da Ortadoks olanların evlerinde aynı resimlerin bulunduğunu söyleyerek bunu izah eder. (s. 126)

Moskova’da seyyahların ziyaret için en çok zaman ayırdıkları yerlerin başında Kremlin Sarayı gelir. Bazı bölümlerinin iki defa gezildiği Kremlin’de “saray içinde saray” kabilinden çok sayıda irili ufaklı saray ve kilise vardır. İlk girilen saray mihmanların delaletiyle Granovitaya Palata adını taşıyan saraydır ki, bir İtalyan mimar tarafından yapılmıştır. Yine saray içindeki resim salonları da vardır. Buralarda “İtalya’nın en meşhur ressamlarından birtakımının âsâr-ı nefîsesi görülür.” (s. 138-139)

Kremlin Sarayı’nın içinde ayrı bir saray olan “Temren Sarayı”nın içinde yer alan resimlerin bazıları Rus cariyelerinin resimleridir. “Bazı resimler besbelli Alman ve İtalyan ressamlarının fırçalarından çıkma oldukları cihetle oldukça resim ve tasvir usulüne muvafık da” diğer resimlerin Ruslar tarafından yapılmış olduğu hemen belli olduğu, hatta Acem resmine benzediği aktarılır. Burada Avrupa sanatına ait Alman ve İtalyan ressamlar tarafından yapılmış olduğu tahmin edilen resimlerin daha güzel, sanat değeri açısından daha süslü olduğuna dikkat çekilmesi önemlidir. (s. 141)

Rusya’da son ziyaret edilen şehir XIX. yüzyılın başında İmparator Petro tarafından her şey bir plan ve düzen dahilinde yapılan Petersburg’tur. Şehri gezen seyyahların gördükleri heykellerden birisi Büyük Petro’ya aittir. Rus mihmandarın aktardığına göre bu heykeli Falconet isminde bir Fransız heykeltıraş yapmıştır. Şahlanmış bir atın üzerinde yer alan heykel atla beraber yirmi iki bin kilogram tunçtan yapılmıştır. Büyük Petro ölünce alçıdan kafasının şekli çıkartılmış ve ona uygun heykeli yapılmıştır. Başına da defne dalından bir taç konulmuştur ki bunun

anlamı “alâmet-i zafer olmakla Petro’nun sahib-kıranlığına delâlet eder.” şeklinde açıklanır. Heykelle ilgili geniş bilgi verilir. (s. 170)

Petersburg’ta ziyaret edilen yerlerden biri de prensesin kış sarayındaki “Ermitaj” bölümüdür. Bu gezi esnasında Suphi burayı önce tek başına, daha sonra üç seyyahla beraber ziyaret eder. Kütüphanenin ziyaretinden sonra müzeye geçilir. Burada çok büyük levhâlâr yer almaktadır. Sonra Rusların yeni medeniyet yolundaki izledikleri metottan bahsedilir. Bu modern medeniyet yolunda Rus kültür ve sanatına kılavuzluk eden sanatların başında resim ve heykel gelmektedir. (s. 223)

Ahmet Metin ve Şirzat’ta Ahmet Metin boş vakitlerinde çilingirlik, saatçilik, fotoğrafçılık ve resimle uğraşır. Bu sanatların hepsinde “usta” denilecek kadar maharet sahibidir. (s. 127, 484-488) Akdeniz seyahatinde gemileri Otranto’ya vardığı zaman Türklerin burasını fethetmelerini ve Gedik Ahmet Paşa’yı hatırlamışlardır. Ahmet Metin, Santa Nikola kilisesinin fotografya ile bir çok resmini çekerek bunları kotrada camdan kağıda nakleder. Bu seyahat esnasında görülen, uğranılan, ziyaret edilen yerler vardır.³⁷³ Ahmet Metin bir taraftan da tarih, kültür, mitoloji konularında bilgi verir. Yunanlıların meşhur mitoloji tanrıları vardır. Midhat Efendi’nin Avrupa’yı görmeden önce yazdığı romanlarında ev içi tasvir ve anlatımları pek yer almaz. 1889 yılında Şarkiyatçılar kongresine katılmak için gittiği Avrupa’dan döndükten sonra yazdığı bu romanında Boğdanlı bir ailenin kızı olan Moldovalı Neofari’nin bir yılını geçirdiği Paris’teki evini okuyucuya tasvir ederken³⁷⁴ “resim levhaları”ndan

---

³⁷³ Midhat Efendi’nin, *Ahmet Metin ve Şirzat* romanını Avrupa’yı gördükten sonra yazdığı çeşitli vesilelerle ifade edilmişti. Mithad Efendi, *Avrupa’da Bir Cevelan* adlı eserinde resim ve fotoğraf aldatmacasına dikkat çeker: “Lakin resim denilen şeyin ne mübalağa olduğu hakikatine henüz vakıf olmamış idim. Resimdeki mübalağa dahi yalnız nakkaşın mübalağasıdır zannetmeyiniz. Vakıa bir şeyi tarif eden adam gibi resm dahi mübalağa eder. Güzel göstermek istediği suretin hüsnünü arttırıp çirkin göstermek istediği suretin de kubhunu teksir edebilir. Ancak haddi zatında ressam dahi mübalağacıdır. İşte fotografya resimlerinde nakkaşın hemen dahli olmayıp o işi güneş gördüğü halde fotoğraf dahi mübalağadır.” s. 74.

³⁷⁴ Midhat Efendi’nin *Ahmet Metin ve Şirzat* romanındaki Moldovalı Neofari’nin bir yılını geçirdiği Paris’teki evinin tasviri ile, “Hazır mefruş bir otel ki kapıdan tarasaya kadar her tarafı orta kibarlara yakışabilecek bir surette mefruş. Resim levhaları, alçıdan taştan prinçten heykeller, vazolar, şarklıların yerlere serdiği kilimlerin duvarlara asılmışları, avizeler, lambalar, çiniler, ufak tefek oyuncak nevinden daha birçok şeyler ki bu yolda mefruş olan alafranga konaklara insan mesken demekten ziyade tuhaf ve tefarik satmaya mahsus bir mağaza demek daha ziyade münasip olacağı Avrupalıların kendi ukulası tarafından da hükm olunmuştur.” (s. 184), bu romandan üç yıl sonra yayımlanan *Taaffüf* romanındaki Saniha’nın evini betimlemesi arasında

bahseder. (s. 184) Kıbrıs ve Sergio Adası'nda bulunan Venüs ve Zühre heykellerinden bahsedilir. (s. 300) Venüs'ün Jüpiter'den olan üç kızın her biri musikiye, resme, şiir ve edebiyata nispet edilir. Sanâyi-i nefisenin üç kolu bunlardan doğmuştur. (s. 303) Bunun dışında romanda resim ve heykelin genellikle saraylarla beraber ifade edildiği görülür. Palermo şehrinde El-Kasr sarayı ve Covani kilisesinden sonra "Saklafani" adında eski bir saraya girilir ki "pek çok zamandan beri kışla ve hastane suretinde istimal olunduktan sonra şimdi müzehâne gibi bir hale ifrağ olunmuştur." Bu binanın kendisinden ziyade içerde bulunana "galebe-i mevt" namıyla meşhur olan bir resim levhasını temaşadan ibaret idi. Vaktiyle burası hastane iken burada yatan bir Flemenk hasta bu resmi yapmıştır. Romanda bu tablo okuyucunun gözünde canlandırması için tasvir edilir. (s. 483)

Palermo'da Pellegarino dağında Rozelya mağarası vardır ki, bu mağara büyük ve küçük iki mağaradan oluşur. Küçük mağarada Santa Rozelya'nın heykeli bulunmaktadır. (s. 500) Heykeli dikilen kadın "hakayık-ı tarihiyyeden olmayıp esâtir kabilinden" olduğundan, genç yaşında terk-i dünya ederek bu mağaraya kapandığından ve ömrünü ibadetle geçirdiğinden bahsedilir. Burayı ziyaret için her yıl eylül ayının dördüncü günü bütün Sicilya ahalisiyle Fransa ve İtalya'dan gelen ziyaretçiler azize mumâileyhânın yortusunu tutarlar. (s. 501)

Müşahedât'ta Siranuş'un aile geçmişini ortaya çıkarmada resim de yer alır. Siranuş'un babasının yıllar önce patrikaneye verdiği evrak içinden babasının yağlı boya resmi ile bir mektubu çıkar.³⁷⁵ Midhat Efendi'nin *Müşahedât*'ta resim sanatının lüzumu ve hayal dünyasında olumlu anlamda ne kadar katkılarının olacağına da işaret eder:

"Sahâyif-i târihte şöhret almış zevâtın vukuâtını, muvaffakiyâtını gördükçe büyüklüğün o mertebesine varmış olan adamlara kuvve-i hayâliyemiz bir de şekl ü sûret veriyor. Müzelerde bunların resimlerini gördükçe hayâlimizin vücut verdiği şekl ü sûret ile bir de o adamların asıl şekl ü suretleri arasındaki farkı tetebbu eyliyerek hayret-i takdir-kârânemizi ona göre tadil ve tashih eyliyoruz. Târih-i Osmânîmiz

---

benzerlikler vardır. Neofari'nin evinin duvarlarını resim levhaları süslerken Saniha'nın evinde Yunan mitolojisine ait iki heykel süsler evi. Ahmet Midhat, **Taaffüf** (s. 9)

³⁷⁵ bkz. Moran, "İddialı Bir Roman: Müşahedât", **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, s. 47-56; ve Necat Birinci'nin ilgili makaleleri için bkz. bu çalışmanın 160 nolu dipnotu.

sahâyifin de iştiâr eyleyen eâzım hakkında bunun mümkün olamaması merreten ba'de uhrâ teessüfümüzü mûcip olmuş ahvâldendir.” (s. 289)

Ahmet Midhat Efendi'nin burada övgüyle bahsettiği resimlerden kastı Avrupa resmi ve bunların görülebileceği Avrupa müzeleri olmalıdır.³⁷⁶

Diplomalı Kız romanında da Juli “Repuplik Meydanı”ndaki Repuplik heykelini temaşa eyler. (s. 627) *Ana-Kız*'da Jermen validenin kızı Anjelic (Jijik) üç yıl kadar evli kaldığı kocasının vefatından sonra annesinin yanına döner. Annesinin geçinmek için “başbaşa vererek çalışmak hususundaki önerisini kabul etmeyerek o günlerde yeni bulduğu ressam sevgilisinin apartmanına gider. Ressamın neler çizdiği ya da isminin ne olduğu verilmediği romanda Jijik'in birkaç gün onun yanında kaldıktan sonra ayrıldığı belirtilir. (s. 834)

Midhat Efendi'nin resim ve heykel üzerinde geniş olarak durduğu, onun dindeki yeri konusunda tartışmalarını yaptığı romanı *Taaffüf* tür. Romanda Saniha'nın çalışma masası önünde oturduğu tasvir edilirken, hem Saniha hem de çevre tasvirleri içine resim geniş olarak serpiştirilir. “Ne güzel giyinmiş. Şu iskemleye oturmak için mutlaka yazıhânesinin sağ tarafından gelmiş ve bir yarım sol vaziyetiyle o iskemle üzerine oturmuş ki mavi grondan mamul uzun etekli rubasının eteği cihetine doğru uzatarak... bittevakuf, sanki henüz denizden çıkan Venüs'e bir mevc-parenin kemal-i tahassür-i müştakane ile zânû-pûş olmaya davrandığını tahayyül ettiriyor.” (s. 80) Devamında Saniha'yı anlatmak için “kudret-i ressamaneye müracaat etmekten” de bahseder.³⁷⁷

Alafranga bir tarzda döşenen konakta Saniha'ya hocası Dr. Fratenberg tarafından hediye edilen Venüs ve Minevra adında iki de heykel vardır. Bu heykellerin ne zaman geldiğini soran Rasih'e Saniha, merhum pederinin bu hâneyi döşettiği zaman heykellerin olmadığını söyler. Rasih de diğer odalardaki döşemelerden de hareketle “öyle görünüyor, zira merhum sanayi-i nefisenin resim cihetine rağbet göstermiş ise de heyakil cihetine rağbet göstermemiş. Çünkü her salon ve odada mevaki münasip resimler bulunduğu halde bu odadan başka yerde heykel yoktur.” der. Saniha henüz

³⁷⁶ Orhan Okay, Ahmet Mithat'ın resim kültürü konusunda yeterli bir donanıma sahip olmadığı değerlendirmesinde bulunur. Bkz. Okay, a.g.e, s. 346.

³⁷⁷ Uğurcan, Ahmet Midhat Efendi'nin bu romanda Saniha'yı anlatmak için resmin önemine dikkat çekmesini ve yaptığı Venüs benzetmelerini yazarın Avrupa'da gördüğü resim-heykellerin hatırında yer etmiş olmasına bağlar. Bkz. Uğurcan, a.g.m., **Mehaba Ey Muharrir!**, s. 150.

mübaheseye girişecek yaşta olmadığından pederinden bir söz işitmese de “zannedersem hâne içinde resim bulunmasını ihmal edecek kadar teceddüdât-ı fikriyyeye düşebilmiş olup, fakat heyakil-i mücessemeyi tecvîz edebilecek dereceye varamamıştır.” der ve “İnde’l-İslâm resim memnu mudur, değil midir?” sorusunu sorar. Sonra Rasih’le eşi Saniha arasında resmin İslâm’da yasak olup olmaması konuşulur. (s. 90)

Rasih, İslâm dininde resmin yasak olduğunu ancak “bu memnu’iyetin derecesi” olduğuna işaret eder. Dinî bakımdan resimler arasında farklar vardır. Kişiyi puta tapmaya teşvik eden, ya da yönlendiren resimlerin yasak olduğundan bahseder. Bu bağlamda halk arasında dolaşan “Resim bulunan yere melek giremez, şeytan girermiş” sözünü Saniha’nın ağzından söyleterek onun tartışmasını yaptır. Sonuçta belli bir ölçü yani puta tapma olmadığı sürece resim yapmanın ya da bulundurmanın sakıncası olmadığı söylenir.

Resim konusundan sonra şöminenin üzerinde duran Venüs ve Minevra heykellerinin anlamları üzerinde durulur. Daha sonra Rasih Eski Yunandan başlayarak heykeltçilik ve heykellerin nasıl oluştuğu konusunda uzun bilgi verir. Hristiyanlıkta ise resim ve heykel bir hatırlatma aracı olarak ortaya çıkmış iken “bilahare halkın kısmı cahili mesela Hazret-i Meryem şu levhadan ibarettir itikadına düşüvermişlerdir.” (s. 100)

Çingene’de aslının Filibeli bir Ermeni olduğu belirtilen Artin Elvenyan Efendi’nin anne ve babasının ölmeleri, mirasın da bitmesi üzerine İstanbul’a geldiği bilgisi verilir. İstanbul’da Avrupalı bir nakkaşa intisap ederek burada bir hayli onunla beraber iş yapmış, nakkaşlığı güzelce öğrenmiştir. Bundan sonra Artin Elvenyan’ın sadece resimde değil, nakkaşlık konusunda da nasıl bir mahareti olduğu şöyle anlatılır: “Yağlıboya resme dahi kendi kendisine merak ederek ustasının tavsiyesi üzerine İtalya’ya kapağı atmış ve üç dört sene müddet çekmediği belie kalmadığı halde pek güzel bir ressam olup ondan maada mandolina çalmakta da maharet kazanarak İstanbul’a gelmiştir. Vâkıa burada yağlıboya resme çokça para veren adam yok ise de Artin Efendi hem ressamlığa hem nakkaşlığa müteallik işleri yaparak oldukça güzel geçinir. Ahlâkı da zararsızdır ki zaten sanayi-i nefiseye mensup olanların aglebinin ahlâkı güzel olur.” (s. 442)

Çifte İntikam'da Margrit aşık olduğu Leruj'u havuzun kenarında düşünürken ona ait "teniyle korsajı arasından ufak bir fotoğrafya resmi çıkarır ve resme bakarak hayallere dalar. (s. 510) Ancak onun adı köylerine gelen ressam Mil Flor ile anılmaya başlar. O "dağlık ve ormanlık yerlerin ve güzel köylü kızlarının ve köylü alemlerini tasvir edecek ahvalin resimlerini almak için böyle köy köy gezmeye çıkmış" birisidir. (s. 515)

Ahmet Efendi'nin bir Fransız yazarın makalesinden esinlenerek yazdığını söylediği *Fennî Bir Roman*'da Madam Bovlay'ın heykeli yapılacaktır, ancak bunun için elbiselerini çıkarması gerekir. Bunlar konuşulur, ancak Madam Bovlay kocası New York'a gidince büstünün yapılmaya başlanmasını ister. Bunun üzerine Avrupa ile mukayese edilir:

"Eğer Madam Bovlay bir Parisli olsa da Doktor Gribling dahi Paris sanatkarlarından bulunsaydı, heykelin şimdiye kadar bin türlüünü yaparlardı. Çıplağını da, büstünü de, her vaziyettesini vücuda getirirlerdi." (s. 48)

İlim ve tekniğin ön planda tutulduğu romanda Doktor Gribling "galvonoplasti" adıyla bir metot geliştirmiştir. Buna göre ölen insanın dışı metallerle kaplanarak evin bir köşesinde yaşıyormuş gibi durması sağlanacaktır. Romanda resim ve heykele bakış açısı bakımından Avrupa'nın Amerika'dan ilerde olduğuna işaret edilir. Çünkü Avrupa'da "herkesin çocukluğundan ihtiyarlığına kadar her çağındaki resimler alınır." Hatta sağken heykelini yaptıranlar olduğu gibi ölümünden sonra cesedin kalıbına göre heykel yaptıranlardan da bahsedilir. (s. 26)

Esrâr-ı Cinayât'te Kalpazan Mustafa, Bükreş'ten gönderdiği mektupta resim yapmaya nasıl başladığını anlatır. "Çehrelerini tersim ettiğim komşu kızlarının ense ve gerdanlarını da hulyaya başlayıp, sinelerinden ayaklarına kadar letâfet-i endam ve hâlâvet-i vücudlarını düşünmeye başlayınca, o kadar şurîde-hal bir nisâperest oldum kaldım ki tarif kabul etmez." Yaranmak istediği kadınlara akçeden başka her şeye muktedir durumda olan Kalpazan, özellikle kadınların Avrupa'dan gelen eşyalara olan düşkünlüğünden nasıl sanat hüneri vasıtasıyla istifade ettiğini şöyle anlatır: "Bense Avrupa'dan gelmiş resimlerde bir hotoz, bir çiçek bir gerdanlık, hâsılı herhangi bir şeyi güzidem olan bir kadın beğenirse, onun aynını mutlaka vücuda getirip arz-ı cemileden aciz kalmazdım." (s. 120-121)

*İntibah*³⁷⁸,ta Mehpeyker'in yatak odasının duvarları renkli duvar kağıtlarıyla süslenmiştir. *Sergüzeşt* romanında Asaf Paşa'nın konağı tasvir edilirken, mitolojiden esinlenerek mermer üzerine yapılmış çıplak iki kız resminden bahsedilir:

“Bahçeye nazır cihetinden alt katında bir salon, salonda mermerden büyük bir ocak, ocağın kenarları mermer üzerine işlenmiş tasvir-i esâtîrden bellerinden aşağısı balık şeklinde iki çıplak kız, ocağın üstünde büyük bir ayna, önünde beyaz bir ayı pöstekisi, ortada on dördüncü Luis zamanına mahsus olan âsâr-ı sanayiden ve zarîfeden bir masa...”³⁷⁹(s. 45) Roman kahramanı Celal Bey, Paris'te resim eğitimi görmüş birisidir. Evin oğlu Celal Bey ressamdır ve Dilber ona modellik yapmaktadır. Bazen saatlerce karşısında durur. (s. 50) Celal Bey, Dilber'e, “arkasını bir mermer direğe dayatarak üzerine birçok yerleri yamalı, göğsüne, kollarına tesadüf edecek cihetleri parçalanmış, yırtılmış bir entari giydirmek ister.” (s. 68) Dilber buna itiraz etmek istese de başarılı olamaz ve kıza elbiseyi zorla giydirek resmini çizmeye başlar. Ancak Dilber ağlamaya başlayınca Celal Bey resim yapmaktan vaz geçer ve “bu oyuncak bana niçin bu kadar dokundu” demekten de kendisini alamaz. İnci Enginün, Celal Bey'in daha sonra kıza yaptığı latifelerden vaz geçtiğini belirttiikten sonra “Bir sanatkar gözüyle bir heykele bakar, Roma ve Yunan heykellerini seyreder gibi gözünü ayıramadığı genç cariyeyi sevmeye başlayınca görüş açısı değişir.” der.

Recaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası*'nda resimle ilgilenen bir karakter olmasa da ressam Halil Paşa'nın kalemi ile resimlenmiş ilk roman oluşu önemlidir.³⁸⁰

Fatma Âliye Hanımın *Muhâdarât* romanında Sâi Efendi'nin çocukları için tuttuğu mürebbiyeden, Fâzıla Fransızca dersinin yanında resim dersleri de alır. (s. 45) Resim yapmakta “o mertebe terakkî” eyler. (s. 55) Mürebbiye Jozefin resim için

³⁷⁸ Namık Kemal, *İntibah* -Ali Bey'in Sergüzeştini Havidir-, 1291 [1874/75], 199 s. ; *İntibah* (Haz. Prof. Dr. Mehmet Kaplan), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

³⁷⁹ Enginün'e göre, İngiliz edebiyatına ait Hamlet ve Romeo ve Juliet'in tesirleri görülür. Romancı tarafından Dilber Juliet'e benzetilirken sevgilisi Celal Bey ise Romeo'nun yanı sıra Hamlet'in de özelliklerini taşır. romanın devamında Dilber'le Celal Bey arasındaki aşkın da benzerliğine işaret eder. Bkz. Enginün, *Türkçede Shakespeare*, s. 218-225.

³⁸⁰ İsmail Parlatır, *Recaizade Mahmut Ekrem*, Akçağ Yay. Ankara 2004, s. 78-79. Halit Ziya Uşaklıgil İzmir'de tanıştığı Recaizade Mahmut Ekrem'i İstanbul'a geldikten sonra onun kaldığı İstinye'deki yalısında kendisini ziyaret eder. Anılarında, kabul edildiği odayı şu şekilde tanıtır: “Duvarlarda resimler, etrafta masaların üzerinde kitaplar, iki koltukla üç iskemle, bir kenarda piyano...” Recaizade, buradaki yağlı boya resimleri kendisinin yaptığını anlatır. bkz. Halit Ziya, *Kırk Yıl*, s. 512-514.

gerekli malzemeleri almak için alış verişe çıkar. (s. 159) Sâi Efendi'nin vefat eden eşi Fevziye Hanımın resmi evin duvarına asılır. Ancak ikinci eşi Calibe kıskançlığından dolayı resmi kaldırmak ister. (s. 63-64) *Ref'et* romanında yetim olarak büyüyen ve annesinin özel çabalarıyla Rüşdiye ve Dârümuallimât'ta okuyan Ref'et, okulun yıl sonu sergisi için resimler çizer. Bu resimlerin zihin dünyasında oluşmasında okul arkadaşı Şahap'ın ablası Cazibe Hanım'ın Göztepe'deki köşkünde yaz tatilinde seyrettiği manzaraların etkisi vardır. Pastorel resimler çizen Ref'et'in bu kabiliyeti ve yaptığı tabloları şöyle anlatılır:

“Ref'et o sene imtihana konulacak olan resim levhasını ustasından kendisinin intihâbını rica eyledi. Kızcağız tulû ile gurûbu bir anda tasvir eden bir model edinmek istiyordu. Lakin mümkün değil bulamadı. Velhâsıl ayrı ayrı iki model bulabildi ki bunların birisi grûb-ı şemsi biri de kamerin tulûnu gösteriyordu. Mektepte yaptırılan resim kara kalem sulu boya idi. Ref'et gurûn etmekte olan şemsin şuâsını o denize olan aksini kamerin tulûnu öyle güzel bir suretle resmediyor renkleri o kadar güzel uyduruyor, gölgeleri o kadar mükemmel veriyordu ki bundan kendisi de hoşlanıyordu. Zihnine nakşolunmuş olan Fener'deki on dördüncü geceyi tasvir arzusunda bulunuyorsdu.” (s. 1051-06)

Türk romanında Paris'e mühendislik eğitimi için giden ancak babasının tavsiyesi ve arkadaşının yardımıyla resim konusunda da bilgi sahibi olan Mustafa Kamerüddin'i hariç sayarsak *Sergüzeşt* romanındaki Celal Bey roman kahramanı olarak ilk ressamdır. Bu arada gayrimüslim Osmanlı vatandaşı Artin Elvenyan'ın da resim tahsili için İtalya'ya gittiğini tekrar hatırlatalım. *Nemide*'de Şevket Bey babası hayatta iken her şeye heves etmiş, her şeyden biraz malumat almıştır. Bunlar arasında resim de vardır. (s. 13) *Bir Ölümlük Defteri*'nde Vecdi'nin karakalemle çizdiği resimler arasında tabiat, kayık ve Boğaziçi resimleriyle beraber Nigar'ın da resimleri vardır. (s. 110-112) *Ferdi ve Şürekası*'da³⁸¹ İsmail Tayfur yazıhânedede boş vakitlerinde portre resimleri çizer. İsmail Tayfur “azamet fikrini meftun olduğu” adamların resimlerini odasının duvarına asar. (s. 52) Hacer'in Avrupaî tarzda döşenmiş kendisine ait odasında çeşitli koltuklar, kâseler, renk renk çeşitli takımların yanında “tunçtan heykeller” de vardır. (s. 34)

³⁸¹ Uşşâkızâde Halit Ziya, **Ferdi ve Şürekası**, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1312 [1894-1895], 275 s. Eser, Hizmet gazetesi (nr. 524-578, 3 Şubat 1892 - 24 Ağustos 1892) tefrika edilmiştir. *Ferdi ve Şürekası*, İnkılap ve Aka Yay. İstanbul 1984, 183 s. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

Mai ve Siyah'ta yeni bir edebiyat ve sanat insanı olarak sunulan ve arada Avrupa bilim ve sanat adamlarından veciz sözler aktaran Ahmet Cemil, Garp edibinden, "Mezar taşı heykel-i iştihârın mukaddemidir." sözünü nakleder. (s. 39) *Aşk-ı Memnû*'da Behlül, yazın İstanbul'a gelen İtalyan Operet kumpanyasının kadın artistlerinin resimlerini cebinde taşır. Behlül'ün odasının bütün duvarları çeşitli sanatkârların resimleriyle doludur. Bihter, Adnan Bey'e eş olarak geldikten sonra yalının eşyalarını değiştirdiği gibi, aynalı dolabın karşısına onun kara kalemle resmini asar. (s. 121) *Kırık Hayatlar*'da Doktor Ömer Behiç, kızları Leyla ve Selma küçükken onların resimlerini yapar. (s. 30)

Hüseyin Rahmi'nin romana adını veren kahramanı *İffet*, resim sanatı konusunda "tersimde çizgileri çeken boyaları süren el değil, fikir hiçbir vasıta kullanmaksızın kendi sürmüş zannolunmalı." der. (s. 83-84) *İffet* resim hakkında felsefî derinlikli konuşacak kadar bilgi sahibidir. *Metres*'te Reyhan, Madam Parnas'a aşkını açıklayacaktır ancak buna cesaret edemez. Parnas'ın güzelliği "Avrupalı ressamların aslını görmeyerek yarattıkları hayalden levhâlârdan biri" olarak anlatılır. İkisi arasında geçen resim ve sanat konusundaki konuşmalarda da Avrupalı sanatçıların nasıl görüldüğü Reyhan'ın ağzından verilmiş olur:

"İşte karşımda Avrupalı ressamların aslını görmeyerek yarattıkları hayalden levhâlârdan biri. Hem de canlı... Frenklerin gerçek sanat adına muşabbalar üstündeki bu renkli hayalleri yalnız müzelerde, mecmualarda, salonlarda değil, artık beş on paralık kartpostallarda bile görülüyor. Parnas kendini onlara benzetmek için işte o tablolardan birini model olarak karşısına koymuş, kim bilir ne kadar uğraşmış, benzememiş mi, benzemiş. Ama neye? Avrupalı sanatçıların hayallerine vücut bulan kadınlardan birine... İstanbulluya, gerçeğe değil." (s. 332) *Şıpsevdi*'de alafranga züppe tip olan Meftun'un evinin döşemesi de alafranga üzerinedir. Duvarlarda Avrupalı şair ve yazarların, sanatçıların resimleri ve tabloları vardır. Hatta bunların bir kısmı son derece açık resimlerdir. Meftun'un akıl hocası ve dedikoducu Azize Kadın ile yarı alafranga yarı alaturka Lebibe arasında duvardaki resim ve tablolar üzerine konuşmalar gerçekleşir. Lebibe duvardaki Promete tablosunun efsanesini izah eder. (s. 269) Daha sonra Edibe ile Azize misafir salona geçerler. Buranın duvarlarında çıplak kadın resimleri vardır. Resimlere bakarak çeşitli anlamlar çıkarmaya başlarlar. Yazar aynı salonu başka bir gün Kasım Efendi'ye gezdirir. Romanda alafragalığın karşısında olan Kasım Efendi, damadını ziyaretinde görüldüğü

duvarlardaki, dekolte kadın tabloları, meşhurlara ait büstler, çıplak insan ve hayvan bibloları karşısında şaşkınlık yaşar. Sağına soluna bir şeyler devirmemek için ürkek adımlarla dolaşır. (s. 245)

Ahmet İhsan'ın *Ülfet* romanında resim ve heykelle ilgili konu geçmezken tefrika halinde kalan *Haver*'de bu sanatlara ilgi duyan roman kişileri vardır.³⁸² Mehmet Celâl'in *Elvâh-ı Sevda* romanında iyi piyano çalmasını bilen Anjel'in odasında Jean Dark'ın tablosu asılıdır. (s. 18) Romanın diğer kişilerinden Sâra'nın da okumaya ve sanata karşı büyük ilgisi vardır. Sâra için, “şâirâne, âşıkane tasvir edilmiş tabloları seyretmeye doyamazdı” denilir. (s. 175) *Dâmen-âlûde*'de ise ressam olan Şükrü, resim sanatının para etmediğinden ve ilgisizlikten yakınır: “Resimlerimi mevki-i müzâyedeye çıkarmadım değil. Fakat en güzeline on beş yirmi kuruş veriyorlar. Halbuki onun boyası ile muşambası hesaba gelse bana bir mecdiyeye mal olur...” (s. 18) Nâbizade Nazım'ın *Zehra*³⁸³ romanında Zehra ve Suphi resimle uğraşır. Romanda Sırrıcemal'in yatak odasının duvarları, kalın yaldızlı yağlı boya resimlerle kaplıdır.

Salon Köşeleri romanında Şekip, Madam Davenlerin evinin duvarında bir yağlı boya resim görür. Madam Daven bunun nereden geldiğini açıklar. Madam Daven tablo meraklılarının cümlesine göstererek ders almalarını tavsiye eder. Çünkü eşinin Paris'te küçük bir resimci dükkanından meşhur bir ressamın tablosu

---

³⁸² Tefrika halinde kaldığı için çalışmaya dahil etmediğimiz *Haver*'de roman kişisi Raci için şöyle denilir: “Raci tehhül etmezden evvel Avrupa'yi tamamen gezmiş, tehhülden sonra ise boş kaldıkça- yani eğlencelerden beri oldukça- sanayi-i nefise ile meşgul bulunmuş olduğundan iş bu sanayie ait mebâhise hakikaten nazar-ı selim sahibi olmuştur. Ressamlıktan, heykeltıraşlıktan, sanat-ı nefise-i haktan bahsolunurken Raci gibi vukufkârâne idâre-i lisân eden adam az bulunur.” Raci, “Sanayi-i nefise müntesibi” ve zengin olduğu için Kabasakal'daki konak, Anadolu Hisarı'ndaki yalısının duvarlarında da tablolar asılıdır. Raci'nin arkadaşları tanıtılırken bir tanesinin sanatla ilgili olduğu, resim yaparak para kazandığı anlatılmaktadır.

“Hacı Şükrü Efendi henüz evlenmemiş bir ihtiyardır ki Asmaaltı'nda ticaretle meşguldür; Râif Efendi ressamdır, yaptığı levhaları dolgun fiyatla Avrupa'ya da satar. Paraya ihtiyaç gördükçe çalışarak levha vücuda getirir, kûsûr-ı zamanını âkilâne bir zevke hasreden bu adam gayet sevimlidir. Raif Bey Raci'nin ailesine hekimlik eder gayet sevimli bir zattır.”

Roman kişilerinden Raci arkadaşlarına, “Râif Efendi ressamdır, yaptığı levhaları dolgun fiyatla Avrupa'ya da satar. Paraya ihtiyaç gördükçe çalışarak levha vücuda getirir...” şeklinde tanıtılır. bkz. Ahmet İhsan, **Hâver** (Millî Roman), Servet-i Fünûn, nr. 58, 9 Nisan 1308 (21 Nisan 1892), s. 93.

³⁸³ Nâbizâde Nâzım, **Zehra**, Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, Kostantiniyye, 1312 [1896], 351 s. ; *Zehra* (Haz.Hüseyin Alacatlı), Akçağ Yay. Ankara 1997. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

zannederek ve büyük paralar vererek satın aldığı bu resmin sahte çıkmasından bahseder. (s. 82-83) Romanda bir süreliğine İstanbul'a gelen İngiliz ailenin kızı Lidya ile gönül bağı kuran Şekip arasındaki ilişkide iniş çıkışlar olur. Sorunun temelinde İngiliz kızının Türk olduğu için Şekip'i küçük görmesidir. Kız konuşmaları içerisine Avrupa görmeyenlerin yarı vahşi olacağını söyler. Konu "sanayi-i nefise"den açılıp "Avrupa'nın büyük müzelerindeki meşhur tablolar hakkında" konuşmaya başladığında Şekip'e " -Siz ne fikirdesiniz?" sorusunu yöneltir, onun cevap vermesine bile fırsat vermeden onu hafife alarak konuşmasına devam eder. (s. 144)

On dokuzuncu yüzyıl romanlarında İslâmiyet'ten kaynaklanan resim ve heykele mesafeli yaklaşma alışkanlığının irdelendiği ve zamanla terk edildiği görülür. Özellikle mekân tasvirlerinde kültür ve sanatla bağlantılı olarak resim ve heykelin kullanıldığı, yine evlerde süs eşyası olarak resme ve heykele yer verildiği görülür.

2.8. Müzik

XIX. yüzyılda pek çok alanda olduğu gibi Avrupa müziği ve ona ait enstrümanların romanlarımıza yansıdığı, Türk ailelerinde onların çalınip dinlenilmeye başlandığı, hatta çocukların o kültüre ait müzik aletleriyle dersler aldirmaya başladıkları görülür. Avrupa müziğinin Osmanlı'ya girişi romanlarda XIX. yüzyılın son otuz yılında görülmeye başlanırken, bunun geçmişi III. Selim ve II. Mahmut dönemlerine kadar uzanır. III. Selim'in ilk opera seyreden Osmanlı padişahı olduğu bilinmektedir.³⁸⁴ Bu dönemde Avrupalı bazı müzik ustalarının saray çevrelerinde konser verdikleri, devlet ricalinin bunlara katılarak dinledikleri aktarılır. Avrupa örnek alınarak atılan ilk adımlar askerî alanda olduğu gibi, Batı müziğinin etkisi de bu alanda daha belirgindir.³⁸⁵

Osmanlı toplumunda alafranga mûsiki ilk defa II. Mahmud döneminde görülür. Yeniçeriliğin kaldırılıp yerine yeni bir ordu kurulmasıyla birlikte yeni askerî düzenin muzikası da değiştirilir. 1826'da Muzika-yı Hümâyûn'un kurulması, alafranga musikinin gelişmesine sebep olur. Saray ve padişah tarafından desteklenen

³⁸⁴ Haydar Sanal, "Batılılaşma (Musiki), *DİA*, C.V, s. 182-184.

³⁸⁵ Bu konuda Bkz. *Türk Askeri Muzikaları Tarihi*, Maarif Vekaleti, Ankara 1955. 281 s. ; Bülent Aksoy, *Avrupalı Gezginlerin Gözüyle Osmanlılarda Musiki*, Pan Yay. İstanbul 1994. 336 s.

alafranga musiki zamanla bütün topluma yayılır. Yüksek zümreye mensup aileler, çocuklarına Avrupalı mürebbiyelerden Batı müziği dersleri aldırır. Dönemin en gözde enstrümanı haline gelen piyano, varlıklı ailelerin evlerine girmeye başlar.³⁸⁶

XIX. yüzyılda Avrupa müziği ve ona ait enstrümanlar Türk romanına da yansımıştır. Avrupa'dan çeşitli maksatlarla İstanbul'a gelen yabancıların da piyano çaldıkları görülür. *Müsameretnâme*'de *Binbaşı Rıfat Bey'in Sergüzeşti*'nde kızlarından birisi rahatsız olduğu için İstanbul'un havası iyi geleceği düşüncesiyle gelen bir aile vardır. Ailenin küçük kızı babası tarafından evlerine davet edilerek misafir getirilen Rıfat Bey'e salonda bulunan piyanonun başına geçerek aşk ve muhabbet üzerine olan bir 'opera'yı ve başka alafranga birkaç parçayı çalar. (s. 39)

Midhat Efendi'nin "hikâye-i garibe kendi tasavvuratımdan olmayıp Fransa şuarasından birisinin tertip eylemiş olduğu fikradan iktibas edilmiştir." dediği *Nasip*'in konusu ve mekânı Fransa'dır. Hikâyede evlilik konusunda "nasip" meselesi işlenirken ana öge keman ve hikâye kahramanının keman yapımına verdiği önemdir. Çünkü onun "yaptığı bir kemanın sedası sair kemanlardan beşinin sedası kadar çıkar ve her muhassenat-ı sairesi dahi bu nispeti bulur." (s. 259) Yine ilk eserlerden olan *Ölüm Allah'ın Emri*³⁸⁷nde alafranga müzik ve onun Türk ailesinde gördüğü itibar ve etkisi hakkında şöyle denir:

"İstanbul'da Tanzimat'ın hüküm ve kuvveti arttıkça alafranga âdetlerin dahi taammüm etmiş olduğu malûmdur. O zaman Mustafa Paşa bile alafrangalığa başlayıp Melek ve Pervane isminde olan iki odalığı ile Sinesaf ve Perende isminde olan dokuzar onar yaşında iki küçük halayığa çalgı öğretmeğe ve okumak-yazmak tâlim etmeğe başlamıştı."³⁸⁸(s. 206) Midhat Efendi'nin İstanbul'a özellikle Beyoğlu'na gelen yabancı müzik topluluklarını dinleyerek, opera seyrederek Batı müziğini yakından tanımıştır. Nitekim Şarkiyatçılar Kongresine katılmak için gittiği Stockholm'de opera

³⁸⁶ Tanzimat ve Servet-i Fünûn romanlarında musiki teması konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ayşe Melda Üner, **Roman ve Musiki**, Simurg Yay. İstanbul 2006.

³⁸⁷ Ahmet Mithat Efendi, **Ölüm Allah'ın Emri**, İstanbul 1290 [1873/74] 160 s. *Letâif-i Rivayât*:8 (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 195-224. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

³⁸⁸ Ahmet Midhat'ın kendisi de müzikle meşguldür ve piyano çalar. Midhat Efendi, **Menfâ**, s. 36.

izlerken bunu İstanbul'da birkaç defa seyrettiğini, oyun üzerinde yapılan konuşmalara katılarak gösterir.³⁸⁹

Bahar mevsimindeki Kağıthâne'nin tasviriyle başlayan *Çingene*'de Davut Bey, "Enderûn-ı Hümâyûn'da mahreç olup musikiye vukufu hazır yapılmış bir şarkıyı okuyup çalmaktan ibaret değil, verilen güfteye iki saatte yeni bir beste uydurmak derecesindedir. Güzel ney üfler, âlâ keman çalar, piyano da dahi kasır değildir. Hele bizim erbâb-ı musikinin aglebine muhalif olmak üzere mükemmel nota dahi bilir." (s. 441) Davut Bey, Şems Hikmet Bey ve ondan iki yaş küçük kızkardeşi Fatma Münevver Hanıma "piyano" ve Şems Hikmet Bey'e hem piyano hem kanun meşk eylediği gibi Sihri Efendi dahi kendisinden keman meşk eden şâkirdidir." (s. 442) Davut Bey tanıdık aile çocuklarına piyano, keman dersleri verir. Davut Efendi'nin müzisyen olarak en önemli özelliği sadece alaturka değil, alafranga müziği de iyi bilmekte, "alafranga makamâtın bâzıları bizim rast makamının ve bazıları dahi nihavendin aynı olduğunu pek âlâ farketmiştir. Hatta bazı nağmeleri alafrangadan alarak alaturkayı tevsî ve ikmâl gibi kendisinde bir gayret dahi vardır." (s. 447) Artin Elvanyan Efendi ise, güzel sanatlar alanında, nakkaşlığa, resme ilgi duyan, hatta resim üzerine eğitim görmüş birisidir. Bunların yanında müziğe de ilgisi büyük olup mandolina çalmaktadır. Bunu da resim eğitimi görürken İtalya'da öğrenmiştir. İtalyanca şarkılar bile söyler.³⁹⁰

---

³⁸⁹ Midhat Efendi, "Locamızda Kontes de Londberg cenaplariyle İtalya sefirinin vesâir birkaç zevatin şu oyuna dâir açtıkları musahebe-i münekkîdâneye ben de iştirak edebilmekle memnuniyet ve mahzûzîyetlerini kazanmağa muvaffak oldum." der. Ahmet Midhat Efendi, Avrupa kültür ve sanatı hakkında bilgi sahibi olmayı kültürlü insan olmanın bir vasfı olarak sayar. "Avrupalıların kendilerine mahsus olarak bizim gibi şarklılar onların bu yoldaki sanâyi-i nefiselerince vakıf olamadıkları surette bittabi mazur görülürse de buna muhalif olarak şayet o şarklıyı bu misillü sanayi-i nefiseye de fikir ve nazar îsâl etmiş ve az-çok bir vukuf peyda eylemiş görürlerse ziyadesiyle memnun olarak bunu da terbiyesinin ve görgüsünün tamâmîsine hamlederler." Musikinin insan üzerindeki olumlu etkisinden de bahseden Ahmet Midhat, Avrupa'da buna verilen önem hakkında: "Avrupa düvel-i mütemeddine ve müterakkiyesi muzıkayı ziyadesiyle iltizam ve himaye ederek tiyatroların, konsertoların vesâir mecâmi-i musikiyenin çoğalmaları ilerlemeleri için devâir-i belediye ve sâireden büyük büyük muâvenet-i nakdiye tahsis ettirirler. Ahâli ne kadar çok müddet muzıka dinler ise o kadar müddet zihinleri ve kalpleri mefâsidden hâli kalacağı mertebeye tahakkuktur." der. Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevelan**, s. 209-210, 214.

³⁹⁰ Gökçek, **Osmanlı Kapsında Büyüme**, s. 133.

*Para*³⁹¹'da alafranga terbiye üzerine yetiştirilmiş olan Şerife, “yazıdan okumaktan başka müzika ve el hüneler de mükemmel!” olarak tanımlanır. Şerife piyano dersi aldığı ve piyano çalmasını bilir. Babası kızın alafranga eğitimi konusunda çok ileriye gitmesini istemez, ancak “piyano meşk etmelerinden dolayı mahzuz” olur. Kızın babası Yazıcıoğlu Hacı İsmail eğitimsiz, yalnızca parası olan tüccar zihniyetli biridir. Piyanoya şeytan icadı gözüyle bakar. “Hay kâfir Frenkler hay! Akıl mı dedin? Frengistân! Şöylebir küçücük dolap içine bu kadar şeytanları nasıl sığdırmışlar! Hem de bakacak olsan dolabın içini bomboş görürsün. Birçok değnek parçalarından başka bir şey göremezsin!”(s. 533) *Teëhhül*³⁹² hikâyesinde Mazlum Bey'in cariyesi Meleksimâ da Mazlum Bey'e piyano çalar. (s. 44)

Alaturka müziği sevenler dahi romanlarda, piyano ile çalışırlar. *Felâton Bey'le Râkım Efendi* romanında Râkım Efendi, cariyesi Canan'a evinde piyano dersleri aldirtir. Hatta İtalyan hocası Madam Jozefino da piyanoda alaturka “O dökülen kumral saç” ve “Hüsünde var iken” şarkılarını çalar.” (s. 28) Felâton Bey metresi Polini'yi “piyanoda emsalsiz” olarak tarif eder. Piyano öğretmeni Jozefino, Canan'a “bazı Fransızca şarkıların güftelerini ezber”letir. (s. 94)

İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden bir geminin yolculuyla başlayan *Paris'te Bir Türk'te* geminin içinde farklı milletlerden insanlar vardır. Ressam ve filosof, biraz da şakacı özellikleriyle tasvir edilen İngiliz vatandaşı Mister James'in müzik kabiliyeti çok iyi olmasa da, yolculuk esnasında piyanonun başına geçer. Ancak çok fazla gürültü çıkardığı için kaptan tarafından bir daha piyanonaya donunmaması için uyarılır. (s. 23) Gemi yolcuları arasında bulunan Cathrine de Paris'te vaktinin çoğunu piyano başında geçirir. Avrupa müziğine ait parçalar çaldığını tahmin edilen Catherine'in neler çaldığıyla ilgili bilgi verilmez. (s. 122) Nasuh, Paris'te kibar ailelerin toplandığı ve herkesin sanattaki becerilerini gösterdiği salonda, sıra kendisine gelince piyano ile alaturka şarkılar çalar. Midhat Efendi'nin millî anlayışına uygun olarak *Felâton Bey'le Râkım Efendi* romanında İstanbul'a mürebbiye olarak

³⁹¹ Ahmet Midhat Efendi, **Para**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1304 [1886/87], 152 s. (*Letâif-i Rivayât*,:17, Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 520-562. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

³⁹² Ahmet Mithat Efendi, **Gençlik, Teëhhül**, İstanbul 1287 [1870/71] 106-194 s. *Letâif-i Rivayât*:2 (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 29-41, 42- 55. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

gelen yabancı birisi alaturka parçalar söylerken, bu kez Avrupa'nın merkezinde, Paris'te Nasuh benzer parçaları seslendirir. Midhat Efendi'nin roman kahramanları genellikle Batıda Doğuyu ve Doğuda Batıyı temsil etmek olduğuna işaret eden Orhan Okay, “Nasuh Paris'te bir Batı enstrümanı ile de olsa alaturka musikinın Fransız üzerindeki tesirini görmek isteyecektir.”³⁹³ değerlendirmesini yapar. Türk kültürü ve medeniyetinin temsilcisi olarak Midhat Efendi'nin Avrupa'ya gazeteci kimliğiyle gönderdiği Nasuh, burada katıldığı bir davette misafirlere piyanonun başına geçerek “Razıyım her ne ederse bana ol sîm-tenim” gazelini ve “Niçin nâlendesin böyle / Gönül derdin nedir söyle” sarkısını söyler. Nasuh'un söylediği alaturka müzikten ilk başta pek bir şey anlamayan davetliler, bir süre sonra “yüreklerinin teline basılıyormuş” hale gelirler. (s. 177-178)

Avrupa insanı müziğe ve sanata ilgisi bilinçlidir. Bir şekilde bir müzik enstrümanı ile ilgisi vardır. Nasuh'un Paris'te tanıştığı Alexandre Lyon şehrinin bir kasabasından Paris'e gelmiş, şehir hayatını ve kurallarını bilmeyen birisidir. Ancak Nasuh onu Madam Trouville'in yanına vererek şehir hayatına ait kuralları, nezaketi öğrenmesini ister. Alexandre piyanonun ne olduğunu bilmediği gibi müzikle de ilgili değildir. Ancak onun yanında üç gün içerisinde Alexandre, Madame Trouville'den çok şey öğrenir. Piyanoda bir iki havayı icra edebilmeyi eksiğiyle çalmayı başarır. (s. 389)

Kafkas romanında Rusya'da eğitim gördüğü için kendi değerleriyle Rus kültürünün bazı yönlerini birleştirmiş olan Kaplan Bey, Çerkez kızı Esmâ Can kendisine yüz vermediği için, Moskova'dan Kafkas bölgesine muhacir olarak gelen Gospodin de Brano'nun kızı Katerina'ya ilgi gösterir. Çünkü Esmâ Can, savaşta vuruşarak şehit olan sevgilisi Yunus'a ömür boyu sadakat sözü vermiştir. Kaplan Bey'in annesinin karşı çıkmasına rağmen Kaplan Bey Katerina arkadaşlığı devam eder. Kaplan Bey, Katerina'nın evlerinde misafirken ondan piyano çalmasını ister. Piyanoda Kafkas havalarının Rus bestekarlar tarafından tanzim edilmiş birkaç parçasını piyanoda çalar. (s.24)

Midhat Efendi'nin kendisinin de romana dahil olduğu *Müşahedât*'ta anlatıcı / yazarla onun Beyoğlu'nda tanıdığı ve arkadaşlık ettiği iki Ermeni kızı arasında Batı müziğiyle ilgili şu ifadeler aktarılır:

---

³⁹³ Okay, a.g.e. 342.

“Kendi kendimize rast ve nihâvend makamlarından alafranga taklidi şarkılar, romanslar yapıyorduk. Bunlara alafranga armoni kaidesinde baso’lar koyuyorduk. İki kadından birisi primadonna, diğerini, kontralto ve biz iki erkekten birimizi tenor, diğerimizi bariton veyahut baso addederek ve piyanoyu da dört el ile çalarak adetâ dinlenilecek koralı, armonili parçalar yapıyorduk.” (s. 227.)

Ticaret erbâbi Seyyit Mehmet Numan’ın yanında çalışan Refet, Agavni ile tanıştıktan sonra onun da teşviki ile Batı müziğine ilgisi artar. Bu durum şöyle aktarılır: “Alafranga muzıkayla alaturka muzıkanın yekdiğerine takribi tecrübelerinde bulunuyorduk. Kendi kendimize rast ve nihavent makamlarından alafranga taklidi şarkılar, romanesler yapıyorduk.” (s. 264) Yazarın hemen romanın başında takip ettiği ve tanıştığı iki kızdan esmer olanı Siranuş’un dairesinde piyano vardır. (s. 51) Bu yüzyılda romanlarda müzik aleti olarak Avrupa’yı çağrıştıran hep piyanodur. Zengin ailelerde, Beyoğlu çevresinde yaygınlaşmaya başlamıştır. Agavni de piyano çalmasını bilir. Siranuş ve Agavni zaman zaman beraber piyano çalarlar. (s. 97)

Karnaval’da Şehnaz Hanımın müzik hocası Madam Gabat Paris’in en meşhur sanatkârlarındandır. (s. 49) *Bekarlık Sultanlık mı Dedin?* de Sururi Beyoğlu gazinolarında alafranga müzik dinlemeğe heveslidir. (s. 276) *Esâret*’te Zeynel, evdeki esir çocuklara piyano çaldırıp valsler ve polkalar öğretir. (s. 16) Osmanlı vatandaşı gayrimüslimler arasında alafranga hayata ve müziğe ilgi daha fazladır. Siranuş ve Agavni çok güzel piyano çalarlar. (s. 84-85) *Henüz 17 Yaşında* romanındaki “Agavni’de o kadar güzel bir ses vardı ki Avrupa’da olup da tiyatroya girecek olsa Matmazel Patti gibi birinci primadonnalardan olup hazineler kazanabilirdi.” (s. 57) *Âcâyib-i Âlem*’de Balta kasabasında belediye bandosu müzik eşliğinde Rus prensesini karşılar. Prensese beraberindeki Türk seyyahları da memnun etmek için Türk müziğine ait parçaların çalınması ister ve çalınan parçalardan hoşnut olur. (s. 80-81) *Esrâr-ı Cinâyât*’ta Hediye Hanımın konağına cariye olarak gelen Peri, Hezarfenadiyla anılan Mustafa’nın ellerine teslim edilir. Mustafa ona bazı yabancı dilleri öğrettikten sonra, piyano, keman ve ud çalmasını sağlar. (s. 128)

Müzikte Avrupalılaştırmanın en çarpıcı örneği yine *Bahtiyarlık* romanındadır. Roman kişilerinden Nusret Batılı eğitim terbiyesi üzerine yetiştirilmiş bir kızdır. Abdülcebbar Bey’in piyanoda “Âdile kız hopla gel” şarkısını istemesi karşısında Nusret’in düşünce dünyasındaki Doğu ve Batı tasavvuru Avrupa müziğinin Osmanlı

toplumunda ne kadar benimsendiğini gösterir. Batılı bir mürebbiye tarafından eğitilen Nusret diğer konularda olduğu gibi müzikte de Batıyı tercih eder.

“Nusret Hanım nezdinde Arapça ve Türkçe musiki hiç olmadığı gibi bulunmak ihtimâli dahi olmadığından cihanda musiki denilen şey gayet mühim bir fen olmak üzere alafrangaya mahsus ve münhasır bulunduğu pederinin şu ricası kızı kızdırdıkça kızdırdı. Fakat ne çâre? Emr-i pedere muhalefet mümkün olmadığından bestekâr Vagner’in en sanatkârâne bir opera parçasını müteakip “Âdile kız hopla gel! Şalvarını topla gel!” şarkısını pederi çok sevdiği için çalmaya başlayınca ve hele babasının ellerini çırparak eşlik etmesi karşısında “Nusret Hanım adetâ musikinin kudsiyetine karşı küfür ediliyormuşcasına bir hiddetle ağlamak derecelerine gelirdi.”(s. 117-118.) Kızının serbest fikirli yetişmesini isteyen baba Abdülcebbar Bey, alafranga müzikten fazla anlamaz:

“... alafrangalığa gelince Vagner’in, Ofenbach’ın operalarından hiçbir şey anlamadığı, Âdile kız hopla gel / Şalvarını topla gel” şarkısı çalınmadıkça piyanodan zevk alamadığı halde kızına bile kendisini beğendiremeyen bir adam...” pozisyonundadır. (s. 171)

Hayret romanında bir Akdeniz ülkesi olan İtalya’nın resim ve müzik gibi güzel sanatların merkezi olduğundan bahsedilir. “Müzik Akademisi, Avrupa’nın hiçbir tarafında emsali bulunmayacak derecelerde meşhur olduğu gibi Resim akademisi dahi şöhretçe ona peyrev olur.” (s. 82.) İtalya’nın liman şehri Napoli, “mızıkanın vatan-ı asliyesi, mahal-i terakkisi” olup, orada yetişen mızıkçıların en “adileri” bile Avrupa’nın başka yerlerinde el üstünde tutulacak kadar itibar görürler. (s. 100.) Pekçok romanda olduğu gibi bu romanda da piyano çalınır, hatta piyanoda çalınan parça “Victor Hugo’nun Hernani operasından bir romans”tır. (s. 105.) Romanda Prens safâ Kok Sanc’ın kızı Mihriban ve oğlu Rızavend piyano çalmasını bilirler. (s. 77)

Ahmet Metin ve Şirzat’ta, Rum asıllı hizmetçi Vasiliki, hem evde, hem de seyahate çıktığı Meliketü’l-bahr gemisinde Ahmet Metin’in hizmetinde çalışır. Ahmet Metin, yolculukta boş vakitlerinde ona Fransızca, piyano, sofracılık dersleri verir. (s. 119) Ahmet Metin pek çok özelliğinin yanın da müzik konusunda da bilgisi vardır ve piyano çalmasını bilir. Midhat Efendi’nin konusu Fransa’da geçen romanlarından olan ve bir cellatın hayat hikâyesini konu edindiği *Cellat*’ta Fransa

imparatoru Napolyon Banabart saray-ı imparatoride bütün Avrupaya karşı ilan edeceği savaştan önce balo düzenler. İki binden fazla kadın, üç binden fazla da erkeğin katıldığı baloda, katılımcı sayısına paralel olarak birkaç yüz müzik üstatının oluşturduğu koro ile gelenler eğlendirilir. (s. 116) *Taaffüf* romanında babası Daniş Bey tarafından tutulan Doktor Frateberg'in eğitimiyle yetişen Saniha, musiki konusunda da kabiliyetli, piyano çalmada maharetlidir. (s. 34) Rasih Bey'in arkadaşı Tosun Bey zevk ve eğlenceye düşkün birisidir. Rasih'in konağında sık sık eğlence ortamları düzenlerler. Tosun Bey'in rasih'in konağında piyano başında söylediği şarkılar kadınlar tarafından da dinlenir. (s. 65-66)

Sergüzeşt romanında bu kez İstanbul'da Avrupa müziği ile ilgili bir sahne geçer. Celal Bey'in amcasının Boğaziçi'ndeki yalısında verdiği davetin akşam yemeğinde "Asaf Paşa'nın biraderâdelerinden bir hanım meşhur (Faust) operasının - nihayetine takarrüb ettiği- bahçe faslını şedîd bir hiss-i mehâsin-perverane ile çalıyordu." (s. 78-79) Bu romanda da "Celal Bey'in bir ihtiyar Fransız mürebbiyesiyle beraber resimli gazeteleri karıştırır bir taraftan da piyanoyu dinlerdi." şeklinde tarif edilen mürebbiyenin isminden bahsedilmez. Asaf Paşa'nın kızı Tesliye Hanımın çalması için köşkte güzel ve büyük bir piyano vardır. (s. 47)

*Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*da romanın Mansur'la beraber aski karakteri olan Zehra, millî değerlerine bağlı, ancak Fransızca ile beraber Avrupa kültürüne ait piyano çalmasını da bilen birisidir. Mansur balkona çıktığı zaman Zehra'nın piyanoda Fransızca söylediği parçaların sesini dinler. (s.239)

Araba Sevdası Tanzimat sonrası İstanbul insanının Anadolu yakasındaki gezi mekanlarından Çamlıca Bahçesi'ni 1870 yılının bahar mevsiminde tanzimindensonra açılmasıyla başlar. Buraya akın eden İstanbul insanı, dönemin yaygın operet parçası *La Belle Héléne* dinleyerek eğlenir. (s.9) Tanpınar, romanın arabadan, Çamlıca'dan sonra üçüncü kahramanı saydığı bu operet için, "kitabın hem mânasını, hem de bahsettiği âlemin seviyesini verir." değerlendirmesini yapar³⁹⁴ Bihruz Bey neşeli olduğu günlerde bu operetten parçalar mırıldanır. (s. 280)

Fatma Âliye Hanımın *Muhâdarât* romanında Sâi Efendi'nin tuttuğu Fransız mürebbiye Mademoiselle, Fâzıla'ya resim yapmanın yanında piyano çalmasını da öğretir. (s. 55) Fâzıla bazen yemeklerden sonra on yıldan fazla eğitimini aldığı piyano ile parçalar çalar, evdekiler ve babası Sâi Efendi zevkle dinler. (s. 94) *Udî* romanı

³⁹⁴ Tanpınar, XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, s.444.

özel dersler olarak muskide yetişen ve yine özel derslerle geçimini sağlayan bir kadının hikayesini anlatır. Romanın daha başında bir eğlence gecesinde Bedia elinde sazıyla kadınları eğlendirmeye gelmesiyle başlar. (s. 5.) Bedia'nın babası da musikiye aşırı düşkün, hasta besteler yapan birisidir. Babası kendisindeki bu musiki aşkını kızına da aşılar ve on yaşında “sanatkar olarak doğmuş olan” kızının keman çalmasını ve musiki konusunda bilgi sahibi olmasını sağlar. (s. 25-29) Romanın ilerleyen bölümlerinde bir kadının namusunu koruyarak müzik dersleri vererek nasıl kazanacağını “kırıtarak, süzülerek, işvebazlık, dilşikârlık” ile değil, “ciddi tavırla, tünd çehre ile namus dairesinde ‘do re mi fa sol’ satmalı. Namus dairesinde kazanmalı” sözleriyle açıklar. (s. 216) Fatma Âliye Hanım'ın baştan sona musiki etrafında şekillenen Udî romanı Batı müziğinden ziyade Doğu müziğini öne çıkarmak için yazılmış gibidir. Nitekim romanda müzik aleti olarak ud ve keman vardır. Sadece Bedia musiki konusunda daha da ilerlemek için nota öğrenmeye başlaması Avrupaî müzik eğitimini çağırıştır. Ancak Fatma Âliye'nin bir kadına küçükükten itibaren musiki dersi aldırması, yetiştikten sonra musiki dersi vererek para kazanması, musiki konusunda Mısır İstanbul mukayeseleri yapması, hatta hayatı musiki ile şekillenen Bedia'nın hastalandıktan sonra doktorların ud çalmasını yasaklaması üzerine hocasının çaldığı udun sesiyle hayal âleminde yüzer. Bundan sonra “nağmeler, beste bir musiki, bir musiki, hep musiki içinde kalır.” (s. 237)

Servet-i Fünûn Edebiyatının önemli romancısı Halit Ziya'nın kendisinin müziğe, özellikle Batı müziğine duyduğu ilgi romanlarına da yansımıştır.³⁹⁵ *Ferdi ve Şürekası*'nda roman kişilerinden Hacer'in müziğe büyük bir ilgisi vardır. Babası her gece onu piyanosunun başında bulur. Hacer yabancı bir hoca yerine Türk mürebbiyesi Nerime Hanım'dan musiki (piyano) dersleri alır. (s. 41) *Mai ve Siyah* romanında müzik konusu önemli yer tutar. Roman kişisi Ahmet Cemil, Beyoğlu'nda oturduğu bahçede dinlediği hep Batı müziğidir. Batı müziği Ahmet Cemil'in hülyalara dalmasını, kendinden geçmesini sağlar. Ahmet Cemil'in Raci'yi hatırlayıp ona kızgınlığında her şeyi unutan bir durumu olur. Ahmet Cemil bu psikolojide iken

---

³⁹⁵ Halit Ziya, özel hayatında da musikinin büyük bir yeri olduğunu söyler. Genç yaşta İzmir'den İstanbul'a gelen Halit Ziya, burada Beyoğlu'nun onun hayatında eğlence dünyasıyla bağını kuran tek yer olduğunu söyledikten sonra, “İstanbul'a gelen opera ve operet kumpanyalarına pek sık devam etmekten ibaret oldu ve bu, beni yıllarca oyaladı. Sade oyalamakla kalmadı, artık bir daha sarsılmayacak bir imanla inandım ki hayatta insana hıyanet etmeyen ve her şeyin üstünde bir teselli ve yükselme veren bir tek nimet vardı: Musiki...” **Kırk Yıl**, s. 512.

bahçeden musiki sesi gelir. “Şimdi Ali Şekip, Raci, Sait, Saip bütün bu çehreler beyninden silinmişti; bu çalınan şeye aşına çıkıyordu, neydi, neydi?... Her vakit, bahçeye hemen her gelişinde dinlediği bir şey .... O vakit aklına geldi. Waldteufel’in bu meşhur valsini ne vakit dinlese bütün şükûfe-i hayali inkişaf ederdi: Bârân-ı elmas! Ne güzel, ne huylalar getiren, nasıl rüya alemleri açan bir isim..” (s. 23) Hüseyin Nazmi’nin kızkardeşi Lamia’nın repertuarında piyanoda çalabileceği “Bir Genç Kızın Duası, Muahezât-ı Âşıkâne.. Lafı de madam Ango’dan kolay bir polya... Carnavale di Venezia’dan sade bir ariette” gibi parçalar vardır. (s. 132) Laima’nın İspanyol müziğine ait parçalar çalması Ahmet Cemil’in hayal dünyasında İspanyol rakkaselerin canlanmasına sebep olur: “İspanyol havasının şarka mahsus tarab-ı lenganı Ahmet Cemil’in hayalhânesinde binlerce İspanyol rakkaseleri icat ediyordu, bunlar işte o çatının üzerinden şaşaa-i nâzını dökerek yükselen ayın karşısında parmaklarında çar-pâreleriyle, serpuşlarının pullarıyla, ayaklarının halhallarıyla, kollarının zincirli bizekleriyle raks ediyorlardı.” (s. 137-138)

Ahmet Cemil’in kızkardeşi İkbâl de Batı müziğini piyanoda yorumlayacak kadar bilir. *Aşk-ı Memnû*’da Bihter piyanoda valsler, kadriller, romanslar çalar, Nihal’in de piyanoya karşı büyük bir ilgisi ve becerisi vardır. Matmazel de Courton Nihal’e piyano dersi vermekte, saatlerce piyano başında beraber kalmaktadırlar. Nihal’in müziğe olan kabiliyeti ve ilgisi o kadar fazladır ki kısa sürede, Cerni’nin bütün eksersiz silsilesini kolayca geçerek, ardından Clementi’nin Gradus ad Parnassum’una hazırlanır. Ayrıca Adnan Bey’in İtalyan müziğinin Cimarosa, Donizetti, Merkadonte ve Rossini’lerinden, Wagner’den getirdiği operaları önceden biliyormuş gibi kolayca çalmaktadır. Weber’in Son Düşünce’sini ezberden çalabilmektedir.(s. 87-88) Behlül Tepebaşı civarında öğrendiği parçalardan oluşan müzik listelerini Nihal’in önüne bırakır ve Gran Vialar, Moscatte’ler, Les Chocles de Cornevil’ler, Le Petit Duc’lar, Granatieri’lere ezberden eşlik eder. (s. 339)

Mehmet Celâl’in *Elvâh-ı Sevda* romanında Anjel çok güzel piyano çalar. Andrey’a dan müzik dersleri alır. (s. 18) Nabizâde Nazım’ın *Zehra*’da Şevket Bey romanın da adı olan kızı Zehra’ya musiki dersleri aldırır. Musiki hocası haftada iki gün gelerek ona ders verir. (s. 29-33)

Mehmet Rauf’un romanlarında musiki en geniş şekilde yer alır. *Garâm-ı Şebâb*’ta romanın anlatıcısı da olan şair Memduh Bey, yeni eserini vücuda getirmek için İstanbul’un gürültülü ortamından daha sakin ve sessiz bir ortama uzaklaşır.

Burası İzmit'in deniz kıyısında bir köyüdür. Memduh Bey bu köyde ismi romanda zikredilmeyen bir kadına aşık olur. Bu kadının musikiye ilgisi vardır. Piyano, ud ve kanun çalmasını bilir. Memduh Bey gizli gizli bu esrarengiz kadının köşkünün yakınlarına kadar giderek sabahlara kadar temmuz akşamlarında onun çaldığı parçaları dinler. Memduh Bey gelen piyano sesiyle kendisinden geçer:

“*Yukarda pancurlar, camlar açılmış pencereden dışarı cûşiş-engîz bir tufân-ı âhenk fişkırıyordu. Bu bir piyano idi ve o ses Mozar[t]'ın Don-Juan'undan 'Ah pencereey gel...' serenadını okuyordu*” (s. 150)

Kadın bazen piyano başında “Avrupa dahilerinin eser-i üstadâneleri”nden parçalar çalar. (s. 159)

Eylül romanında da Suad'la Necib arasında gizli aşkın doğmasını sebep olan ortam piyano başında geçen uzun zamanlardır. Suad'ın kırkıktan sonra Avrupa'ya giden babası, oradan döndükten sonra Şarka mahsus müzik aleti ud, kanun yerine viyolensele hayran olur. Suad'ı da piyanoya yönlendirir. (s. 107) Suad'la Necip birbirlerine karşı duygularını Faust, Werther, Lescaut, Sappho, Romeo ve Juliette, Othello gibi operaların aşk dolu melodileriyle ifade etmeye çalışırlar. Musikinin romanının bütününde önemli bir yer kapladığı *Eylül* romanında, müzik konusunda kendi kültüründen uzaklaşma ve dönemin yaygın müzik enstrümanı piyanonun önemli bir yer tuttuğu görülür.

Zavallı Necdet'te de musiki çok önemli bir yer tutar. Necdet ile Meliha'yı birbirine yaklaştıran ilk şey musikidir. (s. 13) Kahramanların en çok sevdikleri ve çaldıkları parçalar, Mozart'ın vals, Payaco operasının “Kolombin” parçası, “Çılgın Çocuklar” vals ve Carmen'in meşhur aşk serenadıdır. Meliha bazen cenaze törenlerinde çalınan Chopin'in “Marche Funebre”ini de çalar ama bu parça Necdet'in hiç hoşuna gitmez. Çünkü bu parça, ona kötü bir sonu ve talihsiz bir ölümü ihtar eder. Necdet, kitap okumak kadar alafranga müzik dinlemekten de hoşlanır. (s. 108)

Mustafa Reşit'in *Neyyir*³⁹⁶ romanında, roman kahramanı Neyyir Bey, Polin'in evinde o piyano başında piyano çalarken o da salondaki Venüs resmine bakıp hayale dalar. (s. 29-30) Mehmet Munci'nin *Diyana*³⁹⁷ romanında sokağa bırakılan Cristina (Diyana) bir Rum tarafından sahip çıkılır. Kıza piyano dersleri aldırır. Kız büyüyünce piyano toplantılarına katılır. Piyano çalaşı herkes tarafından takdir edilir.

³⁹⁶ Mustafa Reşit, *Neyyir*, Mahmut Bey Matbaası, Dersaadet 1307 [1891], 56 s.

³⁹⁷ Fikrizade Mehmed Münci, *Diyana*, Matbaa-i Ebuzziya, Kostantuniye 1309 [1892], 188 s.

Devletin resmi alanlarında ve sosyal hayatta görülen Avrupa müziğine ilgi duyma, Avrupa kültürüne ait enstrüman çalma, evde bulundurma, hatta bunlara sahip olmanın üstünlük vasfı sayıldığı, dönemin romanlarına da yansımıştır. Okay'ın "Batı müziğinin Efendi'nin romanlarında alaturkaya kıyasla biraz daha fazla yer işgal ettiği görülür."³⁹⁸ tespitini bütün XIX. yüzyıl romanı içine alacak şekilde genişletmek mümkündür. Modernlik anlayışı gereği ailelerin özellikle kız çocuklarına piyano gibi Batı müziğine ait bir enstrüman çalmasını istedikleri görülür.

2.9. Mitoloji

Mitoloji kelimesi Yunanca mythos kelimesinden Avrupa dilleri Fransızcaya mytologie, İngilizceye mythology şeklinde geçen ve efsane, masal anlamındaki mytho ile bilgi anlamındaki logos sözcüğünün birleşmesiyle oluşmuştur.³⁹⁹ Türk edebiyatında kullanılan "esâtîr" kelimesi Batı'daki mitolojinin karşılığı olarak kullanılmıştır.⁴⁰⁰ Milletlerin tarihinde olağanüstülüklerin çeşitli motiflerle süslenerek işlenmesi mitolojiyi oluşturur. Milletlerin hayatlarında mitolojilerin, efsanelerin önemli yeri vardır.

XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa mitolojisine ait unsurların romanlarda konu edildiği görülür. *Felsefe-i Zenân*⁴⁰¹ hikâyesinin başlangıcı İstanbul olmakla birlikte Akdenizin mitolojik özelliklerine de değinilir. Halep yolculuğu boyunca izlenimlerini Zekiye mektuplarla Âkile'ye aktarır. Zekiye'nin dikkati tabiat ve medeniyet üzerinde yoğunlaşır.⁴⁰² Zekiye, Marmara'dan sonra Adalar Denizi, Midilli, Sakız, İstanköy ve Rodos'a uğrar. Rodos'u gördüğünde Zekiye kültürlü birisi olarak tarih, edebiyat ve mitoloji bilgilerini zihninde canlandırır. Midilli Adasını gördüğünde aklına Safo'lar, Faon'lar gibi çeşitli edebiyatçılar gelir. İstanköy ve Rodos önüne geldiğinde şövalyeler gözünde canlanır.

---

³⁹⁸ Okay, **a.g.e.** s. 344.

³⁹⁹ Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C.II, s. 2087.

⁴⁰⁰ Ayverdi, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, C.I, s. 872.

⁴⁰¹ Ahmet Mithat Efendi, **Felsefe-i Zenân**, İstanbul 1287 [1870/71] 196-298 s. *Letâif-i Rivâyât*:3 (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 56-86. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

⁴⁰² Kefeli, **Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz**, s. 87.

Paris'te Bir Türk romanında Nasuh Paris'e giderken beraber yolculuk yaptığı Catherine ve Cartrisse'i orada ziyaret eder. Madam Mapercine olarak da anılan De La Chaisne, sefahat âlemine düşkün, güzel bir kadındır. Onun düzenlemiş olduğu bir eğlence salonunda şairin biri De La Chaisne'yi güzellik olarak Jupiter'e benzetince Nasuh mitoloji hakkında bilgi verir. Her konuda bilgisi olan Nasuh, mitoloji konusundaki bilgileriyle de Avrupalıları şaşırtır. Nasuh'un Paris'te görüştüğü arkadaşlarından birisi de Fransa'ya gelirken beraber yolculuk yaptığı Catherine'dir. Onun güzelliğinden bahsedilirken Yunan mitolojisinde hüsn ve cemel ilahesi olarak bilinen Venüs'e benzetilir. (s. 79, 180) Nasuh'un Paris'te katıldığı bir düğün ortamında ise De la Chaisne'i güzellik olarak Jüpiter'e benzetir. (s. 304-305)

Konusu ve mekânı tamamen İstanbul'da geçen *Çengi*'de Sümbül Hanım, yani Peri'den bahsedilirken onun güzelliği Zühre yıldızına benzetilir: "Hüsn ve cemel âlihesi Zühre'ye isnad edilebilen ve güya o âvâz ve tavır ile kanatlanıp insanlık merâtibinin üstüne suûd etmeğe çalışır gibi.." ifadeleriyle onun dış güzelliğinden bahseder. (s. 117)

Mitoloji bakımından en zengin romanlardan birisi *Ahmet Metin ve Şirzat*'tır. Bunda çok sayıda adanın yer aldığı Akdeniz seyahatinin etkisi vardır.⁴⁰³ Daha önceki konularda da bahsedildiği gibi, Midhat Efendi Avrupa dönüşü kaleme aldığı romanda, Avrupalıların Türkler hakkındaki yanlış düşünce ve yargılarının yanlışlığını ortaya koymak, Türklerin üstün bir medeniyete sahip olduklarını göstermek için kahramanına Akdeniz seyahati yaptırır. Ahmet Metin, Yunanistan'ın Pire limanında tanıştığı ve seyahati beraber yapmaya karar verdiği Neofari ve sevgili Nikolsa'ya yolculukta tarihten ve mitolojiden bahseder. Akdeniz yolculuğu esnasında Ahmet Metin ile gemideki Neofari arasında yapılan sohbetle Ahmet Metin Türklerin ve Müslümanların üstün yönlerinden anlatması üzerine, Neofari bunları mitolojik hadiseler olarak ifade eder. Bunun üzerine Ahmet Metin bunların mitoloji değil, gerçek olduğunu söyler. (s. 208)

Ahmet Metin, gördüğü yerlerin isimleri ve tarihleri hakkında misafirlerine bilgi verir. Konyak içkisi, Fransa'nın konyak vilayetinden çıktığı için bu ismi almıştır. Kurun adası "Kurun" sözünden çıkmıştır. Kurun, Yunanca'da nal demektir.

---

⁴⁰³ Kefeli, a.g.e., s. 137-141.

Adanal şeklinde olduğu için bu ismi almıştır. Eski Yunan Tanrısı Jüpiter'in Pan isminde bir oğlu vardır. Pan, Arkadi köylüleri tarafından koyun sürülerinin ilahı olarak görülür. Arkadi ahalisi Pan'ın ismini duyduklarında çok korkarlar. Bundan dolayı Avrupa lisanlarında büyük korku anlamında “panik” (Panique) kelimesi kullanılır. Serigo adasına yaklaşınca Ahmet Metin, bu adada yaşamış olan hüsn ve cemel ilâhesi Venüs hakkında kısaca bilgi verir. Daha sonra Yunan mitolojisindeki ilahlardan âlihelerden bahseder. (s. 299-309) Bunlar sırasıyla Venüs, Jüpiter, Baküs, Mars ve Adonis'tir. Jüpiter ile Venüs birbirlerine aşıkırlar. Venüs evli olmasına rağmen Jüpiter'in metresidir. Venüs'ün Jüpiter'den üç kızı olur. “Ağlaya”, “Şa'saa”, “Saliya”. Bu üç kızın biri musikiye, diğeri resme ve bir diğeri de şiir ve edebiyata nispet edilmiştir. Sanayi-i nefîsenin üç kolu bunlardan doğmuştur. (s. 303) Venüs Merkür ile de ilişkiye girmiş ve ondan Hermafrodit isminde bir çocuğu olmuştur. Merkür'ün Yunanca ismi Hermes'tir. Merkür hırsızların piri olarak görülür. Genç ve güzel bir delikanlıdır. (s. 304) Hermafrodit bir gün suda yıkanırken o suyun perisi bu delikanlıya kavuşmak ister ve tanrıya dua ederek Hermafrodit ile yekvücut olmalarını ister, dua kabul olur, Hermafrodit ile peri kızı tekvücut olurlar. Hünsa “homoseksüel”lerin yaratılışı bu şekilde olmuştur.

Baküs, şarap ve sarhoşluk mabududur. Baküs de Venüs'le birlikte olmuştur. Mars: cenk ve cidâl mabududur. Venüs'ün baştan çıkardığı ve kendisiyle beraber olduğu aşıklarından biri de Marstır. Venüs'ün Mars'tan da iki çocuğu vardır. Armoni ve Amour. Armoni adlı kız Yunanistan'da nağmekarlığı ilk çıkarıcı kişidir. Amour ise sevda ve aşktır. Adonis: Venüs'ün aşık olduğu kimselerden biri de Adonis'tir. Mars, Venüs'ü Adonis'ten kıskanıp bir canavar kılığına girmiş ve Adonis'ine çıktığında ona saldırmış ve onu yaralamıştır. Venüs buna üzülerek perişan olmuştur.

Mitolojiden konuşulmaya Adalar denizini dolaşırken de devam edilir. Ancak Ahmet Metin'in Venüs hakkında anlattığı hikâyeleri gemideki İngiliz yolcu Nikolso, bunların birer kocakarı masalından ibaret olduğunu söyler. Bunun üzerine Ahmet Metin, “Mitoloji gibi başlı başına bir ilm-i vâsi teşkil eyleyen rivâyâtı öyle kocakarı masallariyle mahiyet ve kıymette birdir diye hükme bir türlü vicdanını muvâfik” (s. 314-315) bulmaz ve mitolojinin mahiyeti, ehemmiyeti, büyüklüğü hakkında uzun bir nutka başlar.⁴⁰⁴ Bununla beraber eski Yunan ve Romalıların mitolojiye birer gerçek

⁴⁰⁴ İnci Enginün, Midhat Efendi'yi bir Türk mitolojisinden bahseden yazar olarak tanıtır. Bkz. İnci Enginün, “Ahmet Midhat Efendi,” **Türk Dili**, ‘Efendi Özel Bölümü’, s. 521, Mayıs 1995, s. 526.

gözüyle baktıklarını söyler. Müslümanlıkta ise, insan için gerekli gerçekler hikmetle ifâde edildiğinden böyle hurâfâta lüzum kalmamıştır:

“Mitolojiyi teşkil eden hurâfâta istiğnây-ı tam gösterebilmek için insanların bir hikmet-i hakîkiye yolunu katiyyen bulmak nimetine mazhariyetleri lâzım gelir. İşte akvâm-ı müslime bu hikmet-i mahza-i hakîkiye yolunu bulmuş oldukları için mitolojiye olan ihtiyaçlarını da kesmişler ve adetâ kendi mitolojilerini unutmuşlardır.” (s. 316)

Halbuki Avrupalılar için durum böyle değildir. Onların, mitolojiyi dinin içinde bir bölüm gibi telakki etmeleri, onu terk etmelerini zorlaştırmıştır. Hristiyan olduktan sonra da mitolojik varlıkların ve onlara inanışın yerini kilise azizleri almışlardır.

“Demek oluyor ki on beş yirmi asırdan beri kadîm mitolojiyi kaybetmiş olmak lâzım gelse Avrupa’da o kadar zamandan beri asıl yerleşip kalan şey yine mitolojiden ibaret kalmıştır. Hele edebiyat ve sanâyi-i nefiselerinden hiç de çıkmamıştır ya! Dinîyat hususunda da eskiden farkı yalnız esâmi-i eşhâstan ibaret kalmıştır.” (s. 316-317)

Navarin’den geçerken Ahmet Metin, Osmanlı ile Düvel-i Muazzama arasında gerçekleşen Navarin olayını hatırlar. Gemi Arkadi’ye geldiğinde Ahmet Metin yine buranın mitolojideki yeri hakkında Neofari’ye daha önce hiç duymadığı bilgiler verir. Arkadya’lılar Eski Yunanlılardır. Jüpiter’in oğlu Arkas’ın şehridir. Arkas isminin nereden geldiğiyle ilgili mitolojik bilgiler verilir. (s. 326)

Teaki adasından geçilirken Hümer’den ve onun “meşâhir-i kudemâyı şuarânın hayalât-ı şâirânelerine” konu olmasından bahsederler. Teaki meşhur Aulis’in memleketidir. (s. 345) Eski adı Lukada olan Ay[1]amavro adasında aşk kadını olarak bilinen Safo hakkında bilgi verir. Eski Yunan’da kavuşamayan aşıkların kayalıklardan kendilerini denize bıraktıklarından bahseder. (s. 355-356)

---

⁴⁰⁴ Orhan Okay, Hristiyanlıkta aziz ve azizelerin meydana gelişini Midhat Efendi’nin eski Yunan ve Roma mitolojisine bağlı olarak izah ettiğine dikkat çeker. Ayrıca Okay, *Ahmed Metin ve Şirzad* romanında, yazarın, Ahmed Metin’in Adalar denizini dolaşırken mitolojiden bahsetmesini, onun Batı Edebiyatının bir kaynağı olarak mitolojiyi takdir etmesi olarak yorumlar. bkz. Okay, **a.g.e.** s. 246-247.

Sema Uğurcan, *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında yazarın mitolojiye geniş yer vermesi, onun tarih ve medeniyet görüşünün bir parçası olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰⁵

Orhan Okay, Ahmet Metin'in Adalar denizini dolaşırken mitolojiden bahsetmesini, Midhat Efendi'nin Batı edebiyatının bir kaynağı olarak mitolojiyi takdir etmesi olarak yorumlar.⁴⁰⁶

Taaffüf romanında da mitolojiye yer verilir.⁴⁰⁷ Konusu bu kez İstanbul'da bir konakta geçen romanda eski Yunan medeniyetine ait mitolojik unsurlardan bahsedilir.⁴⁰⁸ Romanda olayların geçtiği Daniş Bey konağı hem alafranga hem de alaturke usullere göre döşenmiş bir konaktır. Bu romanda en önemli şey şöminenin üstündeki “cemâl ve sevdâ müekkilesi” Venüs ile “sanâyi-i nefise akıl ve hikmet müekkilesi” olan Minerva heykelleridir. (s. 9)

Yunan mitolojisine ait Venüs ve Minerva'yı simgeleyen heykelleri hediye eden Saniha'nın hocası Doktor Fratenberg'tir. Konaktan aldığı parayla bu iki heykeli almış ve konağa hediye etmiştir. Salonda iki tanrıça heykelini tasvir ederken yazar, hem Batılı ev döşemesini hem de romanın ana fikrini anlatır. Mithad Efendi romanın ana fikrine uygun olarak Enginün'ün belirttiği gibi bozulmaya meyleden aile yuvasının tekrar sağlamlaştırılması için aracı kıldığı mitolojik unsurlardan Minevra'dan yana tavrını koyar ve “bazı bîcâregân nisvânın aklını çilesinden” çıkarıveren “kaltak”, Venüs'ü de “aşüfte” olarak nitelendirir.⁴⁰⁹ (s. 9) “Venüs” hüsn ü

⁴⁰⁵ Uğurcan, “Midhat Efendi'nin Romanlarında Tarih ve Medeniyet”, s. 564.

⁴⁰⁶ Okay, **a.g.e.** s. 246.

⁴⁰⁷ Enginün, Midhat Efendi'nin mitolojiye dikkatini çeken ilk kişinin Bağdat'ta dostu olan Osman Hamdi Bey olduğunu, onun Bağdat'da arkeoloji ile ilgilenirken bunlardan Ahmet Midhat'a da bahsetmiş olabileceğini söyler. İnci Enginün, “Ahmet Midhat Efendi ve Mitoloji”, **Türk Edebiyatı**, s. 14.

⁴⁰⁸ Enginün, “Amet Mithat Efendi ve Mitoloji” başlıklı makalesinde Avrupa'da Yunan ve Latin mitolojisinin canlanmasını rönesansa bağlar. Bundan sonra Avrupa kültürünün temel unsurlarından birisidir mitoloji. Midhat Efendi, *Tercüman-ı Hakikat*'te mitoloji hakkında yazdığı makalesinde mitolojinin anlamını açıklar, dünya edebiyatından örnekler verir. Midhat Efendi'nin bu makalesinde dile getirdiği en önemli açılım çok bilinen Venüs ve Baküs dışında da mitoloji unsurlarına dikkat çekmesidir: “Aşk ve Venüs'ten, neşe Baküs'ten ibaret olmadığı ve bunlarsız şiir tezyin edilemez itikadının müsellemlenemeyeceğinin şuarâmız nazar-ı hikmete aldıkları anda matlup hasıl olur gider.” der. Enginün, **a.g.m.**, s. 12.

⁴⁰⁹ İnci Enginün, *Taaffüf* romanında kadın eğitimi açısından olduğu kadar bozulmaya meyleden aile yuvasının tekrar sağlamlaştırılmasında mitolojik unsurların aracı kılındığına işaret eder. Evliliği kurtarmak için açıklama yapan Saniha'ya hocası Fratenberg tarafından hediye edilen Venüs ve Minevra heykelleri kullanılır. Venüs'ün baştan çıkarıcı aşüfte, ailenin koruyucusunun ise Minevra

cemâl ve Minerva akıl ve hikmet ilaheleridir. Yunan mitolojisinin muhayyel mabut ve mabudeleri cümlesinden iki mabude” olarak tanımlanır. (s. 97) Venüs’ün yani Zühre’nin ne anlama geldiğinden başlanarak, Minevra ve bunun yansımaları hakkında geniş bilgi verilir. (s. 101-107)

Sergüzeşt romanında roman kahramanlarından Dilber ile Celal Bey, aşk sarhoşluğuyla sabaha kadar tabiatı seyrettikleri bir gecede, onların birbirine olan bağlılığını “Birer ilâhe-i Yunanî gibi nuranî” sözleriyle mitolojiye bağlar. (s. 67) Romanda Yunan mitolojisini güç ve kuvvet timsali Herkül’den bahsedilir. (s. 101)⁴¹⁰ *Araba Sevdası* romanında Bihruz Bey’in mitolojiyi de bildiğini yaptığı benzetmelerden anlaşılır.⁴¹¹ Bihruz Bey, Fransızca hocası Mösyö Piyer’in getirdiği kitabın içinde “Venüs” alemlerini arz eden resimler gözüne iliştiği gibi, içindeki imajlardan hayaller kurar. “Venüs alemine mensup som mermerden birtakım dilrûba heykeller...” den bahsedilir. (s. 75, 77) *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanında Mansur balkona çıktığı zaman Zehra’nın piyano başında çaldığı parçaların sesini dinledikçe, heyecanlanır, kalbine Küpidon’un oku saplanmış gibi olur. Romanda da açıklama yapıldığı üzere Kupidon, Yunan mitolojisinde güzellik tanrıçası Venüs’ün oğludur. Elinde ok ve yay olduğu halde kanatlanmış vaziyette tasvir olunmuştur. Erginlik çağına giren kızlar, güya Küpidon tarafından atılan okun tesiriyle ilk aşk duygusunu hissederler. (s.239)⁴¹² *Şipsevdi*’de alafranga züppe tip olan Meftun’un evinin döşemesi de alafranga üzerinedir. Duvarlarda Avrupalı şair ve yazarların, sanatçıların resimleri ve tabloları vardır. Hatta bunların bir kısmı son derece açık resimlerdir. Meftun’un akıl hocası ve dedikoducu Azize Kadın ile yarı alafranga yarı alaturka Lebibe arasında duvardaki resim ve tablolar üzerine konuşmalar gerçekleşir. Lebibe duvardaki Promete tablosunun efsanesini izah eder. (s. 269)

Halit Ziya’nın *Mai ve Siyah* romanında evli olmasına rağmen Raci, Beyoğlu’nun eğlence mekânlarında tanıştığı iri yapılı bir Alman kadınına aşık olur. Sırf para kazanmak için İstanbul’a gelen ve güzel de olmayan bu kadına gazeller

---

olduğu yorumlanır. *Taaffif* “Yunan mitolojisinin günlük hayattaki olayları anlamlandırmak için kullanılan ilk eserlerden biridir.” tespitinde bulunur. Enginün, **a.g.m.**, s. 14.

⁴¹⁰ Mitoloji konusu için Bkz. Kemal Timur, **Türk Romanında Dinler ve İnançlar**, Elips Yay. Ankara 2006, s. 488-499.

⁴¹¹ bkz. İnci enginün, **a.g.m.**, s. 14.

⁴¹² Romanın ilk baskısında Küpidon üzerine işaret konularak dipnotta yukarıya aldığımız açıklama yapılmıştır. bkz. Mizancı Murad, **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?** Mahmut Bey Matbaası, İstanbul 1890, s. 239.

söylerken onu Zühre'ye benzetir: “Şûle-i hande-rîz-i Zühre midir (s. 112) *Aşk-ı Memnû* romanında mitolojik bir unsurdan ziyade romanın kurgusu mitosa benzetilir.⁴¹³

Mehmet Celâl'in *Venüs* romanının adı Yunan mitolojisinde alınmıştır. Romanın mukaddimesinde yazar, Venüs'ün eski Yunanlıların güzellik tanrısı olduğunu söyler. (s. 2) Mehmet Celâl'in diğer romanlarından *Orora*'nın adı için “Venüs'ten dünyaya gelmiş sanılacak derecede güzeldir.” denilir. (s. 5) *Elvâh-ı Sevda*⁴¹⁴'da ise, Cemil aşık olduğu Anjel'i Yunanlıların güzellik tanrıçası Venüs'e benzetir. (s. 16)

Mustafa Reşit'in *Neyyir* romanında, roman kahramanı Neyyir Bey, Polin'in evinde Venüs resmine bakıp hayale dalar. (s. 29-30) *Pembe Ferace*'de⁴¹⁵ Seher, Zühre yıldızına benzetilir. (s. 13)

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa kültürüne ait mitoloji, özellikle Midhat Efendi'nin romanlarında bir bilgi unsuru iken, bu durum daha sonraki romancılarda bir kurgu aracına dönüşmüştür. Türk romanının gelişim ve değişimini gösteren bir unsur olarak görülebilecek bu değişim, Midhat Efendi tarzı ansiklpedik bilginin bir üretim aracına dönüşmesiyle ilgilidir. Bu aynı zamanda Midhat Efendi'nin mitoloji ile hurafe arasında kurduğu ilişkiyi yansıtır.

2.10. Müzeler ve Kültür Mirasını Koruma

Bir medeniyet ve kültüre ait mirasın muhafaza edildiği, sergilendiği yerler müzelerdir. Avrupa'da XIX. yüzyıla kadar gelişmiş, müzeler için ayrı ve büyük binalar yapılmıştır.

---

⁴¹³ *Aşk-ı Memnû* romanının olay örgüsündeki kurgunun bir mitos olduğunu ifade eden Moran, Nihal'in öyküsünü mitos bakımından okumak gerektiğini düşünür. Yahudi ve Hristiyanlıkta sonra İslâm'daki mitosta insanoğulunun başlangıçtan sona kadar ki hikâyesi söz konusudur. Yaratılışla başlayan, ölümle kıyamete kadar devam eden ve yeniden dirilmeye son bulan bir mitos. Moran dinlerdeki bu mitosa benzer özelliğin *Aşk-ı Memnû* romanında da olduğuna dikkat çeker. Önce mutlu bir aile, sonra evlilikle beraber yavaş yavaş dağılan ve nihayetinde eskiye dönüş yani toplanış. Ailenin bu süreciyle mitos arasında paralellik kurar. Hatta bunu Hazreti Adem ile Havva hikâyesine benzetir. Bkz. Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, s. 81-84.

⁴¹⁴ Mehmet Celâl, *Elvâh-ı Sevda*, Kırkor Matbaası, İstanbul 1308 [1890/91], 251 s. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

⁴¹⁵ Mustafa Reşid, **Pembe Ferace**, Enver Efendi Mat. İstanbul 1310 [1894/1895], 63 s.

Bu yüzyıldaki romancılar içerisinde Avrupa müzelerinden bahseden ilk yazar Ahmet Midhat Efendi'dir. Yazar, 1876 yılında yayımlanan *Paris'te Bir Türk'te* roman kişisi Nasuh'a daha geziye çıkmadan Paris'te gezeceği yerlerin listesini hazırlar. Nasuh vasıtasıyla okuyucu adım adım Paris'i gezer. Ancak Midhat Efendi'nin bu romanında kütüphane konusunda olduğu gibi müzeler üzerine uzun açıklamalar, gezi planları yoktur. Bunda Orhan Okay'ın tespitiyle yazarın 1889 yılında Stokholm'deki Müşteşrikler Kongresi'ne çıkmadan önce İstanbul'da görmesi muhtemel tek Osmanlı müzesi, "Müze-i Hümayun"un olması da etkili olabilir.⁴¹⁶

Bu romanda müze olarak Louvre'in adı geçer, ancak müzenin içinde neler olduğuyula ilgili bilgi verilmez. (s. 120) Yazarın Avrupa'ya gidince gezdiği yerlerden birisi de bu müze olacaktır.⁴¹⁷

Demir Bey'de Mustafa Kamereddin ve arkadaşıyla Paris'te ziyarete gittiği yerlerden birisi de Versailles Sarayı'dır. Paris'e üç buçuk saat kadar uzaklıktaki saraya trenlerle, omnibüsler, arabalarla ulaşılabilir. Sarayı için, "bu saray emsâli nâdir bulunacak bir müzehâneye tahvîl edilmiştir." şeklinde önemine işaret edilir ki, sarayın bahçesi ve burada bulunan "resimler, heykeller vesâir nevâdir-i âsâr-ı atfka ednâ mertebe izah edilmek istenirse sahifeler değil, bâblar doldurmak lâzım gelir." (s. 233)

Ahmet Metin ve Şirzat, Midhat Efendi'nin Şarkiyatçılar Kongresi'nden ve Avrupa seyahatinden edindiği tecrübe ve bilgilerin etkisinde oluşmuş bir romandır. 1889 yılı sonbaharında Avrupa'dan dönen yazar, bu seyahatin hemen dönüşünde kaleme almaya başladığı tahmin edilen romanını *Tercümân-ı Hakikat*'te tefrika edildikten sonra 1892 yılında yayımlanır.⁴¹⁸

⁴¹⁶ Okay, **a.g.e.** s. 331-332.

⁴¹⁷ Ahmet Midhat, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 630-631. bkz. Paris'te Etoile meydanındaki zafer takını da üç sayfada anlatır. s. 552. Ahmet Midhat'ın Avrupa medeniyeti telakkisinde sadece teknik ilerleme yoktur. Kütüphane ve müzeler de buna dahildir. Midhat Efendi'nin Avrupa'da gördüğü şeylerle Osmanlı'yı mukayese etme düşüncesi bu konuda da kendisini gösterir: "Avrupa'nın terâkkiyât-ı maddiyesi denildiği zaman yalnız âli binaları, muntazam caddeleri, maîşet-i mütemeddinâleri filânları gözönünde tecelli etmekle kalmaz. Her millet kendi müessesât-ı ilmiye ve sînâiyesini ve âsâr-ı târihiyesini ve sâiresini Kütüphanelerde, müzehânelerde, heyâkil-i umûmiye ve sâirede o kadar güzel ve mükemmel koleksiyonlarla zabt ve tahkim etmiştir ki ulûm ve fûnûn ve edebiyat ve tarih gûyâ apâşikâre tecessüm ederek bir mevcûdiyet-i maddiye peyda eylemişlerdir. Terakkiyât-ı maddiyenin bu cihetleri bizde fikdân-ı külli halindedir." **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 1005.

⁴¹⁸ Orhan Okay, Midhat Efendi'nin 1889 yılı sonbaharında Avrupa'dan dönen yazarın bu romanı *Tercüman-ı Hakikat* gazetesindeki tefrikasını da hesaba katarak o dönüşün sıcak tesiriyle kaleme

Roman, Ahmet Metin'in İtalyanca yazılmış eski bir tarih kitabında okuduğu, Selçuk şehzadesi Şirzat'ın tarihî macerasının izlerini aramak üzere Akdeniz'e seyahatini konu alır. Ancak bu seyahat boyunca Midhat Efendi başta Eski Yunan ve Latin medeniyetinin merkezi olan bu coğrafyanın tarihi hakkında, uğranılan, ziyaret edilen, ya da o bölgeden geçerken önemli görülen yerler hakkında uzun bilgiler verir. Roman boyunca yazar okuyucuya Akdeniz'in bir açık hava müzesi olduğu düşüncesini verir. Emel Kefeli, Midhat Efendi'nin böyle bir roman yazmasındaki dayanak noktalarının Türklerin tarih ve medeniyetini İslâmiyet öncesinden ele alarak, Türk tarihinin köklerinin Osmanlı'dan önce, Türk ırkı esasına dayandıran bir görüş ortaya koyduğunu ve esasta "Türk medeniyetinin büyüklüğünü anlatmaktadır."⁴¹⁹ şeklinde değerlendirir.

Ahmet Metin, "Meliketü'l-bahr" adını verdiği kotrası⁴²⁰ ile çıktığı seyahatte Kefalonya sahillerini geçerken gemideki arkadaşlarına Lepant Deniz Savaşı'nı anlatır.⁴²¹ Gemide olanlardan Boğdanlı Neofari, Osmanlıların gerek karada, gerekse denizde birçok başarılar kazanmasına rağmen, hatta bu yolda kazanılan şan ve şeref "hiçbir millette görülmemiş olduğu halde sizin müzelerinizde, meydanlarınızda ve sâir dâimi suretiyle enzâr-ı umûmiye pîşgâhında bulunan yerlerinizde neden bu vukuatı andıracak âsâr-ı muhtıra bulunmaz?" diye sorar ve ekler: "Halbuki milel-i sâirede bir dikili taş, bir heykel yapmağa medar olsun diye en küçük vukuatı bile izam ederler. Malûm a, bir millet için galibiyet de şandır, mağlûbiyet de. Kahraman olmayan bir millet hiçbir zaman mağlubiyet ne olduğunu tecrübe edemez." (s. 343) Ahmet Metin kendisine yöneltilen bu soruya cevap bulmaya çalışır. Avrupa'da heykeller, abideler üstün başarılar sonucunda dikilmiştir. Osmanlı Türk tarihi başarılarla dolu olduğu için buna gerek duyulmamıştır. (s. 345) Ahmet Metin, Akdeniz seyahati

---

aldığını söyler ve adeta romanda "Akdeniz'i okuyucunun gözünde deniz ve kara muharebeleriyle dolu bir sahnedir. Böylece Ahmet Midhat, Avrupa'da gıpta ettiği askerî müzeyi bu kitabına sokmuştur, yahut kitabını bir askeri müze yapmıştır." Değerlendirmesini yapar. Okay, **a.g.e.** s. 335-336. Midhat Efendi, **Ahmet Metin ve Şirzat**, s. 37-38.

⁴¹⁹ Emel Kefeli, **Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz**, s. 137.

⁴²⁰ Roman kahramanı Ahmet Metin, Akdeniz'e yapacağı seyahat için malzemelerinin bir kısmını Avrupa'dan getirttiği kotrasının planını da kendisi çizer. Romanda gemi resimleri de vardır. **Ahmet Metin ve Şirzat**, s. 16-17. Yazar gemi yapımı, fen bilimleri konusunda başka romanlarında da yaptığı gibi "malumatfuruş"luğunu göstermek ister. Gemiciliğe dair bilgiler de yer alır.

⁴²¹ Tarihte İnebahtı Deniz Savaşı (Lepanto) 1572'de başlayıp 1573 yılında imzalanan anlaşmayla sona ermiştir. Osmanlılarla Venedikliler arasında cereyan eden savaş Osmanlıların zaferiyle neticelenmiştir.

esnasında Yunanistan'ın Pire limanında tanıştığı ve daha sonra beraber yolculuk edeceği Neofari ve sevgilisi Nikolsa'ya gördüğü yerlerin isimleri ve tarihleri hakkında bilgi verir. Meliketü'l Bahr gemisi Ejina adasına gelir. Ejina adası, en eski Yunan adalarındandır. Almanlar burada hafriyat çalışmaları yapmış ve buldukları bazı antika eserleri Münih müzesine götürmüşlerdir. (s. 284).

“Jules Verne'in eserlerine benzer, tarih ve coğrafya bilgisine dayanan fennî bir seyahat romanı”⁴²² olarak tanımlanan *Acâyib-i Âlem*'de Avrupa'yı örnek alarak gelişen Rusların Müze ve kültürün korunması hakkındaki düşüncelerine yer verilir. Tabiata ve araştırmaya meraklı iki Türk seyyahın İstanbul'dan başlayan yolculuklarının ilk durağı Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Odesa şehridir. Odesa'da iki arkadaşın üç gün zarfında gezdikleri önemli yerlerin başında “Bahçıvan Mektebi” gelir. 1818 yılında kurulan okulun bünyesinde zengin Kütüphane, dünyanın farklı bölgelerinden getirilen tohum çeşitlerinin yetiştirildiği bahçesi ile beraber “Odesa limanı kazılırken zuhûr eden âsâr-ı atıkayı hâvî müzahâne”si de vardır. Bir eğitim kurumunun bahçesinde müzenin yer alması ilginç olduğu kadar, dikkat çekicidir. (s. 65)

Elizabethgrad'da iki Türk seyyahın yolculuğuna İngiliz seyyah Miss Haft da dahil olur. Avrupalı bir insna olarak Miss Haft, geniş kültür sahibi birisidir. Tarihe ve arkeolojiye de büyük ilgisi vardır. Onun ısrarıyla Suphi ve Hicabi de uyararak Tumu'daki tarihi kalıntıları gezerler. İngiliz seyyahın eski mezar, antik kalıntılara meraklı olması, ya da bunlara yoğunlaşması dikkat çekicidir. Normalde romanda Osmanlı seyyahların bunları görmek noktasında ısrarcı olmadıkları, ısrar üzerine gittikleri açıktır. Buranın tarihiyle ilgili şu bilgi verilir:

“Bunların bir kısmı sath-ı zemin ile beraber ve bazıları sath-ı aşâğı ve bazıları yüksek birtakım kemerler olup muahharen derunlarından çıkan eşya ve âsâr-ı kadîmeden anlaşıldığına göre bazıları ta ezmine-i kadîmede oralara kadar yayılmış gelmiş olan Yunan muhacirlerinin âsârından imişler.” (s. 95)

İngiliz seyyah Tumullar dahilindeki köylüleri dolaşarak eski kalıntılardan bir numune bulmak için epey araştırma yapar, ancak bulamaz. Halbuki yakın vakte kadar bu tür malzemelere fazla itibar edilmezken, bilinçlenmenin de etkisiyle bunlar

---

⁴²² Okay, a.g.e. s. 338.

müzelerde toplanmıştır. (s. 97) Daha önce *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında geçtiği gibi, Alman insanının sanata ve tarihe, müzeciliğe olan ilgisi ve merakı bu romanda da karşımıza çıkar. Moskova’da gezilerine devam eden üç seyyahın uğradığı yerlerden birisi de Dârü’l-Fünûn’dur. 1775 yılında İmparatoriçe Elizabet zamanında inşa edilen okulun bir de müzesi vardır. Bu müzeyi “Libergün isminde Almanyalı bir muallimin tertip eylemiş olduğu ilm-i teşrih müzehânesi Avrupa içinde adeta emsalsiz bir şeydir. Hatta teşrihât-ı mikroskopiyyeye ait numûneler bu misillû sair müzehânelerde pek nâdir iken burada onların dahi tam takımı vardır.” (s. 157)

Avrupa ülkelerinden farklı olarak Rusya’da kilise ile müzenin birbirinin içine geçtiği, kilisenin içinde ayrı bir bölümün müze olarak kullanıldığı ya da hem ibadet edilen hem de müze olarak kullanılan yerler vardır. Saint Aleksandr Nevsky kilisesi bunlardan birisidir.

“Saint Aleksandr Nevsky’de bir hazîne-i mahsûsa vardır ki hakikaten acâyib-i âlemden addolunsa sezâdır. Mezkûr hazinede vaktiyle İran tarafından hedâyâ suretiyle gönderilmiş inciler, pirinç gibi birkaç sandık doldurduktan maada kilise edevâtından madut olarak buhûrdan ve kâse ve kandil ve şamdan gibi birçok dahi âsâr-ı atîka bulunup bunların kâffesi altın ve gümüşten mamûl ve ağılebi envâ-ı mücevherât ile murassâdırlar.

Saint Aleksandr Nevsky’nin istimal eylediği salıp burada mahfuz olduğu gibi bir de adîce yatak görülür ki Büyük Petro o yatağın üzerinde teslîm-i rûh eylemiştir. Bahçeler meyânında ve meâbid derununda birçok mezarlar görülür. Bunların kimler oldukları yaverden sual olundukta cevaben dedi ki:

-Petersburg kibar ahâlisinden vefat edenler kendilerini bu mahalle defîn ettirmeyi hayât-ı ebediyyeleri için bir medâr-ı selâmet ve iftihar ederler.” (s. 187)

Müze ve kültür mirasının korunmasına dair bir başka örneği de XIX. yüzyılın sonunda yayımlanan *Salon Köşelerinde* romanında karşılarız. İngiltere’den İstanbul’a gelen İngiliz ailenin genç kızları Lidya Türkleri sanattan, edebiyattan anlamayan, hatta Türklerin sanat ve edebiyatlarının olmadığı düşüncesiyle yetiştirilmiş birisidir. Beyoğlu’nda yemek yenilen bir ortamda konuşulan konu sanat ve edebiyat üzerinedir. Roman kahramanı Şekip aşık olduğu, sevdiği kız Lidya’nın kendisine karşı davranışlarını anlayamaz. Bu İngiliz kıızı bazen kendisinin bulunduğu mekâna Şekip gelince bir süre sonra orayı terk eder, gah istihza eder ve “Avrupa

görmeyenlerin nîm vahşi addedileceğini” söyler. “Mesela sanayi-i nefiseden bahsettiği, Avrupa’nın büyük müzelerindeki meşhur tablolar hakkında ortadan istifsâr-ı mütalaa eylediği sırada” Şekip’in bu konu hakkındaki düşüncesini sorar, ancak cevap vermesine bile fırsat vermeden –onun nasıl olsa bu konularda bilgisi olmayacağını düşünür ve kendisi konuşmaya devam eder. İşin daha da hazin tarafı “Ben size bir adresimi bırakırım, siz de gidip bu yerleri, bu şeyleri görürseniz bana fikrinizi yazarsınız” diye aşağılayıcı tavrını sürdürmeye devam eder. (s. 144)

III. BÖLÜM

3. AVRUPA SOSYAL HAYATININ XIX. YÜZYIL TÜRK ROMANINA YANSIMASI

Sosyal hayat, bir toplumun ya da o toplumun içindeki bireyin, diğer insanlarla ilişkileri doğrultusunda ortaya çıkan faaliyetlerin bütünüdür. Sosyal hayatın arka planında o milletin kültürel değerleri vardır.

Temelini, din ve ahlâk anlayışının oluşturduğu sosyal hayatın içine kadına bakış, kadının sosyal hayatta özgürlüğü, evlilik ve evlilik usûlleri, aile kurumu, boşanma, günlük hayatın bir parçası olan giyim kuşam, ev içi düzeni, temizlik, yemek kültürü ve sofrâ âdâbı, eğlence, tören ve davetler yine ekonomik hayat, hastalık ve ölüm gibi bireyi ilgilendiren ve onun başkalarıyla paylaştığı hayatı meydana getiren unsurların tamamı bu bağlamda değerlendirilebilir.

Avrupa sosyal hayatına ait XIX. yüzyılda romanlara yansıyan en önemli özellik, aile ve soy esasına dayanan sosyal sınıfların varlığını devam ettirmeleridir. Hâlbuki 1789 yılında ilan edilen Fransız İhtilâli'nin getirdiği temel düşüncelerden birisi de insanlar arasındaki sınıf farkını ortadan kaldırmaktır. Türk roman örneklerinin ilk ortaya çıktığı 1870'li yıllarda bu ihtilâlin üzerinden yaklaşık yüzyıllık bir süre geçmiştir. Buna rağmen kanun karşısında olmasa da bazı sosyal ilişkilerde, bilhassa evlilik konusunda sınıf farkının hâlâ romanlarda işlenmeye devam ettiği görülür. Sosyal hayatın şekillenmesinde dini önemli bir yeri vardır. Bundan sonra dini hayatla beraber Avrupa kültürünün sosyal hayata yansımaları incelenecektir.

3.1. Dinî Hayat

İnanç bireyi ilgilendiren, onun kendi hayatından hareketle aynı ya da farklı inançlara mensup insanlardan oluşan toplumun şekillenmesinde, hayata bakışında temel bir unsurdur. Hristiyanlık temeline dayanan Avrupa kültüründe, dinin kültür ve sosyal hayatta önemli bir yeri vardır. Kişinin dinî vecibelerini yerine getirdiği kilise, manastır, havra gibi mekânlar; Avrupa insanının dinî inaçlarını yerine getirdiği kutsal mekanlardır.

XVIII. yüzyıldan itibaren kilise içinde başlayan yavaşlama ve çözülme, dinî zayıflattığı gibi, dinî hayattan kopuk, hatta ona düşman insanların yetişmesini sağlamıştır. Avrupa’da kilise ve dine bakışın giderek zayıfladığı, hatta on dokuzuncu yüzyılda romanlara daha çok olumsuz yönleriyle yansdığı görülür.⁴²³

Avrupalı anlamda ilk hikâyeye örneklerinden sayılan *Müsameretnâme*’de, iki kızıyla İstanbul’a gelen bir aileyle karşılaşırız. Baba tarafından Avrupa’dan geliş amaçları kızının hastalığına İstanbul’un havasının iyi geleceği düşüncesiyle doktor tavsiyesiyle olsa da, hikâyenin devamında misyonerlik faaliyeti için geldikleri anlaşılacaktır. Boğaziçi vapurunda kızların babasıyla tanışan Rıfat Bey, yolculuğun devamında babanın davetiyle bu aile ile dostluk kurar ve kızlarla yakınlaşır. Evde yalnız kızlar varken bahis din üzerinde yoğunlaşır. Kızlardan küçük olanla kurulan samimiyetin sonunda, bu kızdan istediğini alabilmesi için bir şeyi kabul etmesi gerektiği söylenir. Genç adam, “Madam teklif edeceğiniz şey neden ibaret” sorusunu sorar. Cevabında ise “Hıristiyanlık bir fazilet-i âliyedir. Sahibi pek büyüktür. Katolikler ise Cenab-ı Mesih’in en sevgili evlatlarıdır.” sözlerine muhatap olur. Genç, Cenab-ı Mesih’in Müslümanlar için de önemli olduğunu dile getirince kız heyecanla, “Mösyö! İşte Cenab-ı Mesih’i tasdik ediyorsunuz. O halde ona tebaiyet cihanda en büyük şeref ve saadettir. O cihetle ondan başka din tanımaya ne ihtiyaç kalır?” (s. 48) diyerek arzusunu yeniler.

Avrupa ile kurulan ilişkilerin yoğunlaştığı dönemlerden itibaren, misyonerlik Osmanlı toplumunun önemli bir gündemi haline gelmiştir. O devrin gazetelerine kadar akseden hadiseler meselenin ne kadar yaygınlık kazandığını gösterir. Bu hikâyede de devre ait bir konunun esere yansımaları görmekteyiz.

⁴²³ Avrupa’da Fransa’nın dindarlığını vurgulamak için “Kilisenin ilk kızı” adı verilmiştir. XVIII. yüzyıldan itibaren dinden uzaklaşma ve dine düşman hale gelme süreciyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Ernest – Robert Curtius, a.g.e. s. 120-145.

Midhat Efendi'nin konusu Avrupa ile doğrudan ya da dolaylı olarak ilgili roman kahramanlarına, Avrupalılar karşısında savundurduğu temel düşüncelerden birisi de dindir. Romanlarında Avrupa'da dinî hayat, kilisenin itibarının ve din adamlarına ilginin azalması, batıl inançlar ve misyonerlik faaliyetleri gibi hususların yer aldığı görülmektedir.

Hasan Mellâh'ta, romanın kadın kahramanı Cuzella'nın vefat eden annesi için Hz. Meryem gibi ırz ehli biri olduğundan bahsedilir. (s. 21) Hristiyan dünyasında Hz. Meryem'in masumiyetin ve ehl-i ırz olmanın timsalidir. Çünkü Hz. İsa'yı bakire olarak dünyaya getirmiştir. *Hasan Mellâh*'ı beğenen ve onunla evlenmek isteyen Cuzella, onun resmini râhibe olan Mari'ye gösterir "Kilisede cansız resimlere tapıyoruz a ben de buna tapacağım." diyerek hem ona olan sevgisinin büyüklüğünü açıklamış olur, hem de kiliselerde Hz. İsa ve Hz. Meryem'in resimlerinin önünde yapılan ibadeti de eleştirmiş olur. Rahibe Mari'nin Cuzella'ya nasihat ederken yemin konusunda söylediği şu sözler de önemlidir:

"Hz. İsa buyurmuştur ki ne Allah'ın ismine ne göklere ne yerlere yemin etmeyelim. Yeminimiz 'evet' yahut 'hayır' olsun" (s. 108) şeklindeki açıklama ile Hristiyanlıktaki yemin şeklinden bahsedilir. Romanda yine *Hasan Mellâh*'ın herkese yardımcı olmaya çalışmasına karşılık olarak Alonzo tarafından "Hz. İsa olmaya mı geldiniz? Her dertliye siz mi derman olacaksınız?" (s. 323) diyerek Hz. İsa'nın hastaları iyileştirdiğine atıfta bulunulur.

Zeyl-i Hasan Mellâh'ta Malta'da Alonzo'nun tanıştığı ve gemiye aldığı Julia ile Alonzo arasında din konusunda da konuşmalar geçer. Alonzo geminin Roma'ya geri dönüp dönmeyeceği konusunda Julia ile konuşurken Julia geminin Roma'ya dönme ihtimaliyle ilgili, "Belki Roma'ya yahut Kudüs'ü şerife gider" der. Alonzo "Vay, sen Roma'yı Kudüs'ü Şerif'i de bilir misin?" sorusuna, "Niçin bilmem? Kudüs-i Şerif'in Hazreti İsa'nın ve Roma dahi Havariyyûn'un memleketleri değil mi?" der. Alonzo kızın bilgisine şaşırır ve "Bunları bilmeyen Hristiyan olur mu?" sözüyle çıkışır. (s. 48) Romanın dokuzuncu kitabının birinci babında, tarihî olaylardan ve İtalya ve Avrupa'da Karbonari adındaki bir cemiyetten bahsedilir ve sonra söz papazlara getirilerek, onların nasıl halka eziyet eden mütegalip bir sınıf

olduğu anlatılır. Aslında romanın bu bölümde en kayda değer husus, Carbonari cemiyetinin bahis konusu yapılmasıdır.⁴²⁴

Felâton Bey’le Râkım Efendi’de İstanbul’a gelen İngiliz Ziklas ailesinin kızı Can, kendisine ders veren Râkım’a aşık olur ve hastalanır. Onu muayene eden tabip, kızın Râkım’la evlenmesini, zaten Hristiyanlığın da buna müsaade ettiğinden bahsedince, Mister Ziklas “Ben kızımın Müslüman olmasına da razı olurum. İslâmiyet fena mıdır? Hep bir Allah’a tapmıyor muyuz? Akâidimiz arasında ne kadar fark var ki! İsa ve Meryem dahi bir kızı helakten kurtarmak için İslâm olmak suretinde tebdîl-i mezheb etmesine cevaz gösterir.” (s. 126)

Kızlarını yetiştirme konusunda olduğu gibi dinî konularda da müsamahakâr olan Mister Ziklas, kızının din değiştirmesine sıcak bakmaktadır. Midhat Efendi’nin ahlâkçı ve özellikle dinî konularda kendi değerlerini üstün görme düşüncesi burada da ortaya çıkar.

Paris’te Bir Türk romanında Türk roman kahramanı Nasuh’un kaldığı misafirhânedede başka milletlerden de insanlar da vardır. Nasuh, komşularını ziyarete günün pazar olduğunu unutarak onların kapılarını çalar. Halbuki Madame Hyrienne kiliseye gitmiştir. Bunun üzerine “İnsanın ömrü âhir olmaya başladığı zaman takvası artacağı bilinmeyecek bir şey değildir.” (s. 160) denilerek Avrupa’da kiliseye gitme alışkanlığının daha çok yaşlı ilerlemiş insanlar tarafından sürdürüldüğüne dikkat çeker.

Yukarda Paris’te geçen yaşlı ilerlemiş insanların Avrupa’da kiliseye düşkünlüğü konusu yazarın *Süleyman Muslî* romanında da de geçer. Yaşlı kadın Roza’nın kiliseye bağlılığından hareketle şöyle denilir.

“Bahusus Hristiyan olan kocakarılar, papazlar ahirete mâlik ve dilediklerini cennete ve istediklerini cehenneme atabilmeye muktedir itikat eylediklerinden

---

⁴²⁴ Bilindiği gibi Carbonari bir işçi örgütüdür. Bu örgüt, Namık Kemal’in de kurucuları arasında bulunduğu ve Belgrad ormanlarında toplanarak teşekkül edilen “Yeni Osmanlılar”ın, kendilerine örnek aldıkları bir İtalyan cemiyetidir. Yeni Osmanlılar gibi, Osmanlı modernleşmesinde mühim bir mevkiye sahip olan bir grubun yakından ilgilendikleri bu örgütün romanda işlenmesi dikkate değerdir. Her ne kadar Midhat Efendi bir Yeni Osmanlılar mensubu değilse de 1873 yılında Namık Kemal’in *Vatan Yahud Silistre* isimli eserini neşreden matbanının sahibidir. Bu sebeple de Namık Kemal, Bereketzâde Hakkı, Ebuzziya Tefvik, Menapirzâde Nuri ile aynı kaderi paylaşarak üç buçuk yıllık Rodos sürgünlüğüne mahkum edilecektir. Bununla ilgili olarak bkz. Ebuzziya Mehmed Tefvik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**, bugünkü dile aktaran: Ziyad Ebuzziya, Kervan Yayınları, İstanbul 1973.

bunların ahiret korkusuyla papazlara olan itimatları ve tevazuları pek fevkaladedir.”
(s. 118)

Mithat Efendi'nin diğer romanlarında da olduğu gibi, bilgiyle donattığı kahramanları Avrupa'da kendi değerlerini başarıyla savunurlar. Nasuh, Madam De la Chaisne'in davetiyle onun evinde, mektep arkadaşı iken şimdi rahibe olan Anne ile din konusunda fikir teâtilisinde bulunur. Rahibe Anne, daha önce zengin bir kadındır. Arkadaş olduğu bir genç tarafından kandırılarak igfal edilir, serveti bu ilişkiyle tüketilir ve bu kişinin Amerika'ya kaçmasıyla da ortada bırakılır. Önceden dine inanmayan Anne, bu olaylardan sonra çaresiz kalınca elinden tutan kilise ve papazlar sayesinde rahibe olur. Nasuh'la rahibe arasında öncelikle “ruhbaniyet” konusu tartışılmaya başlanır.⁴²⁵ Daha sonra hürriyet, irade konusunda tartışma olur. Rahibe Anne “herkes hürriyet-i şahsiyyesine malik” görüşündedir. (s. 254) Nasuh konunun, Hristiyanlık mı felsefe açısından mı konuşulmasının istendiğini sorar. Chaisne, Hristiyanlığın felsefeden bir farkının olmadığını söylemesi üzerine Nasuh, “Hristiyanlığın en büyük senedi nakildir. Hikmet ise akıl ile istidlal eder. Vakıa din-i İslâm'ın dahi en büyük senedi nakil ise de nakil muvâfık-ı akl olmaz ise hikmet-i İslâmiyye nazarında dahi senet olamaz.” der. Rahibe Anne, Nasuh'un bu görüşlerinin Hristiyanlık için de geçerli olduğunu söylemesi üzerine Nasuh, bunun Hristiyanlık için geçerli olamayacağını izaha başlar. Rahibe Anne çok okumuş, okuduklarını muhakeme etmiş birisidir. Tartışma başlamadan okuduğu ve aklına yatmayan Hristiyan yazarlarının eserlerindeki çelişkileri düşünür. (s. 255) Nasuh, hristiyanlıkta rahibeliğin başlangıçta yokken sonradan ortaya çıktığını anlatır. Rahibe Anne bunu tasdik eder. Nasuh'un “hikmet-i Nasârâ bu ruhbaniyete neden dolayı lüzum gördü?” sorusuna, “Familya gailisi hizmet-i ilâhiyyede bihakkin iştigâle mâni olur da bu mani'iyeti bertaraf etmek için. Hatta Cenâb-ı Mesih buyurmuştur ki bana vâsıl olmak isteyenler; anayı, babayı, hısım ve akrabayı, kavim ve kabileyi bütün bütün terk etmelidirler. Etmezler ise vâsıl olamazlar.” der. (s. 258) Nasuh, bu sözün Hristiyanlarca yanlış anlaşıldığını, halbuki hristiyanlıkta da asıl önemli olanın aile kurumu olduğunu, herkes bu şekilde evliliğe karşı tavır ve inanç içinde olursa toplumda ihtilal olacağını, medeniyetin alt üst olacağını söyler. İslâm'da bu sözden

---

⁴²⁵ Ruhbaniyet, 19. yüzyıl Osmanlısında en çok tartışılan meselelerdendir. Bilhassa İslâm'ın terakkiye mani olmadığı fikri savunulurken aydınlanmanın karşı çıktığı şekliyle Hristiyanlık benzeri bir ruhban sınıfın İslâmiyet'de bulunmadığı sürekli dile getirilir.

maksadın “gönülde muhabbet-i Allah’tan başka bir şey bulunmamalıdır. Zira hakikat-i ibadet bundan ibarettir.” dedikten sonra İslâm’da Allah’a muhabbeti esas aldıktan sonra diğer şeylere de muhabbet duyulabileceğini söyler. De la Chaisne, Luther gibi ve onun taraftarlarının da bu konuyu böyle anladığını, yalnız Katoliklerin ters anladığını söyleyerek konuşma nihayete erdirilir. (s. 259) Nasuh romanının devamında Anne'in düşüncelerinin yanlışlığını, onu birisine aşık ederek ve evlendirerek gösterir.

Midhat Efendi'nin romanlarında hristiyanlara bir Müslüman gibi dua ettirmek sık geçen durumlardandır. Bunlardan birisi de De La Cahaisne'in kocası Alaxandre bahçıvan olduğu için beğenmeyip terk etmesidir. Alexandre Paris'e gelip kibar hayatına ait belli dersler aldıktan ve zengin olarak tanındıktan sonra De La Chaisne'in Nasuh'un aracılığıyla eşini tanıyamadan tekrar beraber olmasıdır. İnsanın doğuştan “kibar” olamayacağı tezinin savunuldu bu durum karşısında De La Chais'in Nasuh'a hitaben söylediği dua cümleleri önemlidir:

“Bakıyye-i ömrümüzü safa ile geçirmek için Allah’a biz dua edelim, siz amin deyiniz.” (s. 479)

Yazar benzer cümleleri başka bir vesileyle başka bir roman kişilerine de söyler. Nasuh’la evlenerek Müslüman olan Virginie iki kardeşiyle ilgili korkunç bir rüya görünce şöyle düşünür:

“Hemşirem bana Cenâb-ı Allah küçük aciz olan çocukların nigehtandır! demişti. Allah varken hiçbir şeyden korkmamalıyım.”

Virginie'nin kardeşleri de yaşadıkları fakir hayatın içinde şükretmesini ve sürekli dua etmesini bilirler. (s. 490-495)

Midhat Efendi, çeşitli alanlarda yaptığı mukayeseyi din konusunda da yapar.⁴²⁶ Hıristiyanlığın nakle, İslâm'ın ise akıl ve delile önem verdiğini belirtildikten sonra, İslâmiyet'te suçun şahsî Hıristiyanlık'ta ise babaların işlediği suçtan çocukların sorumlu olduğuna dikkat çekilir. Katrin'in düşük bir kadının kızı olduğu ima edildiğinde de buna karşı çıkılır. Nasuh, “Vakıa mukaddes İncillerde evlâd pederin ve validenin günâhlarından mesul olacağı yazılmış ise de ben Hıristiyan değilim madam, müslümanım! Benim kabul eylediğim kitapta hiçbir nefsin nefsi-i âhar için mesul olamayacağı yazılmıştır. Hakikat dahi bundan ibarettir zannederim.” (s. 179) cevabını verir.

---

⁴²⁶ Midhat Efendi'de İslâmiyetle Hıristiyanlığın çeşitli açılardan mukayesesi için bkz. Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, s. 240-265.

Felâatun Bey'le Râkım Efendi' de İngiliz Ziklas ailesinin kızı Can, Müslümanla evlenmek için İslâmı kabul etmesi, başka romanlarda da gerçekleşir. Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupalı Hıristiyan kızlar; bilgi, birikim ve dürüstlükleri dolayısıyla adeta kendileri için ideal olan Türklerle kendi istekleriyle evlenmek arzusunda bulunurlar ve Müslümanlığı kabul ederler. *Paris'te Bir Türk'*te Nasuh da bu şekilde evlenenlerdendir. Nasuh, İstanbul'a geri dönme kararı alınca Virigine de beraber gelmek istediğini söyler. "Ben Muhammedîyim, sen İsevîsin" diyen Nasuh'a Virigine, "O halde mariage civil (yani şer'in haricinde nikah-ı medenî) yaparız." cevabını verir. Nasuh, "Sen Hristiyan olduğun halde seninle tezevvüce benim dinimin müsaadesi vardır. Hatta o halde senin Hıristiyanlığını muhafazaya dahi dince borçlu olurum." diyerek mukabelede bulunur. Virigine, "Ne güzel mezhep! Ne büyük hürriyet" sözleriyle sevincini izhar eder.

Nasuh evleneceği kadının kendi dininden olmasının arzu eder. Eşine, yakınlarından Avrupalı kadınlarla evlenenlerin çok olduğunu, hatta dinlerini de değiştirmediklerini anlatır. Ancak onların ihtiyarlık tecrübesinin olmadığını dolayısıyla "Ayrı ayrı iki dine tabi olanlar ne kadar olsa birbirinin ecnebisi olurlar. Ben isterim ki, bence mukaddes olan sence de mukaddes olsun der." (s. 522-523) Virigine, Nasuh'un anlattığı şekilde kelime-i şahadet getirerek Müslüman olur. Midhat Efendi'nin Avrupalı roman kahramanların dilinden iki din karşılaştırmasında onlara İslâmiyet'in yüceliğini söyletirme düşüncesi burada da gerçekleşir.

Yeryüzünde Bir Melek romanında Şefik'in babası Hacı Mehmet Singapuri, "Avrupa'nın her tarafında bulunan Cizvit vesâir turuk-ı Nasraniyye cemiyetlerine ve farmason localarına gayet muteber tavsiyemeler almış" olmasından dolayı "Portugal memleketinin ilk limanı olan Lizbon'dan bed'ile İspanya ve İtalya ve Fransa ve Almanya ve Avusturya memâlikini" rahatça gezmiştir. (s. 23-24) Roman kahramanı Şefik'ten bahsedilirken onun merdümگیرizliği, Cizvitliğe benzetilir. (s. 442-443) Burada Cizvitleri, sır saklayan, aşırı derecede esrarengiz kişiler olarak vasıflandırır.

Hayret romanında da, doğrudan doğruya vaka ile ilgili olmaksızın Cizvitler hakkında değerlendirmeler vardır. Cizvitler hilekâr insanlardır. Fakat o kadar ustadırlar ki, karşısındakileri hilelerine ikna ederler. (s. 186-87) Midhat Efendi, cizvitler ile Farmasonları kendilerini dışa açmayan, gizli teşkilatlar olarak tanımlar. Dahası,

farmasonluk ile cizvitlik arasında paralellik kurarak ikisinin de misyonerlik faaliyetlerinde bulunduğu ima edilir.

Demir Bey'de, manastır terbiyesinden geçmiş din adamlarının diğer dinlere mensup çocukları kandırarak kaçırdıklarını ve Hristiyanlaştırdıklarından bahsedilir.

Acâyib-i Âlem'de Suphi ve Hicabi Rusya'da farklı dinlere mensup kimseler ve bunlara ait ibadet mekânlarıyla karşılaşır. Örneğin Poltava kasabasında Ruslar "XII. Şarl'a galebeleri yadigarı olmak üzere bir toprak tepe yapmış oldukları gibi bir de demir sütun rezk eylemişlerdir, sütunun üzerinde bir de salıp" koymuşlardır. (s. 105-106) Dolayısıyla Hristiyanlığın sembolü olan haç her alanda görülür. Rusya'da hristiyanlık taassup derecesindedir ve bu yüzden farklı dinlerden, özellikle nüfus bakımından o dine mensup olanlar fazla değilse, açıkça ibadet etmeleri kolay değildir. Bunun bir örneği de Rusya'nın Harkov şehrinde görülür. Harkov'da en önemli yerlerden birisi Mecusi ibadethânesidir. Burası Çinlilerin idaresindedir. Ancak burada hristiyanlık taassup derecesinde olduğu için, Çinliler ibadethânelerini esrarhâne haline koymuşlardır. Bu yüzden seyyahlar burayı güzelce gezememişlerdir. (s. 115) Mecûsilerin bu halini taassuba yoran Suphi'ye İngiliz kızı Miss Haft, bu görüşün doğru olmadığını, Mecusileri Avrupalıların bu hale getirdiğinden bahseder. Sonra seyyahlar arasında din konusu konuşulur. (s. 121)

Moskova Katolik dünyasının da merkezidir. Mithat Efendi kiliselerin zenginliği ve Ortadoks dünyasının merkezi olması dolayısıyla Moskova'yı Rus kimliğini yansıtan şehir olarak tavsif eder. Moskova'da neredeyse birbirine bitişik büyüklü küçüklü kiliseler vardır.

Paris'te Bir Türk'te Nasuh gibi bu kez de bu romanda Suphi, Rusya'dan itibaren beraber gezdikleri İngiliz kızı Miss Haf'la evlenir. Ve bu kahraman da romanın sonunda Müslüman olur.

Müslüman bir erkekle hristiyan bir kızın evlenmesi hususu, *Kafkas* romanında da geçer. Kaplan Bey, Hristiyan olan Katerina'ya talip olur. Ancak kızın dadısı Özden, taassup derecesinde dinine bağlı bir Ortadoks olduğu için Katerinayı evlilikten vazgeçirmeye çalışır. (s. 18)

Avrupa'dan gelen mürebbiyeler arasında kendi dinî inançlarını ders verdiği çocuklara aşılacak isteyen, onları Hristiyan olarak yetiştirmek isteyenler de vardır. *Bahtiyarlık*'ta Madam Terniye, eğitimini üstlendiği çocuklara Hristiyanlığı

öğretmeye çalışır. (s. 44-45) Terniye, Nusret'e bu düşünceleri aşılamağa başarılı olamaz, ancak alafranga bir kız olarak yetişmesini sağlar.

Midhat Efendi'nin romanlarında genellikle Hristiyan kızların müslüman olmaları gerçekleşir. Onun romanları içinde teklif aşamasında da olsa tersine işleyen tek örnek *Hayret* romanındadır. Romanda yalanlarıyla tanınan farklı Sarpson, Mecusi olan Mihriban'ın kendisiyle evlendikten sonra İngiliz hükümetinden rahatça oturma izni alabilmeleri için kızın da Hristiyan olması gerektiğini söyler. (s. 149) Ancak bu istek romanın ilerleyen bölümlerinde gerçekleşmez.

Avrupa'da, dinî hayatta batıl inançların da geniş bir yeri vardır. Bunun en önemli örneklerinden birisi, on üç rakamının uğursuz sayılmasıdır. Eserde bunun dinî bir dayanağının olduğu da açıklanır. (s. 441)

Müslüman Arnavutlarla Hristiyan solyotların hikâyesinin anlatıldığı *Arnavutlar Solyotlar*⁴²⁷, da Osmanlı'nın fethettiği yerlerin halkını Müslüman olmaya zorlamadığı, buna karşın Avrupalıların tutumu şu şekilde anlatılır:

“Avrupa mütemeddinlerinin önde İncil ve arkada rakı fiçileriyle Afrika ve Avusturalya memâlik-i vahşiyesine girerek ehâli-i kadîmeyi gûyâ dâire-i medeniyete idhâl için maddî ve mânevi bir kırıma uğratıp kırmalarını yine bu Avrupa hükemâsından hangisi tahsin ediyor?” (s. 22) Arnavutlarla Solyotlar arasındaki mücadelede papazlar aktif rol alırlar. Hristiyanlar papaz Samuel'in kaldığı manastırda toplanırlar. Solyotların dinî inançları sağlam ve uygulamaları tamdır. Yemeğe istavroz çıkarmadan ve dua etmende başlamazlar. (s. 54) Bu romanda da Müslüman bir erkekle hristiyan bir kızın evlenmesi gerçekleşir. Rüstem dinlerine ve geleneklerine bağlı Hristiyan Solyotlardan Eftimi ile gizlice nikah kıyarak evlenir. Hikâyenin devam eden bölümünde Mükrimine adını verdikleri kızları dünyaya gelir. Ahmet Mithat'ın *Paris'te Bir Türk* romanında olduğu gibi burada da Rüstem'le Eftimi arasında evlilik konusu geçince, İslâmiyet'te gayr-i Müslim bir kızla evliliğe mani bir durumun olmadığı tekrar vurgusu yapılır. (s. 76-77)

Olayların Fransa'nın Lyon şehrinin bir köyünde geçtiği *Cinli Han*'da köylülerin saf dinî duygularıyla, onların bu duygularını istismar eden din adamlarından hareketle kilisedeki yozlaşma konu edilir. Pazar günleri köylüler kilisede dua ederler, askere gidecek köylüler, gitmeden önce kilisede dua ettikten

---

⁴²⁷ Ahmet Midhat Efendi, **Arnavutlar Solyotlar**, İstanbul 1305 [1887/88], 221 s. / (Haz. Nuri Sağlam), TDK Yayınları, Ankara 2002. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

sonra yola çıkarlar. (s. 10) Köyün papazı ilk başta topladığı yardımları fakirlere dağıtan, köylünün sorunlarına yardımcı olan bir kişi görünümündedir. (s. 21) Ancak gerçek böyle değildir. Köylülerin gözünde “İsa” Mesih” gibi olan Papaz Brasill’in çıkarmadığı rezalet, düşüp kalkmadığı kadın kalmamıştır.(s. 42-43) Fakirlere yardım maksadıyla toplanan paralar, gerçek yerine ulaşmadığı gibi, papazların elinde hebâ edilmiştir.(s. 38-39) Konusu Avrupa’da geçen bu romanda din adamlarının ve kilisenin bozulmuşluğu en açık şekilde örneklendirilir.

Avrupa kiliselerindeki ahlâkî çöküntünün yanı sıra bu romanda dikkat çekilen bir başka nokta da “batıl inanç”tır. Romana adını veren “Cinli Han” yerleşim yeri dışında içinde “cin” ve “peri” olduğuna inanılan, hiç kimsenin gitmeye cesaret etmediği bir yerdir. Gerçekte ise, hırsızların, uğursuzların saklandığı mekândır. Buranın gerçek yüzü ortaya çıkarılarak karakola çevrilir. Batıl inancın bir çıkar ve menfaat sağlama aracı olarak kullanıldığı görülür.

Batıl inançlarla ilgili unsurlar yazarın konusu Amerika’da geçen *Rikalda yahut Amerikan Vahşet Âlemi*’nde de yer alır. Avrupalılar tarafından keşfedilen Amerika’da da cinlere, perilere inanç çok yaygındır. Hatta Avrupalılar burayı keşfettiklerinde buranın cinlerden uzak bir medeniyet olacağı tasavvur edilmiş olsa da gerçek öyle olmamıştır. (s. 271)

Çifte İntikam’da Fransa’da hâkim olan kilisesinin koymuş olduğu yasaklara temas edilir. Kilisenin yasaklarından biri, iki yeğenin izdivâcının yasak olmasıdır. Ama eski âdetler dinin kurallarına galip gelmekte ve genellikle köylüler “Eski Golvalar” gibi yeğenleriyle izdivâc edebilmektedirler. Lotis de halasının kızı olmasına rağmen Jeneviye’yle evlenir. Avrupa’da kiliseye duyulan saygı ya da hayatta dinin yerinin giderek zayıfladığına bir örnek de burada geçmektedir. Fransa’da sabah kiliseye gidilip akşam müzikli danslar etmek doğaldır. (s. 504) Paris, dinî değerlerini kaybetmiş bir şehirdir. İnsanlar papaz ile aynı mezhepten değilse kiliseye gitmemektedir. Fakirler sadakaları kesilmesin diye menfaat amacıyla kiliseye gitmektedirler. Bu sadakalar da adaletsiz bir şekilde dağıtılmaktadır.

Amerikalı iki bilim adamının geliştirdiği, iki yeni keşfin konu edinildiği *Fennî Bir Roman*’da Amerikan halkı arasında din anlayışının giderek yok olduğu yerini “ateizm”e bıraktığına dikkat çekilir. Avrupa’da Hıristiyanlığa bağlılık, her geçen gün

azalmaktadır. Hatta dinsizliğe olan rağbet günden güne artmaktadır. Halbuki Amerika’da dinsizlik “ahvâl-i adiyeden” sayılmaktadır. (s. 8)

Avrupalıların Amerika topraklarına yayılmaları ve zor şartlarda yaşayan Amerika yerlilerinin hayatlarının işlendiği yukarda da adı geçen *Rikalda*’da Avrupalıların öncelikli hedefi Hristiyanlığı yerli halk arasında yaymaktır. Avrupa’dan gelenlerin en mühim medeniyet ölçüsü hristiyanlıktır. (s. 83) Yerlilerin sosyal hayatlarında herhangi bir gelişime yer vermeksizin onları vaftiz ederler. Bir kabile reisi olan Rikalda da böyle vaftiz edilmiştir.⁴²⁸ (s. 271)

Bir celladın hayat hikâyesinin konu anlatıldığı *Cellat*’ta, mesleği cellatlık olan baba Simon Garas, idam cezasının infazı dinin bir vecibesi olarak görür. Çünkü bu şekilde ilâhî adaleti yerine getirdiğini düşünmektedir. (s. 72) Simon Garas’ın ölümü de bir celladın eliyle olur. Cellat Simon Garas, ölüme giderken, “hâpishânedede yanına papaz kabul etmediği gibi hîn-i idamında dahi kabul etmeyip “Allah ile kul arasına siyah rubalı bir herif giremez.” demiş. Fakat kendisi semt-i semaya nâzır olduğu halde bir şeyler söylemişse de ne söylediği işitilememiş.” (s. 504)

Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında özellikle hristiyan din adamlarının suiistimallerine değinilir. Bilhassa cizvitlerin için bu durum geçerlidir. Bu eserde, din adamlarına vakaların ikinci plânında birer tip olarak rastlarız. Bazı papazlar, günah çıkarmak vesilesiyle birçok sırra vâkıf olurlar. Bu kişiler arasında, elde ettikleri bu sırlardan menfaat temin edeni çoktur. Bu durum Haydut Montari’de şöyle dile getirilir:

“İtalya’da papaz takımının böyle günah çıkarmak ve son vasiyetleri almak suretiyle vakıf oldukları nice mühim esrardan ne yolda istifâdeler eyledikleri yalnız romancılar tarafından tasvir edilmekle kalmayıp adeta bir mesele-i târihiye hükmünü de almıştır.” (s. 145)

Midhat Efendi, bu târihten iki yıl sonra neşrettiği *Diplomalı Kız*’da; artık Paris’te kiliseye rağbetin kalmadığını, ancak iki sınıf insanın buralara gittiğini söyler. Bunlardan bir grubu, temayülleri din adamlarına olan siyâsî partilerin mensupları, diğeri de kiliseden yardım alan fukaralardır. Romanın kahramanlarından olan Dopre ve kızı Polini ise “ne birincilerden madud olabilir ne ikincilerden. Artık anlaşılmalıdır ki bunların kiliseye devamlarına sebep başka yerlerde eğlence arayıp da para sarf

---

⁴²⁸ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, s. 242.

etmemek maksadıdır. Hazır âlâ bir muzıka, kibardan veyahut fakir oldukları ve muhtac-ı iane buldukları belli bile olmayacak takımdan bir cemaat! Bedava olmakla beraber fena eğlence mi?” s. 24-25)

Ahmet Midhat'ın Avrupa'yı gördükten sonra fikirlerinin olumsuz yönde değişmesi *Diplomalı Kız'dan* sonra en belirgin olarak *Ana-Kız* romanında görülür. Hikâyedeki Jermen Valide karakteri ona göre Fransa'da rastlanılamayacak derecede ahlâklı ve çalışkan bir insandır. Aynı zamanda fakir olmasına karşın Cenâb-ı Hakk'a şükretmekten geri durmaz. (s. 824-825) Kurabiye satarak geçinen Jermen Valide, elindeki tüm sermayesini buraya harcar. Kurabiyelerini satmak için sokağa çıktığında başlayan şiddetli bir yağmurla, kurabiyeler ıslanır. Eriyen kurabiyeleri avuçlamaya çalışan çocuklara Valide'nin tepkisi “İçinizde Hıristiyan yok mu?” şeklindedir. Kitâb-ı Mukaddes'te zikredilen Evâmir-i Aşere'nin herbirini teker teker ele alarak hristiyanlığın tatbikatında bunların nasıl hükümsüz bırakıldığını, binâenaleyh dinsizliğe bizzat papazların sebep olduğunu söyler. (s. 48-51)

Avrupa'da, dinî ve ahlâkî inançları kuvvetli insanlar da vardır. Yukarıda adı geçen *Ana-Kız* romanının kahramanı Jermen Valide bunlardan biridir. Bütün fakirliğine rağmen yaşadıklarına tevekkül ile rızâ gösteren bu ihtiyar kadın, başkalarının hizmetini görerek geçinir. Bazı günler birkaç kuruş arttırırsa şükreder.

Ahmet Metin ve Şirzat'ta Ahmet Metin, çıktığı Akdeniz seyahatinde gezerek yol alır. Midhat Efendi'nin diğer romanlarında olduğu gibi Türk ve İslam medeniyetinin bir savunucusu olan Ahmet Metin⁴²⁹, ziyaret ettiği kilisede bir papazın vaktiyle Türklerin burayı ahır olarak kullandığı yolundaki sözlerine, İslâmiyet'in savaş zamanlarında bile din adamlarına ve dinî mekânlara dokunulmaması yolundaki kuralını hatırlatır. Osmanlı'da hiçbir kilisenin böyle bir duruma maruz kalmadığını söyler. (s. 371)

---

⁴²⁹ Midhat Efendi'nin romanları içinde ilk defa bu romanında Türk kimliğini öne çıkarmış olmasına, Ahmet Metin'e böyle bir misyon yüklemesine bakarak Orhan Okay, II. Abdülhamit'e yakınlığı ile bilinen yazarın bu tutumunun padişahın haberi dışında olamayacağına işaret ettikten sonra “Batı medeniyetinin nüfuzu altına girerken milli değerlerimizi ortaya koyma” gayretinin de bunda etkisi olduğunu söyler. Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, s. 55-56. 89 baskısı Midhat Efendi'nin romanlarında gayri müslimleri inceleyen Fazıl Gökçek de yazarın Türk kimliğini öne çıkaran ilk örneğin Ahmet Metin olduğuna dikkat çektikten sonra, Ahmet Metin'in köken olarak Boşnak olmasından hareketle yazarın kendi içinde bir tutarsızlık gösterdiğini iddia ederek yazarın “Türkçülüğünün çerçevesi pek belirgin değildir” tespini yapar. Fazıl Gökçek, **Osmanlı Kapısında Büyüme**, s. 84-85.

Avrupalı insanın hristiyanlık haricinde özellikle İslâmiyete ve Müslümanlara bakışları olumsuzdur. *Taaffüf*'te Daniş Bey'in kızını yetiştiren Doktor Fratenber, Müslümanlara bakışı *Bahriyarlık*'taki Madam Terniye'nin tam zıttıdır. Fratenberg, kendi dinini bildiği gibi İslâm dini hakkında da geniş bilgisi vardır. (s. 33) Kızı her iki dinî bilgileri tarafsız olarak vererek onun bilgili yetişmesini sağlar.

Midhat Efendi'nin *Çingene* romanında, konu ve mekân yerli olmakla beraber Avrupa kültürüne ait bir batıl inanışın İstanbul'da geçtiği görülür. Bahar mevsiminin gelişiyle İstanbul'un gözde mesire yerlerinden Kağıthâne'ye sandalla yapılan bir yolculukla başlayan hikâyede, sandala binecek kişi sayısının "kilerci" ile beraber on üç olduğu söylenir. Midhat Efendi, Batıdaki on üç sayısının uğursuzluğuyla ilgili açıklamada bulunur. Ardından da dünyada on üç rakamını uğurlu kabul eden milletlerin olabileceğini ilave eder.

"Kilerci ile beraber sandal halkı on üçe bâliğ olmuştur. Frenkler bu on üç adedini meş'um addederler. Böyle bir sandalda veya bir sofrada hâsılı her nerede olursa olsun on üç kişi ictima eyledikleri zaman ya birini aralarından çıkarırlar veyahut bir daha adam alarak adedi on dörde vardırırlar. Bu şeametin hakikaten var olup olmadığını bilemeyiz." (s. 443)

Mithat Efendi'nin Avrupa'da dinsizlik konusunu işlediği romanların yayım tarihlerinin 1880'lerden sonra olması da dikkat çekicidir. Avrupa'da XIX. asrın ikinci yarısından itibaren sıkça görülmeye başlanan ateizme yönelme olayları *Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları*'nda da geçer. 1889 yılında neşredilen bu romanda Amerika'da her şey gibi dinsizliğin de bir moda hâline geldiği Avrupa ile mukayese edilerek verilir. Midhat Efendi Amerika'nın dinsizliğe meyletmesini, "nübüvvet" davasında bulunan sayısız grupların olmasını, hatta bu konuları araştıran bir müelliften aktardığına göre henüz "ulûhiyet" davasında bulunmadıkları ancak "terakkî ede ede" bir gün bu iddiada bulunanların da ortaya çıkabileceğinden bahseder. Bu gelişmeleri "cinnet derecesi" olarak değerlendiren Midhat Efendi bunu "terakkiyât-ı medeniye"ye bağlar. Ancak "her kemâlin bir zevâli olur." sözünü hatırlatarak da bunun uzun sürmeyeceğini dile getirir.

İki Hud'akâr'da "terbiye-i asliyesi diyanet üzerine" oğulla genç yaşta kiliseye gitmesine karşı çıkan babanın hikâyesi anlatılır. Babanın kilise hakkındaki görüşleri, anlatıcı tarafından şu şekilde ortaya konur:

“Hiç kibar, efkâr-ı cedîde sahibi şık olan bir genç kiliseye gider mi imiş? Kiliseye gidilecek günler dostlardan birisinin münakehesi, vaftizi veyahut cenazesi gibi bazı merasim münasebetiyle vukua gelebilir imiş. O günlerde dahi şöyle bir boy göstermekle iktifa olunur imiş. Kiliseye ibadet için gitmek ise ya efkâr-ı atîka ve mahdude sahibi olanlar veyahut kilise müdaviminini teşvik için vakf edilen sadaka aylıklarına muhtaç bulunanlar için olabilmemiş. Kibar için ise bu haller adeta meayibattan sayılır imiş” (s. 708)

Baba Kont Aleksandre’ın kilise hakkındaki bu düşünceleri sırf kendi dinsizliğinin bir dışı vurumu değildir. Aslında Şarl’ın babası Cizvit papazlarının terbiye ve talimlerinden geçmiş birisidir. Fakat o dönemde, Fransa’da Cizvit papazlarının eğitim sitemleri beğenilmemekte ve eğitimden uzak tutulmaktadırlar.

Babanın kilise hakkındaki bu düşüncelerinden sonra Oğul Şarl’ın ağzından söylenen cümleler, Avrupa’da sosyal hayatta karşılaşılan olumsuzlukların temelinde dinden uzaklaşmanın yattığına da işaret eder:

“Tevekkeli bu Avrupalılar hemen hâl-i Vahşete takarrub etmemişler. Tevekkeli bunlarda mürüvvet, merhamet, mertlik filan kalmamış.” (s. 708) Kilisenin en önemli faaliyetlerinden biri nikâhın burada yapılmasıdır. Nitekim romanda Andre ile Luiz zevce ve zevce olurlar. Nikahları “Bal şehrinde bir kilise de icra olu”nur. (s. 721)

XIX. yüzyıl romanlarında sadece Ahmet Midhat Efendi’de değil, Mehmet Celâl’in romanlarında da hristiyan olan kahramanlar ve hristiyanlığa ait unsurlar görülür. 1887 yılında yayımlanan *Venüs*’te roman kişisi Venüs’e aşık olan genç, ona yazdığı mektupta onun durumunu kilisede Hz. Meryem’in resmi önünde dua eden bir aşığa benzeter. (s. 17) Bu romandan bir yıl sonra yayımlanan *Dehşet yahut Üç Mezar*’da olaylar, Fransa’nın Marsilya şehrinde geçer. İki âşık gencin birbirlerine yazdığı mektupla başlayan roman bu şekilde devam eder. Romanda doktorun sevgilisi ölünce cenazesi kiliseden kaldırılır. (s. 56) *Orora*’da Öjeni, ölen arkadaşı Lorans’ın iyi kalpli bir kız olduğunu söyleyerek onun ölümü esnasında Hz. İsa ve Hz. Meryem’in başındaki nur dairesi gibi ışıkların görüldüğünden bahseder. (s. 31) Mehmet Celâl’in romanlarında Avrupa’da dinî hayatın kişilerin yaşam biçimlerinden ziyade, sevgililer isteklerinin kabulü için dua ederken ya da ölen kişiler için düzenlenene kilisede düzenlenen törenler vesilesiyle gündeme gelir. Bir de bu romanda olduğu gibi Rafael ile Orora’nın birçok sıkıntıları aşmalarından sonra evlenmeye karar verince nikâhlarının kilisede kıyılması gibi evlilik vesilesiyle kilise hatırlanır. “Kilisenin ağır

sadalı çanı yeni gelini, yeni damadı, bir de onların sevdiklerini ibadethâneye davet ediyordu. İbadethâne dolmuş idi. Papazın önünde Orora Rafael'e, Rafael Orora'ya ebedi bir sadakat" vaad eder. (s. 46) Romana da adını veren *Margrit*, sevdiği insanla değil, başkasıyla evlenir. Bu evlenmeden mutlu olmayan Margrit hastalanır ve tutulduğu hastalıktan kurtulamayarak (s. 59) *Rene*'de roman kişisi Rene Pazar günleri ibadet saatini belirten çanların çalmasıyla bir yere oturarak edilen duaları dinler. Kız kardeşi kiliseye rahibe olduğu gün onu izlemek için manastıra gider. (s. 15-16) Rene, kız kardeşinin rahibelik töreninde hissettiği duygular farklıdır: "Manastırdan mahal-i istiğfardan çıkıvermişim gibi çıktım orada şerare-nisar olan alevler bize bir hayat-ı semaviye ihzar ediyor. Orası cehennem gibidir. Ümitten başka her şey mahv olur." (s. 66) Kiliseye karşı bu kadar olumsuz bakan Rene'nin kızkardeşi sıkıntılı zamanlarında dua eder ve kendisini duygu olarak rahatlamış hisseder. *Elvâh-ı Sevda*'da iftiraya uğrayan Anjel namuslu birisi ve masum olduğunu ispat etmek için rahibe olmaya karar verir ve kilisede rahibe olur.⁴³⁰ (s. 52)

XIX. yüzyıl Türk romanında "din" in önemli bir yer tuttuğu görülür. Özellikle Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupa'da kilise ve din adamlarına duyulan güven zayıflaması, dinsizlik ve dinsizliğin yayılması ve bu konudaki endişeler romanlara yansır. Hristiyanlık inancındaki ruhbanlık gibi konuların Türk roman kahramanları üzerinden eleştirildiği görülür. Avrupa yükseliş ve gelişmesinde Hristiyanlık ve din bir unsur olarak görülmez. Bu yüzyılda kilise etrafında şekillenen misyonerlik faaliyetleri de romanlara yansımıştır.

3.2. Ahlâk Anlayışı

Ahlâk, insanın iyi veya kötü olarak tanımlanmasını sağlayan davranışların, huyların bütünü olarak tanımlanabilir.⁴³¹ Ahlâk başka insanlarla ilişkilerde ortaya çıkan davranış, huy, tabiat gibi, toplumdaki bireylerin uyması gereken kuralları

---

⁴³⁰ Kemal Timur, Türk romanında dinler ve inançları incelediği çalışmasında Mehmet Celâl'in *Venüs*'ten başlayarak on üç romanını da bu zaviyeden ele almıştır. 1896 yılına kadar yayımlanmış altmış iki romanın din ve inanç bakımından incelenmesi için bkz. Kemal Timur, **Türk Romanında Dinler ve İnançlar (1872-1896)**, Elips Yay. Ankara 2006.

⁴³¹ Mustafa Çağrıncı, "Ahlâk", **DİA**, C.II, s. 1.

kapsar.⁴³² Ortaya çıkış ve davranış şekline göre iyi, güzel ahlâk olabileceği gibi, bunun zıttı olan başkaları ya da toplum tarafından hoş karşılanmayan şeyler için de kötü ahlâk tanımı yapılabilir. Bireyin ahlâkından bahsedilebileceği gibi, bireylerden oluşan toplumun ortak irade ve davranışlarını yansıtan toplumsal ahlâktan da bahsedilebilir. Ancak her halükarda ahlâkın dinle irtibatı vardır. Avrupa ahlâkının temelinde de Hristiyanlık vardır.

Avrupa ahlâkının temelini oluşturan unsurların en önemlisinin hristiyanlık olduğu bilinmektedir. Avrupa’da meydana gelen rönesans ve reform hareketleri sonrasında ortaya çıkan yeni din ve dünya algısı, beraberinde yeni bir ahlâk anlayışı da doğurmuştur. Bu ahlâk anlayışının iyi ve kötü yönleri Osmanlı aydınları arasında da tartışmalara sebep olmuştur. Avrupa’nın yükselişinin sebebi olan çalışma, iş disiplini, hak ve özgürlükler gibi konular öne çıkarken, zevk ve eğlence gibi yönleri eleştirilmiştir.

XIX. yüzyılda kaleme alınan Türk romanlarında konusu Avrupa’da geçen, roman kahramanının Avrupa’ya gönderildiği ya da Avrupalı roman kişilerinin İstanbul’a geldikleri eserlerde Avrupa ahlâkı hakkındaki bilgilere ulaşırız.

Müsameretnâme’nin ilk hikâyesi *Binbaşı Rıfat Bey’in Sergüzeşti*’nde iki kız ve babadan oluşan Avrupalı bir aile vardır. Rıfat Bey ailenin evine geldiğinde, baba işi olduğu gerekçesiyle evden ayrılır. Avrupa ahlâkının bir yansıması olan bu durum Rıfat Bey’e ters gelir. Ancak asıl şaşırması kızların şuh ve serbest tavırları, özellikle küçük kızla baş başa kalması ve sonrasındaki davranışlarla olur. Bunlar Rıfat Bey’in Avrupa ahlâkı konusundaki şaşkınlığını artırır. Rıfat Bey’in şaşkınlığı kızların sigara içmesiyle beraber daha çok serbest tavırları ve bir kibarlık alameti olarak sigaralarını bir erkeğe yaktırmaya çalışmalarıdır. “Bir aralık orta yerde bulunan sofraya üzerinden bir sigara alıp bana ikram eyledi. Ben o vakte kadar ecnebilerle bu misillü dahili ihtilat etmemiş olduğumdan madamlar anında sigara içmemek bir riayet-i mahsusa olduğunu bilemediğim cihetle teşekkür ederek aldığım halde suret-i kabulümden beyan-ı memnuniyet eyledi ve bunu müteakip bir güzel kutu ile getirdiği kibritten sigarayı yakmak üzere birkaç tane çaktıysa da bir türlü ateş aldıramadı.” (s. 35)

Ahlâk aynı zamanda âdâb-ı muâşeret denilen başkalarıyla ilişkiyi tanımlayan kuralları da kapsar. Bu anlayış içerisinde insanlar arası ilişkilerde karşıdaki insanın milliyeti ve konumu ne olursa olsun ona değer vermeden geçer. *Bir Osmanlı*

⁴³² Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C.I, s. 58.

Subayının İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti 'nde ise, genelde Avrupalıların özelde ise İngilizlerin “bir münasebetle yekdiğerine takdim olunmadıkça bildik ve bilmediklerinden bir kimse ile görüşmek indlerinde pek büyük tenezzül addolun”duğundan bahsedilir. (s. 134)

Ahlâk konusu en geniş Midhat Efendi'nin romanlarında kedisine yer bulur. Orhan Okay'ın ifadesiyle, “*Ahlâk mevzuu, Ahmed Midhat Efendi'nin doğu ve batı medeniyetlerini en çok karşılaştırdığı ve neticede doğuyu üstün tuttuğu meselelerdendir.*”⁴³³

Onun ahlâkçı tarafı, “ibret” vermek amacıyla kaleme aldığını belirttiği *Hasan Mellâh* gibi hikâyeye ve romanlarında kendisini hissettirir. (s. 263.) Amacının “bir hikmet-i ahlâk kitabı yazmak” olmadığını açıklayan yazarın *Zeyl-i Hasan Mellâh* romanlarının sonucunda iyiler mükâfatlandırılır, kötüler cezasını çeker. (s. 124) *Dürdane Hanım, Esrâr-ı Cinâyât*⁴³⁴, *Vah, Bir Gerçek Hikâyeye* gibi eserlerinde bu açıkça görülür.⁴³⁵

Edebiyatın da ahlâka hizmet edeceğini düşünen Midhat Efendi⁴³⁶, konusu Avrupa'da geçen *Paris'te Bir Türk*'te bu konuyla ilgili şunları söyler:

“Âsâr-ı sâiremizde defaetle arz eyledik ki vakıa hikâyeye okumaktan bir garaz dahi hikmet-i insaniyyeyi ikmal etmektir. Ancak muharrir hayvan-ı nâtıktan ibaret olan insanı kendilerinde erkeklik, dişilik olmayan melekler gibi göstermeye çalışır ise âdeta kalpazanlık etmiş olur. İnsanı insanlığa mahsus olan, hayvaniyeti ve hayvanlığa mahsus olan havassı ile göstermelidir.” (s. 134)

Bu romanda roman kahramanı Nasuh'u Paris'e göndererek Paris'in sosyal hayatını teneffüs ettiren Ahmet Midhat Efendi, Avrupa ahlâk anlayışı içinde değerlendirilebilecek komşuluk ilişkileri gibi konularda da bilgi verir. Paris'te bir pansiyonda kalan Nasuh, komşularıyla selamlaşmak, tanışmak ve sohbet etmek ister. Halbuki Avrupa'da komşuluk ilişkileri yok denecek kadar azalmıştır. Pansiyonda farklı milletlerden insanlar kaldığı için hepsinin ahlâk anlayışı, komşuluk ilişkileri

⁴³³ Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, s. 276.

⁴³⁴ Ahmet Midhat Efendi, *Esrâr-ı Cinâyât*, İstanbul 1301 [1883/84], 255 s. (Haz. Ali Şükrü Çoruk), TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

⁴³⁵ Ahmet Mithat Efendi'nin düşünceleri ve metinlerindeki ahlâk anlayışı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Harika Durgun, **Ahmet Midhat Efendi'nin Edebiyat Teorisi, Tarihi ve Eleştirisine Dair Görüşleri Üzerine Bir İnceleme**, EÜ, SBE (Yayımlanmamış doktora tezi) İzmir 2008, s. 120-124.

⁴³⁶ Midhat Efendi, bu konuda Namık Kemal ile hemfikirdir.

farklıdır. Nasuh'un komşularla diyalog kurma teşebbüsüne cevap verenler Ruslardır. Onun bu davranışından memnun kalan Rusları yazar, "Avrupa'nın en çelebi milleti Moskoflar addedilse şayandır." diyerek takdir eder. (s. 127)

Avrupa'da sadece aile dışı ilişkiler değil, aile içi ilişkiler de çok farklıdır. İlişkilerde her şeyin ölçücü çıkardır. Nitekim Nasuh'un pansiyon komşularından Madam Garnol, evli olan ablasının yanında ancak çocuk bakıcılığı yaparak kalır. "Zira Paris'te kardeş kardeşe muâvenet etmek hamiyeti değil, fakat iktidarı azdır." (s. 126)

Midhat Efendi, Paris'e gönderdiği kahramanı Nasuh vasıtasıyla şehrin çeşitli mekânlarını, farklı sınıfların yaşadığı semtleri gezdirir. Lüks ve gösterişli cadde ve sokakların hemen arkasında kalan bu gibi yerler, neredeyse Avrupa'da medeniyetinin uğramadığı semtlerdir. Konuşulan dilin bile "argo" olduğu bu mekânlar da ahlâk anlayışı da çok farklıdır. (s. 427)

Avrupa ahlâk anlayışının bozulması intiharlarla örneklendirilir. Çünkü Avrupa'da sefahat hayatı neticesinde ahlâkî çöküntüyü getirmiş ve bunun sonucu olarak kendi canına kıyan insanların sayısı artmaya başlamıştır. Simon'un Lena Köprüsü'nden atlayarak intihar etmesi üzerine Ahmet Midhat Efendi Avrupa hakkında eski yeni mukayesesi de yapar:

"Bir vakitler Paris'te böyle bir şey vuku bulduğu zaman en evvel bunun bir meyûsiyet-i âşıkaneve veyahut familyaca namusa dokunur bir felâkete hamledilmesi mutad gibi bir şey ise de Paris medeniyetinin terakkiyâtı semerâtından olmak üzere şimdi bu gibi ahvâl yalnız hikâyenuvislerin hayalhânelelerinde mer'î olup yoksa el-hâletü hâzihi Paris'te aşk ve namus uğrunda nefsinin kurban edenler ender hükmüne girmiş ve binâenaleyh bir vaka-i haileyi bunlara hamletmek sureti dahi hükümden düşmüştür." (s. 515)

Midhat Efendi'nin Nasuh vasıtasıyla Paris'i gezdirdiği yerlerden birisi de ahlâkî çöküntünün en sefih alemi olan bir fuhuşhâne ortamını anlattığı bölümdür. Paris'in kuzeyinde kalan bu mekân bahçe içerisinde, özel parola ile girilebilen ve İspanyol, İngiliz, Moskof gibi çeşitli milletlerden kadın ve erkeğin bulunduğu bir yerdir.⁴³⁷ (s. 444-448)

---

⁴³⁷ Midhat Efendi'nin bu romanı daha önce çeşitli vesilelerle geçtiği gibi Avrupa'yı görmeden önce yazdığı romanlarından birisidir. Avrupa seyahatinden sonra Avrupa'nın âdâb-ı muâşeretini anlattığı eserinde, "Avrupa'nın fuhşiyata ait olan ahvâline hemen hiç iltifat etmedik. Bunun

İstanbul'dan Rusya'ya oradan kuzey kutbuna doğru ve sonra İngiltere'ye uzanan bir seyahati konu alan *Acâyib-i Âlem* romanında seyahat, kömür taşıyan bir İngiliz gemisiyle başlar. Suphi ile Hicabi, Londra'dan İstanbul'a kömür getiren, bunu boşalttıktan sonra Odesa'ya gidecek olan İngiliz gemisine binerler. Yelkenlerin yardımıyla tasarruf edilen kömürlerin parasını gemide çalışanlar kendi aralarından paylaşırlar. Suphi açıklamasına “Avrupalılar dahi hırsızlık ederler ama böyle efendilerinin aramamak üzere karar verdikleri şeylerden çalarlar.” diyerek İngiliz ahlâkının kötü taraflarını da ortaya koymuş olur. Midhat Efendi, bu ifadesiyle “medenî” tavırlarına ön plana çıkarılan İngilizleri ahlâkını mizahî olarak eleştirir. (s. 53)

Balta'da Tatar yaveri sayesinde Rus prensesiyle tanıştırılan ve beraber yolculuk yapan Türk seyyahları, “Avrupa'nın en ağır adamları bir prensesi nasıl selamlar ise o tavırla” selamlarlar. Avrupa ahlâk anlayışında bir bayanın elini öpmek önemlidir. Roman kahramanlarından Suphi de bunu yapar. (s. 78-79)

Ahmet Midhat Efendi, henüz Avrupa'yı görmeden yazdığı bu romanda Rusya'da ailesi tarafından terk edilmiş, anne ve babası belli olmayan gayri meşru çocuklardan bahseder. Ancak devlet, bu çocuklar için önlem almış müesseseler kurmuştur. Yazar esas bunlara zemin hazırlayan ortamın Avrupa ahlâkının –ya da ahlâksızlığının- etkisinden bahseder:

“Avrupa medeniyet-i cedîdesinin fuhşa açmış olduğu meydan münasebetiyle pek çok genç kızlar henüz gelin olmaksızın valide olduklarından ve doğurdukları çocukları bittabi hiçbir kimseye gösteremeyerek gizlice büyütmeğe dahi hâl ve vakitleri müsait olmadığından gizlice boğup bir tarafa atmak mecburiyetindedirler.” (s. 156)

Demir Bey'de Avrupa ahlâk anlayışı asalet ve ekonomik bakımdan küfüv olmayan bir erkeğin kadına elini uzatması küstahlık sayılırken, ona denk olmayan bir kadının karşılık vermesi ise, “affolunmayacak bir edepsizlik” olarak nitelendirilir. Bu anlayışı düşünce dünyasında kavrayamayan ve şaşırın Mustafa Kamerüddin'e fakir bir kız olan Polini, “Siz Avrupa kibarının ne olduklarını bilmezsiniz. Kendileriyle küfüv olmayanları insan bile addetmezler.” şeklinde cevap verir. (s. 146)

---

sebebi bellidir. Avrupa'nın fuhşiyat ciheti gizli kapaklı bir şey olmadığından i'lâm ve tarif külfetinden âzâdedir.” der. Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret-i Yahud Alafranga*, s. 635.

Çifte İntikam'da Fransa ahlâk ve din anlayışında sabah kiliseye, akşamda içki eşliğinde müzikli dans ortamlarına katılmak normaldir. (s. 504) Böyle ortamları “rezâil-i medeniyetten bir tevahhuş” şeklinde tanımlayan yazar, bunları hoş karşılamaz.

Midhat Efendi, şahıslardan ziyade Avrupa insanının genel ahlâkı ya da şehirlerini bir bütün olarak bu bakımdan değerlendirir. Avrupa ahlâk bakımından sanayinin gelişmesiyle ekonomik imkânlar artmış, farklı sınıflar oluşmaya başlamıştır. *Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar*'ın başında Paris'te oluşan bu yeni sınıflardan bahsedilir. Paris kibârı dertsiz, gününü gün eden, nasıl hayattan zevk alırım dışında hiçbir şey düşünmeyen insanlardan oluşmaktadır: Romanda bu durum şu şekilde anlatılır: “*Âlemde hiçbir şeye ehemmiyet vermemek, her şeyi bir eğlence olarak telâkki etmek ve bahusus tembellikte son dereceye varmak bu Paris kibarının cümle ahvâl-i hususiyelerinden olup...*” (s. 570) “Hevaperestlik” üzerine kurulu olan Paris'te gece gündüz ekmek derdinde koşan insanlar olduğu gibi, hiçbir işi gücü olmadığı halde gecesini gündüzünü gönül işlerine ayıran bir sınıf da bulunmaktadır. Bu sınıf, îradları, servetleri sayesinde çalışmadan da yaşayabilmektedir.

Misafirperverlik ve cömertlik konusu Doğu milletlerine has bir özelliktir. Midhat Efendi'nin Alman seyyah Vilhelm Sanc'tan dinlediği ve onun anlattıkları üzerine kaleme aldığı *Gürcü Kız*'da Kafkas halkının karşılıksız, tanımadığı insana nasıl misafirperverlik gösterdiği anlatılır(s. 12-13, 19-120)

Midhat Efendi'nin Paris'i ahlâkî bakımdan kötü gördüğü yönlerin başında kumar alışkanlığı gelmektedir. Bunun yanında başta Paris olmak üzere evlilik dışı yaşam biçimi olan metres hayatı yaygındır. *Karnaval*'da ilk defa bir roman kahramanı Zekayi beraberinde metresi Benli Helena Avrupa'ya gider. (s. 277-278)

Avrupa'da ahlâkî bakımdan pek çok olumsuzluk varken bu olumsuzluğun ortaya çıkışının romanlara bağlandığını görürüz. Bu yüzden Avrupa'da genç kızlara evleninceye kadar roman okutulmadığından bahsedilir. *Bahtiyarlık* romanında olay İstanbul'da geçse de konusu Avrupa'dır. Romanda İstanbul'da bir aile kızının yetiştirilmesi için tutulan mürebbiye Fransızdır. Fransız mürebbiye öyle yetiştirir ki Avrupa kültüründe kızlar evleninceye kadar roman okumak yasak olduğu için babasının aldığı Fransızca romanları saklar. “Fransızlar kızlarına asla roman okutmazlar. Kocaya varıncaya kadar kızlarını bir esâret-i külliye içinde

bulundururlar.” (s. 49) Avrupa içinde ülkelere göre roman okumaya bakışın değiştiği de görülür. Fransız ahlâk anlayışında roman okumanın kızların ahlâkını bozacağı düşünülürken İngilizler de ise durum tersinedir. Kızlara roman okutulmasının yasaklanmasının sebebi, onlara dünyayı ve dünyanın fenalıklarını öğretmemek olarak gösterilir. Sosyal hayatın içine girdikleri zaman maddî ve manevî zorluklarla karşılaşınca Fransız kızlarının bir defa hata yaptıktan sonra o hatanın tekrarına engel olamadıkları belirtilir. (s. 50)

Avrupa ahlâk anlayışında başkalarıyla ilgilenmek, onun hakkında bilgi toplamak, kısa sürede kaynaşmak doğru davranışlardan değildir. *Çengi*'de komşuluk ilişkileri arasında, Avrupa ile mukayese yapılır: İstanbul'da kapı komşunun adı bilinip genel durumu bilinmezse buna şaşılabilir hâlbuki “İngiltere’de olsaydınız buna kimse taaccüp etmezdi. Belki komşunuzun ismini bilecek kadar malumatınız olmasına taaccüp edenler bulunurdu.” şeklinde ifade edilir. (s. 41)

Komşunun adının dahi bilinmeye ihtiyaç duyulmadığı Avrupa’da aile ve akrabalık bağları da kopmuştur. Aynı şehir içinde yaşayan ve birbiriyle ilgisi kopmuş aileler, ana-babalar ve çocuklar vardır.

Avrupa insanının ahlâkî tavırları Avrupa dışında hele sömürgelerde tamamen farklıdır. *Rikalda yahut Amerika Vahşet Âlemi*⁴³⁸ romanında Avrupalıların Amerika’nın yerli halkına yaptığı zulüm ve işkencelerden bahsedilir. Amerikalılar ilk defa karşılaştıkları Avrupalılara karşı saf duygularla büyük hürmet göstermişlerdir. Fakat karşılığında eziyet ve zulüm görmüşlerdir. (s. 194)

Müşahedât'ta bir memlekette cinayetlerin çoğalması, ahlâksızlığın ölçülerinden sayılacağı gibi bunun da kaynağı din korkusunun, vicdanlardan silinmiş olmasına bağlanır. Toplum düzeninin kanunla değil, ahlâkla kontrol altına alınabileceğine vurgu yapar. İnsanın suç işlememesinin asıl sebebinin Allah korkusu olduğunu anlattıktan sonra Ahmet Midhat Efendi, “İşte Avrupa kanunları gözümüzün önünde duruyor. Oranın kanunları daha şiddetli. Fakat Allah korkusu yüreklerden çıkmış olduğu için cinayetler dahi çoğaldıkça çoğalmaktadır.” der. (s. 301)

Ahmet Metin ve Şirzat'ta Ahmet Metin Türkler arasında efendi ile köle, hizmetçi arasında saygı ve sevgiye dayanan ilişkinin ölünceye kadar devam ettiğini belirtti

---

⁴³⁸ Ahmet Midhat Efendi, *Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi*, İstanbul 1307 [1889/90], 256 s. (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2003. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

sonra, “İhtimâl ki Avrupa’da münâsebet-i zülkurbâ bile gittikçe azalarak yok hükümüne takarrüp eylediği için ahlâkıyyûn bu efendi muhabbetini hiç de taharri etmemekte mazur görülürler.” (s. 281)

Midhat Efendi, 1889 yılında Şarkiyatçılar Kongresine katılmak için gittiği Avrupa’nın sefih hayatını ve gece âlemlerini yakından gözlemlemiş ve döndükten sonra yazdığı romanlarda bunları işlemiştir. Midhat Efendi’nin Avrupa’yı görmeden ve gördükten sonra yazdığı romanlardaki Paris’i farklı açılardan değerlendirdiğini belirten Sema Uğurcan, yazarın Paris’te maddi gücün yansıması olarak “makinelere ve büyük binalar kısaca urbanizm” gördüğünü, buna karşılık Avrupa toplumunun insan ilişkileri, alkol düşkünlüğü, kadın erkek ilişkilerindeki serbestlik, gayri meşru çocuklar, aile bağlarının zayıflığı gibi nedenlerle ahlâkî çöküş içinde olduğu tespitinde bulunur.⁴³⁹ Yazarın bu tarihten sonra yazdığı *Diplomalı Kız*, *Altın Âşıklar*, *Ana-Kız*, *İki Hud’akar*, *Mesâil-i Muğlâka* bunlar arasındadır.

Midhat Efendi’nin *Levant Herald* gazetesinde Dick May’in yayımlanan bir fikrasından esinlenerek kaleme aldığını açıkladığı ve “Vaka Paris’te geçiyor amma Paris bize meçhul müdür ki dekâyıkı anlaşılmasın.” şeklinde girişinde açıklama yaptığı *Diplomalı Kız* romanının esas konusu kızların eğitimidir. Ancak roman içerisinde Avrupa ahlâkıyla ilgili bazı tespitler sunulur. Paris’te ahlâkî değerlerin bozulmasından en çok etkilenen kurum, ailedir. Ancak “erbâb-ı iffet” amele ve esnaf arasında diğer sınıflardan daha fazladır, ancak iş evliliğe gelince genellikle bu sınıftakiler ikinci üçüncü çocuktan sonra nikah masasına oturmaktadırlar. (s. 597) Bu aşamaya kadar metres hayatı yaşayıp da evlenemeyenlerin çocukları ise ortada kalkmakta ve “piçhânelere” verilmektedir. Dolayısıyla gazetelerde, haftalık olarak bu şekilde verilen çocukların istatistikî bilgileri yayınlanır. Romanın kahramanı Juli Döpre de böyle metres hayatından doğmuş bir çocuktur. Evlenmeden doğan kızın anne ve babası daha sonra evlenmişlerdir.

Avrupa’da özellikle kilise çevresinde ihtiyaç sahiplerine yardım etmek üzere kurulmuş “iane cemiyetleri” vardır. Buralara külliyetli yardımlar da yapılır. Ancak ahlâkî bozulma her tarafta olduğu gibi buralarda da yaygındır ve toplanan paralar muhtaçlardan ziyade “bekar olan papaz sınıfına” mensup ya da siyasî bağlantıları olanlara dağıtılmaktadır. Hatta tüm bu yardımlara karşın gerçek ihtiyaç sahiplerine yardım yapılmadığı için Hayım familyası intihar etmiştir.

⁴³⁹ Uğurcan, a.g.m. *Ahmet Midhat Efendi Kitabı*, s. 153.

Avrupa sosyal ve kültürel hayatının temelinde, bireycilik vardır. Kimsenin başkasına karışmadığı, ihtiyacı olmadığı sürece diyalog kurmadığı, komşuluk ilişkilerinin yok olduğu bir dönem yaşanmaktadır. *Mesâil-i Muğlâka* romanında Avrupa'daki farklı bir anlayışa dikkat çekilir. Paris kahvehânelerinin birinde kavga çıkar. Kavganın başlamasıyla orada bulunan insanlar ortadan kaybolmuşlardır. Midhat Efendi kendi üslubunca araya girer ve açıklamada bulunur:

“Kahvehâne dâhilinde bulunanlar firar edeceklerine mudâripleri ayırınsınlar, muharebeyi menetsinler mi dediniz? Amma yaptınız ha! Siz bu mürüvveti ancak bizim buralarda arayınız. Avrupa'da hele Fransa'da ararsanız boş yere aramış olursunuz. Orada ciddîce bir tehlikenin vukuunu müteakip herkes kendi canını kurtarmak gayret-i hodgâmânesiyle adetâ çıldırır.”⁴⁴⁰ (s. 95)

Avrupa ahlâkının en kötü taraflarından birisi de düellodur. Avrupada düello yüzünden çok sayıda insana hayatını kaybetmiştir. *İki Hud'akar*'da roman kahramının gençlik yılları şarkta, Cizvitler ve şark hristiyanları arasında geçirdiği için, gayet iffetli ve dürüst yetişmiştir. Oğlunun bu şekilde yetişmesinden, Fransız hevaperesti olan babası memnun değildir. Kont Aleksandr de Blanşmezon hiç memnun değildir. Bu romanda, iffetliliğin yalnız İslâm'a değil, şark hristiyanlarına da âit bir vasıf olduğunu görürüz. (s. 6-7)

Bir cinayet vakasının ve peşinden zengin olma hayalinin konu edinildiği *Altın Âşıklar*'da genelde Avrupa, özelde ise Paris ahlâk anlayışının belli noktalardan sıkça değiştiğine dikkat çekilir. “Bazen Paris halkı feylesof olarak sıcak soğuk hamamlara çıplak girmeyi hoş görür de bazen dahi âdâbca mutaassıp olarak eldivenin düğmesi iliklenmemiş olursa meâyibten sayar.” (s. 52)

Midhat Efendi Avrupa'nın medeniyet bakımından ilerlerken ahlâk bakımından çöküşte olduğunu anlattığı en güzel romanlarından birisi de *Ana-Kız*'dır. Maddi anlamda ilerleyen Avrupa manevî anlamda çöküntü içindedir. Avrupa medeniyetinin

---

⁴⁴⁰ Avrupa'da yaygın olan düellodan da bahsedilir. Bu kötü bir adettir. Ahmet Midhat bu konuyla ilgili şu tespitlerde bulunur: “Alınız size medeniyet âleminde hâlâ hükmü cereyan eden bir âdet-i Vahşiyâne!... Evet! Vahşiyânedir. Zira ihkâk-ı hak denilen şey cemiyât-ı medeniyede hey'et-i adliyyeye ve ahkâm-ı kavânine tevdi kılınmış olduğundan bir adamın hod-be-hod ihkak-ı hakka kalkışması pek Vahşiyâne bir âdettir. Avrupaca erbâb-ı fikr ü kalemden yüzlerce adamlar bu âdetin aleyhinde sayfalar doldurmuşlarsa da hiçbir faydası görülmemiştir. Hattâ o sayfaları dolduranların kendileri dahi müddet-i ömürlerinde birkaç defa düelloda bulunmak beliyyesinden yakalarını kurtaramamışlardır.” Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret-i yahud Alafranga*, s. 603

üstünlüğüne her zaman dikkat çeken yazar, ahlâk anlayışı bakımından ise örnek alınamayacağını vurgular. (s. 823)

Kızı için para artıran anne “Cenâb-ı Hakk’a” teşekkür eder. Müslümanlara ait olan bir ifadenin kullanıldığının farkında olan yazar, “Lakin düşünmelisiniz ki bu vaka Paris’te güzâr eyliyor. Paris’te!... Orada terbiye-i diniye, tahatturât-ı uluhiyye kalmış mı ki böyle ihtisasat-ı müteşekkirene ile nâm-ı Hudâ ber-âverde-i lisan-ı ubudiyet edilmeye lüzum görülsün? Paris’in terakkiyat-ı makuse-i maneviyesi o kadar meydan almıştır ki fikr-i uluhiyetle bilkülliye terk-i ülfet eden hazele-i medeniyet-perestan veda makamında “Adiyo” kelimesinin istimalini de terketmişlerdir. Zira bu kelime bizim “Allahaislarladık” kelime-i nezaketimizin kısım-ı ahirinin hafzıyla mukâbil-i tâmdır” (s. 825)

Romanda Kitâb-ı Mukaddes’teki “Evâmir-i Aşere” olarak adlandırılan hristiyanlıktaki “on emir”i sayarak buradaki hükümleri, Avrupalıların nasıl terk etmiş oldukları anlatılırken on emir içinde yer alan “adamı öldürmeyeceksin” üzerinde durulur.⁴⁴¹ (s. 50)

Araba Sevdası romanındaki mürebbiye Mösyö Piyer’in iş ahlakından ziyade para kazanmanın ön planda olduğu görülür. Hüseyin Rahmi’de mürebbiye ya da başka maksatlarla geçen Avrupalı roman kişilerinin ahlâk konusunda bir endişelerinin olmadığı görülür. *Metres*’teki Anjel ve *Şipsevdi*’deki Mc Ferlan ailesi bu örneklerdendir.

Salon Köşelerinde eserinde, roman kişilerinden İngiliz Lidya; ailesiyle beraber altı aylığına İstanbul’a gelen bir kızıdır. İstanbul Beyoğlu’nda bir eğlence ortamında Türk genci Şekip’le tanışır. Onunla arkadaşlığını ilerletir. Lidya, ailesini düşünerek hareket eder. Şekip’le de beraber gezmeye çıkmadan önce ailesine danışmış, onların fikirlerini ve iznini almıştır. (s. 197) Burada Avrupa’da yetişmiş, hareketlerinde serbest davanana bir İngiliz kızının aieleden aldığı terbiye çerçevesinde tanışmış olduğu halde Türk genci Şekip’in çiçek demetine ilk başta çekingen davranması bir ahlâk anlayışının da ürünü sayılmalıdır.

On dokuzuncu yüzyıl Türk romanında Avrupa ahlâk anlayışının bozukluğu, kadın-erkek ilişkileri ve aile kurumunun dejenere yapısı, bencillik ve ahlâk anlayışının bozukluğu gibi temalar üzerinden Avrupa ahlâk anlayışı eleştirilir. Orhak Okay’ın da belirttiği gibi anlatıcıların Doğu-batı karşılaştırmasını en çok yaptıkları

---

⁴⁴¹ Hz. Musa’ya vahyedilen on emir hakkında bkz. Tümer- Küçük, **Dinler Tarihi**, s. 116-118.

ve Doğu'yu üstün tuttıkları saha ahlâktır.⁴⁴² Ahlâkın dinle ilişkisinin de kurulduğu romanlarda Avrupa zevk ve eğlence hayatı, fuhuş, intihar ve düello gibi konular dikkat çeker. Roman okumanın ahlâka tesiri de tartışılan konular arasındadır.

3.3. Avrupa Ülkelerinde Kadın ve Aile

Avrupa'da kadına bakış ve kadın hakları konusunda yüzyıllar içinde farklı bakış açılarının geliştiği görülür. Ortaçağın başlarında çocuğa anne ya da babadan birisinin adı ayırım yapmaksızın verilirken, XIV. yüzyıldan itibaren, devlet, polis ve idari işler gerekçe gösterilerek sadece babanın adının verilmesi zorunlu hale gelmiştir. XV. ve XVI. yüzyılda kadının emeği açısından da erkeğe göre çok farklı davranıldığı ve giderek düşen bir değer verildiği görülür. On dördüncü yüzyılda kırsal kesimdeki kadınlar erkelerin ancak dörtte üçünü kazanırken, on beşinci yüzyılda yarısını, on altıncı yüzyılda ise daha da azına düşürülmüştür. On altı ve on yedinci yüzyıllarda da kadınların isimleri ön planda değildir. Ressamlar ya da kadın müzisyenler eserlerine kocalarının imzasını atarlardı.⁴⁴³

XVII. yüzyılda kadınlar neredeyse tüm iş kollarından uzaklaştırılmıştır. Yapabilecekleri tek alan dokuma tezgâhları başı kalmıştır. XVIII. yüzyıla kadar Avrupa toplumlarına hakim olan feodal yapıda krallar, büyük toprak sahipleri soylular ve ruhban sınıfı, küçük işletmeleri, ticaret erbabı ve köylüleri idare ediyordu. Üretim faaliyetleri genellikle ev ortamlarında kadın erkek beraber gerçekleşirdi. Ancak kadınla erkek arasında ücret farkı vardı. Sanayi devrimiyle beraber imalat sanayi artıp iş imkânları çoğalınca ev ortamından iş merkezlerine, fabrikalara, işletmelere doğru kaymaya başladı. Kadınların işi erkeklerden ayrıldı. Eve “ekmek getiren” erkek ve ev işini gören, ekonomik bakımdan bağımlı “ev kadını” ifadeleri bu ortamlardan çıkmıştır.⁴⁴⁴ XVIII. yüzyılda yeni makinelerin icadıyla iş bölümü arttığında kadınlara hep düşük ücretli işler bırakılmıştır. Fakat

⁴⁴² Okay, **a.g.e.** s. 276-277.

⁴⁴³ Andree Michel, **Feminizm** (çev. Şirin Tekeli), İletişim Yay. 1993, s. 9.; **İstanbul Robert Sözlüğü**, 1978 baskısı, s. 768. Montaigne'in evlat edindiği Marie de Gournay (ö. 1645) “Kadınlara Erkeklerin Eşitliği ve Hanımların Şikayeti” adlı bir kitap yazar. Dolayısıyla Rönesansla beraber “feminizm” kavramı da tedavüle girmiştir. (**Feminizm**, s. 49)

⁴⁴⁴ Susan Alice Watkins, Marisa Rueda, Marta Rodriguez, **Feminizm** (çev. Özden Arıkan), İstanbul 1996, s. 10.

ücret karşılığında çalışmaya başlayan kadın sosyal hayata katılmak için çaba harcarken diğer taraftan bu yüzyılda Fransa'da “salonu olan kadınların” saygınlık bakımından itibara ulaştığı dönemdir.⁴⁴⁵ Artık kadının varlığı ve toplumsal kimliği ile ilgili dinî ve geleneksel değerler giderek yerini yeni çağın yükselen değerlerine bırakmaya başlamıştır. Fransız devriminin gerçekleşmesinde kadınların büyük rolü olurken yine bu yüzyılda bilim alanında, üniversitelerde ders veren, sanatçı kimliğiyle öne çıkan kadınların sayısı artmıştır.

XVIII. yüzyılın ortalarında aydınlar feodal toplumda kuraların, kilisenin ve soyluların imtiyazlarını sorgulamaya başlar. Bu ortamda kadınlar da erkeklerle eşitsizliklerini ve kendilerine karşı artan şiddeti sorgulamaya başlarlar. Almanya, İngiltere, Fransa, İtalya, İspanya gibi Avrupa ülkelerinde kadın hareketlerinin XIX. yüzyılın ortalarından sonra başladığı görülür.⁴⁴⁶

XIX. yüzyıl daha çok çalışma, daha çok kazanma üzerine kurulu kapitalizm çağıdır. Dünya bir pazar konumundadır. Bunun neticesi olarak kadınlar iş yerlerinde düşük ücretle çalıştırıldıkları gibi, kadının çalışmasına karşı artan bir söylem de gelişir. Hatta her yeni işe başlayan kadın karşısında işçiler greve giderler. Halbuki bu yüzyılda özellikle kentlerde yaşayan kadınların yarısına yakını bekar ya da dul ve işsizdir. Bu da beraberinde fuhşu getirmiştir. Alt tabakadaki kadınlar işsizliğe, düşük ücrete, ezilmişliğe karşı mücadele başlatırken, burjuva kadınları da siyasî ve ekonomik haklardan yoksun bırakılmaya başkaldırırlar.⁴⁴⁷ Önceki yüzyıllardan başlayan Avrupalı kadının sosyal hayatın içinde olması XIX. yüzyılda her alanında görülmeye başlanmıştır. Önceleri genel olarak sanat hayatının bir parçası olan opera, tiyatro gibi eğlence yerlerinde görülen kadın, bu yüzyılda meslek ve çalışma hayatının her alanında yer almıştır.

---

⁴⁴⁵ Yirmi Sekiz Mehmet Çelebi'de 1721 yılında yaptığı Fransa seyahatnamesinde orada kadınlarla verilen değeri ve onların toplum içindeki itibarını fakeder ve şunları kaydeder: Fransa memleketlerinde kadınların itibarı erkeklerden üstün olmağla istedikleri ne işe, işler ve murad ettikleri yere giderler en âlâ beyzâde, en düşkününe haddinden ziyade riayet ve hürmet ederler.” **Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi** (haz. Şevket Rado), s. 19.

⁴⁴⁶ Burhan Göksel, **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 1988, s. 32-36.

⁴⁴⁷ Andree Michel, **Feminizm**, s. 66.

1870'li yıllardan itibaren Türk hikâye ve romanında konusu Avrupa'da geçen veya Avrupa'dan buraya gelen kadınların yer aldığı eserleri takip ederek Avrupa ülkelerinde kadına bakış, kadının toplum ve sosyal hayattaki konumunu tespit etmek mümkündür. Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupalı kadın çeşitli yönleriyle yansır. *Hasan Mellâh*'ta Hasan Mellâh, Madam İlia ile sohbet ederken bir kadının tek başına gezmeye çıkmasına hayret eder. *Zeyl-i Hasan Mellâh*'ın altıncı kitabında Mısır'ı işgal eden Fransız genarali Menou ile Mısır ulemasından Ebulhammam arasında kadın erkek ilişkileri, evlilik konuları konuşulur. (s. 207-208) *Diplomalı Kız*'da kadın ve eğitim teması işlenir. *Felâton Bey'le Râkım Efendi*'de alafranga kültürü içinde kadın-erkek ilişkileri irdelenir. *Paris'te Bir Türk*'te daha yolculuk esnasında Avrupa'nın farklı ülke ve kültürlerinden farklı hayat hikâyeleri olan kadınlarla karşılaşılır. Avrupalı kadının her konuda olduğu gibi gezmek ve seyahat etmek konusunda da serbest ve özgür tavırlarıyla ortaya çıktığı görülür. Yolculukta kadınlı erkekli alafranga bir ilişki biçimi tasvir edilir. Bu yolculukta terbiyeli genç kız, 'oynak' orta yaşlı kadın, gayr-ı meşrû dünyaya gelmiş kadınlarla, ailesi için çalışan bir kadın tipi karşımıza çıkar. Romanda evlilik-annelik, flört ve ilişkiler üzerine çeşitli örnekler sunulur. Mithat Efendi'nin sık sık başvurduğu fuhuş hayatı üzerinden Avrupa ahlâk ve adetlerini ortaya koyduğu örneklere rastlanır. Avrupa'da kadınların sadece çalışma hayatı bakımından değil, zevk eğlence, sanat ve edebiyat ortamlarına katılımı ele alınır.

Hayret romanı, Hintli bir ailenin Hindistan'dan başlayıp İstanbul'da geçen ve Roma'ya, Paris'e kadar uzanan macerası içinde aile-namus, flört ve aşk temaları işlenir. *Arnavutlar Solyotlar* romanında Avrupa coğrafyasında en sıkıntılı konumdaki kadınların Solyot olduğuna dikkat çekilerek kadının çalışma hayatı içerisindeki yeri Solyotlar üzerinden anlatılır. *Demir Bey* romanında Parisli kızlar sınıflara ayrılarak değerlendirilir. Zengin bir aileye sahip, lüks salonlarda eğlenene, lüks mağazalarda alış-veriş yapan, giyim ve kuşamlarıyla herkesin kolayca dikkatini çeken tiplerin yanında, çiçekçi, dikişçi gibi alt-kültür sınıfına mensup kızlardan bahsedilir. Avrupa'da kadınlarla adab-ı muâşeret konularına değinilerek Avrupa'ya eğitim için giden Mustafa Kamerüddin'in yaz tatili için gittiği Zürih'te tanıştığı Polini karakteri üzerinden evlilik ve aşk konularına değinilir. Polini'nin yanında kaldığı zengin ailenin oğluyla evliliği fikri üzerinden evlilikte zenginlik-fakirlik ve sınıf meselesi gündeme gelir.

Avrupa’da “yaşamak” denilince kadın açısından belediye nikahı ya da metres hayatı gibi biriyle beraber olmak akla gelirken, *Fennî Bir Roman*’da Madam Bovlay’ın heykelinin yapılması meselesi üzerinden Amerika’da ahlâk ve utanma duyguları üzerine değerlendirmelerde bulunulur Büyük bir kısmı Rusya’da geçen seyahat romanı *Acâib-i Âlem*’de iffet, kadın özgürlüğü ve fuhuş ilişkisine değinilir. Avrupa’da geçen romanlarında anlattığı fuhuşhâne konusunun benzerini *Henüz 17 Yaşı*’nda anlatan Mithat Efendi fuhuşahâne-medeniyet ilişkisine dikkat çeker. Midhat Efendi, feminizm kelimesini kullanmasa da *Haydut Montari*’de onu tarif etmeye çalışarak kadın-erkek eşitliğini ele alır. *Gürcü Kız*’da Kafkas bölgesi kadınları Avrupalı kadınlarla güzellik ve eğitim bakımından mukayese edilir.

Midhat Efendi’nin romanlarında kadın konusuna bakış ve Avrupa kadınıyla Doğulu kadının mukayesesi gibi konular daha çok Avrupalı kadınların sorularına karşı Türk ve Müslümanlığı savunmak üzere donattığı kişiler sayesinde cevap verir. *Paris’te Bir Türk*’te Nasuh, *Acâyib-i Âlem*’de Suphi’den sonra *Ahmet Metin ve Şirzat*’ta Ahmet Metin bu özellikleri ile dikkat çeker. Yalnız seyahat eden kadın ve kadın-erkek ilişkileri tema olarak kullanılır.

Paris’te Bir Türk’te Nasuh’a, *Acâyib-i Âlem*’de Suphi gibi bu romanda da Neofari, Ahmet Metin’in şahsında Osmanlı erkeğinin kadına karşı saygısına hayran olur. Barbar ve zâlim olarak işittiği bu kavme mensup bir erkeğin kendisi ile olan münasebetindeki hürmet ve samimiyeti Avrupalı erkeklerin âşıkane iltifatlarıyla kıyas edince bu hayranlığı daha da artar. (s. 338)

Osmanlı gibi Batılılaşmayı örnek almış Moldovyalı bir ailenin bu uğurda değerlerini hiçe sayan kızı Neofari’ye romanda geniş yer vererek eğitim, yabancılaşma ve evlilik meselesi etrafında Avrupalı bir genç kız porfili olarak karşımıza çıkarılır.

Midhat Efendi’nin 1889 yılında Şarkiyatçılar Kongresi için gittiği Avrupa’dan döndükten sonra Avrupa’ya bakışında, özellikle ahlâkî konularda büyük bir değişim olduğuna çeşitli bölümlerde işaret ettik. Bunlardan birisi de *Ana-Kız* romanıdır. Giyim-kuşam, süslenme ve moda üzerinden günlük hayatta kadının ön plana çıkışı

irdelenir.⁴⁴⁸ Burada tekrar kadın giyim kuşamı ile ahlâk arasında ilişki kurularak romanda fuhuş ile Fransa'daki eğitim arasında ilişki ele alınır.

Midhat Efendi, *Diplomalı Kız*'da Avrupa kadının eğitimi ve iş hayatı ve evliliği gibi konularda farklı yönlerden bakar. Ahmet Mithat Efendi'nin profesyonellik açısından en iyi canlandırdığı kadın kahramanlardan birisinin bu romandaki Julie'dir. Gazete haberlerinden naklen romanlaştırdığı Julie yazarın geniş yorumlu tercümeleleri arasında, hatta bütün romanları arasında yazarın zihniyetine en uygun kahraman sayılabilir. Yazar Paris'te öğretmen diploması almış bir kızın hayatını kazanma çabasını anlatır.⁴⁴⁹ Midhat Efendi kızların diplomalı olması ve çalışarak para kazanması konusunu *Diplomalı Kız* romanında işler.⁴⁵⁰ "Terbiye-i nisvân" meselesini merkeze alan hikâyede kızını okutarak onun kendi sınıflarını aşmasını hedefleyen bir demirci ustasının, kızına bir öğretmenlik diploması kazandırdıktan sonra, kadro bulunamadığı için işe yaramayan diploma, genç kızın pratik zekası ve okulda öğrendiklerini başka alanlara da kaydırmasıyla başarıya ulaşan sancılı bir süreci konu alır.⁴⁵¹

---

⁴⁴⁸ Bu açıklamanın devamında kadınların bir idama bile olsa süslenerek gittiklerinden bahseder. Bisiklete binme modası ile kadın güzelliği arasında ilişki kurulur. İlk defa Midhat Efendi tarafından romana konu edinilen bisiklet daha sonra İstanbul'da da yaygınlaşır ve romanlara konu olur. Nitekim Halit Ziya'nın *Mâi ve Siyah* romanında Ahmet Cemil, arkadaşı Hüseyin Nazmi ile onların köşkünün bulunduğu Erenköyü'nde yürürken zihni dalgın olduğu için "yanlarından geçiveren hafif bir toz dalgası arasında şimşek gibi akıp giden üç dört bisiklet"i fark etmez bile. **Mâi ve Siyah**, s. 224. Uşaklıgil romanın 1901 baskısında "bisiklet" yerine "derrace" kelimesini kullanmıştır. Ancak yazar kendisi, 1938 yılında romanın dilini sadeleştirmiştir. Bu baskı ve onu esasalarak yayımlanan baskılarda 'bisiklet' kullanılmıştır. Bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, **Mâi ve Siyah** (haz. Enfel Doğan,) Özgür Yay. İstanbul 2008, s. 224.)

⁴⁴⁹ Uğurcan, roman kahramanı Julie ile Ahmet Midhat Efendi arasında benzerliklere dikkat çeker. Julie'nin çiçek satmaya başladıktan sonra daha satış yapabilmek için planlar yapması, Kütüphaneye gidip araştırmalarda bulunması ile Midhat Efendi'nin seyahatte çok şey görmek için yaptığı planlar arasında benzerlik bunlardan sadece birisidir. Bkz. Uğurcan, a.g.m., **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 151.

⁴⁵⁰ İnci Enginün, Midhat Efendi'nin eserlerinde kızların okumasına büyük önem verdiğinden ve alınan eğitime uygun olarak istihdam alanları oluşturulmasını istediğinden bahseder. Tanzimat döneminde yepyeni bir meslek türü olarak ortaya çıkan mürebbiyeliği kimi zaman uygunsuz ve yeterli olmeyen kimselerin de yapmaya kalkışması üzerine Midhat Efendi, "mürebbiyelerin Fransa maarifinden diplomalı olmalarını ister." İnci Enginün, "Ahmet Midhat Efendi'nin Hala Geçerli Öğüdü: Kızlarınızı Okutun", **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 193.

⁴⁵¹ Midhat Efendi'nin ideal tipine benzer bir örnek karakter de *Hüseyin Fellâh*'taki Şehlevent'tir. Buradaki kız yine eğitimi kıvrak zekası, müteşebbis karakteriyle kendisini ve annesini fakirlikten kurtardığı gibi bir fesat ocağını da söndürür. Enginün, a.g.m., s. 194.

Avrupa’da kadına karşı gösterilen saygıyı içten gelen bir davranış değil, çıkar ilişkilerine dayandığını gören Midhat Efendi bu saygının altında ne olduğunu şu ifadelerle müzakere eder:

“Mürüvvet mi? Merhamet mi? Bu gibi şeyler emrâz-ı asabiyeden addolunurlar. Bunları düşüneceğinize bari edebi, terbiyeyi düşününüz. Ama o kadınlara perestişi cümle-i mefâhirden olan Avrupa medeniyeti kadınlar hakkındaki hürmet ve tazimini yalnız güzel kadınlara hasr ü tahsis eylemiştir. Kadın güzel olmadı mı kimse ona riâyete mecbur olmaz. Güzel bir kadın tramvaya yahut omnibüse girerse herkes yerini takdim için yerinden fırlar. Çirkin bir kadın girer kimse yerinden kımlıdanmaz.” (s. 172)

Kadınlara bakış açısından değerlendirilebilecek bir konuda onların da sigaraya alışmış olmalarıdır. Bu romanda aynı zamanda kadın-sigara ilişkisinden ahlâkî değerleri sorgular.

Araba Sevdası’nda Bihruz Bey’e Fransızca hocası olarak ders veren altmış beş yaşlarındaki Fransız Mösyö Piyer’in kadınlara bakışı tamamen olumsuzdur. Çok fazla göze çarpmayan bir tavır olarak Mösyö Piyer’in ağzından kadın ve aşk konusunda La Bruyere, La Rochefocauld gibi isimlerden sözler aktarılarak olumsuz bir tablo çizilir.

Midhat Efendi’nin *Felâton Bey’le Râkım Efendi*, Hüseyin Rahmi’nin, *Şık*, *Metres*, *Şıpsavdi* romanlarında olduğu gibi Seffati Ziya’nın *Salon Köşelerinde* de aşık olacak/olunacak Avrupalı kadın imgesi karşımıza çıkar. (s. 111-112)

3.3.1. Avrupa’da Kadının Özgürlük Algısı /Anlayışı

1870’li yıllardan itibaren Türk hikâye ve romanında konusu Avrupa’da geçen veya Avrupa’dan buraya gelen kadınların yer aldığı eserleri takip ederek Avrupa ülkelerinde kadına bakış, kadının toplum ve sosyal hayattaki konumu tespit etmek mümkündür.

XIX. yüzyıl Türk romanında kadın-özgürlük teması batılı kadınların serbest tavırları etrafında sıkça yer alır. *Müsameretnâme*’deki *Binbaşı Rifat Bey’in Sergüzeşti*’nde Fransa’dan İstanbul’a gelen İngiliz ailenin yaşları on sekiz ve yirmi üç civarında olan kızları vardır. Babalarının davetiyle evlerine gelen Rifat Bey’e babanın işi olduğu mazaretiyle evden ayrılmasıyla kızlarla yalnız kalır. Her ne kadar

ailenin bu davranışının altında başka sebepler olsa da kızların yabancı bir erkekle evde yalnız kalması, hatta yaşı küçük olanla Rıfat Bey'in yatak odasında sohbet etmeleri, kızın Rıfat Bey'e sigara ikramında bulunması, bir amaç için yapılmış olsa da, Avrupalı kadının serbest davranışını ve özgürlüğünü yansıtır. (s. 35) *Bir Osmanlı Kaptanının İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*'nde Avrupa'ya eğitim için giden bir Türk gencinin önce ders aldığı adamın kızıyla, sonra da Hindistan'a doğru gemi yolculuğunda kaptanın kızıyla yakınlaşması ve her iki olayda da kızların kendi düşüncelerine göre hareket etmesi, babaların müdahalesinin olmaması, kadının birey olarak değeri ve özgürlüğü açısından önemlidir. Nacit Bey'in İngiltere'de önce ders aldığı daha sonra nikah kıyarak evlendiği Elizabet babasının kursunda hocalık yapmaktadır.

Hasan Mellâh'ta Cuzella'nın babası kızını zengin olduğu için Pavlos ile evlendirmek ister. Kızı babasının bu düşüncesine karşı çıkınca da "Seni rahibeler elinde terbiye ettirdiğime hata etmişim" sözleriyle de pişmanlığını ifade eder. (s. 17) Babasının isteğine rağmen Cuzella, zengin olan Pavlos'la evlenmek istemez ve isteğini de babasına kabul ettirir. Bu romanda Hasan Mellâh'la birbirine seven Cuzella aradaki din farkının evliliğe engel olup olmadığını sorduğu eğiticisi rahibe Mari'ye sorar. Ancak kızı evlilikten vazgeçirmek için bunun engel olduğunu söyler. Ancak Cuzella, İslâmiyet'in Hz. İsa'yı peygamber olarak kabul ettiğinden, bütün dinlerin iyiliği emrettiğinden, pek çok Hristiyan kızın Müslümanlarla evlendiğinden bahseder. (s. 116, 118) Avrupa'da kadınlar şehir içinde, şehirlerarasında ya da başka ülkelere tek başına seyahat edebilmektedirler. Hasan Mellâh, Madam İlia ile sohbet ederken bir kadının tek başına gezmeye çıkmasına hayret eder. (s. 173)

Fransızlar tarafından Mısır'ın işgalleriyle başlayan *Zeyl-i Hasan Mellâh*'ın altıncı kitabında Mısır'ı işgal eden Fransız genarali Menou ile Mısır ulemasından Ebulhammam arasında kadın erkek ilişkileri, evlilik konuları konuşulur. Fransız general Monue, Ebulhammam ve şeyh ile İslâm dini, İslâm'ın kadına bakışı gibi konuları tartıştıktan on beş gün sonra Abdullah Yakup namıyla Müslüman olur. Daha sonra Sitti Zehra'yı kendisine eş olarak alır. (s. 209)

İstanbul'dan Marsilya'ya yapılan bir gemi yolculuğuyla başlayan *Paris'te Bir Türk*'te daha yolculuk esnasında Avrupa'nın farklı ülkelerinden, farklı kültürlerinden ve farklı hayat hikâyeleri olan kadınlarla karşılaşılır. Avrupalı kadın her konuda olduğu gibi gezmek ve seyahat etmek konusunda da serbest ve özgürdür. Yolculukta

kadınli erkekli alafanga masada hep beraber yemek yenilir. Kadınlar arasında Cartrisse gibi “Fransız ahlâk ve etvar ve âdâtına” sahip “Fransızlar içinde onun gibi hal ve tavrında pek “nadir” kadın bulunacağında bahsedilir. (s. 39) Paris’te prado adı verilen sokak baloları vardır ve böyle ortamlarda fahişelik yapan kadınlar vardır. Kokot, griset, artist gibi farklı meslekleri olan Parisli kadınlar bu işi zevk için yapmaktadır. (s. 175)

Paris’in lüks cadde ve meydanlarının bulunduğu yerlerde her türlü lüks giyim içinde gezen kadınlara karşılık içki ve fuhşun yaygın olduğu kenar mahallelerinde kadın her türlü hakarete maruz kalmaktadır. Midhat Efendi bu şekildeki kadınların maruz kaldığı muameleyi “Kağıthâne’de şarkı çağıran Çingene kızlarının” durumundan çok daha kötü olduğunu gösterir. (s. 429) Avrupa’da kızlar sadece çalışma hayatı bakımından değil, zevk eğlence, sanat ve edebiyat ortamlarına katılma konusunda da özgürdür. (s. 199) Bir kadının anne olması için yirmi yaşını geçmiş olması gerektiği ele alınır. (s. 101)

Avrupa’da kadına bakışı simgeleyen en önemli şeylerden birisi onları çeşitli adlar altında sınıflandırarak değerlendirmektir. Avrupa insanının kadınli erkekli katılarak eğlendikleri balolar, bir çeşit buluşma mekânlarıdır. Bu ortamlarda erkekler kadın, kadınlar da kısa ya da uzun süre kendileriyle arkadaşlık edecek insanlar bulabilirler. Ancak kadınlar erkeklere göre daha sözüne sadıktır. Bu balo vesilesiyle kadınlar sınıflandırılır. “Coccotte” denilen aşüfteler ile bunlar arasında pek çok fark vardır. Hatta isimlerinde bile fark vardır. “Bunlardan tahsilde bulunan karılara “etudiante” derler ki talebe demektir. (...) “ressamlık filan öğrenenlere “ouvrier” derler ki amele demektir. “Grisette” namı ekseriyetle bunlardan yapma çiçek vesâir el işleriyle işigal eden modacılar itlak olunur. “Artist” ve “aktrist” nâmları müzika veyahut tiyatro oyunculuğuna süluk edenlere verilir.” Bu sınıfların her biri kendisini “coccotte”lardan ayırır. Bu fikir erkeklerde de vardır. “Coccotte”lardan birisiyle izdivaç eden erkek nadir olup fakat sunûf-ı mezkure ile izdivaç edenler nadir değil bilakis çoktur.” Bir oda kiralayan ve akşama kadar bulvarlar üzerinde gönül avlayarak en uzun müddet-i muaşakası bir geceden ibaret olan coccotte güruhunu “namus pahasıyla taayyüş eden ediyor” diye “fille perdu” yani zayı olmuş kızlardan addedip diğerleri ise maişetlerini, hünelerleriyle kazanıp” fakat zevk ve safasında özgür oldukları için serbest davranan kızlardır. Bu delikanlı erkeğin serbest eğlencesi nasıl normalse bu kızları de öyle sayılır. Ayıplanmaz. Bu durumu Ahmet Mithat, “bu

halin Paris'ten maada payitahtlara makis olmadığını hükmeyledik.” şeklinde değerlendirilir. (s. 164-165)

Avrupalı olarak Parisli kadın Avrupa'yı örnek alan ülkeler için model konumundadır. Avrupa dışında diğer konularda olduğu gibi mukayese edilecek yer de Paris kadınıdır. Midhat Efendi'nin anne tarafından kökeni olan ve bu bölgede geçen *Kafkas*'ta kızlarının kendi daireleri içinde gayet serbest bulunmalarına karşın, “macera-yı hevaperestiyeye nakl-i kelâm” konusunda tavırlarının hemen değiştiği, çehrelerin asıldığından bahsedilir. Kafkas'ta bir kızla gizlice halleşmek teklif dahi edilemez. “O teklifi her benim diyen delikanlı, her rast geldiği kıza etmek Paris'te bile bir dereceye kadar güç ve müşkil iştir. Ya ret olunur ise. Paris kadar serbestinin derecesini ifrata vardırılmış olan yerlerin delikanlıları bile böyle bir teklifi ettikleri kızdan ret muamelesini görürler ise müteessir olurlar.” Kafkasyalı gençlerin bu üzüntülerinin toplum içine çıkamayacak duruma hatta intihara kadar uzandığından bahsedilir. (s. 137)

Hayret romanının kişilerinden Mihriban roman okumayı seven, saygılı olmasının yanında “bir İngiliz kızı” kadar serbestçe fikirlerini ifade edebilen özelliklere sahiptir. Hintli ailenin Hindistan'dan başlayıp İstanbul'dan geçen ve Roma'ya, Paris'e kadar uzanan macerasının anlatıldığı romanda bu ailenin kızı Mihriban'la evlenmek isteyen Amerikalı Sarpson'un uzun uğraş ve farklı hilelerine rağmen kızı elde edemez. Bunun üzerine ondaki iffet anlayışıyla Avrupa'yı karşılaştırır ve Avrupalı kadınları iffet bakımından çok aşağıda bulur.

“İffet hususunda Hintliler bizim Avrupalılara asla makis değildirler. Bizim Avrupa'da ömürlerini Hazret-i Meryem'e vakfeden kadınlar bile ümm-i İsa'nın huzuruna yüzleri kızarmaksızın çıkamazlar. Hintlilerde ise mabutlarından herhangi birisine vakf-ı vücut eden kızlar ömürlerinin sonlarına kadar verdikleri ikrarı ihlâl etmezler.” (s. 95)

Romanda Safa Kok Sanc'ın kızı Mihriban'ı elde etmek için hilebaz Sarpson kızın babasından İstanbul Büyük Ada'da iken zorla bir senet imzalamıştır. Sarpson kızın kendisiyle beraber ve Hristiyan olması karşılığında babaya senedi geri verecektir. Baba Safa Kok Sanc, kızıyla bu meseleyi konuşmaya gider. Mihriban babasına Sarpson'un “cebren ve tav'an” almış olduğu senedin kendisini Hristiyan yapmaya yetmeyeceğini söyler. Kendisinin yirmi yaşını geçtiğini “rüşd-i kâmiline” ulaştığını ve kanunen özgür olduğunu söyler. (s. 144)

Avrupalı kadının seyahat özgürlüğünü gösteren bir roman da *Acâyib-i Âlem*'dir. İki Türk seyyahın “şimâle” doğru seyahatine Rusya’da İngiliz kızı Miss Haft da dahil olur. Kızın iyi eğitim almış, “malumât-ı tarihiyye” konusunda derin bilgisinin olduğunu söyleyen Suphi, onun kendilerine refakat etmesini şöyle değerlendirir:

“Hem bizi refakatine kabulü erkek olduğumuz için midir sanıyorsun? Düşün ki İngiliz kadını o şimal seferine gözüne aldığı zaman hiç de erkeğe falana ihtiyaç görmeksizin yola çıkmıştır. Elbette o bir tek İngiliz kadını bizim gibi iki erkekten ziyade emin olarak icrâ-yı seyahat edebilir.” (s. 99)

Miss Haft’ın tavır ve davranışlarındaki rahatlık ve serbestlik iki Türk seyyahı hayrette bırakır. Çünkü “kendisinde bir kadından görülebilecek etvâr-ı nisvâniyye görülüyor.” dur. Kendileriyle beraber tren yolculuğu yapan Rus prensesi gibi “bazı letâif-i merdâne ve nisvâniyyede” de bulunmaz. (s. 100)

Avrupalı bir kadın olarak Miss Haft, kendisine güvenen ve arkadaş olduğu iki Türk seyyahla kısa sürede samimi olan birisidir. Ancak onun bu özelliği temiz kalpli olmasından gelmektedir. Romanda bunun için, “eğer ahvâl-i nisvâniyye mani olmayacak olsa üçü bir odada yatmaktan dahi ihtiraz etmeyeceği etvâr-ı hareketinden anlaşılıyordu.” denilir. (s. 117)

Rusya’da görülen toprak esirlerinden hareketle “üserâ” konusuna da girilir. Bu konuda Avrupalıların Türklere bakışı farklı ve yanlıştır. İki Türk seyyahın Türkler arasında esir olarak bilinen cariyelerin padişahların eşleri olduğu bilgisini veren Suphi’ye Miss Haft itirafta bulunur:

“-Aman Suphi Bey! Bu pek mühim bir şeydir. Avrupa bunu bilmez. Avrupa zanneder ki o müstefrişeler, o odalıklar âdeta huzûzât-i nefsâniyyeye birer sermaye ve medar olup yoksa biçare kızların familyaca hiçbir imtiyazları yoktur.” Avrupalının cariyeler hakkındaki düşüncesi Avrupa’daki tiyatro kızları gibidir. Halbuki bu tamamen ön yargılarla oluşmuş, yanlış bir bilgidir. Çünkü burada padişahla evlenen bir cariyenin kimliğini, geçmişini kimse sormadığı gibi, onlara “valide sultan” der. Bunlar sadece padişahın değil, bütün milletin validesi olurlar.(s. 125)

Avrupa kültür ve medeniyeti kadınlara çalışma, iş yapma ve para kazanarak kimseye muhtaç olmadan yaşama imkanları getirirken beraberinde ahlâkî çöküntüyü de getirmiştir. Fuhşun, umumhâne adı altında bir müessese oluşu dışında, serbest bir cinsî hayatın teşvik ettiği gayri meşru münâsebetler de kadının düşüşüne yol açar. Bu

da Batı medeniyetinin hürriyet namıyla kadına verdiği serbest yaşayışın bir sonucudur.

“Avrupa medeniyet-i cedidesinin fuhşa açmış olduğu meydan münâsebetiyle birçok genç kızlar henüz gelin olmaksızın valide olduklarından ve doğurdıkları çocukları bittabi hiçbir kimseye gösteremeyerek gizlice büyütmeğe dahi hal ve vakitleri müsait olmadığından gizlice boğup bir tarafa atmak mecburiyetindedirler. (s. 138)

Rusya'nın Nikolayev şehrinde Türk seyyahlarla tanışan İngiliz seyyah Miss Haft, küçük yaşlardan itibaren bilgi edinme merakıyla büyük kız, “tezevvüc ve tenakuhtan nefretim yok ise de bunlara rağbetim dahi yoktur.” (s. 109) ifadesiyle evlenmek yerine bilgi edinmek için seyahat etmeyi seçtiğini belirtmektedir. Burada kadının özgürleşmesi meselesi gündeme gelmektedir. Çünkü Miss Haft evliliği, özgürlüğünü kısıtlayan bir durum hatta bir tür ‘esâret’ olarak görür ve özgürlüğünden vazgeçmek istemediği için evlenmeyi düşünmediğini belirtir. Miss Haft’a göre evlilik, güzel yanları olmakla beraber, “familya vezâfi ile bir de esâret-i zevciyyeye katlanmaya insanı mecbur edecek kadar da tatlı bir şey değildir.” (s. 111) Ancak İngiliz kızı bu düşüncelerini yol boyunca gözden geçirecek ve romanın sonunda Nasuh’la kendi isteği ile Müslüman olarak evlenecektir. Miss Haft evliliğe kendisi karar verir. Ancak Londra’da onunla ilgilenen tek yakını olan halasından izin almayı da ihmal etmez. İffet ve sadakat konusunda Avrupa ile yarışan bir başka milletin kadınları da Ruslardır. Seyyahları gezdiren Rus kontesi Türk erkeklerinden çekingenliğine dikkat çeker ve “Erkekleriniz bu kadar kapanık oldukları halde kadınlarınız artık kim bilir ne olurlar?” karşılık konuşmalardan sonra zaman zaman milletlerinin, bilhassa halk tabakasının karakterleri bakımından birbirine yakın bulduğu Rus ve Türk kadınlarını, saray çevresi içinde farklı görür. Bahusus 19. yüzyılda eğlence ve sefahat âlemleriyle şöhreti büyük Avrupa şehirlerini gölgede bırakan Petersburg’un kadınları haya ve hicâb duyguları bakımından Osmanlı kadının iffetiyle kıyas edilemez. Romanda bir Rus prensesinin, seyyahlara husûsî ve samimî bir ziyafet teklif etmesi, böylece her gün yeni ve cazip sefahat âlemleri arayan Petersburglu kadınların iffet düşüncesinden uzak davranışlarını ortaya koyar.

Demir Bey’de Polini önce bir yetimhâneye sonra Rouen şehrinde Manastır’a bırakılan bir kızdır. Burada sosyal sınıftan kızlarla beraber altı yıl eğitim görür. On iki yaşında annesini kaybeder. Ancak annesinin vasiyetine uyarak rahibe olmak

istemez. Romanın ilgi çekici taraflarından biri Mustafa Kamerüddin'in Paris'teki eğitim yılı sonunda arkadaşlarıyla gittiği İsviçre'de tanıştığı ve onun gibi tatil için Paris'ten gelen Polini'dir. Polini Paris'te çiçekçilik yapmaktadır. (s. 121) Bir tanıdık vasıtasıyla Madam Karabati adlı bir İtalyan çiçekçinin yanına verilir. Yapma çiçek konusundaki kabiliyeti sayesinde Kontes Duran onu yanına alarak çiçekçilik konusunda iyice yetiştirir ve sonra ona bir atölye açar. Kibar müşterileri ona yönlendirir. “Serbesti-i ahvâli” bakımından İngiliz kızlarından daha “afif” olan Polini, güzel konuşması ve ahlâkıyla kısa sürede çok müşterisi olur. Polini'nin çiçekçi dükkanında işçibaşı olarak çalışan ve Mustafa Kamerüddin ile aynı pansiyonda kalan Lini, Mustafa Kamereddin'le beraber olmayı teklif eden “sevdaperest” birisidir. (s. 184) Bu romanda Avrupa kadınının özgürlük açısından Polini'nin verdiği mesaj önemlidir. Annesi ölmeden önce verildiği Rahibe okulunda para veremeyecek durumda olan Polini'nin rahibe olabileceği ihtimalini kendisinin kesin olarak reddetmesidir. Bunun nedeni romanın sonunda kızın babasının Müslüman biri olması çiksa da bunlardan çok önce Polini'nin kendi özgür iradesiyle rahibe olmayı kabul etmemesidir. (s. 140)

Arnavutlar Solyotlar romanında iş konusunda “hamal” gibi çalıştıran Solyot kadını evlilik konusunda ise özgür davranırlar, evleneceği kocayı kendileri seçerler. Hatta “bir Solyot kızı bîvefalığını gördüğü aşığından intikam hususunda bir İspanyol kızından daha muktedirdir.” (s. 31)

Avrupa toplumunda ahlâkî çöküntüye paralel olarak kadınların da başta geçim sıkıntısı olmak üzere, lüks yaşama peşinde koşma ve benzeri nedenlerle düşüşünün işlendiği *Ana-Kız* romanında Avrupa kadınıyla ilgili şöyle denilir:

“Avrupa'da, hususiyle Paris'te kadınsız hiçbir iş görülmez. Her ne maksatla olursa olsun bir içtimâ-ı umûmi vukua geldi mi mutlaka kadınlar dahi iştirak edecekler.” (s. 829) Bu açıklamanın devamında kadınların bir katilin idamı bile olsa süslenerek gittiklerinden bahseder. Jijik tipinde, babasını, daha sonra da kocasını kaybeden bir kadının hikâyesini okuruz, iş hayatında her türlü çalışma imkânı olan batılı kadının, geçim kaygısı ile fuhşa düşmesi için hiçbir vesile yoktur:

“Bu sefil kadın için mekteplerde almış olduğu Paris terbiye-i cedidesi üzerine öyle geçinmek için zahmetlere girmek istidadı hiç kalmamış olduğundan daha o namuslu, gayretli babası vefat eylediği zaman validesinin başbaşa vererek çalışmak emrinde ettiği teklifleri “mâlâyutak” olmak üzere telâkki eyliyordu. Kendisi gibi

sefih bir koca ile üç sene kadar ömür geçirerek bu müddet zarfında mesâvisini güya gizleyebilmiş idiyse de kocasının dahi vefatından sonra artık validesinin geçinmek için başbaşa vererek çalışmak hususundaki teklif-i safderûnânesini bilküllüye akıldan hariç bir teklif bularak ana, baba ve koca ve evlat âşiyânesini terk ile başını almış, gitmişti. Paris'te böyle başını alıp çıkıp gitmiş olan Jjick gibi bir kadının sokak ortalarında kalması, sürünmesi mümkün değildir. Tenâsüb-i endamı hattâ cemâli, zekâsı, zarafeti kendisini hevâ-perest nezdinde mazhar-ı hüsn-i kabul eder.” (s. 41-42)

Fennî Bir Roman'da ahlâk ve kadının özgürlüğü açısından Amerika Avrupa'dan daha muhafazakâr olduğuna dikkat çekilir. Madam Bovlay'ın heykeli yapılacaktır, ancak bunun için elbiselerini çıkarması gerekir. Bunlar konuşulur, ancak Madam Bovlay kocası New York'a gidince büstünün yapılmaya başlanmasını ister. “Eğer Madam Bovlay bir Parisli olsa da Doktor Gribling dahi Paris sanatkarlarından bulunsaydı, heykelin şimdiye kadar bin türlüünü yaparlardı. Çıplağını da, büstünü de, her vaziyettesini vücuda getirirlerdi. ... Eğerçi kadınlar erkekler kadar serbest olarak Avrupa kadınlarının nâil olmadıkları birçok hukuk-ı medeniyeye nâilseler de vezâif-i nisvâniye ve zevciyelerine riayetleri dahi bir derecedir ki bin Amerikalı kadından birisi o vezâife adem-i riayet-i hainânedede bulunamaz.” (s. 48)

Midhat Efendi'nin kendisinin anlatıcı/yazar rolü dışına çıkıp romanın kahramanları arasına dahil olduğu *Müşahedât*'ta Siranuş'un kendisiyle evliliğe talip olan kişiye, “fedâ-yı mezhep edemiyor” şeklinde gerekçeyle reddetmesi üzerine, yazar araya girerek rahibe mektebinde okuyan birisinin taassup içinde olamayacağını, “ya pek çok okuyup, Avrupa okumuşlarında görülen serbesti-i efkar derecesine varmalıydı, yahut hiç okumayıp cahil kalmalıydı ki tebdîl-i mezhep ettirebilmek âsân olsun.” denilir. (s. 322) Siranuş'la beraber Madam C.'nin pansiyonunda kalan Agavni özgür olmak için yirmi bir yaşını “saat-i hâlâs” olarak bekler.(s. 124) Yirmi bir yaşına girdiği gün madam C....'nin yanına çıkar ve özgür olduğunu yurttan ayrılacağını söyler. (s. 124) Osmanlı'da bu şekilde pansiyona verilen gayrimüslim kızların özgürlük yaşının yirmi bir olduğu anlaşılmaktadır.

Müsteşrikler Kongresi'nden ve Avrupa seyahatinden aldığı ilhamla yazılan *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta, sonradan Avrupalılaştırmış, Avrupa'nın da sefahatini örnek almış, neticeden mesut olamamış bir Balkanlı kadın tipi olan Neofari, kocasını Boğdan'da

bırakarak başka bir erkek dostuyla Akdeniz seyahatine çıkmıştır. (s. 138) Ahmet Metin’le Pire’de tanışan Neofari seyahate dahil olur. Paris’te eğitim gören ve çocuğunun da Avrupa’da eğitim görmesini, yabancı dil öğrenmesini isteyen Neofari yaşayış olarak Avrupa kadınına örnek almıştır. Avrupa ahlâkının getirdiği yozlaşmanın bir ürünü olan Neofari’nin yaşantısına, kadının özgürlüğü, serbest seyahat etme hakkı gibi açılardan da bakmak mümkündür.

Midhat Efendi’nin Avrupa’ya gönderdiği diğer kahramanları gibi bilgi ve kültürle donattığı, yabancı dil bilen Ahmet Metin’le Neofari arasında tarih, kültür, din vs. konuların yanında kadın ve kadına bakış gibi konuşmalar da olur.

Ahmet Metin kadın hakları, evlilik ve boşanma konusunda Avrupalı kadının hakkının daha az olduğunu söyler. “Avrupa’da bir kadın kocaya vardığı zaman kendi ismine bile mâlik olamadığı ve kocası kendisini nereye davet eder ise gitmek mecburiyetinde bulunduğu” belirtilir. (s. 698) Şark kadınının kapalı tutulması, özgür olmaması gibi noktalardan eleştirir. Onun bu eleştirilerini başka Avrupa düşünürlerinin yaptığına dikkat çeken Ahmet Metin, kadın erkek ilişkilerinde bir denge olmasını ister. Avrupalıların Doğu kadınına çok kapalı olması, özgür olmaması noktasından eleştirirken bunun karşısında kadının getirildiği konum Avrupalıların bile pek de kabul edemeyeceği bir durumdur.

“Bunun mukâbilini gözünüzün önüne getirirseniz fesat ve salâhın beynini o zaman fark edersiniz. Bir buduvar’da (madamın husûsî odasında) kanapesi üzerine yaslanmış olan genç madamın yanına gönlünün hoşlandığı genç adam gelir de müktesep olduğu irfan ve zarafetin semerâtını avuç avuç nisar ederse onun her kelimesi tahtında bin meâni-i lâtife nebean eyleyen sözlerine mukabil zâten gönlü kendisinden hoşlanmakta bulunan kadın ne hallere gelir. Bir de bu iki genç, dinç, şuh, şen, heveskâr, müştak adamları bir baloda birleştiriniz. Kadın yarı çıplak bir hâlde! Bir kadın için en büyük ziynetlerden olan saçlar tanzim olunmuş. Yanak, gerdan, göğüs, omuz, arka, kollar türlü eczâ-yı tezyiniye ile taravetlendirilmiş! Bir de gönlünün müştakı olan erkek ile adetâ sarmaş-dolaş olarak rakediyorlar!” (s. 722)

Midhat Efendi’nin açık bir şekilde tasvir ettiği bu durum kadın-ahlâk ilişkisi çerçevesinde düşünüldüğünde, kadına tanınan serbestliğin sınırsız olması durumunda nerelere kadar uzanabileceğini de göstermiş olur.

Midhat Efendi'nin Avrupa dönüşü yazdığı romanlardan olan *Mesâil-i Muğlâka*'da Avrupalı kadınlarının sosyal ve günlük hayatta serbest yaşamları yazarı şaşırtmış gibidir. Yazar bunu da “terakki” dediği medeniyetin gelişmesiyle açıklar:

“Avrupa'da kadınların sigara içmeleri şöyle dursun yanlarında sigara içmek bile maayubattan olduğu hatırınıza geldi galiba! Bu hatırınız pek doğrudur. ... Lakin Avrupa terakki ediyor. Hele Fransa pek hızlı terakki ediyor. Bilhassa Paris şehrah-ı terakkide dört nala yol alıyor. Avrupa'nın her tarafında olduğu gibi bilhassa Paris'te elyevm yeni akıllı, yeni fikirli kadınlar sigara dahi içiyorlar. ... Hele Osmanlı tütünlerine pek bayılıyorlar.” (s. 91) Fransa'da öyle ki “fumoir” adı verilen evin içinde sigara içilmek için ayrı bölümler vardır.

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupalı kadın deyince daha çok, *Acâyib-i Âlem*'deki Miss Haft gibi istisnalar olmakla beraber, iffetini kaybetmiş, erkeklerle içli dışlı olan, özgürlüğüne düşkün ve serbest yaşamayı yaşayan kadın imajı ortaya çıkmaktadır. Nitekim *Mesâil-i Muğlâka*'da Avrupa'ya eğitime giden Abdullah Nahifi, Paris'te gördüğü dikişçi kızı seyrederken bir Fransız kızında ilk defa rastladığı bu masumiyet numunesini, gayri ihtiyarî şark kadınlarıyla kıyas eder:

“Mini mini dikişçi bu sözleri söylerken evzâ ve evtârı o kadar masumane bir suret kesbediyordu ki Abdullah Nahifi adetâ karşısındaki kızın Fransız ve Parisli olmadığına ve şarktan o taraflara düşmüş bir muhaddere olmasına inanacağı gelirdi. (s. 120)

Yoksul bir ailenin kızı olarak ailenin fedakârlığıyla okuyan ve diploma sahibi olan bir kızın hikayesinin anlatıldığı *Diplomalı Kız*'da Midhat Efendi, Avrupa kadınının eğitimi ve iş hayatı ve evliliği gibi konulara farklı yönlerden bakar. Ahmet Mithat Efendi'nin eğitilmiş bir kızın nehr yapabileceği noktasında canlandırdığı kadın kahramanlardan birisi romandaki Julie'dir. Yazar Paris'te öğretmen diploması almış bir kızın hayatını kazanma çabasını anlatır. Julie, öğretmen tayin edilemeyen, iş bulamaya, ailesiyle aç kalma durumundadır. Ancak bir cenaze alayından düşen bir çelenk ona yeni fırsatlar doğurmaya vesile olacaktır. Buketi küçük parçalara bölerek bir tiyatrunun önünde onu müşterilere satmaya başlar. Ancak eğitim görmüş olmanın etkisiyle sadece çiçek satmaz, satarken okulda iken hüsn-i kıraat dersinde öğrendiği şiirleri okumaya başlar. Parisli tezgahhtarların giydikleri gibi derli toplu kıyafetler alır. Daha fazla şiir öğrenmek ve buketlere koymak için Kütüphaneye giderek şiirler

yazar. Daha sonra bu çalışmanın ve alt yapısının getirdiği olumlu gelişmeler olur. Julie, Theatre Française gibi kurumda “kıraat-ı eş’ar konferansı... genç sanatçılara fesahat dersi verme” teklifleri alır.

Buralardan kazandığı paralarla ailesini daha güzel bir daireye taşınmasını sağlar. Romanda Julie’nin hayat hikayesiyle beraber kızların zorluklar karşısında bile yılmamasını, en önemlisi eğitilmiş kızların sıkıntılı anlarda bile bir çıkış yolu bulabilecekleri, dolayısıyla kendi özgürlüklerini sağlayabilecekleri vurgulanır. Demirci bir baba ile çamaşırcı bir annenin kızı olan Julie’yi ailesi okutmak için büyük çaba sarfeder. Ancak o dönemde Fransa’da kızların eğitimi erkeklerden alınıp kadınlara verildiği ve büyük teşviklerde bulunduğu için mezun olan her kadın öğretmen olamamaktadır.(s. 602)

Diplomalı olmasına rağmen çeşitli işler peşinde koşan Julie bunda başarılı olamaz. “Güzeller panayırı olan Paris’te enzar-ı dikkati kendi üzerine celp edebilecek kadar güzel olmalı ki derhal nâil-i emel olabilsin.” (s. 619)

İnci Enginün, Midhat Efendi’nin eserlerinde kızların okumasına büyük önem verdiğini, alınan eğitime uygun olarak istihdam alanları oluşturulmasını istediğinden bahseder. Tanzimat döneminde yepyeni bir meslek olarak ortaya çıkan, kimi zaman uygunsuz ve yeterliği olmayan kimselerin de mürebbiye olarak odaya çıktığı bir dönemde mürebbiyelerin eğitilmiş olması hususunda toplumu uyarır. Bu arada onun romanlarında mürebbiyeden ziyade öğretmen üzerinde durduğunu da söyler. Bir Alman öğretmen olan Dr Fratenberg eserlerindeki en olumlu tip olarak nakledilir.⁴⁵²

Jan kızını çok iyi terbiye etmeye niyetlidir. Karısı ile bu konuda ters düşmektedir. “İsrar etmiyor, ama Jan çocuğu terbiye edeceğim derken daha ziyade terbiyesizliğini mucip oluyor. Bir fakir çocuğu için o kadar süslü elbiseye lüzum var mıdır? Bir demircinin kızı o kadar pahalı şekerlemeleri, gatoları filanları yer mi?” diye itiraz ederken, kocası, “sen o kadar anlarsın. Çocuk beşinci altıncı yaşlarında nasıl yaşar ise terbiyesi, tahsili de ona göre olur. sonradan verilen terbiye-i kibarane her zaman insanda yabancı kalır. “Sonradan görme diye neye tabir ederler ya? Ama böyle çekirdekten kibarane bir terbiye alırsa kibar doğmuş sayılır” diye karısını susturur. (s. 601) Jan’ı böyle düşünmeye sevk eden şey Fransa’da çıkmış olan bir kanundur:

---

⁴⁵² Enginün, a.g.m., s. 193.

“Zira o zamanlar Fransa’da maarif-i nisvan kamilen erkekler elinden alınıp kadın muallimeler eline verilmek kanunu beş on seneden beri mer’î olup bu halde muallime yetiştirmek için hükümet gunagun teşvikatta bulunur idi. Bir muallimeye yılda beş bin franga kadar maaş verildiği vaki olduğu gibi muallimelik şahadetnamesini ihraz eden kızlar bittabi nisvan-ı sareden ziyade ehl-i maarif oldukları için kocaların da nazar-ı rağbetlerini celp ediyorlar idi. Pek fakir kızı olduğu halde mücerret muallimelik şerefinden dolayı pek kibardan olan adamların şeref-i zevciyelerine Nâil olanlar da nevadirden değil idiler. Kendi kızı için de böyle bir şeref arzu etmekte Jan Döpre haklı görülmez mi? ey kızı bir kibar karısı olursa maişet-i kibaraneden bihaber bulunmak bir nakise sayılmaz mı?” (s. 602)

Din konusunda da “papaz takımını sevmeyip Voltere mezhebine zahip olanları” sever. “Hürriyet-i akide taraftarı olup “Ben dizesizim!” dediği zaman adeta mağrur görünür idi. Vakıa din ne olduğunu bilmediği gibi dinsizlik ne olduğunu hiç de bilmiyor idi.” s. 602. Karısı masraftan şikayet ettikçe, o bunun masraf değil, “tasarruf, iddihar” olduğunu söyler. bu bir yatırımdır. (s. 602) kızının bilgisi arttıkça onunla iftihar eder.

Romanın ikinci bölümü sıkıntılı ve fakirliğin en fazla olduğu yılları anlatır. Ne ısınmaları ne de karınlarını doyurmaları mümkündür. Kızlarının öğretmen olma hayali gittikçe azalmaktadır. Çünkü ondan önce mezun olmuş ve bu hayali kuran pek çok kızı olduğunu öğrendiklerinde Jan şu soruyu sorar: “İyi ya! Mademki istihdam edemeyecekler idi alemin kızlarını kamilen muallime etmeye ne lüzum var idi.” (s. 609)

Ancak eğitim görmüş olmanın faydası kısa sürede olmasa da uzun zaman içinde mutlaka kendini gösterir. Juli babasının güvenini boşa çıkarmaz. Onlara önce yiyecek, sonra da rahat bir ev ve geçim sağlar. Juli küçük çiçek demetlerini tiyatro kapısında satarken, çiçeklerin arasına koyduğu şiirleri okuyarak diğer satıcılardan ayrılmaktadır. Bu eğitimi sayesinde gerçekleşir. Daha sonra bu yetenekleri sayesinde Fransız Tiyatrosunda konferans ve oyunculara “fesahat dersi” verme görevine de kavuşur. “Juli’nin en son işi Teyatr Fransa’da yılda tiyatrodaki on iki kıraat-ı eş’ar konferansı verip bir de genç aktrislerle fesahat dersi vermek şartıyla senevî on iki bin frank maaş, bin iki yüz frankta araba ücreti!” alacaktır. (s. 661)

Midhat Efedi’nin eserin sonunda verdiği mesaj daha önemlidir:

“Evet Juli bu meseleyi pekala halleyledi. Şükufe-fürüş dahi olacak olsa kızları terbiye ve talim etmelidir. Yalnız çiçek satmak ile şu saadete nâil olmak mümkün olsa idi her şükufe-fürüş kızlar nâil olabilirler idi. Terbiye ve talim-i nisvan için memâlik-i sâirenin de Fransa’dan farkı yoktur. Hatta bizim dahi farkımız yoktur. Bir kız her ne olacak olursa olmalı talim ve terbiyesini ikmal etmiş bulunmalı. “Bizde kızların talim ve terbiyesine lüzum yoktur demek için “bizde erkeklerin de talim ve terbiyesine lüzum yoktur.” diyebilmek cesaretini peyda etmelidir, ama kızların terbiyesine “O kadar lüzum olmadığı dava edilebilecek imiş. Terbiye ve talimin ol kadarı bu kadarı olamaz. Nisvân dahi cemiyet içinde yaşadıkları medeniye-i insaniyenin azasından tanındıkça erkeklerin talim ve terbiyeye ne kadar ihtiyaçları var ise kadınların da o kadar ihtiyaçları vardır. Bunu şimdiki zamanlarda inkara cesaret edecek olanları müstakbel mutlaka tekzip edecektir. Kadınlardan dahi tabibeler, eczacılar, cerrahlar, kabileler, muharrirler, feylesoflar, muallimeler, falanlar filanlar çoğalıp meydan aldıkları zaman o tekzib-i maddi vukua gelecektir. Ama o zaman ne zamandır? Daha çok uzakta mıdır? Gaybı Allah’tan başka kimse bilemez?” (s. 662) Enginün, Midhat Efendi’nin *Diplomalı Kız*’ı bir Fransız hikâyesinden çevirmiş olsa bile önemli bulur ve bunu onun kadın eğitiminden taviz vermeme politikasına bağlar.⁴⁵³

Demir Bey romanındaki Polini’nin bir benzeri de bu romanda Juli’dir. Ailenin büyük fedakârlığıyla okuyan Juli öğretmen olamayınca bir cenaze arabasından düşen çelenkteki çiçekleri buket yaparak satmaya başlamayla çiçekçilik işine girer. Juli’nin bu işle beraber mağazalarda tezgahtarlık gibi farklı iş deneyimleri olur. Avrupalı kadınların pek çoğu kendi ekonomik özgürlüğünü sağlamışlardır.

İki Hud’akâr romanında serbestliğin ve özgürlüğün olumsuz taraflarından bahsedilirken kadının hürriyetini kazanmasından veya cemiyet içinde erkek kadar serbest hareket etmesinden doğan netice ne olduğu sorulur. Meselenin görünüşte kadını mesut etme gayesine matuf olduğunu fakat bunun olumsuz neticelendiği belirtilir. (s. 29-30)

Bir taraftan **kadının zarafeti** için çeşitli kaideler ortaya süren diğer taraftan da kadın vücudunu teşhir gibi hem ahlâka, hem de zarafete uymayan bir tarafa doğru sürüklenen bir batı medeniyeti tasviri yapılır. Ahmet Mithat’ın batılı kadına verilen

---

⁴⁵³ Enginün, **a.g.m.**, s. 197.

hürriyete bakış açısı, erkeklerle yarıştıran ve erkeklere güzel görünmek arzusunda olan kadınların haya eksikliğine vurgu yapılmaktadır. Batılı erkeğin hoşuna giden bu durum, şarklı erkeklerin nazarında hoşla gitse bile takdir edilmeyeceği ve tercih konusu olmayacağı vurgulanır. Nitekim romanda, Madam de Rose'nin güzelliğiyle beraber şuhluğunun, doğulu erkekler tarafından takdir edilmediği belirtilir. Bu meseleyi, o yıllarda Türkiye'ye gelmiş olan Macar Türkologu Vambery ile de görüşüğünü romana yansıtır:

“Avrupayı bihakkin görmüş, tanımış Osmanlılar nadir değildirler ya? Elbette bunların her biri Avrupa'da müddet-i seyahatlerinde bu kabilden birkaç mahlûka tesadüf etmişlerdi. Dost-ı maarifimdim muallim Vambery cenaplarıyla bu yolda olan bir muhaveremde “Macaristan ve Almanya'nın bazı yerleri müstesna olmak şartıyla *pudeur* denilen şeyi Avrupa'nın ve bilhassa Fransa'nın büyük şehirlerinde hemen hemen beyhude ararsınız” demişti. Bu Fransız kelimesini şu makamda Osmanlıcaya “hicab-ı muhadderat” diye tercüme ederiz.” (s. 16)

Madame de Rose Bouton “Bir kadın kocası olan adamı hiç olmazsa kable'l-izdivaç sevmelidir. Ve illa ba'de'l-izdivaç olsa olsa kocasının nevazişlerine katlanacaktır” diyen akıllı... kadının şu reis-i hikmetine ittiba etmiştir.” (s. 16)

Evleninceye kadar kocasını sevmiş olan kadın hatta evlendikten sonra balayı süresince de eşini sevmiştir diyen Mithat Efendi, “Ya ondan sonrası?” sorusunu sorduktan sonra “Ondan sonra ise binlerce yüz binlerce roman-nüvislere roman zeminleri teşkil edecek surette yaşamaya başlarlar, diyerek meseleyi tenkit eder. (s. 16-17)

Avrupalı kadın iffet duygusunu yitirmiş olarak tavsif edilir. Abdullah Nahifi, Paris'te gördüğü dikişçi kızı seyredirken bir Fransız kızında ilk defa rastladığı bu masumiyet numunesini, şark kadınlarıyla kıyas eder: “Mini mini dikişçi bu sözleri söylerken evzâ ve evtârı o kadar masumane bir suret kesbediyordu ki Abdullah Nahifi adetâ karşısındaki kızın Fransız ve Parisli olmadığına ve şarktan o taraflara düşmüş bir muhaddere olmasına inanacağı gelirdi.” (s. 120)

Görücü usulü evliğin eleştirisi ve kıskançlığın getirdiği büyük zararların konu edinildiği Hüseyin Cahit'in *Nadide*⁴⁵⁴, de sevdiği erkekle evlenmek uğruna hizmetçisi ve annesini öldüren bir kız vardır. Nadide, Ali Bey'le evlilik uğruna hizmetçisi

⁴⁵⁴ Hüseyin Cahit[Yalçın], **Nadide**, Âlem Matbaası, İstanbul 1308 [1890/1891], 499 s. (Metinde geçen alıntılar bu baskıdan yapılmıştır)

Dilruba'yı zehirleyerek, annesini de boğarak öldürür. Halbuki hizmetçi kız Dilruba'nın ona çok büyük faydası dokunmuştur.

Romanda buradan hareketle kadın ve kızların Avrupa'ya benzemek uğruna ahlâkî bakımdan çöküntüye uğrandığına değinilir. “Hele bazı Avrupa şehirlerinde kol kola gezmekte olan İslâm erkek ve kadınlarının hala kalbinde zerre kadar hissiyat-ı İslâmiyesi bulunanları hüngür hüngür ağlatacak derecededir. Acaba medeniyet kelimesi ahlâk bozukluğuyla müteradif midir?” (s. 129)

Hüseyin Rahmi Hüseyin Rahmi'nin romanlarında görülen Avrupalı kadınlar, cinsellik ve kadın erkek ilişkileri bakımından özgürlüğü serbestçe yaşamaları ile dikkati çeker. Hatta Meftun'un yönlendirmesiyle alafranga hayat yaşamaya çalışan Meftun'un kız kardeşi Lebibe Mahir'le olan gayri meşru ilişkisinden hamile kalmıştır. Onların bu kadar ileri gitmesinde esas sorumlu olan Meftun bile bu duruma şaşırır:

“Kadınların ruhça, fikirce, manaca ve maddece her türlü bağdan emancipee (kurtulmuş, başıboş) kalmaları için kitaplarda okuyup sana anlattığım sözler burada, bizim memleketlerde daha uygulanamaz. Daha buna Avrupa'da bile tam anlamıyla olanak bulunmadı.” (s. 231) Romanda Meftun Mösyö Mc Ferlanların evinde iken oraya Madam Şehim gelir. Madam Şehim Mc Ferlan'la bir odada baş başa görüşmektedir. Bu durumun böyle olduğunu Madam Farlan söyler. Bunun üzerine Meftun:

“-Oh Madam... Oh, öyle genç, güzel bir kadınla kocanızı bir odaya kapayıp, ne çeşit olduğu bilinmeyen danışmalarda serbest bırakmak için insan mutlaka sizin gibi bir Avrupalı olmalı.” der. (s. 262)

XIX. yüzyıl roman ve hikâyeleri içinde *Müsameretnâme*'de görülen Fransız kızlarının serbest tavır ve davranışlarını *Salon Köşelerinde* İstanbul'a gelen yine bir İngiliz ailenin kızı Lidya'da görürüz. Lidya, kültürlü ve çok serbest yetiştirilmiş bir kızdır. Midhat Efendi'nin *Felâatun Bey'le Râkım Efendi*, Hüseyin Rahmi'nin, *Şık, Metres, Şipsevdi* romanlarında olduğu gibi Seffati Ziya'nın *Salon Köşelerinde* de İngiliz kızına aşık olan, onunla bir Türk genci vardır. Beyoğlu'ndaki bir valsten sonra İngiliz kızı Lidya'ya aşık olan Şekip Bey, sürekli onu tekrar görme arzusu taşır. Hatta bu konuya bu kadar eğilmesinde okuduğu romanların tesiri olabileceğini düşünür: “Bu muaşakayı İngiliz kızlarının tedkik-i ahval ve hissiyatı nokta-i nazarından bir eğlence, nâfia istifadeli bir eğlence halinde devam ettirmekte herhalde isabet

olacağını zihnime sokmağa çabalıyor ve bu muhtelif ve tezat-amiz hissiyat ve muhakematım karşısında şaşırarak yine aldanmak...” durumunda kalacaktır. (s. 111-112)

Avrupalı erkeğin kadına bakışı kaşı cinsten ziyade bir birey olmasıdır. Her tarafta yan yana beraber olduğu kadına cinsi bir obje olarak bakmaz. Lidya Beoğlu Tokatlıyan’da lokantada yemek yerken buraya gelen Fransız tiyatro akristlerine kendi masalarından sefaret katibi, Miss Lilyen’in, hatta Şekip beyin kadınlara bakması karşısında gelen akristleri kastederek şöyle der: “Londra’da olsa şu kadınları loca kapılarını açmak için bile tiyatroya kabul etmezler, halbuki burada ...”

Kadın erkek ilişkileri açısından kadının özgür davranışı bu romanda da görülür. İngiliz kızı Lidya Türk genci Şekip’le Şişli, Zincirlikuyu taraflarına onunla gezmeye çıkarlar. (s. 200)

Midhat Efendi, feminizm kelimesini kullanmasa da *Haydut Montari*’de onu tarif etmeye çalışır. Temelde kadın ve erkeğin her bakımdan eşit olduğu düşüncesi etrafında şekillenen bu düşüncüyü savunanlar, bazı kadınların zeka ve kahramanlık cihetinden erkeklerden de üstün olduğunu iddia etmektedirler. Yazar bu düşünceleri tenkit eder, ona göre kadın ve erkeğin her bakımdan eşitliği söz konusu değildir. (s. 109-110)

XIX. yüzyılda her konuda olduğu gibi bir kadın konusunda bir açıklama, kıyas yapılırken Avrupa örnek verilir. Nitekim *Gürcü Kız*’da Kafkas bölgesi kadınlarının güzelliğinin Avrupa’dan daha güzel olduğu anlatılır.

Gürcü kadını prenses Danyal’ın güzelliğine karşı Avrupa kadınının terbiyesini almamış olduğu için zarif sözler söyleme noktasında geri olduğuna işaretle, “Vakıa Avrupa kadınlarının bu misillü takdim ve tarifler esnasındaki ezva ve hareketi Avrupa’da başka türlüsünü görmediğimiz için hoşlarımıza gider. Ama biraz düşünelim ki Avrupa kadınlarının reveranslarında, tebessümlerinde, zarifane sözlerinde kibrin zillete, istihzanın istihsana karışması ve hele bunların kaffesi üzerine bir de asıl erkek kendisi imiş de kadınlık sıfatı da erkeğe intikal eylemiş gibi erkeği mahcup edecek derecelerde hemen hemen erkeğe meydan okurcasına cüretli bir de nazarlar ilave edilmesi içinde asıl sıfat-ı meziyet-i nisvaniyyet zayi olup gitmektedir.” (s. 48-49)

Avrupa’nın ilerlemesinin esasında var olan özgürlük anlayışı, aynı zamanda bir medeniyet olarak kadın özgürlüğü şeklinde romanlara yansır. XIX. Yüzyıl

romanlarında kadın karakterler Avrupalı, eğitilmiş, güzel ve özgür karakterler olarak karşımıza çıkar. Bu kadınların özgür davranışları ve evlilik dışı ilişkileri temel meselelerdir. Kadınlarda görülen bu değişim bir özgürlük olarak yansıtılırken diğer taraftan rol-model karakterler yine özgür ve rahat kişiler olarak karşımıza çıkar.

3.3.2. Kur, Flört, Aşk ve Evlenme

Bir kadına ilgi göstererek onu elde etmeye, gönlünü kazanmaya çalışma anlamındaki kur⁴⁵⁵ ve bir kadınla bir erkeğin aralarında fazla ileri gitmeyen yakın ilişki anlamına gelen flört⁴⁵⁶ Avrupa kültüründe karşı cinsle yakınlaşma ve birbirini tanıma aşamalarını ifade eder. Çok farklı tanımları yapılan aşk, ise iki cins arasında bir gönül ilişkisine dayanan kuvvetli bağıdır. Osmanlı Türk toplumunda XIX. yüzyılın sonlarına kadar pek hoş karşılanmayan kur, flört ve aşkın ortaya dökülerek yaşanması Batılılaşmayla birlikte gayrimüslimler, levantenler arasından zengin sosyete alafranga çevrelerine doğru yayılan kur, flört gibi Avrupa kültürüne ait iki cinse dayanan ilişkiler XIX. yüzyıl Türk romanına da yansımıştır.

Müsameretnâme'de *Binbaşı Rıfat Bey'in Sergüzeşti*'nde iki kızıyla Avrupa'dan İstanbul'a gelen ailenin küçük kızı, babası tarafından evlerine davet edilen Rıfat Bey'e kur yapar. Misyonerlik yapmak için gelen ailenin "şuh meşrep" olan küçük kızı Rıfat Bey'in önce gönlünü çelmek, sonra da hristiyan yapmak için ona yakınlaşır. Rıfat Bey'i çeşitli "fıkırdaklıklar"la, sıcak bahanesiyle daha açık giyinerek onu ikna etmeye çalışır. Ancak kurla başlayan bu ilişki evlilik konusu konuşulurken din değiştirme şart koşulunca noktalanır. (s. 51) Kızın, Rıfat Bey'le evlilik konusunu konuşurken ablasıyla beraber kendisinin babasının bir sevgilisinden doğdukları ve daha sonra babasının annesini nikahladığını aktarması dikkat çekicidir. (s. 46)

Bir Osmanlı Osmanlı Kaptanı'nın İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti'nde ise İngiltere'ye eğitim için giden Nacit Bey'in burada yaşadığı ilişkiler vardır. Bunlardan ilki İngilizce'nin yanında Almanca ve Fransızcada bilen yaşı on sekiz yirmi olan Misis Elizabet'tir. Necati Bey kızdan dilini geliştirmek için edebiyat

⁴⁵⁵ İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük, C.II*, s. 1791.

⁴⁵⁶ İlhan Ayverdi, *a.g.e.* C.I, s. 972.

dersleri alır. Elizabet'le Nacit Bey arasında başlayan ilişki evliliğe kadar uzanır. Ancak Nacit Bey'in İstanbul'a dönmesiyle bu evlilik ayrılığa biter. Nacit Bey'in ikinci bir ilişkisi ise onun altı aylığına gittiği Hindistan yolculuğunda gemi kaptanının kızının Nacit Bey'e kur yapmasıyla başlayan ancak fazla ilerlemeyen ilişkisidir.(s. 153-164)

Ahlâkçı bir yapıya sahip olan ve bunu romanlarında da savunan Midhat Efendi'nin hikâye ve romanlarında kimi zaman tenkit edilen bu tür ilişkilerde kadınlar özellikle İstanbul'da yaşayan gayrimüslimler içinden seçilir ya da çeşitli maksatlarla Avrupa'dan gelenler arasından seçilir. Onun kadın erkek ilişkilerinde *Cinli Han*'da aktardığı şu cümleler konuya bakışını da yansıtır: “*Gönül mesâilinde milletlerin, yekdiğerinden farkı pek azdır. Köylerde her delikanlı, beraber büyüdüğü kızlardan elbette birisini diğerine tercih edecektir. O kız ise küçük iken karındaş, kızkarındaş gibi yaşadığı hâlde, büyüdüğü bu hiss-i uhuvvet değışe değışe iş bir gün olup da yekdiğerinin yüzlerine baktıkları zaman çehrelerini, lâtif bir humret-i hicap istilâ edecektir.*” (s. 338-339)

Çifte İntikam'da Lotis ile Jeneviyev “muâşaka” eyledikten sonra evlenirler. Bu evlilikten Margrit adında bir kız çocukları olur. Margrit genç kız olduktan sonra köydeki kiliselere gidiş gelişi, ibadetten ziyade kilise çıkışı düzenlenen eğlencelere katılmaktır. Burada erkeklerle dans eder. Kısa süreli bir beraberliğin gerçekleştiği bu tür ortamlarda “Margrit beğendiği delikanlıları der-ağuş ederek raks meydanında fırl fırl dönmekten” büyük lezzet alır. (s. 504) Leruj, Margirit'e aşkını açıklamaya çalışır, ancak kız ona yüz vermez. Bu kez köye gelen ressam Mil Flor Margrit'i, o da onu beğenir. Ancak “Margrit için sevda demek neticesi behemehal izdivaca müncer olacak bir şey” olduğundan evliliği düşünür. Halbuki kızlarla gönül eğlendirmeye alışmış ressam Mil Flor'da böyle bir düşünce yoktur. (s. 516) Mil Flor Margirit arasında flört başlar. Kızın gönlünü çalarak ormana giden iki sevgiliyi takip eden kızın babası ve eski sevgilisi tarafından vururlar.

Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar'da Beyoğlu ve çevresindeki eğlence hayatının Paris'te geçmiş halidir. Hikâyede Avrupa'da evlilik konusunda kızlar için büyük bir engel olan “drohama”dan, metres hayatından bahsedilir. Fransız asillerinden olan Oktav (Dük de Parizi), Paris'in Bolonya Ormanı gibi gezi yerlerini ve eğlence âlemlerini takip eden birisidir. Sefarethânelerde düzenlenen baloların

müdâvimidir. Oktav evlilik konusunda “hakîm-i Yunanî” itikadındadır. İnsan genç iken evlenirse acele etmiş, ihtiyarlayınca evlenirse de geç kalmış olunacağını düşünür. Onun bu düşüncelerine arkadaşı Kilyom de Monberon itiraz eder. Geç kalmaktansa erken evlenmenin doğru olacağını söyler. (s. 566) Kilyom metres hayatı yaşadığı kadından habersiz bir “genç, güzel, asilzade, şayân-ı perestîş bir kızcağız ile” parası için evlenmeye karar verir. Çünkü Fransa’da “drohama denilen ve evlenecek kızların verdiği önemli bir para vardır. Birçok kadın ve kızı da “drohama” yüzünden evlenememektedir.⁴⁵⁷ Kilyom bu yeni bulduğu kızın peşinden giderken Oktav’ı da eski dostu Madam de Revilli’yi bu durumu anlatması için gönderir. (s. 573) Onun gidip konuştuğu kadın ise Revilli değil, adı Madam Drajikor olan Horos adındaki bir erkekle metres hayatı yaşayan birisidir. Hatta bu kadın Britanya’nın en zengin çiftçilerinden birinin kızı iken Mösyö Drajikor ile sırf o baron olduğu için evlenmiştir. Bu arada Horos’la metres hayatı yaşamaya başlamıştır. Onunla her şeyini bırakarak Paris’e gelmiştir. (s. 580) Avusturya sefaretinin verdiği baloda Monberon’un gerçek metresiyle tanışır ve onunla aşk hayatı yaşamaya başlar.

Görücü usulü evliliğin tenkit edildiği *Teehhül*’de Mazlum Bey, istemeyerek evlendiği karısına bu duygularını şöyle açıklar: “Ey biçâre, sen bahtına küs, ben de taliime. Öyle ya, bizim memlekette henüz hürriyet-i şahsiye temin edilmemiştir ki her erkek istediği kızı alsın ve her kız da istediği erkeğe varsın.” (s. 170) Ahmet Midhat Efendi’nin “hürriyet-i şahsiye”nin gelişmiş olarak gördüğü yerin Avrupa olduğu açıktır. Orada hem flört hem de evlilik konusunda hürriyet-i şahsiyeyle beraber her erkeğin istediği kızı alması ya da isteyen kızın istediği erkeğe varması söz konusudur. Bunun dışında Avrupa’da evlilik çeşitli sebeplerden dolayı geç yapılmaktadır. Romanda oğul Şarl evlenmek istediği zaman babası Kont buna şu sözlerle karşı çıkar. “Ne aklını mı bozdun? Yirmi yaşındaki adam teehhül mü edermiş? Dur bakalım yaş otuz beşi geçsin!” der. (s. 706) Babanın dilinden Avrupa’daki evlilik nedenlerini de öğrenmiş olunur:

“Evladım! Teehhül için olsa olsa iki sebep olabilir. Onun birisi faniya namını ibkâ için evlat yetiştirmek kazıyesidir ki bunun hiçbir zaman acele edecek yeri

---

⁴⁵⁷ Midhat Efendi düşmüş bir kadının hayatını anlattığı *Henüz 17 Yaşında* romanında Osmanlı vatandaşı olan gayrimüslimler arasında da yaygınlaşmaya başlayan drohama adetinin Avrupa’dan geldiğini söyler. Daha geniş bilgi için bkz. Gökçek, Fazıl, **Osmanlı Kapısında Büyüme**, s. 44-46.

olamaz. İkincisi ise genç kibarzadelerin babadan kalma servet ve samanı yiyip tükettikleri zaman karısından alacakları drohama ile kendilerine yeniden bir servet peyda eylemek hesabıdır.” (s. 706) Ancak Şarl’ın araştırmaları Paris’in kibar alemindeki evlilikler bu sebeplere dayanmamaktadır. Hatta “gönül icbarı, aşk iktizası falan da değildir. Sırf tarafeynin menfaat ve garazına mutabık bir kontratodan ibarettir...” (s. 707) *Bir Tövbekar*⁴⁵⁸’da Avrupa’daki evlilik süreciyle ilgili bilgiler verilir: “Avrupalılarda tezevvücün zevki safası “lün dö miyel” denilen birkaç aya mahsus olup ondan sonra zevç ve zevcenin derhal birbirinden soğumaları işte kable’l-izdivaç muaşakalarından nâşi o lezzeti bitirmiş olmalarından neşet eyleyeceği gibi bir de yekdiğerinin yâr ü yaveri çıkan zevç ve zevcenin senelerce müddet birbirine âşık-ı şeydâ derecesindeki muhabbetleri dahi mahzâ sevda denilen safâ-yı ruhaniyi visâl-i cismâni ile beraber yekdiğerinden hissederek ondan sonra birbirinin âşığı olmaya başlamalarından nâşidir.” (s. 420) *Teehhül*’de görücü usulüne karşı çıkan yazar, *Gönüllü*⁴⁵⁹’de ise evlenecek kız ve erkeğe İslâm dininin birbirlerini tanımalarına izin verdiğini belirtir. Bunun sınırlarını çizirken de konuyu yine Avrupa’ya getirir:

“Lâkin bu müsâade-i makuleyi sû-i istimal ile Avrupa’nın mülâzemet-i âşıkane kuyûd ve şürûtunun da hâricinde olarak kızlara etvâr-ı âşıkane göstermek bilâhare izdivaç vukua gelmeyip de o cümlece mûcib-i teellüm olan ahvale meydan açılmayacak ve izdivaç vukua gelecek bile olsa yine tehlikeden salim değildir. Bunun en ehven tehlikesi insanın zevcesi olacak kadına muaşaka yollarını kendisi göstermiş, öğretmiş olması demektir ki bilahare kadının bu yollardan ne gibi menâzil-i mühlikeye kadar varacağı hakikaten derin derin düşünmeğe lâyük bir meseledir.” (s. 45)

XIX. yüzyılda evlilik konusunda Avrupa’da hala uygulamada olan en önemli meselelerden birisi de sınıf farklılıklarından kaynaklanan ayrışmadır. *Suizan*’da evlilikte denklik konusu tartışılır. Hikâyede Simon, büyük bir familyadan, emlak ve akar sahibi bir kız olan Polini ile evlenmiş olmasına kendisi de şaşırılmaktadır. Çünkü

---

⁴⁵⁸ Ahmet Midhat Efendi, **Bir Tövbekar**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1302 [1884/856], 82 s. *Letâif-i Rivayât*: 14, İstanbul 1311 (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 413-436. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

⁴⁵⁹ Ahmet Midhat Efendi, **Gönüllü**, Kırk AmbarMatbaası, Dersaadet 1314 [1896/97] (Haz. Erol Ülgen), TDK Yay. Ankara 2000. (Alıntılar eserin bu basıkısından yapılmıştır.)

Paris'te evlilik konusunda asalet farkı evlenmeye engeldir. Ancak bunlar evlenerek bu kuralı yıkmışlardır. (s. 3)

Midhat Efendi'nin konusu Avrupa'da geçen, Avrupa'da seyahate gönderdiği ya da Avrupa'dan gelenlerin geçtiği romanları vasıtasıyla Avrupalıların flört, aşk, evlilik gibi konularda neler düşündüğüne yer verilir. Bir macera romanı olan *Hasan Mellâh*'ta Hasan ile Cuzella'nın aşkı söz konusudur. Ancak bu aşk halk hikâyelerinde olduğu gibi birbirlerini görmeden önce resim vasıtasıyla gerçekleşen, sonra da bu resme benzeyen biriyle karşılaşınca gerçeğe dönüşen bir aşktır. Baba Alfons, kızı Cuzella'yı zengin Pavlos ile evlendirmek ister. Ancak Cuzella Pavlos'u sevmediği için bu evliliğe karşı çıkar. Babanın evliliğe bakışı menfaati gereği, kızın evliliğe karşı çıkışı ise, Pavlos'u sevmemesidir. Kaçırılan Cuzella'yı bulmak için aramaya koyulan Hasan, Avrupa'nın Fransa, İspanya, gibi ülkeleriyle Fas, Mısır, İstanbul, Cezayir arasında dolaşarak nihayetinde Şam'da kızı ve onu kaçıran Pavlos'u bulur. Romanda Pavlos, Hasan'ın kızı takip etmekten vaz geçirmek için Mişle adlı yaşlı Fransız'a rüşvet vererek, Paris'te bir salonda Hasan'ın da bulunduğu bir toplantıda aşk aleyhinde konuşturur. Bu Fransıza göre aşk şehvetten, sadakat da budalalıktan başka bir şey değildir. Ahmet Mithat'ın roman ve ahlâk anlayışına göre Hasan'ın sadakatine sahip çıkması, kızı buluncaya kadar peşinden göndermesi halk hikâyeye geleneğinin bir devamı şeklinde değerlendirilir.⁴⁶⁰

Midhat Efendi'nin bu romandan sonra ve Avrupa dönüşü yazdığı romanlardan farklı olarak burada ilk defa Mösyö İlia ile karısının bir vesile ile ayrı düşmeleri ve kadının kocasına sonuna kadar sadık iken bir gün eşine ihânet etmesi söz konusudur. Avrupa'da evliliğin sağlam temellere oturmadığı, aldatmaların yaygın olduğu başka romanlarda da görülür. Ancak kocasına ihânet eden Madam İlia'nın kocasını aldattıktan sonra kendinden iğrenerek intihar etmesi ilk örnek teşkil eder. Halbuki daha sonraki romanlarda görüleceği gibi Avrupa'da aşk ve evlilik konusunda daha esnek bir anlayışın yaygın olduğu görülecektir.

Felâtun Bey'le Râkım Efendi romanında Felâtun Bey Fransız Polini ile ilişki yaşarken, Râkım Efendi'de İstanbul'a Fransa'dan gelen mürebbiye Jozefino ile

---

⁴⁶⁰ Moran, *Hasan Mellâh*'ı ilk aşk romanlarından birisi olarak değerlendirir ve halk hikâyelerine özellikle Kerem ile Aslı hikâyesiyle benzerliğini ortaya koyan bir değerlendirme yapar. Konuyla ilgili bkz. Moran, "Âşık Hikâyeleri, Hasan Mellâh ve İlk Romanlarımız" **Türk Romana Eleştirel Bakış I**, s. 26-31.

beraberdır. Bu arada İngiliz Ziklas ailesinin büyük kızı Can ise kendilerine Türkçe dersi veren Râkım Efendi'ye aşık olur. Türk romanında yüzyılın sonuna kadar görülen Avrupa'dan gelen mürebbiyelerin Türk erkekleriyle ilişkisi olan ilk örneği Jozefino'dur.⁴⁶¹ (s. 122)

İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden bir gemi yolculuğuyla başlayan *Paris'te Bir Türk*'te geminin içinde Fransız, İngiliz, Alman, Polonyalı gibi farklı milletlerden insanlar vardır. Yolcular arasında bulunun Nasuh ve Zeka Bey'in kadınlara karşı bakışı ve davranışı Türk erkeğinin Avrupalı kadınlarla kolay ilişki kurulabilen insanlar oldukları algısını vermiştir. Nasuh Catherine ile dostluk kurup artırırken “elvân-ı gunâgûn ile müzeyyen bir kelebek kadar süslü olan” Zeka Bey, “bir kelebek gibi çiçekten çiçeğe pervâz etmek cibilletinde bulunmak hasebiyle”, Madam de Trouville ve fırsat buldukça da Mademoiselle Gabrielle'e ilişki kurar. (s. 61) Roman kahramanı Nasuh Avrupa'da, Paris'te hem Avrupa'nın bu konulara bakışını öğrenir, hem de Avrupalılar karşısında Ahmet Mithat'ın diğer roman kahramanlarında olduğu gibi kendi kültürel değerlerini savunur. Midhat Efendi, ikinci evliliğini 1884 yılında yapar.⁴⁶² Halbuki *Paris'te Bir Türk* romanı 1876 yılında yayımlanır. Paris'te Nasuh'un ağzından Avrupalılara karşı birden fazla evliliği gerekçelerini ortaya koydurarak savundurur. Nasuh'un poligami üzerine açıklamalarına Catherine karşılık veremez, çünkü kendisi piçhâneye verilmiş, orada yetmişmiş

---

⁴⁶¹ Midhat Efendi bu romanda Berna Moran'ın da işaret ettiği gibi Batılılaşmayı yanlış anlayan alafraga züppe tiplerin ilk örneğini temsil eden Felâton Bey'in karşısına Batılılaşmayı doğru anlayan Râkım Efendi'yi koyar. Her ikisi de Fransız kadınlarla metres hayatı yaşar. Ancak Felâton parasını Fransız PİLİni yüzünden bitirip borca girerken, Râkım Efendi'nin Jozefino ile ilişkisinde para yedirmek söz konusu değildir. Daha geniş bilgi için bkz. Moran, “Felatun Bey ile Râkım Efendi” **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, s. 38-46.

⁴⁶² Ahmet Mithat'ın ikinci eşi Paşabahçeli Angelika Karakaş adında bir Rum olup ihtida ederek Hafize Melek adını almıştır. *Henüz 17 Yaşında* romanında adı geçen Vasiliki bu kadındır. (Okay, **a.g.e.** s. 203). Ancak Midhat Efendi 1876 yılında yayımladığı *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh ile eşini beğenmeyerek ihtiyar bir erkekle kaçıp onunla beraber yaşayan De La Chaisne ile aşk, evlilik konuları üzerine sohbet ettirir. Midhat Efendi'nin Avrupa'ya biraz da Türklüğü ve İslâmlığı savundurtmak için gönderdiği, bir yönüyle de yazarın kendi tipini canlandıran Nasuh, evlilik konusundaki düşüncelerini açıklarken evli olanla beraber olamayacağı gibi, arada bir sevgi olmadan da ilişki yaşayamayacağı ile ilgili şunları söyler: “Bir fahişe ile de değil. Zira fahişe yoktur ki fuhşu ihtiyarî olsun. Muâşaka ise ıztırarî olamaz. Elimden gelir ise fahişeyi fuhşundan kurtamağa çalışırım.” Midhat Efendi, **Paris'te Bir Türk**, s. 223. Findley, Midhat Efendi'nin iki evliliğinden bir defa, onu da Şarkiyat Kongresi için gittiği Avrupa'da hediyelik için saat alırken “bizde harem iki olup” şeklinde bahsettiğini aktarır. Bkz. Findley, **Ahmed Midhat Efendi Avrupa'da**, s. 10-11. (Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevelan**, s. 816.)

birisidir. Nasuh poligamiyi savunurken Avrupa'nın kadına bakışı ve evlilik konusundaki yanlışlıkları üzerine düşüncelerini bina eder. Çok evlilik yerine "Avrupa usulünce metres (kapatma) tedarik etme", parasının bir kısmını "ma'îşet-i fuhşiyane" için harcama ve doğacak çocuğu kendi evladı saymayıp "evlâd-ı namuşruaya mahsus olan me'valara" bırakma gibi sebepleri sayarak kendi görüşünü haklı çıkarır.(s. 149) Avrupa'da gerçekleşen evliliklerden birisi de Nasuh'un gemi yolculuğundan tanıdığı arkadaşlarının evliliğidir. Bunlar beraber yolculuk yaptıkları Cartrisse ile Lehli Gardiyanski'nin evlenmesidir. Nasuh'un yardımıyla gerçekleşen bu evlilik sessiz bir şekilde gerçekleşir. "Vakıa onlar muratlarına erdiler ama henüz düğünleri, bayramları olmamıştır. Zira Avrupa'da murada ermek mutlaka düğünün, bayramın icrasına mütevakıf değildir. iki yavuklu ne zaman isterler ise muratlarına erebilirler. Düğün, bayram denilen şey ise akraba ve ahibbaya ya kendi hânelerinde veyahut güzel bir hotelde balo ve ziyafet i'tasından ibarettir." (s. 283) Nasuh'un kaldığı pansiyonda ailesiyle kalan Polini drohaması olmadığı için iyi bir evlilik yapamayacağını düşünür. Kendisini aşk romanları okuyarak teselli ederek ve bu roman kahramanları gibi bir sevgilinin ortaya çıkışını beklemektedir. (s. 237) Ancak paralı bir genç olarak teyzesinden başka kimsesi olmayan ve onunla beraber yaşayan Simon, Polini ile sırf ahlâkı ve terbiyesi için evlenmek istektedir. (s. 193) Polini ile tanışmaya özen göstermeden her günkü kıyafetiyle gelen Simon, Polini'yi de Nasuh'un odasına roman almaya gelince aynı şekilde sade giyimli görünce aşık olur. Çünkü şimdiye kadar, renga renk kumaşlar içinde pudralı kadın ve kızlardan başka bir şey görmemiştir. Simon'la Polini'nin tanışmaları ve evlilik için talepte bulunmaları Nasuh aracılığıyla gerçekleşmiştir. Yazar Türk toplumuna ait bir geleneği Avrupa'da gerçekleştirir. (s. 197) Nasuh'la çeşitli konularda tartışan Rahibe Anne'in evliliğe bakışı ise olumsuzdur. Rahibe Hazreti İsa'nın "bana vâsıl olmak isteyenler anayı, babayı, hısım ve akrabayı, kavim ve kabileyi bütün bütün terk etmelidirler. Etmezler ise vâsıl olamazlar." sözünü aktararak evliliğe karşı çıkar. (s. 258) Ancak diğer konularda olduğu gibi evlilik konusunda da rahibenin düşüncelerinin yanlışlığını ortaya koyar. Alexandre bir bahçıvan iken kendisini beğenmeyip giden eşi De la Chaisne'i eğitim ve terbiye gördükten sonra kendisini beğendirerek tekrar alır. (s. 478) Nasuh'un misafirhâne komşularının kızları olan Poliny Simon'la nişanlanır, ancak bir taraftan da Nasuh'a aşıktır. İkisine de yar olamayacağını düşünerek köprüden atlayarak intihar eder. (s. 504)

Midhat Efendi'nin romanlarında Türk erkeklerle Avrupalı kadınlar arasında başlayan arkadaşlık ilişkilerinin belli ahlâk kuralları içerisinde ilerlediği, Türk erkeğinin bilgisi, ahlâkı, hayata bakışı ve güvenilirliği gibi sebeplerden Avrupalı kızların beğenisini kazandığı ve evlilikle sonuçlandığı romanlar vardır. Bunlar *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh ile Virgine, *Demir Bey*'de Mustafa Kamerüddin ile Polini –daha sonra kardeş oldukları anlaşılınca- Alfons ile Polini (Fatma Nazik), *Acâyib-i Âlem*'de Suphi ile Miss Haft bunlardandır. Midhat Efendi'nin romanlarının sonunda kendi istek ve bilgileriyle ihtida etmeyi kabul edenler roman içerisinde de genel ahlâk çizgileri olan kahramanlardır. *Acâyib-i Âlem*'deki İngiliz kızı Miss Haft roman boyunca Avrupalı bir kız olmasına rağmen kültürü, hayata bakışı, aşk ve evlilik konusundaki düşünceleri Doğulu gibidir. İki Türk seyyahla Poltava'dan Harkov şehrine kadar kırk saat kadar süren yolculukta konu “aşk” ve evliliğe de gelir. Miss Haft, evliliğe olumlu bakarken bazı tereddütleri de vardır: Özellikle evlilik kurumuna duyulan saygının azalması Hristiyanlıkta kısıtlanan nikahın bir ömür boyu devam etmesi bu endişelerini kuvvetlendirir: “Tezevvüçteki zevk esasen münkir değildir. Familya vezâifi ile bir de esâret-i zevciyyeye katlanmaya insanı mecbur edecek kadar da tatlı bir şey değildir. Hele insanların, insanlığın en mühim bir meselesi şu izdivaç keyfiyeti iken insanlar en az ehemmiyeti buna verdiklerinden bu hal zerre kadar akıllı olanları uzun uzadıya düşündürmektedir. Bizim şerait-i Nasraniyyede bir kere tehhülden sonra bir daha ayrılmamak mecburiyeti ne kadar facialara sebep oluyor. Sizin şariat-ı Muhammediyyede erkek her ne zaman isterse zevcesini tatlı edebildiği halde kadın her ne zaman isterse zevcesini ayırlamamak mecburiyeti ne büyüktür.” dedikten sonra “nikah külfetine hacet görmeksizin iki zatın yek diğerini de sevmesini de beğen”mez. “Böyle serbestane içtimalar benî beşerî hayvanat-ı adiyeye derecesinden daha aşağıya indiriyorlar.” diyerek nikahsız beraberliğe karşı çıkar. (s. 111)

Kadın tabiatında olabileceği gibi daha yolculuk esnasında Miss Haft'ın Suphi'yi kışkırdığı görülür. Ermitaj müzesi gezilirken Rus kontesi ile Suphi'nin yaklaşmasına Miss Haft'ın şu sözleri bunu açıklamaktadır:

“Benim rızam odur ki bir daha Rus kontesi ile Ermitaj'da kaybolmayıp her nerede bulunur isek bulunalım mutlaka yanımdan ayrılmaz mısınız?” (s. 209).

Üç seyyahın Rusya'nın kuzeyinden çıktıkları deniz yolculuğu İsveç kuzey sahilleri, İzlanda kıyıları ve oradan Londra'da sonlanır. Miss Haft bu yolculuk

süresinde “fünun-ı bahriyeyi ikmal etmemiş, ilm-i hukukta dahi müntehi olup şahadetname almıştır.” (s. 303) gemi kaptanından “Protestan olan bir kadının yahut erkeğin Protestan olmayan bir kimse ile izdivacı meşru mudur?” sorusunun cevabını aramıştır. Kaptan bu tür nikahların kilisece meşru olmasa da, hukukça meşru olduklarını söyler. Protestan olan biri başka bir mezhepten birisiyle evlendiğinde Protestan kilisesinde nikah kıyılır. Eğer başka bir nikah kıyılmazsa bu nikah geçerlidir, yoksa isteyen kendi mezhebine uygun başka bir nikah da kıyabilir diye cevap verir. Çünkü “Şeriat-i İslâmiyede kitap sahibi olan kızların yani Yahudi ve Nasara kızlarının kendi dinlerinde buldukları halde daire-i nikah ve tezevvüce alınmaları için müsaade bulunduğunu” Suphi daha önce İngiliz kızına söylemiştir. Londra’ya gelmeden Suphi ile Miss Haft arasında evlilik teklifi gerçekleşmiş, işin resmî kısmı kalmıştır. (s. 304)

Miss Haft’ın Londra’daki hâlâsı onun bir Türkle evlenmesine tereddütleri hatta karşı olsa da kızın açıklamaları ile ikna olur. (s. 320) Suphi ile Miss Haft’ın nişanlılıktan sonra ilk dinî nikahları Londra’da “Protestan ayinince icra-yı nikahı ne derecelerde iltizam eylemekte..” olup, Suphi Bey, “şeriat-ı İslâmiyece akd-i nikahı o nispette iltizam eylediğinden bu iki ihtimalin İstanbul’da cem olunabileceği nazar-ı dikkate alınırdı.” (s. 322)

Avrupa’da bir kızı elde etmenin en önemli yollarından birisi de erkeğin ısrarcı olmasıdır. *Kafkas* romanında Abaza beyzadesi Kaplan Bey ile Rus kızı Katerina birbirlerini severler. Kaplan Bey, Moskova’da tahsil görmüş genç bir zabittir. Onun Avrupa ve Kafkas âdetlerini birleştiren tarafları vardır. Kendisine evlenme teklif ettiği Esmâcan’ın reddi üzerine Batılı bir erkek gibi ısrardan ve zaman zaman teklifini tekrardan geri durmaz. Kaplan Bey’in bu şekilde davranması Moskova’da Avrupaî bir eğitim almasından kaynaklanır. Bu süreç içerisinde daha önce ayrıldığı Kafkas âdetleriyle yeni değer yapıları farklıdır. Kafkas terbiyesinde değil ısrar etmek, ilk teşebbüsünü bile doğrudan doğruya yapamayacaktır.⁴⁶³ Kaplan Bey ile Katerine

---

⁴⁶³ “Eğer Kaplan Bey Rus medeniyeti ile serbestî-i muâmelâtını biraz tevsi etmeyerek an-asıl perveriş bulduğu Kafkas terbiyesinde kalmış olsaydı aylarca ettiği intizar ve kız ile ilk mülakatında aldığı cevab-ı red üzerinde ümidini keserek teklifât-ı vakıasını bir daha tekrara muvaffak olamaması lâzım gelirdi. Ancak mir-i mumaileyhin serbestî-i efkârdan neşet eyleyen cüret-i mahsusasını Esmâcan’ın gösterdiği red muamelesi bir türlü yenememiş ve mir-i mumaileyh o vakadan sonra dahi vukuât-ı sâireye muntazır kalmıştır. Kaplan Bey asıl Kafkas terbiyesinde kalmış olsaydı kızın

arasında evlilik üzerine yapılan sohbetin konuları arasında farklı dinlere mensup olma da vardır. Kızın Müslüman birisi ile evlenmeye yanaşmamasının temelinde koyu bir Katolik olan hizmetçisi Özden'in büyük tesiri olmuştur. O Müslüman erkeklerin "sekiz on karı" aldıkları şeklinde yanlış düşüncelerle kızın kafasını karıştırmıştır. Bu düşüncelerle yetişen Katerina "İslâmiyet sizin için bir Hristiyan kızı almayı men etmezmiş. Halbuki Nasraniyet Müslümana varmayı benim için men eder." (s. 30)

Süleyman Muslî romanında Avrupa'da şövalyelerin evliliğe bakışları şu şekilde verilir:

"Şövalyeler beyninde mütad olduğu üzere bunlardan her biri dam tabir ettikleri bir kadına güya kalben muhabbet ederler. Hatta damların en büyük zadedandan olması dahi meşrut olup eğer pespâyegândan bulunurlarsa damlar bir nevi yavuklu yerine geçerler ki şövalye tecerrüd ikrarı vermeyip de badehu teehhül edecek olursa bu yavuklusuyla tezevvüç eyler. Eğer dam zadedandan bulunursa arada tezevvüç meselesi olmayıp muhabbetleri yalnız kalbde bulunmak icab eder. Binâenaleyh damların müteehhil olmaları dahi muhabbete mâni olmaz. Fakat her hâlde bir şövalyenin yalnız bir dama muhabbet etmesi kaide iktizâsından olup eğer bir şövalye iki dama muhabbet eylemişse bu uygunsuzluğun cezası olmak üzere rütbesi bir mertebe aşağıya indirilir." (s. 30-31)

Karnaval'da şövalye aşklarının tarihinden bahseden Midhat Efendi, konuyu içinde yaşadığı döneme getirir. Beyoğlu'nda, Hamparsun Ağa'nın alafranga konağında toplanan kadınlı erkekli insanlar, İstanbul'da oynanmakta olan "Madam Angu'nun Kızı" isimli bir oyun üzerinde tartışırlar. Söz, Fransa'da aşk bahsine gelir. Şövalyelik devrinde şövalyelerin damlara âşık olduğundan, bu aşkın saffeti dolayısıyla kocalarının anlayış gösterdiklerinden hattâ 'aman'ı olmayan kadını kibar saymadıklarından bahsedilir. Daha sonra kıskançlık meselesi gündeme gelir ve alafrangada kıskançlığın büyük bir ayıp sayılacağına işarete edilir. Toplantıda bulunan Resmi Efendi, Midhat Efendi'nin romanlardaki sözcüsü gibidir. Eşini kıskanmanın insan fitratının bir icabı olduğunu söyleyerek, Avrupa'nın dışında bütün kavimlerde eşini kıskanmak istisnasız bir duygu olduğunu söyler. (s. 63-72)

---

reddi üzerine bir daha muvaffak olamazdı, dedik. Fakat asıl Kafkas terbiyesinde olsaydı bu muâmele-i reddi görmezdi ki! O halde hamlede bu kadar ileriye varamazdı." Midhat Efendi, **Kafkas**, s. 182.

Romanın alafranga tiplerinden Zekâyi Bey'in, karısı ile münâsebeti olduğundan şüphelenen Hamparsun Ağa bu meseleyi bir gün Zekâyi Bey'e açar. İkili arasındaki konuşmada Avrupa görmüş olan Hamparsun, "Alafrangada kıskanmak yoktur. Kıskanç kocalara eşek herif derler." (s. 148-149) sözüyle eşini kıskanmadığını açıklamış olur.

Yeryüzünde Bir Melek'te eşin veya sevgilinin başkalarıyla tanışmasının Avrupalılaştırmanın bir gereği olduğuna işaret edilir. "Paris gibi hürriyet-i nisvânın biraz daha reng-i diğerde olan memleketlerde muâşakat-ı kibâraneye dikkat etmelidir. Oralarda bir kadın ne kadar çok aşık olursa ve bir erkek ne kadar maşukası bulunursa onunla iftihar eder. Kadın ve erkek için müteaddit zevatla sevişmek hıyanet veyahut aşüftelik addolunmayıp belki meziyet addolunur. Sevilmeğe şayan olmasam sevmezlerdi, derler. Maşukasının hıyanetini tahkik ederek ye'sinden canına kıymış olan bir budala (o mahalle göre budala) âşığının şu felâketini haber aldığı zaman gülerek "beni seviyor idiyse de canına niçin kıymalı idi? Ben ona beni sevmesin dedim mi? Kendisini nigâh-ı lûtfumdan men ettim mi? Öldüğü hâlde kendisi mahrum kalmış oldu!" demiş." (s. 278-279)

Evlilik, flört gibi meseleleri pek çok roman ve hikâyesinde işleyen Ahmet Midhat, *Nasip* hikâyesinde de Batı toplumunda gerçekleşen bir evlilik usûlüne değinir. Bu romanda evlilik dışı flört doğal karşılanmaktadır. Çünkü, Matmazel Polini kambur Feliks'le evlenmeyi düşünmese bile söyleşir, dertleşir.

Avrupa'da dinî nikahlar genellikle kilisede kıyıldığı gibi, evlilik konusunda kilisenin koyduğu genel kurallar eskiden beri etkinliğini sürdürmektedir. *Çifte İntikam*'da Fransa'da Nasrâniyet kilisesinin inançlarından biri iki yeğenin izdivâcının yasak olmasıdır. Ama eski âdetler dinin kurallarına galip gelmekte ve genellikle köylüler "Eski Golvalar" gibi yeğenleriyle izdivâc ederler. Lotis de halasının kızı olmasına rağmen Jeneviye'yle evlenir. Avrupa'da evlilik konusunda özgür bırakılan kızlar da yanlış seçimler yapabilir. Ancak burada "ya davulcuya ya zurnacıya" varacak olan kızların yerini Fransa'da "ya tiyatrocuya, ya ressama!" varacak kızlar yer alır. (s. 515)

Bir cellatın hayat hikâyesinin konu edindiği ve babanın soy veya mesleğinin çocuklarının hayatını etkilememesinin vurgulandığı *Cellat*'ta Avrupa'da evlilik konusunda sınıf farkı dışında babanın mesleğinin de engel olması eleştirilir. Ticaretle

uğraşan Pol Tonak'ın kızı Stefani “pansiyon” denilen geceli gündüzlü mektepten on yedi yaşında çıktıktan sonra birçok delikanlı tarafından etrafı sarılmıştır. “Kibardan olan delikanlılar için pespayegandan bir kızı tezevvüçte hiçbir mahzur olamaz. Kızın milyonlarca cihazı olsun da ne olursa olsun. Zira Avrupa adet ve ahlâkınca, kızlar kocalarının isimleriyle yad olunduklarından bugün ismi Matmazel Tonak olan bir kızın yarın mesela bir Dük dö bilmem neye zevce olarak düşüş dö bilmem ne olması her zaman görülmüş hâlâtandır. Asilzade olmayanlara gelince, bunlar için milyonlara malik ve kendileri gibi pespaye bir kızı tezevvüç, bahtiyarlığın en son derecesi addolunabilir.” (s. 21-22) Tonak ailesinin kızları Matmazel Tonak'ın kendisine meyleden Fransız gençlerine neden yüz vermeyeceği ise şöyle açıklanır:

“Bu kadar var ki Matmazel Stefani Tonak, kendisine rağbet eden delikanlıların hiçbirisine meyledemezdi. Müşkölpesent olduğu için değil. O zamanlar Paris'te kibardan olsun sıgardan olsun delikanlıların kaffesi erbâb-ı sefahatten olup gece gündüz vakitlerini kumarhânelerde, tiyatrohânelerde, canbazhânelerde vesaire hânelerde!... vesair hânelerde geçirdiklerinden hangi kız kocaya varırsa, yalnız birkaç hafta müddet kocasının güler yüzünü görebilerek bu da adeta riyakarane bir güler yüz olduğunu ve diğer cihetten damat efendilerin zevcelerinden aldıkları cihaz bedelini sefihâne ve müsrifane bir suretle yediklerini ve paralar bittikten sonra zevcelerinin hiç de yüzüne bakmadıklarını, Matmazel Stefani'nin dikkatli gözleri daima görürdü.”

Hatta bir gün annesiyle sohbet ederken Stefani der ki

“-Babamın alın teriyle kazandığı sermaye-i ticaretini, tiyatro kızlarına yedirmek için mi kendisine bir damat getireceğim? Teehhül hususunda benim hiç acelem yoktur. Elbette hal ve şanını beğeneceğim ve babama damat olarak teklifte utanmayacağım bir adam bulurum.” Sonra da Eyena köprüsünde Andre Gocafo ile mübareze eden Leon'un, Matmazel Stefani tarafından babasına damat olarak göstereceği erkeklerden olmadığı anlatılır. (s. 22) Paris'te de cadde ve sokaklarda kadın ve kızlara laf atmak yaygındır. Nitekim Eyana köprüsünden geçerken anne Madam Tonak ile kızı Matmazel Tonak'a laf atılmış Andre Gocafo tarafından bunlara engel olunmuştur. Kız Stefani Gocafo'yı beğenmiştir. Konuyu babalarına açarlar. Ancak baba “Gocafo'nun kızına koca olamayacağını söyler. Sebep olarak da “Çünkü vuku bulan bir nikahı, bir ictimayı, enzâr-ı umumiyenin dahi tasdik ve tasvip etmesi cidden lâzım olup Mösyö Andre hem kendi familyasını hem bizi bildiği için senin heves eylediğin enzâr-ı umumiyenin mazhar-ı tasvibi olamayacağını görmüş ve

hükmelemiştir. Eğer biz dahi onun familyasını tanımış olsaydık, bu hükmü ihtimal ki biz de teyit eylerdik.” (s. 41-42)

Mesleği de cellat olan Simon Garas, Paris yakınlarındaki bir köyde bir kadınla metres hayatı yaşar ve bundan Leandre adında bir çocukları olur. Leandre hukuk eğitimi gördükten sonra avukat olarak çıkar, ancak o gazetelerde çalışmak ister. Yaratılış olarak güzel bir ahlâka sahip olan bu Leandre bütün ömrünü talim ve terbiyehânelerde geçirmiş olduğundan “nikahsız bir kadın ve erkekten tevellüt etmiş olmasını kendisine pek büyük bir bahtiyarlık addeder ve biraz daha büyüüp ve terakki edip ricası makbul olacak zamana geldikte pederi ile validesinin kilise kavânî-i mukaddese ahkamınca nikahlarını rica etmeyi düşünürdü. Zira babası ile anasının bir rub’ asrı adeta karı koca gibi geçirmişlerse de henüz nikah olunmamış bulduklarını bilirdi.” (s. 69) denilir. Cellat bir babanın oğlu olan Leandre, sevdiği kız Stefani’ye babasını tanıtırken zorlanır. Babasının Simon Garas olduğunu söyler. Kız anlamayınca “cellat” der. Büyük bir şoktan sonra kız mantıklı bir soru sorar. Beni bir cellat gelini olmaya kıyamadığınız halde bu zülmü yani bir başkasıyla evlenmiş olduğunuzda başka bir kıza bu durumu reva görmek kalbinizden geçer mi? Leandre bu soruya açık kalple cevap verir. İki sebepten böyle bir durumun olmayacağını söyler. (s. 167) Kadının özgürlüğü açısından da değerlendirilebilecek bir konu da evliliklerdir. Simon Pankar Pol Tonak’ın kızını almak istemesi üzerine o şu cevabı verir. “Kızıma ‘mutalaka şu adamla tehhül edeceksin’ diye cebir edemem. Kendisi her ne kadar benim kızım da kendi hürriyetine, kendi ihtiyar ve iradesine müstakilen malik olup şu alem-i fanide geçireceği ömre istediği adamı teşrik etmekte muhtardır.” (s. 151) Simon Pankar, Stefani’nin babası Po Tonak’ın devletten alacağı paralar konusunda yardımcı olacağını belirtir. Buna karşılık kızının Pankar’a karşı olumlu davranması için gerekli teşvikleri hatta “biraz cebir gibi tavırlar bile gösterdiyse de Stefani “Baba olmak sıfatıyla beni tarda ve mirasınızdan mahrum etmeye kadar hakkınız olabilir. Fakat bir de ben kadın olduğum cihetle istediğim kocayı kendim intihapta haklıyım” diye son cevab-ı katisini verdi.” (s. 152)

İstanbul’da işlenen bir cinayeti konu alan *Esrâr-ı Cinayet*’te Aslen Suriyeli bir Arap olan Halil Sururi’nin eşine Fransız konsolosu âşık olur. Ona kur yapmağa başlar. Halil bunun farkında olduğu hâlde konsolosun davranışını alafrangalığın bir şerefi olarak kabul etmektedir:

“Konsolos, Halil’in zevcesine abayı yakar. Kur etmeğe başlar. Kadıncağız öyle kurdan, muaşakadan bir şey anlayan şeytanet erbabı olmadığı için konsolosun yaltaklarından pek ziyâde dilgîr olur. Keyfiyeti Halil’e söyler. Halil ise: “Sen alafranga âdetlerini bilmiyorsun. Onun sana yaltaklanması benim için bir şereftir. Herife sert çehre gösterme!” diye nasihat eder. (s. 128)

XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa’dan mürebbiye ya da başka maksatlarla gelen roman kişilerinin kaldıkları, konak, yalı ya da evde evin erkekleriyle kur, fört, aşk yaşayanlar olduğu gibi bunlara hiç bulaşmayanlar da vardır. Bunlardan birisi de *Bahtiyarlık*’taki Madam Terniye’dir. O aşkı yaşamayı saf ve masum bir duygu olarak görür ve ders verdiği Nusret’i de bu şekilde yetiştirir. (s. 120-121)

Karnaval’da Madam Hamparson, Soeurs de Charité Frenk mektebinde koyu bir Hristiyanlık tahsili görür. Okulda kızlara Hz. Meryem’i örnek almaları ve Tanrı’dan başka hiç kimseye âşık olmamaları salık verilir. Sıkı bir Hristiyanlık terbiyesine rağmen genç kızların çoğu aşka merak salar ve rahibelerden gizli olarak açık saçık romanlar okurlar. Madam Hamparson da fırsat buldukça aşk romanları okur. (s. 42) Madam Hamparson’a göre muhabbet ile aşk arasında fark vardır. Aşk, muhabbetin ilerlemiş halidir. Muhabbet, sadece iki gönlün birbirini sevmesi iken aşk iki vücudun birbirini sevmesidir. (s. 124-125) Madam Hamparson, modern batılı düşüncelere sahip olmasına karşın dejenere bir tip değildir. Her milletten genç, güzel, zengin ve ikbal sahibi erkekler ona arzu duymasına ve ilan-ı aşk yapmasına karşın o, kocasından başka hiç kimseye iltifat etmez. Hatta kendisine bir aşk mektubu gönderen Zekai’yi uyararak bu aşk teklifini reddeder. (s. 40-43) Madam Hamparson, zevkperest ve şehvetperest insanların keyfi uğruna mahvolmaktansa kendi gönlünün isteğine göre mahvolmayı yeğler ve bunun için Zekai yerine Resmi’yi tercih eder. Beyoğlu’ndaki Katolik kilisesinin orgunu hiçbir ücret almadan tamir eden Resmi Efendi’nin kibarlığına, nezaketine ve âlicenaplığına hayran kalır ve ona âşık olur. Evinde verdiği davetlere Resmi’yi de çağırır, zamanla aralarında bir aşk başlar.

Demir Bey’de Mustafa Kamerüddin ilk aşk tecrübesini Züriç’te göl kenarında gördüğü Polini’yle yaşar. Bu ilişki ciddi bir esas üzerinde yürür. Mustafa Kamerüddin Polini’ye âşık olmasına rağmen onunla evlenemeyeceğini anlayınca Polini’ye bir dost gibi davranır. Paris sokalarına ona tasallut olan gençlerden korur. (s. 223) Polini, iffet sahibi bir kız olduğundan Fransız erkeklerinin kur ve

flörtlerinden nefret eder. Aslında bir Türk babanın kızı olan Polini'deki iffet duygusu Müslüman bir babanın kızı olmasına bağlanabilir. Polini, Avrupa'da kadının çok defa refakat bahânesiyle kendisine kur yapılacak, güzelliğinden istifâde edilecek bir mahlûk telâkki edildiğinden şikâyet eder:

“Usûl-i medeniyetimizdeki hürriyet-i kâmile dahi herkesi bahtiyar etmek maksadıyla verilmiş olduğu hâlde bir sınıf halkı bilakis bedbaht edeceği asla düşünülmemiş. O bedbahtlardan birisi de bendim. Anam, babam, hısımım, akrabam kimsem olmadığı halde kavânîn-i medeniyemiz bana ana-baba derecesinde hami olmak lâzım gelmeyecek mi? Halbuki yanımda kavalıye (kadına refakat edecek erkek) bulunmaması güya bu vazifeyi bütün erkeklere tamim eylemiş gibi nereye gitsem, nerede bulunsam bir herifin refakat tekliflerine duçar olurum. Nazikâne defî leyyin ile defe çalış. Usûl-ı medeniyetimizde utanmak arlanmak var mı ya?... İşin en garip ciheti şunda ki bâzı erkekleri gözün beğenir. Gönlünün de beğenmesine imkân yolları açılır. Halbuki o beğendiğim herif dahi yanıma takarrüple sırtık ve yılışık bir suratla arz-ı refakat edince kusmak derecelerinde bir nefretle yüzümü çevirmeğe mecbur olurum. Zira edilen rağbet bir rağbet-i ciddiye değildir. Sizi beğenmiş ve sevmiş veyahut sevecek değildir. Gül bile olsanız yalnız birkaç kere koklamak için size arz-ı rağbet olunur ki badehu sokağa atılmış gördüğü zaman acımağa bile tenezzül etmeyerek o dahi üstünüze basıp çiğneyerek geçecek. Bunların temellûk-ı müstehziyânelerini bir şey sanıp da heveslenmek kendini onlara kepaze etmek değil midir?” (s. 197)

Mustafa Kamerüddin'in kız arkadaşını ele geçirmek isteyen eski ev arkadaşlarından Podar, Polini yerine Lini'yi elde etmeye uğraşır. Podar, kızı verdiği adla Arthur Lini'yi ele geçirmek için kur yapar:

“... Fransızların “kur” dedikleri üzere aşıkane yaltaklıklara olanca maharet ve iktidarıyla koyulmuştu.” (s. 197) denilir. Bu ilişkinin ve aşkın ne kadar kolay olduğu anlatılır. “Paris'in bunlar gibi zevât-ı adiyesi meyanında değil a daha yüksek âlemlerinde bile muaşakat o kadar tez cereyan eder ki aşık ve aşıkânın yekdiğerini ilk tanımaları ile birbirinden bıkararak ayrılmaları arasında üç hafta zaman mürur eylerse bunu ezeliyet ebediyet kadar uzun bulmalı.” (s. 198)

Bu romanda Avrupa'nın evliliğe bakışında en önemli şeylerden birisi de kızın nesebidir. Zengin ve farklı bir statüde olan Kont ailesi Polini'yi oğullarına

alabilmeleri için kızdan “isbat-ı neseb”te bulunmasını isterler. (s. 245) Kız yaptığı araştırmalar sonucunda annesinin kiliseye bıraktığı çantanın içindeki evraklardan babasının kim olduğuyla beraber “Marsilya’da Saint Paul kilisesinde Katolik mezhebince resm-i nikahımızı icra olundu.” (s. 249) şeklindeki ifadesinden annesiyle babasının nasıl evlendiklerini de öğrenmiş olur.

Buna bağlı olarak aşkta ve sadakatte bağlılığın kalmadığına değinilir. Sevgililerin birbirlerini tanımaları ile bıkararak ayrılmaları arasında üç hafta geçerse bunu ebediyet gibi uzun telâkki ederler. Burada Emile Zola’nın bir sözünü nakleder: “Benim romanlarımı dâima ifrata tefrite hamledenler Paris’i tanımayanlardır. Kendi başıma geldi ki ilk gördüğüm bir kadın ile muaşaka eyledim. İkinci mülakatımda vaad-i mülakatı olarak tanıdığımın dördüncü günü mülakat müyesser oldu. Bizce ilk vaad olunan şu mülakatta maşukam da ben de biraz düşündükten sonra derhâtır eyledik ki bundan üç sene mukaddem birbirimizi tanımış ve sevmiş ve badehu birbirimizden usanarak ayrılmışız.” (s. 180-181)

Müşahedât’ta Madam C...’nin pansiyonunda okuduğu romanlarla gözü açılan Agavni, aşk ve seveda maceralarına ilgi duyar. Daha pansiyondayken kendisine pek çok talipler çıkar ama o bunların hiçbirini kabul etmez. Yirmi bir yaşında reşit olur ve I’hevre du délivrance (saat-i halâs)ına yani özgürlüğüne kavuşur. İstanbul’un sefahat ve eğlence âlemlerine katılır. Refet’e âşık olur. Refet, annesinin vefatından sonra pek çok zamanlar Agavni’nin Beyoğlu’ndaki evinde kalır. Refet’e âşık olan ve onunla evlenmek isteyen Feride, Refet’le Agavni’nin aşkını kıskanır ve Agavni’yi öldürtür. Siranuş ise âşık olmayı, sevmeyi sevilmeyi ister ama flörtten, metres ve odalık olarak görünmekten rahatsız olur. Önce Karnik’i sever ama Karnik, onu bir başka kadınla aldatıp Avrupa’ya kaçıncı Refet’e ilgi duyar. Agavni’nin ölümünden sonra Refet’le aralarındaki ilişki gelişir.

Ancak evlilik ve evliliğin devamı konusunda Avrupa’nın bakışı farklıdır. Avrupa’da “sana perestiş ederim. Senin için ölüşüm. Ömrümü sana taabbüde hasr eyleyeceğim.” gibi pek çok teminatlar verilmesine rağmen bunların da pek çoğu balayının bitişiyle beraber karı da koca da kendilerine başka gönül eğlenceleri bulurlar. (s. 228)

1889 Stockholm Müsteşrikler Kongresi’ne katılan Ahmet Midhat Efendi burada kadın meselesi ve çok eşlilikle ilgili pek çok soruyla karşılaşır. Avrupalıların Doğu hakkındaki yanlış telakkilerine cevap vermeye, onları ikna etmeye çalışır.

Midhat Efendi'nin Avrupa seyahatinden sonra yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında oryantalistlerin itirazlarına Ahmet Metin üzerinden cevap vermeye çalıştığı görülür. Romanda Boğdanlı bir aileye mensup olan Neofari kocasını ülkesinde bırakarak metres hayatı yaşadığı bir erkekle Akdeniz seyahatine gelmiştir. Ahmet Metin, Avrupalı Neofari'ye, İslâm'ın kadına verdiği hak, hukuk ve özgürlüklerden bahseder. Müslümanlardaki taaddüd-i zevcâta (poligami) mukabil Avrupalıların nikâhsız taaddüd-i zevcât yaptıkları, metres hayatı yaşadıkları, Avrupa'daki fuhşun ve gayr-i meşru ilişkilerin çokluğunu anlatır. İslâm dininin çok evliliğe izin vermesi şartlara ve zaruretlere bağlı iken, bu durum Avrupa'da tamamen ahlâksızlıktan kaynaklanmada ve sayısı belirsiz gayr-i resmî ilişkiler yaşanmaktadır. Hatta evli kadınlarla kurulan ilişkiler bile meşru karşılanır. Evli olmasına rağmen Neofari'nin Nikolso ile birlikte seyahate çıkması ve aşk yaşaması bunun göstergesidir. Ahmet Midhat Efendi bu durumu "Avrupa'da yüz binlerce genç kadınların yüz binlerce bekâr veya müteehhil erkekler ile muamele-i serbestâneleri işte zevcât-ı gayr-i ma'dude ile çiftleşmek demektir" cümleleriyle ifade eder. (s. 698) Aynı romanda Süreyya, deniz seyahati sırasında Rum hizmetçi Vasiliki'ye âşık olur fakat seyahat boyunca gemide aşk yaşamaz. Ahmet Metin aşk, sevda ve kıskançlık konularında millî ve geleneksel çizgiyi devam ettirir. Ona göre gerçek âşık, bütün aşkını yalnız sevgilisine hasreder ve onu başkalarından kıskanır. Kıskanmak ise Avrupa medeniyetine göre ma'yubâttandır. Bundan dolayı medeniyet âleminde gerçek aşk ve sevgi kalmamıştır. (s. 708)

Haydut Montari'de zenginlik içinde büyümesine rağmen paraya kıymet vermeyen Ancelina, Andrea ile evlenmek için her şeyi göze alır. Ona yazdığı mektupta, hem bir aşka bağlılık, hem de Avrupalı bir kadının aşk ve evlilik uğruruna nelere katlanabileceğiyle ilgili olumlu özgül örneklerden birisi sunulur.

"Ben Halam Markiz gibi servet ve ikbal şeydası bir kız değilim. Kefâf-ı nefis ile kendimi bahtiyar bulabilirim. Dünya Napoli'den, İtalya'dan da ibaret değildir. Sen muvaffak edecek olursan dâr u diyârı terke hazırım. En uzak, en ücra bir yere gidelim. İkimiz de çalışalım. Resim, muzıka, raks gibi sanayi-i nefisede muallimelik etmeye muktedirim. Senin ve benim bahtiyarlığımız için olduktan sonra çalışmak hususunda benden naz ve tembellik göremezsin. Hele sen pek çalışkan bir adamsın. Neye ihtiyacımız var sevgilim? Açlıktan ölmeyecek kadar yemeğe ve soğuktan

donmayacak kadar giymeye değil mi? bana şatolar, elmaslar, milyonlar lazım değildir. bunların on seneden beri elden çıkmış elmaslarını nimet addedelim. Bundan sonra en ciddi bahtiyarlığımız esbâbını ikmâle el birliği ile çalışalım.” (s. 126)

Aşktan evliliğe uzanan bir süreçte böyle samimi ve güzel hayaller kurulurken “Santa Magdalena Kilisesi’nde vaftiz ol”an Andrea’nın babası Nicola Satagna ile annesi Margarita arasında resmiyeti gösteren bir nikah yoktur. (s. 195) Dolayısıyla birliktelikleri resmiyete dayanmaz.

Midhat Efendi’nin ansiklopedist özellikleri romanlarına sık sık yansır. Araya girip açıklama yapmak, bir kelime ya da kavramın tanımını yapmak bunlar arasındadır. Taaffüf romanında aşkın bilimsel açıklama ve yorumlarına yer verir. Psikologların aşka idfiks yahut keyfiyet-i mıknaşsiye hükmünü vermelerine fizyologlar itirazda bulunurlar. Fizyologlar aşkı, “aşk şiddet-i şehvettir, şehvet de ifrattır.” Ancak bunun sadece fizyolojik bir yanı olmadığı yani “iştihâ-yı cismânî” olmadığı, hem fizyolojik hem psikolojik yanının olduğundan bahsederler. Hem cismanî, hem ruhanîdir. Ruh hoşlandığı bir kadına iştahlanır cisim dahi o iştihaya yardım eder. (s. 56) Bu düşünceyi “Avrupa’daki usûl-i muaşakaya tatbik edelim” der. Bir matmazel ile bir garson tasavvur edilir. Sonra da “ilk iştihâ ve rağbetin husulünü matmazele isnat edemeyiz. Eğer ilk rağbet onda hasıl bile olmuş olsa mukteza-yı nisvaniyeti üzere onu yalnız kendi gönülceğizinde hıfzeder, meydana koyamaz.” denilir ve ilk teşebbüsün erkekten gelmesini söyler. Bu halde bir kızı beğenip, ona kavuşmak isteyen genç, kıza “kur” yapar. “Kur, yani mülazemete, yani kızı dahi kendisine iştihâlândırmak mesaisine başlar. Muvafak olursa izdivaç dahi husule gelir.” Buradan hareketle denilir ki “evvelâ iştihâ-yı ruhanî hasıl oldu da, badehü ihtiyac-ı cismanî dahi istifa-yı haz eyledi.” (s. 57)

Bahtiyarlık’ta Fransız mürebbiye Madam Terniye tarafından Avrupa usulü terbiye edilen Nusret evlilik yaşına geldiği zaman “kocası olacak zatın kendisine ‘kur’ etmesini, yani bir zaman mülazemette bulunup nedimlik eylemesini ve ne kadar zerafeti varsa göstermesini, kendisini beğendirmesini hülya ediyor”dur. (s. 317) *Bahtiyarlık* romanındaki Fransız mürebbiye Madam Terniye gibi *Taaffüf*’teki Madam Myriel’de işini yapan, aşk ve flört işlerine girmeyen tiplerdendir.

Midhat Efendi’nin Avrupa dönüşü yazdığı romanlardan olan *Diplomalı Kız*’da Avrupa’nın aşk, evlilik ilişkiler, üzerine geniş bilgiler vardır. Mansard’da yani “hânelerin tavan arası katında” yaşayan bir ailenin zor şartlar altında kızlarını

okutmasının konu edindiği bu romanda ailenin kuruluş süreci ilginçtir. Çünkü Avrupa’da evlilik öncesi başlayan ve birkaç çocuk doğduktan sonra evlenmeler yaygın olduğu gibi, metres hayatı yaşamak da yaygındır. Konuyla ilgili romanda şu bilg aktarılır: “Paris’in amele ve esnaf takımı meyanında erbâb-ı iffet sunûf-ı saireye nispetle ziyadedir. Hatta bu takım meyanında izdivaçlar bile sunûf-ı sâireden ziyadedir, lakin bunların izdivaçları ekseriya ilk çocukları ve bazen ikinci, üçüncü çocukları doğduktan sonra akd olunur.” (s. 597)

Avrupa’da birbirinin metresi, muhibbi olarak başlayan “gayri meşru” ilişkiler, birkaç hafta zarfında sekteye uğramazsa, beş altı ay devam eder. Bu süre zarfında çocuk olma ihtimali olursa birbirini terk eden sevgililer olduğu gibi, ilişkiyi sürdürenler de vardır.

“Bunlar badii emirde birbirinin metresi, muhibbi olmak üzere bir münasebet-i gayr-i meşrua akdederler. O münasebet iki hafta zarfında bozulmaz ise inanmalı ki beş altı ay devam edecektir. O müddet zarfında ve bhusus metresin hamli anlaşıldığı zaman fesh-i münasebet edilmez ise çocuk doğuncaya kadar da fesh olunmayacaktır. Çocuk doğar. Evlâd-ı tabiiye denilen evlâd-ı gayr-i meşruaya bakmak için müesses olan daireye verilir. O zaman genç valide ister ki muhibbi o çocuk kendi çocuğu olduğunu resmen tanısin. Daireye öyle bir kayıt düşürülsün. Eğer herif bu teklifi reddeder ise müfarakat muhakkaktır. Reddetmediği surette artık bu muhip ve metresin bir zevç ve zevce olacakları ihtimaline kadar inanmak lâzım gelir. İşte Paris şehrinin haftalık istatistiklerinde “Bu hafta zarfında piçhâneye seksen çocuk getirildi. On sekizi tanındı, kabul olundu” denilmesi bundan naşidir. Muhiplik, metreslik suretiyle husule gelen yüz münasebetten kırk kadarı ikinci, üçüncü hafta zarfında ve diğer bir kırk kadarı da altıncı, yedinci ay zarfında bozularak on kadarı çocuğun kaydı esnasında ve beş kadarı da kaydından sonra münfesiş olarak, fakat yüzde beş kadarı da izdivaca kadar müntehî olur. Bu da az mı ya? Paris bu! Cihan-ı medeniyetin merkezi değil mi?” (s. 598) Bu bilgileri yazarın aktarması Avrupa’daki kadın erkek ilişkileri, evlilik konusunda bilgi vermektir. Romana dönülecek olursa, Jan Döpre çamaşırcılık yapan Polini ile metres hayatı yaşar ve bu gayri meşru ilişkiden bir kızları olur. Kızları bir buçuk iki yaşına gelince evlenirler. (s. 599)

Mesâil-i Muğlâka’da Madame de Rose Bouton, “bir kadın kocası olan adamı hiç olmazsa kable’l-izdivaç sevmelidir.” düşüncesindedir ve kocası olan Monsieur De Rose Bouton’u “kable’l-izdivac” sevmiştir. (s. 16) Ancak birbirini seven örnek çift

olarak takdim edilen bu birliktelik Avrupa’da nadir olup onlarınki de bâlâyı müddetince olmuştur.

Midhat Efendi’nin seyahat ya da başka maksatlarla Avrupa’ya gönderdiği Türk erkeklerle evlenen Avrupalı kızlar evleninceye kadar ahlâk ve iffetlerini korudukları görülür. *Cankurtaranlar*’da ahlâklı ve namuslu olarak kendisini tanıtan ancak tam evlilik aşamasında bunun böyle olmadığını ortaya çıktığı bir durumla karşılaşılır. Gençliğinde eğitim için Marsilya’dan Paris’e gelen ve bir oda kiralayan adam başından geçenleri anlatır. Dört yıl huzurla kaldığı odasının yan tarafına eğitimini son senesinde anne baba ve bir kızdan oluşan bir aile ile taşınır. Ancak onların bina kapısı farklı sokağa açıldığı için sadece seslerini duyar. Bu ailenin birbirine hitabı “Mimi”, “Pipi” “Kökös” şeklinde hitap ederler. Her gece bir kavhganın eksik olmadığı ailede konu genellikle yokluk kavgasıdır. Ailenin kadını evli olmasına rağmen Alfred adlı bir sevgili olduğu gibi, kızı da annesinin bu durumundan haberdardır. Anne ile kızın birbirine söyledikleri sözler de “aşüfte” kahpe” gibi ağır hakaretlerdir. Dördüncü eğitim yılı yaz tatilinde Marsilya’ya ailesinin yanına gelen adam ailesinden izin alarak mesire yeri ve o yazın deniz yarışlarının olacağı Trovil’e gider. Bu adamın babası erken yaşlarda evlendiği için oğlunu da bir an önce evlendirmek ister. Hatta evlenecek kızda drohama bile istemezler. Adam Trovil’de denize giren bir kızı takip ederek tanışır. Ancak kız “ben sizin anladığınız kızlardan değilim! Yanlış kapıyı çalmışsınız!” diyerek namuslu olduğunu belirtir. Bu kız da yaşlı bir kadınla Marsilya’ya tatile gelmişlerdir. Birbirine aşık olan bu iki genç Paris’te görüşmek üzere anlaşılırlar. Kız adamın “kartdöviziti” üzerine adresi yazar. Sabahleyin kızı istemeye gidecek olan adam o gece yatakta edepsiz komşularından kurtulacağı düşüncesiyle huzurla yatar. Ertesi gün kızın ailesiyle tanışıp tam iş bitmişken, bir yıldır dinlediği ses “Karın ağrısı, koca kahbe” diyerek papağanın sesi gelir. Meğer adamın istediği kız bir yıldır kaçmak için can attığı komşu kızıdır. (s. 781-787)

Avrupa’da aşk ve evlilik gibi konular ailelerde konuşulur, özellikle kızlar bu konularda eğitilir, bilgi verilir ve aile hayatına hazırlanır. Bunlardan birisi de *İki Hud’akar*’da küçük yaşlarda annesini kaybettiği için dinî terbiye alması için manastıra verilen, on üç on dört yaşarlına gelince halasının şatosuna gelen Sesil de Bruyer vardır. Halasının vefatına kadar onun yanında kalır. Ancak Avrupa kibar âlemi arasında evliliğe bakış ve evlilik ilişkileri onu evlenmekten korkutmaktadır.

Çünkü bu sınıf arasında kocasından başka erkelerde meyli olmayan kadın, ya da eşinden başkasında gözü olmayan kadın yok gibidir. Halbuki halasının modistralık hizmetinde bulunan Luiz adında bir kızı bir çilingir kalfasın aşık olmuş, onunla nikah eylemiştir. Üstelik ikisi de çalışarak mutlu şekilde geçinmektedirler. (s. 711)

Araba Sevdası romanında Bihruz Bey Çamlıca'da görüdüğü Periveş Hanımın izini ararken Ramazan gecelerinde Beyazit kalabalığı içinde hanımlara “kur” yapan erkekleri görür. Kendi kendine “Bir kadına böyle kur edilir mi” diye düşünür. kendisinin de bir zamanlar “kuörlük” yaptığını ancak böyle rezil durumlara düşmediğini söyler. (s. 224)

Halit Ziya'nın romanlarında Avrupa kültürünün bir yansıması olarak kur, flört ve aşk ilişkileri konu edinilir. *Bir Ölinün Defteri*'nde Osman Vecdi, arkadaşı Abdülvahit Hüsameddin'in karısı Nigâr'a âşıktır. Sevdiği kadını en yakın arkadaşına kaptıran Osman Vecdi, ölmek için savaşa gider. *Aşk-ı Memnû*'da kadın düşkününü bir adam olan Behlül, bazen bir operet kumpanyasının artistiyle, bazen Alemdağ ormanlarında tanıştığı bir kızla, bazen de Beyoğlu eğlencelerinde rastladığı bir kadınla aşk yaşar. (s. 241) Behlül'ün bir başka özelliği yaşadığı aşk maceralarını anlatmasıdır. Aşklarından bahsetmek ve böylece insanları eğlendirmek onda vazgeçilmez bir tutkudur. (s. 241-242) Behlül, Adnan Bey'in birinci evlilik yıldönümünde Göksu mesiresinde düzenlenen şölende önce Peyker'den istifade etmeye çalışır. Peyker'den yüz bulamayınca Firdevs Hanım'ın yanına gider ve ona aşk maceralarını anlatır. (s. 256) Behlül- Bihter aşkı ise Behlül'ün Bihter'e şekerlemeler getirmesiyle başlar ve Behlül'ün odasında geçirilen vakitlerle gelişir. Bu aşk, Adnan Bey'in yalısında Behlül'ün Kette'yi hatırlamasına kadar bir kış devam eder. Bir sene evvel Behlül, Concordia tiyatrosunda gördüğü Kette adındaki Hollandalı şarkıcı kıza ve onun söylediği şarkıya âşık olmuştur. Bihter'le aşkları devam ederken bir gün Nihal'in piyanoda çaldığı bir şarkı Behlül'e Kette'yi hatırlatır ve Behlül tekrar Beyoğlu âlemlerine döner. (s. 348) Berna Moran, *Aşk-ı Memnû* ile ilgili değerlendirmesinde roman içinde bireysel ilişkilere yoğunluk kazandırmak için kişilerin toplumdan soyutlanmayı beraber getirdiğine işaret eder ve “Adnan Bey, Bihter, Nihal ve Firdevs Hanım'ın kişiliklerinin özü yerli öğelerle örülmemiştir ve bunların serüveni Fransa ya da İngiltere gibi bir ülkede yaşanmış olabilirdi.” der.

Kişilerin psikolojisine eğilen *Aşk-ı Memnû* “Batılılaşmış bir aileyi konu edinmekle beraber, Batılılaşma sorunu işleyen Eylül’den ayrı bir yere koyar.⁴⁶⁴

Kurla başlayan ilişkiler, flörtle gelişir ve aşkla zirveye ulaşır. Aşkların çoğu ciddi değildir. Para için, maddî refah ve huzur için, sosyete muhitlerine ya da eğlence âlemlerine girebilmek için bazen de sırf zevk için aşklar kurulur fakat bu aşklarda samimiyet olmadığı için çabuk yıkılır. Aşkların çoğu pişmanlık, kırgınlık, hayal kırıklığı ve felaketle sonuçlanır. Madam Hamparson (*Karnaval*) hayattan çekilip rahibe olur, Agavni (*Müşahedât*) öldürülür, Bihter (*Aşk-ı Memnû*) intihar eder.⁴⁶⁵

Hüseyin Rahmi, Ahmet Midhat’ı izleyen bir romancıdır. Ondan ayrıldığı nokta, Midhat Efendi temelde halkın İslâm dininden kaynaklanan değerlerini paylaşan bir yazarken, o politika, ahlâk, ve dinî konularda halktan farklı düşüncededir. Hüseyin Rahmi, yanlış halk inanışlarının yerine, Batı’nın akla, bilime dayalı pozitivist zihniyetini öne çıkarmaya çalışır.

Hüseyin Rahmi’nin romanlarında kadın erkek ilişkisi geniş yer tutar. Onun romanlarında bu ilişki yeni bir ahlâk anlayışı getirmek için değil, cinselliğin insana hayatında önemli bir yeri olduğuna inandığı ve bu ilişkilerin insanı mutsuzluğa sürüklediğini gördüğü içindir. O toplum kurallarının hep kadınlar aleyhinde işlediğini ve bunun devam ettiğini görmüştür. Erkek kadını aldatınca bir şey olmadığını, tersi olunca kadının canıyla bunun bedelini ödediğini bilmektedir.

Berna Moran’ın Hüseyin Rahmi’nin romanlarında birbirini aldatan tiplerin çok olmasıyla ilgili şu değerlendirmesi ahlâk açısından Avrupalılaşma ile gerçek anlamda kendimizle de yüzleşildiğini göstermektedir:

“Mürebbiye gibi bir romanda amaç, alafrangalığa özenip de yabancı mürebbiye tutmanın neden olacağı kötülükleri işaret etmektir türünden yorumlar

---

⁴⁶⁴ Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, s. 85-86.

⁴⁶⁵ Sergüzeşt’te bir cariye iken konağın delikanlısının kendisine aşık olması ve ailenin bu evliliğe onay vermemesi neticesinde Dilber kendisini Nil sularına bırakarak intihar eder. Moran, İntibah’taki Mehpeyker tipini “ölümcül kadın” olarak nitelendirir. Hatta onu ölümcül kadın tipinin prototipi sayar. *Yeryüzünde Melek* romanında da fahişe olan Arife sevdiği adamdan ve rakibinden intikam almak için çeşitli dolaplar çevirir. *Zehra*’da ise Suphi karısını bırakarak evdeki cariye Sırrı Cemal ile evlenir. Bu romanda diğerlerinden farklı olarak Zehra kendisi tuzak kurmak yerine bir Rum karısı üzerinden planını uygulamaya koyar. Urani’ye tutulan Suphi evini terk edince Sırrı Cemal intihar eder. Moran değerlendirmesinde Türk romanının ilk yirmi beş yıllık örneklerinde biri melek diğeri şeytan, biri aşk için ölen, diğeri aşk için öldüren iki karşıt tipten bahsedilebileceğini söyler. Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, s. 26-31. Değerlendirmeler için bkz. Kerman, **Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler**, s. 32-35.

yanlıştır. Mürebbiye’de evin bütün erkekleri Fransız fahişenin peşindeyse, öteki romanlarda da Türk hizmetçilerinin, cariyelerin peşindedirler.”⁴⁶⁶

Hüseyin Rahmi’nin romanlarında Avrupa’dan gelen kadın ve erkeklerle, Avrupa’nın olumsuz yönlerini örnek alarak ortaya çıkan alafranga tipler üzerinden flört, aşk, evlilik konuları hakkında fikir edinilir.⁴⁶⁷

Şık romanının alafranga tipi Şatırzade Şöhret Bey (Şık) yaşı otuz beşi geçkin Fransız Madam Potiş’le metres hayatı yaşar. (s. 21) Bu romanda Maşuk’un sevgili Adel, bir terzi dükkanında çalışan, annesi Fransız, babası İtalyan bir kızdır. Anne ve babasının ölümünden sonra namusuyla çalışarak hayatını kazanmaya çalışır. Adel’in “ömründe ilk sevdiği erkek Maşuk”tur. (s. 95) Eğlence yerlerine gitmeyi, lüks hayattan hoşlanmayan ve Adel, Madam Potiş’in tam zıttıdır. Hüseyin Rahmi’nin romanları içinde “menfi olmayan tek ecnebî genç kız tipidir.”⁴⁶⁸ Romana da adını veren *İffet*’in günlüklerinde arkadaşı Antuvanet’in sevdiği ressamla değil de zengin tüccarla evlendirilmesi, onun da şiirden, müzikten anlamaması ve eşine sadece çek, senet ve hesapların temize geçmesi için yardım etmesini istemesi üzerine konu Avrupa’daki evlilikler üzerine bir değerlendirme yer alır: “Avrupa ulema ve üdebasından ekseriyenin zevceleri de âlime olur.” (s. 176) Hüseyin Rahmi’nin romanları içinde Avrupalı kadınların kur, flört gibi konularda en olumsuz örneği *Mürebbiye*’dedir. Yazarın “bir benzerinin İstanbul’da değil Paris’te bile bulunamayacağını iddia ettiği Anjel, Paris’in sefih ortamlarından İstanbul’un namuslu ailelerinden birine mürebbiye olarak kabul ettirmiştir. (s. 5) Dehri Efendi konağında mürebbiye olarak işe başlayan Anjel ile, Dehri Bey’in kardeşi Amca Bey, Dehri Bey’in büyük oğlu Şemi, damadı Melahat Hanımın kocası Sadri hepsi Anjel’le beraber olma derdindedirler. (s. 110) *Metres* romanında da Avrupalı kadınların evlilik dışı yaşamları vardır. Alafranga bir tip olan Hami Bey, görücü usulü ile evlendiği karısından hoşlanmaz ve Fransız fahişesi Matmazel Parnas’la metres hayatı yaşamaya başlar. Ancak ondan önce Parnas başka erkeklerle de ilişkisi olmuş birisidir. *Şıpsavdi* romanında ise Avrupalı sadece kadınların değil erkeklerin evlilik konularına bakışlarını görürüz. Romanın girişinde üç çeşit alafranga aileden bahsedilir.

---

⁴⁶⁶ Berna Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış**, s. 95.

⁴⁶⁷ Daha geniş bilgi için bkz Şevket Toker, **Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarına Alafranga Tipler**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990.

⁴⁶⁸ Toker, “Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın ‘Şık’ Romanında Tipler ve Tip Yaratma Tekniği, **Mehmet Kaplan’a Armağan**, Dergah Yay. İstanbul 1984, s. 262.

Bunlardan ikincisi Avrupalı bir kadınla evlenerek Beyoğlu'nda oturan yarı "Lövanten (Levanten)" lerdir. (s. 15) Romanda Rum hizmetçi Eleni'nin farklı erkeklerle ilişkisi olur. Bunun haricinde Avrupa'dan gelen Mosyö Mc Ferlan buraya para kazanmak için gelmiş ancak saray çevresinde bir yer edinmiş, alafranga tip Meftun'la da bir şekilde arkadaş olmuş birisidir. Şehim Bey de Avrupa'da bulunmuş ve Fransız Madam Şehim'le evli birisidir. Hem Farlan ailesinin hem de Şehim ailesinin evliliğe bakışı tamamen bireysel, eşini kıskanmayan, başka erkeklerle birlikte olmasına müsaade eden, hiçbir kuralın olmadığı bir anlayıştır. Avrupa'daki evlilik usulünde kızların önce flört ettiğiyle ilgili olarak ise, Meftun'un teyzesi Vesile Hanım onun Rebia ile Lebibe'yi odasına çağırıp görüşmesinden kendi kızı Rebia ile evlenmek istediği sonucunu çıkarır. "Çünkü alafranga evliliklerde velilerden önce kızların kendileriyle söz keşirmek adet olduğunu biraz işitmişti." (s. 224) denilir.

Avrupa'nın da yozlaşmış kadın erkek ilişkilerinde bir ölçüsü olmayan aile örnekleri vardır. Bu örneklerden birisi *Şipsevdi* romanında İstanbul'da gerçekleşir. Mösyö Mc Fralan ailesi "geniş mezhepli" bir yapıya sahiptir. Karı koca aşıklarından birbirlerini kıskanmadığı gibi, balolarda, danslarda kadın yabancı erkeğin kolları arasında dansla mest olurken, kocası da başka bir kadınla dans etmektedir. Hatta Farlan ailesinin bu tür ilişkileri evlerine de taşıdıkları görülür. Mc Ferlan yakın arkadaşı ve dostu Şehim Bey'in karısı ile beraber olurken, alafranga Şehim Bey de bir başka adada Mc Ferlan'ın eşi Madam Farlan ile beraberdir. Alafranga olma yolunda her yolu denemekten kaçınmayan bu duruma şahit olan Meftun'a, kadın kendi anlayışına göre Avrupa terbiye ve evlilik anlayışını da vermiştir.

XIX. yüzyıl Türk romanında konusu Avrupa kur, flört, evlenme gibi kadın erkek ilişkileri ciddi yer tutar. Romanlarda belki de en çok yer alan konuların başında karşılıklı veya karşılıksız aşk, kıskançlık, evlilik konusu işlenmiştir. Avrupa'da ilişkilerin daha çok yüzeysel ve kolayca değişebilen bir yapıda olduğu görülür.

3.3.3. Aile Hayatı

Aile, anne baba ve onlardan doğan çocuklarla oluşan ve toplumun en küçük topluluğunu oluşturan bir kurumdur. Avrupa'da sanayi devriminin sonucu olarak gelişen iş hayatında kadın daha çok çalışma hayatına atılmıştır. Kadının çalışma hayatında daha fazla görülmeye başlaması, ekonomik özgürlüğünü kazanması, evlilik

ve aile kurma düşüncesini de zayıflatmıştır. XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa'daki aile kurumunun her bakımdan zayıf düştüğü görülür.

Avrupaî anlamda ilk hikâye örneklerinden sayılan *Müsameretnâme*'nin ilk hikâyesi *Binbaşı Rifat Bey'in Sergüzeşti*'nde İstanbul'a gelen Fransız aile bir baba ile iki kızıdan oluşmaktadır. Ailenin en önemli bireylerinden biri olarak anne hakkında herhangi bir bilgi yoktur. Dolayısıyla misyonerlik faaliyeti için başka ülkelere de gittikleri anlaşılan bu aile bir bütünlük olmadığı gibi, ailenin kızlarından küçük olanı yeni tanıştığı bir erkeği hristiyan yapmak için yatak odasını açacak kadar rahattır. (s. 44-45)

Bir Osmanlı Kaptanı'nın İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti'nde Avrupa'ya eğitim için Nacit Bey burada ders aldığı ve sonra ilişki kurduğu İngiliz aile de bir baba ve kızdan oluşmaktadır. Mister Havel ve on sekiz yirmi yaşlarındaki kızı Elizabet'in dışında anneden bahsedilmez. (s. 166) Nacit Bey, Elizabet'le ilişkisini evliliğe kadar götürür hatta ondan bir çocuğu da olur. İngiltere'de eğitimini tamamladıktan sonra evli olmasına rağmen İngiliz kızının onunla gelmek için ısrar etmemesi, hatta "sevgilim git, git! Biraz da vatanına hizmet et!" diyerek dönme konusunda rıza göstermesi Avrupalı kadının evliliğe bakışını da yansıtır. (s. 174) Nacit Bey'in staj için İngiltere'den Hindistan'a yaptığı on sekiz aylık deniz yolculuğu esnasında geminin kaptanı da kızını yanına almıştır. Yolculuk boyunca Nacit Bey'in Elizabet'i sevmiş olduğunu bildiği halde onunla yakınlaşmak isteyen Falaver'in annesi hakkında da bilgi verilmez.

Ahlâkçı bir yapıya sahip olan Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupa aile yapısının Türk aile yapısıyla mukayese edilemeyecek kadar dağınık ve sağlam temellere oturmadığıyla ilgili çok sayıda örnek vardır. Yazarın Doğu medeniyetini Batı'dan üstün bulduğu yönlerden birisi de aile kurumudur.

Letâif-i Rivâyât'ın ilk hikâyesi olan *Suizan* konusu Paris'te geçen hikâyelerdendir. Burada yeni evlenen bir çift vardır. Onların yazlığına gelen arkadaşları, kendisine akrabalarından birinin oğlu olarak tanıtılan yakışıklı bir gençle, arkadaşının eşinin beraber olduğu hissine kapılması ve sonunda bu düşüncenin yanlış çıkması anlatılır. (s. 6) Ancak sonuç yanlışlıkla da neticelense yeni evlenmiş bir çiftten kadının hemen kocasını aldatabileceği düşüncesinin en yakın arkadaşlarının aklına gelmesi, aile kurumunun sağlam temellere oturmadığını gösterir. Ancak

evliliği ve aile kurumunu çok önemseyen yazarın başka romanlarında görüleceği gibi, Avrupa’da dağınık ve birbirini aldatan ailelerin çokluğuna karşı, bu ilk hikâyede bir aldatmanın gerçekleşmemesi, ya da gayri meşru bir ilişki yerine bir evliliğin gerçekleşmesi dikkat çekicidir.

İki gönül bir olunca kuralların ve sınıf farkının evlenmeye engel olamayacağını işlendiği *Gönül*’de sonuç evlilikle neticelenir. Zengin ve asilzâde Dük de Baravil’in yanında bahçıvan olarak çalışan Pol, onun kızına aşık olur. (s. 89) Ailenin kızı Margrit de bir bahçıvan eşi olmayı hayal edecek kadar alçak gönüllüdür. Ailenin karşı çıkmasına rağmen sevgi galip gelerek iki genç evlenirler.

Midhat Efendi’nin konusu Fransa’da geçen hikâyelerden olan *Nasip*’te insanın kendi nasibinin dışına çıkamayacağı düşüncesi vurgulanmak istenir. Keman işiyle uğraşan Pol’ün “hüsn ve cazibe cihetiyle akranına faik” bir kızı vardır. Onu isteyen farklı erkekler olsa da babası en güzel kemani yapana vermeyi kabul eder. Nitekim kamburu da olan Feliks’e nasip olur. Kemancı Pol’ün eşi hakkında bir bilgi yoktur. Ancak kızını kime vereceği konusunda “familyası halkı meyanında” daha önce fikir alış verişinde bulunmuş olmasından eşinin de olduğu anlaşılmaktadır. (s. 261)

Çifte İntikam’da aile reisi eşi öldükten sonra kızına “hangi zevceyi tezevvüç eylemiş olsa kızına öz evladı gibi bakamayacağını” düşündüğü için bir daha evlenmez. (s. 499)

Avrupa’da aile kurumunun zayıflığıyla ilgili en geniş bilgi kızları okutmanın önemini vurgulayan *Diplomalı Kız*’da geçer. Avrupa’da özellikle Paris’te evlilik ve aile kurmaya özen gösteren sınıf genellikle “amele ve esnaf” takımıdır. Ancak bunların aile kurması bile genellikle ilk çocuktan veya ikinci, üçüncü çocuk doğduktan sonradır. (s. 597) Bunun temelinde Avrupa insanının bireyselci düşünceye sahip olması, aile kurumu gibi sorumluluk gerektiren bir yapıdan kaçınmasıdır. Nitekim bu romandaki ailenin kurulması da uzunca bir metres hayatından ve çocuklarının doğmasından bir, bir buçuk yıl sonradır.

Avrupa’da aile kurumunun bozulmasındaki en önemli düşüncelerden birisi kadının erkeğe, erkeğin de kadına güvenmemesidir. *İki Hud’akar*’da konuyla ilgili şöyle denilir: “Güzel kadınlara alaka etmek meselesi de bir rezalet hükmünü almış. Çünkü bir kadının bir erkeğe ve bir erkeğin bir kadına sadakati ve muhabbette sebatı adeta safderunluk, adeta hamakat addolunuyor. Hıyanet gören erkek bu

mazlumiyetiyle müftehir olduğu gibi hıyanet gören kadın dahi öyle müftehir bulunuyor.” (s. 705) Böyle düşünülen bir toplumda insanların aile kurmaya yanaşmaması veya ailelerin sağlam olmaması da normaldir. Nitekim özellikle Paris kibar âleminde kurulan aile yuvaları “gönül icbarı, aşk iktizası” olmayıp tamamen menfaat ilişkisi üzerinedir. (s. 711)

Paris'te Bir Türk'te Avrupa'ya giden Nasuh, Paris'te kaldığı misafirhânenin farklı odalarında başka aileler de kalmaktadır. Bunlardan birisi Fransız Hyrienne ailesidir. Bu ailenin yanlarında Monsieur Hyrienne'nin baldızı Madam Gernold da beraberdir. Otuz yaşlarında güzel bir kadındır. Kocasını kötü biri olduğu için eşinden ayrılmış ve ablasının yanında onların çocuklarına dadılık yaparak kalır. Bu ailenin Poliny adında on sekiz yaşında bir kızları ve on iki yaşında Jean adında oğulları vardır. Midhat Efendi'nin romanları içinde anne ve babayla çocukları bir arada bulunan nadir ailelerden biridir bu aile. (s. 118)

Nasuh Paris'in farklı ortamlarına girer burada Avrupa kültürünü, aile yapılarını, insan ilişkilerini gözlemler, yakından tanıma fırsatı bulur. Bunlardan birisi de rahibe Anne ile “ruhbanlık” ve teaaddüd-i zevcat” gibi konulardaki tartışmalarıdır. Rahibenin evliliğe ve aile kurmaya yanaşmamasının sebebini şu sözlerle açıklar:

“Familya gailisi hizmet-i ilahiyyede bihakkin iştigale mani olur da bu maniiyeti ber-taraf etmek için. Hatta Cenâb-ı Mesih buyurmuştur ki bana vâsıl olmak isteyenler anayı, babayı, hısımları ve akrabayı, kavim ve kabileyi bütün bütün terk etmelidirler. Etmeyenler ise vâsıl olamazlar.” (s. 258)

Rahibe Anne'in bu gerekçelerinin yanlışlığını İslâm dininden örnekler vererek açıklayan Nasuh, onun ileri sürdüğü gerekçeleri de çürütmüş olur. Hatta Nasuh geliştirdiği planlarla Rahibe Anne'in evlenmeme düşüncesinin yanlışlığını kendisi bahçıvan olduğu için karısı tarafından terk edilen Alexandre ile ilişki kurdurarak bu düşüncesinin yanlışlığını ortaya koyar.

Romanda ailelerin kolayca yıkıldığı, eşlerin birbirini terk ettiği görülür. Garnold'ı kocası, De La Chaisne ise kendisi kocasını terk etmiştir. Midhat Efendi'nin çeşitli vasıflarla donatarak Avrupa'ya gönderdiği Nasuh'un Avrupa'da bulunduğu süre içinde aile kurmaya özen gösterdiği, bekarları evliliğe teşvik, ayrı olanları da birleştirme içinde olduğu görülür. Bunların en tipik örneği De La Chaisne'in eşi Alexandre'yi bahçıvan olduğu için beğenmeyip eşini terk etmesini,

ders niteliğinde çeşitli aşamalardan geçirerek tekrar eşine dönmesini sağlamasıdır. Eşi De La Chaisne kendisini terk ettikten sonra Paris'e gelen ve Nasuh'la tanışan Alexandre Madam Touville'den aldığı "medeniyet" dersleriyle kendisini kısa sürede şehrin lüks ortamlarına alıştıırır. Kendisini eşine beğendirecek kadar terebiye alan Alexandre eski karısı De La Chaisne ile tekrar birleşir. Böylece insanın "kibar" doğmayacağını da ispatlamış olur. (s. 478-479)

Bu romanda Avrupa'dan İstanbul'a gelen ve Nasuh'un yetişmesinde önemli katkısı olan Dr. Hell ve ailesi dikkat çekicidir. Birbirine bağlı bir aile olduğu anlaşılan ailede Dr. Hell'in ölümünden sonra Madam Hell kızını amcaoğluna, oğullarını da ileride iyi bir meslek sahibi olsunlar düşüncesiyle Strazburg'a götürür. (s. 106) Romanlarında Avrupa'ya gönderdiği kahramanlarına çeşitli sorumluluklar yükleyen yazarın ahlâkçı yapısını aile kurumuna verdiği önemle de gösterir. Nitekim Paris'e giden Nasuh burada ressam Paul ile Catherine ve Cartrisse ile Lehli Gardiyanski'nin evlenmelerinde aracı olur. (s. 276, 283) Avrupa'daki aile kurumunun zayıflığı gösteren önemli işaretlerden birisi de karı kocanın ayrı odalarda yatmasıdır.

Karnaval'da Avrupa'da bulunmuş olan Hamparson Ağa yaşı kırk yedi, kırk sekize ulaştığında "artık tehhül zamanı geldi." diyerek Avrupa'dan İstanbul'a dönmüştür. (s. 30) Kendisine eş olarak ise on yedi on sekiz yaşlarında kimsesi olmayan, Soeurs de Charite'ler mektebinde terbiye görmüş bir kızla evlenir. (s. 30) Avrupa aristokrasisinde karı-kocanın ayrı odalarda hatta ayrı dairelerde kalmaları kibarlık alameti sayıldığı için Avrupa görmüş bir Ermeni olan Hamparsun Ağa da Avrupa'ya özenerek eşiyile ayrı odalarda kalır: Romanda Avrupa kültürünün bir yansıması olarak tasvir edilen bu durum şöyle anlatılır:

"Alafrangada kibar olanlar ekseriya ayrı ayrı odalarda yatarlar. Ekseriya değil, kibar beyninde hemen umûmen böyledir. Madamın dâiresi başka olur, mösyönün başka. Bizim Hamparsun Ağa Avrupa'da bir değil birkaç lâmelif çevirmiş ve kendi dâvası veçhile adetâ frenk olmuş bir adam olduğu gibi zevcesi dahi frenk mektebinde terbiye görmüş bulunduğundan alafrangaya cümleden ziyâde riâyet edenlerden idiler." (s. 29)

Avrupa'da aile kurumunun zarar görmesi ya da yıkılmasına zemin oluşturan ortamlardan birisi de evli erkeklerin başka yerlere yapacakları yolculuklarda genellikle eşleriyle değil, metresleriyle yapmalarıdır. Nitekim romanda alafranga bir tip olan

Zekai Avrupa'ya yapacağı gezide yanına eşini değil metresi Benli Elena'yı da alır. (s. 252)

Midhat Efendi Türk aile yapısının Avrupa'dan daha sağlam ve mutlu olduğu düşüncesini 1889 yılında Müşteşrikler Kongresi için gittiği Avrupa'da tanıştığı Rus müşteşrik Madam Gülnar da doğrular. Çünkü Avrupa'yı örnek alarak gelişmeye çalışan Rus aileler de onun düşüncesine göre buradan ülkesine gelen kadın ve erkekler tarafından dejenere edilmiş ve bunun etkileri aileler üzerinde görülmeye başlanmıştır.⁴⁶⁹

Ancak Rus aile yapısının bozulmaya başlaması Madam Gülnar'ın bu anlattıklarından altı yıl kadar önce 1883 yılında yazdığı *Acâyib-i Âlem* romanının ziyaret edilen yerler arasında görülen anasız ve babasız çocuklardan bu açıkça görülecektir. (s. 156)

Bu romanda iki Türk seyyaha Rusya'da olan İngiliz kızı Miss Haft'ın da aile konusundaki düşünceleri muhafazakardır. Özellikle nikahsız birlikteliklere karşıdır. (s. 111)

Midhat Efendi, *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh'u Virginie ile evlendirerek aile kurdurduğu gibi bu romanda da Suphi ile İngiliz kızı Miss Haft'ı evlendirerek aile kurdurur. (s. 322) *Bahtiyarlık*'ta mürebbiye Madam Terniye tarafından Fransız ve İngiliz kadınlarının aile sadakati konusundaki bağlı ya da esnek olmalarının sebebini öğreniriz. Fransızların kızlarına roman okumayı yasaklamaları ve onları bir "esâret-i külliye" içinde yetiştirmeleri onların aile kurumunda eşlere sadakatlerine engel olmaktadır. Hatta Fransız pek çok kadının evlendikten sonra "gönül eğlencesi" olması da buna bağlanır. İngiliz aile yapısında kadınların eşlerine sadakati de yine serbest yetiştirmeleri ve roman okumalarına bağlanır. (s. 50)

Ahmet Metin ve Şirzat, daha önce de geçtiği gibi Midhat Efendi'nin Avrupa dönüşü, biraz da bu gezinin tesiriyle yazdığı bir romanıdır. Romanda Neofari'nin

---

⁴⁶⁹ Midhat Efendi'nin bu kongrede tanıştığı ve yakın arkadaşlık kurduğu Rus müşteşrik şunları aktarır: "Bizim Osmanlılarda Avrupalılar ile ihtilât hemen hiç yok denilecek kadar azdır. O da Osmanlıların gayr-i müslim olan kısımlarında vardır. Osmanlı müslüman familyaları ağlebiyet-i azîme ile adetâ kâffeten kendi dâire-i mestûriyetleri dahilinde yaşayarak erkeklerin bâzı nevâdirinden addolunacak takımı mehâfil-i efrencem müdavim iseler de tekrar ederim ki şu beyân eylediğiniz hâldeki Parisliler ya İstanbulunuza hiç râğbet etmemekte veyahut geliyorlarsa bile kendi kafalarına uygun adam bulamamaktadırlar. Çünkü vukuât-ı mezkûre bizce mesmû dahi değildir." Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, s. 472.

öyküsü Boğdanlı bir ailenin modernleşme uğruna yaşadığı acıların da öyküsüdür.⁴⁷⁰ Burada dikkati çeken nokta, ilk defa Hristiyan bir ailenin ya da Hristiyan aileler için de Avrupalılaştırmanın hangi bozulmalara yol açtığını göstermesi bakımından önemlidir.⁴⁷¹ Boğdan'ın Yaş kasabasında yaşayan Yoroslav aile reisi Andri, oğlu Stefano'yu eğitim için Viyana'ya gönderir. Avrupa eğitimi alan Stefano memleketine döndüğü zaman modernleşmiş ve babasıyla dünya görüşü olarak tamamen ayrılmışlardır. Stefano babasının ölümünden sonra küçük kız kardeşi Neofari'nin de kendisi gibi Batılı bir eğitim almasını ister ve onu beş yaşına gelince eğitim için Paris'e gönderir. On altı yaşına geldiği zaman Paris'ten ayrılarak ülkesine döner. (s. 166) Yaş'ta Avrupaî bir hayat tarzı yaşayamadığı için sıkıntı içinde olan Neofari sırf kendisi Paris'te bulunmuş yaşlı Akuli ile evlenir. Ancak yaşlı Akuli'nin genç Neofari'ye ayak uydurması, onun gönül dünyasına hitap etmesi zordur. Bir süre sonra eşini aldatmaya başlayan Neofari sık sık yeni sevgililer bulur. Yeni sevgililerle gününü gün eden karı – kocaların kendi aralarındaki ilişkileri ise iki yabancı gibidir. Anlaşmazlık ve geçimsizliğin baş gösterdiği ailelerde ise bu durum resmîyette evli, gerçekte ise birbirinden bağımsız iki birey konumundadırlar. Midhat Efendi bu aile örneğinden hareketle araya girerek şu açıklamayı yapar:

“Avrupa medeniyetinin böyle acib ve garib ne kadar hurdaları vardır! İki bir hâne içinde yaşadıkları ve herkes nezdinde zevç ve zevcedir diye tanındıkları halde hakikatte birbirinden müfârik olan karı-kocalar hiç de nevâirden değildir. İki birbirini yalnız sofrada başlarında görüp hele bazılarının hallerine hizmetkârları bile pek de vâkıf değildirler. (s. 194-195)

Yazar karı koca ilişkilerinin nasıl olması gerektiğini de açıkladığı aşağıdaki satırlarda, Avrupa'daki aile ilişkileri konusunda da bilgi verir:

“Kocalar zevcelerinin severek korkmaları ve korkarak sevmeleri lâzım gelen ‘eş’ hükmünü kaybederler. Zevç zevcenin hem hâmisi, hem bakıcısı, hem yâri, hem yaveri olmak lâzım gelirken bu kaide-i esasiye ve tabiiyenin hükmü unutulmuştur. Zevi'l-erhâma muhabbet ve onlara medyun olmak mürüvvetleri çoktan zâil olmuştur. Severek bayılarak tezevvüç eyledikleri kadınların refakatinden aldıkları lezzet yalnız balayı müddetinde dâim olabilmek badehu zamanlarını kulüplerde, sirklerde

---

⁴⁷⁰ Okay, a.g.e. s. 18-19.

⁴⁷¹ Jale Parla, a.g.m., **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 46.

filanlarda geçirirler. Ondan sonra bir başka kadının dizlerine kapanıp perestiş etmeği şân-ı merdânelerine gayri layık bulmazlar.” (s. 155)

Avrupa’da eğitim görmüş Avrupa kültürüyle büyümüş ve aile yapısı da Avrupaî olan Yoroslav familyasının bireyi Neofari’nin kızı kendisi gibi aileden koparak Paris’e gitmiştir. O da kocasını Boğdan’da bırakarak metres hayatı yaşadığı bir erkekle Akdeniz’e tatile çıkmıştır. Bu tatil sırasında Ahmet Metin’le tanışan Neofari onunla beraber Akdeniz seyahatine dahil olur. Bu seyahat sırasında çeşitli konular üzerine tartışmalar olur. Midhat Efendi, kendi düşüncelerini biraz da kendi sözcüsü olarak çizdiği Ahmet Metin’e söylettirir. Neofari’ye Avrupa ailesinin mutluluğunu kaybetmesinde zengin ya da fakir olmanın bir etkisinin olmadığını onun kendisini örnek vererek açıklar:

“ - Evvelâ zenginsiniz Madam! Haniya şu nev-i beşer için yüzde beş nisbetinde farz edebildiğim zenginlerden ki onlar için bahtiyarlık dahi tasavvur edebilmişim. Halbuki sizin bir familya suretinde müteşekkil olduğunuzu da göremiyorum. Sâniyen gençsiniz, güzelsiniz, ama bu gençlikten, güzellikten istifadenizi de göremiyorum. Kocanız Moldova’da, kızınız Fransa’da, kendiniz Bahr-ı Sefid’in dalgaları arasında! Refakatinizdeki adam sizin için değil a, kendi kendisi için bile zül addolunacak bir herifti. Bu hâlin içinde familya suretinde müteşekkil bir heyet ve şâyan-ı tettebbu bir mesûdiyet görülebiliyor mu? Hepiniz netâyic-i ahvâlinizin neye müncer olacağını bilebiliyor musunuz?”⁴⁷² (s. 699)

Midhat Efendi’ye göre Avrupa aile kurumu daha evlilik sürecinde yanlış bir esas üzerine bina edilmektedir. *Taaffif*’te evliliğin hemen başlangıcında aile kurumunun daha sağlam temellere oturması ve eşlerin birbirini daha iyi tanımaları için yapılan balayı devresi bile bunu sağlayamamaktadır:

---

⁴⁷² Midhat Efendi Avrupa’ya yaptığı seyahati anlatan eserinde XIX. yüzyıl Avrupasında aile ve aile içi ilişkiler konusunda mutlu sayılabilecek örnek bir aileyi şöyle anlatır: “Şu yoldaki familyaların oldukça bahtiyarlarından birisini ele alalım. Hânesinde kileri yoktur. Tenceresi kaynamaz. Gerek büyüklerinin gerek küçüklerinin giydiği elbise o hânedeki biçilip dikilmez. Kendilerine mahsus bir kedileri bile yoktur. Yine kendilerine mahsus bir yeşil yaprak yüzü görmezler. Lokantalarda yemek yerler. Hazırcılardan giyinirler. Biz yabancılar gibi onlar dahi çamaşırını çamaşırıya yıkatırlar. Kendi inek, koyun veya keçisinden bir kadeh süt sağmak, kendi ağacından bir erik, bir kiraz koparmak onlara nasip değildir. Halbuki bunların her birinde bir zevk yok mudur?” Midhat Efendi, **Avrupa’da Bir Cevlan**, s. 768.

“Malumdur ki Avrupalılar izdivacın ilk haftalarına balayı derler. Lakin buradaki ay kelimesinin manası otuz günden ibaret bir şehr değildir. Sevdâ-yı zevciyenin ilk şiddetini gösterdiği haftalardır ki zevç ve zevcenin kable’l-izdivaç peyda etmiş oldukları münasebete göre birkaç hafta, hatta birkaç mah bile imtidad edebilir. Malum a! Avrupalılar evvel muaşaka ederler de sonra muvasala eylerler. Bazan muvasala dahi muaşaka hengamina tesadüf eylediğinden balayının hiçbir hükmü kalmaz. Avrupa ahvâl-i içtimaiyesine vukûfu olanların reylerine, hükümlerine göre balayı denilen müddetin üç ay imtidadı pek nadir vaki olur. Üç ay zarfında birbirinden bıkip usanmayan zevç ve zevceye erbâb-ı hevâ vü heves nazar-ı istiğrab ile bakarlar.” (s. 48) Dolayısıyla devam edip etmeyeceği balayı süresine ve bu sürede yaşananlara bağlı olarak kurulan aile yapısının sağlamlığı da buna göre olacaktır. Avrupalılar kendi içlerinde balayından sonra ayrılmayan eşlere gıpta ile değil, şaşkınlıkla bakmaktadır. Çünkü Avrupa’da genelde,

“Balayı müddeti geçtikten sora zevç efendiler yine kulüplerine... daha doğrusu tiyatro kızlarının, lorentlerin, flöristlerin hattâ kokotların filânların yanlarına kapağı atıyorlar. Zevce olan madamlar dahi şıklarının, genç zabitlerinin, hâsılı Alfons’larının filanlarının perestişlerini kabul eyliyorlar. Yüzlerce, binlerce romannüvislere dahi işte bu hâller zemin-i hikâyât ve sermâye-i hayâlât oluyorlar.”⁴⁷³ (s. 140)

XIX. yüzyıl romanlarında dağınık ve karışık Avrupa aile yapısı sadece konusu Avrupa’da geçenlerde değil, İstanbul’da yaşayan yabancılar ya da gayrimüslimler arasında da benzer yapıdadır. Midhat Efendi’nin yazış tekniği diğer romanlarından farklı bir özelliği olan ve yazarın da romana dahil olduğu *Müşahedât*’ta, aile içi ilişkiler ve karmaşıklık Avrupa ailelerini aratmaz.

Yazarın Boğaziçi vapurunda biri yaşlı ikisi genç iki kadının kendi aralarında Fransızca konuşmalarının dikkat çekmesiyle takibe başladığı ve daha sonra romanın kendisi olan bu kadınların hikâyeleri ilginçtir. Bu kadınlardan birisi Agavni’dir.

---

⁴⁷³ Ahmet Midhat Efendi’nin Avrupa’daki akrabalık bağlarının neredeyse kopma noktasına geldiğini, görüşmelerin yılbaşı geceleri, nikah törenleri gibi yılda bir, o da özel günlere mahsus olduğunu anlatan şu ifadeleri Avrupa’daki yakınlık bağını ifade etmesi açısından ilginçtir: “İşte size bir aile ki medeniyetin birinci şâmı içtimâ iken müteferriktir. Hısım akrabâ yekdiğerinin ne saâdetiyle mesud ne felâketiyle müteessir olmayıp yılbaşlarında, münâkehatta, filanda icra edilen tehniyetler, taziyetler hep sûrî, hep sathî merasimden ibarettirler. İhtisâsât-ı kalbiye sönmüştür.” Midhat Efendi, **Avrupa’da Bir Cevlan**, s. 768.

Bir İtalyan tacirinin Maryam adındaki metresinden doğan Agavni, beş yaşında babasını, on iki yaşında da annesini kaybeder. Kilise mekteplerinde ve pansiyonlarda kalarak yetişen Agavni yetişkin bir kız olunca evlenmek istese de bunu başaramaz ve sefahat alemine düşer. Daha sonra evlenmek istese de bunda başarılı olamaz. Agavni'nin babası annesinden önce Novart adlı bir Ermeni kadınla bir süre beraber yaşamış ve onunla evlenmiştir. Ancak Novart adlı bu kadın zevke ve eğlenceye düşkün olduğu için eşi Antuvan Kolaryo'yu başkalarıyla aldatarak hamile kalır. Katolik mezhebinin gereği eşinden boşanamayan Kolaryo, yataklarını ayırarak onu cezalandırır. Bir arada kocasından özür dilese de kocası bunu kabul etmez. Novart ikinci defa başkasından hamile kalır. Bunun üzerine Antuvan Kolaryo onu tamamen bırakır. Daha sonra iyice sefih alemine düşen Novart frengi hastalığına yakalanarak ölür. Novart'ın Karnik ve Tahuki adındaki iki çocuğu da farklı insanlardandır.

Romanın diğer kadın kahramanı Siranuş'un hayat hikâyesi de bir aile kumrunun olmamasıyla başlar. Tunuslu bir tüccarın metres hayatı yaşadığı Ermeni bir kadından doğan Siranuş, kilise kapısına terk edilmiştir. Oradan alınarak bir kadına teslim edilen daha sonra pansiyonlarda kalan Siranuş, romanın sonunda yazarın anlayışına uygun olarak mutlu bir aile kuracaktır.⁴⁷⁴

XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa'dan mürebbiye ya da değişik maksatlarla İstanbul'a gelen kadınlar evlenerek bir aile kurmayı düşünmezler. *Felâatun Bey'le Râkım Efendi*'de kırk yaşlarında olgun bir kadın olan Jozefino Râkım Efendi ile birlikte olur. Ancak evlenip aile kurmayı düşünmediği gibi evlenmesi için ders verdiği evin cariyesi Canan'ı Râkım Efendi'ye uygun şekilde yetiştirir. Enginün'in Jozefino'yu Kırım Savaşı'ndan sonra İstanbul'a gelen örnek öğreticilerden sayar.⁴⁷⁵

Bahtiyarlık romanındaki mürebbiye Madam Terniye ve Taafüf'teki Madam Miryel iyi eğitimcilerdir. Bunlar ders verdikleri konaklarda evin erkekleriyle ilişki kurmak, evlilik yapmak düşüncesinde değillerdir.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında Avrupa'dan gelen özellikle kadınlar mürebbiye ya da başka maksatlarla girdikleri Türk ailesinde erkekleri baştan çıkarmak için gelmiş gibidirler. Bunun en geniş şekilde anlatıldığı roman ise *Mürebbiye*'dir.

⁴⁷⁴ *Müşahedât* romanındaki roman kahramanlarından Siranuş hakkında daha geniş değerlendirme için bkz. Necat Birinci, "Ahmet Midhat Efendi'nin Önemli Bir Romanı: Müşahedât", Kubbealtı Akademi Mecmuası, s. 2, Nisan 1980, s. 56-60.

⁴⁷⁵ Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, s. 124.

Fransa’da bir fahişe iken İstanbul’a mürebbiye olarak gelen Anjel girdiği konağın bütün erkeklerini baştan çıkartır. Burada dikkat çekici nokta Anjel’in sağlam bir aileye sahip olmamasıdır. Çünkü babasının kim olduğunu bilmeyen Anjel, birkaç defa annesine bu konuyla ilgili soru sormuş, “kimin kızı olduğunu ben ne bileyim? İşte bunların içinden ara bul!...” diye çeşitli isimler duymuştur. (s. 16)

Şıpsevdi romanı Avrupa’nın ve Avrupalılaşmayı örnek alarak kurulan aile yapılarının ne durumda olduğunu gösteren iki örnek vardır. Bunlardan ilki ticaret maksadıyla Fransa’dan İstanbul’a gelmiş olan Mc. Farlan çifti ile bir Fransız kadınıyla evlenen Şehim Bey ailesi. Madam Şehim’in aileden önce namus konusuna bakışı farklıdır. Ona göre “Talihin bir erkeğe göstereceği en büyük lütuf, en seyrek lütuf kadın değildir. Kadın bir erkeğe bol bol kısmet olan bir yaratılış hediyesidir. İş namusa gelince, erkeklerin kendilerine tatbik etmekle ahmaklık saydıkları bu kelimeyi kadınlar için başka manada kullanmalarına şaşarım.” der. (s. 238-239)

Kadın-erkek ilişkilerine bu şekilde baktığı gibi aile kurumuna bakışı da bu şekilde olan Madam Şehim bu düşüncesini uygulamaya koyacaktır. Nitekim Mc. Farlan Madam Şehim ile aynı evin bir odasında sevişirken; Şehim Bey ile Madam Mc. Farlan başka bir odada beraberdirler. Üstelik bu çarpık ilişkiden haberdar olan bireyler, habersizmiş gibi davranırlar. Bu duruma şaşırılmış gibi görünen Meftun’a verilen cevap Avrupalı birisinin ahlâk ve aile kurumu hakkındaki düşüncesini de vermiş olur:

“Bizim için terbiye, duygunun üstündedir. Mesela bakınız işte. Ben de şimdi şu odada sizinle baş başa bulunuyorum. İkimiz de genciz. Bundan ne zarar görebilirsiniz? Kocamın yerini şimdi şu bizim bulunduğumuz halden ayrı düşünmeye sebep var mı?” (s. 28)

Saffeti Ziya’nın *Salon Köşeleri*’nde romanında İstanbul’un Avrupa’ya açılan semti olan Beyoğlu’nda Avrupa’dan gelmiş aileler vardır. Sık sık çay ve dans partilerinin düzenlendiği ve bu ortamların tasvir edildiği romanda, altı aylığına İstanbul’a gelen bir İngiliz aile vardır. Karı koca ve kızları Lidya’dan oluşan Sanşayn ailesi, aile içi ilişkileri bakımından tam bir Avrupa ailesidir. Şekip Bey’in Lidya’ya aşık olmasıyla içli dışlı olan ailenin İstanbul’da kaldıkları süre içinde serbest tavırlarına rağmen eşlerin birbirlerini aldattıkları olmamıştır.

On dokuzuncu yüzyılda Avrupa aile yapısı, ahlâkçı bir yapısı olan Midhat Efendi'nin romanlarında belirgin olduğu şekliyle, eleştirildiği bir konudur. Evlilik ve aile kurumunun, kadın-erkek ilişkilerinin çözülmenin yanında, serbest ilişkilerin normal kabul edildiği romanlar da vardır.

3.3.4. Ayrılık ve Boşanma

XIX. yüzyıl Türk romanlarında Avrupa ülkelerinde ayrılık ve boşanma gibi sosyal hayatın parçası olan olaylar çeşitli nedenlerden ortaya çıkmıştır. Avrupa'da sanayi devrimiyle beraber kadınların iş hayatında çalışmaya başlamaları ve ekonomik özgürlüğe kavuşmaları beraberinde sorunları da getirmiştir. Bir süre severek beraber olan çiftler, nikah aşamasına gelemeyen ayrılmakta ya da nikahla kurulan evliliklerin zaman içinde sevginin azalması, geçimsizlik, anlaşamama, ekonomiye bağlı sebepler yüzünden ayrılmaktadırlar. Kilisenin boşanmadaki kısıtlamalarına rağmen ayrılıkların sıkça yaşandığı görülür.⁴⁷⁶

Müsameretnâme'de *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*'nde eğitim için İngiltere'ye giden Nacit Bey'in burada ders aldığı Elizabet'le karşılıklı duyguları bir süre sonra birlikteliğe dönüşür. (s. 137) Eğitimini tamamladıktan sonra on sekiz aylık Hindistan yolculuğuna giden Nacit Bey'e Elizabet, daha önce hazırladığı resimleri ona vererek "Elizabet seni bekleyecek, kimse ile eş olmayacaktır" sözünü verir. (s. 146) Dönüşten sonra baba Havel, Elizabet'in bir öksüz kız olduğunu ve babasından başka kimsesinin olmadığını da hatırlatarak "O cihetle Elizabet vatanından çıkamayacağından kendisini alanın herhalde İngiltere'de tavattunu ihtiyar etmesi lâzım gelir" şartı dışında bir şey söylemez. Bir süre sonra iki sevgili evlenirler. (s. 173) Ancak İngiltere'de eğitimini tamamladıktan ve bir süre geçtikten sonra "sefaret-i seniyye" tarafından dönmesi emredilir. Elizabet, Nacit Bey'e "Sevgilim, git, git! Biraz da vatanına hizmet et." diyerek onu gönül rızasıyla gönderir. Bu şekilde bir evlilik de ayrılıkla noktalamış olur. Bu hikayeye beraber ilk defa Avrupa'da bir Türk erkeği evlendiği bir kadını karşılıklı anlayışla bırakmış olur.

⁴⁷⁶ Avrupa ülkelerinin geneli din olarak hristiyanlardan oluşmaktadır. Hristiyanlıkta ise evlendikten sonra boşanma söz konusu değildir. Böyle olmasının altında hristiyanlığın evliliğe verdiği kudsiyet yatar. Avrupa'da ahlâkî problemlerin ve çözümlerin temelinde bu boşanma imkanının olmamasını ileri sürenler de vardır. bkz. Mehmet Akif Aydın, "Aile", *DİA*, C.II, s. 196-200.

Karnaval'da Avrupa'nın boşanma meselesine bakışıyla ilgili "Katoliklerin Talak Meselesi" başlığı altında bir bölüm ayrılmıştır. İstanbul'da yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşı Hamparsun Ağa'nın karısından boşanamaması vesile edilerek hristiyanlığın bu konuya bakışı geniş olarak verilir. Avrupa "erbâb-ı fikir ve iz'ânın gece gündüz" meşgul oldukları halde çözülemeyen meselelerden olduğu hatırlatılır. Çünkü Hristiyanlığın kutsal kitabı İncil şöyle yazılmaktadır: "Zevc ve zevcenin müfarakatını katiyen men etmiş olduğundan her ne suret ve sebep ve vesile ile olursa olsun zevc ve ve zevce arasında talâk-ı küllî vukuunu kilise kabul edemez." (s. 260)

Katolik kilisesinin kıydığı nikahlar o kadar geçerlidir ki her hangi bir sebepten ayrılmış olsalar bile "nikah yine akdolunduğu üzere bakidir." Bu şekilde ayrılan kadınlar hala kocalarının eşleri sayıldıkları için "madam filan" olarak alınırlar. Hristiyanlıkta bedenen ayrı yaşadıkları halde dinen evlilik devam ettiği için birçok sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Örneğin ayrı yaşayan kadının başka bir erkekten çocuğu olduğu zaman resmî kocası hâlâ o başkasından doğan çocuğun babası olarak görünmekte ve onun ismini taşımaktadır. Hatta öyledir ki "malının vârisi olur." (s. 260) Midhat Efendi devamla "şeriat-ı nasrâniyede talakın câiz olmaması daha ne kadar vukuât-ı faciayı mûcip olur" diyerek bu yanlışlığı dikkat çeker. (s. 261) Yazarın dikkat çektiği bir başka nokta da Hristiyan inancına mensup olanlar nikah ve boşanma konusunda bölge ve mezhep anlayışına göre farklılıkların olmasıdır. "Bizim taraflarda Hristiyanlığın bazı mezâhibi ve hatta katoliklerin bazı cemaatleri vardır ki zevc ve zevcesinin fuşunu eliyle tutarcasına ispat edebilir ise talak-ı küllîye kadar varıp o halde diğer bir kadınla akd-i izdivac edebilir. Ancak şark katolikleri Roma ile irtibatını arttırdıkları zamandan beri onlar meyanında dahi talakın her halde adem-i meşruiyeti kuvvet bulmuş ve her ne kadar talak-ı küllî vâki olsa bile zevc ve zevcenin yeniden tehhüllerine cevaz gösterilmekte bulunmuştur." (s. 261-262) En önemlisi işin içinde büyük "servet ve sâ mân" olduğu zamana kilisenin kanunlarının da farklı kararlar vermesidir.

Acâyib-i Âlem romanında iki Türk seyyaha Rusya'da dahil olan ve Protestan dinine mensup İngiliz kızı Miss Haft, Türklere karşı büyük bir hayranlık duyar. Özellikle bu yolculukta iki Türk seyyahın bilgi, kültür ve davranışları bu saygınlığı daha da artırmıştır. Yapılan konuşmalardan birisinin konusu da dinlerin evlilik ve boşanma konusuna bakışıdır. Türklerle beraber İslâm dinine sıcak bakan ve romanın

sonunda Suphi ile evlenen ve kendi rızası ile Müslüman olan Miss Haft, iki dini bu açıdan mukayese eder:

“Bizim şeriat-ı nasrâniyede bir kere teehhülden sonra bir daha ayrılmamak mecburiyeti ne kadar facialara sebep oluyor.” der. Konuşmasının devamında İslâm dininin boşanma konusuna bakışını metheder. Nikahsız birlikteliğe de karşı çıkarak bu şekildeki bir beraberlik yaşayanlar için de “Benî beşerî hayvanat-ı adiyeye derecesinden daha aşağıya indiriyorlar” eleştirisinde bulunur. (s. 111)

Hristiyanlıkta boşanma zorluğu Midhat Efendi'nin *Müşahedât* romanında da gündeme gelir. Roman kahramanlarından Antuvan Kolariyo yine bir ecnebî olan Novart ile evlenir. Bu kızla evlendikten kısa bir süre sonra kadının hamile olduğunu anlar. Boşanmak ister, ancak Agavni söze karışarak, “Katolik mezhebinde fesh-i nikah mümkün değildir ki davaya kıyam etsin.” diyerek hristiyanlıkta boşanmanın yasak olduğuna işaret eder. (s. 106)

Ahmet Metin ve Şirzat romanında Ahmet Metin, Akdeniz seyahatinde tanıştığı Boğdanlı hristiyan bir ailenin kızı olan Neofari'ye İslâmiyet ve Hristiyanlığın boşanmaya bakışı konusunda bilgiler verir. Ahmet Metin, İslâm dininin Müslüman kadına verdiği hakların Avrupalı kadına verilen haklardan üstün olduğunu, “teaddüt-i zevcât” (çok evlilik) konusunda bile bu üstünlüğün içinde olduğunu, en önemli farkın ise boşanma konusunda ortaya çıktığını şu sözlerle ifade edilir: “Avrupa'daki memnuiyet-i talak ise nisvân için hemen bir talak-ı daimi hükmündedir.” (s. 697) Çünkü Avrupa'da kocasından ayrılan kadının nikahı devam ettiği için başka biriyle resmî olarak evlenmesi de mümkün değildir.⁴⁷⁷

Ahmet Mithat'ın yüzyılın sonlarına doğru yayımladığı *Mesâil-i Muğlâka* romanında da ayrılık ve boşanma konusuyla karşılaşılır. Ancak bu romana yansıyan

---

⁴⁷⁷ Ahmet Midhat Efendi'nin eserlerinde nikah ve boşanma, çok evliliği Avrupalılara karşı savunulduğu yerlerde sıkça geçer. Yazar başka bir eserinde Avrupa'da kadınların fuhuş bataklığına düşmesinin sebeplerinden birisinin de bu boşanamama olduğunu açıklar: “Hristiyanlık sayesinde kadınlar yeni bir hak kazanmadıktan mâada Yahudilikteki haklarını dahi kaybetmişlerdir. Geçinemedikleri adamdan mufarakat-i kat'iyeye ile başka bir kocaya varmak imkanı olmadığından mecbûr-ı fuhuş olurlar. Taaddüd-i zevcâtın memnûiyeti ve bir de kadın nüfusunun erkekten ziyâdeliği hasebiyle birçok kadınlar kocasız kalarak fuhuşa mecbur olurlar. Hele bir kere teehhül edince bir daha ayrılmamak tehlikesi erkeklerin en çoğunu teehhülden men eylediği cihetle fuhuş arttıkça artarak bugün Avrupa'da kadınlar meselesi en büyük mesâil ve mecâlisi işgale başlamış ve herkes kadınların hürriyetini kazanmak için az çok onları kiliseye karşı müdafaa ve himayeye kalkışmıştır.” Okay, **a.g.e.** s. 222-223'den naklen **Müdafaa**, c.II, İstanbul 1300 [1384], s. 324-325,

durum öncekilerden farklıdır. Özellikle Fransa’da, bu yüzyılın sonlarına doğru boşanma ile ilgili kanuni bir düzenleme yapılmıştır. Ancak getirilen yeni düzenlemede de boşanmak kolay değildir. Belli şartlara bağlanmıştır. Romanda eşinden boşanmak isteyen Monsieur De Rose Bouton’un durumu şöyle anlatılır:

“Fransa’da vâkıa talaka müsaade olunmuşsa da onun için o kadar şerait konmuştur ki o şeraitin külfet ve suûbet-i fevkalâdesi talâka muhtaç olanları yine men etmektedir. Ezcümle Monsieur De Rose Bouton halinde bulunan bir adam için talâk istidasını verebilmek karının fuhşunu resmen isbat etmeğe mütevakkıf olup bunun için dahi karısının hâlini bir cürm-i meşhud derecesine vardırarak, yani bir polis memuruna o cürmü re’yül-ayn göstermek lâzımdır. Ondan sonra dahi müddei-i umûmînin ve nihayet mahkemenin o cürm-i meşhûdu bi’l-kabul, sebab-i talâk addetmesi icab eder ki bu muamelatın külfet ve suûbeti de kendi kendisini ortaya koyacak ahvâldendir.” (s. 134)

Fransa’da getirilen bu boşanma ile ilgili yeni düzenleme kadınlar açısından daha da olumsuz bir durum oluşturmuştur. Erkeğin kadından boşanması için kadının fuhş halinde yakalanması, bunun da polis tarafından gözle görülmesinin sağlanması başlı başına bir problemdir. Avrupa’da meşru bir boşanmanın bile ne kadar zor olduğunu göstermek için Monsieur De Rose Bouton on karısı Madam Bouton işlediği ahlâksızlıklara göz yummak zorunda kalacaktır. Romanın sonunda “cürm-i meşhud” cereyan edince boşanma gerekçesi de tamamlanmış olacaktır.

Boşanma konusunda birinci mesele Hristiyanlığın boşanma konusundaki tutumudur. Eşinden boşandığı halde boşanmamış görünenler, boşanıp tekrar eşiyile beraber yaşayanlar romanlarda konu edinilir.

3.3.5. Aile Bağları ve Çocuklar

XIX. yüzyıl Avrupa’daki aile bağları ve çocukların durumunu ekonomik ve sosyal hayatın değişimine paralel olarak, insanlık bağlarının zayıflaması ve aile içi ilişkilerin bozulmasıyla beraber düşünölmelidir. Hayat şartlarının getirdiği bir sonuç olarak kadın ve erkeğin iş hayatına atılması, kadının ekonomik özgürlüğünü kazanması bireyseliçiliği de beraberinde getirmiştir. Bu da aileye ve çocuklara yansımıştır.

Aile bağlarının zayıflığı ya da boşanmaların sonucunu en çok çocuklar hissetmektedir. *Paris'te Bir Türk*'te Madam Trouville gayr-i meşrû ilişkileri olan bir kadındır. Nasuh'un yazdığı ve Paris tiyatrosunda oynanan "Asilzâde Grisette" oyunundaki grisette Catherine'dir. Madam Trouville'in İngiliz bir adamdan olan kızı Catherine, doğduktan sonra kiliseye götürülerek vaftiz edilmiş ve annesi tarafından piçhâneye verilmiştir. (s. 276) Esas adı Mapercine ve evli iken yaşlı bir adamın gönlüne girmesiyle gayri meşrû ilişki yaşayan ve De La Chaisne'in de bu ilişkiden bir çocuğu olmuş Lyon'de bir yere terk etmiştir. (s. 173) Kocasını beğenmeyerekve ona denk görmeyerek, asilzade yaşlı bir erkekle beraber olan De La Chaisne eşini terk eder. Ancak daha sonra Nasuh'un araya girmesi ve ikna etmesiyle tekrar eski eşine döner. (s. 229) Midhat Efendi'nin bu romanda Avrupa'ya gönderdiği roman kahramanı Nasuh, orada kaldığı bir yılın sonunda Avrupa'nın ahlâk bakımından kendisini korumuş olan nâdir kızlardan birisi olan Virginie ile evlenerek İstanbul'a dönemeye karar verir. Dönmeden Nasuh, Virgine'in küçük kız kardeşini kızlar ıslahhânesine, erkeği de erkeler eytamhânesine bırakır. (s. 530)

Burada genel anlamda Avrupa'nın gelişmişliği ve çocuklara verdiği değeri başka bir açıdan görmek gerekir. Ekonomik ve sosyal hayatın getirdiği değişikliklerle aile bağları ve aile içi ilişkiler zayıflarken, buradan doğacak neticelere göre bir yapılanma da söz konusudur. Evlilik dışı ilişkilerden doğan ya da bakacak kimsesi olmadığı terk edilen çocuklar ile yaşlılar için açılan huzurevlerini bu sınıfta değerlendirebilir.

Akrabalık ilişkilerinin tamamen menfaate dayalı olduğunu gösteren en çarpıcı örnek Nasuh'un Paris'te kaldığı pansiyon komşularından birisinde ortaya çıkar. Komşularından Fransız Hyrienne familyası, elli yaşlarındaki karı koca ve iki çocuklarından oluşur. Bu ailenin yanında, otuz yaşlarında, kocasından ayrılmış Monsieur Hyrienne'nin baldızı Madam Gernold ablasının yanında onların çocuklarına dadılık yaptığı için kalmaktadır. (s. 118) Midhat Efendi Avrupa'nın bu konudaki durumunu şu ifadeyle aktarır: "Zira Paris'te kardeş kardeşe muavenet etmek hamiyeti değil, fakat iktidarı azdır."(s. 126)

Avrupa'da aile bağlarındaki zayıflığı komşuluk ilişkilerinden başlayarak toplumun geneline yaymak mümkündür. Midhat Efendi, Avrupa'yı ahlâkî konularla beraber akrabalık, komşuluk ilişkileri gibi konularda da daima Osmanlı toplumundan geride bulur. İstanbul'la Paris'i bu bakımdan mukayese eden yazar, burada bir mahalleye taşındığınızda tanımayan biri bile gelip hoş sohbet ederken,

“Paris’te ise böyle konu komşu ile icap eden muârefe pek tez ve pek kolay hâsıl olmaz. Zira muârefe hâsıl olmak yani iki komşu birbiriyle merhabalaşmak için ya daireleri kapısından girer veya çıkar iken veyahut merdiven üzerinde tesadüfle boyun eğmekten başlamak lâzım gelir.” der. Yazarın Türk örf ve adetlerinin temsilcisi olarak Avrupa’ya gönderdiği Nasuh, pansiyona yerleştiğinin ertesi günü komşularının kapısını çalarak ziyaret eder. Nasuh’un bu davranışını en sıcak karşılayanlar Ruslardır, bu davranıştan memnun kalırlar. Avrupalılar ise bu ziyareti farklı açıdan değerlendirirler. Almanlar Nasuh’un bu ziyaretini “hareket-i laubaliyane” olarak algılamakta, Fransızların değerlendirmesi daha başkadır: “Hele Fransız familyalarınca Nasuh’un bu hareketi yabancılığına hamledildi. Zira Paris’te ya bir menfaat-i şehvaniye veyahut bir faide-i nakdiye icap eylemez ise birbirini bilmeyen iki adam arasındaki münasebet pek bayağı bir halde alır gider.” (s. 119)

XIX. yüzyılda Avrupa’da anne ve babasız çocukların durumu sorun olduğu gibi, Avrupa’yı örnek alarak gelişen Rusya’da da aynı problemler ortaya çıkmıştır. *Acâyib-i Âlem*’de Rusya’da anne ve babasız çocukların sayısının artışı Avrupa medeniyetinin getirdiği olumsuz bir netice olarak görülürken, devlet olarak bu tür çocuklar için kurumlar açılmıştır:

“Avrupa medeniyet-i cedîdesinin fuhşa açmış olduğu meydan münasebetiyle pek çok genç kızlar henüz gelin olmaksızın valide olduklarından ve doğurdukları çocukları bittabi hiçbir kimseye gösteremeyerek gizlice büyütmeğe dahi hâl ve vakitleri müsait olmadığından gizlice boğup bir tarafa atmak mecburiyetindedirler. İmdi âlem-i medeniyet sekencesini böyle mecburî bir katillikten kurtarmak için Avrupa’nın hemen her tarafında evlâd-ı zinayı terbiyeye mahsus dâireler yapılmıştır ki bazı kadınlar çocuklarını birer alâmet-i mahsusa ile bu dâireye bırakıp büyüdükten sonra alâmetler ile yavrularını buldukları dahi olur.” (s. 156-157)

Seyyahların Moskova’da ziyaret ettikleri yerlerden birisi de şehrin yakınlarında “evlâd-ı zinâ”nın barınması ve eğitimi için açılan kurumdur. Her yıl yüzlerce çocuk buraya gelmekte ve “piçhâne”ye uzaktan yakından mensup olarak geçinenlerin sayısı da yirmi beş binden fazlaya ulaşmaktadır. Midhat Efendi bu konuyu istatistiki bilgilerle açıklarken “batılılaşırken kendi gelenek ve göreneklerinden, dininden taviz vermeme” şeklindeki şahsî görüşleriyle bu durum örtüşmektedir.⁴⁷⁸

⁴⁷⁸ Orhan Okay, “İktisatta Millî Düşünceye Doğru”, *Sanat ve Edebiyat Yazıları*, s. 156.

Ruslar anasız babasız çocuklar için kurumlar kurduğu gibi, onların yetişmesi ve daha sonraki hayatları için bir düzen oluşturmuşlardır. Devlet bu gibi kurumlar için ‘varidâtli para’ tahsis etmiştir. Buraya alınan çocuklar bir ay bakıldıktan sonra köylerdeki fakara kadınlara süt anneliğe gönderilmektedir. Sağlık taramasında tedavi olması gerekenler ise, kurumda bırakılarak tedavilerine devam edilir. Bu kurumda belli eğitim alarak meslek edinmeleri sağlanan çocuklar büyüdüleri zaman genellikle çiftçilikle meşgul olmaktadırlar. (s. 156)

Aynı romanda “esâret” konusu tartışılırken Midhat Efendi, başta ahlâkî konular olmak üzere çocuk konusunda da Müslüman Türk milletinin bakışının Avrupa’dan çok daha üstün olduğunu ifade eder. Bizdeki cariyelere verilen değeri ve diğer kadınlarla aralarında bir farkın olmadığını anlatmak için, “Doğurdukları çocuklar evlâd-ı meşruamız olup kendileri dahi agûş-ı niyazımızda murabbanişin oluyorlar.” der. (s. 207)

İki Türk seyyaha Rusya’da katılan İngiliz kızı Miss Haft’ın İngiltere’deki tek akrabası halasıdır. Halasına Odesa’dan ve Petersburg’tan yazdığı mektuplarla gezisi hakkında ve seyhaat arkadaşları hakkında bilgiler verir. (s. 190-195) İngiltere’ye vardıklarında iki Türk seyyahı halası misafir eder. Haft’ın halası daha önceden Türkler hakkında olumsuz düşünürken, Haft’ın gönderdiği mektuplar ve Türk seyyahları yakından tanınması düşüncelerinin yumuşamasına neden olur. Miss Haft’ın halası kırkıdan fazla ancak ellisine varmamıştır. “misafirperverlik vazifemi ifa edeyim” diye iki Türk seyyahı yakın lokantaya götürüp yemek yedirir ve akşam kalacakları iki oda ayarlar. Kızla halası akşam evde baş başa konuşurlar. İlk defa gördüğü Türk seyyahlara İngiliz kadını misafirperverlik örneği gösterir. Hatta Miss Haft’ın Suphi ile evlenmesine rıza gösterir. (s. 316)

Aile bağlarının zayıflığını en çok hissedenler kadınlar ve çocuklardır. Erkekler bu konuya daha duyarsız iken, çocuk yapan kadınlar da çocuğunu çeşitli sebeplerden yetimhâne ve piçhânelere bırakmaktadırlar. Ancak bu şekilde yetişen kızlar daha sonra evlenmek istedikleri zaman Avrupa’daki sınıf farklılıkları ve nesep konuları yüzünden sorunla karşılaşmaktadırlar. *Demir Bey*’de yetim olarak kalan ve daha sonra annesi tarafından kiliseye verilen Polini, kibarzâde bir ailenin çocuğuyla evlenmek istediği zaman nesebini araştırmaya başlar. Annesinin bıraktığı çanta ve içinden çıkan mektup sayesinde babasının Pierre Heyder olduğunu öğrendiği gibi,

annesiyle babasının beş sene birlikte yaşadıkları, çocukları doğduktan sonra onun “evlâd-ı gayr-i meşrûadan olmamak” için nikah kıydıklarını öğrenir. (s. 249)

Aile bağları ve çocuk konusuyla ilgili farklı bir değerlendirme de *Yeryüzünde Bir Melek*'te geçer. Sağlıklı bir çocuğun nasıl olması gerektiği Alman ilmiyle açıklanmaya çalışılır. Romanın kahramanı Şefik'in zayıf bir bünye ile doğmasının hikmeti Alman bilim adamlarının açıklamalarıyla anlaşılır hale gelmiştir. Vücutça nahif, tence esmer bir Hintliden doğan Şefik, şayet annesi sağlam vücutlu, gerçekten beyaz vücutlu biri olmasaydı cılız bir şey olarak doğacaktı.” denir. Ancak ikisinin tabiaten ve ruhen birbirine benzemeleri Şefik'in mükemmel olarak doğmasına sebep olmuştur ki, “Bu hakikati şimdilerde Almanya hükemâsının himmetiyle meydan-ı vüzûha çıkıyor. İki de nahifü'l-bünye olan vâlîde ve pederden doğan çocukların zayıf olacağı derkâr olup halbuki ikisi de kaviyyü'l-bünye olan ebeveynin çocukları da belki daha zayıf oluyor. Biri kavî diğeri nahîf olan peder ve mâder en kuvvetli ve en mükemmel vücutlar hasıl edip hele yirmi beş yaşından aşağı olan kadınların doğurduğu ve bilhassa sekiz on sene çocuk yapmayan bir kadın eğer kırk yaşındayken son mahsulü olan çocuğu tevellüt ederse dünyada en sağlam en mükemmel vücudun ondan ibaret olduğu tahakkuk eder.” (s. 26)

Ailede aile ve akrabalık bağlarını bir Avrupalı ağzından aktarıldığı en gerçekçi tasvir *Gürcü Kız*'da görülür. Roman kişilerinden Alman Vilhem Sanc, Tiflis'te iki gece misafir kaldığı aileden ayrılırken gözlerinden yaşlar damlar. Bu üzüntünün temelinde Avrupa'da akrabalar arasında değil, kendi aile içinde bile ayrılırken bu kadar samimi ve içten olunamamasıdır. Çünkü Avrupa'da komşuluk, akrabalık gibi değerlerle beraber aile bağları da zayıflamaya hatta bitme noktasına gelmiştir. Vilhem Sanc bu aileden ayrılışını şu şekilde aktarır: “Elele verip resm-i vedâi icra ederek ikâmetgâhı kapısından dışarıya çıktım ki bu mufarakatin yüreğimi sıkıp burnumu sızlatarak gözlerimden birkaç damla yaş taktir eylediğine vâkıf olduğum zaman kendi halime kendim istiğrab eyledim. Çünkü biz Avrupalılar bu misillü ihsasât-ı mübâreke-i derûnu bilkülliye kaybelemiştir. Seyahate çıktığımız zamanlar kendi familyamız halkından ayrıldığımız esnada bile bu hüznün kalbimizi istila etmez ki o zevk-i ruhanîyi tezevvuk edebilelim. Halbuki şu asıl ve safî cemaat nezdinde iki gecelik müsâferet insanlık için ahvâl-i asliye ve cibilliyeden olan bu misillü ihsasât-ı kalbiyeye beni irca edivermiştir.” (s. 84) Vilhem Sanc Avrupa'nın bu duruma

gelmesinin altında ekonomik sebeplerin yer aldığını, çünkü ibtidaî kavimlerde akrabalık ve komşuluk bağlarının çok daha sağlam olduğunu anlatır.

Midhat Efendi'nin Avrupa dönüşü yazdığı *Diplomalı Kız* romanında öncelikle dikkat çekilen konu “kızların eğitimi” meselesidir. Bunun yanında aile bağları ve çocuklar açısından da önemli mesajlar verilir. Aile bağlarının zayıfladığı, babasız çocukların sayısının ve ahlâkî çöküntünün arttığı bu yüzyılda, Döpre çiftinin uzun bir birliktelikten sonra çocukların anne ve babayla beraber büyümesi için evlenmeleri önemlidir. Döpre çifti, kızları doğmadan önce Boulogne veya Vensan ormanları gibi mesîre yerlerine giderken, kızlarının doğumuyla birlikte bu tür alışkanlıkları bir lüks haline gelmiş, kendilerine bir kat daha “intizam” vermişlerdir. Paris'te aile ve aile bağları bakımından olumsuzluklar fazla iken çalışanlar ve esnaf takımı arasında bu oran oldukça düşüktür. Ancak bunlar arasında bile evlilik “ekseriya ilk çocukları ve bazan ikinci, üçüncü çocukları doğduktan sonra akd olunur.” (s. 597) Döpre ailesi bile çocuklarının doğumundan iki yıl sonra nikah kıyıp bir araya gelirken, özellikle Paris'te gayri meşrû ilişkilerden doğan çocukların sayısı her geçen gün artmaktadır.

Paris'in ahlâk ve iffet sahibi olarak nitelenen çalışan ve esnaf arasında aile önemli olmasına rağmen ailenin başlangıcı da gayr-i meşrû bir ilişkiye dayanır. Bir süre birlikte olan kadın ve erkek, kadının hamile olduğu anlaşılınca ayrılmazlar ise çocuk doğuncaya kadar devam ederler. Çocuk doğduktan sonra “Evlâd-ı tabiiye denilen evlâd-ı gayr-i meşrûaya bakmak için müesses olan daireye verilir.” Buraya verilirken kadınlar genellikle “muhibbi” olan erkeğin çocuğun kendi çocuğu olduğu kabul etmelerini ve resmen tanınmasını isterler. Bu teklifi kabul eden erkekler olduğu gibi reddetmeyerek daha sonra nikah kıyıp evlenenler de vardır. İşte Paris şehrinin haftalık istatistiklerinde “Bu hafta zarfında piçhâneye seksen çocuk getirildi. On sekizi tanındı, kabul olundu” denilmesi bundan naşidir. Muhiplik, metreslik suretiyle husule gelen yüz münasebetten kırk kadarı ikinci, üçüncü hafta zarfında ve diğer bir kırk kadarı da altıncı, yedinci ay zarfında bozularak on kadarı çocuğun kaydı esnasında ve beş kadarı da kaydından sonra münfesih olarak, fakat yüzde beş kadarı da izdivaca kadar müntehî olur. Bu da az mı ya? Paris bu! Cihan-ı medeniyetin merkezi değil mi?” (s. 598) Romanın ilerleyen safhalarında “mansard”da yaşayan ve demirci fakir bir ailenin kızı olan Juli'nin para kazandıktan sonra babasının borçlarını ödemesi, ailesine sahip çıkması, onlar için daha iyi bir semtte daire tutması, ahlâkî çöküntünün arttığı Avrupa'da aile bağları bakımından güzel bir örnektir. (s. 599-600)

Avrupa’da akrabalık bağları en dar anlamıyla bile çok zayıftır. *Taaffüf*’te eşlerin birbirlerini daha yakından tanınması için evlilikten hemen sonra çıkılan “balayı”lar bile birlikteliği sağlamlaştırmamıştır. Balayından sonra birlikteliği devam ettirenler nâdirdir.(s. 48) Ailenin temeli olan iki kişinin birlikteliği bile bu şekilde uzun süre zor olan Avrupa toplumundaki aile bağlarının ne kadar zayıf olduğunu Midhat Efendi Avrupa seyahatinde yakından görür. Avrupa’da aile içi bağların zayıflığına bir örnek de yine bu romandadır. Büyükada’ya yazın tatile gelen Fransız Madam Miryal iki yetişkin kızıyla gelmiştir. Kızların babası olarak Madam Miryal’in kocası hakkında bir bilgi verilmez. (s. 45)

XIX. yüzyıldaki Avrupa, sanayi devrimini gerçekleştirmiş, daha çok kazanmak ve daha iyi yaşamak için ailede herkesin çalışmaya kendiliğinden zorladığı bir dönemi yaşamaktadır. Dolayısıyla böyle bir dönemde ailenin, akrabalık bağlarının, ailenin meyvesi olan çocuğun ihmal edilmesi hatta varlığının bile sorun olması kaçınılmazdır.

Mesâil-i Muğlâka’da Avrupa’da çocuğa karşı alınan olumsuz tavrın temelinde kadınların doğum yapma ve çocuk büyütme zahmetinden kaçınmaları, erkeklerin de servetlerinin fazla taksime uğramaları endişesine bağlanır. Avrupa ülkelerinden Almanya’da nüfus artışına karşılık, Fransa’da azalmaktadır. Roman kişilerinden Madam de Rose Bouton, Paris’in kibar âlemini temsil eder. Aynı sınıftan olan bütün kadınlar gibi çocuk yapmayı, hayatının bir engeli olarak kabul eder:

“Madam de Rose Bouton Paris’in o yeni akıllı yosmalarındandır ki çocuk doğurmayı taravetlerinin, cemallerinin bâis-i inhidamı addederler de doğurmazlar. Kadınlık için tabiatın esasen tarh etmiş olduğu bu teklif-i yegânedan kaçarlar. Bu hâlin neticesini Fransa’nın nüfus istatistiklerinden sorunuz. Her memleketin ve bilhassa Fransa’nın o kadar kin güttüğü Almanya’nın nüfusu bir düziye arttığı halde Fransa’nın nüfusu artmayıp hemen eksilmektedir. Bu hıyanet-i vataniyyede kocalar dahi muâhizîn-i hükemânın şiddetinden yakalarını kurtaramıyorlar. Evet kocalar da bu işte karılarının şerîk-i cinayeti oluyorlar. Onların hesapları da bir başka türdür. Çocukları çok olursa kendileri vefat eyledikleri zaman servetleri bu verese-i kesîre meyanında dûçâr-ı taksim olarak veresinin her biri kendileri gibi zengin kalamazlar diye düşünüyorlar.” (s. 14-15)

Avrupa’da özellikle Fransa’da çocuğa karşı erkekler açısından olumsuz bakmanın temelinde ekonomik sebepler yatmaktadır. Avrupa’da çocuk doğduktan

sonra sütanneye verme geleneği vardır. Sütanneler genellikle şehrin dışında, köylerde dir. Dolayısıyla sütanneye verilen çocukların kendi aile fertleriyle görüşmeleri çok sık olmamaktadır. Bu yüzden Avrupa’da daha doğar doğmaz çocuklar anne baba şefkatin uzaklaşmaktadır. Bu da ilerleyen yaşlarda Avrupa sosyal hayatını olumsuz yönde etkileyen bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim *İki Hud’akar* romanında topluma zararlı, suç işleme potansiyeline sahip tiplerin genelde aile sevgisinden, akrabalık bağları zayıf kişiler arasından çıktığına dikkat çekilir:

“Hakikat Avrupaca medeniyetin terakkiyat-ı makuse-i maneviyesi insanların maîşet-i asliyelerini ne kadar tağyîr etmiştir. Koca ile karısı arasındaki münasebet pek lafzî-murat bir halde kaldığı gibi doğar doğmaz köylü süt validelere verilen ve hatta ekserisi köylere kadar gönderilen çocuklarda dahi familya ocağı, ana baba kucağı kutsiyetine dair bir fikir bile peyda olamayarak bu halde kardeşler arasında da hemen yabancılaşma karip bir münasebetin vukuu men olunamaz. Terbiye-i diniye bunlar için muayyebattan olduğu gibi insaf ve merhamet denilen hasâil dahi agraız ve menâfî-i zâtiyeye mağlûb kaldığından kalıpları, kıyafetleri insan ve medenî olduğu hâlde hâl-i bedâvette bulunan insanların muttasıf oldukları fezâil-i ahlâktan hiçbirisi kendilerinde kalmamıştır.” (s. 711)

Ana ve babasız çocuk sayısının artmasına Avrupa çıkardığı kanunlarla çözüm üretmeye çalışmaktadır ki bunlardan birisi de “adapsiyon” denilen ve evlatlığa kabul edilen çocuğun, ailenin öz çocuğu gibi haklara sahip olmasıdır. Romanda bu konuyla ilgili şöyle denilir:

“Malumdur ki Avrupa kanunlarında bir adam başka bir adamı evlatlığa kabul eder ise kanunen aynıyla übüvvet ve bünüvvet-i tabiye gibi bir münasebet-i meşrâa hâsıl olur.” (s. 720)

Çocukları zor durumda bırakan sebeplerden birisi de anne ve babanın yaşantısı ya da mesleği olabilir. Annesi kötü yola düştüğü için hatırlamak istemeyenler olabildiği gibi *Cellat* romanında olduğu gibi babanın mesleği yüzünden utananlar da vardır. Zeynep Kerman’ın “Napolyon döneminde Fransa’da geçen bir cinayet olayını anlatan polisiye roman türüne sokulabilecek bir kitap”⁴⁷⁹ olarak nitelendirdiği romanda Simon Garas’ın oğlu Leandre Garas babasının cellat olduğunu saklamak için kendisine yeni bir ad bulur ve Andre Gocafo adını kullanır. Baba oğul arasında

⁴⁷⁹ Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, s. 48.

kopukluğun temelinde de babanın toplum tarafından hoş karşılanmayan mesleği yatmaktadır.

Aynı romanda aile bağları açısından güzel bir örnek olarak kızın, mallarını kaybetmiş babasına sahip çıktığı görülür. Pol Tonak'ın kızı Stefani'yi Simon Pankar'la evlenmeye ikna edememesi üzerine Pankar gazetelerde Tonak aleyhinde haberler çıkartmaya başlar. Bütün gazeteler, adi bir bakkal ve bir meyhâneci iken çok zengin olan Tonak'ın Fransız hazinesini soyduğundan bahseder. Olayın tek doğrusunu yazan Gacofonun çalıştığı gazetedir. Sonuçta Tonak'ın Fransa hazinesinden sekiz milyon franktan fazla alacağı, on beş milyon frank da borcu zuhûr eder. Fransa hazinesi tarafından verilen ilanla Pol Tonak'tan alacaklarından vaz geçtiği ilan edilir. Ancak Pol Tonak'ın kızı Stefani Tonak, bütün Fransız gazetelerine verdiği ilanla babası Pol Tonak'ın Fransa hükümetine olan borçları, her ne kadar devlet alacağından vaz geçmişse de, “birçok alacaklıların kendi pederi yüzünden yarı yarıya ziyandîde olmaları üzerine kendisinin altı milyon frank cihazı bulunmayı hamiyetine yediremediğinden ve meblağ-ı mezkur ashâb-ı matlubun ziyanını hemen tamamı tamamına ödemeye kafi bulunduğundan,...” herkes kaç para alacağı varsa gelip olmasını ister. Burada görüyoruz ki Stefani Tonak, babası Pol Tonak'ın borçlarını silmesine rağmen kızı babasının bütün borçlarını üstlenir. Hem bir kadın olarak cesaret örneği, hem de dürüstlük gösterir. (s. 153)

Avrupa'daki ahlâkî çöküntünün işlendiği *Ana-Kız*'da annesini tanımayacak kadar kendisine ve topluma yabancılaşan bir kızla, annenin ilişkisi işlenir. Jermen validenin kızı Anjelic, kendisi gibi sefih bir adamla üç yıl kadar evli kalmış, o ölünce de annesinin yanına gelmiştir. Ancak annesinin geçinmek için baş başa vererek çalışma teklifini kabul etmeyerek önce o günlerde peydahladığı ressam sevgilisinin yanına sonra da bir oda ve salondan oluşan bir ev kiralayarak evden ayrılır. Ayrılırken annesiyle beraber kendisinin iki buçuk yaşındaki kızı Luiz'i de bırakarak gitmiştir. (s. 835) Halbuki Hristiyanlıkta “on emir” arasında yer alan “anana babana tazim edeceksin” denildiği sosyal hayat ve ahlâkın bozulması neticesinde bu ilahi emirlerin bile yerine getirilmediğine işaret edilir. Ancak bunun da gerekçeleri vardır:

“Anaya-babaya tazim âlâ, ama hâl-i tufuliyetinde anasını babasını göremeyerek köylü süt valideler kucağında büyüyen ve ondan sonra mekteplere giren çocuklar ana baba muhabbetini yüreklerinde bulabiliyorlar mı ki ona göre tazim ve tekrimde

bulunsunlar. Bir de Paris belediyesinin resmî ilanına göre Paris'teki tevellüdâtın tamam bir sülüsü evlâd-ı gayr-i meşrûadırlar.” (s. 836) Midhat Efendi bu şekilde yüzde otuzu gayri meşru olan çocuklardan da ana ve babaya saygı beklenemeyeceğini söyler.

Ahmet Metin ve Şirzat'ta Boğdanlı Yoroslav ailesi, Avrupa'da doğan çocukları sütanneye verme geleneğine uyarlar. Boğdan geleneklerine bağlı baba Andri, eşi öldükten sonra genç bir hanımla evlenir. Önceki eşinden Stefano, ikinci evliliğinden de Neofari adında bir kızı vardır. Viyana okullarında Avrupaî bir eğitim ve kültürle yetişen Stefano, kız kardeşi Neofari doğunca onun yeni usullere göre büyümesini ister. Babasının eski usulde yetiştirme isteğine ise şu sözlerle karşı çıkar:

“Olmaz baba! Bu suret fukara köylülere mahsustur. Bizim gibi kibarın çocuklarını süt valideler emzirirler. Ayıptır!” (s. 159) Avrupa eğitimi almış ve Avrupalı gibi yaşamayı ilke edinmiş Stefano, kardeşi Neofari iki yaşına geldiğinde onu yine anne kucağından ayırır ve Fransızca, Almanca öğretecek bir mürebbiyeye teslim eder. Annenin karşı çıkmasına rağmen bu da gerçekleşir. (s. 161) Neofari beş yaşına gelinceye kadar mürebbiyesinden terbiye alır, sonra ağabeyi onu Paris'te on altı yaşına kadar kalacağı yatılı okula verir. Hatta çocuk Fransa'da yabancılık çekmesin diye ilk bir sene mürebbiyesi de okulda kalır. (s. 166)

Ahmet Metin'in Akdeniz seyahatinde tayfasına aldığı hizmetçisi Vasiliki efendisine o kadar bağlıdır ki onun bu bağlılığı veslesiyle Avrupa'daki akrabalık ilişkileri söz konusu edilir: “İhtimâl ki Avrupa'da münâsebet-i zül-kurbâ bile gittikçe azalarak yok hükmüne takarrüp eylediği”nden bahsedilir. (s. 281)

Midhat Efendi'nin hikâye ve romanlarında kadınlara ve çocuklara şefkatle yaklaştığı görülür. Ona göre çocuk ailede, anne ve babasının yanında büyümelidir. Midhat Efendi'ye göre Avrupa'da aile kurumunun çökmesinde de çocukların dışarıda yetişmeleri en önemli etkidir. Aile sıcaklığı, anne ve baba şefkat ve sevgisinden eksik olarak yetişen nesiller toplumda yer almaya başladıkça değer yargıları da ortadan kalkmaya başlamıştır. Bunun yanında maddi yetersizlik yüzünden kadınların çalışmaya başlaması, varlıklı ailelerde başlayan ve etrafa yayılan çocuğun engel

olarak görülerek süt anneye, bakıcılara ya da yuvalara verilemesi aile bağlarının zayıflamasını ve kopmasını sağlamıştır.⁴⁸⁰

Midhat Efendi'nin dışında Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* romanında İstanbul'un Batılı hayat süren çevrelerinde çocuğa bakışla ilgili bir bölüm vardır. Ahmet Cemil uzunca bir süredir üzerinde yoğunlaştığı şiirde yeni bir dil ve hayal dünyası oluşturmanın getirdiği hassasiyetin, babasını kaybetmenin üzüntüsü de eklenince "hayatı bütün çirkinlikleriyle" beraber görmeye ve gözünde canlandırmaya başlar. Bu karamsar tablo içinde "çocuklarını kilise kapılarına bırakan vâlideler" de vardır. (s. 54-55) Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupa'da ve Rusya'da bahsedilen babasız çocukların bırakıldığı ve sahip çıkıldığı kurumlara benzer bir kurum henüz burada oluşturulmadığı ya da gerek duyulmadığı için, İstanbul'da Avrupaî bir hayat sürülen ve gayrimüslimlerin ağırlıkta olduğu Beyoğlu ve çevresi için böyle bir ifade kullanılmış olmalıdır.

Aile ile bağlantılı olarak romanlara yansıyan temel mesele insanlar arası birincil ilişkilerin zayıfladığıdır. Zayıflayan aile içi ilişkilerden en çok etkilenen çocuklardır.

3.4. Günlük Hayat

Avrupa'da sanayi devrimiyle beraber teknik ve ekonomik alanda büyük gelişmeler olmuştur. Özellikle teknik konulardaki ilerleme ve yeni icatlar günlük hayatta büyük kolaylıklar sağlamıştır. Ulaşım şartlarının kolaylaşması beraberinde misafirhâne, otel gibi konaklama imkanlarını geliştirmiştir. Ekonomik hayatın canlanması, kadın ve erkeğin çalışma hayatına atılması, alım gücünü artırmış bunun sonucu olarak da giyim- kuşam, eğlence hayatı ve çeşitleri çoğalmıştır. Günlük hayatta "moda"ya bağlı olarak hızlı bir değişim yaşanır.

1889 yılında Müsteşrikler Kongresine katılmak için Avrupa'ya giden ve yetmiş günden fazla burada kalan Midhat Efendi, dönüşünde Avrupa'ya gidecek Osmanlılar için Avrupa âdâb-ı muâşeretini anlatan kitaplar hazırlanması gereğini duyar ve bu amaçla *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti yahud Alafranga*'yı yazar.⁴⁸¹

Midhat Efendi'nin ilk romanlarından *Hasan Mellâh*'ta, *Hasan Mellâh* İlia'nın kocasını aramak için Marsilya'dan Paris'e gider. Yazar "Bu işin bu cihet-i dakikasına

⁴⁸⁰ Handan İnci, "Ahmet Midhat Efendi ve Çocuk Terbiyesi", *Türk Dili*, 'Efendi Özel Bölümü', s. 521, Mayıs 1995, s. 583.

⁴⁸¹ Bkz. Ahmet Midhat, *Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga*, İstanbul 1312/1894.

şaşmayınız. Şaştığımız şey Hasan Paris'e tebdil-i nam ve kıyafet ederek gelmiş olduğu halde Pavlos'un kendisini derhal nasıl tahkik ederek tanımış olmasıdır. Paris gibi bir memleket ki, orada insan alenen tanınmakta bir adamı bile, güç hal ile bulamaz." denilir. (s. 205)

Sanayi ve teknolojinin gelişmesi ulaşım gibi pek çok konuda Avrupa'da günlük hayatı kolaylaştırırken gümrüklerde beklenen sıra ve yapılan muamelelerde hala büyük sıkıntılar vardır. Nitekim günlük hayatta en çok olumsuzlukların ve sıkıntıların yaşandığı yer gümrüklerdir. Özellikle Avrupa'nın XIX. yüzyılda merkezi olan Fransa'ya giriş ve çıkışlardaki gümrüklerde beklemek, çantaların aranması başlı başına bir sorundur. İstanbul'dan Fransa'ya seyahatle başlayan *Paris'te Bir Türk*'te Marsilya limanına ulaşınca herkeste bir an önce çıkma telaşı başlar. Gümrüklerden geçmek büyük bir işkenceye dönüşür. Yüğü çok olanlar için bu sıkıntı daha da büyüktür. Yolcular arasında bulunan İngiliz vatandaşı ressam Mister James, Fransız gümrüklerindeki işleyişinden şikayet eder. (s. 85-86)

Avrupa sosyal hayatının günlük hayata bir yansıması olarak komşuluk ilişkileri, birbiriyle selamlaşma, hal hatır sorma neredeyse ortadan kalkmıştır. Midhat Efendi henüz Avrupa'yı seyahatnâmelerden, gazete haberlerinden ve seyahat rehberlerinin broşürlerinden tanıdığı buradaki sosyal hayatı İstanbul'la mukayese eder.

"İstanbul'da bir mahalleden bir mahalleye göç eylediğiniz zaman mahallenin kadınları hareminize gelip vazife-i hoş-amediyeye müsaraat gösterirler. (...) Paris'te ise böyle konu komşu ile icap eden muârefe pek tez ve pek kolay hasıl olmaz. Zira muârefe hâsıl olmak yani iki komşu birbiriyle merhabalaşmak için ya daireleri kapısından girer veya çıkar iken veyahut merdiven üzerinde tesadüfle boyun eğmekten başlamak lâzım gelir." (s. 119)

Yazarın çeşitli güzel vasıflara donatarak Avrupa'ya gönderdiği Nasuh, Türk kültürüne ait komşuluk ilişkilerini orada da sürdürmek ister. Ancak onun komşularını dolaşmasını bu kültüre yabancı olan Avrupalılar şaşkınlıkla yaklaşırlar.

XIX. yüzyılda Avrupa'nın en önemli şehirlerinden olan Paris'te geniş caddeler, lüks alış veriş mağazalarının bulunduğu bulvarların yanında, Cordon-Bleu gibi Paris'in arka mahallelerinin simgesi olmuş yerler de vardır. Burada günlük hayat diğer yerlere göre tamamen farklıdır. Fakir ve sefil insanların ağırlıkta olduğu bu gibi semtlerde argo dili konuşulmaktadır:

“Fransız lisanı küre-i arzın her tarafına münteşir olduğu halde, henüz oraya girmeyip orada tekellüm edilen ve “argo” denilen bir nev’ lisanı ise Fransızlar dahi anlayamazlar. Saniyen dünyanın kısm-ı azamına medeniyet intişar eylemiş ve Paris ise bu medeniyetin payitaht-ı umûmîsi addedilmekte bulunmuş olduğu halde, bu mahale henüz medeniyet girmemiştir. Zira orada din, ahlâk filan bulunmak şöyle dursun, hatta familya halkınca vücudu tabii gibi görünüp pek çok ukalayı aldatmış olan irtibat dahi bu mahalde hemen hiç yok gibidir.” (s. 427)

Avrupa’da özellikle Paris’te zenginler arasında güne sütlü kahve ile başlamak usuldendir. Nasuh’un misafir kaldığı yerdeki madam ona şöyle der:

“Efendim kibar beyninde bir adet vardır ki sabahleyin kalktıkları zaman evvel emirde sütlü kahvelerini ve hatta bazıları kahvaltılarını tenâvül edip tuvaletlerini badehu icra ederler. Bu kibarlıkmış. Lakin zürefâ indinde adet bunun aksidir. Süslü bulunacak olan bir adam uykudan uyanır uyanmaz tuvaletini icraya müsaraat gösterir.” De Trouville, Alexandre’a sabah kalkınca yapılacak bakımla ilgili bir kitap uzatır. Kitap “Hüsn ü Cemali Muhafaza ve Tezyîn Etmek Sanatı” adını taşır ki Lamy adını taşıyan bir yazara aittir. (s. 385-386)

Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar’da Paris’in günlük hayatı içinde geçim derdinde koşan, dilencilik yapan insanların yanında dertsiz, gününü gün eden, nasıl hayattan zevk alırım dışında hiçbir şey düşünmeyen insanlar da vardır. Romanda Avrupa insanının günlük hayatıyla ilgili şöyle denilir: “Âlemde hiçbir şeye ehemmiyet vermemek, her şeyi bir eğlence olarak telâkki etmek ve bahusus tembellikte son dereceye varmak bu Paris kibarının cümle ahvâl-i hususiyelerinden olup...” (s. 570)

Yenilenen ve gelişen hayat şartlarına ve moda uymak için insanlar daha fazla çalışmak derdine düşmüşlerdir. Bunun yanında cadde ve bulvarlarda dilencilerin sayısı artmıştır. *Haydut Montari*’de dilenciler şu şekilde tasvir edilir:

“Şimdilerde bile İtalya’da dilencilik en münteşir sanatlardan olup hele hikâyemizin zaman-ı güzârı olan bundan yarım asır mukaddem bu sanat daha ziyade münteşir olmakla beraber bir ciheti cabbarlığa, hırsızlığa kutta-i tarikliğe kadar da muntelhî olurdu. Pelas-pûş dilencilerin yırtık rubaları altında birer de hançer bulunurdu.” (s. 126)

Paris günlük hayatının kendine özgü bir cazibesi vardır. İlk defa Paris’e gelenler sıkıntı çekseler de alıştıktan sonra buradan kopamazlar. *Ahmet Metin ve*

Şirzat'ta Boğdanlı bir ailenin kızı olan Neofari, eğitimi için Paris'e gider ve orada pansiyonda kalır. İlk başlarda zorluk çekse de, bir süre sonra Paris hayatına alışır. "Gözünü Paris'te açmış olan bir adam artık bütün dünya yüzünde yine Paris'ten başka yaşayacak yer bulamaz." (s. 167) Çünkü Paris'te günlük hayat o kadar hızlı yaşanmaktadır ki her şeyin eskimesi, modasının geçmesi çok kısa sürer. *Altın Âşıklar*'da bu durum şu sözlerle dile getirilir:

"Öyle ya Paris bu! Orada birkaç gün ve nihayetü'n-nihaye birkaç hafta zarfında her şeyin hızı geçer. Bir şeyin bir kere hızı geçti mi, artık onun bakıyyesi, serpintisi olan kırıkların döküklerin de hiçbir ehemmiyeti kalmaz." (s. 35)

Avrupa günlük hayatının bir parçası da arabaya binildiği, yemek için lokantaya gidildiği veyahut bir kafede kahve içmek için girildiğinde az olmayan bir bahşiş bırakmak, günlük hayatın yazılı olmayan kurallarındandır.⁴⁸² *Mesâil-i Muğlâka*'da Paris'te arabaya binip bir yere gidildiği zaman yol ücretiyle beraber "pourboire" adı verilen bahşişi de vermek gerektiğinden bahsedilir. Verilen bu bahşişe "şarap bahşişi" de denilir. Çünkü "arabalarına kimler binerlerse binsinler cümlesi onların nazarında "yük"ten başka bir şey değildir. Ehemmiyetin en büyüğü "pourboire"dadır. Arabacıya "pourboire" vermemek onun hakkında adeta hakarettir. Halbuki Paris'te pourboire yalnız arabacılar da mahsus değildir. Umumidir. Hani ya rüşvet kabul etmeyen!.. gümrük memurları? Hani ya o chemin de fer memurları hatta daha büyükleri? Pourboire miktarı muayyen değildir ki! Beş santimden alınız da on franka, yüz franka kadar! Daha ziyade bile Pourboirelar vardır. Hizmetine göre efendim, hizmetine göre!" (s. 26)

Avrupa'da değişen ve gelişen hayat şartlarının içinde insan kendisine vakit ayırmayı öğrenmiştir. *İki Hud'akar*'da Şarl de Blanşmezon Paris'in bütün kötülüklerine rağmen günlük hayatta spora zaman ayırır. (s. 708)

---

⁴⁸² Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî*'nde "Avrupa'da bahşiş meselesi en umumi, en mühim mesâıldendir." dedikten sonra, tiyatrolarda locaları açıp kapayan kadın ve erkek hizmetçilerden başkasına ve mezarlık bekçilerine bahşiş verilmemesi gerektiğini söyler. Ancak buna rağmen kendisinin Paris ziyaretinde Pere Lachaise mezarlığında görevliye bahşiş verdiğini ve bekçinin "bahşisi müteakiben pek büyük havaheşle i'taya başla"diğini aktarır. bkz. Midhat Efendi, **Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî yahud Alafranga**, s. 170-179.

3.4.1. Ulaşım / Ulaşım Olanakları

Ulaşım imkanlarının yaygın ve gelişmiş olası ülke ve şehirlerin medeniyet bakımından gelişmişliğinin göstergelerinden birisidir. Ulaşımın kolay ve yaygın olması için öncelikle kara ve demir yolu ağının yaygınlaşması, deniz ulaşım imkanlarının çoğalmış olması gerekir.⁴⁸³ Ulaşım kolaylığının oluşması ekonomik kalkınmışlığın ve gelişmişliğin bir göstergesidir. Ahmet Midhat Efendi, konusu Avrupa’da geçen hikâye ve romanlardan büyük bir kısmını Avrupa’yı görmeden yazmıştır. *Süüzan*, *Cellat* gibi hikâyelerinin yanında, *Paris’te Bir Türk*, *Demir Bey*, *Hayret*, *Acâyib-i Âlem* gibi romanlar bunlardandır. Ancak o Avrupa’ya gitmeden seyahatnâmelerden, kitap ve ansiklopedilerden, gezi rehberliği için yazılmış broşürler vasıtasıyla bilgi sahibi olmuştur. Hatta hikâye ve romanlarında Avrupa’yı özellikle Paris’i o kadar güzel anlatmıştır ki, bu anlatışından Paris’i görmüş olabileceğine Fransızları bile inandırmıştır. Avrupa gezisini yolcu rehberi Baedeker sayesinde kolaylaşmıştır.⁴⁸⁴ Çünkü romanlarda caddelerin genişliği, bir şehirden diğer bir şehre kaç kilometre olduğuna varıncaya kadar en ince ayrıntılarıyla anlatır. Midhat Efendi, ister Avrupa’yı görmeden, isterse gördükten sonra Ahmet Metin ve Şirzat gibi yazmış olduğu romanlarında anlattığı caddeleri, sokakları, parkları, ormanlık alanları, başka

---

⁴⁸³ Namık Kemal, “Terakki” kavramının içerisinde fen bilimlerindeki teknik gelişmelerden ulaşım kadar her meseleyi açıklar. Londra’nın bu bakımdan gelişmişliğini değerlendirdiği yazısında şehir içinde bile ulaşım imkanlarının seviyeyi biraz şaşkınlık biraz da gıpta ile anlatır: “Devir ve hareketin kesreti o derecedir ki, sokakların her biri devri daimi ve cereyanı seri bir girdab-ı azime dönmüş, layenkati’ bir tarafından bir tarafına insan akar durur; şehir içinde kırk bini müteceviz olan ev arabalarından başka, otuz beş binden ziyade kira arabası ve onbeş binden ziyade omnibüs vardır. bununla beraber şehirde olan demiryollarının büyük merkezinde yevmi on dört saat, her iki dakikada altmış arabalı bir vapur hareket eder. bu hal ile dahi gene şimendifere veya omnibüse binmek için nöbet beklemek ve şehrin pek kalabalık yerinde araba bulamamak arasına herkesin başına gelir hallerdendir.” Buna benzer gelişmişlik örneklerini “memalik-i mütemeddine” denilen Avrupa’nın her ülkesinde olabileceğine dikkat çeken Namık Kemal, “ayıklamaya muhtaç” halde “intizamsız bir yol, şimendifersiz bir şehir, limansız bir sahil, rıhtımsız bir liman görülemez” der. “bkz. Namık Kemal, “Terakki”, **YTEA II**, s. 197-199.

⁴⁸⁴ XIX. yüzyılda Avrupa’nın önemli seyahat şirketlerinden olan *Baedeker* Midhat Efendi’nin yanında taşıdığı ve *Servet-i Fünûn* dergisinin sahibi Ahmet İhsan’ın da Avrupa seyahatinde elinden düşürmediği rehberlerdendir. Hatta Ahmet İhsan Avrupa’dan dönüşünü bu şirketten aldığı biletle yapar ve çok daha ekonomik olarak Fransa, İngiltere, İsviçre, Avusturya, İtalya gibi ülkeleri çok daha ucuza ve kolayca gezer. Baedeker, 1827 yılında Karl Baedeker tarafından kurulan bir yayınevindir. Baedeker’in ölümünden sonra oğullarının üzerine geçen yayınevi, daha sonra başka bir yayın grubu tarafından devralınıp bu isimle ticari faaliyetlerini ve çeşitli Avrupa dillerinde gezi rehberi yayınlamaya hala devam etmektedir. bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa’da Ne Gördüm**, s. 76, dipnot no:144.

şehirleri roman kahramanlarının gezmesi kolaydır. Çünkü Avrupa’da ulaşım imkanları çok ileridedir. Avrupa seyahatinden sonra “Avrupa’ya gidecek olanlara, daha gitmeksizin orası hakkında bir ‘fikir-i icmâlî’ vermek”maksadıyla kaleme aldığı *Avrupa Adâb-ı Muâşeretî Yahud Alafranga* adlı eserinde “Seyahat”e ayrı bir başlık açar. Bu başlık altında tren ve vapur seyahatlerini ayrı ayrı işleyen yazar, ulaşımdan sonraki aşamayı da ayrı değerlendirir.⁴⁸⁵ Konusu Avrupa’da geçen ya da İstanbul’da geçtiği halde roman içinde Avrupa’ya giden kahramanların tamamının deniz yoluyla Avrupa’ya gittiği görülür. Akdeniz üzerinden yapılan deniz yolculukları ya Marsilya ya da Toulone limanına çıkmakla sonlanır. Karadeniz üzerinden Avrupa’ya giden ya da dönen roman kahramanları da deniz yolculuğuyla ulaşımını sağlarlar. Ancak Avrupa’ya vardıldıktan sonra ulaşım imkanlarının çeşidi artmıştır. Avrupa’da büyük şehirlerde her çeşit nakil vasıtası her an yolcunun emrindedir. At arabası, omnibüs, tren, metro, vapur vs. gibi ulaşım araçları vardır.

Avrupa’nın XIX. yüzyılda en önemli ulaşım aracı olarak şimendüfer (tren) göze çarpmaktadır. Ancak Avrupa Ülkelerinden Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya, Portekiz gibi denize açılan ülkelerde gemiler, vapurlarla yapılan ulaşım da önemlidir. Bu yüzyılda deniz ulaşımı konusunda sadece Avrupa’da değil, dünya ülkeleri arasında da en önde olan İngiltere’dir. *Müsameretnâme’de Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşt’inde* Nacit Bey denizcilik eğitimi almak için İngiltere’ye gider. Burada eğitimini tamamladıktan sonra stajını tamamlamak için bir yük gemisiyle Afrika kıtasını dolaşarak Hindistan’a seyahat eder. Orada on sekiz ay kaldıktan sonra tekrar İngiltere’ye döner.(s. 163)

Midhat Efendi’nin hikâye ve romanlarında seyahat ve ulaşım konusu geniş yer alır. Akdeniz coğrafyasının mekân olarak kullanıldığı *Hasan Mellâh’ta*, İtalya, İspanya, Korsika, Malta gibi ülke ve adaların yanında Mısır, Lübnan, Suriye, İstanbul gibi bu coğrafyaya ait ülke ve şehirler de dolaşılır. Hasan’ın gemi yolculuğu dışında

---

⁴⁸⁵ Midhat Efendi’nin on dokuzuncu yüzyılda “Memâlik-i mütemeddine-i ecnebiyeye” yalnızca tren ve vapurla seyahat edilebileceğine de dikkat çektikten sonra “Şimendifer Seyahati” nde nasıl seyahat edileceğini, nelere dikkat edileceğini uzun uzun anlatır. Örneğin “Vagon içinde ufak tefek şey yemek memnu değilse de âdâben pek de müstahsen değildir.” ikazından sonra, “Avrupalı olmalarıyla mutlaka terbiyeli olmaları dahi lâzım gelmez.” diyerek Avrupa’da da kurallara uymayan çok sayıda insan olabileceğinden bahseder. Avrupa’da şehir içi ulaşımı sağlayan “Arabalar” için ayrı bir başlık açan yazar, arabaların işleyiş şekli, çeşitleri hakkında bilgiler verir. Daha geniş bilgi için bkz. Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî Yahud Alafranga*, s. 13-69, 162-170.

yaptığı seyahatlerden birisi korsan gemisinde tanıdığı İlia'nın kaybolan kocasını aramak için Marsilya'dan Paris'e gitmesidir. Paris'e giderken ve üç ay sonra dönerken yolculuklarını trenle yapar. (s. 213)

Paris'e yakın olan köyler ve sayfiye mekânlarına arabayla da gidilebilir. Konusu Fransa'da geçen *Sûizan*'da bahar mevsiminin gelmesiyle sayfiyelere akın eden Fransızların bir buçuk saatlik bir mesafadaki sayfiyelere arabayla gidip geldiklerinden bahsedilir. (s. 1) Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupa'nın ulaşım konusunda XIX. yüzyılda geldiği seviyeyi seyahat romanları üzerinden de takip etmek mümkündür. Yazar, Avrupa'ya gönderdiği roman kişileri ya da yazdığı seyahat romanlarıyla okuyucuya farklı medeniyetler ve ülkeler tanıtmaya amacındadır. Orhan Okay, onun bu düşüncelerini şu sözlerle aktarır:

“Medenî Avrupa'yı görerek tanımak düşüncesi Ahmet Midhat Efendi'yi seyahat romanları veya konusu Avrupa'da geçen romanlar yazmaya sevk etmiştir.”⁴⁸⁶

Paris'te Bir Türk, Acâyib-i Âlem, Avrupa dönüşü yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat* romanları bu bağlamda değerlendirilebilir. *Paris'te Bir Türk* romanı Messagerie Imperiale adındaki geminin İstanbul'dan Marsilya'ya hareketiyle başlar. Marsilya şehrine ulaştıktan sonra, romanın Türk kahramanlarından Nasuh'un Lyon, Paris gibi şehirlere yaptığı yolculukların tamamı trenledir. Tren yolculuklarında ikinci, üçüncü mevki gibi farklı fiyat tarifelerinin bulunduğu yerler tercih edilebileceği gibi, kadınların olmadığı, sigara içilen ya da içilmeyen şeklindeki mevkiler de tercih edilebilir. (s. 90)

Avrupa'da ulaşım imkanlarının gelişmişliğini gösteren en önemli noktalardan birisi, gemiyle yapılan yolculuktan sonra, başka bir şehre trenle ulaşma imkanının ona göre düzenlenmiş olmasıdır. Ulaşım kolaylıkları çerçevesinde düşünülecek bu uygulamanın temelinde Avrupa insanının zamana verdiği değeri de göstermektedir. Ayrıca tren istasyonlarında gelen yolcuları bekleyen birçok kira arabacıları hazır beklemektedir.⁴⁸⁷ Yazar romanlarında sık sık çeşitli bakımlardan mukayese yapar. Nasuh, trenle Lyon'dan Paris'e geldiği vakit etrafta yüzlerce arabanın hazır beklediğini göstermesi akla hemen Sirkeci istasyonunu getirir:

---

⁴⁸⁶ Okay, **a.g.e.** s. 27.

⁴⁸⁷ Paris'te kira arabalarının on beş binden fazla olduğuna dikkat çeken Ahmet İhsan bu arabaların genelini iki veya dört kişilik olduğu ifade eder. Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 40.

“Paris’te bir şimendifer istasyonuna inmek bizim Sirkeci iskelesine inmeye de makis olmayıp, olsa olsa Bahr-ı Sefîd ve Siyah’tan gelen bir yolcunun vapurdan kayıklara ve onlar vasıtasıyla gümrüğe inmesine kıyas kabul edilir ki, İstanbul’da kayıkçılardan ve gümrük yoklamacılardan yolcular ne kadar bâzar kalırlar ise Paris’te dahi arabacılar, polislerden, gümrükçülerden, pasaportçulardan yolcular o kadar bâzar kalırlar.” (s. 111)

Nasuh Paris istasyonuna indikten sonra bindiği arabasıyla gideceği sokağa ulaşır. Yazar Avrupa’da ulaşım şartları hakkında bilgi vermeye devam eder:

“Paris’te arabalar kurs ve saat hesabı olmak üzere iki suretle isticar edilir ki, kurs demek müşteriye bir mahalden matlup olan mahal-i ahire kadar götürmek demek olduğundan ve bunun ücreti ise maktu bulunduğundan ol suretle râkip olanların arabacıya filan sokaktan geçmesi için emir vermeye hakkı yoktur. Arabacı hangi sokağı kestirme bulur ise oradan geçer. Yolcu istediği sokaktan geçmesi hakkını kazanmak ister ise arabayı saat hesabıyla tutmaya mecbur olur.” (s. 112) Her gün yüzlerce yolcuyla getirip götürülen arabacılar Paris sokaklarını ve kestirme yolları en iyi bilen kişilerdir. Şehir içinde yolcu taşıyan atlı arabalar saatte on kilometre hız yapabilecek süratle yol alırlar.⁴⁸⁸

Paris’in ulaşım imkanları ve nakil vasıtaları o kadar gelişmiştir ki bir yere gitmek için birkaç alternatif vardır. Paris bu yüzyılda eğitim için dünyanın farklı ülkelerinden gelen öğrencilerin merkezi konumundadır. Ancak öğrencilik hayatı her tarafta elindeki parayı en az harcamayı ya da parasızlığı beraberinde getirir. Dolayısıyla

---

⁴⁸⁸ Ahmet Midhat Efendi elektrikli tramvaylarla Avrupa’ya gidince karşılaşır ve İsviçre’nin Möntr kentinde gördüğü tarmvayı, Avrupa’nın bu yüzyılda ulaşım bakımından geldiği seviyeyi de göstermesi bakımından okuyucuya en ince ayrıntısına kadar tasvir eder: “Telgraf telleri gözümün önündedir ya? Bu telleri ufkiyen mütevazi kol kalınlığında demir çubuklar farzediniz ki derunları boru gibi boş ve fakat zemine müteveccih olan cihetleri boylu boyunca yarıktır. Şu boruların derunundan birkaç madeni yuvarlak tekerlenip giderler. O yuvarlaklara da üzerleri lastikli parmak kalınlığında telgraf telleri bağlanmıştır. Mezkur teller tramvay vagonunun iki dingili arasındaki makineyi tahrik edecek seyyâle-i elektrikiyeye vâsıta-i intikaldirler. İşte bu suretle yüksek direkler üzerine mevzu kol kalınlığındaki demir borulardan alınan kuvve-i elektrikiye ile kırk elli kişiyi istiâba kafi kocaman tramvay vagonları saatte yirmi kilometre süratle kat-ı mesafe ederler.” Midhat Efendi bu elektrikli tarmvayların yanında muntazam arabaların da kullanıldığına işaret eder. Hele seyredilmesi çok hoş etraftaki dağlara doğru çıkan, Galata’daki tünel gibi çift şeritli “şimendüfer fûnikolar” ve “şimendüfer kıramayıllar” denilen araçları görünce hayranlığı daha da artar. Midhat Efendi, **Avrupa’da Bir Cevlan**, s. 833-834. Midhat Efendi’den sonra Avrupa’ya giden Ahmet İhsan da İsviçre’nin Bern şehrinde kaldığı otelin sokağında “attan ve buhardan mahrum” olarak işleyen tarmvayı görünce çok şaşırır. Bunun elektrikle işlediğini sonradan anlar. Bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa’da Ne Gördüm**, s. 385.

Paris'te de talebeler bir mahalden başka bir mahalle gitmek için pek arabaya binmezler, yürüyerek gidecekleri yeri kat ederler. Bütçesi müsait olanların binecekleri şey “omnibüs”lerdir. Onun fiyatı da sigara içilmeyen bölümde otuz, içilen üst kısımda ise on beş santimdir. Paris'in bir başından diğerine ulaşmak da otuz paradır. Paris'te ulaşım araçlarının en yaygını omnibüslerdir. Şehir içinde kurulan “otuz bir tane omnibüs hattı” ile bu kolayca sağlanmaktadır. Ancak sadece bunların hattıyla beraber hangi noktalarda kesiştiği ve aktarmaların olduğunu da bilmek gerekir. Yazar Paris için anlattığı bu konunun daha iyi anlaşılması için İstanbul'dan örnekler verir. Mesela Bahçekapısı'ndan bir araba kalkıp Aksaray'a gider. Bir tanesi Kumkapı'dan kalkıp Fatih'e gider. Bahçekapısı'ndan binen Bayezid'te inip Fatih arabası beklenip onunla Süleymaniye civarındaki mahalleye gidilebilir. (s. 368-369)

Roman kahramanı Nasuh Paris'e giderken İstanbul Marsilya güzergahı deniz yolculuğunu tercih ederken, dönüşü Karadeniz üzerinden olur. Önce Paris'ten Almanya'yı gezmek için Strasburg'a kadar trenle, sonra Württemberg, Münih, Berlin, Frankfurt gibi şehirleri gezerek Viyana'ya trenle geçer. Viyana'dan gemi yoluyla Tuna'ya, oradan da Köstence'ye iner. İstanbul postasını taşıyan Avusturya vapuruyla da Karadeniz Boğazı'ndan İstanbul'a gelir. (s. 530)

Demir Bey romanında Avrupa'ya yol mühendisliği için gönderilen Mustafa Kamerüddin Paris'te aynı evde kaldığı arkadaşları sayesinde her yıl farklı ülkeleri gezmiştir. İlk senenin yaz tatilini İtalya ve İsviçre'de, ikinci senenin yaz tatilini Almanya'ya, üçüncü sene İngiltere'ye gitmeyi düşünürken babasının hastalığını haber aldığı için İstanbul'a gelir. (s. 37) Arkadaşlarıyla beraber ilk yaz tatilinde heykeltıraşlık eğitimi için Paris'e gelen İsviçreli Narto'nun ülkesine gitmeye karar verirler. Yolculuk planıyla ilgili konuşurlarken, Elzaslı Podar'ın şu cümlesi dikkat çekicidir:

“Avrupa kıtasını örümcek ağı gibi şimendüferlerin istila etmiş olduğu bir zamanda gidilecek tarık mi düşünüyorsunuz?” (s. 73) Narto'nun önerisiyle Zürih'e gitmek için Paris, Strazburg ve Bale yolu takip edilir. Avrupa'da şehirler ve ülkeler arasında en ucuz yolculuk yük vagonlarında yapılan yolculuktur. Dört arkadaş bir yük treniyle Zürih'e doğru yola çıkarlar. Yolculuk boyunca bazen tren değiştirerek, bazen yaya yürüyerek Zürih'e ulaşırlar. O yaz tatilini burada geçirdikten sonra yine trenle Paris'e dönerler. (s. 102)

Paris'teki şehir içi ulaşımı konusundaki gelişmişliği bu romanda da vurgulanır. Paris'in kenarındaki kasaba gibi yerlere de birden fazla tren hattı çekilmiştir ki ulaşım bu sayede çok kolaylaşmıştır. Paris'e üç buçuk saat kadar uzaklıkta olan Versailles Sarayının da bulunduğu kasabaya iki tren hattı olduğu gibi saat başı tren de vardır. "Kırk beş dakika zarfında yolcularını mahal-i maksudlarına îsâl eder. Birisi Siene nehrinin sağ, diğeri sol sahili üzerinden hareket eyleyen bu iki şimendüferden maada bir de orta yol vardır ki birçok omnibüsler, arabalar dahi oradan işlerler." (s. 233)

Avrupa'da yolcu ve yük trenlerine ilave olarak, belli istasyonlarda durarak gideceği yere daha hızlı ulaşan bir de posta trenleri vardır. Fransız Duran ailesi Paris'ten yaz tatili için Almanya'nın Fransa sınırına yakın Baden Baden kasabasına yaz tatili için giderken "Kühel tarikiyle on üç saat yirmi beş dakikada Baden Baden'e varan sürat postası"yla giderler. Aynı yolu Mustafa Kamerüddin ve arkadaşı Polini on sekiz saatten fazla bir sürede "adi posta" treniyle kat ederler. (s. 237-238)

Midhat Efendi'nin seyahat romanlarından *Acâyib-i Âlem*'de İstanbul'dan başlayıp Odesa, Moskova, Petersburg ve oradan kuzeye doğru çıkılıp, Londra'ya kadar uzanan bir yolculuk konu edinilir. XIX. yüzyılda özellikle deniz ulaşımında İngilizlerin hakimiyeti vardır. *Müsameretnâme*'de *Bir Osmanlı Kaptanının İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti* hikâyesinde geçtiği gibi bu romanda da İngilizlerin deniz ulaşımı konusundaki üstünlüklerini görmek mümkündür. Suphi ve Hicabi seyahatlerine Londra'dan İstanbul'a kömür getiren ve bunu boşalttıktan sonra Odesa'ya gidecek olan İngiliz gemisine binerek başlarlar. Seyyahların bindiği yük gemisi olduğu için bilet fiyatları da ucuzdur. (s. 48)

İngilizlerin deniz ulaşımındaki hakimiyetlerini iki Türk seyyah mukayese ederek aktarırlar. Türkler vapur köprüye yanaştığında bir an önce çıkmak için can atarken, onlar haftalarca, aylarca kara görmeden seyahat etmekte, hatta öldüklerinde karaya çıkmaktadırlar. İki arkadaş bu konuyla ilgili şöyle düşünürler: "Hatta İstanbul gibi haricen görünümü güzel olan yerlerden geçerken bile kamaralarından çıkmamaktadırlar. Ama bu halde devam edebilmek için insan mutlaka İngiliz olmalı imiş. Ona şüphe yok! Ya İngiliz olmalı, ya mecnun." (s. 48) Odesa'dan Moskova'ya trenle yolculuk yapılır. Ancak bu tren yolculuğu bir bütün olarak değil, Harkov gibi önemli şehirler gezilerek devam eder. Bir Rus şehri kimliğine sahip Moskova

gezildikten sonra Petersburg'a da trenle gidilir. Trenlerde kaliteye göre üç mevki vardır. İki Türk ve bir İngiliz seyyah, on üçer rubleye ikinci mevkiden bilet alırlar. Yazar Moskova Petresburg arasında işleyen trenler ve fiyatları, ulaşım imkanlarıyla ilgili şu bilgileri verir:

“Dünyanın en rahat şimendiferlerinden birisi bu Moskova ve Petersburg şimendiferi addolunsa becâdır. Mevkiflerinin yekdiğerine nispetle mesafeleri gayet güzel ayrılıp her mevkifte taam ve istirahat zamanları dahi pek muvâfık olmak üzere tertip edilmiş olduğundan öyle Avrupa'nın sâir yerlerinde olduğu gibi bir mevkife geldiği zaman ‘iki dakikada tevakkuf!’ diye işitilen nidâlar yolcuları hemen ayak üzerinde birkaç lokma atıştırmaya mecbur eylemez. Mevkiflerdeki gazinolar, lokantalar, barakalar ise gayet mükemmel tertip edilmiş olup, bunlarda insan her ne aramış olsa bulabilir. Fiyatları dahi o kadar galî değildir.” (s. 161)

Petersburg'tan ayrılan iki Türk ve bir İngiliz seyyahı kuzeye doğru yolculuğun devamında daha çetin şartlar beklemektedir. Yol üzerinde çeşitli kasabalara uğrarlar. Buralarda uşalım sandal ve tekne ile ve güç şartlardadır. En son uğranılan yerlerden birisi de Rusya'nın kuzeyinde yer alan ve bu bölgenin en büyük adalarından Kalguyev adasıdır. (s. 272) Kuzeye doğru çıkıldıkça Mezen Körfezi civarında Samoyed ve Lopen ırkına mensup insanlarla karşılaşılırlar. Burada geyik ve vahşi hayvan avlamak sıradan hadiselerdir. Bu bölgede Danimarka'dan İsveç'ten gelen balıkçılar da ava çıkarlar. Buradan sonra seyyahlar Novaya Zemlya adasına araştırma yapmak üzere gelen Uranus adlı İngiliz gemisine binerek Londra'ya doğru yolculuğa çıkarlar. Binilen gemi masrafları devlet tarafından karşılanılan, içinde Amerikalı, Hollanda, Fransız ve İngiliz otuzdan fazla bilim adamının yer aldığı bir araştırma gemisidir. (s. 294) Londra'dan İstanbul'a dönüş yolu da Fransa, Almanya, Avusturya, Tuna ve Varna güzergahından tren ve deniz yoluyla gerçekleşir. (s. 323)

Avrupa ülkelerinde sadece şehir içinde ulaşım kolaylıkları ve ona göre yapılmış alt yapılar ve sistemler değil, ülkeler arasında da aynı bağlantılar kurulmuştur. Avrupa'nın bir bütün olarak ulaşım alanındaki gelişmişliğini ne kadar kolaysa, Osmanlıdaki gelişmemişlik de o kadar sıkıntılıdır. *Hayret*'te Avrupa'nın ülkeler arasındaki gelişmişliği ve bizdeki durumla ilgili şunlar aktarılır:

“Petersburg gibi en uzak yerden şimendiferlerle üç gün zarfında İtalya'ya inilebilir. Paris'ten Berlin'den, İtalya iki günlük yoldur. Bu iki üç günlük yolu kat

etmekteki külfetse İstanbul'dan Kütahya'ya gitmekteki külfete dahi nispet edilemez. Ne mümkün, İstanbul'dan Bursa'ya gitmek bizce ehven-i seyahat olup ondan öteye Kütahya'ya kadar gidilebilmek Avrupa'nın hiçbir yerindeki seyahatlere kıyas olunamayacak kadar müşkülâtı daîdir. Her taraftan Napoli'ye gelebilmek, şimendiferlerin teksiri cihetiyle ne kadar kolaysa, her sınıf ahali için esbâb-ı istirahat dahi o kadar mütenevvidir.” (s. 84)

Seyahat zenginliği, ekonomik imkanlarının artması ve ulaşım imkanlarının kolaylığıyla bağlantılı bir durumdur. Bu yüzyılda Avrupa insanının seyahat etme, tatile çıkma alışkanlığı kazandığı, Avrupa ülkelerinin de buna göre ucuz seyahat imkanları, oteller, lokantalar, eğlence yerleri ve ortamları hazırladıkları görülür. Romanda Napoli belediyesinin her yıl şehre gelen misafir (turist) sayısını artırmak için büyük ziyafetler verdiği bahsedilir. Avrupa'da şehirler ya da ülkeler arası ulaşımındaki gelinen nokta bakımından romanda 1870'li yıllarda şehir içinde tren hızının elli beş kilometreler de olduğu hatırlatılır. (s. 341) Safa Kok Sanc familyası Napoli'den Paris'e trenle yolculuk ederler. (s. 355) *Cellat*'ta da Simon Garas idam edilmeden önce Leandre ile Madam Stefani'nin Paris'ten İtalya'nın Milan şehrine yolculukları bir posta arabasıyla gerçekleşir. (s. 202)

Ulaşım imkanlarının gelişmişliği gösteren en güzel taraflardan birisi de mektup, gazete, kart postal gibi haberleşme aracı belgelerin ulaşımında Avrupa'nın geliştirmiş olduğu sistemdir. *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Akdeniz yolculuğuna çıkan Ahmet Metin, Pire limanında postahâneye giderek kendisine mektup ve gazete geldiği zaman bir adres vererek oraya gönderilmesini ister. Midhat Efendi bu ulaşım ve haberleşme kolaylığıyla ilgili bilgiler verir. Örneğin Paris'e giden bir adamın peşinden mektup ya da başka bir matbuat eseri göndermek isteyenler giden kişinin oraya yerleşmesini, adres vermesini beklemeden mektubu “Post Restant” suretiyle gönderirler. Yazar bu kelimenin açıklamasını da yapar. “Bir memleketin postahanesinden diğer memleketin postahanesine gönderilen mektupların o memleket postahanesinde tevfiği demektir.” Giden kişi “Paris'e vardık da postahâneye gidip pasaportunu irâe ile veyahut sefaret ve konsolato gibi bir daire-i resmiye vasıtasıyla hüviyetini bade'l-isbat kendi namına gelen evrakı alır ve badema gelecek olanların nereye gönderilmesi lâzım geleceğini dahi tenbih eder.” (s. 337-338)

Yazara, Müsteşrikler Kongresine katılmak için Stockholm'e giderken Paris-Kopenhag yolculuğu için bilet alırken beraberinde, her sayfada güzergahtaki şehirlerin ve kalınacak otellerin isimlerinin yazıldığı bir kitapçık verilir. Avrupa tren ve vapur şirketlerinin birbiriyle bağlantılarının da yazılı olduğu bu bilgilendirme yolcular için hem zaman, hem de ekonomik bakımdan büyük kolaylık sağlamaktadır. Nitekim Midhat Efendi'den iki yıl sonra Avrupa'ya seyahate çıkan Ahmet İhsan da Avrupa dönüşü bilet alırken böyle bir imkanı yakalar, zamanı iyi kullanarak daha ekonomik şartlarda pek çok Avrupa ülkesini gezer. Midhat Efendi, Avrupa'da yaşayarak gördüğü bu seyahat kolaylığını şu cümlelerle ifade eder:

“Şimendüferlerin seyahat için mucip oldukları suhûlet-i azîme Avrupa ahali için bütün Avrupa'da veyahut bir kısmında seyâhat-i devriye icrasını âdi gezintiler menzilesine indirip tamîm eylemiştir. Şimendüfer idareleri tarafından tab ve neşrolunan haritalar üzerinde en ufak ve muhtasarından bed'ile büyük ve muğlaklarına varıncaya kadar boy boy seyâhat-i devriye hatları tersim olunmuş bulunduğundan gerek bunlardan birisi intihap olunduğu ve gerek erbâb-ı merakı tarafından kendi arzusuna göre bir harita tertib edildiği zaman şimendüfer idareleri ona göre bir seyahat-i devriye bileti verirler ki bu bilet ile haftalar ve aylarca gezmek mümkün olur.”⁴⁸⁹

Avrupa ülkeleri demir ağlarla örüldüğü, hatta *İki Hud'akar*'da İsviçre gibi “En dik ve yüksek dağların tepesine kadar şimendüferler”in çalıştığına dikkat çekilir. (s. 715)

Avrupa seyahatinde buranın ulaşım imkanları yakından gören Midhat Efendi açılan yollar ve bu uğurda delinen dağları gördükten sonra hayreti bir kat daha artar:

“Bazı azim kaya yarıkları üzerine öyle köprüler yapılmıştır ki insan eliyle yapıldığına zihinler kanaat edememek ve dev ve peri eserleri olduklarına inanmak ister. Hele birçok yerlerde yekpâre yalçın kayalar delinip tüneller açılmıştı ki resimlerini bile görmek zihinlerde müthiş bir durgunluğu mecburiyet tahtına koyar.”⁴⁹⁰

Ahmet Midhat'ın Paris'le ilgili kimi düşüncelerinin değiştiği Paris'i görmeden ve gördükten sonra yazdığı romanlarında açıkça görülür. Paris'i ansiklopedi, dergi,

---

⁴⁸⁹ Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, s. 77.

⁴⁹⁰ Midhat Efendi, *a.g.e.* s. 892.

gazete ve turist rehberlerinden tanıyarak 1877 yılında yazdığı *Paris'te Bir Türk'te* şehrin ulaşım sisteminin iyi işlediğini anlatır.

“Paris bir şehir-i azîmdir ki insan-ı kâmil nazarında her tarafının itibârı birdir. Zira hangi tarafında bulunsanız arzu eylediğiniz etrafa sizi derhal îsâl için faytonlar gibi, omnibüsler gibi, şimendüferler gibi, nehir vapurları gibi binlerce vesâit-i nakliye emrinize, yani beş-on paranıza muntazırdırlar.” (s. 115)

Oysa Avrupa ziyaretinden sonra 1891 yılında yayımlanan *Diplomalı Kız*'da Paris'in ulaşım sisteminin hayal ettiği kadar düzgün işlemediğini, bir yerden diğerine varmak için kilometrelerce yol kat etmek gerektiğinden bahseder. (s. 620) Midhat Efendi 1896 yılında yayımlanan *Ana-Kız*'da ise ulaşım aracı olarak Avrupa'da yeni yeni yaygınlaşmaya başlayan bisikletten bahseder. Yazarın “Birkaç seneden beri Paris'te velospit denilen ve mahiyeti iki tekerlek üzerine binerek ve ayaklarıyla çevirerek şimendüfer kadar süratle kat'-ı mesafe etmekten ibaret bulunan merakın ne kadar ileriye gitmiş olduğunu bilirsiniz ya?” şeklinde tarif ettiği bisikletin Avrupa gazetelerinde her gün çeşitli resimlerinin yer aldığı hatırlatılır. Velospit adı verilen bu araç iki tekerlek üzerine binilerek ve tekerleri ayakla çevrilerek kullanılmakta, hızı da ortalama bir şimendifer hızındadır. Bu yeni alete binme merakı herkesi öylesine sarmıştır ki mesirelerde atlardan çok velospitler görülmektedir. Avrupa'da at yarışları oldukça yaygınken ona rakip olarak velospit yarışları ortaya çıkar. Avrupa'da ve özellikle Paris'te kadın erkek herkesin büyük ilgi gösterdiği bisiklete binme merakı o kadar yaygınlaşmıştır ki, “bazı daha gayretliler Paris'ten Berlin'e, Paris'ten Viyana'ya, Paris'ten Petersburg'a kadar velospid ile seyahat eylemek şöhretini iktisap ederler.” denilir.(s. 829)

XIX. yüzyılda İstanbul'la Avrupa arasında ulaşım olanakları deniz yoluyladır. İstanbul Fransa ya da Avrupa dönüşü Varna İstanbul arasında çalışan gemi ve vapurlar genellikle “Llyod” adlı denizcilik şirketine aittir.⁴⁹¹ Midhat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk, Demir Bey* gibi romanlarında olduğu gibi Mizancı Murat Bey'in *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanında da Mansur Bey, Varna'dan İstanbul'a Llyod kumpanyasına ait “Volkan” vapuruyla yolculuk yapar. (s. 1) *Sergüzeşt*'te ise

---

⁴⁹¹ Bu şirketin çeşitli ülkelerde acentaları vardır. Osmanlı içindeki şehirler arası deniz yolculuğu da bu şirket tarafından yapılmaktadır. Nitekim *Sergüzeşt*'te Erzurum'a tayini çıkan Mustafa Efendi Lloyd kumpanyasına ait vapurla Trabzon'a gitmek için yola çıkar. Samipaşazâde Sezai, *Sergüzeşt*, s. 33.

Batum’la İstanbul arasında çalışan Rus kumpanyasına ait vapurlardan bahsedilir. (s. 8) Halit Ziya’nın *Mai ve Siyah*’ında Ahmet Cemil’le arkadaşı Hüseyin Nazmi romanın sonunda İstanbul’dan ayrılırken deniz yoluyla yolculuğa çıkarlar. Hüseyin Nazmi, “Lloyd” ile Avrupa’ya doğru yola çıkarken Ahmet Cemil, “Messegerie” ile Suriye’ye doğru yola çıkar. (s. 412) *Aşk-ı Memnû*’da Boğaziçi’nde çalışan vapurlardan başka Karadeniz’e doğru bir İngiliz şilebi yol almaktadır. (s. 371) Lloyd şirketine ait gemiler sadece ülkeler arasında değil Osmanlı’da şehirler arasında da çalışan gemilerin sahibi olan şirkettir. Nitekim *Araba Sevdası*’nda Bihruz Bey İzmir’e gideceğini söyleyen Keşfi Bey’i yakalamak için Üsküdar’dan bindiği kayıklarla Salıpazarı önünde dumanı çıkmakta olan Lloyd kumpanyasına ait vapura ulaşmaya çalışır. (s. 195) Yine *Sergüzeşt*’te Erzurum’a tayini çıkan Mustafa Efendi Lloyd kumpanyasına ait vapurla Trabzon’a gitmek için yola çıkar. (s. 33)

Romanlarda ulaşım ve ulaşım imkanları Avrupa’nın gelişmişlik ölçüsünü yansıtan unsur olarak görülür. Özellikle seyahatle bilgi ve öğrenme arasında bağlar kurulmaktadır. Deniz ve tren yolculukları, ulaşım kolaylıkları ve zenginliği bir medeniyet göstergesidir.

3.4.2. Pansiyon / Misafirhâne ve Oteller

Latince asıllı “pension” kelimesi, bütünü veya bir bölümü sürekli veya belli bir zaman için kiraya verilen, eşyalı, isteğe göre yemek de veren ev ya da ücretli öğrenci yurdu anlamına gelir.⁴⁹² Pansiyonlar, sundukları ucuz barınma ve yemek imkânları sayesinde XIX. yüzyıl Fransasında, özellikle de Paris’te, dışarıdan gelen öğrencilerin barınma olarak en çok rağbet ettiği yerlerden biridir.⁴⁹³ Pansiyonlar

---

⁴⁹² Ayverdi, a.g.e. C. III, s. 2254.

⁴⁹³ 1891’de Avrupa gezisine çıkan Ahmet İhsan da Paris’in konaklama imkanları ve şartlarıyla ilgili gözlemleri vardır. “Paris halkı adeta otelde yaşıyor.” şeklinde değerlendirdiği binalarla ilgili geniş bilgi verir. Girişte birer büyük kapının yanında kapıcıların oturduğu ev ya da otellerde merdivenlerin etrafına dizilmiş oda ya da daire kapılarının önünün sokak sayıldığına dikkat çeker. İsteyen bildiği ya da uğramak istediği oda ya da dairenin kapısına giderek vurabilir. “İşte bu kapıdan itibaren, insanın evi başlar, sokak kapısından buraya kadarı sokaktan maduddur.” İçerisinde yüzlerce oda ve dairenin bulunduğu binaları birer mahalle olarak saymanın daha doğru olacağını ifade eder. İçi eşyalı ya da eşyasız oda ve dairelerin yer aldığı binadaki fiyatlar da hizmete göre değişir. Bkz. Ahmet İhsan, *Avrupa’da Ne Gördüm*, s. 30-31.

genellikle étudiant (öğrenci) muhitlerinde ve üniversite çevrelerinde açılmıştır. Avrupa'ya okumak için giden Türk öğrenciler de bu pansiyonlarda kalırlar.⁴⁹⁴

Avrupa'da misafirhâne ve oteller ulaşım imkanlarının gelişmişliğine paralel olarak kurgulanmış ve oluşturulmuş bir yapıdır. Dolayısıyla ulaşımın kolaylaşması başta yöneticiler olmak üzere, işletmecileri para kazanmak amacıyla misafirhâne ve otel açmaya yönlendirmiştir. Misafirhânelerin otellere göre daha ekonomik olduğu ve özellikle öğrencilerin buralara yöneldiği romanlarda çok sık karşılaşılır. Orhan Okay, Avrupa insanının geçen asırda pansiyon, otel, eğlence yerlerine eğilmesinin temelini ulaşım imkanlarının gelişmişliğine ve bunun sonucu olarak gelen turistin döviz bırakmasıyla beraber değerlendirir.⁴⁹⁵

XIX. yüzyıl Avrupa günlük hayatında dünyanın farklı coğrafyalarından eğitim, seyahat ya da başka amaçlarla gelen insanların kalacağı pansiyon, misafirhâne, otel gibi konaklama imkanları çok gelişmiştir. Bu durum konusu Avrupa'da geçen ya da Avrupa'ya çeşitli maksatlarla giden roman kahramanları sayesinde açıkça görülür.

Ahmet Midhat Efendi'nin İstanbul'dan Marsilya'ya bir vapur yolculuğuyla başlayan *Paris'te Bir Türk* romanında yolcular arasında farklı millerlerden insanlar vardır. Gerek bunlar ve gerekse yazarın güzel vasıflarla donatarak gazeteci kimliğiyle Avrupa'ya gönderdiği Nasuh'la Paris'in günlük hayatının çeşitli yönlerini tanırız. Bunlardan birisi de ülke içinden ya da dışından gelen insanların konaklama şartlarıdır.

Marsilya'da yirmi gün kadar kalarak şehri gezen Nasuh, Hotel d'Espenia'da kalır. İspanyol oteli temizlik, yiyecek ve içecek fiyatları bakımından özellikle esnaflar için pek elverişli bir yerdir. Fransa'da otellere memleket ismi vermek “emr-i itibarî” olduğu halde İspanya hotelinin bu ismi alması uygulamasıyla örtüşmektedir. İçindeki hizmetçilerden başlayarak, şaraba varıncaya kadar her şey İspanyol'dur. Bu şekilde kendi milleti adına ya da onu çağrıştıran isimlerle otel, pansiyon açmak, hem dışarıdan o ülkeye gelen insanları bir arada toplamak, hem de farklı ülke insanının başka bir ülkede başka bir kültürü az da olsa tanınmasına imkan tanımaktadır.

---

⁴⁹⁴ Pansiyonlarda öğrencilerin dışında dul kadınlar, ihtiyar kızlar, terk edilmiş yaşlılar ve daha başka kimseler de kalmaktadır.

⁴⁹⁵ Okay, **a.g.e.** s. 80.

Türk yolculardan Zeka Bey ve Remzi Efendi, “o mükellef ve müzeyyen Hotel de Paris’e inmiş”lerdir. Yolcular arasında yer alan Fransız Cartrisse Hotel de Lyon’da kalır. (s. 86) Paris’e gitmende önce iki hafta kadar Lyon’da kalan Nasuh burada da otelde kalır. (s. 110) Lyon’dan Paris’e beraber gelen Nasuh ve arkadaşı Lehli Gardiyanski burada “misafirhâne”de kalırlar. Paris’te “mefruşhâne” adı verilen bu yerlerin aylık kirası yirmi beş franga kadardır. Aile ve eğitim için Paris’e gelen öğrencilerin beraber kaldıkları pansiyon zemin katı hariç üçer kattan oluşur. Fiyat farkına göre kiralanabilen üç çeşit oda vardır. Birincisi bekar odası denilen “kapısı açıldıkta tütün kutusu kadar” girişi olan bir yerdir. İkinci tip, iki kişilik odalar, üçüncü çeşit ise “mebeyitler daire” dedikleri biraz daha geniş, küçük bir “Frenk” mutfağı da olan odadır. Merdiven başında dört kapıdan ikisinin üzerinde “hanımlar için” ve ikisinin üzerinde “erkekler için” yazılı yerler vardır. (s. 117) Yazarın her konuda karşılaştırma anlayışı burada da devreye girer ve otel fiyatları bakımından İstanbul’la mukayese gider. “Beyoğlu’nda en fena bir hotelde oda kirası olarak bir gece için bir mecediye yani dört franktan ziyadece ücret verildiği halde, Paris’te bu kadar ucuz bulduğunuza taaccüp mü ediyorsunuz? Daha ucuzu bile vardır.” (s. 114) Ancak fiyatlar kalınan sokağa ve semtlere göre değişir. Nasuh Paris’te Boulogne ormanında gezerken İstanbul’dan gelirken vapurda tanıştığı İngiliz Mister James’le karşılaşır. O da Windsor Hotel’inde kalmaktadır. (s. 248)

Paris’te oteller sadece konaklama amacıyla kullanılmayıp, nişan, evlilik, balo gibi törenler için de kullanılır. Bir düğün töreninin gerçekleştiği Büyük Hotel’in “yetmiş kıt’a büyük salonu, yedi yüz tane odası, beş büyük yemek salonu müteaddit hamamları, tütün içmeye mahsus yerleri ve bir mükemmel kiraathânesi ve gayet vâsi bir bilardo salonu ve kahvehânesi vardır.” Otelin mefruşatı için on beş milyon franktan fazla para harcanmıştır. Ayrıca otelin içinde telgrafla haberleşme için elli kadar memur çalışmaktadır. Otelde her akşam açılan yemek salonu üç yüz kişilik olarak hazırlanıp, ihtiyaca göre bin kişiye kadar çıkmaktadır. Düğünlerin gerçekleştiği zaman salondaki avizelerde üç binden fazla mum yakılmaktadır. (s. 284)

Konaklama bakımından Paris gelişmiş bir şehir olduğu için gece gündüz fark etmeden beş on parayla istenilen yere gitmek mümkündür. Midhat Efendi, karşılaştırma anlayışını konaklama için de yapar. Avrupa’nın merkezi konumundaki Paris kasedilerek şöyle denilir: “Herhangi tarafta olsanız gecenizi geçirebilirsiniz.

Öyle İstanbul'da olduğu gibi maazallâhü teâla geceyi Fatih'te geçirmeye mecburiyet elverip de bir ahbap hânesi dahi bulunmaz ise bakkal dükkanında zeytin ekmek yiyerek kahvehâne peykesinde (o da kahveci razı olursa. Çünkü sizi kabule hiç mecburiyeti yoktur) beytûtete muhtaç kalmazsınız.” (s. 115)

Bu yüzyılda İstanbul'un konaklama bakımından kalınacak yerleri de Beyoğlu gibi alafranga semtlerde ve genelde Avrupalılar tarafından işletilen otellerdir. 1886 yılında yayımlanan *Hayret* romanında hırsızları takip için Zeytinburnu taraflarına gelen Büyükada kaymakamı gece kalmak için Beyoğlu'na gitmek zorunda kalır. Burada da yabancıların işlettiği Lüksemburg otelinde kalır. Otelin yemek imkanları, ütü sü bozulmamış geceliğin yatak ucunda hazır olması, Avrupalıların pansiyon ve otel işletmeciliğinde nerelerde olduğunu gösterir. Bunun üzerine kaymakam şu şekilde mırıldanır:

“- Şu Frenkler paramızı alıyorlarsa bari mahzuziyetimizi dahi kazanıyorlar ya? Hayf ki biz ne bir adamı mahzuz etmeyi biliriz ne de parasını kazanmağa muktedir oluruz.” (s. 57)

Avrupa'da özellikle yaz ve kış mevsimi için ülke içinden insanların geldiği gibi başka ülkelerden turistlerin akın ettiği şehirler vardır. Fransa'nın Marsilya, İtalya'nın Napoli şehirleri bunlardandır. Napoli, “misafirler için mebzûl olan esbâb-ı rahat ve huzurları”ndan dolayı en çok turist çeken şehirlerdendir. Çünkü Avrupa'nın orta ve kuzeyi yazın bile fazla güneşli olmazken, kış aylarında gecelerin uzunluğunun on sekize kadar çıkması, havanın kapalı olması daha çok insanı Akdeniz sahillerine yönlendirmiştir. Bundan dolayı bu bölgede her seviyede insanın ekonomik olarak kalabileceği pansiyonlar ve oteller yapılmıştır. (s. 83)

Midhat Efendi *Demir Bey* romanında eğitim için Avrupa'ya gönderdiği Mustafa Kamerüddin'in Paris'te nerede kalacağı, nasıl bir yol izleyeceği ile ilgili daha önce yayımlanan *Paris'te Bir Türk*, *Yeryüzünde Bir Melek*, *Karnaval*, *Bahtiyarlık* gibi romanları kastederek “şimdiye kadar üç dört romanımızda Paris'e ikmâl-i tahsile gönderdiğimiz delikanlıların ahvâline dair vermiş olduğumuz malumat, işin bu cihetinden onları da haberdar eylemiştir” denilir. (s. 66) Mustafa Kamerüddin Paris'te “Quartier Latin” denilen talebe-i ulûm mahallesinde küçük bir oda kiralayarak eğitimine başlar. (s. 66) Bir süre sonra tanıştığı kendisi gibi Paris'e eğitim için gelen, Narto, Podar ve Pasteur adlarındaki arkadaşlarıyla bir oda, salon ve

mutfaktan oluşan bir apartman tutarlar. Ancak kaldıkları dairenin yatak odası çok küçük olduğu için salonu yatak odası yaparlar. Bu yüzyılda Paris adeta öğrenci akımına uğrar. Ancak şehir ve ülke dışından gelen bu öğrenci kalabalığı kalacak yerlerin fiyatlarını da artırmış, çok sayıda öğrencinin barınma şartları zorlaşmıştır. Öğrencilerin kaldığı yerlerle ilgili yatakta nöbetleşe yatanlar olduğu gibi, bir yatakta iki kişi kalanlar, bir yatak kiralamayı bahtiyarlık sayanlar, sandalye üzerinde ya da yemek masası altında uyuyanlar bile vardır. Paris'te talebe ortamı böyle iken Mustafa Kamerüddin ve arkadaşlarının durumu iyi sayılır. (s. 70) Kamerüddin ve arkadaşları ilk senenin yaz tatilini arkadaşları Narto'nun ülkesi İsviçre'de geçirirler. Mustafa Kamerüddin'in burada göl kenarında tanıştığı Fransız kız Polini ve onun beraber geldiği Kont Duran ailesi "Hotel de Belle-vue" de kalmaktadırlar. (s. 101) İsviçre dönüşü Mustafa Kamerüddin arkadaşları eve kız arkadaş getirip eğlendikleri gece dışarıda "Hotel des Etudiant Vie Nouveau" hotelinde kalır. (s. 128)

Paris'te çiçekçi dükkanı da işleten Polini, burada bir dairede kalmaktadır. Ancak daha önce İtalyan Rozali adlı bir kadının pansiyonunda kalmıştır ve oradaki odası da durmaktadır. (s. 141) Mustafa Kamerüddin, Polini'nin aracılığıyla İtalyan işletmeci Rozali'nin pansiyonuna taşınır. Pansiyonda yaşları on üçle on beş arasında değişen yedi kız kalmaktadır. Pansiyonerler aylık yetmişer frank ücret ödemektedirler. Bu şekilde daha ucuza kalınmış olur. (s. 172) Ancak otel ve pansiyonlar genellikle şehir merkezlerindedir. Bu da şehrin konumuna göre beraberinde bazı olumsuzlukları da barındırmaktadır. Mustafa Kamerüddin kaldığı Rozali'nin pansiyonunda gürültüden çalışamadığı için sabah erken kalkarak derslerine çalışmak zorunda kalır. (s. 178)

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti gibi Avrupa'yı örnek olarak gelişen ülkelerden birisi de Rusya'dır. Midhat Efendi, *Acâyib-i Âlem*'de Rus kültür ve medeniyetine, sosyal ve günlük hayatına ait farklı yönleri tanıtır. Suphi ile Hicabi daha yola çıkmadan önce yapılacak masraf ve kalınacak yerler üzerine sohbet ederler. Aslında "seyahatte insan ne kadar parası varsa o kadar sarf eder" sözü geçerlidir. Ancak birtakım manastır gibi yerlerde misafir olarak kalınabilmektedir. "Hele Avrupa medeniyetinden biraz uzakça bulunan memâlikin kaffesinde ve adeta vahşiler diyarında bile ebnâ-yı sebîl haklarında misafirperverlik öteden beri mer'î olduğu gibi bundan sonra dahi olagidecektir." (s. 30)

Odesa'ya dışarıdan gelenler için “Bulvar” adı verilen modern şekilde dizayn edilmiş cadde üzerinde Londra, Petersburg, Avrupa Oteli gibi isimlerle lüks konaklama imkanları vardır. Bu lüks ve pahalı otellerin yanında Karadeniz sahilinden, İstanbul'dan veya başka yerlerden gelen ticaret erbabı için daha ucuz pansiyonlar ve hanlar mevcuttur. Hatta buralar İstanbul'da Galata ve İstanbul taraflarının lokanta ve misafirhâneleri kadar ucuzdur. “Perivedosni Bazar” adı verilen bu yerlerde genellikle Moldovyalılar, Rumlar ve Yahudiler kalmaktadır. Suphi ile Hicabi de bu yerde bir misafirhâne ayarlarlar. (s. 64) Odesa'dan sonra ziyaret edilen Harkov şehrinde iki Türk ve beraberlerindeki İngiliz seyyah, konum itibarıyla şehrin rahatlıkla manzarasının seyredilebileceği Avrupa Oteline yerleşirler. (s. 113) Moskova'da ise İngiliz seyyah İngiliz Oteli'nde kamayı tercih eder. Beraberindeki iki Türk İngiliz Oteli pahalı olmasına rağmen onlar da burada kalırlar. (s. 133) Petersburg şehri ise, Avrupa örnek alınarak neredeyse yeniden inşa edilmiştir. Burada da Avrupa usulü lüks oteller ve pansiyonlar vardır. bu şehirde de İngiliz seyyah Miss Haft İngiliz Oteli'ni tercih ettiği için, beraber gezdikleri iki Türk seyyah da burada kalır. Petersburg'ta ana cadde üzerindeki otel fiyatları pahalı iken, ikinci üçüncü derecedeki otellerin fiyatları biraz daha makuldür. (s. 166)

Rusya'dan sonra İngiltere'ye gelen seyyahlar burada önce Miss Haft'ın Londra'daki halasına giderler. Haft'ın halasının Dârülfünûn civarında bir salon, dört oda ve küçük bir mutfaktan oluşan evi vardır. Kırkıdan fazla ancak ellisine varmamış olan hala, “misafirperverlik vazifemi ifa edeyim” diye onları en yakın lokantaya götürüp yemek yedirdikten sonra, iki Türk için akşam kalacakları iki oda kiralar. (s. 316)

Ahmet Midhat Efendi Şarkiyatçılar Kongresi için gittiği Avrupa'nın pansiyon, misafirhâne, otel gibi konaklama imkanları bakımından ne kadar gelişmiş olduğuna tanık olur. Hatta onun en çok dikkat ettiği şeylerden biri otellerin temizliğidir. Avrupa'daki seyahat kolaylıklarına ve temizliğe dikkat çekerken mukayese yapmaktan da geri kalmaz: “Filvâki seyahat hususunda en ziyâde itinâ edilecek şey temizliktir. Bizim şark taraflarının seyahatleri gâh araba gâh hayvan meşy ü hareketiyle gayet batî olduğu gibi ekseriya hanlar, kervansaraylar ve köylü kulübeleri de murdar olduğundan temizlik meselesi pek güçtür. Hatta bu hâl Avrupa için bile câlib-i nazar-ı ehemmiyettir. Avrupa'nın hotellerinde temizliğe son dereceye kadar riâyet olunursa da eğer insan kendi nezâfet ve tahâret-i şahsiyesine itinâ ile ehemmiyet vermeyecek

olursa nezâfetsizlik cezasını pek çabuk görür. Bu ise yalnız kehlelenmekten ibaret değildir. Sıhhat-i vücudunu da tehlikeye dūcâr etmesi muhtemelât-ı karîbedendir.”⁴⁹⁶

Ahmet Metin ve Şirzat'ta Akdeniz seyahatine çıkan Ahmet Metin kendisinin yaptırdığı ve adını Meliketü'l-bahr koyduğu kotrasına aşçı ve diğer mürettebatını da alır. Pire'de tanıştıkları Boğdanlı Neofari ve dostu da bu seyahate katılır. Yunanistan'ın en güzel adaları arasında sayılan Korfu, turistlerin uğrak yeri, tatil merkezlerindedir. Adada gezintiye çıkan Ahmet Metin ve Neofari Fransızların Belveniz adındaki oteline gelerek yemek yerler. (s. 480)

Romanlarda eğitim için Avrupa'ya giden kahramanların genellikle pansiyonlarda kaldıkları görülür. Bunun sebebi bu tip yerlerin geçici öğrencilik hayatı için en makul mekânlardan olmasıdır. Yazarın Avrupa'ya gönderdiği roman kahramanları ekonomik durumları ve gidiş amaçlarına göre kaldıkları mekânlar farklıdır. Paris'e öğrenci konumunda giden kahramanlar genellikle Quartier Latin mahallesinde bir ev tutar ya da kiraladıkları odada kalırlar. *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh, *Demir Bey*'de Mustafa Kamerüddin, *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında Ahmet Metin bu isimlerdendir. Öğrenci olmasına rağmen bu semt yerine *Mesâil-i Muğlâka*'da Abdullah Nahifî gibi Saint Germaine'de kalanlar da vardır. Parası ve varlıklı olanlar ise, iyi semtlerde ve pahalı otellerde kalırlar. *Hayret* romanında Hintli Safa Kock de Sanc ailesi gibi. *Paris'te Bir Türk*'te Catherine ve Catrisse, *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Neofari de otelde kalanlar arasındadır. *Mesâil-i Muğlâka*'da Paris'in yeni zenginlerinden Rose de Bouton, lüks mağazaların yer aldığı, gecesini de gündüz gibi elektrikle aydınlatılan Rivoli Sokağında kalır.⁴⁹⁷

Bekarlık Sultanlık mı Dedin?'de romanın alafranga tipi Sururi zamanını Beyoğlu'nun gözde eğlence yerlerinde ve hotellerinde geçirir, miras paralarını da buralarda tüketir. Avrupa'ya en yakın semt olarak bilinen İstanbul Beyoğlu'nda ortalama bir hotel hizmeti hakkında verilen bilgiler dikkat çekicidir. Üstelik anlatılan aksaklıklar dönemin gözde yerlerinden Amerikan Hoteli'ndedir. Böyle otellerde öncelikle itibar ve hürmet yeni müşterileridir. Bu hürmet bir haftalık bir süreyi kapsar. Otelde kalınan zaman geçtikçe hizmette aksamalar da kendisini gösterir. İkinci hafta “uşağı çağırdığımız zaman “Mösyö geliyor!” diye ses verdiği halde bir

⁴⁹⁶ Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevelan*, s. 188.

⁴⁹⁷ Bkz. Sema Uğurcan, a.g.m., *Ahmet Midhat Efendi Kitabı*, s. 146-147.

saatte gelmez.” Çünkü bu arada yeni müşteri gelmiş itibar ona kaymıştır. Artık bir haftalık müşterinin su şisesi, kadehleri temizlenmeden, yatak önem verilemeden düzeltilir. Kahve tam kaynamadan getirilir. Hele kalış süresi üç haftaya girdiği zaman otel halkıyla iyice tanışılır ve yemeklerde etin en kötüsü o müşteriye getirildiği gibi, üç günlük makarna ikram edilir. Uşağın size hizmeti bir saatten önce olmaz. Herkesten önce sofraya oturulur, ancak en sona kalınır. (s. 277)

Pansiyon kelimesi Türkçeye XIX. yüzyılda Fransızcadan girmiş bir kelimedir. Dolayısıyla Avrupa örnek alınarak bu yüzyılda özellikle ecnebilerin açtığı Beyoğlu ve çevresinde pansiyonlar vardır. Nitekim *Demir Bey*'de Mustafa Kamerüddin Fransız Lazarist papazı Perjerom'un Taksim'deki pansiyonuna gider ve ondan Fransızca dersi alır. (s. 63) Mustafa, Perjerom'un ölümü üzerine üç sene devam ettiği pansiyonu bırakmak zorunda kalır.

Müşahedât'ta Madam C...'nin Beyoğlu taraflarındaki pansiyonu genellikle gayrimüslim Osmanlı vatandaşları ve levantenlerin gittiği özel bir evdir. Madam C..., uzun senelerden beri İstanbul'da ikâmet eden, bazı zengin ve kibâr ecnebî ailelerin ve azınlıkların kızlarına edebiyat ve Fransızca dersleri veren ihtiyar bir Fransız muallimedir. (s. 153) Agavni ve Siranuş, Madam C...'nin pansiyonunda kalırlar. Küçük yaşlarda baba ve annesini kaybeden Siranuş da bu pansiyonunda kalır. On dört yaşına geldiğinde Siranuş'a sahip çıkan Ermeni Patrikhânesi, onu Fransız lisanını ve edebiyatını öğrenmesi için Madam C...'nin pansiyonuna gönderir. (s. 267) Agavni ve Siranuş bu pansiyonda çok başarılı bir öğrenci olurlar. Siranuş burada kalırken ilerde böyle bir pansiyon açmak ve özel derslerle kibar aile çocuklarını eğitmek ister. (s. 314) Romanlarda Avrupa'da otel ve pansiyonların ulaşım imkanlarının gelişmişliğine paralel büyüdükleri görülür.

3.4.3. Temizlik / Dış Görünüş

Avrupa insanının temizliğe bakışı ve temizlik alışkanlığı ile ekonomik gelir seviyesinin artması arasında paralellik kurduğu görülür. Çünkü temizlik kişinin kendisini ilgilendirdiği gibi, yaşadığı mekâmı, cadde, sokak, bulvar gibi o şehirde yaşayan insanların ortak kullanım alanlarıyla da irtibatlıdır. Temizlik ve temizlik anlayışı aynı zamanda bir kültür ve medeniyet anlayışıdır.

XIX. yüzyıl Türk romanına yansıyan Avrupa'nın ve Avrupa insanının temizliğe bakışını bireysel ve devlet eliyle yürütülen hizmetler olarak iki sınıfta değerlendirmek mümkündür. Kişiyi ilgilendiren yönü, bireysel temizliğinin yanında, giyimi kuşamı, yaşadığı evi, apartmanı gibi ortak kullanım alanlarına ait temizliktir. Devlet tarafından belediye hizmeti olarak yürütülen temizlik ise, nüfusun yoğun olarak yer aldığı şehirlerde sokak, cadde ve bulvarlar gibi umuma ait yerlerle ilgilidir. Bu yüzyılda Avrupa ülkelerinin ekonomik gelişmişliğine bağlı olarak temizlik anlayışının yaygınlaştığı, özellikle toplumu ilgilendiren belediye hizmetlerinin bir düzene girdiği görülür.⁴⁹⁸

Midhat Efendi'nin Avrupa'yı görmeden önce yazdığı *Paris'te Bir Türk'te* Fransa'ya giden Nasuh, Marsilya'da bir süre kaldıktan ve şehrin görülmesi gereken yerlerini ziyaret ettikten sonra Lyon'a geçer. Bu şehir'de iki hafta kalacak olan Nasuh, yemek için "Restauration Bourgeoise" levhalı lokantayı fiyatının ucuz olmasının yanında "tahâret ve nezâfeti zararsız" olduğu için tercih eder. (s. 110)

Yazar Şarkiyatçılar Kongresi'ne katılmak için gittiği Avrupa'da temizlik hizmetlerini yakından görür. Lyon'da temizlik işçilerinin sabah erken saatlerinde sokakları suyla yıkayarak

---

⁴⁹⁸ 1891 yılında on yedi yaşında Avrupa'ya seyahate çıkan Ahmet İhsan'ın da gözlemlediği şeylerden birisi, Avrupa'nın tezmiliği sağlıklı beraber düşünerek büyük bir önem vermesidir. Temizlikle ilgili bir Alman'ın şu sözünü aktarır: "Gittiğiniz memleketlerde umumi helâlara bakın, derece-i terakkiyatını anlarsınız." Yazar, bütün Almanya'da otellerde, sokaklarda, abdesthânelerde kesinlikle kokudan eser duymadığına işaret ettikten sonra İstanbul'da kıyaslama yapar: "Bir de bizim memlekette, mesela İstanbul'daki cevâmi helâlarını, Bâb-ı âli'nin ve nezaretlerin abdesthânelerini hatırladım. Malum ya camidekilerin mevkileri elli metro uzaklardan hiss olunur. Devâir-i resmîyede helâların önünden geçerken burunları tıkamak lâzımdır." (s. 517-518) Halbuki Fransa'da bulvarlarda kaldırımlara konulan vespayzenlerin temizliğini hayran olunacak cinstendir: "Bulvarların yaya kaldırımları üstünde birtakım meskun köşkler de görürsünüz ki bunlar da kadın ve erkeklere mahsus def-i hacet mahalleridir. Kapısının önünde bir kadın durur, oon santim verilip içeri girilerek hacet def olunur, dahilde tuvalet odasında mükemmelen süslenmek de kolaydır." (s. 37) Yazar dönüş yolunda Avrupa'da gördüğü temizliğe Avusturya'dan sonra Macaristan, Romanya, Sırbistan ve Bulgaristan'da hiç dikkat edilmediğini, hatta vapurda ve trende görevlilerin de daha önce gösterdikleri itina buralarda hiç göstermediklerini aktarır. Peşte'den ve Belgrad'dan sonra sadece Sırp ve Bulgarların kaldığı yolculukta dikkatsizlik daha da artar: "Bunların kadınları rast geldikleri yerlerde yiyorlar, ekseriya yedikleri yerde uzanıp uyuyorlar. Vapurun o zarif ve latif salonu yirmi dört saat sonra süprüntü küfesine dönmüş idi. Vapur hizmetkarlarının da vazifelerinde ihmallerini söylemişim ki bu da cenuba doğru indikçe, şarka doğru ilerledike tezayüt ediyor idi." Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 516-520.

temizlemelerini ayrıntılarıyla anlatır.⁴⁹⁹ Cadde ve sokaklarda çamura rastlamak neredeyse imkansızdır.⁵⁰⁰

Avrupa'nın moda şehri olan Paris'te sokağa çıkan kadın ve erkek, giyim ve kuşamının gösterişli olması kadar temizliğine de dikkat eder. Nasuh, Doğu ve Avrupa'yı bilen, yazarın Avrupa'ya bilgi ve kültürüyle örnek olarak sunduğu tiplerdendir. Midhat Efendi, Lyon'un bir köyünde yaşayan Alexandre adlı kişiyi Nasuh'la arkadaş ederek ve onun aracılığıyla tanıştığı şehir hayatı ve kibar alemine ait kuralları öğretir. Nasuh'un yönlendirmesiyle Madam De Trouville'den insan ilişkileri, kadınlara karşı nasıl davranılacağı gibi konularda dersler alan Alexandre, Nasuh'un kendisine ayarladığı hizmetçi kızın hazırlamasıyla tuvaletine dikkat eder: "Ama ne tuvalet. Eczahâneye benzeyen raflar üzerinden şişelerin birisini alır, birisini bırakır. Alacalı ve suret-i mahsusada tertip olunmuş sabunların envâî, on beşi, yirmiye tecavüz ederdi." (s. 385)

Madam Trouville'in verdiği derse göre, kibar insanların yaptığı şeylerden birisi sabahleyin kalkınca tuvalet bakımı yapmaktır. Hatta Trouville, Alexandre'a sabah kalkınca yapılacak bakımla ilgili bir kitap uzatır. Kitap "Hüsn ü Cemâli Muhafaza ve Tezyîn Etmek Sanatı" adını taşır ki Lamy adını taşıyan bir yazara aittir. (s. 386) Midhat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk* romanında Paris dışından gelen Alexandre, Madame Trouville tarafından eğitilir ve bir kitaba göre dersler verilirken,

---

⁴⁹⁹ Ahmet Midhat Efendi, Lyon'da gördüğü cadde ve sokakların belediye görevlileri tarafından nasıl temizlendiğini geniş tasvirlerle aktarır. Konunun okuyucu gözünde daha iyi canlanması için çeşitli vesilelerle İstanbul'la yaptığı mukayeseyi temizlik için de yapar: "Şehrin sokaklarını nasıl sulanıp süpürüldüğünü gördüm ki umûr-ı belediyece en mutenâ mesâîldendir. Bizim Terkos su kumpanyasının boruları gibi her caddede her sokakta su boruları vardır. Yer altında medfûn olan şu borulardan birer ince boruyu gaz direkleri hizasından deveboyunu şeklinde olarak yeryüzüne almışlar. Bu deveboyunlarının vidalarına adeta yangın tulumbalarında istimal olunan hortumları takmışlar. Her tarafı bu suretle hafifçe suladıktan sonra iki tekerlekli araba şeklinde birer süpürge makineleri olup bunlara cesametlerine göre birer yahut ikişer beygir [bargir] koşup çektiriyorlar ki her araba bir metro kadar arzında bir hattı süpürüp süprüntüyü bir kenara cem' eyliyor. Onun arkasından diğer bir araba gelip evvelkinin boylu boyuna yığıldığı süprüntüyü de almak suretiyle süpürülmüş yeri bir metro daha tevsî eyliyor. İşte böyle biri diğerini takip eden arabalar sokağı kâmilen süpürüp süprüntüyü bir kenara yığmasıyla elleri süpürgeli ve kürekli birtakım amele dahi bunları tanzifat arabalarına yükletip götürüyorlar. Nihayet sokağı bol su ile bir daha suluyorlar ki bu da akşama kadar tozu men etmiş olmak için iltizam olunmuş bir tedbirdir." Yazar, daha sonra Avrupa'nın çeşitli yerlerinde farklı temizlik hizmetlerine de şahit olduğunu söyler. Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 61-62.

⁵⁰⁰ Midhat Efendi Paris gibi belediye hizmetlerinin mükemmel olduğu şehirlerde çamur denilen şeyin "ismi var cismi yok" hükmünde olduğunu söyler. Midhat Efendi, **a.g.e.** s. 531.

Hüseyin Rahmi'nin *Şıpsıvdi* romanında da Avrupa'dan dönen Meftun aile fertlerini Baron Staff'ın yazdığı "Savuar Vivre" kitabıyla eğitir. (s. 99)

Paris her ne kadar önemli caddeleri, alış veriş merkezleri ve büyük bulvarlarıyla ilgi odağı ise de bu anlatılan mekânlara benzemeyen, temizliğin öncelikli olmadığı semtler de vardır. Romanda Nasuh ve arkadaşı Alexandre Paris'in arka sokaklarını gezerler. Bu semtlerde dikkat edilmeyen, dışarıdan gelenin hemen fark edeceği şeylerden birisi de temizliğe dikkat edilmediğidir. "Hele hânelerin ikinci katlarından sonrasında pencere ve pancur yerine bir eski kilim parçası asılması gibi alametler görülünce" Alexandre ile Nasuh'un tavrı değişmeye başlar. Bu semtin en önemli mekânı sapsarı sararmış camında "Cordon-Blue" yazan, mahallin yegane dükkanıdır. Bakkal, kahvehâne, meyhâne, lokanta gibi birçok fonksiyonu birden gören bu yerin dış görünüşü temiz olmadığı gibi, içi de farklı değildir:

"Masaları beyaz çam ağacından yapıldığı halde şarap ve bira dökülmesinden vesair murdarlıkların dahi inzimamından müstekreh bir renk peyda eylemişlerdi." (s. 427) Fakirliğin, tembelliğin ve pisliğin getirdiği hastalıkları etrafta çok rahat görmek mümkündür. Çünkü bu semtte yaşayanların çoğu tembel ve işsiz olduğu için "Yeni elbise hemen bu mahalleye hiç girmemiştir." Yazar, Paris gibi dünyanın merkezi olan bir şehirde böyle yerlerin bulunması üzerine şu değerlendirmeyi yapar: "Dünyanın kısm-ı azamına medeniyet intişâr eylemiş ve Paris ise bu medeniyetin pâyitaht-ı umûmîsi addedilmekte bulunmuş olduğu halde, bu mahale henüz medeniyet girmemiştir." (s. 427)

Paris'in fakir sınıfına ait sokaklarının bakımsızlığı Zeynep Kerman'ın "Napolyon döneminde Fransa'da geçen bir cinayet olayını anlatan polisiye roman türüne sokulabilecek bir kitap" olarak nitelediği *Cellat*'ta da geçer.⁵⁰¹ Paris'in pespaye ve fakir sınıfına ait sokakları kendi içinde iki sınıfa ayrılarak tasvir edilir. Birinci kısımda yer alan mahalle sakinleri ne kadar fakir ve miskin olsalar da sokaklardan içilmiş sigara uçları ve kemik parçaları toplayarak, ayakkabı boyacılığı yaparak namusuyla geçinip gidenlerdir. Bu sınıfın altında yer alanlar ise, görünüşte bir meslek sahibi, ticaret erbâbı olduklarını söyleseler de, asıl işleri yankesicilik, gasp, dolandırıcılık, cürüm ve cinayet gibi işlerle meşgul olanlardır. (s. 63)

Demir Bey'de Avrupa'ya eğitim için giden Mustafa Kamerüddin, yaz tatili için gittiği İsviçre'de tanıştığı Polini sayesinde Paris'te daha önce onun da kaldığı

⁵⁰¹ Kerman, *Yeni Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler*, s. 48.

yaşlı İtalyan kadını Rozali'nin pansiyonuna taşınır. Burada onun dışında yedi sekiz tane daha kız kalmaktadır. Masraflar ortak olduğu için pansiyonda aylık giderler daha düşüktür. Pansiyonda kalanların çamaşırları biriktikten sonra çamaşırcı kadınlar tarafından yıkanır. (s. 179)

Avrupa ülkelerinde temizlik konusu kişisel bakım, cadde ve sokakların temizliği gibi genel bir durumu ifade ettiği gibi, değişik şehir ve ülkelerden gelen insanların konakladığı pansiyon, otel gibi mekânlarla, tren ve deniz ulaşımındaki nakil araçlarının temizliği de bu anlamda değerlendirilmelidir. Midhat Efendi'nin iki Türk seyyahın İstanbul'dan başlayıp Rusya'ya doğru seyahati konu alan *Acâyib-i Âlem*'de seyyahlar, Londra'dan İstanbul'a kömür taşıyan İngiliz gemisi burada yükünü boşalttıktan sonra Odesa'ya hareketinde bu gemiye binerler. Yük gemisi olduğu için bilet fiyatları ucuzdur, ancak temizlik bakımından pistir. Genel anlamda yük gemilerinde temizliğe dikkat edilmediği yaygın bir kanaattir. Bu durumla ilgili şöyle denilir: “Zaten gemi sofralarında tabakların bir parmak kalın olmalarından kıyas edilecek metanet mutat olduğu gibi bu bahriyelik haline bir de İngilizlik hali ilave olunursa artık çatalların, bıçakların, havluların metanetlerini insan pek kolay anlar.” (s. 50)

Yazarın Avrupa'yı gördükten sonra Avrupa'daki ahlâkî çöküntü ve kızların eğitimini konu aldığı *Diplomalı Kız*'da demirci bir baba ile çamaşırcı bir anneden doğan kızın zor şartlar altında okutmaları anlatılır. Büyük ümitlerle okutulan kızları Juli sırada bekleyen dört yüz kadar başka öğretmen namzetleri de olduğu için tayin edilemez. Babanın hastalığı, kızın tayin edilememesi, anneyi tekrar eski mesleği çamaşırcılığa döndürmek zorunda bırakır. Ancak şartlar değişmiştir. Paris'te çamaşırcılık gibi temizlik işlerinin ne kadar zor olduğu şu şekilde anlatılır:

“Paris'in kirli çamaşırlarını bir düşünmeli de bir de bunları vapurlu kazanlar ile kaynadıkları zaman ne müstekreh koku neşreylediklerini zihinde bulmalı. Bu kokuya alışmak için insan mutlaka o koku içinde terbiye olmalıdır. Polini gibi on, on iki sene o işten çıkarak burnunu kokusuzluğa, daha fenası güzel kokuya alıştırmış olan bir kadın tekrar o çirkefhâneye nasıl tahammül edebilsin?” (s. 607) Nitekim kokuya dayanamayan Polini “öğürmekten bağırsaklarını kusacak derecelere gelerek” bu işten ayrılmak zorunda kalır.

Cankurtaranlar hikâyesinde Lyon şehrinde Ren nehrine yıkanmak için giren üç kişiden bahsedilir. Aslında hamam olmayan yerlerde yıkanmak için nehre girmeyi belediye yasaklamış olmasına rağmen, belediye her yerde bir hamam yaptıramayacağı ve bekçi bulunduramayacağı için bu kurula uymayanlara sık sık rastlanır. (s. 767)

Paris kibârının özel husûsiyetlerinden birisi de “âlemde hiçbir şeye ehemmiyet vermemek, her şeyi bir eğlence olarak telakki etmek”tir. *Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar*’da bu şekilde rahat bir tavır gösteren Oktav, Avusturya sefirinin vereceği baloya katılmak için biraz daha aceleci davranır. Avrupa insanı için balolar kadın ve erkek açısından vitrin yerleri olduğundan, Oktav da erkenden tuvalet hazırlığına başlar. Sabah tıraşıyla beraber, saçlarını, koltuk altlarını sabunla yıkar, dişlerini uzun uzadıya fırçalar. Kaşlarına kadınların yaptıkları gibi rastık adı verilen kurşun kalemle gezdirdikten ve bıyıklarını “pomadladktan” sonra, tırnak diplerini temizleyip bakımını yaptıktan sonra, ayna karşısında dört beş pantolon, dört beş yelek ve beş altı boyun bağıni denedikten sonra hazırlanabilir. (s. 570)

“Eski adetlerle kilise kanunlarının karşı karşıya geldiği bir akraba evliliği meselesinin işlendiği ve köy hayatına ışık tutan *Çifte İntikam*’da köyde kızlar kendi “destgâhlarında” dokundukları ince keten gömlek üzerine korsajlı yelek giyerler. Köy hayatına da yer verilen hikâyede Lotis küçük kızını banyo hâline getirdiği fiçıda yıkar. (s. 504)

XIX. yüzyıl Avrupasının temizliğe bakışını aydınlatma ile birlikte düşünmek gerekir. Elektrik kullanımı ve buna bağlı olarak aydınlatma Avrupa’da bu yüzyılda yaygınlık kazanmıştır. Yüzyılın başlarında dar bir alanda kullanılan elektrik, bir enerji olarak kabul edilmesi bu yüzyılda olmuştur. Osmanlı’da elektrik ve aydınlatma üzerine “*İstanbul Sokaklarının Tenviri ve Tathiri Hakkındadır*”⁵⁰² adlı ilk makalelerden birisini yazan Şinasi, temizlik meselesiyle aydınlatmayı beraber değerlendirir. Aydınlatmayla beraber İstanbul sokaklarında gece sokağa çıkmanın kolaylaşacağı, hırsızlıkların azalacağı gibi husularda dikkat çeker. Halbuki romanlara yansıdığı kadarıyla Avrupa bu konuyu geride bırakmıştır. Yazarın Avrupa dönüşü yazdığı romanlardan *Mesâil-i Muğlâka*’da Paris’in meşhur sokaklarından Rivoli’de gece sokağa çıkmakla gündüz farkının olmadığına işaret edilir. Roman kahramanı

---

⁵⁰², **YTEA I**, s. 520-524; Şinasi, **Makaleler** (Haz. Fevziye Abdullah Tansel), Dün-Bugün Yay. Ankara 1960, s. 99-110.

Rose Buoton'un gece sokağa çıkışının tasvir edildiği ifadelerde anlatıcı/yazar mukayese yapmaktan da geri kalmaz:

“Rivoli sokağındaki hânesinden çıkmış ise de bu karanlık ancak bizim buralarca tahayyül edebileceğimiz şeylerdendir. Rivoli sokağı gibi Paris'in ta ortasındaki en meşhur bir caddeyi yalnız gaz direkleri alelade tenvîre kafi iken o her elli altmış hatvede bir telgraf direğinden cesîm sütunlara muallak olan elektrik ziyaları adeta havayı bile tenvîr eylediklerinden ortalık hemen gündüz gibidir. Mağazaların her birini dolduran sokağın yarısına kadar taşıp tenvîre munzam olan türlü ziyalar da yine başka!” (s. 24)

Özellikle büyük alışveriş merkezlerinin yer aldığı “Boulevard des Italiens” gibi bulvarlar geceleri adeta “nûr deryası” gibidirler.

Mithat Efendi'nin Avrupa için “ismi var cismi yok” dediği çamur, Osmanlı'nın değil başka şehirleri, İstanbul'un da bile sokaklarda yağmurlu havalarda görülen sıradan şeylerdir. *Gençlik*⁵⁰³'te hikâye kişisi “hava adeta kış ve çamur” olduğu için Napolyon çizimleri giyinerek sokağa çıkar. Eve gelince de çamurlu çizimlerini ta merdiven başında bırakır. (s. 37-38)

Midhat Efendi'nin pislik ve çamur konusunu arka sokaklar hariç, neredeyse Avrupa'da bahsetmediği çamur *Araba Sevdası* romanında Ramazan ayında gece eğlencesi için Beyazıt meydanına çıkan kadın ve erkeklerin giyimleriyle beraber “kunduraları çamur ve tozdan” eser olmayarak dolaştıklarına dikkat çekilir. (s. 222) *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil Vezneciler tarafına özel derse giderken özellikle yağmurlu havalarda “ne kadar kıvrırsa bir türlü çamurdan muhafaza edemediği zavallı tek pantolonunu ıslatır.” (s. 93)

Avrupa'nın temizlik alışkanlığı ve temizliğe bakışı gelişmişlik ve medeniyetin bir parçası olarak görülür. Özellikle cadde ve sokakların temizliği ile alt yapı hizmetlerinin kurulmuş olması gelişmişliğin, medeniyetin bir parçası olarak görülür.

---

⁵⁰³ Ahmet Mithat Efendi, **Gençlik**, **Teehhül**, İstanbul 1287 [1870/71] 106-194 s. *Letâif-i Rivayât:2* (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 29-41, 42- 55.(Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

3.4.4. Giyim, Kıyafet ve Moda

Giyim ve kıyafet insanın dışarıdan görünüşü ve başkaları üzerinde bıraktığı olumlu ya da olumsuz tesiri bakımından önemlidir. Bu yüzyılda giyim ve kuşam konusunda belirleyici olan yeni bir kavram olarak “moda”dır. “İnsanların yeniye olan meraklarından, başkalarından farklı olma, güzel görünme isteklerinden kaynaklanıp hemen her alanda, özellikle giyim kuşamda toplum hayatına giren geçici yenilik ve değişiklerin her biri”⁵⁰⁴ şeklinde tanımlanan moda, Avrupa’dan başlayıp dünyanın farklı ülkelerini etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Giyim ve kuşamda, Avrupa’da ekonomik hayatın gelişmesi, çalışma imkanlarının artması, kadın ve erkeğin iş hayatında beraber çalışması, buna paralel olarak gelişen moda rüzgarının etkili olduğu söylenebilir. Orhan Okay, kıyafetin kültür ve medeniyetle ilgisi olmadığını açıklayan yazarlara karşılık, çeşitli bakımlardan böyle bir bağın olabileceğini belirten yazarların da varlığını belirttikten sonra, “Beden yapısı ile karakterin veya jest ve mimiklerle iç hayatımızın yakınlığı yahut “üslûb-ı beyan, aynıyle insan” gibi ilgilerin münakaşa edildiği düşünülürse kıyafetle onu seçen karakter ve kültür arasındaki münasebet de ihmal edilemez.”⁵⁰⁵ der.

Müsameretnâme’nin 1872 yılında yayımlanan ilk hikâyesi *Binbaşı Rıfat Bey’in Sergüzeşti*’nde Avrupa’dan kızlarının hastalığı bahânesiyle, gerçekte ise misyonerlik faaliyeti için İstanbul’a gelen bir aile vardır. Rıfat Bey’in Boğaziçi vapurunda rastladığı ve tanıştığı insan, giyimi kuşamı, gömleğindeki sarı düğmeleri ve altın gözlüğüyle yabancı olduğu kolayca fark edilebilecek durumdadır. (s. 27) Vapurdan sonra evine gittiği bu aile bir baba ve iki kızıdan oluşmaktadır. Baba işi olduğu gerekçesiyle evden ayrıldıktan sonra iki kız ve hizmetçilerle Rıfat Bey evde yalnız kalır. Rıfat Bey’le sohbete dalan küçük kız odanın sıcaklığını bahâne ederek üzerini değiştirir. Avrupalı bir kadının yeni tanıştığı bir erkek yanında giyimi Rıfat Bey’i de şaşırtır. Onun giyimini şu şekilde tasvir eder: “Soyunup dökünmüş ve arkasına gayet ince beyaz ketenden gecelik gibi hafifçe bir şey giyinmiş...” (s. 41) Daha sonra kızın niyetinin kendisini hristiyan yapmak olduğunu anlayan Rıfat Bey kızın planlarını bozar. *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti* hikâyesinde Avrupa’ya denizcilik eğitimi için giden Nacit Bey, giyim ve moda konusunda

⁵⁰⁴ Ayverdi, a.g.e. C. II, s. 2090.

⁵⁰⁵ Okay, a.g.e. s. 131.

İngilizlere örnek olabilecek tarz geliştirir. Aldığı maaştan ziyade özel servetini de terzi ve süs eşyasına harcayan Nacit Bey'i süs, ziynet, moda, tuvalet, hatta "sakal kıvırmak" gibi ona mahsus şekli İngiliz gençleri moda olarak takip etmeye başlar. (s. 139)

Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupa'ya gönderdiği roman kahramanları genellikle bilgili, yabancı dil bilen, Avrupa insanının Türkler hakkındaki yanlış düşüncelerini yıkmaya ve düzeltmeye çalışan tiplerdir. *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh, *Acâyib-i Âlem*'de Suphi, *Demir Bey*'de Mustafa Kamerüddin, *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Ahmet Metin bunlardandır. Bunun karşısında kendi değerlerini hor ve hakir gören, Türk olduğu adının dışında fark edilmeyen, hatta onu da değiştirmeye uğraşan *Bahtiyarlık*'ta Senai, *Karnaval*'da Zekâyî Bey gibi alafranga tipler de vardır. Çeşitli milletlerden yolcuların yer aldığı İstanbul'dan Marsilya'ya yolculukla başlayan *Paris'te Bir Türk*'te yolcular arasındaki Zekâ Bey, sadece ismi Türk olup, "hareketleri, giyim kuşamı tam bir Avrupalıdır." (s. 5) Yolculuk süresince değişik konularda sohbetler olur. Bunlardan birisi de Nasuh'la Fransız Cartrisse arasında giyim ve kıyafet konusunda yapılan tartışmadır. Okuduğu seyahatnâmeden o da olumsuz olarak tanıdığı Türkleri İstanbul'a gelerek yakından tanıyan Fransız Cartrisse gözlemlerini şöyle anlatır:

"İstanbulca gördüğüm âsâr-ı terakki nazar-ı istiğrab ve hayretimi mucip oldu. Ben zannederdim ki İstanbul'da hâlâ değirmen taşı kadar sarıklı ve belleri yatağanlı ve piştovlu adamlar göreceğim. Halbuki bilakis İstanbul'da adeta Avrupa gibi giyinmiş adamlar ve bilhusus gençler gördüm." (s. 25)

Nasuh, Cartrisse'e İstanbul'da Avrupakâri giyinmenin dışında "İstanbul'un terakkîyâtına dâir" başka örneği olup olmadığı sözlerine verdiği karşılık dikkat çekicidir: "Bu terakki az bir terakki midir? Bir millete eski kıyafetini terk ettirmekten güç bir şey mi olur?"

Cartrisse'in giyim ve kıyafet konusundaki değişimi çok daha fazla önemseydiği görülür. Halbuki konuşmanın devamında Nasuh kıyafet konusunda değişimin ne kadar kolay olabileceğini örnek vererek anlattığı gibi, kıyafet değiştirmekle medenî de olunamayacağını örnekle anlatır:

"Bendenize kalırsa ondan daha kolay hiçbir şey olamaz. Büyük Petro gibi bir adam olur da bir günde tebdîl-i kıyafeti emir ve emrini icra ettirebilir. Yahut bu yolda bir heves-i cahilanenin koca bir halka delâlet etmesi dahi mümkündür. Fakat size

şunu sorarım ki şimdi Paris halkına bir aba, potur, cepken filan giydirsek, başlarına dahi kocaman bir fes yahut sarık koysak Parisliler barbar olurlar mı?

Cartrisse: Yok!

Nasuh: öyleyse teslim ediniz ki terakkîde, tedennîde medeniyette bedeviyette elbise ve kıyafetin hiçbir dahli yoktur.” (s. 30)

Yazar Avrupa’ya gönderdiği ideal tiplerden olan Nasuh, medenî olmakla kıyafet arasında bir ilgi olmadığını söylese de, Türk insanının modernleşmesinin önce şekilde başladığı göz önüne alınırsa, iki yüzyıllık Batılılaşma projesinde giyim ve kıyafet her zaman önemli olmuştur.

Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında Avrupalı gibi giyim konusunun geçtiği bir diğer romanı da *Kafkas*’tır. Roman kişilerinden Kaplan Bey, kendi kültürel değerlerine bağlı, ancak Rusya’da eğitim görmüş Avrupa kültürüne de açık birisidir.

“Bu zat medeniyet-i cedîdenin her mukteziyatını kendisine pek güzel tatbik ederek yakışık aldırıldığı gibi alafranga giyinmek ve tuvalet yapmak hususunda dahi hâlen Parislilere tekaddüm edebilir.” Ancak Kaplan Bey, sevdiği Rus kızı Katerina’nın “huzuruna alafranga kıyafetle geldiği zamanlar” onu memnun edemeyeceği için, o hoşlandığı için, millî kıyafetini yani “Abaza kıyafeti”ni giyerek gider. Ancak bu giyiminde de bir karışım vardır. Alafranga gömlek gayet süslü bir boyun bağı, alafranga bir setri, İngiliz biçimi dar pantolon, alafranga potinle beraber kalpak, fişeklik, Kafkas usûlü etekliği ile millî kıyafetini muhafaza eder. (s. 21-22)

Paris pek çok bakımdan merkez olduğu gibi giyim ve kıyafet konusunda da merkezdir. Orada görülmeye başlayan kıyafetler kısa bir süre sonra dünyanın farklı şehirlerinde örnek alınarak giyilmeye başlanır. *Karnaval*’da İstanbul’dan Paris modası nasıl izlendiği Zekai Bey’in metresi Benli Elena’nın giyimi konularak takip edilir. Dedikodusu yapılan giyim ve kıyafetin ilgiyle izlendiği anlaşılır. Roman kişilerinden Madam Hamparsun ile Resmî Efendi, Elena’nın kıyafetleriyle beraber tuvaleti hakkında şöyle konuşurlar: “Boyalar! Elmaslar! Adetâ Paris töresi!” (s. 108)

Madam Hamparsun da modayı takip ettiği gibi, kocası da modayı takip etme konusunda onu teşvik eder:

“Hele moda değiştikçe zevcesine birkaç kat elbise yapmak ve tuvalet takımlarını bizzat ikmâl eylemek Mösyö Arslangözyan’ın birinci dereceler de ehemmiyet verdiği bir şeydir; isterdi ki zevcesi modacıların kitaplarında derceylediği resimler kadar süslü

bir kadın olsun!... Madam Hamparsun ale'd-devam denilebilecek bir surette olarak yarı dekolte elbise giymekte"dir. (s. 28) Midhat Efendi'nin ilk defa natüralist ve realist bir roman yazmak niyetiyle kaleme aldığı ve daha sonra kendisinin de romanın bir parçası olduğu *Müşahedât*'ın başlarında vapurda gördüğü ve "pek alafranga giyinmiş" olarak tasvir ettiği kadınlar Osmanlı vatandaşı gayrimüslimlerdenidir. Osmanlı'nın Batılılaşmasında önemli rolleri olan ve önce o çevrelerde görülen değişim, bu romanda da kendisini gösterir. Bu kadınların giyimleri Avrupalı bir kadının giyimi gibidir.

"Bir terziye diktirilmiş son model elbiseler. Garnitürlerle süslenmiş. Fistanlar gayet açık yeşil grün (?) dendir. Garnitürleri daha koyu dantelâlar ile kadifeden seçilmiştir. "Gündüzlük fistanlar dekolte olamazlarsa da boyunlarındaki madalyonlar birer çıplak sadr-ı simine doğru sarkıyorlardı. O zamanlar kısa kol moda idiyse de bu fistanların kolları modadan daha kısaydı. Eldivenler dahi lüzumundan pek çok kısa olarak bilekler adeta bütün bütün çıplaktı. Şapkalar matmazellere mahsus olan kordelasız şapkalardandı. Şemsiyeler ve potinler de fistanın rengindedir." (s. 14)

Aynı romanda Siranuş'un piyano dersi verdiği zengin bir Osmanlı konağından kendisine verilen hediyeler arasında giyim ve kıyafetle ilgili eşyalar da vardır. Bunlar hep Avrupa'yı çağrıştıran, oradan gelen şeylerdir:

"Bir çift kadın eldiveni, bir düzine en âlâsından fildikos kadın çorabı, Paris'ten gelme en âlâsından bir çift potin, tabiatla yarışa çıkılmışçasına latif bir kutu çiçek, en fino cinsinden üçer beşer şişe muattarat..." (s. 311)

Acâyib-i Âlem'de iki Türk seyyahın Rusya içlerine doğru yaptıkları seyahatte onlara katılan bir de İngiliz kızı Miss Haft vardır. Daha sonra seyahatlerini beraber yapacakları bu İngiliz kızı, İstanbul'u da ziyaret etmiştir. İki Türk seyyah İngiliz kızın üzerinde olumlu tesir bırakmışlardır. Miss Haft İngiltere'deki halasına yazdığı mektupta İstanbul'da gördüğü manzaralarla bu iki Türk seyyahın bıraktığı tesirin sonucu olarak giyim konusundan hareketle Avrupalıların kıyafete bakarak insanları ve milletleri değerlendirilişlerinin yanlışlığına işaret eder.

"Odesa'ya çıktığınız zaman bir takım Avrupa üniformaları görürsünüz: Hatta şapkalar, pullar, sırmalar, numaralar filanlar Avrupa üniformalarından dahi pek çoğuna fâiktirler. Ancak bu üniformaların içindeki vücutları dahi Avrupalı zannederseniz hata edersiniz. İstanbul'da ise öyle Avrupa üniforması görmezsiniz. Bir

Türk askerinin şalvarından Avrupa'nın dört askerine pantolon olur. Lakin barbar üniformanın içindeki vücutları Odesa'da gördüğünüz vücutlara değil Avrupa'da gördüğünüz vücutlara dahi kıyas edemezsiniz.” (s. 169)

İki Türk seyyahın Rusya'daki gezisinin şekli Balta'da değişir. Burada Rus prensesi Balta'dan hareket eden trene İki Osmanlı seyyahını da almıştır. Trende arkadaşlarıyla sohbet eden prenses, konuyu giyim ve kuşama getirir. Prenselerin giyim ve kıyafet konusunda sadeliğe önem veren İngilizleri örnek aldığı görülür:

“Dünyada sadelikte bulduğum rahat ve lezzeti hiçbir şeyde bulamadım. İngilizlerin o sadelik hallerine pek gıpta ederim. Haşmetli kraliçe hazretleri bile rast geleceği fukaraya vereceği sadaka çantasını koluna taktığı gibi istediği yerleri gezmeye çıkarır. İşte bizim Rusya'da yalnız bu sadelik eksiktir. Kibardan bulunan bir zat sadelik halinde yaşamak isterse âdeta hiffetine haml ederler.” (s. 84)

Kıyafetteki değişimi belirleyen modadır. XIX. yüzyılda Avrupa'da modayı belirleyen ülke Fransa, dolayısıyla Paris'tir. Nitekim Avrupa'yı örnek alarak gelişen Rusya'da da Paris modası yakından takip edilmektedir. Petersburg'ta prensesin kış sarayına davet edilen İngiliz ve iki Türk seyyah burada yemeğe otururlar. Yemekte “kadınlar ile edilen sözler o sene Paris'ten gelen moda daır”dır. (s. 200)

Petersburg'ta seyyahların erkenden ziyarete çıktıkları yerlerden birisi de “Eski Petersburg'tur. Büyük Petro'nun küçük hânesidir burası. 1703 yılında inşa edilmiş, iki oda bir mutfaktan oluşmaktadır. Buranın çok geniş bir bahçesi de vardır. Bahar mevsimiyle beraber bu bahçelere akın edilir. Mevsimle beraber Paris modası en güzel Rus kadının üzerine yansır:

“Avrupa'nın o seneye mahsus olan bahar modasını görmek için yaz sarayı bahçesine bir kerecik gitmek kifayet eyler. Zira Paris'in en parlak modaları şimendiferlerin en ziyade sür'at-i hareketleri derhal Petersburg'a gelmek adet olmuştur. Yaz kış kendilerini mükellef ebniye derununda hızf ederek gerek soğuk ve gerek sıcak tesiratından masun kalmakla tenlerinin beyazlığı ve taraveti hiçbir memleket kadınlarına kıyas edilemeyen Petersburg nisvanı o gün havayı pek müsait bularak o kadar süslemişlerdi ki bunları yaz sarayı bahçesinin en latif çiçekleri addeylemek bihakkın becâdır.” (s. 221)

Kadını ve erkeğiyle Avrupa insanı için giyim ve kuşamın en çok sergilendiği ortamlar balolar, özellikle resmi balo ve davetlerdir. Bunlardan birisi de *Cellat*

romanında Fransa imparatoru Napolyon Banabart'ın Saray-ı İmparatorî'de bütün Avrupa'ya karşı ilan edeceği savaşı duyurmak için düzenlediği balodur. Bahar mevsiminde Elize Sarayı'nda gerçekleşen baloya iki binden fazla kadın, üç binden fazla da erkek davetli katılmıştır. Davetlilerin isimleri biletlere yazılmasına karşın, kıyafet konusu serbest bırakılmıştır. Ancak sarayın bahçesinin ışık ve fener süslemeleri kadar, kadın ve erkek kıyafetleri bakımından da göz kamaştırarak cinstendir:

“Sarayın içini dışını tezyîn eyleyen fener ve kandillerden bahse girişmek adeta semanın yıldızlarını tâdât ve tarifile uğraşmak nevinden bir şey olur. Toplanan erkek ve kadın huzzârın kıyafetlerini tavsife kalkışmak bütün dünya yüzündeki milletlerin ta'rif-i kıyafetlerini göze aldirmek demek olur.” (s. 116)

Avrupa modasına ait kıyafet şekillerinin kısa sürede başka ülkeler gibi Osmanlı'da da takip edilmeye başlandığı görülür. Midhat Efendi'nin Avrupa dönüşü yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında Ahmet Metin, Kadıköy'deki İngiliz Deniz Kulübü'ndeki davete giderken bir Avrupalı gibi “suare” elbisesi giyerek katılır. (s. 93) Seyahat sırasında bir ziyaret vesilesiyle “sûret-i mahsûsada yaptırmış olduğu tuvaleti giyer ki Paris'in son modasınca hiçbir kusuru yoktur.” (s. 147)

Romanda Avrupa ülkelerinin her tarafında bir refah ve zenginlik olmadığı, fakirliğin işsizliğin de olduğuna dikakt çekildikten sonra giyim ve kıyafetle ilgili şöyle denir:

“Artık ahâli-i merkûmenin kadınları kızları Paris modasınca giyinir kuşanır süslenir diye itikat edemezsiniz ya? Bunlar meyânında hâlâ çorap ve potin taammüm etmeyen yerler bile vardır. Ayaklarına incerek bezlerden dolaklar sarıp onun üzerine adeta bizim kadim yemeniler gibi yemeniler giyerler. Çarık giyenler dahi az değildir.” (s. 153)

Ahmet Metin'in Akdeniz seyahatinde tanıştığı ve daha sonra beraber yolculuk yaptığı Boğdanlı ailenin Fransa'da eğitim görmüş ve kültürel olarak Fransız gibi yaşayan Neofari gibi Fransa'da eğitim almış, Avrupa âdâbını bilen yaşlı Akilu, ona genç ve güzel görünmek için yüzünü ve görüntüsünü gençleştirmeye çalışır. Genç kız Neofari Avrupa'dan edindiği moda ile ata binmek, ava gitmek gibi sporlar yapmak ister. Akilu'nun kıza eşlik etmesi için genç olması gerekir. Ancak bünye olarak genç olmasa da görüntü olarak gençleşmek için giyim ve kuşamına dikkat eder.

“Bir zamana kadar beyazlanan kıllarını cımbız ile koparıyor idiyse de nihayet beyazlar çoğalıp da bütün sakalını yolmağa kadar lüzum görüleceğini anlayınca sakalı, hem de o Avrupalılara benzemek için çatal sakal şeklinde muhafaza eylediği sakalı, bilküllüye tıraş etmeğe mecbur olmuş idi. Bıyıklardaki akları dahi birer birer büyüyordu. Biraz şişmanca olup biraz da ittisâ’-ı mideye müptela olmasından dolayı sarkan karnını Almanya’dan celbeylediği korselerle sıkıp kaldırılıyordu. Ata binmek için, ava gitmek için, piyade gezmek için Avrupa’da yeniden yeniye her ne moda çıkıyor idiyse Yaş şehriyle havalisinde o modayı ilk celbeden kendisi oluyordu.” (s. 169)

Yazarın bu yolculukta tanıttığı Boğdanlı ailenin Avrupalılaşıma konusunda oranın kültürü ve modasına uyma gayretleri Osmanlı toplumunun Avrupalılaşmasıyla paralellik gösterir.⁵⁰⁶ Boğdanlı ailenin erkek kıyafetinde de değişme görülür. Ailenin Avusturya’da eğitimini tamamlayarak dönen oğlu Stefano, babasının başındaki koyun postekisinden kalpağı atarak, yerine Viyana’dan, Peşte’den veya Bükreş’ten gelme bir şapka koymak ister. İhtiyar Andri bunu giymemek için direnirse de sonunda Stefano’nun dediği olur. Hatta babasının etrafındaki dostları, değişime hazırdırlar, onlar da Stefano gibi biri vasıtasıyla değişmeyi beklemektedirler.(s. 158)

Eski adetlerle kilise kanunlarının karşı karşıya geldiği bir akraba evliliği meselesinin işlendiği ve köy hayatına ışık tutan *Çifte İntikam*’da köyde kızlar kendi “destgâhlarında” dokundukları ince keten gömlek üzerine korsajlı yelek giyerler. (s. 504) Avrupalı erkek ve kadınların en şık giyindiği ortamların balolar ve resmî davetler olduğuna daha önce dikkat çekilmişti. “Âlemde hiçbir şeye ehemmiyet vermemek.” gibi bir özelliği olan Paris halkı özellikle sefarethânelerde verilen balolara katılırken giyim ve kuşamına çok dikkat eder. *Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar*’da Avusturya sefirinin verdiği baloya katılan erkekler, kadınlar kadar tuvaletine dikkat ederler. Baloya katılacak Oktav sabah tıraşından ve beden temizliğinden sonra ayna karşısında dört beş pantolon, dört beş yelek ve beş altı boyun bağını denedikten sonra hazırlanabilir. (s. 570) Balo ortamı ve gelenlerin giyim şekilleri şu şekilde aktarılır:

---

⁵⁰⁶ Okay, **a.g.e.** s. 142-143. Avrupa’yı örnek alarak değişimin anlatıldığı bölümlerin yanında *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında geçen şu cümleler Avrupa içinde hala eski giyim ve kuşamı muhafaza eden ailelerin varlığını da gösterir: “Öyle kadîm hânedanlar vardır ki ahlâk ve âdâblarını, giyinip kuşanmak modalarını tebdil etmedikleri gibi...” başka özelliklerini de koruyan aileler vardır. Bkz. Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret yahud Alafranga*, s. 75.

“Bir sefarethânedede balo verileceği zaman kiler ve sofrta takımlarından ziyade esbâb-ı tenviriyeye ehemmiyet verilir. Lisanlar bu tenvîri “gündüz gibi” diye tasvir ederler ise de gündüzlerin aydınlığı basit bir aydınlık olup bu misli tenvîrât ise derûnunda bulunanların gözlerini cidden kamaştırarak derecelere karip ve binaenaleyh muşa’şa olurlar. Baloda hazır bulunacak zevat ve bilhassa kadınlar işte bu nur-ı müşa’şa’ içinde başkaca birer nûr-ı mücessem olmak üzere şaşaa-nisar olmak için ne kadar külfet mümkün ise göze aldırırlar. Kadınların başları kuyumcu dükkanları gibi mücevherata müstağrak bulunur. Hele libaslar o kadar mükellef olurlar ki zamanına ve zamanın modasına göre fistanların kuyrukları sekiz on arşın kadar uzanırlar giderler. Bu fistanların ne kadar dekolte, yani ne kadar açık oldukları enzâr-ı ehemmiyetten dûr mu kalmalıdır? Dekoltelerinin derecesini en kestirme bir surette anlatmak için ‘Vücutlarının belden yukarısı çırpıplaktır!’ diyecek olursak hiç de mübalağaya haml olunmaz. Zira vücudun belden yukarısında fistanın kumaşı olarak yalnız omuzlar üzerinde iki parmak eninde şerit gibi bir şey ile bir de memeler üzerinde kuş yuvası âsâ birer mahfazadan başka hemen hiçbir şey yoktur.” (s. 585) Bir çiçek ve gösteri bahçesine dönüşen balo ortamlarında yeni ve farklı giyimler özellikle kadınların hareketlerini de zorlaştırmaktadır. Bir kadının fistanının ucuna basılıp “cart” diye yırtıldığı, fistanın bel hizasından koptuğu ya da “kadının beyaz jupon ile kaldığı bile nevâirden değildir.” Böyle bir baloya katılmak için üç dört saat uğraşıldığı gibi, süslenmek için ve giyim için en gösterişli şekil alabilmesi için güzel ya da genç olmak gerekmez. Güzel ya da genç olmayanlar her zamankinden on kat fazla ihtimamla katılırlar.

Yazarın Avrupa’yı gördükten sonra yazdığı *Diplomalı Kız*’da da yine Paris deyince, kıyafette şıklık ve modanın akla geldiğine dikkat çekilir. Paris’te iyi bir iş bulmak için diploma sahibi olmak yeterli değildir. Eğitimle beraber güzel giyinmek, etrafa güzel görünmek de gerekir:

“Güzeller panayırı olan Paris’te enzâr-ı dikkati kendi üzerine celp edebilecek kadar güzel olmalı ki derhal nâil-i emel olabilsin.” (s. 619)

Davetlerde erkekler genellikle “suare” elbisesi giyerek katılırlar. *Cankurtaranlar*’da Ren nehrinde boğulmak üzere olan birisini kurtaran insan, “Lyon şehri cemiyet-i tahlisiyesi” tarafından kendisine verilecek olan ödül törenine “suare” elbisesini giyerek katılır. (s. 769)

XIX. yüzyıl romanları içinde deniz kıyafetini çağrıştıran tek örnek yine bu hikâyede geçer. Marsilya'dan Paris'e gelerek eğitim gören genci, babası kendisi de erken evlendiği için bir an önce evlendirmek ister. Hem aile, hem de genç, evlenmek için kız aramaya başlarlar. Anlatıcı yaz tatili için Marsilya'ya ailesinin yanına uğradıktan sonra o yaz, deniz yarışlarının olacağı Trovil'e gider. Burada gördüğü bir kıızı çok beğenir. Deniz hamamları tarafında dolaşırken “hamam kıyafeti giymiş” bir kıızı takip etmeye başlar. Biraz sonra denizde yüzmeye başlayacak olan kız, “Çıplak bacakları çıplak kolları ile herkesin nazar-ı hayretini” kolayca celp edecek durumdadır. Denizden çıktıktan sonra bir barakada üzerini giyinen kadının asıl dikkati çeken yönü süslü giyinmesidir. (s. 78)

Modanın en önemli özelliği bir yenilik olarak ortaya çıkması ve bir süreliğine de olsa başka insanlar tarafından tutulmasıdır. *Diplomalı Kız*'da diploma sahibi olmasına karşın öğretmen olamayan Juli, okumuş olmanın faydasını sattığı çiçek buketleri arasına şiirler koyarak gösterir. Bu şekilde sunulan buketler moda olarak kısa sürede yayıldığı gibi, herkes aldığı çiçek buketinin içinde ne çıkacağı ile ilgili fal açtırmaya kadar gider. Çünkü Paris modanın merkezidir.

“Bir şey Fransızlar meyanında bir kere moda hükmünü alır ve bu derecelerde merakı tahrik eder ise artık o şeyin getireceği hasılatı nihayet mi olur?” (s. 644)

Midhat Efendi'nin *Ana Kız* hikâyesinde Avrupa'da sadece erkeklerin değil, kadınların da bindiği, hatta mesire yerlerinde arabalardan, atlardan daha fazla görülmeye başlanan velospit modası yaygınlaşmıştır. Ancak velospit modasından sonra hayâsızlık iyice artmıştır. Kadınlar velospitlere binerken giydikleri kısa fistanlar daha da kısalmıştır. Yazarın “Avrupa fazılların dahi mahcubiyetlerinden yüzlerini kızartacağına hiç şüphe etmemeli” dediği velospitçi kadınların kıyafeti şu şekilde tasvir edilir:

“Başında mini mini bir siyah şapkası. Buna diyecek yok. Çünkü süvarelerin baloların dekolteleri bundan daha ziyade açıktır. Belde bir karış enli kayıştan mamül süslü bir kemer...” Midhat Efendi ahlâk sınırlarını zorlayıcı bulduğu, hiç de hoşlanmadığı anlaşılan bu vepospit üzerindeki kadınların giyiminde kemer gibi bazılarını olumlu bulur. Mesela ayağa giyilen şalvar. Ancak şalvara benzeyen giysileri bizdeki kadınların giydiğine hiç benzemez. Velopitçi madamların şalvarı örtecek ne entarisi, ne de fistanı vardır. Diz kapakların yukarısının açık olduğu bu

giysinin alt kısmını tamamlayan mayo gibi vücuda yapışır dar çorap ile mesturdur. (s. 830) Yazar ilk defa mayo kelimesini de bu vesile ile kullanmış olur.

Paris'in giyim ve kıyafet konusunda merkez olması *Mesâil-i Muğlâka*'da da zikredilir. "Paris bu! Ne kadar mükellef giyinmiş olanların yiyeceği yok! Ne kadar sade giyinmiş olanlar var ki bir maksadı takip için bu kıyafete girmişlerdir." (s. 105) Avrupa'ya eğitim için giden Abdullah Nahifi'nin giyimi anlatılırken "Parisien" yani Paris şıklarına muvafık ol"arak görülür. (s. 119)

Moda kavramı bir yenilik olsa da çabuk tüketilen, hızla değişen bir durumu da yansıtır. *Altın Âşıklar*'da Paris'in sadece moda konusunda değil, günlük hayatın genelinde hızlı bir tüketim ve eskimenin olduğu şu şekilde ifade edilir: "Öyle ya Paris bu! Orada birkaç gün ve nihayetü'n-nihaye birkaç hafta zarfında her şeyin hızı geçer. Bir şeyin bir kere hızı geçti mi, artık onun bakıyyesi, serpintisi olan kırıkların döküklerin de hiçbir ehemmiyeti kalmaz." (s. 35)

Moda kelimesinin barındırdığı anlamı en güzel ifade eden tasvirlerden birisini yine yazar bu romanda yapar: "Şu son yüz sene zarfında Paris'in ahlâk ve âdâtı pek çok değişmemiştir. Şimdi olduğu gibi o zamanlar dahi Paris moda esiri idi. Moda!.. Yalnız elbisede hüküm sürmez. Onun hükmü her şeye şâmildir. Edebiyatın modası değişirse düne kadar hayâl şeyler mergûb iken bugün hakiki şeyler mergûb olur. Mesleğin modası değişerek düne kadar avukatlık mesleği mergûb iken bugün tabiplik mesleği mergûb olur. Bunun gibi bazen Paris halkı feylesof olarak ancak soğuk hamamlara çıplak girmeyi hoş görür de bazen dahi âdâbca mutaassıp olarak eldivenin düğmesi iliklenmemiş olmayı meâyipten sayar." (s. 106-107)

Giyim ve modanın getirdiği en önemli şeylerden biri israf çılgınlığıdır. Çünkü moda kavramı süratle değişebilen, yenisi çıkınca bir önceki eskide kalan ve göreceli bir durumdur. Dolayısıyla bu durum daha çok para harcamayı, beraberinde bir israf çılgınlığını da getirmiştir. *İki Hud'akar*'da Sesil, Avrupa kibarını doyumsuzlarından dolayı küçümsemektedir: "Bunlar ne kadar zengin olsalar, kendilerinden daha zengin olanların yapabildikleri israfata muktedir olmadıkları için kendi kendilerini yiyip bitiriyorlar. Ne kadar süslü olsalar, bütün kuyumcu dükkânlarını, tuhafçı mağazalarını üzerimize yüklenemedik diye tahassürlerinden helâk oluyorlar." (s. 712)

Sesil, bu sözlerle Avrupa kibârına âdetâ "öteki" penceresinden bakar. Avrupa'da insanının giyim ve kıyafete verdiği önemi belirten en çarpıcı ifadelerden

birisi de şudur. Roman kişisi Sesil de Bruyer kendi kendine şöyle konuşur: “Bir genç kadın bilirim ki matem rubası kendisine pek ziyade yaraşacağını tahmin ederek !Ah şu kocakarı validem bir an evvel vefat etse de matem tuvaleti yapsam!’ intizar ve temennisindedir.” Avrupa’da bir kişi vefat ettiği zaman özellikle kibar aleminde karalar giymek adettir. Ancak bunlar hep “bir moda, bir süs” olarak yapılır. Kıyafetleriyle ruh halleri zıttır. Dıştan matem havası olsa da gerçekte üzüntü duymadıkları, “Âh size karalar dahi ne kadar yakışmış! Ne giyseniz yaraşır!” gibi sözlerden anlaşılmakta, hatta böyle sözler söylemek o ortamın gerektirdiği bir şeydir.

Hüseyin Rahmi’nin romanlarında da moda ve giyim konusu geçer. Millet olarak Fransızlar modaya düşkünlüğü ile dikkati çekerler. *Metres*’te “Mezür” üzerine “korse” etmede Fransa milletler içinde en ileri kademeye ayak atmıştır.” denilir. (s. 6) Müştak Bey okumak için Avrupa gazete ve dergilerinden kestiği ya da işaretlediği yazıları sonra okurum diye kenara atar, ancak hiçbirisini okumaya fırsat bulamaz.

“Tuvalet, elbise, biçim, kumaş hususlarındaki modalar çok defa ilkin Paris’te türer, orada kullanılır, bıkılır, sonra nasıl buralara yayılırsa, bu acayiplik bazı yazarlar ve eserler hakkında da görülüyor. Gençler arasında vakit vakit mösyö filanın modası hüküm sürüyor. Bu yıl Paris’ten leylek ne getirdi? Mesela Mösyö Hyppolyte Taine’i artık Taine’in başlıca eserleri okunacak. Makalelerde, konuşmalarda her bahse o isim girecek. Yerli yersiz mutlaka ondan da birkaç satır söylenerek bilgiçlik gösterilecek. İyice öğrenmek merakı ile değil yalnız bu yabancı yazarlar modası yüzünden Müştak Taine’in tek mil eserlerini getirtir. İngiliz edebiyatına ait cildi haftalarca pardüsüsünün cebinde gezdirir.” (s. 59)

Şıpsevdi’de romanın alafranga tipi Meftun Kaşıkçılar Kahyası Kasım Efendi’ye kendini beğendirip, onun kızını almak için Paris’ten elbiseler ve giyim aksesuarları getirtir. Paris’teki terzisinden getirttiği elbisesi, zarif “gant”ları, altın toplu bastonu, ipek çorapları, rugan iskarpinleri, hele tek gözlüğüyle üçüncü mevkie gidip bir bahçıvanla bir toprak işçisinin arasına sıkışamazdı.” (s. 130)

Kadınların giyim ve kuşamları konusunda aile içindeki kadınlara alafranga dersler veren Meftun onların giyiminin de Avrupalı kadınlar gibi olmasını ister. Türk kadının giyimini çeşitli benzetmelerle kötüleyen Meftun, Frenk kadınlarının giyim konusundaki titizliğine dikkat çeker. Onların temizlik zamanlarında bile iş kıyafetlerinde “gönül okşayacak” şekilde kıyafetler giydikleri, bunları ilgi çekici zarîf renklerle süslediklerinden bahseder. Türk kadını o kadar giyim konusunda

dikkatsizdir ki “Frenk kadınlarının evinde soyunma kıyafeti demek olan bir zamanda kullandıkları penyuvarları siz düğüne giderken giyiyorsunuz.” der. (s. 359)

XIX. yüzyılın sonlarında yazılan *Salon Köşelerinde* romanında ise, bu kez Fransız değil, İngiliz giyim ve kuşamıyla ilgili bölümlere rastlanır. Ahmet Midhat Efendi'nin *Acâyib-i Âlem* romanındaki İngiliz kızı Miss Haft gibi, bu romanda da Lidya sade giyimiyle dikkat çeker. Beyoğlu'nda verilen bir baloya katılan İngiliz aileyle beraber Şekip Bey de vardır. Şekip Bey, Beyoğlu'nda baloda arkasından baktığı Lidya hakkında şunları düşünür: “Giyinişinde bir hususiyet vardı... gayet sade, gayet ince, nazik bir tuvalet: açık mai yanar-döner canfes üzerine ince ince kıvrılmış, gayet bol bir mai tül geçirilmiş, belinde koyu mai kemer teşkil etmiş, bu kemerin arka tarafına pırlanta ve firuze ile müzeyyen büyük bir toka iliştilmiş idi. Bu tokenın altında atlas kurdelanın iki ucu eteklerine kadar sallanıyordu... kollarında, göğsünde, başında hiçbir şey, bir zinet-i zaide yok, yalnız, yalnız sacının arka tarafında en kabarık yerine yine firuze ile pırlantadan ince, düz bir broş takılı idi. Dirseğinden yukarısına kadar ellerine setr eden podosüet beyaz eldivenler ise buruşarak düşmemek için yine yer yer firuzeli elmaslı, hafif, görünmeyecek kadar hafif birer altın bilezikle tutturulmuş idi.” Sonunda der ki:

“Hulasa Lidya'yı her gören nazardan Garp medeniyetinin zarafeti içinde doğup büyümüş nadir, rakik ü nazik, bir çiçeğe benzetirdi. Ben o dakika hiçbir şeye teşbih edecek halde değildim.” (s. 45)

Balo ortamlarında serinlemek için bayanların elinde bir şeyler sallamak da Avrupa modasıdır. Lidya da Beyoğlu'nda katıldığı balonun çıkış kapısına yakın elinde bir şeyler sallayarak serinlemektedir.

Avrupalılar arasında gözlük kullanma alışkanlığı yukarıda geçtiği ilk Avrupaî anlamda hikâye örneklerinden olan *Müsameretnâme*'de geçtiği gibi bir de yüzyılın sonlarında yayımlanan *Salon Köşelerinde* yine İstanbul'da İngiliz Mister Wilson'un gözünde daima tek camlı gözlüğü vardır. Yine aynı romanda Avrupalı birisi olarak Madam Daven, salonlardaki eğlence ortamlarına gelirken gömlek üzerine ceket giyerek gelir. Ancak dansa kalktığı zaman ceketini çıkarır. Ayakkabı olarak Madam Daven, kendi konağında iskarpin giyer. Avrupalı kadın giyiminde sokak kıyafetlerinden birisi de mantodur. Tokatlıyan'daki yemekten sonra kadınların mantolarını erkekler giydirirken, erkeklerin giydikleri paltolara garsonlar yardım eder.

On dokuzuncu yüzyıl romanlarında Avrupa'nın özellikle Fransa (Paris) modanın ve modanın getirdiği hayat tarzının merkezidir. Yüzyılın sonlarında sadeliğiyle dikkat çeken İngiliz tarzı görünmeye başlasa da moda Paris etrafında şekillenir.

3.4.5. Ev İçi Düzeni

XIX. yüzyıl Avrupasında ev içi düzene geçmeden önce genel bina ve evler hakkında birkaç noktayı hatırlatmak gerekir. Osmanlı'da kargir olarak ifade edilen birden fazla katlı apartmanlar henüz yeni yeni ortaya çıkarken *Felâatun Bey'le Râkım Efendi*'de Râkım Efendi Üsküdar'dan Beyoğlu taraflarında böyle bir eve taşınır. Avrupa'da üçer dörder katlı⁵⁰⁷, hatta çatı aralarının ayrı bir daire olarak kullanıldığı binalar vardır.⁵⁰⁸ Konusu Avrupa'da geçen ya da eğitim, seyahat ya da başka maksatlarla buraya gönderilen roman kişileri üzerinden Avrupa'nın ev ve ev içi düzeni hakkında bilgiler buluruz.

Romanlara bu yüzyılda Avrupa'da Osmanlı'da olduğu gibi konak, yalı gibi varlıklı ailelerin sahip olduğu mekânlara fazla rastlanmaz. Avrupa'da özellikle Fransa'da yazlık olarak şehrin dışında bahçe içerisinde evler ya da Marsilya gibi sahil şehirlerinde yazlık evler vardır.

Midhat Efendi'nin gazeteci özelliğiyle de Avrupa'ya gönderdiği *Paris'te Bir Türk* romanında Nasuh sayesinde Paris'in ev, pansiyon, yazlık gibi mekânları ve buralara ait iç düzenlemeleri tanıtılır. Nasuh farklı milletlerden insanların kaldığı bir pansiyonda kalır. Ücretine göre birer ikişer odanın kiralanabildiği bu gibi pansiyonlar birden fazla kattan ve içinde banyo ve mutfağında yer aldığı vasat yerlerdir. Nasuh'u Paris'in farklı ortamlarını gezmesiyle yeni yerler tanıtılır. Bunlardan birisi de Paris'in kuzey tarafında, biraz da dışında sayılabilecek fuhuşhâne benzeri bir yerdir. Bahçelik

---

⁵⁰⁷ Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin de Avrupa'daki binaların birden fazla katlı olması dikkatini çekmiş olmalı ki 1721 yılında Fransa'ya yaptığı seyahatte Paris'teki binalarla ilgili, "haneleri dörder beşer kat" der. bkz. **Paris'te Bir Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi'nin Fransa Seyahatnamesi** (haz.Şevket Rado), s. 32.

⁵⁰⁸ Başta Ahmet Midhat Efendi olmak üzere Avrupa'ya seyahat eden Türk yazarların dikkatini çeken noktalardan birisi bu çatı katlarıdır. Ahmet İhsan da "Paris'te İkamet" başlığı altında bu çatı katlarından bahseder. "Tavanları alçak omak üzere laakal dört ve ekseriya beş altı hatta yedi sekiz kat olan binalar içinde iki yüzden aşağı kiracı yoktur." Tavanların alçak olmasının yer kazanmak için olduğuna dikkat çeken yazar, bu çatı aralarındaki dairelerin "adeta bir karyola sığacak kadar" dar olduklarını aktarır. bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa'da Ne Gördüm**, s. 31.

bir alan içinde kurulu İspanyol, İngiliz, Moskof gibi çeşitli milletlerden insanların, yaşlı erkeklerle genç ve güzel kadınların bulunduğu bir mekândır. İçeri parola ile girilen bu yer, bir kattan ibaret bir bina ise de, asıl önemli olan döşemeleridir. Buradaki perdeler, sandalye koltuk takımları “Parisçe prensler kontlarla bir de en büyük bankacıların sahip olabilecekleri kalitededir. Sofra takımının her tabağı, her kadehi üzerinde şehveti tahrik edecek mitolojik resimler vardır.” (s. 447-448)

Demir Bey'de Paris'e hendese tahsili için giden Mustafa Kamerüddin burada tanıştığı üç arkadaşıyla bir dairede kalır. Yaz tatili için gittiği Zürih'te tanıştığı ve arkadaş olduğu Polini Paris'te Rivoli Sokağı'ndaki bir binanın üçüncü katında kalmaktadır. Onu ziyaret için gittiği adreste onun yerine arkadaşı tarafından davet edildiği dairenin salonu “gayet güzel döşenmiş”tir. Yazar burada kullandığı “güzel döşenmiş” ifadesini fakir olup da gösteriş için güzel döşenmiş anlamına gelmediğini “Paris'in orta halli erbâb-ı servetine mahsus bir surette döşenmiş” olduğunu hatırlatır.

“Duvarlarda epeyce kıymetli levhalar muallaktır. Şamdanların gümüş değilse de ona karîb kıymette oldukları üzerlerindeki kabartma nakışların inceliğinden, güzelliğinden istidlal olunur. Yerdeki kilim bir güzel İzmir kalıçesidir. ‘fauteuil’ler, kanepeler, sandalyeler abanozdan mamul olarak Şam kumaşı ile tefriş olunmuştur. Salonun köşelerine ve aynanın iki taraflarına talik olunan gayet güzel oyma raflar üzerine mini statüler, fincanlar, taslar ile bazı âsâr-ı atîka konulmuştur ki Frenklerin bu merak ile ikâmetgahlarını bir bedestan dolabına benzettikleri malumdur.” denilir. (s. 104)

Mustafa Kamerüddin Paris'te geçirdiği geri kalan zamanını, tanıştığı Polini sayesinde İtalyan Rosetti'nin işlettiği pansiyona geçirir. Masraflar ortak giderildiği için daha ekonomik olan pansiyon hayatı, öğrenciler için uygun olsa bile, aile hayatındaki sıcaklığı ortadan kaldırmıştır. Midhat Efendi bu konudaki düşüncelerini Avrupa seyahatini anlattığı eserinde dile getirir.⁵⁰⁹

Yazarın yukarda geçen *Paris'te Bir Türk* ve *Demir Bey* dışında Avrupa'yı görmeden önce yazdığı romanlarda ev içi düzeniyle ilgili fazla örnek yer almaz. 1889 yılında Şarkiyatçılar Kongresi'ne katılmak için gittiği Avrupa'dan döndükten sonra yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Boğdanlı bir ailenin kızı Neofari'nin yaşlı kocası

⁵⁰⁹ Midhat Efendi, Madam Gülnar'la her odasının birbirini tanımayan farklı insanlara kiralanmış dairelerde yaşamanın insanı mutlu edemeyeceği düşüncesinden hareketle tartışır ve “Bahtiyarlığın asıl suret-i mükemmesini insanın kendi malik olduğu yuvasında buluyorum” diyerek tercihini de açıklar. Bkz. Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevalan*, s. 766-767.

Akuli ile beraber bir yılını geçirmek için kışın gittikleri Paris'te hotellerde kalmayıp “müstakil bir hâne, bir hotel isticarına” karar verirler. Kiralanan yerin iç tasviri şu şekildedir:

“Hazır mefruş bir otel ki kapıdan terasaya kadar her tarafı orta kibarlara yakışabilecek bir surette mefruş. Resim levhaları, alçıdan taştan pirinçten heykeller, vazolar şarklıların yerlere serdiği kilimlerin duvarlara asılmışları, avizeler, lambalar, çiniler, ufak tefek oyuncak nevinden daha birçok şeyler ki bu yolda mefruş olan alafranga konaklara insan meskeni demekten ziyade tuhaf ve tefârik satmaya mahsus bir mağaza demek daha ziyade münasip olacağı Avrupalıların kendi ukalası taraflarından da hükm olunmuştu.” (s. 184) Kiralanan bu konak için ayrıca kapıcı, aşçı, sofracı, dışarı uşağı, oda hizmetçisi gibi görevliler de tutulur. Yazar kiralanan konak, iç döşemesi ve hizmetçilerle beraber oluşan bu manzara için, “Paris’in orta halli bir kibarı olarak yerleşmiş oldular.” değerlendirmesini yapar.

Sanayi devriminin getirdiği çalışma olanakları sayesinde köy ve kasabalardan şehirlere nüfus akını başlamış, bu da beraberinde Paris gibi ticaret, moda, eğitim merkezi gibi şehirlerde kalacak sorununu beraberinde getirmiştir.

Yukarda geçtiği gibi sadece öğrenciler için değil, gelir seviyesi düşük aileler de pansiyonda kalmaktadır. Pansiyon haricinde ucuz kalınacak yerler apartman dairelerinin son katı ile çatı arasına sıkıştırılmış, “mansard” adı verilen fazla ışık almayan, küçük birkaç penceresi de yukarı doğru açılan yerlerdir. Yazar Avrupa dönüşü yazdığı romanlardan olan *Diplomalı Kız*'da “mansard”da yani binanın çatı katında yaşayan bir aile konu edinerek romanına giriş yapar. Bu vesile ile Avrupa’da binalar ve bina katlarında oturan aileler hakkında bilgi verilir. Avrupa’da binalar yüksek katlardan oluşmaktadır. Ancak en muteberi ve kirası yüksek olanı giriş çıkış kolay olduğu için binaların birinci katlarıdır. Yukarıya doğru çıktıkça fiyatlar da düşmektedir. Kiraların en düşüğü ise “mansard” adı verilen ve binanın sonu ile çatı arasında oluşturulan odalardır. Çünkü buraların tavanları gayet alçak olduğu gibi pencereleri de “delik” şeklinde adlandırılacak kadar küçüktür. (s. 393)

Avrupa insanının alışkanlıklarından birisi de bahar mevsimiyle beraber “sayfiye” adı verilen ve şehir dışındaki yerlere akın etmesidir. Paris'te bahar mevsimi gelince insanlar şehre yakın sayfiye alanlarına yönelirler. Sayfiyelerin şehre yakın olması şehirle bağlantıyı koparmadan kır hayatı yaşayabilme olanağı sağlamaktadır. Hikâyenin kahramanları Paris yaşamına uygun olarak yaz gelince

sayfiyeye taşınıp, işleri oldukça şehre inmektedirler. Sayfiyedeki evler iki katlı kutu gibi yapılardır.

Midhat Efendi yukarda konusu ve mekânı Avrupa’da geçen salon ve ev içi tasvirinin benzerini *Taaffüf*’te yapar. Roman kişilerinden Dâniş Bey’in İstanbul’daki konağı tamamen alafranga döşenmiştir. Döşemenin şekli değil, kullanılan malzemeler, kumaşlar da Avrupa’dan getirilmiştir. “Mefruş oldukları akmişe dahi Lyon fabrikalarının birinci derecedeki mamulatındandır.” Koltuk ve kanepelerin yüzleri Lyon fabrikalarının imal ettiği en iyi cins kumaşlandır. Kütüphane ve yazıhâne XIV. Lui tarzında yapılmış ve hususi olarak Paris’ten getirilmiştir. Yazıhânenin üzerinde alafranga yazı takımları. “Alafranga gratuvarlar, papye buvar merdaneleri, kalem silgileri, kağıt ve kitap kesmek için kemik ve ağaç bıçaklar. Ama bunların da her biri, bir eser-i enfes. Her boyda güzel markalı zarfları hâvî bir zarftan... Hangi ayda hangi günde bulunulduğunu gösterir. Kalenderyalar ipek dantelalı, canfes abajurlu lâmbalar.” Ev dizaynında alafranga etkisi açıkça görülür. “Odada ayna bulunmadığına dikkat ettiniz mi? Asıl alafrangada aynaları yatak odalarına, tuvalet odalarına hatta merdiven başlarına palto ve şemsiye filan bırakılan vestiyerlere vazedyorlar. (s. 7-8)⁵¹⁰

Alafranga hayatla beraber evlerde şömineler ve onun etrafında konulan heykeller görülmeye başlanır. Çalışma odasında bulunan ayna alafrangada yalnız yatak ve tuvalet odasında olduğu için oraya kaldırılmıştır. Konağın duvarlarını dört mevsimi tasvir eden tabloların yanında, şöminenin iki tarafında Venüs ve Minerva heykelleri konulmuştur. (s. 9)

Burada Osmanlı Avrupa mukayesesi yapılır. Osmanlı’da heykel ve hele evde heykel bulundurmanın müspet olarak ele alındığı ilk örneklerinden sayılır.

Karnaval romanında sadece evin içi değil, evin idaresi konusunda da tam Avrupalı gibi davranıldığını gösteren bir örnekle karşılaşılır. Roman kişilerinden

---

⁵¹⁰ Midhat Efendi, Avrupa’nın “Hâne Tanzimi”ni geniş olarak anlattığı bölümde Avrupalılaştırma yolunda Osmanlı’da görülen değişimin pek de bilinçli olarak yapıldığını “Şimdilerde biz dahi eski alaturka salonlarımızı nasılsa beğenmeyerek alafranga usulde salon tanzim edeceğiz diye hayli hatalara duçar olmakta bulunduğumuzdan...” sözleriyle dile getirdikten sonra alafranga olarak düzenlenmiş bir zatın konağında vestiyer olarak yapılan yerin nasıl kullanılamaz şekilde dizayn edildiğini aktarır. bkz. Midhat Efendi, **Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî yahud Alafranga**, s. 273-275.

Bahtiyar Paşa'nın dairesine aldığı hizmetçiler İstanbul'da yaşayan yabancılar değil, Avrupa'dan getirilmiş kişilerdir:

“Konağı içinde dâire müdürü sınıfında istihdam eylediği zat Konsoş isminde bir İngilizdi ki hâl ve şânına bir nazar olursa kendisi bir dâire müdürlüğüne değil, azîm bir kumpanya direktörlüğüne lâıyk görülürdü. Ondan maada kibar daireleri için bir ziynet addolunacak jokesi (cündisi) Sarafen dahi binicilikte şöretşiâr bir adam olup arabacısı Fransız Victor Hague ise arabacılığa tenezzül edemeyecek bir adam idiye de nasılsa birkaç defa servet kazanarak sefahatle batırmış olduğundan şimdi Bahtiyar Paşa'nın yemek, içmek, elbise ve saire hepsi daireden olduğu halde maaş olarak verdiği ayda iki yüz frank Victor Hague'a arabacılık hizmetini de kabul ettirmiştir.” (s. 44)⁵¹¹

Avrupa'da ev içi düzeninde misafir karşılamak üzere hazırlanan salonların dışında yemek odası, yatak odası gibi farklı odalar da vardır. Karnaval'da ilk defa Avrupa'ya ait bu düzenin bizde de uygulamaya koyulduğu görülür. Konuyla ilgili şöyle denilir: “Alafrangada kibar olanlar ekseriya ayrı ayrı odalarda yatarlar. Ekseriya değil kibar beyninde hemen umumen böyledir.” (s. 32)

Avrupa'da ev içi planlamasında sigara içmek için bölümler ayrıldığını *Mesâil-i Muğlâka*'da anlatılır. Avrupa'da “fumoir” olarak ifade edilen yer evin içinde ayrı bir mekan olarak “tütün içilen mahalle” denilir. Neden böyle bir şeye ihtiyaç duyulduğuyla ilgili şu açıklama yapılır:

“Vâkıa burası esasen misafirlere mahsus olarak tarh olunmuş ise de salonlarda sigara içilse kokusu sineceği ve bu da Avrupaca ayıp sayıldığı için kendisi dahi sigarasını fumoir'de içmeyi itiyat edinmişti.” (s. 91)

Batılılaşmanın getirdiği yeniliklerden birisi de ev içi düzeninde görülen şekli değişikliklerin yanı sıra, gazete, dergi gibi görsel yayınlarla reklamı yapılan Avrupa kökenli ev eşyalarının alafranga çevrelerde moda haline gelmeye başlanmasıdır. Bu romandan hemen sonra yayımlanan *Âcayib-i Âlem*'de yazarın tamamen yerli ve olumlu bir tip olarak çizdiği Suphi Bey'in Kuruçeşme taraflarında Üçüncü Selim zamanından kalma yalının içinde Amerikan bezinin olması dikkat çekicidir: “Hâne

---

⁵¹¹ Orhan Okay, “konağın daireye, cündinin jokeye, kahyanın daire müdürüne, hatta Osmanlı lirasının franga döndüğü bu çevre şimdilik Beyoğlu ve benzeri semtlerdedir.” tespitin yapar ki bu romanı Mithat Efendi henüz Avrupa'yı görmeden önce 1298 [1880/81] yılında yayımlamıştır. Okay, **a.g.e.** s. 91.

içinde döşemeye dayamaya benzer hiçbir şey yoktur. Eğer pencerelere açılmış olan üçer arşın Amerikan bezlerine “perde” namı verilebilirse ona karışmayız.” (s. 7)

Midhat Efendi'nin konusu Avrupa'da geçen romanlarından *Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar*'da Avrupa'da misafir kabul etme, ağırlama yeri evin salonlarıdır. Avrupa kibarlarına mahsus bir hânenin tasviri şu şekildedir:

“Hânenin her tarafı gayet mükellef döşenmiş olduğu gibi bilhassa salon gûnâgûn levhalar ve küçük heykeller ve sanayi-i nefiseye müteallik sair kıymetli şeyler ile o kadar tezyîn olunmuştur.” Burada tasviri yapılan salonun Avrupa'nın birinci salonlarından olmasa da ikincilerden olabileceğinden bahsedilir. (s. 572) *İki Hud'akar*'da Avrupa konak hayatının ev içi işleriyle ilgili şu bilgiler verilir: “Avrupa kibarının konaklarında herkes hâne sahibi olarak he işe karışabildikleri halde hiçbir işe karışamayanlar asıl konağın efendileridir.” (s. 714)

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* romanında Midhat Efendi'nin *Diplomalı Kız* romanında bahsettiği çatı katı hayatının başka bir sorunu gündeme gelir. Müştak kaldığı evde saksar ve fare seslerinden ve gürültüden uyuyamaz. İstanbul'da bir eve yerleşmeden önce oraya saksarlar, fareler taşınırlar. Halbuki Avrupa durum tersinedir:

“Ya Avrupa'da tavan aralığında da insanlar oturduğundan saksarlara yer kalmazmış. Canı isteyen saksarı eğlence olarak köpek gibi evinde beslermiş. Fakat hükümet saksar başına bilmem kaç frank vergi almış.”⁵¹² (s. 235)

Araba Sevdası'nda Bihruz Bey'in Çamlıcada'ki köşkün salonunda büfe olduğu gibi, yemek salonu da ayrıdır. (s. 173)

Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnû* romanında ise, Adnan Bey yalısının nasıl Avrupai bir görünüm kazandığı Fransız mürebbiyenin şaşkınlığıyla anlatılır: “Matmazel de Corton'un İstanbul'da bir merakı vardı: Bir Türk evine girmek, bir Türk memleketinde bir Türk hayatıyla yaşamak... Adnan Bey'in yalısına girerken gaye-i hayalinin ârâmgahına giryormuşçasına kalbi sevinçten halecan içinde kalmıştı. Girdikten sonra bu halecan hayrete münkalib oldu. O mermer mefruş azim sofa,

⁵¹² Hüseyin Rahmi'nin Avrupa'da tavan arasında yaşayanlara dikkat çektiği *Metres* romanı 1889 yılında yayımlanmıştır. Daha önce “mansard” adı verilen tavan ya da çatı aralarındaki hayatla ilgili Midhat Efendi'nin 1891 yılında yayımlanan *Diplomalı Kız*'da “mansard” (hânelerin tavanarası) adı verilen yerde yaşayan bir ailenin hikâyesi konu edinilir. bkz. Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayât*, **Diplomalı Kız**, s. 593-594.

taştan sütunlar üzerine kondurulmuş bir kubbe, cabecâ sedef işlenmiş, şark halılarıyla döşenmiş sedirler, bunların üzerinde elleriyle çıplak ayakları kınalı, gözleri sürmeli, başları daima yaşmaklı, sabahtan akşama kadar zencilerin darbukalarıyla uyuyan yahut bir kenarda küçük gümüş mangaldan anber kokuları etrafa dağılırken elmastraş nargilelerin yakutlara, zümrütlere müstağrak marpuçlarını ellerinden bırakmayan çifte çifte kadınlar tahayyül etmiş, bütün garp muharrirlerinin, ressamlarının şarka dair hurafe ve efsanelerinden hatırasında kalan uzak yadigarlarla bir Türk evinin başka bir şey olabileceğine ihtimal vermemişti. Kendisini yalının şık, küçük misafir odasında görünce istifsarkar gözlerle delîlesine bakmıştı: ‘Sahih! Beni bir Türk evine getirdiğinizden emin misiniz!’ (s. 72-73) Bihter Adnan Bey’le evlenirken de yalının eşyalarını tamamen değiştirmiştir. Kendisinin kalacağı odayı Avrupai eşyalarla süslediği gibi, Adnan Bey’in çocukları Nihal ile Bülent’in odaları da baştan yeniden dekore edilir. (s. 120-123)

Fatma Âliye Hanım’ın *Muhâdarât* romanında Sâi Efendi’nin konağında “döşemeler hep kanepeler koltuk” gibi calibe Avrupaî tarzdadır. (s. 99) *Salon Köşelerinde* romanında ise bu kez bir İngiliz ailesinin evinin, özellikle mutfağının nasıl olabileceği İngiliz kızın ağzından anlatılır. İngiltere’den altı aylığına İstanbul’a gelen İngiliz ailenin kızıyla Şekip Bey arasında arkadaşlık kurulur. Bunlar arasına Şişli, Zincirlikuyu taraflarına geziye çıkarlar. Otele davet ettiği Şekip Bey’e evlerinin kullanışlılığından bahseder. (s. 203) Lidya’nın annesi Madam Sanşayn da aynı şeyleri tekrar eder.

On dokuzuncu yüzyıl Türk romanı tarzda ev ve köş hayatının benimsendiği ve Avrupaî ev içi döşeme usullerinin yerleştiği görülmeye başlanır. Bu değişim ve dönüşümü en iyi şekilde yansıtan örneklerden biri *Aşk-ı Memnû*’daki Matmazel’in hayretidir.

3.4.6. Ziyaretler, Yemek ve Sofra Âdâbı

Avrupa kültürünün günlük hayat içerisinde güzel ve romancılar tarafından hayranlık duyulan olumlu yönlerden birisi ziyaretler, yemek ve sofrâ âdâbı gibi hususlardır. Ziyaretlerin randevu ile, kısa ve belli zaman diliminde gerçekleşmesi, katılacak kişilerin sayısının belli olması gibi yönlerden takdir edilen bu alışkanlıklar, XIX. yüzyıl Türk romanlarına da yansır.

Yemek ve sofrâ âdâbı konusunda Avrupa kültürüne ait bir masa etrafında toplanılan, herkesin ayrı tabak, kaşık ve çatal takımını kullandığı yemek ortamları hep takdir edilir. Bunun dışında romancıların sık sık Avrupa’da giderek zayıflayan ziyaret ve misafir ağırlama gibi ahlâkî konuları da içeren yönlerle, çeşit bakımından Türk yemeklerini her zaman üstte tutarlar. Daha önce de ifade edildiği gibi bu yüzyılda gelişen sanayi ve iş imkanları sayesinde hayat ailede kadın erkek iş hayatına atılmış, zaten zayıf olan komşuluk ilişkileri, ziyaretler, misafirlik gibi konular neredeyse kalkma noktasına gelmiştir.⁵¹³

Türk romanında ilk ziyaret ya da davet şeklini *Binbaşı Rıfat Bey’in Sergüzeşti* adını taşıyan hikâye ile *Müsameretnâme*’de karşılaşılır. Avrupa’dan İstanbul’a kızlarından birisinin sağlığı bahanesiyle gelen ve adı verilmeyen kişi, Boğaziçi vapurunda tanıştığı Rıfat Bey’i evine davet eder. Ancak hikâyenin ilerleyen safhalarında ailenin buraya misyonerlik için geldiği, bu davetin de planlanmış bir davet olmadığı görülür. Rıfat Bey’i davet eden kişi işi olduğu gerekçesiyle evde iki kızıyla onu yalnız bırakarak ayrılır. Kızlarla baş başa kalan Rıfat Bey evin küçük kızı sigarasını yakamadığı için ona yardım eder. Aslında kızın epey kibrit harcayarak sigarayı yak(a)mamış olması Avrupa adetlerinde kadınların sigaralarının erkekler tarafından yakılmasını hatırlatmak içindir. (s. 35) Bundan sonra Avrupa kültürüne ait başka bir usulle karşılaşılır. O da Rıfat Bey’e herhangi bir şey ikram edilmeden “Ne içersiniz?” sorusunun yöneltmiş olmasıdır. Buna ek olarak gerçekleşen ziyaretin bahar aylarında olmasıyla, “Mevsim münasebetiyle marul ile pelin mi, yoksa konyak mı, apsent mi, ne istersiniz?” şeklinde misafirin tercihini yoklayıcı ya da önceleyici sorular sorulmasıdır. (s. 37)

---

⁵¹³ *Letâfi-i Rivayât*’ın ilk hikâyesi Süizan, Paris’in sosyal hayatı ve misafirlik anlayışı ile ilgili bilgiler verilir. Paris’te bahar mevsimi gelince insanlar şehre yakın sayfiye alanlarına yönelirler. Sayfiyelerin şehre yakın olması şehirle bağlantıyı koparmadan kır hayatı yaşayabilme olanağı sağlamaktadır. Hikâyenin kahramanları Paris yaşamına uygun olarak yaz gelince sayfiyeye taşınıp, zaman zaman işleri oldukça şehre inmektedirler. Sayfiyedeki evler iki katlı kutu gibi yapılarıdır. Paris halkı bu evlerde medeniyetten kopmadan doğa ile iç içe bir yaz geçirmektedirler. Sayfiyelerde birisini ziyaret etmeden önce dikkat edilecek hususlar vardır. En başta da sayfiye sahibinin davet etmekteki niyetinin samimi olup olmadığıdır: “Sayfiyede oturan bir dosta şehirde tesadüf edilip de selamlaşıldığı ve hâl hatır soruşulduğu zaman mutlaka sayfiyedeki ikâmetinden de bahis geçeceğinden o zat hasben-nezâke sizin dahi buyurmanızı dermiyân edebilir. Ama bunu bir davet saymak kolay olamaz. Vâkıa davettir ama tam ağızla mı, yarım ağızla mı vukuâ geldiği muhtâc-ı tetkiktir.”Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretini yahud Alafranga*, s. 502.

Evlilik ve nişan gibi törenlerde verilen ziyafetler ise, daha çok aile ve arkadaş çevresinin davet edildiği ziyafetlerdir. *Hasan Mellâh*'ta roman kişilerinden Alfons, güzel kızı Kuzella'yı zengin Pavlos ile nişanlamak istediği zaman yemek partisi düzenler.

Avrupa'dan İstanbul'a gelerek mürebbiye ya da öğretmen olarak çalışan kişiler vasıtasıyla Avrupa'nın ziyaret ve yemek kültürü konusundaki anlayışları aktarılır. *Felâton Bey'le Râkım Efendi* romanında müzik hocası Madam Jozefino, Râkım Efendi'ye Türklerdeki misafire hürmet ve ikram etme gibi anlayışların Avrupa'da bulunamayacağını söyledikten sonra, misafirperverliğimizi över:

“Bir kere Türklerdeki şu misafirperverlik Avrupa'da bulunmaz. Muradım onlar birbirine gitmezler demek değildir. Lakin sofraları, baloları hep resmî şeylerdir. Herkes hânesine geldi mi, yine kendi familyası halkıyla kalır. Aralıkta bir familya içine misafir gelmiş görülmesi veyahut insanın kendisini başka bir familya içinde görmesi bir büyük teceddüd demektir.” (s. 90) Ancak romanın alafranga tipi Felâton Bey, Avrupalı olmayı gösteriştin ve dış görünüşten ibaret sanar. Babası Mustafa Meraki Efendi de oğlu gibi alafranga yaşama çabasındadır. Meraki Efendi oğlu Felâton'u kastederek: “Mehmet, beyefendi ne yapıyor? deyip de Mehmet'ten “çorba içiyor” cevabını alınca “ulan, öyle söyleme ona alafrangada ‘soupe’ yiyor derler.” (s. 8)

Paris'te Bir Türk'te İstanbul'dan Marsilya'ya gitmek üzere ayrılan gemideki yolcular Marmara Denizi açıklarında akşam yemeğine otururlar. Sofraya oturmuş ve masada kadınlı erkekli insanların bir arada bulunması daha Avrupa'ya ulaşmadan, Avrupa sosyal hayatında yemek ve sofrâ kültürünü gemide vermesi açısından önemlidir. Romanda yazarın Türk kimliğinin temsilcisi olarak Avrupa'ya gönderdiği Nasuh, Paris'te Avrupa kültürüne ait yemek ve sofrâ âdâbı konusunda bir sıkıntıyla karşılaşmaz. Hatta daha yolculuğun başlangıcında Avrupa edebiyat ve kültürüne ait bilgisinden dolayı onun Türk olduğuna bile inan(a)mazlar. Sabah kalvaltısında yemek ve sofrâ kültürü konusundaki eksiklikleri fark edince şöyle düşünür:

“Bu zatı former etmek yani bir şekl-i medenîde teşkil eylemek için sütlü kahve, çay, punch vesâir bu makule şeyler nasıl içilir, tereyağı, kaymak gibi şeyler nasıl yenilir, buralardan bed' ile ta sofrada nasıl bulunulur, ne zaman ne suretle kalkılır, buralara varıncaya kadar göstermek lâzımdır.” Yazar, Avrupa'nın merkezinde yaşayan, ancak yemek ve sofrâ âdâbı konusunda bilgisi olmayan Alaxandre'ı Madame Trouville aracılığıyla eğittirir. Madamın verdiği bilgilerden

Fransız kibar aleminin güne nasıl başladığı, neler yeyip içtikleri de öğrenmiş olunur: “Efendim kibar beyninde bir adet vardır ki sabahleyin kalktıkları zaman evvel emirde sütlü kahvelerini ve hatta bazıları kahvaltılarını tenâvül edip tuvaletlerini badehû icra ederler.” Kibarlar arasındaki uygulama ise bunun aksidir. (s. 385-386)

Batılılaşmanın Osmanlı toplumunda doğurduğu ikiliklerden birisi de yukarda geçtiği gibi çorbanın “soupe”ye dönmesi değil, şekli değişikliktir. *Yeryüzünde Bir Melek*'te Şefik'in yerli ve yabancı misafirleri için, düğün sofrası olarak iki çeşit sofraya hazırlanır. Alafranga sofranın hazırlanmasını Şefik kendisi yapar. (s. 110)

Herkesin bir sini etrafında yere kurulan ve aynı tabak ve çanaklardan banarak yediği, bazısının sininin ortasındaki tabağa uzanmakta zorlandığı bir sofraya düzeninden; herkesin ayrı tabak, kaşık ve çatal takımını kullandığı, herkesin yiyeceği kadar tabağına yemek koyduğu alafranga sofrayı Midhat Efendi her zaman üstün bulur. Sağlık açısından da bu şekildeki bir yemek sofrasını tercih eder.

Karnaval'da İstanbul'da Hamparsun Ağa'nın evinde verilen ziyafette, sofraya balkabağı tatlısı getirilir. Sofrada yenilen kabak tatlısını sanki ilk defa yiyormuş gibi birbirine tavsiye etmeleri bir alafranga özentisi olduğu için eleştirilir:

“Bir gece Hamparsun Ağa'nın verdiği bir soupede mevsimin kış olması münâsebetiyle cevizli balkabağı yeniliyordu. Gûyâ o mecliste bulunanların hiçbirisi balkabağı ne olduğunu bilmezlermiş de ilk defa olarak görüyorlarmış gibi herkes bu kırmızı şeyin ismine balkabağı denildiğini ve alaturka leziz bir taam olduğunu yekdiğerine tavsiye etmeğe başladılar. Cümlesi İstanbul ehâli-i Erâminesinden olan zevâtın şu câali alafrangalıklarına Resmi biraz tutuldu. Fakat hiç ses çıkarmadı.” (s. 32)

Avrupa sofrası âdâbında kaşık ve çatalı yemek tabağının nereye konulacağı, yemek servislerinin oturanın sağından mı solundan mı yapılacağına bile bir kuralı vardır. Bahtiyar Paşa'nın dâiresinde, hizmetçinin, tabakları misafirin sol tarafından verdiğini anlatır. (s. 46) Şehnaz Hanımın oda hizmetçisi on dokuz yimi yaşlarındaki Sofî isimli Fransız kızı, Resmi ile Şehnaz Hanım birlikte kahvaltı ederlerken “misafirin sol tarafından taam tabağını” uzatır. Hizmetçi kızların dikkat edeceği hususlardan birisi olarak yemek tabağını uzatırken nefesi misafiri rahatsız etmemesi için başını misafirin tepesi hizasına getirir. (s. 50)

Midhat Efendi'nin romanlarında Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki kadar olmasa da alafranga tiplerin yaptığı hareketler alay konusu olur. Bunlardan birisi de *Bekarlık Sultanlık mı Dedin?*"deki Sururi Efendi'dir. Avrupaî bir hayat yaşamak için diğer alafranga tipler gibi Beyoğlu'nu seçen Sururi Efendi'nin burada gittiği bir lokantadaki durumu şu şekilde tasvir edilir:

“O akşam Sururi Efendi ile birlikte bulunmuş olsaydınız mûmaileyhin bedâyi-i medeniyeyi birer birer nasıl telâkki ve muhakeme etmekte bulunduğuna dikkat ederek pek ziyâde eğlenebilir idiniz. Lokantada sofranın intizamı ve herkesin iştihasını tahrik için yemeklerin esâmîsini mübeyyin bulunan listenin gayet muntazam bir surette tab edilmiş bulunması ve bıçağın ucuyla kademlere dokunup tıngırdatmağı müteakip uşağın “mösyö!” diye emre intizâren derhal koşup gelmesi hep Sururi Efendi'nin nazar-ı dikkatini celb ederek bunları gayet feylesofane ve şâairane teşbihler ile bi'l-muhâkeme tahsin eder idi.” (s. 273)

Midhat Efendi'nin seyahat romanlarından *Acâyib-i Âlem*'de iki Türk ve bir İngiliz kızı Rusya'nın Balta istasyonundan Moskova'ya doğru bindikleri trende Rus prensesi de vardır: Yazarın daha önce *Paris'te Bir Türk*'te tasvir ettiği gemideki sofraya benzer bir yemek ortamı trende gerçekleşir. Ancak oradaki ortama ve yemeğe katılanlara göre sayı burada daha az ve prenses olduğu için daha özel bir sofradır. Hareketten yarım saat sonra yemek ve ikram servisi başlar. Trenin yemekli vagonunda gerçekleşen ortamda içkiye alışkın Rus insanının bir temsilcisi olan prenses seyyahların içki içmesini ister. Onun bu teklifini açıklamasa da dinî gerekçelerle Suphi biraz tereddütle karşılar: “... fakat efendim! Şey olduğundan... haniya biz meşrubat istimâline alışmamışız da...” şeklindeki ifadeleriyle Suphi'nin çekingenliği yansır. İçeceklerin başında meşrubat ve konyak gelir. Prensес konyağı ziyadece sevmektedir.

“Hazm-ı taam için konyak içer, serin havada ısınmak ve sıcak havada serinlemek için konyak içer. İki kadeh konyak ile insanın biraz kendisine neşe vermesini kavâid-i hıfz-ı sıhhate pek muvafık bulur.” Prensес konyak içmede diğerlerinin gevşek davranması üzerine,

“Yolcuların nazı üzerine bunlara mutlaka içki içirmeyi iltizam eyleyerek daha ziyade ibrama davrandı. Zaten erbâb-ı işretin mutadı bu değil midir? Yalnız kendisi neşe-mend olursa keyfi tamam olmaz. Mutlaka yanında bulunana dahi o neşeyi

tattırmak ister. Hele arkadaşı içmek istemez ise merakı daha ziyade artıp daha ziyade ibrama dahi kendisini mecbur bulur.” (s. 85) Rus prensesin ısrarları ile seyyahlar daha önce içki içmemiş olsalar bile, içmek zorunda kalırlar. Rus yemek usulünde yemekle beraber içkinin olması adettendir.

“Koca bir prenses tarafından edilen bu kadar tavsiyeleri redde artık imkân kalmayacağı gibi prenses ‘Efendiler! İşte bunu sizin sıhhatinize içiyorum. Seyahatinizi kemâl-i afiyetle icra hususundaki muvaffakiyetinize!’ diye kendi konyağını alıp içmeye davrandığı anda iki refik dahi peyrev olmak mecburiyetini bir türlü def edemediler.” Ahmet Midhat Efendi dönemin şartları ve İslâmiyet’te içkinin yasak olması dolayısıyla Suphi’nin ne kadar isteksiz davrandığını kendi üslubuyla şöyle aktarır: “Bu prensese tesadüf edişini mücerret bir talihsizliğe hamlederek şu beliyyeden kurtulmak müyesser olsa birçok sadakalar vermeye razı olacaktı.” (s. 86) Yemek sofrasında içki konusuna devam edilir. Preses konyağın faydaları, insanın gözlerine başka revnâk vermesinden bahseder. Prensесin bu açıklamalarını tasdik eder gibi görünen Hicabi, “-Vakıa öyledir efendim. Fakat bizim memlekette işret mutat olmadığı için onun zevkine bizler o kadar vâkıf değiliz. İşret bize zahmet verir.” der. Prensес bu cevap karşısında şaşır:

“-Acayip! Türkiye’de müsekkirat istimal olunmaz mı?”

-Hatta dince dahi memnudur.” şeklinde verilen cevaba prensesin de kendince dinî cevazlar verdiği görülür:

“-Evet! Sarhoş olmak bizim diyânet-i Nasrâniyyede dahi memnûdur. Fakat birkaç konyak memnû olmadığı gibi insan biraz da serbest fikirli olursa birkaç konyak dahi kendi kendisine zammederek din tarafından yine bir mümanaat görmez.” Ancak içkinin haramlığı tartışmasına rağmen prensesin kilerciye işaretiyle, “konyağın ikinci kadehleri yuvarlandığı gibi, üçüncü kadeh dahi hizmetini ifa ey”ler. (s. 87)

Seyahat sırasında ne yapılacağına, nasıl davranılması gerektiğine Türk seyyahlara göre daha iradeli görünen Miss Haft, böylesine zorlu bir yolculuk sırasında bile kendi değerlerini ve alışkanlıklarını korumaya çalışır. İngiliz kızı, Rusların yedikleri “et’imeyi berveçhile midesine kabul ettiremeyeceğinden” kendi yemeğini kendisi yapar, Suphi ve Hicabi de ona yardım ederler. (s. 98)

Rusya içlerinde seyyahlardan ayrılan Rus prensesi onları Petersburg şehrine davet eder. Petersburg’ta prensesin kış sarayına davet edilen İngiliz ve iki Türk

seyyah burada yemeğe otururlar. Sofra düzeni mükemmeldir. Sofra hem İngiliz hem de Türk seyyahların gördükleri en mükellef sofra olup, “Avrupa’nın her tarafında böyle mükellef sofralar için medâr-ı zînet olmakla meşhur hangi nevi et’ime ve eşribe varsa cümlesi bu sofra üzerinde hazır idiler.” şeklinde tavsir edilir. (s. 198) Sofrada kadın ve erkeklerin oturma şekli Avrupaî usuldedir. Oturma şeklinde erkeklerin her iki taraflarına ve karşılarna kadın gelecek şekilde Miss Haft’ın da yan taraflarına ve karşılarna erkek gelecek şekilde oturtulmuşlardır. Sofrada tam bir alafranga düzen vardır. Türk seyyahları Ruslar alafrangaya uyumları konusunda kontrol ederler.

“Gariptir ki Osmanlı seyyahlarında alafrangaca şâyân-ı tenkit hiçbir hâl ve hareket görmedikleri hâlde Miss Haft’ın bazı harekâtı üzerine birtakım kadınlar ve erkekler yekdiğerine kaş ve göz işaretleriyle enzâr-ı ehemmiyetlerini davet eylemişlerdi. Ezcümle Miss Haft’ın ekmeği bıçak ile kesip parçalaması câlib-i enzâr tenkîd-i ahvâlden görülmüştü.” Seyyahların bu bilgileri kitaplardan öğrendikleri Suphi Bey üzerinden anlatılır. Miss Haft’ın neden böyle davrandığı onun kendi değerlerine ve yemek alışkanlıklarına bağlılığıyla ilgilidir: “Mensup olduğu İngilizlik hâli iktizasınca bir mükellef sofrada ekmeği bıçak ile kesmeyip el ile koparmak adaptan sayılacağını öğrenmeye lüzum dahi görmemiş ve hatta bu yoldaki kusurlardan dolayı şayet tayip olunacak olsa onu da vazife edinmeyecek derecelerde İngilizliğe mağrur bulunmuştu.” (s. 199)

Rusya’da da sofra meclisleri aynı zamanda bir sohbet ortamı olduğu için konu daha çok ziyafet ve içecekler üzerinedir: “Avrupaca hangi tarafın şarabı meşhur olduğu ve şampanya şarabı yalnız Fransa’nın Champagne vilayetine mahsus olmayıp Rusya’da bile bu şaraplardan imal olunmakta bulunduğu tarzında hep zevk ve sefahate dair şeylere münhasır kaldı.” (s. 200)

Petersburg’tan sonraki hayat ve yolculuk şartlarının zor olduğu zamanlarda da yemek konusunda İngiliz kızın belki de kadın olduğu için tercihleri dikkate alınır. Yemek çeşitleri daha çok deniz ürünleri üzerinedir. (s. 247)

Avrupa’da nişan, düğün gibi özel günlerin haricinde önemli gün ve yıl dönümlerinde de yemekli balolar düzenlenir. Bunlardan birisi de *Cellat*’ta Fransa imparatoru Napolyon Banabart’ın “Saray-ı İmparatorî”de bütün Avrupa’ya karşı ilan edeceği savaştan önce düzenlediği balodur. Biletler üzerine isimlerin yazıldığı iki

binden fazla kadın ve üç binden fazla erkeğin katılımıyla gerçekleşen gösterişli bir ziyafet olmuştur. (s. 113-114)

Avrupa'ya eğitim için giden *Demir Bey*'deki Mustafa Kamerüddin vasıtasıyla pansiyondaki yemek saatleri ve usulü hakkında bilgi verilir. Önce dört arkadaşıyla bir dairede kirada kalan Mustafa Kamerüddin, daha sonra kız arkadaşı Polini'nin aracılığıyla İtalyan Matmazel Rozali'nin işlettiği pansiyona taşınır. Pansiyoncu Matmazel Rozali, Mustafa Kamerüddin'e pansiyondaki yemek saatleri ve usulü ile ilgili şu bilgileri verir:

“Bizde akşam taamı ikidir. Birisi saat dörtte paydos eden amele kızlar için olup, eğer bu taam size pek erken gelirse gece saat onda verilen “soupe”yi tercih edebilirsiniz.” (s. 170) Gece verilen “supe”de ateşte ısıtmaya gerek duyulmayan soğuk şeyler ikram edilir. Romanda geçen bir başka yemek bahsi daha ilginçtir. Bir erkeğin gönlünün sevdiği bir kızla görüşmeye başlamasının aşamaları vardır. Onunla yakınlık kurmanın veya ikna etmenin safhalarından birisi de yemek yemektir. Kız tarafının bu yemek davetini kabul etmesi işlerin yola girdiğinin habercisidir. Romanda Mustafa Kamerüddin'in arkadaşı Podar, Lini'yi Polini diye kendisine aşık etmek ister. Bunun üzerine,

“Paris'te sevda-perestliğin bir türlü olup, bir türlü de işte Podar ile Lini'de görmüş olduğumuz şu surette icra olunur. Yani efendi bir matmazeli görür. Kendi kendisine prezante ederek ara yerde derhal bir muârefe peyda olur. İki taraf dahi Paris'in en cüretsiz erbâb-ı muâşakasından olursa gayeti şu ilk mülakat ve muârefe asıl neticeyi intaç edemeyip iş bir iki, nihayet üçüncü mülakata kadar teahhur eder. Nihayet bir hususî kabinoda taama davet meselesi meydana çıkarılır. İşte bu davete matmazelin icabeti maksadın dahi husulü demek olur.” (s. 193-194) Avrupa'da akşam yemeği için ‘diner’, gece yenilen ve genellikle soğuk yiyeceklerin tercih edildiği yemeğe de ‘soupe’ adı verilir. (s. 194)

Fenni Bir Roman'da ise Avrupa ile Amerika yemek yeme usulü bakımından mukayese edilir: “Malum olmalıdır ki Avrupa'da pek çok familyaların mutfakları olmadığı gibi, Amerika'da hemen hiçbir kimsenin mutfağı olmayıp, böyle yüzlerce binlerce familyaları birden intisap eyleyen büyük hânelerde umûmî sofralar olur ve herkes orada taam eder.” (s. 42)

Haydut Montari romanında roman kişilerinden Gargula'nın sabah akşam yediği yemekten bahsedilir: “Gargula dediğimiz ihtiyar herif, büyük Kont'un zaman-ı

hayatında adi bir gemiciydi ki, sabah akşam kuşluğu ve akşamlığı zeytin ekmek, soğan ekmek gibi şeyler olup bazı günler sade suya nohut veyahut bakla veya mercimek haşlandığı zaman sevincinden güverte üzerinde bir de hora teperdi.” (s. 67)

Romanda İtalyan köylüsünün günlük hayatında yemek alışkanlığı da verilir. İtalya'nın bir kıyı ülkesi olması ve deniz ürünlerine dayalı bir mutfak anlayışlarının olması, yemek kültürlerine de yansır. Bu yüzden köylülerin hayatında balık yemek listelerinin baş tarafında yerini alır.

“İtalyan köylülerinin ekseriya yaptıkları vechile bakkaldan bir miktar taze tuzlu balık alıp kaynatarak onun suyuna bir makarna saldığı gibi, balığı da haşlama olarak yenilmek üzere şöylece bir tarafa koydu.” (s. 138)

Midhat Efendi'nin Avrupa dönüşü yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Avrupa'da özellikle pansiyon ve yurtlarda yaygın olarak kullanılan tabildot usulünden bahsedilir. Otelde ya da pansiyonda o gün çıkan yemek çeşitlerinin bir tabak içindeki bölmelere konularak ikram edilmesidir. Yazarın Şarkıyatçılar Kongresine katılmak için gittiği Avrupa'da gördüğü bu usulü, oradan döndükten sonra yazdığı bu romanda vermiş olur. Palme (Palm) hotelinde yemekler tabildot usulüyle yenilir. (s. 488)

İki Hud'akar'da Avrupa sofrâ âdâbının en önemli şeylerden birisi de birbirini tanımayan insanların yemek masasında tanışmalarıdır. Birbirine “prezante” edilmeden konuşmaya başlamak Fransız ve İsviçrelilere mahsus olup, “yekdiğerine prezante olmaksızın söz söyleşmemek usulü İngiliz terbiyesinde mevcut”tur. Sofrada en önemli şeylerden birisi hanımlara öncelikle ikram edilmesidir. Avrupa'da sosyal hayatta kadına verilen değer ve hürmetin yemekte de gösterildiği romanlara yansır. “Alafranga sofralarda, bir erkeğin kendi yanında bulunan kadını hiç tanımasa bile kadın kadehine su veya şarap koymaya davrandıkça, daha evvel davranarak o gibi hizmetlerini ifa edivermek, erkeğin terbiyeten vazifesidir.” (s. 717)

Avrupa'da yemek ziyafetlerden birisi de iddia sonucu kazanılan yemek ziyafetleridir. Bunlardan birisi de tehlike anında birisini kurtarmak üzerine girilen iddiadır. *Cankurtaranlar*'da yüzme bilmediği halde Ren nehrine atlayan üç kişiden birisini boğulmak üzere iken kurtarılır. Yardım ederek kurtarana bir madalya verildiği gibi, bir de büyük hotelin lokantasında ziyafet verilir. Buradaki yemekte “troflu hindiler gelsin mayonezli balıklar. Taamı tertib için dahi Burgonya şaraplarından başlayıp nihayet şampanyada karar kıl”ınır. (s. 769)

Acâyib-i Âlem'de Suphi'nin yemekte içki içmede çekinden davranması gibi Midhat Efendi'nin de yemekte içki içme dışında Avrupa yemek yeme ortamı ve usulünü beğendiği romanlarda görülür. *Taaffüf*'te alafranga bir sofranın oluşturulmasını uzun bir şekilde tasvir ettikten sonra şu tespiti yapar:

“Avrupa'dan ahzettiğimiz şeylerin en müstahseni hakikaten bu sofralardır. Hem de bunlar ne kadar kalabalık olursa o nispette eğlenceli olur, süsü ziyneti o kadar artar.” (s. 228) Bu romanda, Dâniş Bey konağında ayrı bir yemek salonu vardır. “Malum a alafrangada yemek yenilen mahal dahi bir “salon” addolunur ve ona göre tefriş edilir.” (s. 79)

Yemek masası açıldığı zaman yirmi dört kişilik olursa da ev halkı kalabalık olmadığından kapalı şekli kullanılır. Salonda somaki mermerden yapılmış bir şömine vardır, mevsiminde ışıl ışıl yanar. Tavanın ortasından otuz altı mumluk bir avize sarkar. Masa üzerinde de dokuzar mumlu iki şamdan mevcuttur. “Bir yemek salonu için levâzımdan ve fakat daha doğrusu tezyinât-ı mahsûsadan addolunan büfe ve armuar dahi nazar-ı ehemmiyeti celbe şayan masnuât-ı haşebiyededir. Hele armuar yani dolap içinde mücerret şöret için mevzu olan evâni bâzıları Çin'in, Japonya'nın Hind'in, İran-ı Kadîm'in ve Kıbrıs ve Rodos gibi Cezâyir-i Bahr-i Sefid'in fağfuriyât-ı kadîmesinden olup diğer bazıları dahi Sevres ve Saks gibi en meşhur Avrupa kârgâhlarının en nefis porselenlerindedir.” Yemek odasının duvarlarının süslemeleri de Avrupa usulüdür. “Bu salonun resim levhaları dahi kendi haline münasıptir. Erbâb-ı sanat meyanında “natürmort” denilen şeyler ki, bazı meyveler ve çiçekler ve vurulmuş geyik gibi vesâire misillü avlar ve elhâsıl sanat-ı tabhiyye ve levâzım-ı sayfiyyeyen taalluk eder şeyler irae etmektedir.” (s. 80)

Salonun duvarlarında, yine Avrupa'nın etkisiyle meyve ve çiçek tabloları asılmıştır. Romancı, yemek salonunun dekorunu böylece çizdikten sonra şark usûlü bir yemek odası ile mukayese eder. Yazar, “yemek odası” tabiri varsa, “elyevm sini altmış yetmiş bulmuş ve binaenaleyh yarım asır mukaddemki sûret-i maîşetimizi görmüş olan zevâta müracaatla soracak olursa” bunun kırk elli yıllık bir geçmişinin olduğunu söyleyeceğinden bahseder. (s. 81)

Sonra Şarkta yemek yeme ortamına gelir. “Bizde mine'l-kadîm sofralar salon ittihaz edilmeyip oturlan odalara kurulurdu.” denildikten sonra evlerin üç kerevetli

olduğu bunlardan birisinin altına bir iskemle, üzerine bir sini, sonra da kaşıklar, yemeklerin konulduğundan bahseder. “Bu halde minder üzerinde oturan efendiler biraz eğilerek az çok rahatça taam edebilir idiyse de, karşılarında bulunacak ikinci, üçüncü derecedeki âkiller için yere erkan minderi konulmuş bulunduğundan, bunlar üzerine oturanların hemen hemen çene hizalarına gelen sofradan tenâvül edebilmeleri epeyce müşkülata mucip olurdu.” Sofrayı kaldırmanın ayrı bir dert olduğundan basedilir. Birbirine karışmış olan ekmek kırıntıları, kemik kalıntıları, kirli kaşıklar ve bunların üzerine konulduğu sini oda kapısından geçemeyeceği için ne kadar kötü bir manzara oluşturduğundan bahsedilir. Ya hizmetçiler gelip teker teker taşıyacak ya da kapıları bir şeye koyup götürecek, sonra da siniyi silip “onu bir araba tekerleği gibi yuvarlaya yuvarlaya götürecek. Hem birçok hizmet ve tekellüf, hem rahatsızlık ve hüsnsüzlük.” Bunun da ne kadar zor olduğu tasvir edilir. “İşbu usûl-i kadîmedeki sofralarla şimdiki alafranga sofralar arasındaki fark hiçbir mukayeseye sığar şeylerden değildir. Avrupa’dan ahzettiğimiz ve etmekte olduğumuz şeylerin en müstahseni hakikaten bu sofralardır. Hem de bunlar ne kadar kalabalık olursa o nispette eğlenceli olur. Süsü ziyeti o kadar artar.” (s. 81) Rasih Efendi konağında yemek salonu alafranga dizayn edilmiştir.

Midhat Efendi Batıdan alınan adetlerin en güzelleirndne birisinin de ziyaretler, yemek ve sofrâ âdâbı olduğunu romanlarında tasvir ederek hissettirir.⁵¹⁴

Midhat Efendi, Avrupa’yı gördükten sonra yazdığı *Mesâil-i Muğlâka*’da Avrupa ile Osmanlı’daki pek çok sosyal ve kültürel konularda daha gerçekçi mukayeseler yaptığı değişik bölümlerde bahsedildi. Bu romanda Paris bulvarlarından ve buraların Paris hayatında ne kadar önemli yerler olduğu anlatılırken konu yemeğe getirilir. Etrafları çiçek ve ağaçlarla süslü sağlı sollu lokanta ve kafelerin bulunduğu bu tip yerler için, “Paris’te dahi bu yolda para yemek isteyenler bulvarlara giderler.” denilir. Tiyatroların büyükleri, kahvehânelerin, lokantaların vesâirenin en parlakları hep bu caddelerdedir. Her türlü zevk ve safa arayanlar aradıkları şeyleri bulurlar. Bizim İstanbul’da bir sûret-i sefihânedede yiyecek parası olanlar para yemek için

---

⁵¹⁴ Avrupa’ya gittiği zaman batı ülkelerinin en meşhuru olan Fransız yemeklerinin en güzelini bile bizim yemeklerle kıyas eder. Hele Avrupa’nın sularını İstanbulkileriyle mukayese etmek de mümkün değildir. Avrupalıların su yerine şarap içmelerinin, belki de sularının kötü oluşundan geldiğini söyler. Çay zevkinin Avrupa’da hiç bulunmadığı kanaatindedir. Rusya hariç, Avrupa memleketlerinde, ya çayları fena olduğundan, yahut pişirmesini bilmediklerinden, o gayet mükellef porselen takımlarda getirdikleri şey, siyah ve sıcak bir sudan başka bir şey değildir. Midhat Efendi, **Avrupa’da Bir Cevalan**, s. 23.

Beyoğlu'na gittikleri gibi Paris'te dahi bu yolda para yemek isteyenler bulvarlara giderler. “ Bunlardan İtalyanlar namına mensup olan bulvarda 20 numaralı mahal ise “Maison Doree” yani “Beyt-i Müzehhebe” denilen lokantadır. En meşhurlarından birisi iş bu Maison Doree olmak üzere bulvarlarda bulunan bu mühim lokantaların umûm için bir büyük salonu ve havas için birkaç küçük salonları bulunur ki bunların methalleri yine halkın gözleri önündedir. Fakat bir de havâsın havâs için küçük daireleri vardır ki onların methalleri merdivenleri de gizidir. Kilerleri, hizmetkarları da başkadır. Buralara girecek olan zenginlerin refikaları filhakika menkuhâlârı mıdır değil midir aramak olmaz. Herhangi çift buraya müracaat edecek olursa gireceği daire kendi hissi hânesi addolunur. Oraya istediklerini kabul ederler, istemediklerini kabul etmezler. Bu yerlerde me’kûlât ve meşrubatın listeleri üzerinde fiyat dahi muharrer değildir. Yalnız neveleri muharrerdir. Müşteriler hesap görecekları zaman daire müdürü fiyatları o müşterinin tahmin olunan hal ve şanına göre vaz eder. Meşhur rehnumâ-yı Bedeker der ki: Bu yerlerde Fransız altınları tava içindeki tereyağı gibi erirler.” (s. 25)

Avrupa kültüründe davet ve ziyafet şekilleri zamanla değişim göstermiştir. Paris'te çay toplantılarında yalnız kadınlar bir araya gelmez. Romanda bu değişik şu şekilde açıklanır: “Paris'te bu gibi içtimaların yalnız kadınlara veyahut yalnız erkeklere mahsus olması elyevm bilküllüye nevâdir den madûd kalmıştır. Madamın kendi daire-i mahsûsasından çıkmaması ve mösyönün bile bila-istizan oraya girememesi ve binaenaleyh bazen madamın yalnız kadınlar ile ve bazen dahi mösyönün yalnız erkeklerle birleşip kendi neviyetlerine mahsus mesâil ile musahabe etmesi eski zaman kibarının mahsusâtından kalıp şimdi ise bu âdetler mesâil-i tarihiyyeden olmak hükmünü almıştır.” (s. 114)

Fatih Andı, Ahmet Midhat'ın Paris penceresinden Avrupa'ya bakışını önce kontrollü bir algılama çabası, ardından kıyaslayıcı, gerektiğinde eleştirici bir seçicilik olarak tanımlar.⁵¹⁵ Kızların eğitimin konu edindiği *Diplomalı Kız*'da baba Jan Döpre, küçükken bilinçsizce çocuğu terbiye etmeye çalışır. Kocasının bu şekildeki tavrına eşî olumlu bakmaz:

“Jan çocuğu terbiye edeceğim derken daha ziyade terbiyesizliğini mucip oluyor. Bir fakir çocuğu için o kadar süslü elbiseye lüzum var mıdır? Bir demircinin

---

⁵¹⁵ M. Fatih Andı, “Bir Medeniyet Algılaması Olarak Ahmet Midhat Efendi'nin Paris'i” **Merhaba Ey Muharrir!** s. 256-276.

kızı o kadar pahalı şekerlemeleri, gatoları filanları yer mi? Biraz şeker katılmış adı çocuk ekmeği nesine elvermiyor? (s. 601) Romanda alafranga sofraya geleneği ile ilgili bilgiler de verilir. Bu sofralarda erkek kadını hiç tanımasa bile kadının kadehine su veya şarap koymak nezaket gereğidir.

*Kismetinde Olanın Kaşığında Çıkar*⁵¹⁶ da Avrupa'nın ziyaret kurallarıyla ilgili bilgiler verilir. Avrupa'nın ziyaret kurallarının en önemlisi randevu ile birisini ziyaret etmektir. Ziyarete gelen kişiyi kapıcı karşıladığı gibi zili çalarak içerideki hizmetçi kıza haber verir. Kadın misafir gelirse bir defa, erkek misafir gelirse iki defa zil çalınır. Avrupa'da, "hâne sahip ve sahibesine arz ve istizan edilmedikçe misafir ne kadar muteber olursa olsun, ne kadar teklifsiz bulunursa bulunsun doğrudan doğruya salona giriveremez. Hatta hâne sahibi 'antişamr' denilen ve misafirleri beklemesine mahsus olan bir başka salonda misafirin biraz beklemesini rica eder ise misafir buna darılmaya dahi hakkı olmaz." Bunun sebebi olarak, hâne sahibinin misafirlerini karşılamak için hazırlanması ya da gelen misafirle karşılaştırmak istemeyeceği, başka bir misafirin bulunma ihtimalidir. Bir de Avrupa'da misafir kabul günleri olduğuna işaret edilir: "Avrupa'da kibarın haftada bir gün kabul günleri olup o gün hangi misafir gelse kabul ederler. Başka günler ise meğer pek mühim veya pek husûsî ziyaretler olmalı ki kabul eylesinler." (s. 572)

Misafire ikramda bulunmak da Avrupa kültüründe yaygın olmayan bir durumdur. Midhat Efendi, Avrupa'ya giden Türklere, herhangi bir vesile ile ziyaretine gidilen bir şahıstan ikram beklenmemesini, hatta fazla oturulmamasını, Batılı bir görgü kaidesi olarak tavsiye eder. "Züvvâra kahve, tatlı, şerbet filân ikramı bizim bu taraflara mahsus olup bazı Hristiyan yahut Avrupalılar hânelerine gittiğimiz zaman bu yolda gördüğümüz ikramlar onlar tarafından mücerret alaturka olarak iltizam olunurlar."⁵¹⁷ Eserinde Avrupa'nın ziyaret ve sofraları konusunda ayrı ayrı başlıklar altında bilgiler veren yazar, Avrupa'nın yemek saatlerinin düzenliliğine dikkat çektikten sonra öğle yenilen yemeğe "déjeuner", sabahları sütlü kahve, tere yağı bal ve biraz ekmekle yapılan ve kahvaltı kabilinden olan hafif yemeğe de "birinci déjeuner" adının verildiğini, akşam yemeğine "le Diner", gece yarısına doğru yenilen kahvaltı

⁵¹⁶ Ahmet Midhat Efendi, *Kismetinde Olanın Kaşığında Çıkar*, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1304 [1886/87], 103 s. (*Letâif-i Rivayât*,:18, Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 563-592. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

⁵¹⁷ Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeret*, s. 61.

kabilinden birtakım kurabiye ve tatlıların yer aldığı yemeğe ise “souper” adı verildiğini aktarır. Yazar eserinde evde ya da seyahat araçlarında masalara nasıl oturulacağı, kaşık ve bıçağın hangi yemeklerde ve nasıl kullanılacağı, yemek tabağının neresinde bulundurulacağı gibi konularda geniş bilgiler verir.⁵¹⁸

Avrupa yemek yeme usulü Türk toplumunda da yayılmaya başladığı özellikle varlıklı ailelerde, köşklere, konaklarda, yalılarda salonlara yemek masalarının konulduğu, ayrı tabak, ve kaşık takımlarının kullanılmaya başlandığı görülür.

Araba Sevdası'nda Bihruz Bey'in Çamlıca'daki köşkünde yemekler yemek salonunda yendiği gibi herkes için ayrı tabaklar konur. Yemek çorbadan sonra hazırlanan yemeklerden isteyen istediği kadar tabağına aşır. Yemekte bordo şarabı da vardır. Akşam yemeğinde “Nemse böreği, yerli kalkan balığı tavası, mayonezli tavuk söğüş, piliç etiyle güveçte pişmiş teaze bamya, bezelyeli kuzu kül bastısı, kremalı çukulota.” (s. 173) *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* roman kahramanı Mansur Bey, Avrupa'da eğitim görmüş, kendi değerlerini koruyan, eğitimle toplumu değiştirmeyi düşünen biridir. O, Avrupa dönüşü İstanbul'da amcasının huzuruna çıkınca, hem de planlanmamış şekilde,

“Amcacığım, iltimasçıları siz hep böyle mi kabul edersiniz? Vâkıa ruhsatsız huzura çıkılmaz bir memlekette geliyorsam da o memlekete adetlerini o memlekette bırakıp bulunduğu memleketin usûlüne tebaiyet etmeyi dahi muktezâ-yı maslahat bilirim” der. (s. 52)

Halit Ziya'nın romanlarında yemek ve sofranın Avrupa usulüne göre şekillendiği görülür. *Nemide*'de Şevket Bey'in Sultanahmet'teki konağında yemekler yemek odasında yenir. (s. 32) Kanlıca'daki yalıda da yemek odası ve içinde sofranın bulunduğu dolap vardır. (s. 75) *Bir Ölümlü Defteri*'nde sofraya yemek takımı olarak bıçağın da konulduğu görülür. (s. 82) *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in ve arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin Erenköy'ndeki köşklere yemekler masalarda yendiği gibi, gazetenin çıktığı matbaada da “yuvarlak bir masa”nın üzerine beyaz örtü, çatal ve bıçak takımları da konmuştur. (s. 319) *Aşk-ı Memnû*'da Adnan Bey'in yalısının ikinci katındaki tencere, sahan gibi mutfak eşyaları Bazar Allemand'dan

---

⁵¹⁸ Yazar, “Umûmî Sofralar” ve “Adi Adi Lokanta Sofraları” başlığı altında ikiye ayırarak anlattığı eserinde Avrupalı insanın yemek konusundaki ölçüsünü şu sözlerle noktalar: “Avrupaca yemek yemesini bilmek insanın mi'yâr-ı terbiyesi addolunur.” Daha geniş bilgi için Bkz. Midhat Efendi, *Avrupa Adab-ı Muâşeret*, s. 123-147.

alınmıştır. (s. 91) *Kırık Hayatlar*'da yemekler yemek masasında ve herkes ayrı tabakta yemeğini yer. (s. 313)

Fatma Âliye Hanım'ın bir konak hayatı etrafında baskıyla yapılan evliliğin olumsuz sonuçlarının işlendiği *Muhâdarât* romanında Sâi Efendi'nin konağında yemekler sandalyelere otularak bir masa etrafında yenilir. (s. 91)

Romanlarında genellikle yanlış batılılaşmayı eleştiren, oluşturduğu alafranga tiplerle bunların Batılılaşma adına komik hallerini anlatan Hüseyin Rahmi'nin *Şipsevdi* romanında Avrupa yemek çeşitleri ve sofrâ âdâbıyla ilgili geniş bir bölüm vardır. Romanın alafranga tipi olan Meftun etrafına topladığı ev halkına yemek âdâbı konusunda Baron Staff'ın "Savuar Vivr" adlı yemek kitabından bilgiler verirken şöyle der:

"Çorba tabağının dibinde bir damla bırakmamak için tabağı eğerek kaşıklamamalı. Ekmeği bıçakla değil, elle koparmalı. Fransızlardan başka milletler bıçakla keserlerse de onların bu davranışı uyulacak şey değildir." (s. 93) "Alafranga sofrada adet, usul dışı yemek yenmez. Her yemeğin yenilişi özel bir kurala bağlıdır. Sen istediğin gibi yemeye karar verdikten sonra ben burada deminden beri niçin çenemi yoruyorum ya?" (s. 94)

Roman kişilerinden Raci'nin Avrupalılar yemeği nasıl yerlerdi sorusuna Meftun: "Tabii elle yerlerdi. Çatal pek o kadar eski bir şey değildir. Çatal ismi Fransa'da 1379'da ilk defa olarak Beşinci "Şarli"ye ait gümüş takımlarını gösteren bir sayım defterinde görülmüştür. Çatalın Fransa'ya İtalya'dan geldiği söyleniyor. Ama kullanılışı bugünkü gibi yaygın değildi. On altı yüzyılda bile çatal süsten sayılıyordu. İngiltere'de bunun kullanımına ancak on yedinci yüzyılda başlanmıştır." (s. 94-95) şeklinde çatal ve bıçak kullanmanın Avrupa kültür ve medeniyetinin ortaya çıkardığı bir yenilik olarak anlatır.

Türk romanında yanlış Batılılaşmanın en belirgin tipinin çizildiği bu romanda yemek konusuyla ilgili "Kuş konmaz" yemeğinin nasıl yenileceğinden bile bahsedilir. Kadın ninenin İngiliz ve Fransızların kuş konmazı nasıl yedikleri sorusuna Meftun, "Fransızlar kuş konmazı elle yerlermiş. Şimdi İngilizler çatal, bıçakla yeyince bu hal berikilerin, sofrâ zarıflığında ötekilerden geriye kalmaları sonucunu doğurdu. Sorun güçleşiyor. Kuşkonmaz yemekteki bu yolsuzluk üzerine Fransızlar da artık çatalla yemiş olsalar İngilizleri taklit etmiş, yani onlarda gördükleri bir adetin yararını takdir

ve tasdik etmiş olacaklar ki Fransızlar bunu milli gururlarına bir türlü yaraştıramıyorlar.” (s. 96) şeklinde açıklamasıyla cevap verir.

Baron Staff'ın “Fransızların kuş konmazı eskiden beri elle yediklerini açıkça, erkekçe söylüyorlar. Ama öyle bir söyleyiş ki, çatalsız yemeyi tercih etmek iddiası elden bırakılmıyor. İngilizlerin zarıflığı takdir edilmiyor. ‘Evet, Fransızlar bunu eskiden beri elle yerlerdi ve en akla yakın yol da budur.’ deniyor.” (s. 99)

Bu uzun yemek yeme âdâbı toplantısında zeytin çekirdeğinden, kiraz yemenin şekline kadar uzayan bir tarif vardır: Meftun ev halkına verdiği alafranga yemek âdâbını öğretme dersinde yenilen kabuklu ve çekirdekli bir yiyeceğin çekirdeğinin ağızdan nasıl çıkartılacağı dersini verir: “Çatalı ağza yaklaştırmalı. Zeytin çekirdeğini yavaşça, gizli denecek bir ustalıkla dudaklarınızın arasından nezaketle çatalın üzerine bırakılmalı. Oradan da aynı özenle, yani kimseye bir şey sezdirmeksizin tabağın içine indirivermeli.” (s. 105) Avrupalıların çekirdeği nasıl ağızdan çıkardıklarıyla ilgili Meftun Baron Staff'ın kitabından bu bölümü aktarır: “Kiraz yahut onun gibi çekirdekli bir meyve yenildiği vakit çekirdekleri tabağa tükürür gibi çıkarmamalı. Tabağa bırakmak üzere ağızdan elle de almamalıdır. Ya ne yapmalı? Meyve yemeye mahsus olan takımın kaşığı ağza yaklaştırılmalı. Çekirdeği oraya çıkarmalı, bu küçük iş dudaklarla kolayca yapılır, kaşıktan da tabağa bırakmalı.” (s. 106) Meftun armut, şeftali gibi meyvelerin nasıl yenileceğini de anlatır. (s. 107) “Bıçağı sağ elinizle kullanarak, dedim. Evet, sol eldeki çatalı, şeftalinin dörtte birine saplar, sağ eldeki bıçakla meyveyi elbisesinden ustalıkla ayırırsınız.” (s. 109)

Avrupa yemek usulünün geçtiği romanlardan birisi de *Salon Köşelerinde* romanıdır. Avrupa ile Osmanlı'nın yemek düzeninde de farklılıklar vardır. Orada her şeyin bir saati vardır. Beyoğlu'nda İngiliz ailenin de bulunduğu lokantadaki yemek ortamında konu Avrupalı insanın yemek yeme alışkanlığına gelir. Şekip Bey, Madam Sanşayn ailesi, Miss Lilyen ve sefaret katiplerinden bir zat ile yemek yerken Beyoğlu Tokatlıyan'daki lokantada görür ve onların yanlarına gider. Onlar yemek yemektedir. Şekip Beyin de yemek yemesi içi ısrar edince, Şekip buraya gelmeden yemek yediğinden bahseder. Bir saat önce yemek yediğini söyleyerek yemek yemeyi kabul etmemesi itiraz olarak algılanmıştır. Çünkü: “Alafranga saat sekizden evvel taam etmek mugayir-i sıhhat olduğu hatta İngiltere'de öğle taamı alafranga birden sonra ve akşam taamları sekiz buçuk ile dokuz arası edildiği dermiyan ediliyor?” (s. 116)

Onların o akşam bir saat erken yemelerinin sebebi ise o akşam Beyoğlu'nda ilk defa olarak Yeni Kumpanya tarafından verilecek olan "Verter" operasının bir perdesini olsun seyretmek için Madan Rostof'un locasında bulunmaya mecbur hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Şekip'in alafranga saatle saat altıda yemek yemesine taaccüp etmişlerdir.⁵¹⁹

Romanlarda ziyaret, yemek ve sofrâ âdâbı ve kültürü konularında verilen bilgiler okuyucuya rehberlik etme amacı güder. Okuyucuyu eğitmek amaçlı âdâb-ı muâşeret dersleri şeklinde verilen tasvir ve anlatımlar Avrupa kültürünün öne çıkartılan ve hayran olunan bir şekli olarak sunulur. Yemek yeme biçimleri, ayrı tabak ve servis açma, çatal, kaşık ve bıçak kullanma, yemek saatlerinin düzeni ve intizamı örnek olarak sunulur.

---

⁵¹⁹ Aynı şekilde yemek ve sofrâ konusuyla ilgili Avrupai yemek usulünün yansıdığı romanlardan biri de Ahmet İhsan'ın tefrika halinde yayınlanan *Hâver* romanıdır. Fransa'dan dönen Raci Bey'in akşamki misafirleri Mehmet Âsaf Bey, Hacı Şükrü Efendi, Râif Efendi, Râik Bey'den ibarettir. Yemek alafranga usulünde yenilir. Hizmeti de Raci'nin iki uşağı görür. "Yemek alafranga yemekle beraber sahanların ortaya konulması, herkesin orada tabaklara taksim etmesi işe nîm-alaturkalık veriyordu; fakat yemekler hep Türk aşçısının yed-i maharetinden çıkmıştı." Ahmet İhsan, **Hâver** (Millî Roman), Servet-i Fünûn, nr.58, 9 Nisan 1308 (21 Nisan 1892), s. 95.

3.4.7. Eğlence, Törenler ve Davetler

Avrupa sosyal hayatında eğlence, tören ve davetlerin ayrı bir yeri vardır. Bu kültürde eğlence belli günlere hasredilmiş bir şey değildir. Hafta sonları, doğum günü, nişan, nikah, evlilik, yaş günü kutlamaları, yılbaşı ve özel günler, devletin verdiği resmi davetlerin yanı sıra ev ortamlarında arkadaşlar ya da aileler arasında düzenlenen davetler, törenler, eğlence ortamlarına da zemin hazırlamış olur. Çalışmamızın bu bölümünde Avrupa insanının eğlence anlayışı, tören ve davet şekli ve bu ortamlarda uygulanan usul ve yöntemler üzerinde durulacaktır. Buna benzer bir başlık Türklerin ‘Avrupa Algısı’ başlığını taşıyan beşinci bölümde de vardır. Ancak orada konu daha çok Türk eğlence, davet ve tören anlayışında modernitenin getirdiği yenilik ve değişim üzerinde durulacaktır. Avrupalılaşıma bu başlık altında ise Türklerin sosyal ve günlük hayatındaki değişimde Avrupaî eğlence hayatının örnek alınması ve bunun romanlar vasıtasıyla nasıl hayatımıza yansıdığına değinilecektir.

Belli bir plan üzerinde işleyen Avrupa sosyal hayatında eğlence dünyası günlük hayatın bir parçası gibidir. *Müsameretnâme*’de *Bir Osmanlı Subayının İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeştinde*, İngiltere’ye denizcilik eğitimi için giden Nacit Bey, burada düzenlenen balolara katılır. (s. 140) İngilizler boş vakit buldukları zaman, hele bu deniz seyahati olursa, hemen kendilerini eğlendirecek bir oyun bulurlar. Saatlerce meşgul oldukları ve ellerinden düşürmedikleri iskambil kağıtları onların başlıca oyunlarından. Bir başka eğlence ise karşılığında “İngiliz liraları”nın da ortada döndüğü zar oyunudur. (s. 156-157)

Avrupa’da en çok değer verilen eğlence ve törenlerin başında “Crismis” eğlenceleri gelir. Dinî bir tarafıyla beraber yeni bir yılı da karşılama olarak algılanan bu törenler Avrupa’da özellikle İngiltere’de üç gün sürer. Nacit Bey de bir süre sonra evleneceği Elizabet’e “müzeyyen kuleli şekerlemeler ve birkaç türlü turfanda meyvelerle daha bu gibi tuhaf ve zarif hediyeler” alarak sevgilisinin güya bayramını tebrik etmeye gider. İngiltere’de yıl başlarının ilk üç günü şehir postası ücretsiz olduğu için herkes biribirinin yeni yılını tebrik için postalar gönderir. (s. 170)

Avrupalı insanın eğlence hayatına ait unsurlara en geniş yer verilen eserlerden birisi de Midhat Efendi’nin *Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar* hikâyesidir. Hikâyenin başında Paris’in çeşitli özellikleri yanında eğlence ortamı için en uygun

şehir olduğuyla ilgili şöyle denir: “Heva ve hevese ittiba Avrupa’nın her tarafında umumiyete karip bir surette görülen ahvalden ise heva-perestlik hususunda Paris bütün dünya yüzünde bir misali daha bulunmayan şehirdir.” (s. 563) Yazarın Beyoğlu ve eğlence hayatını işlediği hikâyelerinin Paris’te geçmiş hali olan hikâyede Galata ve Pera, Doğu’daki Batı’dır.⁵²⁰ Paris şehrinde yaşayan erkek ve kadınlardan bir grup insan vardır ki, genellikle bunlar varlıklı aileler arasından çıkar, gece gündüz eğlence ve “sevda-perestlik” peşinde koşarlar. Bunlardan birisi de Oktav adında bir gençtir. Vaktinin büyük bir kısmını eğlence merkezlerinde geçiren Oktav, kulüplere, tiyatrolara, vizitelere akşam yemeğinden sonra gitmektedir. Kumar en büyük eğlencelerindendir. Oktav Paris’te hiçbir özel daveti kaçırmamaktadır. Sefarethânelerde düzenlenen baloların müdâvimidir. Bu balolarda Paris’in bütün ‘kibâr âlemi’ toplanmaktadır. Özellikle birkaç yüzyıldır Avrupa diplomasisinin merkezi sayılan Paris’te sefirlerin verdiği balolar “akıllara hayret verecek” kadar ihtişamlı törenlerdir. Paris sefarethâneleri devlet parasıyla vücuda getirilmiş olduklarından Paris’teki saraylarla rekâbet edecek derecede gösterişlidir.⁵²¹

Yine konusu ve mekânı Fransa’da geçen *Çifte İntikam*’da Avrupa’da panayırlardan bahsedilir. Avrupa köylüsü için “yıllık bayram” kabilinden sayılan bu tür eğlence ortamlarında “adî hokkabaz ve soytarılarından bed’ ile seyyar tiyatrolara varıncaya kadar her türlü oyuncular oralara giderler, halkı eğlendirirler.”(s. 505)

Avrupa’da kurulan panayırlarda birçok eğlence mahallinin yanı sıra balo için ayrı bir mekân oluşturulur. Düz bir meydanın etrafına tahta perde çekilerek ve içine büfeler, localar tertip edilerek oluşturulan alanlarda eğlenceler üç gün, üç gece devam eder. Mızıkâ eşliğinde raks, vals gibi kadınlı erkekli oyunlar oynanır.

Yazar, bu tespitleri konusu İstanbul’da geçen, alafrangalaşmayı eleştirdiği romanlarında da yapar. *Felâton Bey’le Râkım Efendi*’de Jozefino Osmanlı’da sabahleyin mangalda pişen kahve keyfi yapmaya bayıldığını söyler. Pek çok gözleminden sonra Jozefino, “Türklerin her hali, Avrupa’nın halinden iyi”

---

⁵²⁰ Nur Akın, *Galata ve Pera: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında*, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 315.

⁵²¹ Midhat Efendi Avrupa kültürüne ait balo hakkında ve balolarda uyulması gereken kurallarla ilgili *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî*’nde ayrı bir başlık açar. Baloya giderken erkelerin siyah, kadınların dekolte giymesinin bir kural olduğu hatırlatıldıktan sonra, balolarda genellikle raks yaparak eğlenildiği, bunun yanında kağıt oyunları gibi oyunların da oynandığı, hatta otamların buna göre düzenlendiğine dikkat çekilir. Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî*, s. 383-411.

değerlendirmesini yapar. “Vâkıa Avrupa’nın dahi eğlencesi çoktur ama “monoton” daima bir siyak üzeredir.” (s. 89)

Avrupa sosyal hayatını şekillendiren unsurlardan birisi olarak eğlence hayatıyla ilgili *Paris’te Bir Türk*’te şöyle denilir:

“Paris’te erbâb-ı iktidar haftada veyahut on beş günde bir geceyi ahabıyla sohbetle hasır ederek bu gece herkesin malumu olduğu cihetle, ahab güya bir düğün hânesine ictima ediyorlarmış gibi orada içtima ederler. Müzika ve şarkı ve kumar oyunu bu gibi cemiyetlerin başlıca eğlencelerinden madut olup, bunların erbâbı taraf taraf ayrılarak meraklarını icra ederler.” Bunlara istidadı olmayanlar da seyirci olarak onları izleyerek latife yollu sözler söyleyerek bunlara katılırlar. “İşbu cemiyetlere Fransızlar “soiree” derler ki, lisanımızda “müsâmere” lafzı tamam bunun mukabilidir.” (s. 141) Roman kişilerinden Nasuh’un Paris’te başka milletlerden, hatta Fransız ailelerin de kaldığı bir misafirhânedede kalır. Paris’te akşam eğlencelerine gidilecek mekân sayısı fazladır. Bunlardan birisi de ‘prado’ adı verilen, sokak baloları ve eğlenceleridir. Romanda önce Prado’nun nerede ve nasıl bir merkezde düzenlendiği anlatılır:

“Prado dedikleri yer Luxembourg bahçesinin cenup tarafında ve rasathâne dört yol ağzında vakıa bir büyük mahal olup, orada her perşembe ve pazar akşamları umumi balo verilir. Ama nasıl balo? Öyle zadeganın mahall-i ictimâi değil. Esnaf takımı bile oraya uğramaz. Civarda kâin mekâtib-i cesîme talebesiyle ressam, nakkaş, hakkak, müellif çırağı, tiyatro oyuncularını gibi erkek, karı bir bölük gençler içtima eyler. Bu cemaatten bir takımı çift çift gelmiştir.” Buraya gelenler ya çift olarak, ya eşini orada bulmak kararıyla gelenler, “Üçüncü takım ise eşsiz kalmış olan guruh olup, orada kendisine bir eş aramağa gelir ve mutlaka bulmaktan geri kalmaz.” denildikten sonra, “Paris’in bu âlemi sair payitahtlara pek de makis değildir. Her yerde bu misillü ittifakların içinde bir de para ve istifade sevdası olup Paris’te ise, karı erkek her biri kendi işlerini başkaca görüp kazanacakları parayı kazandıktan ve maişetlerini yoluna koyduktan sonra, mücerret erkekleri zen-dostluk ve karıları merdüm-dostluk etmek üzere bu âlem-i serbestiye can atarlar. Gayeti erkek refakatında bulunan karıya “soupe” denilen bir gece taamı arz eder ise pek büyük sahavet göstermiş olur.” Buralarda gerçekleşen tanışmalar birkaç günlüğüne olabildiği gibi, aylarca sürenler de vardır.

Pradonun nasıl bir ortamında düzenlediği anlattıktan sonra bu eğlencede ne gibi danslar edildiği hakkında da bilgi verilir: “Prado balosuna devam eden şu cemaatin icra eyledikleri rakslar sair baloların rakslarına asla benzemez. Bunlar ol kadar serbestane, öyle aşüftegane ve o derece çılgıncasına raksederler ki gerçekten namuslu olan veyahut (Paris’te eksik olmadığı vechile) namuslu olmak üzere geçinen bir kadın!... bu oyunları temaşadan bile haya eder. Vakıa polis daima hazır olup rezaletin derecesi haddinden ziyade artar ise, müdahale ve men eder ise de hadden ziyadesi değil, eksigi dahi müfredatı vechile tarif ve tavsifinde sayfaları dolduracak kadardır.” (s. 165)

Fransa’da özellikle Paris’te oynanan bir oyun daha vardır ki bunun için sahneye, dekora gerek yoktur. Nasuh, Gardiyanski ve dostu bulunan Miralay Causemard familyasının yanına gelip oyun oynarlar. Bu İngilizlere ait olan ya da çıkışı orası olarak bilinen, birden fazla kişinin katılımıyla oynanan bir oyun şeklidir. “Oynanan oyun ‘whist’ dedikleri İngiliz oyunu idi ki erbâbına malum olduğu üzere dört adam miyanında oynanır ise de, münâvebeye dahi bindirilebilir.”

Prado gibi baloların haricinde Avrupa insanının verdiği eğlence ve törenlerden birisi de düğün ve bayramlardır. “Düğün, bayram denilen şey ise akraba ve ehîbbâya ya kendi hânelerinde veyahut güzel bir hotelde balo ve ziyafet ita’sından ibarettir.”(s. 283) Grisette ile Cartrisse’in evlenmelerinde de akraba ve arkadaşları hotel salonunda eğlenirler.

Yazarın romana sonradan dahil ettiği kişilerden birisi de Alexandre’dir. Lyon şehrinin bir kasabasında bahçıvan iken Paris’te Nasuh’la tanışan Alexandre, onun aracılığı ile Paris kibar alemine ait nezaket kuralları konusunda Madame Trouville’den dersler alır. Ona öğretilen konulardan birisi de Avrupa kibar alemine mensup insanların salonlardaki eğlence hayatıdır. Kibar aleminin oyunları ile köy halkının oyunlarının farklı olduğundan bahseden Madame Trouville, kitapların bulunduğu raftan Madame Celnarde’in “Cemiyetler Oyunu” kitabını indirerek oyunlar hakkında buradaki bilgilerden bahseder. Sonra iki ciltlik Monsieur Richard’ın “İlmi Telkin Eder Salonlar Oyunları” kitabını gösterir. Monsieur Lebrun’un satranç, dama gibi akıl, hesap ve zeka isteyen oyunlardan bahsedilir. Bunları bilen insanların salonlarda rahat edeceğinden bahsedilir. (s. 389)

Paris'e sonradan gelen Alaxandre'in Paris eğlence hayatının eski ve yeni durumuyla ilgili değerlendirmeleri dikkat çekicidir. Nasuh'un da katılacağı bu görüşler bir Batılının ağzından Doğulu birisine ait bir eleştiri gibidir:

“Bana kalır ise eski âlem daha mesut idi. Ben o âlemi, âlem-i sefalet addederdim ve bu âlemi, âlem-i saadet görürdüm, ama şimdi işin içine girince anladım ki bu hüküm yanlış imiş.” dedikten sonra gerekçesini de şöyle anlatır:

“Eğer dünya büsbütün bir Paris bulunmaz da her taraf köy olur ise, dünyada daha ziyade mamur ve ehl-i dünya dahi daha ziyade mesut olur. Bir kere baksanız a şu Paris halkını eğlendirmek, yani güya mesut etmek için neler icat edilmiş! Neler ihtira olunmuş! Bunlar uğrunda ne kadar fikir it'ab edilmiş! Ne kadar milyonlarca masraf göze aldırılmış. Bununla beraber zannederim ki Paris halkı bu medeniyetten memnun değildirlir.” (s. 394-395)

Nasuh bu görüşü tasdik eder, çünkü Paris halkı nazarında göze çarpan külfetler onlar için “umûr-ı adiyeden” olduğu için daha ilerisini istemektedirler.

Nasuh arkadaşı Alexandre ile Catherine ve Cartrisse'in yanına giderler. Orada Catherine piyano ile şarkı söyleyerek gelenleri eğlendirir. Hatta “polka” bile oynar. Şiirler okunur. (s. 437) La Vie Partisien gazetesinde “Ne Oldu İse Bir Kulağa Oldu” başlıklı bir fıkrada Avrupa gazetelerinde sık sık yer alan fıkralardan bir benzeri yayımlanır. O da İstanbul'dan Paris'e sırf eğlence alemlerine karışmak, kadın kız peşinde koşmak için gelen Zeka Bey'in maceralarını anlatır. (s. 438)

Midhat Efendi'nin gazeteci kimliğinin de bir gereği olarak araştırma ve tanıma merakıyla Avrupa'ya gönderdiği Nasuh sayesinde Paris'in çeşitli yönleri tanıtılır. Bunlardan birisi zengin ve sefih hayata düşkün insanların gittikleri fuhuşhâne benzeri bir yerdir. Avrupa'nın başka bir yüzünü göstermek için anlatılan bu yer Paris'in kuzeyinde, biraz da şehrin dışında geniş bir bahçenin içinde yer alan ve ancak özel bir parola ile girilebilen bir yerdir. Nasuh arkadaşı De la Chaisne ile Paris'in uzak bir yerinde olan bu yeri ziyaret ederler.

Fransızların yanında, İspanyol, İngiliz, Moskof gibi farklı milletlerden zengin ve yaşlı erkeklerle genç ve güzel kadınların bulunduğu bu eğlence ortamında kullanılan eşyadan, salonların süslemesine kadar her şey en pahalı ve gösterişli malzemeden yapılmıştır. “Şetaretsiz ise şevklenir, ihtiyar ise gençleşir.” şeklinde tasvir olunabilecek açık mitolojik kadın resimlerinin tabaklara işlendiği ve “franklar, santim

ve liralara, frank yerine sarf olunup binlerin birler ve milyonların binler kadar ancak kıymeti olabilir.” dediği daha çok parası olanların eğlendiği yerlerdir. (s. 447-448)

Yukarıda bahsedilen paranın hesabının yapmadığı lüks eğlence ortamlarının yanında, gelir seviyesi düşük mahallerde eğlence ortamları da hayat şartlarına göre şekillenmiştir. Her türlü ahlâksızlık ve sefaletin hüküm sürdüğü bu yerin eğlencesi de buna uygundur. Kadına hiç hürmet edilmediği gibi “en benâm bir aşüftenin fiyatı birkaç yumruk veyahut sille olup eğer turp ve ekmek ile karnını doyurmayı tekeffül edecek bir müşteri zuhur ederse artık aşüftenin iftiharından geçilmez. (s. 450) Yazarın Paris’i bizzat gördükten sonra bu gibi sefih eğlence yerleri hakkındaki hükmü daha da netleştirir.

Midhat Efendi, *Kafkas* romanında Rusların eğlenceye düşkünlüğünü Fransa ile mukayese ederek değerlendirir ve bu konuda Rusları açık ara önde görür. Rusların Anna, Katerina, Elizabeth gibi adlarla sadece Rus coğrafyasında değil, değişik bölgelerde eğlence düşkünlükleri bilinmektedir. Yazar daha önce *Kırkambar* adıyla çıkan mecmualara “Fransa’nın devr-i şehvanisi” adıyla uzun bir makale yazdığını, burada Fransanın geçmişte zevk ve safa alemlerinde en ileri olduğu dönem hakkında bilgi verdiğinden, orada anlatılan durumun muhayyirü’l-ukûl” olduğunu “Ancak ne kadar muhayyirü’l-ukûl olsa yine Rusların bu yoldaki ahvali derecesine varamaz. Aralarında şu fark vardır ki Fransızların sefahati bütün bütün ciddi ve hulki ve cibilli olmayıp, bu yoldaki tehâlüklarının yüzde yetmiş zevzekçesine bir mübalağadan ibarettir.” Ruslar ise o yolda hangi yolda ise dışarıdan anlaşılan o derecenin altında olduğudur. Yani Rusların eğlenceye düşkünlüğü çok ilerdedir. (s. 51)

Kafkas bölgesinin kendine has yöresel oyunlarının yanında Batı kültürüne ait dans da yaygınlaşmıştır. Kafkas kültüründe kadın erkek ilişkilerinden birisi de bir kızın dansa kaldırmaktır. Avrupa ile mukayesenin yapıldığı şu değerlendirme önemlidir:

“Alafranga salonlarda kendisine dans teklif eylediğiniz bir kız, sizi ret için başkasına söz vermiş olduğunu bahane ederek bir erkeği reddetmek ayıbını üzerinden atabilir ise de, Kafkas kızlarına müracaatla ellerinden gelebilecek olan hizmeti rica eylediğiniz zaman bulacak, arz edecek hiçbir bahânesi yoktur.” (s. 136)

Rus kültürünün eğlence, davet ve törenleri hakkında *Acâyib-i Âlem*’de daha geniş bilgi vardır. İki Türk ve bir İngiliz seyyahın büyük bölümü Rusya’da geçen gezilerini konu alan romanda sık sık Avrupa’daki eğlence ortamlarıyla da mukayeseler yapılır. Rus prensesinin kendilerini trene davet etmesiyle beraber

yolculuk etme imkanına kavuşan seyyahlardan bekar İngiliz kızının ciddi görünmesi, laubalilik etmemesi hakkında Rus prensesi şu değerlendirmeyi yapar:

“Bir kadın eğer erkekler ile musahebeden zevk arayacak ise şimal seyahati gibi müşkilât-i azîmesi derkâr olan bir seferi niçin göze aldırısın? Londra gibi Paris gibi büyük payitahtlarda istediği veçhile zevk ve safa edemez mi?” (s. 101)

Seyyahlar Harkov şehrinde Rus prensesin daha önceki talimatları ile kendileri için düzenlenen ziyafetlere katılırlar. Rus insanı eğlene, içki ve kumara çok düşkündür.

“Rusya’da kibar için servetin nihayeti olmayıp bhusus kumar oyunları dünyanın hiçbir tarafına kıyas olunamayacak surette Rusya’da oynandığından ve bir oyunda beş yüz bin ruble yani bizim sikkece seksen, doksan bin lira birden kaybetmek veya kazanmak dahi mümkün olduğundan...” diğer sefahatler için harcanan para kumarın yanında hiç mesabesinde. İki Osmanlı bir İngiliz için Harkov’da verilen ziyafet yirmi bin rubleye mal olmuştur. Hatta Ruslar bir aşüfte namına yüz bin rublelik ziyafetler verir. (s. 114)

Miss Haft, Rusların israf ve eğlenceye düşkünlüğünün kaynağını şu şekilde açıklar:

“Seksen milyon nüfusu seksen kadar familya elinde esir olur da servet-i umumiyesi dahi onların sefahat ve israfatına hizmet eyler ise artık Rus kibar nezdinde sefahatın hangi derecesi görülse istiğrap edilemez. Ben bir milletin şevk ve kudretini Rus şevket ve kudreti suretinde görmekle memnun olamam. Bir millet hürriyet-i insaniye ve medeniyyesine malik olarak kendi irade ve ihtiyarıyla yaşadığı halde Rusya kadar büyür ve Rusya kadar şevket kazanırsa her akıl onu tahsin eder.” (s. 115)

Petersburg’ta prensesin kış sarayına davet edilen seyyahlar, alafranga olarak düzenlenen sofrada çeşit çeşit yemekler ve içecekler eşliğinde sohbet edip eğlenirler. (s. 198-200)

Avrupa’da davetlerin en büyüğü resmî olarak düzenlenenlerdir. *Cellat*’ta Fransa imparatoru Napolyon Banabart, Saray-ı İmparatorî’de bütün Avrupa’ya karşı ilan edeceği savaştan önce düzenlediği bir balodan bahsedilir. Resmî makamlar tarafından düzenlenen eğlence ve davetlere, ancak daveyisesi olanlar alınır. Bu baloya katılacak misafirlere de tek tek davetiye gönderildiği gibi, balo müdürü gelen davetlileri, isimleri kontrol ederek içeri alır. (s. 113-114) Saray-ı İmparatorî ya da diğer adıyla Elize Sarayı’nda düzenlenen baloya iki binden fazla erkek, üç binden fazla da kadın

davetli katılmıştır. Sarayın yalnız salonları değil, bahçeleri de dolmuştur. Gelenlerin giyim tasvir geniş olarak yapılır. (s. 116)

Balo valsle başlar. Valsten sonra küçük bir istirahat verilir. Daha sonra mızıka bir kadril oyunu işareti verir. Binlerce erkek ve binlerce kadın meyanına dalarak evvela herkes kendisine bir refika sonra da “vizavi” yani karşı karşıya kadril oynayacak diğer bir çift oyuncu aramaya başlarlar.

Paris akşamlarının eğlence bakımından zenginliği *Cinli Han* hikâyesinde de geçer. Avrupa şehirleri içinde Paris’te haftanın bir akşamı yalnızca eğlenceye ayrılmıştır:

“Zaten Fransa’da işret akşamı cumartesi akşamıdır. Ertesi günü pazar olup kimse işe pek gitmeyeceği için erbâb-ı işret o akşam meyhânelere dolar.” (s. 9)

Avrupa’da Paris dışında eğlence merkezleri ise daha çok sahil şehirleridir. Yazın deniz, kışın ise havalar daha yumuşak geçtiği için tatilcilerin akın ettiği yerlerdir. Bu şehirlerden birisi de İtalya’nın Napoli şehridir. *Hayret*’te şöyle denir:

“Her sene Avrupa’nın her tarafından birçok kibar ahali Napoli şehrine gelip kışı orada imrâr ederler. Vakıa Avrupa kibârının şitaiyeleri Napoli’den ibaret değildir. İtalya ve Fransa’nın cenûp taraflarında her yer şitâiye ittihazına salih iseler de Napoli’nin eğlenceleri ve misafirler için mebzûl olan esbâb-ı rahat ve huzurları, memâlik-i sâireye makis olmadığından misafirlerin en çoğu Napoli’ye gider.” (s. 83)

Avrupa’da eğlence ve kumar merkezleri olmasıyla tanınmış kasabalar ve şehirler vardır. Bunlardan birisi de Almanya’nın Fransa sınırına yakın Baden Baden kasabasıdır. Maden sularıyla da meşhur olan yedi sekiz bin nüfuslu bu kasaba *Demir Bey* romanında şöyle tanıtılır:

“Baden Baden denilen yer Almanya’nın yedi sekiz bin nüfuslu bir kasabasından ibaret ise de gerek maden sularının ve gerek bu sulara gelen kibara mahsus kumar oyunlarının şöhret-i şâyiasından nâşi her sene oraya elli binden seksen bine kadar misafirin vürûd eylediğinden... Baden Baden’de oynanan kumar dahi Avrupa’nın hiçbir tarafına mahsus değildir. Bir masa üzerinde yüz binlerce frank birkaç saat zarfında deveran eyler. Oynanan oyunlar otuz bir ile, bir de “rulet” denilen oyun olup, rulet oyununda bazı kere zengin adamların bankayı altüst eyledikleri yani asıl oyun şirketini muvakkaten olsun iflasa çıkarttıkları rivayet olunursa da buna mukabil Baden Baden’de olanca servetini elden giderip de kafasına bir kurşun sıkarak

şu bâr-ı hayattan dahi kurtulanların miktarına dair rivayetler daha asah ve daha ekserdir.” (s. 238)

Avrupa insanı sporu da bir eğlence ve sağlık konusu olarak görür. Midhat Efendi avcılığın bir spor olduğunu Avrupa dönüşü yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta dile getirir. Onların spora bakışı da farklıdır:⁵²²

“Frenkler her ne eğlenceye başvuracaklarsa onun zımnında kendi kudretlerini sâirlerinin kudretlerinden üstün görmekle mütelezziz oluyolar. Meselâ avcılık edecekler mi? Öyle bildircin, keklik, tavşan, karaca, tilki gibi küçük şeyleri oyuncak addederek nefslerini, yaban canavarı, kurt, ayı, arslan, kaplan, boğa yılanı gibi sibâ-ı müdhişenin pençelerine ilka eyliyorlar. Bu galebeleriyle müftehir oluyolar. (...) Hâsılı her neye teşebbüs eyliyorlarsa başkalarının ya göze aldıramayacakları veyahut aldırırsalar bile kolay kolay beceremeyecekleri yolda teşebbüs eyliyorlar.” (s. 26) Avrupalıların yaptığı “başkalarının göze aldıramayacağı” şeyler arasında, küçük bir tekne ile büyük denizlerde dolaşmak, ata bindikleri zaman cit, hendek, orman gibi engeller içinden başarıyla çıkmak, yürüyerek en sarp dağlara çıkmak, balonla gökyüzünde dolaşmak sayılır. Avrupalı insan bunların hepsine bir eğlence gözüyle bakar.

Romanın kahramanı Ahmet Metin ve arkadaşları Avrupalılar tarafından Kadıköy'deki İngiliz deniz kulübünde verilen müzikli ve danslı, bir bola şeklinde düzenlenen ziyafete davet edilirler:

“Bu defa gittikleri şey bir suare demek olup dört arkadaşın dördü dahi suareye mahsus kıyafete girmişlerdi. On iki kadar erkek Avrupalılar meyanında sekiz-dokuz dahi kadın bulunup evvelce Ahmet Metin'in ziyafetinde bulunmuş olanlar henüz yekdiğerine takdim edilmemiş bulunanları prezante eylediler. Sofra pek şetâretli olduğu gibi sofradan sonra muzıka ve teganni ve hatta raks dahi icra olunarak İngilizler ekseriya bu misillü içtimalarda pek külfetli davranırlarken bizim Kadıköylü İngilizler şarkın teklifsizliğine epeyce alışmış oldukları gibi Ahmet Metin ve rüfekâsının def-i mahcubiyetleri ve husûl-i hoşnûdîleri için biraz daha müsaadelice davranmışlar idi.” (s. 93-94)

Midhat Efendi, 1889 yılında Stockholm'deki Müsteşrikler Kongresi'ne katılmak için gittiği Avrupa'nın çeşitli yönlerini tanır. İki aydan fazla seyahat ettiği Avrupa, bu

---

⁵²² Şirin, a.g.e. s. 341-342.

kez onda daha önce bildikleriyle çelişen düşüncelerin uyanmasına vesile olur. Bunlar daha önceki bölümlerde temas edildiği gibi, daha çok ahlâkî konulardır. Eğlence hayatındaki aşırılıkları da buna dahil etmek gerekir. Orhan Okay, yazarın Avrupa'nın eğlence hayatına bakışını şu tespitinde bulur: “Tiyatro, konser v.s. sanat değeri üstün eğlencelerin dışında Ahmet Midhat Paris'in diğer eğlencelerini pek sefihçe bulmuştur.”⁵²³

Yazar, Paris'i bizzat gördükten sonra bu gibi sefih eğlence yerleri hakkındaki hükmü kafasında daha da netleşmiştir. Arkadaşlarının önerisiyle Paris'te beraber şarkılı bir kahveye giderler. Açık hava tiyatrosuna bile benzemeyen bu yere katılanların çoğunluğunu kadınlar oluşturmasına rağmen, “gazeteden kopardıkları kağıtları fındık cesametinde hap gibi buruşturup sağdaki soldaki, öndeki, arkadaki erkeklere fırlatmak nevinden soğuk arsızlıkları bâzı kimseleri kahkahalarla güldürebiliyordu.”(s. 581) denilir. Eğlence çıkışı kadınların erkeklere sarkıntılık ettiğini görünce Midhat Efendi nasıl bir yere geldiklerini daha iyi anlar. Sadece kendisi değil, yanındakilerle beraber bu manzara karşısında eğlenemeden ayrılırlar.⁵²⁴

Midhat Efendi'nin Avrupa seyahatinden hemen sonra yazdığı eserlerden *Diplomalı Kız*'da, Avrupa'nın sosyal ve günlük hayatının olumsuz yönlerine dikkat çeker. XIX. yüzyılda Avrupa her bakımdan Osmanlı'nın örnek aldığı bir medeniyet ve kültür merkezi olması hasebiyle, eğlence, tören ve davet gibi bakımlardan da örnek alınan yer Avrupa, daha çok da Paris'tir. Midhat Efendi de Osmanlı'da Paris'in her bakımdan o kadar çok tanındığını belirtmek için şöyle der: “Vak'a Paris'te geçiyor ama sanki Paris bize meçhul müdür ki dekâyıkı anlaşılmasın? İstanbul'dan daha bile maruf değil midir?” (s. 593) Bu şehirde, hiçbir işi gücü olmadığı halde gecesini gündüzünü gönül işlerine ayıran bir sınıf bulunmaktadır. Bu sınıf, gelirleri, servetleri sayesinde çalışmadan da yaşayabilmektedir. *Kısmetinde*

---

⁵²³ Okay, a.g.e. s. 108.

⁵²⁴ Midhat Efendi Paris'e geldiklerinin üçüncü günü arkadaşı Madam Gülnar'ın teklifiyle Champs Elysee'de (Şanzelize) gittikleri bu yerin bir açık hava gazinosu olduğu anlaşılmaktadır. Yazar eğlenceden çıktıktan sonra kadınlarla erkeklerin birbirlerine sataşmalarını görünce İstanbul'un Beyoğlu semtinde gördüğü manzarayla mukayese eder: “Emsalini Beyoğlu'nda Korkordiya gibi yerlerde her zaman gördüğümüz birtakım hânende kızlar kendilerine yakışık aldıkları veya aldırmadıkları birtakım evzâ ve etvâr-ı rezilâne ile şarkılar çağırıyorlar ki zaruriye veya gayri zaruriyesi yevmiye yüz franga balığ olan bu masrafla Paris'te ikâmet eden insanın o kadar pahalı olan vaktini bu gibi temaşalarda geçirmesi hakikaten yürekler acısı addolunacak ahvâldendir.” Midhat Efendi, *Avrupa'da Bir Cevlan*, s. 579-582.

Olanın Kaşığında Çıkar hikâyesinde Paris kibârı dertsiz, gününü gün eden, nasıl hayattan zevk alırım dışında hiçbir şey düşünmeyen insanlardan oluşmaktadır: “Âlemde hiçbir şeye ehemmiyet vermemek, her şeyi bir eğlence olarak telâkki etmek ve bhusus tembellikte son dereceye varmak bu Paris kibarının cümle ahvâl-i hususiyelerinden olup...” (s. 570) denilerek belli bir sınıf arasında eğlencenin ne kadar önemli olduğuna vurgu yapılır. Yazar, Paris’te geçen *Mesâil-i Muğlâka*’da, bu şehirden “zengin olan mutlaka sefih olmak itikadında olan Paris” (s. 19) diye bahseder.

Kilisenin koyduğu kurallarla eski geleneğin çatışmasının konu edindiği *Çifte İntikam*’da kilise ve dinî hayatın zayıflaması ahlâksızlığı, beraberinde de eğlence hayatına düşkünlüğü getirmiştir. Kiliseler genç kız ve erkeklerin randevu yeri gibidir. Buradan çıkınca eğlence alemlerine giderler. Gençlerin köy kiliselerine devamı da “*ibadet için değildir.*” Özellikle pazar günleri kiliseden hemen çıkıldıktan sonra akşama doğru, “hotbuva” denilen zurna veyahut bir nev’ gayda ile çalınacak kadrillerde” raks ederken kimin kiminle arkadaş olacağı ayarlanır. (s. 504)

Cellat romanında Napolyon’un düzenlediği resmî baloya benzer davetler sefarethâneler tarafından da düzenlenir. *Kismetinde Olanın Kaşığında Çıkar*’da Oktav zengin malvarlığı sayesinde zamanını eğlence ortamlarını da geçirir. Devletlerin zenginliğinin bir göstergesi olarak sunulan balo ortamlarına katılanlar da bu ortam kadar gösterişli ve süslüdür:

“Paris’te bulunan düvel-i ecnebiye süferâsının verdikleri balolar hakikaten akıllara hayret verecek şeylerdir. Birkaç yüz seneden beri umum Avrupa diplomasisinin merkezi hükmünü almış bulunan o paytaht-ı cesîmde bazı devletlerin sefarethâneleri cesâmetçe ve ehmmiyet-i mîmâriyece Paris ebniyesinin birincilerinden addolundukları gibi mefruşat ve müzeyyinât-ı dahiliyeleri dahi ait oldukları devletlerin şan ve namuslarına muvâfık düşecek bir sûrette olur.” (s. 585)

Avrupa’nın genel anlamda eğlenceye bakışı ve eğlence düşkünlüğünün kökeniyle ilgili en geniş bilgi *Cankurtaranlar* hikâyesindedir.

“Avrupalılar eğlenceye pek müptela adamlardır. Bilirsiniz ya! Büyüğü küçüğü, zengini züğürdü eğlencesiz duramazlar. Hele Fransızlar bu eğlence hususunda Avrupa’nın sâir akvâmına da fâiktirler. Onlara eğlence merakı abâ ve ecdatlarından miras kalmış bir hastalıktır. Çünkü onlar eski Golovaların ahfâdidirler ki eğlenceyi cihanda en mühim şeyler üzerine bile tercih ederler idi. Bir zarifin demiş

olduğu vechile Golovalar validelerinin rahimlerinden bu dünyaya ağlaya ağlaya çıkmayıp güle güle çıkarlar denilse mübalağaya haml olunmamak lâzım gelir. Herhalde şurası latifeye haml olunamayacak hakâyık-ı mutlakadandır ki Avrupalılar alelumûm eğlenceyi pek severler ve bunlar meyanında bilhassa Fransızlar daha ziyade severler. Tiyatrolar, balolar, müsamereler, bahçe safaları, sayd ve şikarlar, sporlar falan bin türlü eğlenceler bunların havâyic-i mübrimesinden oldukları gibi çançanlık, çalçenelik dahi bunların en ziyade sevdikleri eğlencelerdendir.” (s. 765)

Çalçanlık ve çalçenelik kavramlarının bizde “lakırdı etmek” anlamına geldiğini açıkladıktan sonra bunun nasıl uzatılıp gittiğiyle ilgili şöyle denir:

“Fransızların kuzeri dedikleri şeyde ise öyle ser ü bün dahi matlup değildir. Herhangi bir ucundan olur ise olsun silsile-i sühan bir kere ele alındı mı, artık çekilir uzatılır nereye kadar götürülebilir ise götürülür.” (s. 765)

Avrupa’da ve hele Fransa’da “kuzeri” merakı o kadar ileriye götürülmüştür ki sırf konuşmak için bir şehirden diğerine gidenler bile vardır. Bu alışkanlığın İngilizler arasında yayıldığıyla ilgili gazetede haberler çıkmaya başlamıştır. Hatta öyle ki İngilizler “çalçanlık” ve “çalçenelik” konusunda Fransızları kendilerinden üstün gördükleri için sırf onları dinlemek maksadıyla İngiltere’den Fransaya’ya geldiklerinden bahsedilir. Çalçenelik konusunda konuda Fransa içinde en ileri halk ise Marsilya’da yaşayan insanlar

İstanbul’un alafranga ve gayrimüslim çevreler arasındaki eğlence ve davet şekilleri de Avrupa’daki gibidir. *Müşahedât*’ta Siranuş’un balolardan geri kalmadığına işaret edildikten sonra Beyoğlu kızlarının can attıkları, katılmak için fedakarlık yapmaktan çekinmedikleri eğlencelerin balolar olduğu belirtilir. (s. 183)

Karnaval, Midhat Efendi’nin hem bir romanının adı, hem de Avrupalılaştırmanın Osmanlı hayatındaki en somut değişim ve dönüşümün görüldüğü bir eğlence şeklidir. Yazar romanın “mukaddime”sinde “karnaval” hakkında bilgi verir. Romanını “Karnavaldan önce, karnavalda ve karnavaldan sonra” şeklinde üçe ayırarak anlatan yazar, merkeze aile, karı koca, dostluk gibi ilişkiler için bir bozgun niteliğinde olan karnavalı en üste koyar. Karnaval’da düzenlenen baloların en sufli olanının “tavşan balosu” olduğu açıklanır. (s. 4)

Midhat Efendi’nin *Karnaval*’da baloların en aşağı seviyelerinden birisi olarak anlattığı tavşan balosu *Müşahedât*’ın kahramanı Siranuş ile bizzat romancı arasında geçen konuşmada şöyle aktarılır. Siranuş: “Balolarda peyda olan muarefenin başka

yerde hükmü olur mu? Âlem içinde tekrar mülakat edilse tekrar prezante edilmeğe ihtiyâcı olur. Balo denilen şey bu âlemden hâriç başka bir âlemdir.”

Muharrir: “Umûmî olan balolar! Yoksa resmî ve gayri resmî husûsi balolardaki muarefe her zaman makbul ve mer’îdir.”

Siranuş: “Bizim gittiğimiz balo tavşan balosu denilen en umûmî, en rezil yerlerden değil miydi?” (s. 187-188) Tavşan balosundan başka bir de Frenklerce “mikarem” adı verilen “perhiz ortasında itası muttat olan” umûmî balolar vardır. (s. 181)

Avrupa’nın pahalı bir eğlence türü olarak kumar Avrupa insanının eğlenceleri arasındadır.⁵²⁵ Hatta bu alanda ustalaşmış insanları bile çoğunluktadır:

“Avrupaca büyük kumarhânelerde her oyunda yeniden bir paketi açmak ve bir kere oynandıktan sonra o paketi terk etmek mutattır. Zira öyle Grekler vardır ki herhangi bir paket kağıdı bir kere kendisi karıştırıp, karşısındaki adama kestirecek olursa, kağıtları mutlaka istedikleri gibi tertip eylemiş olacaklarından oyunu behemehal kazanırlar.” (s. 304)

Osmanlı Yunan savaşına gönüllü olarak katılan bir askerinin macerasının konu edildiği *Gönüllü*’de Rumeli bölgesine ait Ramazan ayına girmeden gelenek olarak düzenlenen ziyafetlerden bahsedilir. Ancak “bıçak kesme” koç ve kuzu kesme adetleriyle vurpatlasın, çal oynasın şeklindeki “karnaval”lar bazılarında göre Avrupa’dan gelmiştir:

“Rumeli’nin Rum ve Bulgar ve Ulah gibi ahâli-i Nasrâniyesinden ve bahusus Rumlardan intikal eylemiş olsun. Vâkıa buralarda ve bahusus Avrupa’da ve Avrupa’nın da bir zaman Venedik şehrinde görülen karnavalları derecesinde karnaval

---

⁵²⁵ Midhat Efendi, Avrupa’da kumara dair gözlemlerde de bulunmuş ve Avrupa âdâb-ı muâşeretini konusunda yazdığı eserde “kumar” için ayrı bir başlık atmış, hatta onun Avrupa’da oynanan çeşitlerinden bahsetmiştir. Midhat Efendi’nin “âlem-i medeniyenin bir âdet-i kerîhesi” olarak tanımladığı kumar, Avrupa’da o kadar yaygınlaşmıştır ki “Bir kere hal ü vakti iyi olan hemen herkesin hânesi kumarhâne hükmündedir.” Avrupa’daki kumar ortamlarını şu şekilde anlatmaya devam eder: “Her balo ve her müsâmerede kumara mahsus odalar taayyün olunur. Kulüp denilen cemiyegahlarda azîm makâsidden birisi kumar olduğundan onun enâina mahsus masalar mücehhezdirler. Bazı yerlerde suret-i mahsusada kumarhâneler dahi resmen müessesistir ki ehemmiyetleri bir banka derecesine varır. Bazı yerlerde ise öyle müstakil kumarhâneler memnû olarak yalnız hânelerde, müsâmerelerde, kulüplerde oynanmasına ses çıkarılmaz. Maden sularının adeta kâffesi birer kumar mahallidir. Elhâsıl sözün en kısası iki kumarbaz nerede birleşirse orası kumarhane hükmünü alır.” Midhat Efendi, *Avrupa Âdâb-ı Muâşeretini*, s. 617-623..

yapmak Rumeli için hasbezzaman mümkün olamaz idiye de büyük perhize girileceği zaman bir hafta kadar evvel vur patlasın çal oynasın alemlerine girmekten ibaret bulunan karnaval adetleri her yerin kabiliyetlerine göre bilcümle ahali-i Nasraniyye nezdinde az çok vardır.” (s. 25)

XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa’ya eğitim, seyahat maksadıyla gidenler Avrupa’nın gece ve eğlence hayatına girdikleri gibi, sırf bu amaçla gidenler de vardır. *Paris’te Bir Türk* romanında Zeka Bey bunlardandır. *Bahtiyarlık*’ta Midhat Efendi’nin Felâtun Bey’den sonra “talı su frengi” olarak vasıflandırdığı Senai, Paris’e eğitim için gittiği halde, eğitime başlamadan şehrin gece hayatını dolaşmaya başlar. Bu arada kumarhânelerini de merak eder:

“Halbuki Paris’in her tarafını gördüğü halde biraz kumarhânelerini de görmemek Paris hakkındaki tetkikatını nakıs bırakacağından ve Senai artık Paris’in her taraflarını delilsiz kılavuzsuz gezebilecek kadar Paris’i öğrendiğinden kumarhâneleri kendi kendisine ziyarete başladı.” İlk oyunlarda kazanmaya başlayan Senai, gurura kapılır, ancak bir süre sonra bütün parasını kaybeder. Kumarbazlar gibi sabahlara kadar uykusuz kalır. (s. 36) Bu alışkanlıkların sonucu zor şartlar altında geri döner. *Yeryüzünde Bir Melek*’te Şefik, tıp tahsili için gittiği Paris’te kadın kız peşinde koşmaz. Ancak Paris kadınları onu rahat bırakmazlar. “Paris bu! Bazan erkekler kadın arar, bazan da kadınlar erkeklerin peşinde koşarlar. Herkes de çok defa aradığını bulur.” (s. 153)

Paris’e giden her Türk, Şefik gibi değildir. Meselâ *Karnaval*’da Zekâyî, metresi Elena ile gittiği Paris’te hemen eğlence ve sefahat âlemlerine kapılır. Kumarda parasını kaybeder. “Zekayi Bey dahi Paris’in vur patlasın çal oynasın alemlerinde Benli Helenası ile zevk ve safada idi.” (s. 278) denilir.

Eğlence, davet ve törenler en geniş şekilde Hüseyin Rahmi’nin romanlarında yer alır. Onun romanlarında Avrupa’dan gelen, yerli alafranga tipler hep bu ortamlarda vakit geçirirler. Midhat Efendi’nin *Bahtiyarlık* romanındaki Senai gibi *Şıpsevdi*’de de Meftun eğitim için Paris’e gönderilir. Ancak orada ne okuyacağına karar veremeyerek, “Gelsin kafeşantanlar, konserler, balolar, bu gece “Foli burje”de yarın “Olimpeba”da o birgün “Eldorado”da ... artık okumaya değil uyumaya bile vakit bula”maz. (s. 118) Hüseyin Rahmi, Paris’in “Les dessous de Paris” namıyla meşhur

üstünden başka bir de altı olduğuna dikkat çeker. Paris'ten dünyanın farklı yerlerine yayılan şehrin bu gece âlemleri onun kaleminden şu şekilde anlatılır:

“Buraları süfelâ kuyuları cehennemleridir... Gece yarısından sonra Paris'in bütün esrâr-ı elîme-i ahlâkı, ahvâli, seyyiâtı, rezâili bu hufâlarda birer sahne-i cereyan bulur. Öyle acîb, garib bazen müstekrehe, müthiş, mühlik vakalara, zi-hayat levhalar tesadüf olunur ki bu manazırla ilk defa karşı karşıya gelenler, nefretlerinden titrerler... refakaterine bir delil, yahut tebdil bir polis memuru olmadıkça ecânib bu kaza bela kuyularına inemezler. Buralarda iki “sous” (takriben yirmi para”ya gecelenir. Bu ücret mukabilindeki hakk-ı beytûtet boylu boyunca uzanıp yatmak değildir. Bir masanın önünde baş iki elin arasına alınarak öyle oturmak vaziyetinde uyumaktır. Sabahları pek mihman-nüvaz olmayan bu mağaralara bazen o kadar müşteri hücum eder ki gelenlere oturdukları mahalde sızmak için bile yer bulunmaz.” Meftun da parasız kalarak yukarıda anlatılan yerlerden birisi olan “Brasserie Moraud'da Fradin”de bir iki akşam geçirmiştir.(s. 118-119)

Meftun'un bundan sonraki macerası bu çevrelerde zaman harcamak, Paris'in altını üstüne getirmekle geçer. Zaten Avrupa'nın en gözde eğlence yerlerinin bulunduğu Paris'te bu ortamlara alışan da bir daha kolay kolay “iki cebi tamtakır bir züğürt” oluncaya kadar buralardan ayrılamaz. Avrupa tarzı eğlenceler Meftun İstanbul'a dönünce de devam eder.

Saffeti Ziya'nın *Salon Köşelerinde* romanı Beyoğlu ve çevresinin gözde salonlarında Avrupalı ve yerli alafranga çevrelerin eğlencelerini konu alan bir romandır. Avrupa'dan gelen Şanşayn ailesinin kızı Lidya iyi “vals” yapmak için İstanbul'a gelmeden önce babası tarafından Paris'te “Perren” den ders aldırılır. (s. 20) Eğlence ortamlarının gözde kızı olan Lidya güzel dans edişinin yanında farklı oyunlarıyla da dikkat çeker. Bunlardan birisi de “padepatinor” dedikleri bir dans çeşidir. (s. 46) İlk başlarda dans bilmediği için Avrupalılara hayranlıkla bakan, hatta üzülen Şekip, bir süre çalışarak onları imrendirecek kadar güzel dans etmesini öğrenir.

XIX. yüzyılda Avrupa'da eğlence denilince akla Paris gelir. Özellikle Midhat Efendi'nin bir eğitici ve nasihatçi kimliğiyle romanlarında anlattığı eğlence hayatı Avrupa kültürünün en önemli yönlerindne birisini oluşturur. Tiyatro, opera gibi yerlerdeki eğlencelerin idealize edildiği görülür.

3.4.8. Hastalık ve Ölüm Karşısındaki Tutumlar

Avrupa kültüründe hastalık ve ölüm gibi olaylarda insanların daha soğukkanlı yaklaştıkları görülür. Hastalık konusunda Avrupalı insanın daha bilinçli olduğu, büyüklerden ya da çevreden değil, bir uzmanın yardımına müracaat ettikleri söylenebilir. Bu durum Avrupa insanının kültür seviyesi ve alışkanlıkları ile de ilgilidir.⁵²⁶

Türk hikâyeciliğinin Avrupalı anlamda ilk örneklerinden sayılan *Müsâmeretnâme*'de İstanbul'un havası kızlarının hastalığına iyi geleceği düşünülerek Avrupa'dan gelen bir aile vardır. İki kız ve bir babadan oluşan aile “kerimelerden birisi Fransa'da mukaddema ağırca bir surette na-mizaç ve tebdîl-i âb u havaya muhtaç olmasıyla etibbâ tarafından diğer bazı mahallere götürülmesi tensip olunmuş olduğu halde” onlar İstanbul'u tercih ederler. (s. 31)

Eserin üçüncü hikâyesi *Bir Osmanlı Kaptanının İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*'nde İngiltere'ye gemi mühendisliği eğitimi görmeye giden Nacit Bey, eğitiminden sonra staj için Hindistan'a on sekiz ay süren bir yolculuğa çıkar. Yolculukta humma hastalığına tutulan Nacit Bey, Hindistan'a ulaştıca yirmi beş gün kadar daha gemide kalıp hastaneden dışarı çıkamaz. “Çünkü İngilizler indinde insandan kan almak hikmeten asla tecviz olunmadığından hummaya uğrayanların ekserisi şu zehaba feda olur. Savuşturabilenler de hastalığın harre-i hükmüne sûzan olup hemen mertebe-i hâlet-i nez'e varır.” (s. 158) Nacit Bey'e hizmet eden kaptanın kızı Filaver, onun başucunda bekleyerek her an yanında olur. Güzel kokulu mendiliyle yüzünü siler. Gemide doktorla beraber ilaçlar da mükemmel surette bulunmaktadır.

Midhat Efendi'nin Avrupa'yı görmeden ve gördükten sonra yazdığı romanlarda kimi zaman temizliği ve düzenine hayranlık duyduğu, kimi zaman da ölümü ve düşünmeyi hatırlattığı için andığı yerlerin başında Paris'in meşhur Pere-Lachaise mezarlığı gelir. *Paris'te Bir Türk*'te Avrupa'ya giden roman kahramanı Nasuh, Avrupa medeniyetini yakından tanımak amacıyla Paris'te her tarafını “tecessüs merakıyla” gezer ve inceler. Bunlardan birisi de Pere-Lachaise mezarlığıdır. Şehrin merkezi sayılabilecek bir konumunda olan mezarlık karşısında Nasuh şöyle düşünür:

---

⁵²⁶ Philippe Aries, *Batılının Ölüm Karşısında Tavırları* (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara 1991, XI, s. 116

“Bu mezarlık dahi beni bir gün işgal edecektir. Zira medeniyet-i cedîdenin vazî’ı olan onlarla görüşmek isteyenler, onların kalabalık kısmını burada bulabilirler.” (s. 130)

Yazar 1889 yılında çıktığı Avrupa seyahatinde ziyaret ettiği yerlerden birisi de bu mezarlık olur. Planlı şekilde yapılmış olan mezarlığın içinde, iki tarafı ağaçlı yollar, temizliğine dikkat edilen mermerden mezarlar, süslü aile mezarları, mezarın üstüne bırakılmış ya da dikilmiş çiçekler, yağlı boya resimler, fotoğraflar, küçük heykelcikler, mermer üzerine yazılmış yazılar gezenlere ölümün soğuk yüzünden ziyade huzur veren bir görüntüsü verir. Hatta mezarlığın şehir planı gibi bir planı, sokaklarının isimleri vardır. Mezarlıkta görmek istenilen kabri kolayca bulmak mümkündür.⁵²⁷

Midhat Efendi’nin romanları içinde Avrupa’da intiharla hayatına son veren bir olay da bu romanda geçer. Nasuh’un pansiyon komşusu ailenin kızı Polini, kendisini isteyen ve seven Simon Angot ile nişanlı olmasına rağmen, Nasuh’a olan sevgisi de tek taraflı devam eder. İki sevgi arasında kalan Polini, Lena köprüsünden Siene nehrine kendisini bırakarak hayatına son verir. (s. 489) Türk romanında suya kendisini bırakarak intihar eden *Sergüzeşt* romanındaki Dilber’in öncüsü gibidir Polini. (s. 504)

İntihar olayının gazetelerde farklı şekillerde haber olması “Paris medeniyetinin terakkiyatı semerâtından” sayılsa da aslında intihar olaylarının çeşitli sebeplere dayanarak artmasına da işaret eder. Nitekim gazetelerde, intiharla ilgili, parasını bitirip fakir düştüğü, kumar kurbanı olduğu, borsada büyük zarara uğradığı, bankadan para çaldığı ve polis takibinden kaçamadığı için intihar ettiği şeklinde farklı haberler çıkmıştır. Halbuki medeniyet alanındaki “terakkî”den önce intihar olayları

---

⁵²⁷ Midhat Efendi’nin ziyaret ettiği yerlerden birisi de Paris’teki Per Laşez [Pere-Lachaise] mezarlığıdır. Burayı gezmek için yarım gün ayıran yazar, mezarlık hakkında geniş bilgi verdikten sonra mezarları da gruplara ayırarak açıklar. Ufacık odalar şeklinde inşa edilen mezarlar olduğu gibi, Türklerdeki “sanduka”ya benzeyen mezarlar da vardır. Bazıları ise “ufacık bir dikili taş resmindedir.” Ölülerin gömülme şekli de bahseden yazar, mezarlıkta gezmenin bir gezinti gibi algılandığına dikkat çeker. Mezarlığın içinde Müslümanlara ait bir bölüm de vardır. Yazar bu bölümü de ziyaret ederek birkaç mezar kitabesini aktarır. Daha geniş bilgi için bkz. Midhat Efendi, **Avrupa’da Bir Cevlan**, s. 712-717, 729-730, 771-777 ; Ahmet İhsan da seyahatnâmesinde bu mezarlığa yer verir. Per Laşez mezarlığının Paris’in üç büyük mezarlığından en büyüğü olduğuna dikkat çekerek mezarlığın adının da Cizvit Papazından geldiğini aktarır. Sonra da mezar çeşitleri hakkında bilgi verir. Tıpkı o da Midhat Efendi sokakları, caddeleri ve planı ile mükemmel bulduğu mezarlığı turist rehberi Baedeker’e uyarak dört saat gezer. Bkz. Ahmet İhsan, **Avrupa’da Ne Gördüm**, s. 114-116.

olduğu zaman genellikle aşk veya namus meselesinden kaynaklandığı düşünülürken, şimdi bu uğurda nefesine kıyanlar “ender” konumundadır.

Demir Bey'de Mustafa Kamerüddin'in Zürih'te tanıştığı ve arkadaş olduğu Polini, Zürih gölünde sandalla gezerken göle düşer. Kızı ziyarete giden Mustafa Kamerüddin bu ziyaret vesilesiyle Avrupa'nın hastalık ve hasta ziyareti konusundaki adetini öğrenmiş olur. Misafirperverlik, komşuluk ilişkileri, başkalarına yardım gibi konularda Avrupa insanı zayıftır. Buna karşılık hasta ziyaretindeki metot övgüyü hak edecek cinstendir. Bizde hastanın durumuna bakılmaksızın uzun ziyaretlere karşılık, Avrupa'da bir notla, kısa ziyaretle gerçekleşir. Avrupa adâb-ı muâşeretini konusunda Midhat Efendi'nin beğendiği yönlerden birisi de bu hasta ziyaretidir:

“Avrupa'nın iyi bir adeti vardır. Bir mahalde hasta bulunduğu zaman ziyaretine gidenler hastanın yanına kadar çıkarak taciz etmezler. Hatta birçok mülahazalı adamlar familya halkını da taciz etmeyip hastanın haber-i afiyetini kapıcıdan sorarlar. İsterlerse bir vizite kağıdı bırakırlar. İsterlerse züvvâr defterine isimlerini kaydederler.” (s. 101)

Yeni yerler görmek, bilgilerini artırmak için *Acâyib-i Âlem* romanında Rusya'ya doğru İngiliz gemisiyle seyahate çıkan Suphi ve Hicabi, gemide dünyanın şekli, yolculuk gibi konularda sohbet ederler. Konu ölüm meselesine gelir. Suphi'nin bu konudaki düşünceleri şu şekildedir:

“Ana rahminden doğan insanlar hep yaşayıp ölüm olmasaydı bugün “küre-i arz üzerinde ayak basacak yer bulunamayacak kadar insan çoğalmasını mucip olurdu. Hâlâ şimdi bile Avrupa misillü sanayi-i tabiiyenin ve kavâid-i hıfz-ı sıhhatin terakkîsi sayesinde doğanların vefat edenlerden az olduğu memlekette nüfus-ı beşer o kadar artmaktadır ki her sene yüz binlerce nüfus dünyanın kıtaat-ı baîdesine hicret eyledikleri halde yine Avrupa nüfusu o kıtaya sığmayacak kadar çoğalmaktadır.” (s. 58)

Bu yüzyılda çeşitli salgın hastalıklardan çocuklar daha doğarken ölürken Avrupa'da yaşayanlar ölenlerden fazladır. Bu da Avrupalı insanın hasalılıktan önce tedbirler aldığına, sağlığa önem verdiklerini göstermektedir.

Suphi ve Hicabi'ye Rusya'da İngiliz seyyah Miss Haft da dahil olur. Elizabethgrad şehri civarında “Tumu” tabir olunur birçok mekâbir-i kadime” vardır. (s. 95) Antik bir kalıntı olduğu için bu eski kabirleri ziyaret etmeyince yolculuğa

devam etmeyeceğini ifade eden Miss Haft'a Suphi ve Hicabi de katılarak burayı ziyaret ederler. (s. 97)

Ölüm ve hastalığın en yaygın olduğu durumlar savaşlardır. *Arnavutlar Soslyotlar*'da savaş ve öldürme konusunda genel hukuk kurallarından bahsedilir. Savaşta yaralı veya esir düşenlere eziyet edilemeyeceği, barbar kavimler de dahil, eskiden beri var olagelen bir kuraldır. Avrupalılar Doğu'da asırlardır süre gelen bu anlayış son yüzyıllarda farkına varmıştır. Romanda, Solyotlarla Arnavutların muhârebedeki merhametleri üzerine şunlar söylenir:

“Mecrûha, teslîm-i silâh edene, aman dileyene ölüm olmadığı, barbar olan akvâm nezdinde öteden beri müesses bir kanun olup Avrupa medeniyeti ise bu kavâidi yeniden keşfetmişçesine kitaplarına yazar ve salîb-i ahmer gibi, mecrûhîne iâne cemiyetleri teşkil eder. Yine teşekkür olunur yare!” (s. 141)

Hastalık ve ölüm konusunda en ilginç yaklaşım ise *Fenni Bir Roman*'dadır. Amerika Avrupa ve Türklerin ölüme bakışının mukayese edildiği bu konuda şunlar aktarılır. Amerika'da Doktor Gribling “galvonoplasti” adını verdiği bir metot geliştirmiştir. Ölen insanın dışı bakırla kaplanıp evin bir yerinde durması sağlanacak, böylece şeklinin bozulmasına da engel olunacaktır. Halbuki Türklerde ölen bir insan toprağın altına gömülür ve hatta eşyaları “gözümüz görmesin, merakımıza dokunur” diye hemen evden çıkartılarak başkalarına verilir. Birisinin öldükten sonra dirilip avdet edeceği tasavvur edilse “Sen yine geldiğin yere git! Buraya gelmek olmaz” diyerek geri gelmesine engel olunur. “Avrupa'da ise herkesin çocukluğundan ihtiyarlığına kadar her çağındaki resimler alınır. Birçok kimseler mevtalarının rahat döşeginde bulunduğu haldeki resimlerini de aldırır. Sağken heykelini yaptıranlar pek çok olduğu gibi vefatından sonra mevtanın vücudu üzerine iki parmak kalınlığında alçı hamuru yapıştırılıp, kuruduktan, donduktan sonra parça parça kaldırılmak ve bunlar kalıp ittihazıyla badehu içine yine alçı vesâir bir şey döküp mücessem resmini çıkartmak usulü de vardır. Hele kabirlere pek ziyade ehemmiyet verirler. Oymacılık sanatının son terakkisine mütenasiben mükellef mermerlerle kabirler yaptırırlar. Ancak bu kabirlerin yerleşim şekilleri, tıpkı şehirlerin cadde ve sokaklarında olduğu gibi, bir plan dahilindedir. Paris'in önemli mezarlıklardan olan Perlazeş [Pere Lachaise] için romanda “Paris'i ziyaret eylemiş olan ehibbâdan birisi demişti ki:

“ -Paris'te en ziyade nazar-ı hayretime çarpan şey Perlazeş [Pere Lachaise] mezarlığı olmuştur. Mezarlık denildiği zaman hatıra gelebilecek şekil ve suret orada asla

yoktur. O da başkaca bir şehirdir ki sokaklarının, yollarının intizamı bizim dâire-i belediyelere nümûne-i imtisâl olmağa şayandır.” (s. 26)

Paris’in meşhur Perlaşez [Pere Lachaise] mezarlığı *Diplomalı Kız*’da da geçer. Roman kahramanlarından Döpre ve Polini eğlence merkezlerine gitmek yerine artık mezarlığa giderek, Fransa’nın önde gelen isimlerinin kabirlerindeki yazılarını okurlar. Romanda onlardaki oluşun bu yeni ilgi hakkında şöyle denilir:

“Perlaşez [Pere Lachaise] mezarlığına gidiyorlar ve orada Fransa’nın eâzımı kabirlerini ziyaret ediyorlar ve badehu bunların tercüme-i hallerini merak ederek müellifin ve übedadan iseler eserlerini okumak derecelerinde meraklarını tezyîd ediyorlar idi.” (s. 600)

Ana-Kız’da da Luiz’in babası Pol Leandre, Avrupa’da yaygın olan ve ölümlerin yüzde otuzunun sebebi olarak açıklanan veremden ölür ve Perlaşez [Pere Lachaise] mezarlığına gömülür. (s. 827) *Müşahedât*’ta romanın gayri müslüm kahramanlarından Agavni ölünce Fransız Katolik mezhebine mensup tanıdık bir rahip vasıtasıyla Santa Mariya kilisesindeki törenden sonra Feriköyü’ndeki Katolik kilisesinin yanındaki mezarlığa gömülür. (s. 280)⁵²⁸

Yazarın konusu Avrupa’da geçen *İki Hud’akar* romanında ise Avrupa’da cenaze törenlerinde neler giyinilip, nasıl davranılacağı anlatılır. Cenazeye siyahlar giyerek katılmak, üzüntülü görünmek adettendir: “Vâkıa Avrupa kibar âleminde bir vefat vukûunda karalar giyilir, matemler edilir ise de bunlar hep bir moda, bir süs olmak üzere icra edilir şeylerdir. Kıyafetleri gibi kendilerine dünya da karanlık kesilmez. Kıyafetleri gibi gönülleri dahi meyus ve matem-zede değildir. Her zamanki sûret-i maişetlerinden hiçbir şey noksan bulmaz.” (s. 712) Sesil de Bruyer, küçükken annesini kaybetmiş, on üç, on dört yaşına kadar manastırda kalmıştır. Daha sonra halasının şatosuna gelmiş ve onun hastalığının artması üzerine Paris’e taşınmışlardır. Halası hastalığın şiddetinden bir buçuk yıl kadar sonra vefat edince Perlaşez [Pere Lachaise] mezarlığında toprağa verilir. (s. 712)

Avrupa’da çoğu konuda olduğu gibi hastalık ve ölüm gibi durumlarda da zengin çevrelerde geçerli özel adetler vardır: “Avrupa’nın böyle kibar âleminde bir

---

⁵²⁸ Ahmet Midhat Efendi, Avrupa’nın yaralanma, sakatlık ve hastalık gibi konularda ne kadar soğuk davrandığı şu şekilde anlatılır: “Muhakkaktır ki Avrupa’da bir insan sokakta düşüp vefat etse temasına koşan binlerce adamdan birisi bir yudum su vermeğe kendisini mürüvveten mecbur görmez. Böyle bir vazife ile muvazzaf olan kim ise gelip vazifesini ifa etmesine bi’l-intizâr kendisi yalnız temaşa ile zevkine bakar.” Midhat Efendi, *Avrupa’da Bir Cevelan*, s. 372.

cenaze vukua geldiği zaman akraba ve taallukat ‘kondeleans’ ziyareti icra ederler ki taziye ziyareti demektir.” (s. 731)

Araba Sevdası’nda Bihruz Bey, arkadaşı Keşfi Bey’in yalanıyla Çamlıca’da gördüğü ve aşık olduğu Periveş Hanımın öldüğünü duyunca “mezarını ziyaret edip, çiçekler götürmeliyim” şeklinde düşünür. (s. 154) Sevgilisinin mezarını ziyaret edip başında Fransız yazarlara ait aşk konusunda yazılmış şiiri okumak ister. (s. 179)

Kırık Hayatlar’da Ömer Behiç kızının kabrine gidip pişmanlıklarını “Leylasının toprağına af talebi için getirilmiş bir çelenk mesabesinde bırak”ma düşüncesindedir. (s. 517) Avrupa kültürüne ait hasta ziyareti ve ölümlerden sonra “taziyename” yayınlamak veya ölenin yakınına gönderme adetinin Kırık Hayatlar’da hayata geçirildiği, Ömer Behiç’in kızı Leyla’nın ölümü üzerine gelen taziyenâmeler arasında Neyyir’in “Sizinle beraber ve sizin için ağlayan...” ve altında kendi adının yer aldığı notu görür. (s. 519-520)

Hüseyin Rahmi’nin *Şıpsevdî* romanında Avrupaî değerleri Türk toplumu arasında yaymak ve Türkleri geri kalmışlıktan kurtarmak için “Şark Akademyası” adıyla bir dernek kurulur. Derneğin üyeleri Avrupa’dan gelen yabancılar, levantenler ve alafranga Türklerdir. Derneğin başkanlığını Mc Ferlan ile Fransız kökenli Madam Şehim üstlenir. Derneğin ilk faaliyeti meftun Bey’in seksen yaşındaki anneanesi Şekûre Hanım’ın vefatı üzerine gerçekleşir. Avrupalılar gibi gazetelere ilan verilir, kart bastırılır ve önceden hazırlığı yapılmış olan uzunca bir konuşma yapılır. Konuşmadan sonra Mc Ferlan ile orada bulunanlar arasında tartışma başlar. Konuşmalar Doğu-Batı kıyaslaması ve dünyaya bakış açısındaki temel farklılıklar etrafında döner. Batı “madde âlemi”ni, Doğu ise “mânâ âlemi”ni temsil eder. Ahiret hayatını önceleyerek hayatını şekillendiren Doğu insanı, gerçek hayatta kendisine kolaylık sağlayacak her çeşit “dünya işi”ne kayıtsızdır. Kader ve teslimiyet anlayışının sonucu olarak geleceğe ait planlar yapmak da doğru sayılmaz. Ancak Doğu insanı inandığı bu değerlere uygun olarak da yaşamaz. Örneğin Müslüman mezarlıklarındaki görüntü bunun en basit örneğidir. Kabir içleri başıboş köpeklerin mekânı olduğu gibi, mezarlık kestirme yol olarak kullanıldığı için kimi mezarlar ayaklar altında çiğnenmekte, bakımsızlıktan mezar taşları devrilmiş vaziyettedir. Feriköy’deki, Şişli’deki hristiyan mezarlıkları sağlam, yüksek duvarları, bakımlı, temiz bahçeleri ve mezarlıklara bakmakla görevli bekçileriyle seyredenleri hayran

bırakacak durumdadır. Dünyaya taptığı iddia edilen Avrupalılar ile “ahirete uğraşanların öbür dünya için karargah kurdukları” yerler taban tabana zıttır. Birinde ihmal ve saygısızlık, diğerinde saygı ve temizlik vardır. Romanda Avrupalının ölen bir insan karşısında tutumları ve cenaze merasimi konusunda getirdikleri pratik çözüm önerilerine de yer verilir. Müslümanların cenaze anındaki şaşkınlıklarına karşın, Avrupalılar “bu gibi üzücü hallerde gönderilmesi adet olan ve adına “Lettre fair part’ denilen bir davetiye” bastırarak birini gazeteye, diğerlerini ise uzak akrabalara gönderirler. Böylelikle ölenin yakınları, dostları bu sayede haberdar olmuş olurlar. Bunu da Mc Ferlan önderliğinde kurulan Şark Akademyası” gerçekleştirir. (s. 699-702)

Romanlarda genel olarak mezarlıklar ve mezarlıkların bakımı ve düzenliliği bir medeniyet algısı olarak algılanır. Avrupalı insanın hastalık ve ölüm karşısındaki tavrı daha serinkanlı ve akılcıdır.

3.5. Kölelik ve Köleliğe Bakış

İnsanlık tarihi kadar eskiye giden kölelik kurumu Avrupa’da 1789 yılında ilan edilen Fransız ihtilalinin getirdiği hürriyet anlayışıyla değişmeye, uzunca bir mücadelenin sonunda da ortadan kalkmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın hemen başlarında (1807) İngiltere’nin Amerika sömürgeciliğine son verdiğini açıklamasının ardından, 1816-1830’lu yıllar arasında Fransa, Brezilya ve Portekiz esir ticaretine son verdiklerini açıklarlar. 1841’de İngiltere, Fransa, Avusturya, Rusya ve Prusya köleliğin kaldırılması konusunda bir antlaşma imzalarlar. 1884 Berlin’de ve 1890’da Osmanlı Devleti ve Amerika’nın da katıldığı Brüksel Konferansı ardından imzalanan antlaşmalarla köle ticareti yasaklanmıştır. Ancak bu tür antlaşmalara rağmen kölelik gizliden gizliye ya da dünyanın çeşitli ülkelerinde devlet kontrolünde yapılmaya devam etmiştir. Köleliğin tamamen kaldırılması büyük adımlar ve kesin uygulamalar yirminci yüzyılda gerçekleşmiştir.⁵²⁹

---

⁵²⁹ Milletler Cemiyeti’nin kurulmasından sonra 1926 yılında yirmi sekiz devletin katılımıyla köleliğin kaldırılması için sözleşme imzalanmış, 1948 yılında Birleşmiş Milletler “İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi”ni yayımlamış Türkiye de bu anlaşmayı 1964 yılında onaylamıştır. Kölelik konusunda daha geniş bilgi için bkz. Parlatur, **Tanzimat Edebiyatında Kölelik**, s. 1-46.

XIX. yüzyıl Türk romanında sıkça işlenen konulardan birisi de “hürriyet” kavramıyla beraber “esâret” meselesidir.⁵³⁰ Ahmet Midhat Efendi⁵³¹, Samipaşazade Sezâi gibi dönemin yazar ve romancılarının kendi hayat hikâyelerinde ve aile çevresinde bunun yer almasının da önemi vardır. Özellikle Kafkasya’dan çocuk denilecek yaşta getirilen kızların İstanbul’da köle niyetine satılması, bunların gittikleri konaklarda karşılaştıkları acıklı maceraları geniş olarak yer alır.

Esâret meselesine romanlarında en geniş yer veren hatta bu adla bir de hikâye yazan⁵³² Midhat Efendi, annesinin Kafkas kökenli bir Çerkez olduğunu sık sık gündeme getirir. İnci Enginün’ün “imparatorluğu oluşturan çeşitli kavimlerle ilgili hikâye ve romanlar” arasında incelediği *Kafkas*’ın mukaddimesinde bunu şöyle ifade eder: “Ol yürekteki hissiyattan ki oraya ilk defa olarak kebed-i mâderden vürüt etmiş olan kan, bir Çerkez kanı olduğu gibi onu teksîr ve vücudumu teşkile medâr-ı evvel olan süt dahi yine bir Çerkez sütüdür.” (s. 5)

Midhat Efendi’nin romanlarında kölelik, esâret kavramlarının hürriyet kavramıyla beraber düşünüldüğü görülür. *Hasan Mellâh*’ta köle Aslan’ın satın alınması esnasında Hasan’ın ağlaması üzerine insanların yaratılıştan özgür olduklarına işaret eden şu açıklamayı yapar: “Cenâb-ı Hak herkesi hürriyet-i şahsiyesine sahip olarak yaratmış olduğu halde bir insanın diğer bir insanı taht-ı

---

⁵³⁰ XVIII. yüzyılda yaşamış olan Fransız gezgini Olivier İstanbul’a da elmiş, bu şehirde gördüğü izlenimlerini farklı başlıklar altında kaydetmiştir. Onun aktardığına göre de XVIII. yüzyılda Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında Avrupalılara karşı savunduğu görüşlere benzer bilgiler vardır. Olivier, Türklerin cariyeyelerle evlenmesi ve onlara kızları gibi bakmasını Midhat Efendi’den başka bir sebebe bağlar. Ona göre Türkler Avrupa’daki doğuştan gelen “asalet” anlayışını bilmedikleri için cariyeye kızlarla evlenmekte ve onlara kızları gibi sahip çıkmaktadırlar. Halbuki Midhat Efendi’de bu durum dini sebeplere dayanır. Bkz. Antonie Olivier, “Türklerde Esirlik ve Esirler” **XVIII. Yüzyılda Türkiye ve İstanbul** (haz. Aloda Kaplan), Kesit Yay. İstanbul 2007, s. 105-114.

⁵³¹ Midhat Efendi’nin hatıraları ile romanları arasında bir benzerlik bulunduğu ve işlediği konuların ve romanlarında çizdiği kişilerin pek çoğunun bu benzerlikten kaynaklandığına işaret eden Sema Uğurcan, annesi bir Çerkez esir cariyeye olan Midhat Efendi’nin Esaret, Gençlik, Firkat, Ölüm Allah’ın Emri, Hasan Mellah, Hüseyin Fellah, Dünyaya İkinci Geliş, Felatun Bey’le Rakım Efendi, Çengi, Müşahedat ve benzeri hikaye ve romanlarında esaretten bahsettiğini, esir kahramanlar yarattığını söyler. bkz. Uğurcan, “Ahmet Midhat Efendi’nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, 1986, nr. 2, s. 190-191.

⁵³² Midhat Efendi’nin hikâyesinin sonunda “Bir daha esir mübayaasına tövbe ettim ve böyle ana kuzularımı analarımdan babalarımdan ayırıp da bu ve emsali nice bin vakayı-i müellimeye sebebiyet gösterdiklerinden dolayı satanlara ve alanlara levm etmeye başladım.” şeklinde bu işle ilgilenenlere lanet okuduğu “Esâret” hikâyesi için bkz. **Letâif-i Rivayât**, I. Cüz, 4. Bs. İstanbul 1315/1899 (Haz. Fazıl Gökçek-Sebahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 13-28.

temellüküne sokabilmesi salahiyetini fezâil-i insaniye ve medeniye külliyyen mugâyir görüyor.” (s. 367)

Yazar medeniyet ile hürriyet arasında bağlantı kurar ve hürriyeti koruyucu ve geliştirici olarak medeniyeti görür. Midhat Efendi'nin kendi hayat hikâyesine uygun olarak hikâye kahramanı Memduh Bey'i Çerkezistan'a seyahate gönderdiği *Firkat*'te kahramanın “vird-i zebânı” olan şu ifadeyi aktarır: “Medeniyet hâmi-i hürriyettir derler. Lakin hâmi değil mâhi olduğu bedîhidir. Zira âlemde en büyük kanun bir kavmin âdât-ı melûfesidir. Âdât-ı melûfe kanun-ı hürriyeti mahv edemez. Çünkü o kanunu yapan yine o hürriyettir. Kanun o hürriyetten çıkmıştır, hürriyet o kanundan değil.” (s. 129) *Esâret*'te kahramanın dile getirdiği şu ifade Midhat Efendi'nin bu konuya bakışını da yansıtır: “Ah! Dilerim Allah'tan bizi satanların gözleri kör olsun!” (s. 20)

Samipaşazâde Sezâi, annesinin cariye olduğunu bilmesi, hem de konak ortamında halayıkların, cariyelerin, uşakların arasında büyüdüğü için onların hayatını yakından tanıyanlardandır.⁵³³ *Sergüzeşt* romanında “esâret”te en çok zarar görenlerin küçük yaşlardan itibaren bu sisteme dahil olan çocuklar olduğu ifade edilir. (s. 26)⁵³⁴

Avrupa'nın köle ve köleliğe bakışı ise, romanlarda daha çok Doğu'nun bakışıyla mukayese anlamında gündeme gelir. *Esâret* ve *Sergüzeşt*'te olduğu gibi sonu acıyla biten örneklere rağmen Osmanlı sosyal hayatında kölelik kurumunun Avrupa'dan daha insancıl şartlara sahip olduğu romanlara yansır. Hatta romanlarda Avrupalılar tarafından ileri sürülen eleştiriler tek tek cevaplanır.⁵³⁵

Felâton Bey'le Râkım Efendi'de Râkım Efendi küçükken annesi ve babasını kaybetmiş, dadısı tarafından büyütülmüş, dadısını annesi gibi görmüş birisidir. O dadısı ve satın aldığı cariye ile yaşar. Cariyesini tuttuğu hocalarla yetiştiren ve

---

⁵³³ Mehmet Kaplan Tanzimat yazarlarının birçoğu gibi Sami Paşazade Sezai'nin de annesinin bir Çerkez cariye olduğunu hatırlatarak onun babasının ve tanıdıklarının konaklarında Dilber'e benzer pek çok örnek görmüş olabileceğini söyler. Bkz. Mehmet Kaplan, “Sergüzeşt Romanı Hakkında Birkaç Söz”, Samipaşazâde Sezai, *Sergüzeşt* (haz. Zeynep Kerman), MEB Basımevi, İstanbul 1972 s. I-II

⁵³⁴ Güler Güven, *Sergüzeşt* romanında işlenen ana temlerden birisinin esaret ve esirlik perdesi altında hürriyet özlemi olduğunu söyler. bkz. Güler Güven, **Samî Paşazade Sezai ve Eserleri**, Dergah Yay. İstanbul 2009, s. 89-92.

⁵³⁵ Tanzimat romanında görülen ve Avrupalıların iddialarına cevap teşkil eden bu meseleler hakkında Mehmet Kaplan, Samipaşazâde Sezai'nin Avrupalı ve Amerikalı sömürgecileri görmezden gelerek esareti sadece Asya ve İslam âlemine mahsusmuş gibi göstermesini yanlış bulur. Kaplan, “Sergüzeşt Romanı”, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, s. 381.

kendine göre eğiten Râkım sonunda onunla evlenir. Bu Osmanlı toplumunda esir ve kölelere bakış tarzı açısından da önemlidir. Esir ya da cariyeye kızlar ailenin bir ferdi gibi algılanmıştır.⁵³⁶

Midhat Efendi Esâret hikâyesinde olduğu kölelik meselesine karşı çıkarken Avrupalıların köleliğe bakışı karşısında Doğu'daki uygulamaların insanca olduğunu savunur. Nitekim Râkım Efendi'ye misafir gelen İngiliz Ziklas ailesi onun evindeki Canan'ın durumunu, hele pürüzsüz Fransızca konuştuğunu görünce şaşırıp kalırlar: “Onlar esir denilen şey Amerika'da olduğu misillü adeta behâyim gibi tavlaya bağlanır zannında bulduklarından bu esirin nasıl bir esir olduğuna şaşmakla mazurdurlar.” (s. 107)

Canan'ın durumunu yakından gören Madam Ziklas, “Esâreti bir vasfediyorsunuz ki, benim bile köle olarak satılmağa heves edeceğim geliyor.” sözlerini söylemek zorunda kalır. (s. 108) İngiliz aile Râkım Efendi'nin evindeki Canan'la yakından ilgilenirler. Yüz liraya satın alındığını öğrendikleri zaman şaşkınlıkları daha da artar. Birbirlerine “Canım hiç böyle bir güzel kızı yüz liraya verirler mi?” şeklinde konuşurlar. Hele üzerindeki elmasları görünce “Bu elmaslar sizin mi?” sorusunu sormaktan kendilerini alamazlar. Sonra da birbirlerinin kulağına, “Yüz liraya alınmış olan bir esire böyle beş altı yüz liralık elmas ihsan olunması ne demektir?” şeklindeki sözlerle Avrupalı insanın asla tasavvur edemeyeceği bu durum için şaşkınlık duyarlar. Avrupalıların köle algısı burada gördüklerinin tamamen dışındadır. Yazar İngiliz Ziklas ailesine Canan'a yapılan muameleyi örnek göstererek Türkler arasında cariyeye ile evin kızı arasında bir fark olmadığını anlatmak ister.

Namık Kemal'in *İntibah*'ında annesi genç ve toy bir delikanlı olan Ali Bey'e arkadaşlık etmesi için Avrupa usulü eğitim görmüş, alafranga bir cariyeye bulur. Burada da cariyelerin bir kadın olarak değersizliği, eğlence unsuru olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Ancak Ali Bey'in başka bir kadına aşık olduğu için annesinin bu önerisine sıcak bakmaması cariyelik anlayışına bir karşıtlık olarak düşünülebilir.

---

⁵³⁶ Râkım Efendi ailesinin aralarında kan bağı bulunmayan insanlardan oluşmasını Osmanlı devletinin çok çeşitli Milletlerden oluşmasının bir örneği olarak aktaran Nüket Esen, Midhat Efendi'nin bu romanı yazdığı yıllarda Osmanlı devleti içinde milliyet çatışmalarının henüz yeni başladığını belirtir ve yazarın düşüncelerine uygun olarak romanda farklı unsurlardan oluşan bir aile oluşturmasının temelinde Osmanlı birliği düşüncesinin yattığını söyler. bkz. Nüket Esen, “Türk Romanında İstanbul Ailesi”, *Journal Of Turkish Studies*, 14, Harvard 1990, s. 197. (195-206)

Kölelik ve esâret konusunun ortaya çıkışını sağlayan durumlardan birisi de savaşlardır. *Paris'te Bir Türk*'te İstanbul'dan Marsilya'ya giden geminin içinde farklı milletlerden insanlar olduğu gibi, bir de Lehli Gardiyanski vardır. O Polonya Rus savaşı sırasında Ruslara esir düşmüş, Kazak çöllerine kardeşiyle beraber sürgüne gönderilmiş, kardeşini bu sürgün esnasında kaybetmiş, büyük zulümlere uğramış birisidir. Avrupa'ya da bu düşüncelerini anlatmak, taraftar bulmak için gitmektedir.

Midhat Efendi'nin romanları içinde Doğu'nun ve Batı'nın kölelik meselesine bakışı en geniş şekilde *Acâyib-i Âlem*'de ele alınır. Romanda Rusya'ya seyahate çıkan iki Türk seyyah Suphi ve Hicabi, Rusya'nın Orel kasabasını gezerlerken, çiftliklerde amelelik yapanların esir olduklarını öğrenirler. Kendisi de bir esir olan seyyahları kendi durumunu şöyle açıklar: “Ben esirim. Bizim senyörümüz benim gibi daha yirmi kadar üserâsı için bu hâneyi tedarik eylemiştir. Biz burada amelelikten bed' ile her hizmetlerde bulunarak ne kazanırsak yarısını efendimize veririz.” (s. 122) Seyyahları arasında bulunun İngiliz kızı Miss Haft, “Çar”ın Rusya'da esâreti kaldırdığını ilan ettiğini hatırlatır. Ancak Rusya'da esâretin kaldırılması sözdedir, uygulamada devam etmektedir.⁵³⁷

Yazar Rusya'daki esirleri anlattıktan sonra hemen Osmanlı'daki esirlerle mukayeseye yapar ve “Rusya'daki esâreti bizde olan esârete kıyas etmeye hiçbir imkan yoktur.” diyerek bizdeki cariyelerin aileye dahil olduktan sonra, ailenin bir ferdi gibi kabul edildiklerini, hatırlatır. Rusya'daki esirlerle ilgili açıklamalar yapar:

“Rusya'da ise üserâ yine insandırlar. Fakat bir çiftlikte enbiye ve arazi nasıl meta iseler üserâ dahi öylece meta olan insanlardır. Birer birer değil familyaca hatta yirmi otuz familya beraber olarak fûruht veyahut mubayaa olunabilirler. Bunlar içinde en talihli olanları mahsûl-i mesâîleri olarak kazandıkları şeyden birer miktar dahi kendi hisseleri olarak alabilirler. Bu kadar talihli olmayanları ise efendileri kendilerine ne verirse onunla iktifa ederler.” (s. 123)

Esirlere uygulanan muamele de şiddetlidir. Dayak yemeleri sıradan iken, bunlar her şeyiyle efendilerine ait olup onun tarafından öldürülseler bile bir köpeği öldürmüş olmak gibi fazla bir kıymetleri yoktur. Bir efendi dişi ve erkek esiri istediği gibi

---

⁵³⁷ İlber Ortaylı, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Rusya'da Batı tipi ilmin ve sanatların geliştiği, askerî reformaların yapıldığını, ancak buna rağmen ziraatle uğraşan çiftçilerin çok zor şartlar altında yaşadığını ve sayıları seksen bin, yüz bini bulan toprak kölelerinin bulunduğunu söyler. bkz. İlber Ortaylı, **Avrupa ve Biz**, 4. Baskı, İş Bankası Yay. İstanbul 2008, s. 24.

evlendirdiği gibi, istediği kızı istediği erkeğe vermekte de serbesttir. Hatta kocalı bir kadını beğenirse onu bile alabilir. Midhat Efendi'nin üslubu ve ifadesiyle “Mal kendi malı değil mi?”dir (s. 124)

Rusya'daki esâret meselesi konuşulduktan sonra sıra Osmanlı sosyal hayatındaki kölelik meselesine gelir. İngiliz Miss Haft'ın Osmanlı'daki “esâret” ve “kölelik” anlayışı ön yargılardan oluşmaktadır ve Rusya'da gördüklerinden pek farklı değildir. Suphi, İngiliz seyyah Miss Haft'ın yazacağı Seyahatnâme'ye kaydetmesi için bizdeki kölelikle ilgili şu açıklamalarda bulunur:

“Suphi -Öyle ise seyahatnâmenizi şunu da ilâve ediniz ki: Altes unvanına nâil olan bir sadrazama ve ekselans unvanını alan bir paşaya doğrudan doğruya zevce-i meşrûa olmaktan bir cariyeyi hiçbir şey men etmez. Anlıyorsunuz ya? Avrupa usûl-i teşrifâtınca o hâlde cariye dahi kocasının altes ve ekselans unvanına mâlik olurlar. Hatta mevcut olan alteslerimizin, ekselanslarımızın en çoğunun zevceleri dahi cariyedendirler.

Miss -Acayip! Böyle ha! Ey halk bunu nazar-ı istihfaf ile görmez mi?

Suphi- Asla! Bakınız! Dikkat buyurunuz! Ahrârdan hem de kibar ahrârdan bir hanımefendi kendi kocasından büyük bir zatın ve meselâ sadrazamın üserâdan olan haremine gittikte hanımefendi hazretlerinin yani o cariyenin eteklerini öper de kendisi hür ve o esir olduğundan dolayı aralarında fark aramak hatırına bile gelmez.

Miss -Aman Suphi Bey! Bu pek mühim bir şeydir. Avrupa bunu bilmez. Avrupa zanneder ki o müstefrişeler, o odalıklar âdeta huzûzât-i nefsâniyyeye birer sermaye ve medar olup yoksa bîçare kızların familyaca hiçbir imtiyazları yoktur.

Suphi – Avrupa'daki tiyatro kızları gibi değil mi?

Miss -Evet!

Suphi- Avrupa pek büyük hata ediyor Miss! Emin olunuz ki hata ediyor.” (s. 124-125)

Suphi bu konuşmanın devamında özellikle saraydan örnekler verir. Padişah eşlerinden bazısının “üserâ”dan olduğuna dikkat çeker. Onların bu durumu prenses olmalarına engel değildir. Avrupalıların “la reine mere” yahut “l'imperatrice mere” dediklerine bizim “vâlîde sultan” dediğimizi aktartır.

Bu romanda Osmanlı'daki cariyelerle ilgili ön yargılı ve yanlış düşünen sadece İngiliz Miss Haft değil, Rus prensesi de o düşüncededir. Türk kadını ve harem

konusunun tartışıldığı bir ortamda prenses konuyu kölelik ve cariyeliğe getirir ve Suphi ile karşılıklı şu diyalog geçer:

“Prensес -Ya o kadar cariyeler?

Suphi – Onlar zevk ve safa için değil. Hânenin hizmet-i umumiyesi içindirler. Avrupa’da “dama d’honneur” ve “femme de chambre” denilen kadınlardan bed’ ile açılara varıncaya kadar kadınların gördükleri hizmetleri bizde hep cariyeler görürler.”

Prensес –Odalasak denilen cariyeler!...

Suphi- Evet! Efendinin haremı vefat eder veyahut hastalıklı veya ihtiyar haline girse bir carıye istifraş eyler ki bunun dahi nikahlı kadından hiçbir farkı yoktur. O kadının doğurduğu çocuklar dahi evlâd-ı meşrûadandırlar. Bakınız ki bunları yazan muharrirler henüz isimlerini bile doğru öğrenemeyerek ‘odalasak’ yazıyorlar. Yanlışlık isimlerinden başlarsa nerelere kadar varır?” (s. 90-91)

Midhat Efendi’nin Avrupalılara karşı bizdeki cariyelik kurumunu savunması *Müşahedât*’ta da devam eder.

“Frenk ukalası bizdeki esâreti muâhaze ederler ha? ‘Esâret’ kelimesindeki hüküm, bizim maîşet-i İslâmiyemiz âleminin neresinde görülmüştür? Hangi carıye esâretten dolayı duçâr-ı sefalet olmuştur? İçlerinde kaç kocasız kalmağa mahkumdur? Bilakis bizdeki cariyelerin ev bark, çoluk çocuk sahibi olmak yüzünden nâil olageldikleri Beyoğlu’nca değme nîk-baht familya kızlarında bile görülemiyor.

Hele carıye istihdamını tervîc-i esârettir diye reddederek beslemeler istihdamını, muvâfık-ı medeniyettir diye kabul eyleyen alafrangalık âleminin, besleme bîçareleri meyânında kendisini o sefaletten kurtarabilip de ev bark sahibi olabilenleri güç tahattur edebilecek, parmakla sayılacak kadar nevâdirdendir. Bir ehl-i dikkat carıye istihdamı âdet-i kadîme-i İslâmiyyesiyle besleme istihdâmı âdet-i cedîde-i Avrupaiyyesi arasındaki fark üzerine ciltler doldurabilir. Bunu okuyanlar da âdet-i Avrupaiyye hakkındaki nefretleri fütûr-ı küllî mertebesine varır.” (s. 138-139)

Zenginleşen Avrupalı erkekler için parayla kadına sahip olmak kolaylaşmıştır. Hayret’te bu konuyla ilgili Paris’te erkeklerin zenci kadınları “odalık” etme konusunda moda haline geldiğiyle ilgili gazetelerde haberler yayınlanır. (s. 89)

Türk romanında geniş olarak yer alan kölelik meselesine konusu Avrupa’da geçen romanlarda çok rastlanılmaz. Fransız İhtilalinin bir sonucu olarak köleliğin resmî olarak yasaklanmasının da etkisi vardır. Ancak buna rağmen Amerika’da

yerlilere ve Kızılderelilere karşı acımasız muamele devam etmiştir. Amerika yerlilerine karşı bu köle muamelesini uygun görenler de Avrupalılardır. Midhat Efendi *Rikalda yahut Amerika Vahşet Alemleri* romanında Avrupa'nın Amerika'nın yerli halkına yaptığı zulmü geniş olarak anlatır.

İnci Enginün Midhat Efendi'nin eserlerinde çok farklı konulardan bahsettiğini, yaşadığı toplumun değerlerine bağlı olduğunu belirtir ve şu değerlendirmeyi yapar:

“Esâret elbette kötüdür, bir sürü ıstıraba yol açar ama bu eserlerin durumu Amerika'daki esir ticaretine benzemez. Esâret Osmanlı toplumunda bazen ikbal yollarını açan bir fırsattır.”⁵³⁸ *Felâatun Bey'le Râkım Efendi*'de Râkım'ın Canan'ı eş olarak seçmesi, *Sergüzeşt*'te Avrupa'da eğitim görmüş Celal Bey'in Dilber'e gönülden bağlanması, gerçek anlamda aşık olması bu anlamda değerlendirilebilir.

Tanpınar hürriyet fikrinin en rahat romanlarda akis bulduğunu ve bunun “teessürî” olduğunu ifade eder. Avrupa ile ilgili olarak konuya yaklaşanların iki endişesi vardır. Birincisi Osmanlı'daki kölelik ve cariyelik kurumunun Avrupa'nın anladığı ve hayal ettiği gibi olmadığını açıklamak, ikincisi Avrupa'nın kölelik kurumu kalkmış olmasına rağmen, zenginlik fakirlik ya da sınıf farkı gibi nedenlerle hâlâ resmî olmasa da devam etmesidir.

3.6. Ekonomik Hayat

Avrupa, bu yüzyılda sanayi devrimin de etkisiyle ekonomik bakımdan dünyanın en ileri bölgesi konumundadır. Özellikle teknik ve ekonomi bakımından dünyanın en gelişmiş coğrafyasının burası olduğu her alanda görülür.⁵³⁹ Bilim ve teknolojinin gelişmesiyle yeni iş imkanları, yeni tüketim malzemeleri üretilmeye başlanmıştır. Bu gelişmeler karşısında insan ihtiyaçları ve çeşitleri artmış, hayata bakış ve algılayış değişmiştir. Bunun neticesi olarak Avrupa insanı daha çok çalışmaya, daha çok para kazanmaya ve moderniteye bağlı olarak sık sık değişen

⁵³⁸ Bkz.Enginün, “Ahmet Midhat Efendi,” *Türk Dili*, s. 528.

⁵³⁹ Namık Kemal, “Terakki” makalesinde, Londra'dan hareketle ekonomik alanda halkın refahını anlamak için gazete ilanlarına bakmanın yeterli olacağını, bir dul kadının “eytâm mektebine üç yüz bin altın” bağışladığını, bir kunduracı boyacısının “vasiyetnamesinde fukaraya yirmi bin lira” bıraktığından bahseder. Bu sadece İngiltere'ye has bir durum da değildir, Fransa'da, Almanya'da İsviçre'de, Amerika'da benzerlerine rastlamak mümkündür. Ancak tüm bu zenginliğe rağmen Avrupa insanı seksen yaşında olduğu halde mağazasına gidip, hizmetkar gibi çalışmaktan geri kalmaz. Bkz. Namık Kemal, “Terakki”, *YTEA II*, s. 199-200.

ihtiyaç malzemelerini karşılamak için daha ekonomik imkanlara sahip olma derdine düşmüştür. Bu yeni gelişmelerin Avrupa insanına kazandırdığı en önemli özelliklerden birisi zamanı ekonomik olarak kullanma alışkanlığı kazandırmasıdır. Fabrikaların, mağazaların belli bir saat düzenine göre çalıştığı Avrupa’da insanlar hayatını buna göre şekillendirmiş, günlerin, saatlerin değil, dakikaların bile hesabını yapar durumuna gelmiştir.

Başta İngiltere olmak üzere Avrupa üyelerinin büyük bir kısmı denizcilik, deniz ulaşımı ve ticaretinden büyük gelirler elde etmektedirler. Özellikle İngilizlerin deniz ulaşımında büyük bir hakimiyetleri söz konusudur. *Müsameretnâme*’deki *Bir Osmanlı Kaptanının İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*’nde anlatıldığı gibi sadece Akdeniz içinde değil, Hindistan’a kadar uzanan bir ulaşım ağına sahiptir. Hikâyede Nacit Bey yük taşıyan bir İngiliz gemisiyle on sekiz ay kadar süren bu yolculuklardan birisine katılır.

Bir seyahat romanı olan *Acâyib-i Âlem*’de İstanbul’dan başlayıp, Rusya’ya ve oradan kuzey kutbuna doğru, sonra da İngiltere’ye kadar uzanan seyahatin önemli deniz yolculukları İngiliz gemileriyle gerçekleşir. İki Türk seyyah İstanbul’dan Odesa’ya Avrupa’dan İstanbul’a kömür getiren bir gemiyle giderler. Rusya’nın kuzeyinden İngiltere’ye yapılan yolculuk da bir İngiliz gemisiyledir. Avrupa’nın deniz ulaşımı ve deniz ürünlerinden para kazanması Akdeniz’deki seyahatleri ve korsanları konu olan *Zeyl-i Hasan Mellâh*’ta da konu edilir. Malta’dan kalkıp İzmir, Sakız Adası, Tunus arasında dolaşan geminin kaptanı Viterbo kendisini tanıtırken, Avrupa insanının geçim kaynakları hakkında bilgi de verir:

“Benim velâdetim Marsilya civarında vâki Catalan karyesidir. O köy ahali ekseriyâ gemici, kayıkçı, balıkçı filan olduğundan, ben de genç yaşta denize çıkmışım. Ömrümü İtalyan gemilerinde geçirdim ve bu birinci kaptanlık rütbesini de onlarda kazandığım malumat üzerine aldım.” (s. 93)

Midhat Efendi’nin eserlerinde üzerinde durduğu konulardan birisi de roman kişilerini meslek edinmeye, para kazanmaya teşvik etmek veya bu yolu açacak özelliklerle donatmaktır.⁵⁴⁰ *Paris’te Bir Türk*’te yazarın çeşitli vasıflarla donatarak Avrupa’ya gönderdiği roman kişisi Nasuh, bu seyahatiyle gözlemlerini bir gazeteye yazarak para kazanacağı gibi, Paris’te ziyaret ettiği kütüphanede kendisine teklif

⁵⁴⁰ Midhat Efendi’nin eserlerinde çalışma anlayışı üzerine daha geniş bilgi için bkz. Erol Ülgen, **Ahmet Midhat Efendi’de Çalışma Fikri**, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yay. İstanbul 1994.

edilen tashih işinden de, “Paris gibi bir yerde kolu kuvvetiyle para kazanmaya muktedir olan Türkler”in “nâdir” olduğu yerde para kazanacaktır. (s. 140) Yazarın çeşitli özelliklerle donatarak Avrupa’ya gönderdiği Nasuh vasıtasıyla Fransız sosyal ve günlük hayatının yanı sıra ekonomik hayata ait yönleri de tanırız. Turist olarak gelen birisinin Avrupa’da hesap edeceği şeylerin başında parasını hesaplı kullanması gelir. Marsilya’dan sonra Lyon’da da bir süre kalan Nasuh burada, “fiyatlarının ehveniyeti için söz olamazdı.” şeklinde değerlendirdiği “Restauration Bourgeoise” levhalı lokantada yenilen bir yemek üzerinden fiyat değerlendirmesi yapar:

“Avrupa’nın bu hali acayıptır. İnsan bir frank ile karnını doyurabilir, on frank verse de aç kalır. Yer vardır ki herif süsten, alayıştan başka bir şey satmaz. Yer vardır ki insandan aldıkları para kadar mal verirler. İşte “Restauration Bourgeoise” lokantası dahi müşterilerini böyle zararlı çıkarmayacak olan yerlerdendi.” (s. 110)

Avrupa ekonomik hayatı içinde kuralları yazılı olmayan, ancak lokantada, arabada, otelde, kısaca hayatın her yerinde küçük de olsa bir hizmeti dokunana bahşış vermek gelenek haline gelmiştir. Bahşış almak ve vermek ekonomik hayatın bir parçası gibidir.

Nasuh arkadaşı Lehli Gardiyanski ile Lyon’dan Paris’e geldikten sonra bir arabaya binerek kalacakları misafîrhâneye doğru giderler. Yazar bu vesileyle İstanbulla mukayese yapmaktan da çekinmez: “Arabacının ücretinden maada (pourboire) yani şarap parası bahşışini de verdiler. Vakıta arabacıların ücret-i muayyeneden başka bahşış namıyla bir şey talebine nizamden hakları yok ise de bahşış hususunda Paris İstanbulumuzu fersah fersah geçmiş ve yirmi santimlik bir kahve içildiği zaman bir yirmi santim dahi uşağa bahşış vermemek bayağı hakareti müstelzim bulunmuş olduğundan arabacılar hilâf-ı nizam şarap parası vermek dahi yolcuların mecburiyeti cümlesine dahil olmuş kalmıştır.” (s. 114)

Yazarın yukarıda bahsettiği bahşış meselesi Avrupa’yı henüz görmediği dönemdeki bilgileridir. Avrupa dönüşü yazdığı *Mesâil-i Muğlâka*’da aynı konu gündeme gelir.

Paris’te arabaya binip bir yere gidildiği zaman yol ücretiyle beraber “pourboire” adı verilen bahşışı de vermek gerekir. Buna “şarap bahşışı” de denilir. Çünkü “arabalarına kimler binerlerse binsinler cümlesi onların nazarında “yük”ten başka bir şey değildir. Ehemmiyetin en büyüğü “pourboire”dadır. Arabacıya “pourboire” vermemek onun hakkında adeta hakarettir. Halbuki Paris’te pourboire yalnız

arabacılara da mahsus değildir. Umûmîdir. Hani ya rüşvet kabul etmeyen!.. gümrük memurları? Hani ya o chemin de fer memurları hatta daha büyükleri? Pourboire miktarı muayyen değildir ki! Beş santimden alınız da on Franka, yüz Franka kadar! Daha ziyade bile pourboirelar vardır. Hizmetine göre efendim, hizmetine göre!” (s. 26)

Avrupa’da bir hizmete karşılık bahşiş verildiği gibi özellikle otellerde bütün işler “hotelin concierge’i (yani kapıcısı demek olan dizdarı)” tarafından idare edilir. Onlara beş franklık bir

“pourboire” şarap parası verildiği zaman kapıcılarından “votre serviteur monsieur’ hizmetkarınızım.” sözünü duymak da usuldendir. (s. 124)

Avrupa kültüründe bahşiş vermek sadece daha iyi hizmet görmek, ayrıcalık tanınmak amacıyla verilip alınmaz, düşük ücretle çalışanlara ek bir gelir gibidir. *Diplomalı Kız*’da Julie çalışmak için gireceği bir işten alacağı bahşişler için şöyle düşünür: “Hem bakalım maaş yalnız bu kadarla kalacak mı? hesaplar kesildikçe bir de gratification (bahşiş) veriyorlarmış. Tezgahtarlara verilen purbuarlar-pouboire (içki parası-bahşiş) dahi bir kutuda toplanarak taksim olunuyor imiş. Ben de bundan hissedar imişim.” (s. 143.)

Avrupa’da yaygın olan bahşişi yazar, Avrupa âdâb-ı muâşeretinin bir parçası olduğuna dikkat çeker:

“Avrupa’da bahşiş meselesi en umûmî, en mühim mesâildendir. Zâten bu hâl şimdilerde yalnız Avrupa’ya da mahsus değildir a! ‘Altın anahtar, her kiliti açar’ meseli kadim Romalılar zamanından beri darb olunagelir. ‘Tık tık eder nalçacık, iş bitirir akçacık’ hükmündeki darb-ı meseller her lisanda vardır. Ama Avrupa’da bahşiş meselesi memâlik-i sâireden daha müteammim ve daha mühimdir.”

Yukardaki ifadelerinin devamında bahşiş verilmeyince kötü muamele bile görüleceğine işaret ettikten sonra nerelerde bahşiş verileceğini sayar:

“Bir âdi lokantada taam eden adamın bahşiş vermesi âdeti bizim buralarda dahi hemen taammüm hükmünü almıştır. Lakin Avrupa’da arabacıya, kahveci, birahâneci çıraklarına ve müze ve bahçe gibi yerlerin kapıcılarına ve bahusus misafirin önüne düşüp gezdirenlere hâsılı hemen her yerde bahşiş vermek âdettir. Nerelerde kimlere bahşiş verileceğini saymak hakikaten uzun olur.” Midhat Efendi Avrupa’da neredeyse

hayatın her safhasına yayılan bahşiş alışkanlığına “nerelerde kimlere verilmeyeceğini tâdâd etmek daha kolaydır.” Sözleriyle yaygınlığına işaret eder.⁵⁴¹

Avrupa iş, eğitim ve ticaret merkezi olduğu için şehirlerde dışarıdan gelenlerin kolayca konaklayabileceği farklı kalite ve ücretle kalınabilecek yerler yaygın ve geçim kaynaklarından bir başkasıdır. Yatak ücretleri odadaki kişi sayısına, temizliği ve kalitesine göre değişmektedir.

“Bir mefruş oda için şehri yirmi beş franga kadar ücret verilir. Beyoğlu’nda en fena bir hotelde oda kirası olarak bir gece için bir mecdiye yani dört franktan ziyadece ücret verildiği halde, Paris’te bu kadar ucuz bulduğunuza taaccüp mü ediyorsunuz? Daha ucuzu bile vardır.” (s. 114) Yazarın “daha ucuzu bile vardır.” dediği “Quartier Latin” denilen daha çok değişik ülkelerden eğitim için gelen talebelerin kaldıkları semttir.⁵⁴²

Avrupa’nın kültür ve eğitim merkezi olan Paris’te özellikle Fransa içinden ve çeşitli ülkelerden gelen talebeler için hayat koşulları daha zordur. Öğrencilerin kaldığı semtlerde pansiyon ve daire fiyatları makul olduğu gibi, lokantalardaki hizmet ve kalite de onların bütçelerine uygundur. Ulaşım imkanları fazla olmamasına rağmen öğrenciler Paris’i daha çok yürüyerek gezerler. (s. 368-369)

Avrupa’da ekonomik hayatı ve para transferi gibi işlemler için bankalar kurulmuş, bankacılık hizmetleri yaygınlaşmıştır. Ticari hayatta bankalar üzerinden işlem yapıldığı, senet tahsilatı yapılabildiği gibi, paralarını yatırarak faiziyle geçinenler de vardır. Bunardan birisi de Nasuh’un pansiyon komşusu Polini’ye evlenmek için talip olan Simon’dur. Yetmiş beş bin frank sermayesini bankaya yatırır ve yıllık “beş bin altı yüz” frank faiz geliri elde eder. (s. 192)

Bir malın ya da eşyanın değeri olarak kullanılan paralar banknotlara dönmüştür. Ancak bu daha çok şehir merkezlerindedir. Lyon’un bir kasabasında bahçıvanlık yaparken Paris’ gelen Alexandre burada Nasuh’la tanışır. Nasuh ona yardım eder, elbiselerinden giydirir, hatta harçlık verir. Verdiği paralar “banknot”tur. Ancak Avrupa’da yaşayan Alexandre, banknotu ilk defa görür.

“Yalnız işitirdim ki kağıttan dahi akçe vardır ve zenginler öyle altın ve gümüş para ağırlık vereceği için onları taşımayıp banknotları tercih ederler.” (s. 382)

⁵⁴¹ Midhat Efendi, *Avrupa Adâb-ı Muâşeret*, s. 171-172

⁵⁴² Fransa bölümünde değinildiği gibi 1891 yılında Avrupa’ya giden Ahmet İhsan’da bu semtte kiraladığı bir evde kalır. Daha geniş bilgi için, bkz. Ahmet İhsan, *Avrupa’da Ne Gördüm*, s. 33.

Paris'te lüks ve gösterişli bir hayat yaşayan, gece eğlencelerinde, kumar oyunlarında büyük paralar harcayan bir sınıfın yanında, fakir bir hayat yaşayanlar da vardır. Bunlardan birisi de Nasuh'un Paris'te tanıştığı ve daha sonra evleneceği Virgini'dir. Bir lokantada muhasebeci olarak çalışan Mademoiselle Virgini'nin iki kardeşi daha vardır. Bir odada iki kardeşiyle kalan Virgini ve kardeşleri zor şartlar altında yaşarlar. Sebze çorbasının bile pişirilmediği sofrada, ekmekler en az üç günlüktür. Küçük kız her zaman yaşadıkları fakir sofralar karşısında şöyle düşünür: “Bazı kere hemşireciğim taze ekmeğe dahi alır. Taze ekmeğe ne güzeldir. Fakat her zaman onu alamaz ki. Her gün taze ekmeği zengin olanlar yermiş. Az zengin olanlar bir günlük ve bizim gibi fakir olanlar iki günlük bayat ekmeği yerlermiş.” (s. 490-491)

Avrupa'da ekonomik şartlar ve gelir seviyesi yüksek olduğu için değerli tablo ve eşyaların bulunduğu koleksiyonlara büyük paralar veren insanlar vardır. Nitekim Rusya'ya doğru seyahate çıkma planı yapan Suphi, yol parasını temin etmek için *Acâibi Âlem* romanında evindeki böcek, çiçek gibi koleksiyonu ve resimlerini satmaya karar verince onu satın alacak kişi İstanbul'a gelen bir İngiliz seyyahdır. Kütüphane dışındaki koleksiyonu bin sterline satın alan İngiliz, ödeme için “Bank-ı Osmaniye” hitaben bir çek yazar. (s. 37) Osmanlı Bankası'ndan paraları çektikten sonra “keşke hepsini almayıp Petersburg'ta banka tarafından alsaydık” sözüyle bankacılığın telgraf aracılığıyla haberleşmek suretiyle de olsa yaygınlaştığı görülür. (s. 40)

Bankalardan kişinin mal varlığı ve gelirine göre kredi çekmek de mümkündür. *Cellat*'ta Napolyon Bonapart zamanında devlete ve özellikle askeriyeye iş yapan zengin Pol Tonak, Napolyon'un tahtan inmesi, sandık emini Piyer'in Fransa devletinin borcu olan paraları zamanında vermemesi ile Tonak zorda kalmıştır. Ancak bankalara müracaat ederek “birkaç yüz bin frank istikraz ederek” o haftanın ödemelerini gerçekleştirmiştir. (s. 27)

Avrupa'da evin geçimini sağlamak kadın ve erkeğin beraber çalışmasıyla ya da erkeği olmayan ailelerde kadının çalışmasıyla gerçekleşir. *Cinli Han*'da sevgilisi Salpetre askere giden Josephine'nin bir annesi bir de kız kardeşi vardır. Kız kardeşi de evli olduğu için annesine de o bakar. Zengin bir kız değildir, çalışarak geçinir. Adeta “ekmeğini taştan çıkarır.”(s. 14) Yazarın *Paris'te Bir Türk*'te bahsettiği Paris'in talebe ortamı ve geçim konularını *Demir Bey*'de buraya eğitime gönderdiği Mustafa Kamerüddin vasıtasıyla somutlaştırır. O, Paris'te üç arkadaşıyla beraber

kiraladıkları bir dairede kalır. Yaz tatilinde İsviçre'ye yapacakları gezi için hesap kitap yaparlar. Yazar istidrat olarak araya girerek Avrupa'daki talebelerin ekonomik şartları hakkında şu tespiti yapar:

“Ezcümle Paris talebesinin hemen kaffesi zügürt oldukları halde ellerinde avuçlarında bulunanı defaten telef ederek ferdayı düşünmek kaydında bile bulunmazlar.” (s. 73)

Mustafa Kamerüddin'i, “Quartier Latin'in birkaç kahvesinden, gazinosundan, balosundan, tiyatrosundan maada”, Paris'in başka yerlerini gezmemek şartıyla ayda iki yüz franka yaşatır. (s. 132)

Daha sonra bir pansiyona taşınan Mustafa Kamerüddin'in masrafları da azalmıştır. Bunun üzerine yazar hayat şartları açısından Avrupa-İstanbul mukayesesi yapar ve Avrupa'yı bazı noktalardan ucuz bulur:

“Evet, Avrupa hatta Paris işte böyledir. Pahalılığından dolayı edilen şikayetler haksızdır. O pahalılık Paris'te yaşamasını bilmeyen ecnebilere mahsustur ki İstanbul'da dahi yabancıların pahalılıktan şikayetleri ayyuka çıkmaktadır. Bir geceyi Beyoğlu'nda geçiriniz de bakınız ne kadar pahalı olduğunu hükmediniz. Yirmi kuruş verdiğiniz halde güzelce karnınızı doyuramazsınız. Kezalik yirmi kuruş verdiğiniz halde temizce bir yatakta yatamazsınız. İstanbul'un hangi cihetinde olursa olun, orta halli bir kuşluk taamı etmek için laakal sekiz on kuruş vermeye mecbursunuz. Bu hesap üzerine bizde bir bekar adam orta halli yani temizce geçinebilmek için ayda bin kuruş harc etmiş olsa yine zaruret çeker. Halbuki bu bin kuruş ile üç dört nüfuslu bir familya beyler gibi yaşar.” (s. 170)

Ayrı ayrı harcansa daha büyük paralar gerektiren daire ve oda kiralama yerine pansiyonların ortak olarak ödendiği için ucuzluğu üzerine Midhat Efendi “Şu Frenkler kavâid-i maîşeti ne güzel hesap etmişler.” (s. 172) diyerek hayranlığını dile getirir.

Avrupa'da para kazanmanın geçim yolunun çeşitli şekilleri vardır. *Hayret*'te İsmail Azmi'nin Paris'e geliş sebebi, Sarpson'dan intikam almak olsa da bir taraftan da burada medyumluktan para kazanmaya başlar. (s. 355)

Avrupa'da ülkelerinde deniz ve demir yolu ağının gelişmiş olması ticarî hayatın gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Ancak İtalya gibi Akdeniz kıyısındaki ülkelerden deniz yolu ile yapılan ticaret, hem de ikliminden dolayı meyve ve sebze ticaretine uygun bir coğrafyadır. *Haydut Montari*'de Kont Giovanni Del

Castelnora'nın babası Carlo Del Castelnora'nın eski İtalya'daki ticarî hayatıyla ilgili şunlar anlatılır:

“Bir yandan Mont-Balnc dağlarında birkaç mermer ocağı keşfedip işletir ve diğer taraftan yine bu cibâl-i şahikanın birçok münbit vadilerinde yetişen meyve ve dişbudak ve karaağaç gibi gayet sert ve kıymetli ağaçlardan marangozluk işine yarayacak keresteler kestirir ve bunları en yakın ve münasip iskelelere indirip kendi gemileriyle Fransa ve İspanya ve İngiltere'ye gönderir, ortakları vasıtasıyla sattırır. Diğer cihetten Fransız ve İspanyol ve İngiliz ve ta Danimarka ve İsveç, Norveç fabrikalarının gunagun mamulatiyle gemiler doldurtup Tunus, Mısır ve Anadolu ve İstanbul ve Karadeniz cihetlerine sevk ettirdiği gibi, oralardan da gemilerine zahireler doldurup Avrupa sevâhiline naklettirdi.” (s. 56-57)

Özellikle sahil şehirlerinde en büyük gelir kaynaklarından birisinin balıkçılık olduğu *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta da ifade edilir. Akdeniz yolculuğunda Otranto'nun, İtalya'nın şark cihetinde iki bin nüfuslu gayet fakir bir kasabasından ve buranın başlıca geçim kaynağının balıkçılık olduğu hatırlatılır. (s. 377)

Avrupa'nın diğer şehirlerinde bu yüzyılda pek görülmeyen bir özellik İtalyan şehirlerinde görülür. Fransa'nın Paris gibi en önemli şehirlerinde de arka sokaklarda yaşayan, fakir fukara insanlar vardır. Fakat İtalya'da bu şekilde tasvir edilen mahalle insanları, tıpkı köylerde yaşayanlar gibi çiftçilik yaparak ya da bu alanda çalışarak geçimini sağlarlar.

“Napoli şehrinin şimal tarafı yani sahra ciheti birkaç fukara mahallesi ile mahduttur ki, mahallât-ı mezkûre ahali ne büsbütün şehirli ve ne de köylü addolunamayarak iş buldukça bağları çapalamak gibi hizmetler için köylere, çiftliklere giderler ve iş bulamadıkça kırlardan, dağlardan topladıkları yabani çiçekleri ve kokulu otları şehre getirip işin içine dilenciliği katarak ahz ü i'tada bulunurlar.” (s. 125-126)

Avrupa'da dilencilik neredeyse bir geçim şeklini almıştır. İtalya'da ise dilencilik meselesi bir sanat haline gelmiştir: “Şimdilerde bile İtalya'da dilencilik en münteşir sanatlardan olup hele hikâyemizin zaman-ı güzârı olan bundan yarım asır mukaddem bu sanat daha ziyade münteşir olmakla beraber bir ciheti cabbarlığa, hırsızlığa kutta-i tarikliğe kadar da müntehî olurdu.” (s. 126)

XIX. yüzyılda Avrupa ülkelerinin ve Avrupa insanının yeni yerler keşfetmesinde, oralara görünüşte hizmet gibi algılanan yeni yollar açmalarının altında

da ticari gaye, daha doğrusu sömürge anlayışı yatmaktadır. *Gürcü Kız* romanında bu düşünceler şu cümlelerle ifade edilir:

“Avrupa’da büyük fabrikalar ve büyük ticaret şirketleri mütefennin, girgin, cesur adamların mesârif-i seferiyyelerini vererek kıtaât-ı âleme irsaliyle bunlara daire-i ticaretin tevsii için yeniden yeniye yollar açılması vazifesini tahmil ederler. Bunlar her vardıkları yerlerin ahvâlini tahkîk ile oralarda ne gibi mal çıkmakta ve ne gibi emtiaya ihtiyaç görülmekte ve orman ve meadin misillü servet-i tabiiyyeden olan şeyler nasıl idare olunup bunlardan ne yolda istifade görülmekte bulunduğunu mensup oldukları kumpanyalara ihbar ederek badehû zikrolunan kumpanyalar memâlik-i mezkûre ile ona göre münasebet-i ticariye peydası esbâbını taharriye koyulurlar.” (s. 8)

Midhat Efendi’nin romanları içinde ticaret erbâbı olarak bir işletmeye sahip ve yanında işçi de çalıştıran *Müşahedât* romanında Seyyit Mehmet Numan Bey’dir. Numan Bey, Avrupalılarla ticaret yaparken onların bu konulardaki atılımlarını fark etmiş ve örnek almış birisidir. Batılı alanda bir işletme kurmuş, muhasebeci istihdam etmiş, dış ülkelerle bağlantı kurarak işlerini genişletmiştir. Ticaretini Avrupa usulü bir anlayışa göre yürütür. Ticaretin okumuş, bilgili insanlar tarafından yapılması gerektiği kanaatindedir. Asıl büyük kazancın ticarete olduğunu fark eder. Ticarete helal ve haram dengesine de dikkat eden Numan Bey için örnek Avrupa’dır:

“Tena’um denilen şey tarîk-ı kisb ü kârda neden mümkün olmasın? Asıl o tarikte mümkün olur. Helâlinden milyonlar kazanmak için başka tarik var mıdır? Avrupa’ya baksanız a, kisb ü kârları sayesinde her biri bir beyzadeden âlâ! Kudret-i kisbiyelerini bizim memleketlerimizde bile istimal ederek bize bile kibarlık taslıyorlar. Memleketimizin ağniyâsı onlar, fukarası biz addolunuyoruz.” (s. 128) Seyit Numan, modern usulle kurduğu işletmesini ilerlettikten sonra Odesa ve Varna limanları yoluyla sebze, meyve, çiçek ve turfanda mahsulleri Rusya içlerine, Peşte’ye, Viyana’ya kadar sevk eder. (s. 70)⁵⁴³ Avrupa düzenine göre küçük çapta bir işletme yürüten bu örneğin yanında Avrupa’da ise kişiler değil, özellikle büyük şehirlerde herkes gece gündüz bir düzen içinde çalışmaktadır. Avrupa’daki ekonomik

⁵⁴³ Midhat Efendi’nin Batılı anlamda modern bir ticaret adamının örneği olarak takdim ettiği *Müşahedât* romanındaki Seyyit Numan bey ve ticaret anlayışı konusunda daha geniş bilgi için bkz.Okay, “Sanatta Millî Düşünceye Doğru ve Ahmet Midhat’ın Çalışmaları” **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, s. 129-133 (117-135.)

hayatında, “İstanbul ve hele bize nispetle daha pek çok müterakki olan milletlerin pâyitahtları bulunan Londra ve Paris gibi büyük şehirlerde gece uyanık ve sanayi-i mahsûsasıyla meşgul olanlar”ın tahmin olunamayacak kadar çokluğundan bahsedilir. (s. 54)

Ancak Türk insanı arasında daha çok kısa yoldan devlet kapısında bir iş edinme düşüncesi yaygındır. *Felâton Bey’le Râkım Efendi*’de alafranga bir tip olan Felâton, *Bahtiyarlık*’ta daha sonra Avrupa’ya da eğitim için giden ancak başarılı olamayan Senai, babası tarafından Galatasaray Lisesi’ne gönderilirken sırf yüksek bir makamda devlet memuru olabilmesi düşüncesiyle gönderilir. Namık Kemal’in *İntibah*’ındaki Ali Bey, Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası*’ndaki Bihruz Bey hep böyle tiplerdir. Mizancı Murat’ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*’daki Mansur Bey de Avrupa’dan döndükten sonra amcasının tavassutuyla kısa süreliğine de olsa devlet memuru olarak çalışır.

Ahmet Metin ve Şirzat’ta roman kişisi Ahmet Metin Akdeniz seyahati öncesi Fransa’ya gitmiş, iki yıl kadar kalmıştır. Zamanı kullanmaktan, gemi yapımına kadar pek çok konuda beğendiği Avrupa insanı gibi hareket eder. Ancak Avrupalıları para harcama ve israf konusundaki tutumlarını çok aşırı bulur: “Ahmet Metin gördü ki bu ahval dahi kendisini bıktırıyor. Kendi kendisine bu Frenkler bol bol para sarf edip israfatta bulunmayı şayan saymaktan başka bir şeyle işgal etmiyorlar.” (s. 26)

Ekonomik hayat beraberinde yeni iş kolları ve yeni güvenceler getirmiştir. Bunlardan birisi sigortacılık işleridir. Avrupa’da sigortacılık işleri ve şirketleri o kadar gelişmiştir ki iyi gemiler yapıldığı zaman Osmanlı’ya ait gemileri bile sigorta yaptırmak mümkündür. (s. 4)

İş hayatının esaslarından birisi zamanı en verimli şekilde kullanmaktır. Akdeniz’e seyahate çıkan Ahmet Metin, gemideki saat düzenini ve geminin kronometrosunu alafranga saate göre ayarladığı gibi, yemek saatlerini de ona göre düzenler. (s. 126)

Yazarın Ahmet Metin’e alafranga saate göre hareket ettirmesinin altında kendi çalışkanlığıyla beraber, Avrupa’ya gidince burada zamanın kıymetinin ne kadar değerli olduğunu yakından görmesiyle de ilgilidir. Nitekim Avrupa’da saniyelere bile değer verdiğini görünce hayranlığı bir kez daha artacaktır.⁵⁴⁴

⁵⁴⁴ Midhat Efendi, Avrupa’ya gittiğinde İsviçre’de bir saatçi dükkanında saliseleri bile gösteren çeşit çeşit saatleri görünce şaşkınlığını gizleyemez. “Aman Ya Rab! Bir saatçide görülen behre-i ilmiyenin böyle hayret-fermâ-yı ukûl olması şu memleketlerde terakkiyât-ı maddiye derecâtının

Ahmet Metin'in Akdeniz yolculuğunda tanıştığı Boğdanlı Yoroslav ailesi de Avrupalı bir hayat yaşama içindedir. Çocuklarını küçük yaşta eğitim almaları için Avrupa ülkelerine göndermiş bir ailedir. Bu aile içinde de iki nesil arasında bir çatışma söz konusudur. Evin ihtiyar reisi Andri, parasını altına yatırmak, toprağa gömmek veya bir papaza saklatmak alışkanlığı edinmiş, bu şekilde para biriktirmeyi öğrenmiştir. Halbuki Avusturya'da eğitim görmüş oğlu Stefano, parayı bankaya yatırarak faizinden istifade edilmesini ister. Orhan Okay, banka, bankadan faiz geliri elde etme düşüncesinin olduğu bu romana kadar Osmanlı iş hayatında "1845'te kurulan İstanbul Bankası, 1863 de kurulan Osmanlı Bankası, 1888 de kurulan Selanik ve Ziraat Bankaları'nın mevcut olduğuna dikkat çeker ve yazarın faiz konusunu İstanbul'dan uzak Boğdan'da geçirmesini de İslâm dininin faizi yasaklamasına bağlar.⁵⁴⁵

Romanda Avrupalı bir tipi temsil eden Stefano Yaş'ta açılan bankaya paraları yatırma konusunda babasını ikna eder. Bir yıl geçtikten sonra paranın faizini alır. Babasına da faizin nasıl işlediğini açıklamaya çalışır. Midhat Efendi'nin romanlarında sıkça yaptığı gibi burada da eski ve yeni çatışması olur. Paraya dokunmaya alışmış yaşlı baba, bu yeni durumu pek beğenmez. (s. 157)

Midhat Efendi'nin Avrupa dönüşü kaleme aldığı bu romandaki Ahmet Metin, Orhan Okay'ın tespitiyle yazarın kendisini temsil eder.⁵⁴⁶ Avrupa'nın her tarafının

---

ne kadar âli olduğunu ne hayret-fermâ bir surette gösteriyor." Halbuki Türk insanı değil, dakika saat ve günlerin bile kıymeti yoktur: "Malum a, biz dakikalara bile ehemmiyet vermeyiz. Herhangi teşebbüsümüz olursa olsun bir dakika tekaddüm ve teehhür bizce pek de mucib-i ehemmiyet olmaz. Bazı bahriyyunumuzun saniyeye kadar aksam-ı zamana ehemmiyet verip vermediklerini bilemez isek de hesabât ve tedkikat-ı hey'îye ile iştilal edenlerin bir saniyenin altmış cüzünden bir cüzü olan saliseye ehemmiyet verdiklerini şu Mösyö Bahman'ın bize gösterdiği saliseli saatlerden anladık." Zaman darlığı yüzünden büyük saat fabrikalarını gezmeye vakit bulamayan yazar, Bahman'ın önderliğinde daha küçük bir saat atölyesine gider. Burada bir saatin iç malzemesinin nasıl yapıldığını, yerine nasıl takıldığını görünce şaşkınlığı daha da artar. Kendisi böyle bir yerde çalışmaya başlasa ikinci gün "çıldırırvermekliği"nin içten bile olmayacağını ifade eder. Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 828-829. Midhat Efendi 1899 yılında yazdığı *Peder Olmak Sanatı* eserinde de Avrupalıların çalışma düzeniyle ilgili şunları der: "Bu milletin trâzı vakit nakittir, cümlesi olup bir haftayı teşkil eden yedi günün altısında o kadar çalışırlar ki bizim en çalışkanlarımız için mesainin bir derecesi bir ayda, hele tenperver olanlarımız için üç ve belki altı ayda bile müyesser olamaz. Pazar günü geldi mi İngiltere'de hiçbir kimse çalışmaz. Hatta kanun dahi memnu'dur." Okay, **a.g.e.** s. 110.

⁵⁴⁵ Okay, **a.g.e.** s. 114-115.

⁵⁴⁶ Okay, **a.g.e.** s. 158.

refah içinde olmadığını gören yazar, Ahmet Metin'in dilinden Avrupa'nın kendi "usul ve âdâtını tadil ve tahsis" etmesini ister:

"Avrupa ahalisinin yüzde sekseni o kadar fakirdir ki, bu fakr u zaruretin netâyic-i ilticaâtından hükemâ bihakkın endişe ediyorlar. Baki yüzde yirminin on beş kadarı güya orta halli adamlar olup fakat usûl-i maişetteki müşkilat ve mezâhim hasebiyle bunlar arzularının pek azına Nâil olarak pek çoklarından mehcuren yine nâil-i saadet olamıyorlar. Yalnız kusur yüzde beş kadarı vakta zengindirler. Farz edelim ki zenginlikleri kadar da mesud ve bahtiyardırlar. Ama ne fayda! İnsanların yüzde beş kadarı mesud ve bahtiyar olmakla nev'-i beşerin bahtiyarî-i umumisini hükmeyleyebilir misiniz?" (s. 698-699)

Midhat Efendi konusu Avrupa'da geçen *Mesâil-i Muğlâka*'da Fransa'da hayat şartları ve geçim konusuyla ilgili *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı seyahatnâmesinde geniş bilgi verdiği dikkat çektikten sonra, şunları aktarır:

"Erzakın fiyatı bizim İstanbul fiyatını hemen de geçmeyen bir memlekette yakasını lokantalara kaptırmayıp da böyle bir menage teşkil edebilenler için maişet filhakika bu kadar ucuz olabilir. Orada en pahalı şey mesken kirası ile meşrubat, süs ve sefahat mesârifidir." (s. 84)⁵⁴⁷

Midhat Efendi'nin romanları içinde *Demir Bey*'deki romanındaki Polini'den sonra *Diplomalı Kız*'da Juli de çiçekçilik yaparak para kazanır. Demirci bir baba ile çamaşırcı bir annenin kızı olan Juli, ailenin kıt imkanlarına rağmen okuyarak öğretmen olmuş ancak atanamayacağı iş arama derdine düşmüş, mağaza gibi yerlere müracaattan sonra, cenaze arabasından düşen bir çelenkteki çiçekleri buket yapmakla başladığı çiçekçilik işinden büyük paralar kazanmıştır. Bunun sonucunda ailesini daha iyi bir semtte tuttuğu geniş bir daireye taşır. (s. 659) Çiçekçilik işiyle hayata atılan Juli'nin en son işi Fransız tiyatrosunda, şiir okuma derslerinin yanı sıra genç aktrislerle diksiyon dersi vermektir. Bu dersler için senelik on iki bin frank maaş,

---

⁵⁴⁷ Midhat Efendi'den iki yıl sonra Avrupa seyahatine çıkan Ahmet İhsan da Paris'te kira fiyatlarının yüksekliğine dikkat çeker. "Paris'in icareleri pahalıdır. Mesela oda denecek kadar vâsi bir odayı mefruşatıyla beraber en ucuz mahallede bir buçuk Fransız lirasından aşağı tutmak ihtimali yok. Hele Opera Tiyatrosu'nun civarına giderseniz semadan itibaren birinci kat denilen çatı aralarında daracık, adeta bir karyola sığacak kadar odalara laakal altmış frank vermelidir." Ahmet İhsan, *Avrupa'da Ne Gördüm*, s. 31.

ayrıca bin iki yüz frankta araba ücreti alacaktır. (s. 661) Kazandığı paralarla ailesini daha iyi bir semte ve daireye taşır.

Avrupa’da ekonomik hayatın gelişmesi, zenginliğin artması, dinî bir alt yapısı da olan yardım kuruluşlarının sayısını artırmıştır. Bunun içinde Paris’te özel kuruluşlar, vakıflar vardır. (s. 600) Genellikle kilise tarafından organize edilen bu yardımlar ekonomik hayatın bir parçasıdır. Yardım edilecek kişiler tam doğru seçilmese de ihtiyaç sahiplerinin büyük bir kısmı buralardan aldıkları yardımlarla geçimlerini sağlamaktadırlar. Bu yardım kuruluşlarının dışında, Kredi Liyone gibi başka kuruluşlar da vardır:

“Kredi Lyone Fransa’nın en mükemmel müessesât-ı maliyesinden bir banka olup ahz ve itasından ziyade fukaraperverliği ile meşhurdur. Erbâb-ı maişete iş bulur, sermaye verir. Bir takımlarına da adeta sadaka eder” (s. 620)

Avrupa’nın olumsuz yönlerinden birisi de geçim zorluğu ve işsizliktir. *Diploma Kız*’da Juli, yardım istemek için gittiği Kredi Liyone’de kendisini karşılayan ve okumuş insana büyük değer veren memura bir aralık “hürmetinize bin tazim, ama yalnız ben değil anam, babam dahi bu akşam açtır.” demeyi zihninden geçirir. (s. 620) Yazarın Paris’te okumuş ve işsiz bir kız olarak Juli’ye söylediği bu cümlenin benzerini ahlâkî bir çöküşü konu alan *Ana-Kız*’da Jermen Valide’nin durumu için de benzer ifade kullanılır: “Bir gün çalışmayacak olsa akşama ekmeksiz kalır.” (s. 824) Jermen Valide, zengin birisi olmasına rağmen elinde avucundakileri bitirmiştir. Ancak “Paris’te iş her aranıldığı zaman bulunamaz.” olduğu için o da eski mesleği kurabiyecilik işi yaparak sürdürmeye çalışır. (s. 828)

Mizancı Murat’ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanında Avrupa’nın ekonomik hayatıyla ilgili yorum ve düşünceler Paris’ten dönen Mansur ile amcasının evinde tanıştığı devlet ricalinden Emin Paşa arasındaki konuşmada açığa vurulur. Paris’e eğitim için gençlerin genellikle eğlence âleminde vakit harcadıkları eleştirisine şu şekilde cevap verilir:

“-Oğlum! Söylemek kolaydır. Bir şey meydana getirmek için ona tahsis olunmuş bir fasıl lâzımdır. Paris’te adam yılda kaç kuruş ile geçinebilir? Hazinesinin hali o yolda bir israfa müsait değildir.” (s. 221-222)

Avrupalılar kurdukları ticaret ağıyla dünyanın çeşitli ülkelerinden ucuz hammadde getirerek, onu işleyip karşılığında yüksek fiyatlara mal satmaktadırlar. Mansur, Avrupalıların bu konudaki başarısını Manisa’da kurduğu çiftlik hayatından

sonra daha iyi tanır. Yerli ekonomiyi canlandırmak için bir iplik fabrikası kurar. Ancak onun İstanbul'daki arkadaşı Doktor Mehmet Bey'e yazdığı mektupta Avrupa'nın nasıl para kazandığı şu cümlelerle ifade eder:

“Yün, pamuk bizden Avrupa'ya gidiyor. Halbuki köy tezgahçılarımızın muhtaç buldukları iplik İngiltere'den geliyor. Yani bizden kırk paraya alınan ham yün, beş kuruş olarak yine bize iade olunuyor.” (s. 400)⁵⁴⁸

Halit Ziya'nın romanlarında da mürebbiye, piyano hocası ya da başka maksatlarla Avrupa'dan İstanbul'a para kazanmak için gelen Avrupalılar vardır. *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'in Türkçe dersi verdiği “Hocapaşa'da demiryolu memurarından iki Alman (s. 189) Hüseyin Nazmi'nin kızkardeşi “dadısı ile piyano ustası (s. 202) ve Ahmet Cemil'in arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin Beyoğlu'nda bir çay bahçesinde gördükleri ihtiyar bir İngiliz mürebbiye bunlardandır. (s. 204) Bunların dışında Beyoğlu'nun eğlence mekânlarında sırp para kazanmak için Almanya'dan, Avusturya'dan, Fransa'dan, Romanya'dan gelen kadınlar vardır. (158-165) *Aşk-ı Memnû*'da Matmazel de Corton parasını Paris kumarhanelerinde kaybeden asilzade bir babanın kızıdır. Ailesinin geçmişine leke sürmemek için çalışarak ayakta durmayı tercih eder ve yolu bir şekilde İstanbul “Beyoğlu'nun güzide bir ailesine mürebbiyeliğe” gelir. Adnan Bey'in yalısı onun mürebbiyelikte ikinci ve son durağıdır. Fransa'da birkaç akrabası dışında kimsesi de olmayan De Corton'un geçimi mürebbiyeliktedir. (s. 70-71)

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında Avrupa'dan gelen mürebbiyeler para kazanmaktan çok, para yemeye gelmişlerdir. *Metres*'te Matmazel Parnas, metresi olduğu Rum asıllı zengin birisiyle Paris'ten İstanbul'a gelmiştir. “Paris'te bir ticaret işinden birkaç saat içinde milyonlar kazanmış, o sevinçle vücutça bir gençlik duymuş. Para kazanmaktaki talihinin muhabbette de uygun gidip gitmeyeceğini denemeye kalkarak matmazel ile sevda konturatu ile bağlanmış, beraber İstanbul'a gelmişler.”dir. (s. 62) *Şipsevdî* romanının alafranga tipi Meftun zengin bir mal varlığına sahip komşusu ve kızına talip olduğu Kasım Efendi ile iş hayatı, çalışmak ve para kazanmak üzerine sohbet ederler. Ancak Avrupa'da pek çok insanın yapacağı

---

⁵⁴⁸ Mansur Bey'in ticaret konusunda İngiltere'yi örnek vermesi boşuna değildir. İngiltere on sekizinci yüzyılının ortalarından ondokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar makineleştirilmiş dokuma fabrikalarında pamuk ipliği üretimi için dünyanın farklı bölgelerinden pamuk ithalatı yapmıştır. Bkz. Suraiya Faroqi, **Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla**, s. 246.

işi, teknik gelişmelerin icat ettiği yeni makineler sayesinde birkaç kişi yapabilmektedir:

“Bugün Avrupa’daki geçim şekliyle bizimki arasında çok fark vardır. Orada işlere o kadar saldırılmıştır ki bugün işletilecek birçok sermayeyle beyin ve kol var olduğu halde orada iş azalmıştır. Yani bu hızlı çalışmaları tamamıyla doyuracak, karşılayacak iş kalmamıştır. İşte bunun için Avrupalıların çoğu bu çalışmalarına memleketleri dışında yer arıyorlar.” (s. 291)

Romanda Avrupa’dan İstanbul’a para kazanmak için gelenler de vardır. Bunlardan birisi de Mc Ferlan ailesidir. Ancak çoğu Avrupalı gibi nasıl para kazanacağını bilmektedir. Beyoğlu’nda onların öncülüğünde kurulan “Şark Akademisi”nde yaptığı konuşma üzerine Raci şöyle düşünür: “Adına Mc Ferlan denilen şu adamın ne kadar ahlâk düşkünü olduğunu biliyorum. (...) Mc Ferlan’ın bilgisi, zekası kendi memleketinde geçinmesine yetişmediği için ekmek aramaya buraya gelmiş. Avrupalıların bilgisi noksan olan bir ahlâksızı bile böyle, her bakımdan mükemmel olanların nasıl birer ateş parçası olacaklarını artık tasarlamalı.” (s. 342) Mc Ferlan’ın para kazanma yollarından birisi de devlet kapısından para kazanmaktır. Devletin içindeki çekişmelerin ve düzenin bozukluğunun konu edinildiği bu bölümde Mc Ferlan devletin üst kademesindeki insanlar arasındaki siyasî çekişmeleri ve dedikoduları saraya taşıyarak menfaat temin etme peşindedir. Mc Ferlan “Yıldız” çevresinde bazı kişilerle işbirliği yaparak “yabancı işleri icadetme” adıyla kendisinin bir para kazanma kapısı bulur. Mc Ferlan’ın görevi yabancı basında çıkacak düzmece haberlerle sarayı korkutmak ve bu haberleri tekzip ettirerek karşılığında para kazanmaktır. (s. 223) Mc Ferlan ailesi İstanbul’a para kazanmak için gelirken amcası tarafından Paris’e gönderilen Meftun, eğlence âlemlerinde, masa başlarında geceleyerek parasını bitirir. (s. 120)

Avrupa’nın ekonomik hayatının romanlara yansımaları genel olarak değerlendirmek gerekirse, Avrupa, özellikle Fransa ve Paris moda, teknik gelişmeler ve eğitim için gelenlerin merkezidir. Dünyanın farklı ülkelerinden gelen öğrenciler, kiraladıkları daireler, kaldıkları pansiyonlarla Paris’e ayrı bir katkı sağlamaktadırlar. Hatta sırf öğrencilerin kaldığı mahalleler bile oluşmuştur. İngilizler ise, ticari alanda, özellikle deniz taşımacılığında çok öndedirler. Kadınların çiçekçi, kurabiyeci, muhasebeci, çamaşırcı, pansiyon işletmecisi gibi farklı iş kollarında ekonomik hayatın bir parçası oldukları görülür.

Avrupa'dan para kazanmak için İstanbul'a gelenler de vardır. Bunların çok büyük bir kısmı mürebbiye olarak konaklarda varlıklı aile çocuklarına ders vermek maksadıyla gelenlerdir. Bunun yanında Taaffüf'te olduğu gibi kahya, araba şoförü olarak çalışanlar da vardır.

IV. BÖLÜM

4. TÜRKLERİN AVRUPA ALGISI

Türklerin Avrupa ile karşılaşmaları İstanbul'un fethi öncesine, hatta Selçuklulara geri götürülebilirse de, ilk ciddi karşılaşmanın İstanbul'un fethi sırasında olduğu görülür. XVII. yüzyıla kadar her alanda Osmanlı'nın Avrupa'dan üstün olduğu kabulü yaygındı. 1699 yılında Karlofça'da ilk toprak kaybıyla beraber Avrupa'nın yavaş yavaş üstünlüğü kabul edilmeye başlanmış, XVIII. yüzyılda temelleri atılan Batılılaşma çalışmaları⁵⁴⁹ XIX. yüzyılda resmî adımlara dönüşmüştür.⁵⁵⁰

1789 yılında Fransız İhtilali'nin sonucu olarak ortaya çıkan hürriyet, eşitlik, adalet gibi kavramlar ve bunlar etrafında gelişen dalgalar Avrupa'da yayılırken, Osmanlı aydını bu durumu Voltaire (ö.1778) ve Rousseau'nun (ö.1778) neden olduğu fitnelere kaynaklanan bir problem şeklinde algılamıştır.⁵⁵¹ Avrupa'nın pek

---

⁵⁴⁹ Osmanlı'da batılılaşma çalışmalarının başlaması ve edebiyata yansımaları konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ali Budak, **Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme**, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2008.

⁵⁵⁰ Osmanlı'nın Avrupa ile ilişkilerini iki safhaya ayırarak inceleyen Tanpınar (Başlangıçtan 1789'a Kadar" ve "İkinci Safha:1789-1807) hakikatte yenileşme ve müesseselerimizi Avrupahlaştırma fikrinin asıl kökleşme zamanının bu on sekiz sene olduğunu ifade eder. Bkz. Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 49-60, 61-78.

⁵⁵¹ Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet VI**, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974, s. 327 ; Reisü'l Küttab Ahmet Atıf Efendi'ye 1798 yılında siyasî konuları değerlendirmek üzere Divan'a bir layiha hazırlaması görevi verilir. Atıf Efendi, Fransız devrimi hakkında genel bir bilgi veridikten sonra, "... Voltaire ve Rousseau demekle maruf ve meşhur olan zındıkların ve onlar misillü dehrîlerin hâşâ sümme hâşâ sebb ü hazera-ı pâk-i dâminân-ı enbiya ve küberadan ve cem'-i edyanı ref' ile ilga ve şîrîn-i müsavat ve cumhuriyeti imadan ibaret olan..." şeklindeki cümlelerle meselenin ne kadar yüzeysel anlaşıldığını ifade eder. Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, s. 67.

çok alanda ilerde olduğunun farkına varamayan bir kısım Osmanlı aydını birtakım önemsiz gelişmelerin dışında Avrupalılardan alınabilecek bir şeyin de olmadığı düşüncesindedir. Örneğin 1802-1806 yılları arasında Paris’te elçi olarak bulunan Hâlet Efendi, Batı ile Osmanlı arasındaki gelişmişlik düzeyinin açıldığının da farkında değildir⁵⁵². Alınacak birtakım önlemlerle aradaki farkın beş altı yıl içinde nasıl telafi edileceğini şu şekilde ifade eder:

“Akıl ve dirâyetleri ilim ile şu mertebededir ki, ehl-i İslâm’la farkları bizim kayıkçı ile katiplerimizin ne kadar farkı var ise o kadar farkı var. Hileleri ve politikaları gayet kaba, daha niyet etmezden evvel nereye şürû edecekleri anlaşılır, bu galebeleri ancak bizdeki gayretsizlikten neş’et ediyor. Yoksa ne bizim gibi cesur askerleri var, ne de bizim vükelâmız gibi vükelâsı var. Şu bizim topçu çorbacıları onlardan çok söz anlar, sermayeleri akvâlden başka bir şey yok, alimallah öyle zannederim ki bir zuhurattan üç dört senede bir yirmi beş bin kese akçe idhar olsun, enfiye ve kağıt ve billur ve çuha ve fağfur için beş kârhâne ile lisan ve coğrafya fînûnu için bir mekteb yaptırılrsa, beş sene mürûrunda hiç denecek bir tutunacak şeyleri kalmaz. Cem’i ticaret rayiclerinde esas bu beş maddeden ibarettir.”⁵⁵³

Hâlet Efendi gibi olmasa da, çok daha farklı çözüm öneriyle Avrupa’yı kısa zamanda yakalayacağımıza inanan devlet adamlarımız eksik değildir. İki defa sadrazamlık yapan Emin Paşa, Hüsrev Paşa’nın 1830 sonrasında Paris’e tahsile yolladığı ilk Türk talebelere dendir. Fransız Harp Okulu’nu bitirdikten sonra, bir Fransız birliğinde staj yaparken Fransa kralı, yanında Türk elçisi Kıbrıslı Fethi Paşa olduğu halde birliği ziyarete gelir. Fransa kralı konuşmasında, Türklerin ilerlemelerine subay, teknik adam, öğretmen vs. göndererek katkıda bulunmak istediğini belirtir. Bunun üzerine Kıbrıslı cevabî konuşmasında “Haşmetmeâb... Bu yapacağınız hiçbir işe yaramaz. Bu adamlar bizi sıkacaklar, Fransa’dan da Avrupa

---

⁵⁵² Paris’te elçi olarak bulunan Sait Halet Efendi, mektubunda Avrupa’dan şu şekilde bahseder: “Birgün evvel şu kafiristandan hayr ile halâs olmaklığım için dualarınızı niyaz eylerim. Zira Paris’e kadar geldik, halkın nakil ve methettikleri Frengistan’ı dahi göremedik. O tuhaf şeyler ve o akıllı Frenkler hangi Avrupadadır bilemem. Sübhanallah bu nâsın akıl ve iktidarları bir acayip şey ki, bu kadar müddetten beri medh ü senâsiyla kulağımızı doldurdıkları Frengistan, Hüdâ hakkı için söyledikleri gibi olmadığından başka ekser hilafını bulduk. Frengistan’ı size ihafe ve iğvâ için her kim senâ ederse sual buyurasınız: ‘Sen Avrupa’ya gittin mi?’ diye. ‘Hayır gitmedim, tarihlerden bilirim’ der ise, elbette Frenkler tarafından ve casusudur. “Gittim der ise iki kısımdır. Ya eşektir, Frenklerin yazdıklarını dinler, yahut gayret-i diniyyesinden tamamen Frenkleri metheder.” Bkz. Karal, **Halet Efendi’nin Paris Büyükelçiliği 1802-1806**, s. 32-33.

⁵⁵³ Enver Ziya Karal, **Halet Efendi’nin Paris Büyükelçiliği 1802-1806**, s. 32-33.

sivilizasyonundan da bizi soğutacaklardır. Majesteleri onların yerine bize birkaç bin güzel, akıllı ve afacan yosma gönderecek olursa, onlar bizi kesinlikle daha civilisé edeceklerdir; hatta Fransızlaşırız bile”⁵⁵⁴ der.

Hâlet Efendi gibi düşünmeyen devlet adamları da vardır. Edirne muahedesi için Rusya’ya gönderilen Kaptân-ı Derya Halil Rüştü Paşa’nın 1830 yılında İstanbul’a döndüğü zaman padişaha söylediği şu söz dönemi ve ne yapılması gerektiğini özetleyen bir cümledir: “Avrupa taklit edilmediği takdirde Asya’ya dönmekten başka çare yoktur.”⁵⁵⁵

“Terakkî” makalesinde Avrupa’nın her yönüyle gelişmişliğini Londra üzerinden değerlendiren Namık Kemal de, “Birkaç sene içinde İstanbul’u, Londra veya Paris haline getirmenin mümkün olmadığını” farkındadır. Ancak Avrupa bu duruma iki asırda geldiğine göre, onların “terakkî”de gelişmişliklerini de kullanacak olan Osmanlı bu işi daha kısa sürede başarma şansına sahiptir. Osmanlı, “Hiç olmazsa iki asır içinde” onları yakalayabilir. Başlangıç olarak da “esasen ma’rifet ve sa’y” alanındaki eksikliklerin giderilmesiyle ilk adım atılmış olacaktır.⁵⁵⁶

XVII. yüzyılın sonlarından itibaren Batı’da gelişen ilim, teknik ve yaşayış tarzı ile sosyal ve siyasî fikirler, XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı’da ilgi ve alaka uyandırmış, XIX. yüzyılda Osmanlı’daki ıslahat çalışmalarının düşünce kaynağının zeminini oluşturmuştur. Osmanlı içinde yaşayan gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının da bu gelişmeye katkıda bulunduğunu belirtmek gerekir.⁵⁵⁷ Resmî olarak 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’yla başlayan Batılışamanın adımları 1856 yılındaki Islahat Fermanı’yla yeni bir boyut daha kazanmıştır. Bu ferman özellikle gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarına sağladığı mülk edinme hakkı gibi hususlar nedeniyle alafranga çevrelerde sevinçle karşılanmıştır. İnsanlar onlara satacağı emlak vesilesiyle para kazanmış olacaklar, “hepsinden önemlisi gayrimüslimler, Müslüman mahallesinde oturmaya başladığı için ‘medeniyet’ yayılacaktır.”⁵⁵⁸

---

⁵⁵⁴ Baykara, **a.g.e.** s. 37.

⁵⁵⁵ Antel, **a.g.m.**, s. 444.

⁵⁵⁶ Namık Kemal, “Terakkî”, **YTEA II**, s. 201.

⁵⁵⁷ **YTEA I**, s. XVI-XVII.

⁵⁵⁸ Tuncer Baykara, “Tanzimatta Şehir ve Belediye”, **a.g.e.**, s. 280.

Avrupa medeniyetinin üstünlüğünü kabul etme, Batı'nın müesseselerini örnek alma düşüncesi Tanzimat'tan öncedir.⁵⁵⁹ Ancak somut olarak Tanzimat'la başlayan Avrupa medeniyetini örnek almayı Tanpınar, "İmparatorluk, asırlar içinde yaşadığı bir medeniyet dairesinden çıkarak, mücadele halinde olduğu başka bir medeniyetin dairesine girdiğini ilan ediyor, onun değerlerini açıkça kabul ediyordu."⁵⁶⁰ der.

Avrupa'nın etkisiyle Tanzimat döneminin ortaya çıkardığı yeni kavramlardan birisi de, daha önce geçtiği gibi, medeniyettir. Şemseddin Sami medeniyetin kaynağının ne olduğu konusunda yazdığı makalelerde birçok sorgulamadan sonra "temeddün etmek ister isek ulûm ve fûnûnu Avrupa medeniyet-i hâzırasından almamız."⁵⁶¹ demiştir.

Avrupa algısının temelinde Türk Edebiyatının ve düşünce hayatının Avrupa'yı üstün görme, onu örnek alma duygusu yatmaktadır. Avrupa medeniyetini şu ya da bu şekilde tanımlayamaya çalışan Türk aydınının temelde bu medeniyete büyük bir hayranlık duymuştur. Bu aydınlardan birisi de Gaspıralı İsmail'dir. Avrupa'da bulunmuş ve burayı yakından tanıyan Gaspıralı, "Avrupa Medeniyetine Bir Muvazene" başlıklı yazısında Avrupa medeniyetini bilim ve teknoloji bakımından üstün bulur.⁵⁶² Ancak Avrupa'nın teknolojik alanda bu göz alıcı gelişmişliğinin yanında, Midhat Efendi'nin Avrupa'yı gördükten sonra kimi eserlerinde yansıttığı gibi, pek çok aksayan yönlerinin bulunduğu da ilk dikkat çekenlerden birisi olmuştur. Gaspıralı risâlesini, "Avrupa'da ne görürsek, çocuk gibi alıp kaçırmayalım. Akli başında insanlar gibi nedir? Sonu nereye varacak? Vicdan ve hikmete uygun mu? Ölçüp tartalım." öğüdüyle bitirir.⁵⁶³

Avrupa'ya yaklaşmak ve onun normlarını resmî anlamda örnek alındığını beyan etmek için ilan edilen Tanzimat Fermanı için Semiha Ayverdi'nin şu

---

⁵⁵⁹ Osmanlı devletinin bekası için Avrupa medeniyetine yönelme ve Batılı müesseseleri örnek alma düşüncesinin Tanzimat'tan önce başladığına dikkat çeken Ömer Faruk Akün, tanzimattan önceki çalışmaların ve düşüncelerin Tanzimat'ı hazırladığını ve gerçekleşmesini sağladığını belirtir. bkz. Akün, "Tanzimat Edebiyatı' Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur?", **Kubbealtı Akademi Memcuası**, Yıl: 6, S. 2, Nisan 1997, s. 31.

⁵⁶⁰ Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s.126.

⁵⁶¹ Süslü-Kara, **a.g.m.**, s. 264.

⁵⁶² Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyat Araştırmaları II**, s. 174-190.

⁵⁶³ Fatih Andı, Gaspıralı'nın *Avrupa Medeniyetine Bir Muvazene*1302 (1886/87) risâlesini Midhat Efendi'nin Avrupa'ya gitmeden önce okmuş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söyler. bkz. Andı, a.g.m., **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 260.

değerlendirmesi Türk aydınını içinde bulunduğu ya da Avrupa algısını hangi hâleti ruhiye içinde gördüğünü yansıtmaya açısından dikkat çekicidir:

*“Bu inkılâbı hazırlayanlar birinci sınıf devlet adamı, iyi niyet sahibi kimseler olmalarına rağmen, Avrupa’nın yüzlerine tuttuğu aynada kendi çehrelerini utanılacak ölçüde çirkin, zavallı ve biçare görerek, garbın: ‘kendinden kaç, bana benze!’ emrinin gizli kumandasından silkinip, aşağılık duygusundan kurtulamamış ve kurtulmak için de millî bir asabiyet gösterememişlerdir.”*⁵⁶⁴

XIX. yüzyıl romanlarında Avrupa’yı hatırlatan, onun yansıması olarak çizilen tiplere alafranga denilir. Bu kelimenin Avrupa’yı seven, onların hayatına özenen ve günlük hayatını ona göre dizayn eden, hatta kullanılan eşya ve malzemelerin bile Avrupa’dan getirilmesine dikkat edenler için kullanılır. Bunlardan birisi de “civilisation” a karşılık “medeniyet” i ilk kullananlardan, Fransızca’yı bir opera artistinden öğrenen, Fransa’da kalan, hatta dili daha da mükemmelleştirmesi için kalışı uzatılan Mustafa Reşit Paşa’dır.⁵⁶⁵ Onun Frenkleri çok sevdiği bilinir. İstanbul’a döndükten sonra evinde kullandığı eşyaların da Avrupa’dan getirtildiği, nitekim onun öncülük ettiği a’la franque (alafrangalık) XIX. yüzyılın sonlarına doğru dönemin hâkim karakterlerinden olmuştur.⁵⁶⁶

Avrupa algısının oluşma sürecinde ıslahat çalışmaları, genel anlamda bir medeniyet projesidir. Bu algının nihai hedefi “muasır medeniyet seviyesine ulaşmak” olarak çizilen Avrupa medeniyetidir.⁵⁶⁷

Romanlarda Avrupa algısının nasıl yansıdığına geçmeden önce Avrupa algısını yansıtan “alafranga” kavramı üzerinde duralım. İtalyanca “alla franca” dan gelen “alafranga” başta Kamus-ı Türki olmak üzere sözlüklerde, “Avrupalı tarzda, Frenk usulünce, Frenklerin alışkanlık ve yaşayışlarına uygun” şeklinde açıklanmakla birlikte daha çok “kılıkta, kıyafette, konuşma biçiminde ve düşünmede içinde yaşadığı toplumun büyük kesimleri tarafından gülünç ve kendisine aykırı, yapmacık

⁵⁶⁴ Semiha Ayverdi, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları II**, İstanbul 1975, s. 320-321.

⁵⁶⁵ Edebiyat alanında Şinasi ile başlatılan yeni aydın tipinin öncüsü Mustafa Reşit Paşa’dır. Mehmet Kaplan, Reşit Paşa’yı “çağdaş aydın tipinin ilk büyük örneği” olarak görür. Bkz. Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3**, Dergah Yay. İstanbul 1991, s. 168.

⁵⁶⁶ Baykara, **a.g.m.**, s. 4-5.

⁵⁶⁷ Süslü-Kara, **a.g.m.**, s. 264.

ve aşırılıklara kaçan kimse” olarak tanımlanan ve “züppe” kelimesiyle eş anlamlı kullanılan bir kavramdır.⁵⁶⁸

Alafranga tiplerin temelinde Avrupa kültür ve hayat tarzına özenmekle birlikte onu özümseyememiş, ancak modern bir insan gibi görünmeye çalışan, diğer yandan içinde yaşadığı kendi toplumun örf, adet ve ahlâk anlayışına ters düşen, onları hafife alan şekilde anlaşmıştır.⁵⁶⁹ İlk başlarda bu şekilde kendi toplumuna yabancılaşan alafranga tipler zamanla işi “hain”liğe kadar götürürler.⁵⁷⁰

Osmanlı toplumunda ilk başlarda Avrupalılaşıma düşüncesinin temelinde Avrupa kültür ve medeniyetinin temelini oluşturan anlayış ve kaynakların ne olduğunu anlamaktan ziyade, daha çok dış görünüşte bir Avrupa algısının oluştuğu bilinmektedir. Nitekim II. Mahmut devrinde gençlerin pantolon, Frenk gömleği giyip, boyun bağı takmaları bir tür alafrangalık sayılmıştır. Kıyafetle başlayan bu durum daha sonra ev eşyası, yemekleri masada yemek, çatal bıçak kullanmak, mürebbiye tutmak, çocuklara Fransızca öğretmek için mürebbiye ve hoca tutmak, yarım yamalak Fransızca konuşmak, balo ve danslara katılmak, kumar oynamak, metres hayatı yaşamak alafrangalık olarak anlaşmıştır.⁵⁷¹

Abdülhak Hamit’in hocası da olan Hayrullah Efendi, Paris’i bir beyitte özetleyiverir:

---

⁵⁶⁸ II. Mahmut döneminde yeniçeriliğin kaldırılmasından (1826) sonra Avrupalı (Frenk) usulüne göre yaşamayı ve giyinmeyi ifade etmek üzere kullanılmaya başlanan “alafranga” zamanla tiyatro ve romanlarda “alafranga (züppe) bir tip olarak ortaya canlandırılmıştır. Bu kelimenin yanında giyim, kuşam, tuvalet ve davranışlarıyla Batı taklitçiliğine özenen kişiler günümüze kadar züppe, şık, sivilize, asrî, sosyetik, snop, bopstil vb. sıfatlar yakıştırılarak anıla gelmiştir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Cevdet Kudret, “Alafranga Dedikleri”, **Tarih ve Toplum**, Nisan 1984, c.1, Sayı:4, s. 27-31.

⁵⁶⁹ Mehmet Kaplan, “küçük farklarla aynı devirde başka eserlerde de görülen” ve karakterleri aynı kalan (sabit karakterli) kişileri tip olarak tanımladığı eserinde, tipler vasıtasıyla içinde yaşanan toplumun sosyal şartlarını ve zihniyet dünyasını anlamının daha kolay olacağını belirtir ve Hüseyin Rahmi’nin eserlerinin “kültür ve medeniyet karşılaşmasından ve çatışmasından doğan bir yığın menfi” tiplerle dolu olduğunu belirtir. bkz. Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergah Yay. İstanbul 2005, s. 5-7.

⁵⁷⁰ Berna Moran, 1920’li yıllara kadar yıllar kadar romanlarda giyim, kuşam, ve yaşayış bakımından Batılı gibi olmaya çalışan buna göre para harcayan, mirasları tüketen biraz da saf ve komik tiplerin bu tarihlerden sonra “alafranga züppe tiplerin az rastlanan alay konusu bir adam değil, Batılılaşmış bir zümre” halini aldıklarına dikkat çeker. Peyami Safa ve Yakup Kadri de bunların örneklerinin ortaya çıktığını belirtir. bkz. Moran, “Alafranga Züppeden Alafranga Haine”, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, s. 196-202.

⁵⁷¹ Abdullah Uçman, “Türk Romanında İlk AlafrangaTip: Felâton Bey”, **Ahmed Midhat Kitabı**, Beykoz Belediyesi Kültür Yay. İstanbul 2007, s. 105.

“Paris’e git bir gün evvel, akl u fikrin var ise,
Âleme gelmiş sayılmaz gitmeyenler Paris’e”⁵⁷²

Avrupalılaşıma yolunda kat edilmesi gereken çok uzun mesafe olduğu, bunu başarmada asıl zorluğun eski ile bağın nasıl sağlanacağına işaret eden Tanpınar, “Tenkidin, bir yığın inkarın, tekrar kabul ve reddin, ümit ve hülyanın ve zaman zaman da gerçek hesabın ikliminde yaşadığımız bu macera (yani batılılaşma macerası) daha uzun zaman, yani her mânâsında verimli bir çalışmanın hayatımızı yeniden şekillendireceği güne kadar Türk cemiyetinin hakikî dramı olacaktır.” der.⁵⁷³

Ahmet Midhat Efendi 1889 yılında Müştüşrikler Kongresine katılmak için gittiği Avrupa’dan döndükten sonra yazdığı *Avrupa Adâb-ı Muâşeretî yahud Alafranga* eserinin mukaddimesinde “alafranga”nın ne olduğunu tanımlamaya çalışır:

“Alafranga!... Otuz-kırk seneden beri bu kelimenin ziyaret etmediği ağız mı kalmıştır? Her ağızdan, olur olmaz münasebetler üzerine bir alafranga sözüdür çıkar. Bazen bu sözün kuvveti bir hükm-i kat’i derecesine varır. ‘Alafranga imiş!...’ Artık buna kim itiraz edebilir? Ya acaba bu sözün asıl manası ne olduğunu kaç kişi bilerek söyler” (...) *“Hele alafranga tabirinin delalet etmesi lâzım gelen usul ve âdâb-ı muâşere-i Avrupaîden ne kadar gafil olduğumuz düşünülürse hakikaten istiğrab olunur.”*⁵⁷⁴

Midhat Efendi’ye göre bir kısmı da İstanbul’da yanı başımızda olan Avrupalıları iyi ve doğru tanımak gerekir.

*“Avrupa yanı başımızda bulunmak şöyle dursun adeta Avrupa bizim içimizdedir. Biz dahi Avrupa kıtasındayız. Hele şehrimizde birkaç yüz bin Avrupalı vardır da usûl ve âdâb-ı muâşeretlerinden haberdar değiliz. Onlar dahi bizim âdâb ve usûl-i maişetimizden bihakkın haberdar değillerdir ya. Lakin bizde her şeyi onları taklide heves görülür. Bilmediğimiz şeyleri taklitteki hevesimiz dahi bizi ekseriya alafranganın gayr-i matbu ve gayr-i müstahsen olan cihetlerini taklide, makul ve memduh olan şeylerini gafletle ihmale sevk eyliyor.”*⁵⁷⁵

Avrupa algısının yanılgısı ya da Avrupalılaşımanın ne demek olduğunu devletin üst yönetiminden aydınlara kadar nasıl bir plansızlık ve günü kurtarmak kabilinden anlaşıldığını Midhat Efendi *Menfâ*’da anlatır. Ona göre Türkler yani bizler

⁵⁷² bkz. İbnülemin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri**, s. 1834.

⁵⁷³ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Beş Şehir**, Dergah Yay. İstanbul 1987, s. 7.

⁵⁷⁴ Midhat Efendi, **Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî**, s. 2

⁵⁷⁵ Midhat Efendi, **a.g.e.** s. 3-4.

dünyanın en güzel memleketine malik olmuşuz ve sonra elimizde bulunan ilim ve sanat vaktin ihtiyaçlarına cevap verdiği için onunla etrafı imar ve süslemişiz. Ancak bu aşamada “İşte maksat hasıl oldu ya. Şimdi de istirahat edelim” düşüncesine kapılmışsınız. Bu düşünce bizin “inhitata” götüren bir süreç olmuştur. Ancak öyle bir çöküş olmuş ki başkalarının ileri gittiğinden bile habersiz kalınmıştır. Bu arada “Avrupa’nın bir iki yüz senelik sa’yunin semeresi olan terakkiyât-ı medeniyyesi karşımıza çıkınca veleh ve hayrete duçar olmuşuz. O kuvvet ile bizim acimiz arasındaki nispet hesaba kitaba sığar derecede olmadığını görünce kemâl-i telaşa biz de başlamış isek de kusurumuzun en büyüğü o zamana vaki olmuş ki emr-i teceddüde bir vukûf-ı kâmil ile başlamamışız.” Efendi’ye göre Avrupa’dan gelen ya da getirtilen memurların tavsiyelerine göre hareket etmekle kalmışız. Ancak onların iyi niyetle çalıştığını da itiraf ettikten sonra esas gafletin bizde olduğunu söyler.⁵⁷⁶

Avrupa Osmanlı mukayesesini en somut şekilde dile getiren bir edebiyat ve sanat insanımız da Tanpınar’dır. “Şark ile Grap Arasında Görülen Esaslı Farklar”dan birisinin de maddeye bakışta olduğunu söyler ve bunu bir örnekle açıklar. Şark maddeyi olduğu gibi yahut ilk rastladığıyla kabul ederken, Batı, ise onun üzerine daha çok eğilir, “elinde evirir çevirir”, zihnini yoğunlaştırır, onu başka bir hale sokar. Bunlardan sonra elmas işçiliğini örnek verir. Şark bir süreye kadar kıymetli taşların vatanıdır. “Fakat elmas işçiliğinin üstün şekli garbın malıdır.” der ve hâlâ iyi yontulmuş elmas ve pırlantaların biz de isminin “Flemenk” olduğuna dikkat çeker.⁵⁷⁷

Ahmet Midhat Efendi’nin Avrupa’yı gördükten sonra yazdığı *Avrupa’da Bir Cevlan* ve Ahmet İhsan’ın *Avrupa’da Ne Gördüm* seyahatnâme türü eserleri ise görülüp gezilen yerlerin yazıya aktarılmasıdır. Midhat Efendi’ye göre, “birçok kimselerde emsali görüldüğü veçhile Avrupa’da birkaç sene oturulduğu halde yine bir şey öğrenilmeksizin avdet olunacağından Avrupa’ya gidecek olanlara daha gitmeksizin orası hakkında bir fikr-i icmâlî vermek”⁵⁷⁸ gerekmektedir.

Romanlar içerisinde Avrupa’ya ait kültürel değerlerin Osmanlı’ya yansımaları anlatan alafranga kelimesi *Taşşuk-ı Talat ve Fitnat*⁵⁷⁹,ta, Frengistan kelimesi ise 1875

⁵⁷⁶ Midhat Efendi, **Menfâ**, s. 49.

⁵⁷⁷ Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, s. 132.

⁵⁷⁸ Midhat Efendi, **Avrupa Adab-ı Muâşeret**, s. 12.

⁵⁷⁹ Şemseddin Sami, **Taşşuk-ı Talat ve Fitnat**, Elcevaib Matbaası, İstanbul [ilk baskı 1289 [1872/73] 1322/1904, 180 s. ; (Haz. Sedit Yüksel), AÜDTC Yay, Ankara 1979, 106 s. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

yılında yayımlanan *Hasan Mellâh*'ta geçer. Müslüman bir kız olan Esmâ Can'ın bir Fransız askeri tarafından kaçırılması üzerine Murat Bey şöyle düşünür:

“*Demek oluyor ki biz kıymetli Esmâ'yı bir Fransız'a kaptırdık. Vah zavallı kızcağız, vah! Şimdi Frengistanlara kadar gidecek ve Frenkler elinde esir kalacak.*” (s. 255)

XIX. yüzyıl Türk romancılarında Avrupa önemli bir yere sahiptir. Ahmet Mithat'tan Hüseyin Rahmiye, hatta Saffeti Ziya'ya kadar romanlarda Avrupa'ya şu ya da bu sebeple giden ya da Avrupa'dan mürebbiyelik ya da başka maksatlarla gelenler vardır. Bunun yanında herhangi bir konuda örnek verileceği, bir şey açıklanacağı zaman mutlaka Avrupa mukayesesi yapılır. Buradan hareketle başta Ahmet Midhat Efendi olmak üzere diğer romancılar da konu ve mekânı Avrupa'da geçen, ya da tamamen yerli bir konunun işlendiği bir romanda bile Avrupa ile ilgili bir meselenin konu edinildiği, örnek verildiği, mukayeseye gidildiği görülür.

Midhat Efendi'nin *Letâif-i Rivayât* içinde yer alan hikâyelerin önemli bir kısmının da konusu ve mekânı Avrupa'dır. *Süüzan, Gönül, Nasip, Çifte İntikam, Diplomalı Kız, İki Hud'akar, Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar, Cankurtaranlar, Bir Acîbe-i Saydiye, Ana-Kız* hikâyeleri ile *Haydut Montari, Mesâil-i Muğlâka, Altın Âşıkları, Cellat, Cinli Han, Diplomalı Kız* gibi romanlarda konu ve mekân Avrupa'da geçer. Midhat Efendi'nin iki romanının konusu Amerika'da geçmesine rağmen asıl maksadı gelişmekte olan bu ülkeyle Avrupa'yı mukayese etmektir. Bunlar *Rikalda yahut Amerika Vahşet Âlemi* ile *Fennî Bir Roman yahut Amerika Doktorları*'dır. Bunun dışında *Hasan Mellâh, Zeyl-i Hasan Mellâh, Paris'te Bir Türk, Demir Bey, Hayret, Arnavutlar Solyotlar, Ahmet Metin ve Şirzat* romanlarında Avrupa'ya gidenler ya da Avrupa ülkelerinde geçen maceralar konu edinilir. Avrupa medeniyeti, sosyal ve kültürel ve günlük hayatıyla ilgili gözlemler ve bilgiler, Avrupa'ya giden ya da dönen, Avrupa'dan gelen yabancılar da dönemin romanlarında yer bulmuştur. Rezaizade'nin *Araba Sevdası*, Samipaşazâde Sezâi'nin *Sergüzeşt*, Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah, Aşk-ı Memnû, Kırık Hayatlar*, Mehmet Celâl'in *Margrit, Orora, Venüs, Dehşet yahut Üç Mezar, Elvâh-ı Sevda, Rene, Dâmen-Alûde, Mai Sünbül Yahut Pembe Bir Gül* gibi romanlarında Avrupa az ya da çok yer alır. Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* Ahmet İhsan'ın *Ülfet*, Hüseyin Rahmi'nin *Şık, Mürebbiye, Metres, Şıpsavdi, Saffeti Ziya'nın Salon Köşelerinde, Safeti Nezihî'nin Zavallı Necdet* gibi romanlarında Avrupa'ya ait unsurlar, eğitim ya da başka

maksatlarla Avrupa'ya giden ve dönen, Avrupa'dan gelenlere yer verilir. Fatma Âliye Hanım'ın *Muhâdarât, Ref'et, Udî* romanlarında ise Avrupa'nın etkisiyle kadının eğitimi, kendi görüşünü dile getirme gibi daha çok kadınlar üzerinde durulur.

Ahmet Midhat Efendi'nin ilk romanlarından olan *Felâton Beyle Râkım Efendi*'de, Felâton Bey hal ve tavırlarıyla alafranga bir tiptir. Felâton Bey, sevgilisi Polini'nin de etkisiyle kumarda paralarını kaybeder, kalan paraları Fransa'ya havale edilir. Bu durumu onun arkadaşı Râkım Efendi'ye aktaran Jozefino'ya, Râkım'ın söylediği şu cümleler romanda bir nevi yazarın kurduğu dengeyi de gösterir:

“Sana bir şey söyleyeyim mi, Jozefino? Sizin bu Avrupa'nın fenaları, iyilerinden pek çok ziyade!” (s. 134)

Alafranga bir tip olan Felâton'un karşısına sağlam ve akıllı bir karakter olarak çıkartılan Râkım Efendi'nin Avrupa algısı bir ölçüye göredir. O, Avrupa'nın her şeyini mükemmel bulan Felâton'a karşılık olumsuzluklarını da ifade eden birisidir. Felâton'un Avrupa'yı her bakımdan üstün bulmasını gösteren güzel bir örnek de Fransız metresi Polini'yi Râkım Efendi'ye anlatırken görülür:

“Ses bülbül! Pişano emsalsiz! Hele o “eloquence” edâ-yı kelâm! Ağzından billur akar. Racine, Boileau, Moliere gibi şuarâ-yı benâmın âsârından birisini eline alır mı? İnsan gaşy eder. Ben böyle okuyuş da görmedim ki! Hiç Fransızca bilmemiş olsan yine anlarsın. Karı lisanı ile okuduğunu vücudu ile “declamer” eda ve tefhîm ediyor. Tiyatrocu bu! Malum a! Bana en ziyade tesir eden şey, karının kendi okuyuşundan kendisi dahi müteessir olarak hüngür hüngür ağlaması ve o halde boynuma sarılıp beni kucaklayıp gözyaşları içine gark etmesidir. Bu kadar da “santimental” hassas karı görmedim ki!”

Felâton Bey'in içine Fransızca kelimeler karıştırarak yaptığı bu konuşmasıyla daha sonra Türk Edebiyatında pek çok eserde benzer örneği ortaya çıkacak alafranga tiplerin öncüsü olur.

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın “devrinde, garba karşı duyulan kıskançlığın tersine dönmüş bir ifadesi”⁵⁸⁰ olarak bahsettiği *Paris'te Bir Türk*'te birden fazla Avrupa algısıyla karşılaşırız. İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden Messagerie Impériale adındaki gemide Fransız, Alman, İngiliz, Lehli gibi farklı milletlerden insanlar vardır. Gemide dört tane de Türk vardır. Avrupa'yı gezilecek görülecek yerler arasında ilk sıraya koyan, “elvân-ı gunâgun ile müzeyyen bir kelebek kadar süslü olan” ve

⁵⁸⁰ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 424.

yolculuk esnasında gemideki kadınların hepsiyle diyalog kurmaya, kadınlara asılmaya çalışan Zeka Bey yazarın alafranga tip olarak çizdiği birisidir. (s. 61) Zeka Bey, Avrupalı kadınların rahat hareketlerinden yüz bularak kolay elde edilebilir bir algıya ulaşmıştır ki bu yanlış bir algıdır. Nitekim Midhat Efendi romanın ilerleyen sayfalarında Zeka Bey hakkında olumlu şeyler yazmaz.

Romanda karşımıza çıkan bir başka hususta Avrupalıların kendi memleketlerini tanıtmak, dışarıdan gelenlerin hayatını kolaylaştırmak için gezilen yerler, şehirler, lokantalar, oteller, saraylar için ayrı ayrı kitapçıklar, broşürler hazırlamalarıdır:

“Bir memlekette yalnız orasını tanıyınca kadar misafir kalacak olan adamların edecekleri hareketi mülahaza etmek ol kadar güç bir şey değildir. Bahusus Avrupa beldeleri gibi her hususiyet-i halini mübeyyin kitaplar dahi elde bulunur ise, işin bir kat daha suhûlet kesbedeceği derkârdır.” (s. 88)

Avrupa insanı ülkesine turist kabilinden gelecek olanlara hazırlıklar yapıp, rehberler hazırlarken bizde durum tam tersidir. Nasuh’un Paris’te Lehli Gardiyanski’nin hikâyesini dinlerken hayatında önemli rol oynayan babasının arkadaşı Strazburglu Dr. Hell’e aktardığı şu ifadeler o döneme hâkim olan düşüncüyü göstermesi bakımından önemlidir:

“Lakin o zamanlar İstanbul’da bir Frenk ile bir Türk’ün ihtilâtı ol kadar kolay bir şey değildi. Peder merhum, feylesof-meşrep bir adam olduğu için doktor Hell ile ihtilâta bir gûne suûbet görmemiş.” (s. 104)

Avrupa herkesin görmek istediği, hülyalarını süslediği yerlerin başında gelir. Avrupa bilmin ve medeniyetin kaynağı gibi algılanır. Nasuh İstanbul’da şöhrete ulaştıktan sonra kendisini yoklar ve şöhrete mütenasip kuvvetin buralarda olmadığını fark edince Avrupa hayallerini gerçekleştirmeye koyulur:

“İstanbul’da ise artık ikmâl-i tahsile imkan kalmadı. Ben her çiçeğin balını almış bitirmiştim. Binaenaleyh gönlümde hep Avrupa havaları esmeye başladı. Bütün Avrupa bilâd-ı meşhûresi ahvâlini mübeyyin kitaplar okurdum. Bütün gece dahi hulyamda, rüyamda Avrupa’ya seyahat ederdim. Zaman geçtikçe bu arzu büyüdü. Hele Avrupa’nın kemalât-ı ilmiyesi beni kendisine aşık eyledi.” (s. 108-109)⁵⁸¹

⁵⁸¹ Nasuh Paris’e eğitim için giderken aynı zamanda bir misyonla gider. O da, Türk ve İslâm medeniyetini savunma düşüncesidir. Nasuh’un bütün hareketlerinde bunları görmek mümkündür. Kültürlü bir babanın oğlu olarak büyüyen Nasuh’u İstanbul hayatı mutlu etmez. Bunun sonucu

Roman kahramanı bu düşüncelerini bir süre sonra uygulamaya kor ve Paris'e hareket eder. Avrupa planın, ölçünün ve düzenin kural haline geldiği, her şeyin bunlar etrafında şekillendiği bir merkez gibi hayal edilir. Bu sadece Avrupa'nın bir ülkesinde değil, genel olarak Avrupa deyince böyle anlaşılır:

“Binaenaleyh şimdi İngiltere'de, Fransa'da, Almanya'da Avusturya'da adeta mahsusan planı yapılamamış yer yok gibidir. İspanya ve İtalya ve Rusya'ya gelince orada halk böyle şeylerin kadrini bilmediklerinden maâda, kendilerine irâe edilse bile ehemmiyet vermediklerinden, en büyük memleketlerinin planı yoktur.” Anlatıcı Avrupa'yı bir plan üzerine oturmuş medeniyet olarak tanıttıktan sonra bize döner ve “Hele memâlik-i Osmaniyeyi hiç sormayınız. Henüz pâyitahtın bile mükemmel bir planı yoktur.” (s. 300)

Avrupa, sadece İstanbul'da Anadolu'da değil, Kafkas coğrafyasındaki insanların da hayallerini süslediği yerdir. *Kafkas*'ta çocuğa bakması için tutulan hizmetçi Özden, onu meşgul etmek için önüne koyduğu eşyalar arasında: kitaplar, resimler, çeşitli hayvan figürleri, birçok ahabbın fotoğrafları ve “Avrupa pâyitahtlarının sûret-i mahsûsada yapılmış manzaralarla temâşâ olunur resimleri vesâiri” vardır. Katerina bunları karıştırarak oynar. (s. 16)

Avrupa'nın üstünlük algısı o kadar fazla yer etmiştir ki, Avrupa'dan üstün olunabilecek bir özellik bulununca insanlar mutlu olurlar. Bunlardan birisi de Kafkas insanının hayatının bir parçası haline gelmiş olan ata binmedir. Çünkü Çerkezler insanının en mâhir olduğu iş, ata binmektir. Hatta öyleleri vardır ki, “binmiş olduğu hayvanı eşdirdiği zaman üzerinde o kadar doğru durur ki, insan yay yürüdüğü zaman bile bu kadar doğru duramaz.” Halbuki “hayvanı tırıs sevk etmekte Avrupalıların usûl-i rükûbları dahi gayet çirkindir.” Avrupalı insanın at üstündeki durumu o kadar iğretidir ki, bırakın elinde silah tutmayı gülü bile tutamadığı gibi kendisini tutmaktan acizdir. Onun bu durumu Şarklı bir insanı ‘kahkahalarla güldürecek” kadar komiktir. (s. 218)⁵⁸²

---

olarak “gönlünde Avrupa havaları esmeğe başlar” ve İstanbul'dan Marsilya'ya doğru gemiyle yola çıkar. Ancak Avrupa'ya giderken niçin gittiğinin bilincindedir. Zeynep Kerman; Nasuh'un Avrupayı bir zevk ve eğlence yerinden ziyade “bir kemalât-ı ilmiye” olarak değerlendirmesini, “devir için son derece yeni bir görüştür.” der.

⁵⁸² Mithat Efendi pek çok romanında yaptığı gibi burada da hemen mukayeseye girer ve “Bir de o zarif Çerkez süvarisine dikkat ediniz. Hayvanı eşgin yürüttüğü zaman üzerinde o kadar doğru durur ki, insan yaya yürüdüğü zaman bile bu kadar doğru durarak, bu derece latif bir hırama muktedir olamaz.” der. **Kafkas**, s. 218.

Karnaval'da sosyal ve günlük hayatta Avrupa'nın ne kadar önemsendiği, Avrupa âdâbını öğrenmenin nasıl bir üstünlük algısı oluşturduğu anlatılır. Avrupa âdâbını benimsemiş, kibar olarak anılan ya da o seviyeye yükseldiğini düşünenler genel olarak ayrı odalarda yatarlar. Romanda bununla ilgili olarak şöyle denilir:

“Alafrangada kibar olanlar ekseriya ayrı ayrı odalarda yatarlar. Ekseriya değil kibar beyinde hemen umumen böyledir.” (s. 32)

İstanbul'un Karadeniz sahilinde işlenen bir cinayetin konu edinildiği *Esrâr-ı Cinayet*'te cesetlerden biri “on beş, on altı yaşlarında ancak tahmin olunabilecek bir kıza” aittir ve elinde de kına vardır. Kızın elinde kına olmasından Müslüman olabileceğini hatırlatsa da, üzerindeki kıyafetlerin alafranga olması başka bir düşünceye sevk eder. Bu yolla buraya gelmiş olan bir kızın değişip dönüştüğü, alafranga hayata alışmış olduğu ima edilir. (s. 6)

Bahtiyarlık'ta *Felâtin Bey*'le *Râkım Efendi*'de olduğu gibi, Senai devam ettiği sefahat âleminde paraları bitirmiş olduğundan “akdem-i âmâli Avrupa'ya gitmek olduğu halde” gidemez. Senai, “içinde yaşadığı sefahat âleminde aynıyle bir Frenk gibi davranmak ve kendisini Osmanlılıktan hariç göstermek istediği halde bittabi her hal ve tavrı Frenkliğinin acemiliğini gösterip ashap ve ahbâbına kendisini gülünç” gösterir. Senai bu düştüğü durumdan dolayı insanlar arasında “düzme Frenk” ve “tatlı su frengi” gibi teşbihât-ı muhakırâne ile bihakkın istihza” edilir. (s. 19)

Felatin ve Senai örneklerinde olduğu gibi Avrupa'yı yanlış anlayan, Avrupa'nın daha çok dış görünüşüne aldanan ve bunu da doğru doğru şekild eözümseyemeyen alafranga tipler üzerinden olumsuz bir algılama ortaya çıkar. *Hayret* romanında da Avrupalı'ya, herkese tepeden bakan, suç kendilerinde olsa bile kusuru başkalarında arayan bir kültürün ortaya çıkarttığı insanlar olarak bakılır. Safa Kok Sanc kızı Mihriban'la sohbet ederken ona söylediği şu sözler, Avrupa için genel bir algıyı da verir:

“*Sen bu Avrupalılara bakma kızım! Onlar bir şeye akıl erdiremeyince kusuru kendilerinde arayıp bulmağa tenezzül edemeyerek tekebbür ve taazzumlarından dolayı derhal o şeyin inanılacak şeylerden olmadığını hükmediverirler.*” (s. 137)

Yukardaki örnekte anlatıldığı gibi Avrupa algısında olumsuzluklar daha çok insan ilişkileri, başkalarını küçük, kendisini büyük görme gibi soslay ilişkilerde görülür. Ancak buna rağmen bilim ve teknik konularında, yine sosyal ve günlük hayatın bazı yönlerinde Avrupa kültürünün ortaya çıkardığı pek çok güzel taraflar

vardır. Bunlardan birisi de *Müşahedât*'ta iş hayatı ve işleyişi bakımından da Avrupa algısına olum yansır. Çünkü Londra ve Paris gibi şehirlerde gece gündüz demeden çalışan insanların sayısının tahmin olunanın çok ötesindedir. Bu iş hayatı ve ekonomiyle ilgili bir konu olsa da, yeni teknik gelişmeler ve buna bağlı daha çok çalışmak ve çalışkan olmayı gerektiren bir durum olduğu için ilgiyle takip edilir. Yine Avrupa kanun ve kuralların insanlar arasında sınıf ve soy farkı gözetilmeden uygulandığı şeklinde ifade edilir. Ancak buna rağmen orada da suçluların sayısının azalmaması, hatta çoğalması teknik gelişmeye önem verilirken, insan ruhunun boş bırakılmasına bağlanır. (s.54)

Midhat Efendi Avrupa'yı gördükten sonra yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Avrupalılar hakkında algıdan gerçeğe dönüştüğü görülen ve bu yönüyle üstün sayılan bir örnek de eğlence ve avlanmaya bakış açısıyla ilgilidir. Avrupalı insanın kendisini başka milletlerden üstün görme anlayışı avcılıkta, hatta avlandığı şeylerde bile görülür:

“Frenkler her ne eğlenceye baş uracaklar ise onun zımnında kendi kudretlerini sairlerinin kudretlerinden üstün görmekte mütelevviz oluyorlar. Mesela avcılık edecekler mi? Öyle bildircin, keklik, tavşan karaca, tilki gibi küçük şeyleri oyuncak addederek nefeslerini yaban canavarı kurt ayı ve arslan kaplan boğa yılanı gibi siba'-ı müdhişenin pençelerine ilka eyliyorlar. Bu galebeleriyle müftehir oluyorlar.” (s. 26) Romanda her şeyde olduğu gibi ata binicilik konusunda da Avrupa insanının profesyonel davrandığı görülür:

“Ata binseler atları çit gibi hendek gibi orman gibi bin mevâni' içinden alabildiklerine sevk ediyorlar. Ufacık bir tekne ile bahr-i muhîti aykırılıyorlar. Piyade olarak öyle dağlara çıkıyorlar ki şahinlerin bile oralara yuva yapmaktan korkarlar. Bir balona binerek bulutların üst taraflarına kadar suûd ediyorlar.” (s. 27)

Avrupa dönüşü çıkacağı Akdeniz seyahati için kendi gemisini kendisi yapmaya karar veren Ahmet Metin, “sefinemi mutlaka kendim inşa ettirmeliyim. Hem de İstanbul'da inşa ettirmeliyim ki bu cihetten dahi sanayi-i milliyemize yardım etmiş olmalıyım.” diye düşündükten sonra, “Avrupa'da binlerce on binlerce yüz binlerce bu yolda gemiler yapılmış ve yapılmakta bulunmuştur” diye düşünür. (s. 27) Avrupa'yı örnek alma her alana yayılmıştır. İlk defa Ahmet Metin, Avrupa asilzadelerine özenerek kendisine George Kusar namında ihtiyar bir Fransız kâri

tutar. Okuyucu sayesinde daha çok bilgiye ulaşacak olan Ahmet Metin Avrupa'ya bu konuda yaklaşacağını düşünür. Midhat Efendi aslında kahramanı üzerinden Türk insanını okumaya teşvik eder. Ahmet Meitn'in bu şekilde davranmasında da Avrupa örnektir. Çünkü "Avrupa kibârının kâri ve kârieleri olur ki bunların hâne içindeki vazifeleri yalnız kitap ve mecmua ve gazete gibi matbuatı okuyarak efendilerine hanımlarına dinletmekten ibarettir." (s. 30)

Ahmet Metin Akdeniz'e seyahate çıkacağı geminin planını kendisi çizerken, Ayvansaray'da yaptırdığı özel yelkenlisinin makinesini Paris'ten getirtir. Osmanlı'da eksik olan teknik ve makinedir. Yazar, kahramanı üstünden Avrupa'nın ilim ve teknik bakımından ilerde olduğunu kabul ettiğini gösterir. Bu algı kendisinin de seyahatinde yakından gördüğü Avrupa'nın XIX. yüzyılda gerçek yönüdür.

XIX. yüzyılda Avrupa'yı üstün görme, oradan gelen her şeyin daha iyisi olduğu düşüncesi o kadar yayılmıştır ki "Avrupa görmüş olmak" bir insanı tanımlarken ayırt edici vasıfları arasında sayılır. Ahmet Metin "Meliketü'l-bahr" ile çıktığı Akdeniz yolculuğunda Çanakkale'ye ulaşınca beraberindekilerle mola verirler. Ertesi gün oranın mutasarrıfı ziyaret edilir. Mutasarrıf "gayet kibar terbiyeli, Avrupa görmüş nazik bir zat." olarak tanıtılır. (s. 119)

Bu romanda da Avrupa'nın olumsuzluklarına yer verilir. Ahmet Metin, *Şirzati Selçûki* romanını İstako Manastırı etrafında anlatırken Yakubü'l-Tâcir ve Şirzat'ın yaralandığını söyler ve "galip olan Frenkler mecruhlardan pek ağır surette yaralı olanların başlarını keserek orada terk eyledi" der. (s. 549) Bu cümlelerde Avrupalıların barbarlıklarıyla anlatıldığı görülür.

Midhat Efendi'nin romanlarında seyahat ve yolculuk geniş yer alır. *Paris'te Bir Türk*, *Ahmet Metin ve Şirzat* gibi *Acâyib-i Âlem*'de de araştırmaya meraklı Suphi ile Hicabi'yi Rusya taraflarına seyahate çıkarır. Seyahate çıkmadan önce Suphi ile Hicabi arasında ilim, tabiat ve eyahat konusunda yapılan sohbet geç saatlere kadar devam eder. "Yataklara girildikten sonra Suphi Bey eline bir Avrupa haritası alarak "Ben şimdi hiç olmazsa hayalen olsun seyahata çıkacağım. İşte harita elimde değil mi? İstedğim yerlere gidip gezeceğim!" der. (s. 21) Burada Suphi'nin hayalen bile olsa Avrupa'ya sefere çıkma isteği önemlidir. Çünkü onun merakı ilme, fenne ve gelişmelere dairdir. Dolayısıyla yapacağı seyahat Avrupa'ya olur. Seyahate çıkmak için Suphi'nin evindeki böcek, ot ve çiçek vs den oluşan koleksiyonunu bin sterlin karşılığında satın alan da bir İngiliz'dir. (s. 30)

İki Türk seyyahın neden seyahate çıktıklarını açıklamalarında da Avrupa algısının rol oynadığı görülür. Suphi seyahatnin neden “şimâle” doğru olduğunu açıklarken, ülke ve milletleri, gelişmiş ya da gelişmemiş şeklinde sınıflandırır. Hatta Afrika coğrafyasının bir kısmını “vahşi” olarak nitelendirir. Onun ziyaret edeceği yer medeniyet bakımından gelişmiş ya da gelişiyor olmalıdır. Romanda onun ağzından Avrupa’ya seferin sebepleri şöyle açıklanır:

“Evvel be-evvel memâlik-i mütemeddineyi görmeli ve terakkiyât-ı medeniyyenin vâsıl olmuş bulunduğu mertebeyi bihakkın anlamalı da ondan sonra memâlik-i vahşiyeyi seyahat etmeli.” Neden şimal sorusuna başka gerekçelerle beraber, bize en yakın olan kutb-ı şimali Avrupa’nın memalik-i mütemeddine ve müterakkiyesine dahi hemcivar olduğunu düşünerek hem terakkiyat-ı medeniyyeyi hem acâyib-i tabiiyyeyi görmek için cihet-i şimaliyyeyi tercih eyledim.” (s. 34-35)

Avrupa, sadece Osmanlı’da değil, Osmanlı gibi Avrupa’yı örnek alarak gelişen ve ona göre yeniden yapılanmaya giden Rusya’da da üstünlük ve hayranlıkla bakılacak yerdir. İki Türk seyyahla beraber onlara dahil olan İngiliz seyyah Harkov şehrinde Avrupa adını taşıyan bir otele yerleşirler. Harkov’un en güzel oteline Avrupa ismi verilmesi önemlidir. (s. 113)

Miss Haft, Avrupa terbiyesi görmüş, bilgi ve kültürüyle gezi boyunca yönlendirici olur. Gezilecek yerlerin tayininde İngiliz kızın önceliği üstünlük algısının sonucudur. (s. 211) Roman boyunca Miss Haft’ın iki Osmanlı seyyahı için adeta bir rehber olduğu görülmektedir. Halbuki İngiliz kızı da Türk seyyahlar gibi ilk defa Rusya’yı gezmektedir. Ancak gezilen yerlerden bahsederken sanki daha önce oraları görmüşçesine, Suphi ve Hicâbi’yi bilgilendirmektedir. Miss Haft, yalnız gezilen yerler hakkında değil, kimi ortamlarda nasıl davranmaları, hatta nasıl giyinmeleri gerektiği konusunda da iki Osmanlı seyyahını bilgilendirir. (s. 168) Deniz yolculuğu başladıktan sonra Miss Haft’ın kılavuzluğu çok daha belirgindir. Gidilecek yerler, hava koşulları, gerekli malzemeler onun talepleri doğrultusunda hazırlanır. (s. 239)

Ahmet Midhat Efendi’nin Türk seyyahları gibi ilk defa Rusya’yı seyahate çıkan İngiliz kızı Miss Haft’ı iki Türk’e üstün görmesi, onun öneri ve düşünceleri doğrultusunda hareket ettirmesi Avrupalı algısının her zaman daha üstün olduğunun da bir göstergesi olarak düşünülmelidir.⁵⁸³

---

⁵⁸³ Yapılan bir yüksek lisans tezinde Ahmet Midhat Efendi’nin *Acâyib-i Âlem* romanındaki Avrupalı kadın Miss Haft’ın romandaki konumu değerlendirilmiştir. Bkz. Ayşe Çamkara, **Bilgiye Açılan**

Letâif-i Rivayât'ta yer alan *Para* hikâyesinde Avrupa icadı olan piyano tarif edilirken oraya duyulan hayranlık ve şaşkınlık açıkça görülür. Hikâye kişisi Hacı İsmail eğitimi olmayan, ancak paralı birisidir. Avrupa kültür ve sanatının bir eseri olan piyanoya şeytan icadı gözüyle bakar. Ancak küçücük bir dolap içine böyle bir aletin sığdırılmış olmasının şaşkınlığını yaşar:

“Hay kâfir Frenkler hay! Akıl mı dedin? Frengistân! Şöyle bir küçücük dolap içine bu kadar şeytanları nasıl sığdırmışlar! Hem de bakacak olsan dolabın içini bomboş görürsün. Birçok değnek parçalarından başka bir şey göremezsin!” (s. 532)

Yazar, *Mesâil-i Muğlâka*'da Osmanlı için öğrenmesi ve okunması gereken tek faydalı şeyin “Avrupa ahvâli” olduğunu söyler. Hatta bunda bir sınırlama da getirmez gibi görünür. Kötülüğü bile alınmalı ki neyin kötü neyin iyi olduğu farkedilsin:

“Bizim için öğrenmesi hem de ne kadar mükemmeli mümkünse o kadar mükemmel olarak öğrenmesi nafile olan şey mutlaka Avrupa ahvâlidir. Gerek ahvâl-i hasenesi, gerek ahvâl-i seyyiesi! Zira kendi terakkiyat-ı maddiye ve maneviyemiz emrinde istidlal imtisal eylediğimiz şeyler hep Avrupa ahvâl-i maişet-i medneiyesidir. Haseniyâtı öğrenmelidir ki ahz ü taklid edebilelim. Kubhiyâtı öğrenmeliyiz ki red ü tevakkî mümkün olsun. Bir güftâr-ı âliye göre imanın kemâl-i hakikati nokta-i nazarınca taallüm-i küfr dahi lâzım imiş.” (s. 5-6)

Romanlarda Avrupa algısında aşka bile yer vardır. *Taaffüf* romanında aşkın psikolojik ve fizyolojik yönlerine dikkat çekildikten sonra yazar, bu düşüncüyü “Avrupa'daki usûl-i muaşakaya tatbik edelim” diyerek Avrupa değerleri üzerinden aşkın ne olduğunu ve bundan sonraki sürecin nasıl işlendiği örneklerle izah eder. (s. 57)

Saniha ile evlenecek olan Rasih'in kızların gönlünü çelme metotlarını bilmesi de onun Avrupa görmesinden kaynaklanır: “Zira Rasih öyle ilk defa olarak kadını beytü'z-zifafda gören taraf-ı kasır erbâbından olmayıp Avrupa'da bir ahd-i şebâbet geçirerek mukteziyâtına kendisini kaptırmış olduğu” gibi gençlik devresinde İstanbul'un alafranga çevrelerinde bulunması da ona bu rahatlığı kazandırmıştır. Burada Rasih'in kadın kız görmesi onun Avrupa'da bulunmasına bağlanmaktadır. Halbuki Saniha ilk defa erkek olarak Rasih'i gördüğü için ona her geçen gün daha çok bağlanmaktadır. (s. 71)

Kapılar: Ahmet Midhat Efendi ve İsmail Gaspıralı'nın Eserlerinde Avrupalı Kadınlar, Bilkent Ünirvesitesi YL Tezi, Ankara, 2008, 112 s.

Osmanlı-Yunan muharebesini konu alan *Gönüllü*'de bu muharebeyi “erbâb-ı kalemin çok güzel yazdığından bahisle” bu meseleyi yazmak için kudretli kalemlerin dışında “kudret-i sanaiye”nin de eksikliğine işaret edilir. Bu imkanları sağlayanın da padişah Abdülhamit olduğu belirtildikten sonra “yazılanların resimlerle haritalarla tezyîn edildiğini, bundan yirmi iki yirmi üç sene evvel bu gibi tarihlerin yazılabilmeleri farzedilse bile “tab’ ve temsiller için Avrupa’ya müracaat iktiza ederdi.” denilir.(s. 159) Yine, *Sergüzeşt*'te Paris'te sanat eğitimi gören Celal Bey'in de sahildeki hânesinde fırsat buldukça “Paris'te esna-yı tahsilinde geçirdiği beş altı senelik müddeti” düşünmesi de dönemin aydının ufkunu göstermesi bakımından önemlidir. (s. 44)

XIX. yüzyıl roman kahramanları içinde Avrupa'da bulunmuş roman kahramanları, Paris'te Bir Türk'te Nasuh, Ahmet Metin ve Şirzat'ta Ahmet Metin dengeli bir ölçü tuttururken, alafranga tipler hep Haranlık duyarlar. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*daki Mansur ise orada eğitim görmüş olmasına rağmen, Avrupa'nın siyasî bir sömürgeci anlayışa sahip olduğunun farkındadır.⁵⁸⁴ Fransızların Afrika halkına yaptığı siyasî ve ekonomik baskıların izleri roman boyunca devam eder. Nitekim Paris'te eğitim gören Mansur eğitimi bittikten sonra hemen İstanbul'a döndüğünde de bu olumsuz bakışı devam eder: “Bir aralık medeni olduğu iddiasıyla mağrur olan Avrupa hâlâ cehalet devrine mahsus olan garaz ve taassubu bir türlü elden bırakmıyor! Acaba kasıt mı var, yoksa sade gaflet mi?” şeklinde düşünür. (s. 21) Ancak Avrupa'nın düzen, intizam, disiplin ve çalışkan olmak gibi özellikleri bakımından hakkını da teslim eder. Mansur “Avrupa'da tahsil etmiş olduğundan her şeyi, Avrupa'da olduğu gibi düzgün, muntazam görmek istediğini” söyler. Mansur'un her şeyi Avrupa'daki gibi istemesine Emin Paşa'nın verdiği cevap hem Avrupa'nın nasıl algılandığını hem de Doğu-Batı mukayesesini verir:

“*Bey oğlumuz! Her şeyi muntazam, mükemmel bulmak mümkün olamaz. İnsan işini olurlarına bağlamalıdır. Sizin Avrupa'da görmeye alıştığınız intizam bizde pek olamaz.*” (s. 219)

Avrupa'da eğitim gören Mansur'un Avrupa'ya bakışı ve algısıyla Emin Paşa'nın bakışı ve algısı taban tabana zıttır. Emin Paşa'nın Avrupa algısını yansıtan ifadeleri şu şekildedir:

---

⁵⁸⁴ Midhat Efendi *Süleyman Muslî* romanında Mısır'ın işgali sürecini değerlendirirken de Mizancı Murat'la paralel fikirler ileri sürer.

“Tahsil için her sene bu kadar gençleri Paris’e gönderiyoruz. Lakin hiçbiri istediğimiz şekilde geri gelmiyor. Terbiyesi ahlâkı bozularak istifade edilecek halleri kalmıyor. Öğrendikleri de süslü giyinmek, eğlenceleri için israfa bulunmak, ciddiyet ve dindarlığı kaybedip Frenk olmaktan başka bir şey değildir. İnşallah bey oğlumuz, öylelerden değilsiniz.” (s. 221)

Mansur Manisa taraflarında kurduğu çiftlikte açtığı okuldaki eğitim sisteminin metodu da Avrupalı gibi olacaktır. (s. 275)

Ahmet İhsan’ın *Ülfet*’te Ramiz Bey’in yeğenleri Nâil ve Âkil Fransa’dan dönmüştür. Anneleri Habîbe Hanım çocuklarını fiziken ve ruhen değişmiş bulur. İki oğuldan biri Avrupa’ya niçin gittiğini bilip ona göre davranırken, diğer oğul Âkil’in eğitimini tamamlamadan dönmüştür. Annesi oğlunun bu durumunu da makul görür. Avrupa’da bulunduğu iki yılı değerlendirmeden dönen Âkil’in Paris’te geçirdiği zamanda büyümüş bıyıkları annesine “en büyük terakki-i âsârından gelmişti.” denilir. (s. 57-58) Anne Habîbe Hanım’ın Avrupa algısı dış görünüş ve şekildedir.

Mai ve Siyah’ta roman kahramanı Ahmet Cemil’in kültürel dünyasının alt yapısı Batı’dan okuduğu eserlerle oluşur. Kurmak istediği yeni şiir ve edebiyat anlayışı da Batı edebiyatına göre şekillir. *Metres*’te alafranga züppe bir tip olan Müştak Bey kendisine Avrupalı ilim adamlarını örnek alır. Derslerden düşük not almasını Avrupalı büyük adamları örnek göstererek kendisini avutmaya çalışır. “Bu gün dehâlârin ışığı ile medeniyet ufuklarını aydınlatan filan, filan zatlar, şu şu derslerden sıfır almamışlar mıydı?”, “Avrupa meşhurları ile kendi arasındaki küçük fark, onların yüksek okuldan sonra çalışıp öğrenmenin arkasını bırakmamış olmaları”dır. (s. 59) Müştak Bey’in okuduğu kitaplardan takip ettiği moda dergilerine kadar her şey Avrupa, Paris’tir.

Avrupa algısı o kadar yayılmıştır ki birisine yazılacak mektup için alınacak kağıt bile Avrupaî olmalıdır. Çünkü oradan gelen, oraya ait olan her şey daha iyidir. Romanda Saffet Hanımla Dudu Hanım, Beyazıt’a gelirler. Burada mektup kağıdı almak için bir dükkana girerler:

“Kağıtçı:

-Âlâsından mı olsun? Pek güzel... (Mavi zemin üzerine çiçekli başka bir kutu çıkararak) işte efendim, en ala İngiliz kağıdı işte budur. Bakınız kutunun üzerinde

yazar. İngilizce biliyorsanız okuyunuz. Bunu İngiltere’de bir fabrika çıkarır. Yalnız biz getirtiriz. Başka buna benzer gördükleriniz taklittir.”⁵⁸⁵ der. (s. 172)

Avrupalı olan her şeyin güzel ve üstün olduğu inancı o kadar yayılmıştır ki, Hüseyin Rahmi alafranga züppeliğe varan bu durumu çizdiği karakterler üzerinden anlatır. Onun çizdiği alafranga tipler genelde Avrupa’yı yanlış anlayan komik tiplerdir.⁵⁸⁶

Reyhan, Madam Parnas’a aşkını açıklamak ister ancak buna cesaret edemez. İkisi arasında geçen resim ve sanat konusundaki konuşmalarda da Avrupalı sanatçıların nasıl görüldüğü verilmiş olur:

“İşte karşımda Avrupalı ressamların aslını görmeyerek yarattıkları hayalden levhâlârdan biri. Hem de canlı... Frenklerin gerçek sanat adına müşabbalar üstündeki bu renkli hayalleri yalnız müzelerde, mecmualarda, salonlarda değil, artık beş on paralık kartpostallarda bile görülüyor. Parnas kendini onlara benzetmek için işte o tablolardan birini model olarak karşısına koymuş, kim bilir ne kadar uğraşmış, benzememiş mi, benzemiş. Ama neye? Avrupalı sanatçıların hayallerine vücut bulan kadınlardan birine... İstanbulluya, gerçeğe değil.” (s. 199)

Avrupa algısının hangi boyutlara ulaştığını ya da Avrupa’dan gelmiş olmanın hangi kapıları açtığını gösteren bir örnek de *Nimetsinas*⁵⁸⁷ romanında geçer. “Doktor Ehat Bey uydurma bir hekimdi. Kendisi katiplerdendi.” şeklinde tarif edilen “Doktor Ehat Bey, Avrupa’da okumuş, pek hâzık şey” ifadesiyle sırf, Avrupa’da okumuş deyince gerisi sorgulanmayan bir insan olur. (s. 148)

---

⁵⁸⁵ Hüseyin Rahmi’nin romanında mektup yazmak için dahi olsa İngiliz kağıdı kullanmak bir üstünlük vesilesi sayılırken, onun hocası konumunda olan Midhat Efendi iktisadî konularla ilgili yazdığı “Teşrik-i Mesai-Taksim-i Mesai” risâlesinde birlik ve bereberlikten, ortak iş yapma kültürüne dayanarak İstanbul’da bir kağıt fabrikası kurulması için sermayenin birleştirilmesinden bahsederken bu kağıt fabrikasını örnek olarak sunar. Bu farkın oluşmasında Midhat Efendi’nin risâlesinin 1879 yılında, Hüseyin Rahmi’nin romanının da 1899 yılında kaleme alındığını arada yirmi yıllık bir zaman diliminin olmasının etkisi büyüktür. İstanbul’da yıllık ne kadar kağıt kullanıldığı, bunun ne kadar bir maliyete sebep olduğunu anladıktan sonra, “Yolda paçavra toplayan Yahudileri görmediniz mi? İşte onların topladıkları paçavra, gemiler dolusu Avrupa’ya gider. Buraya âlâ kağıt olarak gelir. Demek oluyor ki Avrupa’dan gelen kağıtlar yine bizim hemşehrımızdir. Lakin paçavra çıkıp kağıt geliyor. Kağıt geldiği halde dahi lira olup gidiyor.” Orhan Okay, “İktisattan Millî Düşünceye Doğru” **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 159’dan naklen (Ahmet Midhat Efendi, Teşrik-i Mesai-Taksim-i Mesai, s. 110)

⁵⁸⁶ *Şık, Mürebbiye, Metres* ve *Şıpsevdi*’deki alafranga tipler için Bkz. Şevket Toker, **Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarına Alafranga Tipler**, İzmir 1990.

⁵⁸⁷ [Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Nimetsinas**, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317 [1901/1902]. **Nimetsinas**, Atlas Kitabevi, İstanbul 1969. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında yanlış Batılılaşma alay konusu edilirken, Avrupa'nın iyi ve güzel taraflarına da dikkat çekilir:

“Garb medeniyeti bize bir meşale-i intibâh oldu. Bundan sonra da pişvâ-yı terakkîmiz olacaktır.” Osmanlı'da pek çok şeyin geride olmasını ya da gelişmemesini istibdat idaresine bağlan Hüseyin Rahmi, ancak Avrupa'dan gelen kitap, gazete, dergi satan dükkanların sayısının her geçen gün arttığı, hatta cıvıl cıvıl kalabalık olduğunu, bunun neticesinde Türk gencinin zihin dünyasında büyük değişikliklere sebep olduğunu vurgular. Nitekim, “çocuk velilerinin rağbet gözü yabancı okullarına döndüğü gibi, gençlerimizin okuma iştihası da o yana eğildi. Avrupa'nın filozofları, faziletli kişileri, tarihçileri, edebiyatçıları, şairleri bizim millî kalem sahiplerimizden çok tanınıyor, okunuyor. Batıdaki basın bereketi buradaki kitapçı vitrinlerini de dolduruyordu.” (s. 10)

Yanlış Avrupa algısını, daha önce de ifade edildiği gibi çizdiği alafranga züppe, komik tiplerle anlatan yazar, *Şıpservedi*'de “alafrangalık nedir” sorusunun cevabını arar. Üç çeşit alafranga tipten bahseden yazar bu romanda çizdiği Meftun tipini üçüncü çeşit alafrangalığa sokar. İstanbul'da pek çok örneğinin bulunabileceği bu tipin genel özellikleri şu şekildedir:

“ Elverişli havalarda sokaklara dökülen ve Beyoğlu'nda gezinenler arasında görülür. Ayırıcı özelliği, yakalığının hayale sığmaz yüksekliğidir.” Giyinişindeki “redingotu, dar pantolonu, sivri potinleri, baston inceliğinde zarif şemsiyesi kendinin orijinal, modada tek kalmaya hevesli bir zamane delisi” olarak tasvir eder. Parmakları süslü taşlarla bezenmiş çeşit çeşit yüzük ve halkadan oluşan alafranga tipler, nende böyle yaptıklarını da “Paris'teki sevgililerinin” isteği olarak açıklarlar. Yazarın önce tanımını, sonra da çeşitlerini açıkladığı alafranga tiplerin en uç örneklerinden olan Meftun için söylediği şu cümleler dikkat çekicidir:

“Meftun Frenklere tapma hastalığına yakalanmış bir deli midir? Hayır. Göreceğiz ki o da değil. Bazı sınırlı zamanlarda akıllılık anları görülmesine bakılırsa seyrek nöbetli sıtma gibi, akli gelir gider takımından olması daha kuvvetli bir olasılıktır.” (s. 18)

Alafranga tipin vasıf ve giyişini geniş olarak tasvir eden yazar, “Alafrangalık nasıl öğrenilir?” sorusuna şu cevabı verir:

“Tabii Frenk memleketlerinde bulunmakla, onların her adetini görmekle, görülenlere ısrarla dikkat edilerek önce bilgi, sonra alışkanlık elde edilir. Oralarda

bulunmayanlar bu görgü usulünü nasıl elde edebilirler? Bu adetlerin teorileri bazı kitaplarda görülür. Uygulaması da Frenk dostlar edinilerek gerçekleştirilebilir. Ama bu da hayli uzun olur.” (s. 57)

Meftun’un Kaşıkçılar Kahyası Kasım Efendi’ye kendini beğendirip, onun kızını almak için Avrupaî elbiseler giymesi de bu meyandadır. (s.130)

Avrupa’daki işleri bozulduğu için buraya para kazanma düşüncesiyle gelen Mc Ferlan’ın öncülüğünde Beyoğlu’nda Şark Akademisi adında bir dernek kurulur. Mc Ferlan burada ahlakî değerler, ölen insana saygı gibi konularda konuşmalar yapar. Onun Avrupa’da geçinemediği için geldiğini zanneden Raci şöyle düşünür:

“Avrupalıların bilgisi noksan olan bir ahlâksız bile böyle, her bakımdan mükemmel olanların nasıl birer ateş parçası olacaklarını artık tasarlamalı.” (s. 342)

Avrupa’nın üstün olduğu algısı o kadar yayılmıştır ki, giyim ve moda konusunda da Paris merkezdir. “Çünkü moda denilen şeyin bütün küre-i arz üzerinde yegâne akademisi Paris’tir.” (s. 30-31) Ancak Hüseyin Rahmi’de batılılaşmayı yanlış anlayan, “Ceketinin yan cebine serlevhası dışarıda bir ecnebî gazetesi koyup dostum sözünü “Monami”, vakitler hayr olsun cümlesini “Bonjur” suretinde ifadeye koyulanlar.” eksik değildir. (s. 93)

Romanda Beyoğlu levantenlerinden olan Şark Akademisinin katibi Ömer Bey, iki farklı çevrede iki isim kullanır. “Türklere karşı anlayışlılık bilgililik alımı satmak.. medenî bir kişizâdelik iddiasına bulunmak” icap ettiği zamanlarda alafranga adı olan Mösyö Le Mair’i ; “Türklüğün, Doğululuğun merak uyandırdığı yerlerde, ticarete ve başka işlere hız verdiği sırada” alaturka Ömer’i kullanır.(s. 298)

Eylül’de Avrupa algısı teknik bakımdan üstünlüğü simgeler. Tarabya’da gerçekleşecek kotra yarışlarında “İngiltere’den gelme birkaç kotra” da vardır. Ancak bunların Avrupa’dan geldiği her şeyiyle bellidir. “İçinde kamaraları, yemek salonu, her şeyi var. Adeta bir gemi” gibidir. (s. 182) *Salon Köşelerinde* romanında Avrupa Medeniyetinin üstünlüğü bu kez İstanbul’a gelen bir İngiliz ailenin kızı ağzından aktarılır. Hal ve tavırlarıyla Türklere tepeden bakan, hatta kaldığı sürede gönül ilişkisine girdiği Şekip’i bile her an hafife almaktan, hor görmekten çekinmeyen bu kız, İstanbul’a gösteri için gelen dönemin tanınmış Fransız sanatçısı Rejan’ı İlize Sarayı’nda verilen bir müsamerede gördüğünü ve kendisiyle tanıştığını aktarır. (s. 126) Türklerin Avrupa’yı ve Avrupalıyı üstün görme duygularını daha da pekiştiren bir tavırla, “Avrupa görmeyenlerin nîm vahşi addedileceği”den bile

bahseder. (s. 144) Türklerin Avrupa algısı içinde Frenk deyince sadece coğrafi olarak Avrupa değil, İstanbul’da oturan gayrimüslimlerin de bu kapsamda değerlendirildiği anlaşılır. (s. 199-200) Çünkü Avrupalıların üstün olduğu fikri bir taraftan da onların mensup oldukları dine inanan herkesin üstün olacağı fikrine doğru evrilmiştir.

Nadide’de konu ve olaylar tamamen yerli olmasına rağmen Avrupa algısı kadın-erkek ilişkilerinde ahlâkî bozulmalara neden olduğu için olumsuz olarak algılanır: “*Hele bazı Avrupa şehirlerinde kol kola gezmekte olan İslâm erkek ve kadınlarının hâlâ kalbinde zerre kadar hissiyât-ı İslâmiyesi bulunanları hüngür hüngür ağlatacak derecededir. Acaba medeniyet kelimesi ahlâk bozukluğuyla müterâdif midir?*” (s. 129) *Karabibik* romanının önsözünde Nâbizâde Nâzım, realist roman hakkında düşüncelerini açıklarken, Avrupalı edebiyatçıların eserlerinin Türk toplumunda yanlış algılandığına dikkat çeker: “Emile Zola gibi, Alphonse Daudet gibi realistlerin yani hakikiyyûn romanları hep fuhşiyât ile mâlidir zannında bulunanlar şu *Karabibik*’i okudukları zaman zanlarını tashih edeceklerdir sanırım” der. *Karabibik* ve *Zehra* romanlarıyla yerli meseleleri konu alan yazarın realist roman yazma isteğinde Avrupalı yazarları örnek alması doğaldır. Çünkü roman türünde olduğu gibi edebî bir akım olarak natüralist akımın çıkış yeri de Avrupa’dır. Ancak “Emile Zola, Alphonse Daudet” gibi romanların hep fuhşiyâtatan bahsettiği zannının yaygın oluşuna dikkat çekmesi önemlidir. *Salon Köşelerinde* ise, Avrupa algısı daha çok kültür sanat, zevk ve yaşayış bakımından Avrupa’nın üstünlüğüne vurgu yapılır.⁵⁸⁸

4.1. Avrupa’ya Gitme Sebepleri

Avrupa’ya ticaret, seyahat gibi çeşitli vesilelerle gidişler daha önceki yüzyıllara dayanmasına rağmen, ilk resmî seyahat 1721 yılında Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi’nin Fransa’ya elçi olarak gönderilmesiyle başlamıştır.⁵⁸⁹ Daha sonra çeşitli maksatlarla Avrupa’ya gidenler seyahatnâmelerde Avrupa hakkındaki

⁵⁸⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Kavcar, **a.g.e.** s. 113-121.

⁵⁸⁹ Avrupa devletlerinin başkentlerine elçi gönderme işi Çelebi Mehmet Efendi’nin ilk seyahatinden sonra III. Selim zamanında 1795’lerde başlamıştır. Londra’dan başlayarak Paris, Berlin, Madrid ve Viyana’ya elçiler gönderilmiştir. Bkz. Berkes, **a.g.e.** s. 95.

müşahade ve edindikleri intibaları yazıya aktarmışlardır.⁵⁹⁰ Seyahatler dışında siyâsî sebeplerle Avrupa'ya gidenler de olmuştur.⁵⁹¹

Siyâsî ve sosyal hayatta Avrupa'yla yakınlaşma, oraya gidip gelişler XIX. yüzyıl romanlarına da yansımıştır. Çünkü Avrupa XIX. yüzyılda Fransa, Almanya, İngiltere gibi dünyanın en gelişmiş ülkelerinin bulunduğu bir coğrafyadır. Yüzyılın sonuna kadar başta eğitim olmak üzere ticaret, seyahat, Avrupa kültüründen ve gelişmişliğinden istifade etmek, yabancı dil öğrenmek, gezmek, eğlenmek için gidenlerin yanında, siyâsî ya da çeşitli suçlardan kaçanlar da vardır.

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa'ya giden roman karamanlarının büyük bir kısmı Fransa'ya eğitim maksadıyla gitmişlerdir. Bu roman kahramanlarının ağırlıklı tıp ve mühendislik eğitimi için gittiği görülür. Avrupa'ya eğitim için kahramanların gönderiliş sebebi Avrupa'yı yakından tanımak başta olmak üzere, ilim ve fen bakımından Avrupa'nın ilerde olduğunun hem bilinmesi, hem de kabul edilmesidir. Dolayısıyla sağlık, şehir ve sosyal hayatın yeniden inşa edilmesinde önemli rol oynayan mühendislik eğitimi ve tıp eğitimi en çok tercih edilen bölümlerdir.

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa'ya giden roman kişileri içinde en çok tahsil maksadıyla gidenler yer alır. Bunu seyahat, medeniyeti yerinde görme arzusu, siyâsî ve ya toplumsal olaylardan dolayı kaçış, eğlence (zevk-perestlik) gibi nedenler takip eder.

4.1.1. Avrupa'ya Eğitim İçin Gidenler

Osmanlı devletinin Batı'yı tanıma yollarından birisi de Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrencilerdir. Tanzimat'la birlikte yüzünü Avrupa'ya dönen Türk aydını, ilim, teknik, sanatla birlikte bütün değer yargılarını değiştirmeye, onun yerine Batılı değerleri ikameye başlar. Batılılaşmanın en kısa yolu, Avrupa'yı yakından tanımak, onun içinde bulunmak, hatta orada tahsil yapmakla mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin gerilemesi ve Batılılaşma hareketlerinin başlamasıyla birlikte ilk defa XIX. yüzyılda tahsil için Avrupa'ya öğrenci gönderilmeye başlanır. Bunlardan ilki 1815 yılında Mısır valisi Mehmet Ali Paşa tarafından biri İtalya,

⁵⁹⁰ XIX. yüzyılda Avrupa'ya giden seyyahların seyahatnâmeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Baki Asiltürk, **Osmanlı Seyyahların Gözüyle Avrupa**, İstanbul 2000.

⁵⁹¹ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yay. İstanbul 1996.

diğeri Fransa olmak üzere eğitim için iki öğrencinin Avrupa'ya gönderilmesine başlanılır.⁵⁹² Avrupa'ya gönderilen ilk talebenin III. Selim'in şehzadeligi döneminde İshak Bey adında birisinin olduğu, onun da “envâî fûnûn ve maârif talim etmek” için Fransa'ya gönderildiği kaydedilir.⁵⁹³ II. Mahmut döneminde başta Mekteb-i Harbiye-i Şahâne olmak üzere diğer askerî okullarda yeni teknik gelişmeleri bilen, kültürlü ve bilgi sahibi insanların yetişmesi maksadıyla 1830'larda üç kişilik bir öğrenci grubu tüm masrafları devlet tarafından karşılanarak Avrupa'ya gönderilmeye başlanır. Eğitim maksadıyla Selim Sabit Efendi ile Hoca Tahsin Efendi Avrupa'ya gönderilen ilk öğrencilerdir. Paris'e gönderilmeden önce de Maarif Meclisi tarafından ne maksatla gittikleri ve orada ne yapmaları gerektiğiyle ilgili bir talimatnâme de verilmiştir. En önemlisi bunlar döndükleri zaman birisi riyaziyyât (matematik), diğeri ise tabiiyyât (fen bilimleri) hocası olarak dönmelerinin istenmeleridir.⁵⁹⁴ 1834'ten itibaren Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin sayısı her geçen gün artar.⁵⁹⁵ 1835'te Mühendishânenin ilk Türk öğrencilerinden Ferit İbrahim Paşa ve Tevfik Paşa askerî alanda için yurt dışına gönderilirken saray nakkaşı Vehip Abdullah ve daha sonra 10 yıl saray ressamlığı yapacak olan Hüsnü Yusuf da resim eğitimi için Avrupa'ya gönderilir.⁵⁹⁶ Tanzimat'ın ilanına kadar yaklaşık on yıllık sürede Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin, birkaç istisna dışında, askerî alanda eğitim almaları hedefiyle gönderildikleri, daha sonra gönderilenler arasında ise askerî alanın dışında çeşitli ilim ve sanat dallarına ait öğrencilerin de yer aldığı görülür.⁵⁹⁷

---

⁵⁹² Osmanlı Devleti'nin Avrupa'ya gönderdiği ilk öğrencinin gidiş tarihi 1815 dolaylarındadır. Mehmet Ali Paşa'nın bu yılda İtalya'ya matbaacılık eğitimi için gönderdiği ilk öğrenciyi, 1818'de Fransa'ya gönderilen Osman Nureddin takip eder. Osman Nureddin, Paris'te Fransızca, İngilizce ve Matematik eğitimi alır. II. Mahmut döneminde 1827 yılından itibaren Batılılaşma çalışmaları çerçevesinde Avrupa'ya eğitim için düzenli öğrenci gönderilmeye başlanır. Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, TTK Basımevi, Ankara 2004, s. 2-10.

⁵⁹³ Karal, a.g.m., **Tanzimat I**, s. 25.

⁵⁹⁴ Antel, a.g.m., s. 448-449.

⁵⁹⁵ Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri**, s. 7; Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 133.

⁵⁹⁶ Fethiye Erbay, Mutlu Erbay, a.g.e. s. 21.

⁵⁹⁷ Tanzimat'ın ilanına kadar Avrupa'ya eğitim için gönderilen talebe sayısı otuz altıdır ve bunlar askerî sınıf ve mühendishânelere seçilmiştir. Tanzimat'ın ilanına kadar sadece Müslüman öğrenciler gönderilirken belirtilen tarihten sonra gayri Müslimler de devlet tarafından gönderilmeye başlanmıştır. Avrupa'ya gönderilenlerin büyük çoğunluğu Fransa'ya gönderilirken daha sonra Londra, Viyana gibi başkentlere de gönderilen talebeler olmuştur. 1856 yılında Paris'te “Mekteb-i Osmani” adıyla bir de okul açılmıştır. Bu okul daha çok Paris'e eğitim için

Yukarda ifade edilenlerin dışında Tanzimat döneminde müslim, gayr-i müslim ayrımı yapılmadan her din ve mezhepten öğrenci tahsil için Avrupa'ya gönderilir. 1860'tan sonra askerlikle birlikte mühendislik, tıp ve güzel sanatlar eğitimi almak ya da staj yapmak için de Avrupa'ya öğrenci gönderilir.⁵⁹⁸ Avrupa'ya gönderilen öğrencilerin sayısının giderek artması üzerine Türk öğrenciler için önce Paris'te Mekteb-i Osmanî kurulur.⁵⁹⁹ 1869 yılında ise yurt dışındaki öğrencilerle ilgili Talebe-i Osmaniye Müdürlüğü kurulur. Mekteb-i Osmanî'nin istenilen neticeyi vermemesi üzerine yeni çözüm arayışlarına başlanılır. Bunda yurt dışına giden öğrencilerin büyük bir kısmının istenilen başarıyı yakalayamaması, harcanan paraların mali bir yük getirmesi üzerine, İstanbul'da Avrupa'ya benzer bir okul açılması düşüncesi oluşur. Bunun üzerine Fransız eğitim sistemini model alan ve Fransızca eğitim yapan Mekteb-i Sultanî'nin açılması kararlaştırılır.⁶⁰⁰ Bu okulun açılmasından sonra da Avrupa'ya kendi imkanlarıyla eğitim için giden pek çok öğrenci olmuştur.

Avrupa'ya mühendislik, maliye, tıp gibi bilim dalları dışında; demircilik, döküm, marangozluk, saraçlık, makine, süsleme sanatı, modelcilik gibi sanat dallarında çıraklar da gönderilir. Tanzimat sonrası Türk edebiyatının öncü isimlerinden Şinasi, Sanayi-i Nefise Mektebi'nin kurucusu ve ilk müze müdürü Osman Hamdi Bey, Dârü'l-Fünûn müdürü Hoca Tahsin Efendi, sadrazamlardan Edhem Paşa, Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa, Fransızca'dan yaptığı tiyatro çevirileriyle

---

gönderilenlerin lise eğitimi vermeye yöneliktir. Bkz. İhsanoğlu, Ekmeleddin, "Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", **150. Yılında Tanzimat**, s. 373-375. Paris'te açılan okulla ilgili bkz. Adnan Şişman, "Mekteb-i Osmanî (1857-1864)", **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C. V, İstanbul 1986, s. 83-160. Ayrıca bkz. Adnan Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri 1839-1876**, TTK Basımevi, Ankara 2004.

⁵⁹⁸ 1860'ta Şeker Ahmet Paşa, Süleyman Seyyit ve Halil Paşa gibi asker kökenli ressamın saray tarafından Avrupa'ya gönderilir. Fethiye Erbay & Mutlu Erbay, **a.g.e.** s. 21

⁵⁹⁹ Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrenciler belli kuralları ve Fransızca'yı öğrenmeleri için bir hazırlık sınıfına alınırlar. Yabancı bir ülkeye uyum çerçevesinde düşünülen bu durum için Paris sefiri Cemil Bey'in önerisiyle 1855 yılında Paris'in Kranel semtinde Mekteb-i Osmanî adıyla bir okul açılır. Okulda yabancı dili zayıf olan öğrencilere takviye yapmanın yanı sıra intibak dersleri de verilir. Fransız hocaların da ders verdiği bu okuldaki mezun olanlar Fransa'nın bütün yüksek okullarına girme hakkı elde ederler. Bkz. Sadi Irmak, "Pozitif Bilim Kuruluşları ve Dârü'l-Fünûn'dan Üniversiteye Geçiş", **Cumhuriyet'in 50. Yılında İstanbul Üniversitesi**, İstanbul 1973, s. 82-83.

⁶⁰⁰ Şişman, **Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri**, s. 75.

öne çıkan Ahmet Vefik Paşa bu isimlerden bazılarıdır.⁶⁰¹ Bunun yanında yabancı okullardan mezun olup Avrupa'ya gönderilen ve Osmanlı'nın modernleşme sürecinde önemli rolleri olan pek çok isim vardır.⁶⁰² Devlet idaresinde Batılı bakış açısının yerleşmesi kadar⁶⁰³, İstanbul, İzmir gibi şehirlerde modern Avrupa kültürünün yerleşmesi, Avrupa hayat tarzının benimsenmesi ve yaygınlaşmasında bu insanların önemli katkıları olmuştur.⁶⁰⁴

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa'ya giden roman kahramanlarının büyük bir kısmı Fransa'ya ve eğitim amacıyla gitmişlerdir. Ülkenin ihtiyaç duyduğu meslekler, öğrencilerin almak istedikleri eğitim, Osmanlı Devleti'nin Avrupa devletleriyle ilişkisi, ticaret ve eğitim antlaşmaları sosyal ve kültürel temaslar, yurt dışındaki Türk öğrencilerin rahat okuma imkânlarının olup olmaması gibi pek çok sebep öğrencilerin gönderileceği ülkeyi belirler. Mesela tıp, mühendislik, hukuk ve sosyal bilimler tahsili görmek isteyenler Fransa'ya gönderilir. Eğitim için giden roman kahramanlarının ağırlıklı tıp ve mühendislik eğitimi için gittiği görülür. Avrupa'ya eğitim için kahramanların gönderiliş sebebi olarak Avrupa'yı tanımak başta olmak üzere, ilim ve fen bakımından Avrupa'nın ilerde olduğunun hem bilinmesi, hem de kabul edilmesidir. Dolayısıyla sağlık başta olmak üzere, şehir ve sosyal hayatın yeniden inşa edilmesinde önemli rol oynayan mühendislik eğitimi, tıp eğitiminden sonra en çok tercih edilen bölümlerdendir. Dönemlere ayırmaksızın XIX. yüzyıl Türk romanına bir bütün olarak bakıldığı

⁶⁰¹ Şişman, **a.g.m.**, s. 86-87.

⁶⁰² Yabancı okulların Türk modernleşmesindeki yeri konusunda daha geniş bilgi için bkz. Selahattin Cıçcı, **Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Yeri**, MÜ SBE, basılmamış doktora tezi, İstanbul 2008, 406 s.

⁶⁰³ Tanpınar, Osmanlı Devlet hayatının Batılılaşma adımları çerçevesinde Bâb-ı Âli Tercüme Odası'ndan sonra açılan Mabeyn Kalemî, Tophâne Kalemî, Gümrük Kalemî gibi kurumların yanı başında II. Mahmut devrinde Avrupa'ya gönderilen talebelerin dönmeye başlamasıyla ve bunların "buldukları muhitlerdeki gençleri yabancı dillere, garb irfanına sevk" etmelerinin modernleşmeye etkisine işaret eder. bkz. Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyat Tarihi**, s. 138.

⁶⁰⁴ Tahsilini Avrupa'da yapmış olanların pek çoğu Avrupa'nın ilmini, tekniğini ve teknolojisini değil yaşayışını ve ahlakını alırlar. En önemli kazançları bazı pahalı Avrupa zevkleri ve sefahattir. Bir Osmanlı devlet adamı onlar için "syphilized not civilized" (frengi kaptılar, medeniyet değil) der. Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa'nın levanten karısı Melek Hanım da *Thirty Years in the Harem* adlı kitabında kocası için "Avrupa'ya öğrenim için gönderilmiş olanların çoğunluğunda olduğu gibi cahilliğinin üzerini bir parça bilgi ile cilalamış" der. Roderic H. Davison, **a.g.m.**, s. 1041-1042'den naklen bkz. Selahattin Cıçcı, **Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Yeri**, s. 153. Bu durum XIX. yüzyıl romanlarına da yansımıştır. Pek çok romanda eğitim için Avrupa'ya giden ve Avrupa'nın eğlence dünyasına dalan roman kahramanı vardır.

zaman hangi eğitim türü olursa olsun gönderilen roman kahramanlarının gittiği ülke bir iki istisna dışında Fransa ve Paris şehridir.⁶⁰⁵

Eğitim için Avrupa'ya giden ilk örnek *Müsameretnâme*'nin üçüncü hikâyesi 1289 [1873] yılında kaleme alınan *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*'dir.⁶⁰⁶ İngiltere'de eğitim gören bir Türk kaptanının, bir İngiliz kızına gönlünü kaptırması ve sonunda kendisine kurulan tuzaklardan kurtularak selamete çıkmasının konu edinildiği hikâyede, hikâye kahramanı ve anlatıcı Nacit Bey, "Bendeniz ikmâl-i funûn-ı bahriye için mukaddema İngiltere'ye gönderilerek altı sene tahsilde bulunmuş idim." sözleriyle Avrupa'ya niçin gittiğini ve ne kadar kaldığını açıklar. Nacit Bey'in hikâyesinden Avrupa'ya gitmeden önce denizcilik okulunda tahsilini tamamlayıp, diploma da aldıktan sonra "çend nefer refik"iyle İngiltere'ye gönderildiklerini, İngiliz gemilerine "mühendislik sıfatıyla" kabul olduklarını, her birini farklı gemilere dağıttıklarını, kendisini de "henüz tezgahtan indirilmiş olan Viktorya namında bir uskur firkateyne" verdiklerini öğreniriz. (s. 127) Hem İngilizceyi geliştirmek hem de "başlıca meraklısı bulunduğum inşaat-ı bahriyeyi mükemmel bir hocadan tahsil eylemek" maksadıyla kendisine bir hoca da tuttuğunu aktarır. Hikâye kahramanı Nacit Bey'in yirmi iki, yirmi üç yaşlarında gemi mühendisliği eğitimi için İngiltere'ye gittiği anlaşılmaktadır. (s. 139)

"Hâce-i evvel" Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupa'ya eğitim için gönderdiği çok sayıda kahraman vardır. O, Osmanlı toplumunun ilim, fen ve sanayide 'terakkîsi' için gençlerin Avrupa'ya gitmesini ve kendi kültürlerine bağlı kalarak tahsillerini tamamlaması taraftarıdır. Hatta buna mâni olan aileleri kusurlu bulur, çünkü kendisinin de Avrupa'ya gitmesine annesi mâni olmuştur.⁶⁰⁷ Midhat

---

⁶⁰⁵ Okay, **a.g.e.** s. 326.

⁶⁰⁶ İlk hikâye 1288 [1871/72] tarihli iken üçüncü hikâye 1289 [1872/73] yılında yayımlanır. Emin Nihat, **Müsameretnâme**, s. 127-179.

⁶⁰⁷ Orhan Okay, Midhat Efendi'nin roman kahramanları üzerinden Avrupa tarzında açılan ve bu yönde eğitim veren Galatasaray Sultanisine karşı lakayt bir tavır takınmasına karşın Avrupa'ya gidip orada öğrenim görmeyi büyük bir ihtiyaç ve zaruret telakki ettiğini söyler. Nitekim Midhat Efendi'nin Avrupa'da eğitim görmesine de ailesi mani olmuştur. "İkmal-i tahsil için Avrupa mekteplerine gönderilmeleri lâzım gelen kocaman delikanlı şakirdandan birçoklarını mahza validelerin şefkatleri bu nimetten mahrum bırakır ki bunlardan birisi dahi bu muharriri-i fakirdir. Rüşdiye şehâdetnamesini istihsal ettikten sonra ikmâl-i tahsil için beni Avrupa'ya göndereceklerdi de vâlidem oğlunu gözleri önünden ayırmaya irzâ edilemediği için göndermediler." Ahmet Midhat Efendi, **Ana ve Babanın Evlâd Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi**, İstanbul 1317/1899, s. 106; Okay, **a.g.e.** s. 326.

Efendi'nin Avrupa'ya eğitim için gönderdiği roman kahramanlarının büyük bir kısmı Fransa ve Paris'e giderler.⁶⁰⁸ Midhat Efendi'nin Avrupa ülkeleri içinde Fransa ve Paris'e bu kadar önem vermesi 1889 yılında Avrupa'yı gördükten sonra daha da pekişir.⁶⁰⁹

Avrupa'ya “berâ-yı tahsil” için giden ilk roman kahramanlarından birisi *Paris'te Bir Türk*'te (1876) Senâ Bey'dir. (s. 6) Ancak romanın ilerleyen sayfalarında Avrupa'da ne kadar kaldığı, ne okuduğuyla ilgili bilgi verilmez. Bu romanda her ne kadar eğitim için değil, gazeteci kimliğiyle Paris'e gelmiş olan Nasuh'un, geliş sebepleri arasında bir eğitim kurumunda okumak olmasa da, niçin geldiğini, “Paris'e rahat etmek, eğlenmek için gelmedim. Öğrenmek için geldim.” sözleriyle açıklar. (s. 355)

Midhat Efendi'nin romanları içinde sadece Paris'e değil, Osmanlı gibi Avrupa'ya örnek alan Rusya'ya da eğitime gönderdiği kahramanlar vardır. *Kafkas*'ta (1878) Timurtaşzâde Kaplan Bey, Rusya'da eğitim görür. *Gürcü Kız*'da (1889) Kafkaslardan Paris'e tahsil için gidenler vardır: “Hayikof denilen adam an-asıl Kırım Ermenilerinden olup Rusya levâzım-ı askeriyesi müteahhitliğine sülûk ile pek külliyetli paralar kazanmış olduğu gibi ümerâ-yı askeriye'nin de en çoğuyla muarefe peyda eylemiştir. Bu adamın şu zamanlarda yirmi bir yirmi iki yaşına varmış bir oğlu Rus mekteplerinde tahsil gördükten sonra itmamât-ı lâzimesi için Paris'e gönderilmiştir.” (s. 152)

Avrupa'ya tıp eğitimi için ilk giden roman kahramanı *Yeryüzünde Bir Melek*'te (1879) Şefik'tir. Avrupa'ya gitmeden önce “Fransız lisanını gereği gibi ele getirmiş

---

⁶⁰⁸ Okay, **a.g.e.** s. 326.

⁶⁰⁹ Stocholm, Almanya, Viyana, Fransa gibi yerleri gezerek yaklaşık üç ay Avrupa'da kalan Midhat Efendi', döndükten sonra yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında Avrupa ülkelerini gelişmiş, geri kalmış ya da tam gelişmemiş şeklinde iki sınıfa ayırır. “Akıllara hayret veren ihtiraları ile eylevm ketanı ekmekten temizlemeye eğirmeye dokumaya dikmeye kadar bütün işlerini makinelere gördüren ahali”ye sahip ülkelere karşılık “kettanı hala kendi elleriyle ekip biçip temizleyip genç ve koca karıların örgülerinde eğirip çıkırıklarında elmiyelerinde masaralara saran destgahlarında dokuyan parmakları arasında diken halk arasında” medeniyet bakımından fark vardır. Bunun yanında “... henüz mekânîk ekmek fırınları dahi taammüm etmiş (..) hatta pek çok yerlerinde umumi fırınlar dahi bulunmayıp kocakarılar kendi yoğurdukları hamuru kendi kollarına gömmektedirler. Henüz mayalı ekmek yemeye alışmamış ahali pek çok olduğu ve mayasız turtalar yemekte bulunduğu gibi buğday ve çavdar ekmeği ne olduğunu bilmeyen ve mısır ekmeği yaban ve mısır unundan “mamalığa” yahut “kaçamak” namıyla bir nev' bulamaç yayıp ona ekmek hükmünü veren birçok ahali vardır ki bunların da kaffesi “Avrupalı”dır. Midhat Efendi, **Ahmet Metin ve Şirzat**, s. 153.

ve f n n-ı tıbbiyenin dahi mukaddematını görmüş” olarak Avrupa’ya giden Şefik Paris’te “dört seneden müteceviz” kalarak tıp tahsilini tamamlar ve mütehassis tabip olur. (s. 43) *Bahtiyarlık*’ta (1885) İskenderiyeli Abdülcabbar Bey’in oğlu Mansur on  c yaşında ziraat mühendisliği tahsili, Söğütlü Musa Ağa’nın oğlu Senai ise hukuk tahsili için Fransa’ya giderler. (s. 35) Senai dokuz ay geçmesine rağmen eğitime hala başlayamamıştır. Paris’in gece âlemlerine, kumara oynamaya başlar. Bu arada büyük bir hastalık geçirmiş, tedavisi guraba hastanesinde tedavi edilmiştir. Doktorlar Senai’nin sağlığı için Sicilya sahillerine gitmesini isterler. Senai, “Elbette Sicilya’da dahi ilm-i hukuk dersleri vardır. Paris’te tahsile vakit bulamadımsa Sicilya’da tahsil ederim. Hem de oralar hukema yatağı yerlerdir. Daha kolay tahsil ederim” diye düşünür. Senai kumar borçlarını ödemededen Paris’ten İtalya’ya firar eder. Ancak burada da alışkanlıklarını devam ettirir ve eğitim göremez.

Romanda Senai dışında Avrupalı mürebbiyeden ders alarak yetişen İskenderiyeli Abdülcabbar Bey’in oğlu Mansur da on  c yaşına geldiği zaman Fransa’ya ziraat mühendisliği eğitimi almak için gider. Zaten babası tarafından Fransa’dan getirtilen mürebbiye Terniye sayesinde Fransızca’yı çok güzel öğrenmiştir. Gidiş sebebi şöyle açıklanır: “ “Zira pederinin Mısır’da birçok arazisi bulunup bunların hüsn-i idaresi için Mansur Bey’in mühendis olması lazım geliyordu.” (s. 47.)

Demir Bey’de (1889) Mustafa Kamerüddin iki buçuk sene telgrafh nede çalıştıktan sonra annesinin karşı çıkmasına rağmen babasının “tahsilini emreylediği ulûm-ı hendesiye için” on sekiz yaşında Fransa’ya gider. (s. 66) Mühendislik eğitimi için Avrupa’ya gelen Mustafa Kamerüddin burada “turuk ve me bir mühendisliği” konusunda derinleştiği görülür. Babasının tavsiyesiyle resim yapmaya merak duyar ve bu istek doğrultusunda resmi de öğrenmiştir. (s. 38) İstanbul’dan Avrupa’ya, Paris’e eğitim için gidenler olduğu gibi Avrupa’nın diğer ülkelerinden de buraya eğitim için gelenler vardır. Nitekim Mustafa Kamerüddin’in beraber kaldığı ev arkadaşlarından İsviçreli Narto helkeytraşlık, Elzaslı Podar, resim, Lyon’dan gelen Pasteur ise, “avukatlık şehadeti istihsâl için” gelmiştir. (s. 69)

Midhat Efendi’nin Avrupa dönüşü yazdığı *Ahmet Metin ve şirzat*’ta (1892) Ahmet Metin, yapacağı Akdeniz seyahatinden önce Avrupa’ya bir buçuk iki sene kadar eğitim maksadıyla gidenlerdendir. (s. 101) Romanda ayrıca eski bir Osmanlı

coğrafyasından olan Boğdanlı Yoraslav ailesinden Stefano Avusturya’da eğitim görürken, onun kız kardeşi Neofari beş yaşında Paris’e eğitim için gider. (s. 162)

Taaffüf’te (1897) Rasih “Fransız lisanı âlem-i medeniyette lisân-ı umûmî olduğu”ndan babası tarafından “berây-ı tahsil” için Paris’e gönderilir. Rasih Paris’te “birkaç sene tababet tahsiline çalışmış ise de sonra avukatlığa tahsil-i heves ederek, fakat onu da ikmâl edeme”yerek “edebiyat ve felsefeyi ikmale muvaffak” olur. “Her neden bahsolunsa vukufunu gösterir.” diyerek Rasih’in eğitim durumu aktarılır. (s. 46) *Mesâil-i Muğlâka*’da (1898) Abdullah Nahifi Paris’e “ulûm-ı hukûkiye tahsili için” gelmiştir. (s.22, 39)⁶¹⁰

Midhat Efendi’nin romanları içinde gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarının da Avrupa’ya eğitim için gittiği görülür. *Çingene*’deki (1887) Artin Elvanyan Efendi, Filibeli bir Ermeni olup babası ve annesi ölüp dünya da kimsesi kalmayınca, mirası da bitirince bunun üzerine İstanbul’da Avrupalı bir nakkaşa intisap ederek burada bir hayli onunla beraber iş yapmış, nakkaşlığı güzelce öğrendikten sonra “yağlıboya resme dahi kendi kendisine merak ederek ustasının tavsiyesi üzerine İtalya’ya kapağı atmış ve üç dört sene müddet çekmediği belie kalmadığı halde pek güzel bir ressam olup ondan maada mandolina çalmakta da maharet kazanarak İstanbul’a gelmiştir. Vakıa burada yağlıboya resme çokça para veren adam yok ise de Artin Efendi hem ressamlığa hem nakkaşlığa müteallik işleri yaparak oldukça güzel geçinir. Ahlâkı da zararsızdır ki zaten sanayi-i nefiseye mensup olanların aglebinin ahlâkı güzel olur.” (s. 442)

Midhat Efendi’nin Avrupa’ya gönderdiği roman kahramanları için Orhan Okay şu değerlendirmeyi yapar:

---

⁶¹⁰ Midhat Efendi’nin Avrupa’ya yola çıkmadan ve yolculuktan sonra yazdığı romanları değerlendiren Sema Uğurcan, makalesinde “öğrenciler” başlığını açar ve *Paris’te Bir Türk*’te bilgi, Demir Bey’de hayal gücünü kullanarak Parisli öğrencilerin olumlu olumsuz huy, davranış ve yaşama şekilleri üzerinde durur ve yazarın Avrupa gezisinde “Artık hangi sokaklardan nereye gittiğimizi düşünmeğe bende iktidar kaldı mı ya? Ben benliğimden çıktım gitti. Ben de onlar gibi genç oldum. Mektepli oldum. Nereye gidiyorlarsa gitsinler ne olursa olsun göze aldırırım.”(Cevelan, s. 671) ifadelerini aktarır. bkz. Uğurcan, **a.g.m., Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 152.

“*Nasuh’la Türk’ün zeka ve centilmenliğini, Ahmet Metin’le bilgi ve medeniyetini, Mustafa Kamereddin ile hassasiyeti Avrupa’ya götüren romancı Abdullah Nahifi ile Türk’ün kuvvetini tanıtmak gayesindedir.*”⁶¹¹

Mizancı Murat’ın *Turfan’da mı Turfa’mı?* (1890) romanında Avrupa’da eğitim gören iki roman kahramanı vardır ve ikisi de tıp tahsili yapmışlardır.⁶¹² Bunlardan ilki romanın ana kahramanı Mansur’dur. Aslen Kafkasyalı fakat İstanbul’da yetişmiş bir Çerkez cariyesi olan annesinden Türkçe öğrenir. Annesinin ölümü üzerine baba yurdu Cezayir’den Fransa’ya eğitim için gider. Önce Marsilya bir özel okulda, daha sonra da Paris’te tıp ve “ulûm-ı şarkıyye” tahsilinden sonra doktor olarak İstanbul’a döner. (s. 35-47) Avrupa’da eğitim gören diğer isim ise, Mansur Bey, İstanbul’a döndükten sonra burada tanıştığı, muayenehânedede ortak çalıştığı, aslen Çankırlı Doktor Mehmet Bey’dir. Gayet fakir bir ailenin çocuğu olarak İstanbul’a “hamam dellaklığı” olarak gönderilmiş, sonra amcası tarafından okutulmuş, Mekteb-i Tıbbiye’den birincilikle çıktığı için devlet tarafından iki yıllığına Paris’e gönderilmiştir. (s. 88.)

Avrupa dönüşü amcasının tavassutuyla bir kaleme memur olarak başlayan Mansur, dairedeki düzensizliğe ayak uyduramayarak ayrılır. Masur’la Emin Paşa arasında devlet düzeni, Avrupa’da eğitim gibi meseleler tartışılır. Bu tartışmalardan Avrupa’ya eğitim maksadıyla gönderilen öğrenciler konusunda pek de verim alınmadığı Emin Paşa’nın şu ifadeleriyle eleştirilir: Emin Paşa, Mansur’a “Siz Avrupa’da tahsil etmişsiniz. Tahsil için her sene biz bu kadar gençleri Paris’e gönderiyoruz. Lakin hiçbiri istediğimiz surette avdet etmiyor. Terbiyesi, ahlâkı bozularak, istifade olunur halleri kalmıyor. Öğrendikleri de süslü giyinmek, eğlenceleri için israfa bulunmak, salabet ve diyaneti kaybedip Frenk olmaktan başka bir şeylerini görmüyoruz.” Emin Paşa’nın bu değerlendirmesine, Avrupa’da eğitimini tamamlayan Mansur şu şekilde cevap verir:

---

⁶¹¹ Okay, **a.g.e.** s. 393.

⁶¹² Edebiyatı bir eğitim aracı olarak düşünen Mizancı Murat’a göre toplumun düzlüğe çıkmasının yolu “ahlâkı sağlam, dürüst bir seçkinler grubu yetiştirmekten” geçmektedir. Bu düşüncelerini bu romanda çizdiği Mansur Bey tipiyle ortaya koyar. Bkz. Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, s. 16-17.

“Paris’te ikmâl-i tahsil eden Osmanlılardan birkaç zabıt ile kendi paralarıyla geçinen birkaç Ermeni delikanlısından başka kimseyi görmedim. Vâkıa tahsil için geldik” diyen birçok sefaret katipleri ile ataşelerini gördüm ise de hemen cümlesi tahsil etmekten ziyade bir kere “Paris’i görmek” üzere gidip bir sene, nihayet üç sene sona avdet eden birçok mahdum beylerden ibarettir. Efendimiz daha ala bilir a! Böyleleri bir şey tahsil etmekten başka, hatta fezail-i esasiye-i milliyelerini kaybederek gerçekten tahsil-i ulum ve fûnun eylemiş bulunan gençlerin hiçbir vecihle cesaret edemeyecekleri harekatı meslek ittihaz edip giderler.” (s. 221)

Mansur, Paris’e gönderilecek öğrencilerin nitelikleri hakkında da şunları söyler: “Paris’i görmek için heveslenmiş dadılar terbiye-kerdelerini değil, mekâtib-i âliyeden şahadetnâme almış olan müstaidanı göndermeye başlarsanız o vakit hüsni semereler görebilirsiniz.” (s. 225) Emin Paşa, Mansur’un bu düşüncelerine, “Oğlum söylemek kolaydır.” dedikten sonra Paris’te bir adamın kaç kuruşla geçinebileceğini, halbuki “hazinenin hali o yolda bir israfa müsait” olmadığını belirtir.

Sami Paşazâde Sezai’nin *Sergüzeşt*’inde Celal Paris’te beş altı sene kalarak resim eğitimi alır. (s. 44)⁶¹³ Fatma Âliye Hanım’ın Midhat Efendi ile ortak yazdıkları *Hayâl ve Hakikat*’te Vefâ, Mekteb-i Sultani’yi ikinci olarak bitirdikten yüksek öğretimini burada tamamlayıp Avrupa’da da ihtisasını yapmak ister. Bir düşünce olarak kalan bu satırlar şu şekildedir: “Mekteb-i Sultani’den çıkan bir tâlib dörtten altı seneye kadar da Mekteb-i Tıbbiye’ye devam eyledikten sonra dahi Avrupa’ya giderek birkaç sene de orada ikmâl-i tahsil etmeli. Bihakkın teallüm bihakkın iftihar böyle olur.” (s. 51) *Muhâdarât* romanında Mehmet Efendi ve Mensur Bey Fransa’ya eğitim için gidenlerdendir.

Servet-i Fünûn dergisinin sahibi olarak tanınan Ahmet İhsan’ın *Ülfet* (1893) romanında Ramiz Efendi, kız kardeşine kocası ölünce iki yetimiyle beraber sahip çıkmış, ikiz olan Nâil ve Âkil’i “O vakit çocukları hakkıyla tahsil ettirerek nihayet ikmâl-i tahsîl maksadıyla” Paris’e göndermiştir. (s. 29) Nâil, mühendislik eğitimi görüp birincilikle diploma alırken, Âkil ise devam ettiği “Mekteb-i Hukuk”ta eğitim göreceği yerde “esâfil-i nisvân” ile vakit geçirmeğe dalmıştır. Ancak Nâil

⁶¹³ Mehmet Kaplan, romanda Asaf Paşa’nın Celal Bey adında Paris’te resim tahsil görmüş, sanatkar, iyi kalpli bir oğlu olduğunu ve Celal Bey’in resim yaparken model olarak Çerkesler tarafından Kafkasya’dan İstanbul’a getirilerek satılan Dilber’i kullandığını ifade eder. bkz. Mehmet Kaplan, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I**, s. 369.

başarısından dolayı Avrupa'ya gönderilirken kardeşinin başarısız olacağı daha gitmeden belli gibidir ve Paris'te hiç olmazsa mecburi Fransızca öğrenir de belki sonra bu lisan sayesinde geçinir düşüncesiyle gönderilmiştir. (s. 55)⁶¹⁴

Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın önemli temsilcisi ve romancısı Halit Ziya'nın romanlarında da Avrupa'ya eğitim için giden roman kahramanları vardır. Halit Ziya da Avrupa'yı gören, gezen yazarlarımızdandır. 1889 yılında Paris sergisine katılan amcası genç yaştaki yeğeni Halit Ziya'yı da beraberinde götürür. Daha önce Fransız yazar ve romancılarını okuyarak hayal ettiği Paris “ona hiç yabancı değildir.” Halit Ziya'nın romanlarında tahsil için yurt dışına giden kahramanları eğitimlerini Paris'te tamamlarlar. Kahramanların meslek seçimlerinde tıp ve konservatuvar önemli yer tutar. *Nemide*'de (1892) Nemide'nin sevgilisi Nâil, tıbbiyeyi bitirdikten sonra ihtisas için üç yıllığına Paris'e gider. (s. 103) *Kırk Hayatlar*'da (1901) Ömer Behiç Mülkiye tıbbiyesinde başarılı bir öğrencilik hayatından sonra mektebi birincilikle bitirerek Avrupa'da tıp tahsili yapmak için gönderilir. (s. 48-40)

Halit Ziya'nın roman kahramanlarının Paris'e gitmesinde dönemin büyük tesiri olduğuna dikkat çeken Zeynep Kerman, Ömer Behiç'in pek çok yabancı öğrenci gibi Paris'in insanı değiştiren, köklerinden koparan, içine alıveren, adeta yok eden havasına kapılmadan, Osmanlının yüksek değerlerini muhafaza ederek, Avrupa'nın

---

⁶¹⁴ Ahmet İhsan'ın *Haver*'inde de Avrupa'ya giden birer roman kahramanı vardır. Romanın kahramanlarından Kerkükizade Raci Efendi, İstanbul'un önde gelen kibarları arasında yakışıklı ve zıkkınlığıyla şöhret bulmuş birisidir. Raci Efendi hem zengindir ama hem de memurluğa devam eder. Boğaziçinde yalısı, İstanbul'da konağı vardır. Bahar gelince Kağthâne, yazın Bağlarbaşı ile Kuşdili'nden, kışında Beyoğlu eğlencelerinden uzak kalmaz. Raci'nin alafangalığını anlatan cümleler

“... tarz-ı hayata Avrupakârlilik vermek için yazları ufak seyahatler eder, mesela bu yaz Bursa kaplıcalarına, gelecek sene Selânik vilayetinin dahilinde vâkı' çiftliğine sefer verir.” **Servet-i Fünûn**, F, nr. 58, s. 91. Bu şekilde tanıtılan Raci, yirmi beş yaşında babasının servetine varis olmuş, kendisi gibi zengin olan ve babası vefat eden Sadiye Hnaimla'la evlenmiştir. İstanbul'un önde gelen ulemalarından birisinin oğlu olan ve babasından kalan mirasla beraber memuriyeti de olan Raci Efendi, tanıtılırken katıldığı ortamlar gereği kadınlı erkekli toplantılara katılmaktan çekinmeyen, ancak bunu eşi Sadiye'ye hiç belli etmeyen, müsikiye kabiliyeti olan, ara sıra besteler yapan, hatta bir operet bestesi de yapan birisidir. “Raci tehhül etmezden evvel Avrupa'yı tamamen gezmiş, tehhülden sonra ise boş kaldıkça- yani eğlencelerden beri oldukça- sanayi-i nefise ile meşgul bulunmuş olduğundan iş bu sanayie ait mebahisde hakikaten nazar-ı selîm sahibi olmuştur. Ressamlıktan, heykeltıraşlıktan, sanat-ı nefise-i haktan bahsolunurken Raci gibi vukufkârâne idâre-i lisân eden adam az bulunur.”⁶¹⁴ **Servet-i Fünûn**, nr.58, s. 93.

sanat ve fikriyatını bu temele ilave ederek ve Halit Ziya'nın hemen bütün eserlerinde yücelttiği sentezi vücuda getiren bir örnek olduğuna dikkat çeker.⁶¹⁵

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* romanında Hâmi tahsilini tamamlamak için dört sene Paris'e kalır, fakat Paris'in sefahat âlemlerinde ve eğlence muhitlerinde zaman geçirir.

“Babası ölünce çocuğun eğitim ve öğretimini benimseyerek yeğenini yanına aldı. Öğrenimini tamamlaması için Paris'e gönderdi. Delikanlı orada ne okudu? Askerlik mi? Hekimlik mi? Hukuk mu? Ticaret mi? Ziraat mı? Sanayi mi? Hayır, bunların hiçbiri değil... o bir kolay meslek izlemek istiyordu. “Armut piş ağzıma düş” derecesinde kolay ne meslek olabilir?”

Yeğenin allame kesileceğini uman amca İstanbul'da boş ümitlerle bekler.

“Meftun her hafta yalancı bir mektupla kandırarak o Fransız ülkesinde girmeyi mümkün gördüğü kuruluşlardan dolaşmadığını bırakmadı. Ama hep alargadan dolaşiyor, kayıtlı öğrenci sıfatıyla hiçbir yere girmiyor, dinleyici sırasında bulunabileceği kuruluşları, Üniversiteleri dolanıyor, hiçbir kitap açmadan, zahmetsizce, kulaktan bir bilgin oluverip meydana çıkmak istiyordu”

Şıpsevdi'de Meftun Bey tahsil için gittiği Paris'te yıllarca kalır, fakat ne okuduğu tam belli değildir. Amcası tarafından Fransa'ya gönderilen Meftun buradaki öğrencilik hayatını tamamen boşa geçirir. Avrupa'ya niçin gittiğiyle ilgili romanda şu açıklama yapılır:

“Babası ölünce çocuğun eğitim ve öğretimini benimseyerek yeğenini yanına aldı. Öğrenimini tamamlaması için Paris'e gönderdi. Delikanlı orada ne okudu? Askerlik mi? Hekimlik mi? Hukuk mu? Ticaret mi? Ziraat mı? Sanayi mi? Hayır, bunların hiçbiri değil..” (s. 118)

Eğitim için giden Meftun, “Paris'in eğlence mekânlarının altını üstüne getirir, her yerini öğrenir.” Amcasından gelen paranın düzenli harcanmasını sağlayamadığından aybaşında zengin, sonunda ise iki cebi tamtakır bir züğürt olur. (s. 118-119) Romandaki Şehim Bey de Avrupa'ya gidenlerdendir. O, Meftun gibi züğürt değil, hali vakti yerinde birisidir. “Fransa'da Türklüğü –bilgisi, fikir ileriliği bakımından değilse bile- iri çapı, kuvveti ve vücudunu harcayışıyla güzel “represente” etmiş, Avrupa'ya özel tahsil niyetiyle tek gitmiş”tir. (s. 264) *Nimetşinas*

---

⁶¹⁵ Zeynep Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, Dergah Yay. İstanbul 2008, s. 109-114.

romanında Doktor Ehat Bey, Avrupa'da okumuş olarak nitelense de gerçekte Avrupa'da tahsil görmemiş, uydurulmuş sahte bir doktordur. (s. 148)

Salon Köşelerinde romanında Sefaret Katibi'nin İngiliz kızı Lidya ile konuşmalarında Avrupa'da bulunduğu edebiyat ve sanat çevrelerini tanıdığı anlaşılmaktadır. Sefaret Katibinin Fransa'ya hangi amaçla gittiği, nerede okuduğu ile ilgili bilgi verilmezse de sanata ve edebiyata merakı ve Hariciye'de sefaret katibi olması onun Avrupa'da eğitim maksadıyla bulunduğunu gösterir.

On dokuzuncu yüzyıl romanında Avrupa'ya giden roman kahramanları, döneme uygun olarak genellikle Fransa'ya giderler. Burada iyi bir eğitim görerek, ya da okulunu en üstün başarıyla bitirerek gönderilenlerin orada da eğitim konusunda çok başarılı oldukları görülür. Bunun yanı sıra eğitim için gittiği halde bunu gerçekleştirmeyen, Avrupa'nın eğlence ortamlarında kaybolan roman kişilerinin sayısı da az değildir.

4.1.2. Avrupa'ya Seyahat ya da Farklı Amaçlar İçin Gidenler

Seyahat, yeni yerler görmek, tarihî ve turistik mekânları gezmek, tatil yapmak, eğitim, tayin, tedavi, sürgün, siyasî ya da başka sebeplerden kaçış, göç ve diğer amaçlarla yapılan kısa ya da uzun süreli yolculukların genel adıdır. Çok eski dönemlerden beri doğudan batıya ve batıdan doğuya pek çok seyahatler yapılmıştır. Doğu ve batı iki farklı dünyayı ve medeniyeti gösterdiği için seyyahlar tarafından her zaman ilgi çekici bulunmuş ve seyahat izlenimleri kaleme alınmıştır. Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'sinden günümüze kadar gezilip görülen yerlerle ilgili pek çok seyahatnâmeler yazılmıştır. Avrupa'ya yapılan ilk resmî seyahatin Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi tarafından Fransa'ya gerçekleştirildiği bilinmektedir. Bu ilk seyahatten (1721) sonra başka seyyahların Avrupa'ya gidişleri devam etmiştir. XIX. yüzyılda seyahat ve başka vesilelerle Avrupa'ya gidişlerin arttığı, seyahat maksadıyla gidenlerin gözlem ve izlenimlerini seyahatnâmeler vasıtasıyla yazıya aktarmışlardır.⁶¹⁶

---

⁶¹⁶ Seyahatnâmeler üzerine Baki Asiltürk tarafından bir doktora çalışması yapılmıştır. XIX. yüzyıldan başlayıp cumhuriyetin ilk yıllarına kadar ki dönemi inceleyen bu çalışmada seyyahların Avrupa izlenimleri geniş olarak değerlendirilmiştir. Bk. Asiltürk, **Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa**, İstanbul 2000.

Seyyahların dışında ilim adamları, tüccarlar, sanatkârlar, devlet adamları ve padişahlar da Avrupa'ya seyahatlere çıkmışlardır. Avrupa seyahatine çıkan ilk Osmanlı padişahı Sultan Abdülaziz'dir.⁶¹⁷ Tanzimat'tan sonra Avrupa'ya özellikle de Fransa'ya başta seyahat olmak üzere değişik amaçlarla gidişler gerçekleşir.

XIX. yüzyılda Avrupa ile kurulan bağlantıların artması, ekonomik şartların ve ulaşım imkanlarının iyileşmesi ve kolaylaşması seyahat ve başka amaçlarla yapılan yolculukları artırmıştır. Bu durum romanlar da yansımış, Avrupa ülkelerine seyahat eden roman kahramanları ortaya çıkmıştır.⁶¹⁸

İlk Türk romanı sayılan *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ın 1289 [1872] yayımlanmasından sonra 1291 [1875] yılında Ahmet Midhat Efendi'nin *Hasan Mellâh*'ta Avrupa'ya ilk giden roman kahramanı ile karşılaşılır. Akdeniz'deki korsan maceralarını konu alan bu romanda *Hasan Mellâh* tam bir seyahat olmasa da Avrupa ülkelerinden İspanya ve Fransa gibi ülkelere gider.

Paris'te Bir Türk'te İstanbul'dan Marsilya'ya (Paris) hareket eden Messagerie Imperiale adındaki gemiyle yapılan yolculukta İngiliz, Alman, Lehli (Polonya), Fransız gibi farklı milletlerden insanlar vardır.⁶¹⁹ Gemide bulunan levantenlerin Avrupa'ya gidiş sebepleri ise farklıdır. Madam Syrienne İstanbul'da ticaret yapan kocasının vefatı üzerine çocuklarıyla beraber asıl memleketi olan Lyon'a dönmektedir. Rum Yorgidis ticaret vesilesiyle Avrupa'ya gidenlerdendir. Diezer ailesi ise bir düğün vesilesiyle Marsilya şehrine gitmektedir. "Medenî Avrupa'yı görerek tanımak düşüncesi Ahmet Midhat Efendi'ye seyahat romanları veya konusu

---

⁶¹⁷ Sultan Abdülaziz, Fransa kralı III. Napolyon'un, Paris'te açılacak bir sergiyi ziyarete daveti üzerine, pek istekli olmamasına rağmen Fuat Paşa'nın icbarıyla Avrupa seyahatine çıkar. Sultan'ın Avrupa seyahatine (1867 ilkbaharı) Şehzade Murad, II. Abdülhamid ve Yusuf İzzettin de katılır. Bu seyahat esnasında II. Abdülhamid, Almanya, Avusturya (Viyana), Fransa (Paris) ve İngiltere'ye (Londra) de gider, fakat bu milletler içinde Almanlara hayran kalır. Joan Haslıp, **II. Abdülhamid**, Zeki Doğan (Çev), Fener Yay. İstanbul 1998, s. 56-65; Enver Ziya Karal, **a.g.e.** 3. Baskı, c.VIII, s. 173, 185; Cemal Kutay, **Sultan Abdülaziz'in Avrupa Seyahati**, Boğaziçi Yay. İstanbul 1991, s. 185; Ali Kemâlî Aksüt, **Sultan Aziz'in Mısır ve Avrupa Seyahati**, Ahmet Saitoğlu Kitabevi, İstanbul 1944, s. 240.

⁶¹⁸ Bkz. Nebahat Yusoğlu, **Türk Romanında Yol ve Yolculuk Teması (1870-1970)** (Yayımlanmamış doktora tezi), MÜ TAE, İstanbul 2008.

⁶¹⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Bir Sürgün* romanındaki kahraman Doktor Hikmet de tıpkı *Paris'te Bir Türk* romanı kahramanı Nasuh gibi aynı adı taşıyan gemiyle Paris'e gitmek için yola çıkacaktır. Bu iki romanın karşılaştırması için bkz. Olcay Akyıldız, "Siene'i Uzaktan Sevmek: Hayalde ve Hakikatte Paris", **Jornal of Turkish Studies**, 27/1, 2003, s. 59-72.

Avrupa’da geçen romanlar yazmaya sevk etmiştir.” tespitine uygun olarak Midhat Efendi kahramanları üzerinden hem okuyucuya Avrupa’yı tanıtmak, hem de Doğu-Batı mukayesesi yapmak için Avrupa’ya gönderir.⁶²⁰ Yolcular arasında dört de Türk bulunmaktadır.

Bunlardan Zeka Bey, Türk olduğu yalnız isminden anlaşılıp, yaşı yirmi beşi geçmeyen, hareketleri, giyim kuşamı tam bir Avrupalıdır. Zeka Bey’le yanındaki yaşı kırk beşi geçmiş Remzi Efendi’nin “kendi ikrârına göre Paris’e seyahat” için gitmektedirler. (s. 5) Diğer iki Türk yolcudan birisi yaşı yirmi sekiz otuz yaşlarında olan Nasuh, gazeteci kimliğiyle Avrupa’ya giderken, on dokuz, yirmi yaşlarındaki Sena Bey seyahat maksadıyla Avrupa’ya gitmektedir. Nasuh ve Zeka Bey’in Avrupa’ya niçin geldiğini *La Vie Parisien* (Parislilerin Suret-i Ömrü) gazetesinde “Paris’te İki Türk” serlevhalı bir tefrikadan öğreniriz. Nasuh gazeteci kimliğinin yanında “Paris Kütüphanesini de yutmak için gelmiş ve her gün kütüphane-i mezkûre gidip tettebbu-ı âsârı kendisine başlıca vazife edinmiştir.” Midhat Efendi gazeteci kimliğiyle Avrupa’ya gönderdiği Nasuh’a bilgisini, kültürünü artırmak ve Şark medeniyetini tanıtmak ve savunmak görevini verir.⁶²¹ Zeka Bey’in geliş sebebi ise Nasuh’a göre tamamen farklıdır. Nasuh’a göre daha genç olan Zeka Bey, “İstanbul’un hân-ı safâ ve sefahatından karnı çatlayıncaya kadar tenâvül eylediği halde, çeşniyi tebdîl için Paris’e gelmiş ve kokotlardan bed’ ile grisetteler âlemine kadar terakkî eylemiş”tir. (s. 312) Romandaki Remzi Efendi de Paris’e eğlenmeye gelmiştir.

Hintli zengin bir ailenin İstanbul’dan Hindistan, Singapur, Avrupa ülkeleri ve Amerika’ya kadar geniş bir coğrafyaya uzanan macerasının anlatıldığı *Hayret*’te ise, Avrupa’ya gidişin farklı sebepleri vardır. Seyahat amacının dışında intikam almak, para kazanmak gibi nedenler bunlar arasındadır. (s. 355)

Demir Bey’de mühendislik eğitimi için Fransa’ya giden Mustafa Kamerüddin, daha önce iki buçuk sene telgrafhânedede çalıştıktan sonra tahsilini tamamlamak için Fransa’ya gider. Paris’te kaldığı üç sene içinde tahsil ve tecrübesini arttırmak için yaz mevsimini ve tatil zamanlarını İtalya, İsviçre ve Almanya’da arkadaşlarının memleketlerinde geçirir. (s. 37) Bu ülkelerde yolların şose, şimendifer ve tünel için nasıl yapıldığını araştırıp öğrenir. Avrupa kültürü, sanatı ve edebiyatı hakkında bilgi

---

⁶²⁰ Okay, a.g.e. s. 27.

⁶²¹ Kerman, *Edebiyat İncelemeleri*, s. 41.

sahibi olur. Polini'yle yaptığı bir Almanya seyahatinde Baden kasabasındaki mesire yerlerini, eski hisarı ve Ebesteinburg harabesini gezer. Başka bir zaman da Polini ile Paris'te Boulogne ve Saint Germain ormanlarını ve Versailles Sarayı'nı gezer. (s. 233) Romanın sonunda Mustafa Kamerüddin'in kız kardeşi olduğu anlaşılacak ve Fatma Nazik adını alarak Müslüman olacak Polini'nin Avrupa'ya gidişi ise çocukken kaçırılarak götürülmesidir.

*Karnaval'*da Hamparson Ağa gençlik devresinin önemli bir kısmını İstanbul'un Beyoğlu, Adalar, Ayastafanos, Kadıköyü, Büyükdere âlemlerinde geçirdiği gibi "Avrupaca dahi Paris ve Viyana ve Petesburg'un en muteber ve meşhur salonlarında geçirmiştir." (s. 30)

Midhat Efendi'nin romanları içinde Avrupa'ya metresiyle beraber giden ilk alafranga züppe tipi bu romandaki Zekâyî Bey'dir. Metresini de yanına almasını ise "Avrupa bir de Türk metresi ve Türk centilmeni görsünler" diyerdir. Şehnaz Hanımla evli olan Zekayi Bey, Avrupa'ya "Paris'in vur patlasın çal oynasın âlemlerinde Benli Helenası ile zevk ve safa" yapmak üzere gider. Ancak romanda bu gerekçeye doktorların tavsiyesiyle tedavi amacıyla gittiği de eklenir:

"Mevsim son bahara vardığı ve adeta kış takarrüb eylediği halde Zekayi Bey bir de Avrupa'ya sulara!... gitmek lüzumu ve mecburiyetini göstermesin mi? Bu mevsimde sulara?... artık lüzum görülmüş. Sıhhat ve vücutça buna mecburiyet varmış! Etibba o lüzum ve mecburiyeti göstermişler." (s. 277-278)

Midhat Efendi Zekâyî'nin metresini de yanına almasını, "Şimdiye kadar Türklerden Avrupa'ya pek çok gençler gidip pek çok sefahetler etmişler ise de henüz hiçbir centilmen gitmemiş. Zira gidenlerin hiçbirisi metresini beraber götürmemiş." sözleriyle açıklar. Zekai Bey yabancı dil bilmemesine rağmen metresi Benli Helena'yla beraber Avrupa yolculuğuna çıkar. (s. 277-278) *Yeryüzünde Bir Melek*'te Şefik'in babası Hacı Mehmet Singapurî'nin Avrupa ziyareti de seyahat maksadıyla yapılmıştır. Londra, Portekiz, İspanya, İtalya, Fransa, Almanya ve Avusturya gibi ülkeleri gezer.(s. 23-24)

Midhat Efendi'nin romanları içinde seyahat romanı olan iki romanı vardır. Bunlardan birisi 1882 yılında yayımlanan *Acâyib-i Âlem*, diğeri ise yazarın Avrupa'ya gördükten sonra 1892 yılında kaleme aldığı *Ahmet Metin ve Şizat*'tır.

Acâyib-i Âlem, İstanbul'dan başlayıp Rusya'ya oradan kuzey kutbuna doğru çıkışı ve daha sonra İngiltere'ye yapılan seyahati konu alır. Midhat Efendi diğeri

romanlarında yaptığı gibi roman kahramanlarına yola çıkmadan önceden seyahat konusunda kahramanlarını bilgi ve ihtiyaçlara göre donatır. Onların yabancı dil öğrenmelerini sağlar. Ahmet Mithat, Suphi'yle beraber şimale doğru yola çıkacak olan Hicabi'nin ağzından seyahatin öneminden bahseder. İnsan cibilletinin 'cüst u cûya' meyyâl" olduğunu hatırlatarak seyahat için muntazam olan yerlerin çokluğuna dikkat çeker. Midhat Efendi seyahat etmenin ne kadar güzel ve faydalı bir şey olduğunu dinî delilleri de kullanarak teşvik eder: "Cenab-ı Hakk'ın insana iki göz vermesinden maksadı eğer "görmek" ise insanın seyahat etmesi vaciptir." Gözlerini bir noktaya dikip kalanlara "deli" denildiği gibi, seyahat etmeyen insana da bu sıfat verilebilir. Allah'ın Kur'an'da seyahati tavsiye ettiğinden bahsedilir. (s. 32)⁶²²

Romanda Suphi ile Hicabi arasında ilim, tabiat ve neticede seyahat konusunda yapılan sohbet ve planlar sabahlara kadar sürer. Suphi Bey eline bir Avrupa haritası alarak "Ben şimdi hiç olmazsa hayâlen olsun seyahata çıkacağım. İşte harita elimde değil mi? istediğim yerlere gidip gezeceğim!" der. Burada Suphi'nin hayalen bile olsa Avrupa'ya sefere çıkma isteği önemlidir. Çünkü onun merakı ilme, fenne ve gelişmelere dairdir. Dolayısıyla yapacağı seyahat Şark'a değil, Batı'ya olacaktır. (s. 21)

Medeniyetin getirdiği faydalı şeylerden birisi de seyahate çıkmak, farklı ülke ve insanları tanımadır. İstanbul'dan şimale doğru seyahate çıkan Hicabi ve Suphi'nin yolculuğu İstanbul'dan sonra Odesa'dan başlayarak Moskova, Petersburg, Rusya'nın kuzey kıyıları ve buraya gelen Uranus adındaki İngiliz araştırma gemisiyle Londra'ya ulaşmalarıyla tamamlanır. Romanda seyahat sebebi olarak "Evvel be evvel memalik-i müteneddiyeyi görmeli ve terakkiyat-ı medeniyyeyinin vasıl olmuş bulunduğu mertebeyi bihakkın anlamı" şeklinde açıklama yapılır. Neden "şimâle" sorusuna ise "bize en yakın olan kût-ı şimâli Avrupa'nın memâlik-i mütemeddine ve müterakkiyesine dahi hemcivar olduğunu düşünerek hem terakkiyât-ı medeniyyeyi hem acâyib-i tabiiyyeyi görmek içi cihet-i şimâliyyeyi tercih eyledim." (s. 34-35) İki Türk seyyaha Rusya'da İngiliz seyyah Miss Haft da dahil olur.⁶²³ Türk romanında

---

⁶²² Midhat Efendi'nin seyahati teşvik etmek için, "Onlara de ki arzda seyretsinler. Evvelinin akibeti ne olduğunu görsünler!" meâlindeki ayeti nakleder. Kur'an-ı Kerim'de ona yakın surede seyahatle ilgili ayet geçmektedir. Midhat Efendi'nin yukarıda meâlini verdiği âyet meali için bkz. **Kur'an-ı Kerim**, 12/109.

⁶²³ Midhat Efendi'nin bu romanda iki Türk seyyahın yanına kattığı, bilgi görgü ve öğrenmeye merakı gibi özellikleriyle İngiliz kızı Miss Haft, yazarın Şarkiyatçılar Kongresine katılmak için gittiği

Avrupa ya da Akdeniz üzerinden Avrupa'ya gidenler olduğu gibi Rusya ve Kuzey denizinden İngiltere'ye giden ilk Türkler de Suphi ile Hicabi'dir. (s. 314)

Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'yı gördükten sonra yazdığı ve Akdeniz'e seyahati konu alan *Ahmet Metin ve Şirzat* tamamen bir seyahat romanıdır. Ahmet Metin'in Avrupa'ya seyahati iki kez gerçekleşir. Bunlardan ilki Mekteb-i Sultanî'den çıktuktan ve evlenmeye karar vermeden önce Fransa'da bulunan bir mektep arkadaşından aldığı mektupla dikkatinin Avrupa'ya çekilmesiyle olur. Bunun üzerine “şu Avrupa'yı da bir görmeyince evlenmek olmaz.” düşüncesiyle Fransa'ya gitmeye karar verir. (s. 25) Daha sonra Fransa'da bulunan bir mektep arkadaşından aldığı mektup üzerine Paris'e gider. Fransa'da okul arkadaşının yanında iki yıla yakın kalarak bilgi ve tecrübesi artırır.

Paris'ten döndükten sonraki ikinci Avrupa seyahati ise, Akdeniz yolculuğudur. George Kuser adındaki bir Fransız kâri, yeni yerler görmek ve yeni bilgiler edinmek isteyen Ahmet Metin'e Avrupa'nın güney sahillerine gitmesini, buradaki denizcilik faaliyetlerini görmesini, yat ve kotra imâl eden fabrikaları gezmesini söyler. Ahmet Metin ve George Kuser Nice'e giderler. (s.33) Bir mektep vazifesi gören bu seyahat bütün yaz boyunca devam eder ve Ahmet Metin bilgisini arttırarak İstanbul'a döner. Ahmet Metin'in Akdeniz seyahati salt bir gezi değil, aynı zamanda bir kültür pratiğidir. Yol haritasındaki bütün noktalara tarih, medeniyet ve mitoloji açısından bakılır.⁶²⁴ Ahmet Metin'in kendisi eğitim ve bilgisini arttırmak için gittiği söylenebilir. Ancak Midhat Efendi'nin romanında Ahmet Metin'e arkadaş olması için yarattığı Hüseyin Basri 'nin rolü “bir devlet adamının haylaz oğluna Avrupa'da eğitimi sürecince eşlik etmesidir.”⁶²⁵

Müşahedât'ta ise Avrupa'ya gidiş bir zorunluluk, daha doğrusu kaçıştır. Roman kişilerinden Karnik, Siranuş'la evlenecekleri gün onun paralarını da alarak başka bir kadınla Avrupa'ya kaçar. (s.301) *Bahtiyarlık*'ta Avrupa'ya iki kez gidiş vardır. Bunlardan birincisinde alafranga züppe bir tip olan Senai, Mekteb-i Sultanî'yi bitirdikten sonra sözde hukuk tahsili için Avrupa'ya gider. Paris'in eğlence

---

Stockholm'de tanıştığı ve daha sonra bu seyahati konu alan *Avrupa'da Bir Cevelan* adlı seyahatnâmesinde geniş olarak anlattığı Rus asıllı Türkolog Madam Gülnar'ın bir ön proto tipi gibidir.

⁶²⁴ Kefeli, **a.g.e. s.** 138-141.

⁶²⁵ Argunşah, Hülya, “Ahmet Mithat Efendi'nin Romancılığı”, **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 33.

âlemlerinde vakit geçiren ve parasız bir şekilde İtalya'dan İzmir'e ve sonra İstanbul'a dönen Senai, daha sonra eşinin ve babasının servetini çalarak İsviçre'ye kaçar ve kendisinden bir daha haber alınmaz. (s. 78) *Esrâr-ı Cinayât*'ta Kalpazan Mustafa, aşık olduğu Peri'nin daha önce beraber olduğu antika kaçakçılığı yapan Hediye Hanım tarafından Halil Suri'nin kötü emellerine alet edilmesi üzerine Öreketaşı mevkiinde işlediği cinayet üzerine Avrupa'ya kaçar. Avrupa'ya kaçıışı önce Maceristan'adır. (s. 118) Daha sonra Maceristan'a geçer. Buraya niçin geçtiğini de “Bükeş şehrini pek de emin göremediğimden Viyana'ya nakl-i mekan etmeye mecbur oldum” sözleriyle açıklar. (s. 126.)

Turfanda mı Yoksa Turfa mı? romanında Mansur ve Mehmet Bey Avrupa'ya eğitim için gitmiş kahramanlar iken Mansur'un amcası Şeyh Salih Efendi'nin “umûr-ı hususiyesine” bakan avukat Kirkor Sarmaşıkyan Efendi, Salih Efendi'nin Cezayir'deki babalarından kalma arazilerle ilgili Fransa ile yürütülen dava neticesinde Fransa hükümetinin davanın Fransa'ya alınmasını kabul etmesi üzerine Avukat Lönuar ile beraber Fransa'ya giderler. (s. 49-50)

Avrupa'ya sırf seyahat maksadıyla giden kahramanlardan birisi, Ahmet İhsan'ın *Ülfet*'teki kahramanı Nâil'dir. Daha önce ikiz kardeşi Âkil'le beraber Avrupa'ya eğitim maksadıyla giden Nâil, Avrupa'dan döndükten sonra, dayısının genç karısı Ülfet'le yakınlaşır. Ülfet'in bütün ısrar ve tuzaklarına rağmen “veli-yi nimeti” olan dayısının namusuna ihânet etmemek için İstanbul'dan önce İzmir'e sonra da “birkaç defalar Avrupa'ya, Mısır'a hatta Amerika'ya kadar icra-yı seyahat eyler.” (s. 10)⁶²⁶

Avrupa'ya eğitim, seyahat dışında resmî görevli olarak giden roman kahramanları Halit Ziya'nın romanlarında görülür.⁶²⁷ *Mai ve Siyah*'ta roman

---

⁶²⁶ Ahmet İhsan'ın tefrika halinde kalan romanı *Ülfet*'te de “Râci tehhül etmezden evvel Avrupa'yı tamamen gezmiş” birisidir. Döndükten sonra da güzel sanatlara resme, heykeltıraşlığa ilgi duyar. bkz. Ahmet İhsan, *Hâver* (Millî Roman), *Servet-i Fünûn*, nr.58, 9 Nisan 1308 (21 Nisan 1892), s. 93.

⁶²⁷ Halit Ziya'nın kendisi de 1889 yılında amcası Sadık Bey'in isteği ile Paris Umumi Sergisine katılmış ve hatıralarında bu geziye geniş yer vermiştir. Bu yüzyılda her Türk aydını gibi amcasının teklifi karşısında duyduğu heyecanı “Avrupa'yı hele Paris'i görmek öyle vasıl olunamayacak bir emeldi ki onu tahayyüle bile mezun olamazdım...” sözleriyle aktarır. Atina,

kahramanı Ahmet Cemil'in arkadaşı olan Hüseyin Nazmi daha önceden hayalini kurduğu Avrupa'nın "sefarât-ı seniyyelerinden birine tayin olunabilmek için" büyük uğraşlar verir. (s. 226) Sonunda "Paris, Londra, Brüksel, Madrit velhâsıl bir yere, benim için ilk meslek kademesini teşkil edecek ilk bir yer olsun" (s. 374) şeklinde düşündüğü Avrupa ülkelerinden birine elçi olarak atanır. Romanın sonunda Hüseyin Nazmi ve Ahmet Cemil Sirkeci'den vapurlarla yurt dışına giderler. Hüseyin Nazmi, "Messegerie" şirketine ait bir gemi ile Avrupa'ya, Ahmet Cemil, "Lloyd" ile Suriye'ye doğru yola çıkar. İki arkadaşın gittikleri istikâmet kendi ruh dünyalarına uygundur. (s. 411-412) Sanat ve edebiyat ile aşkta "hayal kırıklığına" uğrayan Ahmet Cemil, romanın başında Tepebaşı Bahçesinde seyrettiği "mai gece ile bârân-ı elmas", ilerleyen safhalarda "bârân-ı dürr-i siyah"a döner.⁶²⁸ Dolayısıyla İstanbul'dan ayrılırken bu ruh haline uygun olarak "Süveyş" istikâmetine yani Doğu'ya olurken, arkadaşı Hüseyin Nazmi'nin istikâmeti Avrupa'dır. *Kırık Hayatlar*'daki Sakıp Süleyman Bey, elçiliklerde memur ve diplomat olarak uzun yıllar Avrupa'da bulunmuştur. (s. 365)

Hüseyin Rahmi'nin *Şıpsevdi* romanında babasının vefatı üzerine kendisine sahip çıkılan amcası tarafından eğitim için Paris'e gönderilen Meftun, kayıtlı öğrenci sıfatıyla hiçbir yere girmeden, hiçbir kitap açmadan vakit geçirir. Alafrangının gereğini yerine getirerek Paris'in gece âlemlerinde zaman tüketir. Meftun'un buradaki hayatı eğitimden ziyade, "Paris'in altını üstüne getirmek" içindir ve seyahatin dışında bir şey elde edemez. (s.120.) Meftun'un Avrupa'ya ikinci gidişi, piyangodan para çıkma ve Kasım Efendi'nin malına ve parasına konma projesinin boşa çıkınmasından sonradır. Onun ikinci defa neden Avrupa'ya gittiği oradan gönderdiği mektuptan anlaşılır. O, kayın pederi Kasım Efendi'nin paralarını çaldığı için kaçımıştır. (s. 934-935)

Mehmet Rauf'un *Eylül* romanında da Paris'e gidenler vardır. Burada Avrupa'ya gidiş sebebi merakın dışında başka bir şey değildir. Hacer'in ağabeyi Süreyya için söylediği şu cümlelerden onun hem karakterini hem de Avrupa'ya nasıl bir psikoloji ile gittini anlarız. Boğaziçi'nde tutulacak ev konusundaki kararsızlıkta

---

Sicilya, İtalya ve İsviçre üzerinden Paris'e seyahat edilir. Bkz. Halit Ziya Uşaklıgil, *Kırık Yıl*, s. 417-422.

⁶²⁸ Bkz. Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, s.301.

sonra Hacer, “Ağabeyim malum ya, evvela bir heves, bir heves... üstüne uyku... O Paris’e de böyle gidip gelmedi mi idi?” diyerek onun Paris’e gidip gelişinin farkında olmadığını ifade eder. (s.37) Suad’ın kırkıktan sonra Avrupa’ya geziye giden babasının gidiş amacı da gezmek ve eğlenmek dışında bir şey değildir. (s. 107) *Salon Köşelerinde* Avrupa’ya gitme isteği gerçeğe dönüşmez, hayal halinde kalır. Romanda İngiltere’den İstanbul’a gelen İngiliz aile tanışan Şekip onların kızı Lidya’ya aşık olur. Aralarında dostluk da gelişmiştir. Aile dönmek için karar alınca, Şekip Lidya’ya hiç olmazsa birkaç ay daha kalamlarını ister. Şekip’in bu isteğine “Siz, siz bizimle geliniz.” teklifi sunulur. Ancak Avrupa’ya gitme isteği hayal halinde kalacak olan Şekip’in gidememe gerekçesi kendi ülkesindeki hürriyet ortamının olmasıdır. Ülkenin içinde bulunduğu ortamı aktarmak açısından da, Avrupa’ya gitme isteğine “değil sizinle Londra’ya kadar gelebilmek hatta şurada rıhtımda duran bir vapura ayak atmak acaba haddimiz midir?” şeklinde cevap verir. (s. 215-216)

Zavallı Necdet’te Binbaşı İbrahim Şemsi, Avrupa ve Ortadoğu’yu görmüş, Almanya’da beş sene asker olarak kalmış ve orada pek çok güzel hatıralar bırakmıştır. İbrahim Şemsi’nin seyahatleri askerlik görevinden dolayıdır. Romanın sonunda Meliha’ya âşık olan Necdet, arkadaşı İbrahim Şemsi’ye ihânet etmemek için İstanbul’dan uzaklaşır ve Fransız postasıyla Midilli’ye gider.

Avrupa’ya gidişler ister seyahatle ve ya resmiyetle ilgili olsun, bütün gidişlerin ana teması eğitim ve öğrenme üzerine kuruludur. Bu dönem romanının temel karakterini yansıtan bu tavır tanıma, anlama ve öğrenme isteği etrafında şekillenir.

4.2. Avrupa’dan Dönüş ve Dönüşün Sebepleri

XIX. yüzyıl Türk romanında da eğitim, seyahat, bilgi ve görgüsünü arttırmak, zevk ve eğlence gibi değişik amaçlarla Avrupa’ya giden roman kahramanlarının dönüş sebepleri içerisinde eğitim için gittikleri Avrupa’dan bu hedeflerini gerçekleştirerek dönenler, eğitim için gittiği halde zevk ve eğlenceye dalarak eğitimini tamamlayamayarak dönenler, seyahat maksadıyla gidip dönenler, zevk ve eğlence amacıyla gidip bu doğrultuda vakit geçirerek dönenler gibi birkaç başlıkta toplanabilir.

Müsameretnâme’de *Bir Osmanlı Kaptanının İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti* hikâyesindeki Nacit Bey, Avrupa’dan dönen ilk kahraman olarak dikkati

çeker. Nacit Bey, gemi mühendisliği eğitimi için gittiği İngiltere’de altı yıl kadar kalır. Eğitimini bitirdikten sonra eğitim amaçlı gemilerde çalışır, Hindistan’a sefere gider. İlk gittiğinde ders alırken aşık olduğu Elizabet ile evlenir. Ancak evlilikten hemen sonra, “vatanın kendisinden beklediği icrâ-yı vazife-i mahsusa”yı tamamlamak için ve annesinin de isteğine uyarak ülkesine geri döner. Artık memleket, onun gidiş amacına uygun hizmetlerini beklemektedir. (s. 168)

Midhat Efendi’nin *Paris’te Bir Türk*’te Türk ve Müslüman kimliği öne çıkan bir gazeteci olarak Avrupa’ya gönderdiği Nasuh, Paris’te bu hedefler doğrultusunda bir yıl kalır. Paris’te kaldığı zaman içinde Avrupa’nın farklı yönlerini tanır, buradaki kişilerle “fikrî-siyâsî” tartışmalar yapar, onların Doğu’ya bakışını değiştirmeye çalışır ve bunda da başarılı olur. Nasuh Paris’e gidiş amacını gerçekleştirenlerdir. Yalnız onun da dönüşüne etki eden hazin ama karşılıksız bir aşktır. Nasuh’un kaldığı misafirhânenin yan odasındaki komşu ailenin kızı Poliny’le yakından ilgilenmesi kızın başını döndürür, bu ilgiyi yanlış anlar ve kendisini seven Simon’a rağmen Nasuh’a olan aşkı yüzünden Lena Köprüsünden kendisini atarak intihar eder. Daha sonra Simon’un da intihar etmesi üzerine Nasuh daha fazla kalmaz ve geri döner. Nasuh’un Paris’te tanıştığı Avrupa’nın nâdir ahlâkî değerlerini koruyan kızlarından olan Virginie, daha sonra Müslüman olur ve Nasuh’la beraber İstanbul’a döner. (s. 522)

Nasuh’la Virginie Strasbourg şimendiferine binerler ve Almanya’nın Baden Hessen, Württemberg, Münih, Frankfurt ve Berlin gibi “büyük şehirleri birer birer gezerek ve cümlesinde icabına göre bir kaç gün ikâmet eyleyerek” Viyana’ya gelirler. Oradan Avusturya ve Macaristan’ın Tuna vapur kumpanyası olan Köstence’ye, oradan da İstanbul’a dönerler. (s. 530) İstanbul’dan Marsilya’ya giden vapurda dört Türk yolcu vardır. Bunlardan Zeka Bey Paris’in daha çok eğlence âlemine dalmış biridir. Virginie ile Nasuh’u burada karşılayan Zeka Bey’dir. Zeka Bey, Paris’te şarlatalara kulağını koparttırarak kulağının tekini Paris’te bırakıp Remzi Efendi ile beraber vapurla İstanbul’a döner. (s. 442)

Bu romanda Avrupalı olup da İstanbul’a gelen ve burada hayatını devam ettiren bir diğer kahraman da Dr. Hell’dir. “Ne Almanlıktan bütün bütün çıkmış ve ne de kemaliyle Fransızlaşmış bir adam olup “ulûm ve sanayi-i şarkiyeyi merak edip ömrünü ona vakfedenlerden” bulunmak hasebiyle vaktini şark tarafında geçirmek için İstanbul’a gelmiştir. (s. 104) Strazburglu olduğu belirtilen Dr. Hell, Nasuh’un

babasının yakın arkadaşı olmuş, babasının ölümü üzerine ona sahip çıkmış, yabancı dil öğrenmesinde ve yetişmesinde büyük emeği geçmiştir. İstanbul'da Kule Kapısı taraflarında oturan doktor, Türkçe, Fransızca, Arapça ve Farsça bilmektedir. Dinî bakımdan “İslâmiyeti, Hristiyaniyeti, Museviyeti hâsılı her şeyi kendisinde cem etmiş bir adam” olan Dr. Hell, Nasuh yirmi yaşında iken ahirete gider. Onda Avrupa ilgisini uyandıran hatta oralara kadar gitmesine vesile olan Hell'dir.

Midhat Efendi'nin romanları içinde sadece Paris'e değil, Osmanlı gibi Avrupa'yı örnek alarak medeniyet yolunda gelişmeye çalışan Rusya'ya da eğitim için giden kahramanlar vardır. *Kafkas*'ta Timurtaşzade Kaplan Bey Rusya'da eğitimini tamamladıktan sonra aile ocağına geri döner. Bu dönüşte Rus terbiyesinin etkisinin hayatının çeşitli safhalarında izleri görülür. Hatta anası Şirinşah Hanım da bunun farkındadır. Rusya'da eğitimden döndükten sonra Abazalara ve Abazalığa benzememiştir. Hatta bir Rus olan Katerina Branoviç'e aşık olmuştur. Çünkü Kafkas olup da Ruslardan etkilenenler o dönemde ya Rus eğitimi almış olanlar ya da bir rütbe verilmesinden başlayarak bir Rus kızıyla evlenerek benliklerinden kopanlardır. (s. 207)

Bahtiyarlık'ta Senai Paris'e hukuk eğitimi için gitmiş ancak orada gece hayatına, kumara alıştığı için dokuz ay geçmesine rağmen tahsile başlayamamıştır. Romanda alafranga bir tip olarak çizilen Senai'nin gidiş amacı avukat olmakla beraber “Hazır bu kadar tahsil eylemişken mükemmel bir avukat olmaya şunda ne kalmış. Paris'te iki üç senecik daha tahsil ederse mükemmel bir avukat olacak. İstanbul'a gelecek.” Türkler arasında henüz avukatlık mesleği ayıptan sayılsa da Müslüman Rum ve Ermeni gibi tebaa-i Osmaniye arasında birçok davalar vuku bulmakta Avrupa'dan buraya gelen avukatlar da büyük paralar kazanmaktadırlar. (s. 35)

Bu arada büyük bir hastalık geçirmiş ve guraba hastanesinde tedavi edilmiştir. Doktorlar Senai'nin sağlığı için Sicilya sahillerine gitmesini isterler. O da nasıl olsa orada da “ilm-i hukuk tahsil ederim” diye ve kumar borçlarını ödemediği Paris'ten İtalya'ya firar eder. Napoli'de İtalya'nın Etna ve Vezüv gibi yanardağlarını gezer, bu arada haydutlar tarafından soyularak beş parasız kalır. Yirmi gün kadar bir limanda sefil vaziyette bekleyen Senai, İzmir'e yola çıkan bir sefineye biner. Akdeniz'de kırk beş gün dolaştıktan sonra Gediz nehri kıyısında geminin karaya oturmasıyla kaptan tarafından uğursuzluğun sebebi olduğu gerekçesiyle gemiden atılır. Yürüyerek

İzmir'e gelen Senai, annesinin gönderdiği parayla İzmir'den ilk vapurla da İstanbul'a döner. (s. 41)

Yer Yüzünde Bir Melek'te Şefik tıp tahsili için gittiği Avrupa'dan doktor olarak geri döner. (s. 52) *Karnaval*'da Hamparson Ağa yaşı kırkı geçtiği halde on yedi on sekiz yaşlarında Soeurs de Charite'ler mektebinde terbiye görmüş bir kızla evlenir ve kırk yedi kırk sekiz yaşına gelince "Ey artık tehhül zamanı geldi." diye İstanbul'a avdet eyler. (s. 30)

Romanda Avrupa'ya metresiyle beraber giden alafranga züppe bir tip olan Zeka Bey, Paris'te metresi Matmazel Benli Helena'yı Amerikalı zengin toprak sahibi birisine kaptırdığı gibi, birkaç ay zarfında pederinin son mirasını dahi Paris'te yiyip bitirdikten sonra kumar ve sair "envâ-ı sefahatten" dolayı birkaç yüz bin frank borca girer. Artık hayatının bu şekilde devam ettirmeyeceğini anlayarak ve "Helena'nın Amerikalı ile peyda eylediği münasebet-i cedideyi vesile ittihaz edinin" onunla şiddetli bir kavgaya tutuştuğunun ertesi günü İstanbul'a döner. (s. 291)

Acâyib-i Âlem romanında Suphi ve Hicabi İstanbul'dan başlayıp Odesa, Moskova, Petersburg, oradan kuzuy kutbuna doğru, sonra da İngiltere'ye uzanan bir seyahat gerçekleştirirler. Rusya'da seyahatlerine dahil olan İngiliz kızı Miss Haft'la bekar olan Suphi yolculuk boyunca dostluklarını evlilik kararıyla sonlandırırlar ve İstanbul'a dönerler. Mithat Efendi'nin diğer romanlarında olduğu gibi bu romanda da Miss Haft kendi isteği ile Müslüman olur. (s. 323)

Demir Bey'de Mustafa Kemerüddin, Avrupa'ya mühendislik eğitimi için gitmiştir. Mustafa Kamerüddin "mühendis şahadetnamesini" aldıktan sonra İstanbul'a döner. (s. 254) Mustafa Kamerüddin ile beraber daha sonra kardeş olduklarını anlaşılacak olan Polini de döner. (s. 257-259) Mustafa Kamerüddin İstanbul'a döndükten sonra Polini'nin kızkardeşi olduğu anlaşılması üzerine onun işlerini halletmek için tekrar Fransa'ya gider ve on iki gün kadar burada kalarak işlerini hallettikten sonra bu kez Viyana ve Tuna yoluyla İstanbul'a geri döner. *Esrâr-ı Cinayât* romanında ise, işlediği cinyetin araştırılmaya başlamasından sonra, önce Maceristan'a, buradan da Avusturya'ya kaçan Kalpazan Mustafa, kaçtığı Viyana'dan şahitlik yapmak için dönerken, bir mola sırasında ceviz toplamak için çıktığı ağaçtan düşerken ağacın dalında asılı kalarak ölür. Dolayısıyla Kalpazan Mustafa dönmeye karar vermiş, ancak dönüş yolunda ölmüştür. Romandaki suçlu kişilerin bu şekilde

kanunla olmasa bile “ilâhî adaletle” cezalandırılmaları, Midhat Efendi’nin “iyiler mükafatlarını, kötüler de cezasını görmeli” anlayışına uygun şekilde biter. (s.182)

Ahmet Metin ve Şirzat’ta Avrupa’dan iki kez dönüş yapılır. Birincisi roman kahramanı Ahmet Metin’in bilgisini artırmak için Akdeniz seyahatine çıkmadan önce gittiği Fransa’da bir buçuk iki yıl kadar bir süre kaldıktan sonra dönüşüdür. (s. 26) Bu dönüş, bilgi ve kültürünü artırdığı için orada öğrendiklerini uygulamak ve kendi milletine faydalı olmak maksadıyladır. İkinci dönüş ise, ilk dönüşten sonra resimlerini ve planını kendisinin çizdiği kotra ile çıktığı Akdeniz seyahatidir ki, bunda da Avrupa ülkelerinin içlerine girilmese de Yunanis’tan İtalya sahilleri gibi yine Avrupa ülkelerine doğru yapılan bir seyahattir ve gezi tamamlandıktan sonra yine İstanbul’a dönülür. Bu gezi de bilgi maksatlı yapılmıştır.

Çingene’de gayrimüslim Osmanlı vatandaşı olan Artin Elvanyan Efendi, güzel sanatlar alanında, özellikle resimde eğitim almak için gittiği İtalya’da üç dört yıl kalarak döner. Dönerken sadece resim değil, müzik alanında da kendisini iyi yetiştirmiştir. (s. 442) *Mesâil-i Muğlâka*’da Paris’e hukuk tahsili için giden Abdullah Nahifi, orada kendisine sarkıntılık edenlerden kurtarmak için yardım ettiği Rosette ile daha sonra yakın arkadaş olur. Abdullah Nahifi eğitimini tamamladıktan sonra Rosette’yi eş olarak İstanbul’a getirir. (s.134)

Turfanda mı Yoksa Turfa mı?’da Mansur Paris’te tıp tahsilini tamamladıktan sonra kendi ülkesine faydalı olmak için İstanbul’a döner. Halbuki Mansur eğitime başladıktan altı ay sonra Dârülfünûn’da ders veren Paris’in meşhur profesörlerinin nazar-ı dikkatini çekmiş, seçkin talebelerin birincilerinden sayılmıştır. Tahsilini tamamladıktan sonra “doktora” imtihanını vermiş ve kendisine “medâr-ı iftihar nazarıyla bakmakta olan muallimler tarafından ders muavini tayin olunması hakkında vâki olan tekliflerini –ki emsali için müntehâ-yı emel addolunur- dahi reddederek Dersaadet’e müteveccihen azimet eylemiştir.” (s. 40) Midhat Efendi’nin kimi roman kahramanları gibi ideal bir Türk tipi olan Mansur,’un Avrupa dönüşünde amcasına söylediği şu sözler onun Mizancı Murat tarafından nasıl idealize edildiğini de gösterir:

“Ben Frenk olarak gelmedim. En hâlis Osmanlı nazarıyla bakabilirsiniz.”(s. 60)⁶²⁹

Bu cümle o devrin alafranga tiplerine yöneltilmiş önemli bir tenkittir. Mansur Bey kısa bir süre devlet kapısında memur olarak, daha sonra doktor olarak İstanbul’da dönüş amacına uygun olarak hizmette bulunur. Kırdığı muayenehane ile fakir kimseleri ücretsiz tedavi eder. Daha sonra Manisa taraflarında kurduğu çiftliği ve açtığı okulla ideallerini gerçekleştirir.

XIX. yüzyıl romanlarının pek çoğunda olduğu gibi Mansur da Karadeniz üzerinden İstanbul’a döner ki, o dönemde iki dönüş yolu vardır. Birincisi Avusturya, Macaristan üzerinden Romanya’ya, oradan da vapurla İstanbul’a gelinen yol; diğeri, Marsilya’dan gemiyle İstanbul’a gelinen yol. Akdeniz’den İstanbul’a dönüşü konu alan bu roman dışında pek yoktur.

Mansur Bey’in İstanbul’a döndükten sonra tanıştığı Doktor Mehmet Bey de burada tıbbiyeyi bitirdikten sonra Paris’te iki yıl tıp alanında eğitim görmüş ve dönmüştür. Mehmet Bey’in gidiş ve dönüşü hakkında şöyle denilir:

“Mehmet Efendi Paris’e ne kıyafette, ne tavır ve iddiada gitmiş ise yine aynı kıyafet ve tavırda avdet etmişti.” (s. 107.) Dönüşünde Tıbbiye’de iç hastalıkları dersleri verir.

Halit Ziya’nın romanlarında da Avrupa’ya giden roman kahramanları vardır. *Nemide* romanında Nâil tıp tahsili için gittiği Paris’ten bu hedefini gerçekleştirerek dönenlerdendir. (s. 109) *Kırık Hayatlar*’da Ömer Behiç de başarılı bir öğrencilik hayatından sonra mektebi birincilikle bitirerek gittiği Avrupa’da tıp tahsilini tamamlayarak döner. (s. 48) Ömer Behiç, iş hayatını Çağaloğlu’nda açtığı muayenehâne ile düzene koyduktan sonra, özel hayatı üzerine düşünür. Burada önemli olan Ömer Behiç’in hayatını metotlu bir düzene göre kurmasıdır. O bir aileyi geçindirebilecek imkanlara ulaştıktan sonra evlenmeğe karar verir.⁶³⁰ O; pek çok yabancı öğrenci gibi Paris’in insanı değiştiren, köklerinden koparan, içine alıveren, adeta yok eden havasına kapılmaz. Osmanlının yüksek değerlerini muhafaza ederek,

⁶²⁹ Mizancı Murat’ın hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz Birol Emil, **Son Dönem Osmanlı Aydını Mizancı Murad Bey**, Kitabevi Yay. İstanbul 2009 ; Mizancı Mehmed Murad, *Hürriyet Vadisinde Bir Pençe-i İstibdad; Enkaz-ı İstibdad İçinde Züğürdün Tesellisi; Tatlı Emeller Acı Hakikatler* (1335/1917) ; (haz. Celile Eren Ökten Argıt), İstanbul : Marifet Yayınları, 1997. 1 c.’de 3 c. (384 s)

⁶³⁰ Kerman, **Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış**, s. 109-114.

Avrupa'nın sanat ve fikriyatını bu temele ilave eder ve Halit Ziya'nın hemen bütün eserlerinde yücelttiği sentezi vücuda getirir. Bu romanda Avrupa'dan dönen bir diğer isim de Sakıp Süleyman Bey'dir. Avrupa'nın değişik ülke ve şehirlerinde, elçilikte memur ya da diplomat olarak görev yapmış, Avrupa'nın sosyetik ve elit tabakasının arasında bulunmuş olan Süleyman Bey, emeklilikten sonra İstanbul'a yerleşir.

Hüseyin Rahmi'nin *Metres* romanında ise, Paris'e niçin gidip, niçin döndüğü tam olarak açıklanmayan, ancak Paris'te gezip eğlenerek zamanını harcayan Firuze Hanım'ın oğlu Hâmi Beydir. (s. 44) *Şıpservedi*'de babasının vefatından sonra eğitimini tamamlaması için amcası tarafından Avrupa'ya gönderilen ve alafranga bir tip olan Meftun, Avrupa'nın olumsuz yönlerini alarak, züppe bir tip olarak, eğitimini tamamlayamadan dönenlerdendir. Paris'ten döndükten sonra İstanbul'daki yaşayışını tamamıyla alafrangalığa dökmek için harcayan Meftun, bu isteğini gerçekleştirmek için maddî, manevî olanca kudretiyle emek harcamaktan geri durmaz, ancak amacının gerçekleşmesinde tamamıyla başarılı olamaz, kederlenir. Aşçısına Fransızca emirler verir, o dilde yemek tariflerinde bulunur. (s. 51) Babasının paralarını çalar ve bu konuyla ilgili suçlanan Mahir'in intiharıyla Avrupa'ya kaçar. Meftun, Paris'ten yazdığı mektupta Mahir'in suçsuz olduğunu, paraları kendisinin aldığını belirtir, Kasım Efendi ölünce Paris'ten İstanbul'a döneceğini yazar. (s. 450) Hâli vakti yerinde birisi olarak Avrupa'ya giden Şehim Bey, "Avrupa'ya özel tahsil niyetiyle tek gidip çift dönenlerdendir." (s. 264) Şehim Bey de Meftun gibi "özel tahsil" yaparak ve bir Fransız madamı alarak döner.

Ahmet İhsan'ın *Ülfet* romanında, Ramiz Efendi'nin kız kardeşinin ikiz oğulları eğitim için Paris'e gönderilirler. Burada kaldıkları beş yılda kardeşlerden Nâil tatil zamanlarını dahi tahsile hasrederken, Âkil "Paris bulvarlarını aşındırma" derdindedir. Dönüşte Nâil, "Paris Hendesehânesi'nden birinci derece şahadetnâme" ile gelirken Âkil ise devam ettiği "Mekteb-i Hukuk'ta tahsîl-i fenn-i hukûk eyleyecek yerde esâfil-i nisvân ile peydâ-yı hukûk-ı fennî tahsile hasr-ı zaman etmeyi muvafık görmüş olduğundan İstanbul'dan götürdüğü boş kafa ile avdet eyler." (s. 46-47) Roman kahramanlarından "Vazife, namus ve iffete fevkalâde mûti afîf" birisi olarak tanımlanan Nâil bu gidiş amacını gerçekleştirdiği için dönerken, Âkil bu amaca ulaşmadan Paris'in eğlence âlemlerinde vakit geçirir, yabancı dil bile öğrenemez. Nâil "ikmâl-i tahsîl" ettikten sonra kardeşini Paris'te bırakırsa bütün bütün berbat olacağını görerek onu da İstanbul'a getirmiştir. (s. 108)

Mehmet Rauf'un *Garâm-ı Şebâb* romanında Memduh Bey'in Avrupa'dan dönmüş olduğunu, onun yeni bir manzum eser yazmak için gittiği İzmit'in bir köyünde tanıştığı, ismi zikredilmeyen kadından öğreniriz. Kadın Memduh Bey'e, "Avrupa'dan yeni gelmişsiniz, gazetede okudum." der. (s. 162)

Romanlarda Avrupa'ya giden roman kahramanlarının dönüş şekilleri de döneme ve yazarlara göre farklılık arz eder. Midhat Efendi'nin eğitim ve seyahat maksadıyla gönderdiği roman kahramanları gidiş amacına uygun şekilde hedeflerini gerçekleştirerek dönerken, az sayıda da olsa bunun dışında kalanlar da vardır.

Hüseyin Rahmi'de bu durum tamamen Avrupa'nın, özellikle de Paris'in ışıltılı dünyasına kendisini kaptıran ve bir şey kazanamadan dönenler şeklindedir. Ancak bu yüzyıldaki romanlara bütün olarak bakıldığı zaman Avrupa'da eğitim görerek bu kazanımlarını döndükten sonra hayata geçirmeye çalışan *Demir Bey*'de Mustafa Kamerüddin, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*'daki Mansur, *Ülfet*'teki Nâil gibi olumlu örnekler vardır. Bunun yanında gidiş amacını gerçekleştirilemeden dönen *Bahtiyarlık*'ta Senâi, *Ülfet*'te Âkil, *Şıpsevdi*'de Meftun gibi Avrupa'nın eğlence ve sefahat hayatını örnek alan dönünce de bu yolda yaşamaya çalışan örnekler de vardır. İster olumlu isterse olumsuzluklarla dönsün bu kahramanların Osmanlı Türk toplumunun değişimi ve dönüşümünde etkili oldukları görülür.

4.3. Avrupa ve Osmanlı Mukayesesi

XVIII. yüzyıldan itibaren başlayan Batılılaşma çalışmalarında ölçü olarak Avrupa örnek alınmıştır. Avrupa'nın başta askerî alan olmak üzere, özellikle ilim ve teknik sahada ilerde olduğu kabul edilmiş, ona göre adımlar atılmıştır. Resmî olarak atılan adımlara paralel olarak Türk toplumunun sosyal ve günlük hayatındaki değişimler de Batı'dan gelen örnekler çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. Dolayısıyla hemen her konuda mukayese düşüncesi hep Avrupa ile olmuştur. Özellikle Midhat Efendi'nin romanlarında yazarın kendi üslubuna da uygun olarak istidrat kabilinden mukayeselere geniş yer verilir.⁶³¹

⁶³¹ Midhat Efendi'nin sadece romanları değil, hikaye, tiyatro, seyahat, hâtra gibi tüm eserleri üzerine geniş bir çalışma yapan Orhan Okay, yazarın Batı medeniyeti arşısındaki tutumunu ortaya koymuştur. Daha geniş bilgi için bkz. Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, MEB Yay. Ankara 1991.

Romanlarda Avrupa ile mukayeseleri, kültür, medeniyet, din, kadın erkek ilişkileri gibi pek çok alanda görmek mümkündür.

İlk roman örneklerimizden sayılan, görücü usulü evliliğin eleştirildiği ve konusu ve mekânı İstanbul'da geçen *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta Hacıbaba ile komşu kadın arasında yapılan konuşmada kızını seyre gönderse peşinden erkeklerin bakacağı ya da takılacağını düşünen Hacıbabaya, komşu kadın hak verir gibi görünür ve “ama modalar, alafrangalar böyle şeyler çıkardılar ne yapalım?” der. Hacıbaba bu fikre karşı çıkar ve bunun alafranga bir davranış olamayacağını açıklar:

“Gidenlere sorabilirsin: madamlar çıkarlar, erkeklerin meclislerine girerler, kahvelerde otururlar. Fakat bir madama kocasını yahut biraderini, ya babasını kolundan alıp kemal-i vakarla yürüyerek, ırzına halel getirmeyecek bir yere gidip kemal-i edeple oturur. Hiç kimse yüzüne bakmaya cesaret edemez. Halbuki bizimkiler öyle değil... biz karılarımızı, kızlarımızı bir arabacıya teslim edip, Allah'a emanet... nereye götürürse götürsün.” (s. 38-39)

Midhat Efendi'nin *Çifte İntikam*'ında Fransa'da kiliseye duyulan saygı ve devam edenlerin genellikle yaşlılar olduğuna dikkat çekildikten sonra “bu ülkede sabah kiliseye gidip akşam müzikli danslar etmek doğal” olduğu vurgulanır. (s. 504) Midhat Efendi Avrupa'nın din ve kiliseye bakışındaki bozulmayı anlatırken mukayeseye de yapar. Avrupa'da kilisede ibadet ve sonrasında eğlenceye katılma sıradanken şeyler iken, bizde bu tür dansların ahlâksızlık olarak görüldüğünü söyler. Bu dans törenlerinde Ahmet Midhat'ın “rezâil-i medeniyetten bir tevahhuş” diye nitelendirdiği, kızlarla erkekler arasında hoş olmayan yakınlaşmalar vardır.

Midhat Efendi'nin Batı medeniyeti karşısındaki durumunu tespit bakımından en geniş çalışmalardan birisini yapmış olan Orhan Okay, onu şöyle değerlendirir: “Ahmet Midhat ne mutlak bir Batı hayranı, ne de mutaassıp bir Doğu müdafidir. Her iki medeniyetin iyi ve kötü taraflarını tenkit süzgecinden geçirerek yeni bir sentez getirmektedir. Bu iyi ve kötünün, tabiiyatla kendisine ait bir ölçü olduğunu belirtmeliyiz. Bugüne göre başka türlü değerlendireceğimiz kıymet hükümlerinin bulunacağı da muhakkaktır. Ancak değişmeyecek olan şey, nisbet ne olursa olsun, iki medeniyetin ölçülü bir sentezidir.” (Okay 1975, 424)

Hasan Mellâh'ta İstanbul'un Avrupa'ya dönük en belirgin semtiyle Avrupa mukayese edilir:

“Bir kere de şu güzel Hendek caddesinin eski halini göz önüne getirmeli. Ama eski hali dediğimiz zaman Parislere, Londralara rekabet etmeğe çalışan Beyoğlu'nun kupkuru bir dağ olduğu zamana kadar zihnimiz varmalıdır.” (s. 3)

Felâton Bey'le Râkım Efendi romanında kendisi de bir Avrupalı olan Jozefino üzerinde bu kez kültürel açıdan yapılan bir mukayese karşımıza çıkar:

“Türklerdeki şu misafirperverlik Avrupa'da bulunmaz. Muradım onlar birbirine gitmez demek değildir. Lakin sofraları, baloları hep resmî şeylerdir. Herkes hânesine geldi mi, yine kendi familyası halkıyla kalır. Aralıkta bir familya içine misafir elmiş görülmesi veyahut insanın kendisini başka bir familya içinde görmesi bir büyük teceddüt demektir.” (s. 90)

Felâton Bey'in kız kardeşi Mihriban, ağabeyi gibi alafranga yetişmiştir. Kendi geleneklerine göre yetişmiş bir Türk kızı gibi oya yapmasını, çorap işlemesini bilmez. Çünkü bunlar alafrangada yoktur. Bunları modist kızlar yapar. (s. 8-9) nda Felâton Bey Fransız metresiyle Beyoğlu'nda bir otelde yaşamaktadır. Polini ile tanıştırılan Râkım, Fransız kadını Polini'nin kaba ve küfürlü konuşması, bayağı tavırları karşısında şaşırır. Felâton Bey ise kadının bu durumunun farkında bile olmadığı gibi Türk kadını ile Avrupalı'yı mukayese eder ve romandaki konumu gereği Avrupalı kadını daima üstte görür. (s. 76)

Avrupa-Osmanlı mukayesesinde Osmanlı lehine olan şeyler genel olarak ahlâkî konulardır. Misafirperverlik, komşuluk ilişkileri ile kimi roman kahramanlarının Avrupalılara karşı savunduğu esir ve hizmetçilere iyi davranma bunlar arasındadır. Kölelik kurumu tarih boyunca şu ya da bu şekilde olagelmıştır. Ancak toplumların bunlara bakışı hep farklı olmuştur. Tanzimat Sonrası Türk Edebiyatında çok işlenen konulardan esâret ve kölelik meselesi⁶³² *Sergüzeşt* romanında olduğu gibi olumsuz yönleriyle, sonu acı ve intiharla biten şekilde ele alınsa da *Felâton Bey'le Râkım Efendi*'de olduğu gibi iyi şekilde ele alınan örnekler de vardır. Hastalıklı, zayıf, çelimsiz olarak Râkım Bey tarafından satın alınan, evin dadısı tarafından adı Canan konan cariye kız, evde Fransızca öğrenir, piyano dersleri alır. (s. 88) Râkım daha sonra Canan'ı kendisine eş olarak alır. Romanda bundan sonra anlatılanlar iki farklı dünyanın mukayesesini açıkça ortaya koyar:

---

⁶³² Tanzimat romanında kölelik meselesinin incelenmesiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. Parlatur, **Tanzimat Edebiyatında Kölelik**, Ankara 1992.

“Kendisi derhal yine Mösyö Ziklas’ın yanına gitmişti. Salonda valide ile kızlar Canan’a şaşmaya başlarlar. Onlar esir denilen şeyin Amerika’da olduğu gibi adeta hayvanlar gibi tavlaya bağlanır zannında bulduklarından bu esirin nasıl bir esir olduğuna şaşmakta mazur idiler.” (s. 147)

Asıl şaşırtıcı olan ise Râkım’ın esir konusunu anlattıktan sonra İngiliz Ziklas’ın verdiği cevaptır:

“Lakin Râkım Efendi! Esâreti öyle anlatıyorsunuz ki benim bile köle olarak satılmaya heves edeceğim geliyor.” (s. 149)

Paris’te Bir Türk’te İstanbul’dan Marsilya’ya hareket eden Messagerie Impériale adındaki gemide İstanbul’dan dönen Fransız, Alman, İngiliz gibi çeşitli milletlerden insanlar vardır. Midhat Efendi’nin pek çok bilgiyle donatarak Avrupa’ya gönderdiği roman kahramanı Nasuh, yolculuk boyunca ve Paris’te kaldığı zaman içerisinde değişik ortamlarda bulunur, Avrupalılarla tartışmalar yapar ve bu vesileyle din konusundan, kadın erkek ilişkilerine kadar pek çok konuda Doğu-Batı mukayesesi yapılır.

Edebiyat ve sanat konusunda da geniş bir bilgiye sahip olan Nasuh’un Racine’den bahsetmesi Avrupalıları şaşırtır. Halbuki o, Farisi’den, Arabî’den, Türkî’den bir hayli “müntehabâtı” Fransızcaya tercüme etmiştir. Avrupa Edebiyatından da Voltaire, Corneille, Jean Jacques Rousseu, Moliere ve Victor Hugo gibi Fransız şairleri ve eserlerinden “âsâr-ı şarkiyeye mukâbil, ve mümâsil ve muâdil olanlarını” da tercüme etmiştir. (s. 16)

Midhat Efendi romanlarında Türklere ait üstün vasıfları yabancı roman kahramanlarına söyletirme geleneğini bu romanda da sürdürür ve İstanbul’dan dönen Cartrisse’in ağzından İstanbul’u ve Türkleri gelişmiş bulduğunu söyletir:

“İstanbulca gördüğüm âsâr-ı terakkî nazar-ı istiğrab ve hayretimi mucip oldu. Ben zannederdim ki İstanbul’da hâlaâdeğirmen taşı kadar sarıklı ve belleri yatağanlı ve piştovlu adamlar göreceğim. Halbuki bilakis İstanbul’da adeta Avrupa gibi giyinmiş adamlar ve bilhusus gençler gördüm.” (s. 25) Osmanlının kendi içindeki değişimini ifade eden bu cümleler bir Avrupalının daha önce önyargılarla ve olumsuz bir bakış açısıyla kaleme alınan seyahatnâmeyle dayanmaktadır. Bu seyahatnâmede “İstanbul mile-i şarkiyenin ekspozisyonu” olduğu bir ekmek almak için bile on, on beş lisanda adını söylemek gerektiği, Türklerin hiç hatır gönül bilmedikleri, barbar oldukları ve buna karşı tarafın “hiç ses çıkarama”dığı gibi bilgiler yer alır.

Yolculardan birisinin, “İstanbul’un âsâr-ı terakkîsinden olmak üzere Avrupakârî giyinmiş birçok adamlar bulunduğu beyan” etmesini Nasuh, “İstanbul’un terakkiyatı yalnız bundan ibaret mi?” şeklindeki sorusuna, Cartrisse, “Bu terakki az terakki midir? Bir millete eski kıyafetini terk ettirmekten güç bir şey mi olur?” şeklinde cevap verir. Halbuki Nasuh’a göre, elbise giymek ya da değiştirmekle medenî ya da barbar olunamaz. Onların sadece kıyafetle medenî olunabileceği düşüncelerinin de ne kadar yanlış olduğunu, “şimdi Paris halkına bir aba, potur, cepken filan giydirsek, başlarına dahi kocaman birer fes veyahut sarık koysak Parisliler barbar olur mu?” sorusuyla ortaya koyar. Türkler medeniyet yolunda ilerlerken hem kazançları hem de kaybettikleri olmuştur. Cartrisse’in hangisinin daha fazla olduğu sorusuna da, “Elbette kazançları.” ifadesiyle de yenilikten tarafa olduğunu açıklar. (s. 28-29)

Romanda kadın ve kadına bakış açısından da mukayeseler yapılır. Gemide kırk yaşarındaki Cartrisse onun yarı yaşlarında henüz yirmisine girmemiş Catherine “kızım” diye hitap etmesine erkekler karşı çıkar. Nasuh, kızım yerine “hemşirem” demenin daha doğru olacağını, çünkü yaş farkına rağmen görünüş olarak birbirine yakın iki bayan arasında böyle hitap etmenin uygun olacağını söyler. Nasuh bunu da “hesabımı Avrupa kadınlarına nispetle ediyorum. Yoksa İstanbul’da on üç yaşında kocaya varmış olan bir kız otuz yaşına varmadan hafidini görmeye daha muvaffak olabilir.” (s. 32) Marsilya’dan Lyon’a trenle giderken daha önce gemiyle beraber geldiği Polonyalı Gardiyanski’nin başından geçen hikayelerini dinler. Rusların Lehlilere yaptığı zulüm ve işkence, sürgün bunlar arasındadır. Gardiyanski Rusya’dan dönerken Kafkasya’da Müslüman bir ailenin yanında birkaç gün misafir kalır, Moskof muharebesinde şehit düşen ailenin küçük çocuğa ders vermiştir. Ahlak ve iffetine hayran olduğu bu Kafkas kadını, kocası şehit olduğu için çocuğuyla yalnız kalmıştır. Yaşadığı sıkıntılar, onu daha yaşlandırmıştır. Gardiyanski’nin ifadeleri hayat şartları ve ahlak bakımından Doğu kadınıyla Batı kadınının mukayeselerini de ortaya koyar:

“Ha! Bak siz Türksünüz ey Nasuh! Siz doğru tahmin edebilirsiniz. Avrupalı olsanız hanımı otuz beşten aşağı tahmin edemezsiniz. Zira Avrupa’da bir karının yirmi yaşını geçmeyince ana olması hemen hemen emsalsizdir. Ana olur ama!... Analığı kendisine yüz karası olacağı cihetle!...” (s. 101) Burada İstanbul’dan Marsilya’ya gelen vapurda tanışılan Cartrisse ve Catherine ile Kafkas kadınının mukayesesi önemlidir. Burada dul bir kadın evinde kalan misafir erkekle fazla

samimi olmazken, vapurdaki Avrupalı kadınlar kısa sürede samimi şekilde arkadaş olmuşlardır.

Paris'te Bir Türk'te bahşiş üzerinden medeniyet mukayesesi yapılır. Günlük hayatta garsonlara, arabacılara bahşiş vermemek veya az vermek, hakaret gibi algılanırken İstanbul'da durum farklıdır. (s. 114)

Ahmet Midhat Efendi, Paris'te Nasuh ve arkadaşının kaldığı misafirhânedeki Rus, Kafkaslı, Alman ve hatta Fransız aileler sayarak ne kadar farklı milletten insanın Paris'e geldiğini göstermek ister. Bu farklı milletlerden gelen insanlar tek tek tanıtıldıktan sonra misafirhânedeki komşuluk ilişkileri üzerinde durur. Bunu da İstanbul'la mukayese eder:

“İstanbul'da bir mahalleden bir mahalleye göç eylediğiniz zaman mahallenin kadınları hareminize gelip vazife-i hoş-amediyeye müsaraaat gösterirler. Paris'te ise böyle konu komşu ile icap eden muarefe pek tez ve pek kolay hasıl olmaz. Zira muarefe hasıl olmak yani iki komşu birbiriyle mehabalaşmak için ya daireleri kapısından girer veya çıkar iken veyahut merdiven üzerinde tesadüfle boyun eğmekten başlamak lâzım gelir.” (s. 119)

Paris'de misafirhânedeki kalan Nasuh, aynı misafirhânedeki kalan Fransız aile Madama Maperce'ne misafir olur. zaten Paris'te on beş günde bir eğlence akşamı düzenlemek adettendir. Bu gecede başka misafirler de vardır. Konu Nasuh'un Türk olmasından hareketle çok evliliğe getirilir. Cartrisse'nin poligami (taaddüd-ü zevcat) konusunda sorduğu soruya Nasuh, eşin rızası alındıktan sonra birden fazla evlilik yapmanın “kanun-ı tabiat nazarında ta'yib edilecek bir yeri”nin kalmadığını ifade ettikten sonra şunları söyler:

“Bir karı koca farzediniz ki kocası on yedi ve karısı on dört yaşında iken tezevvüç etmişlerdir. Zira bizim memleketlerde tezevvüç ekseriya böyle erken olur. Bunlar otuz sene beraber yaşamışlar. Karısı kırk dördüne ve kocası kırk yedi yaşına gelmiş. Şarkta kırk dört yaşına yaşına gelen bir kadın burada altmış yaşına gelenler derecesinde ihtiyar olur. Kırk yedi yaşındaki erkek ise hala genç kalır. (...) Böyle bir durumda “o kocanın Avrupa usulünce metres (kapatma) tedarik etmesi ve varidatınının bir kısm-ı küllisini mezbure ile olan ma'ışet-i fuhşiyyanesi uğrunda sarf etmesi ve binaenaleyh hânesine nazar-ı bikaydi ile bakması ve şayet bir çocuğu dünyaya gelir ise onu kendisine evlat olarak kabul edemeyip bu misillü evlad-ı namuşruaya mahsus olan me'valara terk etmesi mi!... muvafık-ı akl-ı hikmettir? Yoksa

karısı otuz yıllık dost bilerek bu müddet zarfında kendisine göstermiş olduğu hüürmet ve riayete asla halel gelmemek üzere havayic-i tabiiyyesini istifa edeceği kadını meşruan kendi hânesine alması ve binaanaleyh hanümanını perişan edecek bir maişet-i sefihâneye mecburiyet göstermesi ve şayet evladı olur ise, onları dahi evlad-ı sairesi gibi bağına basması mı evladır?” (s. 147-149)

Catherine Nasuh’un verdiği cevaba karşılık veremez, çünkü kendisi anne ve babasız ya da gayri meşru ilişkilerden doğan çocukların bırakıldığı piçhâneye verilmiş, orada yetişmiştir. Nasuh olayın bir de dinî yönünü açıklar. Açıklamasında İslam dininin çok evliliğe “cevaz verdiği”, ancak “emretmediğini” hatırlatır. Çünkü “din teaddüd-i zevcâta müsaade vermez ise hükümde tenâkuz etmiş” olur. Bundan sonra Hristiyanlığın ve İslamiyetin evliliğe bakışı konusunda mukayeseler yapılır. Midhat Efendi’nin dini ve kültürel değerlerini savunması için bilgiyle donattığı Nasuh, geniş izahlarıyla Avrupalıları ikna eder:

“Bizim Şeriat-i Muhammediyye, şeriat-i İseviyye gibi insanı insanlığın fevkinde yani melek olarak farz edip de ahkâmını dahi ona bina etmiyor. İnsanın her ihtiyacın önünü aç bırakmaya lüzum görüyor. Eğer bir karı ile mümkün değil iktifa edemeyecek olan erkeğe taddüd-i zevcat için cevaz göstermemiş olsa idi, fuhşu namussuzluk addetmesi lâzım gelirdi... Hazret-i Kur’an emretmiş ki eğer size bir karı kifayet etmez ise iki alabilirsiniz. O kifayet etmez ise üç, nihayet dört alabilirsiniz. Lakin bunlar miyanında adalet-i tâmmeye riayet edeceksiniz ve illa bir karıdan başka karı alamazsınız! İşte cevaz şundan ibarettir. Yani mutlaka birden ziyade karı almak lâzım gelmeyecek. Lüzum ve ihtiyaç görülürse almak dahi men olunmayacak, yani bu bapta insan hürriyet-i tamme içinde bulunacak.” (s. 150)

Nasuh’un bu açıklamalarına ikna olan Avrupalı kadınlar, bu kez soruyu bir kadının birden fazla erkekle evlenmesinin mümkün olup olamayacağını sorarlar. Nasuh, “Kur’an hayal âleminde gezinmez. Hakikat âleminde gezinir.” dedikten insan neslinin çoğalması ve nesep bakımından bunun mümkün olamayacağını, “tohum” ve “tarla” örnekleriyle izah eder. (s. 151) Bir başka mukayese de Avrupa’daki eğlenme şekli ve eğlence ortamlarıyla ilgilidir. Doğu ile Batı’nın bu konuda farklı bir kültüre sahip olduğu vurgulanır. (s. 442) Romanda karşımıza çıkan bir başka mukayese de Paris etrafını tezyîn eden köylerle bizdeki köylerin mamuriyet bakımından karşılaştırılmasıdır. Bu nokta Avrupa köyleri üstündür. (s. 453)

Siyasî rejim bakımından da mukayese üzerine de tartışmalar yapılır. Fransızların hürriyet ve adaletin ancak cumhuriyetle kâim olabileceğini iddialarına, Nasuh hürriyetlerin her rejimde kanunlarla sınırlandırıldığını, dolayısıyla hürriyet algısının cumhuriyet ya da saltanatla ilgisinin olmadığını söyler. İnsanların kanun önünde eşit olması meselesinde de Nasuh'un kendine göre mantıklı cevapları vardır:

“Pek güzel! İşte bizim memlekette hükûmet-i cumhuriyet olmayıp hükûmet-i sultaniye vardır. Bununla beraber şu dediğiniz müsavat da vardır. Bir sadrâzamın oğlu sadrâzam olmağa lâyük değilse mahzâ zâdelikten dolayı hiçbir iddiaya kıyam edemez, öte tarafta bir hamalın oğlu liyâkat kazanır sadrazam olur. Demek isterim ki bu nimet-i müsavat dahi yalnız hükûmet-i cumhuriyede bulunmaz.” (s. 306-307)

Çengi romanının başında Midhat Efendi, “Don Kişot” kelimesinin tanımıyla eserine başlar. İspanya'nın meşhur ediplerinden Cervantes'in “Don Kişot'un Sergüzeşti” adıyla bir eseri vardır. Burada geçen “Don” lafzı İspanya zâdeganının âlemidir ki, kont, dük gibi unvanların mukabilidir.” Buradaki Kişot ise sergüzeşt sahibinin ismidir. Yazara göre Don Kişot'un bizdeki karşılığı Hoca Nasreddin olabilir. Ancak birisi hikâye ve fıkraları ile diğeri halkı gülmekten geçiren bu hikâyelerini silahşör tavrıyla yapmıştır. Aralarında bir fark daha vardır. O da Nasreddin Hoca gerçekten yaşamış biri olduğu halde, Don Kişot Cervantec'in yarattığı hayalî bir karakterdir. (s. 5) İstanbul'da Don Kişot hikâyesinin dikkat çekmeyeceğini düşünen Midhat Efendi, Avrupa'nın adet ve zevklerini bilmenin yanında “bahusus şövalyeler tarihiyle, bir de bunlara isnat edilen hikâyât-ı garibeyi bilmeye mutavakıf olduğundan” bunları bilmeyince de Don Kişot hikâyesinin bir zevkinin çıkmayacağını düşünür. Efendi, Avrupa medeniyeti ile Doğu toplumu arasındaki farkı Hoca Nasreddin ile Don Kişot'un karakter yapısının farklılığından kaynaklandığını belirtir.

Batıl inanışların konu edinildiği romanda Daniş Çelebi'nin validesi Saliha Molla cinlerle perilerle uğraşmış, bundan büyük paralar kazanmıştır. İstidrat kabilinden araya giren Midhat Efendi bu tip şeylere inanmanın Avrupa'da dahi yaygın olduğunu söyler. (s. 9)

Avrupa Osmanlı mukayesesinde Midhat Efendi'nin her zaman Türkleri üstün bulduğu âdetlerin başında misafirperlik ve komşuluk ilişkilerinin sağlamlığıdır. Şehzadebaşı semtinde oturan Canberd adında bir kişinin herkes tarafından

tanındığından hareketle komşuluk ve insan ilişkileri bakımından Avrupa ile Türklerin alışkanlıklarını mukayese eder:

“Vâkıa kapı bir komşunun yalnız ismini bilip de hususiyet-i ahvâlini bilmemek İstanbul’da taaccüp edilecek ahvaldendir. Eğer İngiltere’de olsaydınız buna kimse taaccüp etmezdi. Belki komşunuzun ismini bilecek kadar malumatınız olmasına taaccüp edenler bulunurdu. İstanbul’da ise bir komşunun kendi vâkıf olmadığı bazı ahvâline varıncaya kadar komşuları vâkıf olmazlar ise bir türlü rahat bulamazlar. Hatta bu memlekette bir kimsenin tercüme-i halini kendisinden sormamalıdır. Ol kadar iyi bilirler ki herifin hangi senenin hangi gününde ne kadar hasta yattığını ve hekime ve eczacıya kaç para borcu olduğunu bile size haber verebilirler.” (s. 41)

Kafkas’ta Midhat Efendi Ruslarla Fransızların eğlenceye düşkünlük bakımından karşılaştırı ve Rusların eğlenceye düşkünlüğünün çok ilerde olduğunu söyler. (s. 51) Romanda Katerina ile onun hizmetçisi Özden arasında geçen şu konuşma da evlilik konusunda yapılan bir mukayesedir:

“Sen onları vücudunu, zihnini, insanlığını işretle berbat etmiş, harap eylemiş olan Moskoflara, Avrupalılara mı kıyas ediyorsun? Dikkat etmedin mi ki böyle harap bir Moskofa bir karı bile çoktur. Çok olduğunu her yerde her zaman görüyorsun? Fakat şu latif dağlarda, latif hava, latif sularla serbest büyümüş ahu gibi bir Çerkeze elbette bir karı az gelir.” (s. 88-89)

Roman kişilerinden Esmâ Can’dan bahsedilirken konu Kafkas kızlarının edep ve ahlâk bakımından ne kadar iyi durumda oldukları anlatılır. Müslüman bir kız olan Esmâ Can’dan hareketle Batılı kızlarla Doğulu kadınlar mukayese edilir. Kafkas’ta bir kızın evinde görmek için bir gerekçenin olması gerekmez. Rahatlıkla kızın odasına girebilir, kızlardan herhangi bir yardım istendiği zaman bunun kız tarafından reddedilmesi ayıp sayılır. (s. 136) Kafkas kızlarının kendi daireleri içinde gayet serbest bulunmalarına karşın, “macerâ-yı hevaperestiye nakl-i kelim edildi mi, o saat tavır değişir. Çehre asılır.” İşte bu yüzden Kafkas kızlarıyla diğer kızlar arasında fark buradan gelir. Diğer kızlar yüzlerine biraz gülünecek olsa yılışverdiği halde, Kafkas kızları bilakis böyle durumda kendisini toplayıp ismetle muamele eder. Kafkasya’da bir kızla gizlice halleşmek teklif dahi edilemez: *“O teklifi her benim diyen delikanlı, her rast geldiği kıza etmek Paris’te bile bir dereceye kadar güç ve müşkil iştir. Ya ret olunur ise. Paris kadar serbestinin derecesini ifrata vardırılmış olan yerlerin delikanlıları bile böyle bir teklifi ettikleri kızdan ret muamelesini*

görürlere ise müteessir olurlar.” (s. 137) Kafkasyalı delikanlıların daha da teessür olacaklarından bahsedilir hatta daha da teessürü artmış olan, bu ayıptan topluma çıkamayan kendisine kıyması bile ihtimal dahilindedir.

Süleyman Muslî'de Irak'a Dicle nehri üzerinden yapılacak yolculukta da deniz ulaşımı bakımından Avrupa ile mukayese yapılır: “Nehir tarîki dediğimiz zaman Amerika enhâr-ı cesîmesinde seyyahların her türlü esbâb-ı ıstırahatlarını ikmâle müstaid ve muktedir bulunan ikişer üçer katlı müteharrik saraylar âsâ vapurlar hatırınıza gelmez.” Ancak “hiç olmazsa hatıra Tuna nehrinde Osmanlı Avusturya arasında sefer eyleyen vapurlar hatırlanabilir.” denilir. (s. 43)

Romanda din bakımından mukayese de söz konusudur. Mariya'yı seven Alfons Bondi kızıdan yüz bulamayınca onun Hristiyanlığa ihânet ettiği iftirasını atarak beline kadar kuma gömülüp taşlanarak öldürülmesi istenir. Ancak bunun iftira olduğu anlaşılmasıyla cezadan kurtulur. Halbuki İslâmiyet'te her kanun tamamıyla ve “harf be harf” icra edilir. İslâmiyette ceza amelin cinsindedir. Yani işlenen cezaya misliyle cevap verilir. Onun bu iftirasına “Hıristiyanlığa töhmetiyle bir kızı bigayr-i hakkın toprağa gömdünüz. Bu ise dolayısıyla İslâm'a hıyanettir. Biz de İslâm'a hıyanet eden bir adama aynıyla bu cezayı tayin ederiz.” denilir. (s. 88)

Romanda Avrupa ile şehircilik bakımından da mukayese yapılır. İstanbul'un her geçen gün Anadolu'dan, Rumeli'den, Avrupa'dan, Asya'dan, Afrika'dan velhâsıl dünyanın “kitaât-ı hamsesinden” gelen insanlar sayesinde nüfusu artmaktadır. İstanbul gelenleri hayran bırakacak mimarî yapıları, minareleri vardır. Ancak bunlar şehrin “cesametine nisbetle yüzde yarım derecesinde dahi kalmazlar.” İstanbul, deniz kenarında olduğu halde bir rıhtımı bile yoktur. Dolayısıyla “Viyana gibi, Petersburg gibi, Paris gibi, Newyork gibi usûl-i cedide üzere tarh ve tecdîd edilmiş şehirlerin sunî hâsıl eyledikleri letâfet mukâbilinde şehrimizin ne letâfeti olabilir ki ukûl-i seyyahine hayret-fermâ olabilsin?” İstanbul'un Avrupa şehirleriyle mukayese edilemeyecek bazı yerlerinin olduğunu bir örnekle açıklanır: “Hâlâ Üsküdar tarafına bir nazar-ı teftiş havale ediniz. Boyası solmuş, tahtaları kararmış, kanburu çıkmış veyahut bir tarafına meylederek sıkletini komşusuna yükletmiş olan ahşap hâneleri usûl-i mimariyyeden hangisine tatbik edebilirsiniz?” (s. 132-133)

Henüz 17 Yaşında romanında Beyoğlu'nda Maryanko'nun işlettiği fuhuşhânedede kendilerine gösterilen Kalyopi ve Agavni ile tanışan ve geceyi orada geçiren Hulusi ile Ahmet Efendi yemekten sonra eğlenceye dalarlar. Agavni'nin

şarkılarıyla kendilerinden geçen iki kafadar, buradaki eğlenceleri zayıf bularak gerçek eğlence ortamlarının Avrupa'da olduğunu söylerler:

“Agavni’de o kadar güzel bir ses vardır ki Avrupa’da olup da tiyatroya girecek olsa Matmazel Patti gibi birinci pirimadonnalardan olup hazineler kazanabilirdi.” (s. 56)

Fuhuşhânedeki çalışan kadınların çalışma şartları da son derece kötüdür. Oraya gelen insanlar zor şartlar altında çalışan kadınların parasını bile vermeden kaçarlar. Bu konuda yine de en dürüst olan Türkler’dir. Türklerin “düşük” ortamlarda bile dürüstlüğüyle ilgili Kalyopi şöyle der: “Allah yine Türklere zeval vermesin. Bize en güzel muamele eden Türklerdir.” Bu sözden sonra Türklerin dışındaki insanların paralarını eksik verdiğini veya vermeden gittiklerinden bahseder. (s. 104)

Midhat Efendi’nin seyahat romanı özelliğine sahip *Acâyib-i Âlem*’de çeşitli vesilelerle mukayeseler yapılır. İstanbul’dan başlayıp “şimâle” doğru yola çıkacak olan iki Türk seyyahtan Suphi, Afrika vahşilerinin geri kalış sebepleri üzerinde düşünür ve Osmanlı’nın “memâlik-i mütemeddine ile gayri mütemeddine arasında bir fasl-ı müşterek teşkil eylemekte bulunduğu” sonucuna ulaşır. (s. 34) Subhi, Rusya seyahatine çıkarken, evli olan arkadaşı Hicâbi’nin ailesinin bu seyahate çıkmaya pek de rıza göstermemesine üzülür. Geleneksel bir Türk kadını olan Hicâbi’nin eşinin gözünde bu seyahatin hiçbir anlamı yoktur. Hicâbi, eşinin kendisinin seyahatine karşı çıkmasının yetişme tarzı, bilgi ve kültür eksikliği gibi sebeplerden mazur görülebileceğini söyler. Halbuki aynı konumda Avrupa kadınları olsa farklı davranacaklardır:

“Hiçbir şey hakkında bir güne fikr-i mahsusaları olmayan o biçâreleri bundan dolayı tayib etme! Kadın bu! Bahusus Osmanlı kadınları! Avrupa kadınları olsa kocalarıyla beraber seyahate çıkarlardı. Fakat bizim kadınlar buradan Boğaziçi’ne misafirliğe gidecek olsalar hânenin yarı eşyasını bohçalara doldurup beraber götürüler.” (s.35-36)

Mithat Efendi’nin mukayese düşüncesini kahramanların her adımında görmek mümkündür. Yazar Rusya’ya doğru sefere çıkardığı iki Türk seyyahı, “bulvar” adı verilen Londra Oteli, Petersburg Oteli ve Avrupa Oteli gibi lüks otellerin bulunduğu yerdeki bir otelde değil de İstanbul’dan, başka yerden gelen ticaret erbâbının kalabileceği daha ucuz yerler de konaklatır. Çünkü ona göre, “bizim iki seyyah böyle zengin Avrupa seyyahlarına kıyas kabul edemezler.” (s. 64) Odesa’daki bu ucuz

misafirhaneler, Galata ve İstanbul taraflarında benzeri bulunan misafirhane ve lokantalar kadar ucuz yerlerdir.

Misafirperverlik bakımından Ruslarla Avrupalıları mukayese eden Suphi ve Hicabi Rusları Avrupalılardan üstün bulurlar:

“Avrupa terbiyesini aldıktan sonra nezaketleri bir kat daha artmıştır. Ruslar Fransızlar gibi yılışık, zevzek ve İngilizler gibi tünd ve abûs değildirler. Cidden çelebi adamlardır ama bir buçuk asır mukaddem adeta behayim-i vahşiyeden farkı olmayan seksen milyon cahil ahaliyi kopkolay mütemeddin etmek kabil midir? Vesâvis-i siyasiyyeden kat’-ı nazar edersek terbiye görmüş Rusları Avrupa’nın en terbiyeli milletleri derecesinde buluruz.” (s. 69)

Gürcistan taraflarından dönen Rus prensesi Balta’dan hareket eden trene iki Osmanlı seyyahını da almıştır. Trende prensesle seyyahlar arasında kadın konusundan, eğlence ve içkiye kadar pek çok meselede sohbet edilir. Rus prensesi seyahate çıkma ve sade bir yaşam sürme konusunda Avrupa ile Rusları karşılaştırarak, Avrupalı beğendiğini söyler:

“Dünyada sadelikte bulduğum rahat ve lezzeti hiçbir şeyde bulamadım. İngilizlerin o sadelik hâllerine pek gıpta ederim. Haşmetli kraliçe hazretleri bile rast geleceği fukaraya vereceği sadaka çantasını koluna taktığı gibi istediği yerleri gezmeye çıkarır. İşte bizim Rusya’da yalnız bu sadelik eksiktir. Kibardan bulunan bir zat sadelik hâlinde yaşamak isterse âdeta hiffetine haml ederler.” (s. 84)

Yemek ve içki konusunda ise Ruslarla Türkler arasında büyük fark vardır. Özellikle içki ortamları Ruslar için sıradan olaylardır. Hareketten yarım saat sonra yemek ve ikram servisi başlar. Prensese seyyahların içki içmesini ister. Hatta soba ile ısınmaktansa derundan ısınmanın daha iyi olduğunu söyler. Suphi, prensesin bu düşüncesini doğrular ancak Osmanlı’da içki yerine meşrubat içmenin yaygın olduğunu, dolayısıyla içemeyeceğini söyler. Burada Osmanlı-Rus kültür farkı görülür. Meşrubat ve konyak. Prensese yapılan içki sohbetinde konu dine gelir ve prensesin konyağın faydalarından bahsetmesi üzerine Hicabi, Osmanlıda içki âleminin olmama sebebini şöyle anlatır:

“-Evet! Sarhoş olmak bizim diyânet-i Nasrâniyyede dahi memnudur. Fakat birkaç konyak memnu olmadığı gibi insan biraz da serbest fikirli olursa birkaç konyak dahi kendi kendisine zammederek din tarafından yine bir mümanaat görmez.” (s. 87)

Rus prensesi Türklerin dostluk ve arkadaşlık konusundaki sıcakkanlı ve sevecen tavırları için de mukayesesini Avrupa ile yapar:

“Sizinle bu kadar dostane musahabemi tayip etmesiniz ya? Müvâneseye kuvvet vermek istidadında bir Fransız’ı dahi geçtim. Bütün Rus kadınlarını benim kadar teklifsiz sanmayınız. Benim teklifsizliğim dahi herkes hakkında vaki olur diye kıyas etmeyiniz. Müddet-i ömrümde Osmanlılar ile refakat ve musahabem şimdi ilk defa olarak vaki oluyor. İhtimal ki son defam dahi bulacaktır. Binaenaleyh başka bir Avrupalı ile birkaç ayda hâsıl olamayacak olan teklifsizce dostluğu sizinle birkaç saatte hâsıl etmeliyim ki iki Osmanlı ile refakat ne demek olduğunu bihakkın anlayım.” (s. 88)

Konuşulan konulardan birisi de Türk kadınıdır. Konu cariyelik meselesine, hareme gelir. Prensese Türklere karşı olan bir yazarın yazdığı kitaptan tanıdığı ve farklı algıladığı haremelerin “bir nevi dünya cenneti” olduğunu, “oralarda edilen iş ü işret ve sürülen zevk ve safa hiçbir millete makîs” olmadığı şeklinde bilgiler aktarınca, Suphi bilgisiyle prensese açıklamalar yapar. Bunda tatmin olan prenses konuyu cariyelere getirir. Suphi cariyelerin hizmet için bulunduğunu, “Avrupa’da ‘dame d’honneur’ ve ‘femme de chambre’ denilen kadınlardan bed’ ile açılara varıncaya kadar kadınların gördükleri hizmetleri bizde hep cariyeler görürler.” diyerek açıklar. (s. 90)

Osmanlı haremi, cariyelik meselesi konuşulduktan sonra, Rus kadınına sıra gelir. Rus kadını hakkında yazılan kitapların doğru olduğunu söyler prenses. Çünkü Rus kadını açık, Osmanlı kadını ise kapalıdır ve duyulanlardan hareketle harem ve cariyelik anlatılır.

İngiliz seyyahı Miss Haft’ın eski mezarlara, antik kalıntılara meraklı olması, bunlara yoğunlaşması dikkat çekicidir. Normalde romanda Osmanlı seyyahların bunları görmek noktasında pek istekli olmazlar. Miss Haft’ın ısrarcı tavrıyla görmeye giderler. Avrupalı Miss Haft’ın antik eserlere olan ilgisi karşısında Suphi şu şekilde düşünür:

“Terakkiyât-ı medeniye ne acayip şey! Milel-i kadimenin mezarlarını milel-i cedîde kendilerine mesken ittihaz ediyorlar. Demek oluyor ki zamanımızın ihyası ancak milel-i kadimenin emvâtı kadar itibaradır.” (s. 97)

Seyyahların uğradığı Harkov, taassup derecesinde Hristiyanlığa bağlı bir yer olduğu için burada Çinliler kendilerine ait ibadethanelerinde rahat ibadet edemezler. Çinliler ibadethânelerini esrarhâne haline koymuşlardır. (s. 115) Bu hali Mecusilerin taassubuyla açıklamaya çalışmasına itiraz eden Miss Haft dinî özgürlük bakımından Avrupa ile Rusya'yı karşılaştıran şu açıklamayı yapar:

“-Hayır efendim! Mecuslar taassup ne olduğunu hemen hatırdan bile geçirmezlerdi. Fakat onları biz bozmuşuz. Protestan misyonerleri, katolik cizvitleri vesair Hristiyanlık münadileri her ne zaman mecuslar ile mülakat etmişler ise herifleri butlânî-i dinlerinden dolayı istihzadan başka bir tavırda bulunmamışlardır. Burası ise Avrupa'nın sair tarafları kadar serbest bir memleket değildir.” (s.116)

Suphi İngiliz kızına, “Devlet-i Aliyyenin edyân-ı saire erbabına verdiği hürriyeti tahsin edersiniz ya?” sözlerine Miss, “Ona ne şüphe! Hem Devlet-i Aliyye bu hürriyeti âleme karşı iftihara medâr olsun diye bir sûret-i riyâkârânede vermiyor hem de şimdi vermiş değildir. Mine'l-kadîm ve cidden umûmu mesut etmek için vermiştir. Devlet-i Aliyyede kadîm olan şeylerin kâffesi muvâfık-ı akl u hikmet ve mutâbık-ı kavânî-i medeniyettir. Fakat şimdilerde Avrupa ukalâsı akıl öğretilim diye kendi bildiklerini icra için Osmanlılara meydan vermiyorlar da onun için mesâil-i siyâsiyyeyi Arap saçına çeviriyorlar.” (s. 116-117)

Seyyahlar, kendilerine rehberlik yapan Rus çiftçisine, fakir bir adam olmasına rağmen nasıl büyük bir evde oturabildiği sorusunu yöneltirler. O da bir esir olduğunu, efendisinin daha yirmiyeye yakın kölesi olduğundan bahseder. Bu vesileyle de “esâret” meselesi konuşmaya başlar. Rusya'daki esirlerin durumuyla bizim ve Avrupa'dakilerin mukayesesi gündeme gelir. İki Türk kahraman bizdeki esirlerin durumunu uzun uzun anlatırlar. Buna göre bizde esirler hâneye geldikten sonra o evin bir üyesi haline gelirler. Halbuki Avrupa'da ve Rusya'da ise “üserâ yine insandırlar. Fakat bir çiftlikte enbiye ve arazi nasıl meta iseler üserâ dahi öylece meta olan insanlardır.” (s. 123)

Rusya'da bir esirin kıymeti köpekten farksızdır. Hatta esir kız ve kadınlr için durum daha da kötüdür. Evli ya da bekar olsun bir kadına toprak sahibi istediği zaman sahip olabilmektedir. Rusya'da esir kızlara ve kadınlara böyle davranılıp, hiç değer verilmezken Suphi ve Hicabi Osmanlı'da eleştirilen cariyelerin padişahla bile evlenmeleri mümkündür.

Suphi kendi görüşlerini Avrupa ile mukayese ederek açıklamaya devam eder:

“Altes unvanına Nâil olan bir sadrazama ve ekselans unvanını alan bir paşaya doğrudan doğruya zevce-i meşrûa olmaktan bir cariyeyi hiçbir şey men etmez. Anlıyorsunuz ya? Avrupa usûl-i teşrifâtınca o hâlde cariyeye dahi kocasının altes ve ekselans unvanına malik olurlar. Hatta mevcut olan alteslerimizin, ekselanslarımızın en çoğunun zevceleri dahi cariyedendirler.” (s. 125)

Seyyahların Moskova’da iki defa gezdikleri yer, içinde pek çok saray ve kilisenin yer aldığı Kremlin Sara’yıdır. Moskova’da bulunan Tatar Camii gezilirken Müslümanların ibadet yeri olan camilerdeki sadelikle kiliselerin süs ve resim bakımından zengin olması mukayese edilir ve kendisi de Protestan olan Miss Haft camideki sadeliği tercih ettiğini söyler. (s. 155) Moskova’da ziyaret edilen yerlerden birisi de çarşıdır. Buranın en önemli çarşısı Büyük Çarşı olup, seyyahlar bu çarşığı daha çok İstanbul ve Bağdat çarşılarına benzetirler ki Şarka mahsus bir özelliği vardır. (s. 157-161)

Petersburg’ta Miss Haft Londra’daki hâlâsına mektup yazar. Türklere övgü dolu ifadelerin yer aldığı mektupta Avrupalıların Türkleri yanlış tanıdığına dikkat çeker. Mektupta, Osmanlılık ile Rusluk ve Avrupalılık arasındaki farkları yazar. Mektubun devamında yapılan teşbihler de önemlidir.

“Odessa’ya çıktığımız zaman birtakım Avrupa üniformaları görürsünüz. Hatta şapkalar, pullar, sırmalar, numaralar falanlar Avrupa üniformalarından dahi pek çoğuna faiktirler. Ancak bu üniformaların içindeki vücutları dahi Avrupalı zannederseniz hata edersiniz. İstanbul’da ise öyle Avrupa üniforması görmezsiniz. Bir Türk askerinin şalvarından Avrupa’nın dört askerine pantolon olur. Lâkin bu barbar üniformanın içindeki vücutları Odesa’da gördüğünüz vücutlara değil Avrupa’da gördüğünüz vücutlara dahi kıyas edemezsiniz.” (s.190)

Mektubun devamında Miss Haft, Türklerin, “riyakâr ve zevzek” olmadıklarını, sözünün eri, edep ve terbiyeli insanlar olduğunu anlattıktan sonra Avrupalı erkeklerle mukayese eder:

“Bizim Avrupalılar ise kiske ve kıyafete bakıp adama bakmadıkları gibi şayet adama baksalar dahi onun yalnız dışına bakarak içine bakmazlar. Dışı lostralı olsun da içi ne kadar müşevveş ve mülevves bulunursa bulunsun.” (s.191)

Türk gümrük memurlarıyla Rusları karşılaştıran Miss Haft, Odesa’da kendisine “gümrük kaçağı” gibi davranılmasına karşın, İstanbul’da güler yüzle karşılaşır ve “bu

kadının bir seyyah olduğu apaşıkâre görülür. Nafile çantasını falanını dağıtıp da rahatsız etmeyiniz!” denilerek kolayca bırakılır.

Miss Haft, gümrüklerdeki işlemler ve memurların davranışları bakımından Türkleri her bakımdan Ruslardan üstün bulur. Ona göre Türk erkekleri tevazu ve hamiyetperverlik cephesinden Avrupalı erkelerin çok ilerisindedir.

“Avrupa’da bir cellat elleri eldivenli ve boğazı boyun bağılı olduğu hâlde ‘Mahkum efendi! İfâ-yı vazife etmekliğime müsaade buyurunuz!’ diye mütebessimen mahkûmun huzuruna gelir. Türklerde ise bir adamı en büyük tehlikeden kurtaran ve hayat-bahş eden bir Türk şu hizmetinden dolayı iftihar ve iğtirara dair tebessümler şöyle dursun vekarına asla hâlel getirmediği hâlde minnetarım bir ‘uğurlar olsun!’ ile yoluna gönderir.”

Türk seyyahlardan Suphi Bey Fransızca, Hicabi Bey ise Almanca bilirler. Avrupa fûnûnu konusunda da derin bilgileri vardır. Ancak buna rağmen mütevazidirler. Halbuki bu vasıflarda bir Avrupalı olsa davranacağı şu şekilde tasvir edilir:

“Suphi Bey yerinde eğer bir Avrupalı olsa acaba şimdiye kadar beni refakatta devamdan istifaya mecbur edecek bin türlü ahvâl-i bî-edebânesi görülmez mi idi?”

Avrupalı erkeklerin kadınlara karşı hürmetkar davranmaları da bir gösterişten ibarettir. Çünkü Avrupalı erkekler fırsat buldukları zaman başka bir kimliğe bürünüverirler.

“Avrupalının yaldızı altında öyle edepsiz ve terbiyesiz bir barbar çıkar ki insan kadın olup da böyle bir herifin âğûş-ı hırsında hırpalanmayı görerek insan olduğuna da kadın olduğuna da nadim ve peşiman olur.” (s. 191-193)

İki Türk seyyahın yolculuğuna Rusya’da dahil olan İngiliz kızı Miss Haft, Suphi ile Avrupalı erkekleri mukayese eder ve Avrupalı erkeklerin sinsi nezâketine Subhi’nin samimî dostluğunu tercih eder. (s. 171)

Konu ve mekânın Avrupa’da geçtiği *Cinli Han’da* Fransa’nın Lyon şehrinde köyde yaşayan ve yirmi yaşına geldiği için askere giden Salpatre, askere gittikten üç ay sonra pederine ve sevgilisine bir mektup gönderir. Fakat mektup içten olmaktan çok hazır-kalıp cümlelerden müteşekkildir. Fazla uzun olmayan bu mektuplarda asıl amaç memlekete mektup göndermektir. Mithat Efendi’nin mukayeseci özelliği burada da devreye girerek hemen bizdeki asker mektuplarıyla Fransa’dakileri mukayeseye eder:

“Bak Şu mektup hususunda bizim askerler Fransa’ya galiptirler. Zira Mehmetçikler hısım akrabadan konudan komşudan maada bütün köy ahalisine ve civar köylerdeki dostlara dahi selamlar yazdırarak hele hal ve hatır sormaya gelince koca öküzün, sarı ineğn total kısrağn bile hal ve hatırını sormasını yazıcı efendiye emreder.” (s. 14)

Çifte İntikam’da Fransa’da hâkim olan kilisesinin koymuş olduğu yasaklara pek de uyulmadığı, kiliseye ve din adamlarına duyulan güvenin ortadan kalkmasına bağlanır. Kiliseye ibadet için gelmiş gibi görünenler de buradan çıktıktan sonra hemen eğlenceye katılırlar. Halbuki bizde değil ibâdetten sonra dans etmeyi, bir kızın bu tür dansları ahlâksızlık olarak görülür. Zira bu danslarda Ahmet Midhat’ın “rezâil-i medeniyetten bir tevahhuş” Şeklinde nitelendirdiği, kızlarla erkekler arasında hoş olmayan yakınlasmalar vardır. (s.504)

Bahtiyarlık’ta Senai, daha çocukluğundan itibaren alafranga hayata özenir. Hatta isminin başına bile Avrupa kibar sınıfına mensup insanların ulandığı sıfatları getirmeye çalışır. Bu özellikleri dolayısıyla “düzme Frenk”, “tatlı su frengi” gibi lakaplar takılan Senai Söğüt’ten İstanbul’a Mekteb-i Sultanî’ye okumak için gelir. Ancak o okumaktan çok Flamme Gazinosu’nda Rizet’i dinlemeyi, onun söylediği Őarkılarla eğlenmeyi tercih eder. Senai’nin mal varlığını bilen Rizet, onu Alman köy zenginlerine benzetir, onlarla mukayesesini yapar: “Almanya’da hükümdarlar var ki ülkeleri sizin pederinizin köylerinden birisi kadar bile değildir.” der ve onun babasının çobanlarının sayısının iki yüz elli üç yüze vardığını daha önce söylediğini hatırlatarak “Bazı Alman prenslerininse ordularının mevcudu seksen nefere varmaz.” der. Hatta ona “Siz Avrupa’da olsaydınız kendinize emlakinizden en meşhur olanın ismiyle tesmiye ettirerek mesela “Senai de Söğüt” dedirtirdiniz” der. (s. 16)

Paris’e hukuk tahsili için giden Senai, oraya gider gitmez eğitime baŐlamanın doğru olmayacağını düşünerek Paris eğlence hayatında dolaşmak ister. “Tiyatrolarda kulislerde aktrislerle görüşen, bulvarlarda “kokotlar arkasından koşan” Senai Avrupa’nın her konuda olduğu gibi eğlencede de dünyanın merkezi olduğu düşüncesindedir. Ona göre “asıl Şehir Avrupa olup” Avrupa’nın yanında İstanbul “bir büyük köy”dür. Paris’in “bu âlemleri yanında İstanbul’un en parlak âlemleri adeta köy derneği gibi kalıyor” dur. (s. 35)

Senai Paris'e gittikten dokuz ay sonra büyük bir hastalık geçirir. Paris gece âlemlerinde kumar oynar, parasını da tüketir ve hastalanır. Burada Gurebâ Hastanesinde tedavi edilir. Midhat Efendi tam bu noktada yine araya girerek Paris-İstanbul mukayesesi yapar. Eğer Senai, aynı hastalığa İstanbul'da yakalansa parasızlıktan, dolayısıyla da bakımsızlıktan çoktan helak olacaktır. (s. 36) Romanda köy hayatının ve köylünün yetiştirdiği mahsulün şehir hayatı için ne kadar önemli olduğu anlatılırken Fransa ile karşılaştırmaya girişilir. Kırk milyon nüfusa sahip Fransa'da halk arasında görev dağılımı yapılmıştır. Herkes çiftçilik yapmaz. Çiftçi yetiştirdiği ürünler sayesinde hem nüfusun büyük bir kısmının ihtiyaçlarını karşılar hem de çok büyük paralar kazanır. (s. 59)

Bahtiyarlık romanında Avrupa ile mukayese yapılan konulardan birisi de eğitim meselesidir. İskenderiyeli Abdülcabbar Bey bir oğluya bir kızının terbiye almaları için İstanbul'da muhtaç olduğu mektebi bulamayacağını düşünür. Çocuklara "hurûf ve lisan ve ulûm-ı şarkıye" için bir hoca ve garbiye için de bir madam tutar. Avrupalı eğitimciler hem çocuklara yaklaşımları, hem de pedagojik olarak çok daha ilerdedirler. (s. 43-44) Osmanlı eğitim sistemiyle Avrupa eğitim sistemi tutulan iki hocanın eğitim metodu, çocuklara yaklaşımı ve öğretmedeki başarıları mukayese edilerek verilir. İskenderiyeli Abdülcabbar Beyin yedi buçuk yaşındaki oğlu Mansur Bey'le beş buçuk yaşlarında olan kızı Nusret Hanımı bir doğulu hoca ile Fransa'dan getirttiği bir muallime eğitecektir. Her gün çocuklara iki saat Türkçe ve Arapça tedarik edecek olan hoca efendi, çocuklara düşman üzerine kılıç sallar gibi değnek sallayarak korkutur ve onları derslerden ve kendisinden soğutur. Fakat Madam Terniye'nin nazikane ve muhibbane tavırları çocukların ona bir dost gibi sarılmalarına vesile olmuştur. Madam çocuklarla geceleri dahi ilgilenmiş ve beş altı ay zarfında Fransızca konuşmaya başlamalarını sağlamıştır. Bu durum ana babanın hayretini, hoca efendinin ise kıskançlığına sebep olur. Çünkü hoca efendi derse başlanmasının üzerinden bir buçuk yıl geçtiği halde daha bir hatm-i şerif ettirememiştir. Terniye ise, çocuklara kısa hikâye kitaplarını okutmaya başlamış, pek çok temel bilgiyi de vermiştir. Madam Terniye'nin eğitiminden geçen Mansur Bey'le Nusret Hanım eğitime başladıktan üç sene sonra Fransızcaları bir Fransız çocuğu kadar ilerlerken, "maârif-i milliyemiz" bakımından epey geri kalmışlardır. Madam Terniye çocukları istediği gibi yetiştirmiştir. Büyüğü on buçuk küçüğü sekiz buçuk yaşındaki bu çocuklara muallimleri Arabi'den Farisi'den bazı kaidelerden bahsedince ancak

Fransızcaları sayesinde anlamışlardır. Fâil mef'ûl meselesini anlatırken çocukların “mef'ûl Frenk lisanında da vardır” demeleri üzerine Hoca “Hiç Frenk lisanında fâil olur mu? Bunlar Türkçede bile yoktur. Arabiye mahsustır!” der. (s. 46-47) hem eğitici hem de eğitim metodu bakımından bu karşılaştırmada da Avrupa'nın üstündür.

Hayret romanında ulaşım imkânları bakımından Avrupa'nın gelişmişliğine işaret edilirken yine Osmanlı ile Avrupa'nın bu bakımdan mukayesesini söz konusudur:

“Petersburg gibi en uzak yerden şimendiferlerle üç gün zarfında İtalya'ya inilebilir. Paris'ten Berlin'den, İtalya iki günlük yoldur. Bu iki üç günlük yolu kat etmekteki külfetse İstanbul'dan Kütahya'ya gitmekteki külfete dahi nispet edilemez. Ne mümkün, İstanbul'dan Bursa'ya gitmek bizce ehven-i seyahat olup ondan öteye Kütahya'ya kadar gidilebilmek Avrupa'nın hiçbir yerindeki seyahatlara kıyas olunamayacak kadar müşkülâtı dairidir.” (s. 84)

Yine bu romanda yapılan karşılaştırmalardan birisi de matbuat bakımındandır. O, bu mukayeseyi Avrupa'da yayımlanan bir gazete ile değil, İstanbul'da basılan Avrupa gazeteleri üzerinden yapar. Yabancı matbuat âlemi haber ve yayıncılık konusunda da mukayese edilemeyecek kadar ilerdedir. (s. 59) Konaklama bakımından da, aynen gazetecilikte olduğu gibi, çok gerilerdeyizdir. Avrupa'da kasabalarda bile kalmak için temiz otel bulmak mümkün iken İstanbul'da bunun için Beyoğluna çıkmak gerekir. *Demir Bey*'de Avrupa ile mukayese evlilik, kadına yöneltilen şiddet ve ekonomi bakımından yapılır. Fransa'ya eğitim için gelen Mustafa Kamerüddin'le sohbet eden Polini kadına verilen değer bakımından Osmanlı'yı üstün bulur:

“Osmanlılar'ın tezevvüç edecekleri kıza mihr-i müeccel ve ağırlık ve yüz görümlüğü vesâir gibi birçok şeyler vererek arz-ı refakat-i ebediye etmelerini Avrupalılar'ın adetlerine müreccah buldu. Hükmeyledi ki Osmanlılar kadına bu cihetçe Avrupalılar'dan ziyade kıymet ve itibar vermektelerler.” (s. 137)

Romanda Avrupa mukayesesini yapılan bir başka konu da geçim ve hayat pahalılığıdır. Paris'e eğitim ya da başka sebeplerle gelenler ya pansiyonlarda ya da kiraladıkları odalarda kalmaktadırlar. Polini kaldığı pansiyon sahibi kadın Rozali'den bir oda da Mustafa Kamerüddin için kiralarlar. Fakat fiyatlar çok pahalıdır. Bu pahalılık İstanbul'la karşılaştırılır ve orada da aynı olduğu ortaya konur. (s. 170) Yukarıda Midhat Efendi'nin romanlarında kadına verilen değer bakımından Osmanlı'nın üstün bulunduğu ifade edilmişti. Fakat kadına yöneltilen şiddet

hususunda Osmanlı'nın Avrupa'dan farkının olmadığı da bu romanda vurgulanan bir diğer konudur.(s. 185)

İlim ve tekniğin ön planda tutulduğu *Fenni Bir Roman*'da ölüm ve ölüme bakış Avrupa ile Osmanlı'nın mukayese edildiği konulardan bir diğeridir. Midhat Efendi Avrupa'nın düzen ve intizamına adeta aşık bir kimsedir. Perlazeş [Pere Lachaise] mezarlığını anlatırken bu meseleyi tekrar gündemine alır ve bir şehrin görünümünde “sokaklarının, yollarının intizamı”nın yanında mezarlıklar da çok önemli bir işleve sahip olduğu fikrinden hareketle, bu konuda Avrupalıların mezarlıklarının “bizim dâire-i belediyelere nümûne-i imtisal olmağa şayan” olduklarını dile getirir. (s. 26)

Romanda şehircilik hayatı ya da ulaşım imkânları içinde değerlendirebilecek bir mukayese konusu da postacılık meselesidir. Avrupa'da bir zarfın üzerine yazılacak adresin bir ölçüsü vardır ve bu ölçü işleri bir hayli kolaylaştırmaktadır. Her adrese göre bu kısmı değişmeyen, standart bir ölçüdür. Amerika'da ise bu daha da basitleşmiş ve zarf üzerine yazılacak birkaç rakamdan ibaret kalmıştır. Avrupa'da ve Amerika'da mektupların yerine ulaşması bu kadar kolayken, bizde durum tam tersidir. Bizde mektubun üzeri “hâlen bu mektup Âsîtâne-i Aliyye'de Ayasofya semtinde Yerebatan mahallesinde, Çıkrıkçı Sokağında, Aşçızâde hânesi diye mâruf olan on dört numaralı hânedede sakin Fatıma Nazife Hanım'a vusûl bula bedûh” diye yazılır da yine de vusul bulmaz. Hattâ sokağın bile bulunamadığını posta memurları da inkâr edemezler.” (s. 25)

Midhat Efendi ahlâk bakımından Doğu'nun Batı'dan üstün olduğunu hatta medeniyet bakımından ilerleyen Avrupa'nın ahlâk bakımından çöküntüye doğru gittiğini, gelişmekte olan ülkelerin de bundan etkilendiğinden bahseder. *Gürcü Kız* romanında Avrupa ile Şark milletlerini, özellikle çok sayıda farklı milletlerden oluşan Kafkasları mukayese eden yazar, Avrupa'nın olumsuz ahlâkî bozulmalarının buraya ulaşmadığından bahseder. Erkeği ve kadınının dünyanın en güzel insanları olduğunu söylediği bu bölgenin “Avrupaca terakkiyât-ı medeniyyenin mücip olduğu gûnâgûn ahlâksızlıktan” selim kaldıklarına işaret eder. (s. 19)

Midhat Efendi'nin tabii roman örneği olarak kaleme aldığı ve kendisinin de romanın içine dâhil olduğu *Müşahedât*'ta değişik konularda Avrupa-Osmanlı mukayesesi yapılır. Roman kahramanlarından evlatlık olan Maryam'ın kızı asil olmadığı için evlenmek istediği kişiyle evlenemez. Çünkü Avrupa'da zengin ve asil

birisiyle evlenmek için kızın da asil olması gerekir. Midhat Efendi bu hususta Avrupa'yı tenkit eder. (s. 123) Yazar vapurda kulak misafiri olduğu kadınlardan dinlediği hikâyelerden hareketle Beyoğlu'nu Paris'le mukayese eder. Paris'te bir caddenin bile romanı yazılmıştır. Beyoğlu caddelerinin ve buralarda yaşanılanların Paris'ten kalır yanı yoktur. Buraların üzerine gidilirse çok iyi romanlar yazılabilir. (s. 138) Midhat Efendi'nin bu romanda gündeme getirdiği bir diğer konu da "esâret" meselesidir. Avrupa'nın özellikle Osmanlıdaki "esâret"i muaheze ettiklerine işaretler, "esâret" kavramı ve bu kavram etrafında oluşturulan düşünceleri açıklar. Esirlik meselesinin bizde Avrupa'daki gibi olmadığını bir kez daha altını çizer. (s. 138-139) Romanda ticaretin gelişmişliği ve insanların çalışkanlığı bakımından Avrupa'yı Osmanlı'dan üstün bulur. (s. 154)

Midhat Efendi, XIX. yüzyılda kilise kapısına bırakılan çocuklar görülmeye başlanmasını da Avrupa kültür ve medeniyetinin getirdiği bir olumsuzluk olarak görür ve Batı medeniyetine bu durumun yakışmadığını söyler. Bizde böyle bir şey söz konusu olamaz. Çünkü bizde aile her şeyiyle muhafaza edilmektedir. (s. 196) Romanda Avrupa'yla yapılan mukayeselerden birisi de evlilik ve evliliğe bakıştıdır. Bizde evlenen kadınlar sevse de sevmese de ömür boyu eşlerine sadık kalırlar. Halbuki "sana perestiş ederim. Senin için ölürüm. Ömrümü sana taabbüde hasr eyleyeceğim." teminatı mükerreren ita olunmasına rağmen "pek çoğu balayının müruruyla tadını kaybederek, karı da koca da kendilerine başka gönül eğlenceleri bulmağa kalkışır"lar." (s. 228)

Romadaki mukayese konularından birisi de kanun ve nizam bakımındandır. Midhat Efendi bu konuda da Avrupa kanun ve nizamlarının daha sıkı ve katı olduğu kanaatindedir. Bu kadar sıkı, yaptırım gücü yüksek kanunlar olmasına rağmen cinayetlerin çoğalmasının önüne geçilememiştir; çünkü insanların vicdanlarında din duygusu yoktur. Romanda Karnik'in yaşlı bir kadının mücevherleriyle Seyyit Mehmen Numan'ın paralarını alıp Avrupa'ya kaçması, üzerine Midhat Efendi bir kez daha olayın akışını kesip ahlakî nasihatlerinden birini daha aktarır:

"İşte Avrupa kanunları gözümüzün önünde duruyor. Oranın kanunları daha şiddetli. Fakat Allah korkusu yüreklerden çıkmış olduğu için cinayetler dahi çoğaldıkça çoğalmaktadır." (s. 301)

Midhat Efendi bu romanda Avrupa adetlerini tenkit etmekten çekinmez, bunların en önemlisi Katolik mezhebindeki boşanma yasağıdır. İslâmiyet’i bu bakımdan yüce bulur.

Avrupa’ya gitmeden önce yazdığı Paris’te Bir Türk, Acâyib-i Âlem gibi romanlarda Avrupalılara Türk kültür ve medeniyetinin güzel taraflarını roman kahramanları üzerinden anlatan ve yapılan yapılan eleştirileri cevaplandırır yazar, 1889 Stockholm Müsteşrikler Kongresi’ne katılmak için gittiği Avrupa’dakadın meselesi çok eşlilik gibi pek çok soruya muhatap olur. *Ahmet Metin ve Şirzât*’ta Ahmet Metin, Avrupa’da eğitim görmüş Neofari’ye, İslâm Osmanlı ahlâkının ve âdetlerinin güzelliğinden, İslâm’ın kadına verdiği hak, hukuk ve değerden bahseder. Müslümanların, kadına Avrupalılardan daha fazla değer verdiklerini, Müslümanlardaki taaddüd-i zevcâta (poligami) mukâbil Avrupalıların pek çok kadınla beraber olduklarını, nikâhsız yaşadıklarını, metres tuttuklarını, Avrupa’daki fuhşun ve gayr-imeşru ilişkilerin çokluğunu anlatır. Osmanlı’da ise erkeklerin neredeyse tamamına yakını tek eşle iktifa eder. Yüzdeliği iki üç olan birden çok eşle evlenenlerin de gerekçeleri vardır. Birden fazla kadınla evliliğin ekseriyeti çocuk sahibi olma, kadının hasta olması ya da savaşlarda dul kalan kadınlara sahip çıkma gibi sebeplere bağlıdır. Avrupa’da ise tamamen ahlâksızlıktan neş’et eden ve sınırsız sayıda kadınla gayr-i resmî birliktelikler vardır. Hatta evli kadınlarla kurulan ilişkiler bile meşru karşılanır. Evli olmasına rağmen Neofari’nin Nikolso ile birlikte seyahate çıkması ve aşk yaşaması bunun kanıtıdır. Ahmet Midhat Efendi bu durumu “Avrupa’da yüz binlerce genç kadınların yüz binlerce bekâr veya müteehhil erkekler ile muamele-i serbestâneleri işte zevcât-ı gayr-i ma’dude ile çiftleşmek demektir” cümleleriyle ifade eder. (s. 697-698) Avrupa ile evlilik bakımından şu şekilde bir karşılaştırma yapılır. Osmanlı’da “*Bizdeki teaddüd-i zevcat Avrupadaki vahdet-i zevce ahkâmına nisbetle bilakis zevce-i vâhide ile kanaat demek olup Avrupa’daki zevce-i vâhide ile kanaat usulü ise zevcat gayr-i ma’dûde ile mâişet demektir. (...) Bizdeki nisvânın hukuku Avrupa erbâb-ı vukûfunun zünûnu hilâfına olarak tamamen mahfuz bulunduğu halde Avrupa nisvânının hukuku bize nisbetle lâ-şey menzilesindedir.*” (s. 697)

Evlenip boşanma bakımından Müslüman kadınların daha çok hakka sahip olduğunu, boşanan bir kadının başka biriyle nikah kıyarak yaşayabildiğini açıklar.

Halbuki Avrupalı kadın için tek bir nikah olduğundan, eşinden ayrı yaşasa bile nikahı devam ettiğinden bu durum kadın açısından kısıtlayıcıdır:

“Avrupada bir kadın kocaya vardığı zaman kendi ismine bile mâlik olamadığı ve kocası kendisini nereye davet eder ise gitmek mecburiyetinde bulunduğu halde bir Müslüman kadını bu misillü mecburiyetlerde bulunmak şöyle dursun şer-i şerîfin kendisine tarh eylediği vazâiften maâda hür müstakil bir şahıs olduğundan hukûk-ı nisvâna elbette Avrupadan ziyâde bizde riayet edilmektedir.” (s. 698)

Acâyib-i Âlem'de İngiliz kızı Miss Haft'ın iki Türk seyyah üzerinden Türk erkeklerini ahlâk bakımından üstün bulma düşüncesi *Ahmet Metin* ve *Şirzat*'ta yine bir yabancıнын, Boğdanlı Neofari'nin, ağzından söylenir. Neofari, Ahmet Metin'in şahsında Osmanlı erkeğinin kadına karşı saygısına hayran olur. Tıpkı Miss Haft gibi barbar ve zâlim olarak işittiği Türklere bir erkeğin kendisi ile olan münasebetindeki hürmet ve samimiyeti Avrupalı erkeklerin âşıkane iltifatlarıyla kıyas edince bu hayranlığı daha da artar:

“Bu genç Osmanlı, hakikaten fevkalâde bir adamdır. Vukûf ve malûmatına ve her hâl ü şânındaki terbiyesine, nezâketine nazaran bu adama Osmanlı ve Türk ve müslüman demeğe insanın dili varmayacağı geliyor. Zira şimdiye kadar almış olduğumuz malûmata göre zihinlerimiz bu isimleri barbar, câhil, zalim gibi sıfatlarla müteradiftir diye telâkkiye meyletmiş idî. Bu adam en fâzıl Avrupalılar gibi bir şey! Bir mükemmel Avrupalıdan bir farkı varsa o da yalnız iffet-i fevkalâdesinden ibarettir. Eğer bir Avrupalı olsaydı şimdiye kadar bana bin defa ilân-ı aşk eder, benim de gönümü celp için bin türlü yaltaklıklara müsâraat etmesi lâzım gelirdi. Avrupa kıtası üzerinde gezip gördüğüm yerlerde böyle genç ve dinç olarak hiçbir adama tesadüf etmedim ki ikinci mülakatta aşktan sevdadan bahsetmeğe başlamasın. Hele üçüncü dördüncü mülakatta cesaret aldığı tekliflere karşı kayıtsızlık ile mukabele edecek olsam ya benim duygusuzluğuma, merhametsizliğime hüküm verirler yahut kendilerine kıyacaklarından bahisle ricalarım tehdid derecelerine kadar vardırırlar. Bu genç Osmanlıda ise bu yolda bir tavır bile göremedim.” (s. 338)

Taaffüf 'te de tıpkı *Bahtiyarlık*'ta olduğu gibi Osmanlı ile Avrupa eğitim bakımından mukayese edilir. Roman kişilerinden Daniş Beyin kızı, Seniha beş yaşına gelince eğitimi için Türkçe dersi için hoca tutulur. Fransızca'yı da Dr. Fratenberg verecektir. Ders kitapları bakımından Avrupa çok daha ilerdedir: “Vâkıa Türkçe ders Elifba risâlesi kırmızılı, mavili, yıldızlı filanlı ise de Fransızca alfabe

dahi resimli”dir. Elifba’nın yıldızlarından, çiçeklerinden bir şey anlamayan Saniha alfabenin resimlerini gayet iyi anlar. Horoz gibi, köpek gibi, balık gibi zaten bildiği hayvanların resimlerini kendi kendisine tanıyabildiği gibi, dev fil, timsah misillü hayvanların resimlerini de doktorun tarifi üzerine anlayıp bellekte asla zorluk çekmez. (s. 27-28) Hemen bir sonraki satırlarda romanın yazıldığı dönemi kastederek “Vâkıa şimdilerde sekiz dokuz yaşındaki çocukların pek serbest okuyup yazdıklarını hamdolsun görüyorsak da, bu nimet asrımızın mahsusatındandır.” diyerek Saniha’nın o dönemde iyi okuyup yazmasını babasının Mısır’da iken gördüğü Batı tarzı eğitimin semeresi olarak değerlendirir. (s. 28)

Kızların eğitimi bakımından da Avrupa bizden üstün durumdadır. Daniş Bey’in tuttuğu Dr. Fratenberg tarafından eğitilen Saniha’nın eğitimindeki “tekmîl edilen tedris ve talimindeki mükemmeliyet yakın zamanlara kadar Avrupa etfâl-i inasına dahi pek de müyesser olamayacak bir derecededir. Vâkıa bir yirmi beş otuz seneden beri Avrupalılar kızların talim ve terbiyesine adeta erkekler kadar ehemmiyet vererek, hele muallimlik şahadetnamesini istihsal etmekte bulunan kızların bıdaa-i ilmiyeleri erkeklerden hiç de aşağı değilse de, behrenin bu sureti yine bir sınıf kadınlar meyanında mahsur ve binaenaleyh mahduttur. Biz de ise el-hâletü hâzihî okur yazar kadınlarımız pek çok ve bilhassa İstanbulca okumak, yazmak erkek çocuklar kadar kızlar beyninde dahi müteammim ise de, evvelce dahi denildiği veçhile kızlarda malumat ciheti şimdiler de bile nakıstır. Hele Saniha’nın yetiştirildiği o zamanlarda öyle malumatlı kadınlar daha ziyade nâdir idiler.” (s. 32)

Aşk bakımından da Avrupa ile Osmanlı mukayesesi yapılır. Bizdeki Ferhat ile Şirin, Leyla ile Mecnun, Kerem ile Aslı gibi aşklardan bahsedilirken bunlar arasındaki aşk “Avrupanın aşktan beklediği mânâ ve çıkardığı hükme benzeyemez” denilir. Şairin bahsettiği aşkın mücerret bir durum olduğunu, ortada somut bir durum olmadığı anlatılır. “Bu maşuk Avrupalıların “ideal” dedikleri sırf tasavvuri, zihni, hayali bir şeydir.” denilir. (s. 53)

Evlilik usulü bakımından görücü usulü eleştirilerek modern Avrupa usulü yapılan evliliklerin daha doğru olduğu görüşü savunulur. *Taaffüf*’te Batı kültür ve terbiyesi görmüş, doğunun ahlâk telâkkisine bağlı bir tip olarak gösterdiği Sâniha, evlilik hususunda hangi usûlün üstün olduğunda mütereddittir:

“Avrupa usûl ve âdâb-ı muâşeretini pek âlâ bilir. Haniya şu izdivaçtan mukaddem iki yavuklunun görüşmesi, tanışması ve yekdiğerinin ahlâkını tecrübe ederek birbirine alışması meselesi yok mu? İşte oralara kadar zihin saldırıyor. Ama zihnen bu âdetin muhassenâtını tasdik ve kabul ederek değil. Bu cihette bir karar-ı katîsi bulunmadığı gibi bizim usûl-i şarkıyemiz hakkında da bir hükm-i kat’îsi yok.” (s. 102)

Romanda Rasih’le Saniha’nın evlilikleri aracılar vasıtasıyla gerçekleşir. Dolayısıyla birbirini yeterince tanımadan evlendikleri için daha sonra hemen birbirinin boynuna sarılmayacaklardır. Halbuki “Avrupalılar için hin-i zifafta vaki olan bu hal” bizim için evlendikten sonra başlayan bir süreçte sevgi ve saygı çerçevesinde, birbirine bağlılık artarak devam eder. Bu yüzdendir ki “onların balaylarını biz de bal seneleri diye tabir eylemeye lüzum görülmüştür.” (s. 61)

Avrupa ile mükayese edilen ve Avrupa’nın tercih edildiği yönlerden birisi de yemek yeme usûlüdür. Yazar romanda eski ve yeni yemek yeme usulü ve âdâbı konusunda geniş bilgiler verir, Avrupa usulü yemek yemenin kolaylıklarından bahseder. Sağlık açısından ayrı ayrı tabaklarda, yemek masasında çatal ve bıçak bulunan bir sofranın öne çıkartılması bu bağlamda önemlidir. Rasih Efendi’nin alfranga konağında yemek için “yemek salonu” adı verilen özel bir bölüm ayrılmıştır. (s. 79) Sonra yemek salonunun geniş geniş tasviri, eşyalarının yerleri anlatılır. Yerdeki halı Uşşak halısıdır, şöminenin ocağı vardır. Yemek salonunda büfe ve armuar gibi dolapların içine konulan bazı eşyalar, Çin’den, Mısır’dan Rodos’tan, Kıbrıs’tan getirilmiştir. Hatta “diğer bazıları dahi Sevres ve Saks gibi en meşhur Avrupa kargâhlarının en nefis porselenlerindedir. Yemek odasının duvarlarının süslemeleri de Avrupa usulüdür. “Bu salonun resim levhâlârı dahi kendi haline münasibtir. Erbâb-ı sanat meyanında “natürmort” denilen şeyler ki, bazı meyveler ve çiçekler ve vurulmuş geyik gibi vesaire misillü avlar ve elhasıl sanat-ı tabhiyye ve levâzım-ı sayfiyyeyen taalluk eder şeyler irâe etmektedir.” (s. 80) Yazar bizdeki bu şekilde masada yenilen yemeğin geçmişinin kırk yelli yıllık bir mazisi olduğunu hatırlatır. (s. 81)

Avrupa usulü yemek şekliyle beraber Türkçeye bu yüzyılda “yemek salonu” adıyla yeni bir adlandırma daha girmiştir. Doğu ile Batıyı sofraya kurma konusunda mukayese eden yazar, kullanılış, rahatlık ve sağlık açısından Avrupa’yı çok üstün bulur, tercih eder. Bir sini etrafında toplanılan ve herkesin aynı kaptan yemek yediği eski düzeni kötü bulur:

“İşbu usûl-i kadimedeki sofralarla şimdiki alafranga sofralar arasındaki fark hiçbir mukayeseye sığar şeylerden değildir. Avrupa’dan ahzettığımız ve etmekte olduğumuz şeylerin en müstahseni hakikaten bu sofralardır. Hem de bunlar ne kadar kalabalık olursa o nispette eğlenceli olur. Süsü ziyneti o kadar artar.” (s. 81)

Gönüllü’de Rumeli’nin her tarafında “muma” ve “dola” adlarıyla kibar aileler yanında Hristiyan kız ve kadınların hizmetçilik yaptığından bahsedilerek, bunun sadece Rumeli’de, Osmanlı’da değil, Avrupa’da da olduğundan bahsedilir. Hizmetçi kızların çalışma şartları ve onlara yapılan muameleler Avrupa’da bize göre daha kötüdür. Burada hizmetçilere aileden biri gibi sahip çıkılırken, Avrupa’da daha çok gençlerin cinsel arzularını tatmin aracıdır. Bunlara da “bone” denilir. (s. 43) Osmanlı-Yunan muharebesinin konu edinildiği romanda Recep Köse’nun bir Türk olarak Rum kılığında ve Yunan lisanıyla Yunanlılar arasında Osmanlı için bilgi toplamasından bahsedilirken yazar araya girerek Avrupa’da casusluk meselesinin çok yaygın olduğunu, sadece muharebe zamanlarında değil, normal zamanlarda da casuslara ihtiyaç duyulduğunu ifade eder:

“Fransa’da Alman ve Almanya’da Fransız zabıtlarından birkaç askerî casusun işte bu halde yaptıkları planlar ve raporlar üzerlerinde olarak ele geçtiklerini Avrupa gazetelerinde defaatle görmüşüzdür.” (s. 178)

Midhat Efendi’nin romanlarında çok sık yaptığı şeylerden birisi aşık olunan ve ya aşık olan Hristiyan kızlarını Müslüman yaparak Türklerle evliliğini sağlamaktır. İslâm dinini her bakımdan Hristiyanlıktan üstün bir din olduğu düşüncesine sahip olan Midhat Efendi romanlarında bu düşüncesine sık sık yer verir. *Paris’te Bir Türk*, *Demir Bey*, *Acâyib-i Âlem* romanlarında olduğu gibi *Gönüllü*’de de Recep Köse gönüllü olarak katıldığı Yunan Muharebesinde casus olarak görev yaptığı sırada Rum kızı Filomene’ye gönlünü kaptırması, ondan çocuğu olmuştur. Kızın babası bu evliliğe karşı çıkmış ve kızını kaçırmıştır. On altı yıl ayrı kalan âşıkların bu sürede çocukları da büyümüştür. Çocuğun “Makro” olan ismini kendi rızasıyla Osman Halis olarak değiştiren Recep Köse oğluna Müslümanlıkla Hristiyanlık’ı karşılaştırarak dinî inançlarını pekiştirmeyi amaçlar:

“Oğlum Müslümanlık Hristiyanlığa birkaç cihetten benzemeyip bu adem-i müşâbehetlerin birisi de Hristiyanlık insanlara kilise tarafından vaftiz usulüyle tevcih ve ita edildiği halde Müslümanlığın hiçbir kimse tarafından tevcih ve i’ta olunmayıp herkesin onu kendiliğiyle kabul eylesinden ibarettir. Fakat Hristiyanlıkta vaftize

mukabil bir aforoz ile insanı dininden tecrit edebildikleri halde İslâmiyette bir kimsede o sıfatı nez'e hiçbir kimsenin hakkı yoktur. Çünkü kul ile Allah arasında ne kilise, ne papaz gibi hiçbir hail bulunmayıp Müslüman doğrudan doğruya kendini mabuduna rabt eder.” (s. 208)

Farklı maceraların geliştiği romanın sonunda Filomene Müslüman olarak Recep Köse ile evlenir. (s. 224)

Mesâil-i Muğlâka romanında da Avrupa Osmanlı mukayesesinin yapıldığı konular vardır.

Bunlardan birisi kadınlara davranış ya da kadına bakıştır. Osmanlı'da bir erkeğin misafirine ya da yanında bulunan bir kadına para ödettirmesi ya da para istemesi ayıp sayılır. Halbuki Abdullah Nahifi'nin misafirhânesinde kaldığı Michel valide, yanına taşınan Rosette'den para ister. (s. 64) Avrupa'da yardımlaşma ya da birine yardım etme duygusu kavga anında olsa bile görülmez. Midhat'ın Avrupa'ya Türk'ün gücünü göstermek bakımından gönderdiği Abdullah Nahifi⁶³³, Paris'te birçok düelloya katılır, birkaç sıyrık dışında yara almaz. Kalabalık bir grubun saldırısına uğrayan Abdullah Nahifi'ye Fransa'da kimse yardım etmez:

“Kahvehâne dahilinde bulunanlar firar edeceklerine mudaribeleri ayırsınlar, muharebeyi men etsinler mi dediniz? Amma yaptınız ha! Siz bu mürüvveti ancak bizim buralarda arayınız. Avrupa'da hele Fransa'da ararsanız boş yere aramış olursunuz. Orada ciddice bir tehlikenin vukuunu müteakip herkes kendi canını kurtarmak gayret-i hodkâmânesiyle adeta çıldırır.” (s. 43)

Halbuki bizde bu şekilde bir olayla karşılaşılsa zayıflara muhakkak yardım edilir.

Avrupa'da bütün gelişmelere rağmen henüz ortadan kalkmayan şeylerden birisi de sınıf farkıdır. Napolyon zamanında asil olmayan birçok Fransıza asalet ünvanının verilmesi birçok tartışmalara sebep olmuştur. Avrupa'da bu tartışmalar olurken Osmanlı toplumunda padişah ile ayakabacı bir seviyededir:

“Lâkin ne beis var? Bahusus biz Osmanlılar gibi en ciddi, en memduh bir vezâat hâlinde bulunanlar nezdinde bir kunduracızâdenin bir general olmasına taaccüpten ziyâde tasvip tavrı görülür. Meşâhir-i ricâl-i Osmaniye meyânında bazılarının kuyuculuğu, bazılarının baltacılığı şan-ı resmîlerine şeyn vermek şöyle dursun, şeref-i zâtilerini arttırmağa bile hizmet eylemiştir. Ancak o zamanlar Avrupa'da ve hattâ

---

⁶³³ Okay, a.g.e. s. 393.

Fransa’da hâl böyle değildi. Bir adam akıl ile, şecaat ile, hüner ve marifet ile bütün ebnâ-yı nevine tefevvuk etmiş olsa bile asil tanınmamış olan bir adamın sulbünden gelmemiş olduğu surette onda hiçbir asalet tasavvur olunamazdı. Bir asilin sulbünden gelmiş olsun da velev ki en sefih, en hünersiz, en korkak bir şey olsun yine asil sayılırdı, yine asil!” (s. 8)

Midhat Efendi asalet meselesinin ortadan kalkması için Avrupa’da yüz seneden beri çaba sarfedildiği halde muvaffak olunamadığını söyler. Bu durum, sadece Fransa değil, İngiltere ve Almanya’da da eskiden beri aynıdır. Halbuki yazar kendisi “Bezci Hacı Süleyman Oğlu Ahmet iken”, “ Osmanlılık sâye-i tûbâvâyesinde merâtib-i asaletin en yükseklerinden birine suûd etmiştir.”⁶³⁴

Midhat Efendi’nin romanları genel olarak incelendiği vakit Avrupa’ya karşı Osmanlının üstün bulduğu yönlerinin daha çok ahlâkî konular ile Türklerin âdet ve geleneklerine ait güzel tarafların olduğu görülür. Abdullah Nahifi, Fransa’da kaldığı pansiyona, yanına aldığı kız arkadaşı Rosette’nin de masrafa dâhil olmak istemesi üzerine bunun kabul edilemeyeceğini söyler. Bunun üzerine pansiyon sahibi Michele valide şunları söyler: “Fakat biz halde bulunanlar için öz valide ve hemşire olsak dahi orta masrafından hisselerini vermeleri Paris’te bizim hal ve derecemizde bulunan halk nezdinde usuldendir.” (s. 64)

Midhat Efendi diğer romanlarında Avrupa’ya gönderdiği roman kahramanlarına doğru ve Avrupa’dan üstün bulduğu ahlâkî değeri savundurduğu gibi, dinî konularda da hep İslâm dininin karışık veya eleştirilebilir sanılan konularını savundurtur. Bu romanda da Abdullah Nahifi, bilebildiği kadarıyla paris’in sosyete salonlarında “poligami” ile ilgili yöneltilen sorulara cevap verir. (s. 124)

Turfanda mı Yoksa Turfa mı?’da Avrupalı ya da İstanbul’da yaşayan azınlıklara mensup kadınlarla Osmanlı kadınlarının ahlâkî bakımından mukayesesi yapılır. Osmanlı’da bozulmaya başlayan bu yapının temelinde Avrupa olsa da İstanbul’daki yaşayanlar bu bakımdan çok da bozulmuş sayılmazlar. Zehra, gelin hanım ve

---

⁶³⁴ Orhan Okay, Midhat Efendi’nin “merâtib-i asaleti en yükseklerinden birisine suûd etmesini” şöyle açıklar: 1880 yılında Üçüncü Mecidî nişanı, 1888 de gümüş imtiyaz madalyası, Stokholm Müsteşrikler Kongresine giderken de İkinci Mecidî nişanı ve Bâlâ rütbesi verildiğini hatırlatarak, son rutbenin “atufet”le beraber kullanıldığını bunun da Batı’da “ekselans” unvanına denk geldiğini söyler. bkz. Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, s.149.

amcakızı Sabiha ile Kâğıthâne’de gezerken kendilerine işaret eden, mektup atanlara karşı hanımlara şunu söyler:

“İşte beğenmeyip aleyhlerinde söz söylediğimiz Hıristiyanlar, Frenkler! Hallerine iyi bakınız. Hiç bize benziyorlar mı? Kadınlarından hiçbiri bizim gibi tecavüze uğruyor mu? Çapkınların hadlerine mi düşmüş! Bir kere tecrübe etsinler. Bakın nasıl karşılık görürler. Hâlbuki içlerinde belki herkesçe bilinen kötülükleri bile mevcut olabilir. Bu gibi cemiyet düşkünleri bile bizden edepli geziyorlar. Bize edilen muamelenin yarısını görseler namus davası için tereddüt göstermezler. Yazık değil mi bize?” (s. 114)

Mai ve Siyah’ta Ahmet Cemil üzerinde çalıştığı eserden arkadaşı Hüseyin Nazmiye bahsederken Doğu-Batı mukayesesi yapar. Edebiyatımızda yapılmakta olan yenilikler için kimi insanların çıldıracağını, hele vezinler için tezyiflere uğrayacağını anlatır. Bizdeki beş yüz beyitlik bir manzumede aynı vezinle şiirin sıkıcı olacağını bahsettikten sonra,

“Manzumât-ı garbiyyede tenevvü-i evzândan hasıl olan ahengi görüyoruz. O ahengi husule getirmek için bizim elimizde bimânâ bir vezn-i hecâî yerine haddizatında bir mûsikiden ibaret bir vezn-i mutrib varken ne için nazmımızın eczâsına dikkat ettiğimiz gibi mişvârında da ahenk-i veznin rûh-ı şiir ile hemdem olmasına dikkat etmeyelim?...Vezn-i hecâîye bu hizmeti ifa ettirmek mümkün olamazdı. Garplıların hareke-i musikiyye dedikleri hecâyâ-yı memdûdeden Türkçe mahrum olduğu için Türkçeye vezn-i hecâîden başka bir ahenk olamazdı, fakat Türkçe lisanlıktan çıkınca...” devamında Arapça Farsça kelimelerin Türkçeyi istilasından bahsedilir. (s. 125-127)

Aşk-ı Memnû’da Nihal’in on üç yaşına geldikten sonra giyim ve kıyafet konusunda değişmesi gerektiği, eteklerin boyunun uzatılması gerektiğini söyleyen Bihter’e Fransız mürebbiye Mlle de Corton, “Lakin Madam, zannederim ki pek erken... Fransa’da bu kadar çocuklar bahçede çember çevirir. Nihal’in eteklerini uzatmak için hiç olmazsa iki sene daha beklemek lâzım gelir.” der. Bihter, Avrupa’da, hatta Beyoğlu çevresinde de durumun böyle olduğunu kabul ettikten sonra, Nihal’in çarşafsız olarak sokağa bile çıkamayacağını belirtir. (s. 130-131)

Hüseyin Rahmi’nin romanlarında Avrupa ile, özellikle de âdâb-ı muâşeret, ahlâk, eğlence, yemek gibi konularda mukayeseler yapılır. *Şık*,’ta Frenklerin rahat hareket etmelerinden ve rahat tavırlarından bahsedilir. Giyim kuşam konusunda

Frenkler daha serbesttirler. “Bugün bir Frenk görürsünüz ki yüzü sakaldan bıyıktan görünmez. Yarın yine o adama tesadüf edip bakarsınız ki suratı avuç içi gibi tertemiz olmuş.” denilir. Halbuki sırf alafrağa görünmek için birisi tırnaklarını uzatmaya kalksa ayıplamayan kimse kalmaz. (s. 107) *Metres*’te günlük hayat bakımından mukayese yapılır. Avrupa’da evde hayvan beslemenin belli bir kuralı, hatta vergisi vardır. Biz de ise, hayvan beslenen bir evde gürültüden ve sestten uyutulamayacak durumdadır.

“Ya Avrupa’da tavan aralığında da insanlar oturduğundan sansarlara yer kalmazmış. Canı isteyen sansarı eğlence olarak köpek gibi evinde beslemiş. Fakat hükümet sansar başına bilmem kaç frank vergi almış.” (s. 325)

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa zaman zaman ahlâkî bakımdan tenkit edilirse de, temizlik, ulaşım imkânları, teknik bakımdan ve kişi hakları ile kadın-erkek ilişkilerinin dengede olması bakımlarından Avrupa bizden üstün bulunur. *Şıpsevdi*’de Aksaray civarında tramvay durağı ve durağın etrafındaki manzara geniş bir şekilde tasvir edilir. Sel suları yüzünden taşan kanalizasyon, rast gele etrafa atılan çöpler, onların yaydığı kötü koku ve oluşturduğu kötü manzara, ne etinden yapıldığı belli olmayan ve üstü başı kirli köftecinin sattığı köfteler ve bu temiz olmayan ortama imrenerek bakan halktan insanların çizildiği manzara bize özgüdür. Halbuki Batı’da işler daha farklıdır:

“Avrupa’da hususiyle İngiltere’de bazı lordlar, kontlar gelirlerinin çokluğuna karşı harcayacak yer bulamamak sıkıntısıyla intihar ederlermiş... bu rivayetler bize yalan, hatta rüya gibi gelir. Çünkü Doğu cihetlerinde mesele bütün bütün tersinedir.” (s. 19)

Romanda Beyoğlu’nda kurulan Şark Akademisi’nin de kurucuları arasında yer alan Mc Ferlan burada yaptığı konuşmada Batı ile Doğu arasındaki farklardan birisini şöyle açıklar:

“İnsan Batı’dan Doğu’ya geçince madde âleminde mana âlemine kadar her şeydeki bütün değişmelerin gitgide artan etkileri arasında kalıyor. (...) Türkler Avrupa’nın uygarlık etkilerinden tamamıyla ayrılırsalar, hemen göçebeliğe ilkel haldeki insanlığa dönmek için kendilerinde büyük bir heves var. (...) Siz Frenkler dünyaya taparsınız. Biz Müslümanlar ahret adamıyız.” (s. 344)

Avrupaî değerleri Türk toplumu arasında yaymak ve Türkleri geri kalmışlıktan kurtarmak için kurulan “Şark Akademisi” derneğinin üyeleri arasında

Avrupa'dan gelen yabancılar, levantenler ve alafranga tipler vardır. Başkanlığı ise Mc Ferlan ile Fransız kökenli Madam Şehim üstlenir. Derneğin ilk faaliyeti Meftun Bey'in seksen yaşındaki anneanesi Şekure Hanımın vefatı üzerine gerçekleşir. Avrupaî tarzda gazetelere ilan verilir, kart bastırılır, ve önceden hazırlığı yapılmış olan bir konuşma yapılır. Konuşma sonunda dernek başkanı Mac Faellan ile orada bulunanlar arasında tartışma başlar. Konuşma Doğu-Batı kıyaslaması ve temelde anlayış ve dünyaya bakış arasındaki farklılıklar üzerinedir. "Madde âlemi"ni temsil eden Batı ile "mânâ âlemi"ni temsil eden Doğu arsında karşılaştırmalar yapılır. Mânâ âlemine önem verdiğini söyleyen Doğu'nun ölülerine verdiği değeri anlamak için mezarlıklara bakmak yeterlidir. Müslüman kabirleri başı boş köpeklerin mekanı olduğu gibi kabirler de bakımsızlıktan mezar taşları devrilmiş, yazıları okunamaz durumdadır. Müslümanlara ait bu mezarlık manzarasına karşılık "made âlemine" önem veren Batı'nın ölüye verdiği değeri görmek için Avrupa'ya gitmeye gerek yoktur. Feriköy'deki Şişli'deki Hıristiyan mezarlıkları sağlam, yüksek duvarları, bakımlı, temiz bahçeleri ve mezarlıklara bakmakla görevli bekçileriyle seyredenleri de hayran bırakacak durumdadır. Müslümanlık çalışmayı teşvik ettiği halde Doğu insanının uyuşuk ve tembeldir. (s.710-712)

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında Avrupalı kadınlara karşı nazik, dürüst ve bilgili tiplere karşı, Hüseyin Rahmi'de alafranga züppe tipler yaygındır. Onun romanlarında pek çok meselede olduğu gibi kendi değerlerini küçük gören, Avrupa'nın her şeyini mükemmel gören tipler vardır. Mahir, eniştesi Meftun'a Mösyö Mc Ferlan'ın elini tutunca neler hissettiğini ifade ederken Avrupalı kadınların bakımlı olduklarına vurgu yapar:

"Bu karı bana haram, benim evde mis gibi karım var diyorum. Eve gidip bütün hırsımı Lebibe'den çıkarmak istiyorum. Fakat ah nasıl anlatayım, enişte. Karımı seviyorum fakat, okşuyorum, elinden tutuyorsam, boşuna... o tat yok. Hiçbir şey duymuyorum. Madam bana sanki kaymak, karım saman gibi geliyor. Vay geçmişine be.. haram şey ne kadar tatlı oluyor." (s. 377)

Salon Köşelerinde romanında da kadın ve kadına bakış konusunda Avrupa ile mukayese söz konusudur. Beyoğlu Tokatlıyan'da yemek yerken buraya gelen Fransız tiyatro aktristlerine kendi masalarından başta sefaret kâtibi olmak üzere, Şekip Bey ve diğer Türklerin kadınlara bakması karşısında gelen aktristleri kasederek Lidya şu değerlendirmeyi yapar:

“Londra’da olsa şu kadınları loca kapılarını açmak için bile tiyatroya kabul etmezler, halbuki burada ...Zanneder isem burada tekmil-i gençler bunların işve edalarına meshur oluyolar.” (s. 123)

4.4. Avrupalılaştırmanın Türk Toplumuna ve Değerlerine Olumsuz Etkisi

Batılılaşmayla beraber kültürel ve sosyal hayatta kendini gösteren değişimler hep olumlu olmamıştır.⁶³⁵ Avrupalılaştırma / Batılılaşma süreci bir kültür ve medeniyet projesi olduğu için buradan alınacak değerlere ve etkilenmelere karşı bir sınırlama ve koruma getirmek de mümkün olamamıştır.⁶³⁶ Daha sonra görüleceği gibi teknik ve medeniyetin somut yönleri üzerinde bir çağdaşlaşma modeli olarak büyük imkânlar sunan Batı medeniyetinin kültürel ve sosyal yaşantıda getirdiği değerlerle gelenek arasında bir çatışmanın, ikiliğin ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Kaplan “X. yüzyılda olduğu gibi, XIX. yüzyılda da Türklüğün karşılaştığı en önemli meselenin, eskisinden tamamıyla farklı, yabancı bir yaşayış tarzını ve dünya görüşünü benimsemek mecburiyetinde kalması olduğunu söyler.”⁶³⁷

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa’da ortaya çıkan ve oradan gelen her şeyi olduğu gibi benimseyen, oraya ait değerlerin hep üstün olduğuna inananların yanında, olumlu yönlerini alıp, olumsuz yönlere karşı çıkanlarla beraber Avrupa’nın her şeyine karşı çıkanlar da olmuştur. Romanlarda bunlar farklı tipler ve karakterler üzerinden yansıtılmaya çalışılır. Ancak özellikle ilk roman örneklerinden başlayarak yüzyılın sonuna kadar yazılan romanlarda bu iki değer çatışmasının sıkça yer aldığı görülür. Ahmet Mithat Efendi’nin romanlarında; Batı’nın dış görünüşünü benimseyen, onu gerçek Avrupa değerleri olduğuna inanan roman kahramanlarıyla, Avrupa’yı da bilen ancak kendi değerlerini koruyan roman kahramanlarının

---

⁶³⁵ Batılılaşma tarihimizle alakalı olarak kullanılan “olumlu” kelimesi “medenileşme, terakkî, asrîleşme, çağdaşlaşma” gibi kavramlarla izah edilirken Avrupalılaştırmanın olumsuz tarafları daha çok “yabancılaşma, gavurlaşma” gibi kelimelerle anlatılır. Orhan Okay’ın bu husustaki değerlendirmesi şöyledir: Orhan Okay “Yaşama tarzı dediğimiz şey, millî bir üslup karakteri gösterir. Binaenaleyh, başka bir medeniyeti taklit ederek bu üslupta yapacağımız her değişiklik, millî değerlerimizin kaybı veya değişmesi manasını da taşır.” Okay, **a.g.e.** s. 60.

⁶³⁶ Kenan Akyüz bu durumu şöyle ifade eder: “1839-1860 tarihleri, Türkiye’nin kapılarını Batı medeniyetine ardına kadar açtığı ve bu hususta hiçbir kontrol ve gümrük işleminin yapılmadığı bir dönemin sınırlarıdır.” Kenan Akyüz, **a.g.e.** s. 21.

⁶³⁷ Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil**, Dergah Yay. İstanbul 1982, s. 108.

çatışması ele alınır. *Araba Sevdası*, *Şık*, *Şıpservedi* tamamen yanlış Batılılaşma üzerine kurulmuş eserlerdir.⁶³⁸ *Paris'te Bir Türk*, *Acâyib-i Âlem* ve *Ahmet Metin ve Şirzat* gibi romanlarda Avrupa'ya karşı kendi değerlerinin üstünlüğünü savunan, bilgili, donanımlı, yabancı dil bilen, her konuda bilgisi olan tiplerle karşılaşırız. Bu kısımda Avrupa ile ilgili olumsuz değerlendirmelerin kritiğini yapmaktan çok romanlarımıza hangi cepheleriyle yansıdığı üzerinde duracağız.

Mithat Efendi bazı romanlarında Batı'nın, bütün bilimsel ve teknolojik büyüklüğünün yanında, ahlâkî olarak yaşadığı çöküntünün Osmanlılar için tehlikeli olduğunu söyler. *Henüz 17 Yaşında* romanında, “akvâm-i şarkiyeyi akvâm-i garbiye”nin bozduğuna işaret eder. (s. 121) Hatta Avrupa'da evlenecek kızların hazırladığı “drohama” adetinin Osmanlı'da yaşayan gayrimüslimler arasında yaygınlaşmaya başlamasını “Avrupa adetlerini” almakla izah eder. Midhat Efendi Tanzimat devri yazarlarında görülen ahlâkçı tavrını yaptığı çevirilerde de göstermiş, eserlerdeki gayr-ı ahlâkî” bulduğu kısımları değiştirmiştir. Kendisi bu durumun sebebini şöyle açıklar: “...Çünkü Avrupa'dan gelen şeylerin çürüğü sağlamından, kötüsü iyisinden pek çok ziyade olduğunu iyi tecrübe etmişimdir.”⁶³⁹

Midhat Efendi *Mesâil-i Muğlâka*'da Avrupa ahvalinin öğrenilmesinin lüzumundan bahsettikten sonra bu romanda batılalıların “hasene” ve “seyyie”sini kaleme alacağını söyler. (s. 5-6)

Avrupalılaşmanın olumsuz yönleri ahlâkî bozukluğun dışında kadın erkek ilişkileri, metres hayatı, eğlence hayatında görülen aşırılıklar ve değişmeler, kumar, içki dans, balo gibi yine eğlence hayatı içinde değerlendirebilecek olgulardır.

XIX. yüzyılda Almanya, Avusturya ve Fransa'da yaygınlaşan kumar, Tanzimat'tan sonra Türk sosyal hayatında da görülmeye başlar. Osmanlı'da para karşılığında kumar oynanması 1830'lu yıllardan sonradır. Dolayısıyla yaygınlaşmaya başlayan kumar, aile düzeninin bozulmasında baş amillerdendir. Kadın ve ailede

---

⁶³⁸ Alafrangalığı “Batılılaşmanın getirdiği bir illet” olarak değerlendiren Nurullah Çetin, romanlarda alafrangalık eleştirisinin daha çok cinsel ahlakın yozlaşması ve eğlenceye dayalı bir tüketim bağlamında ele alındığına işaret ederek, *Felâtu Bey'le Rakım Efendi*, *Araba Sevdası*, *Şık* ve *Metres* romanlarını da bu çerçeveye oturtur. Midhat Efendi'nin, *Felâtu Bey'le Rakım Efendi*'de Felâtu'nun karşısına olumlu bir tip olarak Rakım'ı koyduğunu, halbuki *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey eleştirildiği halde karşısına yazarın olumlu bir tip çıkarmadığına dikkat çeker. bkz. Nurullah Çetin, “II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878-1908), **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S.65-66-67, Mayıs-Haziran-Temmuz, 2002, s. 34-34.

⁶³⁹ Okay, **a.g.e.** s. 32.

başlayan bu değişim ailenin meyvesi olan çocukları da etkilemiştir.⁶⁴⁰ XIX. yüzyıla kadar Türkler, para karşılığı olmaksızın satranç, dama, tavla ve bazı kâğıt oyunlarını kendi aralarında oynarlar. Tanzimat'tan sonra bilardo, bezik, domino, iskambil, poker, rulet gibi Batılı oyunlar oynanmaya başlanır. Kahvehane köşelerinde başlayan kumar oynama alışkanlığı Galata, Beyoğlu, Şişli gibi gayri Müslimlerin çok olduğu çevrelerde yaygınlaşır. Buralarda kumar oynamak için kulüpler açılır. Modern ve alafranga hayatın yaygınlaşmasıyla birlikte balo ve suarelerde, köşk ve konaklarda verilen çay toplantılarında ve kulüplerde kumar partileri yapılır.⁶⁴¹ Cercl d'Orient, Tokatlıyan, Pera Palas, Parmakkapı Kulübü İstanbul'daki en önemli kumar mekânlarıdır.⁶⁴² İstanbul'daki kumar salonlarına genellikle batılı seyyahlar, İstanbul'daki azınlık ve levantenler, yüksek zümrenin mirasyedi çocukları, ticaret için İstanbul'a gelmiş Anadolu'lu zengin tüccarlar ve Avrupa'da ya da Türkiye'deki yabancı okullarda tahsil yapmış gençler giderler. *Karnaval*'da, Madam Hamparson'un kabul günlerinde misafirler, gece yarısına kadar müzik, şarkı, dans, oyun ve kumarla vakit geçirirler. (s. 35) *Vah*'ta Behçet Bey "şık ve centilmenler" takımından olmasına rağmen diğer mirasyedi alafrangalar gibi servetini kumarda harcamaz. (s. 195) *Demir Bey*'de tahsil için Paris'e giden Mustafa, yaz tatilini sevgilisi Polini ile birlikte Almanya'nın kumar ve kaplıcalarıyla ünlü Baden kasabasında geçirir. (s. 317) *Ahmet Metin ve Şirzât*'ta Ahmet Metin, Mekteb-i Sultanî'de öğrenciyken Beyoğlu eğlencelerine, kumarın da oynandığı ortamlara katılır. (s. 23) *Zavallı Necdet*'te arkadaşı ile sevgilisi arasında kalan Necdet Feridun, okul arkadaşı İbrahim Şemsi'ye ihânet etmemek için şırınga ile kendisini zehirleyek intihar eder. (s. 155)

Olumsuz bir davranış biçimi olarak romanlarda yer bulan içkinin yaygınlaşması XIX. yüzyıldaki batılılaşma hareketleriyle başlar. Yabancı okullar, Türk çocuklarının sigara ve içki gibi kötü alışkanlıklara alışmasında önemli rol

---

⁶⁴⁰ Osmanlı toplumunda aile yapısının Avrupalılaşmasında III. Selim'den sonra devlet katında sadrazamlık gibi önemli makamlara gelmiş kişilerin ailenin dönüşümündeki etkisi ile ilgili bkz. Baykara, **a.g.e.**, s. 369-396.

⁶⁴¹ Selçuk Çıkla, **Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünûn Romanı**, Akçağ Yay. Ankara 2004, s. 233-234.

⁶⁴² Beyoğlu'nun tarihi otel ve eğlence mekanlarının tarihi hakkında bkz. Behzat Üsdiken, "Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri II Pera Palas, **Tarih ve Toplum**, C. 16, S. 95, Kasım 1991, s.27-32 ; "Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri IV Tokatlıyan Otel", C. 17, S. 98, Şubat 1992, s. 24-28.

oyunlar.⁶⁴³ *Vah*'ta Behçet Bey içki müptelası değildir, ancak ara sıra gittiği Beyoğlu'nda veya mesirelerde bir iki kadeh içer. *Demir Bey*'de Mustafa gazinolarda ve balolarda içki içer. Mustafa'yı Paris lokantalarında şarap içerken, Baden'deki Trinkhal'de ise bira içerken görürüz. *Ahmet Metin ve Şirzât*'ta Ahmet Metin'in Meliketül Bahr kotrasında yerli ve yabancı şaraplar mevcuttur.

Batılılaşmanın bir diğer olumsuz getirisi kadın-erkek ilişkilerindeki serbestiyettir. XIX. romanında kadın-erkek ilişkilerinde ilk serbest davranışlarla *Müsameretnâme*'de karşılaşılır. *Binbaşı Rıfat Bey'in Sergüzeşti* adını taşıyan hikâyede, Paris'ten Boğaziçi'ne gelen İngiliz ailenin Rıfat Bey'i yaşları on sekiz on dokuz ve yirmi iki yirmi üç yaşlarında iki kızıyla evde baş başa bırakması, hatta daha sonra diğer kızın da odadan ayrılmasıyla “fevkalâde güzel ve gayet şûh-meşreb” olarak tanımlanan küçük kızla Rıfat Bey'in tek başına yatak odasında sohbet dalmaları kadın erkek-ilişkileri açısından dönemi itibariyle ilklere aittir. (s. 35) Bu eserde karşımıza çıkan bir başka olumsuz tavır da bir kısım batılıların misyonerlik yapmalarıdır. Hikâyenin sonunda misyonerlik için geldikleri anlaşılan ailenin kızları Rıfat Bey'e evlilik için Hristiyan olmasını şart koşarlar.

Görücü usulü evliliğin yanlışlığının konu edinildiği *Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat*'ta Hacıbaba kızını seyre göndermeme sebebi olarak peşinden erkeklerin bakacağını ya da takılacağını düşünür. Böyle davranması batıdan gelen “modalar, alafrangalar” sebebiyledir. (s. 38)

XIX. yüzyıl romanlarında yanlış Batılılaşmayı ele alan çok sayıda roman örneği vardır. *Felâton Bey'le Râkım Efendi*'den *Bahtiyarlık'a*, *Bekarlık Sultanlık mı Dedin?* den *Araba Sevdası*'na, *Şık*'tan *Şipsevdi*'ye kadar romanlarda temel vurgu bunun üzerindedir.

Felâton Bey'le Râkım Efendi romanında Felâton Bey'in babası Mustafa Meraki Efendi alafanga hayatı tercih eden ve bu yüzden kendi değerlerini yansıtan Üsküdar'dan Avrupaî bir hayat yaşamak için Beyoğlu taraflarına taşınan birisidir. Hatta taşınmakla da kalmaz, evini “alafrangalığın gereği” üzere tadilattan geçirir. (s. 5) Mustafa Meraki Efendi evin düzeninde olduğu gibi çocuklarının eğitiminde de alafrangalığı tercih eder. Kendisi iyi eğitim görmüş biri olmadığı gibi çocuklarıyla

---

⁶⁴³ Bkz. Sinan Çitçi, **Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller (1881-1950)**, İstanbul 2008.

ilgilenecek vakti de yoktur. Eve gelen Fransızca hocasını Felâtun'un eğitimi için yeterli görür. Kızı Mihriban'ın durumu da farklı değildir. On dört yaşında olan Mihriban alabildiğine şımartılmış bir kızıdır. Yaşıtı olan başka kızlar gibi oya yapmasını, kese ve çorap örmesini, nakış işlemlerini bilmez.” Çünkü bunların en âlâsı Beyoğlu'nda mevcuttur. Saçını taramak için bile çaba sarf etmez, “çünkü alafrangada kadınların saçlarını da husûsî perukar kadın tarar. Yine alafrangalık icabı olarak babası ona piyano hocası tutmuştur.” (s. 9.) Abdullah Uçman bu romanda geçen Mihriban tipinin daha sonraki romanlarda günün değişen modasına ayak uyduran alafanga genç kız tipinin ilk örneği olduğunu söyler.⁶⁴⁴

Mustafa Merakî Efendi'nin alafanga yetişmesi için Rüştiye'ye gönderdiği, Fransızca hocası tuttuğu oğlu Felâtun Bey, İngiliz Ziklas ailesinin evinde iken bir gece evin koridorunda evin hanımı zannederek aşçıyı taciz edince, büyük gürültü kopar ve Felâtun evden kaçar. Felâtun Bey'in İngiliz ailesinin evinde evin hanımı ya da bu zanla aşçıyı taciz etmesi yanlış Batı algısının getirdiği olumsuz bir davranış olarak algılanmalıdır. Bu Türk kültür ve ahlâkî değerleri bakımından da son derece kabul edilebilir bir durum değildir. Dolayısıyla Batılılaşmanın toplumda getirdiği ahlâkî çöküşle ilgili sahneleri Felâtun Bey'in bu davranışında görmek mümkündür.

Avrupalılaşmanın Osmanlı toplumuna olumsuz olarak yansıyan durumlarından birisi de kadınların erkek ilişkilerine paralel olarak fuhşun yaygınlaşmasıdır. Osmanlı toplumunda buna zemin hazırlayanlar özellikle Beyoğlu'na gelen artist adı verilen Avrupalı kadınlarla mürebbiye adı altında gelip konaklarda erkeklerle beraber olanlardır.

*Felâtun Bey'le Râkım Efendi'*de Felâtun bu kadınlardan birisine tutulur ve her şeyini o yolda kaybeder. Romanda Felâtun Bey'e karşılık yerli ve olumlu bir tip olan Râkım Efendi ona nasihat eder:

“Bu alafanga denilen âlemin batac köşelerini sen benden âlâ bilirsin. Bu kadar Fransız romanları okumuşsundur. Bir tiyatro aktrisine alaka edip de feyz almış bir kimsenin sergüzeştini gördün mü? Bu hikâyelerin filvaki vuku bulmuş olması lâzım değildir. Muharrirler daima ihtimalattan bahsederler. Onları okuyarak hem lezzet almalı, hem de mütenebbih olmalı! Hiç yabanın kaltağı sana yar olur mu?” (s. 103)

---

⁶⁴⁴ Uçman, “Türk Romanında İlk Alafanga Tip: Felâtun Bey”, **Ahmet Midhat Kitabı**, s. 109.

Felâton Bey'in Avrupalı bir kadının peşinde koşması olumsuz bir durumken, okuduğu romanlara kapılarak bunu yaptığının düşünülmesi de Avrupaî bir edebî tür olarak romanın olumsuz yönüne işaret edilir. Gerçekle kurguyu fark edemeyen Felâton Bey tipindeki insanlar Avrupa'nın olumsuz yönlerini örnek almışlardır.

Felâton Bey'i Türk romanında Batılılaşmanın getirdiği tüketim ekonomisinin çarklarına kaptırmış "alafranga züppe" tipinin ilk örneği olarak zikreden Berna Moran, yazarın asıl eleştirisinin genç mirasyedilerin alafranga tüketim tarzları olduğunu ifade eder.⁶⁴⁵

Midhat Efendi'yi asıl rahatsız eden alafrangalığın getirdiği giyim kuşam, yarım yamalak Fransızca konuşmak değil, israftır. Beyoğlu'nun eğlence mekânlarında yabancı ve levanten kadınlarla bütün servetini tüketen mirasyedileri de eleştirdiği bu mesele üzerine *Para* adıyla bir roman da yazar.

Felâton Bey'le Râkım Efendi romanının kahramanlarından Felâton; daha sonra *Araba Sevdası*, *Şık*, *Şıpsıvdi*, *Mürebbiye* gibi çeşitli romanlarda benzer tiplerde de görüleceği üzere; Avrupalı olmayı şık giyinmek, saçları uzatmak, eğlence yerlerinde gününü gün etmek, tiyatroya gitmek, kumar oynamak, yabancı kadınla evlenmek ya da düşüp kalkmak, öğrendiği birkaç Fransızca kelimeyi konuşma aralarına sıkıştırmak, bu arada kendi kültürel değerlerini küçük görmek olarak görür.

Ahmet Midhat Efendi'nin *Felâton Bey'le Râkım Efendi* romanından bir yıl sonra yazdığı *Paris'te Bir Türk*'te de zıt karakter ve tipler vardır. İstanbul'dan Paris'e giden gemide yer alan Zeka Bey, Felâton gibi olumsuz bir tiptir. Zeka Bey henüz yolculukta gemide karşılaştığı her kadınla muhabbet etme peşindedir. Zeka Bey'in buna benzer davranışları Paris'te kaldığı zaman içinde devam eder. Avrupa'yı sadece eğlence dünyasından ibaret görme anlayışı roman boyunca görülür. Felâton Bey'in değişik bir tipini oluşturan Zeka Bey, Doğu'ya ait değerleri reddederken, Avrupa'ya ait ne varsa iyi ve doğrudur anlayışında olan bir karakterdir. Hatta romanda Doğu ve Batı'yı doğru anlayan bir tip olarak çizilen Nasuh'u bile Paris'te kötülemeye çalışır. Buna benzer örnekler yüzyılın sonuna kadar romanlarda sıkça karşılaşılan örneklerdir. Özellikle Hüseyin Rahmi'nin romanlarında Zeka Bey'e benzeyen tatlı su frengi tipleri hep olacaktır. Zeka Bey, Avrupalı ya da medenî olmak için hristiyan olmak gerektiğini savunacak kadar kendi değerlerine uzak birisidir. (s. 367-368)

---

⁶⁴⁵ Berna Moran, a.g.e. s. 39.

Felâton Bey tipinin bir benzeri de *Araba Sevdası*'ndaki Bihruz Bey'dir. Bihruz bir ara valilik yapmış oradan oraya dolaşmış bir paşanın oğludur. Dolayısıyla sağlam bir eğitim alamamıştır. İstanbul'da kısa bir süre Rüştiye'ye devam etmiş, ancak bitirmeden ayrılmıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmesi için hocalar tutulmuşsa da aklı başka yerde olduğu için öğrenememiştir. Bihruz'un üç merakı vardır. "Birincisi araba kullanmak, ikincisi alafranga beylerin hepsinden daha süslü gezmek, üçüncüsü de berberler, kunduracılar, terziler ve gazinolardaki garsonlarla Fransızca konuşmak" (s. 11-12) Bihruz'un romanın başında babasının ölümünden sonra alafranga yaşama merakı yüzünden kendisine kalan paraları israf etmeye devam eder. Onun esas hedefi alafrangalığın gereği olan lüks gösteriş peşinde olmaktır.⁶⁴⁶ Avrupalı olmayı görünüşten ibaret sanan biri de Bihruz Bey'dir.

Bekarlık Sultanlık mı Dedin? hikâyesinin kahramanı Sururi belli özellikleriyle Felâton'a benzeyen alafranga bir tiptir. Yirmi bir yirmi iki yaşlarında Anadolu'ya memur olarak giden Sururi, gittiği yerde biraz para biriktirir. Kastomonu'da iken rastladığı askerî Rum doktorun alafranga hayat tasvirleri sayesinde Fransızca öğrenmeye merak sarar ve bir buçuk yılda iyi sayılabilecek düzeyde Fransızca öğrenir. Biriktirdiği parayla İstanbul'a döner. Yazarın ifadesiyle "İstanbul'a değil! Beyoğlu'na gelir Beyoğluna! İstanbul tarafına ayağını bile atmaz. Niçin atsın?" Beyoğlu'ndaki Amerikan otelinde kalan Sururi yemek ve eğlenmek için Kafe Kuron ve Kafe Cristal gibi alafranga çevrenin gözde mekanlarını seçer. Sururi Alkazar gibi dönemin en meşhur eğlence yerlerine gitmeye başlar. Oynanan kumarlarda ve tuttuğu metresler yüzünden epeyce para kaybeder ve sonunda iflas eder. Sururi'nin başına gelenler hep "alafranga belası"ndandır.

Kafkas'ta yerli bir tip olarak çizilen Kaplan "medeniyet-i cedîdenin her mukteziyatını kendisine pek güzel tatbik ederek yakışık aldırıldığı gibi alafranga giyinmek ve tuvalet yapmak hususunda dahi halen Parislilere tekaddüm edebilir." düşüncesindedir. Rusya'da eğitim gören Kaplan Bey, kendi değerleriyle Batılı değerler arasında bir çatışma yaşar. Kaplan Bey sevdiği Rus kızı Katerina'nın huzuruna çıkarken "Abaza kıyafetini tercih

---

⁶⁴⁶ Bihruz Bey'in Çamlıca'da Periveş Hanımı gördükten sonraki macerası ve kadının peşinden sürüklenmesi, onun aşkının Felâton Bey'inkinden tamamen farklı bir duygu olduğuna ve onunki gibi çapkınlık olmadığına dikkat çeken Moran, Bihruz'un aşkının kaynağının Fransız edebiyatı olduğunu kendisinin de Fransız romanlarının kahramanlarına hayran olduğunu belirtir. Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I**, s. 59.

eder. Bunu da alafranga kıyafetle birleştirir. Alafranga gömlek gayet süslü bir boyun bağı, alafranga bir setri, İngiliz biçimi dar pantolon, alafranga potinle beraber kalpak, fişeklik, Kafkas usulü etekliği ile millî kıyafetini nisbeten muhafaza eder. (s. 21-22)⁶⁴⁷ Avrupa kültür ve medeniyetinden çok fazla henüz etkilenmemiş olan Kafkasya’da Kaplan Bey’in millî kıyafetleri arasına alafranga kıyafetler yerleştirmesi dikkat çekicidir. Kafkasyalı Kaplan Bey’in Sohum’daki giyimi ile kıra çıkarken giyimi farklıdır. Bu farklılığın temelinde şehir hayatının yavaş yavaş Avrupalılaşmasıdır. Kaplan Bey’in giyiminde bu açıkça görülür. (s. 70) Avrupalılaşmanın etkisini bu romanda sadece Kaplan Bey’in giyiminde değil, ev içi düzeni ve döşemesinde de görülür. Evin içi tasvir ve tarif edilirken, “cephedeki kapıdan içeriye girilince bir büyük salona girilmiş olur ki, tamamıyla Avrupa usulünde tezyîn edilmiş ve eşya-yı mevcudeye yek nazarda görülür ki kanepeleri, koltukları, masaları, konsolları, aynaları, perdeleri, kornişleri hep Petersburg’tan Viyana’dan ve İstanbul’dan celp olunmuştur.” (s. 85)

Midhat Efendi’nin konusu fuhuşhâneye düşen kadınlar arasında geçen *Henüz 17 Yaşında* realist bir romandır. Yazarın kendi hayat hikâyesinden sahnelerin yer aldığı romanda düşen kadınlara hep acıma hissi ile yaklaşılır ve asıl suçlular sorgulanır. Yazar roman kişisi Ahmet’in ağzından, Avrupadaki fuhuş yuvalarının adeta kurumlaşmış olduklarını, bizdekilerin özellikle Beyoğlu civarındakilerinin, Batıya özenilerek ortaya çıktıklarını belirtir. Ahmet Midhat Efendi’ye göre kadınların fuhuş bataklığına düşmesi ya da fuhşun yaygınlaşması Avrupa’nın etkisi sonucudur. “Türklükte ve İslamiyette ve Osmaniyette bu müstekreh şey yoktur. Mahza Frenklikten gelmiştir. (s. 121)⁶⁴⁸ Mihnet-i Keşan hikâyesinde de benzer konu işlenir.

Roman kişilerinden Ahmet ile Hulusi kendi aralarında fuhuşhânelerin tarihi üzerine konuşurlar ve bu konuda yazılmış en eskilere karıştırarak bir dayanak bulamayınca, bunun kökenini de Avrupa’ya bağlarlar. Roman kahramanları sadece fuhşun yaygınlaşmasını değil, akla gelebilecek bütün kötülüklerin kaynağının da hep Frenkler yani Avrupalılar olduğunu söylerler. (s. 184) Roman kişilerinden Hulusi’ye göre Kur’an’da zinanın yasak olması ve bu fiili işleyenlere en ağır cezanın verilmesi, fuhşun Doğu’da kurumsal olarak yaygınlaşmadığının en belirgin örneği olarak ileri sürülür. (s. 121) Ancak İstanbul’da bile fuhuşhânelerin Avrupa’ya açılan kapı durumunda olan

⁶⁴⁷ Ayrıca bkz. Okay, **a.g.e.** s. 139.

⁶⁴⁸ Kerman, **Edebiyat İncelemeleri**, s. 44.

Beyoğlu'nda görülmesi, burada batakhânelere düşen kadınların Hıristiyan ve yabancılardan oluşması da bunun Avrupa'dan geldiğini gösterir. (s. 186) *Yeryüzünde Bir Melek* romanında da çocuk denilecek yaşta fuhuşhâneye düşmüş bir kızın hayat hikâyesi konu olarak işlenir. Kızın fuhuşhâneye düşme sebebi de yukarıda bahsedilen sebeplerden ötürüdür. (s. 123) Avrupalı olma istek ve arzusunun daha çocukluktan başladığı görülür. Romanda Kalyopi hayat hikâyesini anlatırken çocukken komşu Frenk kadınlarının birbirine “Madam” diye hitap etmelerinden büyük zevk aldığını kendisi de “Büyüsem de madam olsam” diye can attığını söyler. (s. 134) Buna benzer bir konu Halit Ziya'nın *Sefile*⁶⁴⁹ romanında geçer. Düşmüş bir kadının (Mazlume) hayat macerasının realist bir üslupla anlatıldığı *Sefile*'de İkbâl hayat hikâyesini anlatırken annesinden öğrendiği şu bilgileri akarır: “Validem evvelce pederimin müstefreşesi olup ancak vefatına karîb bir zamanda taht-ı nikahına geçmiş.” (s. 43-44) Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupalı aileler için söz konusu edilen çocuk olduktan sonra evlenme adeti *Sefile* romanıyla Türk romanına da girmiş olur.⁶⁵⁰

Konusu ve mekânı Avrupa'da geçen *Hayret*'te Paris'te hapisteki Mösyö Sarpson'u ziyarete giden İsmail Azmi ve Prenses Mihriban onun kaldığı oda numarasının on üç olması ve bunun “meş'um adet” olarak nitelenmesine hapishâne müdürü açıklık getirir. “Avrupalılar on üç adedini meş'um addederler. Sebebi de Hazreti İsa'nın düşmanları tarafından takip olunduğu esnada son geceki sofrasında on üç kişi bulunması kaziyesiymiş. Hâlâ bir sofrada on üç misafir bulunsa ya birisi sofradan kalkmak veyahut uşaklarından birisi sofaya alınmak üzere miktarı on ikiye tenzil veya on dörde iblağ ederler. Ayın on üçüncü günü yola çıkmak ve on üç numaralı hânedede oturmak gibi şeylerde dahi bu hüküm cârîdir.” (s. 441) *Hayret*'te Avrupa'da geçen bu konunun Osmanlı-Türk toplumuna olumsuz yansımaları ise *Çingene*'de karşımıza çıkar. İyi bir aileye mensup olan Şems Hikmet'in Kağıthâne'de görüp aşık olduğu Ziba adlı Çingene kızı ile münasebetlerinin anlatıldığı romanda, konu on üç rakamına gelir. Aslında Müslümanların on üç rakamının uğursuzluğuna inanmalarını gerektirecek bir sebepleri yoktur. Ancak alafranga davranışları körü körüne uygulayan insanlar yüzünden buna inananların sayısı her geçen gün

⁶⁴⁹ Hakit Ziya Uşaklıgil, *Sefile* (Haz. Ömer Faruk Huyugüzel), Özgür Yay. İstanbul 2006. (Alıntılar eserin bu basımından yapılmıştır.)

⁶⁵⁰ Roman hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Kerman, **Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış**, s. 64-66.

artmaktadır. Mithat Efendi romanda bu konu hakkında bilgi verirken, bunun anlamsızlığı hakkında açıklamadan sonra şunları aktarır:

“Şu kadar biliriz ki şeâmet-i mezkûre Frenkçe bir şey olup bizde dahi buna inanmak bir nevi alafranga hükmünü almıştır. İhtimal dünyada bazı kavimler vardır ki on üç adedini pek mesut olmak üzere itikat eylesinler. Bu adedin şeâmetinden korkanlar o şeâmete duçar veyahut mesudiyetinden ümitvar bulunanlar o mesudiyete Nâil olurlarsa herhalde tesiri âdette bulmayıp kendi itikatlarında bulmaları doğru olur.” (s. 443)

Avrupa kültürüyle beraber toplu eğlenceler arasında Osmanlıya giren motiflerden biri de danstır.⁶⁵¹ Türk kültüründe halk oyunları ve köy oyunları olmasına rağmen modern dans yoktur. Türk toplumunun yabancı olan bu sanat dalı, ilk önce ecnebilerde, azınlıklarda ve alafranga muhitlerinde görülmeye başlar.⁶⁵² Bu yüzyılda romanlarında dans, Beyoğlu’ndaki alafranga muhitlerinde ya da eğlence mekânlarında karşılaşılan azınlıkların, ecnebilerin ve alafranga züppelerin katıldığı bir eğlence tarzıdır.

Karnaval Midhat Efendi’nin hem bir romanının adı hem de Avrupalılaştırmanın Osmanlı hayatındaki en somut değişim ve dönüşümün görüldüğü bir eğlence kültürüdür. Midhat Efendi romanın “mukaddime”sinde “karnaval” hakkında bilgi verir. Çünkü karnaval Türk kültürüne yabancıdır. Avrupa kültürüne ait bir eğlence türüdür. Avrupa’ya ait bu eğlence türünün Beyoğlu çevresinde gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasında ilgiyle takip edildiği, karnavala nasıl hazırlandıkları anlatılır. Romanda Avrupa’dan bize geçen olumsuz değerler arasında gösterdiği bir başka adet de karnavallarla beraber balo ve balo çeşitleridir. (s. 5,12 ve 14)

Osmanlı toplumunun sosyal ve kültürel anlamda olumlu ya da olumsuz katkısı olanların başında mürebbiye olarak gelen Avrupalıların büyük etkisi vardır. Bu romanda Bahtiyar Paşa’nın konağına mürebbiye olarak gelen Fransız kadınlar vardır. Bunlar alafranga züppe bir tip olan ve kendileriyle laubali konuşmalar yapan Zekai’den hoşlanırlarken, Resmi’den bu özellikleri olmadığı için hoşlanmazlar. Resmi’nin neden sevilmediğini Hasna şöyle açıklar: *“Bu Fransızlar öyle ırz ehli edip adamdan hoşlanmıyorlar! Zekai gibi her birine bayağı bi-edebâne iltifatlarda bulunmalı ki espirtüel, zarif diye sevsinler”* (s. 106)

⁶⁵¹ Nasuh Barın, **Batı Dans Tarihi**, KB Yay. Ankara 1999, s. 1-30.

⁶⁵² Baykara, **a.g.e.** s. 71.

Yine bu romanda Avrupalılaşmanın aile içinde ve kadın erkek ilişkilerinde olumsuz bir yansıması olarak Bahtiyar Paşa, kızı şehnaz ile Zekai'nin beraber olmalarını ve birbiriyle mektuplaşmalarından memnun olur. (s. 117) Bu romanda Avrupalılaşmanın getirdiği bir diğer düşünce ve uygulama da evlenecek kız ve erkeğin tamamen özgür iradeleri ve serbestçe bunu gerçekleştirmeleridir. Babaların usulen konuştuğu şehnaz Hanımla Zekai Bey'in evlilik konusunda usul ve yöntemlerini Uzleti Efendi Bahtiyar Paşa'ya, “onlar kendi işlerini kendileri kararlaştırmışlar” dedikten sonra,

“Efendim bu alafranga denilen şey başka bir şeydir. Liberte! Hürriyet! Serbesti... Öyle ya! Bir erkeğe bir kadın lâzım. Bir kadına bir erkek. Artık anaların babaların bu hürriyet-i tabiiyeyi tahdit etmeleri neden iktiza etsin?” der. Aslında ana ve babaların sınırlama getirecekleri bir ortam da kalmamıştır. (s. 119)

Yaşı kırklara dayandığı sırada Avrupa'dan İstanbul'a avdet eden Hamparsun Ağanın, on yedi-on sekiz yaşlarında bir kızı parası için eş olarak alması da sosyal hayatın değişmesiyle beraber Avrupalılaşmanın getirdiği bir olumsuzluk olarak da algılanabilir. (s. 30)

Romanda alafranga bir tip olan Zekâyi ilk defa Avrupa'ya metresini de beraberinde götüreren kişidir. Osmanlı toplumunda ahlâk ve aile hayatına zarar veren bu tür ilişkiler Avrupa'dan gelmiştir. Ancak romanlarda metres tiplerinin görülmeye başlaması, hatta bir Türk kahramanıyla Avrupa'ya beraber yolculuk yapması ahlâkî anlamda Avrupa'nın olumsuz taraflarının nerelere kadar dayandığını göstermesi açısından önemlidir.

Jale Parla Midhat Efendi'nin kimi romanlarındaki tiplerin ve temlerin de Avrupa'dan girdiğini belirtir. Moderleşmenin acı veren bir süreç olduğuna atıf yapan Parla, Midhat Efendi'nin romanlarındaki ensest ilişkilere dikkat çeker ve bunları sınıflandırır. Midhat Efendi, *Henüz 17 Yaşında* ve *Müşahedât*'ta babalık rolüyle romanda koruyuculuk vasfına bürünür. İkinci aşamada Parla'nın ifadesiyle ucuz atlatılmış ensest ilişkiler vardır. *Çengi*'de Çengi'nin öz oğlununu baştan çıkarması, aşık pederin kızı Melek'e düşkünlüğu, *Gençlik*'te bir aşk gecesini geçireceğini sanarak bilmeden teyzesinin evine giden delikanlı, *Ölüm Allah'ın Emri*'nde sevgilileri ayırmak için her türlü oyuna başvuran ama muvaffak olamayan Kahya Behice'nin kendisine anne diyen evin genç beyi Sıtkı'ya duyduğu aşk, Demir bey de Paris'te okurken Polini'ye aşık olan ve sonradan onun kızkardeşi olduğunun ortaya çıkması,

ancak kıza aşık olan bir Fransız kontunun kıza aşık olması ve onunla İstanbul'a gelerek evlenmesiyle ucuz atlatılan bir aşk. Parla buraya kadar ki konuların Paul ve Virginie'den esinlenildiğini söyler.⁶⁵³

Vah romanında Behçet Bey Mekteb-i Sultanî'den mezun, Fransızcası Türkçesinden daha iyi birisidir. (s. 28-29) Avrupa dili bilmenin önceliği ve kendi dilini ikinci plana atmanın ilk olumsuz örneklerinden birisidir Zekâyi. Okuldan mezun olduğundan bu yana çok sayıda kadınla beraber olmuş, ancak beraberlikleri uzun sürmemiştir. Behçet Bey, şık ve centilmen olmak için evli olmamak gerektiğini bilmekte, zaten evliliği de "lüzûm-ı adiyeden" saymaktadır. (s. 27) Midhat Efendi'nin romanlarında sıkça görülen olumlu olumsuz iki karakteri bir arada verme bu romanda da karşımıza çıkar. Onun daha önceki romanlarında Felâtun'a karşılık Râkım Efendi (*Felâtun Bey'le Râkım Efendi*), Zeka Bey'in karşısına Nasuh, (*Paris'te Bir Türk*), Zekâyi Bey'in karşısına Resmî'yi (*Karnaval*), Senâi Bey'in karşısına Şinasi'yi (*Bahtiyarlık*) çıkardığı gibi *Vah* romanında da alafranga özellikler taşıyan Behçet Bey'e karşı, Avrupa kültürünü de bilen ancak Osmanlı terbiyesine göre yetişmiş Necati Efendi'yi koyar.

Yine *Vah* romanında devrine göre eğitilmiş ve kültürlü bir kadın olan Ferdane Hanım'ın romanın başında Boğaziçi vapurunda karşılaşılan sigara içme manzarası özellikle kadınların sigaraya alışması ya da teşvik edilmesi açısından olumsuz bir durumdur. (s. 23) Ferane Hnaim yeniliği seven bu yüzden yeni çıkan modayı takip eden birisidir. Bunda kocası Talat Bey'in geçirdiği çiçek hastalığının yüzünde bıraktığı çirkin görüntülerin de etkisi vardır. Midhat Efendi Ferdane Hanımın eşinin çirkinliğine dikkat çekerek kadının işleyeceği suçu hafifletme derdindedir. Necati Bey'le aralarında dostluğun başlaması da bu sebeptendir. Necati Bey'le başlayan dostluk hem Ferdane'nin hem de onun olgun ve iffetli olmaları sayesinde platonik bir aşktan ileri gitmez. Evli bir kadınınileri safhaya varmamış olsa da eşine ihanet etmesinin altında alafranga hayatın etkisi vardır.

Midhat Efendi henüz Avrupa'ya çıkmadan altı yıl önce yayımladığı *Dürdane Hanım* romanında ilk defa elektronik bir alet olarak telefonun romana girdiği görülür. Ülviye Hanımın baba dostu İngiliz tabipten nasıl çalışacağını öğrendiği telefon

---

⁶⁵³ Parla, Jale, "Râkım Efendi'den Nurullah Bey'e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat'ın Romancılığı", **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 42-43.

sayesinde komşu yalıda olup bitenleri dinlemek, başkalarının özel hayatlarına girmek olumsuz bir durumdur. (s. 65)

Avrupalılaştırmanın getirdiği sosyal hayatta aile düzenini bozan, birçok çocuğun babasız olarak dünyaya gelmesine sebep olan fuhşun sebebi olarak da Avrupa gösterilir. *Acâyib-i Âlem*'de Rusya'da gezilen ve babasız çocukların toplandığı bir okul vesilesiyle bu sorunun kaynağının Avrupa olduğuna işaret edilir:

“Avrupa medeniyet-i cedidesinin fuhşa açmış olduğu meydan münasebetiyle birçok genç kızlar henüz gelin olmaksızın valide olduklarından ve doğurdıkları çocukları bittabi hiçbir kimseye göstermeyerek gizlice büyütmeye dahilhal ve vakitleri müsait olmadığından gizlice boğup bir tarafa atmak mecburiyetindedirler.” (s. 138)

Bahtiyarlık da Avrupalılaştırmanın olumsuz örneklerine yer verilen romanlardandır. Roman kahramanı Senai, köyden şehre gelmiş, Mekteb-i Sultanî'de okumuş, sonra Hariciye'de memur olarak kısa süre çalışmış Felâtun Bey, Zekâ, Zekâyî, Meftun, Bihruz Bey gibi alafranga tiplerden birisidir. Senai, yeme, içme, yatıp kalkma usullerinden kendi kültürüne ait hiçbir şeyi beğenmeyip hatta “böyle barbarcasına bir usule tebaiyetten kendi alafranga hevasatına tebaiyeti tercih eylemiş” ve ileride alafranga olmaya en yakın olarak hariciyeyi gördüğü için oraya gönüllü meyletmiştir. Senai, hayatının ilk tecrübelerini alafrangalığın mekânı olan Beyoğlu eğlence yerlerine takılmayla başlar. Diğer alafranga tiplerde olduğu gibi Cafe Falamme'de Alman kızı Rizet'le tanışır. Onun kendisine “Bonsoir prens” demesine bayılır. Daha sonra babasının arazilerine de atfen Senyör de Berrak Pınar adı verilecektir. Evleneceği kızın bile Avrupa standartında olmasını ister. Avrupalılaştırmanın getirdiği olumsuzluk olarak kendi değer yargılarını beğenmediği gibi, evlenecek kız bakımından da Avrupaî değerler arar. (s. 15)

Avrupalılaştırmayla beraber Osmanlı'ya ait kültürel değerlerin kötü görülmesi, Avrupa kültürüne ait değerlerin ise, ne olursa olsun iyi olduğu şeklindeki anlayış yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitekim romanda Abdülcebbar Bey'in Avrupai tarzda yetiştirdiği kızı Nusret, babasının “Adile kız hopla da gel” şarkısını çalmasını istemesine çok sinirlenir. Arapça ve Türkçe'de musiki olmayacağı kanaatinde olan Nusret, Wagner'in bir operasını çaldıktan sonra “Adile kız hopla gel! Şalvarını topl gel!” şarkısını piyano başına geçerek çalmaya başlar. Pederinin şarkıya ellerini

vurarak eşlik etmesi Nusret Hanıma “adeta musikinin kudsiyetine karşı küfür ediliyormuşçasına bir hiddetle ağlamak derecelerine” getirir. (s. 117-118) Avrupalı mürebbiye elinde yetişen çocuklar kendi müziğini ve ona ona ait enstrümanları kötü görürler.

Avrupalılaştırmanın getirdiği olumsuzluklardan birisi de flört ve evlenme gibi kadın erkek ilişkileriyle ilgilidir. Fransız muallimesi Madam Terniye tarafından eğitilen Nusret Hanım, mürebbiyesinin yasaklamasına rağmen babasının getirdiği romanları gizli gizli okur. Romanlardan “amur, aman ve metres” gibi kelimelerle koca denilen şeyin ne olduğunu öğrenir. Dolayısıyla flört gibi, evlilik önceki kız-erkek ilişkilerinin yaygınlaşmasında Avrupa’dan gelen romanlar etkili olmuştur. (s. 120-121)

Bahtiyarlık’ta Fransız muallime Terniye’nin on üç yaşındaki Nusret’e roman okumayı yasaklamasının sebeplerinden birisini Ahmet Midhat Efendi *Müşahedât* romanında şöyle izah eder:

“Biz ki henüz fazilet-i kadime-i medeniyesi emrâz-ı maneviye-i ecnebiye ile büsbütün tagayyür etmemiş Osmanlılarız, Avrupa romancılarının asıl, ne gibi emraza hizmetkâr olduklarını bilmediğimiz halde de romandan, romancılıktan bahsederiz. Bunların aynen tercümesi müfit olmadıktan başka, latif dahi olmayıp tab-ı Osmaniye mülayim gelmeleri için tadilen tercüme usulünü bile ileriye götürememiştir.” (s. 7)

Midhat Efendi’nin Osmanlı milletini “henüz fazilet-i kadîme-i medeniyesi emrâz-ı maneviye-i ecnebiye ile büsbütün tagayyür etmemiş” olarak tanımlaması dikkat çekicidir. Avrupa’dan gelen çoğu şeyin aile düzeninden, sosyal hayata kadar zarar verdiğini dile getirir.

Avrupa adet ve geleneklerinin toplumu nasıl değiştirmeye başladığı ve buna engel olmak isteyenlerin Mısır’dan İstanbul’a göçtükleri yine bu romanda ifade edilir. (s. 148)

Yine romandaki kadınlardan Agavni, Seyit Numan⁶⁵⁴ adlı tüccarın katibi Refet’le nikahsız yaşar. Bu durum gayri ahlâkîdir. Midhat Efendi’ye göre İstanbul’daki

---

⁶⁵⁴ Bu romandaki Seyyit Mehmet Numan, Ahmet Midhat Efendi’nin çevresinde olan simalardan birisidir. *Müşahedât* romanı 1891 yılında yayımlanmışsa da olayların geçtiği yıllar 1879 yılına tekabül eder. Romanda vakanın geçtiği yıllarda yaşı yetmiş beşi geçmiş, sağlık ve sıhhati yerinde birisi olan Seyyit Mehmet Numan, Ahmet Midhat Efendi’nin fikir dünyasında iktisadi konuların oluşmasında, sabit bir geliri olan devlet memurluğu yerine çalışıp çabalayı gerektiren ticaretin

Avrupa, Beyoğlu'nda “ehl-i iffet kadın enderdir. Henüz şeytana uymamış bulunanların bundan sonra da uymayacaklarına katiyen emniyet güçtür.” Ahmet Midhat Efendi'nin romanda bu bağlamda dile getirdiği bir başka husus da Avrupalıların çoğunlukta yaşadığı yerlerde Avrupa ahlâkının “ahlâk-ı asliyeyi galebe edip, suistimalat, fuhuş ve rezailin artmasıdır.” (s. 113)⁶⁵⁵ Midhat Efendi'nin İstanbul'un Avrupa'ya açılan penceresi olan Beyoğlu'nda görülen batakhânelerin yer almasını Avrupa'ya bağlar.

Avrupa'nın Osmanlı Türk toplumuna olumsuz yansımalarından birisi gayri meşru çocukların görülmeye başlanmasıdır. Bu konu *Müşahedât*'ta gayri Müslim Osmanlı vatandaşlarına ait bir konu olarak bakılır. Siranuş, küçüklüğünde bir kilise kapısının eşiğine terk edilmiştir. Yazar, Avrupa'da çok görülen bu gibi olaylara bir müddetten beri, bilhassa “Avrupa medeniyetinin bir aynası” olan Beyoğlu'nda da sık sık rastlandığını söyler. (s. 171) Yazar; Beyoğlu ve çevresinde ahlâkın bozulmasına sebebin buralarda yaşayan gayri Müslimler olduğu düşüncesindedir. (s. 99)⁶⁵⁶

Midhat Efendi'nin Avrupa gezisinden hemen sonra kaleme aldığı seyahat romanlarından *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta sanayileşme ve modernleşme ile beraber Avrupa kültürünün ortaya çıkardığı olumsuzluklar ve bu olumsuzlukların Osmanlı'ya yansımalarından bahsedilir. Örneğin Avrupa'nın olumsuz taraflarından birisi de müsrif olmalarıdır. Ahmet Metin'in Avrupa'da kaldığı süre içinde bu müsriflere şahit olur. Ancak Ahmet Metin'in Avrupa'da görüp eleştirdiği israf konusu Osmanlı toplumunda Batılılaşmanın bir gereği olarak ev döşemesinden yeme içmeye kadar çeşitli alanlarda da görülmeye başlanmıştır. (s. 26)

Avrupa medeniyetinin Doğu milletlerinden götürdüğü olumsuz değerlerden birisi de komşuluk ilişkilerinin zayıflamasıdır. *Gürcü Kız*'da bu durum “Avrupa

---

tercih edilmesinde de büyük rol oynamıştır. Orhan Okay, Midhat Efendi'nin romanlarında memur tiplerinin çok fazla yer almaması, onların bir kısmının da çalışma bakımından olumsuz çizilmesinin kaynağını biraz da buraya bağlar. Bkz. Okay, Orhan, “İktisatta Millî Düşüceye Doğru”, **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 155-172.

⁶⁵⁵ Ahmet Midhat Efendi, Muallim Naci'ye yazdığı bir mektubunda şarka musallat olmuş kötü bir alışkanlıktan bahseder: Mahbub-perestlik. Gerçek hayatta yaygın değilse bile divan edebiyatında oldukça bir yer tutan bu âdetin eski Yunan ve Roma'da da mevcut oluşu onun tek tesellisidir. Bununla beraber yeni edebiyatçıların bu zihniyetle mücadele etmesini ister. **Muhaberat ve Muhaverat**, s. 124-125.

⁶⁵⁶ Yazar fuhşun artmasına paralel olarak bunun için önlem alınmasını ve bu şekilde doğan çocuklar için barınma bakımından müesseseler kurulmasına da işaret eder. bkz. Necat Birinci, “Ahmet Midhat Efendi'nin Önemli Bir Romanı: Müşahedât”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, s. 4, Ekim 1980, s. 71.

medeniyetinin mertebe-i kemâl-i katiye doğru takarrübü bizden pek çok hisleri selb eylemiştir. Akriba arasındaki muhabbet-i müteakabile hüküm ve kuvvet-i tabiiyyesinden pek düşmüştür.” ifadeleriyle aktarılır. (s. 93) Sadece akrabalar arasında değil, Avrupa’nın etkisiyle misafirperverlik anlayışında da bir gevşeme başlar. (s. 120)

Avrupa kültür ve medeniyetinin tesiriyle önce mimarîde görülen değişiklik, daha sonra evin içine de yansımış ve evlerin eşyaları da yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Sedirlerin yerini, kotluk ve kanepeler, yerde oturarak sofrada yenilen yemeklerin yerini yemek masaları almaya başlamıştır. Bu değişiklikler Batı medeniyetinden gelen Midhat Efendi’nin de olumlu gördüğü şeylerdir. *Taaffüf* romanında Daniş Bey’in konağı da bu şekilde alafranga döşenir. Koltukların yüzlerinin kumaşı Lyon fabrikalarından getirtilir. Yine kütüphane ve çalışma odasının eşyaları Fransa’dan özel olarak getirtilir. Daniş Bey’in alafranga döşenen konağının altında eskinin bir kenara terk edilmeye başlaması vardır. Avrupa’da görülen lüks düşkünlüğünün Türk insanı arasında da başlaması bir olumsuzluk olarak algılanmalıdır. (s. 11-17)

Avrupalılaştırmanın olumsuz olarak algılandığı bir başka durum da yine bu romanda evlilikle ilgilidir. Daniş Bey’in alafranga yetişen kızı Saniha’ya evlilik için talip olan Rasih, İstanbul’a iki kızıyla tatil için gelen Madam Miryel’i aracı koymak ister. Kendisine bir mektubun verilip verilmeyeceğini soran kadına Rasih “Yok yok bazı alafranga meşreblerimiz bunu yapıyorlar. Mektup ile arz-ı hâl ediyorlar. Ama ben bunu şık saymam. Osmanlı bir Müslüman centilmeni böyle hareket etmemeli.” diye cevap verir. Bu cevap, kadınlarla mektuplaşmayı Avrupa’dan bize geçen kötü bir adet olarak gösterilir. (s. 43)

Avrupa’dan en çok olumsuz etkilenmenin kadın erkek ve aile konularında olduğu daha önce ifade edilmişti. Roman’da Rasih’in evleneceği Saniha ilk defa erkek olarak kocasını görünce, “Rasih öyle ilk defa olarak kadını beytü’z- zifafda gören taraf-ı kasır erbâbından olmayıp Avrupa’da bir ahd-i şebâbet geçirerek mukteziyatına kendisini kaptırmış olduğu gibi epeyce senelerdir İstanbul’da dahi gençlik hukûk-ı tabiiyyesinden istifadeden geri kalmamaktadır.” Burada Rasih’in kadın kız görmesi onun Avrupa’da bulunmasına bağlanmaktadır. (s. 71)

Midhat Efendi hariç, diğer Türk romancılarının hemen hepsi dansı modernleşmenin bir gereği olarak görür. Ahmet Midhat Efendi, batı ahlâk ve

âdetlerinin yaygınlaşmasına içkili ve müzikli balolarda kadın erkek karışık dans edilmesine karşındır, fakat buna rağmen onun romanlarında dans yapan kahramanlara oldukça sık rastlanır. Ahmet Midhat Efendi *Çengi* romanında raksın tarihi ve gelişimini anlatır. Midhat Efendi'ye göre raks, en güzel şekliyle bedeviyette vardır. Medeniyet, bedeviyette mevcut pek çok güzel şeyi dejenere ettiği gibi raksı da bozmuştur. (s. 92) *Karnaval*'da Madam Hamparson'un evinde pazar akşamları misafirler gece yarısına kadar müzik, şarkı, dans ve oyunla vakit geçirirler. (s. 35) Madam Hamparson Beyoğlu'ndaki baloda Resmi Efendi ile yoruluncaya kadar vals yapar. (s. 152) *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Ahmet Metin, çay partileri, balolar ve suarelerde kadın erkek karışık eğlenceler düzenlenip, kadının yabancı erkeklerle dans etmesini ve eğlenmesini millî kültüre yabancılaşma olarak görür. Bu tip mekânların sosyal ve ahlâkî yapıyı bozduğuna inanır.⁶⁵⁷ (s. 722) *Esrâr-ı Cinayet* alafranga yaşamın kadın erkek ilişkilerini nasıl değiştirdiği, ahlâkî anlamda olumsuzluğa sebep olduğuna örnek vardır. (s. 133) *Gönüllü* romanında Rumeli'nde adet ve geleneklerden bahsedilir. Ancak Avrupa'nın etkisi Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde olduğu gibi buraları da etkilemiştir. Ramazan ayı gelmeden düzenlenen ziyafette kuzular kesilir, ziyafet düzenlenir, buna da “bıçak kesme” denilir. Fakat aslında bu “vur patlasın çal oynasın âlemlerine girmekten ibaret bulunan karnaval”a çok benzer. (s. 25)

Aşk-ı Memnû'da Mlle de Corton geçmişi ve mürebbiyeliği ile olumlu bir görüntü çizerken, Adnan Bey'in yalısına daha önce pek çok olumsuz örnek olabilecek mürebbiyeler gelmiştir. Bunlar gittikleri ailelerde uzun süre kalamayan, “rahibelerin yetimhânelerinde yahut terzi çıraklığında nakıs öğrenilmiş Fransızcalarını sahte bir telaffuzun süslerine boğmağa çalışan”, “Bugün Alman olduğunu iddia ederken, ertesi Sofya yahudilerinden olduğu anlaşılan, geldiği zaman bir İtalyan kocadan dul kalmış görünerek bir hafta sonra asla tehhül etmediğini ağzından kaçırarak kadar sâhib-i hâtıra olmayan mürebbiyelerden” çok sayıda gelmiş tipler vardır. (s. 71-72)

Tanzimat sonrasında Batılaşmanın getirdiği olumsuzluklardan biri de Avrupalı gibi giyinip kuşanmadır. Paris modası İstanbul'un Beyoğlu gibi semtlerinde,

---

⁶⁵⁷ Ahmet Metin, bütün bu düşüncelerinin aksine “Meliketü'l-Bahr” kotrasının inşaatı tamamlandığında Kadıköy'deki İngiliz kulübünün daveti üzerine, dört arkadaşıyla, kadın erkek karışık bir suareye katılır. Ahmet Metin suare elbisesiyle davete katılır.

İstanbul'un sosyetesini arasında yakından takip edilmeye başlanmıştır. *Sergüzeşt*'te Paris modası bir giyim şekli olarak algılanır. Asaf Paşa'nın kardeşinin kızlarından birisinin giyim tarzı bu modanın etkisiyledir. Modaya riayet eden kızlar, giyim şekillerinden dolayı vapurda erkeklerin taciziyle karşılaşır. (s. 58-59) Romanda tenkit edilen bu tiplerin kaynağı Avrupa'dır. (s. 59-60)

Avrupalılaştırmanın Türk toplumunda yarattığı olumsuzluklar sadece sosyal hayatta değil, günlük ve ekonomik hayatta da kendisini gösterir. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*da Paris'te gördüğü eğitimden sonra İstanbul'a dönen Mansur'u gemiden inerken yanına yaklaşan komisyoncu Amerika hotelinin reklamını yapması ve Avrupa para birimini kullanması Mansur Bey'in hoşuna gitmez. (s. 15) Mansur'un daha sonra amcasının da tavassutuyla girdiği devlet kapısı tercüme bürosunda karşılaştığı manzara her ne kadar Osmanlı devlet sisteminin çürümüşlüğüne işaret etse de taraflardan birisinin Avrupalı olması olayı başka şekilde anlamaya da vesile olur. Mansur'un da çalıştığı tercüme odasına gelen bir Fransız vatandaşına Mümeyyiz Efendi'nin "yarım" diyerek ertelediği basit bir iş için üçüncü gün bu frenkin ağır hakaretleri karşısında dayanamayan Mansur'un adamı "tokat atarak" dışarı atması ve hakarete uğrayan Mümeyyiz Efendi'nin Mansur yerine Fransız vatandaşını savunması dikkat çekicidir. Burada işini kaybetmek istemeyen veya üstlerine yaranmak derdinde olan bir adam psikolojisinden bahsedilebilir. Ancak her ne olursa olsun bir Fransız vatandaşının hakaretlerine ses çıkarmamanın temelinde Avrupalı insanı üstün görme, onun karşısında bir ezilmişlik duygusunun olduğu da gözden uzak tutulmamalıdır. Dolayısıyla bu sahneyi genel anlamda yüzyıllık bir Avrupa algısında Batı'nın üstün olduğu düşüncesinin somutlaşmış bir şekli olarak da algılamak gerekir.(s. 105)

Avrupalılaştırmanın ahlâkî bozulmaya ya da çöküntüye sebep olduğunu gösteren bir örnek de Hüseyin Cahit'in *Nadide* romanında kadın ve kızların Avrupa'ya benzemek uğruna ahlâkî bakımdan değişmeleridir. Romanda şöyle denilir:

"Hele bazı Avrupa şehirlerinde kol kola gezmekte olan İslâm erkek ve kadınlarının hala kalbinde zerre kadar hissiyat-ı İslâmiyesi bulunanları hüngür hüngür ağlatacak derecededir. Acaba medeniyet kelimesi ahlâk bozukluğuyla müteradif midir?" (s. 129)

Haremlik-selamlık uygulamasının yavaş yavaş kalkmaya başlaması Avrupalılaştırmanın getirdiği bir durumdur. Bu değişim konak hayatından kagir apartman dairelerine doğru geçişle başlar. Fatma Âliye Hanım'ın *Muhâdarât* romanında Ada'da yapılan bir binayı yapanlar Hıristiyan oldukları için haremlik-selamlık olarak düzenlenmemiştir. Dolayısıyla bina eski bir kültürün devamı olarak ne geniş, ne de Müslüman ailelerin kullanımı için uygundur. Ancak Ada'da harem-selamlık için alt katta bir ortam hazırlanmıştır. Fatma Ali'ye Hanım, Midhat Efendi gibi Türk ve İslâm kültürünü savundukları için konağın alt katında da olsa harem selamlık için bir yer ayırsalar da romanların da Avrupalılaştırmanın etkisiyle, bir süre sonra tamamen bu da ortadan kalkacaktır. (s. 133)

Avrupalılaştırmanın getirdiği en önemli olumsuzlardan birisi konak ve köşk hayatının yerine apartman dairesinin tercih edilmeye başlanmasıdır. İlk örneği Felatun Bey'le Rakım Efendi'de oğlu Felatun gibi alafrangaya meraklı Mustafa Meraki Efendi'nin Üsküdar taraflarındaki konağını satarak Beyoğlu taraflarında kagir bir binaya taşınmasıyla başlar.

Demir Bey romanında⁶⁵⁸ Avrupalılaştırmanın etkisiyle geniş odalar, bahçeli evlerin yerini küçük arsalar, dar binalara doğru insanların kaymaya başladığı anlatılır.

Bir tür olarak bize Avrupa'dan geçen romanı okumanın insanı hayal âlemine daldırdığı, daha doğrusu Türk toplumunun gerçek hayatına uygun bir ortam ve davranış kazandırmadığı *Ülfet* romanında anlatılır. Romanda Ramiz Efendi'nin genç karısı Ülfet, kocasının yeğeni Nâil'i kendisiyle beraber olmaya, kaçmaya zorlar. Nâil onun "Fransızca romanları okuyarak kaçırız fikrine düştüğünü" ifade eder. (s. 139-140)

Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* romanı tıpkı daha önce yazılan *İntibah* romanının kahramanı Ali Bey gibi Çamlıca'da gördüğü bir kadının peşinden giden alafranga tipin macerasıdır. Roman çağının kültürel iklimine tanıklık eden ve farklı dünya görüşlerinin (Batı ve Osmanlı) bir türlü uzlaştırılmadığı (1870-1900) edebî temsilin ne denli, imkansızlaştığını da gösterir. *İntibah*'ta ve *Araba Sevdası* romanlarında giyim kuşam ve erkeklerle işaretleşme ve konuşma hususunda serbest olan kadınlara karşı roman kahramanlarında hemen bir meylin başlaması, hatta bunların üstün görülmesi Avrupa algısının olumsuzluğu ya da ahlâkî değerler bakımından etkilerini gösterir. Bu bakımdan bu romanları yüzeysel ve sindirilmemiş

⁶⁵⁸ Okay, a.g.e. s. 92.

Avrupalılaşma çabalarının zavallı komikliğini sergilemek kadar bu tür çabaların nasıl bir kültürel yozlaşma ve yoksunlaşmaya yol açabileceğini de hicveden eserler olarak görebiliriz.

Araba Sevdası'nda kültürel hayatta görülen önemli olumsuz değişiklerden birisi de ölüm hastalık gibi durumlar karşısında Avrupa usullerinin benimsenmesidir. Bihruz Bey, arkadaşı Keşfi'nin alanıyla öldüğünü zannettiği daha önce Çamlıca'da bir kez görünce aşık olduğu Periveş Hanımın mezarını bulup iek götürmeyi, başka bir zaman da mezarı başından Lamartin'den şiir okumayı düşünür. (s. 154, 179) Avrupalılaşmayla beraber ailelerin dağılmasına, mirasın bitmesine sebep olan şeyler kadın, içki ve kumar gibi şeylerdir. *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey'in mirastan kalan para ve mülkleri bitirmesi, bütünüyle sebep olmasalar da, kumar ve içki yüzündendir. (s. 216)

Avrupalılaşmanın getirdiği olumsuzlukları romanlarında geniş olarak işleyen yazarlardan birisi de Hüseyin Rahmi'dir. Romanlarında ne Doğulu ne de Batılıalafranga tipler çizen, bunlarla dalga geçen yazar hemen her romanında bir alafranga tip oluşturur.⁶⁵⁹ Hüseyin Rahmi'nin ilk romanı olan *şık*'ta 1305 [1889] alafranga züppe tipin rneği olarak şatiroğulları'ndan şık'ı görürüz. Roman boyunca gülünç durumlara düşen şık üzerinden Avrupalılaşmanın insanı ne zor durumlara düşürebileceği görülür. Onun romanlarında sadece yerli alafranga tipler değil, Avrupalı tipler ya da mürebbiyeler de olumsuzluğun oluşmasında rolü olanlardır. Nitekim alafranga tip şık'ı, tamamlayan, onunla bir bütün oluşturan tip Madam Potiş'tir. şık'ın alafranga düşkünü olduğunu fark eden Madam Potiş, romanın ilerleyen safhalarında onun bütün parasını da kurnazlıkla bitirmesine sebep olur:

“İbtid-yı münasebetinde Madam Potiş, şık'ın her halini tedkik etmiş, o zavallının dünyada en ziyade özendiği şeyin alafrangalık olduğunu ve her tavır ve hareketini Frenkliğe tatbike uğraştığını fakat o maişete bu düşkünlüğü, bu arzu keşliği nisbetinde Avrupa dbının büsbütün cahili ve biganesi bulunduğunu anlamıştı.” (s. 21) Madam Potiş “alafrangalık vesilesiyle şık'a her bir meramını icra ettiriyordu.” (s. 21) Alafranga görünmek için sokağa çıkarken yanında köpek taşımamanın Potiş sayesinde “Avrupaca pek büyük meayıpten sayılacağını” sanan

⁶⁵⁹ Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki alafranga tiplerle ilgili bir çalışma yapılmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. şevket Toker, **Hüseyin Rahmi Grpınar'ın Romanlarında Alafranga Tipler**, İzmir 1990.

Şık, roman boyunca pek çok komik ve rezil durumlara düşer. (s. 24)⁶⁶⁰ Hatta Potişîn kurduğu plan sayesinde daha önce kendisini lokantadan kaçıran Hristo'yu Paris'ten gelmiş dans hocası Mösyö Tirel olarak tanır. (s. 152) Mösyö Tirel, Şık'a yeni dans öğreteceğini "Paris'te şimdi (çekirge dansı) namıyla bir yeni oyun icat edildi. Şimdi bütün kibar salonlarında bu oyun meşk ediliyor. En evvel size bunu öğreteyim" sözleriyle Potiş'ten sonra o da kandırır. Alafranga tip Şatırzâde Şöhret üzerinden Avrupa'da her şeyin ya da Avrupa'ya ait bir şey anılınca hemen kabul gördüğü vurgulanmak ister. Oyun meselesi de uydurmadır. (s. 156) Romanın iki alafranga tipi olan ve Şık'a göre ikinci planda kalan Raik, tırnak uzatmak gibi Avrupa'ya ait yeni modaların toplum içinde tepkiyle karşılanmasından şikayet edince Selami Bey'in eleştirisi, özellikle alafranga tipler arasında Avrupa'nın hep olumsuz taraflarının örnek alınmasına yöneliktir: "Avrupalı etvârına yeltenmek yalnız öyle tırnak uzatmak, Türkçeyi beğenmemekle olmaz. (...) Alafrangadır diye Avrupa'da ne kadar kabayih var ise onları taklit edeceğinize biraz da muhassenât cihetini icraya gayret etsenize! Tırnağını kunduracı Andonaki de uzatıyor." Bu ifadelerin devamında Selami'nin söylediği şu söz genel bir hüküm gibidir: "Zemâimin taklidi de icrası da kolaydır. Asıl güçlük muhassenâtı taklit edebilmektir." (s. 108-109)

Metres'te tamamen Avrupa'ya mahsus bir hayat tarzının işlendiği görülür. *Metres* bulma ya da *metres* hayatı yaşamamanın bir Avrupa alışkanlığı ya da Avrupa'dan geldiği anlatılır. Saffet Hanımla modist karşılıklı konuşurlar. *Metres* hastalık mı sorusuna modist: "He, evet... Avrupa'dan gelme bir "nev" hastalık... ahlâk kolerası... Frenk illeti..." der. (s. 10) Romanda Saffet Hanım kocasından şikayetçidir. Saffet Bey'in davranışlarında görülen değişikliğin sebebi Avrupa'dır:

"Paris'ten geldikten sonra beyi bütün bütün değişmiş buldum. Nerde eski Hami, nerede şimdiki Hami? Aralarında dağ kadar var. Evvelden huyu ne kadar yavaştı. Ne kadar halim bir delikanlıydı. Şimdi adi bir vesile insanın yüzüne

---

⁶⁶⁰ Romanda Şöhret'in başına açtığı rezaletlere neden olmasıyla daha çok gündeme gelen Drol, yazar tarafından "sokak köpeklerinin bodur cinsinden olduğundan diğer arkadaşları gibi cesâmet-i nev'iyyesi tamamen inbisat etmemiş, cüssece onlardan biraz küçük" (s. 25) şeklinde tasvir edilir. Ancak bir sokak köpeği olduğu için bir lokantanın mutfağına dalması Şöhret'e hem masraf yükler hem de daha sonra onun polisler tarafından yakalanmasına sebep olur. Şevket Toker yazarın köpeği romana dahil edişiyile ilgili, "Şöhret'in alafrangalık heveslerinden doğan komiğin daha bariz bir şekilde ortaya konulabilmesi amacıyla sokulmuştur." değerlendirmesini yapar. bkz. Toker, "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 'Şık' Romanında Tipler ve Tip Yaratma Tekniği, **Mehmet Kaplan'a Armağan**, Dergah Yay. İstanbul 1984, s. 260

bağırıyor. Paris'ten gelenler nazikleşir, hizmetçilere bile iltifatla muamele eder derlerdi.” (s. 11)

Midhat Efendi'nin romanlarında görülen ve yer yer eleştirilen Avrupalı eşya ve mefruşatın benzeri *Metres* romanında Hami'nin Beyoğlu'nda tuttuğu ev ve salonda görülür. Çünkü bu ev alafrangalığıyla ün salmıştır. (s. 254) Romanda ahlâkî bakımdan Osmanlı hayatına uymayan ortam ve kişiler hep alafranga mekânlar ve tiplerdir. Parnas, Hami ve romandaki üçüncü dereceden kahramanlar hep alafranga tavırlarıyla öne çıkartılarak eleştirilir. (s. 255) Romana göre kadınların kötü yola düşme sebeplerinden birisi de Avrupa romancılarıdır. Çünkü orada yazılan romanlarda fahişe olmak ya da bu yola düşmenin iyi bir şey gibi olduğu sürekli anlatılmıştır. (s. 118)

Hüseyin Rahmi *Şipsevdi*'de romanının yazılış amacını Avrupa'yı yanlış tanıma, kendi değerlerini küçük görerek Avrupa'nın her şeyini yücelten tiplerle alay etmek düşüncesi olduğunu söyler. (s. 9-10) Yazar romanın başında alafrangalığın çeşitleri üzerinde dururken Avrupalılaştırmanın hayatımıza hangi olumsuzlukları beraberinde getirdiğini de anlatır:

“Talihin tesadüfıyla varlıklı, mevki sahibi bir aileden gelerek daha çocukluklarında Fransızca öğrenmiş, rahat yaşamış, sonra Avrupa'da memurluk, ya da başka şekilde bulunarak bilgisini genişletmiş olanlar ki bunlar memleketimizdeki alafrangalık yolcularının en soylu ve başta giden kısmı sayılabilir. Bunların Avrupa'da tanınmış olmalarının sebebi, şahsi meziyetlerinden ziyade, ailelerinin şöhretidir. İçlerinde gayet güzel Fransızca konuşanlar, ata binenler, kumarda ustalık gösterenler, yani orta derecede bir salon adamı olmak vasıflarını gösterenler var, ama bir antlaşma sırasında, bir kongrede menfaatlerimizi hakkıyla anlayacak ve koruma değerini gösterebilecek olanları yoktur. Devletimiz daima bu yüzden pek büyük ve önemli zararlara uğramıştır. Fransızca alelade konuşmak başka, ilim ve fazilet sahibi olmak gene başka. Bu besbelli artık.” (s. 13)

Yzara göre, “İkinci çeşit alafranga aileler bir Avrupalı kadınla evlenerek Beyoğlu'nda oturan yarı “Lövanten (Levanten)” lerdir. Bu aileler bir tarihçi, bir fizyolojist, bir pisikolog, bir hikâye yazarı için gerçekten incelemeye değer, bir yanı Avrupalı, bir yanı Osmanlı iki yüzlü bir kumaştır.” (s. 15) Evlenen “Madam ya bir Fransız, ya İngiliz, ya da Alman olacağından, Türk kocasına karşı daima bir soy üstünlüğü, milliyet gururu göstermekten geri durmaz.” (s. 14) Madam Avrupalı

olduğu için “soyluluk önceliğinde dolayı kusursuz bir kimsedir.” Halbuki Türk koca daima “ hor, noksan yaratıktır.” Kadına karşı daima boynu eğik, her emre hazır vaziyette bekleyen birisidir. Çocuklar için durum daha da zordur. “Anaları Frenkçe, babaları Türkçe, dadıları Rumca konuştuklarından dillerinin bu bülbülleşmesi içinde büyüyen yavrucaklar üç yaşındayken üç dört dille konuşur görünürler. Ama on yaşına gelirler de hâlâ başlıca bir dilden samimi bir konuşma güzü gösteremezler. Bu masumların değişmez, belirli bir isimleri bile yoktur. Babaları Canan derse, anaları Jean diye çağırırlar. İki milletliğin cemiyet adet ve şartları arasında kalan bu zavallılar büyüdükçe örtünme, evlenme devirlerinde bunların yaşama şekilleriyle ilgili önemli meselelerin güçlüğü de beraber büyür.

Allah esirgesin alafrangalığın ileri gelen erkekleri hep böyle soy süzmesi gibi medeniyeti ilerletici gayretlere kapılıp Frenk kadınlarıyla evlenmeye rağbet ederlerse doğunun mahrem namusu ve güzelliği içinde büyümüş, her biri birer saflık ve namus incisi olan, evlerimizdeki o nur gibi Ayşelerimizi, Eminelerimizi, Zehralarımızı kimlere vereceğiz?” (s. 16) Hüseyin Rahmi’nin romanda “tatlı su frengi” olarak çizdiği Meftun, Şark’a ait ne varsa beğenmez. Kışın Horhor yazın Erenköy’de oturur ancak aklı hep Beyoğlu’ndadır. Okumaktan ürktüğü eserler ise, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi, “Kavâid-i Türkiye”, gramer, sentaks, Osmanlı edebiyatı, millî romanlar” gibi Türk’e ait eserlerdir. (s. 59, 63) Aslında Meftun’daki gariplikler sadece yanlış Avrupalılaştırmanın bir neticesi değildir. O, mizaç ve aldığı eğitim itibariyle de kendi toplumuna yabancı bir tiptir.

Hüseyin Rahmi’nin *Mürebbiye* romanında, adından da anlaşılacağı üzere baştan sona özellikle çocukların Avrupaî tarzda yetişmeleri için tutulan mürebbiyelerin aile yapılarının bozulmasında ve ahlâksızlığın yayılmasındaki işlevlerin ele alınır. Dehri Efendi konağında yetişen Nezahat, Nami ve Vahib gibi çocuklar için tutulan “asil bir mürebbiye” sanılan Fransız mürebbiye Anjel, “son derece aşağılık bir fahişe”dir. (s. 56) Konakta Dehri Efendi’den kardeşi Amca Bey’e, oğlu Şem’i Bey’den damadı Sadri Efendiye kadar erkeklerin tamamını baştan çıkarır.⁶⁶¹

---

⁶⁶¹ Hüseyin Rahmi’nin romanlarındaki asli tipler ve çalışmaya dahil olan romanlardaki alafranga tipler konusunda bkz. Mehmet Kaplan, “Hüseyin rahmi Gürpınar’ın Romanlarında Aslı Tipler”, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, s. 459-475 ; Tokar, **Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın Romanlarında Alafranga Tipler**, s. 34-100.

Avrupa'ya özenmenin orayı tanıdıktan sonra kendine ait değerleri beğenmeme sık sık romanlara yansıyan bir durumdur. Mehmet Rauf'un *Eylül* romanında bu kez Avrupa'ya ait müzik enstrümanlarının üstün tutulduğu görülür. Nitekim kırkıktan sonra Avrupa'ya geziye giden Suad'ın babası oradan döndükten sonra Şark'a mahsus müzik aletlerinden ud, kanun yerine viyolensele yönelir. (s. 107) *Garâm-ı Şebâb*'ta Memduh Bey, romanda ismi zikredilmeyen esrârengiz kadının piyano başında Mozart'tan çaldığı parçalarla kendisinden geçerken, (s.150-151) “Şarkın o nâliškâr, batî, melâl-alûd bestelerinde” hüznü boğan bir ifade bulur. Memduh Bey piyanoda Avrupa müziğine ait parçalarla hoşnut olurken, ud eşliğinde “beyatî”, “sûzinâk” ve “nihâvent” makamlarında karamsarlığa bürünür.

Halit Ziya'nın düşmüş bir kadının serüvenini anlattığı *Sefile*'de Mazlume'nin sevdiği İhsan'dan mı, yoksa düştüğü âlemlerde başka birisi tarafından mı hamile kaldığının belli olmamasını İhsan kabullenemez. Mazlume'nin hamile omasına rağmen fuhş hayatına devam etmesi, bunun neticesinin “iskat-ı cenin”e kadar gitmesi olumsuz örneklerdir. (s. 177)

Halit Ziya'nın *Mai ve Siyah* romanında Raci, evli olduğu halde Beyoğlu'nda “Palais de Cristal'de geç vakte kadar kaldıktan sonra geceyi de evinden hariçte geçirir.” Hatta kaç defa “zevcesi matbaanın kapısına kadar gelerek beş altı yaşındaki çocuğuyla kocasını arattırır.” (s. 31-32) Raci'nin evindne uzaklaşmasına sebep yine bir Avrupalı olan “iri” Alman kadınıdır. Burada gece âlemlerinin aile hayatına getirdiği olumsuzlukların sebebi olarak Avrupalılaştırmanın gösterilmesi dikkate şayandır. *Aşk-Memnû*'da Firdevs Hanımın annelik anlayışı ve kızlarının evliliğini kıskanması, kızıyla yasak aşk yaşayan biriyle yakınlaşması Avrupalılaştırmanın getirdiği olumsuzluklardır. Firdevs Hanım daha kızları evlenmeden onları rakip olarak görür. Romanda onun kızlarını nasıl gördüğüyle ilgili şöyle denir: “*Bu iki kızı onun nazarında birer rakibe, onu böyle elinden ümitleri ala ala öldürecek birer düşmandı.*” (s. 15) Giyimi ve kuşamı kızlarıyla yarışır vaziyette olduğu gibi karşı çıkmasına rağmen kızlarından Peyker'in evliliği onu derinden sarsmıştır. Bir anne için kızının evliliği ve çocuk sahibi olması onu mutlu etmesi gerekirken, yaşlandığını hatırlattığı için bir kabusu dönüşür. (s. 7) Firdevs Hanım kızı Bihter'in kendisinden yaşça çok büyük eşi vefat etmiş Adnan Bey'le evliliğine kendi ihtirasları yüzünden karşı çıkar. Ancak bunda başarılı olamayınca, kızının Behlül'le kocasını aldattığını farkettiğinde de kızını hatadan döndürmek yerine acı sona zemin hazırlamaya çalışır.

“Bu kadında kızlarının saadetine öyle intifâ-nâpezir bir husumet vardı ki bu sır onun ellerinde Bihter’e karşı müthiş bir silah olabilirdi.” (s. 406) Firdevs Hanım’ın geleneklerin dışında sergilediği annelik vasfının yanında, Bihter’in kocasını, eşinin yeğeni ile aldatması, Behlül’ün ailede neredeyse bütün kadınlarla yakın ilişki içinde olması Batılılaşmanın getirdiği bir olumsuzluk olarak görülmelidir.

Avrupalılaştırmanın getirdiği olumsuzluklardan birisi de dans, kumar gibi oyunlardır. *Salon Köşelerinde* romanında Şekip bu tip olumsuzluğa düşenlerdendir. (s. 8) İngiliz kızıyla dans ederken acemilikler yapan Şekip bu durum adına sadece kendisi için değil, toplum adına da üzüntüsünü dile getirir. (s. 38)

Romanlarda Avrupa’dan gelen olumsuz adetlerden birisi de flörttür. Osmanlı toplumunda XX. yüzyılın başına kadar hoş karşılanmayan kur, flört ve aşk ilişkileri, batılılaşmayla birlikte önce zengin sosyete muhitlerinde görülmeye başlar. Tahsil için Fransa’ya gidenler Paris’in sefahat ve eğlence âlemlerinde gördükleri kadınlara âşık olurlar. Etudian muhitinde kalanlar, hafta sonlarını kendilerine edindikleri grisetlerle şehrin eğlence ve sefahat âlemlerinde vakit geçirirler.

Kurla başlayan ilişkiler, flörtle gelişir ve aşkla zirveye ulaşır. Aşkının çoğu ciddi değildir. Para için, maddî refah ve huzur için, sosyete muhitlerine ya da eğlence âlemlerine girebilmek için bazen de sırf zevk için aşklar kurulur fakat bu aşklarda samimiyet olmadığı için çabuk yıkılır. Aşkının çoğu pişmanlık, kırgınlık, hayal kırıklığı ve felaketle sonuçlanır. Madam Hamparson (*Karnaval*) hayattan çekilip rahibe olur, Agavni (*Müşahedât*) öldürülür, Bihter (*Aşk-ı Memnû*) ve Âkil (Ülfet) intihar eder.

Müşahedât’ta Madam C...’nin pansiyonunda okuduğu romanlarla gözü açılan Agavni, aşk ve sevda maceralarına ilgi duyar. Daha pansiyondayken kendisine pek çok talipler çıkar ama o bunların hiçbirini kabul etmez. Yirmi bir yaşında reşit olur ve özgürlüğüne kavuşur. İstanbul’un sefahat ve eğlence âlemlerine katılır. Refet’e âşık olur. Refet, annesinin vefatından sonra pek çok zamanlar Agavni’nin Beyoğlu’ndaki evinde kalır. Refet’e âşık olan ve onunla evlenmek isteyen Feride, Refet’le Agavni’nin aşkını kıskanır ve Agavni’yi öldürtür. Siranuş ise âşık olmayı, sevmeyi sevilmeyi ister ama flörtten, metres ve odalık olarak görünmekten rahatsız olur. Önce Karnik’i sever ama Karnik, onu bir başka kadınla aldatıp Avrupa’ya

kaçınca Refet'e ilgi duyar. Agavni'nin ölümünden sonra Refet'le aralarındaki ilişki gelişir.

Ahmet Metin ve Şirzât'ta Süreyya, deniz seyahati sırasında Rum hizmetçi Vasiliki'ye âşık olur fakat seyahat boyunca gemide aşk yaşamaz. Ahmet Metin aşk, sevdâ ve kıskançlık konularında millî ve geleneksel çizgiyi devam ettirir. Ona göre gerçek âşık, bütün aşkını yalnız sevgilisine hasreder. Kendisi başkalarına bakmadığı gibi sevgilisine de başkalarının bakmasını istemez, onu herkesten kıskanır ve sakınır. Kıskanmak ise Avrupa medeniyetine göre ma'yubâttandır. Bundan dolayı medeniyet âleminde gerçek aşk ve sevgi kalmamıştır. (s. 708)

Bahtiyarlık'ta Senai, Madam Terniye'yi bir prensesi selamlar gibi selamlar. *Demir Bey*'de Demir Bey ve Mustafa Kamerüddin, Osmanlı ve Avrupaî hayat tarzını çok iyi bildikleri için buldukları muhite göre davranırlar. Mustafa, İstanbul'da babasının, Paris'te de Polini'nin elini öpmeye çalışır fakat Polini buna izin vermez. Polini'ye Avrupa âdet ve ahlâkına göre tazimde bulunur. (s. 122-123) *Ahmet Metin ve Şirzât*'ta Ahmet Metin, Avrupa âdetlerini ve usullerini taklit eder. Bir ara Avrupa asilzadelerine özenerek kendisine George Kusar namında ihtiyar bir Fransız kâri tutar. Ahmet Metin, deniz seyahati sırasındaki günlük programlarını, yatma kalkma vakitlerini, yemek yeme ve kitap okuma zamanlarını alafranga saate göre tanzim eder. (s. 126) Ahmet Metin'in gemisinde alafranga yemek yenilir. Masada herkese ayrı tabak, kaşık, çatal ve bıçak vardır. Yemekte Vasiliki ve Katerina gibi Rum ve İtalyan sofracılar hizmet ederler. Davetliler yemeğe zil çalınarak çağrılır. Üç sefer zil çalınır, üçüncü zil sesiyle yemeğe başlanır. (s. 700)

Bir Ölü'nün Defteri'nde Osman Vecdi'nin Çamlıca'daki köşkünün kapısında zil yerine çan sesine benzer ses çıkartan bir alet vardır. (s. 14) *Aşk-ı Memnû*'da Behlül için kendi milletinin âdet, gelenek ve ahlâkının hiçbir ehemmiyeti yoktur. Halkın ehemmiyet verdiği şeylere o hiç ehemmiyet vermez, bilakis bunlarla alay eder. Nihal'in çarşaf giyme töreninde onun büyüdüğüne inanmayarak Nihal'in çarşaf içindeki yürüyüşünü taklit eder. Alışverişten dönen Nihal'in babasıyla öpüşmesine rağmen kendisiyle öpüşmeyip sadece el sıkışmasına kızar. (s. 144) Kadın düşkününü bir adam olan Behlül, bazen bir operet kumpanyasının artistiyle, bazen Alemdağ

ormanlarında tanıştığı bir kızla, bazen de Beyoğlu eğlencelerinde rastladığı bir kadınla aşk yaşar. (s. 241)

Evlilik karşıtlığı Tanzimat modernleşmesiyle birlikte Osmanlı toplumunda görülen yeni bir yaklaşımdır. Batılılaşma, sosyal hayattaki pek çok değerle birlikte insanların evliliğe bakışlarını da değiştirir. Evlilik karşıtlığı Osmanlı toplumunda görülmeyen bir durumdur. Millî ve dinî gelenek evlenmeyi ve aile kurmayı her zaman teşvik etmiştir. Evlilik karşıtlığı Orta Çağ Avrupa'sının bir hastalığıdır. Katoliklik, din adamlarına evliliği yasakladığı için Orta Çağ Avrupa'sında evlilik itibar görmeyen hatta düşman olunan bir kurumdur. Evliliğin itibar görmemesi ve bir kısım insanlar için yasaklanması insanları gayr-i ahlâkî yollara sürüklemiştir. Osmanlı toplumunda çok sağlıklı bir aile kurumunun olduğu bu dönemde, batı toplumları fuhuş ve fuhuştan kaynaklanan hastalıklarla mücadele eder. Hristiyan kiliselerinde ve manastırlarında kalan rahip ve rahibelerin gayr-i meşru ilişkileri ve fuhuş bataklığına saplanması çok ciddi bir sorundur. Protestanlığın evliliği meşru kılması ile birlikte Batıda aile mefhumu oluşmaya başlar.⁶⁶² Modern Türk romanında evlilikle ilgili en önemli meselelerden biri de kahramanların evlilik karşıtı olmasıdır. Roman kahramanlarının evliliğe karşı olması iki sebepten kaynaklanır. Birincisi evliliği gericilik olarak görürler. Evlenip bir kadına/erkeğe bağlanmaktansa batılılar gibi sınırsız sayıda kadınla/erkekle birlikte olmayı tercih ederler. Modern hayatta evlilik artık itibar edilecek bir kurum değildir. Batılı zihniyetle yetişen şahıslar kadınla erkeğin bir arada bulunmasının her hangi bir kayda tabi olmamasını, serbest ilişkiler yaşanmasının çağdaşlık olduğunu düşünürler. Aradığı kadını bulamadığı için evlenemeyenlerin yanı sıra bazı kahramanlar da daha hayattan tam zevk almadıkları için evlenmeye karşı çıkarlar. Bunun için evliliği ertelemeyi ve Paris'in eğlence muhitlerinde bir müddet zevk sefa âlemlerine daldıktan sonra evlenmeyi düşünürler. İkincisi ise rahibeler gibi bekâr yaşamak arzusudur.

Ahmet Metin ve Şirzât'ta Ahmet Metin, Mekteb-i Sultanî'yi bitirdikten sonra annesi, onu evlendirmek istese de o hemen evlenme düşüncesinde değildir. Ancak onun evliliğe bakışı bu konuyu hafife almasından kaynaklanmaz. Erkeğin belli bir olgunluğu eriştikten sonra evliliği düşünmesi gerektiğine inanır. Evlendikten

---

⁶⁶² Gisela Bock, **Avrupa Tarihinde Kadımlar** (Çev.Zehra Aksu Yılmaz), Literatür Yay. İstanbul 2004, s. 21-30.

sonra insanın hanımını terk etmesini veya aldatmasını “namertlik” olarak görür. (s. 24) *Aşk-ı Memnû*’daki dejenere bir tip olan Behlül evliliği, ayakta durabilmek için başkalarına muhtaç olanların mecbur olduğu bir zaruret olarak görür. Firdevs Hanım, kendisine Nihal’le evlenmeyi teklif ettiğinde o bunu çok gülünç bulur ve Firdevs Hanım’ın sözlerini ciddiye almaz. Behlül, hayatta yaşamak ve eğlenmek varken bir kadınla evlenip kendini bütün zevklerden mahrum etmeyi bir çılgınlık olarak görür. Behlül, pek çok kadınla birlikte olmak varken bir kadına bağlanmayı kendi zevk ve anlayışına ters bulur, bunun için evlenmeye karşı çıkar. (s. 402) *Aşk-ı Memnû*’daki Behlül tipinin daha da gelişmiş ve daha çok kadınla beraber olan karakteri *Kırık Hayatlar*’daki Bekir Servet’tir. İyi eğitilmiş birisi olan Bekir Servet de pek çok kadınla beraber olmakta ve evlenmeyi düşünmemektedir. *Zavallı Necdet*’te kadın düşkününü ve zampara bir adam olan Necdet Feridun, öteden beri evlenmenin aleyhindedir. Annesi onu pek çok kez evlendirmeye teşebbüs etse de o hiçbir zaman kabul etmez, serbest ve kayıtsız yaşamayı kendine bir düstur edinir. Necdet, yirmi altı yaşındayken annesi onu halasının kızı Müzehher’le evlendirmek ister fakat Necdet onu istemez. Müzehher’den uzaklaşmak için kendine Beyoğlu tiyatrolarında âşık arar ve tiyatro artistleriyle ilişkileri olur. (s. 28)

Hüseyin Rahmi, Ahmet Midhat’ı izleyen bir romancıdır. Ondan ayrıldığı nokta, Midhat Efendi temelde halkın İslâm dininden kaynaklanan değerlerini paylaşan bir yazarken, Hüseyin Rahmi, politika, ahlâk, ve din alanlarında halkın görüşünden çok ayrı fikirler besleyen birisidir. O halkın yerleşmiş geleneksel inançlara, yerleşmiş düşüncelere, göreneklere ve dine dayalı zihniyet yerine, Batı’nın akla, bilime dayalı pozitivist zihniyetini yerleştirmeye çalışmıştır.

Hüseyin Rahmi’nin romanlarında kadın erkek ilişkisi geniş yer tutar. Onun romanlarında bu ilişki yeni bir ahlâk anlayışı getirmek için değil, cinselliğin insana hayatında önemli bir yeri olduğuna inandığı ve bu ilişkilerin insanı mutsuzluğa sürüklediğini gördüğü içindir. O toplum kurallarının hep kadınlar aleyhinde işlediğini ve bunun devam ettiğini görmüştür. Erkek kadını aldatınca bir şey olmadığını, tersi olunca kadının canıyla bunun bedelini ödediğini bilmektedir.

Berna Moran’ın Hüseyin Rahmi’nin romanlarında birbirini aldatan tiplerin çok olmasıyla ilgili şu değerlendirmesi ahlâk açısından Avrupalılaşıma ile, gerçek anlamda kendimizle de yüzleşildiğini göstermektedir:

“Mürebbiye gibi bir romanda amaç, alafrangalığa özenip de yabancı mürebbiye tutmanın neden olacağı kötülükleri işaret etmektir türünden yorumlar yanlıştır. Mürebbiye’de evin bütün erkekleri Fransız fahişenin peşindeyse, öteki romanlarda da Türk hizmetçilerinin, cariyelerin peşindedirler.”⁶⁶³

Kadın erkek ilişkilerinde Gürpınar sadece kadın haklarını savunmakla, bazı adetlere karşı çıkmakla kalmamış, çok daha kökten değişiklikler getiren bir ahlâk anlayışından söz etmiştir.⁶⁶⁴ Kadın erkek ilişkileri açısından *Şıpsevdi* romanı bilinen bir aşk romanı sayılmaz. Romanda aşk bir şehvettir ve doyuma ulaştığı zaman biter. Herkes birbirini aldatır. Şaban Zarafeti, Meftun karısını, karısı onu, Bedri, Rabia’yı; Mösyö ve Madam Mc Ferlan birbirlerini aldatır. Sofu Azize Hanım bile eve erkek alacak kadar duygularına yenik düşer. Romanda sevişerek evlenen Lebibe ile Mahir bile olayın dışında kalmazlar. Mahir kısa sürede karısını bırakarak başkasına tutulur. Rabia sevgilisinden hamile kalır ve çocuğunu ilaçlar sayesinde acılar içinde düşürür. Romanda Lebibe ve Rebia birer erkekle gizlice sevişmişler ve Rebia hamile kalmıştır. Kızların bu yaptığı toplumun ahlâk anlayışına aykırıdır. Moran toplumdaki bu çözüme ve bunun romana yansımaları Hüseyin Rahmi’nin insan tabiatına yani doğa yasalarına ters düşmesine bağlar. Bu düşüncüyü destekleyen Meftun’u kendi konuşmalarında:

“Bu hususta asıl muahazeye şayan olan ne oğlandır, ne kız, ne tabiat... insanlar... bu vahametleri hep onların vazeyledikleri kanunlar tevliid ediyor (..) iki gönül birbirini cezp etmiş, arada kanunun ne işi var. Ezeli kanuna beşerî kanun nasıl galip gelebilir? Böyle aşk ve alaka hususatında kanun araya girmeğe uğraşiyor da o şedid, sayısız ceza maddelerine rağmen kat’i bir tesiri oluyor mu?” (*Şıpsevdi* 259-260)

Hüseyin Rahmi’nin *Metres* romanı Avrupa’nın etkisiyle Osmanlı hayatında görülmeye başlayan ve aile düzenini kökten sarsan metres hayatını konu alır. Avrupa’dan dönmüş olan Hami Bey, menfî manada tamamen değişmiştir. (s. 11) Saffet Hanım, kocasını elinden alan metres Parnas için hocaya gidip büyü yaptırma teklifine Dudu hanımın verdiği cevap da ilginçtir:

---

⁶⁶³ Berna, a.g.e. s. 95.

⁶⁶⁴ Hüseyin Rahmi’nin genel anlamda topluma, kadın erkek ilişkilerine, din vb konulara bakışı ve “Yüksek Felsefesi” için bkz. Moran, “Hüseyin Rahmi, Gürpınar’ın Yüksek Felsefesi”, **Türk Romanına Eleştirel Bakış I**, s. 87-100.

“Parnas gibi Frenk karılarının büyüye inananları yoktur. Onlar erkekleri ustalıklı zaptederler, anlıyorsun?”(s. 237)

Alafrangalığı yaymak, ya da alafranga olmak için *Şipsevdi* romanının kahramanı Meftun bu konuyla ilgili kitap yazmaya karar verir. Meftun alafrangalığı öğretmek için bir kitap yazmayı düşünür. Kitabın adını önce “Savoir-vivre applique” koyar sonra “Savoir-vivre compare” yapar, sonra “compare” ile “comparatif” arasında kalır. Sonunda “Savoir-vivre pratique” de karar kılır. Fransızca ismi bulur, sonra kitabın Türkçe ismi ne olacaktır. “İlm-i muâşeret” der olmaz, “Âdâb-ı hayat-ı amelî” der olmaz, sonra “Ameli âdâb-ı hayat” ta karar kılar. (s. 57)

Şipsevdi romanında Avrupalı algısının kadın-erkek münasebetlerinde serbest davranmayı gerektirdiği vurgulanır. Meftun Mösyö Mc Ferlanların evinde iken oraya Madam Şehim gelir. Madam Şehim Mc Ferlan’la bir odada baş başa görüşmektedir. (s. 262)

Şipsevdi romanında aile kurumunun zarar görmesinde medeniyeti ve Avrupa’yı sorumlu tutar. Kendisini felakete sürükleyen Bedri Bey, Rebia’ya yazdığı mektupta:

“Medeniyet terakki edeli, izdivaçların da envai çıkdı. Mutlaka her izdivaç, zann-ı âliniz vechile imamı, muhtarı, mahalle halkını, bütün eşi, dostu toplamakla, it’amlı olmaz. Kulunuz acizane ef’âl ü efkâr-ı basite erbabındanım. Böyle dağdalı şeylerden hoşlanmam. Aramızda icrasını teklif ettiğiniz izdivaç geldi geçti. (..) başımızdan gelip, geçen izdivac-ı tabiiyye bu asr-ı medeniyetçe (Mariagie civil a l’improviste instantane) yani “bi’l-irtical izdivac-ı medeni” der” (s. 507)

Romanda Meftun’un etrafında şekillenen alafranga tip, kendi millî yaşama tarzından, giyim kuşama, yemek çeşitlerinden sora âdâbına kadar yerli olan her şeyi horlayan, hakir gören, alaya alan bir anlayış vardır. Buna karşılık Avrupa’ya ait olan her şey sorgusuz sualsiz mükemmel olarak kabul eden, konuştuğu Türkçe kelimeler arasına Fransızca ibare ve söz sıkıştırılmaktan çekinmeyen, Avrupa’ya bir vesile ile gitmiş ancak orasının gece ve eğlence hayatını, argo dilini öğrenmiş tiptir. Meftun tipi dönemi itibariyle yaşadığı toplumu beğenmeyen yozlaşmış bir tiptir. Avrupai yaşayış tarzı da derinlikli değildir. “savoire—vivre”den aşırıla olduğu için davranışları taklitten öteye geçemez. “Büyükada, Şişli’de oturur, bisiklete biner, lüzumunda vals eder, Chopin’i, Gounod’yu, Bizet’i Verdi’yi tanır aileleri tasvir etmekten başka Türkçede hikâye konusu bulamayacağı” görüşündedir. (s. 50-52 kontrol)

Kendi değerlerine yabancı olan ve onlardan nefret eden Meftun zamanının çoğunu açığı Zarafet Dadı'ya Fransızca yemek isim ve tariflerini anlatmakla geçirir. (s. 48 kontrol) Avrupa'ya ait değerlerin üstünlüğü anlatılırken, kendi değerlerimiz tamamen eleştirilir, hor ve hakir görülür. Üstelik bunlar anlatılırken ikna edici argümanlar da kullanılır. Örneğin aynı kaptan kapışircasına yemek yemenin zararlarından bahsedilir. Raci aynı kaptan yemenin kolaylığından bahsedecek olsa, Meftun acele yemenin mideye vereceği zarardan, temizlikten, hastalıktan, aynı kaptan yemek yemenin doğuracağı aç gözlülükten bahseder. (s. 67-68 kontrol)⁶⁶⁵ Meftun'un verdiği dersler, yemek, tuvalet gibi konularla sınırlı değildir. Kadınların makyaj ve temizlik konuları, flört, kur yapma ve erkeğe cazibeli görünme gibi değişik konuları kapsamaktadır. Kızkardeşi Lebibe'ye beş on kat tuvalet elbisesi yaptırır. Meftun'un verdiği dersler özellikle yaşı olgunlaşmış olanların bazısında bir dirençle karşılaşırsa da gençler üzerine etkili olur. Elli yaşlarındaki anne Lütfiye Hanım, alafranga olacağım diye, giydiği kıyafetleri ve makyajıyla "kukla"ya döner. Meftun'un kız kardeşi Lebibe ve teyze kızı Rebia Fener, Erenköy gibi geziye gittikleri yerlerde birer sevgili bulmuşlardır.

Meftun onların kendilerine sevgili bulmasını başarısını verdiği derslere bağlarken, buldukları sevgililerle mektuplaşmalarını da normal karşılar. Ancak bu ilişkilerin mektuplaşmanın dışında çocuk düşürmeye kadar vardığı görünce "Matmazel Ermons De Fo'nun kur bahsini açarak Fransa'da kur yapmanın sınırlarını okumaya başlar. (s. 148 kont)

Kız kardeş ve teyze kızının açtığı yolda bir süre sonra Edibe ve Azize Hanımlar da katılır. Önceleri erkek resimlerinden korkan bu kadınlar, makyaj ve kıyafetle başladıkları alafrangalaşmaya evlerine yabancı erkek almaya kadar götürerek devam ederler. Bunlarda Frenkçe'den birkaç kelime ezberlemişler, saçları sarıya boyatmışlar, yüzü ve gözlerini boyamışlar, ince frapan kıyafetleri almalarına yetmiştir. Bir süre sonra da zaten Pehlevizadelerin köşkü gece yarısından sonra gizli gizli kapıdan, pencereden, avlu duvarından atlayan erkek gölgeleriyle dolar.

Vah'ta evli bir kadının güzelliğinden dolayı başına gelen olaylar anlatılır. Bu romanda da Felâton'a karşılık Râkım Efendi (*Felâton Bey'le Râkım Efendi*), Zeka Bey'in karşısına Nasuh, (*Paris'te Bir Türk*), Zekai Bey'in karşısına Resmi'yi

⁶⁶⁵ Osman Gündüz, **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema**, Erzurum 1992, Cilt I, s. 214-219.

(Karnaval), Senai Bey'in karşısına Şinasi (*Bahtiyarlık*) gibi *Vah* romanında da çapkın ve alafranga özellikler taşıyan Behçet Beye karşı, Avrupa kültürünü de bilen ancak Osmanlı terbiyesine göre yetişmiş Necati Efendi'yi koyar. Böylelikle birbirine zıt olan şahıslar üzerinden doğru olanla olmayanı mukayese eder. Behçet Bey, şık ve centilmen olmak için evli olmamak gerektiğini bilmekte, zaten evliliği de "lüzum-ı adiyeden" saymaktadır. Aile kurumunun önemli olduğu bir toplumda Netaci Bey'in evliliğe sıcak bakmaması farklı bir durumdur.

Romanda Talat Bey'le evli olan Ferdane Hanımın Netaci ile mektuplaşması, evli bir kadının iki kez başkasıyla buluşması aile yuvasının zarar görmesi açısından olumsuz bir durumdur.

Bahtiyarlık'ta alafranga bir tip olan Senai'nin Cihangir taraflarında validesiyle ev tutan ve burada babasının gönderdiği sekiz lira ev masrafı, on lira da harçlık yetmezmiş gibi annesinin dizi altın ve gerdanlıklarını da harcamıştır. Hatta Senai "Avrupaca zadeganın parasız kaldığı zamanlar velileri vefat ederek mirasa konduklarında tesviye edilmek üzere borca girdikleri" tarafından bilinmektedir. Borç bırakma alışkanlığının Avrupa'ya dayandırılması olumsuz. Senai'nin evliliğe sıcak bakmayan bir tiptir. (s. 17)

Avrupalılaştırmanın getirdiği olumsuzluklardan birisi de artık İstanbul'un Beyoğlu gibi alafranga hayatın yaşandığı yerlerin lüks otel ve lokantalarında Avrupa paralarının kullanılmaya başlamasıdır.⁶⁶⁶ 1875 yılında yayımlanan *Felâtnun Bey'le Râkım Efendi*'de Râkım'la Felâtnun'un Beyoğlu'nda gittikleri C. otelinde sütlü kahve "beş frank, yani yirmi beş kuruştur." (s. 71) 1892 yılında yayımlanan *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanında da Paris'te tıp eğitimini tamamlayarak ideal bir Osmanlı genci olarak ülkesine faydalı olmak için dönen Mansur Bey, kalacağı otelin fiyatının "beş frank" olarak Avrupa parası ile olduğunu duyunca şaşırır.

Ahmet Mithat Efendi'nin *Diplomalı Kız* romanında eğitim görmüş ve öğretmen olamamış bir kızın hayatı cenaze arabasından düşen çelenkteki çiçekleri bukete

---

⁶⁶⁶ Beyoğlu'nda inşa edilen eski ve ünlü otelleri ve bunların tarihi serüvenleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Behzat Üsdiken, "Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Oteleleri I, **Tarih ve Toplum**, C.16, s. 93, Eylül 1991, s. 34-38 ; Üsdiken, "Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Oteleleri II Pera Palas, **Tarih ve Toplum**, C.16, s. 95, Kasım 1991, s. 27-32 ; Üsdiken, "Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri III, **Tarih ve Toplum**, C.17, s. 97, Ocak 1992, s. 34-37 ; Üsdiken, "Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri IV Tokathyan Oteli, **Tarih ve Toplum**, C.17, s. 98, Şubat 1992, s. 24-28 ; Üsdiken, "Beyoğlu'nun Eski ve Ünlü Otelleri V, **Tarih ve Toplum**, C.17, s. 99, Mart 1992, s. 28-35.

yaparak para kazanmaya başlamakla hayatı değişir. Hıristiyan kùltürüne ve Avrupa'ya ait üzüntüyü belirtmek için siyah giyinmek, çelenk göndermek, mezara çiçek bırakmak adetini burada Türk topluma girmeye başladığını göstermektedir.

Araba Sevısı'nda Bihruz Bey Çamlıca'da gördüğü ve aşık olduğı Periveş Hanımın arkadaşı Keşfi'nin yalanıyla öldüğüne inanır. Bu haber üzerine nereye gömüldüğünü öğrenmeye, "mezarını ziyaret edip, çiçekler götürmeliyim" diye düşünür. (s. 159)

Yukarıda zaman zaman değindiğimiz üzere romanlarda Avrupa'nın Osmanlı'ya olumsuz manada etki ettiğı hususlardan bir diğeri de gayr-i meşru ilişkilerdir. Bu bağlamda aldatma, metreslik ve fuhşun kaynağı da Avrupa'dır. Bir erkekle bir süre nikahsız yaşayan ve dilediğı zaman da başka bir erkekle beraber olabilen anlamında kullanılan metres ve metres hayatı⁶⁶⁷ dedikoduya sebebiyet vermesinden ve toplumun genel ahlâk normlarına aykırı olmasından dolayı Türk toplumunda yoktur. Avrupa salon hayatının mahsulü olan metreslik, Türk toplumunda XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlar. Fuhuş ise her türlü kanunî müeyyidelere rağmen sınırlı bir muhitte gizli bir şekilde azınlıklar ve yabancılar tarafından yapılır. Tanzimat'tan sonra başlayan batılılaşma hareketleri, kadın erkek arasındaki sınırların kalkması ve batılı eğlence muhitlerinin çoğalmasıyla birlikte alafranga muhitlerdeki Türkler arasında da bu tip ilişkiler görülmeye başlanır. 1854 Kırım Savaşı'nın ardından fuhşu kontrol altına alabilmek için İstanbul'da ilk genelevler açılır. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'a gelen İngiliz askerlerinin, Leh ve Fransız kadınlarının Galata ve Pera bölgesindeki fuhşun artmasında büyük rolü olur.⁶⁶⁸ Osmanlı toplumunda her türlü kısıtlamalara ve kanunlara rağmen XIX. yüzyılın sonlarında, batılılaşmanın yaygınlaşmasıyla birlikte önce İstanbul, Selanik ve İzmir gibi şehirlerin alafranga muhitlerinde sefahat hayatı yaygınlaşır. Sefahat hayatının yaygınlaşmasıyla birlikte öncelikle tahsilini Avrupa'da yapanların, yabancı okullarda okuyanların ve batılı eğlence muhitlerine gidenlerin çeşitli kadınlarla ilişkileri olur. Beyoğlu çevresindeki yabancı okullarda okuyanlar hafta sonlarını bu eğlence

---

⁶⁶⁷ Çıkla, a.g.e. s. 150.

⁶⁶⁸ Zafer Toprak, "Fuhuş", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, KB Tarih Vakfı Yay. İstanbul 1994, C.3, s. 342-345.

muhitlerindeki kadınlarla geçirirler.⁶⁶⁹ Aşk ilişkisi şeklinde başlayan bu sefahat hayatı gittikçe bohemleşir. Kendilerine metres tutanlardan, dost edinenlerden, genelevlere dadananlara kadar her tip insanla karşılaşılır. Bazı yabancı okulların genelevlere yakın olması öğrencilerin erken yaşta bu tip mekânlarla ilişki kurmasına sebep olur. Mesela Galatasaray Lisesi'nin hemen karşısında genelevler vardır.⁶⁷⁰ Tanzimat'tan sonra çeşitli amaçlarla yurt dışına gidenler de Avrupa'da kendilerine metresler edinirler ya da sefahat ve fuhuş âlemlerine girerler. Paris salonları ve sosyete muhitleri her türlü gayr-i meşru ilişkilerin yaşandığı muhitler haline gelir.⁶⁷¹ Tahsil için Paris'e giden ve etudian muhitinde oturan genç öğrenciler de hafta sonları eğlenmek için kendilerine grisetteler edinirler.

Karnaval'da Madam Hamparson, ayağa düşmemiş ve piyasa malı olmamış bir ahlâksızdır. Ahlâksızlığı seviyelice yapar. Önüne gelen erkeğin metresi ya da müstefreşesi olmaz, sadece gönlünü kaptırdığı Resmi Efendi'yle metres hayatı yaşar, onunla balolara gider, evde gizlice görüşüp sevişir. Hizmetçi Mariyanko'ya para vererek kocasını oyalamasını ister. Karısını, Resmi Efendi ile sevişirken yakalayan Hamparson Ağa, Madam Hamparson'u şemsiye ile döver. (s. 236-239) Oruspu ve aşüfte damgası yemekten korkan Madam Hamparson, Madam Küpeliyan'la birlikte kocasının evini terk eder. Madam Hamparson, kocasının ölümünden sonra yaptığına pişman olur ve kocasının mirası üzerinde hakkı olmadığını düşünür. Hamparson Ağa'nın mallarını hayır cemiyetlerine harcamakla hem kocasına iyilik eder hem de kendi vicdanını rahatlatır. Rahibe cemiyetlerine katılır ve adını Hemşire Anjelic olarak değiştirir. (s. 289-290) *Demir Bey*'de Paris'te etudiant muhitinde oturan Mustafa, arkadaşlarıyla hafta içi derslerine çalışırken pazar günleri de kendilerine edindikleri grisettelerle eğlenirler. (s. 71-72) Paris'te bazı gönül maceralarına

⁶⁶⁹ Galatasaray Lisesi'nin karşısında ve çaprazında kalan Solakzâde ve Balo sokakları, İstanbul'un en meşhur genelevlerinin bulunduğu Abanoz sokağına açılır. Çiçek pasajında toplanıp kafayı bulan öğrencilerden bazıları cumartesi günleri sinemadan önce genelevlere giderler ve yaşadıkları maceraları arkadaşlarına anlatırlar. Yüksel Baştuñç, **Dünden Bugüne Beyoğlu**, Yılmaz Yay. İstanbul 1993, s. 74-75.

⁶⁷⁰ İsmail Hikmet Ertaylan, **a.g.e.** s. 88-89.

⁶⁷¹ Fuhuş, dünya tarihinde Avrupa'daki kadar hiçbir yerde yaygın olmamıştır. Eski Yunan, Roma, Ortaçağ Avrupası, Cumhuriyet dönemi Avrupası ve XVIII-XIX. yüzyıl Avrupasında her türlü fuhuş ve ahlâksızlık örneklerini görmek mümkündür. Eşcinsellik, lezbiyenlik, erotizm, çocuk pornosu ve fuhuş ticareti Batı medeniyetinin diğer toplumlara tevarüs ettiği içtimai hastalıklardır. Bkz. Roberts, Nickie, **Batı Tarihinde Fahişeler**, Çev. Gülten Şen, Sabah Kitapları, İstanbul 1992, s. 328; Derleyen Georges Duby, Ayşen Gür (Çev), **Batıda Aşk ve Cinsellik**, İletişim Yay. İstanbul 1992, s. 295.

başlayan Mustafa, arkadaşları gibi fuhuş ve sefahat âlemine dalmaz. *Müşahedât*'ta Mösyö Gregoir (Kirkor) Siranuş'u metresi olarak görür ve kibar âlemlerinde Siranuş'tan metresi olarak bahseder.

Midhat Efendi'nin gayr-i meşru ilişkilerdeki kadınları seçerken ki özeni o Fatma Âliye'de de görülür. *Udi* romanının hemen başlarında fiziki portresi tasvir edilen ve Bedia'nın kocasını elinden alan çengi Naume ve onun gibi çengilik yapan kızı Halule de Musevidir. (s. 8-12)

Şipsevdi'de ahlâk konusu iki zıt görüşün çatışması ekseninde gelişir. Geleneksel ahlâkçı grubu, Meftun Bey'in küçük Kardeşi Raci ile mutaassıp Kasım Efendi temsil ederken, kadın erkek ilişkilerinde serbestiyeti savunan Meftun Bey, Şehim Bey ile Mc Ferlan ailesi. Avrupa görmüş Meftun Bey'in verdiği alafrangalık derslerinin sonucu olarak kızkardeşi Lebibe ile teyze kızı Rebia iki sevgili bulmuşlardır. Meftun Bey kızlara gelen giden mektuplardan hizmetçi Eleni vasıtasıyla haberdar olur ve işlerin tehlikeli bir yol aldığıni fakeder. Meftun Bey Avrupaî bulduğu bu ilişkilerin kızların hamile kalacak kadar ileri boyuta taşınmasına da kızmaktadır. Lebibe'nin aşk üzerine yaptığı yorum ve savunmalar biraz felsefidir. Kadın ve erkek ayırımına da dikkat çekildiği savunma şu şekildedir: “Sevgi nesli sürdürmek için tabiatın insanlara verdiği şiddetli bir duygudur. Bu duyguyu kanunlara aykırı bir şekilde gidermek erkekler için bir çeşit sevgi zaferi, kadınlar içinse affolunmaz bir yüz karasıdır.” Gayri meşru bir ilişki erkek yapınca hoş, kadın yapınca affolunmaz bir suç işlemiş gibi cezaya çarptırıldığına dikkat çekilerek, bunun Batı'da da hoş olmasa da “Bu haksızlık Doğu'da Batı'dan daha büyük ölçüde hüküm sürüyor.” denilir. (s. 199-200)

Hüseyin Rahmi kadın erkek ilişkilerine, özellikle gayri meşru ilişkilere pozitivist bir açıdan bakar. Aşçı Zerafet ile uşak Şaban'ın gizlice buluşmaları ve birlikte olmalarını gördükten sonra Meftun şöyle düşünür:

“Tabiat kanunu öyle şiddetli bir zorlayıcıdır ki kanunların gereğine her şeyi uydurur, boyun eğdirir. Şimdi burada içen, söyleyen, çağırın bağıran, oynayan, sevişen, öpüşen Zerafet'le Şaban değil, işte bu tabiat kuvvetidir.” (s. 162)

Meftun kuzeni Rebia'yı hamile bırakıp terk eden Bedri'ye kızmakla birlikte, böyle bir ilişkiyi savunduğu için kızmaz. Bu konuda asıl kızılması gerekenler toplum

yasaları olduğunu düşünür. Ahlâk ve namus kavramının önemli olmadığı Şehim Bey ve Mc Ferlan çifti ile bunların ve Avrupai hayatın tesirinde olan Meftun kendi aralarında eş değiştirmeye kadar varan ilişkilerde sınırları kaldıran bir ölçsüzlüğü de normal karşılar. Mc Farlan Madam Şehim ile Şehim Bey ile Madam Ferlan evin farklı yerlerinde birlikte olurlar ancak bildikleri halde bilmezmiş gibi davranırlar. (s. 387)

Burada Taner Timur'un *Osmanlı-Türk Romanında Tarih, Toplum ve Kimlik* kitabındaki değerlendirmelerini hatırlamak yerinde olacaktır. Timur, Batılı kadınların Türk romanına en çok mürebbiye olarak girdiğini ve daima olumsuzlanarak çizildiğini belirtmektedir. Timur'a göre, Samipaşazâde Sezai'nin *Sergüzeşt* romanındaki mürebbiye yanlış bir Batılılaşma betimlemesi içinde, eleştiri konusu olan olumsuz bir tiptir. Hüseyin Rahmi'nin *Mürebbiye* romanındaki Matmazel Anjel, eski bir fahişe olması ve romanda herkesi baştan çıkarmasıyla, Halit Ziya'nın *Aşk-ı Memnû* romanındaki Matmazel de Courton oryantalist ressam ve yazarların Doğu fantazmını paylaşmasıyla olumsuzlanmaktadır.⁶⁷² Burada Timur'un yalnızca öğretmenlik yaptığı kişilerle aynı evde yaşayan mürebbiyeler üzerinde durduğu görülmekte ve Jozefino'nun durumuna bakıldığında, *Felâton Bey ile Râkım Efendi* gibi bazı romanları göz ardı ettiği anlaşılmaktadır. Öncelikle Jozefino, Timur'un ele aldığı mürebbiyelerden farklı olarak, çalıştığı ailenin yanında değil kendi evinde yaşayan özgür bir kadındır. Nitekim romanda Jozefino'nun öğretmenlik yaparak geçimini sağlaması olumlanmaktadır.⁶⁷³

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa'dan mürebbiye olarak gelen tiplerin büyük bir kısmı romanlarda toplumu olumsuz anlamda etkileyen ya da dönüştürmeye

---

⁶⁷² Zeynep Kerman, Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya'nın mürebbiye konusuna bakışını incelediği makalesinde Hüseyin Rahmi'nin mürebbiyeyi bir "tip", Halit Ziya'nın ise bir "şahsiyet" olarak ele aldığını belirtir. Hüseyin Rahmi, yabancı mürebbiyeyi toplumumuz için zararlı göyerek reddeder. Halit Ziya ise, kötüler içinde iyilerin de bulunabileceği düşüncesindedir. Kerman, "Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya'da "Mürebbiye" Meselesi", **İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXIV-XXV, 1980-1986, s. 304.

⁶⁷³ Taner Timur, "Osmanlı romanında Batılı Kadınlar" başlığı altında *Sergüzeşt, Mürebbiye, Aşk-ı Memnû* gibi romanlardaki Batı'dan mürebbiye olarak gelen tiplerin (*Aşk-ı Memnû*'daki Matmazel de Courton hariç) gelmeden önce veya buradaki tavırlarıyla olumsuz olduklarına dikkat çeker. Timur, **Osmanlı Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik**, Afa Yay. İstanbul 1991, s. 28-29.

aracılık eden menfi tipler olarak çizilir.⁶⁷⁴ Samipaşazâde Sezâi'nin *Sergüzeşt* (1888) romanındaki mürebbiye⁶⁷⁵, Hüseyin Rahmi *Mürebbiye*'deki (1897) Matmazel Anjel olumsuz tiplerden bazılarıdır.

Beyoğlu'nun lüks salonlarında alafranga hayatın konu edildiği *Salon Köşelerinde* romanında da ahlâksızlığın ve kadının düştüğü seviyeyi göstermesi açısından anlatılan şu manzara ne kadar açıktır. Bir gece Beyoğlu'nda yürüyen Şekip, sokak köşesinde bir kızla biçimsiz bir adamla karşılaşır. Bu adam “on üç yaşında, daha kimseye çıkmadı... Paşam, bir kere bakınız, çok memnun olacaksınız. Burada yakında. Piliç gibi, canım görünüz bir kere” (s. 94 kontrol) sözleriyle kızı metheder. Şekip acıma duygusuyla, bu zalim “insanların, bu yırtıcı, bu mütekellim hayvanların levs ve denaetlerini nerelere kadar vardırıldığını anlamak ister.” Bu duygularla kızı görmek isteyen Şekip, kızın hiç istemeden zalim bir satıcının ağına düşmüş yoksul ve güzel bir Rum kıızıyla karşılaşır. Bu durum onun yüreğini burkar ve içinde acı hissederek oradan arılır.

Halit Ziya'nın romanlarında Avrupa kültürünün bir yansıması olarak kur, flört ve aşk ilişkileri konu edinilir. *Bir Ölü'nün Defteri*'nde Osman Vecdi, arkadaşı AbdülVahid Hüsameddin'in karısı Nigâr'a âşıktır. Sevdiği kadını en yakın arkadaşına kaptıran Osman Vecdi, ölmek için savaşa gider. *Aşk-ı Memnû*'da kadın düşkününü bir adam olan Behlül, bazen bir operet kumpanyasının artistiyle, bazen Alemdağ ormanlarında tanıştığı bir kızla, bazen de Beyoğlu eğlencelerinde rastladığı bir kadınla aşk yaşar. (s. 241)

Aşk-ı Memnû'da aile krumu ve aile içi ilişkiler bakımından Avrupalılaştırmanın getirdiği olumsuzluklara ilave olarak dikkat çekici bir başka yön de çocuklara küçük yaşlardan itibaren tutulan yabancı mürebbiyeler sayesinde Avrupa dilleri öğretilirken Türkçe'nin ihmal edilmesidir. Adnan Bey, çocukları Nihal

---

⁶⁷⁴ Sema Uğurcan Osmanlı-Türk romanında kadın tipler üzerine yazdığı makalesinde Batılı kadınları olumsuzlukları yönünden ikiye ayırır. Çalışmak ve para kazanmak için geldiği halde “zevk kadınları” olarak çalışanlar ile, mürebbiye olarak geldiği halde “Türk çocukları ve Türk erkekleri üzerinde kötü rol oynayan”lardır. *Şıpsevdi*'deki Anjel'i de bunların en belirgin örneği olarak ekler. bkz. Uğurcan, “Osmanlı Türk Romanında Kadın Tipleri”, **Türkük Araştırmaları Dergisi**, Nr. 11, Mart 2002, s. 125.

⁶⁷⁵ Mehmet Kaplan, Samipaşazâde Sezai'nin bu mürebbiye tipini kendi çevresinde tanıdığı insanlardan ilham alarak yarattığını söyler. bkz. Mehmet Kaplan, “Sergüzeşt Romanı”, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, s. 378.

ve Bülent'e De Corton'a emanet ederken, kızının Türkçe konusunda zayıflığına, özellikle "ıslah olunamayan imlasına" çare arama yoluna gider. Kızına Türkçe dersler verir. (s. 132-133)

Avrupalılaştırmanın getirdiği âdâb-ı muâşeret kurallarından birisi de birisiyle öpüşme konusundaki değişimdir. Türk örf ve adetlerine göre musafaha veya yanaktan öpme vardır. Bu romanla ilk defa Nihal'le kardeşi Bülent "dudak dudağa, uzun uzun, birbirini hırpalayarak öpüştiler." denilir. (s. 145)

Halit Ziya'nın Avrupalılaştırmanın getirdiği bozulmanın aileden başlayarak sokağa ve topluma yayılışını en geniş şekliyle anlatan romanı *Kırık Hayatlar*'ıdır. Avrupa'da eğitim görmüş ve mutlu bir aile kurmuş iken, etraftan "kırık hayat" hikâyelerini dinlerken bir süre sonra kendisinin de bu hayata doğru kaymasıdır. Zeynep Kerman'ın da işaret ettiği gibi daha önce belli çevrelerde, daha dar alanlarda görülen aile ve kadın erkek ilişkilerindeki bozulma, romanın adındaki "-lar" ekinin de işaret ettiği gibi bütün bir topluma yayılmış durumdadır.⁶⁷⁶ Ömer Behiç ve eşi Vedide'nin Kağıthâne eğlencelerinden dönen kalabalığı pencereden seyrederek. Bu manzaraya "Landonun içinde evvela göğüsleri açık, yakaları geniş boncuklu harçlarla müzeyyen yavru ağzı" giyimiyle Veli Bey'in kızları öncülük etse de, şehrin bütününe yayılan bir bozulma başlamıştır. (s. 74) Bu romana kadar özellikle Avrupa'da eğitim görmüş doktor tipler topluma sağlık ve eğitim gibi konularda öncülük ederken, *Kırık Hayatlar*'da Ömer Behiç için evlilik "âteşnâk bir gençliğin şerareleri söndürülecek bir devre-i sükûn değil, bütün ihtiyac-ı feverân-ı sevdavîsinin külleri savrulacak bir devre-i inşial" iken, "ismet ve mahramiyet sahasıyla fuhuş vartasının hududu temas eden bir noktada yaşayan" Veli Bey ailesinin kızlarından Neyyir ile tanışmayla başlayan süreç, çocuklarını ve eşini ihmal eden, hatta ihânet eden bir görüntüye bürünür. (s. 23, 225-235) Sadece Ömer Behiç değil, onun gibi eğitilmiş ve doktor olan Bekir Servet'in hayatında da bu durum açıkça görülür. Bekir Servet'in başta Veli Bey'in kızları olmak üzere, etraftaki kadınlarla ilişkisi vardır. Hatta Ömer Behiç'le bir konuşmalarında onun ima ettiği

---

⁶⁷⁶ Zeynep Kerman, Halit Ziya'nın diğer romanlarında olduğu gibi bu romanının da bir aşk macerasını konu aldığını ancak bu romanda çevrenin genişleyerek bütün bir şehre yayıldığına işaret ettikten sonra "-lar" ekinin de manalı olduğunu, romanda "bütün bir toplum sel halinde, adeta uçuruma gider gibidir" tespitinde bulunur.. bkz. Kerman, **Uşaklıgil'in Romanlarında Batıl Yaşayış**, s. 110.

şeyleri kendisi açıkça tamamlar: “Talat Bey, Bekir Servet’in mahbubesini alıyor, Bekir Servet de onun mutallakasını alıyor, istersen buna mübadele diyebilirsin.” (s. 254) En önemlisi Bekir Servet’in evlilik gibi Osmanlı Türk toplumu için en önemli kurumlardan birisi olan aile kurmaya karşı isteksiz davranması, hatta bekar kalarak pek çok kadınla beraber olmayı tercih etmesidir. O adeta aldatılan bir koca olmamak için evlenmeyi istemez. Bekir Servet’in evlilik konusunda Ömer Behiç’le yaptığı konuşmalarda söyledikleri toplumdaki çözülmüşlüğü ve Avrupa ahlâkının nerelere kadar yayılmış olduğunu göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

“Kaç evin kapısını çalabilirsin ki orada seni izdivaca salahiyet fıkdanının bir bürhanı karşılamasın?.. (..) Tünel’de Yeniçarşı alüftelerine yerini bırakacak kadar sokak zarafetini satıp da evde karısını döven Hariciye erkanından, Beyoğlu’nda bir gazino penceresinin hariçten görünebilecek bir köşesinde türlü leziz şeylerle çayını içmek için para esirgemezken evde çocuklarına midelerine çöksün de fazla yemesinler diye bayat ekmek yediren pintilerden, kalemde dilencilere mahsus boş hokkada ufak para bulunduracak kadar şefik ve rahim olup da evde kahvenin köpüğünü kaçırmış diye öksüz beslemenin kafasını soba maşasıyla yaran zalimlerden bahsetti.” (s. 263-264)

Ömer Behiç’e söylediğinin can yakıcı ifadeler ise şunlardır:

“Sana tavsiye ederim, dedi; bir gün Köprü’den geçerken bütün memleketin mümtaz sınıfına mensubiyetleri kıyafetlerinden, revişlerinden anlaşılan adamlara bak ve kendine sor: Acaba bunlardan kaç evlerinin anahtar deliğinden bakılırsa utanılmayacak bir izdivaç hayatı kurabilmişlerdir?” (s. 264)

Kadın erkek ve aile kurumunun zayıflaması ve bozulmuşluğunun yansıması mahkeme kapılarında görülür. Eskiden erkekler eşlerini boşarken, şimdi kocasından boşanmak için “otuz fakir kızın çeyizi”ne yetecek para harcayanlar vardır. “Asıl kırık hayatları görüp anlamak, anladıktan sonra da hayattan, beşeriyetten nefret etmek için oralara uğramak lâzımdır.” (s. 304-305)

Sadece mahkeme kapılarında boşanmak için uğraşan kadınlar değil, Ömer Behiç muayene ettiği hastalardan çok farklı hikâyeler dinlemiştir:

“Karısının mücevherlerini satıp fahişesere yediren damatlar, çocuklarını aç bırakıp Galata meyhânelerinde sürten babalar, hariçte yüz kişinin uşaklığına katlandıktan sonra evinde bir kap yemekten etrafına zalim bir istibdadın zehirlerini döken kocalar...” (s. 387)

Bu romanla beraber Avrupa'nın getirdiği olumsuzluklardan birisi de evli olduğu halde herkesin kendi hayatını yaşaması, senenin belli zamanlarında bir araya gelinmesi, karı kocanın birbirlerin hayatına karışmamasıdır. Daha küçük bir memur iken genç yaşta zengin bir kadınla evlenen ve sonra Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde elçilik görevlerinde bulunan Sakıp Süleyman Bey'le eşi arasındaki ilişki bu çeşittendir. Süleyman Bey konumu itibariyle eşine Avrupa'nın sefaret âlemlerine açılan kibar mıntıkanın kapısını aralarken, o da eşine servetiyle başka bir hayatın yolunu açar. Sakıp Süleyman Bey, emekliye ayrılınca da, yatalak hasta olan eşiyle ilgilenmek yerine zevk ve eğlence hayatına devam eder. (s. 365-366)

Ömer Behiç'in gizli aşk yaşadığı Neyyir'le Beyoğlu'nda buluşmak için beklerken terzi kadının söyledikleri Avrupalı düşünce ve hayatı algılayış tarzının nasıl yayıldığını gösterir. Ömer Behiç'in aşk yaşadığı Neyyir'i kıskanması üzerine şu açıklamayı yapar:

“Kıskançlık başlamış. Bu iyi değil. İşte pekala, burada buluşuyorsunuz, sevişiyorsunuz. Dün nasıldı, yarın ne olacak, bunu düşünmek ne lâzım? Bu günün zevkiyle doymalı o kadar. Siz ev bark sahibisiniz, o da yarın o bir gün evlenecek, çoluk çocuk yetiştirecek. İkinizin yolu başka başka... bugün buluştunuz, yarın ayrılacaksınız..” (s. 397-398)

En önemlisi “eğlenmek başka, sevmek başka” düşüncesinin yerleşmesi ve kadının “vakit geçirecek” bir araç olarak algılanmasıdır. Avrupalılaştırmanın getirdiği bir olumsuzluk da insanları iki yüzlü olmaya alıştırmasıdır. Bunu romanın ana karakteri Ömer Behiç'in hayatında görürüz. Evli ve iki kızı olan Ömer Behiç, Neyyir'le yaşadığı gizli aşk ve buluşmalardan sonra evine döndüğü zaman hep bu ikili hayatın zorluklarını yaşar. Onun bu psikolojisi şöyle açıklanır: “Birinden çıkıp ötekine girmek için manevi bir elbise değiştirmek kabilinden kendi kendisine kalırdı.” (s. 451)

Sergüzeşt romanında ise, Dilber ile Celal birbirlerine bağlı kalacaklarına dair söz verirler. Celal'in anne ve babasının araya girmesiyle aşk kesintiye uğrar. Kız cariye olarak satılır. Celal aşkına sadakatini göstermek için kızın peşine düşer, hastalanır. Dilber ise aşkına sadakat göstererek intihar eder. Moran, İntibah'taki Mehpeyker tipini "ölümcül kadın" olarak nitelendirir. Hatta onu ölümcül kadınların "prototipi" sayar.

Yeryüzünde Melek romanında da fahişe olan Arife sevdiği adamdan ve rakibinden intikam almak için çeşitli dolaplar çevirir. *Zehra*'da ise Suphi karısını bırakarak evdeki cariye Sırrı Cemal ile evlenir. Bu romanda diğerlerinden farklı olarak Zehra kendisi tuzak kurmak yerine bir Rum karısı üzerinden planını işletmeye koyar. Urani'ye tutulan Suphi evini terk edince Sırrıcemal intihar eder. Moran değerlendirmesinde Türk romanının ilk yirmi beş yıllık örneklerinde biri melek diğeri şeytan, biri aşk için ölen, diğeri aşk için öldüren iki karşıt tipten bahsedilebileceğini söyler.⁶⁷⁷

Fatma Aliye'nin *Muhâdarât*'ında alafranga olmak ya da Avrupa âdâbını benimsemek kendi kimliğinden uzaklaşma olarak algılanır. Nitekim başı açık olarak resmi bulunan kadının bu durumu alafranga olarak tanımlanır. Roman kişilerinden Fevkiye'nin validesinin ağzından onun bu durumu, "Resimleri de gördüm. Bazısı başı açık! Alafranga, bazısı fesli" (s. 129) Bu bahsedilen mektuplar ve resimler Nabi'den Fevkiye Hanıma gelen mektuplardır. Burada Fevkiye'nin validesinin kimi erkek resimlerinden başı açık olanlar için alafranga demesi ilginçtir. (s. 129)

Midhat Efendi'yi örnek alarak roman yazmaya on altı yaşında başlayan Hüseyin Cahit Yalçın'ın *Nadide* romanında da gayr-i meşru bir ilişkiden hamile kalan kızla karşılaşılır. Rumeli taraflarında geçen romanda köyde yaşayan Fuad, şehre indiği bir gün orada gördüğü ve aşık olduğu Nadide ile mektuplar sayesinde onun konağının bahçesinde beraber olurlar. İki sevgili bahçede sevişirken, Nadide'nin eski aşıkları ateş ederek Fuad'ı yaralarlar. Aradan yedi ay geçtikten sonra Nadide'nin hamile olduğu anlaşılır. Eve çağrılan ebe sayesinde Nadide ölü olarak çocuğu doğurur. Ancak romanın ilerleyen safhalarında Nadide kendisine tıpkı Fuad gibi şehre geldiği bir zaman aşık olan Ali Bey'le evlenir.

---

⁶⁷⁷ Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış*, s. 26-31; Kerman, *Edebiyat İncelemeleri*, s. 32-35.

Vah’ta Behçet Bey içki müptelası değildir, ancak ara sıra gittiği Beyoğlu’nda veya mesirelerde bir iki kadeh içer. *Demir Bey*’de Mustafa gazinolarda ve balolarda içki içer. Mustafa’yı Paris lokantalarında şarap içerken, Baden’deki Trinkhal’de ise bira içerken görürüz. *Ahmet Metin ve Şirzâd*’da Ahmet Metin’in Meliketül Bahr kotrasında yabancı misafirler için her türlü yerli ve ecnebi şarapları, biralar, konyaklar ve likörler mevcuttur.

4.5. Avrupalılaşmanın Türk Toplumuna ve Değerlerine Olumlu Etkisi

Osmanlıdan günümüze kadar yaklaşık iki yüz elli yıllık batılılaşma serüveninde kültür değişmelerinin Batı kaynaklı olduğu ve bir devlet projesi olarak yürütüldüğü görülür. Tanzimat’tan itibaren Batılılaşma resmî bir program haline gelir ve genellikle zorunluluktan kaynaklanan değişmeler görülür. Ancak kültür etkileşim ve değişimin hepsinin olumsuz olduğunu söylemek mümkün değildir. Zayıf kültürlerin kendine yabancılaşma ya da yok olma tehlikesine karşı, tarihî bir sağlam geleneği olan kültürlerin bu etkileşimden faydalanarak çıktığı da görülür. Bu anlamda iki yüzyıllık Avrupalılaşma / Batılılaşma çabasının neticesinde Avrupalılaşmanın Türk kültür hayatında daha olumlu yönlerinin olduğu, bunların da XIX. yüzyıl Türk romanına yansıdığı görülür.

Romanlarda yanlış batılılaşmayı eleştirirken çizilen alafranga tiplerin karşısına değer yargılarıyla kendine ait, ancak Avrupa’yı da bilen, hatta romanlarda Avrupa’ya gönderilen ve oranın olumlu taraflarını alarak dönen roman kahramanları vardır. Avrupa olumlu ve olumsuz taraflarıyla en çok Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında akis bulmuştur.

Midhat Efendi’nin “ilerleme”, “terakki”, ya da Avrupa’yı öğrenme gerekliliğinden bahsederden kastettiği, daha çok bilim ve teknik konularıdır. Midhat Efendi’nin Batılılaşma anlayışı; bilim, teknik ve ekonomik alanda Avrupa’nın ileride olması ve Osmanlı toplumunun da bu alanlarda Avrupalıları yakalamak zorunda olduğudur. Fakat kendisi bu alanların da yeterince anlaşılmadığını savunmuştur. Romanlarında hep eleştirdiği ve karşılık olarak sunduğu olumlu karakterler, yani Batılı eğitim almış, bilimle ve edebiyatla ilgilenen ve bu özelliklerini Osmanlı ahlâk ve kültürüyle kaynaştırmış karakterler bu düşüncenin ürünüdür. Yazar hakkında en

kapsamlı çalışmayı yapmış olan Okay'a göre, A. Mithat'ın, "kurmak istediği denge, kendi düşüncesine göre İslâm'ın esaslarına, bunu ırkına ve devletine mahsus bir şekilde uygulamış olan Osmanlı'nın felsefesine aykırı olmamak şartıyla yenileşmek /Avrupalılaşmaktır."⁶⁷⁸

Orhan Okay'ın da ifade etmiş olduğu "Osmanlı felsefesine aykırı olmamak şartıyla yenileşmek" Ahmet Mithat Efendi için, aslında kültürün olumsuz yönde değişime uğramadan özellikle teknolojinin toplumsal hayata girmesi, ekonomik alandan girişimciliğin artması, eğitimin sağlıklı ve Avrupa standartlarında yaygınlaşması demektir. Başka bir deyişle, Batılılaşma belli kurumlara ve hayatın içindeki belli alanlara sınırlı bir şekilde uygulanmalıydı. Bu bir yönden de kendisinin "Batılılaşmak"tan ziyade, "Modernleşmek" inancında olduğunu göstergesidir.

Mithat Efendi Osmanlı kültürünün üstün yanlarını göstermek için, romanlarında kullandığı karakterlerden özellikle Avrupalı olanlara bu üstünlüğü söyleterek okuyucusuna yazdıklarını daha inandırıcı kılmaya çalışır. Örneğin, *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'deki Jozefino'nun, Osmanlı ve Avrupa kültürünü karşılaştırırken söyledikleri, aynı zamanda Ahmet Mithat'ın kafasındaki Doğu'nun üstün olduğu alanlardan birini göstermektedir:

"Ben hakkımı bilirim de dava ederim. Ben sözümü bilirim de söylerim. Bir kere Türklerdeki şu misafirperverlik Avrupa'da bulunmaz. Muradım onlar birbirine gitmezler demek değildir. Lakin sofraları, baloları hep resmî şeylerdir. Herkes hânesine geldi mi, yine kendi familyası halkıyla kalır. Aralıkta bir familya içine misafir gelmiş görülmesi veyahut insanın kendisini başka bir familya içinde görmesi bir büyük teceddüt demektir." (s. 214)

Avrupalı olmanın medeni olmak, nezaket ve gördü kuralları bilmek anlamında olduğu görülür. Nitekim *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de Avrupalılar kibar insanlar olarak tanımlanır. Avrupa'da ticari hayatına son vererek İstanbul'a iki kızıyla beraber rahat etmek için geldiği belirtilen İngiliz Ziklas ailesi, lord, dük gibi şahıslar Avrupa'nın elit tabakasından olmamalarına rağmen kibar insanlar olarak vafedilir. (s. 20)

Yine bu romanla beraber bu dönemde yaygın olarak Avrupa'dan gelen mürebbiye ve hocalar, çocukları yabancı dil ve alafranga hayat öğrensinler diye

---

⁶⁷⁸ Okay, a.g.e. s. 7.

tutulur, para ödenirken, ilk defa Râkım Efendi ile İngiliz ailenin kızlarına Türkçe dersi verilir. Midhat Efendi'nin Batı karşısında kendi değerlerini savunma fikri olarak da görülebilecek bu değişikliğin romana yansımaları, ilk defa bir Türk'ün özel Türkçe dersi vererek para kazanması olumlu ve önemli bir değişim olarak karşımıza çıkar. Bu romanda alafranga meşrep Felâton Bey'e karşı yerli ve olumlu bir tip olarak çizilen Râkım Efendi, Batı dillerinden birisini bilmesi, çalışma hayatının düzenliliği, İngiliz Ziklas ailesinin kızlarına verdiği özel dersler sayesinde kazandığı paralarla Türkçe ve Fransızca kitaplarla kütüphanesini zenginleştirmesi olumlu davranış olarak görülmelidir.

Çengi'de medeniyet bakımından İstanbul'un bazı semtleri ilerlemiş olarak kabul edilir ki, bunun ölçüsü Avrupa'ya benzemek ya da yakınlaşmaktır:

“İstanbul'da terakkiyât-ı medeniyenin göze en evvel, en ziyade kuvvetle çarpan kısmı Kadıköy'ü, Haydarpaşa, Bağlarbaşı, Şişli, Feriköy'ü Ayastefanos'a doğru yeniden hasıl olan ittisaldır. Vakıa yirmi sene mukaddem adeta kırlardan ibaret olup civarda bulunan bazı meraklıların sayd ü şikara çıktıkları yerleri bugün mamur mahalleler suretinde görerek terakkiyât-ı sahîhadan addolunur.” (s. 85-86)

Süleyman Muslî'de Midhat Efendi İstanbul'un tarihi eserlerini methettikten sonra modernleşme çerçevesinde yeni adımlar atılmamasını eleştirmekte ve XIX. yüzyılda dünyanın önemli şehirlerini örnek olarak sunmaktadır. “Viyana gibi, Petersburg gibi, Paris gibi, Newyork gibi usûl-i cedîde üzere tarh ve tecdîd edilmiş şehirlerin” sonradan yapılmış eserleriyle “ukûl-i seyyahine hayret-fermâ” olabilecek durumdadırlar. (s. 133) Romanda şehirleşme adına atılacak adımlar ve izlenecek yol olarak Avrupa ve Avrupa örnek alınarak kurulan Petersburg gibi şehirler örnek olarak sunulmaktadır. Bu yönüyle olumlu bir eleştiri sayılabilir.

Midhat Efendi'nin henüz Avrupa'ya çıkmadan önce yayımladığı *Dürdane Hanım* romanında ilk defa elektronik bir alet olarak telefon romana girer. İki ayrı mekân arasına çekilen bir tel ve ucuna bağlanan cihaz sayesinde yapılan konuşmalar dinlenir. Roman telefon sayesinde dinlenen dedikodular etrafında gelişir. Komşu konağa telefon hattının nasıl çekileceğinin kaynağı Ülviye Hanım'ın babasının Mısır'dan tanıdığı bir İngiliz doktordur. Dolayısıyla gerçek anlamda Avrupa tekniğinin ürettiği bir teknolojik alet olan telefonun romana girmesi de bir İngiliz aracılığıyla. Yazar istitradî olarak telefon ve faydaları hakkında bilgi verir. (s. 65) Daha sonra gittikçe yaygınlaşacak olan ve insan hayatının bir parçası haline gelecek

olan telefonun romana girmesi olumlu bir adım olarak algılanmalıdır. Burada telefon fikrinin İngiliz tabipten çıkmış olmasıdır. Her ne kadar romanda telefonun kullanılış amacı komşu kızın sırlarını dinlemek maksadıyla kullanılmış olsa da teknolojinin kullanılması ve faydalarının açıklanması olumludur.

Vah'ta Behçet Bey Mekteb-i Sultanî'den mezun, Fransızca bilen ancak Osmanlıcası zayıf, Felâton Bey ve Zekai gibi çapkın birisidir. Midhat Efendi'nin ikiye ayırarak özelliklerini anlattığı “şık”lardan ikincisine benzeyen içki, kumar oynamayan Behçet Bey için en güzel zaman öldürme aracı kitap okumaktır. Behçet Bey “kulüplerde olsun, hânemde olsun zamanı öldürmenin en güzel sureti kitap mütalaasıdır. (s. 31) Alafranga tip olan Behçet Bey'in diğer “şık” tiplerden ayrılan en olumlu vasfı Bihruz Bey'de olduğu gibi sırf gösteriş için değil, gösteriş merakı olsa da gerçek manada bir okuyucu olması olumlu bir davranıştır.

Avrupa'ya eğitim ya da diğer amaçlarla gidenlerin orada kendi değerlerine yabancılaşmadan evrilmesi, kendi âdâb-ı muâşeret da dışlamadan orayla birleştirmesi Midhat Efendi'nin yapmak istediği şeylerdendir. Nitekim *Demir Bey*'de eğitim için Avrupa'ya giden Mustafa Kamerüddin Paris'te Rozali adında aslen İtalyan olan bir kadının pansiyonunda kalır. Bu kadın Kamerüddin'e her konuda yol gösterir, nasihatler de bulunur. Bu sayede Kamerüddin'in “etvar-ı kibaranesini o kadar ıslah eylemekteydi ki gerek Fransa'nın, gerek İngiltere, Almanya, İtalya'nın hangi kibar âleminde bulunacak olsa güya o âlemde doğmuş, büyümüş, yaşamış gibi hiçbir kusuru görülmemek yolunu tutmuştu.” (s. 179-180)

Midhat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh, *Acâyib-i Âlem*'de Suphi ve Hicabi, *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Ahmet Metin'in olduğu gibi gittikleri ortama kendi değer yargılarını koruyarak o ortama ayak uydurmaları önemlidir. Burada Mustafa Kamerüddin'in Avrupa adâb-ı muâşeretini öğrenmek konusunda gösterdiği gayret olumlu bir tavidir.

Midhat Efendi yukarıda telefon örneğinde de görüldüğü gibi yeni icat olan teknik alet ve gelişmeleri romanlarında yer verir. Bunlardan birisi yine Avrupa'da ortaya çıkan emzik konusudur. *Müşahedât*'ta Osmanlı'da yeni doğan bebekler için “keçimemesi” adıyla sadece bir tane emzik varken, üstelik bu da çok eski iken, Avrupa'da yeni ve modern çok çeşitli emziklerin varlığından bahsedilir. Yeni doğmuş çocuğa bakan Bayzar Dudu, o zamanlar İstanbul'da emzik çeşitleri çok yaygın olmadığı için sadece keçimemesi adıyla bilinen emzik kullanırken, “Sâdıku'l-uyûnî,

Londra ve Amerika ile ahz ve itada bulunduğundan, Amerika’da yeni icat edilmiş bir nevi lastik emziği celp ve sûret-i istimâlini karısına tarif eylemiş bulunduğundan, bu hânede emzik istimal olunur.”(s. 198) Avrupa telefon konusunda olduğu gibi teknik gelişmelerin merkezi konumundadır. Bu yeni icat ve gelişmelerin XIX. yüzyıl Türk romanına yansımaları, insanların sosyal ve günlük hayatlarını kolaylaştırması bakımından önemlidir.

Türk romanında spora ve sportif faaliyetlere pek fazla yer ayrılmaz. Sporu zevk, eğlence, sıhhatli olma arzusu ve vakit geçirmek maksadıyla yapanlar, genellikle Avrupa’yı gören ya da alafranga çevrelere mensup insanlardır. tahsillerini yabancı okullarda yapan ya da yüksek sosyete sınıfına mensup kişilerdir. *Ahmet Metin ve Şirzat*’ta Ahmet Metin, Mekteb-i Sultanî’den çıktıktan sonra gittiği Paris’te, Avrupalıların ilginç meraklarının olduğunu görür. Avrupalılar gerek sporda gerekse başka alanlarda hep denenmemiş ve dikkat çekici olanı yaparlar. Ahmet Metin’de de böyle bir istek uyanır ve Yunus balığı avcılığı hevesine kapılır. Lazistandan kayıkçılar getirerek Karadeniz’e açılır, pek çok Yunus balığı yakalar, bunların resimlerini çeker, konuyla ilgili bazı Avrupa gazetelerine Fransızca makaleler yazar. (s. 29) Ahmet Metin kotrası ile çıktığı Akdeniz seyahatinde de sabah ve akşam spor yapar. (s. 130)

Mehmet Rauf’un *Garâm-ı Şebâb* romanında da yeni bir manzum eser yazmak için bahar mevsiminde İstanbul’dan İzmit’in bir köyüne giden genç şair Memduh bey, “idman-ı beden için saatlerce yorulur.” (s.142)

Midhat Efendi’nin *Acâyib-i Âlem*, *Ahmet Metin ve Şirzat* gibi romanlarında seyahate çıkaracağı kahramanları bilgi ve birikim bakımından donatarak, yabancı dil öğrenmiş olarak seyahate çıkarması Avrupalı seyyahları örnek almadan kaynaklanır. Ahmet Metin’in Akdeniz seyahatine çıkma isteği Avrupa dönüşü oluşur. Ahmet Metin yabancı kitaplar okur, hatta daha çok akuyabilmek için kendisine Avrupa kibarlarının yaptığı gibi bir “kârî” tutar. (s. 30)

Avrupa görmüş olmak, bir insanı tanımlarken olumlu ya da üstünlük vasfı olarak ifade edilir. Çünkü Avrupa görmüş olmak, nezakati, insan ilişkilerinde bir seviyeyi yakalamayı ifade eder. *Felâatun Bey*’de Avrupa’dan gelen Ziklas ailesi Avrupalı olduğu için “nazik” olarak tanımlanırken bu kez Ahmet Metin’in Akdeniz seyahatinde ziyaret ettiği Kal’a-i Sultani’de (Çanakkale) ziyaret ettiği mutasarrıf için de benzer olumlu vasıflar kullanır. “Paşa hazretleri gayet kibar terbiyeli Avrupa

görmüş nazik bir zat olup Ahmet Metin gibi bir “spor” adamının zuhuru Osmanlılık şanı için bile bir ehemmiyet-i mahsusa ile telakki olunacağını takdir eyler.” (s. 119)

Midhat Efendi'nin Avrupa'ya gönderdiği kimi roman kahramanları ahlâk abidesi olarak karşımıza çıkar. Nasuh, Suphi, Mustafa Kamerüddin bunlardandır. *Paris'te Bir Türk*'te Nasuh'un Avrupa edebiyatı hakkındaki bilgisi, Paris'in çeşitli ortamlarındaki tavır ve nezaketi, yine Suphi'nin ahlâk ve nezaketi İngiliz kızı Miss Haft ağzından methedilirken Akdeniz seyahatinde Ahmet Metin'in tanıştığı Boğdanlı ailenin kızı Neofari'nin onun hakkındaki sözleri de olumludur:

“Bu genç Osmanlı hakikaten fevkalade bir adamdır. Vukûf-ı malumatına ve her hal ve şanındaki terbiyesine nezaketine nazaran bu adama Osmanlı ve “Türk” ve Müslüman” demeye insanın dili varmayacağı geliyor. Zira şimdiye kadar almış olduğumuz malumata göre zihinlerimiz bu isimleri barbar cahil zalim gibi sıfatlarla müttaftır diye telakkiye meyletmişti. Bu adam en fazıl Avrupalılar gibi bir şey! En mükemmel Avrupalıdan farkı var ise o da yalnız iffet-i fevkaladesinden ibarettir. Eğer bir Avrupalı olaydı şimdiye kadar bana bin defa ilan-ı aşk ederek benim de gönümünü celb için bin türlü yaltaklıklara müsaraat etmesi lâzım gelirdi.” (s. 338)

Midhat Efendi'nin Türklüğü ve Müslümanlığı temsil görevi verdiği roman kahramanı Ahmet Metin'i olumlu vasıfları anlatılırken bir Avrupalı'ya benzetilmesi ilginçtir. Yalnız onun Avrupalılardan ayrılan tek yanı kadın ve aşk konusudur. Bu konu mukayesede geçtiği için burada tekrar etmiyoruz.

Avrupalılaştırmanın romanlara yansıyan en önemli taraflarından birisi de yemek yeme usulüdür. *Taaffüf*'te eski ve yeni yemek yeme âdâbı konusunda geniş bilgiler veren Ahmet Mithat Efendi, Avrupa usulü yemek yemenin kolaylıklarından ve sıhhatinden bahseder. Örnek olarak ayrı ayrı tabaklarda, yemek masasında çatal ve bıçak bulunan bir sofranın öne çıkartılması önemlidir. Rasih Efendi'nin yemek salonu alafranga usule göre düzenlenmiştir:

“Bu konağın yemek salonu dahi erbâb-ı vukûf gözüyle ziyaret ve temaşaya şayandır. Malum a alafrangada yemek yenilen mahal dahi bir “salon” addolunur ve ona göre tefriş edilir.” (s. 79)

Sonra yemek salonunun geniş tasviri ve eşyalarının yerleri anlatılır.

Yerdeki hainin Uşak halısı olması gibi konağın içindeki eşyaların bir kısmı alaturka, çoğunluğu ise Avrupa'dan sipariş edilerek getirilmiş özel eşyalardır. Bunlar içinde Avrupa usulü yemek yeme şekli öne çıkartılır. Bir masa etrafında herkesin ayrı

tabaklardan yemek yediği alafranga yemek âdâbı yazarın çok beğendiği yönlerden birisidir. Midhat Efendi “yemek odası”nın kırk elli yıllık bir geçmişi olduğunu hatırlatarak yemek yeme usulü konusunda tercihini açıkça Avrupa’dan yana koyar. (s.80-81)

Eylül romanında Suad’ın babası kırkıktan sonra Avrupa’ya gitmiş, dönüşünde viyolensele merak sarmıştır. Suad’ın babasının Avrupa’da müziğe yönelmesi olumlu bir davranıştır. (s. 107)

Güneş ışığına göre uygulanan alaturka saatten yirmi dört saat dilimine göre hesaplanan alafranga saate geçiş Avrupalılaştırmanın getirdiği en olumlu yeniliklerden birisidir. *Salon Köşelerinde* romanın kahramanlarından Şekip, kendisinden Batılı nezaket kuralları ve eğlence hayatı açısından çok şey öğrendiği Madam Daven’in daveti üzerine onun evine “alafranga saatle beşi çeyrek gece” gider. (s. 53)

Davetli olduğu günler dışında yemeklerini genellikle Beyoğlu’nun Tokatlıyan gibi gözde mekânlarında yiyen Şekip, bir gün burada İngiliz ve Amerikalı dostlarıyla karşılaşır. Onlar yemektedirler. Şekip’in de yemesi için ısrar edince Şekip buraya gelmeden yemek yediğinden bahseder. Ancak bir saat önce yemek yediğini söyleyerek yemek yemeyi kabul etmemesi itiraz olarak algılanmıştır. Çünkü:

“Alafranga saat sekizden evvel taam etmek mugayir-i sıhhat olduğu hatta İngiltere’de öğle taamı alafranga birden sonra ve akşam taamları sekiz buçuk ile dokuz arası edildiği dermiyan edilir.” (s. 116)

Yemek masasında Avrupa ile Türklerin yemek ve yatma saatleri hakkında konuşmalar olur. Avrupalılar saat kavramına daha riayet ederler. Madam Lidya, Şekip Bey’e kaçta yattığını sorar. O da “üç, nihayet dörtte yattığını söyler. Bunun üzerine alaturka alafranga saat tartışmasına girilir. Hatta yemek masasındaki sefaret kâtabi de saatin kaç olduğunu, alaturka bir saatin alafranga kaç tekabül ettiğini bilemez. Çünkü alafrangada öğle hep saat on ikidir. Halbuki alaturkada yaz ve kış öğle saatleri farklıdır. (s. 117-18)

Değişim, kadın-erkek ilişkilerinde de görülür. Geleneksel kadın erkek ilişkileri, yerini Avrupaî modern ilişkilere bırakır. Alafranga muhitlerde haremlik-selamlık, kaçgöç uygulaması kalkar. Konak ve yalılarda Avrupalı hizmetçi ya da mürebbiye çalıştırma âdeti görülmeye başlar. XIX. yüzyıla kadar çocuklarının eğitimini yabancılara bırakmayan Türkler, artık evlerinde yabancı mürebbiyeler

çalıştırır ve çocuklarına yabancı özel hocalar tutarlar. Olumsuz örneklerin yanında Fatma Âliye Hanım'ın Muhâdarât'ındaki ikinci mürebbiye Jozefin, Aşk-ı Memnû'daki Mll de Courton'un geçmişi kötü olsa da mürebbiye olarak olumlu örneklerdir.

Tanpınar'ın “Bir medeniyet buhranının çocuğu olduğunu hiçbir zaman unutmaz”⁶⁷⁹ şeklinde vasıflandırdığı Ahmet Midhat Efendi, Türk milletinin Avrupa'dan pek çok olumsuzluklar aldığını ama ahlâkî bakımdan kendisini koruduğuna işaret eder:

*“Bu halk, Avrupa'nın ulum ve sanayice terakkiyatına iştirak eylemiş ise de, ahlâkça tedenniyatına iştirak etmediklerinden hüsn-i ahlâk-ı kadimelerini pek güzel muhafaza eylemişlerdir.”*⁶⁸⁰

Felâton Beyle Râkım Efendi' Felâton Bey'in tiyatrocu sevgilisi Polini ile arkadaşı Râkım Efendi'yi tanıştırması dikkat çekicidir. Romanda Felâton Bey'e karşılık kendi kültürel değerlerine sahip çıkan bir karakter olarak çizilen Râkım Efendi, yabancı bir kızla tanışmaya olumlu bakmaz hatta karşı çıkar. Felâton Bey'le gerçekleşen diyalogta iki farklı kültürün ahlâkî değerler bakımından mukayesesi önemlidir.

“Râkım: Müsaade ederseniz niçin istemem. Fakat bu kadar muhabbetiniz olan kızı ağyara ...

Felâton: Bak! Adam sen de, hâlâ kaba Türklük ediyorsun be! Alafrangada öyle şeyler var mıdır?” (s. 70) Râkım kendisini alafrangaya alıştıramadığını söyleyerek olaydan sıyrılır.

Yine kadınlara değer veren, onları öne çıkaran davranışların temelinde de Avrupa adâb-ı muâşeretin Osmanlı toplumunda benimsenmeye, yaygınlaşmaya başlamasıyla olmuştur. Osmanlı ahlâk yapısında, örf ve adetlerinde kadınlar haremi olmayan erkeklerle aynı ortamda oturmaları, onlarla konuşmaları, muhabbet etmeleri yasak olan, ayıp sayılan bir durumdur. Bunun temelinde de dini anlayış atmaktadır. Ancak XIX. yüzyılda asırlardır gelen bu ahlâk kurallarının Avrupalılaşma ya da modernleşme yolunda ilerlemeye paralel olarak değişmeye başladığı, kadının bir birey olarak kabul edildiği, toplum içine çıkmaya başladığı görülür. Bunlardan birisi de kadın ve erkelerin bir arada oturmaması ayrı ayrı oda ya da salonlarda oturma

⁶⁷⁹ Tanpınar, **XIX Asır Türk Edebiyatı**, önsöz

⁶⁸⁰ Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevelan**, s. 225.

konusudur. *Felâatun Bey'le Râkım Efendi* romanında bu geleneğin doğru olmadığı yabancı bir ailenin Türk ailesine misafir olduğu zaman ortaya çıkar. Ziklas ailesi Râkım Eendi'nin evine kuşluk yemeğine davet edilir. Ancak gelmeden Râkım alaturka adette erkekle kadının ayrı oturması gerektiğini anlatır.

“Ziklas bir iki saat zevcesi ve çocuklarıyla ihtilattan memnu'iyete razı olamayarak şu alaturkanın içine biraz da alafranga katmak ve onları kendi yanına koyuvermek suretini Râkım'a ihtira eyler.” (s. 108)

Romanda İngiliz Ziklas ailesininin yer alma sebeplerinden birisi de Batılı değerle Doğulu değerlerin karşılaştırılmasıdır. Dolayısıyla İngiliz aile birkaç saatliğine de olsa bu ayrı oturma konusunu zihninde bir yere oturtamaz ve birkaç saatliğine de olsa bu kuralın dışına çıkılmasını ister.

Avrupalılaştırmanın getirdiği bilinçlenmelerden birisi de eğitim konusudur. Okuma yazmanın sadece medreselerde okuyan az sayıda insan tarafından yapılan bir sistemden modern okulların açılmasıyla daha geniş kitlelere, sadece büyük şehirlerde değil, köylere kadar yaygınlaşan bir süreci de başlatmıştır. Bunun temelinde Avrupa'nın etkisi olduğu gibi çocuklarının iyi okullarda okuması, iyi eğitim alması ve daha sonra bir süreliğine ihtisas anlamında Avrupa'ya gönderme düşüncesinin kökeninde de Avrupa kültür ve medeniyetinin Osmanlı Türk toplumunda uyandırdığı bilincin etkisiyledir. *Yerzünde Bir Melek*'te Hacı Mehmet Singapuri, vefatından sonra yakın dostu Mehmet Hulusi Efendi'ye oğlu Şefik'e bakmasını vasiyet ederken, terekesinin de eğitimi için harcanmasını ister. Şefik'in babası Hacı Mehmet Singapuri, yakın arkadaşı Mehmet Hulusi Efendi'ye oğlu Şefik'in bir tabip olarak yetiştirilmesi ve “mutlaka Avrupa'da ikmâl-i tahsil ettirilmesini” için vasiyette bulunmuştur. Mehmet Hulusi Efendi, Hacı Mehmet Singapuri'nin bu vasiyeti doğrultusunda hareket eder, hatta Avrupa'ya gitmeden önce ona bir hoca tutarak Fransızca ve “ulûm-ı tibbiye” ile meşgul olmasını da sağlar. (s. 37)

Turfanda mı Turfa mı'da Avrupa'dan eğitim gören Mansur İstanbul'a geldikten sonra amcasının evinde kalır. Avrupa kültür ve âdâbında kadın erkek görüşmelerinde çekinme yoktur. Daha doğrusu Türk ve Osmanlı kültürüne göre yetişmiş Mansur kendi değerlerine göre yetişmiş ve bunun savunucusu konumundadır. Mansur'un Sabiha Hanımla görüşmesi ve Zehra'nın da bu görüşmeye şahit olması üzerine Şeyh Efendi,

“Kızım, Sabiha Hanım ile Mansur Bey’in bağda görüşmekte olduklarına vakıf olmuş iken bana niye haber vermedin? Mansur Fransa’dan yeni gelmiş bir çocuktur. Memleketin usul ve âdâbını bilemez. Sabiha da bir çocuktur.” der. (s. 250)

Bahtiyarlık romanında Nusret Hanımı eğitmesi için tutulan Madam Terniye’nin kıza aşkı kıza o kadar safi ve mukaddes bir şey olarak anlatması da eğitim metodu açısından olumlu bir davranıştır. Zira insanların bir gün gözlerinin mutlaka açılacağı ifade edilir. (s. 50)

XIX. yüzyıl Türk romanında özellikle Midhat Efendi’nin romanlarında Türk erkekleriyle evlenen Hristiyan dinine mensup kızlar Türk erkekleriyle evlenecekleri zaman kendi istekleriyle Müslüman olurlar ve öyle evlenirler. *Paris’te Bir Türk’te*, *Acâyib-i Âlem* ve *Demir Bey* romanlarında böyle tiplerle karşılaşırız. Hatta *Demir Bey* romanında kızın Müslüman olduğu anlaşılması üzerine sevgilisi de Müslüman olur.

Gönüllü’de Avrupalılaşmanın getirdiği olumlu değişikliklerden birkaçı bir arada görülür. Recep Köso, yaşı yirmiye gelince annesine evlenmek istediğini söyler. Öncelikle Osmanlı Türk toplumunda kızların hiç olmadığı gibi özellikle ilk defa evlenecek erkeklerin anne veya babalarına evlenmek istediklerini söylemeleri de bir değişimin sonucudur. Bu konunun Avrupa’ya yakın farklı etnik kimliklerin bir arada yaşadığı Batı Trakya taraflarında geçmesi de dikkat çekicidir. Annesinin oğluna “Yenişehir kepçe ben kazan kız ararım” sözü üzerine oğlanın kendisinin kız bulduğunu, ondan sadece istemesini talep etmesi de önemlidir. Recep Köse’nin istediği kız babasının vefat etmeden önce çiftlik ortağı bir Rum ailenin kızıdır. (s. 46) Recep Köse’nin Rum kızı Filomene ile evlenmeden önce tanışmaları ve birbirlerini tanımaları için bir flört devresi yaşamaları da Avrupalılaşmanın getirdiği olumlu bir adım olarak gösterilir. (s. 49)

Recep Köse’nin evleneceği Hristiyan Rum kızının İslâm dinini kabul etmesini istemesi hatta “İslâmiyet ile Nasraniyet arasındaki fark hakikaten soğan zarı kadar bir şeydir.” Sözü ve Müslümanların Hz. İsa’ya Meryem’e ve kutsal kitaplara imanından bahsederek kızın Müslüman olmasını sağlaması Ahmet Midhat Efendi’nin diğer romanlarda yaptığı ahlâkçılığının bir sonucudur. (s. 52)

Acâyib-i Âlem’de İstanbul’dan Rusya’ya doğru seyahate çıkan iki Osmanlı seyyahının Odesa’dan sonra Balta’da Rus prensesinin Tatar yaveri sayesinde bindikleri trende prensesin kendileriyle tanışmak istemesi üzerine tanışırlar. İki Türk seyyahının prensesle karşılaşması için, “Avrupanın en ağır adamları bir prensesi nasıl

selamlar ise o tavırla yani öyle bir ayak üzerinde bin polka oynayan şarkılar gibi olmayarak kemal-i vakar-i tazimle prensesi selamlayınca kadının bunlar hakkındaki nazarı değişti.” denilir. Avrupalı insanın kadınlara karşı davranışını Türk seyyahların benimsemesi her ne kadar Midhat Efendi’nin Avrupa’ya gönderdiği kimi roman kahramanlarına yüklediği misyon gereği olsa da, daha sonra Osmanlı toplumunda kadına bakıştaki değişim açısından bu davranış önemlidir. Avrupa usulü gereği bir erkek kadına nasıl davranıyorsa prensese karşı Türk seyyahlar da bunu yaparlar:

“Suphi prensesin eline alınca derhal dudaklarına götürüp öptü ki Avrupa terbiyesi iktizasınca en büyük kadınlar hakkında en büyük rivayet olan bu resm-i dest-pusiye dahi vakıf olmak Osmanlı seyyahlarının edep ve terbiyesi hakkında prensesin ilk zannını tahkik derecesinde vardırıarak muhızıyet-i fevkaladesi apaşıkara görülmekte idi.” (s. 78-79)

Türk seyyahların sadece kadınlara karşı kibar davranma konusunda değil, yemek ve sofrası usulü konusunda da Avrupa’yı benimsemiş durumdadırlar. Yemek vaktinde prenses Türkleri de yemeğe davet eder. Yemekte Osmanlı seyyahlarının davranışlarını meth için,

“Elhâsıl en terbiyeli iki Avrupalı olsalar bu sofrada nasıl hareket ederek cümlenin ve bilhassa prensesin teveccühlerine mazhar olmak için ne hâlde bulunabilirler idiyse Suphi ve Hicabi beyler ondan daha güzel hâl ve hareket ile gerçekten tahsîn-i umûmiye mazhar oldular.” denilir. (s. 81)

Yine Midhat Efendi’nin Türk kültür ve medeniyeti temsil etme gayesiyle Avrupa’ya gönderdiği roman kahramanlarına yüklediği misyon bu romanda da görülür. İki Türk seyyahın yolculuğuna Rusya’da dâhil olan İngiliz Miss Haft, Türkler hakkındaki düşünceleri değiştirmeye başlar. Bu düşüncelerini, “Halbuki memâlik-i Osmâniyyeyi seyahat eyledim. Türkleri bir millet-i hâkime olarak görmediğim gibi Türklerden gayrisini da birer millet-i mazlûme olarak görmedim. Sizler ile refakatim ise beni bütün bütün ikaz eyledi. Hangi milletten hangi erkek olsa güya kadınların letâfet-i nisvâniyyelerinden hissemenden-i zevk ü safa olmak kendi imtiyazları altında imiş gibi türlü türlü taarruzlara duçar olmak muhakkak iken sizden gördüğüm muamele iki kadından görülen muamelâtta daha afifanedir. Ne kadar hata ettim! Acaba kadınların iffet ve adaba riayetleri erkekler derecesinde midir?” sorusuyla tamamlar. (s. 106)

Midhat Efendi, ilk hikayelerinden *Felsefe-i Zenan*'da Tanzimat sonrası Türk edebiyatında sık işlenen geleneksel evlilik anlayışını eleştirir. Romanın kahramanlarından Âkile tamamen evliliğe karşı iken, Âkile'nin üvey kardeşi Zekiye ise vaktinde kendisiyle aynı düşüncede olsa da, hoca olarak gittiği yerde evlenir ve sonunda kocasının kendisini bir cariyeyle aldatmasına üzüntüsünden hastalanarak ölür.⁶⁸¹ Evli bir erkeğin karısı aldatması tıpkı kadınlarda olduğu gibi, ahlâk dışı bir durumdur. Özellikle gelenekler kadını yalnız bir erkeğe ait kılıp, erkeğe ise birden fazla kadını mümkün kıldıkça ve erkekler de bu nimetten yararlanmakta kusur etmezken, hazır kendilerine istekle gelen bir kıza namus taslayabilirler mi?...” (s. 53)

Burada Zekiye'nin kocası tarafından aldatılması ve erkeğin bu ahlâksız davranışına rağmen toplum tarafından pek de ayıplanmaması gelenekten gelen bir anlayıştır. Ancak Zekiye'nin kocasını bir cariye ile yakalaması ve kocasına söylediği “Ne olacağım? Sen beni bir erkekle bulmuş olsaydın ne olur idiyen ben de aynen öyle oldum” (s. 54) sözü kadının ailede ve toplumda söz hakkı kazanmaya başlamasının, kendi duygu ve düşüncelerini açığa vurmaya başlamasının ilk adımları sayılabilir. Romandaki bu olumlu sahneler Avrupalılaştırmanın bir etkisidir. Zekiye'nin aldatılmanın üzüntüsüyle öldüğünü bilen öğrencisinin şehvet düşkün erkekleri eleştirmesi ve onların ahlaksızlıklarını ortaya koymak için söylediği düşünceler, kadınların seslerini çıkarması bir yeniliktir.

Mithat Efendi'nin önemli gördüğü bir diğer taraf da kadınların eğitimi ve terbiyesidir. Kızların ibtidai ve rüştiye okullarından sonra kız yüksek okullarında eğitim görmesini ister. Ahmet Midhat Efendi Türk kadının ahlâkî değerlerini koruyarak modernleşmesi taraftarıdır. Onun çizdiği Müslüman kadın tipleri dinî bilgiyle beraber, Batılı bir eğitim görmüş olmalı, yabancı dille⁶⁸² beraber, piyano gibi müzik enstrümanlardan birisini çalmalı ve ekonomik özgürlüğünü kazanmalıdır. Fatma Âliye Hanım'a duyduğu hayranlık, Stockholm Kongresi'nde tanıştığı, kendini Gülnar olarak

⁶⁸¹ Bu romanda evlilik aleyhinde olmanın kaynağının nereden geldiğinin çok belli olmadığına dikkat çeken Sema Uğurcan, iki sebepten kaynaklanmış olabileceğini söyler: “Belki politik hürriyet anlayışının ferdi hürriyet anlayışına dönüştüğünü, belki eğitilen kadının toplumda az rastlanan düşüncelere sahip olduğunu göstermek üzere romana sokulmuştur.” Bkz. “Osmanlı Türk Romanında Kadın Tipleri”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Nr. 11, Mart 2002, s. 122.

⁶⁸² Yabancı dil öğrenmenin gerekliliği konusunda şöyle der: “... Gerçek inandırıcı olan zaman, göstermiştir ki dünyada olup bitenlerden haber almamız, Batı medeniyetinin ilerleyişini izlememiz, ancak dil bilmekle olabilir.” Ahmet Midhat Efendi, *Fatma Âliye Hanım yahud Bir Muharrire-i Osmaniye'nin Neş'eti* (haz. Bedia Ermat), İstanbul: Sel Yay. 1994, s. 49.

tanıtan entellektüel Rus kadınına ya da Şair Fitnat Hanım'a duyduğu hayranlığın temelinde de bu kadın tipi vardır. *Taaffif*'te alafranga bir yaşamdan gelen, oldukça zengin bir ailenin kızı olan Saniha, mükemmel derecede Fransızca bilmekte, tarih, coğrafya, fizik, astronomi ve jeoloji eğitimini dahi almıştır. Avrupa edebiyatını çok iyi bilmektedir. Mükemmel derecede de piyano çalmaktadır. Tüm bunların yanında dinî terbiyeden de mahrum olmadığı için romanın sonunda kocasının arkadaşına olan hislerini yenebilmiş ve kocasına sadık kalabilmiştir. (s. 28-34)

Midhat Efendi'nin kadının eğitim görmesi, yabancı dil bilmesi, piyano çalması, ekonomik özgürlüğünü kazanması, topluma karışması gibi Avrupa'daki kadınlar seviyesine getirmek istediği Türk kadınının çok Batılılaşmasını ya da alafrangalılılaşmasını istemediği görülür. Bunun temelinde ahlâkî endişeler yatmaktadır. Kadın iyi bir eş, iyi bir anne olmalı, ama önce "iffetli" olmalıdır. Avrupalı ya da Batılı hayat tarzı yaşama yolunda alafrangalaşan kadınların tamamının sonu hüznle bitmiştir. Bunun temelinde Mithat Efendi'nin ahlâkçı anlayışın yattığı söylemek gerekir. Midhat Efendi'nin romanlarında "iffetsiz" olarak ifade edilen ya da kötü yola düşen kadın kahramanlarını yabancılardan ya da Osmanlı'da yaşayan azınlıklardan seçmesi gelebilecek tepkilerden çekinmesinin bir neticesidir.

Avrupalılılaşmanın Türk sosyal hayatına ve romanına getirdiği en olumlu değerlerden birisi iş ahlâkı denilen, ister devlet dairesinde isterse özel hayatta olsun, yapılan veya verilen işi hakkıyla yerine getirmek düşüncesidir. *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanında Avrupa'dan gelen Mansur'un amcasının isteğiyle girdiği tercüme bürosundaki memuriyeti iş ahlâkı açısından çok önemlidir. Otuzdan fazla genç ve ihtiyarın beraber çalıştığı Tercüme Odası'nda doğru dürüst okuma yazması olmayanlar bile çalışmaktadır. Hatta burada herkesin aldığı maaş da birbirinden farklıdır. Maaş dağılımında da kıdem ve bilgiye ya da yapılan işe bakılmaz. Mümeyyiz efendiye yakın olmak yeterlidir. (s. 99-101) Mansur'un memuriyetten ayrılması her ne kadar iş icabı tercüme odasına gelen ve mümeyyizi tarafından "yarın" denilerek üç gün oyalanan ve adamın Mümeyyiz Efendi'ye hakareti ve Mansur'un adamı tartaklaması olsa da asıl mesele iş hayatındaki bozukluk, laubalilik ve çürümüşlüktür. Avrupa'da eğitim görmüş Mansur, kendi ahlâkıyla beraber eğitim sırasında Avrupa'da gördüğü iş ahlâkını birleştirmiş ve Avrupalılılaşmanın iş hayatında öncüsü konumunda olmuştur.

Avrupalılaşmanın ahlâk anlamında getirdiği bir olumlu tarafta ziyaretlerin planlı, programlı, önceden randevu ya da haber verilmek suretiyle yapılmış olmasındır. *Turfanda Mı Yoksa Turfa mı*'da Mansur'un amcasını habersiz ziyaret etmesi, amcasının istemediği kişilerin evin hizmetcisi tarafından suvuşturulmasını şu sözlerle eleştirir: "Vakıa ruhsatsız huzura çıkılmaz bir memleketten geliyorsam da o memlekete adetlerini o memlekette bırakıp bulunduğu memleketin usulüne teatiyet etmeyi dahi mukteza-yı maslahat bilirim" (s. 52)

Misafir karşılamada esnek davranmaya başlanmasıyla ilgili bir örnek de Hüseyin Rahmi'nin *Bir Muâdele-i Sevda* romanının mukaddimesinde yukardaki olaya benzer bir örnek anlatır. Kendisini beş defa ziyarete gelip de yerinde bulamayan arkadaşın bıraktığı notta bunun misafir kabul etmeme anlamına geldiği yazılıdır. Bu durum için yazar, "Alafrangada olduğu gibi bizim kabul günlerimiz yoktur." der. (s. 12)

şıapsevdi romanında Mösyö Mc Ferlan'ın öncülüğünde kurulan "şark Akademisi"nin amacı alafranganın iyi geleneklerini Doğu'ya yaymaktadır. Meftun'un büyükannesi şekure hanımın vefatı üzerine Mösyö Mc Ferlan Akademiye Fransızca bir nutuk çeker, Doğulularda her türlü dünya ilerine karşı ilgisizliği, tembelliği, ahret için yaşama felsefesini eleştirir. Ahlâk bakımından Avrupalı kadının büyü gibi bir batıl inancı olamayacağı düşüncesi Türk kadını tarafından söylenilmesi önemlidir. Din ve ahlâk bakımından büyü, muska gibi batıl inançlarla insanları aldatma düşüncesi Avrupalılaşma ile eleştirilmeye başlanmıştır.

şıapsevdi romanında Avrupalı olmanın özgür olmayı, özgür davranmayı gerektirdiği vurgulanır. (s. 262)

Bir Muadele-i Sevda romanı Tanzimat dönemi Türk romanının belli başlı konularından olan aile baskısı ile evlilik, ya da görücü usulü, eşini hiç görmeden yapılan evlilikleri konu alır. Romanda Bedia zorla evlendirildiği ve boşanmayı kabul etmeyen şımarık, zengin Naki Bey'i perişan eder ve sonunda boşanarak kendi sevdiği adamla evlenmeyi başarır. Eski tarz evliliklerin eleştirilmesinin arkasındaki sebeplerden birisi de batılı değerlerin yaygınlaşmasıdır. Kadın erkek ilişkilerinde Gürpınar sadece kadın haklarını savunmakla, bazı adetlere karşı çıkmakla kalmamış, çok daha kökten değişiklikler getiren bir ahlâk anlayışından söz etmiştir. Yalnız Hüseyin Rahmi'nin evlilik ve kadına bakışı pozitivisttir. *şıapsevdi*'de evlilik, namus

gibi konularda pozitivist düşünceleri desteklemek için yazar.⁶⁸³ Hüseyin Rahmi, bazı yönlerden Ahmet Midhat'ı izleyen bir romancıdır. Ondan ayrıldığı nokta, Midhat Efendi temelde halkın İslâm dininden kaynaklanan değerlerini paylaşan bir yazarken, Gürpınar, politika, ahlâk, ve din alanlarında halkın görüşünden çok ayrı fikirler besleyen birisidir. Gürpınar halkın yerleşmiş geleneksel inançlara, yerleşmiş düşüncelere, göreneklere ve dine dayalı zihniyet yerine, Batı'nın akla, bilime dayalı pozitivist zihniyetini yerleştirmeye çalışmıştır. *Şıapsevdi*'de Mösyö Mc Ferlan'ın evinde Meftun ile kardeşi ve Lebibe'nin de üyesi olduğu bir “Şark Akademiyası” kurulur ki amacı alafranganın iyi geleneklerini Doğu'ya yaymaktadır. Meftun'un büyükannesi Şekure Hanımın vefatı üzerine Mösyö Mc Ferlan Akademide Fransızca bir nutuk çeker, Doğulularda her türlü dünya ilerine karşı ilgisizliği, tembelliği, ahiret için yaşama felsefesini eleştirir.⁶⁸⁴

Romanlarda Avrupa'nın Türk toplumuna yansıyan olumlu tarafları arasında eğitim anlayışının değişmesi ve kadınların sosyal hayatta yerini alması, geleneksel evlilik algısının yavaş yavaş değişmeye başlaması dikkati çeker.⁶⁸⁵ Romancılar özellikle bu meseleler üzerinden toplum hayatında görülen değişiklikleri vurgulamışlardır.

4.5.1. Eğitim ve Öğretim

Matbaanın 1727 yılında kurulması Osmanlı'da pek çok şeyi değiştirmiştir. Bu yüzyılın sonlarına doğru açılan Mühendishâne-i Bahr-i Hümayûn ve daha sonra Mühendishâne-i Berr-i Hümayûn gibi kurumlar batılı tarzdaki ilk okullardır. II.

---

⁶⁸³ Gündüz, *Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema*, Cilt I, s. 344.

⁶⁸⁴ Berna Moran, kurulan Akademiden ziyade Mösyö MacFarlan'ın cenaze evinde böyle siyasi içerikli bir konuşma yapmasının romanda olmaması gerektiğini söyler. bkz. Berna Moran, **a.g.e.** s. 112.

⁶⁸⁵ Nurullah Çetin, Namık Kemal'in *Cezmi* ile İslam birliği oluşturma idealiyle, Mizancı Murat'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* romanı ile İslam birliğini eğitim öncülüğünde gerçekleştirme idealiyle; Midhat Efendi'nin, *Acâyib-i Âlem*'de ilmî merak ve ideal bilim adamı profiliyle, *Hayret*'te iffetli bir kadın tipiyle, *Müşahadat*'ta Avrupa karşısında aşağılık duygusu hissetmeyen, ideal bir tüccarla, Halid Ziya'nın *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil'i yeni bir edebiyat anlayışı peşinde koşturmasıyla, *Ref'et*'te imkansızlığa rağmen çalışarak öğretmen olan ideal kızla, *Udi*'de namusuyla çalışma hayatına tutunmaya çalışan kadın tipiyle bu romanları “Olumlu Değerlerle Donanımlı Örnek Tip Üreten Romanlar” arasında değerlendirir. Bkz. Çetin, “II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878-1908)”, s. 42-44.

Mahmut döneminde Avrupa'yı örnek alınarak başlanılan "ıslah" çalışmaları çerçevesinde eğitim alanında önemli yenilikler ve yeni kurumlar açılmıştır. 1834'te açılan Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye ve Muzıka-i Hümâyûn, daha önce Tıphâne-i Âmire adıyla eğitime başlayan 1839 yılında padişâ II. Mahmut'un katılımıyla resmî olarak açılan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahâne⁶⁸⁶ bunlar arasındadır. Bunlara ilave olarak eğitim ve öğretimi yaygınlaştırmak için kurulan İdadiler ve Rüştiye okulları da bunlardandır.⁶⁸⁷ Tanzimat sonrası ziraat mektebi gibi teknik okulların yanında kız erkek öğretmen okulları⁶⁸⁸, devlet dairelerinde ihtiyaç duyulan memurları yetiştirmek üzere Mekteb-i Maarif-i Adliye de önemli eğitim kurumları olarak sayılabilir.⁶⁸⁹ Eğitim ve öğretim işlerini bir plan dahilinde yapmak için Tanzimat'ın ilanından sonra Meclis-i Maarif-i Umûmi adıyla tüm eğitim kurumlarının birleştirilmesi amacıyla bir yapı kurulmuştur. 1849 yılında ise mevcut Rüştiye mekteplerin seviyeleri Dârü'l-Fünûn'a talebe yetiştirme konusunda yeterli gelmediğinden bu maksatla Dârü'l-Maârif ismi verilen ve üç yıllık bir eğitim veren bu okullar rüştiyelerin üstünde ilk idadi okulları olarak açılmıştır.⁶⁹⁰ 1858 yılında devlete adamı ve idareciler yetiştirmek maksadıyla açılan Mekteb-i Mülkiye'nin eğitime başlaması da önemli adımlardandır. Avrupai anlamda ilk eğitim kurumumuz ise 1868 yılında açılan ve öğrenim dili Fransızca olan Mekteb-i Sultanî (Galatasaray Lisesi) dir.⁶⁹¹ 1869 yılında da Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin çıkartılmış olması önemli adımlardır. Bu nizamname de Fransa eğitim sistemine dayalı olarak hazırlanmıştır. Maarifin başında bulunan Saffet Paşa, Arapça Farsçanın dışında Avrupa dillerinden

---

⁶⁸⁶ Ordunun doktor ihtiyacını karşılamak amacıyla 1827 yıllarında başlayan teşebbüste Mustafa Behçet Efendi'nin önderliğinde kurumda yabancı dil eğitimi, hatta bazı derslerin yabancı dille yapılması öngörülmüştür. 1839 yılındaki resmî olarak açılışından sonra tıbbiyenin başına sonradan Profesör Bernar olarak tanınacak olan Viyanalı Dr. Karl Ambros Bernard getirilmiştir. Tıbbiyedeki Fransızca derslerinde Fenolon'un *Telemaque*'nin okutulması da dikkate değer. Daha geniş bilgi için Bkz. Osman Şevki Uludağ, "Tanzimat ve Hekimlik" **Tanzimat I**, s. 967-977.

⁶⁸⁷ Necdet Sakaoğlu, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim yay. İstanbul 1991, s. 66 ; Antel, **a.g.m.**, s. 441-462.

⁶⁸⁸ 1847 yılında Ziraat Mektebi ve bir yıl sonrasında Fatih Darü'l-Muallimi ilk açılan okullar olarak sayılabilir. Sakaoğlu, **a.g.e.** s. 79.

⁶⁸⁹ Osmanlı'daki memur mektepleriyle ilgili bkz. Osman Nuri Ergin, **Türkiye Maarif Tarihi, C. I-II**, Eser Neşriyat, İstanbul 1977, s. 63-81.

⁶⁹⁰ Antel, **a.g.m.**, s. 446-447.

⁶⁹¹ Osman Nuri Ergin, **a.g.e.** s. 481-486.

Latince, Fransızca⁶⁹² ve İngilizceyi de bilen, eğitimini Paris'te tamamlamış birisidir.⁶⁹³ Bu kurum ve yasaların amacı eğitim ve öğretimi belli bir düzene koymak, denetimini kolaylaştırmak ve daha sonra bu yönde atılacak adımları daha hızlı atmak üzerine şekillendirilmiştir.⁶⁹⁴ Yine bu dönemde Dârü'l-Fünûn'a muallim yetiştirmek maksadıyla Selim Sabit Efendi ile Hoca Tahsin Efendi'nin Paris'e tahsile gönderilmesi eğitim tarihi açısından önemlidir.⁶⁹⁵

Tanzimat devri yazarlarının eserlerine akseden önemli hususlardan biri de maarif, yani eğitimidir. Namık Kemal, "Maarif" başlıklı makalesinde Avrupa'nın okur-yazar olma noktasında ne kadar ileri olduğunu, hatta köylere kadar nasıl yaygınlaşmış olduğuna şahit olduktan sonra, "velev yalnız İstanbul'da olsun birkaç tane muntazam sıbyan ve rüştiye mektepleri hasıl etmeye çalışmaktır." şeklinde atılacak adımları da göstermiş olur.⁶⁹⁶ Sadece Namık Kemal değil, dönemin aydınlarının tamamının eğitim konusunda Avrupa'yı örnek almada birleştikleri, eğitimin önemine dikkat çektikleri görülür.

Midhat Efendi *Menfâ*'da eğitimin önemini şöyle izah eder:

"Bir Millet için muhtaç olduğu teceddüdün husulü evveleminde maarife ihtiyaç gösterir. Bizde ise maarifin vücudu ve ademini müvazene lâzım gelse yek kalemde fıkdanını hükmetmekten başka kolayı yoktur. Efkâr-ı umumiyyeye sorulsun elbette yüzde doksan nisbeti maarif denilen şeyi okumaktan yazmaktan ibaret olmak üzere hükmeder."⁶⁹⁷

Tanzimat sonrası Türk edebiyatında "Hâce-i evvel" olarak tanınan ve farklı alanlarda yazı yazan Mithat Efendi, "halk için edebiyat"⁶⁹⁸ yolunu açıp bu hedef doğrultusunda eserler verirken, terakkiyi medeniyetin temeli sayar. Midhat Efendi, "milletimizin cidden terakki ve ihyası, ta'mim-i maarife mütevakkıftır."⁶⁹⁹

---

⁶⁹² Selçuk Akşin Somel, **Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yay. İstanbul 2010.

⁶⁹³ Antel, **a.g.m.**, s. 449-450., Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yay. Ankara 1988. XIV, s. 181

⁶⁹⁴ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişimler", **TCTA**, 456-475.

⁶⁹⁵ Antel, **a.g.m.**, s. 448.

⁶⁹⁶ Namık Kemal, "Maarif", **YTEA II**, s. 235-238.

⁶⁹⁷ Ahmed Midhat Efendi, **Menfâ**, s. 56.

⁶⁹⁸ Önder Göçkün, "Ahmed Midhat Efendi'nin Eserlerinde Türk Folkloru ile İlgili Unsurlar", **Türk Edebiyatı Araştırmaları I**, Selçuk Ün. Yay. Konya, 1991, s. 286.

⁶⁹⁹ Ahmet Midhat, **Menfâ**, s. 113.

düşüncesiyle hareket etmiş, kadın-erkek ayrımı yapmadan eğitimin önemini eserlerine yansıtmıştır.

Tüm bu gelişmeleri özetlemek gerekirse Tanzimat öncesi eğitim kurumlarının medreseler ve onların nüfuzu altında bulunan sıbyan mektepleri ve sarayın içindeki Enderun mektebinden ibarettir. Tanzimat sonrasında atılan adımlar, açılan okullar hep Avrupa örnek alarak yapılan hamlelerdir. Osmanlı devletinin eğitim ve öğretim alanında örnek aldığı Avrupa eğitim kurum ve sistemlerinin şüphesiz romanlara yansımaları da olmuştur.

Avrupa kültürünün Türk toplumu arasında yayılması ve benimsenmesi konusunda devletin attığı adımların yanında, yabancılar tarafından öğretim dili Fransızca ve İngilizce olarak açılan okulların da büyük katkısı olmuştur.

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa kültür ve medeniyetinin Türk toplumu arasında yayılması ve benimsenmesi için romanlar önemli işlev görür. Romanlarda Avrupa'ya eğitim ya da başka maksatlarla gitmiş orada gördüğü olumlu ya da olumsuz yönleri alarak dönen roman kahramanları ve mürebbiye olarak gelenler toplumun değişmesinde model olurlar. XIX. yüzyıl Türk romanında bütün bunların çok sayıda örneği görülür.

Müsameretname'deki *Bir Osmanlı Kaptanı'nın Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti* hikâyesinde Nacit Bey, Bahriye mektebinin birinci sınıfından "şahadetnâme" aldıktan sonra gemi mühendisliği için İngiltere'ye gider. İngilizcesini geliştirmek için orada özel dersler alır, İngiliz gemilerinde çalışır. Nacit Bey'in İngiliz eğitim sisteminin, titizliğini ve düzenini beğendiğini görürüz. (s. 206)

Taşşuk-ı Talat ve Fitnat romanında her ne kadar eski evlilik usulü eleştirilse de kızların okuması, kadın eğitimcilerle duyulan ihtiyacı ortaya koyması bakımından önemlidir. *İntibah*'ta gerçek hayatın dışında yetiştirilen roman kişinin, gerçeklerle karşılaşınca nasıl davranacağını bilemediğinden yola çıkılarak eğitimin önemi vurgulanır.

Midhat Efendi'nin romanlarında eğitim ve öğretimin ayrı bir yeri vardır. Özellikle kızların eğitimine büyük önem veren yazar, romanlarında genellikle iki farklı tipleri canlandırarak okumuş olanları öne çıkarır.

Felâtnun Bey'le Râkım Efendi'de alafrangaya düşkün bir babanın oğlu olan Felâtnun Bey, babasının vefatından sonra eğitimini tamamlaması için Rüştiye'ye verilir. Fransızca öğrenmesi için kendisine haftada iki gün ders verecek bir de

Fansızca hocası tutulur. (s. 5) Türk romanında rüştiye eğitimi gören ilk tip olarak Felâtun sayılır. Felâtun Bey gibi alafranga hayata özenerek yetiştirilen kız kardeşi Mihriban da, “Alafrangada kızlar için okumak yazmak tahsili lâzım idiyse de” öksüz kaldığından bunda muvaffak olamamıştır. Yine babası tarafından tutulan madamdan piyano dersleri alır. Alafrangalığın gereği ve aldığı eğitim yüzünden kendi kültürel değerlerini beğenmez, her şeyin iyisinin Felâtun gibi Avrupa’da olduğunu düşünür. (s. 9)

Osmanlı kültürel hayatının değişimine katkı sağlayanlardan birisi de Avrupa’dan gelen mürebbiyelerdir. *Felâtun Bey ile Râkım Efendi*’de yaşı kırk civarında esmer ve güzel bir kadın olarak tanıtılan Madan Jozefino piyano dersleri vererek geçimini sağlamaktadır. (s. 37). Türk romanında mürebbiye olarak Avrupa’dan gelenler İstanbul’da aile yanında yaşarlarken Jozefino ayrı bir evde kalmaktadır. Romanda evin hizmetçi kızı Canan’ın da Râkım Efendi tarafından eğitilmesi, piyano dersleri aldırılmasını İnci Enginün, Midhat Efendi’nin kadının eğitilmesine verdiği önem çerçevesinde değerlendirir.⁷⁰⁰

Romanında Felâtun Bey’e karşı kendi kültürel değerleriyle öne çıkan Râkım Efendi, Rüştiye’yi bitirmiş kişilerdendir. On altı yaşında girdiği Hariciye Kalemünde çalışırken Fransızca dersler de alır. Galata’da bir hekimden Fransızca dersine takviye alır. Akşamları Beyoğlu’na çıkıp bir Ermeni’ye Türkçe dersler verir, karşılığında Ermeni’nin Fransızca kitaplarından istifade eder.

Paris’te Bir Türk’te Nasuh, babası ölünce, onun Fransız arkadaşı Dr. Hell tarafından sahip çıkılır. Onun yardımı ve teşvikiyle Fransızca öğrenir. Yazar olmaya karar veren Nasuh, medrese, manastır, tekve kapısı demeden bütün bilgi merkezlerinden istifade eder. Midhat Efendi bilgi ve eğitime verdiği önemi göstermek için Nasuh’u, meyhâne kapıları, tulumbacılar, Kağıthâne zendostları arasında gezdirir, onlarla dost yapar. Tiyatrolarda perdecilik, makinistlik yapar. Daha sonra gazeteci kimliğiyle karşımıza çıkacak ve Avrupa’ya gidecek olan Nasuh, haber toplama ve merak duygusunu geliştirir. Ancak burada asıl olan Nasuh’un iyi bir eğitimle yetiştirilmesidir. (s. 108) Nasuh babasının Fransız arkadaşı sayesinde Fransızca öğrenir. Burada babasının ölümünden sonra Nasuh’un iyi eğitim almasında ve yetişmesinde büyük katkısı olan Dr. Hell’i de unutmamak gerekir.

---

⁷⁰⁰ Bkz. Enginün, “Ahmet Midhat Efendi,” **Türk Dili**, s. 528.

Çengi'de eski ve yanlış eğitim sisteminin ortaya çıkardığı olumsuzluklara dikkat çekilerek Avrupa usulü eğitiminin başarısı ve önemi üzerinde durulur. Roman kişilerinden Daniş Çelebi, daha küçük yaşlarda iken annesi tarafından *Elfî'l-ley* ve *Muhayyelat* gibi kitaplar okutularak büyütülmüştür. Yaşı biraz büyüyünce küçükken okutulan bu kitaplarda anlatılanları gerçekmiş gibi zanneden Daniş Çelebi, Mecnun gibi hareket etmeye başlar.⁷⁰¹ Oğlunu bu şekilde yetiştiren Saliha Hanım, Anadolu'dan İstanbul'a gelmiş, cinle periyle, şeytanla, tılsımla uğraşan ve para kazanan birisidir. Ahmet Mithat, bunlara günümüzde de inanan çok insan olduğunu belirtir. Annesinin bu işlerle uğraşması en çok oğlu Daniş Çelebi üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Eski ve yanlış eğitimin zararlı yönlerine bu şekilde işaret edildikten sonra, değinilen bir başka konuda kızların eğitimi meselesidir. Mısır'dan gelerek İstanbul Şehzadebaşı taraflarına gelerek yerleşen Canberd Bey, kızı Melek'i yetişinceye kadar hiç dışarı bırakmamıştır. Canberd Bey kızına Avrupa'da Fransız ve İngilizleri örnek olarak sunar. Fransızlar kızlara karşı daha muhafazakâr davranmakta, bazıları kızlarını sokağa salmamak için Manastırlara verirken, aşk ve sevdâ kitaplarını bile okutmamaktadırlar. İngilizler ise tam tersi kızlarını erkekler kadar serbest büyütürler. Ahmet Mithat, "ifrat" ve "tefrit" olarak nitelendirdiği bu örneğe karşı "Âkil olan için açılacak yol evsât-ı emrdir" diyerek orta yolu tavsiye eder. (s. 71)

XIX. yüzyıl roman kahramanlarının pek çoğu 1868 yılında Avrupa eğitim sistemi örnek alınarak açılan Galatasaray Lisesinde okumuş, oradan mezun olmuş kişilerdir. Burada derslerin büyük bir kısmı Fransızca okutulduğu gibi başlarda öğrencilerin çok az bir kısmı da Türk'tür. *Vah*'ta Behçet Bey Galatasaray Lisesi'nden mezun olmuştur. Ancak Fransızca'yı iyi derecede öğrendiği gibi "Mekteb-i Sultâni'de ikmâl-i tahsil eden sâir ağleb-i şâkirdan gibi" onun dahi Osmanlıca'sı kıttır. (s. 28-29)

Ahmet Metin ve Şirzat'ta Ahmet Metin babasından büyük bir mirasa konduğu haşarılık yıllarını Galatasaray'da geçirmiştir.(s. 23) *Acâyib-i Âlem*'de Suphi ve Hicabi eğitilmiş kişiler olarak, bilime ve yeni gelişmelere meraklı kişilerdir. Suphi Avrupa dillerinden Fransızca'yı bilirken Hicabi, "Fransız lisanını bilenlerimiz pek çoktur.

---

⁷⁰¹ Efendi'nin bahsetmediği konu yoktur, görüşünde olan Enginün, eğitimin köylere kadar yayılması zaruret görür. **Avrupa'da Bir Cevlan**, s. 840. Bkz. Enginün, "Ahmet Midhat Efendi," **Türk Dili**, 's. 526.

Alman lisanı ise ol kadar münteşir değildir. Haydi ben dahi şu lisanı öğrenip hiç olmazsa bununla beyne'l-akrân bir temeyyüz edeyim.” düşüncesinden hareketle Almanca öğrenir. (s. 25) İki Türk seyyah Rusya'ya varduktan sonra halk daha kolay anlaşabilmek için Rusça öğrenmeye başlarlar. Bunun için pratik konuşma kitapları edinerek vakit buldukça çalışırlar.

Taaffif te Daniş Bey tek kızı Saniha için özel hoca olarak aslen Fransalı iken Alman milletine mensup Dr. Fratenberg'i tutar. Bu kişi Fransızca ve Almanca bilir. Bunun yanında sadece tıp konusunda değil çeşitli alanlara ait bilgisi dolayısıyla “hikmet sahibi” olarak tanıtılır. (s. 25) Saniha Dr. Fratenberg'in idaresi altında yetiştirilir. Dört beş yaşında iken Rumca, Fransızca ve Türkçe öğrenir. Annesinden Rumca öğrenmiştir. Beş yaşında iken eğitime başlanır. Türkçe hoca tutulur, Fransızca'yı da Dr. Fratenberg'ten öğrenir. Saniha ilk konuşmaya başladığında Fransızca konuşur. (s. 27) İnci Enginün, yazarın romanlarında mürebbiyeden ziyade öğretmen üzerinde durduğu tespitinden sonra, bir Alman öğretmen olan Dr. Fratenberg'i Midhat Efendi'nin eserlerindeki en olumlu tip olarak değerlendirir.⁷⁰²

Eğitim sistemi, eğitim araç ve gereçlerinin modernliği bakımından Avrupa ile mukayeselerin yer aldığı romanda, Türk eğitim sistemine model olması açısından örnekler sunulur. Avrupa eğitim sistemleri geliştirdikleri metotlar ve hazırladıkları kitaplarla çok ileri durumdadırlar. Türkçe ders kitabı olan “elifba risâlesi kırmızılı, mavili, yaldızlı filanlı ise de Fransızca alfabe dahi resimli”dir. Elifbanın yaldızlarından, çiçeklerinden bir şey anlamayan Saniha, halbuki Avrupa usulü hazırlanmış alfabenin resimlerini kolayca anlar. Horoz, köpek, balık gibi zaten bildiği hayvanların resimlerini kendi kendisine tanıyabildiği gibi, “dev fil, timsah misillü hayvanların resimlerini de doktorun tarifi üzerine anlayıp bellekte asla usret çekmiyor”dur. Sekiz yaşında Fransızca'yı gereği gibi okuyup yazabildiği halde, Türkçeyi okuyamadığı gibi yazamaz da. (s. 27-28) Midhat Efendi Saniha'nın o dönemde iyi okuyup yazmasını babasının Mısır'da iken gördüğü Avrupa eğitim usulünü taklit etmesine bağlar. İstanbul'da hem Türkçe hem Fransızca eğitim gören nadir kızlardan birisi Saniha'dır. (s. 29) İstanbul'da Fransızca bilen aile kızları Mısır'dan gelenlerdir. Onlar da genel de Türkçe bilmezler.

---

⁷⁰² Enginün, “Ahmet Mithat'ın Hala Geçeri Ögüdü: Kızlarımızı Okutun”, **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 193.

Bahtiyarlık romanı eğitim ve öğretim açısından farklı bakış açıları getirdiği kadar *Felâton Bey'le Râkım Efendi*'de olduğu gibi biri alafranga diğeri yerli değerleri savunan iki tipin ve eğitimci olarak Fransız mürebbiyenin yer aldığı bir romandır. Roman kişilerinden Senai Söğüt taraflarından bir köyde doğar. İlk eğitimini annesinin gayretleriyle memlektinde yaptıktan sonra babasının oğlunun büyük adam olması için yaptığı araştırmalar doğrultusunda Mekteb-i Sultaniye'ye verilir. Her ne kadar burada okutulan Fizik, Kimya gibi derslerin neye yaradığını hatta Fransızca lisanı öğretilmesinden hoşlanmasa da “bu mektepten çıkanlardan maada kimsenin büyük adam olamayacağını ve hele politika memurlarının bile bu mektepten neşet edeceklerini işitince bu arzuyu def kabil olamadığından” oğlunu bu okula verir. (s. 7) Senai Bey'e karşı yerli ve olumlu bir tip olarak çizilen Şinasi, şehirli bir babanın oğludur. Babası Semih Efendi “tarîk-i ilmiyeden yetişmiş” çeşitli memurluklarda bulunmuş birisidir. (s. 8) O da oğlunu Galatasaray Lisesine verir. Şinasi ile Senai burada beraber okuyarak mezun olurlar. Senai asıl hedefi ve yaşamak için kendisine uygun bulduğu yer olan Avrupa'ya Paris'e tahsil için gidecektir. Senai gibi Galatasaray Sultanisinden mezun olan ve “Hüdavendigâr vilayeti dahilinde Sultanoku Sancağı'ndan” olan Şinasi babası Semih Efendi ile Mekteb-i Sultani'yi bitirdikten sonra hasbihal edip Anadolu'da bir köyde yaşamak istediğini söyler. (s. 25) Şinasi Türk romanında Galatasaray Lisesi'nin bitirdikten sonra Anadolu'da bir köye dönen ve burada bilimsel olarak ziraat işlerine giren ilk örneklerdendir. Bu anlamda yabancı dil bilen, dönemin gözde eğitim kurumlarından birisinden mezun olarak Anadolu'ya çiftçilik yapmak için dönen Şinasi, modern ziraat usullerini kendisi tatbik edecek, köylüye de örnek olacaktır.

Bu romanın geniş olarak yer verilen konulardan birisi de kızların eğitimi ve genel anlamda eğitim metodunun Avrupa ile mukayesesidir. Eskiden kızların eğitimi için belirlenmiş bir metot yoktur. Bazıları eski usulce çocuklarını mahalle mektebine göndererek, orada çocuklarına birkaç hatim ettirmesiyle eğitim işini sonlandırırlar. Buna karşılık biraz daha ileri götürmek isteyen inşa (yazı dersi) da okutturur. Bazıları da hem mahalle mektebine gönderir diğer taraftan da kendileri Bina, Emsile gibi kelimelerin anlam ve yapıları gibi yine gramer bilgileri içeren dersler okutmaya devam ederler. İlm-i Arabi, ilm-i Farisi gibi ilimleri okutan hatta *Tuhfe-i Vehbi*, *Pend-i Attar*, *Gülistan-ı Hafız* gibi kitaplardan Farisi okutmağa mecbur eylerlerdi ki

Leylalar, Fitnatlar yetişsin diye. Midhat Efendi burada okutulan dersler ve kitaplardan bahsederek eski usuldeki eğitim metodu ve kaynaklarını da vermiş olur.

Buna karşılık eski Osmanlı eğitim usulünü beğenmeyip, alafranga hevaskarı olanlarsa “kızlarına mutlaka Fransızca öğretmek arzusunda bulunarak bunun için dahi bazı kudreti olanlar daha çok küçükken hânelerine Frenk muallimeler alırlar veyahut çocuğu biraz büyür büyümez rahibeler idaresi altında bulunan Frenk mektebine verirlerdi ki bu kızlar dahi Avrupalı bir kızın öğrendiği şeyleri tahsil eyledikleri halde kendi hânelerine kendi maişet-i Osmaniyeleri dairesi dahilinde bu tahsillerinin imkan-ı tatbikini bulamamak ve kendi baba ocağının yabancısı addolunmak gibi bir müthiş istikbale müheyya edilmiş olurlardı.” (s. 42-43) Midhat Efendi Tanzimat sonrası moda halini alan alafranga düşkünlüğünün, Avrupa’dan getirilen mürebbiyeler vasıtasıyla yetiştirilmesinin bir yenilik olduğu, ancak kendi değerlerine karşı bir yabancılaşmayı da başlattığına işaret eder.

Bu anlayışla Abdülcabbar Bey, kızı Hüsniye ve oğlu Nusret’in Avrupa usulü terbiye ve eğitim almasını ister. İstanbul’da bu hedeflerini gerçekleştirmek için okul olmadığını düşündüğü için “hurûf ve lisan ve ulum-ı şarkıye için bir hoca ve garbiye için bir madam” tutar. Çocukların eğitimi için tutulan Fransız mürebbiye Madam Terniye, çocuklara ”Eti senin kemiği benim” anlayışıyla yaklaşmadığı gibi onların damarına girmeyi bilir. Çocuklara dersleri sevdirek öğretir. Ders haricinde kalan zamanları onlarla beraber geçirir. (s. 43-44)

Abdülcabbar Bey, çocukların Avrupa tarzı eğitim almasını istese de kültürel anlamda kendi değerlerinden kopmaması için başka bir hoca vasıtasıyla da onlara Türkçe ve Arapça dersi aldırır. Biz romanda Madam Terniye ve yerli hoca vasıtasıyla iki farklı anlayışın eğitime bakışı ve eğitime konusunda yaklaşımları ve metotlarını da öğrenmiş oluruz.

Fransız mürebbiyenin çocuklara şefkatle yaklaşması, günü tamamını onlarla beraber geçirmesine karşılık, her gün çocuklara iki saat Türkçe ve Arapça verecek Doğu tipi hocanın dersleri tam bir işkenceye dönüşür. Hoca efendinin çocuklara düşman üzerine kılıç sallar gibi değnek sallayarak onları ne kadar dersten soğutursa Madam Terniye’nin nazikane ve muhibbane tavırları ona bir dost gibi sarılmalarına vesile olmuştur. Madam çocuklarla gece dahi ilgilenmeyi kendisine iş edinmiş, beş altı ay zarfında Fransızca konuşmaya başlamalarını sağlamıştır. Bu durum ana babanın hayretine, Hoca Efendi’nin ise kıskançlığına sebep olur. Çünkü derse

başlanmasının üzerinden bir buçuk yıl geçtiği halde daha bir hatm-i şerif ettirememiştir. Terniye ise, muhtasar hikâye kitaplarını okutmaya başlamış, ay isimlerini, yılın üç yüz altmış beş gün olduğunu, günlerin isimlerini kıtaları öğretmiştir. Madam Terniye çocuklara dinî bilgiler de verir. Ancak bunlar Hristiyanlıktır. “İşte baba oğul valide şunlardır” diye kitaplardan resimlerini gösterir. Hatta bir ara Müslümanların Hristiyanlara nasıl zulmettiğinden bahseder. Abdülcabbar Bey’in bunlardan haberi yoktur. Çünkü çocuklarla her zaman ilgilenen Terniye’dir. (s. 44-45)

Ahmet Midhat Efendi, Terniye’nin bu eğitimi “Avrupa maarif-i ibtidaiyesinin” bir parçası olarak verdiğiinden bahseder. Bunu da bazı noktalardan doğru bulur. “Çocuklara maarif-i ibtidaiyeyi hem de böyle vermelidir. Onlara din muhabbeti, millet gayreti, vatan sevdası gibi mukaddesatın kaffesi henüz hal-i tufuliyetlerinde verilirse zihinlerine hak olunmuş kalarak bir daha çıkmak mümkün olamaz.” (s. 45)

Madam Terniye’nin eğitiminden geçen Mansur Bey’le Nusret Hanım eğitimebaşladıktan üç sene sonra Fransızca yönünden adeta bir Fransız çocuğu kadar oldukları halde, “maarif-i milliyemiz” bakımından ise epey geri kalmışlardır. , (s. 46-47)

İskenderiyeli Abdülcebbar Bey’in oğlu Mansur’un Avrupa’ya mühendislik için gitmesinden sonra Nusret Hanım da Madam Terniye’nin elinde kalmıştır. Ancak Nusret Hanım o zamana kadar Müslümanlığa ve Osmanlılığa dair bir şey öğrenememiştir. Kız Fransızca pek güzel yazar ,ahlâktan tarihten, felsefiyattan bahseder, âlâ piyano ve gitara çalar. (s. 47) Bu tarz bir eğitimin getirdiği olumsuzluklar da vardır. Avrupa tarzı yetişen Nusret Hanım, kendi ahlâkî değerleri, dinî konularda bir şey öğrenemediği gibi, kendi musikisine ve kültürel değerlerinde de yabancılaşır. Onun nazarında Türk musikisi olmadığı gibi bulunma ihtimali bile yoktur. Nusret babasına karşı gelmese de annesinin her söylediğini ağzına tıkayacak bir durumdadır. Babası kızının alafranga eğitim almasından pişman olmuş, ancak iş işten geçmiştir. (s. 48)

Gerçek vaka ve şahıslara dayanan bir roman olan *Müşâhedât*’ta, yıllardır İstanbul’da yaşayan, Fransız edebiyatını iyi bilen Madam C... kışın Beyoğlu’nda, yaz aylarında Büyükdere ve Büyükada gibi sayfiye yerlerinde özel yerler kiralayarak gündüzlü ve yatılı öğrencilere dersler vererek eğitir. Çocuklara, kendisi Fransız

edebiyatı, tuttuğu Alman müzik öğretmeni sayesinde de gitar, keman, harp ve piyano çalmalarını öğretir. Romanda Siranuş yatılı kız mekteplerinden sonra, Agavni ise, rahibe okulundan sonra bu Madam C.'nin pansiyonunda beraber kalırlar. Burada Fransızca ve piyano çalmasını öğrenirler. Bu iki roman kahramanı da düşünce ve hayal dünyalarını okudukları romanlarla şekillendirirler.⁷⁰³

Siranuş yazarın aracılık etmesi sayesinde bir Müslüman ailenin çocuklarına Fransızca ve piyano dersi vermeye başlar. Romanın sonunda Müslümanlığı da kabul ederek Refet'le evlenir, böylece babasının vasiyetini de yerine getirmiş olur.

Müşahedât'ta Seyyit Mehmet Numan'ın ticarethânesinde katip olarak çalışan Refet, bir taraftan Mekteb-i Rüştiye'ye devam eder, diğer taratan özel hocalardan Fransızca, Arapça ve Farsça dersler alır. Babasının arzusu onu mülkiye memuru yapmaktır. Rüştiye'yi bitirdikten sonra onu bir kaleme verir. Fakat tahsile hevesli olmadığından bunda başarılı olamaz ve daha sonra ticaret hayatına atılır. (s. 80)

Midhat Efendi'nin Avrupa dönüşü yazdığı *Ahmet Metin ve Şirzat*'ta Ahmet Metin babası İşkodra'da iken İtalyanca, daha sonra konaktaki hizmetçi kadınlardan ve babasının Rum yazıcılarından Rum lisanını kendi kendine öğrenmiştir. (s. 21) Eğitimini Mekteb-i Sultanî'de devam ettiren Ahmet Metin, diğer derslerinde de başarılıdır, ancak Fransızca'da sınıf birincisidir. Bunda daha önce İtalyanca ve Rumca öğrenmesinin büyük bir payı vardır. Ahmet Metin, denizcilik, gemicilik ve seyahat hakkında bilgisini arttırmak için pek çok yabancı kitaplar alır, Fransızcası kuvvetli olduğu için günde 100-150 hatta 200 sahife Fransızca kitap okur. Bir ara Avrupa asilzadelerine özenerek kendisine George Kuser namında ihtiyar bir Fransız kâri tutar. (s. 30) George Kuser Avrupa'dan 700-800'e yakın kitap daha getirtir, delikanlının ilim, edebiyat, hikemiyat, arkeoloji, nümizmatik ve coğrafya ile ilgili bilgisini arttırır.

Gönüllü'de roman kişilerinden kadınlara molla, hanım ve dudu lakapları verilmesinin nedeni Rumeli'de kızların okumasına verilen değerdir. Romanda Avrupa eğitim sistemi örnek alınarak geliştirilen yeni eğitim metodunda çocukların yazmasının kolay, okumasının geç; eski eğitim sisteminde ise okumalarının kolay

---

⁷⁰³ Necat Birinci, "Ahmet Mithat'ın Önemli Bir Romanı: Müşahedât", **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, Sayı:4, Ekim 1980, s. 71.

yazmanın daha geç olduğuna dikkat çekilir. Aradaki fark eski usulde hareketin kullanılmasıdır. Harekeli olunca okuyan çok, yazar azdır.(s. 41)

Mithat Efendi romanlarında konumuzla bağlantılı olarak kadın ve kızların eğitimi dışında⁷⁰⁴, çocuk terbiyesine de yer verir. Modern bir çocuk yetiştirme metodu tavsiye eden yazar, eski usulde cinlerin, perilerin hayal dünyasında yetişen bireylerin sağlıklı yetişmesine dikkat çeker. *Çengi*'deki Daniş Bey bu şekilde annesi tarafından yetiştirilen birisidir. İyi bir eğitim almış anne babanın çocuğu çok daha sağlıklı bir birey olarak yetiştireceğinin üstünde önemle durur.⁷⁰⁵ Çocuk terbiyesinde önem verdiği şeylerden birisi de mürebbiyedir. O Avrupa'dan gelen mürebbiyelere karşı değildir, hatta bilhassa teşvik eder, ancak her mürebbiyeye kapı açmamak gerekir. Ya da eğitimi ve uyanık aileler mürebbiyenin verebileceği zararlara karşı uyanık olmalı ve buna engel olmalı yani çocuğunu denetleyebilmelidir. Çocuklar mürebbiyeler sayesinde yabancı dil kazanımı da edinebilirler. Pek çok romanında mürebbiye konu edilmiştir. "Ailesini yadırgayan, toplumunun kıymet hükümlerine yabancılaşmış, batı hayranı, köksüz sathi genç tiplerinin arkasında hemen daima bir mürebbiye vardır." Ailenin bir ferdi gibi görülen mürebbiyelerin özellikle genç kızlar üzerinde büyük etkisi olmuştur. *Karnaval*'da Şehnaz, *Bahtiyarlık*'ta Nusret bu örneklerdendir.⁷⁰⁶ Onun romanlarında Osmanlı terbiyesi ile Avrupalı eğitimi özümsemiş bir eğitim sistemini savunduğunu, buna uygun karakterler ve tipler oluşturduğunu görürüz. Romanlarında Avrupa'ya gönderdiği yerli tiplerde bu özellikler görülür. Râkım (*Felâh Bey'le Rakım Efendi*), Nasuh (*Paris'te Bir Türk*), Resmi (*Karnaval*), Şinasi (*Bahtiyarlık*), Mustafa (*Demir Bey*), Ahmet Metin (*Ahmet Metin ve Şirzat*), Rasih, Saniha, *Taafif*teki tipler böyledir. *Para*'da Şerife babası tüccar zihniyetli biri olmasına rağmen alafranga eğitim görmüş, piyano çalmasını bilen bir kızdır. (s. 533)

Araba Sevdası'nda bir paşa çocuğu olan Bihruz Bey İstanbul'a gelince bir Rüştüye mektebine yazılmış, daha sonra "tahsili vacip görünen Fransızca'yı

⁷⁰⁴ Midhat Efendi'nin romanlarında kadın ve kız çocuklarının eğitimi için bkz. Nazan Kul, **Ahmet Midhat Efendi'nin Roman ve Hikâyelerinde Eğitim Aracı Olarak Edebiyat: Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi**, MÜ. SBE (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 2008.

⁷⁰⁵ Ahmet Midhat Efendi, çocukların Avrupa'daki gibi pedagoji eğitimine göre yetiştirilmesi taraftarıdır. *Hikmet-i Peder, Ana-Babanın Evladı Üzerindeki Hukuk ve Vezâif, Peder Olmak Sanatı ve Çocuk-Melekat-ı Uzviye ve Ruhîyesi* bu konularla ilgili yazılmış eserleridir. Daha geniş bilgi için bkz. Enginün, "Ahmet Midhat Efendi ve Çocuk Terbiyesi" **Türk Dili**, s. 577.

⁷⁰⁶ Enginün, **a.g.e.** s. 577-589.

öğrenmesi için özel hoca tutmuştur. (s. 101-11) Fransızca Hocası Mösyö Piyer'den Fransız şair ve yazarlarına ait roman ve şiir kitaplarından parçaları beraber okudukları gibi, yine hocasının kedi evinden getirdiği Fransızca dergileri de takip eder.

Mizancı Murat Bey'in *Turfanda mı Yoksa Turfa mı* romanında eğitilmiş kişiler yer alır. Roman, eğitimin önemi en geniş şekilde üzerinde durulan konulardan birisidir. Romanın başkişisi Mansur, Fransa'da tıp tahsilini tamamlayarak doktor olarak yurda döner. Yazar, Mansur Bey'i her şeyi eğitimle düzeleceği düşüncesine sahip bir kahraman olarak ortaya çıkarır. Devletin bozulan ve çürüyen çarkı, insanların gaflet ve vurdumduymazlığı, kadın ve kızların bilinçlendirilmesi, Avrupalı sömürgeci devletler tarafından işgal edilen ve sömürülen İslâm ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için tek reçete eğitimidir. Bu hedef doğrultusunda yetişen, hayata böyle bakan Mansur Bey, kendini adeta eğitime adanmış gibidir. Her şeyin bir plan ve düzen içinde olmasını ister. Hatta amcası onu bu konudaki titizliğine “Bey oğlumuz! Her şeyi muntazam, mükemmel bulmak mümkün olamaz. İnsan işini olurlarına bağlamalıdır. Sizin Avrupa'da görmeye alıştığınız intizam bizde pek olamaz.” (s. 219) der. Mansur amcası Salih Efendi'nin “Bizde her şey böyle gelir, böyle gider.” anlayışının doğru olmadığı, Şer'i kanunlara, konulan nizamla, halkın devlete bağlılığı ve sadakati sayesinde bunun kolayca başarılabilirliğini söyler.

Mansur'un, devlet dairesine alınacak memurların tahsilli olması fikrine, Emin Paşa'nın para dolayısıyla mektep yokluğuna itiraz etmesi üzerine , Mansur, “Avrupa'da devlet değil, hatta bir vilayet bulamazsınız ki, maarif için on altı bin kese sarfetmesin” der. (s. 226-227)

Mansur'un eğitim konusundaki hedefleri sürgüne gönderildiği Beyrut'ta da devam eder. Burada misyoner okullarına karşı millî bir mektep açma teşebbüsünde bulunur. Fakat devlet dairelerinde önüne çıkarttığı brokratik işler ve misyonerlerin müdahalesiyle engellenir.

Toplumun ve devletin gelişmişliğinin, savunduğu İttihad-ı İslâm düşüncesinin gerçekleşmesinin eğitim sayesinde olacağına inanan Mansur, bu hedefini biriktirdiği paralarla Manisa taraflarında satın aldığı çiftlikte açtığı modern okulla gerçekleştirir. Mansur'un Anadolu'da giriştiği bu hamlenin temelinde Avrupa vardır. Avrupa demek ilim, irfan, kültür, düzen demek. Bunu gören Mansur, Osmanlı'da bunu hayata geçirmenin ancak eğitimle olacağını bildiği için buna koyulur. Bu fikri uygulamak için taşrayı seçmesi de manidardır: “İslaha alt taraftan başlanmalıdır derler, doğru

imiş. Avrupa’da terakki eserleri payitahtlarından evvel vilayetlerde başlamıştır.” (s. 372-373 ve 394-395)

Romanda Mansur gibi “turfanda” tiplerden olan Zehra, Rüştiyelerde okumamıştır. Ancak Cezayir’de iken özel hocalardan aldığı derslerle kendisini yetiştirmiş mükemmel derecede Fransızca öğrenmiş, çok kitap okuması sayesinde dünyaya bakışı değişmiş bir kızdır. O da Mansur’un açtığı okullara büyük destek olur. (s. 175)

Fatma Âliye Hanım *Muhâdarât* romanında eğitimin, özellikle kızların eğitimi, üzerinde durur. Roman kişilerinden Sâi Efendi, ikinci defa evliliğinde eş olarak aldığı Calibe’ye yardımcı olması ve çocukların daha iyi yetiştirilmesi için eve adı verilmeyen ancak Mademoiselle olarak geçen bir Fransız “İstitutrice” getirtir. Bu kadının görevi çocuklara terbiyi etmek ve ders vermektir. (s. 67) Ancak iyi bir eğitimci olmayan bu kadın Fâzıla ve Şefik’e iyi davranmaz. Onlara işledikleri suçlara karşılık tek ayak üzerinde durma cezası verir. Çocukların mürebbiyenin bu tavrını babalarına şikayet etmeleriyle bir süre kendisini düzeltir gibi olsa da bir süre sonra gönderilir. (s. 84) Çocukların eğitimi için kısa süre sonra alınan ikinci mürebbiye ise Jozefin’dir. Yirmi dört yaşlarında sevimli ve samimi biri olan Jozefin kısa sürede çocuklarla sıcak ilişki kurup, onların gönlüne girmeyi başarır. Midhat Efendi’nin mürebbiyelerin diplomalı insanlardan seçilmesi teklifi burada gerçekleşir ve eve gelen Jozefin elinde Paris’in mükemmel mekteplerinden birisinden alınmış diploma vardır. Şefik’in yatılı bir okula, Fâzıla’nın da uygun biri ile evlendirilmesiyle mürebbiyenin de işi bitmiş olur. Fatma Âliye Hanım bu romanında yer verdiği iki farklı mürebbiye tiplmesiyle modern eğitim sisteminin nasıl olması gerektiğine de gönderme yapmaktadır. İsmi verilmeyen ilk mürebbiye, parayı öncelikli düşünen, çocuklara sert ve haşin davranan birisi iken, ikinci gelen mürebbiye eğitimli ve diploması olan, çocuklarla sıcak ilişki kurabilen ve eğitimi sevdirek gerçekleştiren bir tiptir.

Bu dersler sayesinde Fâzıla, Türkçeyi pek güzel yazıp okuduğu gibi, Fransızca’yı ilerletir, piyano ve resim derslerine de İstitutrice kıskandıracak kadar çok çalışır. (s. 45) Fâzıla’nın yedi yaşındaki kardeşi Şefik de Türkçe yazıp okumanın yanında Fransızca da “tekellüm” edebilmektedir. (s. 55) Calibe Hanımın amcasının oğlu Süha yanlarında kalmakta ve Mekteb-i Tıbbiye’de okumaktadır. (s. 34)

Fatma Âliye'nin Midhat Efendi ile ortak yazdıkları roman kişilerinden Vedat'ın hayali, Vefâ'nın hakikati temsil ettiği *Hayal ve Hakikat*'te Vefâ'nın babası "asrına göre tahsil görmüş bir adam" olduğu gibi oğlu da Mekteb-i Sultanî'de (Galatasaray Lisesi) yatılı olarak eğitim görür. Hem otuz yedi kişilik sınıfta ikinci olarak. Ancak bu diplomayla yüksek öğretime bir öğrenci olabileceğinin farkında olan Vedat, "Bir Mekteb-i Sultaniyeli ne olmuştur? Hekim olmuş mu? Asker olmuş mu? Mühendis yahut avukat olmuş mu? Ne olmuş?" sorularını sorar. Bundan sonra babasının zorlamasıyla çocukluk arkadaşıyla nişanlanmak zorunda kalan Vefâ'nın okuma isteği kendi dilinden şöyle aktarılır: "Mekteb-i Sultanî'den çıkan bir tâlib dörtten altı seneye kadar da Mekteb-i Tıbbiye'ye devam eyledikten sonra dahi Avrupa'ya giderek birkaç sene de orada ikmâl-i tahsil etmeli. Bihakkın teallüm bihakkın iftihar böyle olur." (s. 49-51) Babasının evlilik ısrarına rağmen Vefa daha sonra eğitimini Mekteb-i Tıbbiye'de devam ettirir. (s. 55)

Ref'et romanında annesinin büyük fedakarlıklarıyla okumaya başlayan Ref'et mahalle mektebinden sonra bütün hocaların kadın olduğu Rüştüye Mektebinde okur. Okulun son sınıfında ilerde "muallime" olacağına karar verir. Bu dönemdeki romanlarda başarılı tipler arasında erkek öğrenciler okulunu birincilikle bitirirken ilk defa Fatma Âliye Hanımın romanlarında bir kız okulunu birincilikle bitirir. Eğitimini amacına uygun olarak Dârü'l-Muallimât'ta devam ettirir. Çeşitli sıkıntılarla beraber bruayı da birincilikle bitirir ve hak ettiği diploma ile İstanbul'a "on sekiz gün" uzaklıkta bir şehre tayin olur. (s. 115-116.)

Batılı tarz eğitim-öğrenim konusu *Servet-i Fünûn* dergisinin sahibi Ahmet İhsan Bey'in *Ülfet* romanında da yer bulur. Roman kişilerinden Nâil ve Âkil dayıları tarafından daha iyi tahsil görmeleri için Paris'e gönderilir. Beş yıl kadar Avrupa'da kalan iki kardeşten Nâil, hukuk eğitimi, tamamlarken Âkil, "esâfil-i nisvân" ile zaman harcayarak İstanbul'a döner. (s. 46-47)

Halit Ziya'nın genellikle eğitilmiş, yabancı dil bilen, roman okumaya düşkün kişileri fazladır. *Sefile* de Mazlume ve İkbâl hikâye ve roman okumaya meraklıdırlar. *Nemide*'de amcasının oğlu Nâil Mekteb-i Tıbbiye'ye başlarken, romana da adını veren Nemide babasına "Niçin beni de mektebe vermiyorsunuz? Ben de Nâil'le beraber okurum." sözleriyle okuma istediğini açığa vurur. Kız olduğu için Tıbbiye'ye giremeyeceğini anlayınca "gözlerinden yaşlar boşanır." Ertesi gün "elifba" kitabını

arak okumak için babasına koşar. (s. 35-36) Nemide evde yalnız kaldığı zamanlarda babasının kütüphanesinden kitaplar alıp okumaya, onlar üzerinde mütalaaya dalar. (s. 100) *Bir Ölünün Defteri*'nde Vecdi ve amcasının kızı Nigar okumaya evde bir hoca nezaretinde başlar. Ancak onların beklediği “sarıklı” bir hoca yerine “başka türlü, fesli” bir hocayla karşılaşır. (s. 34) Hüsam ve Vecdi Mekteb-i Sultani’de yatılı olarak eğitim görürler. (s. 10-11)

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil önce sıbyan mektebine, oradan Askerî Rüşdiye'ye⁷⁰⁷ ve daha sonra Mekteb-i Mülkiye'ye uzanan bir eğitim süreci geçirir. Ahmet Cemil'in hafızında çok da net olmayan sıbyan mektebi ve buradan modern bir okula geçiş önemlidir. Sıbyan mektebi bir odadan ibaret, sıra sıra kürsülerin yer aldığı, köşede yüksekçe bir yerde sarıklı bir hocanın ve kara tahtanın yer aldığı eski tarzdır. Çocukların “sallana sallana yarı sesle derslerini tekrar” ettikleri ve sonra sırayla hocaya derslerini verdikleri bu eski düzenden başka bir talebenin kendisine musallat olmasıyla babası tarafından buradan alınarak, Avrupaî bir metotla ders verilen okula geçer. Ahmet Cemil'in resmî elbisesinin de olduğu bu okul hem büyük hem farklıdır:

“Burada her şey başka türlü idi, öteki mektepte sıralar birbirini takiben saatte bir hocanın önündeki kürsüye gidip oturmak adet iken, burada her iki saatte bir başka hoca geliyordu...” (s. 36-40)

Daha sonra aynı gazetede de beraber çalışacak olan Hüseyin Nazmi ile Müliye'de beraber okurlar. İkisi de Fransızca öğrenmek için okuma hastalığını tutulurlar. Önce hikâyelerden başlayarak, tercüme telif, tarih, eski şiir kitapları ne bulursa okurlar. Özellikle Fransız edebiyatıyla ilgili önemli şair ve yazarları ezberler gibi okurlar. Bu dönemde mürebbiyeler o kadar yaygındır ki, Ahmet Cemil, Taksim Bahçesi'nde “defter-i şiirini değil şiir-i şebâbını” okurken, niçin ve neden orada olduğu belli olmayan ihtiyar bir İngiliz mürebbiye de bir masada oturmaktadır. (s. 206)

---

⁷⁰⁷ Romanda Ahmet Cemil, Halit Ziya Uşaklıgil'in kendisini canlandırır. Yazar anılarında bu Rüşdiye için “İzmir’de en yüksek irfan ve ilim müessesesi” olarak tanımlar. Ancak Halit Ziya'nın okuduğu bu okulun hemen karşısında Ermenilerin, Rumların, Protestan ve katoliklerin önderliğinde kurdukları okulların düzenini, burada verilen eğitimin kalitesini, uygulamalı eğitim metodunu, buradan çıkanların birkaç yabancı dili konuşarak mezun olduklarını sitayişle ve biraz da iç geçirme ile anlatır. Halbuki kendisinin okuduğu Rüşdiye'den çıkan bir genç “ne İrani çaycıya dört kelimelik Farisi bir cümle söyleyebilir, ne Arapça bir Mısır ceridesinin on satırlık bir fıkrasını anla”yacak durumdadır. Halit Ziya, **Kırk Yıl**, s. 153, 157-164.

Aşk-ı Memnû'da babası vilayetlerden birisine memur olarak gittiği için Adnan Bey'in yeğeni Behlül Galatasaray Lisesine yatılı olarak bırakılmıştır. (s. 100) Behlül'den dinlediği pek çok güzel hatıra sayesinde Bülent Galatasaray Lisesi'ne yatılı olarak yazılır. (s. 210)

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında Fransızca konuşan, Avrupa'ya eğitim için gidip ancak eğlenerek vakit harcayıp dönen ve mürebbiye olarak Avrupa'dan gelen tipler vardır. Ancak romanlarda bunların fonksiyonu topluma örnek olacak davranışlar yerine, Avrupa kültürünün olumsuz yönlerini örnek alan, züppe alafranga tipler olarak ortaya çıkar. Bunların en meşhurları ve ilk örneği de *Şık*'ta Şatırzade Şöhret Bey'dir. *İffet*'te romanın da adını taşıyan İffet, Fransızca bilen, annesinin hastalığına teşhis koyup, hangi ilaçların iyi geleceğini bilecek kadar bilgi sahibidir. Tanzimat sonrasında ortaya çıkan mürebbiye meselesinin en olumsuz tipleri Hüseyin Rahmi'nin romanlarında ortaya çıkar. *Mürebbiye*'de Fransa'da bir fahişe iken İstanbul'a ahlâklı ve iffetli bir mürebbiye olarak gelen Anjel, eski alışkanlıklarını burada da devam ettirir. *Şipsevdi* romanında “İkbal”, “Tefeyyüz”, “Şafak” gibi kitapçıların vitrinini süsleyen yerli eserlere ilginin yok denecek kadar azaldığını, halbuki yabancı dilde kitap satan dükkanlar “karınca yuvası” gibi işlediğini ve sayılarının da her geçen gün arttığından bahseder. En önemlisi de artık aile babalarının gözü yabancı okullarda olduğu gibi, çocuklarının gözlerinin de o tarafa kaymış olmasıdır. *Şipsevdi*'de Meftun buradaki eğitimden sonra daha iyi eğitim alması ve Avrupa görmesi için Fransa'ya gönderilir. Ancak Paris'in eğlence mekânlarında gezer, ilmin sayfalarına ayrılmış kitabın kenarlarına Paris külhanilerinin “argo” dilindeki kelimeleri yazar. (s. 68) Romanda Mc Ferlan'ın öncülüğünde kurulan Şark Akademisi'nin katibi olan Ömer, Mekteb-i Sultanî'den mezun, Beyoğlu çevresinde oturan bir levantendir. Yerine göre Ömer, yerine göre de Le Mair adını kullanır. (s. 713-714)

Hüseyin Cahit'in⁷⁰⁸ genç yaşlarda yazdığı *Nadide* romanı da eğitimin önemine dikkat çeken romanlardandır. Nadide isimli güzel kızın ruh dünyasında yaşadığı sorunlar nedeniyle ihtirasları peşinde işlediği cinayetlerin konu edindiği romanda, iyi eğitilmeyen çocukların yol açacağı felaketlere dikkat çekilir.

---

⁷⁰⁸ Hüseyin Cahit'in hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, **Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir Araştırma**, EÜ. Yay. İzmir 1984.

Salon Köşelerinde romanında Şekip hem sosyal hayatta hem de kültürel hayatta kendi değerlerini tarihini, edebiyatını, hatta Avrupa edebiyatını, Fransızca ve İngilizceyi konuşacak kadar bilen, iyi eğitilmiş birisidir. (s. 174) Eğitimi sayesinde Beyoğlu çevresinde katıldığı davet ve eğlence gecelerinde ilk başlarda bilmediği, ancak kısa sürede öğrendiği “vals” oyunuyla İngiliz kızının hayranlığını kazanır. Avrupalıların Türkleri hor ve hakir gören, eğitimsiz insanlar olarak bakmalarına da “Memleketimizde şimdi Avrupalılar kadar, belki daha hissi, daha ahlâkî terbiye ve tahsil görmüş pek çok gençler vardır.” sözleriyle karşı çıkar. (s. 16-17)

4.5.2. Dil ve Edebiyat

XIX. yüzyılda Türk insanının düşünce dünyasında yeni ufuklar açan, yeni bakış açıları kazandıran unsurlardan birisi de Avrupa dilinin (Fransızca) Türk aydını arasında öğrenilmesi, ona ait fikir ve edebiyat eserlerinin okunması, onlardan tercüme yapılmasıdır.⁷⁰⁹ Devlet içinde yabancı dil bilen insan bulunamadığı için Avrupa dillerinden eserler tercüme etmek ve memurlara yabancı dil öğretmek amacıyla Tercüme Odası açılmıştır.⁷¹⁰ XIX. yüzyılda Avrupa’da yaygın olduğu gibi Osmanlı’da da yabancı dil olarak Fransızca revaçtadır. Eğitim alanında yabancı dil olarak Fransızca’nın kullanılması Tanzimat’ın ilanından çok öncedir. 1776’da açılan Mühendishâne-i Bahr-i Hümayun, 1795’de açılan Mühendishâne-i Berr-i Hümayun ve 1827’de kurulup 1836’da asıl hüviyetini kazanan Mekteb-i Tıbbiye’de Fransızca eğitim hayatına girer.⁷¹¹ Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahânenin 1839 yılında açılışına dönemin padişahı II. Mahmut da katılarak eğitim dilinin de Fransızca olacağını duyurur.⁷¹² 1860’tan sonra bu iş, yerli ve yabancı okullara taşınır. Tanzimat döneminde yeni açılan modern okullarda da yabancı dil eğitimi verilmeye başlanır. Askerî okullarda, Mekteb-i Tıbbiye’de ve Mekteb-i Sultanî’de dersler ilk zamanlar Fransızca olarak okutulur. Bu okullarda Fransız hocaların ders vermesi ve ders kitaplarının Fransızca olması, Osmanlı eğitim sisteminde Fransızca’yı zorunlu hale getirir. Zamanla idadilerde, sultanîlerde ve yüksek okullarda da Fransızca

⁷⁰⁹ Okay, **a.g.e. s.** 49-52.

⁷¹⁰ Antel, **a.g.m. s.** 447-448.

⁷¹¹ Akün, “Tanzimat Edebiyatı’ Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur?”, **Kubbealtı Akademi Memcuası**, Yıl: 6, S. 3, Temmuz 1977, s. 33-34.

⁷¹² Osman Şevki Uludağ, “Tanzimat ve Hekimlik” **Tanzimat I**, s. 967-977.

mecburî yabancı dil olarak okutulur. Batı dillerinden Fransızca'nın eğitim dili olarak kullanılması ve yaygınlık kazanmasındaki bir başka sebep de 1850'li yıllara kadar coğrafyadan astronomiye, tarihten askerliğe kadar yirmiden fazla eserin Türkçeye tercüme edilmesidir. Bu çeviri faaliyetleri bu yıldan sonra daha çok edebî eserlerden olacaktır.⁷¹³ Bu yıllarda memurlukta işe alınma ve yükselmeye yabancı dil önem kazanır. Bundan dolayı varlıklı aileler çocuklarının mürebbiyeler, özel dersler ve öğretmenler vasıtasıyla yabancı dil öğrenmelerini isterler. Buna ilave olarak yabancı dille eğitim yapan okulların yaygınlaşmasıyla buradan mezun olan öğrenciler yabancılarla ve Avrupa kültürüyle ilişki kurarlar.⁷¹⁴ Tanzimat yıllarında yabancı dil bilen ve Avrupa edebiyatının önemli isimlerini okuyarak yetişen Türk fikir ve edebiyat insanlarının eserlerinde Avrupa'nın etkisi açıktır. XIX. yüzyıl boyunca Türk aydını ve edebiyatçısı için Avrupa dili deyince Fransızca akla gelmektedir. Çünkü “Bütün türlerde ilk tanınan ve örnek alınan yazar ve şairler bu edebiyatın temsilcileridir.”⁷¹⁵

Şiirde görülmeye başlayan eski-yeni tartışmalarının yanında Tanzimat'ın ilanından sonra batılı anlamda gazete, dergi, tiyatro, hikâye, roman gibi edebî türlere paralel olarak dilde de Avrupa lisanlarının etkisi görülmeye başlar.⁷¹⁶ Türk fikir ve edebiyat adamları arasında görülen Avrupa dillerinden birisini öğrenme, ona ait eserleri okuma, tercüme etme, bu doğrultuda yeni dil ve edebiyat anlayışı geliştirme düşüncesi dönemin romanlarına da yansımıştır.

Avrupalı mânâda ilk hikâye örneklerinden sayılan *Müsameretnâme*'nin ilk hikayesinde yabancı kelimeler görülmeye başlanır. *Binbaşı Rıfat Bey'in Sergüzeşti* adlı hikâyede Rıfat Bey, ailenin babası tarafından kızlarına “prezante” edilir. (s. 27) Bunun yanında Bu hikâyeyeyle beraber ilk defa “Mösyö”, “Madam, Matmazel” gibi kelimeler de kullanılmaya başlar. Aynı şekilde *Bir Osmanlı Kaptanının Bir İngiliz Kızıyla Vuku Bulan Sergüzeşti*'nde de eğitim için İngiltere'ye giden Nacit Bey

---

⁷¹³ Gündüz Akıncı, **Türk Fransız İlişkileri (1071-1859 Başlangıç Dönemi)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973, s. 67-69.

⁷¹⁴ E.Z. Karal, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1956, VII, 286.

⁷¹⁵ Kenan Akyüz, **a.g.e.** s. 28.

⁷¹⁶ İsmail Parlatır, “Tanzimat Ruhunun Edebiyata Kazandırdığı Değerler”, **Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslar arası Sempozyumu, 31 Ekim-3 Kasım 1989**, TTK Basımevi Ankara 1994, s. 553-567.

İngilizce konuşur, “Miss, Mister” gibi İngilizce hitap kelimeleri kullanılır. (s. 130) Nacit Bey, İngiltere’de dilini geliştirmek için özel dersler alır. Mister Havel’den “inşaiye”, kızı Elizabet’ten ise “edebiyat tahsil” eder. (s. 128) *İhsan Hanım yahut Atiye Hanımla Uşşakinin Sergüzeşti*’nde ise İhsan Hanım, babasının ölümünden sonra İstanbul’a döndüğünde Avrupa modasını izlemeye başlar, piyano dersleri alır. Fransızca öğrenir. (s. 399)

Tanzimat sonrası Türk romanında çokça işlenecek görücü usulü evliliğin ilk eleştirisini yapan eserlerden birisi olan *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*’ta kullanılan dilin edebiyatımıza kattığı değer bakımından Mehmet Kaplan şu değerlendirmeyi yapar: “Dili Divan şairlerinde olduğu gibi, edebî sanat yapmak için değil, bir eşya, duygu ve düşünceyi anlatmak için kullanır. Bu yeni bir tavidir ve bize Batı edebiyatından gelir.”⁷¹⁷

Midhat Efendi’nin hikâye ve romanlarında yabancı dil bilen, konuşan çok sayıda kadın vardır. Yazarın yabancı dile önem vermesi, biraz da kendi hayat hikâyesi ve yetişme tarzıyla ilgilidir. Galata’da bir yabancından Fransızca dersi alan Midhat Efendi⁷¹⁸, Midhat Paşa’nın Tuna valiliği üzerine onunla Rusçuk’a gider. Burada onun da teşvikiyle Fransızca’sını geliştirir.⁷¹⁹ Bilgi ve birikiminin öğrendiği yabancı dil sayesinde olduğunu *Hüseyin Fellâh*’ta açıklar.⁷²⁰

Nitekim 1889 yılında ilk defa Müsteşrikler Kongresi’ne katılmak için Avrupa’ya giden yazar buradaki konuşmasını Türkçe yapmış, konuşma metninin Fransızca bir nüshasını krala takdim etmiştir.⁷²¹ Kütüphaneler ve Osmanlıca

---

⁷¹⁷ Kaplan, “Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat”, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 2**, s. 75.

⁷¹⁸ Okay, **a.g.e.** s. 2.

⁷¹⁹ Midhat Efendi, **Menfâ**, s. 7-8.

⁷²⁰ Midhat Efendi 1870’li yılları kastederek Kütüphanelerimizin, dolayısıyla Osmanlı lisanı ile yazılmış kitapların azlığına dikkat çekerek, “bir ecnebi lisanı öğrendik de o lisanın Kütüphanesiyle ihtiyacımızı tesviye edebildik” der. Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh**, s. 88.

⁷²¹ Müsteşrikler kongresindeki konuşmasını Osmanlıca yapan Midhat Efendi, kongrenin ikinci günü “Elsine ve Edebiyat-ı Osmaniye” şubelerine reislik eder. Bu görevi sırasında yaptığı bir hizmeti katılımcıların hepsi takdir eder. Sunulan tebliğlerin özetlerini Fransızca olarak hazırlayarak katılımcılara dağıtılmasını sağlar. Kongrenin dördüncü günü “Elsine-i Ariye ve Samiye” toplantıları yapılmış, devamında Grand Hotel’in salonlarında özel tartışmalar düzenlenmiş burada yazarımız Avrupalı katılımcılara Osmanlı lisanının geniş bir coğrafyada konuşulduğunu, bunun bir dil için ne kadar önemli olduğunu anlatmıştır. Ayrıca Türk dilinin gramer bakımından mükemmel olduğundan bahseder. 461 üyenin katıldığı kongreye katılanların tamamına yakını Fransızca’yı anlayabildikleri halde başka dilleri anlayanların sayısı azdır. Çünkü kongrede Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve Latince ile bazı şark dilleri resmî tebliğ dili kabul

kitapların yetersizliğini *Hüseyin Fellâh* eserinde dile getirmiştir. Kendi bilgisini daha çok bildiği yabancı dil sayesinde geliştirdiğini fakat herkese bir yabancı dil öğren, denemeyeceğini söyler. Ona göre; halka bu meselenin millet ve memleket için ne kadar zaruri olduğu öğretilirse ilimde gerekli noktaya ulaşılabilir.

Bu yüzyılda Mektep-i Tıbbiye'nin birçok dersleri Fransızca yapıldığı gibi ders kitapları da Fransızca olduğundan, Ahmet Mithat'ın roman kahramanlarından bazıları bu tıp talebelerinden ders öğrenirler. *Ölüm Allah'ın Emri* hikâyesinde Sıdkı da doktorlardan Fransızca öğrenir. (s. 42) *Bekarlık Sultanlı mı Dedin?* hikâyesinde Sururi, Anadolu'ya memur olarak gitmiş, orada çalışıp çabalayıp para biriktirmiş ve Kastamonu'da tanıştığı Rum doktorun alafranga hayat tasvirleriyle Fransızca öğrenmeye heves ederek bir buçuk yılda bu dili iyi derecede öğrenmiş ve on beş on altı yıllık taşra hayatından sonra İstanbul'a, Beyoğlu'na dönmüştür. (s. 269-281) *Bir Fitnekar*⁷²², da Beyoğlu'nda Yıldız Gazinosu önünde üç gençten bahsedilir. Bu üç genç “zamanımızın cümle-i terakkiyatından olmak üzere, biraz Fransızca bilirler.” (s. 244) *Bekarlık Sultanlık mı Dedin?*'de Sururi Avrupa'ya gitmekten ümidini kesse de, alafranga yaşamak için Beyoğlu'na gitmekten çekinmez. Ancak bu çevrede yaşamak için Fransızca bilmek gerektiğini farkedince Fransızca öğrenmeye başlar. (s. 272)

Bu yüzyılda pek çok hikâye ve romanda Avrupa, özellikle Fransız, edebiyatının tesirleri görülür. *Kısmetinde Olanın Kaşığında Çıkar* “Le Grand Dam de Paris” yani “Paris'in Büyük Madamları” serlevhali bir romanın içindeki fıkradan hareketle kaleme alınmıştır. (s.563)

Midhat Efendi'nin *Felâton Bey'le Râkım Efendi* romanı dil ve edebiyat bakımından zengin bir malzemenin sunulduğu bir eseridir. Romanda yabancı dil bilen kahramanlarla beraber Türk toplumunda başlayan Avrupalılaşıma düşüncesine paralel olarak kimi züppe tiplerin ortaya çıktığı, kendi kültür ve edebiyatını beğenmeyen, yabancı kelime kullanmanın üstünlük vasfı kazandırdığı düşüncesine sahip kahramanlarla karşılaşırız. Felâton Bey'in babası Mustafa Merakî Efendi de

---

edilmiştir. Kongre ile ilgili daha geniş bilgi için Bkz. Baki Asiltürk, Ahmet Midhat Efendi Müsteşrikler Kongresinde”, *Türk Dili* ‘Ahmet Midhat Efendi Özel Bölümü, s. 521, Mayıs 1995, s. 570-576.

⁷²² Ahmet Midhat Efendi, **Bir Gerçek Hikâye ; Fitnekar**, İstanbul1293 [1876/77] 120 s. ; *Letâif-i Rivayât*:9 (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 225-243, 244-258. (Metinde geçen alıntılar bu baskıdan yapılmıştır)

alafrangaya meraklı birisidir ve alafrangalılığın gereği olarak yabancı kelimeler kullanır. Konaktaki hizmetçinin yanlış anlaması ile ironik bir görüntünün ortaya çıktığı şu sahne bunun başlangıcıdır. Alafrangaya meraklı olan Meraki Efendi – ismine uygun olarak- konağa aldığı hizmetçi Mehmet’in de alafranga şekilde yetişmesini ister. Felâtun’u kastederek bir gün “Mehmet, Beyefendi ne yapıyor” deyip de Mehmet’ten “Çorba içiyor” cevabını alınca “Oğlan öyle söyleme ona alafrangada supe yiyor derler” demiş ve Mehmet “Hayır efendim! Allah göstermesin! Sopa yediği yok çorba içiyor” dediği halde dahi Merakî Efendi meraklanmayıp “Oğlum alafrangada çorbanın ismi supedir, bunları birer birer öğrenmeli” diye bir nasihat vermiştir. (s. 8) Hizmetçi ile Felâtun arasında sadece çorba konusu değil, başka şeylerde de yabancı dil kullanımı ve buna karşı yanlış anlama devam eder. Felâtun konakta “küçük bey Fransızca’dan başka söz söylemez” denilir. Sütlü kahve isteyeceği zaman “kafe ole” der, hizmetçi Mehmet ise “bunu kavala”dan başlayıp evvelce öğrenmiş olduğu “karyola” kelimesine kadar götürür. (s. 8)

Tophâne kavaslarından biri olarak tarif edilen ve romanda Felâtun’a göre Batı’yı da bilen ancak yerli değerleriyle öne çıkan Râkım Efendi de Fransızca bilen, Fransız kültür ve edebiyatıyla meşgul birisidir. Râkım’ın okuduğu Fransız romanlarının ve eş’âr ve edebiyatının adetâ nihayeti yok gibidir. İki gece kendisinde kalmak üzere bir kitabı evine götürmek için müsaade alabilecek olsa onu yalnız okumakla iktifa etmez, en güzel parçalarını dahi istinsâh eder. (s. 12-13)

Romanda Felâtun Bey, Râkım Efendi’den başka evin cariyesi Canan da Jozefino’dan piyano dersi alırken, Fransızca da öğrenir. (s. 41) Hilmi Yavuz, “Modernleşme: Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma: Simge mi, Kavram mı?” adlı makalesinde, Tanzimat romanında Fransızca konuşmanın ve piyano çalmanın Avrupalılaştırmış olmanın iki temel göstergesi olduğunu ve aslında Avrupalı olmanın bir parçası olabilecek bu iki göstergenin Tanzimat romanında metonimik olarak Avrupalılığın bütünü temsil ettiğini belirtmektedir.⁷²³

Paris’te Bir Türk’te Nasuh, Midhat Efendi’nin romanları içinde Doğu ve Batı edebiyatlarını bilen, hem de bu iki edebiyat arasında mukayese yapacak kadar, iyi

---

⁷²³ Hilmi Yavuz, “Modernleşme: Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma: Simge mi, Kavram mı?”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 3: Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s. 212.

yetişmiş, kendine güveni tam olan tiplerdendir.⁷²⁴ Nasuh'un bu özellikleri daha Fransa yolculuğu esnasında vapurda kendisini gösterir. Onun bu özelliklerine hayranlığını ve şaşkınlığını yolcular arasında bulunan Cartrisse şöyle ifade eder: "Vallahi siz Fransız edebiyatından bahsederken ben sizin Türk olduğunuza asla ihtimal vermedim." (s. 15) Çünkü Nasuh, Farsça, Arapça, Türkçeden bir hayli "müntehabatı" Fransızcaya tercüme etmiştir. Hatta onun bu konudaki vukufiyeti şöyle tanıtılır: "Voltaire ve Corneille'i, Jean Jacques ve Molliere ve Victor Hugo⁷²⁵ gibi Fransız şairleri ve eserlerinden "âsâr-ı şarkiyeye" mukabil ve mümasil ve muâdil olanlarını da dermiyanla şark ve garp edebiyatının her ikisine vukufu olduğunu fiilen ve maddeten ispat eyledi." (s. 16) Nasuh Doğu ve Batı edebiyatları o kadar derin bilmektedir ki, "Şark ve Garbın edebiyatı kaybolduysa zihninden çıkarıp yeniden ortaya koyacak" (s. 18) durumdadır.

Midhat Efendi'nin konusu Avrupa'da geçen ya da Avrupa'ya gönderdiği kahramanlar vasıtasıyla Avrupa'yı tanıttığı romanlarda Fransızca'dan Türkçe'ye geçen kelimelerden bahseder. Bunlardan birisi Fransızların haftada ya da on beş günde bir toplanıp müzik eşliğinde eğlendikleri, kumar oyununun da yer aldığı bu tür toplantılara "Fransızlar "soiree" derler ki, bizde "müsamere" denir. (s. 141)

Yeryüzünde Bir Melek'te Şefik Vidin'de valinin on iki on üç yaşlarındaki çocuklarına Fransızca dersi verir. Bu ders vesilesiyle Osmanlı'da yabancı dil merakının nedeni hakkında da bilgi verilir:

"O zamanlar Hüsrev Paşaların filanların Avrupa'ya bazı şakirt göndermeleri, dersaadet'te dahi bazı kibarın Fransızca hocaları tutarak çocuklarından maada kendilerinin dahi bu lisanı tahsile başlamaları henüz yeni moda olarak zuhur etmiş olup bunu Vali Paşa dahi işittiğinden, bu lisanın meziyetini bilerek değil mahza büyük efendilerimize peyrev olarak mahdum beye Fransızca okutmayı heves eylemişti." (s. 222)

---

⁷²⁴ Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Nurullah Çetin Dr. Hell için "baba dostu oryantalist Alman Hell" olarak bu kişiyi niteler. Nurullah Çetin, "Ahmet Mithat Efendi'nin Romanlarında Millî Güven Duygusu", **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 49-60.

⁷²⁵ Orhan Okay, Tanzimat döneminde en çok bilinen Avrupalı edebiyatçının Victor Hugo'nun olmasının sebebinin şöyle açıklar: "1830-1850 romantizm hareketlerinin başında gelen Victor Hugo Tanzimat neslinin Avrupa edipleri arasında en fazla tanıdığı ve tercüme yaptığı şahsiyettir." Bkz. Orhan Okay, **İlk Türk Pozitivist ve Naturalist Beşir Fuad**, Dergah Yay. İstanbul ts. s. 32.

Demir Bey romanında alafranga tiplere aile çevresinden kişiler Batılılaşmaya karşı kendi kültürel değerlerini koruyamama düşüncesiyle karşı çıkar, ancak çocuklar Fransızca öğrenmeye devam eder.

Henüz 17 Yaşında romanında Ahmet ve Hulusi Bey Fransızca bilirler. Beyoğlu'nda Victor Hugo'nun bir oyununu izlemeye giderler. Hatta Fransız tiyatrosu ve şairleri hakkında sohbet ederler. Fransız edebiyatının önemli isimleri Voltaire, Jean Jacques Rousseau, Alexandre Dumas üzerine konuşurlar. (s. 15) Ahmet ve Hulusi, Beyoğlu'nda Maryanko'nun fuhuşevinde huzurlarına çıkartılan kadınlara "alafranga "reverans" olmak üzere birer miktar eğilerek temenna eylerler" (s. 26) Kalyopi ve Agavni ile tanışan Ahmet ve Hulusi lokantaya "supe" için giderler. (s. 87) Birbirlerinden ayrılırken "bon nuvi" derler (s. 92), sabahleyin ise "Bonjurlar, Merhabalar!"la birbirlerini karşılarlar. (s. 106)

Çingene'de kocası ölünce iki çocuğuyla kalan Ferazende Hanım, dört yaşındaki oğlu Şems Hikmet Bey ve ondan iki yaş küçük kızını iyi yetiştirir. "Oğluna ve kızına verdiği terbiye mektep terbiyesi değildir." Tutulan hoca sayesinde Şems Hikmet Bey önce Fransızca'yı, daha sonra İngilizce'yi de kendi kendisine öğrenmiştir. (s. 441)

Karnaval'da merakla dil öğrenmeye başlayan Resmi "Rumca ve Fransızcayı itmandan maada Alman ve İngiliz ve Moskof lisanlarında dahi hayli behre kazanmıştır. (s.22) Madam Hamparson Frenk mektebinde tahsilini yaptığı için Fransızca'sı oldukça iyidir. Konuşma sırasında "Bonjur, Bonne nuit" gibi Fransızca sözcükler kullanır. (s. 190) *Vah'ta* Mekteb-i Sultanî mezunu Behçet Bey, Fransızca'yı çok güzel konuşmasına rağmen Türkçe'yi o kadar iyi bilmez. Türkçe konuşurken pek çok Fransızca kelime kullanır, hatta bazı kavramların Türkçesini çevresindeki Türklerden sorar. (s. 29) Behçet Beyin en önemli meraklarından biri Avrupa'da yeni çıkan kitapları mütalaa etmektir. (s. 31) *Dürdane Hanım'da* Boğaziçi'nde yaşayan Ulviye Hanım, "Farisî ve Arabîyi pek mükemmel tahsil eyledikten maada İngiliz lisanını da gereği gibi ele getirmiştir. (s. 57)

Bir seyahat romanı olan *Acâyib-i Âlem'de* roman kahramanları Suphi ile Hicabi Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'ya gönderdiği diğer roman kahramanları gibi yabancı dil bilen tiplerdir. İki arkadaş'tan Suphi daha seyahate çıkmadan dilin önemi hakkında şunları söyler:

“Bugün insan bir Avrupa lisanına vakıf olursa vaki bütün erbâb-ı tedkikin tedkikât-ı vakıasını kitaplarda görebilir.” (s. 14)

Seyahate hazırlanmak maksadıyla okumaya başlayan Hicabi, tahsilinin yalnız “ulûm-ı şarkıyeye” has olduğunu anlar ve Suphi ile de görüştükten sonra “acayib-i fenniyyeye merakı” daha da artar. Bu merakının sonucu olarak “behemahal bir ecnebi lisan tahsilinin lâzım ve lâ-büd addeyleyler.” (s. 25)

Hicabi “içimizde Fransız lisanını bilenlerimiz pek çoktur. Alman lisanı ise ol kadar münteşir değildir.” düşüncesinden hareketle Almanca lisanı öğrenir. Hoca Tahsin Efendi’den dersler alır. (s. 25) Hicabi’nin Almanca bilmesine karşılık Suphi Fransızca bilir. Ancak İki arkadaş Odesa’ya geldikleri günden itibaren Rusça da öğrenmeye başlar. “Seyyahlar için lisanların tahsilini teshil etmek üzere birtakım kitaplar yapılmıştır ki bunlardan bazıları üç dört lisanın birden tahsiline delalet eder.” İki arkadaş Rus, Alman ve Fransız lisanını üçünü birden öğrenmek için bir muhavere kitabı alırlar ve akşamları çalışırlar. (s. 70-71)

Romanlarında sık sık ansiklopedik bilgiler veren Mithat Efendi, lisan öğrenmede gerekli olan metottan da bahseder:

“Mücerrebtir ki insan bir lisanı öğrenmek için mutlaka olsun ahalinin tekellümlerine kulağına alıştırmak lâzım gelir. Bir lisan yalnız kitaplardan öğrenilir ise o lisanla tekellüme dahi alışmak başkaca bir suubet olduktan maada o lisanın ehli tekellüm eyledikleri zaman kendilerine mahsus olan bir şıva, bir telaffuz iktizasınca lisan-ı mezkuru kitaplardan öğrenmiş olan adam onu anlayabilmekte aciz kalır. Buna mukabil vaki olur ki bazı adamlar bir lisanı hiç okumadıkları halde mücerret lisan-ı mezkur ile tekellüm eden ahalinin içinde bulunarak muhataplarını işite işite adeta kendisi dahi tek tük şeyleri anlamaya başlar.” (s. 71)

Balta kasabasında Tatar yaveri sayesinde Rus prensesle tanışan iki Türk seyyah aynı trende yolculuk yaparlar. Türk seyyahların kadınlara karşı Avrupai davranışlardan etkilenen prenses, Suphi’nin Fransızca konuşmasına daha da şaşırır ve “Aferin mösyö! Ne güzel Fransızca söylüyorsunuz buna bilhassa memnun oldum.” der. Hele Hicabi’nin prenses ile Almanca konuşması onu daha da hayrette bırakır: “Bravo! Ravo! Osmanlılarda Avrupa elsesi ne kadara teammüm etmiş. Halbuki Avrupa lisanlarına rağbet yalnız Ruslara mahsustur diye bize verdikleri şerefi meğer haksız olarak veriyorlarmış!” sözünü pek ciddi olarak söyler. (s. 78-79) Bu

iltifatlardan sonra Suphi, Rusların “elsine-i ecnebiyyeye rağbet ve tahsil hususunda teslim olunan gayreti”ni teslim eder. (s. 79-80) Suphi Rusların Avrupa lisanını daha iyi öğrenmelerini eğitim metoduna ve erken yaşta dil öğrenmeye başlanılmasına bağlar. *Esrâr-ı Cinâyât*'ta Hediye Hanımın konağına cariye olarak gelen Peri, Hezarfen Mustafa tarafından büyük bir ilgi ile yetiştirilir. Mustafa ona önce Türkçe, ardından Arapça, Farsça ve Fransızca öğretir. (s. 128)

Bahtiyarlık romanında Galatasaray Sultanisinde okuyan ve buradan mezun olan Senai ile arkadaşı Şinasi Fransızca bilirler. Senai alafranga bir tip olarak kendi değerlerini beğenmediği gibi kendi dilini ve edebiyatını da beğenmez. Sultani'nin eğitim dili olan Fransızca talebenin “lisan-ı mâderzati”ni geride bırakmıştır. Ancak bu kusur da kendisinde değildir. Esas kusurlu olan hep Osmanlı lisanı ile Osmanlılıktır. (s. 18) Senai'nin alafrangalaşması sadece konuşma da değil, yazıda da kendisini gösterir. “Senyör de Berrakpınar” imzasıyla Fransızca mektuplar yazar. (s. 16-17) Senai Beyoğlu Flamme kahvehânesinde tanıdığı Rizet'e “Bonsuvar” demeyi marifet saydığı gibi kendisine “Bonsuvar prens” denilmesinden de mest olur.

Demir Bey'de Türkçe, Arapça ve Fransızca bilen Demir Bey'in Türkçesi çok iyi değildir. Bazı Macar dönmeleri gibi konuşur. Demir Bey, Fransızca bildiğini herkesten sakladığı için kimseyle Fransızca konuşmaz, fakat hastalığı sırasında Fransızca kelimeler sayıkladığı duyulur. Mustafa daha sonra Taksim'de bir Fransız Lazarist papazından Fransızca dersi almaya başlar. (s. 63) Mustafa Kamerüddin Fransa'daki üç senelik tahsili sırasında Fransızca'yı çok iyi öğrenir. İstanbul'dayken Fransızca konuşmaz fakat Paris'teyken arkadaşlarıyla Fransızca konuşarak anlaşır. Mustafa'ya Polini'den mektup getiren çocuğa *commissionnaire*, heykel yerine *statue*, öğrenci yerine *etudiant*, tanışmak yerine *prezante* edilmek, papaz mektebi/manastır yöneticisi için *supérieur*, günah çıkarıcı papaz için *confesseur*, akşam yemeği için *diner* ve gece yemeği için *supé* gibi Fransızca kelime ve kavramlar sıkça kullanılır. Paris'e gittikten sonra Mustafa, batılı yazar ve şairleri okumaya başlar. Özellikle Fransız realist ve romantik yazarlarını okur. Vaktiyle temiz ve sâfiyâne aşkların anlatıldığı Balzac'ın *Soletillo* namındaki aşk romanını ve Jean Jacques Rousseau'nun *Nouvelle Heloise* adlı eserini okur. (s. 154-155)

Hayret'te Mihriban İngilizce ve Fransızca romanlar okur. Okuduğu romanlarda insan tasvirleri onu roman kahramanlarından Sarpson'un kötülüklerinden korur. (187-88) *Müşahedât*'ta, hemen eserin başında Beykoz'dan Köprü'ye gelirken kamarada

ikisi genç biri yaşlı üç Ermeni kadının kendi aralarında Fransızca konuştuğu görülür.⁷²⁶ Vapur, dönemin şartlarına uygun olarak haremlik-selamlık şeklindedir. Hanımlara ayrılan kapının üzerinde “reserve au harem” şeklinde Fransızca bir ibare vardır. İfadenin anlamı “haremlere tahsis olunmuştur” demektir. (s. 15) Roman kahramanı vapurda gördüğü ve hikâyesini romanlaştırmak için takip ettiği Siranuş’a bir tarafında Türkçe diğer tarafında Fransızca olarak adı ve mesleği bulunan kartvizitini verir. (s. 36) Aslında kültürel bir değişimin olumsuz yüzünü yansıtan kartvizitte kendi dili dışında isim ve adres yazma konusunun dil bahsini ilgilendiren boyutu da vardır. Midhat Efendi sadece kendisi Fransızca bildiği için değil, döneminde Fransızca’nın yaygınlığını işaret etmesi açısından da kartvizitteki yabancı dil önemlidir. Kartvizite yabancı dil olarak artık başka bir dil yazılmaktadır.⁷²⁷ Benzer bir durum Nabizâde Nazım’ın *Zehra* romanında da geçer. Suphi ile gizli aşk yaşayan Urani, onun işyerine gelerek üzerinde Fransızca “M’lle Uranic – 15 Reuederviche” yazılı kartviziti verir. (s. 85)

Bahtiyarlık’ta roman kahramanı alafranga tip Senai’nin Fransızca olarak attığı imzayı daha ileri götürerek kartvizitleri de Fransızca yazmaya başlamışlar. Madam C.’nin pansiyonunda kalan Agavni ve Siranuş çok iyi Fransızca bilirler. Roman okumaları yasak olmasına rağmen Agavni de diğer kızlar gibi Fransızca roman okur. Bir ara roman sevdası yüzünden derslerini bile aksatır. Roman okudukça çeşitli bilgiler edinir, filozofça fikirlere sahip olur ve aşka merak salar.⁷²⁸ Agavni için Maryam’ın kızı “Yirmi bir yaşını bekliyordu. Yirmi bir yaşını. Bunu “I heure de delivrance yani saat-i hâlâs diye bekliyordu.” (s. 124) der. Siranuş Fransızca’yı mükemmel bildiği gibi Türkçe’yi de Ermeni şivesi karışmasıyla beraber son derece güzel konuşur. Esasen onun ana dili Türçe’dir. (s. 35) Siranuş, bu iki lisanı iyi bilmesinin yanında edebiyatlarını da iyi bilmektedir. Hatta Midhat Efendi ile bunları konuşacak kadar derindir. Agavni Refet’e Fransızca dersleri verir. (s. 121) Siranuş, iyi tahsil görmüş Ermenice ve Fransızca bilen hüner sahibi bir kızdır. Ahmet Mithat,

---

⁷²⁶ Müşahedât’ın farklı bir inceleme ve değerlendirilmesi için bkz. Moran, “İddialı Bir Roman Müşahedât”, **Türk Romanına Eleştirel Bakış I**, s. 47-56.

⁷²⁷ Midhat Efendi Avrupa ziyaretinden sonra Avrupa görgü kurallarıyla ilgili yazdığı eserinde “Kartvizitler”i bir başlık altında açıklar. Kartvizitin nasıl olması gerektiğinin modaya göre değiştiğine dikkat çektikten sonra “Kartvizit istimali elyevm Osmanlılarımız için dahi levâzım-ı medeniye sırasına girmiştir.” der. bkz. Ahmet Midhat Efendi, **Avrupa Âdâb-ı Muâşeretî**, s. 411-412.

⁷²⁸ bkz. Moran, **Türk Romanına Eleştirel Bakış I**, s. 47-56.

ona kibar ailelerin konaklarında özel dersler bulur. Siranuş gittiği konakta çocuklara Fransızca ve piyano dersleri verir. (s. 301)

Ahmet Metin ve Şirzât'ta Ahmet Metin, küçük yaştan itibaren özel hocalardan İtalyanca dersi alır, konaktaki Rum hizmetçi kadınlardan ve babasının Rum yazıcılarından da Rumca'yı öğrenir. (s. 21) Fransızca, İtalyanca, Rumca ve Arapça bilen Ahmet Metin'in Mekteb-i Sultanî'de en başarılı olduğu ders dil dersleridir. Fransızca ve İtalyanca gazeteleri de çok rahat okur. (s. 337) Birden çok yabancı dil bilen ve önce Fransa'ya sonrada Akdeniz'e gemi yolculuğuna çıkan Ahmet Metin, Fransızca'yı gösteriş merakı olsun diye kullanmaz, Türkçe konuşurken konuşmaların arasına Fransızca kelimeler sıkıştırılmaz. Bu dönemde Almanca ve Fransızca sadece Osmanlı ülkesinde değil bütün Avrupa'da ve Doğu Avrupa ülkelerinde büyük önem kazanır, herkes bu dilleri öğrenmeye çalışır. Özellikle Fransızca, medeniyet lisanı olarak görülür. (s. 161) Ahmet Metin, hizmetçisi Vasiliki'ye Fransızca dersleri verir. (s. 134) Ahmet Metin, Vasiliki'nin Fransızca'yı en azından kendisine söylenileni anlayacak kadar bilmesini ister. Midhat Efendi biraz da kendisi olan Ahmet Metin üzerinden yabancı dil öğrenmeyi teşvik eder, onu öğrenmenin yolunu gösterir:

“İnsan birkaç lisanı sarfıyla nahivleriyle muntazaman tahsil etmiş olursa yeniden bir lisan tahsilinde gayet suhûlet bulur. Zira lisan öğrenmekteki güçlük lugat ezberlemekten ibaret değildir. Hatta insan ne kadar çok lügat ezberler ise ezberlesin yine tekellüm edemez. Asıl güçlük terkîb-i kelâmdadır. Mesela Osmanlıcamız da “o ne?” kelimeleriyle irad eylediğimiz sualin Fransızcasını irat için “ke’s kısa ke sa?” demelidir ki lisanımıza aynen ve harfiyen tercüme “nedir bu ki budur ki bu” suretinde olur. Bir adam “düşmek” ve “ön” kelimelerinin Fransızcasını öğrense bile yine Türkçe “önüme düşünüz” sözünden kastedildiği manayı Fransızca aynen bu kelime ile eda edemez. Fransız anlayamaz ki! O manayı Fransızca eda için harfiyen tercümesi “beni ilerleyiniz” den ibaret olan bir sözü söylemelidir.” (s. 531)

Süreyya Efendi de Frerlerde okurken Fransızca öğrenmiştir. Ahmet Metin, denizcilik, gemicilik ve seyahat hakkında bilgisini arttırmak için pek çok yabancı kitap alır. Fransızca'sı kuvvetli olduğu için günde 100-150 hatta 200 sahife Fransızca kitap okur. Bir ara Avrupa asilzâdelerine özenerek kendisine George Kusar namında ihtiyar bir Fransız kâri tutar. (s. 30) George Kusar, Avrupa'dan kitaplar getirir; Ahmet Metin'in ilim, edebiyat, hikemiyât, arkeoloji, ve coğrafya ile ilgili bilgisini arttırır. Ahmet Metin, kültürlü ve bilgili bir adamdır, okumaya ve ilme önem verir.

Kotrasında bir Kütüphane kurar. (s. 113) Seyahatte çoğunu kitap okumaya ayırır. Diğer alanların yanında tarihe özel bir ilgisi olan Ahmet Metin sadece Türk ve Müslüman tarihi ile ilgili olanları değil, yabancı tarih kitaplarını da okur. Avrupa dillerinde kullanılan kelimelerin Yunanca asıllarını ve nasıl ortaya çıktıklarını söyleyince Avrupalı Neofari ve Nikolso bile Ahmet Metin'in bilgisi karşısında hayrete düşerler. (s. 254) Ahmet Metin, Neofari'ye okuması için Avrupalıların yazdıkları tarih ve mitoloji kitaplarını verir. Yolculuk esnasında Neofari'ye bütün eski Yunan mitolojisini en ince detayına kadar anlatır.

Taaffüf'te Daniş Bey'in tek kızı Saniha babasının tuttuğu Dr. Fratenberg tarafından Fransızca öğrenir. Saniha Dr Fratenberg'in idaresi altında yetiştirilir. İlk konuşmaya başladığında Fransızca konuşur. Ailesi telaşlanır. Dört beş yaşında iken Rumca, Fransızca ve Türkçe öğrenir. Annesinden Rumca öğrenmiştir. Beş yaşında iken eğitimine başlanır. Türkçe hoca tutulur, Fransızca'yı da Dr Fratenberg verecektir. (s. 27) Saniha hem Türkçe hem Fransızca eğitim gören nadir kızlardan birisidir. İstanbul'da Fransızca bilen aile kızları Mısır'dan gelenlerdir. Onlar da genel de Türkçe bilmezler. (s. 30)

Ahmet Metin ve Şirzat'ta dil öğrenmenin metodu konusunda bilgi veren Midhat Efendi *Taaffüf*'te dil öğrenmede annenin rolüne dikkat çeker:

“Çocuklar lisanı pederlerinden değil validelerinden alırlar. İlk iki sene zarfında pederler çocuklarıyla hemen hiç mükaleme edemedikleri halde valideler, “agucuk!...”lardan bed’ ile çocuklara talim-i kelam ederler. Ondan sonra da babaların çocuklarla mükalemeleri birkaç saatten fazla değildir. Halbuki konuşmalar hep anneyledir. Binaenaleyh ilk dölde çocuklar ana lisanını pek kuvvetli baba lisanını pek kuvvetsiz öğrenirler. İkinci dölde ise ilk dölün etfâl-i zükûru babalık makamına kaim olup, analar lisanını daha iyi bildiklerinden kendi çocuklarıyla da o lisan ile bittekellüm, ikinci dölde baba lisan-ı aslîsi bütün bütün unutulur.” (s. 20)

Romanda Saniha ile Rasih'in evliliklerindeki mutluluğu ifade için, “Bir çift aşık ve aşika tasavvur ediyoruz. Avrupalıların amoureux, amoureuse tabir ettikleri bir çift.” denilir. (s. 51)

Gönüllü'de Midhat Efendi Rumeli'nin her tarafında “muma” ve “dola” adlarıyla kibar aileler yanında Hristiyan kız ve kadınların hizmetçilik yaptığından bahseder. Ancak bu sadece Rumeli'de, Osmanlı'da değil, Avrupa'da da vardır.

“Avrupa’da ‘bone’ denilen işbu hizmetçi kadın ve kızlar a’zası miyanında genç adamlar bulunan bazı familyalar için türlü beliyelere yol açarlar ise de yine bu halde bulunan diğer bazı familyalar için iyiliklere sebep olurlar. Pek çok genç adamlar vardır ki baştan çıkmalarına ilk sebep olanlar ‘bonlar’dır.” Gençlik hevesiyle zaptedilemeyen gençler yine “bon”lar sayesinde mahfuz kalırlar. (s. 43) Bu tutulan hizmetçi kızların asıl vazifelerinden birisi Rum ve Bulgar lisanlarını evin küçük çocuğuna anadili düzeyinde öğretmektir. “Çocuklukta lisan öğrenmek o kadar kolay oluyor ki sair bazı asarımızda dahi tezkar ve ihtar edilmiş olduğu vechile Beyoğlu ahali muhteliten yaşayan yerlerde bir çocuğun Türk ve Rum ve Ermeni lisanları gibi üç lisanı birden öğrenerek büyüdüğü pek çok görülüyor. Rusya’da dahi kibar familyalar Alman yahut Fransız lisanlarından hangisini çocuklara öğretecekler ise o milletten bir dadı alıp çocuğu ona teslim ediyorlar.” der ve bunu kendisinin de çocuklukta Bulgaristan’da iken tecrübe ettiğini, Bulgarca’yı çok iyi derecede öğrendiğini hatırlatır. (s. 44)

Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında Avrupa dilleri içinde Fransızca, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rusca gibi dillerin dışında roman kahramanının farklı bir dil öğrenme gayretinde olduğu eseri, bir polisiye romanı olan *Esrâr-ı Cinayet*’tir. Öreke Taşı cinayetinden sonra Avrupa’ya kaçan Kalpazan Mustafa, Bükreş’te kaldığı esnada Ulahça öğrenir. (s. 229)

Midhat Efendi’nin XIX. yüzyılda yayımlanan son romanı olan *Mesâil-i Muğlâka*’da Türklerin Avrupa dillerinin öğrenmede ve telaffuzlarında bir sıkıntının olmadığı, ancak gramerde problemle karşılaştığı aktarılır:

“... Avrupaca Türklerin Fransızca söyleyişlerinde yabancılıklarını anlatabilecek bir şey varsa o da kavâid-i Franseviye yanlışlıkları olabilip yoksa telaffuz cihetine gelince Fransızca’yı en dürüst söylemeye ağız müsait olan milletlerin birincisi Lehler ise, ikincisi Türklerdir.” (s. 120)

Aynı romanın üçüncü bölümüne “Ahrârane Bir Menege” başlığını koyan yazar, hemen altında şu açıklamayı yapar:

“Bu sernâmede “menage” diye bir yabancı kelime istimaline mecbur olduğumuzdan dolayı karilerimizden özür dileriz. Bu kelimeyi kullanmak için pek çok düşündük taşındık ise de lisanımızda onun yerine bihakkın kâim olacak bir kelime bulamadığımızdan ‘binlercesini istimal eylediğimiz kelimât-ı ecnebiyeye bu da bir zamime oluversin dedik.” (s. 55) Fransızca’da birçok anlama geldiği

“menage”ye karşılık “idare-i beytiyye”, “heyet-i müteayyişe”, “teayyüş-i muktesedâne” manasına geldiği gibi yalnızca “geçinmek” manasına geldiğine de işaret eder. Midhat Efendi kendi kültürel değerlerine sahip çıkan, ahlâkçı yapısıyla bilinen ve Avrupa’ya gönderdiği roman kahramanlarından alafranga birkaç tip haricinde Türk ve Müslüman kimliğini öne çıkartır. Roman ve hikâyelerinde Avrupa dillerinden *Felâton Bey’le Râkım Efendi*’de olduğu gibi alafrangalığı eleştirmek için Fransızca kelimeler kullanır. Halbuki yukarda geçtiği gibi Fransızca bir kelimeyi kullanma gerekçesi olarak Türkçede olmadığını ifade etmek ilk defa burada olmaktadır. Bu romanında diğer romanlarında olmadığı kadar Fransızca kelime kullanır.

Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* romanında Batı dil ve edebiyatı bakımından geniş bir malzeme vardır. Bihruz Bey garsonlarla, berberlerle bile Fransızca konuşmaktadır. Bihruz Bey’in konuşmalarında bile Fransızca cümle tertibi görülür: “Ümit ederim ki bana gücenmediniz.” (s. 43), “Görüyorum ki siz bunu düşünmeyerek masumane yapıyorsunuz.” (s. 58) “Sen biliyor musun ki birinci taksidin gelmesine daha bir ay var.”⁷²⁹ (s. 84)

Berna Moran, *Araba Sevdası* romanındaki Bihruz’un kendinden önceki Felâton ve sonraki Meftun’dan benzeyen yönleri olmakla birlikte onlardan ayrı bir tip olduğuna dikkat çeker ve bunu farklı şekillerde değerlendirir. Romanın başlarına ikinci bir Felâton tipi olan Bihruz, “daha sonra romantik bir aşık kişiliğine öykünür ki, bu da okuduğu Fransızca romanların etkisi sonucudur.” Bihruz bir ara valilik yapmış oradan oraya dolaşmış bir paşanın oğludur. Dolayısıyla sağlam bir eğitim alamamıştır. İstanbul’da kısa bir süre Rüştüye’ye devam etmiş, ancak bitirmeden ayrılmıştır. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrenmesi için hocalar tutulmuşsa da aklı başka yerde olduğu için öğrenememiştir. Bihruz’un öne çıkan özelliği olur olmaz yerde Fransızca konuşmasıdır. (s. 11-12) Romanın olayları Bihruz Bey’in Çamlıca gezisinde gördüğü Periveş Hanıma aşık olması etrafında gelişir. Onun aşkının Felâton gibi çapkınlık olmadığına dikkat çeken Moran, Bihruz’un aşkının kaynağının Fransız edebiyatı olduğunu kendisinin de Fransız romanlarının kahramanlarına hayran olduğunu söyler. Bihruz Periveş Hanıma rastlamadan dört ay önce, özel Fransızca hocasıyla Paul et Virginie’yi, üç hafata kadar önce de La Dame aux Camélias’ı

---

⁷²⁹ Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bkz. ÖnerToy, **Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri**, s. 65-67.

okumuştur. Birkaç gün önce de Aplhonse Karr'ın Sous les Tilleuls'unu (Ihlamların Altında) okumuştur. (s. 49) Periveş Hanımın tifodan öldüğüne inanmayıp veremden öldüğünü sanır. O sırada okuduğu Lamartine'in *Graziella*'sını kendi durumuna çok yakın bulur. *Graziella*'ın aşk yüzünden ölen kız için yazılmış şiir, mezarının anlatılışı onun aklından çıkmaz. Daha sonra Manon Lescaut'u heyecanla okur. (s. 228) Çamlıca'da gördüğü ve aşık olduğu Periveş Hanıma mektup yazmak için hazırlık yaparken Jean Jaque Rousseau'nun "muhaberat-ı aşikaneyi hâvî" *Nouvelle Heloise*'i ve diğer bir kitap olarak da *Secrtaire des Amants* adında küçük bir kitabı kütüphanesinden alarak karıştırmaya başlar. (s. 55)

Felâton Bey'le Râkım Efendi'de Felâton'un çorba anlamındaki soupe'yi sopa anlaması gibi Bihruz Bey'in kullandığı "fane" kelimesini "fani" şeklinde işiten Çengi Hanım, "Fani çiçeği ne yaptın?" şeklinde soru sorar. (s. 39) Bihruz'un Lamartine'in şiirini başını gözünü çıkararak okumaya çalışması da onun özelliğini yansıtması bakımından mühimdir: "*Birinci röğret... acayi! Rögre... jö röğret.. tü regret.. tü regret.. il regret... teessüfeder.*" (s. 174)

XIX. yüzyıl romanları içinde Fransızca kelime ve cümlelere en fazla yer verilen roman *Araba Sevdası*'dır. Alafranga bir tip olan Bihruz Bey, hocası ihtiyar Fransız Mösyö Piyer'le neredeyse roman boyunca Fransızca konuştuğu gibi, annesi hiç anlamasa da onunla bile Fransızca konuşmaktan geri durmaz. Bihruz Beyin göç etmek anlamında Fransızca "demaneje" demesine annesi, "Niçin bana Türkçe söylemiyorsun?" şeklinde karşı çıkar. Ancak o yine de annesiyle konuşmalarında araya Fransızca kelimeler sıkıştırmaktan çekinmez. Fransızca'nın her "lakırdısı'nı güzel bulur. Fransızca için "bizimki gibi kaba değildir" der. (s. 203) Tanzimat sonrası ortaya çıkan ve kendi kültürüne yabancılaşan Avrupa'yı üstün gören alafranga tiplerden birisi olan Bihruz Bey diğer benzeri tipler gibi Türkçe'nin yetersiz bir dil olduğunu düşünür. Çünkü yetişme dönemlerinde "Türklerden adam gibi bir şair yetişmediğini ve çünkü Türkçede şiir söylenemeyeceğini" kendisi gibi alafranga beylerden işitmiştir. (s. 64) O Türkçenin tercümeğe de müsait bir dil olmadığı kanaatindedir. (s. 62)

Romanda Bihruz Bey'in yanında ikici dereceden bir kişilik olarak ortaya çıkan Keşfi Bey de alafranga bir tiptir. O da "fregâne süslü gezmek", Fransızca okumak, "Bonjur! Bonsuvar! Vuzella biyen? (Günaydın! İyi akşamlar! Nasılsınız?)" demek için Beyoğlu'nda adam arayan, Türkçe konuşurken araya Fransızca lafızlar katan,

koltuğunun altında roman taşıyan, Türkçeyi edebiyatsız kaba bir lisan addederek bu dilin cahili olmakla iftihar eden alafranga bir çevrede yetişmiş birisidir. (s. 147) Düşünceleri ve yaşayışı bu doğrultudadır. Roman boyunca ekselans, bojur, pardon, mersi, impossible, randevu, dictionnaire, civilise, image (resim), enterese, monşer gibi kelimelerin yanında Bihruz Bey'in Mösyö Piyer'le ders yaptığı yer için klas (classe) odası, akşam yemeği için diner, son bahar mevsimi için oton (automne), ilk bahar için prentan (printemps) gibi kelimeler kullanılır.

Araba Sevdası romanıyla Avrupa dillerine ait sözlüklerin de romanlarda geçmeye başladığı görülür. Bihruz Bey manasını çıkaramadığı kelimeler için Biyanki'nin [Bainchi] *Fransızca-Türkçe* sözlüğüne, Redhouse'un hazırladığı *Lügat-i Osmaniye* sözlüğüne bakar.(s. 68, 72, 111, 204)

Fransızca XIX. yüzyıl Türk romanında neredeyse tek hâkim dilidir. *Sergüzeşt*'te eğitim için Avrupa'ya gitmiş olan Celal Bey Fransızca bildiği gibi, kız kardeşi Tesliye de tutulan Fransız mürebbiye sayesinde Fransızca öğrenir. Ancak Fransız mürebbiye on seneden beri İstanbul'da olmasına karşı "kısmet... yavaş yavaş... gibi bir iki kelimededen, cümleden başka bir şey bilmez. Misyoner fikirlere sahip olduğu anlaşılan mürebbiye konu Protestanlığı yaymaya gelince "Voltaire'in, Hugo'nun, Jean Jacques Rousseau'nun lisanını âlem-i insaniyet öğrenmeye mecburdur" düşüncesindedir. Hatta bu kadın bir Türk edebiyatı olduğuna bile inanmaz. (s. 47-48) Romanın cariyesi Dilber de Fransızca öğrenmiştir. Nitekim Dilber yazın ekser öğle üstlerinde elinde bir Fransızca kitap olduğu halde bahçede kitap mütalaa eder. (s. 50-51)

Turfanda mı Yoksa Turfa mı romanında da Fransızca bilenler çoktur. Öncelikle romanın kahramanlarından olan Mansur'un aile kökeni Cezayir'e dayanmaktadır ve buralar Fransız işgali altında olduğu için Fransızca yaygındır. Gerçi Mansur daha sonra tıp tahsilini Fransa da yapmıştır, ancak oraya gitmeden önce de Fransızca bilmektedir. Bunun yanında Arapça da ailede öğrenilen dillerdendir. Dolayısıyla Mansur Fransızca'nın yanında Arapça da bilir. Mansur'un amcasının kızı olan Zehra ise düzenli bir okul eğitimine gönderilmese dahi Fransızcayı mektup yazacak kadar Fransızca bilir. Hatta Mansur'un mektubuna Fransızca cevap yazar, ancak Mansur Fransızca bildiğini öğrenmesin diye yırtıp atar. (s. 108) İstanbul'a dönünce Mansur'la beraber çalışan Dr. Mehmet Bey tıp tahsilini Fransa'da yaptığı için Fransızca bilenlerdendir. Daha önce Midhat Efendi'nin *Müşahedât* romanında

vapurda kadınlar bölümünü ayıran kısmın üstüne asılan Fransızca yazıda olduğu gibi bu romanda da Fransa'dan dönen Mansur'u iskelede otel ücreti olarak "beş frank" gibi Avrupa para birimi, kalacağı otelin kapısının üstünde "Hotel d'Amérique" yazısı karşılar. Romanda bu ifadelere karşı Mansur Bey üzülp kızsda da toplumda yabancı dil yayılmaya ve etkisini toplumun her kesiminde hissettirmeye başlamıştır.

Fatma Âliye Hanım'ın *Muhâdarât* romanında Sâi Efendinin çocuklara bakması için tuttuğu, İstitutrice sayesinde Fâzıla Türkçe'yi pek güzel yazıp okuduğu gibi, Fransızca'yı da ilerletmiş, piyano resim derslerinde de zalim İstitutrice'i kıskandıracak kadar çalışır. (s. 45) Sâi Efendi'nin eşinin vefatından sonra da komşusu Münevver Hanım çocuklarının eğitimiyle yakından ilgilenmiş Mukadem Bey için her gün bir Fransızca hocasından ders aldırır. (s. 56) Mekteb-i Tıbbiye'de okuyan ve doktor çıkan Süha da Fransızca bilmektedir. (s. 41, 84)

Ahmet İhsan'ın *Ülfet* romanında da Fransızca bilen roman kahramanları vardır. Bunlar Ramiz Efendi'nin kız kardeşinin iki oğlundan Âkil ve Nakil Mekteb-i Sultanî'de Fransızca öğrendikleri gibi eğitim için Fransa'ya giderler. (s. 55)

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında yabancı dil bilme gayretinde olan, ancak bunu öğrenemeyen, gösteriş merakı ve alafrangalığın gereği olarak yabancı kelimeler kullanan tipler daha çoktur. *Şık*'ta Şöhret Bey'in dostu Madam Potiş, yaşı otuz beşi geçkin bir kadındır. Aslen Fransız olduğu için o milletin kadınlara mahsus bir letafet ve şivesiyle Fransızca konuşur. "O tekellüm ettikçe Şöhret hayran olup kalır." (s. 21) Batılılaşmayı yanlış anlayanlardan bahsedilen romanda bir başka alafanga züppe tip de biraz Fransızca öğrendikleri zaman ceketinin "yan cebine serlevhası dışarıda bir ecnebi gazetesi" koyanlardır. Bunlar sadece gazete gezdirmekle kalmamış bir zamanlar kullanılan "dostum"u "monami"ye, "vakitler hayr olsun"u da "bonhur"a çevirmişlerdir. (s. 93) Romanın alafanga züppe tipi Şık ve Raik, kendi kültürel değerlerini beğenmemekte, Avrupa'ya ait her şeyi üstün görmektedirler. Özellikle Raik'in Avrupa'yı övücü ifadelerine kızan Razi, bunların Batı'yı gerçek anlamda tanımadıklarını, dolayısıyla Frenkler berbat eden tiplerin asıl bunlar olduğunu, "Türkçe ifadeleri arasına birkaç ecnebî lugati katmaktan maâda bunların Garb'tan Şark'tan" haberlerinin olmadığını söyler. (s. 107) Bu tipler "Frenk'ten ziyade Frenk olmağa yeltenenlerden"dirler ve bunlardan aslında Frenkler bile hoşlanmamaktadır.

Razi'nin bu açıklamalarına Raik, yine kendi dilini ve kültürünü hafife alıcı şekilde şöyle cevap verir:

“Ne yapalım efendim? Söze bir-iki ecnebî kelimesi katmakta mı suç oldu? Türkçemiz birçok şeyleri ifade hususunda ne kadar mahdut bir lisan olduğunu bilmez misiniz ki bu bahiste sizi “kompetan” tanımakta söz söyleyeyim.” (s. 108)

Razi gibi kendi değerlerini savunan Selami söze karışarak, “Ben öyle kimseler tanırım ki Türkçe arz-ı meramda yarı ifadeleri Fransızca olduğu halde iki satır Fransızca’yı Türkçeye tercümeden âcizdirler. Ben Avrupa lisanlarına karşı Türkçenin mükemmeliyetini iddia etmiyorum. Fakat siz hangi şeyi kaleme kalktınız da Türkçenin adem-i kifayeti yüzünden sarf-nazar etmeye mecbur oldunuz? Avrupa etvârına yeltenmek yalnız öyle tırnak uzatmak, Türkçeyi beğenmemekle olmaz.” der. (s. 108-109) Konuşmasına bazı gayretli insanların bir taraftan Tıp ve Fen kitaplarını Türkçeye çevirerek, birçok fenni deyimlere karşılık Türkçede pek çok kelime türettiklerini söyler.

İffet romanının mukaddimesinde Hüseyin Rahmi, şöyle bir değerlendirmede bulunur:

“Edebiyat-ı Osmaniyemizi Fransız edebiyatıyla nisbete kalkışmak mesahaten Marmara deniziyle Okyanusu bir zan eylemek derecesinde fahiş bir hata olur.” (s. 10)

Yazar bu görüşünü Fransız şairi Boileu’nun bir sözünü naklederek destekler: “Bazı hakikat olur ki hakikate benzemez.” mealindeki mısra-i meşhûru fehvasınca bir vakanın nevâdirinden olması hakikiliğini muhil olamaz.” (s. 11) Romana adını veren İffet bir Fransız gibi Fransızca konuşur, Arapça ve Farsça bilir. Tarihi, coğrafyayı, hesabı dahi kardeşine ders verecek kadar bilir. Victor Hugo, Musset, Lamartine gibi romantikleri okumuştur. On, on bir yaşlarındaki kardeşi Sabri ablası İffet’ten Farsça, Arapça, Fransızca, tarih coğrafya, kitabet, hesap dersleri alır. (s. 85) Romanda Doktor N, anlatıcı ve İffet arasında edebiyat ve şiir üzerine sohbet olur. Sohbetin derinleşmesi üzerine Doktor N. ilgi duyduğu kitaplara baktığını, bunun Türkçe ya da Fransızca olmasının fark etmediğini, anladığı ve edebî zevkinin olmasının yeterli olduğunu söyler. (s. 81) *Metres*’te Hami Bey Avrupa görmüş Fransızca bilenlerdendir. Bu romanda Fransızca kelimelerin alafrangalığı yermek maksadıyla dile girmeye başladığı görülür. Hami Bey, Fransa’dan dönünce eşi Saffet Hanım zayıflamak için bir modist bulur. Çocukların eğitimi için “esntitütris” lâzımdır. O da Fransızca öğrenme gayretine düşer.

Şıpsevdî'de Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında çizdiği alafranga tiplerin daha da komik ve züppesi olan Meftun, alafrangalığı öğretmek için bir kitap yazmayı düşünür. Kitabın adını önce “Savoir-vivre applique” koyar sonra “Savoir-vivre compare” yapar, sonra “compare” ile “comparatif” arasında kalır. Sonunda “Savoir-vivre pratique” de karar kılar. Fransızca ismi bulur, sonra kitabın Türkçe ismi ne olacaktır. “İlm-i muâşeret” der olmaz, “Adâb-ı hayat-ı ameli” der olmaz, sonra “Ameli adâb-ı hayat” ta karar kılar. (s. 57) Sonra Meftun Bey'in alışkanlıkları, sevdiği şeyler sıralanır. Meftun doğuya ait ne varsa beğenmez. Okumaktan ürktüğü eserler: *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, *Kavaid-i Türkiye*, gramer, sentaks, Osmanlı edebiyatı ve millî romanlardır. (s. 59) Meftun Bey, edebiyat alanındaki hiçbir şeyi beğenmez. Ona göre “Dekadizm”, “Sembolizm” sönerken onların ışıklarından “Haydi Türkçeye Fransızcayı karıştırarak buna bir ad vereyim... Efendim, buna “Hiçizm” denilecektir.” (s. 63) Meftun kimseyi beğenmediği gibi, dönemin edebiyatını da tenkit eder. Kendisinin büyük bir boşluğu dolduracağı inancındadır. Millî romanlardan nefret ettiği gibi “Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi”nin kırmızı kaplı kitaplarıyla da alay eder.

Şıpsevdî romanında Hüseyin Rahmi *Araba Sevdası*'nda olduğu gibi Fransızca kelimeler ve ifadeler sıkıştırmaktan çekinmez. Bedri Bey Rebia'ya yazdığı mektupta; medeniyetin gelişmesi ve değişmesiyle evliliklerin de değiştiğini ve çeşitlerinin çıktığından bahseder. Rebia ile aralarında geçen evliliği “başımızdan gelip, geçen izdivac-ı tabiiyye bu asr-ı medeniyetçe (Mariage civil a l'improviste instantane) yani “bi'l-irtical izdivac-ı medeni” der) ” sözleriyle ifade eder. (s. 507)

Servet-i Fünûn edebiyatçılarının roman kahramanlarının büyük çoğunluğu da aynen Tanzîmat devri romanlarında olduğu gibi yabancı dil bilirler. Avrupa edebiyatından başta şiir, hikâye, roman gibi çeviriler yaparlar veya bunun için uğraşırlar. Halit Ziya'nın XIX. yüzyıl sonuna kadar yazılmış olan ve çalışmamıza dahil ettiğimiz yedi romanında Batı edebiyatı ve yabancı dil geniş olarak yer alır. *Nemide*'de Fransa'da tıp tahsili yapan Nâil, *Bir Ölünün Defteri*'nde Galatasaray Lisesi mezunu Hüsam ve Vecdi, *Mai ve Siyah*'ta Ahmet Cemil ev arkadaşı Hüseyin Nazmi, *Kırık Hayatlar*'da yine ihtisas yapan ve doktor olan Ömer Behiç Fransızca bilirler. *Bir Ölünün Defteri*'nde Hüsam, Mekteb-i Sultanî'den mezun olduktan sonra *Nesim-i Havadis* gazetesinde muharrirlik yapar ve şiirler yazar. (s. 23) *Aşk-ı*

Memnû'da Behlül yabancı moda dergilerini ve Avrupa gazetelerini takip eder. Paris'in son gazetelerinde okuduğu bazı rezaletleri ve ahlâksızlıkları Matmazel de Courton'a anlatır. (s. 107)

Halit Ziya'nın roman kahramanlarının pek çoğu modern batılı eğitim almış ve en az bir yabancı dil bilen insanlardır. *Aşk-ı Memnû*'da Behlül, Adnan Bey ve biraz da Bihter'le eniştesi Nihat Bey Fransızca bilirler. Adnan Bey'in çocukları Nihal ve Bülent özel dersler ve mürebbiye sayesinde Fransızca öğrenirler. Bülent'in, okudukları kitaplar, takip ettikleri gazete ve dergiler hep Fransızcadır. Behlül, Galatasaray Lisesi'nde okuduğu için Fransızca bilir. (s.87) Behlül, Beyoğlu'nda tanıştığı yabancı dostlarıyla Fransızca konuşur. Adnan Bey, çocuklarına Matmazel de Courton'un nezaretinde Fransızca öğretir. Nihal'le Bülent önce Fransızca imlâyı öğrenirler, Fransız romanına ve şiirine ilgi duyarlar. Adnan Bey, kızı Nihal'e daha sonra Türkçe imlâ ve aruz dersleri verdiğinde Nihal'in, Fransızcada gösterdiği başarıyı Türkçede gösteremediğini görür.

Aşk-ı Memnû'da Behlül'ün odasındaki kütüphanede genellikle Fransız romanları vardır. kütüphanesinde o kadar çok kitap vardır ki hem Matmazel de Courton hem de Nihal, Behlül'ün kütüphanesinden kitaplar alıp okurlar. (s. 305) Behlül'ün en çok okuduğu yazar Paul Bourget'dir. (s. 342-343) *Mai ve Siyah*'ta başta Ahmet Cemil olmak üzere, Hüseyin Nazmi, Fatin Dilaver Efendi, *Bir Ölü'nün Defteri*, Hüsam, Ferdi ve Şürekası'nda İsmail Tayfur edebiyat ve şiirle ilgilenen roman kahramanlarıdır. Ahmet Cemil, dil, üslup, hayal ve musiki bakımından şiirde yenilik yapma peşindedir.

Bunun yanında yazarlık vasfı olan roman kahramanları da vardır. *Bir Ölü'nün Defteri*'nde Hüsam, *Ferdi ve Şürekası*'nda İsmail Tayfur, *Mai ve Siyah* romanının baş karakteri Ahmet Cemil bunlar arasındadır. *Mai ve Siyah* romanı hem Halit Ziya'nın hem de Servet-i Fünûn edebiyatının Avrupaî anlamda kurmak istedikleri yeni şiir ve edebiyat anlayışı Ahmet Cemil karakteri üzerinden anlatılır. Genç bir şairin “mai” hülyalardan hülyalarının yıkıldığı ve “siyah” bir ortama doğru sürüklenişi adım adım anlatılır. Romanda yeni-eski, vezin, kafiyeye, edebî tenkit gibi bütün meseleler konuşulur.

Ahmet Cemil'in ağızından yeni neslin şiir anlayışı şu şekildedir:

“Bilseniz, şiirin nasıl bir lisanı muhtaç olduğunu bilseniz! Öyle bir lisan ki, neye teşbih edeyim bilemem!.. Mütekellim bir ruh kadar belîğ olsun, bütün kederlerimize, neşvelerimize, düşüncelerimize, o kalbin bin türlü inceliklerine, fikrin bin çeşit derinliklerine, heyecanlara, tehevürlere, tercüman olsun; bir lisan ki ruhumuzla beraber bir matemini ye’si ile ağlasın... Bir lisan ki asabımızın heyecanına refakat ederek çırpınsın... (...) Bir lisan ki sanki tamamıyla bir insan olsun...” (s. 13)

Bu romanda öne çıkan en önemli yeniliklerden birisi de tenkit anlayışıdır. Tenkit anlayışında metni yazanın şahsından ziyade metin üzerinden bir eleştiri yapılması görüşü bir yeniliktir. Ahmet Cemil yazdığı eseri daha yayınlamadan arkadaşlarına okur ve Raci’nin şiddetli eleştirilerine maruz kalır.

Halit Ziya’nın düşmüş bir kızın hayatı etrafında şekillenen *Sefile*⁷³⁰ romanında Mazlume ve İkbâl roman okurlar. Mazlume’nin İkbâl’in elinde gördüğü kitap Midhat Efendi’nin bu romanın konusuna benzer konuyu işlediği *Henüz 17 Yaşında* romanıdır.⁷³¹ Okuma alışkanlığı kazanmış olan Mazlume, uykusu geldiğinde İkbâl’in yanından ayrılınca odasında roman okumaya devam eder. (s. 36) Zeynep Kerman’ın *Mai ve Siyah*’taki Ahmet Cemil’in “prototipi” olarak gördüğü⁷³² *Bir Ölüünün Defteri*’ndeki Vecdi “hayatın esrarını” tuttuğu deftere kaydeder. (s. 18) Vecdi şiirde kullanılan dilinin “cinayete ulviyet, hüzne neşve, sürura keder” verdiği düşüncesindedir. Şiiri şöyle tanımlar: “Şiir bir nevi sihirdir.” Nigar da kitap okumayı, özellikle hikâye ve şiir okumayı sever. Nigar, insanın düşüncelerine şiir parçası karıştırması düşüncesini savunur. Hatta ona göre “şiirsiz fikir, renksiz çiçeğe benzer.” (s. 70-72) Anlatılan, duyulan, başka bir olaydan ilhamla yazılan, yazarın romanın içine girdiği, roman kişileri arasına karıştığı, Müşahedât gibi romanlar

⁷³⁰ Uşaklıgil, Halid Ziya, *Sefile*, Hizmet gazetesinde (nr. 1-73, 14 Teşrin-i sâni 1886 / 30 Temmuz 1887) tefrika edilmiştir. 1886-1887. *Sefile* (Haz. Ömer Faruk Huyugüzel), Özgür Yay. İstanbul 2006, 184 s. (Alıntılar eserin bu baskısından yapılmıştır)

⁷³¹ Midhat Efendi’nin *Henüz 17 Yaşında* romanında *Sefile* gibi fuhuş ve fuhşun felate sürüklediği insanlar konu edinilir. Bir Rum kızı olan Kalyopi’nin Müslüman bir Osmanlı erkeğiyle evlendikten sonra çevrenin baskısıyla eşinden ayrılması ve kötü yola sürüklenmesi konu edilir. Kalyopi’yi bu bataklıktan kurtaracak olan da Midhat Efendi’yi temsilen Ahmet Efendi olur. Halbuki *Sefile*’de kötü yola düşenler de düşmesine sebep olanlar da Müslüman kişilerdir. *Sefile* romanının realist teknikler açısından incelenmesi için bkz. Ömer Faruk Huyugüzel, “Halit Ziya’nın *Sefile* Romanında Realist Teknikler”, **Mehmet Kaplan’a Armağan**, Dergah Yay. İstanbul 1984, s.185-201.

⁷³² Zeynep Kerman, **Uşaklıgil’in Romanlarında Batılı Yaşayış**, s. 72.

vardır, ancak *Bir Ölü'nün Defteri* romanı Vecdi'nin hatıraları üzerine kurulmuş bir romandır.⁷³³ *Ferdi ve Şürekası*'nda on beş yaşındaki Hacer'in günlük tutmaya başlaması edebî bir yenilik olarak dikkat çeken özelliklerden bir tanesidir. Babası Ferdi Efendi kızının tuttuğu günlükleri okuyarak onun düşüncelerinden haberdar olur. (s. 32, 39-41)

Bir “nesil romanı”⁷³⁴ ya da “nesli namına konuşan ilk eser”⁷³⁵ olarak tanımlanan *Mâi ve Siyah, Mir'at-ı Şuûn* gazetesinin onuncu yılı vesilesi üzerine Tepebaşı Bahçesi'ndeki yemekli bir toplantı ile başlar. Romanda Ahmet Cemil ile arkadaşı Hüseyin Nazmi Mekteb-i Mülkiye'de okurlarken Fransızca öğrenirler. (s. 43) Onlarla aynı gazetede çalışan Saib, “ecnebi cerâidini okur, tercüme eder” (s. 41) Ahmet Cemil'le arkadaşı Hüseyin Nazmi'de aşırı bir okuma merakı ile ellerine ne geçerse okurlar. Önce hikâyelerden başlayarak, tercüme telif, “geçmiş zamanların mezarı” olarak telakki ettikleri tarih, şiir kitapları ne bulursa okurlar. Sonra yazılanlar yeterli olmaz. Eski şiiri okurlar, ancak güzel sesin altında bir şey yoktur. Onlar yeni bir şiir dili ortaya koyma peşindedirler.⁷³⁶ Tepebaşı'ndaki toplantıda eski şiiri savunan Raci'ye karşılık Ahmet Cemil, eski tarz şiir yazarların süslü anlatıma düşkünlükleri yüzünden “lisanı bir kütle-i câmide gibi bârid, bî-ruh bir hale getirmiş” olduklarını söyler. Yeni bir şiir dili oluşturacaktır. Bu dilin eskiden tamamen farklı ve nasıl olacağıyla ilgili uzun bir açıklamadan sonra esası şu şekilde ifade edilir: “Bir lisan ki serâpâ bir insan olsun” (s. 11-13) O, şiirin sadece dilini

⁷³³ Servet-i Fünûn edebiyatçılarının dil ve edebiyat anlayışı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Kavcar, **a.g.e. s. 56-73**.

⁷³⁴ Zeynep Kerman, *Mâi ve Siyah* romanını Halit Ziya'nın romanları içinde ayrı bir yere koyar. İlk defa bu romanla Batı kültürü ile yetişmiş bir neslin, Servet-i Fünûn dergisi etrafında toplanarak yeni bir edebiyat, sanat, müzik ve tercüme hakkındaki görüşleri ve genel anlamda hayata bakışlarını yansıtan bir roman olarak görür. Bkz. Zeynep Kerman, **Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış**, s. 77-92.

⁷³⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, Edebiyat-ı Cedîde'nin santimentalizmi, dargınlığı, ahlakî davranışı, her şeyinin bütün sanat ve üslup ihtiraslarıyla bu eserde toplanmış olduğuna dikkat çekerek, *Mâi ve Siyah* romanını, “Edebiyat-ı Cedîde'nin teklifleri kadar protestolarıyla da devrini veren beyanname” olarak görür. Bkz. Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, s.301.

⁷³⁶ Ahmet Cemil ile arkadaşı Hüseyin Nazmi, romanda eskiden tamamen farklı yeni ve Avrupaî bir şiir dili kurma ve bunu savunma peşindedirler. Romanda dile getirilen bu düşünce dönemin gerçekleriyle örtüşmektedir. Servet-i Fünûn Edebiyatı'nın getirmeye çalıştığı bu yeni şiir diline eski geleneği savunan Muallim Naci gibi isimler şiddetle karşı çıkmışlardır. Romanda Muallim Naci'nin önderliğindeki bu eski geleneği Raci temsil etmektedir. Bkz. Mehmet Kaplan, “Mâi ve Siyah Romanının Üslubu Hakkında”, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I**, Dergah Yay. İstanbul 1976, s. 437-458.

yenileme peşinde olmayıp, ruh hallerine uygun olarak çeşitli vezin kalıplarının bir arada kullanılarak yeni bir ahenk meydana getirme peşinde olduğu da görülür. (s. 123-124)⁷³⁷

İki arkadaş Beyoğlu'nda yürürlerken bir kitapçı dükkanında gördükleri Edmond Haraucourt'un "*L'ame nue*"⁷³⁸ adlı şiir mecmuasını alırlar. Ahmet Cemil hemen bu şiir mecmuasının Fransızca olan adını "*Rûh-ı Üryan*" olarak tercüme eder. (s. 48) Bu şiir mecmuasını alarak heyecanla okumak için Tepebaşı Bahçesine giderler. Rastgele açtıkları yerde "*Makber*" adını taşıyan manzume çıkar. Şiiri okurlar, birden anlayamazlar. Şiirdeki yabancı kelimeler üzerinde durular, düşünürler. Şiiri çok beğenirler. Hatta Hüseyin Nazmi şiiri tercüme etmenin onu bozduğunu düşünür:

"İyice anlamak zihnimde tercüme ettikçe sanki bu güzel levha-i ye'sin revnak-i elvanı kaçıyor, dikkat ediyor musun Cemil? Şu şiirin ahenk-i tavrı tarz-ı meyusanesine nasıl yaklaşıyor? Bak nasıl hafif başlıyor, evvela en hafifü'l-savt kelimelerden mürekkebe bir mukaddime... bir nağme-i zebunane gibi yavaş yavaş, sanki sürüklene sürüklene gidiyor... tercüme edince o musiki-i hazin, o revîş-i matem-girâne kayboluyor. Tercüme sanki bestesi kaybolmuş bir güfte gibi barid..." (s. 50)

Hüseyin Nazmi, sanki tercüme edilince şiirin bozulduğunu göstermek için yavaş yavaş tercüme eder. Ancak şiir Türkçeye tercüme edilince anlam tamamen bozulur. (s. 51) Babasının vefatından sonra evin geçimini sağlamak için Ahmet Cemil çalışmayı düşünür ve arkadaşı Hüseyin Nazmi ile tercüme işine karar verirler. Hüseyin Nazmi'nin kütüphanesini karıştırınca karşılına Lamartine'nin "*Raphaël*" eseri ile Musset'in "*Bir İbnü'l-Asrın Sergüzeşti*"ni tercümeyle karar verirler. (s. 66) Ahmet Cemil bu iki eserden hem para kazanacak hem de muharrirliğe adım atacaktır. Eve dönünce hemen odasına çıkar Ahmet Cemil ve tercüme işine başlar. Tercümede aslına sadık kalarak yapılacağına karar verir. Ancak ilk tercüme işi olduğu için kelimeleri tek tek kor, uzun vaktini alır. Kolay gibi görünen iş uzamıştır. Ancak bir sahifelik tercüme yapmıştır. Ahmet Cemil'in "aslına tamamen mutabık kalarak

⁷³⁷ Ahmet Cemil'in romanda geniş bir şekilde açıkladığı şiirde ahenk meselesi Servet-i Fünûn edip ve şairlerinin ortaklaşa yapmak istedikleri yeniliğin bir özeti mahiyetindedir. Bunlardan birisi de bu topluğun önemli ismi Cenap Şahabettin'indir. Bkz. Mehmet Kaplan, "Cenap Şahabettin'in Şiirlerinde Ses ve Musiki", **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I**, s. 408-424.

⁷³⁸ Burada geçen Fransız yazar ve eserinin adı romanın bu baskısında (1330 /1914) yoktur. *Mâi ve Siyah*'ın ilk baskısında(1902) bu isim vardır. s. 48.

cümleleri aynı silsile-i terâkib ve tarz-ı revâbit ile tercüme etmek lâzım geleceğinde musır” olması ilerleyen safhalarda gerçekleşmez. Çünkü uzun bir çalışmadan sonra ancak bir sayfalık yaptığı tercüme de “ruhsuz, renksiz”tir. Burada bir dilden başka bir dile tercüme zorluğuna dikkatle beraber Fransızcasını anlamasına karşı Türkçe ifade de zorlanmasıdır. (s. 67-68) Ahmet Cemil Bâb-ı âli’de bir kitapçıdan aldığı *Hırsızın Kızı* adlı hikâyeyi kendi ismi kullanılmaması şartı ile aynı kitapçıya tercüme ederek götürür. Ancak yayıncı eserin basımı konusunda mazeretler ileri sürerek geciktirir. Ahmet Cemil hayal kırıklığına uğrar. (s. 74) O, kitapçılardan tercüme işine telif ücreti ödendiğini duyar. Ahmet Cemil, “Fransızca eski yeni risâlelerde, cerîdelerde tercüme olabilecek ne olursa olsun.” tercüme ederek para kazanabilecektir. Burada yabancı dil olarak Fransızcanın geçim kaynağı olarak gösterilmesi dikkat çekicidir. (s. 76) Ahmet Cemil yazmakta olduğu kitabıyla ilgili Hüseyin Nazmi’nin evinde gördüğü eserleri kendi evine taşır. Bunlar arsında “Lamartine’den, Hugo’dan Musset’ten sonra gelenleri, bütün parnasyenleri, sembolistleri, dekadanları Süleymaniye’deki “küçücük hücre-i mesaisine” taşır. Heredia ile Theodore de Banville ile başlayan zümre-i şuarâ sonra Prudhamme’ler Coppe’ler, Haraucourt’lar Sylvester’ler, Mendes’ler, daha sonra Paul Verlaine ile devam eder. Burada Ahmet Cemil, Hugo, Lamartin, Musset ile ilgili değerlendirmeler de yapar. (s. 173-174)

Ahmet Cemil’in zihnini en ziyade işgal eden şeylerden biri de “tarz-ı inşâd ve kıraat”tır. Batı edebiyatında buna dair pek çok değerlendirme ve tenkit okumuş ve bu okudukları onda yeni fikirler uyandırmıştır:

“Edebiyat-ı garbiyye ile esnâ-yı iştigalinde buna dair birçok mütalaat ve inkidata tesadüf etmiş, bunlar zihninde tamamen yeni, mensup olduğu âlem-i edebiyatta mechul fikirler uyandırmış idi. Edebiyatta inşad ve takririn, irat ve kıraatin başka başka şeyler olduğunu bazı eserlerin gözle değil kulakla rehin-i infiham olmak için daha ziyade münasebeti bulunduğunu anlamış, iştigalat-ı edebiyesi içinde sanat-ı inşad ve irada çalışmak için birçok zaman sarfetmişti. Bir vakitler Corneille’in, Racine’in hailelerini zemin-i tecrübe ittihaz ederek bunları baştan başa cehren her kelimenin kuvvetini, her cümleye tevafuk eden eda-yı sadayı, musuki-yi kiraâtı düşünerek, tedkik ederek okumuş idi.” (s. 257-258)

Bu kıstaslardan hareketle eserini bitiren Ahmet Cemil’in kitabı Erenköyü’nde Hüseyin Nazmi’nin evinde ilk defa okunacaktır. Burada matbaada çalışan diğer arkadaşlar da vardır. Toplantıya katılanlar da tıpkı Ahmet Cemil’in şiirde yapmak

istediği yeniliğe uygun olarak Avrupa edebiyatını bilen ve bu yolda eserler veren kişilerdir. “*Peyâm-ı Cihan*” ceridesinde Fransa’nın en cüretkar genç şairlerinden daha ziyade terakkiperverâne göstermekle hiffet-i aklına hükmedilmiş olan Mazhar Feridun Bey”; dört sene önce küçük bir şiir mecmuası yayımlayan ve “kendisini tanıyanlar arasında Victor Hugo lakabıyla muayyen Hüseyin Latif Bey” ; “daima koltuğunun altında Fransızca Almanca gazeteler, risâleler, kitaplar taşıyan” Fatin Dilaver bunlar arasındadır. (s. 254-255)

Ahmet Cemil eserini okumasından sonra “*Gencine-i Edep*” isimli eseriyle “edebiyât-ı garbiye ile iştigali olarak şiirde yepyeni bir tarz-ı nevinin hemam mûcidi” (s. 254) olan Hüseyin Nazmi eseri değerlendirir. Arkadaşının eserinin şimdiye kadar görülmemiş, duyulmamış olduğuna dikkat çektikten sonra, görüşlerini açıklamaya devam eder. “Evvela şiirin Garb’ta dört satırlık bir tarifini yaptıktan sonra tarz-ı âhir şiiri biraz izah etti. ‘İşte şu dinleyeceğiniz eser oradan toplanmış tohumların Şark güneşinde inkişaf etme çiçeklerinden mürekkep bir demettir.’ dedi.” (s. 260-261) Hüseyin Nazmi’nin arkadaşının şiirinin kaynağı olarak “oradan” dediği yer Avrupa’dır.⁷³⁹ Raci’nin değerlendirmesi de önemlidir: “*Bu yolda şeyleri anlamak için galiba Frenkçe bilmek lâzım imiş!*” (s. 266)

Mehmet Rauf’un *Garâm-ı Şebâb* romanında genç şair Memduh Bey, “o büyük eserini” yazmak için İstanbul’un gürültülü ortamından İzmit’in sessiz ve sakin bir köyüne gider. (s. 125) Memduh Bey köşkünde saatlerce çalışır, bazen sevdiği şairlerin “külliyyât-ı eş’ârını açarak murakabelere” dalar. (s.137) Beş bin mısradan oluşan bir eser tertip etme niyetindedir. (s.141) Roman, Memduh Bey’in bahar mevsiminde geldiği köyden esrângiz bir kadına aşık olması ve ondan aldığı bir tutam saçla hayalleri yıkılmış olarak tekrar İstanbul’a dönmesiyle sonlanır. Memduh Bey’in bu köy ortamında tanıdığı ancak adı zikredilmeyen kadın da edebiyata ve sanata düşkün birisidir. Kadın “Nesîm-i Edeb” mecmuasına abonedir. Memduh Bey, köyde tanıdığı bu kadın için “soneler” yazar. Kadın onun bu mecmuada yeni tarzda yazdığı, “Marmara’ya Karşı”, Bir Sen Varsın”, “Ey Sitâre-i Aşk” gibi şiirleri okur. (s. 152) Kadın, “edebiyatımızın eş’âr-ı cedîde namına nesi varsa hemen cümlesini okumuş ve en nefislerini ezberine almış” birisi olarak tanımlanır. (s. 176) İsmi belirtilmeyen

---

⁷³⁹ Mai ve Siyah romanının muhteva ve yapı bakımından değerlendirilmesiyle ilgili bkz. İsmail Çetişli, “Bir Neslin veya Bir Şairin Romanı: Mâi ve Siyah”, **Türk Yurdu**, C. XX, S. 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s. 318-333.

kadın Memduh Bey'le tanışmasından sonra “bojur, şair efendi” diye hitap eder. (s. 157) Ayrılırken de “bonsuvar” sözüne, Memduh Bey aynı şekilde “bonsuvar”la cevap verir. (s. 163.) Romanda Avrupa’da bulunduğu kadın tarafından belirtilen Memduh bey ve Avrupa müziği konusunda derin bilgisi olan şiir ve edebiyata ilgi duyan kadının Fransızca bildiği anlaşılmaktadır.

Saffeti Ziya'nın XIX. asrın sonlarında yazılan romanı *Salon Köşelerinde* Şekip Fransızca ve İngilizce bilir. Beyoğlu'nun yabancıların çoğunlukta yer aldığı eğlence dünyasının ve ilişkilerin konu aldığı romanda Şekip daha çok yabancılarla beraberdir. Şekip, Beyoğlu'nda katıldığı baloda gördüğü bir anne ile kızı, ona Maupassant'ın bir hikâyesini hatırlatır. (s. 12) Şekip Bey, balodan döndükten sonra hep İngiliz kızı Miss Lidya'yı düşünmeye devam eder. Düşünürken Balzac'ın kahramanlarından Rastinyak'ın Paris'te bir balodan dönüşte kaldırımlarda yürüyüşü gözünde canlanır. (s. 55) İngiliz kızı Lidya ile Corneille'nin “Le Cid” adlı eseri üzerine konuşurlar. Şekip altı aylığına İstanbul'a gelen İngiliz aile ve kızları Lidya ile İngilizce anlaşır. Romanda, “bonjur”lu, “miss”li, “madam”lı “mösyö”lü Avrupa dillerine ait kelimeler sık sık geçer.

Zavallı Necdet'te Necdet, İbrahim Şemsi, Müellif ve Meliha iyi derecede Fransızca bilirler. Romanın her bölümünde Fransızca konuşmalara rastlanır. (s. 111) *Zavallı Necdet*'te Necdet Feridun, Fransız yazarların kitaplarını özellikle Maupassant'ın *Belle Amie* adlı eserini okur. Meliha ile birlikte André Turye'nin *Hayatımın Baharı* adlı Fransızca kitabından bazı parçalar okurlar. Müzehher'le resimli bir Fransızca kitaba bakarlar. (s. 187)

XIX. yüzyıl Türk romanının Avrupa Edebiyatından dil ve edebiyat anlamında getirdiği yenilik ve katkılar büyük olmuştur. Özellikle Halit Ziya'nın romanlarında Fransızcanın yanında, Fransız şair ve edebiyatını takip eden, onları örnek arak yeni bir şiir ve edebiyat anlayışı getirilme gayretinin görüldüğü açıktır. Edebiyat dili, kullanılan semboller ve ifadeler Fransız edebiyatı örnek alınarak gelişir.

Yabancı dil bilen roman kahramanlarıyla ilgili şu ayrımı da yapmak gerekir. Başta Ahmet Mithat olmak üzere, Mizancı Murat, Halit Ziya gibi isimlerin roman kahramanlarının büyük bir kısmı yabancı dili Avrupa kültürü ve edebiyatını tanımak, ondan istifade etmek maksadıyla öğrenirler. Bunun yanında esas niyetleri bir yabancı

dil öğrenip konuşmak olmayan, sırf yabancı dil biliyor görünme derdinde ve gösterişinde olan alafranga tipler de vardır. Bunlar konuşmalarının arasına birkaç Fransızca kelime sıkıştıran, koltuğunun altında Fransızca dergi ve gazete taşıyan, ancak okumak derdinde olmayan tiplerdir. *Felâton Bey'le Râkım Efendi*'de Felâton, *Bahtiyarlık*'ta Senai, *Karnaval*'da Zekayi Bey, *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey, *Ülfet*'te Âkil Bey, *Şık*'ta Şöhret, *Şipsevdi*'de Meftun bu tiplerdendir.

4.5.3. Kadın ve Aile Hayatı

Tanzimat'la birlikte başlayan modernleşme hareketleri Türk toplumunda kadın ve aile meselelerine bakışı da değiştirmiştir. Kültürel değişimin en somut göstergelerinden biri Türk kadınının modernleşmesi ve yeni aile hayatının kurulmasına zemin oluşturacak adımların paralel gelişmesidir.⁷⁴⁰ Osmanlı döneminde kadın ve kızların Avrupalılaşıma şeklinde algılanabilecek davranışların Tanzimattan çok önce III. Selim dönemine kadar gittiği görülür. “Nisâ taifesinin çarşı pazarda açık renk feracelerle gezip edepsizlik ettikleri” şeklindeki Sultan Selim'in sözler kulağına kadar gider ve bunun üzerine vezirine “açık renk ferace ve hadden ziyade yaka giymeyip herkes edebiyatla olması” emredilir.⁷⁴¹

Ailede kavramıyla alakalı değişiklikler asıl olarak 1830'lu yıllardan sonra görülmeye başlar. Bir yandan Avrupa'yla kültür noktasında alışverişin artması, diğer taraftan Avrupalı kadınların sosyal hayatta, özellikle kibar konaklarında, yerini almaya başlaması bu değişimi tetiklemiştir. Tanzimat sonrasında kadınlar yavaş yavaş sokağa çıkmaya, alışveriş yapmaya başlarlar. Ancak bu da beraberinde kadının sokakta rahatsız edilmesini getirmiştir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki medenileşme yolunda kendi değerlerinden vaz geçme, Avrupa'ya ayak uydurma konusunda Türk kadını erkeğine göre daha muhafazakar bir yapıdadır.

Tanzimatla başlayan kadının evin içinden dışarıya doğru açılma teşebbüslerinin temelinde modanın yanında Mısır'dan İstanbul'a gelen kadınların etkisi de vardır. Mısır'ın devlet ve önde gelen ailelerine mensup bu kadınları

---

⁷⁴⁰ Türk romanında aile kurumunun incelenmesi (1870-1970) hakkında daha geniş bilgi için bkz. Nüket Esen, **Türk Romanında Aile Kurumu**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991, 256 s.

⁷⁴¹ Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, “Tanzimatta İctimai Hayat, ‘Aile ve Kadın Telakkisinde Tebeddül’”, **Tanzimat I**, s. 648-655.

Osmanlı'da önce saraydaki hanımlar, daha sonra çevredeki kadınlar taklit etmeye başlarlar. 1851 yılında Şirket-i Hayriyye vapurların boğazda işlemeye başlamasıyla Boğaziçi'ne ilgi ve boğazda mehtaplı gecelerdeki musikili eğlencelere kadınlar da katılır. Çamlıca tepesi altında açılan millet bahçesinin açılmasından sonra 1860'lı yıllarda Çamlıca Tepesine mesire yerlerinin başında gelmeye başlar. Tanzimat döneminde başlayan Avrupalılaşıma ve modaya uymanın yaygınlaşması kadınların giyim ve kuşamlarında da görülür.⁷⁴² Bunun yanında Kırım savaşı yıllarında İstanbul'a yabancı dil öğretmek, müzik, resim dersleri vermek için gelen kadın ve kızların Osmanlı'nın Avrupalılaşmasında öncü olduklarından bahseder. Bu yolda ilk adımı da dönemin padişahı Abdülmecid, kızların Fransızca'yı öğrenmelerini, piyano çalmalarını ister.

Tüm bu atılan adımların dışında devletin kızların eğitimi için açtığı kız rüştiyelerinin büyük rolü olmuştur. 1869 yılında hazırlanan "Maarif-i Umûmiyye Nizamnamesi"nde okulların sınıflandırılmasında "Dârü'l-Muallimîn" ve "Dârü'l-Müallimât" olarak ikiye ayrılması dikkat çekicidir.⁷⁴³ XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra Batı dillerinden birisini bilen, piyano çalan, şiir ve edebiyata meraklı Türk kadını toplum hayatında görülmeye başlar. Fransızcadan tercümeleyen yapan ve şiir yazan Nigar Hanım (1856-1918), yine Fransızcadan çeviriler yapan Fatma Makbule (1865-1898), ilk defa kadın imzasını bmatbuat âleminde kullanmanın yanı sıra romancı özelliği de olan Fatma Âliye (1864-1936) gibi isimleri saymak mümkündür.⁷⁴⁴ Bunun yanında ilk defa 1895 yılında Makbule Leman, Nigar binti Osman, Fatma Aliye, Emine Semiye, Fatma Şadiye gibi kadın yazarların yer aldığı *Hanımlara Mahsus Gazete* çıkmaya başlar.⁷⁴⁵

⁷⁴² Kırım savaşı sırasında Türkiye'ye para kazanmak için gelenlerin arasında kadınların bulunduğunu da belirten Uğurcan, dönemin gazetelerinde çıkan ilanlarda bunların Fransızca öğretimi, piyano dersi, resim yapma gibi işler olduğunu söyler. Ayrıca bu savaşta müttefikimiz olan Fransız ve İngiliz yaralılarına bakmak için gelen kadınların olduğunu da hatırlatır. Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", **150. Yılında Tanzimat** (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK Yay. Ankara 1992s. 497-510.

⁷⁴³ Sema Uğurcan, **a.g.m.**, s. 500-501.

⁷⁴⁴ Tanzimat'tan İkinci Meşrutiyete kadar kadınların sosyal hayattaki gelişmeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Burhan Göksel, **a.g.e.**, s. 1439-1442.

⁷⁴⁵ "Hanımlara Mahsus Gazete" önce (nr.1-150) haftada iki gün daha sonra (nr.150-580) haftada bir gün toplam 580 çıkmıştır. İlk sayı 1 Ağustos 1895 (19 [31] Ağustos 1311), 530. Sayı ise 21 Eylül 1322 (4 Eylül [4 Ekim] 1906) tarihini taşır. Kadınların eğitim ve kültür seviyelerini yükseltmek gayesinde olan gazetenin [dergi] ilk sayısında bu amaçlar açıklanırken, "Avrupa modasını takip etmek istemeyiz, fakat bunlar içinde sade ve muvafık gördüğümüz örnekleri arasına nakletmeyi ve

Avrupa etkisinin çok bariz bir şekilde görüldüğü bütün bu değişimler, XIX. yüzyıl Türk romanında bütün cepheleriyle işlenmiştir.

XIX. yüzyıl Türk romanında kadın, aşk, kızların eğitimi, kadın hakları, kadınların örtünmesi, haremlik selamlık meselesi, kadınların çalışması, alafranga kadın imajı, düşkün kadınlar, aile, aile içi problemler, değişen zaman göre aile konuları romanlarda sıkça işlenen konulardandır.⁷⁴⁶ XIX. Yüzyılın sonuna kadar pek çok kadın gazeteleri çıkar ve kadın cemiyetleri kurulur. Bu yüzyılda romanlarda çizilen kadın profilleri ya eğitim görmüş ya da geleneksel kadın tipleridir. Çoğunda da bu iki tipin mücadelesi yapılır. Türk romanı, modernleşmenin öncüsü ve savunucusu olduğu için pek çok romanda geleneksel kadının eleştirildiği görülür. Haremlik selamlık anlayışı, kaçgöç, çarşafa girme ve sosyallikten uzak bir hayat kötülenir. Kadın erkek ilişkilerindeki serbestlik, kaçgöçten uzak hayat, gayr-i meşru yaşam tarzları övülür, modern batılı eğitim almış, en az bir yabancı dil bilen, erkeklerle aynı ortamları paylaşan, çalışıp üreten, toplumu medenîleştirmeye çalışan ve kadın hakları konusunda mücadele eden çağdaş kadınlar, alafranga ve modern hayata alışık salon kadınları Türk kadınlarına bir ideal olarak gösterilir. *Salon Köşeleri*'nde romanındaki İngiliz kızı Lidya bunlardan birisidir. Geleneksel kadının beğenilecek hiçbir yanı yoktur, o bütün yönleriyle tenkit edilmeye mahkûmdur. Modern kadın ise her türlü tenkitten uzaktır ve her yönüyle mükemmeldir. Batılı kadın medeniyet sembolü iken geleneksel kadın bedeviyetin ve gericiğin timsalidir. Modern kadın, tahsili, terbiyesi, düşünceleri, tavır ve davranışları, giyim kuşamı ve

---

hele el işlerine dair zarif örnekler vermeyi, kesim ve biçim hakkında usul göstermeyi münasip addettir.” denilir. *Hanımlara Mahsus Gazete* hakkında daha geniş bilgi için bkz. **Yeni Harflerle Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)** (haz. Mustafa Çiçekler-Fatih Andı), Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Vakfı Merkezi, İstanbul 2009 ; Sema Uğurcan Makbule Leman hakkında yazdığı bir makalede hem bu gazeteyi hem de Makbule Leman'ı değerlendirdiği makalesinde devrindeki Tercüman-ı Hakikat ve Servet-i Fünûn'u kasederek *Hanımlara Mahsus Gazete* için “devrin çok önemli iki yayını arasında ‘birleştirici çizgidir’ ifadesini” kullanır. Bkz Uğurcan, “Makbule Leman Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Türklük Aratırmaları Dergisi**, S.6, İstanbul 1991, s.335.

⁷⁴⁶ Tanzimat ve Servet-i Fünûn romanlarında kadın düşkünlüğü ya da iptilası, zendostluk, şıpsevdiilik ve gençlik dönemlerinde kadınlarla yaşanan ilişkiler şıklık, alafrangalık ve medeniyet icabı olarak görülür ve romanlarda bunlara büyük bir yer ayrılır. Romanlarda karşılaşılan diğer bir mesele de annesiyle aynı erkeğe âşık olan ve birbirlerini kıskanan anne kızlara çok sık rastlanmasıdır. Fakat babasıyla aynı kadını seven genç erkeklere hemen hiç tesadüf edilmez. Gelin kayınana çekişmesinden çok anne kız çekişmesi vardır ki bu, Türk toplumundan ziyade Avrupa hayatının romana aksidir. Romancılarımız adeta cemiyet hayatımızdan uzak bir hayatın tasvirini yaparlar.

yaşam tarzıyla batılı kadının, özellikle de Fransız kadınının prototipidir. Türk aydını Türk kadına model olarak gösterdiği kadın, batının ya da Fransa'nın köylü kadınları değil, Paris 'insalon kadınlarıdır.

Müsameretnâme'de İngiliz bir baba ile iki kızı İstanbul'a gelir. Kışın Beyoğlu'nda yazın Boğaziçi'nde bir yazlıkta kalan bu ailenin kızlarının serbest tavırları, babalarının eve davet ettiği Rıfat Bey'le evde yalnız kalmaları, hatta kızlardan küçüğünün "bir aralık orta yerde bulunan sofraya üzerinden bir sigara alıp" misafire ikram etmesi dikkat çekicidir. Rıfat Bey ise kendisine tutulan sigara karşısında şaşkınlığını şöyle ifade eder: "*O vakte kadar ecnebilerle bu misillü dahili ihtilat etmemiş olduğumdan madamlar anında sigara içmemek bir riayet-i mahsusa olduğunu bilemediğim cihetle teşekkür ederek aldığım halde suret-i kabulümden beyan-ı memnuniyet eyledi ve bunu müteakip bir güzel kutu ile getirdiği kibritten sigarayı yakmak üzere birkaç tane çaktıysa da bir türlü ateş aldıramadı.*" (s. 35) Avrupa'dan şu ya da bu maksatla İstanbul'a gelen bu ilk örneklerden hareketle günlük hayatta Avrupalılaştırmanın yaygınlaşmasında Avrupa'ya daha önce seyahat ya da başka maksatlarla gidip gelenlerin yanında bu tür örneklerin de etkili olduğunu söylemek mümkündür.⁷⁴⁷

Midhat Efendi'nin *Teahhül* eseriyle Şemseddin Sami'nin *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*'ın da görücü usulü evliliğin eleştirildiği görülür. Midhat Efendi, geleneksel evlilik anlayışını işlediği *Felesfe-i Zenân*'da kadın kahramanları Âkile ile Zekiye'yi okuma aşkıyla donatır. Âkile'nin evliliğe karşı olması yeni bir düşüncedir. Çünkü Türk örf ve adetlerinde kızlar on üç on dört yaşına geldikleri zaman evlendirilirler. Âkile gibi evliliğe soğuk bakan Zekiye ise hoca olarak gittiği yerde evlenir. Ancak kocası tarafından aldatılacak, o da üzüntüsünden ölecektir: Eserin sonunda evliliğe karşı olan Âkile Hanım'ın haklı çıkması dikkat çekicidir.⁷⁴⁸

⁷⁴⁷ Tanzimat dönemi roman ve hikayelerinde kadın erkek ilişkilerinin düzenlenmesinde yazarların dinî hassasiyetleri dikkate alarak çeşitli yollara başvurduğuna dikkat çeken Fazıl Gökçek bunları, cariyeler, yabancı kadınlar, gayrimüslim Osmanlı kadınları, kılık değiştirme, resim-fotograf ve mektup gibi başlıklar altında değerlendirir. *Müsameretnâme ve Felatun Bey'le Rakım Efendi*'deki İngiliz kadın ve kızlarını bu yönüyle değerlendirir. Fazıl Gökçek, "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikayelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişine İlgili Bazı Tespitler" **Türk Yurdu**, C. XX, S. 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s.126-132.

⁷⁴⁸ Nurdan Gürbilek, "Erkek Yazar-Kadın Okur", **Kadınlar Dile Düşünce Edebiyat ve Toplumsal Cinsiyet** (Derleyenler:Sibel Irzık-Jale Parla), İletişim Yay. İstanbul 2004, s. 295.

Hikayede Fâzıla Hanımın babasından kalan evi satıp aldığı hisse senetlerinin geliriyle geçimini sağlamaya çalışması, kalan zamanını kitap okumaya ayırması, yazarın kadın ve kızların eğitime dikkat çekmesi olarak düşünülebilir. Ancak kadın olarak Fâzıla Hanımın hisse senedi alması, kadının ekonomik hayata dahil olması ev işleri gibi rutinin dışında bir yenilik olarak da dikkat çekicidir. Midhat Efendi'nin dönemin kadın yazarlarından Fatma Âliye Hanım'la beraber yazdıkları *Hayâl ve Hakikat*'te çocukluk arkadaşları olan Vedat'la Vefâ'nın okuma isteklerine rağmen Vefâ'nın babasının zoruyla erkenden iki gencin nişanlanması ve yanlış bir anlama ve hastalık yüzünden Vedat'ın ölmesiyle sonuçlanan romanda kadının evlenme yerine "kıraat ve mütaalaya meyyal olması"nın istenmesi önemlidir. Toplumdaki kadın sorunlarıyla ilgili şunlar aktarılır: "Kadınlarımız okumaya yazmaya başlayalıdan beri vakıa nazarlarınca fikirlerince pek çok âsâr-ı terakki görüldü ise de sevda ve tehhül ve geçinmek gibi ömr-i beşer için pek mühim olan mesâil hakkında henüz bir hikmet-i sahîha peyda edemedikleri işte böyle Vedat faciası gibi pek çok facialarla sabit oluyor." (s. 57-58)⁷⁴⁹

Yine kızların eğitimi meselesi romanların önemli konuları arasındadır. *Felâton Beyle Râkım Efendi*'de Canan, Râkım tarafından yetiştirilir. Midhat Efendi'nin romanlarında kendi değerlerini koruyarak Avrupalılaştırmanın esas alındığı, bunun dışına çıkan tiplerin kötü sonuçlarla karşılaşacakları gösterilir. *Karnaval, Bahtiyarlık, Para* bu örneklerdendir. İki kültürü dengede tutarak mutlu olanlar da vardır *Taaffüf* gibi.

Avrupa'nın kötü taraflarını örnek alarak mesire yerlerinde dolaşmaya çıkan, erkeklerle işaretleşmelere ve diyaloga giren tipler ise eleştirilir ya da kötü gösterilir. *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat, İntibah, Araba Sevdası, Turfanda mı Turfa mı?* bunlardandır. Ancak bunlara tersten bakıp eve hapseden kadının insan fitratında olan başkasına ilgi duyma isteğinin ortam bulunca ortaya çıkması şeklinde algılamak da mümkündür. Midhat Efendi'nin *Mihnetkeşan*, Namık Kemal'in *İntibah* romanlarıyla edebiyatımıza düşmüş kadın örnekleri girer. *Yeryüzünde Bir Melek*'te düşmüş bir

⁷⁴⁹ Fatma Âliye Hanım'ın Midhat Efendi ile ortak yazdıkları bu romanın adıyla roman kişileri Vedat ve Vefâ arasında birisinin hayali, diğerinin hakikati temsil etmesi bakımından benzerlikler olduğuna işaret eden Sema Uğurcan, bu küçük romanı önemli kılan bir başka unsurun da romanın içeriğine uygun olarak yazıldığı dönemdeki hayaliyyûn hakikiyyûn tartışmaları etrafında ceryan etmesi olduğunu söyler. Daha geniş bilgi için bkz. Uğurcan "Ahmet Midhat Efendi'nin Fatma Âliye Hanımın Ortak Olarak Yazdıkları Bir Roman: Hayal ve Hakikat", *Türk Kültürü*, Nr. 230, Haziran 1982, s. 476-484

kadın örneğinin mutlu sona ulaşması, o hayattan kurtulması konu edilir. Halit Ziya'nın *Sefile* romanındaki Mazlume ve İkbâl de düşmüş kadın örneklerindedir.⁷⁵⁰ Ancak Mazlume düştüğü hayatın sonunda ölüme, kendisiyle beraber bu duruma gelmesine sebep olarak gördüğü İhsan'ı götürür. (s. 183-184)

Tanzimat döneminde esir ticareti kaldırılmış olmasına karşın romanlarda esir olarak getirilen, satılan, bunların acı dolu hayatı ve hüznü sonları da konu edilir. *Hüseyin Fellâh*, *Sergüzeşt* bunlardandır.⁷⁵¹

Tanzimat döneminde kadın ve kızların Avrupalılaşması konusunda atılan adımların en önemli meyvesi kadınların sosyal hayatta görülmeye başlamasıdır. Bunların en önemlisi dönemin en önde gelen devlet ve fikir adamı Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Âliye Hanım'ın yazı hayatına atılması hatta romanlar yazmasıdır.⁷⁵² Fatma Âliye imzasını kullanarak yazdığı ilk romanı *Muhâdarât*'ta kültürlü bir kadının kocası tarafından bu vasıflarının fark edilemeyip ihânete uğraması ve bu çerçevede baskı ile yapılan evliliğin kadını mutlu edememesini işler.⁷⁵³ Câlîbe Hanım Mekteb-i Tıbbiye giden amcasının oğlu Süha ile evlendirilmek ister, ancak o daha zengin birisine varmak istediğinden bunu kabul etmez. Sâi Efendi, otuz beş otuz altı, Câlîbe Hanım da on dokuz yaşında iken onunla evlenir. (s. 41) Burada Calibe Hanımın evlilikte parayı öne alarak kendisinden yaşlı biriyle evlenme gibi bir yanlışlığa düşse de, Süha ile evlendirilmesine karşı çıkması kadının kendi görüşünü açıklaması açısından önemlidir.

---

⁷⁵⁰ *Sefile* romanı tefrikasını kitaplaştıran Ömer Faruk Huyugüzel, "Sefile Romanına Dair" önsöz mahiyetindeki baştaki yazısında Midhat Efendi'nin *Henüz 17 Yaşında* romanını hatırlattığını belirterek, Midhat Efendi'nin romantik özellikler taşıyan romanına karşılık, Halit Ziya'nın *Sefile* romanının realist bir üslupla ve ona karşı bir antitez olarak yazıldığını belirtir. Bkz. Halit Ziya, **Sefile**, s. 7-10 ; Ömer Faruk Huyugüzel, "Halit Ziya'nın Sefile Romanında Realist Teknikler", **Mehmet Kaplan'a Armağan**, Dergah Yay. İstanbul 1984, s.188-189.

⁷⁵¹ Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", s. 506-507.

⁷⁵² Fatma Âliye Hanım'dan önce "Bir Kadın" imzasıyla Zafer Hanım, *Aşk-ı Vatan* adında bir roman yazmıştır. Ancak Fatma Aliye romanlarına kendi ismini yazan ilk kadın romancımızdır. Fatma Âliye Hanım da Midhat Efendi ile birlikte yazdıkları *Hayal ve Hakikat* (1891-92) romanında "bir kadın" imzasını kullanmıştır. *Muhâdarât* romanında kendi ismini kullanmaya başlar. Bu özelliğiyle ilk kadın romancımız Fatma Aliye'dir. Zafer Hanım, **Aşk-ı Vatan**, İstanbul 1877 (haz. Zehra Toska), Oğlak Yay. İstanbul 1994, 153 s.

⁷⁵³ Fatma Âliye Hanım'ın hayatı ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. H. Emel Aşa, "Fatma Âliye Hanım", **DİA**, C.XXII, s. 261-262 , H. Emel Aşa, **Fatma Âliye Hanım (Hayatı-Eserleri-Fikirleri)**, İÜ SBE (yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 1993, 494 s.

*Ref'et*⁷⁵⁴ romanında fakir ve yetim bir kızın sıkıntılar içinde okuması ve Anadolu'ya öğretmen olarak gitmesi anlatılır. Yüz güzelliği bakımından fazla güzel olmayan, romanın da adı olan Ref'et'in şu ifadeleri romanın tezi açısından önemlidir: "Mahzun olmuyorum demem! Fakat meyus oluyorum! Evet, keşke ben de güzel olardım diye hatırıma gelmemek mümkün değil! Lakin servet yoksa gayrete iki elimle sarılmak istiyorum. Herkese kendimi sevdirmek, herkes tarafından hürmet görmek yalnız güzellik ile olmayıp çalışmakla kazanmakla talim ile tefennün ile de olacağını göstermek istiyorum." (s. 29.) *Udi* romanında ise eğitilmiş bir kadının namusuyla çalışma hayatına atılabileceği ve çalışarak hayatını kazanabileceği konu edinilir.⁷⁵⁵ Babasından gelen muski zevkiyle müziğe başlayan keman ve ud çalan Bedia'nın on dokuz yaşlarında evlilik çağı geçiyor düşüncesiyle bir an önce evlendirilmek istemesi ve kendisini isteyen altmış yaşlarında zengin bir tüccar yerine, kardeşi Şemi onu rahat ettirir düşüncesiyle zengin olduğu için bu tüccarı tercih etse de, eve iç güveysi gelmeyi kabul eden Mâil'i tercih etmesi, evlilikte kızların da düşüncesine yer verilmesi bakımından önemlidir. (s. 65.)

Fatma Âliye Hanımın romanları içinde yazılış metodu olarak diğerlerinden ayrılan ve on bir mektuptan oluşan *Levâyah-i Hayat*⁷⁵⁶ romanı da kadın ve aile konularına eğilmesi, kadınların kendi aralarında mektuplar yoluyla evlilikle ilgili problemleri ve evlilikte sevginin önemine yer vermeleri gibi konuların dile getirmesi önemlidir.⁷⁵⁷

Halit Ziya'nın, *Sefile*'de Mazlume ve İkbâl'in kitap okumaya meraklı olmaları romanın ilerleyen safhalarında evlilikte kadının görüşünün alınmamasının eleştirilmesi, erkeğin görüşlerine karşı çıkılması ve erkekle kadını eşit görme gibi

---

⁷⁵⁴ Fatma Âliye, **Ref'et**, İstanbul 1314 [1898], 134 s. (Metinde geçen alıntılar eserin bu baskısından yapılmıştır.)

⁷⁵⁵ **Udi**, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1315, 244 s. (Metinde geçen alıntılar eserin bu baskısından yapılmıştır.) Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", s. 509.

⁷⁵⁶ Fatma Âliye, **Levâyah-i Hayat**, hanımlara Mahsus Gazete Matbaası İstanbul 1315 [1900]. Eser Hanımlara Mahsus Gazete, nr. 213-248, 20 Mayıs 1315-27 Kanunîsânî 1315 [1900] tefrika edildikten sonra kitap olarak aynı yıl basılmıştır.

⁷⁵⁷ Fatma Âliye Hanımın mektup tarzında yazdığı bu romanın değerlendirmesi için bkz. Kefeli, "Evliliği Sorgularken: Levâyah-i Hayat", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, nr.12, İstanbul 2005, s. 191-204 ; Kefeli, **Anlatım Tekniği Olarak Mektup**, Kitabevi Yay. İstanbul 2002, s. 59-60.

düşüncelerin doğmasını sağlayacaktır. (s. 49. 137-138, 140)⁷⁵⁸ Romamana da adını veren *Nemide*'nin ata binme, kürek çekme, balık tutma gibi hevesleri vardır. Bunlar Türk kadını arasında yeni görülen alışkanlıklardandır. Özellikle ata binerken giydiği kıyafetlerinde tasvir edildiği şu cümleler dikat çekicidir:

“*Hergün akşamüstü, bazen sabahları genç kız uzun dar siyah elbisesini giymiş olduğu halde pederinin refakatinde seyre çıkarlardı.*” (s. 100)

Bu romanda kadın ve aile açısından bir yenilik de Vecdi'nin kendisinin de sevdiği Nigar'ı, okul arkadaşı Hüsam'la evlenmelerine aracılık etmesi, hatta Nigar'dan olumlu cevap alınca halasından bizzat kızı istemesidir. Çünkü Vecdi “senelerce imtidat eden hafif bir muaşakanın tercümanı olmuş”tur. (s. 115-116)

Vah'ta Behçet Bey'in kadına bakışı tamamen cismanîdir. Kadını bir eş, bir sevgili hatta bir insan olarak görmez. Onun nazarında kadınlar, erkekleri eğlendirmek için yaratılmış birer eğlence vasıtasıdır. (s. 171-172) Bu şekildeki klasik düşünce Avrupalılaşmayla beraber yerini kadını erkekle eşit konuma yükseltecek iradeye dönüşecektir.

Demir Bey'de Mustafa Kamerüddin kadının bilgili ve kültürlü olmasını, ailesinin ve yuvasının mutluluğu için çalışmasını ister. (s. 137-138)

Müşahedât'ta Siranuş ve Agavni erkeklerle kaçgöçten uzak serbest ilişkileri olan modern ve batılı kadınlardır. *Ahmet Metin ve Şirzât*'ta Ahmet Metin'in kadın meselesine millî ve geleneksel bir bakışı vardır.⁷⁵⁹

---

⁷⁵⁸ Midhat Efendi'nin *Henüz 17 Yaşında* romanında da düşmüş bir kadının hikâyesi vardır. Ancak o romanda düşmüş kadın bir gayri Müslim Rum kızıdır ve romanın sonunda Türk genciyle evlendirerek bu hayattan kurtarır. Halbuki bu romanda sadece Mazlume değil, kocası ölen Mihriban, kızı İkbâl ve kendilerine sığınan Mazlume de fuhş batağına bir şekilde düşerler. Romanda kötü yola düşen kadınlar Müslüman kadınlar olduğu için roman olarak basımı da uygun görülmemiştir. Halit Ziya hatıralarında Maarif Nezareti'nin “Şerâir-i İslâmiyeye mugayereti hasebiyle” romanın basımına izin verilmediğinden bahseder. **Kırk Yıl**, s. 319-321. Ayrıca bkz. Olcay Öneroy, **Halit Ziya Uşaklıgil'in Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri**, 95-97. Romanın Batılı yaşayış açısından değerlendirmesi için bkz. Kerman, **Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış**, s. 64-65.

⁷⁵⁹ Midhat Efendi aile konusu üzerinde çok durur. Çocukların eğitimi, beslenmesi, süt anne (Şirzât, 159-160) gayri meşru çocuklar (Şirzât, s. 105-106), ana babanın evladı üzerinde hakları (Şirzât, s. 104-105), gayri meşru çocuk konusunun Avrupa ve bilhassa Fransadaki iç paralayıcı etkisi üzerinde durur. Bazı romanlarında Avrupalı mürebbiyelerin olumlu tipleri üzerinde durur: *Bahtiyarlık*, s. 106-107, 110-111, 113-115. Bkz. Enginün, “Ahmet Midhat Efendi,” **Türk Dili**, s. 528-529.

Felâton Bey'le Râkım Efendi'de Alafranga bir tip olan Felâton'un bu karakterinin ortaya çıkmasına vesile olan yabancı bir kadındır. Felâton tarafından kadın gönül eğlendirecek bir araç olarak görülürken, kadın için erkek, onun parasını yemek için kendine ait vasıfları bu yolda kullandırtmak şeklinde görülür. Felâton'un aşık olduğu ve paralarını uğruna harcayarak bitirdiği Polini'ye karşılık, Jozefino etrafta saygın bir kadın olarak tanınır. (s. 59). Jozefino'nun saygınlığının muhafazası, işlerinin devam etmesi, dolayısıyla geçimini sürdürebilmesi için bir gereklilik durumundadır. Aksi takdirde insanlar onu çocuklarına veya cariyelerine ders vermesi için tutmayacaklardır. Ayrıca Jozefino'nun "Jozefino rakı içiyormuş diye büyük madamların kulağına gidecek olsa benden daha fena karı olmazdı." (185) şeklindeki sözleri, onun özellikle toplum içindeki hâl ve hareketlerine ne kadar dikkat ettiğini ya da etmek zorunda olduğunu göstermektedir. Jozefino, romanda yerli ve olumlu bir tip olarak çizilen Râkım Efendi ile ilişkisi olması, içki içmesine rağmen, kendisini o dönem İstanbul'unda yaşayan yabancı uyruklu ve Müslüman olmayan kadınlardan ayrı görmesi de dikkat çekicidir: "Sen beni gerçekten tiyatro kaltakları mı zannettin?" (s. 76). Jozefino'nun böyle düşünmesini sağlayacak bir neden de Râkım'la olan ilişkinsin menfaate dayanmamasıdır. Örneğin Râkım'ın dostluğuna karşılık Canan'a ücretsiz ders vermeyi öneren Jozefino'dur. Romanda Felâton Bey'in bütün parasını Polini adlı bir kadın için harcamasına üzülen Râkım'ın "Beni de sen baştan çıkarmadın mı?" (s. 184) şeklindeki sözlerine Jozefino'nun, "Bak şu dadı çocuğuna bir kere. Bak şu beşik bebeğine! Ah, isterdim senin de yakanı Matmazel Polini gibi birisi yakalamış olsaydı da, seni görseydim. (...) Hiç olmazsa seni işten, güçten men edip perişan eylerdi ya! Zalim! Ben sana validelik ettim. Pek de validelik demeyeyim ama, hemşirelik ettim. Daha doğrusu dostluk ettim." (s. 184)

Burada Jozefino'nun Râkım'ın kendisi hakkındaki eleştirisine aynı şekilde, hatta onu alaya alacak şekilde cevap vermesi önemlidir. Türk toplumunda kadının kocasına karşı gelmesi, onun görüşlerine uyması esastır. Halbuki Jozefino'nun Râkım'ı 'dadı çocuğu', 'beşik bebeği' gibi sıfatlarla nitelemesi, kendisi karşısında Râkım'ın, etken ve baskın bir 'erkek ol(a)madığını', daha çok terbiye edilmesi gereken bir -çocuk gibi kaldığını göstermesi önemlidir. Romanın içerisinde buna benzer ifadeler çeşitli yerlerde geçmektedir. "vallahı Râkım, tabiat sahibi bir çocuksun!" (s. 123), "Vah benim çocuk Râkımcığım vah!" (s. 183) gibi. XIX. yüzyıl Türk romanlarında alafranga züppe tipler olan Felâton Bey, Meftun, Şık, Senai, Sururi

gibi tiplerin kadın elinde oyuncak durumuna düştükleri görülür. Ancak Midhat Efendi'nin yerli kültürün temsilcisi olarak çizdiği Râkım'ın Avrupalı bir kadın karşısında alafranga tiplere söylenebilecek sözlere muhatap olması, bu tür ifadelerin kadın-erkek ilişkilerinde her erkek için kullanılabileceğini göstermesi bakımından, daha geniş planda da kadının erkek karşısında eşit konuma gelmesi açısından bir yenilik sayılmalıdır.

Nitekim Jozefino'nun Canan'a söyledikleri Râkım'ın Jozefino karşısındaki durumunun daha iyi anlaşılmasına yardım edecektir: “Anladın mı kızım beni? Râkım içli bir çocuktur. Onu sen idare etmelisin. Hüsn-i idare edersen, kendine pek kolay bend edebilirsin” (s. 119). Kadının bir erkeği idare edilmeye muhtaç görmesi, bunun da bir kadın eliyle olması da bir yeniliktir. Halbuki Jozefino gibi bir kadının yönlendiriciliğinden uzak kalan Felâton Bey, Polini gibi bir kadınla beraber olduğu için elinde olan her şeyi kaybeder.

Râkım Efendi ile Jozefino ilişkisinde kadının iradesi önemlidir. Olaylar onun yönlendirmesiyle gerçekleşir. Râkım'ın cariyesi Canan'a ücretsiz ders vermeyi teklif eden Jozefino'dur. Canan için birlikte piyano seçmeleri, bu ilişkide kadın ve erkeğin konumunu göstermesi bakımından sembolik bir değer taşımaktadır. Öncelikle romanda piyanonun ne gibi içermelerinin olabileceği üzerinde durmak gerekmektedir. Hilmi Yavuz, Tanzimat romanında Fransızca konuşmanın ve piyano çalmanın Avrupalılaştırmış olmanın iki temel göstergesi olduğunu ve aslında Avrupalı olmanın bir parçası olabilecek bu iki göstergenin Tanzimat romanında metonimik olarak Avrupalılığın bütünü temsil ettiğini belirtmektedir.⁷⁶⁰ Buna göre Râkım'ın her ne kadar Fransızca biliyor olsa da piyanoyu -intihap edebilmekte âciz olması, Avrupalı olmak konusunda tam bir donanıma sahip olmadığını göstermektedir. (s. 37) Bu durumda devreye Jozefino girmekte, piyanonun nereden alınacağına ve hangi piyanonun seçilmesi gerektiğine karar vermektedir. Böylece Tanzimat romanında Avrupa kültürünün önemli bir simgesi olan piyanonun edinilmesinde Madam Jozefino'nun Râkım'ı yönlendirdiği, ona rehberlik ettiği görülmektedir.

Piyano satın alındıktan sonra Râkım Efendi'nin işlerini yoğunluğu sebebiyle bir süre görüşmemeleri üzerine Jozefino'nun “Aylar geçti ki, henüz sizi hiç göremedim (..) Bizim pazarlığımız ne idi?” (s. 54). hatırlatmalarına Râkım'ın verdiği

---

⁷⁶⁰ Yavuz, “Modernleşme: Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma: Simge mi, Kavram mı?” s. 212.

cevap kadın-erkek ilişkilerinin eskiden tamamen başka bir noktaya gittiğini göstermektedir:

“Vallahi Madam takdirde hakkınız var. Ediniz. Hatta pek de isterseniz bir baston vereyim de beni dövünüz (s. 54). Bundan sonra devam eden ilişkide baskın olan hep kadın olacaktır. Râkım her Beyoğlu'na çıkışında Jozefino'nun evine uğrayacak, hatta bunlardan birisinde, “Râkım'dan müştakane bir bûse almaya cesaretle”yen Madam Jozefino olacaktır. (s. 58) Râkım Efendi ile Jozefino'nun ilişkilerinin başlayıp devam etmesinde kadının iradesi önemli olduğu gibi bitmesinde de onun iradesi önemlidir. Çünkü Jozefino, Râkım'ı hep Canan'a yönlendirecektir. Jozefino'nun ilişkinin yönlendirilmesinde Râkım'a söylediği gerekçeler de önemlidir:

“Ben sana kendimi sevdirmekle kendimi bahtiyar addetmeliyim. Fakat ben senin ömrüne ortak olmaya lâyük karı mıyım? Ben kırkıma gidiyorum, sen henüz yirmi beş yaşında bir delikanlı çocuksun. Ben öyle olmayacak lakırdıları dinlemem. Olacaksan benim dostum ol!” (s. 76) Jozefino'nun sadece Râkım'ı değişim ve dönüşüm noktasında eğitmesi değil, Canan için de tam böyledir. Canan'a piyano çalmayı da Fransızca konuşmayı da öğreten Madam Jozefino'dur.(s. 119) Avrupalı bir kadın burada sadece erkeği değil, kadını eğittiği gibi daha sonra bir Türk ve Müslüman kadınının erkeğine nasıl davranacağı, onu nasıl elde edeceğiyle ilgili bilgiler vermesi, yöntemler öğretmesi de önemlidir. Hele Canan'ın bir esir kızı ve evin hizmetçisi olması, onun eğitilerek modern bir evin kadını haline getirilmesi önemlidir. Burada bir dikkat çekici konu da Batılı bir kadın olarak Jozefino'nun beraber olduğu Râkım'ı kendi isteğiyle bırakması ve başka bir kadına yani Canan'a yönlendirmesidir. Beraber olduğu erkeğe yapışıp kalmayan, yaş ve kültür farkını gözetmeksizin birlikte olmaya devam etme gayreti gösteren kadın yerine kendi iradesiyle kendi hayatına yön veren birisi olması Avrupalılaştırmanın getirdiği açık olumlu örneklerdir.

Romanda İngiliz Ziklas ailesinin kızları Can ve Margrit'in Doğu kültürüne hayranlık duymaları da Avrupalı kadının Türk ve Müslüman kültürünü benimsemesi açısından önemlidir. Bunda tabii ki onlara ders veren Râkım Efendi'nin rolü vardır.

Midhat Efendi'nin Polini gibi olumsuz kadın tipinin aksine Avrupalı ailenin kızlarına Doğu kültürünü, oranın geleneklerine ait kuralları benimsetmesi dikkat

çekicidir. Hatta Can, Râkım'a duyduğu aşk nedeniyle yatağa düşecek konuma gelecektir.

Bu romanda geçen bir başka sahnede kadının birey olarak başkalarına takdim edilmesidir. Alafrangalığın geniş olarak eleştirisinin yapıldığı romanda Felâtun Bey'in sevdiği Polini'yi arkadaşı Râkım Efendi ile tanıştırmak istemesine Râkım'ın bu kadar muhabbeti olan bir kızı başkalarına göstermemesi gerektiğiyle ilgili diyalog modernleşme açısından önemlidir: “Felâtun: - Bah! Adam sen de. Hala kaba Türklük ediyorsun be! Alafrangada öyle şeyler var mıdır?

Râkım- Ben nasılsa bir türlü alafrangaya kendimi sırnaştıramadım da.” (s. 94)

Doğu kültüründe ister sevdiğin, isterse eşin olsun kadının başkalarına gösterilmesi, hele tanıştırılması mümkün değildir. Dolayısıyla alafranga bir tip olan Felâtun'un kadını geri planda bırakan bir anlayışa karşı -farkında olmayarak da olsa- önemlidir. *Yeryüzünde Bir Melek*'te çocukluklarından itibaren beraber büyüyen ve birbirlerini seven gençlerin evlenememesi, kızın istemeyerek de olsa sevdiğiyle değil, başkasıyla evlendirilmesi temasına dayanır. Raziye sevdiği Şefik Paris'e eğitim için gider ve giderken de “ben dönünceye kadar bekle” dememiştir. Bu cümleden kızın başkasıyla evlendirilmesinde suçu azaltılmış olur. Raziye'nin evleneceği İskender Bey, yaşı otuz beşi geçmiş, ilk iki eşi vefat etmiş, üçüncü evliliğini yapacaktır. Romanda evlikte kızların istek ve düşüncelerine yer verilmemesinin eleştirisinin yapılması önemlidir: Çünkü gelenek olan görücü usulü evlilikte evlenecek kızın fikrinin önemi yoktur. (s. 50)

Avrupa kültür ve medeniyetinin evlilik konusunda kızların da düşüncelerinin alınması, taleplerinin dikkate alınması noktasındaki katkısı büyüktür. Kızların evlenirken isteklerinin dikkate alınmaması birçok sorunu da beraberinde getirir. Nitekim Şefik Avrupa'dan döndükten sonra Raziye ile olan gönül bağları devam edecektir. Romanın yazarı evli bir kadının başka birisiyle gönül bağı olmasından kendisi de hoşnut değildir. “Doğrusu istenirse itiraf ederiz ki hikâyenin muharriri yine kendimiz olduğumuz halde biz dahi sûret-i cereyan-ı hali arzumuza muvâfık bulamadık.” (s. 17)⁷⁶¹

---

⁷⁶¹ Nüket Esen, bu romanda başkasıyla evli olan Raziye'nin Şefik'le olan aşkını konu edinmesi yüzünden dönemin okuyucularından gelen yoğun eleştiriler üzerine “evlilikte aldatma” konusunda daha sonra yazdığı romanlarda “bir daha asla Müslüman bir kadın kullanmamıştır.” tespitinde bulunur. Bkz. Nüket Esen, “Ahmet Mithat'ta Anlatıcı ve Muhatabı”, **Merhaba Ey Muharrir!**, s. 61. (59-72) Midhat Efendi'nin *Yeryüzünde Bir Melek* (1879) romanındaki gibi bir

A. Mithat Efendi'nin kadın konusunda Avrupa'nın getirdiği olumsuz değerlerden birisi olarak kadınların kötü yola düşmesidir. *Henüz 17 Yaşında* toplumsal bir sorun olarak gördüğü genelev ve genelevde çalışan kadınların durumunu cesur bir şekilde işlemiş ve eleştirmiştir. Beyoğlu'nun⁷⁶² da ahlâkî olarak betimlemesinin yapıldığı romanın konusu genelevde çalışan iki kadınla iki adamın ilerleyen ilişkisidir. Ahmet isimli karakter, hiç beraber olmadan defalarca görüştüğü Rum kadını genelevden kurtarmaya karar verir, hatta sonunda Rum kadını kendi eliyle evlendirir.

Müşahedât'taki Ağavni de Beyoğlu eğlencelerinde gönlünce yaşayan hafif-meşreb bir kadinken, bir Müslüman Osmanlı erkeğine gönlünü kaptırmış, uslanınca evlilik dışı onunla yaşamaya başlamıştır. Ahmet Mithat'ın kadının ahlâkî yönden kurtarılması söz konusu olunca; evlilik dışı bu ilişkiyi dahi kabul etmesi ilgi çekicidir. Burda Ağavni'nin Müslüman değil de Katolik olması nedeniyle, evlilik dışı bir ilişki yaşaması eleştirilmemiş olabilir. Yazarın kendisinin de evli bir kadınla mektuplaştıkları bilinmektedir.⁷⁶³ Mithat Efendi'nin romanları içinde yazış tekniği açısından ayrı bir yeri olduğunu daha önce ifade edilen *Müşahedât* romanında geçen aile yapısı ve aile içi ve dışı ilişkiler Avrupai bir aile yapısının karmaşıklığı ve zayıflığını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Midhat Efendi'nin Boğaziçi'nden Köprü'ye gelirken biri yaşlı ikisi genç iki kadını vapurda kendi aralarında Fransızca konuşmalarının dikkat çekmesiyle takibe başladığı ve daha sonra romanın kendisi olan bu kadınların hikâyeleri ilginçtir. Yazar kadınlardan esmer olan Siranş'u takiple işe başlar. Daha sonra onun yakın arkadaşı ve vapurda beraber geldiği Ağavni, onun dostu Refet ve Refet'in yanında çalıştığı tüccar

---

aşk ve aldatma olmasa da *Taaffüf*'te (1895) romanın evli kişilerinden Saniha'nın, kocası Rasih'in yakın arkadaşı Tosun Bey'le yakınlaşmaları hatta mektuplaşmaları olur. Ancak *Yeryüzünde Melek* romanında tam bir aldatma söz konusudur ve bunun sonucunda kocası tarafından boşanan kadın, Raziye vardır. *Taaffüf*'te ise tam bir aldatma söz konusu değildir, dolayısıyla Saniha romanın ilerleyen bölümlerinde kocasına daha çok bağlanacaktır. İki roman arasında temel fark ilkinde evli kadının kocasına ihâneti söz konusudur. Hatta bu ihâneti yakalayan kadının eşidir. *Taaffüf*'te ise sadece duygu bağlamında kalan bir sevgiden bahsedilebilir.

⁷⁶² Yazar ayrıca *Müşahedât* adlı gerçek hayat hikâyelerinden yazılmış romanında Beyoğlu'nda “ehl-i iffet” kadınların artık (romanın yazıldığı 1891 yılını kastederek), eskiye göre çok daha az bulunduğunu söyler. Mithat Efendi, **Henüz 17 Yaşında**, s. 112–113.

⁷⁶³ Midhat Efendi ile Şair Fıtnat Hanımın aşk mektupları 1948 yılında Hakkı Tarık Us tarafından kitap haline getirilmiştir. Bkz. Hakkı Tarık Us, **Ahmet Midhat Efendi ile Şair Fıtnat Hanım**, Vakıf Matbaası, İstanbul 1948.

Seyyit Mehmen Numan'ın katılımıyla hikâyenin seyrinin hem geliştiği hem de aydınlatıldığı bir yola girilir. Midhat Efendi kendisi de romanın bir parçası olacaktır. Kadınlardan dinlediği hikâye parçalarını romanlaştırır ve onlara okur. Hikâye Beyoğlu Süryani kilesi kapısında zangocun bir sabah Kilise kapısında bir çocuk bulmasıyla başlamıştır. Sadıku'l-Uyûni bir tüccarın evine verirler. Ertesi gece bir zabıt çocuğun kendisinin olduğunu söyleyerek oradan alarak annesine teslim eder. Adamın teslim ettiği kadın onun metresi olan bir Ermeni'dir. Tunus ve İstanbul arasında sefer yapan bir geminin süvarisi olan adam aradan beş yıl geçtikten sonra vefat eder. Ölürken de servetini kızı ve metresine bırakır. Ölürken de kızı yirmi bir yaşına gelince verilmek üzere Ermeni patrikanesine bir mektup bırakır. Tunuslu'nun vefatından iki sene sonra Siranuş'un annesi de ölür. Siranuş bulunduğu okulda on dört yaşına kadar alır. Daha sonra patrikanenin yardımıyla Agavni'nin de kaldığı madam C... 'nin pansiyonuna geçer. Burada üç sene kalan Siranuş, daha sonra Varton Dudu ve Boğus Ağa'nın evine yerleştirilir. Burada dikiş dikmesini ev işlerini öğrenir. Arada mahalledeki kızlara ders verir.

Refet Agavni ve Siranuş'la geziye çıktıkları bir gün Köprü'de vapura bindikten sonra Agavni bir Yahudi ile beraber denize düşerek boğulur. Daha sonra anlaşılacaktır ki Agavni ile denize düşen Yahudi Feride'nin kiraladığı bir kiralık katildir. Agavni'nin ölümünden sonra Siranuş kaldığı evden Arton Dudu'nun evine tekrar taşınır. Yazarın tavassutuyla zengin bir Müslüman ailenin çocuklarına ders veren Siranuş kendi hayatını kendisi kazanır.

Bu arada Midhat Efendi, bir Fransız gazetesinden Karnik'in macerasını ve akibetini okur. Avrupa'ya kaçan Karnik, Viyana'dan sonra Paris'te işlediği cinayetler üzerine yakalanmış ve mahkeme idamına karar vermiştir. Seyyit Mehmet Numan'ın hesap kapatma işlerine yardım eden Midhat Efendi onun yazıhânesinde bir evrak bulur. Bu evrak sayesinde Tunuslu zabıtın Siranuş'a verilmek üzere Ermeni patrikhânesine bıraktığı zarfı oradan almaya bu evrak esas teşkil edecektir. Bu zarf sayesinde Tunuslu zabıtın Seyyit Mehmet Numan'ın arkadaşı olduğu, Siranuş'u da bunun için sahip çıktığı anlaşılacaktır. Patrikhâneye verilen zarftan Tunuslu'nun bir yağlı boya resmi ile Siranuş'a bir mektup çıkar. Mektupda Siranuş İslâmiyete davet edilmekte ancak kızın kararında serbest olduğu ifade edilir. Sonunda Seyyit Mehmet

Numan Medine'ye yerleşmek üzere İstanbul'dan ayrılır. Onun ayrılışından sonra Siranuş'la Refet evlenirler. Siranuş Müslüman olmuştur.

Siranuş yazarın aracılık etmesi sayesinde bir Müslüman ailenin çocuklarına Fransızca ve piyano dersi vermeye başlar. Bunu da kendi parasını kazanma şeklinde değerlendirilebilir. Anacak Siranuş çalışırken bile ahlâkını muhafaza etmiş, kadınlık vasıflarını korumuştur. (s. 252) Romanın sonunda Müslümanlığı da kabul ederek Refet'le evlenir, böylece babasının vasiyetini de yerine getirmiş olur.

Avrupa'nın kibar aileleri arasında karı-kocanın ayrı odalarda hatta ayrı dairelerde kalmaları kibarlık alâmetidir. Tanzimat yıllarında alafrangalığa özenen Osmanlı ailelerinde de bu moda, medenî olmanın bir zarureti gibi telâkki edilmeğe başlanmıştır. *Karnaval*'da az-çok Avrupa görmüş bir Ermeni olan Hamparsun Ağa ile İstanbul'daki bir yabancı mektepte tahsil görmüş olan karısı böyle bir batı taklidi aile hayatı yaşarlar. (s. 29)

Alafranga ailede karısına karşı ilgi göstermek ayıp sayılır. Lâkin karısı olmayan başka kadınlardan, sevgililerden, metreslerden bu ilgi ve iltifatlar esirgenmez. Aynı romanda alafranga bir tip olan Zekâyi'nin adet yerini bulsun diye evlendiği Bahtiyar Paşa'nın kızı Şehnaz'a karşı ilgisiz davranması işte bu alafrangalığın icabıdır. (s. 252) Zekâyi, alafrangalığı bu kadarla da bırakmaz. Karısını bırakıp Avrupa'ya gitmeğe kalkar. Fakat karısının yerine metresi Benli Elena'yı götürür. Çünkü Avrupa şimdiye kadar birçok Türk görmüştür ama metreslisini görmemiştir. Metresi olmak ise centilmenliğin, Avrupalılığın şartıdır. (s. 252-253)

Romanda alafranga olmaya pek hevesli olan Bahtiyar Paşa, kızı Şehnaz ile Zekâyi Bey'in sevişmesine ve mektuplaşmasına göz yumar, hattâ memnun bile olur:

“Bahtiyar Paşa'nın pek alafranga olduğunu anlattık ya? Kızının Zekai ile muaşakasına darılmak şöyle dursun bu izdivacın alafranga olarak icra olunmakta bulunduğuna memnun dahi olduğu yüzündeki beşâşetten anlaşılıyordu.” (s. 117)

Zekâyi Bey'le Şehnaz Hanım'ın evlenme işini usulen babalar konuşur. Esasen bunlar için de yapacak bir iş kalmamıştır. Bunu belirten Uzleti Efendi'ye Bahtiyar Paşa şöyle der:

“Yok haniya böyle demeyecek bile olsanız onlar kendi işlerini kendileri kararlaştırmışlar. Efendim bu alafranga denilen şey başka bir şeydir. Liberte Hürriyet!

Serbesti.. Öyle ya! Bir erkeğe bir kadın lâzım. Bir kadına da bir erkek. Artık anaların babaların bu hürriyet-i tabiiyeyi tahdid etmeleri neden iktizâ etsin?” (s. 119)

Karnaval'da Avrupa'dan dönen Zekai Bey'in orada alışmış olduğu serbest hayat ve beraberinde çok para harcaması, dönünce de devam eder. Parasız kalması üzerine elmaslarını isteyen Zekai Bey'e eşi Şehnaz Hanımın, “bana mevcudum kadar daha elmas almak sizin vazifeniz iken siz servetinizi Parislerde kim bilir hangi aşüftelerle mahv ve telef ediniz de sonra borcunuzun bakiyesini dahi ben elmaslarımı satarak mı ödemeye mecbur olacaktım?” şeklinde karşı çıkması bir yeniliktir. Normalde Türk kadını her ne sebep olursa olsun kocasının isteklerine ses çıkarmayan bir yapıdadır. (s. 293) Ancak Bahtiyar Paşa'nın mürebbiye Madam Mirsak ve müzik ve raks hocası Madam Gamat'ın elinde yetişen kızı Şehnaz Hanım Avrupa usulüne göre yetişmiş olmasının etkisiyle kocasının bu isteğine karşı çıkar. Zekai'nin zorla elmaslarını alması ve dövmesi üzerine, Şehnaz kocasından boşanır. Burada Bahtiyar Paşa'nın ailenin korunması pahasına dayağa sahip çıkmaması da dikkat çekicidir. Normalde geleneksel kültürde kadının dayak yemesi ses çıkarılacak bir durum değildir.

Bu romanda kadınlar açısından olumlu bir gelişme de kadınların giyim konusunda rahat davranmalarıdır. Ahlâkçı özelliğiyle tanınan Mithat Efendi Madam Hamparsun'un dekolte giyimini onaylar, hatta bu güzelliği sergilememenin haksızlık olacağını düşünür:

“Madam Hamparsun... dekolte elbise giymekte olup vakıa o kadar beyaz göğüs, o kadar güzel ense, o derecelerde latif gerdan bir kadında bulunur da o kadın yakası kulaklarına çıkan fistan giyer ise en güzel bahşayış-i tabiatı mail-i mümsik gibi setr edip saklanmış olur.” (s. 32-33)

Bahtiyarlık'ta alafranga tip Senai'nin, evliliğe sıcak bakması, hatta seveceği bir kızla evlenmek istemesi önemlidir. Ancak asıl önemli olan eğitim görmemiş, dikiş diken, nakış işleyen, bez dokuyan, yemek pişiren kız yerine,” herif bir modistre bir aşçı bir yukarı hizmetçisi istemiyor.” (s. 17) gerekçesiyle karşı çıkması ve okur-yazar olan, Fransızca bilen, musikiye mensubiyeti olan “elhâsıl Avrupalı kız gibi” olması önemlidir. Evlilik konusunda tercih edilme sebeplerini arasında burada olduğu gibi alafrangalık gereği bile sayılsın, eğitim görmüş, etraftan, müzikten, yabancı dilden haberi olan kızların tercih edilmeye başlanması önemlidir.

Romanlarda mürebbiyelerin aile düzeninin bozulmasında, Avrupa'nın olumsuz özelliklerinin Türk kadını ve ailesi arasında yayılmasında büyük etkisi olmuştur. Ancak bu romanda Abdülcebbar Bey'in kızı Nusret Hanım için tuttuğu Fransız mürebbiye Madam Terniye'nin eğitim konusunda olduğu gibi evlilik konusunda da bakışları değiştirmede büyük etkisi olur. (s. 50) Nusret Hanım Osmanlıdaki evlilik anlayışının dışındadır. O "Yalnız gelin olmayı düşünmüyordu. Kocaya varmayı düşünüyordu. Bir kız kocaya varmayı düşündüğü zaman varacağı adamın kim olduğunu da düşünür." Nusret Hanım, roman falan okuduğundan ve orada çizilen damat tiplerinin en güzel ahlâka da sahip olduklarını bildiğinden "en mükemmel adam bir kızın kendi tercih eylediği adam olacağına Nusret Hanım güzelce kanmıştır." denilir. Nusret Hanım evliliği okuduğu romanlardaki gibi düşünür. Evleneceği kişinin kendisine "kur" yapmasını, ne kadar zarafeti varsa göstermesini ister. Nusret Hanım on dört yaşında iken görücüler gelmeye başlar, annesinin görücülere çıkmasını istemesine, "Ben cariye miyim ki beni beğeniniz diye bir alay kadının karşısına çıkayım" diye bu teklifi reddeder. Babasının zoruyla çıktıkları da kızın tavırlarından dolayı vaz geçerler. (s. 125)

Midhat Efendi'nin romanlarında kadının çalışıp para kazanması da mühim bir unsur olarak dikkat çeker. Avrupa medeniyet ve kültürünün Osmanlı Türk toplumunda etkilediği alanlardan birisi de kadının birey olarak çalışma hayatına katılması, kendi geçimini sağlamak için iş hayatına atılmasıdır. Kadının iş hayatına atılmasında kızların Avrupaî tarzda eğitim almaları, okudukları romanlar ve mürebbiye olarak Avrupa'dan gelen kadınların örnek olduğu görülür. Kadınlar erkekle birlikte önce eğitim hayatında daha sonra da iş hayatında görülmeye başlar. Osmanlı döneminde Anadolu kadını, tarım ve el sanatları alanında çalışmasına karşın şehirlerde çalışan kadına rastlamak mümkün değildir.

Türk romanında özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra çalışan kadın tiplerine çok sık rastlanır.⁷⁶⁴ Çalışan kadınların çoğu modern batılı eğitim almış, tahsilini yabancı okullarda ya da Avrupa'da yapmış olanlar ve alafranga muhitlerde yetişmiş kadınlardır. Romanlarda da yabancı okul mezunu kadınların çeşitli iş sahalarında çalıştığı görülür. *Karnaval*'da Madam Hamparson, kocasının evinden kovulduktan

---

⁷⁶⁴ Türk romanında çalışan kadın tipleri için bkz. Sema Uğurcan, **Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri**, İÜ TAE (Yayınlanmamış doktora tezi), İstanbul 1983, 630 s.

sonra kendi elinin emeğiyle geçimini sağlar. Zamanında pek revaçlı bir sanat olan modistralık işine girer. Arkadaşı Madam Küpeliyan ile birlikte çeşitli şekillerde son moda uygun rengarenk şapkalar yapar ve satar. (s. 265-266) Madam Hamparson'un çalışma hayatında başarılı olmasında Soeur de Charité okulunun büyük tesiri olur. Bu okul, Katolik rahibeleri tarafından fakir ve kimsesiz çocuklar için açılmış bir misyoner okuludur. Okulda çocuklara tahsil ve terbiyenin dışında çeşitli meslek eğitimleri de verilir. Elinden her hüner gelen Madam Hamparson, bu mektepte tahsil gördüğüne pişman değildir. Çünkü mektep ona meslekle birlikte pek çok şey kazandırır. (s. 266) *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de yaşı kırk civarında güzel bir kadın olarak tanıtılan Madam Jozefino piyano dersleri vererek geçimini sağlamaktadır. (s. 37).

Müşahedât'ta daha önce *Felâton Bey'le Râkım Efendi*'de Râkım'ın Türkçe dersi vererek para kazanması gibi Siranuş da Fransızca dersi vererek kazandığı parayla başkalarına muhtaç olmaktan kurtulmuştur. Midhat Efendi'nin Siranuş'a Fransızca ders verdirmesinin 1889 yılında yaptığı Avrupa seyahatinden sonra olması da dikkat değerdir. Midhat Efendi'nin kadını topluma içine çıkarması, ona ders vererek de olsa kendi başına ayakta durabilmeyi öğretmesi önemlidir.⁷⁶⁵

Midhat Efendi'nin romanları içinde yazılış metodu açısından ayrı bir yeri olan *Müşahedât*'ta romanın başında üç kadından bahsedilir. Biri yaşlı diğeri genç iki kadındır. Boğaziçi'nden Köprü'ye doğru gelen vapurda Midhat Efendi'nin gördüğü ve sonra tanıştığı ve hikâyelerini dinlediği iki kadından Biri Siranuş, diğeri Agavni'dir. Kadınların giyimi vapura binen diğer kadınlara göre hemen dikkat çekecek durumdadır:

“Taze kadınlar pek alafranga giyinmiş olduklarından, alafranga usulünce kendileriyle muarefemiz olmadığı halde bile, bir baş işareti ile selamlamak lâzımdıysa da, yanlarındaki ihtiyar kadın gayet geniş bir siyah dibet fistan giyip,

---

⁷⁶⁵ Midhat Efendi, kadın ve kızların eğitimiyle beraber çocukların eğitiminde de annenin rolü üzerinde önemle durur. Çünkü eğitilmiş bir anne ve baba çocuğunu her bakımdan daha iyi yetiştirecektir. Midhat Efendi'nin, çocuk yetiştirmede Avrupa eğitim sisteminin örnek alınması noktasında önemli çalışmaları vardır. Daha geniş bilgi için bkz. Handan İnci, “Ahmet Mithat Efendi ve Çocuk Terbiyesi”, *Türk Dili*, S.521, 1995, s. 557.

başına da bir siyah yemeni bağlamış olduğundan yerli oldukları anlaşılabilir, bu selama da hacet görülemedi.” (s. 14)

Daha sonra Midhat Efendi'nin takip ettiği kadınları dinleyerek romanını oluşturduğu ve kendisi de romana dahil olacağı olaylar zinciri içerisinde Siranuş ve Ağavni iki arkadaştır. Siranuş'un anlattıklarına göre, Ağavni bir zamanlar oldukça serbest ve hovarda bir kadıymış, zengin ve çapkın mirasyedi birisi olan Refet, Ağavni'nin peşinde epey koşmuş ancak yüz bulamamıştır. Refet servetini tüketip, parasız kalınca Ağavni ona olan sevgisini itiraf etmiş, onun düzgün bir çalışma hayatına geçmesini, kendisi de yaşadığı suflî hayatı bırakarak doğru yola gelmiştir. Daha doğrusu ikisi de birbirini düzeltmişlerdir. Bir erkeğin düzgün bir hayat kurmasında Ağavni'nin rolü önemlidir. Romanlarda genellikle kötü yola düşmüş kadınları kurtaran erkekler vardır. Burada ise Ağavni kendisiyle beraber sevdiği Refet'i de düzenli bir hayata sokar. Bu arada anlatıcı/yazarla Refet arasında Siranuş'a talip olan bir erkek hakkında gerçekleştirdikleri şu diyalog evlilik usulü ve kadının alafranga evlilikte kadının görüşünü önemi açısından dikkate değerdir: “Öyleyse iş evvel be evvel damadı geline prezante etmekten başlamalıydık. Öyle değil mi? Kız alafranga büyümüş. Birbiriyle görüşmeli, tanışmalı, sevişmeli de...” (s. 316)

Romanda Osmanlı-Türk toplumunda kadın erkek ilişkilerinde baskının ve yasaklamanın getirdiği olumsuzluklara işaret edilerek, kadın ve kızlara erkelerle konuşma konusunda uygulanan baskı ve yasağın başka sonuçlar doğurduğu eleştirisi yapılır. Kadın ve kızları bu bilmece çözmek gibi farklı dil ve metotlara zorlamak yerine ölçülü bir serbestiyet getirilmesi savunulur. (s. 251).

Taaffif'te Avrupalı anlayışın olumlu katkılarından birisinin de kızların evlenme yaşının yukarı çekilmesidir. Dr. Fratenberg'in eğitimiyle yetişen Saniha, on sekiz yaşına girip hâlâ kocaya varmaması kadınlar tarafından eleştirilir. Kadınlar “pek serbestmiş, pek alafrangaymış, Adeta Fransızmış, Mümkün değil Müslüman koca istemezmiş” gibi laflar üretirler. (s. 36) Halbuki Saniha yirmi yaşına gelmiş hala evlenmemiştir. Alafranga yetiştiği, romanlar okuduğu için, “Avrupa usul ve âdâb-ı muâşeretini pekala bilir.” birisidir. İzdivaçtan önce evlenecek insanların “iki yavuklunun görüşmesi tanışması ve yekdiğerinin ahlâkını tecrübe ederek birbirine alışması meselesi”ne dahi zihin yormuştur. (s. 40)

Yaz tatili için annesiyle Büyükada'ya giden Saniha'ya, Rasih'in isteğiyle kızlarıyla tatile gelen Matmazel Miryel aracı olur. Miryel'in aracı sıfatıyla kıza açılmasına, Saniha, “ böyle bir sözü validemle etmeli değil miydiniz?” şeklinde Türk geleneğindeki evlilik usulüne gönderme yapar. Ancak Avrupalı Matmazel Miryal'in verdiği cevap manidardır:

“Ben Rasih'e validenizi tecviz edecek değilim, sizi tecviz edeceğim. Evvela sizden bir cevap alayım ki validenize de söz söylemeye cüretim olsun”. (s. 45)

Avrupalılaştırmanın getirdiği yeni bir adet de evlilik sonrası eşlerin balayına çıkmasıdır. Avrupa'daki bazı balayların üç ay kadar sürdüğü, eğer “üç ay zarfında birbirinden bıkip usanmayan zevç ve zevceye erbab-ı heva vü heves nazar-ı istiğrab ile bakarlar.” denilir. Halbuki “Biz de hal böyle değildir.”. Avrupalı noktasında bakanların bizdeki evliliğin “Gözü kapalı bir izdivaç” şeklinde anlayabilecekleri, bu durumun bazı açılardan doğru olsa da “Bizde hüsn-i muvaffakiyetle netice-pezir olan izdivaçlar Avrupa izdivaçlarından daha çoktur.” tespiti yapılır. Yine evlilikte erken evlenmemeye dikkat çekilir:

“Ama zevç on yedi ve zevce on dört yaşlarında olmamak şartıyla! Çünkü böyle olan izdivaçları bir nevi çocuk oyuncuğu addetmek daha doğru olur.” (s. 48)

Romanda tartışılan ve üzerinde geniş açıklama yapılan konulardan biri de ‘aşk’tır. Psikolog ve fizyologların kendi açılarından farklı tariflerde buldukları aşkın evlilikte önemine işaret edilir. (s. 57-60) Avrupa'daki gibi evlenmeden önce kızla erkeğin tanışıp görüşmelerinin iyi bir sonuç veremeyebileceğini söyler. Çünkü bu dönemde kız ve erkek yeni tanıştıklarından birbirine karşı samimi değillerdir. Maksatları birbirine kendilerini beğendirmek olduğu için, iyiliklerini göstermek, kötülüklerini örtmek yoluna gidebileceklerinden bahseder. (s. 60-61)

Yine aynı romanda Ahmet Mithat'a göre kadın olsun erkek olsun, evli bir insanın, eşinden başkasıyla aşırı ilgisi ihânettir. Avrupa'da amaour “adını verdikleri bu tavrı bizim alafrangalar da taklide başlamışlardır. 1895'te yazdığı *Taaffüf* romanında karı ve kocanın birbirlerine ihânet etmelerinin bizde de zaman zaman görüldüğünden bahseder. (s. 144-145) Gene *Taaffüf*'te Rasih'in karısının gönlünü başkasına kaydığını fark edince Doğu'da olduğu gibi öfkelenmez, intikam almaya çalışmaz. Bilakis karısına acır. Bu romanda olgun yaşta, zengin kültürlü bir kadının

üstelik evli olmasına karşın böyle bir hata yapmasını Rasih isminin de çağrıştırdığı gibi bir olgunlukla o psikolojiyi anlar ve affeder.⁷⁶⁶

Mithat Efendi, *Paris'te Bir Türk'te*, *Acâyib-i Âlem'de* ve *Demir Bey'de* Hristiyan olan kızları Müslümanlığı kabul ettirerek Müslüman erkeklerle evlendirir. *Gönüllü'de* de sonunda Müslümanlığı kabul eden bir Hristiyan kız vardır. Recep Köse evlenmeden önce Rum kızı Sonkur Yankos'un kızı Filomene ile flört yaparak birbirlerini tanıyıp evliliğe karar verirler. Buradan hareketle evlilik usulünde Avrupa etkisinin zararlarından da bahsedilir. “Alacağımız kızları tanıyıp da öyle almalıyız.” gerçeğini bazılarının daha ileri götürerek o kızı almak zorunda kaldıklarına dikkat çekilir. Avrupa’da evleneceği kıza “kur” yapmak adeti vardır ve hatta sadece Avrupa’da değil, Amerika’da da yaygındır. “Fakat orada yalnız kızların terbiyeleri kendilerini korumaya kafi olmakla kalmayıp delikanlıların terbiyeleri dahi kızları mehâlik-i heva-perestîden muhafazaya kafidir.” Buna rağmen suistimaller de olur. Midhat Efendi ahlâkçı geleneğine uygun olarak, “bizim İslâmiyet’imize mahsus olmak lâzım gelen hasailimize kıyasen gönül ister ki bizde bu yolda hiç suistimal olmasın.” der. (s. 49)

Gönüllü'de evlenmeden önce evlenecek erkekle-kız arasında flörtün mahsurlarından bahsedilse de Recep Köse ile Filomene evliliğinin tüm zorluk ve engellere rağmen gerçekleşmesi bunu onaylamak anlamındadır.

Flört olayının bir benzerini de *Kafkas* romanında görürüz. Moskova’da eğitim görmüş Kaplan Bey, evlenme teklif ettiği Esmecan’ın bunu kabul etmemesi üzerine teklifinde ısrarcı olur. Kafkas kültüründe evlilikler görücü usulüyledir. (s. 182)⁷⁶⁷

Midhat Efendi’nin Osmanlı aile yapısında bulunduğu tenkit edilebilecek taraflar da vardır. Osmanlı ailesinin mühim hususiyetlerinden biri olan harem-selâm ayrılığını zaman dolaylı da olsa eleştirdiği görülür. *Taaffüf*’te zikrettiği bir vak’a harem hayâtını hiciv lisâniyle tenkit ettiğini de göstermektedir. Râsih Efendi’nin ehl-i zevk, eğlenceyi, tiyatroyu, musikiyi seven Tosun Bey isminde bir dostu vardır. Konağa geldiği zaman

---

⁷⁶⁶ Sema Uğurcan, *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında Ahmet Metin gibi *Taaffüf*’teki Rasih’in Midhat Efendi’nin “Avrupa tecrübelerinden paylarını alan kahramanlar” olarak niteler ki, Rasih’in aldatan eşine karşı böyle davranmasının dayanağını da açıklamış olur. Bkz. Uğurcan, a.g.m., **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, s. 151-152.

⁷⁶⁷ Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, s. 199.

Râsihle beraber yiyip içip alaturka makam geçerler. Aşağıdaki satırlar harem hayâtının manasızlığını imâ eden bir vak'ayı anlatmaktadır:

“Tosun Bey epeyce çakır keyif olduğu hâlde bir fasıl icra edip dururken tık! tık! Bir kapı tıkırtısı işaretiyle Rasih Efendi hareme davet olunur. Filânca şarkının çalınması kendisinden rica edilir. O şarkı ise edilen faslın mensup olduğu makamdan değil. Fasıl bittikten sonra çaldırılacak olsa verilen emrin icrası tehhür eylediği için canlar sıkılacak. Hatırlar kırılacak. Çarnâçar elde bulunan makamın yabancıları olan şarkı Râsih Efendi tarafından rica edildiği zaman çapkın Tosun bu emrin hangi taraftan geldiğini sanki anlamıyor mu?” (s. 186-187)

Bir Tövbekar'da da görücü usulünün olumlu ve olumsuz yönlerinin olduğuna işaret edilir.(s. 25-27) Midhat Efendi'nin Avrupa'yı gördükten sonra yazdığı romanlardan olan *Taafüf*'te Rasih'in karısının gönlünü başkasına kaydığını fark edince Doğu'da ve kısmen Batı'da olduğu gibi öfkelenmez, intikam almaya çalışmaz. Bilakis karısına acır. Bu romanda olgun yaşta, zengin kültürlü bir kadının üstelik evli olmasına karşın böyle bir hata yapmasını Rasih isminin de çağrıştırdığı gibi bir olgunlukla o psikolojiyi anlayıp ve affetmesi devri için çok ileri bir anlayıştır.

Bahtiyarlık'ta Senai, annesinin kendisi için düşündüğü çıtı pıtı bir kızı veya bir paşa kızını evliliğe münasip görmez. Senai, güzel, zengin, kibarzade, okuryazar, Fransızca bilen, musikiden anlayan, Avrupa terbiyesi almış modern bir kızla evlenmek ister. (s. 17) Senai ile evlenecek olan Nusret Hanım Türk ve Osmanlı olan her şeyden nefret eder. Nusret Hanım'ın evliliğe bakışı tamamen Avrupaîdir. Görücü usulü evliliğe karşıdır. Annesinin ısrarlarına rağmen kendisini görmeye gelen görücülerin karşısına çıkmaz. Dünyada en mükemmel eşin kendi seçtiği adam olacağına inanır. Ona göre ideal bir erkek, zeki ve zarif olmalı, zarafetiyle sosyete ve salonlarda parıl parıl parlamalıdır. Kocasını olacak zatın kendisine “kur” yapmasını ister. (s. 51) Ehl-i ırz, ehl-i edeb, dinî diyaneti yerinde kibardan beyleri “miskin” olarak görür. Senai, Nusret'le evlenirken Avrupaî bir düğün yapar fakat Şinasi bir köylü kızı olan Zeliha ile evlenirken üç gün süren bir köy düğünü yapar. *Demir Bey*'de Mustafa, evlenme meselesinde Türk örf ve âdetlerine uyulması taraftarıdır. Bu yönüyle Ahmet Metin'e benzer. Evleneceği kadından çeyiz istemenin kendi milliyetine ters olduğunu söyler. (s. 137) Mustafa, Polini'ye Osmanlıların evlenme ve çeyiz âdetlerini anlatır. Polini, Osmanlıların evlenecekleri kıza mihr-i müeccel,

ağırlık ve yüz görümlüğü gibi şeyler verdiklerini duyunca, Türklerin ahlâk ve âdetlerini Avrupalılardan üstün bulur. (s. 137) *Ahmet Metin ve Şirzât*'ta Ahmet Metin, Avrupalı bir kadına (Neofari) Türk-İslâm örf ve adetlerini, Türklerin evlenme usullerini ve İslâm'ın kadına verdiği değeri anlatır. Ahmet Midhat'ın pek çok romanında bu konuları işleminin asıl sebebi, Oryantalistlerin İslâm ve Osmanlı hakkında, özellikle de kadın üzerinden yaptıkları menfi yayınları ve kanaatleri düzeltme çabasıdır. 1889 Stockholm Müsteşrikler Kongresi'ne katılan Ahmet Midhat Efendi, burada oryantalistlerin fikirlerini çok yakından tanıma fırsatı bulur ve gerek gazete yazılarında gerekse romanlarında kahramanları vasıtasıyla millî ve dinî kültürümüzü savunmayı kendine gaye edinir.⁷⁶⁸

Dürdane Hanım romanında Boğaziçi'nde yaşayan Ulviye Hanım erkek kıyafetiyle geziler yapar. Bağlarbaşı, Millet Bahçesine gider. Bu kıyafetiyle kimse fark etmez. *Taaşşuk-ı Talat*'ta kadın kıyafeti giyen erkek, *İntibah* romanında ise Ali Bey'in kıyafetlerini giyen kadın vardır.⁷⁶⁹ Ancak *Dürdane Hanım*'da Ulviye Hanımın erkek kıyafeti giymesi daha öncekilere benzemez. Ulviye hanım kısa süreliğine ya da kapalı bir mekân da değil, İstanbul semtleri arasında dolaşır. Yirminci yüzyılda kadın erkek kıyafetleri arasında benzerliklerin başlangıcını burada görmek mümkündür.

Ahmet Midhat için ideal bir kadın tanımlaması yapmak istersek, kesinlikle eğer kadın Müslümansa, İslâm toplumu içindeki değerlerini koruyarak modernleşen kadını tanımlamalıyız. Bu ayrıca yazarımızın modernleşme eksenindeki bakış açısıyla tam olarak uyum içindedir. Kadın, dinî ve batılı bir eğitimi beraber almalı, edebiyatla ilgilenmeli, yabancı bir dil bilmeli ve ekonomik özgürlüğünü kazanmalıdır. Fatma Âliye Hanım'a duyduğu hayranlık buna başka bir örnektir. Stockholm Kongresi'nde tanıştığı, kendini Gülnar olarak tanıtan entellektüel Rus kadınına ya da Şair Fitnat Hanım'a duyduğu aşkın temelinde de bu kadın tipi vardır. Romanlarındaki hayali kadınlar hep bu yöndedir. Örneğin Felâton Bey ve Râkım

---

⁷⁶⁸ Midhat Efendi, **Avrupa'da Bir Cevlan**, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1308 [1892], 1044 s.

⁷⁶⁹ Tanzimat dönemi romanında kadın erkek ilişkilerinin düzenlenmesindeki usullerden birisinin de "kılık değiştirme" olduğunu hatırlatan Fazıl Gökçek, *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat*'ta kullanılan bu metodun, *Dürdane Hanım*'da da kullanıldığını, ancak "gerçekçi ve inandırıcı" olmadığı için sonraki romancıların buna fazla rağbet etmediğini belirtir. bkz. Fazıl Gökçek, "Tanzimat Dönemi Roman ve Hikayelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi ile İlgili Bazı Tespitler" **Türk Yurdu**, C. XX, S. 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s. 132.

Efendi'deki cariye Canan dahi Fransızca öğrenecek, piyano dersleri alacak ve Râkım'a aşık İngiliz kardeşlere rağmen Râkım sonunda kendisini tercih edecektir. Çünkü Canan Ahmet Mithat'ın "ideal kadın" tipini temsil etmektedir. Osmanlı kültürüne bazı alafanga özellikler katarak cariye dahi olsa bir erkeğin gönlüne yerleşebilmektedir. *Taaffüf* 'te vermiş olduğu bilgiye göre artık Osmanlı Devleti'nde "kibar aileler" in kız çocuklarına eskiye göre (özellikle Mısır aileleri diye belirtir) çok daha fazla Fransızca eğitim verdiklerini yazmış ve bunun sonucunda da kendi ana dillerini iyi bilmemelerinden hatta öğrenmediklerinden şikayet etmiştir. Aynı romanda kullanmış olduğu başkahramanlardan biri Saniha da alafanga bir yaşamdan gelen, oldukça zengin bir ailenin çocuğudur. Mükemmel derecede Fransızca bilmekte, tarih, coğrafya, fizik, astronomi ve jeoloji eğitimini dahi almıştır. Avrupa edebiyatını çok iyi bilmektedir. Mükemmel derecede de piyano çalmaktadır. Tüm bunların yanında dinî terbiyeden de mahrum olmadığı için romanın sonunda kocasının arkadaşına olan hislerini yenebilmiş ve kocasına sadık kalabilmiştir. (s. 28-34) Fakat bu kadın tablosu içinde önemli bir eleştiri noktası vardır ki "alafanga özelliklere" sahip olan kadın fazla Batılılaşmamalı yani alafangalaşmamalıdır. Bu Ahmet Midhat için daha çok "ahlâkî değerleri yitirmemek anlamındadır." İyi bir anne, iyi bir eş olmakla beraber her şeyden önce kadın "iffetli" olmalıdır. Fazla Batılılaşmış kadınların sonu hep kötü bitmiştir romanlarında. Aslında asıl eleştirdiği İstanbul'da gördüğü alafanga yaşamlardır. Kadın meselesi de yine bu alafanga yaşamların içinde Batı'nın yanlış özelliklerini benimseyen kadınlardır.

Midhat Efendi, kadın ve kadının iç dünyasını değerlendirirken genel olarak kadına evrensel bir gözle bakmıştır.⁷⁷⁰ Fakat aşırı Batılılaşmış kadın eleştirileri daha çok "Müslüman Osmanlı Kadını" ile ilgilidir. Her ne kadar eserlerinde, ahlâkî değerler söz konusu olduğunda, kullandığı "iffetsiz" kadın örnekleri Rum ve Ermeni Osmanlı kadınları olsa da, bu daha çok Müslümanlardan toplumsal tepki almaktan çekindiği içindir. Yazarımızın kurtarmak istediği ve mesajını vermek istediği kitle Osmanlı Müslüman kadınlarıdır. Bunun nedeni, *Henüz 17 Yaşında*'da roman kahramanına belirttiği gibi "yerli Hıristiyanların başlarına şapka giymeleriyle" bozulmalarının Müslüman Osmanlı tebaasına göre daha fazla olması da olabilir. Bir

---

⁷⁷⁰ Midhat Efendi, *Karı-Koca Masalı* adlı eserinde kadının süslenmesinin onun gerçek güzelliğini bozduğunu dile getirir. Bkz. Ahmet Midhat Efendi, **Karı-Koca Masalı** (haz. Nükhet Esen), Kaf Yay. s. 72-104

nevi Ahmet Midhat“ yerli Hristiyanları” yanlış Batılılaşma konusunda gözden çıkarmış, durumlarını kabullenmiş görünmektedir.

Tüm bunların yanında yazarımız hep Batılı değerlere sahip kadının hikâye ve romanını yazmak isteyecektir. Örneğin, natüralist bir roman yazmak için *Müşahedât*'ta kendisine konu aradığı günlerde, vapurda, kendisinin “alafranga giyimli” (s. 14) diye tarif ettiği ve Fransızca konuştuklarını gördüğü kadınlardan bir roman konusu çıkabileceğini düşünmesi ilgi çekicidir. (s. 22)

Ahmet Mithat'ın esâret ve cariyelik hakkında da çelişkili görülen eserleri olmuştur. Esâreti, dramatik bir hikâye ile eleştiren hikâyesi *Esâret* gençlik yıllarında yazılmıştır. Bu hikâyede, iki esir, evlenmelerine izin verilmesinin ardından, evlendikleri gece kardeş olduklarını anlarlar ve intihar ederler. Hikâyenin sonunda, esirlerin sahibi Zeynel Bey de esâret kurumuna lanet eder.⁷⁷¹ Oysa Ahmet Mithat'ı bundan on bir sene sonra, Batıların esârete karşı olmasını *Henüz 17 Yaşında* adlı romanında başkahramanına şu şekilde eleştirirken görürüz:

“Ey Frenkler! Türkiye’de esâreti menedeceğiz diye bir takım medeniyetperverane ve hürriyetperestane sözlerde bulunursunuz! Halbuki bizde hiçbir esir böyle kerhânelerde erazil-i avama ferşpa olmak için satılmaz. İşte size asıl esirler ki anaları babaları levs-i fuş ile telvis için satıyorlar.” (s. 104-105)

Sonuç olarak, Ahmet Midhat her şeye rağmen kadına değer vermiş, kendi sınırlarınca kadının konumunu iyileştirmeye çalışmıştır. Bunun yanında, yazarımız yaşadığı dönemin kadın yazarları yakından takip etmiş ve kendilerini çok desteklemiştir. Bunların içinde biyografisini de yazmış olduğu Fatma Âliye, Şair Fitnat ve Halide Edip⁷⁷² gibi bilinen Osmanlı kadın entelektüelleri bulunmaktadır.

Dönemdeki kadın yazarlarımızdan Fatma Âliye Hanım, *Muhâdarât* romanında harem selamlık konusu Hristiyanlıkla ilgili olarak ele alır:

“Sâi Efendi familyasının nakleylediği hâne adanın büyücek ve muntazam hânelerinden ise de kendi konakları gibi vüs’atli olmadıktan başka hristiyanlar tarafından inşa ettirilmiş olduğu cihetle haremlik ve selamlıklı da olmadığından hep adada oturan İslâm familyalarının yaptıkları gibi alt katın bir tarafı selamlık olmak

⁷⁷¹ Ahmet Midhat Efendi, *Esâret* (Haz. Hüseyin Alacatlı), Akçağ, 1999, s. 27-31.

⁷⁷² Halide Edib'in John Abbot'tan yaptığı Mader adlı çeviriyi Ahmet Midhat 1897 yılında okuyucularına tanıtan bir yazı yazmıştır. Enginün, “Ahmet Midhat Efendi”, *Türk Dil*, s. 525.

üzere kullanılırdı.” (s. 133) Binanın harem selamlık düzenine göre yapılmaması Hristiyan bir mimar tarafından yapılmasına bağlansa da bu iş için alt katta bir yer temin edilmesi de bu konuya olumsuz yaklaşıldığını ifade eder.

Sergüzeşt’te geçen evlilikle ilgili şu konuşmalarda düşünce dünyasında eskiden kopuş ve yeni anlayışın artık yaygınlaşmaya başladığını gösterir. Celal Bey amcasıyla yaptığı konuşmada yaşlılarla gençler arasındaki fikir ayrılığını da gösterir. Evlilik konusuyla ilgili Celal Bey,

“Hayır, herkes kendi küfüvünü almalıdır.” görüşünü ifade ettikten sonra –bu arada odadaki genç hanımlar dışarı çıktıktan sonra- “Arada muhabbet olmayarak sırf menfaat ve servet için edilen teehhülü ahlâka muvafık mı addedersiniz?

-Gençler teehhül ve izdivaçlarını velilerine havale etmelidirler.

-Zannederim ki dünyada gençlerin en büyük hakkı istedikleriyle evlenmeleridir. Gözlerin hakk-ı intihâbın, zevkin hürriyet-i tensîbine, ruhun imtizâc-ı tabisine karışmak en büyük zulüm değil midir?

-Öyle fakat o yaşlarda galeyan-ı şebabetle gözler hakayıkbin olamaz. Gençlikte zevk-i insanî ekseriya yanılır.” (s. 29)

Sergüzeşt romanında iki nesil arasındaki evlilik konusunun farklı algılanması ve düşünülmesinde Avrupalı anlayışı etkisi olduğu açıktır. Eski gelenekte olan ve evlilikte anne babaların karar verme isteği artık sorgulanmaya başlanmıştır. Avrupa’da eğitim gören Celal Bey’in resim çizerken model olarak bir kadın olarak Dilber’i koyması da Avrupalılaştırmanın getirdiklerindedir.

Halit Ziya’nın *Mai ve Siyah* romanında Avrupalılaştırmanın getirdiği yeni bir düşünce tarzı olarak erken yaşta evliliğin eleştirildiği görülür. Ahmet Cemil’le aynı gazetede çalışan Raci, evli ve bir çocuğu olmasına rağmen Beyoğlu’nun eğlence mekânlarında tanıştığı bir Alman kadınıyla aşk yüzünden ailesini ihmal etmektedir. Kocasını takip için çocuğuyla gazete idaresine Raci’nin eşi üzerine Ahmet Şevki Efendi aile kurmanın kutsallığına inanmayanların evlenmelerini doğru bulmadığını gibi, kızların erken yaşta kocaya verilmesini, “capkınlık” ve içki yüzünden eşini döven, onlara ekmek parası bırakmayan erkekleri eleştirir. (s. 99-100) *Kırık Hayatlar*’da eşinin vefatıyla İstanbul’a kardeşi Ömer Behiç’in yanına taşınan Meveddet Hanım’ın onlar

yeni eve taşınıncaya kadar yanlarında kaldığı süre içinde mutfak masraflarına ortak olmak istemesi, hatta Feriköyü'nde satın alınması düşünülen arsaya yapılacak evin çiziminde yardım etmesi kadının hayata katılması açısından önemlidir. (s. 312-313)

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında Batıl inançlar geniş olarak yer alır. Ancak Batıl inançları tenkit etme, inanmama konusunda ilk adımı atanlar da Avrupalı kadınlardır. Dolayısıyla Türk kadınının Batıl inanç yerine akıl ve bilgiye önem vermesi konusunda yön veren de Avrupalı kadındır. *Metres*'te Saffet Hanım, kocasını elinden alan metres Parnas için hocaya gidip büyü yaptırma teklifine Dudu hanım, "Parnas gibi Frenk karılarının büyüye inananları yoktur. Onlar erkekleri ustalıklı zaptederler, anlıyorsun?" der. (s. 237) *Şıpsevdi*'de Şehim Bey bir Fransız kadınıyla evli görünür. Bunun bir metres olduğunu da söyleyenler vardı. Nikahlarının hangi imam ve papaz karşısında kıyıldığını, nerenin belediyesinde kayıtlı olduğunu bilen yoktur". (s. 264) *Metres* hayatı yaşadığı anlaşılın Şehim Bey'in Avrupalı kadınla evlenmesi dikkat çekicidir. Midhat Efendi'de olduğu gibi Hristiyan olan kadınların Müslüman olması da gerekmez. Madam Şehim daha sonra Mc Ferlan'ın önderliğinde kurulan dernek tarafından Şekure Hanımın ölümü üzerine başsağlığına için görevlendirilir. Yapacağı konuşma için belirli notlar alır, hazırlıklar yapar ve cenaze evinde Türk kadınının hayata bakışı, erkekler tarafından ezilişi, cehaleti, eğitim ve terbiyelerinin yetersizliği gibi konularda uzun bir nutuk atar. Okuma yazma bilmeyen kadınlara çocuklarının bile değer vermediğini söyler. "Şimdi bir de çocuğun korku ve saygılı bakışları karşısında bilgili bir ana düşünün. Çocuğun derslerini müzakere ediyor, vatan, vazife, insanlık, yurtseverlik, medeniyet ilerleme sözlerinin daha ağızdan en tesirli sesi, en nüfuzlu bakışıyla aldığı eğitici tavrı düşününüz." Bu modern anne "ince derili elleriyle" çocuğun saçlarını okşayarak, arada alınına öpücükler kondurarak, bazen de kahramanca iltifatlarla bağrına basarak onu eğitecektir. Modern annenin vazifesi bu kadarla sınırlı değildir. "Sonra bu öğretmen yaratılışlı ana, piyanonun başına geçer, kendi ince müziğini çocuğun masum sesine karıştırarak, parmakları ucundaki o aletin nağmelerinin eşliğiyle vatan şarkısını, millî havayı, yavrucağın dikkatini ve duygularını uyandırarak, sözün değerini kuvvetlendirerek ruh okşayıcı bir ahenk ile okur." Dolayısıyla bu şekilde çocuk yetiştiren anne de her zaman ondan saygı görür. (s. 347-349) Gene bu romandan kurulan Şark Akademisine erkeklerle beraber kadınların da üye oldukları görülür.

Hüseyin Rahmi'nin romanlarında kadın-erkek ilişkisi geniş yer tutar. Onun romanlarında bu ilişki yeni bir ahlâk anlayışı getirmek için değil, cinselliğin insana hayatında önemli bir yeri olduğuna inandığı ve bu ilişkilerin insanı mutsuzluğa sürüklediğini gördüğü içindir. O toplum kurallarının hep kadınlar aleyhinde işlediğini ve bunun devam ettiğini görmüştür. Erkek kadını aldatınca bir şey olmadığını, tersi olunca kadının canıyla bunun bedelini ödediğini bilmektedir. Kadın kocasını seçemez, halbuki erkek istediği kadını seçme hakkına sahiptir. Onun romanlarında kadın erkek ilişkileri çok geniş yer almasına karşılık, romanın sonunda mutlu olan, evlilikle biten bir roman yok gibidir. Zaten onun romanlarında uzun süreli aşka ve sevgiye dayanan bir ilişki de sürmez. Kısa sürede alevlenen, bir süre devam eden ve sonra başka birisiyle devam eden ilişkiler söz konusudur. Moran'ın aktardığına göre Hüseyin Rahmi, evliliği şöyle tanımlar:

“Bana göre aşk (..) fizyolojik anlamıyla muhakkak bir cinnettir. (..) en şiddetli nöbetlerini gençlikte yapar. Evlenmekte aşk lâzım mıdır? Sevmeden evlenmektense aşk ile birbirine bağlanması elbette daha hoştur (..) Şu kadar ki aşk karı koca arasında ilanihaye iyi geçinmeyi temin eden bir efsun değildir. Önceden sevdanın al mantosuyla örtülü kalan kusurlar, gözler gönüller yavaş yavaş sevgiden dönünce sonradan birer birer meydana çıkar. İyi geçinmenin şartları ekseriya tesadüfün hediyesidir.”⁷⁷³ Bu sözlerden onun romanlarında ne yapmak istediğinin ipuçları da vardır.

Birbirini aldatmada zenginlik, fakirlik, evli bekar olmanın bir önemi yoktur, herkes birbirini aldatabilir. Ona göre neredeyse birbirini aldatmayan karı koca yok gibidir. Moran'a göre “hiçbir yazarda bu kadar zina olayına rastlanmaz hem de zincirleme olarak.” Moran bir değerlendirme daha yapar: “*Mürebbiye* gibi bir romanda amaç, alafıngalığa özenip de yabancı mürebbiye tutmanın neden olacağı kötülükleri işaret etmektir türünden yorumlar yanlıştır. *Mürebbiye*'de evin bütün erkekleri Fransız fahişenin peşindeyse, öteki romanlarda da Türk hizmetçilerinin, cariyelerin peşindedirler.”⁷⁷⁴ (s. 95) Hüseyin Rahmi'nin *Bir Muadele-i Sevda* romanı Tanzimat dönemi Türk romanının belli başlı konularından olan aile baskısı ile evlilik, ya da görücü usulü, eşini hiç görmeden yapılan evlilikleri konusunu işler.

---

⁷⁷³ Moran, “Hüseyin Rahmi, Gürpınar'ın Yüksek Felsefesi”, **Türk Romanına Eleştirel Bakış I**, s. 94.

⁷⁷⁴ Moran, **a.g.e.** s.95.

Romanda Bedia zorla evlendirildiği ve boşanmayı kabul etmeyen şımarık, zengin Naki Bey’i perişan eder ve sonunda boşanarak kendi sevdiği adamla evlenmeyi başarır. Kadın erkek ilişkilerinde Gürpınar sadece kadın haklarını savunmakla, bazı adetlere karşı çıkmakla kalmamış, çok daha kökten değişiklikler getiren bir ahlâk anlayışından söz etmiştir.

Romanda Türk kadınlarının makyaj yapmaya başlamasında da batılıların etkisinden bahsedilir. Gülsüm ile annesinin araştırmasıyla bozduğu düğünün gelininin hazırlığına bir kocakarı şöyle yorum yapar:

“*Alafrangada böyle yüz yolmak ayıp imiş. Aman varsınlar dinlemesinler. (...) şimdiki gelinler hiçbir şeye benzemiyorlar ki... yalnız yüzlerinde yarım okka “kakarava” ile toz..*” (s. 50)

Şıpsevdi romanında Avrupalı kadının rahat tavırları da öne çıkartılır. Madam Şehim Mc Ferlan’la bir odada baş başa görüşmesine Meftun Farlan’ın eşine şöyle der:

“-Oh Madam... Oh, öyle genç, güzel bir kadınla kocanızı bir odaya kapayıp, ne çeşit olduğu bilinmeyen danışmalarda serbest bırakmak için insan mutlaka sizin gibi bir Avrupalı olmalı.” (s. 262) Avrupalılaştırmanın iki kuşak arasındaki çatışmayı ve değişimi yansıtan bir örnek de kızların sevdiğiyle buluşmasıdır. *Şıpsevdi*’de Lebibe ile Rebia’nın geceleri ara sıra âşıklarıyla buluşmak üzere kaybolmaları da batılı değerlerin yaygınlaşmasının bir neticesidir. (s. 184) Kazım Yetiş “Türk toplumunda büyük bir mahremiyetin hakim olduğu aile”nin ilk roman örnekleri *Taaşşuk-ı Talat ve Fıtnat*, *İntibah*, *Felatun Bey’le Rakım Efendi*, Nabizade Nazım’ın *Zehra* romanında hep “sun’î” ailerin yer aldığına işaret eder ve bu “sun’î” anlayışın Halit Ziya’nın *Aşk-ı Memnu* ve *Kırık Hayatlar* da hatta *Mai ve Siyah*’ta Ahmet Cemil’in hayalleri uğruna ailesinin yok oluşuna ses çıkarmadığını da hatırlatarak, ailelerin yıkılışı ve tükenişinin ortaya konulduğunu belirtir. Mehmet Rauf’un *Eylül* romanında da maddi bağların dışında birbirine bağlı olmayan aile tipinin çizildiğine işaret eder. Hüseyin Rahmi de ise *Mürebbiye* romanına isim de olduğu gibi Avrupa’dan gelen mürebbiyelerin Türk ailesini nasıl dağılmaya sürüklediği canlı ve mizahi bir şekilde tasvir edilir.⁷⁷⁵

Mehmet Rauf’un *Garâm-ı Şebâb*’ta Memduh Bey’in manzum eserini yazmak için İstanbul’dan izmit’in bir köyüne gittiği ve burada kendisine aşık olduğu kadın eşini

---

⁷⁷⁵ Kazım Yetiş, “Türk Romanında Aile”, *Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı*, Kitabevi Yay. İstanbul 2007, s. 211-213.

ve çocuklarını bırakarak Nedim Beyle kaçmıştır. (s.183) *Ferdâ-yı Garâm*'da ise Sermet okuduğu Avrupalı yazarların etkisiyle evlenmek istemez, “bu hayatta emelime hırmandan mütevellit bir mevt ile sönmek, yahut mesut iken ölmek” ister. (s. 41)⁷⁷⁶

XIX. yüzyıl Türk romanında kadın ve kızların hayatı roman okuyarak tanıdıkları, bazı kadın kahramanların ise bir kurmaca olan romanı hakikatle karıştırdıkları ve sonunda sükut-ı hayale uğradıkları görülür. Midhat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan* hikâyesinde Fâzıla Hanım kitap okumaya düşkün birisidir. Fâzıla Hanım babasından kalan evi satıp hisse senedi alıp senetlerin geliriyle geçimini sağlayarak zamanını kitap okumaya ayırmıştır. Fâzıla Hanım'ın kızları Âkile ve Zekiye'de de annelerinin kitaba olan düşkünlüğü görülür. *Müşahedât*'ta küçük yaşta ana-babasını kaybeden Agavni, hayatı okuduğu romanlarla tanır ve biraz da onların etkisiyle sefih bir hayatı seçer. *Bahtiyarlık*'ta Nusret Hanım alafranga bir eğitimle yetişmiş, okuduğu romanların etkisiyle yanlış kocayı tercih etmiştir. Midhat Efendi'nin Fatma Âliye Hanım'la beraber yazdıkları *Hayal ve Hakikat*'te de kadının evlenme yerine “kıraat ve mütaalaya meyyal olması”nı istemiştir. Nâbizâde Nâzım'ın *Zehra* romanında Zehra aşkı romanlardan öğrenir. Zehra kocasını başkasına kaptırınca yine romana döner. Hüseyin Rahmi'nin *Mürebbiye* romanında Anjel aşk ve şövalye türü romanlar okur. *İffet*'te romana adını veren İffet, okuduğu Fransız okulunda gizli gizli aşk romanları okur. *Şıpsevdi*'de Meftun'un kardeşi Lebibe roman tutkunudur. Meftun'un eline tutuşturduğu *Paul ve Virgine*'yi okur. *Sergüzeşt*'te Kafkasyalı esir Dilber, *Paul ve Virgine* okuyarlardandır. *Sefile*'de Mazlume ve İkbâl, *Bir Ölinün Defteri*'nde Nigar, *Ferdi ve Şürekası*'nda kadınların hepsi boş zamanlarında roman okur. *Nemide*'de can sıkıntısından Nemide roman okur. *Garâm-ı Şebâb*'ta Memduh Bey'in yeni manzum eserini yazmak için gittiği İzmit'in köyünd etanıştığı ve adı romanda verilmeyen kadın sanata ve edebiyata düşkün birisidir. *Ferdâ-yı Garâm*'da Sermet vaktinin büyük bir kısmını kütüphanesinde kitap okuyarak, daha çok da roman okuyarak geçirir.

---

⁷⁷⁶ Romanda Sermet'ten başka onun halasının kızı olan Nevber ve Macit'in annesiyle beraber üç kadın üzerinden Melin Haser, şu değerlendirmeyi yapar: “Ferdâ-yı Garâm romanının kadın kahramanlarının müşterek vasıfları ise güzellik şıklık, zerafet, batı kültür ve medeniyetine hayranlık, içinde yaşadıkları Müslüman-Türk cemiyetine, onun örf ve adetlerine yabancılaşma tarzında hülâsa edilebilir.” Bkz. Melin Haser, “Ferdâ-yı Garâm'da Kadınlar”, **Mehmet Kaplan İçin**, Türk Kültürümü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1988, s.113.

4.5.4. Günlük Hayat

Avrupalılaştırmanın, modernleşmenin, Osmanlı'da kendisini en fazla gösterdiği alan yaşama tarzını ve günlük hayat olmuştur. Çünkü bir medeniyetten başka bir medeniyeti benimsemenin kolayca görüleceği ve gözlemlenebileceği yer günlük hayattır. Günlük hayatın içerisinde giyim kuşam ve modanın takibinden, eğlence hayatına, zamanın tanzimine kadar pek çok konu bu alanın içine girer.

4.5.4.1. Giyim, Kuşam Ve Moda

Batılılaşma ve modernleşme hareketlerinin yansımalarından birisi de kadın ve erkek giyiminde görülen değişimdir. Osmanlı devletinin günlük hayatında Avrupalılaştırma'nın tarihini Tanzimat'ın çok öncesine Lale devrine kadar götürmek mümkündür.⁷⁷⁷ Ahmet Refik, bu devirde Avrupa'dan Türkiye'ye kumaş geldiğinden, hatta süs eşyası ithal edildiğinden bahseder.⁷⁷⁸ Tanpınar ise, Lâle devrinde, zihniyet farkının müsaade ettiği nispette bazı Avrupa ve Fransız modalarının memleketimize girdiğini, Fransız bahçesinin, Fransız mimarisinin taklit edildiğini, saraya Fransız zevkinin tesir etmeğe başladığını anlatır.⁷⁷⁹ İlk defa II. Mahmut döneminde devlet memurlarının giyinme tarzları padişah fermanıyla bir düzenlemeye gidilir. Buna göre asker ve memurlar için fesle birlikte setre ve pantolon mecburi kıyafet haline getirilir.⁷⁸⁰ Tanzimat Fermanının ilanından sonra giyim ve kuşam konusunda Avrupa'ya özentinin daha da arttığı 1860'lı yıllarda setre pantolondan alaturka bir setre yapıldığı, yine aynı yıllarda Avrupa'da başlayan elbise ütüleme modası birkaç yıl sonra İstanbul'da da görülmeye başlanır. Daha sonra yakası kolalı frenk gömleği, plâstron boyunbağı ve yelekle giyilen redingotlar, kravat, papyon ve fularlar takarak giyinmenin de bu yıllarda yaygınlaştığı görülür. Kadın giyiminde de manto, kürk gibi

⁷⁷⁷ Mümtaz Turhan, **a.g.e.** s. 159 ve devamı.

⁷⁷⁸ Ahmet Refik, **Lale Devri**, s. 60-61

⁷⁷⁹ Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 11.

⁷⁸⁰ Erkek kıyafetinde üste cepken, cüppe, lata, biniş vb. yerine setre denilen uzunca etekli, önü ilikli, Avrupa kesimi ceketler; alta da şalvar, çakşır, potur vb. yerine setre pantolon denilen pantolon giyilir... 1860-1875 arasında kolalı gömlek (Frenk gömleği) ve boyunbağı da kullanılmaya başlanır. Devlet memurlarının ve halkın fes ihtiyacını karşılamak için Feshâne açılır. Kudret, **a.g.m.**, s. 27 ; Reşat Ekrem Koçu, **Türk Giyim Kuşam ve Süslenme Sözlüğü**, Sümerbank Kültür Yay. Ankara 1969, s. 187-188, 204

giyimlerin yanında el çantası ve giyim şekli olarak dekolte kıyafetlerin yaygınlaşmaya başladığı görülür.

Avrupaî yaşam biçiminin Tanzimat ricalini teşkil eden paşaların konaklarından başlamak üzere, günlük hayatımıza doğru yayılmaya başlanır. Bu dönemin panoramasını anlatan Tanpınar, şu değerlendirmeleri yapar: “Yazın Tarabya’da, Büyükdere’de görülen ecnebi kıyafet ve adetlerini Müslüman halk, artık sık sık gidip gelmeğe başladığı Beyoğlu’nda kışın daha yakından görür. Garp hayatının unsurları taklit ve moda sayesinde gündelik hayatımıza girerler. Beyoğlu’nda umuma açılmış Avrupakârî müesseseler, terziler, manifatura tüccarları, tuvalet eşyası ve mobilya satan dükkânlar, bilhassa Kırım harbinden sonra müslüman halkın daha sık uğradığı yerler olur. Devrin gazetelerinde görülen ilanlar her gün Avrupa’dan yeni bir modanın girdiğini gösterir. Bugün Büyükdere’de kotra yarışı yapılıyor, ertesi günü İngiliz usulü mobilya satılıyor, daha bir başka seferinde, ecnebi bir kadının “Piyano denen ve bizim kanuna benzeyen bir çalgıyı” istenirse haremelerde öğreteceği ilân ediliyordu. Türk ricalinin de bulunduğu sefaret balolarının, suarelerin havadisleri ağızdan ağıza naklediliyordu.”⁷⁸¹

Avrupa usulü giyinme tarzının Avrupa’dan gelenler, İstanbul’da yaşayan levanten ve gayrimüslimlerin öncülüğünde benimsendiği görülür. Nitekim misyonerlik konusunun işlenmesi bakımından Tanpınar’ın “garpla münasebetlerimiz az çok derinleştiği bir devrin”⁷⁸² mahsulü olarak gördüğü *Müsameretnâme*’deki *Binbaşı Rıfat Bey’in Sergüzeşti* hikâyesinin kahramanı Rıfat Bey’in Boğaziçi’ne yaptığı gemi yolculuğunda tanıştığı dıştan bakınca ecnebi olduğu anlaşılan adamın gözündeki gözlük altından, kolundaki saat kordonu “İngilizkari pek kibarsı” bir şey olduğu gibi, kullandığı tabaka “savatlı gümüşten gayet musanna” şekildedir. (s. 27) Avrupalı olduğu dış kıyafetinden ve kullandığı malzemelerden kolayca fark edilen bu örnekler yerli halkın özenerek baktığı ve fırsatı olunca da ilk etapta alacağı eşyalardır. Avrupa’dan bir süreliğine İstanbul’a gelen bu aile, kışın Osmanlı’nın Avrupa hayatına en yakın semti olan Beyoğlu’nda yazın ise Boğaziçi’nde kaldıkları görülür. (s. 31) *Müsameretname*’de eğitim için İngiltere’ye giden Nacit Bey’e boyun bağı (kravat) ilk defa İngiliz sevgilisi Elizabet takar. Nacit Bey, gömlek giyer, boyun bağı bağlar. Emin Nihat eserde gömlek üzerinden

⁷⁸¹ Tanpınar, *XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 99-100.

⁷⁸² Tanpınar, *a.g.e.* s. 290.

adab-ı *muâşeret* dersi verir. Buna göre; “bir beyaz gömlek iki gün giyilmediği gibi bir günlük tıraş dahi ertesi güne bırakılmaz.” (s. 148-149)

Midhat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk* romanında, Osmanlı'daki giyim ve kıyafet konusundaki değişimleri bir Avrupalı dilinden aktarır. İstanbul'dan Marsilya'ya hareket eden vapurdaki Türk yolculardan Zeka Bey için, “bu adamın Türk olduğu yalnızca isminden anlaşılır, hareketleri, giyim kuşamı tam bir Avrupalıdır.” (s. 5) denilir. Vapurda Nasuh'la Türkler üzerine sohbet eden Fransız Cartrisse bu husustaki gözlemlerini şöyle ifade eder:

“İstanbulca gördüğüm âsâr-ı terakki nazar-ı istiğrab ve hayretimi mucip oldu. Ben zannederdim ki İstanbul'da hâlâ değirmen taşı kadar sarıklı ve belleri yatağanlı ve piştovlu adamlar göreceğim. Halbuki bilakis İstanbul'da adeta Avrupa gibi giyinmiş adamlar ve bilhusus gençler gördüm.” (s. 25)

Nasuh'un “İstanbul'un terakkîyâtına dâir gördüğünüz misâl yalnız bundan ibaret midir madam?” sorusuna Cartrisse'nin verdiği cevap bir hayli ilginçtir: “Bu terakki az bir terakki midir? Bir millete eski kıyafetini terk ettirmekten güç bir şey mi olur?” (s. 25) Nasuh konuşmanın devamında kıyafet konusunda değişimin ne kadar kolay olabileceğini örnek vererek anlattığı gibi, kıyafet değiştirmekle medeni olunamayacağı düşüncesindedir. Ona göre; Paris halkına bir aba, potur, cepken filân giydirilse, başlarına dahi kocaman bir fes yahut sarık konulsa gene de Parisliler barbar olmazlar. Çünkü “terakkide, tedennide, medeniyette, bedeviyette elbise ve kıyafetin hiçbir dahli yoktur.” (s. 30) der.

Osmanlı günlük hayatında Avrupalılaştırmanın etkisinin konakların içine kadar nasıl yayıldığı gösteren bir örnek de yine *Müşahedât*'tadır. Roman kişilerinden Siranuş'un piyano dersi verdiği alafranga bir Osmanlı konağından kendisine verilen hediyeler Avrupalı bir ailenin vereceği nesnelerdir: Bir çift kadın eldiveni, bir düzine en âlâsından fildikos kadın çorabı, Paris'ten gelme en âlâsından bir çift potin, tabiatla yarıya çıkılmışçasına lâtif bir kutu çiçek, en fino cinsinden üçer beşer şişe muattarat... (s. 266) Ahmet Mithat'ın bu Ermeni kızıyla beraber bir kız ve başlarında yaşlıca bir kadının daha bulunduğu bu üç kadınla Beykoz'dan gelirken karşılaşmalarında onların giyimini verir. Giyimlerinden Müslüman olmadıkları anlaşılan bu kadınların giyimi Avrupaî giyim kuşamının azınlıklar arasında ne kadar yaygın olduğunu da gösterir.

“Gündüzlük fistanlar dekolte olamazlarsa da boyunlarındaki madalyonlar birer çıplak sadr-ı simine doğru sarkıyorlardı. O zamanlar kısa kol moda idiyse de bu fistanların kolları modadan daha kısaydı. Eldivenler dahi lüzumundan pek çok kısa olarak bilekler adetâ bütün bütün çıplaktı. Şapkalar matmazellere mahsus olan kordeasız şapkalardandı. Şemsiyeler ve potinler de fistanın rengindedir.” (s. 17) Bu azınlık kadın ve kızlarının giydiği elbiseler yavaş yavaş Osmanlı kadınının gündelik hayatına girmeye de başlar.

Orhan Okay da, Osmanlıda gayrimüslim kadınlar arasında başlayan bu Avrupaî giyimin, önce zengin Osmanlı konaklarına, daha sonra Müslüman aileler arasında yaygınlaştığını belirtir.⁷⁸³

Erkek kıyafetinin değişmesi daha kolay olmuştur. Çünkü II. Mahmut zamanında kanunla sarığın yerine fese geçilmesi, devlet dairelerinde giyim konusunda uyulacak kurallar bu yolda atılan adımlardır.

Sadece kadın giyim ve kıyafetlerinde değil erkek kıyafetlerinde de Avrupa’yı örnek alma vardır. *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında tıpkı Osmanlı gibi Avrupa’yı örnek alan Boğdanlı aile pek çok alanda olduğu gibi giyim konusunda da Avrupa’yı örnek alır. Ancak bunda eski ile yine bir direnme ile karşılaşır. Romanda Stefano babasının başındaki koyun postundan yapılan kalpağı atarak yerine Viyana’dan, Peşte’den veya Bükreş’ten gelme bir şapka takmak ister. İhtiyar Andry bunu giymemek için karşı çıksa da sonunda Stefano’nun dediği olur. (s. 158)

Ahmet Midhat Efendi’nin ilk eserlerinden olan *Gençlik*’te, hikâye kahramanının giyimi tam alafrangadır. “Kalın paltoyu frenkvâri koluma takıp büyük şemsiyeyi dahi elime aldım ve yeni yaptırmış olduğum Napolyon çizmelerimi ayağıma çekip kapıdan çıktım.” (s. 37)

Gençlikte tasvir ettiği Avrupaî giyim tarzını daha çok Avrupa’yı yanlış anlayan ve romanlarda alafranga tip olarak çizilen ve hicvedilen örneklerde görürüz. Bunlardan birisi de *Felâton Bey’le Râkım Efendi* romanındaki Felâton Bey’dir. Ancak Felâton’un bu alafranga giyime olan meyli babasından gelmektedir. Çünkü babası Merâkî Efendi de alafranga bir adamdır. Beyoğlu’nda çocuk elbisesi olarak ne moda olmuşsa herkesten evvel onu bulup çocuklarına giydirmeyi kendisine vazife edinmiştir.

---

⁷⁸³ Okay, a.g.e. s. 137.

(s. 4) Dolayısıyla roman kahramanı Felâtun böyle bir aile ortamında yetiştiği ve paranın değerini de anlamadığı için Beyoğlu'nda mağaza vitrinlerinde gördüğü elbiseleri giymeye gayret eder. Romanda Felâtun Bey'in kıyafeti şöyle tasvir edilir:

“Felâtun Bey'in kıyafetini sorarsanız tarifinden izhâr-ı acz ederiz. Şu kadar diyelim ki haniya Beyoğlu'nda elbiseci ve terzi dükkânlarında modaları göstermek için mukavvalar üzerinde birçok resimler vardır ya? İşte bunlardan birkaç yüz tanesi Felâtun Bey'de mevcut olup elinde resim, endam aynasının karşısına geçer ve kendisini resme benzetinceye kadar mutlaka çalışırdı. Binaenaleyh kendisini iki gün bir kıyafette gören olmadı ki Felâtun Bey'in kıyafeti şudur demek mümkün olsun.”

(s. 8) Felâtun Bey'in sevinçli ve mutlu olduğu günlerde değil, babasının ölümü üzerine giyimini de alafrangalığa göre ayarlaması ve siyah giyinmesi dikkat çekicidir.

(s. 71) Ancak daha sonra sırf alafranga giyinmeye uymak için çok dar giyinen Felatun Bey'in dar pantolonu İngiliz ailenin yanında dans ederken arası yırtılarak, çamaşırları ortaya gökölür. (s.49-50)⁷⁸⁴

Avrupalılaştırmanın getirdiği alafranga tiplerin öncülüğünde günlük hayatta görülen bir değişim de geç yatıp geç kalkmaktır. *Vah*'ta “şık” beylerin özelliği hakkında şöyle denilir:

“Şık beylerin bir hassaları da sabahları pek ziyade tenbelcesine davranmak olup hele Behçet Bey gibi bütün bütün işsiz olanları sabahları zaten uykudan geç kalktığı hâlde giyinip kuşanmaları için dahi saatlere muhtaç olurlar.” (s. 37) Bu şık tipi daha sonra Hüseyin Rahmi de roman adı olarak görülecek ve romanın kahramanı, Felâtun Bey'in daha aşırı ve gülünç bir tipi olacaktır.⁷⁸⁵ *Vah*'ta Behçet Bey geceleri geç yatar, sabahları geç kalkar, giyinip kuşanması saatlerce sürer, her gün traş olur, süsüne ve gösterişine dikkat eder. Kılık kıyafeti tamamen alafrangadır. Despino'yu ropdöşambırıyla (rob de chambre) karşılar. (s. 42)

⁷⁸⁴ Alafranga tiplerin ilk örneklerinden olan Felatun Bey'in dar pantolon giyme merakı Hüseyin Rahmi'nin romanlarındaki alafranga tiplerle de görülecektir. *Şık*'ta alafranga tip Şatırzâde Şöhret, modayı çok yakından takip eder. “Eğer dar elbise modası varsa ostümünü o kadar dar diktirir ki diğer alafrangaların elbiseleri onunkinin yanında bol kalır.” bkz. Şevket Tokar, “Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın ‘Şık’ Romanında Tipler ve Tip Yaratma Tekniği, **Mehmet Kaplan'a Armağan**, Dergah Yay. İstanbul 1984, s. 255-265.

⁷⁸⁵ Midhat Efendi 1299 [1882] yılında yayımladığı bu romanda alafranga “şık” bir tip olarak tasvir ettiği Behçet Bey için, “Bu kadar şıpsıvdı olan bir genç” ifadesini kullanır. Bkz. Midhat Efendi, **Vah**, s.32. Daha sonra Hüseyin Rahmi'de bu “şıpsıvdı” kelimesi romanın ismi olacaktır.

Avrupalılaşımanın erkekler arasında iyice yaygınlaştığı ve romanlarda olumsuz alafranga bir tip olarak tasvir edildiği görülür. Bunlardan birisi de Felâton Bey’i çağrıştıran *Bekarlık Sultanlık mı Dedin* hikâyesindeki Sururi’dir. “Süslenmek için aynanın karşısına geçtiği zaman iki saat oradan ayrılamazdı. Alafrangalık bu! Süs için neler icat etmiştir. İhtiraât-ı mezkûreyi istimalde mahâreti de olduktan sonra hiç bir adam çirkin mi kalır?” (s. 51)

Avrupalı eşya sadece giyim de değil, ev eşyalarında süslemelerde de görülür. *Hayret* romanında Hintli bir ailenin kiraladığı Büyükkada’daki otel odası Avrupa’daki bir otel odası gibidir: “Abanozdan mamul gayet güzel bir tuvalet takımı konulmuştur ki üzerinde bulunan çifte leğen-ibrikler en hâlis porselendendirler. Türlü türlü fırçalar, şişeler, kutular odanın bu cihetini Paris’in en şaşaalı perukadan dükkânına benzetmiştir.” (s. 144)

Dürdane Hanım romanında, ebe Ayşe Hanım’ı kaçıran delikanlının mendili millesfleures lavantası kokmaktadır. (s. 32) Yemek yeme şekli ve ortamı da Avrupalılaşmaya başlamıştır. *Felâton Bey* romanında tasvir edilen şu sahne kendi alaturka yemek adetinin kötülendiği alafranganın yüceltildiği ortamlardan birisidir.

“Henüz alafranga sofada yemek yememiş olan bir Türk’ün alafranga usulüyle yemek yediğini görmek vakıa insanı güldürür. Ezcümle önünde tabak içinde bulunan eti bıçakla keserek çatalla yemeyi beceremeyenler elleriyle kopardıktan sonra çatala saplayıp aldıkları görülür ki, bu acemilik insanın pek hoşuna gider. Lakin hiç alaturka yemek yememiş bir İngiliz’in alaturka yemek yemesi insanı katılıncaya kadar güldürecek bir şeydir.” (s. 112)

Alafranga hayatın getirdiği yeniliklerden birisi de kadınlara selam vermektir. *Müşahedât* romanında günlük hayat içinde kadınlarla karşılaşınca selam vermek de vardır. Ancak bu her kadına değil, alafranga giyimi olan kadındır:

“Taze kadınlar pek alafranga giyinmiş olduklarından, alafranga usulünce kendileriyle muarefemiz olmadığı halde bile, bir baş işaretini ile selamlamak lâzımdıysa da, yanlarındaki ihtiyar kadın gayet geniş bir siyah dibet fistan giyip, başına da bir siyah yemeni bağlamış olduğundan yerli oldukları anlaşılabilir, bu selama da hacet görülemedi.” (s. 14)

Bahtiyarlık’ta alafranga eğlence meraklısı olan Senai, Flamme gazinosuna açık renk bir elbiseyle ve elindeki beyaz eldivenlerle gider. Şarkıcı Rizet’i çıplak elle

alkışlamadığı için elindeki eldivenleri patlatır. Avrupa'dan İzmir'e beş parasız dönen Senai, annesinin kendisine gönderdiği parayla İzmir'deki Frenk mağazalarından aldığı elbiselerle giyinir. (s. 41) *Müşahedât*'ta Siranuş balolara giderken kendisine özel olarak iki üç kat elbise diker. Agavni, Madam C... 'nin pansiyonundan ayrılırken şapka ve palto giyer.

Avrupa modasının, özellikle Paris modasının, kadınlar arasında takip edildiği görülür. Avrupa modasını takip edenler Avrupa'dan gelenlerle, İstanbul'da yaşayan Rum, Ermeni gibi özellikle Beyoğlu çevresinde yaşayan azınlıklara mensup insanlardır. Midhat Efendi, romanına da adını verdiği Karnaval'da Avrupa kültürüne ait bu eğlece hakkında bilgi verirken buralara katılan insanların özellikle dekolte kıyafetiyle katılan kadınların giyiminden geniş olarak bahseder. Avrupa'da düzenlenen karnavalların Osmanlıdan farkının olsa olsa kıyafet bakımından olabileceğini söyleyen yazar, İstanbul'un da bu bakımdan pek geride olmadığını hatırlatır:

“Elbise ve kıyafet cihetiyle zaten şehrimiz daimî bir karnaval halinde bulunup vakıa maskaralık ve rezalet derecesinde Venedik'e, Paris'e çışamaz isek de vukuat ve tesâdüfât-ı garibe hususunda onlardan aşağı da kalmayız. Belki fersah fersah geçeriz.” (s. 15)

Romanda Zekai Bey'in metresi Elena'nın elbiseleri, giyimi kuşamının yanında boyaları, taktığı elmaslar “Adetâ Paris töresi!” gibidir. (s. 108)

Paris modası İstanbul'da yaşayan yabancılar ve yerli halk tarafından Beyoğlu'ndaki mağaza vitrinlerinden ya da Avrupa'dan gelen moda dergileri tarafından takip edilir. Madam Hamparsun Paris modasını kitaplardan takip etmekte, hatta kocası onun bu moda göre giyimini istemektedir. Moda değiştikçe yeni elbiseler diktirmek, tuvalet takımlarını ona göre değiştirmek Mösyö Arslangözyan'ın dikkat ettiği şeylerdendir. Onun bu merakının altındaki düşünce için, “isterdi ki zevcesi modacıların kitaplarında derc eylediği resimler kadar süslü bir kadın olsun!...” denilir. (s. 29) Karnaval mevsimi yaklaştığında Madam Hamparson umûmi balolara tebdil-i kıyafet gitmek ister. Bunun için önceden hazırlıklar yapar, elbiseler, kostümler hazırlatır. Baloya giderken dekolte elbiseler giyer, tuvaletine, bakımına, süsüne ve gösterişine dikkat eder. (s. 33) Madam Hamparson Beyoğlu'ndaki ilk

baloya üzerindeki kurşunî renkli bir dominoyla gider. (s. 147) Bir başka seferinde de Rum milletinin fukarasına yardım amacıyla düzenlenen baloya giderken mor kadifeden mamul gayet şık bir balet elbisesi giyer. (s. 187-190)

Hayret romanında Hintli bir aile İstanbul Büyükkada’da bir otel odası kiralar. Otel odasının ve aynanın önüne konulan süs malzemelerinin tamamı Paris modasının izlerini taşır:

“*Abanozdan mamul gayet güzel bir tuvalet takımı konulmuştur ki üzerinde bulunan çifte leğen ibrikler en hâlis porselendendirler. Türlü türlü fırçalar, şişeler, kutular odanın bu cihetini Paris’in en şaşaalı perukadan dükkânına benzetmiştir.*” (s. 2)

Ahmet Metin ve Şirzât’ta Ahmet Metin, İngiliz deniz kulübüne davete giderken suare kıyafeti giyerek katılır.(s. 93) Akdeniz seyahati sırasında bir başka bir gemiyi ziyaret için sûret-i mahsusada yaptırmış olduğu tuvaleti giyer ki Paris’in son modasına uygundur. (s. 147)

Avrupalılarca âdet olduğu için deniz seyahati sırasında beyaz pantolon ve galonsuz bahriye setresi giyer, başına da bahriyelilerin giydikleri kısa püsküllü fesini takar. (s. 135, 290) Ahmet Metin, kotrasındaki hizmetçi kız Vasiliki’ye modern kıyafetler, şapkalar, eldivenler, pudralar ve süs eşyaları alır. Modern ülkelere gidecekleri için Vasiliki’ye şık elbiseler giymesini ve temizlenip süslenmesini söyler. (s. 105-106)

Konusu ve mekânı tamamen yerli olan *Dürdane Hanım*’da Avrupalı giyim ve kıyafet konusunda Avrupa’nın takip edildiği, Avrupalı giyimin yaygınlaştığı görülür. Sohbet Ağa ile Acem Ali Bey Beyoğlu’nda bir eğlence yerine giderler. Oraya sabaha karşı uykuları gelir ve bir odada uykuya dalarlar. Acem Ali Bey, “soyunduğu zaman ceketini, yeleşini, Frenk gömleğini çıkarıp” öyle uyur. (s. 28) Yine bu romanda Ebe Ayşe Hanımı kaçıran delikanlının beyaz mendili “âlâ milles fleurs lavantası” kokmaktadır. Ayşe Hanımın ağzı lavanta kokan bu mendille bağlanır. (s. 32)

Avrupai giyim *Sergüzeşt* romanında da geçer. Asaf Paşa’nın kardeşinin kızlarından birisi

“... med’û olan biraderzadelerinden bûy-ı Paris’in son modasına takliden giydiği uzun etekli açık mai elbisesi ve boynuna taktığı iki üç incilerle –tamamıyla

şarka mahsus hayalattan değilse- sabaha karşı sönmek üzere olan yıldızlarıyla semaya benzemişti.” (s. 58)

Asaf Paşa'nın kardeşinin kızları vapurla davete gelirken kadın ve erkelerin laf atmalarına maruz kalırlar. “Adab ve ahlâk-ı umumiye nâmlarıyla tesettür ettirilen muhadderata namus-ı milliyeti tahkir eder surette söz söylemek sonra sebebi tesettürü sual eden Avrupalılara ismet-i muhadderata olan hürmetimiz cevabını vermek büyük bir tezat olduğunu itiraf etmeliyiz.” şeklinde bu laf atmaların yanlışlığı anlatıldıktan sonra bu yanlışlığa sebebiyet veren şeyin ne olduğu da ifade edilir:

“Vücutları memleketimize şeref-i bahş olmayan bir fırka-i şebab vardır ki kanarya sarısı renginde boyun bağları, kenarları gayet kalın siyah şeritli açık renk ceketler. Mai pantolonlarıyla önlerine gelen kadınlara tabir-i diğerle ismet-i umumiyeye bi-muha tecavüz ederler.” (s. 58-59)

Giyim ve kuşamın Avrupalılaşıma yolunda değiştiği *Araba Sevdası* romanında da takip edilebilir. Romanın alafranga kahramanı Bihruz Bey “Kaleme” giderken giyindiği gibi özel durumlarda da “siyah redingot’u, siyah jile’si, siyah boyun bağı”nı takarak evden çıkar. (s. 113) Kolalı Frenk gömleklerinin ütüsünü beğenmediği için tekrar ütültürür. Gömlek, yelek, pantolon ve ceket, boyun bağı bağlar ve botin giyer. (s. 88) Romanın kadın kişisi Periveş’de Çamlıca’ya “o zamanın modasına pek muvafık olmayarak biraz darca kesilmiş süt mavisi rengindeki atlas feracesi” ve başında havaî mai mavi “hotoz”uyla gelir. (s. 25) Bihruz Bey’in giyim ve kuşam konusunda alış veriş yaptığı, elbise diktirdiği yerler de Beyoğlu’nun en meşhur ecnebileridir. Ayakkabıcısı, Heral, terzisi Mir’dır. “Bir çift botin, bir çift iskarpin, iki takım kostüm, beş pantolon, iki redingot ismarlar.” (s. 127) Tıraşını da yine Beyoğlu’nda İzidor’da olur. Avrupalı tarzda giyien sadece Bihruz Bey değildir. İstanbul’un ramazan gecelerinde Beyazıt meydanına gece gezilerine çıkan kadın ve erkeklerin giyimleri de yavaş yavaş değişmiştir. Kalabalık içindeki erkek giyimleri, “siyah çuhadan düz yakalı bir önlü sakoları veya koyu renk kazmirden yakası kadifeli iki önlü paltoları yukarıdan aşağıya kadar ilikli”, potin ve kunduralarında çamur ve toz izi olmayan, kokalı frenk gömlekleri, siyah redingotlu, dar pantolonlu, parlak potinli erkekler, ekserisi ipekli parlak kumaşlardan rengarenk şemsiyeleri feraceleri ve gazden rakik ve nazik, gazden latif ve şeffaf yaşmaklarıyla öbek öbek” işve halinde meydandan geçerler. (s. 222)

Halit Ziya'nın romanlarında kadın ve erkeklerin giyimi modern bir tarzdadır. Romana'da adını veren *Nemide* aynanın karşısında dadısının ve sütünesinin de yardımıyla tuvalet bakımı bakar. Elbise dolabında “siyah dantelalarla müzeyyen bir mor kadife, onun yanında pembe bağlarla boğulmuş beyaz bir ipekli” ve gömlek gibi çeşit çeşit kışlık ve yazlık elbiseleri vardır. (s. 61-62) Kanlıca'daki yalının içindeki köşkün döşemeleri, perdeler “beyaz tül”dendir. Bir yenilik olarak *Nemide*'nin tuvalet takımları arasına diş fırçası da dahil olur. Odası içerisinde duvarda iki büyük levha, içinde iki çocuk resmi olan duvar saati, “mizanü'l-harare” [termo metre] ve “mizanü'l-hava” [barometre] gibi eşyalar vardır. (s. 80-81) Onun romanlarında Avrupa usulü giyim ve mefruşata bu romanda teknik aletler de dahil olur. *Bir Ölünün Defteri*⁷⁸⁶'nde sekiz yaşında Mekteb-i Sultanî'ye yatılı olarak verilen Osman Vecdi, “yakaları sırma ile işlenmiş, dikiş yerleri kırmızı şeritle tahdîd edilmiş mektep elbiselerini” (s. 35) giymekten büyük gurur duyar. Bunun için mektebe gitmeyi büyük bir memnuniyetle karşılar. *Ferdi ve Şürekası*'nda Ferdi Efendi'nin konağının döşemeleri ve eşyaları gibi, kızı Hacer'in odasının döşemesi ve dekoru da Avrupaîdir. Hacer Hanım, kendisini ziyarete gelen Nesime Hanım ile Saniha'nın ziyaretlerinde “beyaz tüllerle karıştırılmış mavi ipekten ince bir elbise” giyer. (s. 110-111) Gelinliğini de sade ve Avrupaî olmasını ister. (s. 141-143.)⁷⁸⁷

Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil, yağmurlu havalarda üstüne muşambadan paltosunu giydiği gibi, tek pantolonunu da kirletmemeye dikkat eder. (s. 92-93) Ahmet Cemil sık sık Beyoğlu'nun mağazalarını, kitap ve dergi satan dükkanlarını dolaşır. Mağazaların vitrinlerinden kravatları, mendilleri, “bir moda mağazasının kumaşlarını” seyrederek. Buranın önemli alışveriş yeri Bon Marche'ye girip içerisini gezer. (s. 199) Ahmet Şevki Efendi de keten yelek giyer. (s. 321) Hüseyin Nazmi'nin kızkardeşi Lamia ise on üç yaşlarında iken etekleri kısa elbiseler giyer. (s. 60) Büyüdüğü zaman da dadısı ve piyano hocasıyla Beyoğlu'na “ufak tefek eşya almak” için giderler ve burada Ahmet Cemil'le karşılaşır. (s. 202-203) Ahmet Cemil'in kızkardeşi İkbâl için hayal ettiği gelinlik kıyafetler de Avrupaîdir. “*İkbâl'in gelin olacağını düşündükçe bir vakitler hemşiresini beyaz iki metro etekli –moda*

⁷⁸⁶ Halit Ziya, *Bir Ölünün Defteri*, s. 160.

⁷⁸⁷ Kerman, Türklerde gelinlik olarak giyilen kıyafetlerin Batı modası alınıcaya kadar renkli ve süslü olduğunu, beyaz gelinliğe ise, Avrupa örneği alındıktan sonra geçildiğini belirtir. Bkz. Kerman, *Uşaklıgıl'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, s. 154.

gazetelerinin mülevven ilavelerinde görerek imrendiği şeylere benzer- bir esvap içinde, beyaz ipek duvağı ayaklarına dökülmüş, başı tezyinâtının altında biraz eğilmiş olarak görürdü.” (s. 188) İkbâl’in gelin olarak geleceği mekân da avizeler, levhalar ve atlaslarla süslenmiş olarak hayal edilir.⁷⁸⁸

Aşk-ı Memnû’da Melih Bey takımı (Firdevs Hanım ve kızları) ile Adnan Bey ailesi yabancı moda dergilerini takip ederek ondan seçtikleri kıyafetler gibi giyinirler. Giyindikleri yerler gözde mekânlardır: “İşte Pigmalyon’dan alınmış siyah işlemelerle açık gül renkli eldivenler, işte Au Lion d’or’dan çıkan keçi derisinden potinler, işte siyah satin de Lyon’dan herkesinkine benzer çarşafklar.” Ancak çarşafklarının dikimi bile farklıdır: “Çarşafklarının kıvrımları omuzlarını, kaçalarını sıkarak dökülüştü onları görenlere, tanıyanlara derhal ifşa ederdi.” (s. 16-18) Bihter’den etkilenen Nihal onun gibi giyenmeye çalışır. (s. 270-272) Fransa’dan mürebbiyesine gelen dergilere bakarak yeni işlemler yapar. *Kırık Hayatlar*’da Ömer Behiç’in çalışma masası üzerinde İngiliz Mapple mağazalarının eşyalarının reklamının yer aldığı İngilizce dergi vardır. Ömer Behiç, Fransızca, Paris’in büyük mağazalarından olan Lafoyete’in dergisini merakla inceler. (s. 220-221) Bekir Servet, Ömer Behiç’in kızı Leyla’yı muayene ettikten sonra gezmek için Kağıthâne sırtlarına, daha sonra Beyoğlu’nda Bon Marche’ye uğranılacağından bahseder. (s. 276)

Giyim ve kuşam konusunda Osmanlı Türk toplumunun nasıl değişim ve dönüşüme uğradığını iki örnek üzerinden açıklamak mümkündür. Bunlardan birisi 1870’li yıllarda Avrupaî anlamda ilk hikâyeye örneklerindne sayılan *Müsameretnâme*’de Binbaşı Rıfat Bey’in Boğaziçi vapurunda gördüğü ve giyim ve kuşamından Avrupalı olduğunda şüphe bırakmayan kişinin giyimiyle⁷⁸⁹, *Kırık*

⁷⁸⁸ Uşaklıgil anılarında Reji müdürlüğünde çalışırken zam haberini aldıktan sonra nasıl heyecanla Beyoğlu’na gidip lamba siparişi verdiğini anlatır: “Derhal Paris’in Printemps mağazası kataloğunda görülmüş küçük bir ibis lamba ile zarif bir guerdonu sipariş ettim.” Halit Ziya, **Kırık Yıl**, s. 562.

⁷⁸⁹ Rıfat Bey’in Boğaziçi vapurunda yan tarafında oturan kişinin giyim ve kuşamından yabancı olduğunun hemen fark edildiğinden bahseder: “Nasiye-i hâli elli beş yaşından aşağı göstermeyip kır ve kabaca sakallı ve beşeresinden eser-i zaaf-ı pirî zahir ve nümayan olduğu halde bıyıklarının gayet burulu ve dimdik duruşu meşrep ve efkarının zinde ve gençliğine delalet eder idi. Kafa ve çehresinin şekil ve heyeti ve başındaki fesin suret ve vaziyeti bir ecnebi olduğunda şüphe bırakmadığı halde yeleğinde ve gömleğinin kollarında bulunan düğmeler sarı olup üzerleri askervari kabartmalı ay ve yıldız şekilleriyle müzeyyen idi. Ve bir de gözündeki altın gözlük gayet narin ve saat kordonu filan kont-ı İngilizkâri pek kibarsı bir şey olup...” Emin Nihat, **Müsameretnâme**, s. 27.

Hayatlar'da Avrupa'da elçiliklerde bulunmuş ve emekliye ayrılmış Sakıp Süleyman Bey'in giyimi neredeyse aynıdır.

“Sivri beyaz bir sakalı, her zaman taşınan tek gözlüğü, kül renginin mevsime göre muhtelif tabakalarından geçen –rivayete göre Londra'da yaptırılmış- elbisesi, iri fil dişi kabzasıyla bastonu, yüksekçe kameti, hatta bir omzunu diğerinden daha geniş gösteren bir çarpıklığı bile, bu ihtiyar adamı İstanbul'un en şık simalarından biri hükmüne getirirdi.” (s. 365-366)

Günlük hayatta Avrupalılaştırmanın en komik şekilde anlatıldığı roman Hüseyin Rahmi'nin *Şık*'ıdır. Alafranga tiplerin en uç örneklerinden olan Şatıroğlu, dostu Madam Potiş'le davete giderken yanlarına da bir köpek (Drol) alırlar. Kadın çıkmadan aynanın karşısında süslenir. Üzerine korsa takar, yüzünü, gözlerini boyar, ancak bunlar yakışmamıştır. Boyalanmadan sonra sadece Potiş'in değil, “bizim hanımlarımız ne bunlara ve ne de hiçbir şeye benzetilemeyecek bir hale geldiler. Çünkü moda denilen şeyin bütün küre-i arz üzerinde yegane akademisi Paris'tir. Paris'te modayı tadil ve ıslah gutsusu dahi en büyük aktrisler de veyahut (Demi Monde) denilen nazeninlerdedir. Bunlar moda yapacakları zaman kadınların gündüzlük gecelik hallerini, tiyatrodaki bahçedeki arabadaki veyahut salonlardaki evzâmı nazar-ı dikkate alırlar ise de Şarkta ferace ve yaşmak altında gezen bir sınıf kadın bulunduğu tahayyül bile etmezler. Sonra bu moda İstanbul'a gelir. Bizim Çarşılı Ermeniler veyahut Ermeni karıları onları hanımlarımıza tatbik etmek isterler” (s. 30-31) Romanın diğer alafranga tipi Raik'tir. Kendi güzelliğine hayran olan Raik, giyim kuşam konusunda yazarın düşüncülerini açıklar gibidir. Şöhret'in Fransızların “Eğer teferrüd etmek istersen umumdan başka türlü yaşa” şeklindeki Fransızlara ait sözü nakletmesine Maşuk onu eleştirerek cevap verir. Maşuk ile Şöhret arasındaki tartışmaya Raik de katılır. Raik, Şöhret'e arka çıkarak giyim konusunda şu açıklamayı yapar:

“Efendim, herkeste bir 'go' vardır ki başkasınıninkine benzemez. Herkes kılığını kıyafetini kendi arzusuna tevfiken tanzim etmek hususunda hür değil mididir? Görmüyor musunuz ki, Frenkler bu bâbda ne kadar serbesttirler. Bu gün bir Frenk görürsünüz ki, yüzü sakaldan, bıyıktan görünmez. Yarın yine o adama tesadüf edip bakarsınız ki, suratı avuç içi gibi tertemiz olmuş. Ben biraz tırnaklarımı uzatacak oldum, milletimizin içinde nazar-ı ta'yibine uğramadığım kimse kalmadı. Ah efendim,

bizim halkta henüz diğerlerinin fikirlerine hürmet etmek his ve terbiyesi uyanamadı.”
(s. 106-107)

Alafranga bir tip olan ve arkadaşı Maşuk’un namuslu sevgili Adel’e sahip olma derdinde olan Raik’in giyim ve serbestlik konusundaki fikirleri Avrupa kültürüne ait düşüncelerdir. *Şıpsevdi*’de romanının alafranga tipi Meftun’un Kaşıkçılar Kahyası Kasım Efendi’ye kendini beğendirip, onun kızını almak için bir alafranga gibi davranması, Avrupa’dan gelen elbiseleri giymesi bir üstünlük vesilesi olarak algılanır:

“Paris’teki terzisinden getirttiği elbisesi, zarif “gant”ları, altın toplu bastonu, ipek çorapları, rugan iskarpinleri, hele tek gözlüğüyle üçüncü mevkie gidip bir bahçıvanla bir toprak işçisinin arasına sıkışamazdı.” (s. 130)

Bir yenilik olarak evlilik anını yaşatmak için fotoğraf çekirme ortamıyla ilk defa bu Fatma Âliye Hanım’ın Muhâdarât romanında karşılaşılır. Eşi vefat eden Sâi Efendi yaşça kendisinden çok küçük olan bir kızla evlendiği ve yaş farkı belli olmasın diye koltukta resim çektirmez. Bir tören yapılmasına ses çıkarmayan Sâi Efendi, gelin tarafına rica ederek fotoğraf karesine girmez. Ancak bunun gerekçesi, “kendisine çirkin geleceği gibi evlat sahibi olduğundan hiç de yakışmayacağını” düşündüğü içindir. (s. 41) Mukaddem, Sâi Efendi’nin kızı Fâzıla ile nişanlandıkları zaman resimler çıkartır. (s. 182) Ütülü elbise giymek adetinin yaygınlaştığı görülür. Sâi Efendi’nin ikinci eş olarak aldığı Calibe Hanımın kardeşi Nabi ve amcasının oğlu Süha Bey için konakta hizmetçi kadınlardan birisi onların çamaşır ve ütülerini için görevlendirilir. (s. 90) Beyoğlu’nun Avrupa’dan gelen malların kolayca bulunabileceği tek yerdir. Üstelik “Beyoğlu mağazalarına çıkanların ceplerinde para olduğu halde bir şey almaksızın hânelerine avdet etmeleri en müşkil olan ahvalden” olduğu halde Sâi Efendi gezmek için geldiği Beyoğlu’nda “sofra edevâtı”ndan birçok şeyi buradan alır. (s. 155)

Zavallı Necdet’te Necdet, yakışıklı, şık ve zengin bir gençtir. Kılık kıyafeti ve giyim tarzı moderndir. Dışarıda pantolon, ceket ve pardösü giyip kravat takar. Ev içinde ise Avrupalılar gibi ropdöşambırıyla gezer. Bebekteki evinde ropdöşambırıyla arkadaşını kabul eder. Şehitliğe girmeye giderken de ropdöşambırını çıkartıp bir ceket giyer. Şıklık alameti olarak elinde baston taşır. (s. 99, 124)

4.5.4.2. Eğlence Hayatı, Davet ve Törenlerdeki Değişim

Osmanlı'da alafranga eğlence hayatının ve çeşitlerinin yaygınlaşması Tanzimat'tan sonra Kırım Savaşı yıllarına rastlar. Bu dönemde çok sayıda Fransız ve İngiliz askerinin, çalışmak için Alman kadınlarının yanı sıra, Mısır'ın zengin ve gösteriş meraklı ailelerinin İstanbul'a gelmeye başlamasıyla yeni bir anlayış olarak alafranga hayatın eğlence, davet ve törenlerdeki usullerinin yaygınlaşmaya başladığı görülür. Böylece Beyoğlu'nda ve İstanbul'un muhtelif semtlerinde Avrupaî hayat tarzının yaşandığı küçük koloniler oluşur.⁷⁹⁰ Boğaziçi'nde yazın ve kışın Türk devlet adamlarının da katıldığı sefaret baloları ve suareler tertiplenir. Büyükdere'de kotra yarışları yapılır. Saray ve ekâbir konağından yalıya ve köşke geçilir. Ahşap evler yerini kâgîr evlere bırakır. Avrupa ile ticaretin artması ve Kırım muharebesinden sonra Avrupalıların İstanbul'a gelmesiyle işler çoğalır, emlâk fiyatları pahalanır, kazanç kapıları çoğalır. Saray çevresindeki kadınlar refah bakımından Mısır hanedanının kadınlarını taklide başlarlar.⁷⁹¹ Boğaziçi moda olur. Her sınıf halk, hatta orta halli memurlar ve tüccarlar bile sayfiyeye çıkarlar. Mehtap safaları, saz, söz ve musiki âlemleri yaygınlaşır.⁷⁹²

Beyoğlu on dokuzuncu yüzyılda Avrupai anlamda değişimin en belirgin olduğu semttir.⁷⁹³ Avrupa'dan gelen moda ve eşya adına ne varsa ilk buralarda görülür. Türkçeye İtalyancadan geçen, bir kişi veya kutlanacak bir olay şerefine veya sadece eğlenmek için düzenlenen danslı ve resmî giyimli gece toplantılarının adı olan balo

⁷⁹⁰ Turhan, **a.g.e.** s. 254-255. Beyoğlu eğlence hayatının romanlara yansımalarıyla ilgili ayrıca bkz. Emine Uzun, **Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında Beyoğlu**, İÜ SBE (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2007, s. 80-83.

⁷⁹¹ Mısır Valisi Abbas Paşa'nın (1848-1854) Batılılaşma karşıtı olmasından dolayı Mısır'ın soylu zenginleri ve alafranga meraklısı hânedan mensupları İstanbul'a göç etmek zorunda kalırlar. Cevdet Paşa "Mısır döküntüleri" olarak nitelendirdiği bu zümrenin, İstanbul'un ahlâkını bozduğundan yakınıdır. Özellikle Kırım muharebesinde "Fransız ve İngiliz asâkiri İstanbul'a vürudlarında su gibi akıtdılar" dediği para girişiyle esnaf çevresinde, kuyumcular arasında başlayan refahın etrafa yayıldığı, Boğaziçi'nde kiralanacak yer kalmadığından bahsedilir. Cevdet Paşa, **Ma'ruzat** (haz. Yusuf Halaçoğlu), Çağrı Yay. İstanbul 1980, s. 8-9.

⁷⁹² Ahmet Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 99-102.

⁷⁹³ Türk romanında değişim ve dönüşüm anlamında Beyoğlu'nun bu özelliği sadece XIX. yüzyılda değil, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Beyoğlu'nun bu özelliğinin Cumhuriyet dönemi romanlarına yansımalarıyla ilgili bkz. bkz. Ali Şükrü Çoruk, **Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu**, Kitabevi Yay. İstanbul 1995.

bunlardan birisidir.⁷⁹⁴ Yine Fransızca'dan geçen, akşam yemeğinden sonra yapılan eğlenceli gece balolarının adı olan suare bunlar arasındadır.⁷⁹⁵

Midhat Efendi İstanbul'un Beyoğlu çevresinde düzenlenmeye başlayan Avrupaî bir eğlence türü olan karnaval ve balolar hakkında romanında da isim olarak kullandığı *Karnaval*'da geniş şekilde açıklar. Romanda karnaval ve balolara hazırlanışla, buralarda giyilecek elbiselerle ilgili bilgiler de verir. Yazar Hristiyanlıktan önce putperetliğe kadar dayanan bir geçmişe sahip karnavala "herkesin her istediği kıyafete girmesi karnavalın mukteziyât-ı esasiyyesinden" diyerek karnavala katılmak için özel bir kıyafet olmadığını belirtir. (s. 5) Çünkü karnavallar sokaklarda düzenlenir ve katılım serbesttir. Halbuki daha çok salonlarda düzenlenen, bahçe balosu, kır balosu gibi çeşitleri de olan balolara ise, özel kıyafetlerle katılır. "Baloya gitmekten maksat dahi raks etmektir" diyen yazar, burada raks edildiğini, raksın da en edeplisine "lancier ve cadril" denildiğini, bunun da el çırparak oynandığını anlatır. Ancak cadrillerin "kankan" usulüne ise yazara göre, "öyle pek muteber ve hatta oldukça muteber balolarda" bile müsaade edilmez. Bu tür balo çeşidi ise gençler arasında, şampanyadan kafaları çakırkeyf oldukları bir zamanda yapılabilir. (s.12.)

İlk başlarda gayrimüslim çevrelerde düzenlenmeye başlayan bu tür eğlenceler, zamanla toplumun geniş bir kesimi tarafından benimsenir. Bu romanda Madam Hamparson evinde mevsimine göre ziyafetler, souppéeler, balolar verir. (s.35) Madam Hamparson, Beyoğlu'nda oturduğu için karnaval mevsimlerini yakından ve ilgi ile takip eder. Beyoğlu ve Galata'da karnaval mevsimi gelince Madam Hamparson balolara gitmek ve eğlenmek ister. (s.140) Zekayi, Benli Helena, Madam Hmparson, Madam Küpeliyan, Resmî'nin de katıldığı baloda kadril, polka, ve Grand repos gibi danslar edilir. (s. 201) *Müşahedât*'ta yazarın Beykoz'dan gelirken vapurda tanıştığı Siranuş'un karnavala hazırlanışı şöyle anlatır:

"Makas ve iğne denilen şey güzel ellerinin yabancı olmaktan başka moda gazetelerinden ahkâm istihracı hususunda da aczi olmadığından ve öyle birkaç kuruşa isticar edilmiş, bin sefilin arkasına geçirilmiş, bunların terleriyle, kirleriyle mülemma çarşı elbisesi ziyadesiyle istikrahını mucip olduğundan karnaval mevsiminde

⁷⁹⁴ Ayverdi, a.g.e. C. I, s. 274.

⁷⁹⁵ Ayverdi, a.g.e. C.III, s. 2865.

iki-üç kat güzel balo elbisesini biçer, diker, donatır ve hattâ yanından ayırmamak mecburiyetinde bulunduğu Vartov Dudu'ya da hâline münâsîp bir kapüşon diker, baloya öyle giderdi.” (s. 183)

Yine romanda Agavni ve Siranuş, baharda balolara katılırlar. Siranuş, Agavni vasıtasıyla tanıştığı Karnik'i baloda kendisine kavalie olarak seçer. Siranuş özellikle tavşan balosuna gitmeyi sever. (s. 512) Midhat Efendi bu romandan üç yıl sonra yazdığı *Esrâr-ı Cinayât*'ta da roman kahramanlarından Peri'nin katıldığı balonun da bahar mevsiminde olduğu aktarılır.⁷⁹⁶

“Sonbaharda Peri, alafranga kıyafette olarak Halil Sururî'nin kızı ile birlikte Kâğıthânelere, filânlara gider oldu. Kış geldiği zaman ise tiyatrolarda, localar içinde Peri ve Madmazel Sururî görünmeğe başladı. Daha sonra karnaval geldikte maskara kıyafetleriyle balolara dahi gider olduİar.” (s. 158)

Bahtiyarlık romanında Beyoğlu'nda Flamme Kahvehânesi, alafranga tiplerin takıldığı şarkı söylenip yenilen içilen bir yerdir. “Avrupa'dan gelir gelmez Flamme'a başvurarak ilk şöhretlerini orada arayan sanatkar-ı nisvan İstanbulca hakikaten en ziyade şöhret almış olanlardır.” Buraya gelenlerden birisi de “Rizet” tir. Bu kadın bu mekânda şarkılar söyler. (s. 12)

Bekarlık Sultanlık mı Dedin? hikâyesinin kahramanı Sururi Bey de Beyoğlu'nun Kafe Kristal, Kafe Flam, Kafe Kuron'da [Cafe Couronne] eğlenir ya da vakit geçirir. Kafe Kuron'a gittiği bir gün gaz lambaların aydınlattığı ışık altında karşılıklı dizilmiş aynalarda bunların aksini gördükçe şöyle düşünür: “Akıl mı dedin? Frengistan! Herifler maddeten dar olan mahalleri sanatla koca bir âlem kadar tevsî ediyorlar.” diyerek basit bir şekil değişikliğine hayran kalır. Yine bir gün Kafe Kristal'de otururken düşündükleri, toplumdaki genel değişimin yanında eğlence ortamı ve mekânı konusunda da ışık tutacak mahiyettedir.

“Efendim, hayat buna derler. Mesela yemekten sonra bir kahve içeceksiniz. Şimdi gidip de tütün dumanından ocak bacası halini bulmuş kahve ve ocağı yanında yanan bir kör kandil ile tavana asılmış bulunan pis, murdar bir lambanın tenvirinden âciz bulunmuş olduğu o bizim eski kahvehânelerde enfiyeli herifin elinden kahve alarak ve afyon tiryakilerinin öksürüklerini dinleyerk içmekte ne zevk olabilir? Bak işte bu da bir kahvehâne! Şu tarafta on tane peri-peyker Alman kızları çalgı

⁷⁹⁶ Hristiyanlarda karnaval umumiyetle 6 ocak ile 21 mart arasındadır. Okay, a.g.e. s. 105.

çağırıyorlar. Koca salon kırk elli gaz ile tenvîr edilmiş. Hizmetçi diye çağırdığın zat herkesin nazar-ı rağbetini kazanabilecek bir mahbûbedir. Ne de şeker handeler gelir! Emre intizar eder! Bir kahve istedin mi şekeri başka kahvesi başka. Fincanı tabağı temiz, güzel bir tepsiye yerleştirilmiş! Bir şişe suyu, bir su kadehi beraber. Hâsılı her ciheti iştihayı tahrik edecek surette gelir.” (s. 274)

Araba Sevdası’nda Bihruz Bey arkadaşlarıyla gece “parti”lerinde bir araya gelip, kağıt oynarlar. (s. 215.)

Eğlence türüolarak günlük spor yapma alışkanlığı kazanmak da yine Avrupa’nın etkisiyle oluşan bir yeniliktir. *Ahmet Metin ve Şirzat* romanında Ahmet Metin günlük hayatta her sabah ve akşam spor yapmaya çalışır. (s. 130)

Osmanlı günlük hayatının Avrupalılaşmasında en önemli etkenlerden birisi de tiyatrolardır. Özellikle Avrupa’dan gelen aktrislerin oynadığı oyunlar ilgi ile takip edilmektedir. Ahmet İhsan’ın *Ülfet* romanında Ramiz Efendi’nin yeğenlerinden Âkil İstanbul’da karşılaştığı kardeşi Nâil’e Fransız tiyatrosundan Mari’nin İstanbul’a geldiğinden bahsedince, beraber oraya giderler. Hatta Nâil o akşam evine dönmeyip, Lüksemburg Otelinde kalır. (s. 93) Nabizâde Nazım’ın *Zehra* romanında Suphi gizli aşk yaşadığı Urani ile İstanbul’un eğlence mekânlarını gezer. Romanda bu durum şu cümlelerle aktarılır:

“Bazan Fransız tiyatrosuna, bazen Verdi’ye bazen Tepebaşına, bazen Kristal’e bazen rastgele bir konsere giderlerdi. Balolardan, suarelerden de geri kalmazlardı.” (s. 107)

Batılılaşmanın getirdiği yeniliklerden birisi de eğlence hayatına dair algının değişmesidir. Beyoğlu’nda lüks Avrupaî kafelerde eğlenmenin dışında, Boğaziçi mehtaplarında kadınlı erkekli kayık sefaları kadınların ata binmesi, kadınların da olta ile balık tutmaya çıkmaları bunlardan bazılarıdır. Halit Ziya’nın romana da adını veren kahramanı *Nemide*’nin başlıca meşguliyetlerinden birisi ata binmektir. (s. 100, 145) Kendisi balık tutmayı sevdiği gibi, Nahit’e de bablık tutma konusunda dersler verir. (s. 174-176) *Bir Ölüünün Defteri*’nde Vecdi ve arkadaşı Hüsam’ın okulun imtihanlarını bitirdikten sonra yaz tatilinde amca kızı Nigar’ı da alarak Beylerbeyi’nde “kayık âlemlerine, balık avları ve Çamlıca seferlerine” çıktıkları görülür. (s. 43) *Mai ve Siyah* romanı Tepebaşı Bahçesi’nde bir toplantıyla başlar. Romanın ilerleyen bölümlerinde Palais de Cristal, Luxembourg, Coronne, Gambrinus, Central, Concordia gibi dönemin meşhur eğlence yerlerinin geçtiği

görülür. “Lambalı duvarların, tavanların arasında mermer masalar... bu masaların etrafında birçok adamlar ya bira içiyor, ya gazete okuyor, ya yavaş sesle konuşuyor...” (s. 153) şeklinde tasvir edilen kahvelerin yanında Avrupa’dan gelen kadınların çalıştığı, gelenleri eğlendirdiği Kafe Cristal gibi daha çok Avrupa’dan gelen müzisyenlerin ve kadınların bulunduğu mekânlar da vardır.⁷⁹⁷ Raci ve arkadaş çevresi daha çok buralarda görünürler. Ahmet Cemil, Ahmet Şevki Efendi ile Raci’yi takip etmek için gittikleri bu eğlence ortamlarını ve buralarda çalışan Avrupa’dan gelen kadınları “zavallı mahluklar” olarak adlandırır ve para kazanmak için gelen bu kadınlara acır. (s. 158-161) Ahmet Cemil’in eniştesi ve matbaa sahibi Vehbi Efendi akşamları daha çok bilordo oynayarak vaktini geçirir. (s. 217) *Aşk-ı Memnû*’da Galatasaray Lisesine yatılı olarak verilen Behlül, İstanbul’un bütün eğlence mekânlarında görülme gibi merakı vardır. Geceyi Tepebaşı’nda bir opereti dinleyerek geçirdiği gibi, ertesi gün farklı bir mekânda çarşafı bir kadının peşinden koşarken ya da pazar günleri Concordia’da, kışın Odeon balolarında görünür. (s. 100-101)

Mehmet Rauf’un *Eylül* romanında Suad ve Necip vakitlerinin büyük bir kısmını piyano başında geçirirler. Burada yapılan sohbetler ve hayal dünyasında gezinmeler Avrupa müziğinin usta isimlerinin parçaları eşliğinde olur. Yine piyano başında çalınacak parçalar üzerinde sohbetler edilir. Suad “Garnviya? dedi, ‘Âlâ’ dediler; Granviya’yı ikisi de pek seviyorlardı, Necip onda her şey var diyordu, şuh, çalak, mahzun, mahmur... her tel var. Granviya’dan Faust’a geçtiler ve Granviya’nın valsinden sonra Faust’un valsini mukayese ettiler, askerler marşı onu takip etti. Rigalotto marşı çalındı. .... Necip biraz da ağlayalım diye Traviyata’yı koydu. ...”(s. 78) Bu romanda da eğlence hayatındaki alafrangalaşmayla beraber evlerin yemek salonlarının da Avrupa usulü olduğu görülür. (s. 79-81)

Avrupa ile Osmanlı’nın yemek düzeninde de farklılıklar vardır. Batıda her şeyin bir saati varken, biz de durum biraz daha değişiktir. *Salon Köşelerinde*, Şekip Bey, Madam Sanşayn ailesi, Miss Lilyen ve sefaret katiplerinden bir zat ile taam ederken Beyoğlu Tokatlıyan’daki⁷⁹⁸ lokantada görür ve onların yanlarına gider. Onlar

⁷⁹⁷ Halit Ziya Uşaklıgil genç yaşlardan itibaren Avrupaî çevrelerde bulunmuş birisidir. Daha geniş bilgi için bkz. Halit Ziya, **Kırk Yıl**, (haz.Nur Özmel Akın), Özgür Yay. İstanbul 2008.

⁷⁹⁸ Tokatlıyan, Pera Palace Bristol gibi binalar XIX. yüzyılda tamamen Batılılaşmanın etkisiyle Beyoğlu’nda inşa edilen otellerdir. Bkz. Eyice, “Batılılaşma (Mimarî)”, **DİA**, C.V, s. 180 ; Bu otelden önce burada 1859 yılında bir binanın inşa edilmiş, daha sonra Mıgırdış Tokatlıyan tarafından burada bu adla 1897 yılında bir otel açılmıştır. Tokatlıyan Oteli’nin tarihi seyri

yemek yemektedir. Şekip Beyin de yemek yemesi için ısrar edince Şekip buraya gelmeden yemek yediğinden bahseder. Ancak, daveti kabul etmemesi itiraz olarak algılanmıştır. Çünkü:

“Alafranga saat sekizden evvel taam etmek mugayir-i sıhhat olduğu hatta İngiltere’de öğle taamı alafranga birden sonra ve akşam taamları sekiz buçuk ile dokuz arası edildiği dermiyan ediliyor?” (s. 116) Onların o akşam bir saat erken yemelerinin sebebi ise o akşam Beyoğlu’nda ilk defa olarak Yeni Kumpanya tarafından verilecek olan “Verter” operasının bir perdesini olsun seyretmek için Madam Rostof’un locasında bulunmaya mecbur hissetmelerinden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Şekip’in alafranga saatle saat altıda yemek yemesine taaccüp etmişlerdir.

Saffeti Ziya’nın Mehmet Rauf’a ithaf ettiği bu romanı İstanbul’da Avrupaî eğlence ortamları ve bu ortamlardaki değişimle ilgili en geniş malzeme sunan romanlardan birisidir. Roman Pera Palas, Odeon, Kristal, Tokatlıyan, Union Française gibi Beyoğlu’nun gözde “Salon Köşelerinde” geçen eğlence ortamlarında başlayan, ancak neticesiz kalan bir aşk macerasını konu alır. Şekip’in Pera Palas Oteli’nde düzenlenen bir baloya katılmasıyla başlayan romanda, burada Şekip’in İngiliz kızı Lidya ile tanışması ve onunla dans etmesiyle başlar. Şanşayn ailesinin kızı Lidya Paris’te Perren’den özel dans dersleri almıştır. (s. 20) Ertesi gün Madam Daven’in evinde düzenlenen eğlence ortamında da bostan dansı gibi Avrupa kültürüne ait danslar edilir. (s. 63) Daha sonraki günlerde Şekip Tokatlıyan’da Şanşayn ailesiyle karşılaşır ve birlikte Werther Operası’nı izlemeyi düşünürler. (s. 116) Başka bir gün Madam Daven’in evinde Union Française’de verilecek balo için, yeni moda olan gavot dansına çalışılır. Bu balo için Paris’ten özel kotyon adı verilen süs eşyaları getirtilmiştir. (s. 148) Union Française’da verilen baloda danslar edilir, kadril oynanır. (s. 175-176)

---

hakkında daha geniş bilgi için bkz. Behzat Üsdiken, “Beyoğlu’nun Eski ve Ünlü Otelleri IV Tokatlıyan Oteli, **Tarih ve Toplum**, C.17, s. 98, Şubat 1992, s. 24-28.

SONUÇ

XIX. yüzyıl Avrupa medeniyeti, daha başka alanların yanı sıra kültür, sanat ve edebiyat alanlarında dünyanın farklı coğrafyalarını etkileyen ve örnek alınan medeniyetlerin başında gelmektedir. Osmanlı devleti ve aydını da XIX. yüzyılda Avrupa kültür ve medeniyetini örnek alıyordu. Avrupa'yı yansıtan modernleşme döneminde Türk romanlarında görüleceği üzere, Tanzimat devrinde gerek Batılı seyyahlar gerekse Türk aydınları tarafından hem kültür, sanat ve edebiyat alanlarında, hem de sosyal hayatta takip edilen, benimsenen değerler daha çok Avrupa değerleridir.

Avrupa kültür ve medeniyetine ait değerlerin, edebî bir tür olarak yine Avrupa'dan alınan ilk hikâye ve roman örneklerinden itibaren XIX. yüzyıl Türk romanına çeşitli taraflarıyla yansıdığı görülür. Romanlarda konu olarak sıklıkla ele alınan Avrupa ülkeleri sırasıyla Fransa, İngiltere, Almanya, İtalya ve diğer bazı Avrupa ülkeleridir. Bu yüzyılda Avrupa kültür ve medeniyetinin merkezi olan Fransa, Türk yazarlarının romanlarında en geniş yer bulan ülkedir. Fransa ve Paris adeta her bakımdan Avrupa'nın başkenti gibidir. Ticaret ve eğitim için Avrupa'ya gelen insanların yolu burada kesişir. Avrupa'ya başta eğitim olmak üzere ticaret, seyahat, eğlence, lisan öğrenme gibi değişik amaçlarla giden roman kahramanları üzerinden, Fransa ve Fransız milletinin özellikleri, iklimi, mimarisi, cadde ve bulvarları, yaşam şekli hakkında bilgiler verilir. Bu sayede Fransa ve Paris'in tarihî ve kültürel mekânları, sosyal ve günlük hayatı devrin okuyucusuna tanıtılır.

Dönemin Türk romanında Fransa'dan sonra en çok yer alan Avrupa ülkesi İngiltere'dir. Dünya ülkeleri arasında deniz ticareti ve ulaşımı konusunda en geniş ağa sahip olan İngiltere'nin, romanlara da bu alandaki gelişmişliğiyle yansıdığı görülür. Bu ülke Hindistan'a kadar geniş bir coğrafyada hâkimiyet kurmuştur. Yine romanlara yansıdığı kadarıyla, insan ilişkilerinde çok soğuk ve bencil olan İngilizlerin gittikleri ülkelerde kendi kültürel değerlerine sahip çıktıkları anlaşılmaktadır.

İngiltere'den sonra romanlara en fazla konu olan ülke Almanya'dır. Almanya romanlara şehirleri, caddeleri, sokakları ve mimari yapılarından ziyade Fransa'ya yakın tatil kasabaları ve çalışmak için İstanbul'a gelen Alman kadınlarıyla yansır. Alman insanının en belirgin özelliği çalışkanlığı ve iş disiplindir. Batılılaşma döneminde ortaya çıkan, Türk insanının geleneksel değerler sebebiyle tembel ve atıl hâle geldiği iddiaları göz önünde bulundurulduğunda, romancıların Almanların bu yönü üzerinde ısrarla durmalarının sebebi daha iyi anlaşılabilir.

Romanlara yansıdığı kadarıyla, Avrupa ülkeleri içinde bir Akdeniz ülkesi olmasının da etkisiyle en fazla ilişki kurulan ülke İtalya'dır. Romanlarda tarihi, mitolojisi, kiliseleri ve diğer mimarî yapılarıyla tanıtılan İtalya, aynı zamanda ikliminin hoş ve yumuşak olması ve liman şehirlerinin fazlalığı nedeniyle Avrupa ülkeleri içinde farklı ülkelere en fazla ziyaretçi alan ülke konumundadır. Roma şehrinin Katolik dünyası için dinî bir merkez olması, İtalya'yı bir başka açıdan önemli hale getirir. Avrupa coğrafyasına dahil olan İspanya, Portekiz gibi ülkeler ise daha çok Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında, Akdeniz'de korsanlığı konu alan *Hasan Mellâh* ve *Zeyl-i Hasan Mellâh* gibi romanlarda geçer.

XIX. yüzyılda eğitim seviyesinin yüksekliğiyle dikkat çeken ve özellikle kışın tatilciler için farklı imkânlar sunan İsviçre, gölleri ve tabiat manzarasıyla romanlarda anlatılır. Avusturya, Macaristan, Romanya gibi Osmanlı sınırlarına yakın ülkeler ise daha çok roman kişilerinin Avrupa'ya giderken ya da dönüş yolunda gördükleri ülkelerdir. Özellikle Romanya'nın Köstence şehri vapur kumpanyalarının merkezidir.

Çalışmamızda Avrupa ülkeleri içine dahil ettiğimiz Rusya ise, Avrupalılaşma konusunda Osmanlı ile paralellik kurulan ve daha çok bu yönüyle romanlarda yer alan bir ülkedir. Bunun yanında, *Kafkas* ve *Gürcü Kız* romanlarında olduğu gibi Rusya'nın Kafkas bölgesindeki işgal ve baskıları, *Paris'te Bir Türk* ve *Bir Ölüünün Defteri*'nde olduğu gibi Osmanlı-Rus savaşının olumsuz izleri de dönemin romanlarına yansımıştır. Ele aldığımız yüzyılda Osmanlı sınırına uzak kalan Polonya'da Rusların Lehliere karşı baskı ve zulümleri dolayısıyla konu edilir.

XIX. yüzyılda Avrupa şehirlerinin en dikkat çeken özelliği, Türk şehirlerine göre onlara çok farklı bir hava veren bulvarlar, meydanlar, limanlar, parklar içinden ırmaklar akan hayvanat bahçeleri ve ormanlar ile her birinin merkezinde yer alan

kiliseler, anıtlar, tiyatro sahneleri ve alışveriş yerleridir. Bütün bunlar bir medeniyet ve gelişmişlik göstergesi olarak romanlarda yer alır.

Avrupa kültürel değerlerinin bir yansıması olan kilise, saray, anıt, tiyatro ve müze gibi mimari yapılar ile resim ve heykel gibi unsurların romanlarda işlenmesinin özel bir anlamı vardır. Çünkü bunlar Eski Yunan ve Roma medeniyetleri ile Hıristiyanlığa dayanan Avrupa kültür ve medeniyetinin somut olarak görülebileceği eserlerdir. Bu yapılar Avrupa kültürünün ortak değerlerini yansıttıkları gibi, aynı zamanda Avrupa'ya seyahat eden insanların hemen dikkatini çeken, çoğu uzaktan görülebilen ve kolayca fark edilebilen eserlerdir. Romancılarımız adeta bir rehber havasına bürünüp Avrupa kültürüne ait bu mekânları tarihî, kültürel ve mimarî taraflarıyla romanlarında anlatmışlardır. XIX. yüzyıl romanlarında karşımıza çıkan bu eserler, mimarî yapılarının yanında daha çok insanî, dinî ve medenî birtakım kıyaslamalara konu olan figürler konumundadır. Özellikle Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında bu durum çok daha belirgindir. Ahmet Midhat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk* ile *Acâyib-i Âlem*, *Ahmet Metin* ve *Şirzat* gibi romanlarında, çeşitli özelliklerle donattığı ve bu şekilde Avrupa'ya gönderdiği roman kişileri üzerinden Avrupa ve Osmanlı mukayesesi yaptığı görülür. Ahmet Midhat Efendi, konu ve mekân olarak Avrupa'da geçen *Cinli Han*, *Kısmetinde Olanın Kaşığına Çıkar*, *Cellat*, *Diplomalı Kız*, *Ana Kız*, *Mesâil-i Muğlâka* gibi hikâye ve romanlarında da Avrupa ve Fransız kültürünün özellikleri hakkında bilgiler verir. Ahmet Midhat Efendi'nin önceleri hayranlık duyarak bahsettiği Avrupa'ya, 1889 yılında gerçekleştirdiği ziyaretten sonra biraz daha mesafeli yaklaştığı, Avrupa medeniyetini sorguladığı, ahlâkî bakımdan çöküntüye uğrayan yönlerine dikkat çektiği görülür. *Diplomalı Kız* ile *Ana-Kız* adlı eserleri bu bağlamda değerlendirilebilir.

Batılılaşma döneminde Batı'yı ve Türk aydınınının Batı algısını en iyi yansıtacak unsurlardan biri de tiyatro ve sahne oyunlarıdır. Bunlar romanlarda iki farklı şekilde karşımıza çıkar: Birincisi eğitim, seyahat gibi amaçlarla Avrupa'ya giden roman kahramanları etrafında gidilen, görülen ve beğenilen mekânlar olarak; ikincisi de bu kültürün temsilcileri olarak Beyoğlu'na yolu düşen Avrupalı tiyatro ve sahne sanatçıları üzerinden. Halit Ziya, bu meseleye diğer romancılarından daha fazla değinmiştir. Onun romanlarında genellikle kültür seviyeleri yüksek, sanata meyilli roman kişileri tiyatroya ve sahne oyunlarına yakın ilgi duyarlar.

Avrupa kültürünü temsil eden ve romanlara konu olan bir diğer husus kitaplar ve kütüphanelerdir. Tanzimat'la birlikte yönünü Batı'ya çeviren Osmanlı aydını, kitap okuma alışkanlığını ve zevkini de Batı'ya göre şekillendirir. Batı'da, özellikle de Fransa'da gelişen her edebî akım, çıkan her yeni kitap Osmanlı aydını tarafından yakından takip edilir ve bunlardan bazıları tercüme edilir. Herhangi bir Avrupa ülkesindeki kütüphanelerde ilimlerin her sahasında, eski yeni her türlü ve herkesin ihtiyacına cevap verecek kitapların bulunduğu görülür. Avrupa kültürünün temelinde okuma ve kitaba verilen değer yatmaktadır. Bunu başta Ahmet Midhat Efendi'ninkiler olmak üzere bu dönemde yayımlanan tüm romanlarda görmek mümkündür. Avrupa örnek alınarak, yabancı dilde yazılmış eserlerden oluşan kütüphaneler bizde de ortaya çıkar.

Avrupa ülkelerinde, bir medeniyet ve kültüre ait mirasın muhafaza edildiği ve sergilendiği yerler olan müzeler için ayrı ve büyük binalar tahsis edilmiştir. Özellikle Ahmet Midhat Efendi seyahat maksadıyla Avrupa'ya gönderdiği roman kahramanlarını müzeler ve kütüphanelerde dolaştırır. Diğer mimarî eserler için de yaptığı gibi, buraları ayrıntılı bir şekilde tasvir eder, tanıtır.

Avrupa medeniyetinin temelini oluşturması bakımından Avrupa mitolojisine ait unsurların da romanlara yansıdığı görülür. XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa kültürüne ait mitoloji, özellikle Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında bir bilgi unsuru iken, bu durum daha sonraki romancılarda bir kurgu aracına dönüşmüştür. Türk romanının gelişim ve değişimini gösteren bir unsur olarak görülebilecek bu değişim, Ahmet Midhat Efendi tarzı ansiklopedik bilginin zamanla bir üretim aracına dönüşmesiyle ilgilidir.

XIX. yüzyıl romanlarında, İslâmiyet'ten kaynaklanan resim ve heykele karşı mesafeli durma anlayışının irdelendiği ve zamanla terk edildiği görülür. Özellikle mekân tasvirlerinde kültür ve sanatla bağlantılı olarak resim ve heykellerin kullanıldığı, yine evlerde süs eşyası olarak resme ve heykellere yer verildiği görülür. Bu dönemde *Sergüzeşt* gibi, Avrupa'da eğitim görerek resme eğilen, tablolar çizen kişilerin tasvir edildiği romanlar ortaya çıkar.

Müzik de bu yüzyılın romanlarında işlenen bir olgu olarak karşımıza çıkar. Aileler modernlik anlayışları gereği, kız çocuklarından Batı müziğine ait piyano gibi bir enstrümanı çalmasını isterler. Avrupalı kadın kahramanların pek çoğu müzikle ilgilenmekte ve en az bir enstrüman çalabilmektedir. Bu durum okuyan ve yavaş

yavaş sosyal hayatta yer bulmaya başlayan Osmanlı kadınının Avrupalılaşıma serüvenini de yansıtır.

XIX. yüzyılda roman türünde eser kaleme alanlar yönünü Batı'ya çevirdiği için, “edebiyat”tan kastedilen ve anlaşılan hemen hemen bütünüyle Fransız edebî ürünleridir. Bu çerçevede okuma, yabancı dil bilme, öğrenme ve araştırma merakı müspet karakterlerin ortak özelliğidir. Roman okumanın özellikle genç kızlar üzerinden bir ahlâk ve özgürlük meselesi olarak tartışıldığı da görülür. Terbiye/eğitim ile bilgili ve kültürlü yetişme arasında zaman zaman çatışmalar yaşanır. Bu çatışmaya rağmen okunan romanlardan daha çok bilgi ve özgürlük elde etme arzusunun ortaya çıktığı görülür.

Romanlarda Avrupa medeniyeti bir gelişmişlik seviyesi ve ulaşılması gereken bir hedef olarak işlenirken, Avrupa'nın eğitim metot ve kurumları da bu medeniyeti inşa eden en önemli araç olarak sürekli idealize edilir. Eğitim kurumları Avrupa'ya özellikle bu amaçla giden roman kişileri etrafında işlenir. Avrupalıların eğitilmiş halleri romanlarda en çok rastlanan konuların başında gelir. Özellikle mürebbiyelik eğitimde bir rol modeli olarak sıkça işlenir. Romanlarda erkek ve kız çocukların daha küçük yaşlardan itibaren eğitime tabi tutuldukları anlatılır. Avrupa'da yetim ve öksüzler ile boşanan ailelerin çocukları için sistemin nasıl okullar oluşturduğu, bu okullarda nasıl bir eğitim ve terbiye verildiği üzerinde durulur. Avrupa dünyanın farklı bölgelerinden eğitim maksadıyla gelen öğrencilerin merkezi konumundadır. Osmanlı ülkesinden eğitim ya da başka sebeplerle Avrupa'ya giden kahramanlar okumanın, eğitim almanın ne kadar mühim bir şey olduğunu görerek ve yaşayarak anlarlar. XIX. yüzyılda Avrupa'da eğitim ve öğretim o kadar yaygınlaşmıştır ki, şehir hayatından uzakta yaşayan insanların bile okuma-yazma öğrendikleri görülür.

Avrupa'da üniversite eğitimi diğer eğitim ve terbiye sistemlerinin tamamen dışındadır. Bu yüzyılda Avrupa'ya hakim olan genel özgürlük havasının ötesinde, üniversite ortamı daha özgürdür; üniversite öğrencileri için daha rahat bir ortam vardır. Özellikle Fransa ve Paris daha bu yüzyılda dünyanın önemli eğitim merkezleri arasına girmiştir. Paris, sadece Osmanlı coğrafyasından değil, İsviçre, Almanya, Rusya ve İtalya'dan öğrencilerin eğitim amacıyla geldikleri bir şehirdir. Paris'e eğitim için gelen öğrenciler hukuk, mühendislik, tıp gibi bilim dallarının yanında resim, heykel gibi güzel sanat dallarında da eğitim imkanına sahiptirler.

Avrupa'da eğitim ve terbiyenin önemini aileler, anne ve babalar iyi kavramıştır. Bu yüzden daha çocuk doğar doğmaz bu konu üzerine düşünceler ortaya atılır, planlar yapılır. Fransa'da sadece çocukların, gençlerin eğitimi değil, onları yetiştirecek olan muallim ve muallimelerin eğitimi de belli bir düzene oturmuştur. Özellikle kızların eğitimi, erkeklerin elinden alınarak tamamen kadınlara devredilmiştir. Bu yolla hem eğitim kolaylaşacak hem de daha fazla sayıda kızın eğitim alması sağlanacaktır. Üstelik bu tür muallimeliği tercih eden ya da yapan kadınlara o günün şartlarında iyi derecede maaş verileceği de kanunla belirlenmiştir. Avrupa kültüründe eğitim ve terbiye sadece bir hocadan ya da mürebbiyeden ders almakla değil, bir okuyucu tutup onun okuduğu kitapları dinleyerek de gerçekleştirilebilmektedir.

XIX. yüzyılda çoğu Türk aydını ve edebiyatçısının temel hedeflerinden birisi Avrupa dilini öğrenmektir. Bu yüzyılda Avrupa dili denilince akla gelen Fransızcadır. Çünkü genel kabule göre Fransızca beynelmilel dildir. Yabancı dil öğrenmek ve bilmek, Avrupa'ya gidebilmek ya da Avrupa kültür ve medeniyetini tanımak için öncelikli bir unsurdur. Romanlarda ideal tipler, okuma, sanat ve kültürle ilgili olma yanında mutlaka bir de yabancı dil bilirler. Özellikle Avrupalı tiplerin bildikleri yabancı dil sayısı birden fazladır. Sosyal ve siyasî alanda görülen Fransa ve Fransızca üstünlüğü romanlara da yansımıştır. Avrupa'ya gitme hayali kuran, Avrupa'yı görmüş ya da Avrupa'yla hiçbir işi olmadığı halde medeniyet bakımından kendisini yetiştirmek isteyen roman kahramanları çoğunlukla yabancı dil olarak Fransızca öğrenir veya Fransızca yazılmış kitaplar okur. Fransızca konuşmak ya da Türkçe kelimeler arasına birkaç yabancı kelime sıkıştırmak alafrangalığın bir göstergesi olarak kabul edilir. Bu yüzyılın romanlarında geçen Fransızca dışındaki diğer Avrupa dilleri, İngilizce, Almanca, İtalyanca ve Rusçadır. Çeşitli maksatlarla İstanbul'a gelen Avrupalıların Türkçe öğrenme ve konuşma konusunda pek de istekli olmadıkları görülür.

XIX. yüzyıl Türk edebiyatında Avrupa'yı örnek alarak gelişen edebî türlerden birisi de dergi ve gazete gibi basın-yayın organlarıdır. Avrupa'daki gazete ve dergiler söz konusu olduğunda, dönemin Türk romanlarında en çok adı geçen ülkeler Fransa, İngiltere ve İtalya'dır. Romanlarda bu üç ülkenin basın dünyasından yansımalar vardır. Özellikle Fransa'da belli bir gazete okuyucusunun varlığına dikkat çekilir. Avrupa'daki gazetelerin medeniyetin olumlu ürünleri olduğu, bununla birlikte daha

çok okuyucuya ulaşmak ve daha çok gazete satmak için yalan yanlış haberlerin de çıktığı, hatta bunun kanıksandığı işlenir. Bunun yanında gazete ve dergilerin Avrupa kültür ve medeniyetini yakından tanımak ve takip etmek için izlendiğine işaret edilir. Avrupa matbuatı önceleri daha çok haber ve bilgi edinmek amacıyla izlenirken, yüzyılın sonlarına doğru bu eğilim ağırlıklı olarak moda dergilerini takip şekline döner.

Avrupa kültür ve medeniyetinin kaynaklarından birisi de dindir. Avrupa kültürünün bu tarafını yansıtan kiliseler, manastırlar ve havralar gibi dinî mekânlar, Avrupa ülkelerinde mimari yapıları itibariyle kolayca fark edilebilecek mekânlardır. XVIII. yüzyıldan itibaren kilise içinde başlayan çözülme, dini zayıflattığı gibi dinî hayattan kopuk, hatta ona düşman tiplerin yetişmesine de yol açmıştır. Kilise ve dine olumlu bakışın giderek azaldığı, hatta XIX. yüzyılda romanlara daha çok olumsuz yönleriyle yansıdığı görülür. Avrupa kiliselerindeki ahlâkî çöküntü insanların kiliseye ilgisini azaltmış, dinî bilginin eksikliği de insanları “bâtıl inanç”lara yönlendirmiştir. Romanlara yansıdığı kadarıyla, Paris dinî değerlerini kaybetmiş bir şehir gibidir. İnsanlar papaz ile aynı mezhepten değilse kiliseye gitmezler. Fakirler de ancak aldıkları yardımlar kesilmesin diye kiliseye gitmektedirler. Kilise tarafından yapılan yardımlar ise çıkar ilişkilerine dayalı olarak dağıtılmaktadır. Kiliseye ve dine yakın olan insanlar genellikle yaşlılardır. Hıristiyanlığın bu özelliklerinin yanında misyonerlik faaliyetlerine de romanlarda işaret edilir. Avrupa’dan gelen mürebbiyeler arasında kendi dinî inançlarını ders verdiği çocuklara aşlamak isteyen, onları Hıristiyan kültürüne göre yetiştirmek isteyenler de vardır.

Ahmet Midhat Efendi’nin romanlarında özellikle hristiyan din adamları ve kilisenin bozulması konu edilir. Mithat Efendi’nin Avrupa’da dinsizlik konusunu işlediği romanların yayım tarihlerinin 1880’lerden sonra olması dikkat çekicidir. Avrupa’da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hızlanan dinden uzaklaşma süreci, Hüseyin Rahmi’nin romanlarında “hiçizm” şeklinde bir anlayışa bürünür. Bütün bunlar aynı zamanda bir çelişkiyi de içinde barındırmaktadır. Roman yazarlarının ilginç bir şekilde dikkat çekmedikleri, hatta belki de sessizlikle karşıladıkları bu çelişki, bir yandan yaklaşılacak istenilen Batı’nın, eleştirilen bu dinî durumu dikkate alındığında aslında ne kadar uzak durulması gereken zaafllara sahip olduğu gerçeğidir.

Benzer bir durum XIX. yüzyıl Türk romanlarında geçen Avrupa'nın ahlâkıyla ilgili satırlarda da söz konusudur. Konusu Avrupa'da geçen, roman kahramanının Avrupa'ya gönderildiği ya da Avrupalı roman kişilerinin İstanbul'a geldikleri romanlarda Avrupa ahlâkı hakkında bilgilere ulaşırız. Ahlâk konusu en geniş şekilde Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında kendisine yer bulur. Ahlâk, başkalarıyla ilişkiyi tanımlayan ve aynı zamanda âdâb-ı muâşeret denilen kuralları da kapsar. Komşuluk ilişkileri, misafirperverlik, hasta ziyareti gibi konular da bu kapsamda kendisine yer bulur. Bu yüzyılda Avrupa insanının daha çok çalışma derdine düşmesi, komşuluk, misafirperverlik gibi değerleri ortadan kaldırmış; komşuluk ilişkileri yok denecek kadar azalmıştır. Hayat şartlarının getirdiği bir zorunlulukla aile fertleri olarak kadın ve erkeğin iş hayatına atılması, kadının ekonomik özgürlüğünü kazanması bireyselleşmesi de beraberinde getirmiş, insanlık bağlarının zayıflaması aileye ve çocuklara da yansımıştır. Aynı şehirde yaşayan ve birbiriyle ilgisi kesilmiş aileler, ana-babalar ve çocuklar vardır. Pansiyon gibi farklı milletlerden insanların kaldığı mekânlarda ahlâk anlayışları ve komşuluk ilişkileri de farklıdır. Avrupalı, insanî ilişkilerde milliyeti ve konumu ne olursa olsun karşısındakine değer vermez. İlişkilerde her şeyin ölçüsü çıkardır. Avrupa ahlâk anlayışının bozulmasında ekonomik sebeplerin etkisi vurgulanır. Anne ve babası belli olmayan gayri meşru çocukların sayısında ciddi bir artış vardır. Ancak devlet bu çocuklar için önlemler almış, bir takım müesseseler kurmuştur. Avrupa'da ahlâkî bakımdan olumsuzluğun ortaya çıkışının sebepleri arasında romanlar da görülür. Bu yüzden Avrupa'da genç kızlara evleninceye kadar roman okutulmadığından bahsedilir. Kızlara roman okutulmasının yasaklanmasının sebebi, onlara dünyanın kötülüklerini öğretmemek olarak gösterilir. Sosyal hayatın içine girip maddî ve manevî zorluklarla karşılaştıklarında, özellikle Fransız kızlarının bir defa hata yaptıktan sonra o hatanın tekrarına engel olamadıkları belirtilir.

Daha önceki yüzyıllarda sosyal hayatın içinde yer almaya başlayan Avrupalı kadın, XIX. yüzyılda hayatın her alanında görünür hale gelmiştir. Önceleri yalnızca sanat hayatının bir parçası olan opera, tiyatro gibi eğlence yerlerinde görülen kadın, şimdi meslek ve çalışma hayatına da girmiştir. Kadınların çiçekçi, kurabiyeci, muhasebeci, çamaşırcı, pansiyon işletmecisi gibi farklı iş kollarında çalıştıkları ve ekonomik hayatın bir parçası oldukları görülür. Avrupa'da evin geçimini sağlamak kadın ve erkeğin beraber çalışmasıyla ya da erkeği olmayan ailelerde kadının

çalışmasıyla gerçekleşir. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupalı kadın çeşitli yönleriyle işlenir. XIX. yüzyılda Avrupa'da kızların eğitimine önem verilirken, üniversite okuyup öğretmen olanlar da idealize edilir. Bütün romanlarda Avrupa'dan İstanbul'a mürebbiye olarak ya da gezip eğlenmek için gelen Avrupalı kadınlarla karşılaşırız. Avrupa'da evlilik ve çocuk sahibi olma yaşı kadınlar için yirmili yaşlardır. Avrupa'da kadına bakışı simgeleyen en önemli hususlardan birisi, onları çeşitli adlar altında sınıflandırarak değerlendirmektir.

Avrupa insanının kadın erkek birlikte katılarak eğlendiği balolar, bir çeşit buluşma mekânlarıdır. Bu ortamlarda erkekler kadın, kadınlar da kısa ya da uzun süre kendileriyle arkadaşlık edecek insanlar bulabilirler. Hukuk nazarında kadınla erkeğin aynı haklara sahip olduğunu savunan feminizm akımı da bu yüzyılda ortaya çıkmıştır. Bu akımın da etkisiyle Avrupa'da kadının bulunmadığı bir alan kalmamış gibidir. Meslek ve iş sahibi, ahlâklı kadınların yanı sıra Paris'te "prado" adı verilen ve sokak balolarında fuhuş yapan kadınlar da vardır. Avrupa'da kızlar sadece çalışma hayatı bakımından değil eğlence, sanat ve edebiyat ortamlarına katılma konusunda da özgürdür. Rus kadınları ise edep ve haya duyguları bakımından, Osmanlı kadını ile mukayese edilmek bir yana, Avrupa kadınlarından çok daha geridedir. Avrupalı kadının sosyal hayatta her an erkekle beraber olması, kendi serbestiyetini kazanmış olması beraberinde ahlâksızlığı da getirmiş, eşini aldatan ve kısa süreli ilişkiler yaşayan kadınlar ortaya çıkarmıştır. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında kadın konusu ve Avrupa kadınıyla Doğulu kadının mukayesesi, daha çok Türklük ve Müslümanlığı savunmak üzere donattığı kişilerin Avrupalı kadınların sorularına verdikleri cevaplar üzerinden anlatılır. Bu noktada "özgürlük" kavramının geleneksel değerlerden sıyrılmakla eşdeğer görülmesi, Batılılaşmaya sınır koyma arayışlarının bir göstergesidir. Dönemin romancıları diğer sahalarda Avrupa'yı ne kadar idealleştirseler de, ahlâk ve aile anlayışı söz konusu olduğunda başka arayışlar içine girmektedirler.

XIX. yüzyıl Türk romanında sıkça işlenen konulardan birisi de Avrupa'daki "hürriyet" kavramıyla beraber "esâret" meselesidir. Avrupa'nın köle ve köleliğe bakışı, romanlarda daha çok Batı'yı Doğu'yla mukayese etmek için gündeme gelir. *Esâret* ve *Sergüzeşt*'te olduğu gibi sonu acıyla biten örneklere rağmen, Osmanlı sosyal hayatında kölelik kurumunun Avrupa'ya göre daha insancıl şartlara sahip olduğu romanlara yansır. Hatta romanlarda Avrupalılar tarafından ileri sürülen

eleştiriler tek tek cevaplanır. Kölelik ve esâret konusunun ortaya çıkışını sağlayan durumlardan birisi de savaşlardır. Avrupa’da esirlere uygulanan muamele oldukça kötüdür. Osmanlı muhitinde ise durum tam tersidir; cariye evin halkından biri gibi kabul edilir. Bir yönüyle romancılar Avrupalılara karşı Osmanlı’daki cariyelik kurumunu savunurlar.

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa, ulaşım imkânları gelişmiş, “demir ağlarla” örülü, en uzak köşesine birkaç günde gidilebilen bir coğrafya olarak karşımıza çıkar. Deniz yolculuğu ve taşımacılığı ise sadece Avrupa içinde değil, dünyanın çeşitli ülkelerine uzanacak şekilde yaygındır. Deniz taşımacılığında İngilizler daha öndedir. Avrupa’ya gidenleri karşılayan bir manzara olarak pansiyon, misafirhâne ve otel gibi konaklama imkânları, özellikle Fransa ve Paris’te medeniyetin bir gereği olan özgürlüğü sembolize eden mekanlar olarak görülür. Avrupa iş, eğitim ve ticaret merkezi olduğu için, şehirlerde dışarıdan gelenlerin kolayca konaklayabileceği farklı kalite ve ücrette yerler bulunmakta ve bunlar yaygın geçim kaynakları arasında yer almaktadır. Yatak ücretleri odadaki kişi sayısına, odanın temizliği ve kalitesine göre değişmektedir. Avrupa’nın kültür ve eğitim merkezi olan Paris’te, Fransa içinden ve çeşitli ülkelerden gelen talebeler için hayat koşulları daha zordur. Osmanlı hanımlarının aksine XIX. yüzyıl Avrupa kadını, şehirlerarasında veya ülkeler arasında kolayca seyahat edebilme imkânına sahiptir. Seyahatler bağlamında, caddelerin temizliği, genişliği ve ferahlığı hep vurgulanır.

Avrupa’da ekonomik hayatı desteklemek ve para transferi gibi işlemler için bankalar kurulmuş, bankacılık hizmetleri yaygınlaşmıştır. Ticari hayatta bankalar üzerinden işlem ve senet tahsilatı yapılabildiği gibi, paralarını yatırarak faiziyle geçinenler de vardır. Ekonomik hayattaki bu canlılık kazanç durumuna göre toplumda sınıfların oluşmasına ve eşitsizliğin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Ahmet Midhat Efendi’nin Avrupa dönüşü yazdığı romanlarda, Avrupa’nın olumsuz yönleri olarak öne çıkan hususlardan birisi de ekonomik hayat, geçim zorluğu ve işsizliktir. Avrupa’da dilencilik neredeyse bir geçim kaynağıdır; İtalya’da ise dilencilik bir sanat haline gelmiştir. Bunlar okuyucunun zihninde tek düze bir Avrupa algısının oluşmasını önleyen örnekler olarak karşımıza çıkar. Avrupa ülkelerinde deniz ve demir yolu ağının gelişmiş olması ticarî hayatın gelişmesine de zemin hazırlamış; ekonomik hayat beraberinde yeni iş kolları ve yeni güvenceler getirmiştir. Bunlardan

birisi sigortacılık işleridir. Osmanlı toplumunun yeni yeni tanımaya başladığı sigortacılık işleri ve şirketleri Avrupa'da çok yaygındır.

Avrupa'da ekonomik hayatın gelişmesi ve zenginliğin artması aynı zamanda dinî bir alt yapısı olan yardım kuruluşlarının sayısını artırmıştır. Paris'te bu tür özel kuruluşlar ve vakıflar bulunmaktadır. Genellikle kilise tarafından organize edilen bu tür yardımlar ekonomik hayatın bir parçasıdır. Yardım edilecek kişiler her zaman doğru seçilmese de, ihtiyaç sahiplerinin büyük bir kısmı buralardan aldıkları yardımlarla geçimlerini sağlamaktadırlar.

Avrupa kültürüyle yetişmiş insanların hastalık ve ölüm gibi olaylara daha soğukkanlı yaklaşımları görülür. Hastalık konusunda Avrupalı insan daha bilinçlidir; büyüklerden ya da çevreden yardım istemek yerine bir uzmana müracaat eder. Bu durum Avrupa insanının kültür seviyesi ve alışkanlıklarıyla ilgilidir. Bir çok konuda olduğu gibi hastalık ve ölüm gibi durumlarda da zengin çevrelerde geçerli özel adetler vardır. Mezarlıkların temizliği ve düzeninden romanlarda hayranlıkla bahsedilir.

Siyasî ve sosyal hayattaki yakınlaşma, kültürel etkileşim Avrupa'ya gidiş gelişleri bu yüzyılda artırmıştır. Yüzyılın sonuna kadar pek çok insan başta eğitim olmak üzere ticaret yapmak, yabancı dil (özellikle Fransızca) öğrenmek, Avrupa kültüründen ve gelişmişliğinden istifade etmek gibi amaçlarla, ayrıca bunların dışında sadece gezip eğlenmek için Avrupa'ya gitmiştir.

Roman kahramanların Avrupa'ya eğitim için gidiş sebebi, Avrupa'yı tanıma arzusunun yanı sıra ilim ve fen bakımından Avrupa'nın ilerde olduğunun kabulüdür. Sağlık başta olmak üzere, şehir ve sosyal hayatın yeniden inşa edilmesinde önemli rol oynayan mühendislik eğitimi, tıp eğitiminden sonra en çok tercih edilen alandır. XIX. yüzyıl Türk romanına bir bütün olarak bakıldığında, hangi eğitim türünde olursa olsun gönderilen roman kahramanlarının gittiği ülke bir iki istisna dışında Fransa'nın başkenti Paris'tir. Eğitim dışında roman kahramanlarını Avrupa'ya gitmeye iten sebepler arasında, medeniyeti yerinde görme arzusu, siyasî veya toplumsal olaylardan kaçış, eğlence (zevk-perestlik) sayılabilir.

XIX. yüzyıl Türk romanlarına göre, eğitim, seyahat, bilgi ve görgüsünü arttırmak, zevk ve eğlence gibi değişik sebeplerle Avrupa'ya giden roman kahramanları arasında eğitim için gittikleri Avrupa'dan bu hedeflerini

gerçekleştirerek dönenler bulunduğu gibi, bu amaçla gittiği halde zevk ve eğlenceye dalarak eğitimini tamamlayamadan dönenler, sadece seyahat maksadıyla gidip dönenler, zevk ve eğlence amacıyla gidip bu doğrultuda vakit geçirerek dönenler bulunmaktadır.

Avrupa - Osmanlı mukayesesi romanlarda en çok karşımıza çıkan konular arasındadır. Mukayese kültür, medeniyet, din, ahlak, eğitim, ekonomi, şehircilik, kadın, kölelik, basın gibi çok farklı alanlarda yapılmaktadır. Şehircilik, cadde ve sokakların temizliği, ulaşım imkanları, ekonomik hayatın gelişmişliği, eğitim kurumlarının yaygınlığı ve kalitesinin yüksekliği ile Avrupa medeniyetinin Fransız İhtilali'nden sonra kazandığı ivmeyle büyük gelişmeler kaydeden teknik konularda Avrupa'nın büyük bir üstünlüğü vardır. Buna karşın başta komşuluk ilişkileri, misafirperverlik, anne babaya saygı, esir ve hizmetçilere iyi muamele gibi ahlâkî konularda ise Doğu'nun üstünlüğü söz konusudur. Diğer bir ifadeyle maddî açıdan Avrupa, manevî bakımdan Şark / Osmanlı üstün durumdadır. Ahmet Midhat Efendi'nin ahlâk bakımından Doğu'nun Batı'dan üstün olduğu ve medeniyet bakımından ilerleyen Avrupa'nın ahlâk bakımından çöküntüye doğru gittiği tezi üzerine oturduğu mukayese şekli, yüzyılın sonuna doğru kaleme alınan diğer romanlarda etkisini giderek kaybeder.

Din iki farklı dünyaya ait önemli bir mukayese alanı olarak karşımıza çıkar. Özellikle kadın-erkek ilişkileri, ahlâk anlayışları, evlilik ve kölelik-cariyelik meseleleri üzerinden din etkisi ele alınırken, farklı din mensupları arasındaki evlilik önemli bir tema olarak belirir.

Kadın ve kadının sosyal hayattaki durumu bir diğer önemli mukayese konusudur. Kadın üzerinden iki yönlü bir mukayesenin yürütüldüğü görülür. Bir taraftan Avrupa'nın olumlu tarafları okuyucuya eğitilmiş, kültürlü ve akıllı kadın rol-modellerle verilirken, diğer taraftan Avrupa ahlâk anlayışı ve kadın-erkek ilişkileri mukayeseye konu edilir ve Avrupa medeniyeti tenkit edilir. Avrupa-Osmanlı mukayesesi evlilik, kadına yönelik şiddet ve kadının ekonomik bakımından sosyal hayattaki yeri üzerinden yapılır. Dikkat çekici konuların başında çok eşlilik ve cariyelikle ilgili Batılı karakterlere yapılan veya yaptırılan izahlarla iki ayrı dünyaya ait mukayeselerin yapılmasıdır.

Alafranga tipler bir başka mukayese unsuru olarak göze çarpar. Avrupa'nın alafranga hayatı birçok romanda Avrupa ve medeniyetinin bir parçası olarak tasvir

edilirken, diğ er taraftan yanlış Batılılaşma mizahi karakterler de alafrangalaşmaya çalış an olumsuz tiplerden seçilir.

Eğ itim bir diğ er mukayese unsurudur. Özellikle kadın-eğ itim ilişkisi romanlarda iş lenen ana temalardan biridir ve romanlardaki olumlu tiplerin en temel özelliğ i eğ itimli olmalarıdır. Eğ itimli tipler arasında olumsuz örnek neredeyse yok denecek kadar azdır; eğ itimli tipler ancak ahlâkî konularda kısmî bir eleştiriye konu olurlar.

Bir baş ka mukayese unsuru da mekânlarla ilgilidir. Burada Avrupa'nın maddî kültürünü temsil eden park, bahç e, sokak ve cadde gibi görünür mekânlarla ilgili karşılaştırmalarda iki hususa dikkat çekilir. Birincisi, okuyucunun çok yabancı olduğu bir mekânı öğrenmesine yarayacak bir yöntem için tercih edilenler. İkincisi ise, Avrupa medeniyetinin ne kadar geliş miş, Osmanlı'nın ise bu geliş menin ne kadar uzağ ında olduğunu anlatmaya yönelik tercih edilenler. Avrupa âdâb-ı muâşeretini anlatmaya yönelik karşılaştırmalar da bu bölümde yer alır.

Bütün bu karşılaştırmalardaki temel amaç, eğ itim ve kültürün önemi ile Avrupa'nın geliş miş liğ inin gözler önüne serilmesidir. Ahlâk üzerinden yapılan itirazlar ise Avrupa'yı reddetmek için değ il olumsuzluklarına karşı dikkatli olmak içindir.

XIX. yüzyıl Türk romanında Avrupa'da ortaya çıkan ve oradan gelen şeylere karşı üç farklı tavır ortaya konur: Birincisi her şeyi olduğu gibi benimseme ve Avrupa'ya ait değerlerin bütünüyle üstün olduğ una inanma tavrı, ikincisi bu değerlerin olumlu yönlerini alıp olumsuz yönlerine karşı çıkma tavrı, üçüncüsü de Avrupa'nın her şeyini reddetme tavrı. Romanlarda bu tavırlar farklı tipler ve karakterler üzerinden yansıtılmaya çalış ılmış tır. İlk roman örneklerinden başlayarak yüzyılın sonuna kadar yazılan romanlarda bu tavırlara yansıyan bir değer çatış masının sıkça yer aldığı görülür. Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında, Batı'nın dış görünüşünü benimseyen ve bunların gerçek Avrupa değerleri olduğ una inanan roman kahramanlarıyla, Avrupa'yı da bilen ancak kendi değerlerini koruyan roman kahramanlarının çatış ması görülür. *Acâyib-i Âlem* ve *Ahmet Metin ve Şirzat* gibi romanlarda Avrupa'ya karşı kendi değerlerinin üstünlüğ ünü savunan, bilgili, donanımlı, yabancı dil bilen, her konuda bilgisi olan tiplerle karşılaşıyoruz. *Felâatun Bey'le Râkım Efendi*'den *Bahtiyarlık'a*, *Bekarlık Sultanlık mı Dedin?* den *Araba Sevdası* 'na, *Şık'tan Şıps evdi*'ye kadar romanlarda temel vurgu bunun üzerindedir

Batı'nın, bütün bilimsel ve teknolojik üstünlüğünün yanında ahlâkî olarak yaşadığı çöküntü, özellikle Mithat Efendi'nin romanlarında çizdiği resimde belirgin bir husustur. Avrupalılaştırmanın olumsuz yönleri, ahlâkî bozukluk, kadın-erkek ilişkilerindeki serbestiyet, evlilik hayatındaki sadakatsizlik, gayr-ı meşru ilişkiler, metres hayatı, fuhşun yaygınlaşması, genelev ve gayr-ı meşru olarak dünyaya gelmiş çocuklar, eğlence hayatında görülen aşırılıklar ve değişmeler ile kumar, içki, dans, balo gibi yine eğlence hayatı içinde değerlendirebilecek olgulardır. Tüm bu olguların olumsuz yönleri ve toplum hayatında açtığı yaralar *Henüz 17 Yaşında*, *Şıpsevdi*, *Aşk-ı Memnû* ve *Kırık Hayatlar* gibi romanlarda karşımıza çıkar.

XIX. yüzyıl Türk romanında, Avrupa'dan mürebbiye olarak gelen tiplerin büyük bir kısmı toplumu olumsuz anlamda etkileyen ya da dönüştürmeye aracılık eden menfi tipler olarak sunulur. *Mürebbiye* ve *Şıpsevdi*'deki mürebbiyeler bu kurgu çerçevesinde romanlarda yer alır. Konak hayatından Avrupai tarzda kagir binalara geçiş ile mahremiyet arasında kurulan ilişki yeni durum için olumsuzluk olarak görülür.

İnsanî bağların en çok hissedildiği hastalık ve ölüm gibi durumlarda takınılacak tavırlar ve siyah giyinmek, gözlük takarak cenaze törenine katılmak, çiçek ve çelenk göndermek gibi resmî ve soğuk tavırların hakim olduğu uygulamalarda Avrupalılaştırma romanların diğer bir teması olarak karşımıza çıkar. Daha samimi ve sıcak ilişkileri barındıran Türk kültür ve medeniyeti yerine Avrupa usullerinin benimsenmesi olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilir. *Araba Sevdası* ve *Şıpsevdi* romanları bu konulara yer veren eserler arasındadır. Avrupalılaştırmanın getirdiği olumsuzlukları romanlarında geniş olarak işleyen yazarlardan birisi de Hüseyin Rahmi'dir.

Halit Ziya'nın romanlarında da Avrupa kültürünün bir yansıması olarak kur, flört ve aşk ilişkileri konu edinilir; örneğin *Aşk-ı Memnû*'da aile kurumu ve aile içi ilişkiler bakımından Avrupalılaştırmanın getirdiği olumsuzluklar işlenir. Bu romanlarda dikkat çekilen bir başka olumsuzluk da çocuklara küçük yaşlardan itibaren tutulan yabancı mürebbiyeler tarafından Avrupa dilleri öğretilirken Türkçenin ihmal edilmesidir.

Olumsuz tipler ve alafranga karakterlerin gülünç halleri aslında bir Avrupa karşıtlığı olarak karşımıza çıkmaz. Yapılan tenkitlere ve yöneltilen eleştirilere

rağmen, Batılılaşma her zaman bir hedef olarak görülür. Romanlara yansıyan olumsuzluklar daha ziyade temeli Batılılaşma'nın yanlış anlaşılması etrafında döner.

XIX. yüzyılda yazılmış, konusu Avrupa'da ya da Osmanlı coğrafyasında geçen Türk romanlarında gönül bağı, aşk ya da evlilik meselesine bir şekilde değinilir. Belki de en çok işlenen konuların başında karşılıklı veya karşılıksız aşk, kıskançlık ve evlilik gelir. Kurla başlayan ilişkiler, flörtle gelişir ve aşkla zirveye ulaşır. Aşkların çoğu ciddi değildir. Para için, maddî refah ve huzur için, sosyete muhitlerine ya da eğlence âlemlerine girebilmek için, bazen de sırf zevk için aşk ilişkileri kurulur, fakat samimiyet olmadığı için bu ilişkiler çabuk bozulur. Aşkların çoğu pişmanlık, kırgınlık, hayal kırıklığı ve felaketle sonuçlanır. Madam Hamparson (*Karnaval*) hayattan çekilip rahibe olur, Agavni (*Müşahedât*) öldürülür, Bihter (*Aşk-ı Memnû*) intihar eder.

Kadının sosyal ve günlük hayata katılması, özellikle eğitim ve evlenme konusunda kendi iradesini otaya koyabilecek konuma gelmesi ya da romanlarda bunların tartışılması olumlu adımlardır. Hüseyin Rahmi'nin romanlarında, Fransızca konuşan, Avrupa'ya eğitim için gidip bütün vaktini eğlenerek geçirip dönen ve mürebbiye olarak Avrupa'dan gelen tipler vardır. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında eğitim ve öğretimin ayrı bir yeri vardır. Özellikle kızların eğitimine büyük önem veren yazar, romanlarında genellikle iki farklı tip canlandırarak, okumuş olanları öne çıkarır. *İntibah*'ta gerçek hayatın dışında yetiştirilen roman kişinin, gerçeklerle karşılaşınca nasıl davranacağını bilemeyeşinden yola çıkılarak eğitimin önemi vurgulanır.

XIX. Yüzyıl Türk romanında olumlu kadın karakterler genel olarak eğitilmiş, yabancı dil bilen, sosyal hayatın içinde ve kendi kararlarını kendisi veren aynı zamanda ahlâkî kurallara uyan ve modern fakat iffetli tipler olarak karşımıza çıkar. Modern Türk kadını imgesinin çizildiği bu prototiplerin karşısına Batılılaşma'yı yanlış anlayan ve ahlâkî olarak düşkünlükler gösteren yabancı veya yerli olumsuz tipler çıkarılır. İlk dönem romanlarında çok baskın olan ahlâk vurgusu giderek yerini modern imgesine bırakacaktır. Bu gidiş-gelişler arasında aile kurumunun merkezî rolünü kaybetmediğini görürüz. Özellikle evlilik, aile hayatı, iffet ve namus gibi kavramlar kutsallığını korurken diğer taraftan kadının eğitimi ve evlilik hususunda kendi kararını kendisinin vermesi öne çıkar.

XIX. yüzyıl Türk düşünce ve edebiyat adamları arasında görülen Avrupa dillerinden birisini öğrenme, ona ait eserleri okuma, tercüme etme, bu doğrultuda yeni dil ve edebiyat anlayışı geliştirme düşüncesi dönemin romanlarına da yansımıştır. Servet-i Fünûn edebiyatçıları olarak anılan Halit Ziya, Mehmet Rauf gibi yazarlarla, bunların dışında örneğin Hüseyin Rahmi'nin romanlarında yabancı dil bilen roman kahramanları çoğunluktadır. Özellikle Halit Ziya'nın romanlarında Fransızcanın yanında Fransız şiir ve edebiyatını takip edip onları örnek alarak yeni bir şiir ve edebiyat anlayışı getirme gayretinin görüldüğü açıktır. Edebiyat dili, kullanılan semboller ve ifadeler Fransız edebiyatı örnek alınarak gelişir.

Yabancı dil bilen roman kahramanlarıyla ilgili şu ayrımı da yapmak gerekir. Başta Ahmet Mithat olmak üzere, Mizancı Murat, Halit Ziya gibi yazarların ürettiği roman kahramanlarının büyük bir kısmı, yabancı dili Avrupa kültürü ve edebiyatını tanımak, ondan istifade etmek maksadıyla öğrenirler. Bunun yanında esas niyetleri bir yabancı dil öğrenip konuşmak olmayan, sırf yabancı dil biliyor görünme derdindeki, gösteriş meraklısı alafranga tipler de vardır. Bunlar konuşmalarının arasına birkaç Fransızca kelime sıkıştırarak, koltuğunun altında Fransızca dergi ve gazete taşıyan, ancak okumak derdinde olmayan tiplerdir. *Felâton Bey'le Râkım Efendi*'de Felâton, *Bahtiyarlık*'ta Senai, *Karnaval*'da Zekâyî Bey, *Araba Sevdası*'nda Bihruz Bey, *Ülfet*'te Âkil Bey, *Şık*'ta Şöhret, *Şipsevdi*'de Meftun bu tiplerdendir. Ahmet Midhat Efendi'nin hikâye ve romanlarında daha belirgin bir biçimde görüleceği üzere, yabancı dil bilen ve konuşan tipler arasında kadın önemli bir yer tutar. Bu durum, eğitilmiş rol modeller olarak kadınların öne çıkarılması şeklindeki genel eğilimle paralellik arzeder.

Bu dönemde Almanca ve Fransızca sadece Osmanlı ülkesinde değil bütün Avrupa'da ve Doğu Avrupa ülkelerinde büyük önem kazanır, herkes bu dilleri öğrenmeye çalışır. Özellikle Fransızca, medeniyet lisanı olarak görülür. XIX. yüzyıl Türk romanında da neredeyse tek hâkim dil Fransızca'dır.

Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında, Doğu ve Batı edebiyatlarını bilen, hem de bu iki edebiyat arasında mukayese yapacak kadar iyi yetişmiş, kendine güveni tam olan tipler tercihe şayandır. Tanzîmat devri romanlarında olduğu gibi Servet-i Fünûn edebiyatçılarının roman kahramanlarının büyük çoğunluğu da yabancı dil bilirler; başta şiir, hikâye, roman türleri olmak üzere Avrupa edebiyatından çeviriler yaparlar.

1890'lı yıllardan önceki romanlarda dil ve edebiyat Avrupa ile mukayese aracı olarak kullanılırken, artık bu tarihlerden sonra artık edebiyat denilince akla Batı edebiyatı gelir ve Batı edebiyatı bir ideal olarak benimsenir.

Romancıların Avrupa'ya bakışlarını genel olarak değerlendirecek olursak karşımıza çıkan tablo şudur:

Ahmet Midhat Efendi'nin romanları Avrupa hakkında en geniş malzeme sunan eserlerdir. Konusu Avrupa'da geçen bu romanlar ve Avrupa'ya seyahat ya da başka maksatlarla giden roman kahramanları sayesinde, başta Fransa olmak üzere Avrupa'nın çeşitli ülke ve şehirlerini, kültür ve medeniyetini yakından tanırız. Bunların bir kısmı Ahmet Midhat Efendi'nin Avrupa'yı görmeden yazdığı romanlardır. Ansiklopedilerden, dergi ve gazetelerden, seyahat rehberlerinden edindiği bilgilerle oluşturduğu bu tür romanları daha çok onun "malumatfuruş"luğunu ortaya koyan, okuyucuyu eğitmek ve bilgilendirmek amacıyla yazdığı romanlardır. Hatta ayrı bir kıta olmasına rağmen bir bütün gibi algılanan Amerika da buna dahildir. Ahmet Midhat Efendi'nin, Avrupa'ya ilk seyahatini gerçekleştirdiği 1889 yılına kadar yazdığı hikâye ve romanlarda daha ziyade örnek alınması gereken, yüceltilen, her şeyin iyisinin yapıldığı ve bulunduğu, zengin ve müreffeh bir Avrupa hayali canlandırılırken, bu tarihten sonra yazdığı romanlarda bir hayal kırıklığı olmasa da özellikle aile, geçim meselesi, çocuk eğitimi ve çocuklara sahip çıkma gibi sosyal konularda olumsuz tarafların öne çıktığı görülür. Ahmet Midhat Efendi'nin romanlarında Avrupa özellikle şehircilik, mimarî, bilim ve teknik alanlarında üstün ve hayranlık duyulan bir coğrafya olarak sunulurken, sosyal konularda olumlu pek çok yönüne rağmen, Türk kültür ve medeniyeti karşısında daha çok olumsuz taraflarıyla ele alınıp değerlendirilir. Özellikle aile kurumu, komşuluk ilişkileri ve misafirperverlik gibi konularda Osmanlı Türk toplumu Avrupa'dan üstündür. Bununla birlikte örneğin yetim çocuklara sahip çıkma amacıyla kurulan kurumlar, Avrupa'nın sosyal açıdan örnek alınması gereken yönleridir. Onun Avrupa'yı değerlendirme şekli, 1889 Müsteşrikler Kongresi'ne katılmasından sonra değişmiş, hayranlık yerini bilgiyle desteklenen eleştiriye, dolayısıyla daha dengeli bir Batı algısına bırakmıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki, Avrupa kültür ve medeniyeti 1870'lerde ilk örnekleri ortaya çıkan Türk hikâye ve romanına yüzyılın sonuna kadar giderek artan bir oranda yansımıştır. Geniş bir okuyucu kitlesine ulaşan romanlar sayesinde,

toplum Avrupa değerlerini yakından tanımış ve etkilenmiş, diğer bir ifadeyle toplumun modernleşmesinde romanlar önemli bir rol oynamıştır.

İNCELENEN ROMANLAR

- Emin Nihat Bey, **Müsameretnâme**, İstanbul 1288 [1871/1872], (çevrimyazı: Sabahattin Çağın-Fazıl Gökçek), Özgür Yay. İstanbul 2003, 475 s.
- Ahmet Mithat Efendi, **Suizan ; Esâret**, İstanbul 1287 [1870/71], 110 s.
Letâif-i Rivayât:1 (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 1-12, 13-28.
- Ahmet Mithat Efendi, **Gençlik, Teehhül**, İstanbul 1287 [1870/71] 106-194 s.
Letâif-i Rivayât:2 (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 29-41, 42- 55.
- Ahmet Mithat Efendi, **Felsefe-i Zenân**, İstanbul 1287 [1870/71] 196-298 s. *Letâif-i Rivayât:3* (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 56-86.
- Ahmet Mithat Efendi, **Firkat**, İstanbul 1287 [1870/71] 162 s.
Letâif-i Rivayât:5 (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 116-164.
- Ahmet Mithat Efendi, **Yeniçeriler**, İstanbul 1288 [1871/72] 100 s.
Letâif-i Rivayât:6 (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 165-194.
- Ahmet Mithat Efendi, **Gönül ; Mihnetkeşan**, İstanbul 1287 [1870/71] 96 s.
Letâif-i Rivayât: (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 87-104, 105-115.
- Ahmet Mithat Efendi, **Ölüm Allah'ın Emri**, İstanbul 1290 [1873/74] 160 s.
Letâif-i Rivayât:8 (Haz. Fazıl Gökçek - Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 195-224.

- Ahmet Midhat Efendi, **Dünyaya İkinci Geliş yahut İstanbul'da Neler Olmuş**, Şark Matbaası, İstanbul 1291 [1874/75], 126 s. (İstanbul 1321 baskısını esas alarak hazırlayan Kazım Yetiş), TDK Yay. Ankara 2000, 124 s.
- Ahmet Midhat Efendi, **Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar**, Şark Matbaası, İstanbul 1291[1874/75] 461 s. (Haz. Ali Şükrü Çoruk), TDKYay. Ankara 2000, 433 s.
- Ahmet Midhat Efendi, **Zeyl-i Hasan Mellâh yahut Sır İçinde Esrar**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1292 [1875/76], 440 s. (Haz. Ali Şükrü Çoruk), TDK Yay. Ankara 2000, 405 s.
- Ahmet Midhat Efendi, **Hüseyin Fellâh**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1292 [1875/76], 367 s. (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Felâton Bey ile Râkım Efendi**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1292 [1875/76], 154 s. (Haz. Necat Birinci), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Yeryüzünde Bir Melek**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1292 [1296] [1875/76 , 1878/1879], 1184 s. (Haz. Nuri Sağlam, TDK Yayınları, Ankara 2000)
- Ahmet Midhat Efendi, **Paris'te Bir Türk**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1293 [1876/77], 560 s. (Haz. Erol Ülgen), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Bir Gerçek Hikâye ; Fitnekar**, İstanbul1293 [1876/77] 120 s. ; *Letâif-i Rivayât:9* (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 225-243, 244-258.
- Ahmet Midhat Efendi, **Çengi**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1294 [1877/78], 160 s. ; (Haz. Erol Ülgen-Fatih Andı), TDK Yayınları, Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Nasip, Bekarlık Sultanlık mı Dedin?** İstanbul 1294 [1877/78], 81 s. ; *Letâif-i Rivayât:10* (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 258-268, 269-281.
- Ahmet Midhat Efendi, **Kafkas**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1294 [1877/78], 240 s; Kafkas (Haz. Erol Ülgen), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Henüz 17 Yaşında**, İstanbul 1297 [1879/80], 200 s. (Haz. Nuri Sağlam,) TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Karnaval**, İstanbul 1298 [1880/81] 269 s. (Haz. Kazım Yetiş, TDK Yayınları, Ankara 2000.

- Ahmet Midhat Efendi, **Acâyib-i Âlem**, İstanbul 1299 [1881/82], 288 s. (Haz. Kazım Yetiş), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Dürdane Hanım**, İstanbul 1299 [1881/82], 125 s. (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Vah**, İstanbul 1299 [1881/82] 173 s. , (Haz. Kazım Yetiş), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Cellat**, İstanbul 1301 [1883/84], 192 s. ; (Haz. Nuri Sağlam), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Esrâr-ı Cinâyât**, İstanbul 1301 [1883/84], 255 s. (Haz. Ali Şükrü Çoruk), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Hayret**, İstanbul 1302 [1884/85], 507 s. (Haz. Nuri Sağlam), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Bahtiyarlık**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1302 [1884/85], 194 s. (Haz. Nuri Sağlam), TDK Yay. Ankara 2000. *Letâif-i Rivayât*:11, 2. Cüz, İstanbul 1311, 107 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 282-337.
- Ahmet Midhat Efendi, **Cinli Han**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1302 [1884/85], 160 s. (Haz.Necat Birinci), TDK Yay. Ankara 2000. *Letâif-i Rivayât*: 12, İstanbul 1311 (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 338-383.
- Ahmet Midhat Efendi, **Obur**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1302 [1884/85], 106 s. *Letâif-i Rivayât*: 13 İstanbul 1311 (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 383-412.
- Ahmet Midhat Efendi, **Bir Tövbekar**, Kırk AmbarMatbaası, İstanbul 1302 [1884/856], 82 s. *Letâif-i Rivayât*: 14, İstanbul 1311 (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 413-436.
- Ahmet Midhat Efendi, **Çingene**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1304 [1886/87] , 1208 s. (Letâif-i Rivayât,:15, Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 437-496.
- Ahmet Midhat Efendi, **Çifte İntikam**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1304 [1886/87], 80 s. (Letâif-i Rivayât,:16, Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 497-519.

- Ahmet Midhat Efendi, **Para**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1304 [1886/87], 152 s. (Letâif-i Rivayât,:17, Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 520-562.
- Ahmet Midhat Efendi, **Kismetinde Olanın Kaşığında Çıkar**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1304 [1886/87], 103 s. (Letâif-i Rivayât,:18, Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 563-592.
- Ahmet Midhat Efendi, **Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrâr**, İstanbul 1305 [[1887/88], 293 s. (Haz. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2002.
- Ahmet Midhat Efendi, **Arnavutlar Solyotlar**, İstanbul 1305 [1887/88], 221 s. / (Haz. Nuri Sağlam), TDK Yay. Ankara 2002.
- Ahmet Midhat Efendi, **Haydut Montari**, Kırkanbar Matbaası, Dersaadet 1305 [1887/88], 276 s. , (Haz. Erol Ülgen), TDK Yay. Ankara 2003.
- Ahmet Midhat Efendi, **Fennî Bir Roman Yahut Amerika Doktorları**, İstanbul 1305 [1888/89], 87 s. , (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2002.
- Ahmet Midhat Efendi, **Gürcü Kız yahut İntikam**, İstanbul 1306 [1888/89], 198 s. (Haz. Kazım Yetiş, TDK Yay. Ankara 2003)
- Ahmet Midhat Efendi, **Rikalda yahut Amerika'da Vahşet Âlemi**, İstanbul 1307 [1889/90], 256 s. , (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2003.
- Ahmet Midhat Efendi, **Diplomalı Kız**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1307 [1889/90], 228 s. (Haz. M. Fatih Andı, TDK Yay. Ankara 2003) ; Letâif-i Rivayât, 19. İstanbul 1311, (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 593-662.
- Ahmet Midhat Efendi, **Dolaptan Temaşa**, Kırkanbar Matbaası, İstanbul 1307 [1889/90], 135 s. *Letâif-i Rivayât*, 20. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 662-702.
- Ahmet Midhat Efendi, **Müşahedât**, İstanbul 1308 [1891/92], 319 s. (Haz.Necat Birinci), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Ahmet Metin ve Şirzat Hakâyık-ı Tarihiyye Üzerine Müesses Roman**, İstanbul 1309 [1891/92], 727 s.
- Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayât:21*, **İki Hud'akar**, İstanbul 1311 [1893], 93 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 703-732.

- Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayât:22*, **Emanetçi Sıtkı**, İstanbul 1311 [1893], 107 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 733-764.
- Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayât:23*, **Can Kurtaranlar**, İstanbul 1311 [1893], 120 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 675-787.
- Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayât:24*, **Bir Acîbe-i Saydiye**, 24. Cüz, İstanbul 1311 [1893], 120 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 788-822.
- Ahmet Midhat Efendi, *Letâif-i Rivayât:25*, **Ana-Kız**, İstanbul 1311 [1893], 101 s. (Haz. Fazıl Gökçek-Sabahattin Çağın), Çağrı Yay. İstanbul 2001, s. 823-851.
- Ahmet Midhat Efendi, **Taaffüf**, İkdâm Matbaası, İstanbul 1313 [1895], 339 s. , (Haz. Ali Şükrü Çoruk), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Gönüllü**, Kırk Ambar Matbaası, Dersaadet 1314 [1896/97], (Haz. Erol Ülgen), TDK Yay. Ankara 2000.
- Ahmet Midhat Efendi, **Eski Mektuplar**, İstanbul 1315 [1897/98] , (Haz. Ali Şükrü Çoruk, TDK Yayınları, Ankara 2003)
- Ahmet Midhat Efendi, **Mesâil-i Muğlâka**, Dersaadet 1316 [1898/99] , (Haz. Kazım Yetiş, TDK Yay. Ankara 2003)
- Ahmet Midhat Efendi, **Altın Âşıklar**, Dersaadet 1316 [1898/99] (Haz. M. Fatih Andı), TDK Yay. Ankara 2003.
- Şemseddin Sami, **Taaşuk-ı Talat ve Fitnat**, Elcevaib Matbaası, İstanbul 1322/1904, 180 s. [ilk baskı 1289 [1872/73] ; (Haz. Sedit Yüksel), AÜDTCF Yay. Ankara 1979. Namık Kemal, **İntibah -Ali Bey'in Sergüzeştini Havidir-**, 1291 [1874/75], 199 s. ; *İntibah* (Haz. Prof. Dr. Mehmet Kaplan), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- Samipaşazâde Sezâi, **Sergüzeşt**, 2. bs. Kitabhâne-i Sûdi, İstanbul 1924, 120 s. (Romanın ilk baskısı 1888 yılındadır)
- Recaizâde Mahmut Ekrem, **Araba Sevdası**, Âlem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul 1896, 175 s. *Araba Sevdası*, Akçağ Yay. Ankara 2006.
- Mustafa Reşit, **Neyyir**, Dersaadet, 1307 [1889], 56 s.

- Mehmed Murad [Mizancı], **Turfanda mı Yoksa Turfa mı?** Mahmut Bey Matbaası, 1308 [1890/1891], 420 s. ; *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* (haz. Tacettin Şimşek), 2. baskı, Akçağ Yay. Ankara 2005.
- Fatma Âliye, **Hayâl ve Hakikat** (Bir Kadın imzasıyla – Ahmet Midhat Efendi ile müşterek), İstanbul 1309 [1891/92], 83 s.
- ____ , **Muhâdarât**, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1326 [1910] 460 s. Romanın ilk baskısı 1309 [1891/92].
- ____ , **Ref'et**, İstanbul 1314 [1898], 134 s.
- ____ , **Udî**, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1315 [1900], 244 s.
- ____ , **Levâyah-i Hayat**, Hanımlara Mahsus Gazete Matbaası İstanbul 1315 [1900].,
- Ahmet İhsan, **Ülfet**, Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, Kostantınıyye 1309 [1892], 192 s.
- [Uşaklıgil], Hakit Ziya, **Sefile**, (Haz. Ömer Faruk Huyugüzel), Özgür Yay. İstanbul 2006. [Uşaklıgil], Halid Ziya, Sefile, Hizmet gazetesinde (nr. 1-73, 14 Teşrin-i sâni 1886 / 30 Temmuz 1887) tefrika edilmiştir.
- [Uşaklıgil], Halid Ziya, **Nemide**, Hizmet Matbaası, İzmir 1307 / 1891, 228 s. ; 2. bs. Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1311/1893, 214 s. Roman Hizmet gazetesinde (nr. 96-164, 22 Teşrin-i evvel 1887 / 19 Haziran 1888) tefrika edilir.
- [Uşaklıgil], Halid Ziya, **Bir Ölünün Defteri**, 2. bs. , Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1311 / 1893, 160 s. (Hizmet gazetesinde tefrika edildikten sonra kitap olarak basılmıştır. Hizmet, nr. 400-451, 15 Teşrin-i sani 1306 [1890] – 19 Mayıs 1307 /1891) ; Eserin ilk baskısı Kitapçı Arakel, İzmir 1307 [1892], 172 s.
- [Uşaklıgil], Halit Ziya, **Ferdi ve Şürekası**, Nişan Berberyan Matbaası, İstanbul 1312 [1896], 275 s. ; Hizmet gazetesi (nr. 524-578, 3 Şubat 1892 - 24 Ağustos 1892) tefrika edilmiştir. *Ferdi ve Şürekası*, İnkılap ve Aka Yay. İstanbul 1984, 183 s.
- [Uşaklıgil], Halit Ziya, **Mâi ve Siyah**, Alem Matbaası, İstanbul 1313 [1898], 231 s. ; 2. bs. Alem Matbaası Ahmet İhsan ve Şürekası, İstanbul 1317 [1901], 417 s. ; 3. bs. Muhtar Halit Ktb. İstanbul 1330 /1914, 419 s. ; Eser, Servet-i Fünun'da

(nr. 273-317, 23 Mayıs 1312 / 4 Haziran 1896 – 27 Mart 1313 / 8 Nisan 1897) tefrika edilmiştir.

[Uşaklıgil], Halit Ziya, **Aşk-ı Memnû**, 2. bs. Sabah Matbaası, İstanbul 1341 [1925], 520 s. ; Servet-i Fünun, nr. 413-479, 28 Kanun-ı sani 1314 / 9 Şubat 1899 – 4 Mayıs 1316 / 17 Mayıs 1900 ; Âlem Matbaası, İstanbul 1316 [1900], 527 s.

[Uşaklıgil], Halit Ziya, **Kırık Hayatlar**, Orhaniye Mat. İstanbul 1342/1924, 539 s. Kırık Hayatlar, 1924'teki ilk baskısına kadar üç gazetede tefrika edilmiştir. Servet-i Fünun, nr. 532-566. 10 Mayıs 1317 / 23 Mayıs 1901 – 14 Şubat 1317 / 27 Şubat 1902 (yarım kalmıştır); İrtika, nr. 112-153, 25 Mayıs 1901 / 7 Mart 1902; Vakit, nr. 1538-1643, 23 Mart 1338 /1922 – 8 Temmuz 1338-1922.

Zafer Hanım, **Aşk-ı Vatan**, İstanbul 1877, (haz. Zehra Toska), Oğlak Yay. İstanbul 1994, 153 s.

[Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Şık**, 2. bs. Matbaa-i Orhaniye, Dersaadet 1336 [1920], 175 s. ; Roman Tercüman-ı Hakikat gazetesinin Nr. 2916, 29 Receb 1304 – 23 Şubat 1303 [1888] tefrika edilmeye başlandıktan sonra kitap olarak Kırkanbar Matbaasında 1305 [1889] ilk baskısı yapılır.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, **İffet**, 2. Bas. Marifet Matbaası, İstanbul 1927, 258 s. ; Roman 5 Mayıs 1312 [18 Mayıs 1896] tarihinde tamamlanmış ve İkdam gazetesinde önce tefrika edilmiş, İkdam, Nr. 1043, 4 Haziran -26 Temmuz 1312 [1896] daha sonra İkdam Matbaası'nda 1314 [1897] kitap olarak yayımlanmıştır.

[Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Mutallaka**, Kitaphâne-i Hilmi- Maarif Mat. 2. Bas. İstanbul 1927. İkdam gazetesinde tefrika edilmeye başlanmış olan roman aynı yıl (1899) kitap olarak da basılmıştır. (İkdam, nr.1086, 27 Temmuz -6 Ağustos 1315 [1899]).

[Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Mürebbiye**. 2. bs. Maarif Matbaası, İstanbul 1927, 294 s. (Metinde geçen alıntılar bu baskıdan yapılmıştır); Roman İkdam gazetesinde tefrika edildikten sonra (İkdam nr. 1267 24 Son kanun 1315 [1899] aynı yıl İkdam matbaasında kitap olarak basılmıştır)

[Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Bir Muadele-i Sevda**, İstanbul 1315 [1899]. Roman İkdam nr. 1261, 12 Kanun-ı sani 1315 [1899] tefrika edilir ve aynı yıl kitap olarak basılır. 3. bs. Aşk Batağı (Bir Muadele-i Sevda), Atlas Kitabevi, İstanbul 1972.

- [Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Metres**, İkdam Matbaası, Dersaadet 1315 [1899], 903 s. (Roman İkdam gazetesinde tefrika edildikten sonra İkdam, nr.1779, 7 Kanun-ı sani 1315 – 20 Kanân-ı sâni 1900 yine İkdam Matbaasında basılmıştır)
- [Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Tesadüf**, İkdam Matbaası, Dersaadet, 1316 [1900]. (Roman İkdam gazetesi nr. 2297 19 Teşrin-i sani 1316 tefrika edilmeye başlanmış ve İkdam Matbaasında kitap olarak basılmıştır. Tesadüf, (sad. Mustafa Nihat Özön), 3.bs. Atlas Kitabevi, İstanbul 1967.
- [Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Şipsevdi**, Mihran Matbaası, İstanbul 1327/1911. (Roman İkdam nr.2538-2559 18 Temmuz 1317 [1901]'de tefrika edilmeye başlanmıştır. 13. Tefrikadan sonra sansür tarafından neşri durdurulmuştur)
- [Gürpınar], Hüseyin Rahmi, **Nimetşinas**, İkdam Matbaası, Dersaadet 1317 [1901/1902]. (Roman önce İkdam gazetesinde tefrika edilmeye başlanır. İkdam nr. 2376, 6 Şubat 1317 /1902) Gürpınar, Hüseyin Rahmi, Nimetşinas, Atlas Kitabevi, İstanbul 1969.
- Mehmet Rauf, **Garâm-ı Şebâb**, Hilal Matbaası, İstanbul 1325 [1909], s. 123-188. *Garâm-ı Şebâb*, içinde *Aşıkâne* ve *Serap* isimli hikayelerin yer aldığı *Aşıkâne* ismiyle yayımlanan eserin içerisinde. (*Garâm-Şebâb* önce İkdam gazetesi nr. 749-760, 7 - 18 Ağustos 1312 [19 - 30 Ağustos 1896] tarihleri arasında tefrika edilir.)
- Mehmet Rauf, **Ferdâ-yı Garâm**, Selanik Matbaası, İstanbul 1329 [1913], 115 s. Roman daha önce Servet-i Fünun dergisinde (nr. 339-348, 28 Ağustos – 3 teşrin-i sani 1313 [9 eylül -11 kasım 1897] tefrika edilmiştir
- Mehmet Rauf, **Eylül**, 3. bs. İkbâl Kütüphanesi, 1341/1925, 428 s. ; (Roman Servet-i Fünûn dergisinde nr. 482-522, 25 mayıs 1317-1 Mart 1317 / 7Haziran 1900-14 Mart 1901 tefrika edildikten sonra Âlem Matbaası, İstanbul 1317 / 1901'de kitap olarak yayımlanmıştır)
- Mehmet Celâl, **Venüs**, Dikran ve Karabetyan Matbaası, İstanbul 1303 [1887], 48 s
- Mehmet Celâl, **Orora**, Karabet ve Kasbar Matbaası, Dersaadet 1304 [1886/87], 63 s.
- Mehmet Celâl, **Margrit**, Kasbar Matbaası, Dersaadet 1308[1890/91], 70 s.
- Mehmet Celâl, **Elvâh-ı Sevda**, Âlem Matbaası, İstanbul 1308 [1890/91], 251 s.
- Mehmet Celâl, **Bir Kadının Hayatı**, Meşrutiyet Matbaası, İstanbul 1890, 258 s.
- Mehmet Celâl, **Dâmen-âlûde**, Tahir Bey Matbaası, İstanbul 1899, 187 s.

- Nâbizâde Nâzım, **Karabibik**, Kasbar Matbbası, 1307 [1889/1890], (Haz. M. Fatih Andı), 3 F Yay. İstanbul 2006.
- Nâbizâde Nazım, **Zehra**, Âlem Matbaası, Kostantniyye, 1312 [1894/1895], 351s. ; (Nâbizâde Nâzım, Zehra, (Haz.Hüseyin Alacatlı), Akçağ Yay. Ankara 1997)
- Mehmet Vecihi, **Mehcûre ile Hikmet**, İkbâl Kütüphanesi, İstanbul 1338-1340 [1922], 432 s. ; Romanın ilk baskısı *Mehcûre*, İkdâm Matbaası, Dersaadet 1311 [1895], 540 s.
- [İnal] İbnülemin Mahmud Kemal, **Sabih**, Asır Matbaası, Selanik 1899, 272 s.
- [Yalçın], Hüseyin Cahit, **Nadide**, Âlem Matbaası, İstanbul 1308 [1890/91], 499 s.
- [Yalçın], Hüseyin Cahit, **Hayal İçinde**, Âlem Matbaası, İstanbul 1317 [1901], 256 s. (Roman Servet-i Fünûn dergisinde nr. 365, 26 Şubat 1313 / 10 Mart 1898 – nr. 384, 9 Temmuz 1314 / 21 Temmuz 1898 arasında tefrika edilir)
- Safveti Ziya, **Salon Köşelerinde**, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, İstanbul 1328 [1912], 228 s. (*Salon Köşelerinde*, Servet-i Fünûn dergisinde 1898/1899 yıllarında tefrika edilir)
- Safvet Nezihi, **Zavallı Necdet**, 3. bs. Matbaa-i Orhaniye, İstanbul 1337 [1921], 251 s; (Roman İkdâm gazetesinde 1902 yılında tefrika edildikten sonra kitap olarak basılmıştır.)

KAYNAKÇA

- Abdullah Cevdet, **Mükemmel ve Resimli Adâb-ı Muâşeret Rehberi**, Yeni Matbaa, İstanbul 1927.
- Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet III**, (sad. Dünder Günday), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1972.
- _____, **Tarih-i Cevdet VI**, (sad. Dünder Günday), Üçdal Neşriyat, İstanbul 1974.
- Ahmet İhsan, **Avrupa’da Ne Gördüm: Tuna’da Bir Hafta**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2007.
- Ahmet Midhat Efendi, **Menfâ**, Kırk Ambar Matbaası, İstanbul 1293 [1877].
- _____, **Avrupa’da Bir Cevlan**, Tercüman-ı Hakikat Matbaası, İstanbul 1308 [1892].
- _____, **Avrupa Âdâb-ı Muâşereti Yahud Alafranga**, İstanbul 1312 [1894].
- _____, **Fatma Âliye Hanım Yahud Bir Muharrire-i Osmaniye’nin Neş’eti**, (haz. Bedia Ermat), İstanbul: Sel Yay. 1994.
- Ahmet Refik, **Lale Devri: 1130-1143**, 2.bs. , Teshil-i Tıbaat Matbaası, İstanbul 1331 [1913].
- Akın, Nur, **Galata ve Pera: 19. Yüzyılın İkinci Yarısında**, Literatür Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Akıncı, Gündüz, **Türk Fransız İlişkileri (1071-1859 Başlangıç Dönemi)**, Sevinç Matbaası, Ankara 1973.
- Akün, Ömer Faruk, **Namık Kemal’in Mektupları**, İÜEF Yay. İstanbul 1972.
- _____, “Tanzimat Edebiyatı’ Sözü Ne Dereceye Kadar Doğrudur?”, **Kubbealtı Akademi Memcuası**, Yıl: 6, S. 2, Nisan 1997, s. 15-37 ; S. 3, Temmuz 1977, s. 22-39.
- _____, “Gülzar Hanım”, **DİA**, C.XIV, s. 244-248.
- Akyıldız, Olcay “Siene’i Uzaktan Sevmek: Hayalde ve Hakikatte Paris”, **Jornal of Turkish Studies**, 27/I, 2003, s. 59-72.
- Akyüz, Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri**, İstanbul 1994.

- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, C. IX, 5. bs. Kültür Koleji, İstanbul 1994.
- Andı, M. Fatih, **Bir Osmanlı Bürokratinin Avrupa İzlenimleri**, Kitabevi Yay. İstanbul, 1996.
- _____, **Roman ve Hayat**, 3. bs. Akademikkitaplar, İstanbul 2010.
- _____, “Bir Medeniyet Algılaması Olarak Ahmet Mithat Efendi’nin Paris’i”, **Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Mithat Efendi Üzerine Eleştirel Yazılar**, (haz. Nüket Esen –Erol Köroğlu), Boğaziçi Üniversitesi Yay. İstanbul 2006, s. 256-275.
- Antel, Sadrettin Celal, “Tanzimat Maarifi” **Tanzimat I**, İstanbul 1940.
- Aries, Philippe, **Batılının Ölüm Karşısında Tavırları**, (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, Ankara 1991.
- Arslan, Nihayet, **Türk Romanının Oluşumu**, Phoenix Yay. Ankara 2007.
- Asiltürk, Baki, **Osmanlı Seyyahlarının Gözüyle Avrupa**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2000.
- _____, “Ahmet Midhat Efendi Müsteşrikler Kongresinde”, **Türk Dili** ‘Ahmet Midhat Efendi Özel Bölümü, Nr. 521, 1995, s. 570-576.
- Aşa, H. Emel, “Fatma Âliye Hanım”, **DİA**, C.XXII, s. 261-262.
- _____, **Fatma Âliye Hanım Hayatı-Eserleri-Fikirleri**, İÜ, SBE (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 1993.
- Ayvazoğlu, Beşir, **Geleneğin Direnişi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1996.
- Aytaç, Kemal, **Avrupa Eğitim Tarihi**, AÜDTCF Basımevi, 2. Basım, Ankara 1980.
- Ayverdi, Semiha, **Türk Tarihinde Osmanlı Asırları II**, İstanbul 1975.
- Baykal, Bekir Sıtkı, “Namık Kemal’e Göre Avrupa ve Biz”, **Namık Kemal Hakkında**, DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü, İstanbul 1942, s. 207-208.
- Baykara, Tuncer, “Bir Kelime – İstilah ve Zihniyet Olarak ‘Medeniyetin Türkiye’ye Girişi”, **Fikir ve Sanatta Hareket**, C.VII. Devre, S. 25, Mart 1982, s. 7-11.
- _____, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı Ondokuzuncu Yüzyıla Dair Araştırmalar**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1992.
- _____, **Osmanlılarda Medeniyet Kavramı**, IQ Kültür Sanat Yay. İstanbul 2007.

- Benevolo, Leonardo, **Avrupa Tarihinde Kentler** (Çev. Nur Nirven), Afa Yay. İstanbul 1995.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Doğu-Batı Yayınları, İstanbul 1988.
- Beydilli, Kemal, “Avrupa (Tarih)”, **DİA**, C.IV, s. 135-150.
- _____, **Büyük Friedrich ve Osmanlılar, XVIII. Yüzyılda Osmanlı-Prusya Münasebetleri**, İstanbul: İÜ Edebiyat Fakültesi Yay. 1985.
- Birinci, Necat, “Ahmet Midhat Efendi’nin Önemli Bir Romanı: Müşahedat”, **Kubbealtı Akademi Mecmuası**, s. 1, Ocak 1980, s. 66-76; S. 2, Nisan 1980, s. 55-73; s. 3, Temmuz 1980, s. 63-75; s. 4, Ekim 1980, s. 69-74.
- _____, “Tenkidin Dikkatine Düşmemiş Bir Roman: Müşahedat”, S. 65-66-67, **Hece** (Modernizmden Posmodernizme Özel Sayısı), Ankara 2008, s. 544-549.
- Budak, Ali, **Batılılaşma ve Türk Edebiyatı Lale Devri’nden Tanzimat’a Yenileşme**, Bilge Kültür Sanat Yay. İstanbul 2008
- Buzpınar, Tufan, “Fransa (Türk Fransız İlişkileri)”, **DİA**, C.XIII, s. 181-187.
- Cebeci, Dilaver, **Tanzimat ve Türk Ailesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 1993. 176 s.
- Cezar, Mustafa, **XIX. Yüzyıl Beyoğlusu**, Ak Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul 1991.
- Curtius, Ernest - Robert, **Fransız Medeniyeti**, (Çev. Sabahattin Eyyüboğlu), Devlet Basımevi, İstanbul 1938.
- Çağrıncı, Mustafa “Ahlâk”, **DİA**, C.II, s. 1-9.
- Çetin, Nurullah, “Ahmet Mithat Efendi’nin Romanlarında Millî Güven Duygusu”, **Efendi Kitabı**, Beykoz Belediyesi Kültür Yay. İstanbul 2007, s. 49-60.
- _____, “II. Abdülhamit Dönemi Türk Romanı (1878-1908)”, **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S. 65-66-67, Haziran-Temmuz-Ağustos 2002, s. 34-52.
- Çetişli, İsmail, “Bir Neslin veya Bir Şairin Romanı: Mâi ve Siyah”, **Türk Yurdu**, C. XX, S. 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s. 318-333.
- Çıkla, Selçuk, **Kültür Değişmeleri ve Servet-i Fünûn Romanı**, Akçağ Yay. Ankara 2004.
- Çitçi, Selahattin, **Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Yeri**, (Yayımlanmamış doktora tezi) MÜ TAE, İstanbul 2008.

- Çoruk, Ali Şükrü, **Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu**, Kitabevi Yay. İstanbul 1995.
- Daşcıoğlu, Yılmaz, **Mehmed Celâl'in Romanları ve Popüler Edebiyat Geleneği**, Sakarya Üniversitesi SBE (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 1995.
- Demirkent, Işın, "Franklar", **DİA**, C.XIII, s. 173-176.
- Dino, Güzin, **Türk Romanının Doğuşu**, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008.
- Durgun, Harika, **Ahmet Midhat Efendi'nin Edebiyat Teorisi, Tarihi ve Eleştirisine Dair Görüşleri Üzerine Bir İnceleme**, EÜ, SBE (Yayımlanmamış doktora tezi) İzmir 2008.
- Ebüzziya Mehmed Tevfik, **Yeni Osmanlılar Tarihi**,(bugünkü dile aktaran: Ziyad Ebüzziya), Kervan Yayınları, İstanbul 1973.
- Emil, Birol, **Türk Kültür ve Edebiyatından Meseleler I**, Akçağ Yay. Ankara 1997.
- _____, **Son Dönem Osmanlı Aydını Mizancı Murad Bey**, Kitabevi Yay. İstanbul 2009.
- Emin Nihat Bey, **Müsameretnâme Gece Hikâyeleri**, (Haz. M. İsmet Uzun), Tercüman 1000 Temel Eser, ts.
- Engelhard, **Tanzimat ve Türkiye**, (Türkçesi: Ali Reşad), Kaknüs Yay. İstanbul 1999.
- Engin, Vahdettin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika**, Yeditepe Yay. İstanbul, Nisan 2005.
- Enginün, İnci, "Ahmet Midhat Efendi'nin Hala Geçerli Öğüdü: Kızlarınızı Okutun", **Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar** (haz. Nüket Esen - Erol Köroğlu), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006, s. 192-200.
- _____, "Ahmet Midhat Efendi", **Türk Dili** Sayı:521, Mayıs 1995, s. 525-531.
- _____, **Araştırmalar ve Belgeler**, Dergah Yay. İstanbul 2000.
- _____, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)**, Dergah Yayınları, İstanbul 2006.
- _____, **Türkçede Shakespeare**, Dergah Yay. İstanbul 2008.
- Ergin, Osman Nuri, **Türkiye Maarif Tarihi, C. I-II**, Eser Neşriyat, İstanbul 1977.
- Ertek, Ahmet, "Avrupa (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)", **DİA**, C.IV, s. 127-132.

- Esen, Nüket, **Türk Romanında Aile Kurumu**, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara 1991.
- , “Türk Romanında İstanbul Ailesi”, **Journal Of Turkish Studies**, 14, Harvard 1990, s. 195-206.
- , “Ahmet Mithat’ta Anlatıcı ve Muhatapı”, Merhaba Ey Muharrir! **Ahmet Mithat Efendi Üzerine Eleştirel Yazılar** (haz. Nüket Esen –Erol Köroğlu), Boğaziçi Üniversitesi Yay. İstanbul 2006, s. 59-72.
- Ertop, Konur, “Tanzimat’tan Cumhuriyete Dil Sadeleşmesi”, **TCTA**, C. II, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 333-340.
- Evin, Ahmet Ö., **Türk Romanının Kökenleri ve Gelişimi**, Agorakitaplığı, İstanbul 2004.
- Eyice, Semavi, “Batılılaşma (Mimari)”, **DİA**, C.V, s. 171-181.
- Febvre, Lucien, “Sivilizasyon Bir Sözcüğün ve Bir Fikir Öbeğinin Gelişimi” (çev. İsmail Yerguz), **Cogito**, S. 5, 1995, s. 223-251
- Findley, Carter V., **Ahmed Midhat Efendi Avrupa’da**, Tarih Vakfı Yurt Yay. İstanbul 1999.
- Finn, Robert P., **Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)**, Bilgi Yay. Ankara 1984.
- Gerçek, Selim Nüzhet, **Türk Matbaacılığı I**, Müteferrika Matbaası, İstanbul 1939.
- Gerçek, Selim Nüzhet, **Türk Gazeteciliği**, İstanbul Devlet Matbaası, 1931.
- Giddens, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, çev. Ersin Kuşdili, 2. bs. , Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1998.
- , **Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori: Toplumsal Düşüncenin Klasik ve Çağdaş Temsilcileriyle Hesaplaşmalar**, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2000.
- Girard, Rene, **Romantik Yalan ve Romansal Hakikat: Edebî Yapıda Ben ve Öteki**, (çev. Arzu Etensel İldem), Metis Yayınları, İstanbul 2001.
- Göçkün, Önder, “Ahmet Midhat Efendi’nin Eserlerinde Türk Folkloru ile İlgili Unsurlar”, **Türk Edebiyatı Araştırmaları I**, Selçuk Ün. Yay. Konya, 1991.
- Göçmen, Muammer **İsviçre’de Jön Türk Basını ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri**, Kitabevi, İstanbul 1995.

- Gökçek, Fazıl, **Osmanlı Kapısında Büyüme Ahmet Mithat Efendi'nin Hikâye ve Romanlarında Gayrimüslim Osmanlılar**, İletişim Yay. İstanbul 2006.
- Gökçek, Fazıl, “Tanzimat Dönemi Roman ve Hikayelerinde Kadın-Erkek İlişkilerinin Düzenlenişi ile İlgili Bazı Tespitler” **Türk Yurdu**, C. XX, S. 153-154, Mayıs-Haziran 2000, s. 126-132.
- Göksel, Burhan, **Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk**, KTB Yay. Ankara 1988.
- Görgün, Tahsin, “Medeniyet (Modern Tartışmalar)”, **DİA**, C.XXVIII, s. 298-301.
- Güler, Ruhi **Tanzimat'tan II. Meşrutiyete Medeniyet Kavramının Evrimi**, MÜ, SBE (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2006.
- Gündüz, Osman, **Meşrutiyet Romanında Yapı ve Tema**, Erzurum 1992, Cilt I-II.
- Güven, Güler, **Sami Paşazade Sezayi ve Eserleri**, Dergah Yay. İstanbul 2009.
- Güvenç, Bozkurt, **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, 6. Basım, İstanbul 1994.
- Hanioğlu, M. Şükrü, “Batılılaşma”, **DİA**, C. V, s. 148-152.
- Haser, Melin, “Ferdâ-yı Garâm Romanında Kadın Kahramanlar”, **Mehmet Kaplan İçin** (haz. Zeynep Kerman), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1988, s.105-114.
- Headens, Kleber, **Roman Sanatı** (çev. Yaşar Nabi Nayır), Varlık Yay. Ankara 1961.
- Huyugüzel, Ömer Faruk, **Hüseyin Cahit Yalçın'ın Hayatı ve Edebî Eserleri Üzerine Bir Araştırma**, EÜ Yay. İzmir 1984.
- , “Halit Ziya'nın Sefile Romanında Realist Teknikler”, **Mehmet Kaplan'a Armağan**, Dergah Yay. İstanbul 1984, s.185-201.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı”, **150. Yılında Tanzimat**, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. 1992.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri**, MEB, İstanbul 1969.
- İnci, Handan. “Ahmet Mithat Efendi ve Çocuk Terbiyesi”, **Türk Dili**, C.I, Sayı: 521, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995, s. 577-589.
- Kafadar, Osman, **Türk Eğitim Düşüncesinde Batılılaşma**, Vadi Yay. Ankara 1997.
- Kaplan, Mehmet, **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 1**, Dergah Yay. İstanbul 1976.

- _____, **Kültür ve Dil**, Dergah Yay. İstanbul 1982.
- _____, **Türk Edebiyat Araştırmaları 2**, Dergah Yay. İstanbul 1997.
- _____, **Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri**, Dergah Yay. İstanbul 2005.
- Kara, İsmail, **Türkiye’de İslâmcılık Düşüncesi Metinler/Kişiler**, 3. bs. , Kitabevi Yay. C. I-II, İstanbul 1997.
- Karakartal, Oğuz, **Türk Kültüründe İtalyanlar: Siyaset, Kültür ilişkileri ve Türk Edebiyatında İtalyan İmajı Üzerinde Bir İnceleme**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2002.
- _____, **Türk-İtalyan Kültür İlişkileri Üzerine Yazılar**, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
- Kefeli, Emel, **Edebiyat Coğrafyasında Akdeniz**, 3 F Yay. İstanbul 2006.
- _____, “Ahmet Midhat Efendi’nin Romanlarında Edebiyat Coğrafyası: Acâyibi- i Âlem”, **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, Beykoz Belediyesi Kültür Yay. İstanbul 2007, s. 71-80.
- _____, “Evliliği Sorgularken: Levâih-i Hayat”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, nr.12, İstanbul 2005, s. 191-204
- Karal, Enver Ziya, “Tanzimattan Evvel Graplılaşma Hareketleri 1718-1839”, **Tanzimat I**, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
- _____, “Tanzimat’tan Sonra Türk Dili Sorunu”, **TCTA**, C. II, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 314-332.
- _____, **Osmanlı Tarihi: Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, C. VI, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1988.
- _____, **Osmanlı Tarihi**, Ankara 1956, C. VII.
- Kavcar, Cahit, **Batılılaşma Açısından Servet-i Fünûn Romanı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- Kerman, Zeynep, **1862 – 1910 Yılları Arasında Victor Hugo’dan Türkçeye Yapılan Tercüme Üzerine Bir Araştırma**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.
- _____, “Hüseyin Rahmi ve Halit Ziya’da “Mürebbiye” Meselesi”, **İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C.XXIV-XXV, 1980-1986, s. 299-304.

- _____, **Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış**, Dergah Yay. İstanbul 2008.
- _____, **Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri**, Dergah Yay. İstanbul 2009.
- Kılıçkaya, Derya, **Ahmet İhsan ve Romanları (İnceleme-Metin)**, (Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2008.
- Kıvanç, Osman, **Cumhuriyet Dönemi Anıt Heykelleri**, AAM, Ankara 2003, s. 19-20.
- Kodaman, Bayram, **Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi**, TTK Yay. Ankara 1988.
- Kolcu, Hasan, “Değirmendere-Garipler Mezarlığı'nın Bir Mühim Sâkini: Ahmet İhsan (Tokgöz)”, **1. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri**, 20-22 Nisan 2006 Kocaeli, C. II, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kocaeli 2007.
- Kudret, Cevdet, “Alafranga Dedikleri”, **Tarih ve Toplum**, Nisan 1984, c.1, Sayı:4, s. 27-31.
- _____, “Tanzimat'tan Cumhuriyete Türk Edebiyatı”, **TCTA**, C. II, İletişim Yay. İstanbul 1985, C.II, s. 387-408.
- _____, **Türk Edebiyatında Hikaye ve Roman I Tanzimat'tan Cumhuriyete Kadar (1859-1910)**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 1987.
- Kul, Nazan, **Ahmet Midhat Efendi'nin Roman ve Hikâyelerinde Eğitim Aracı Olarak Edebiyat: Kadın ve Kız Çocuklarının Eğitimi**, MÜ, SBE (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 2008.
- Kutluer, İlhan, “Medeniyet”, **DİA**, C.XXVIII, s. 296-298.
- Küçük, Abdurrahman; Tümer, Günay - **Dinler Tarihi**, Ocak Yay. Ankara 1988.
- Lewis, Bernard, **Müslümanların Avrupa'yı Keşfi** (çev. İhsan Durdu), Ayışığı Kitapları, İstanbul 2000.
- Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi Makaleler IV**, İletişim Yayınları, İstanbul 1991.
- _____, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yay. İstanbul 1996.
- Meriç, Cemil, “Batılılaşma”, **CDTA**, I, İstanbul 1983.
- _____, **Kültürden İrfana**, İnsan Yay. İstanbul 1986.
- Michel, Andree, **Feminizm**, (çev. Şirin Tekeli), İletişim Yay. 1993.

- Watkins, Susan Alice-Rueda, Marisa- Rodriguez, Marta, **Feminizm**, (çev. Özden Arıkan), İstanbul 1996.
- Moran, Berna, “Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Roman”, **TCTA II**, s. 409-421.
- _____, **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I-II**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- Namık Kemal, **Mukaddime-i Celâl**, Matbaa-ı Ebuzziya, İstanbul 1305 [1888].
- _____, “Terakki”, **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II**, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İÜ Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1978.
- Okay , Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Midhat Efendi**, MEB Yay. Ankara 1991.
- _____, **Sanat ve Edebiyat Yazıları**, Dergâh Yay. İstanbul 1992.
- _____, “Ahmet Midhat Efendi”, **DİA**, C.II, s. 100-102.
- _____, “Batılılaşma (Edebiyat)”, **DİA**, C.V, s. 167-171.
- _____, **Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı**, Dergâh Yay. İstanbul 2005.
- Ortaylı, İlber, **Avrupa ve Biz**, 4. Baskı, İş Bankası Yay. İstanbul 2008.
- _____, “18. Yüzyıl Rus Türk İlişkileri”, **Osmanlıda Milletler ve Diplomasi**, İş Bankası Yay. İstanbul 2008.
- Önertoy, Olcay, **Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı**, Selçuk Üniversitesi Basımevi, Konya 1981.
- _____, **Halit Ziya Uşaklıgil Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri**, KTB. Yay. Ankara 1999.
- Özdemir, Fatih, **Türk Romanında Ruslar**, MÜ, TAE, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 2009.
- Özgül, M. Kayahan, **Kandille İskandil**, Hece Yay. Ankara 2003.
- Özön, Mustafa Nihat, **Türkçede Roman**, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.
- Parla, Jale, “Tanzimat Romanında Yazar ve Metni”, **TCTA**, C.II, İletişim Yay. İstanbul 1985, s. 418-420.
- _____, “Râkım Efendi’den Nurullah Bey’e, Cemaatçi Osmanlılıktan Cemiyetçi Türk Milliyetçiliğine Ahmet Mithat’ın Romancılığı”, **Merhaba Ey Muharrir! Ahmet Midhat Üzerine Eleştirel Yazılar** (haz. Nüket Esen - Erol Köroğlu), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul 2006, s. 17-51.
- Parlatır, İsmail, **Tanzimat Edebiyatında Kölelik**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

- _____, “Tanzimat Ruhunun Edebiyata Kazandırdığı Değerler”, **Tanzimat’ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, 31 Ekim-3 Kasım 1989**, TTK Basımevi Ankara 1994.
- _____, **Recaizade Mahmut Ekrem Hayatı, Eserleri, Sanatı**, Ankara 1995.
- _____, **Recaizade Mahmut Ekrem**, Akçağ Yay. Ankara 2004.
- Sadullah Paşa, “1878 Paris Ekspozisyonu”, s. 637-638; “Charlottenburg Sarayı”, s. 639-641; “Refet Beye Mektup”, s. 647-648; “Berlin Mektubu”, s. 649-650; “Ondokuzuncu Asır”, s. 651-652. **Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II**, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İÜ Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1978.
- Safa, Peyami, **Türk İnkılabına Bakışlar**, İnkılap Kitabevi, İstanbul 2. Bas. ts.
- Sevük, İsmail Habip, **Avrupa Edebiyatı ve Biz, C.I-II**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1940.
- Soysal, İsmail, **Fransız İhtilâli ve Türk-Fransız Diplomasi Münasebetleri 1789-1802**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1964.
- Sakaoğlu, Necdet, **Osmanlı Eğitim Tarihi**, İletişim Yay. İstanbul 1991.
- Somel, Selçuk Akşin, **Osmanlı Eğitiminin Modernleşmesi (1839-1908)**, İletişim Yay. İstanbul 2010.
- Sönmez, Zeki, **Türk-İtalyan Siyaset ve Sanat İlişkileri**, Bağlam Yayınları, İstanbul 2006.
- Sevengil, Refik Ahmet, **Türk Tiyatrosu Tarihi-II Opera Sanatı ile İlk Temaslarımız**, MEB, İstanbul 1969.
- Süslü, Zeynep - Kara, İsmail “Şemseddin Sami’nin Medeniyete Dair Dört Makalesi”, **Kutadgu Bilig**, S. 4, Ekim 2003, s. 259-281.
- Şeker, Şemsettin, **İbnülemin’in Tarihi Romanı: Sabih**, MÜ TAE, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2009.
- Şakiroğlu, Mahmut H., “Frenk”, **DİA**, C.XIII, s. 197.
- Şirin, İbrahim, **Osmanlı İmgelerinde Avrupa**, Lotus Yay. Ankara 2006.
- Şişman, Adnan, **Tanzimat Döneminde Fransa’ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)**, TTK Basımevi, Ankara 2004.
- Şişman, Adnan, “Mekteb-i Osmanî (1857-1864)”, **Osmanlı Araştırmaları Dergisi**, C. V, İstanbul 1986, s. 83-160.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı**, YKY, İstanbul 2007.

- _____, **Edebiyat Üzerine Makaleler**, MEB Yay. İstanbul 1969.
- _____, **Beş Şehir**, Dergah Yay. İstanbul 1987.
- Tarım, Rahim, **Mehmed Rauf'un Hayatı ve Hikayeleri Üzerine Bir Araştırma**, Akçağ Yay. Ankara 2000
- Tekin, Mehmet, **Roman Sanatı**, Ötüken Yay. İstanbul 2001.
- Tekeli, İlhan, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişimler", **TCTA**, s. 456-475.
- Tietze, Andres, **Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati, C.I** İstanbul, Wien, 2002.
- Timur, Kemal, **Türk Romanında Dinler ve İnançlar (1872-1896)**, Elips Yay. Ankara 2006.
- Timur, Taner **Osmanlı Türk Romanında Tarih Toplum ve Kimlik**, Afa Yay. İstanbul 1991.
- Toker, Şevket, **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarına Alafranga Tipler**, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1990.
- , "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın 'Şık' Romanında Tipler ve Tip Yaratma Tekniği, **Mehmet Kaplan'a Armağan**, Dergah Yay. İstanbul 1984, s. 255-265.
- Toprak, Zafer, "Fuhuş", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, KB Tarih Vakfı Yay. İstanbul 1994, C.3, s. 342-345.
- Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003.
- _____, **Türk Basın Tarihi**, Remzi Kitabevi, Kasım 2003
- Turhan, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, MEB Yay. İstanbul 1969.
- Törenek, Mehmet, **Hikaye ve Romanlarıyla Mehmet Rauf**, Kitabevi Yay. İstanbul 1999
- Uç, Himmet, **Ahmet Mithat: Sanat ve Edebiyatı**, Ankara 2000.
- _____, **Mehmet Celal'in Hikâye ve Romanları**, Bizim Büro Yay. Ankara 2000.
- Uçman, Abdullah, "Türk Romanında İlk AlafrangaTip: Felâton Bey", **Ahmed Midhat Kitabı**, Beykoz Belediyesi Kültür Yay. İstanbul 2007, s. 105-113.

- _____, “Tanzimat’tan Sonra Kùltür ve Edebiyat Hayatımızdaki Değişme ve Yenileşmeler” **Türkler**, C. XV, s.181-188.
- _____, “Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatı’nda Tenkit Anlayışı”, **150. Yılında Tanzimat** (haz. Hakkı Dursun Yıldız) Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1992, s.533-546.
- Uğurcan, Sema, **Türk Romanında Çalışan Kadın Tipleri, İÜ TAE**, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 1983.
- _____, “Ahmet Midhat Efendi’nin Fatma Âliye Hanımın Ortak Olarak Yazdıkları Bir Roman: Hayal ve Hakikat”, **Türk Kùltürü**, Nr. 230, Haziran 1982, s. 476-484.
- _____, “Ahmet Midhat Efendi’nin Hatıratı ile Romanları Arasındaki Münasebet” **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Nr. 2, Ankara 1986, s. 185-199.
- _____, “Mai ve Siyah Romanında Aile Bağları”, **Mehmet Kaplan İçin**, Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü Yay. Ankara 1988, s. 237-253.
- _____, “Makbule Leman Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri” **Türklük Araştırmaları Dergisi**, S.6, İstanbul 1991, s.331-408.
- _____, “Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü”, **150. Yılında Tanzimat**, (haz. Hakkı Dursun Yıldız), Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yay. Ankara 1992, s. 497-510.
- _____, “Ahmet Midhat Efendi’de Tarih ve Medeniyet”, **Türk Dili**, nr. 521, Mayıs 1995, s. 554-564.
- _____, “Osmanlı Türk Romanında Kadın Tipleri”, **Türklük Araştırmaları Dergisi**, Nr. 11, Mart 2002, s. 117-126.
- _____, “Türk Edebiyatında Lehliler”, **Osmanlı Araştırmaları** (Prof. Dr. Mehmed Çavuşoğlu’na Aramağan), XXVIII, İstanbul 2006, s. 257-278.
- _____, “Yola Çıkmadan –Yol Esnasında- Döndükten Sonra- Ahmed Midhat Efendi’nin Romancılığında Bilgi, Hayal ve Tecrübenin Rolü”, **Ahmet Midhat Efendi Kitabı**, Beykoz Belediyeki Kùltür Yay. İstanbul 2007, s. 139-154.
- Uşaklıgil, Halit Ziya, **Kırk Yıl**, (haz.Nur Özmel Akın), Özgür Yay. İstanbul 2008.

- Uzun, Emine, **Tanzimat Dönemi Türk Romanlarında Beyoğlu**, İÜ, SBE, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul 2007.
- Ülgen, Erol, **Ahmet Midhat Efendi’de Çalışma Fikri**, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yay. İstanbul 1994.
- Üner, Ayşe Melda, **Roman ve Musiki**, Simurg Yay. İstanbul 2006.
- Ülken, Hilmi Ziya **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, Ahmet Sait Matbaası, C. I, İstanbul 1966.
- _____, **Uyanış Devrinde Tercümenin Rolü**, Vakıf Gazetesi Matbaası, İstanbul 1974.
- Üsdiken, Behzat, “Beyoğlu’nun Eski ve Ünlü Otelleri I”, **Tarih ve Toplum**, C.16, S. 93, Eylül 1991, s. 34-38.
- _____, “Beyoğlu’nun Eski ve Ünlü Otelleri II Pera Palas”, **Tarih ve Toplum**, C.16, S. 95, Kasım 1991, s. 27-32.
- _____, “Beyoğlu’nun Eski ve Ünlü Otelleri III”, **Tarih ve Toplum**, C.17, S. 97, Ocak 1992, s. 34-37.
- _____, “Beyoğlu’nun Eski ve Ünlü Otelleri IV Tokatlıyan Oteli”, **Tarih ve Toplum**, C.17, S. 98, Şubat 1992, s. 24-28.
- _____, “Beyoğlu’nun Eski ve Ünlü Otelleri V”, **Tarih ve Toplum**, C.17, S. 99, Mart 1992, s. 28-35.
- Walters, J. D. **Modern Düşüncenin Krizi**, İnsan Yay. İstanbul 1995.
- Yavuz, Hilmi “Modernleşme: Parça mı, Bütün mü? Batılılaşma: Simge mi, Kavram mı?”, **Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce 3: Modernleşme ve Batıcılık**, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- Yazıksız, Necip Asım, **Kitap**, (haz Türker Acaroğlu), İletişim Yay. İstanbul ty.
- Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi I**, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İÜ Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1974.
- Yeni Türk Edebiyatı Antolojisi II**, (haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün, Birol Emil), İÜ Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1978.
- Yetiş, Kazım, **Dönemler ve Problemler Aynasında Türk Edebiyatı**, Kitabevi Yay. İstanbul 2007.
- Yirmisekiz Mehmed Çelebi, **Paris’te Bir Osmanlı Sefiri Yirmisekiz Mehmet Çelebi’nin Fransa Seyahatnamesi**, (haz. Şevket Rado), İş Bankası Yay. İstanbul 2008.
- Ziya Gökalp, **Ziya Gökalp Külliyyatı II: Malta Mektupları** (haz. Fevziye Abdullah Tansel), TTK, Ankara 1965.
- Ziya Paşa, **Külliyât-ı Ziya Paşa**, Yeni Matbaa, İstanbul 1342 [1924].

ÖZGEÇMİŞ

Konya Kadınhanı Beykavağı Köyünde doğdu. İlkokulu Beykavağı Köyünde, orta öğrenimini Kadınhanı ilçesinde tamamladı. 1993 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Bölümünden mezun oldu. 2000 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nden *Hikmet Gazetesi Tahlili Fihrist ve Seçilmiş Metinler* teziyle yüksek lisansını bitirdi. Halen Kocaeli Üniversitesinde Türk Dili okutmanı olarak görev yapmaktadır.